

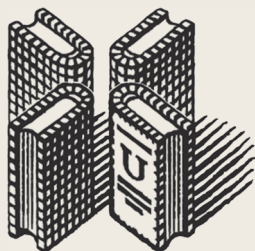
AD ASTRA PER ASPERA

• ÜNNEPI KÖTET •

SOLT PÁL

80. SZÜLETÉSNAPIJA

ALKALMÁBÓL

XENIA

BUDAPEST • 2017

AD ASTRA PER ASPERA

ÜNNEPI KÖTET

SOLT PÁL

80. SZÜLETÉSNAPIA ALKALMÁBÓL

AD ASTRA PER ASPERA

♦ ÜNNEPI KÖTET ♦

SOLT PÁL

80. SZÜLETÉSNAPJA

ALKALMÁBÓL

DARÁK PÉTER ÉS KOLTAY ANDRÁS

SZERKESZTÉSÉBEN

PÁZMÁNY PRESS
BUDAPEST ♦ 2017

UNIVERSITATIS CATHOLICÆ
DE PETRO PÁZMÁNY NOMINATÆ
FACULTAS IURIS ET
SCIENTIARUM POLITICARUM

XENIA

© Kúria, 2017
© Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kar, 2017
© Szerkesztők, 2017
© Szerzők, 2017

ISSN 2061-9227
ISBN 978-963-308-304-8

XENIA LOGO: Barka Ferenc

Kiadja:
a Kúria,
Budapest, Markó u. 16. • www.kuria-birosag.hu
és
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kara,
Budapest, Szentkirályi u. 28–30. • www.jak.ppke.hu

Felelős kiadó: Dr. Szabó István dékán

Nyomdai előkészítés: Szakalné Szeder Andrea

Készült a Vareg kft.
nyomdájában
Felelős vezető: Bernwallner Viktor

TARTALOM

Előszó (DARÁK Péter)	11
BALOGH Zsolt	
A közjogi bíraskodás egyes kérdései	13
BELOVICS Ervin	
Az életfogytig tartó szabadságvesztéssel kapcsolatos dilemmák	31
BÖSZÖRMÉNYINÉ KOVÁCS Katalin	
A közszereplők személyiségvédelmének egyes kérdései	47
BREHÓSZKI Márta	
A bizalmi kötelezettség gyökerei az amerikai társasági jogban	63
BURIÁN László	
A vissza- és továbbutalás szabályozása az új nemzetközi magánjogi törvényben	75
CSAPÓ Orsolya	
A környezeti felelősség jogrendszerbeli elhelyezkedése	87
CSEHI Zoltán	
Öröklési kérdések a bizalmi vagyonkezelés kapcsán	103
CSÓKE Andrea	
A csődtörvény és az Európai Unió fizetéseképtelenségi eljárásról szóló 2015/848. rendelete együttes alkalmazásának problémái	117
FARKAS Attila	
A hibás teljesítés miatt érvényesíthető kártérítési igények szabályozása az új Polgári Törvénykönyvben	127

FRIVALDSZKY János	
Közelítések a 'szövetség' ószövetségi értelméhez	141
 GOMBOS Katalin	
Az Európai Unió Bíróságát érintő reformok	189
 GYULAI-SCHMIDT Andrea	
Ökológiai szempontok a magyar és a német közbeszerzési eljárásban	215
 GYULAVÁRI Tamás	
Az önfoglalkoztatók típusai, száma és szociális jogai	
Közép- és Kelet-Európában, a magyar példa alapján	257
 HAJNAL Péter	
„Mondd, te kit választanál?”	277
 HALUSTYIK Anna	
Az értékpapír-szabályozás néhány dilemmája	301
 HARSÁGI Viktória	
Kollektív igényérvényesítés a német jogban	311
 HAVASI Péter	
Az egészségügyi szolgáltatók polgári jogi felelőssége	327
 HEINEMANN Csilla	
Az Európai Unió Bírósága áfa-ügyekben hozott döntéseinek hatása	
a magyar ítélkezési gyakorlatra	355
 JOBBÁGYI Gábor	
Szovjet–magyar háborús és emberiség elleni bűncselekmények	
és jogtiprások az 1956-os forradalomban és a megtorlás során	379
 KALAS Tibor	
A közigazgatási bíráskodás fejlődéséről és mai állapotáról	407
 KATONA Sándor	
Miféle kár a csalási kár?	425

KOLTAY András	
A becsület, a jóhírnév és az emberi méltóság fogalmi elhatárolása a magyar magánjogban	435
KÓNYA István	
Gyilkos szándék	459
KOVÁCS András György	
Ellenérdekű felek eljárási jogai választási ügyekben	473
KOVÁCS Krisztián	
Fennmaradó követelések a felszámolási eljárás után	487
KŐRÖS András	
„A bíró lelke”	503
KUMINETZ Géza	
(Jog)bölcséleti megfontolások a nemzetközi igazságosságról	519
LANDI Balázs	
Eörsi Gyula polgári jogi felelősségi rendszeréről	535
MÁRKI Zoltán	
A semmisség a Nagy Imre-ügyben	561
MOLNÁR Sarolta	
Az életközösség fogalma a különböző társkapcsolatokban	583
NAVRATYIL Zoltán	
A továbbtanuló nagykorú gyermek tartása	589
POGÁCSÁS Anett	
A közkincs és a szerzői személyhez fűződő jogok	597
SZABÓ István	
A bírói normakontroll bevezetésének hazai sajátosságai (1869)	613
SZUROMI Szabolcs Anzelm O.Praem.	
Az Apostoli Szignatúra, mint a Katolikus Egyház Legfelsőbb Bírósága	627

TATTAY Levente

A szellemi alkotások területén bekövetkezett jogfejlődés dimenziói
Magyarországon (1990–2016).....635

UJHELYI Dávid

Rossz vicc?..... 665

VARGA Zoltán

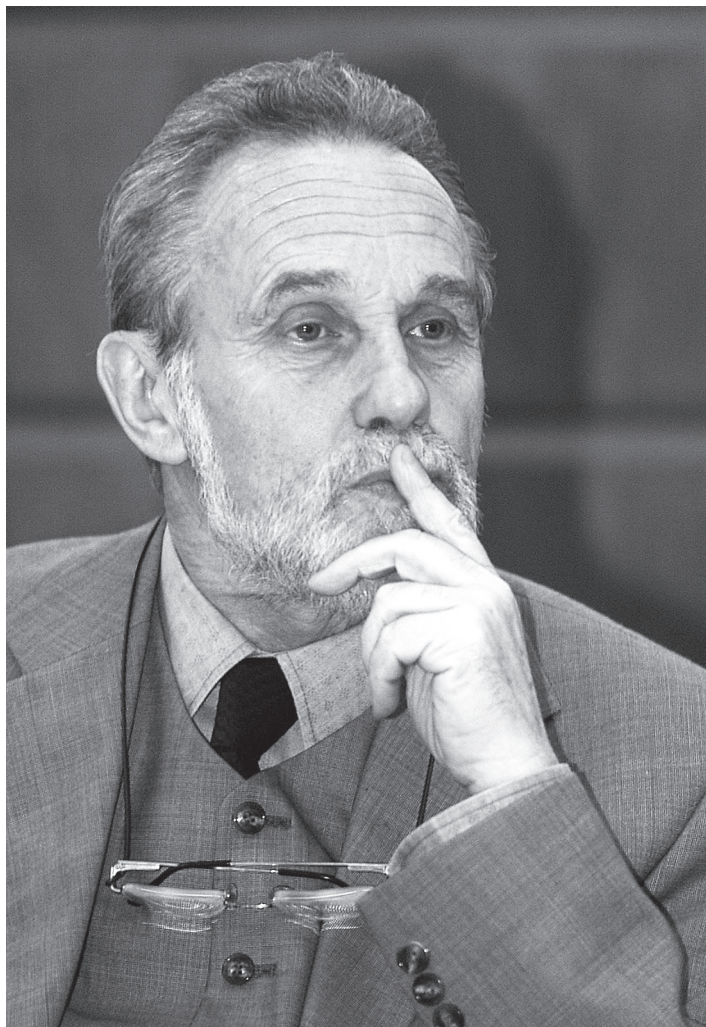
A részesek büntetőjogi felelőssége675

VEZEKÉNYI Ursula

A vezető tisztségviselők hitelezők irányában fennálló felelőssége
a csődtörvény alapján691

WELLMANN György

A jogalkalmazás egységének biztosítása a Kúria
Polgári Kollégiumának gyakorlatában 703

dr. Solt Pál

ELŐSZÓ

E Solt Pál elnök úrnak tisztelgő kötet két szálból szövődik. A jogtudománnyal a Pázmány Péter Katolikus Egyetem jogi karán ismerkedő joghallgatók által ismert magánjogi oktató, és az évtizedeken át hivatását gyakorló bíró személyisége kapcsolódik össze a pályatársak írásaiban. E kettős megközelítést szívesen zárnám rövidre azzal, hogy a két személyiség egy ember. Solt Pálnak azonban bíróként is a sokszínűség határozta meg a karakterét. Kivételesen izgalmas mai szemmel látni, hogyan teljesedett ki szakmai életútja a nehéz 60-as, 70-es években.

Egyetemi hallgatóként, 1960-ban „tehetséges, igen értelmes, élénk eszű ember”-ként jellemezte Kádár Miklós, az ELTE Állam-és Jogtudományi Karának dékánja. 1962-ben minősítő feljegyzés készült Solt Pál fogalmazóiról a Pesti Központi Kerületi Bíróságon. Eszerint: „a legkiválóbb fogalmazók egyike, szakmai felkészültsége, jogszabályismerete átlagon felüli, jegyzőkönyvei, határozattervezetei kitűnőek, kurrenciális ügyintézése önálló, komoly feladatok megoldására is alkalmas. Emberi magatartását az előzékenység és derű jellemzi. Öntudatos, önmagával és munkatársaival szemben is következetes és nem mindenben elnéző. Szolgálatkész, véleményét azonban nem rejti véka alá.” A szakvizsgájáról 1963-ban készült jegyzőkönyvi kivonat szerint „minden tárgykörből nagyon jól felkészült, határozott, magabiztos fellépésű.” 1969-ben Szakács Ödön, a Legfelsőbb Bíróság akkori elnöke minősítette a 32 éves Solt Pált „fegyelmezett, szorgalmas ember”-ként, „rendkívül jó felkészültségű, gyors észjárású és logikus gondolkodású jogász”-ként.

1971-ben a Legfelsőbb Bíróságról a Pénzügyminisztériumba távozott „továbbfejlődése érdekében”. Közel tíz év sikeres pénzügyminisztériumi jogász működés után 1980-ban az igazságügyi miniszter és a Legfelsőbb Bíróság akkori elnöke közös javaslatára legfelsőbb bírósági bíróvá választották. A Legfelsőbb Bíróság iparjogvédelmi tanácsának későbbi elnöke a rendszerváltáskor alkotmánybírói megbízatást nyert, majd rendszerváltó elnökként tért vissza a Legfelsőbb Bíróságra. A francia nyelv iránti elkötelezettségének köszönhetően

az intézmény visszakerült a nemzetközi vérkeringésbe. 1992-ben betöltötte az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának elnöki tisztét, rendszeres résztvevője volt a frankofón legfelsőbb bíróságok találkozóinak, csaknem ötven éve szoros barátság fűzi a taizéi nemzetközi ökumenikus szerzetesközösséghez. Első magyar legfelsőbb bírósági elnökként kapott meghívást az Egyesült Államok Legfelső Bíróságára. Tizenkét éven át szolgált a legmagasabb bírói fórum elnökeként.

Vezetői pályafutásában egymásra talált a tanítás igénye és a bírói tapasztalat, amikor 2007-től öt éven keresztül a Bíróképző Akadémia igazgatói tisztét töltötte be. Jelenleg a Kúria elnöke tanácsadó testületének értékes tagjaként segíti a felsőbírászkodás modernizálásának összetett folyamatát.

Fiatal korában élvonalbeli kézilabda kapus volt, a sportolást máig nem hagyta abba, hegedül, fest, ír, tanít. Érdemes meghallgatni.

Budapest, 2017. augusztus 30.

Darák Péter
A Kúria elnöke

A KÖZJOGI BÍRÁSKODÁS EGYES KÉRDÉSEI

BALOGH Zsolt*

1. Bevezető

Az alábbi tanulmány sajátos megoldást választott az alkotmánybíráskodás és a közigazgatási bíráskodás egymáshoz való viszonya (összefoglaló névvel: a közjogi bíráskodás) bemutatására: a rendszerváltást követő öt év, valamint az Alaptörvény hatálybalépését követő öt év változásainak egyes kérdéseit ismerteti s teszi egymás mellé. A két kezdeti időszak meghatározó mind az Alkotmánybíróság, mind a közigazgatási bíráskodás számára – azok összehasonlítása talán tanulsággal szolgál a jövőt illetően is. Az alkotmánybíráskodás, amelynek fogalmi eleme a törvények alkotmányossági vizsgálata, és az egyedi ügyekben történő ítélkezés egymást kiegészítő és egymást feltételező tevékenységek – a jogállam része mindkét bíráskodási típus csorbítatlan ellátása. Az, hogy milyen szervezeti keretek között valósul meg, mondhatnánk, hogy másodlagos, de látjuk a mindennapokban, hogy nem így van. Az alkotmánybíráskodás és a közigazgatási bíráskodás nem konkurenciái egymásnak, akár össze is tartozhatnak. Ha azonban külön-külön szervezet jön létre, ott világos feladatelhatárolásra van szükség.

Ez a tanulmány a Solt Pál Elnök Úr születésnapjára szánt ünnepi kötetbe íródott. Aktualitása mellett választottam ezt a témát, mert Elnök Úr részt vett alkotmánybíróként az alkotmánybíráskodás létrehozásában, majd a demokratikus jogállamnak megfelelő bíró szervezet szakmai vezetőjévé vált a Legfelsőbb Bíróság élén.

* Bíró (Kúria), c. egyetemi docens (PPKE JÁK).

2. Az Alkotmányt követő időszakról

A rendszerváltást közvetlenül megelőző közjogi kutatások mind a közigazgatási bíraskodás,¹ mind az alkotmánybíraskodás témáját felvetették,² a közjogi bíraskodás létrehozását javasolták. A szakirodalomban – a korábbi hagyományokra is tekintettel – talán nagyobb hangsúly helyeződött a közigazgatási bíraskodás létrehozására, mint a külön alkotmánybíróság felállítására.³ Az Alkotmánybíróság az 1989. október 23-án kihirdetett Alkotmányhoz kötődött,⁴ és az első szabad választások előtt elkezdte tevékenységét. Minden bizonnyal politikai oka volt annak, hogy az alkotmánybíraskodás megelőzte a közigazgatási bíraskodást. Egy, a bírósági szervezettől elkülönült, jogszabályok feletti, erős alkotmányossági kontrollt gyakorló szervezet – mint ahogy sokan nevezték: „a demokrácia előretolt bástyája” – nagyobb garanciának tűnt a jogállam kiépítése folyamatában, mint a közigazgatási határozatok bírósági kontrolljának általánossá tétele. Pedig a közigazgatási bíraskodástól sem lett volna idegen az alkotmányvédelmi feladatok ellátása, az, ha normakontroll-feladatokat is kap. A Magyar Királyi Közigazgatási Bíróságnak is tulajdonítottak alkotmányőri szerepet,⁵ s – ugyan szűkebb körben – a jogi szabályozás vizsgálata sem volt e bíróságtól idegen.⁶ Az Alkotmánybíróság létrehozása azonban demonstratívabb

¹ Ld. pl. TRÓCSÁNYI László: *A közigazgatási bíraskodás szervezete és működése egyes európai országokban: a jogintézmény elméleti alapjai és működési tapasztalatai, valamint egyes európai országok közigazgatási bíraskodására vonatkozó jogszabályok*. Budapest, MTA Államtudományi Kutatások Programirodája, 1988.; BALÁZS István – BALOGH Zsolt – Mihajlov DOBROMIR: *A közigazgatási bíraskodás magyarországi reformjának lehetőségei a hazai tapasztalatok, illetve a polgári és szocialista rendszerek új tendenciái alapján*. Budapest, MTA Államtudományi Kutatások Programirodája, 1988.; TRÓCSÁNYI László: *A közigazgatási bíraskodás egyes elméleti és gyakorlati kérdései*. Budapest, MTA Államtudományi Kutatások Programirodája, 1990.

² TRÓCSÁNYI László: *Az alkotmánybíraskodás szervezete és működése egyes európai országokban*. Budapest, MTA Államtudományi Kutatások Programirodája, 1989.

³ A 2018. január 1-jén hatályba lépő közigazgatási perrendtartás előkészítése során nem egyszer hangsúlyozták, hogy a rendszerváltás egyik elmaradt ígérletét pótolja a törvényhozás.

⁴ A sorrendben elfogadott törvények: 1989. évi XXXI. törvény az Alkotmány módosításáról; 1989. évi XXXII. törvény az Alkotmánybíróságról; 1989. évi XXXIII. törvény a pártok működéséről és gazdálkodásáról.

⁵ Ld. pl. BALOGH Artúr: *Előadás az 1914-es Magyar Jogászegyleti vitán*. In: MESZLÉNY Artúr (szerk.): *Magyar Jogászegyleti Értekezések – a közigazgatás reformja*. Budapest, Franklin, 1914. 15–33.

⁶ „A Közigazgatási Bíróság alkotmányvédő funkciója kiterjedt az egyéni jogok közigazgatás általi megsértésén túl a garanciális panasz révén arra is, hogy az önkormányzatiság kabinet vagy közegei általi csorbitását is orvosolhatta, s e körben direkt normakontrollt folytathatott a törvényi szintnél alacsonyabb, a törvényhatóságok jogait sértő jogszabályokkal szemben.”

volt: a rendszerváltás igényét szimbolizálta. Az alkotmánybíráskodásba vetett hit szerint ezek a szervezetek végső soron megvédik a polgárokat a zsarnokságtól. A jogállam ismérve az Alkotmány ismerete és annak közvetlen alkalmazhatósága. Hogy ez milyen szervezeti keretek között történjen, arra többféle megoldás ismert, pl. minden bíró eldöntheti, hogy az alkalmazott jogszabály alkotmányosértő, vagy a közigazgatási bíróság kap normakontroll-feladatokat, illetve külön Alkotmánybíróság jön létre.

Magyarországon az Alkotmánybíróság kezdte meg működését. Az eredeti elképzelés szerint egy 15 alkotmánybíróból álló testület jött volna létre. Az Alkotmánybíróság megalakításakor az Országgyűlés átmenetileg az Alkotmánybíróságnak csak öt tagját választotta meg,⁷ további öt tagja a legközelebbi országgyűlési választásokat követően nyerte el megbízatását. Az Alkotmánybíróság további öt tagját az Alkotmánybíróság felállítását követő ötödik évben választotta volna meg az Országgyűlés,⁸ de erre már nem került sor, mert az Alkotmány 1994. év végi módosítása az alkotmánybírák számát 11 tagban maximálta. Az Alkotmányban és az alkotmánybíróvási törvényben foglalt hatáskör-telepítés, illetve az első öt alkotmánybíró személyének megválasztása már tükrözte, hogy 'nagy hatalommal' rendelkező testület jön létre.⁹

A közjogi bíráskodás alakulásának különös fordulata volt, amikor az Alkotmánybíróság – első, az államszervezetet is érintő nagy jelentőségű döntésében – a közigazgatási bíráskodás hiányát állapította meg. Az 1990. év végén meghozott határozat szerint mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség állt fenn a közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatára vonatkozó törvényi szabályozás elmulasztása miatt, ezért az Alkotmánybíróság felhívta a kormányt, hogy 1991. január 31-ig terjesszen az Országgyűlés elé olyan törvényjavaslatot, amely a közigazgatási határozatok törvényességének bírósági ellenőrzését az alkotmánynak megfelelően szabályozza.¹⁰ Tehát az Alkotmánybíróság összesen 40 napot adott a törvényjavaslat Országgyűlés elé terjesztésére, ami mutathatja a feladat sürgető jellegét, de az önálló, vagy a

KELEMEN Roland: A közigazgatási bíráskodás és a garanciális panasz szabályozása, avagy ki volt az alkotmány őre a dualizmusban? *Acta Humana* 2016/2. 95–116.

⁷ Az első öt alkotmánybíró Sólyom László, Ádám Antal, Solt Pál, Kilényi Géza és Zlinszky János volt.

⁸ Ld. az 1989. évi XXXII. törvény közlönyállapot szerinti 53. § (1) bekezdését, 54. § (1) bekezdését és 56. §-át.

⁹ Az Alkotmánybíróság első öt tagjának – nem éppen zökkenőmentes – kiválasztásával kapcsolatos körülményeket is ismerteti BÁN Tamás: Az Alkotmánybíróság létrejötte. *Világosság*, 1993/11. 32–40.

¹⁰ Ld. a 32/1990. (XII. 22.) AB határozatot.

bíróági szervezetbe integrált közigazgatásai bíróság létrehozására ennyi idő nyilvánvalóan nem elég. Az Alkotmánybíróság határozata nyomán született meg a közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatának kiterjesztéséről szóló salátatörvény,¹¹ amely megteremtette a közigazgatási bíraskodás alapjait. A közigazgatási ügyszakot választó bírák ugyanolyan úttörő szerepet vállaltak, mint az alkotmánybírák (bár kevesebb visszhanggal).

Az Alkotmánybíróság a rendszerváltáskor megkapta a normakontroll teljeségét. Hatásköre valamennyi jogszabály vizsgálatára kiterjedt, s nemzetközi összehasonlításban szinte példátlan módon bárki, érintettség nélkül kezdeményezhette a normakontroll-eljárást. A kezdetben jelentkező jelentős ügyterhet az Alkotmánybíróság tudta kezelni, tehát az *actio popularis* korántsem okozott olyan jelentőségű működésbeli problémát, mint ahogy az kívülről látszott.¹² E mellé oda kell tenni azt az előnyt is, hogy az indítványozás szinte korlátok nélküli lehetősége révén az Alkotmánybíróság átszűrhetette a jogrendszer egészét az alkotmányosság rostáján. A vizsgált jogszabályok közül a normahierarchiában messze a törvények vizsgálata vezetett.

Az Alkotmány tiszta feladatelhatárolást hozott létre az Alkotmánybíróság és a bíróságok között. Az Alkotmánybíróság vizsgálja a normákat,¹³ és nem dönt egyedi ügyekben, a bíróságok pedig végérvényesen eldöntik az egyedi ügyeket, de normakontroll-feladatuk nincs. Ugyanakkor az alkotmánybírósági ítékezésben kezdetektől fogva ott volt az a gondolat, hogy alkotmányjogi panasz esetén¹⁴ – függetlenül attól, hogy az is jogszabály vizsgálatára irányul-e – az egyedi ügygel kapcsolatban is le kellene vonni az alkotmányellenesség jogkövetkezményét. Ennek a gondolatnak a kicsúcsosodása volt az ún. Jánosi-ügy. Az Alkotmánybíróság amellet, hogy megállapította: a gyermek vérségi származása kiderítéséhez való jogának a törvényes képviselő korlátlan perindítási jogosultsága útján történő végérvényes elvonása alkotmányellenes, megsemmisítette a vonatkozó törvényi rendelkezést, de megsemmisítette a panaszos ügyében született első és másodfokú ítéleteket is, sőt elrendelte a korábban megállapított

¹¹ Ld. az 1991. évi XXVI. törvényt.

¹² 1990-ben 1625, 1991-ben 2302, 1992-ben 1700, és 1993-ban 1323 ügy érkezett. Ezt követően az érkezés évi ezer beadvány körül maradt, később csökkent.

¹³ Az ezzel összefüggő gyakorlat kezdetektől fogva a normakontroll teljességét vallotta. A rendszeresen visszatérő egykori megállapítás szerint: „A hatáskör vizsgálatánál nem az aktus elnevezése, hanem a benne foglalt rendelkezések jogi jellege az irányadó.” [Ld. 60/1992. (XI. 17.) AB határozat, ABH 1992, 275., 278–279.; 52/1993. (X. 7.) AB végzés, ABH 1993, 407., 408. stb.]

¹⁴ Az alkotmányjogi panasz az 1989. évi XXXII. törvény 48. §-a szerint szükségképpen konkrét normakontroll volt, azaz csak az alkalmazott jogszabály alkotmányosságát lehetett vitatni.

apaság anyakönyvi visszaállítását.¹⁵ Ebben az ügyben az Alkotmánybíróság az alkotmányellenes helyzetet teljesen felszámolta, de azt hatásköreit többszörösen túllépve tette. A bíróságok heves tiltakozása tulajdonképpen az alkotmányos egyensúly – azaz a normatív és az egyedi aktusok közötti feladatmegosztás – felborulásából eredt. Az Alkotmánybíróság első elnöke erről a későbbiekben úgy vélekedett, hogy „Az Alkotmánybíróság egyszeri erőfeszítése, hogy az alkotmányjogi panasz jogorvoslati funkciójának ezen túl is érvényt szerezzen – alkotmányellenes jogszabályon alapuló nem-büntető ítélet megsemmisítése – heves ellenzésbe ütközött és folytatás nélkül maradt.”¹⁶

A Jánosi-ügyet követően az Alkotmány hatálya alatt az Alkotmánybíróság megmaradt hatásköreinek keretei között, nem semmisített meg több bírói döntést. Az Alkotmánybíróság ugyanakkor a Jánosi-ügyben fejtette ki az ún. élő jog teóriát, ami szerint a bírói jogértelmezés adja meg a normának a valódi tartalmát. Szinte kívülről tudjuk, de érdemes újra felidézni:

„Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint élő jog alatt a jogszabályt értelmezett és alkalmazott tartalmával együttesen kell érteni. Az Alkotmánybíróságnak az Abtv. szerint a bírói, jogalkalmazási gyakorlat alkotmányosságának a vizsgálatára nincs hatásköre. Ez egyfelől azt jelenti, hogy – ha a jogszabálynak többféle értelme van, és azt a jogalkalmazási gyakorlat sem csak egyféleképpen értelmezi – az Alkotmánybíróság az egységes jogalkalmazás kialakítására nem hozhat *jogértelmező döntést*, mert ezzel a *Legfelsőbb Bíróság hatáskörét vonná el*. Másfelől azonban jelenti azt is, hogy amennyiben valamely jogszabály több lehetséges értelme közül a jogalkalmazási gyakorlatban csak egyféle tartalommal realizálódik, akkor csak ez a normatartalom szolgálhat az alkotmányossági vizsgálat alapjául is. Ellenkező esetben ugyanis az Alkotmánybíróság az eljárása során a hatáskörébe nem tartozó önálló jogszabályértelmezést végezne, és éppen azzal lépné túl hatáskörét, hogy ennek során a jogszabálynak a bírói gyakorlat által történt értelmezése helyességét vitatná.”

¹⁵ 57/1991. (XI. 8.) AB határozat.

¹⁶ SÓLYOM László: Előszó. In: *Alkotmányos elvek és esetek*. Budapest, Constitutional and Legislative Policy Institute, 1996. 11.

Ha a fenti szövegrész nem a Jánosi-ügyben szerepelne, azt is mondhatnánk, hogy a normakontroll-feladat és az egyedi ügyekben való ítélkezési funkció szép elválasztásáról szól. Az élő jog teória a későbbiekben azonban már ezt a célt szolgálta: ha a bírói gyakorlat alkotmányellenes tartalmat tulajdonított a jogszabálynak, akkor az Alkotmánybíróság a normára nézve vont le a jogkövetkezményt.¹⁷

Az alkotmányjogi panasszal szemben megmutatkozó kezdeti „lelkessedést” felváltotta a bírói kezdeményezésekbe vetett bizalom. A rendes bíróságok ítélkezési tevékenysége iránti tisztelet sugárzik az alábbi idézetekből:

„A bíró által időben indítványozott konkrét normakontroll per-gazdaságossági szempontból is előnyösebb az alkotmányjogi panasz bevárásánál – nem kell igénybe venni a fellebbezési bíróságokat, és nem kell egy új eljárást végigvinni. [...] A bírák által indítványozott alkotmányossági vizsgálatok értéke, hogy míg az elvont kontroll és az alkotmányjogi panasz indítványozói tipikusan saját érdekeik szemszögéből állítják az alkotmányellenességet, a bírói indítványok egy átfogóbb szemlélet és szakmai tapasztalat irányából tárják fel az alkotmányossági problémákat, s sokszor csak a szakember által látható összefüggésekre irányítják a figyelmet.”¹⁸

Jól tükröződik ebből az a szemlélet, hogy a bíró társa az alkotmánybírónak.

Az Alkotmánybíróság az ítélkezés első öt évében elvi alapokra helyezte a bírói függetlenséget. Az apropó ugyan nem a klasszikus bírói függetlenség, hanem a bírónak a bírósági szervezeten belüli, az igazgatási befolyás elleni védettsége körében keletkezett, de az Alkotmánybíróság 1993-ban – a bírósági vezetők kinevezése kapcsán – meghozott határozata a jogállami igazságszolgáltatás alapjait járta körül. A határozat rendelkező részében mondta ki, hogy:

¹⁷ Kivételt képez a jogegységi határozat alkotmányossági vizsgálatát lehetővé tevő 42/2005. (XI. 14.) AB határozat. Ugyanakkor a bíróságok, így a Legfelsőbb Bíróság jogértelmezési autonómiáját ez a döntés is hangsúlyozta: „Az Alkotmánybíróság megjegyzi, hogy a jogegységi határozat alkotmányossági vizsgálatára fennálló utólagos normakontroll hatáskörét a bírói hatalmi ág függetlenségének sérelme nélkül gyakorolja. Az Alkotmánybíróság tényként kezeli, hogy a jogszabály tartalma az, amit a jogegységi határozat annak tulajdonít. A jogegységi határozatban megfogalmazottak tekintetében az Alkotmánybíróság nem ad konkuráló értelmezést (pl. alkotmányos követelmény formájában); ez sértene a bírói függetlenséget.”

¹⁸ SÓLYOM i. m. 13–14.

„A bírák és bírósági vezetők kinevezésénél alkotmányos követelmény az, hogy a más hatalmi ághoz tartozó kinevező – vagy a kinevezést tartalmilag meghatározó előterjesztő – politikai meghatározottságának hatását, vagy a bírói hatalmi ág érdemi közrehatása, vagy más, a bírói hatalmi ágon kívüli ellensúly semlegesítse. Ez az alkotmányos követelmény a bírói és bírósági vezetői tisztség választással való betöltésére is vonatkozik. A bírói hatalmi ág közrehatásának úgy kell megnyilvánulnia, hogy abban a bírói függetlenséget és a bírói hatalmi ág semlegességét megtestesítő bírák állásfoglalása jusson kifejezésre, és állásfoglalásuk érdemi befolyást gyakoroljon a kinevezésre.”¹⁹

Ez a határozat a hatalommegosztási eszme értelmezése kapcsán a parlamentáris demokráciák sajátosságaira s benne a bírói függetlenség kitüntetett szerepére hívta fel a figyelmet. Rámutatott, hogy:

„a bírói hatalom sajátossága az, hogy a másik két, politikai jellegű hatalmi ággal szemben állandó és semleges.²⁰ [...] A bíróság függetlensége az ítélkezés függetlenségét tekintve abban rejlik, hogy a bíróságok a politikai törvényeket és az igazgatási normákat is önállóan értelmezik. A bírósági gyakorlat független a politikai változásoktól, koherenciáját folyamatossága, hagyományai és az elmélettel való kölcsönhatás segíti elő. *A jogot végül is a bíróságok saját értelmezésük szerint állapítják meg.*”

Szintén a bírói függetlenség oldaláról fogalmazott meg alkotmányos követelményt az Alkotmánybíróság a bírák kitüntetése kapcsán. Megállapította, hogy a bírói függetlenség alkotmányos alapelveivel ellentétes, ha a bírák részére a kormány bármely tagja, a bírói hatalmi ág érdemi közrehatása nélkül, kitüntetést adományozhat vagy kitüntetés adományozására tehet előterjesztést.²¹

¹⁹ 38/1993. (VI. 11.) AB határozat.

²⁰ Kicsit szarkasztikusan azt is mondhatnánk, hogy az utóbbi időben mintha a fordítottját élnénk meg. Nyolc éve állandó kormányzati hatalom mellett a bírói hatalmi ág igen dinamikusan változik: valódi alkotmányjogi panasz, közigazgatási és munkaügyi bíróságok létrehozása, néhány évvel később annak átalakítása a közigazgatási perrendtartással együtt járó változásokkal stb.

²¹ 45/1994. (X. 21.) AB határozat.

A rendszerváltást követő első öt évet vázlatosan elemezve azt mondhatjuk, hogy a közjogi bírászkodás rendszere stabilizálódott. Az alkotmánybírósági normakontroll teljessé vált, évente 40-50 jogszabályi rendelkezést – azon belül is elsősorban törvényeket – megsemmisítő döntéssel az Alkotmánybíróság a jogrendszert az Alkotmány keretei között tartotta, a bíróságok pedig az egyedi ítékezéssel biztosították az Alkotmány által garantált törvényes rendet. Bár a közigazgatási bírászkodás nem kapott akár a hagyományait, akár annak súlyát tekintve, megfelelő elismerést (az Alkotmánybíróság mellett a közigazgatási bíróságok rendszerét is érdemes lett volna kiépíteni), a közigazgatási bírák megteremtették az állammal szembeni perek elvi alapjait, a polgári perrendtartás keretei között pedig mindent megtettek a közigazgatási peres eljárás sajátképűségének megformálása érdekében. Ennek az első öt évnek a hozadéka a bírói függetlenség megszilárdulása, alkotmánybírósági védelme.

3. Az Alaptörvényt követő időszakról

A 2010. évi országgyűlési képviselő-választásokat követően létrejött parlamenti többség megteremtette az alkotmányreform lehetőségét. A lehetséges változásokról szóló értekezések, viták alkalmával világossá vált, hogy a változások a közjogi bírászkodást – adott esetben az alkotmánybírászkodás modelljét – is érintik majd. Végül a lehetséges változásokból a hatáskör-revízió, benne az ún. valódi alkotmányjogi panasz létrehozása s az önkormányzati rendeletek vizsgálatának a Kúriához telepítése valósult meg. A valódi alkotmányjogi panasz lehetőségét az alkotmányjogi szakirodalom szinte ünnepelte,²² de emellett mintha nem kapott volna megfelelő hangsúlyt az, hogy az ítékezési funkciót tekintetve, konfliktusgóc jön majd létre az Alkotmánybíróság és a Kúria között,²³ és hogy az Alkotmánybíróság alaptevékenysége, a normakontroll, háttérbe szorulhat. A mindenki által kezdeményezhető normakontroll megszüntetésében nem sokan láttak veszélyt (mivel általános vélekedés szerint az alkotmányjogi panasz

²² Ld. pl. a *Fundamentum* 2014/1–2. számát.

²³ Meglátásom szerint sokkal enyhébb kritika fogalmazódott meg a bíróságok részéről a valódi alkotmányjogi panasz bevezetésével kapcsolatban, mint korábban a jogegységi határozat alkotmányossági vizsgálatát lehetővé tévő döntéssel összefüggésben. Pedig a valódi alkotmányjogi panasz nemegyszer kvázi 'negyedfokú ítékezést' tesz lehetővé a bírósági döntések megsemmisítésének lehetőségével. A 42/2005. (XI. 14.) AB határozat és az Alaptörvény hatálybalépése közötti hat év alatt az Alkotmánybíróság összesen három-négy jogegységi határozatot vizsgált, amelyekből egyet semmisített meg.

pótolja majd), jótékony hatása pedig az, hogy az Alkotmánybíróságnak nem kell foglalkozni az értelmetlen indítványokkal.²⁴

Az Alaptörvény által hozott változások talán a közjogi bíraskodás tárgyában voltak a legszámottevőbbek. A közigazgatási bíraskodást illetően még az Alaptörvény hatálybalépése előtt számos előkészítő tanulmány született.²⁵ Az Alaptörvény normakontroll-hatáskört adott a közigazgatási bíraskodás számára, rögzítette, hogy a bíróság dönt az önkormányzati rendelet más jogszabályba ütközéséről és megsemmisítéséről, valamint a helyi önkormányzat törvényen alapuló jogalkotási kötelezettsége elmulasztásának megállapításáról.²⁶ Az Alkotmánybíróságot illetően az Alaptörvény lehetővé tette, hogy az Alkotmánybíróság alkotmányjogi panasz alapján felülvizsgálja a bírói döntés Alaptörvénnyel való összhangját.²⁷ Ezen három és fél sorban leírható hatásköri rendelkezések alapjaiban rajzolták át az Alkotmánybíróság és a bíróságok viszonyát.

Megszűnt az Alkotmánybíróság és a bíróságok között kialakult az az egyensúly, amit a normatív és az egyedi aktusok felülvizsgálatának megosztása jelentett. A bárki által kezdeményezhető absztrakt normakontroll megszüntetése mellett a valódi alkotmányjogi panasszal az Alkotmánybíróság tevékenysége a törvényhozó hatalmi ág mellett az igazságszolgáltató hatalmi ág tevékenysége felé fordult. Egyben megtört az Alkotmánybíróság normakontroll-monopóliuma, a Kúria – igaz csak szűk körben – feladatot kapott a jogszabályok alkotmányossági vizsgálata terén. Tehát az Alaptörvény az Alkotmánybíróság és a bíróságok között az Alkotmány által létrehozott feladatmegosztást új alapokra helyezte.

Az Alkotmánybíróság – álláspontom szerint – helyesen, nagyon óvatosan közelített új hatásköreihez. Az első bírói ítéletet megsemmisítő döntést csak egy év múltán, 2013 elején hozta meg.²⁸ Egyébként is jellemző volt rá az alkotmányjogi panasz hatáskörének megfontolt gyakorlása.²⁹

²⁴ Meg kell azonban említeni, hogy 2012-re ‘helyére került’ az actio popularis. A notórius indítványozók ‘elfáradtak’, az ügyhátalék sem növekedett már számottevően.

²⁵ Ld. pl. PATYI András: *Közigazgatási bíraskodásunk modelljei*. Budapest, Logod, 2002.; PATYI András: *Beköszöntő – A külön közigazgatási bíróság aktualitása 20 éve és most. Új magyar közigazgatás*, 2010/4.; PATYI András: *Közigazgatás, alkotmány, bíraskodás*. Győr, Universitas-Győr, 2011.

²⁶ Ld. Alaptörvény 25. § (2) bekezdés c) és d) pont.

²⁷ Ld. Alaptörvény 24. § (2) bekezdés d) pont.

²⁸ A 3/2013. (II. 14.) AB határozat megállapította, hogy a Fővárosi Törvényszék 29.Kpk.45.266/2012/2. számú végzése sérti az Alaptörvény VIII. cikk (1) bekezdésében biztosított békés gyülekezéshez való jogot, ezért azt a bírósági végzést megsemmisítette.

²⁹ Chronowski Nóra által közreadott gyűjtés szerint: 2012-ben és 2013-ban összesen 579 alkotmányjogi panasz tárgyú döntés született, ebből 2012-ben 366, 2013-ban pedig 213. Az elbírált ügyek 98,6%-ában (361 esetben) a panaszt visszautasították 2012-ben. Öt ügyben határozattal

3.1. A bírói korhatár és az ügyáthelyezés kérdése

Az Alaptörvény hatálybalépését közvetlenül követő évekre az Alkotmánybíróság és a bíróságok közötti kapcsolatban – érdekes módon – nem a valódi alkotmányjogi panasz újdonsága volt a meghatározó, hanem alapvetően két téma uralta a viszonyt: az ún. bírói korhatár és az ügyáthelyezés. Mindkettő alapjaiban érintette a bíróságok munkáját, s az érintettek az Alkotmánybíróságtól várták a megoldást. A bírósági szervezet átalakítására vonatkozó változások – ezen ügyeket is magában foglaló – általános kritikája mind itthon, mind külföldön megfogalmazódott,³⁰ aztán az aggályok később nyugvóponttra jutottak.

A bírói nyugdíjkorhatárral kapcsolatos ügy a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló törvényt érintette.³¹ A probléma alapja az, hogy a nyugellátás általános szabályai a megemelt – 65. életévben meghatározott – általános nyugdíjkorhatár fokozatos bevezetése érdekében differenciáltan állapították meg az öregségi nyugdíjkorhatárt. Az Alaptörvény hatálybalépésekor a bírói szolgálati viszony megszűnésének korhatára a 70. életév volt. A jogállási törvényben a bírói szolgálati jogviszony felső korhatárát a törvényhozó leszállította, a „rá irányadó öregségi nyugdíjkorhatárra”, azaz a 62. évre. Az indítványozók a beadványaikat az Abtv. 26. § (2) bekezdése szerinti ún. közvetlen panasz hatás-körben nyújtották be.

Az Alkotmánybíróság elsőként azt állapította meg, hogy a történeti alkotmányunk vívmányai közé tartozik a bírói függetlenség.³² Az Alkotmánybíróság szerint a bírói felső korhatár mértékét sarkalatos törvénynek kell tartalmaznia (s az elfogadott törvénymódosítás nem ilyen), de tartalmi Alaptörvény-ellenességet is megállapított a bírói függetlenség és az elmozdíthatatlanság sérelme alapján. Az Alkotmánybíróság a jogállási törvény rendelkezéseit a 33/2012. (VII. 17.) AB határozatában hatálybalépése napjára, 2012. január 1-re visszamenő

zárult az eljárás, de csak egy esetben – a bírói tisztség korhatárának leszállítása ügyében – állapított meg az Alkotmánybíróság alaptörvény-ellenességet (ez az összes panasz eljárás 0,3%-a). Az eljárás 2013-ban 39 esetben határozattal zárult (vagyis a panaszok 18,3%-át befogadták), és 8 ügyben (az összes ügy 3,7%-ában) állapított meg a testület alaptörvény-ellenességet. A visszautasító végzések száma már csak 174 (az összes ügy 81,6%-a) volt, a befogadási arány tehát nőtt. CHRONOWSKI Nóra: Alkotmányjogi panasz és alkotmányvédelem. *Fundamentum*, 2014/1–2.; a gyűjtést Naszladi Georgina végezte.

³⁰ A bírósági szervezet átalakításának kritikájaként I. az Európa Tanács Velencei Bizottsága 2012. március 16-17-i ülésén kiadott CDL(2012)001. számú véleményét, illetve a módosításokat követően a 2012. október 12–13-i ülésén elfogadott CDL-AD(2012)020. számú véleményét.

³¹ Ld. a 2011. évi CLXII. törvény egykori 90. § ha) pontját, valamint 230. §-át.

³² A 33/2012. (VII. 17.) AB határozat szerint „[a] bírói függetlenség elve, ennek elemeivel együtt, minden kétséget kizáróan vívmány.”

hatállyal semmisítette meg, de a határozat még utalást sem tartalmazott arra vonatkozóan, hogy a már felmentett bírák szolgálati jogviszonya helyre áll-e, és miként áll helyre.³³

Voltak, akik az OBH elnökét kérték, hogy az Alkotmánybíróság döntése nyomán terjessze elő a kinevezésüket, voltak, akik közvetlenül a köztársasági elnökhöz fordultak, kérve kinevezésüket, s voltak olyanok is, akik munkaügyi perben kérték a köztársasági elnök felmentő határozatának hatályon kívül helyezését, vagy a szolgálati viszonyuk más módon történő helyreállítását.³⁴ (Illetve voltak olyanok is, akik az AB határozat másnapján egyszerűen bementek dolgozni.) Külön problémaként merült fel a felmentett bírósági vezetők ügye.

Míg a bírói nyugdíjkorhatár a bírák jogállásáról szóló törvényt érintette, addig az ún. ügyáthelyezés problémája a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló törvényt.³⁵ Az ügyáthelyezés jogintézményének lényege szerint az ügyek észszerű határidőn belül való elbírálása, illetve az arányosabb ügyelosztás érdekében az ügyben általános illetékességű bíróság helyett az Országos Bírósági Hivatal elnöke kijelölhette az eljáró – azonos hatáskörű – más bíróságot. A jogintézmény az ügyterhelésben (a fővárosi és egyes vidéki városokban lévő bíróságok között) mutatkozó aránytalanságok enyhítésére kívánt azonnali orvosságot nyújtani. Az ügyáthelyezés akkor került reflektorfénybe, amikor egy-két politikai szempontból is érdeklődésre számot tartó ügy került az áthelyezendő ügyek közé.³⁶ A jogintézmény az Alaptörvényt is 'megjárta': Magyarország Alaptörvényének negyedik módosításával az Országgyűlés az Alaptörvény 27. cikk (4) bekezdésébe beemelte a bíróságok közötti ügyáthelyezés intézményét,

³³ A probléma gyökere mély. Álláspontom szerint a mai napig nem történt meg a visszamenőleges hatályú megsemmisítés és azon szabály viszonyának meghatározása, amely szerint a megsemmisítés a lezárt jogviszonyokat nem érinti. E tárgyban még a '90-es évek elején született az ún *ex nunc* határozat [ld. a 10/1992. (II. 25.) AB határozatot], de az nem erre az esetkörre irányadó. A kérdés az, hogy a visszamenőleges hatályú megsemmisítés automatikusan *in integrum restitutió*val kell, hogy járjon (ha lehet), vagy csak akkor érinti a visszamenőleges megsemmisítés a létrejött jogviszonyokat, ha az AB erről külön rendelkezik, illetve ha valamely közhatalmi szerv az AB döntést követően ezt kifejezetten kimondja. Ugyan ez a probléma merült fel ebben az időben az egyházi törvény megsemmisítése kapcsán [ld. a 6/2013. (III. 1.) AB határozatot], amely a mai napig nem jutott nyugvóra (pl. hogy a már egyesületként működő megszüntetett egyház erre az időre jogosult-e egyházként állami támogatásra).

³⁴ A határozat értékelését ld. BALOGH-BÉKESI Nóra: Marbury felmentése. *Jogtudományi Közöny*, 2012/10.

³⁵ Ld. a 2011. évi CLXI. törvény egykori 62–63. §-ait, illetve érintette a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény 20/A. §-át is.

³⁶ A jogintézmény eltérő megítélését jól mutatja, hogy az egy-két kiemelt ügy mellett sok áthelyezett ügy visszhang és minden zökkenő nélkül, jóval korábban befejeződött, mint ha azt az általános illetékességű bíróság tárgyalta volna.

majd az Alaptörvény ötödik módosításával, 2013. október 1-ével hatályon kívül helyezte azt. Az alaptörvényi 'köldökzsinór' elvágásával a jogintézmény sorsa végképp megpecsételődött.

Az Alkotmánybíróság normakontrollra irányuló alkotmányjogi panaszok alapján a 36/2013. (XII. 5.) AB határozatában megállapította, hogy a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló törvénynek (Bszi.) a 2012. január 1. napjától 2012. július 16. napjáig hatályban volt ügyáthelyezésre vonatkozó szabályai alaptörvény-ellenesek voltak, és nemzetközi szerződésbe is ütköztek.³⁷ A Bszi.-ből a jogintézményt egyébként már 2013. augusztus 1-ével törölte a vonatkozó törvényt módosítás, így az Alkotmánybíróság jelzett határozatának meghozatalakor az már nem is volt hatályban. Az Alkotmánybíróság az ügyáthelyezés alkotmányellenességét a törvényes bíróhoz való jog sérelme alapján állapította meg, s alapvetően arra a következtetésre jutott, hogy a jogalkotó nem határozta meg az ügyáthelyezés szempontjait.

A bírói szervezetet ért változásokat általában konszolidáló alkotmánybíróági döntés azonban még az ügyáthelyezésre vonatkozó alkotmánybíróági határozatot megelőzően megszületett a 13/2013. (VI. 17.) AB határozatban. Az Alkotmánybíróság eljárását a Kormány indítványozta. Az indítvány előzménye volt, hogy az Európa Tanács Velencei Bizottsága állásfoglalásában kritizálta – az Alaptörvénnyel együtt hatályba lépett – Bszi. számos rendelkezését. Az Országgyűlés a törvényt több helyen módosította,³⁸ azonban az így létrejött szöveget is kifogásolta a Velencei Bizottság. Ezen rendelkezések tekintetében kért a kormány (nevében az igazságügy-miniszter) utólagos absztrakt normakontrollt. Az Alkotmánybíróság az új szabályozás nagy részének alkotmányosságát igazolta (szemben a Velencei Bizottság véleményével).

A fentiek alapján láthatjuk, hogy a bíróságokat érintő, 2012. január 1-én – az Alaptörvénnyel együtt – hatályba lépett szabályok alkalmazhatósága korántsem volt egyértelmű, márpedig a bírósági rendszer stabilitása alkotmányos érdek.

3.2. Közigazgatási és munkaügyi bíróságok létrehozása

A közjogi bíraskodást érintően ki kell emelnünk, hogy a Bszi. létrehozta a közigazgatási és munkaügyi bíróságokat, valamint a közigazgatási és munkaügyi

³⁷ 2012. január 1. a bevezetés időpontja, 2012. július 16. pedig az a nap, ameddig az OBH elnökének kijelölő határozatával szemben nem volt bírósági felülvizsgálat.

³⁸ Ld. a 2012. évi CXI. törvényt.

regionális kollégiumokat (hat kollégiumot), amelyek működésüket 2013. január 1-én kezdték meg. Ezzel a közigazgatási bírászkodás sajátos modellje jött létre. A közigazgatási bírászkodás önállóvá válásának útján egy újabb állomás lett volna a közigazgatási felsőbíróság kialakítása, ami már a közigazgatási és munkaügyi bíróságok kialakításakor is felmerült, azonban a közigazgatási bírászkodás szervezeti változásához alkotmányozó – de legalább minősített többséget igénylő – szavazatarány szükséges, aminek megszerzésére az idő előrehaladtával egyre kevesebb esély mutatkozott.

A közigazgatási bírászkodás továbbfejlesztése konkrét kiindulópontjának az önálló közigazgatási perrendtartás elkészítése mutatkozott. Azt mondhatjuk, hogy a közigazgatási bírák többsége kezdetben kiállt egy önálló közigazgatási perrendtartás megalkotása mellett.³⁹ Az előkészületek az Igazságügyi Minisztériumban már 2014 őszén elkezdődtek egy munkacsoport létrehozásával, majd a következő évben a közigazgatási bírászkodás továbbfejlesztése érdekében már kormányhatározat is rendelkezett.⁴⁰ A közigazgatási bírászkodás továbbfejlesztésében többen a rendszerváltozás egyik elmaradt intézkedésének pótlását látták (ahogy a 2012. évet követő változásokban általában is), ami valósnak mutatkozik annak tükrében – mint fentebb láttuk –, hogy az önálló közigazgatási bírászkodás iránti igény szinte hamarabb jelentkezett, mint az Alkotmánybíróság felállítása.

A közigazgatási perrendtartással kapcsolatban létrehozott munkacsoport az Államreform Bizottság működéséhez kapcsolódott.⁴¹ A munka alapvetően a perjogi szabályok kialakítására koncentrált, de a hatáskörök megosztása, a perorvoslati rendszer szükségképpen felvetette a szervezeti kérdéseket – ez utóbbi azonban a bizottság előkészítő munkáján kívül állt. A közigazgatási bírászkodást tekintve többféle modell ismert. Elképzelhető egy önálló szervezetű közigazgatási bíróság, de az is – ahogy korábban több mint 50 évig működött –, hogy csak a legfelső szinten létrehozott közigazgatási bíróság demonstrálja az

³⁹ Ezt támasztja alá, hogy a Kúrián egymást követően három joggyakorlat-elemző csoport is foglalkozott a kérdéssel, az összefoglaló jelentéseket formálisan és informálisan is felhasználták a közigazgatási perrendtartással kapcsolatos koncepciók kidolgozása során. Az első csoportot Mudráné Láng Erzsébet, a másodikat Kalas Tibor, a harmadikat Kozma György vezette. Az elfogadott jelentések a www.kuria-birosag.hu honlapon megtalálhatók.

⁴⁰ Ld. a közigazgatási perrendtartásról szóló törvény és az általános közigazgatási rendtartásról szóló törvény előkészítésével összefüggő egyes feladatokról szóló 1352/2015. (VI. 2.) Korm. határozatot.

⁴¹ A Bizottságot és a közigazgatási bírászkodás továbbfejlesztésével kapcsolatos albizottságot is Patyi András vezette.

ügyszak önállóságát. Ezek a megoldások a mai alkotmányos konstrukcióban természetesen alkotmánymódosításhoz kötöttek.

Megvalósíthatónak tűnt viszont az ún. közigazgatási felsőbíróság létrehozása. E „vegyes hatáskörű bíróság”⁴² közigazgatási másodfokú, kiemelt ügyekben elsőfokú ítélezést folytatott volna. A megoldáshoz minősített többségű szavazatarány is elég lett volna a Bszi. módosításával (tehát nem igényelt Alaptörvény-módosítást). Az elfogadott megoldás azonban nem az önálló felsőbíróság létrehozása lett, hanem az, hogy a felsőbíróság szerepét egy már meglévő bíróság, a Fővárosi Törvényszék tölti majd be.⁴³ Az így – az Országgyűlés 2016. december 6-i ülésén – elfogadott törvény azonban nem került kihirdetésre. A köztársasági elnök épp a közigazgatási felsőbíróságra vonatkozó szövegrész miatt előzetes normakontrollra utalta az Alkotmánybíróság elé, az Alkotmánybíróság pedig a sarkalatos törvényhez szükséges szavazattöbbség hiánya miatt az 1/2017. (I. 17.) AB határozatában alkotmányellenesnek minősítette a vonatkozó szakaszokat. Úgy vélte, hogy a bírósági szervezeten belül közigazgatási felsőbíróság néven valójában egy új bíróság jön létre.

E folyamat eredményeként került elfogadásra a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény, amelyben már nincs szó közigazgatási felsőbíróságról, a vonatkozó hatásköröket a Fővárosi Törvényszék látja majd el 2018. január 1-től. Az önálló közigazgatási perrendtartásról szóló törvény megalkotásával demonstrálták, hogy a közigazgatási bíráskodás nem azonos a polgári ítélezés egyik különleges pertípusával, hanem önálló rendszere van önálló dogmatikával.

A fentieket értékelve azt mondhatjuk, hogy ahogy 1990-ben az Alkotmánybíróság indította útjára a közigazgatási bíráskodást, úgy 2017 év elején az Alkotmánybíróság „húzta be a féket” a közigazgatási bíráskodás szervezeti önállósodásának folyamatában. Megmaradtak a 2012-ben létrehozott és 2013-tól működő közigazgatási és munkaügyi bíróságok azzal, hogy a korábbi megyénként megszervezett helyett (számuk több mint felére való csökkentésével) nyolc elsőfokú bíróság működik majd, s a hat regionális kollégium helyett – igazodva ehhez – nyolcra növekszik azok száma.

⁴² A fogalmat Rozsnyai Krisztinának, a közigazgatási perrendtartás előkészítéséért felelős miniszteri biztos asszonynak köszönhetjük.

⁴³ Ld. a T/12234. számú törvényjavaslatot.

3.3. Bírói kezdeményezés és alkotmányjogi panasz

Ami az Alkotmánybírósághoz való viszonyt illeti, az Alkotmánybíróság és a bíróságok közötti funkcionális kapcsolatot a bírói kezdeményezés és az alkotmányjogi panasz teremtette meg korábban és teremti meg ma is.⁴⁴ Régebben a bírói kezdeményezések száma nem volt túl sok, mivel a normakontroll-igények a bárki által kezdeményezhető utólagos absztrakt normakontroll-eljárásokkal maximálisan kielégíthetők voltak. Az *actio popularis* indítványozási lehetőség megszüntetése azonban – véleményem szerint – felértékelte a bírói kezdeményezések szerepét. Azért értékelte fel, mert jelenleg ez az a forrás, amelyen keresztül számottevő mennyiségű és minőségű normakontroll-kérelem kerülhet az Alkotmánybíróság elé.⁴⁵ (Mint fentebb láttuk, a bírói kezdeményezéseket egyébként az első Alkotmánybíróság messzemenően tiszteletben tartotta, az alkotmányjogi panasszal szembeni előnyeit hangsúlyozta.) A jelenlegi hatásköri struktúrában a bírói kezdeményezések hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az Alkotmánybíróság alapfunkcióját, a normakontrollt, szám szerint és minőségében is megfelelően gyakorolhassa. Ennek érdekében célravezetőbbnek tűnik a bírói kezdeményezésekkel szemben a megengedőbb gyakorlat alkalmazása, mint a feltételek sokaságának támasztása. Legalábbis stratégia szempontból.

Ami a bírói döntések felülvizsgálatát érintő alkotmányjogi panaszokat illeti, a következőket mondhatjuk. Még annak bevezetését, tényleges működését megelőzően hosszas vita alakult ki arról, hogy valódi alkotmányjogi panasz hatáskörben az Alkotmánybíróság ún. negyedfokú bíróságként jár-e el, vagy az ún. közbevetett eljárás. Nagyon leegyszerűsítve a problémát: az előző esetben úgy kell rá tekinteni, hogy az Alkotmánybíróság az egyedi ügy eldöntésében is végleges döntést hoz, míg az utóbbi esetben arról van szó, hogy az Alkotmánybíróság Alaptörvény-konform értelmezést ad a bíró által rosszul megoldott (vagy meg nem oldott) alkotmányossági problémáról, majd az ügy visszakérül a bírói szervezetbe, és az Alkotmánybíróság döntésének a figyelembe vételével, a bíróság új döntést hoz.

Az, hogy a valódi alkotmányjogi panaszról milyen szerepfelfogás következik, leginkább az ún. párhuzamos eljárásokkal kapcsolatos elképzelésekben

⁴⁴ A bírói kezdeményezések értékelését lásd részletesen: MAROSI Ildikó – BALOGH Zsolt: A bírói kezdeményezés gyakorlata. *Alkotmánybírósági Szemle*, 2016/2. 83.

⁴⁵ Az Alkotmánybíróság honlapján lévő ügyeket tekintve az tűnik ki, hogy az alkotmányjogi panaszok közül több a bírói döntés alkotmányellenességét állító indítvány, mint a bírói döntésben alkalmazott jogszabály vizsgálatát kérő ún. régi panasz. Ezért az alkotmányjogi panasz nem vált elsődleges normakontrollforrássá.

érhető tetten. Ebben az esetben a jogerős bírósági döntést követően az érintett felülvizsgálati kérelmet és alkotmányjogi panaszt egyaránt előterjeszt. Kérdés, hogy a Kúria és az Alkotmánybíróság közül ‘ki vár be kit’. Az első elképzelés szerint az Alkotmánybíróságé kell, hogy legyen a végső szó (‘negyedfok’), így párhuzamos eljárás esetén az Alkotmánybíróság nem dönt addig, amíg a Kúria meg nem hozza döntését a felülvizsgálati kérelem tárgyában. A másik elképzelés szerint a Kúriának kell bevárni az Alkotmánybíróság döntését, hiszen az alkotmányosság kérdése az ügy eldöntésének előkérdése.⁴⁶

Az Alkotmánybíróság – legalábbis a maga részéről – úgy oldotta meg ezt a problémát, hogy módosította ügyrendjét. Eszerint az Alkotmánybíróság be sem fogadja az alkotmányjogi panaszt (legyen az akár normakontrollra irányuló alkotmányjogi panasz), ha a Kúria a felülvizsgálati kérelem tárgyában még nem döntött.⁴⁷ Ez a megoldás véleményem szerint azért vitatható, mert berekesztette a párhuzamos eljárásokkal kapcsolatos párbeszédet, azaz, hogy az ügyek természetéhez igazodóan történjék a ‘bevárás’. Másrészt normakontrollra irányuló alkotmányjogi panasz esetén teljesen indokolatlan, hiszen a Kúria előtti felülvizsgálati eljárásban az alkalmazott jogszabály alkotmányosságát úgysem lehet eldönteni, tehát ebben az esetben a kúriai ítélkezést és az ügyek gyorsabb befejezését kifejezetten az szolgálná, hogy miután az Alkotmánybíróság az alkotmányjogi panasz alapján dönt az alkalmazandó jogszabály alkotmányosságáról, a Kúria e szerint íté a felülvizsgálati eljárás során.

4. Záró gondolatok

A fentiekben a teljesség igénye nélkül, nagy ívben próbáltuk bemutatni a közjogi bíráskodás első öt évét az Alkotmány, majd az Alaptörvény hatályba lépését követően. Bár egészen eltérő természetű problémák fogalmazódtak meg, közös a két korszakban az ‘erős indítás’ és az identitáskeresés: alkotmánybírósági útkeresés a(z új) hatáskörök alapján, emellett az önálló közigazgatási bíráskodás

⁴⁶ Hasonlóan az előzetes döntéshozatali eljáráshoz, ahol a bíróság bevárja az Európai Unió Bíróságának döntését, s aszerint hozza meg határozatát. Tehát nem presztízkérdés a ‘ki vár be kit’ problémája.

⁴⁷ Az Alkotmánybíróság Ügyrendjéről szóló 1001/2013. (II. 27.) AB Tü. határozat 32. § (3) bekezdése szerint: „Az Abtv. 26. § (1) bekezdése és 27. §-a alapján alkotmányjogi panasz benyújtásának nincs helye, ha a Kúria a felülvizsgálati kérelmet, illetve indítványt még nem bírálta el, továbbá – arra tekintettel, hogy az eljárás még folyamatban van – a Kúria hatályon kívül helyező és új eljárásra utasító határozatával szemben. Ezen esetekben a benyújtott alkotmányjogi panasz soron kívül, az egyéb feltételek vizsgálata nélkül is visszautasítható.”

igénye (amely sem egykor, sem most nem valósult meg az elképzelések szerinti teljességben).

Az Alkotmánybíróság és a bíróságok egymásra utaltsága kétségtelen. A bíróságok közötti párbeszéd nélkül a jogállam szenved sérelmet.

AZ ÉLETFOGYTIG TARTÓ SZABADSÁG- VESZTÉSEL KAPCSOLATOS DILEMMÁK

BELOVICS Ervin*

1. Bevezetés

A halálbüntetés eltörlésével az európai országok többségének büntető jogrendszerében az életfogytig tartó szabadságvesztés vált a legsúlyosabb büntetéssé. Kivételt Horvátország, Szerbia, Norvégia, Portugália és Spanyolország képez: ezekben az országokban kizárólag határozott idejű szabadságvesztés kiszabására biztosít lehetőséget a büntető törvénykönyv. Portugáliában például a halálbüntetés 1867-ben megvalósult eltörlését követően már 1884-ben kiiktatták a büntetési rendszerből az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetést is, míg Spanyolországban 1928-ban került erre sor. Azokban az országokban, így Bulgáriában, Csehországban, Észtországban, Lengyelországban, Lettországon, Olaszországban, Oroszországban, Romániában, Szlovéniában és Ukrajnában, ahol létezik életfogytig tartó szabadságvesztés, az elítéltek vagy meghatározott idő – általában 20-30 év – eltelte után szabadulhatnak, vagy 10-15 év szabadságvesztés letöltését követően feltételes szabadságra bocsáthatók. Ebbe a körbe tartozik Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Görögország, Németország, Svédország. Csupán néhány ország, így Anglia, Ciprus, Hollandia, Magyarország, Szlovákia, Wales zárja ki teljesen – bizonyos személyi kört érintően – a feltételes szabadság lehetőségét. Svájcban – kivételesen – életfogytig tartó biztonsági őrizet keretében ugyancsak kizárható a feltételes szabadságra bocsátás lehetősége.¹

* Egyetemi tanár (PPKE JÁK), a legfőbb ügyész helyettese.

¹ Az európai szabályozás sajátosságait részletesen ismerteti NAGY Ferenc: Gondolatok az életfogytig tartó szabadságvesztésről. *Magyar Jog*, 2013/5. 271.

Az elmúlt időszakban az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) számos – köztük több magyar érintettségű – ügyben foglalkozott azzal a kérdéskörrel, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés mint büntetési nem összeegyeztethető-e az „Európa tanácsi, európai uniós és más releváns nemzetközi szövegekkel”.² Jelen írás a szóban forgó jogintézményre vonatkozó magyar szabályozás, valamint az EJEB kapcsolódó döntéseinek bemutatására törekszik.

2. Magyar jogtörténeti áttekintés

Az elítélt élete végéig tartó szabadságvesztéssel összefüggésben a magyar jogfejlődésben négy szakasz különíthető el.

a) Az első ilyen – az életfogytig tartó szabadságvesztéshez hasonlítható – jogintézmény „örökös fogság” elnevezéssel vált ismertté. Luxemburgi Zsigmond 1436. évi 8. dekrétuma ezzel a büntetéssel sújtotta a hiteles bizonyágtételnél hamisan ténykedő egyházi személyeket, azaz ha a tanúvallomás vagy a perbehívás során esküjük ellenére hamis vallomást tettek. E rendelkezést II. Ulászló az 1492-ben meghozott 43. törvénycikkkel fenntartotta. A börtön mint önálló büntetés Magyarországon a 18. század negyedik évtizedében terjedt el, amikor már léteztek vármegyeházák, ahová a rabokat el lehetett zárni. A hosszabb tartamú szabadságvesztés – a fogva tartás körülményei miatt – általában az elítélt halálát eredményezte, azaz ténylegesen életfogytig tartott. A felvilágosodás eszmerendszerének térhódításával egyidejűleg Európa-szerte kezdetét vette a büntetőjogi kodifikáció, amely folyamat Magyarországra is kihatott. Az 1790–1791. évi országgyűlés kezdeményezésére készült el 1795 februárjára a magyar büntetőkódex tervezete, amely már tartalmazta az életfogytig tartó szabadságvesztést mint büntetést, igaz csak egyetlen bűncselekményt, a pénzhamisítás legsúlyosabb esetét kívánták ezzel sújtani. Ugyanígy az 1843. évi büntetőjogi javaslat főbüntetési nemként szabályozta a szabadságvesztést, amelynek egyik formája az „életfogytig tartó rabság” volt.

b) A magyar büntető törvénykönyvről szóló 1878. évi V. törvénycikk, azaz a Csemegi *Kódex* szerint a fegyházbüntetés vagy életfogytig tartott, vagy határozott időtartamú lehetett. Az életfogytig tartó fegyházból azonban már tíz év letöltése után az elítélt ún. közvetítő intézetbe kerülhetett, és újabb öt év elteltel-

² M. László v. Hungary, no. 73593/10., 2014. május 20-i ítélet, 23. bek.

tével – amennyiben megfelelő magatartást tanúsított – az igazságügy-miniszter feltételes szabadságra bocsáthatta.

c) A Büntető Törvénykönyv Általános Részéről szóló 1950. évi II. törvény az életfogytig tartó szabadságvesztést fenntartotta, a Büntető Törvénykönyvről szóló 1961. évi V. törvény azonban ezt a büntetést kiiktatta, mert – amint azt a miniszteri indokolás hangsúlyozta – ha a társadalom védelme nem kívánja meg a halálbüntetés alkalmazását, akkor határozott tartamú szabadságelvonással is megvalósulhat a büntetés célja, az elítélt átnevelése érdekében nincs szükség életfogytig tartó szabadságvesztésre.

Az 1971. évi 28. törvényerejű rendelet az életfogytig tartó szabadságvesztést azonban újra beemelte az 1961. évi V. törvény szankciórendszerébe. Az indoklásban kifejtettek szerint erre azért kellett, hogy sor kerüljön, mert a kivételes jellegű halálbüntetés és a tíz évtől tizenöt évig terjedő határozott tartamú szabadságvesztés tekintetében indokolatlanul nagy a távolság, ami a bíróság számára megnehezíti az alternatív büntetések közötti választást. Az indoklás ezen jogintézmény visszavezetése kapcsán arra is felhívta a figyelmet, hogy nem lehet eltekinteni attól, amikor a büntetési célokra figyelemmel indokoltnak látszik az elkövető végleges kirekesztése a társadalomból, de nem kizárt az átnevelés lehetősége sem. Ilyenkor csupán az életfogytig tartó szabadságvesztés nyújthat kielégítő megoldást.

d) A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény (a továbbiakban: korábbi Btk.) ezen érvrendszerrel összhangban szintén tartalmazta az életfogytig tartó szabadságvesztést. Az 1971 és 1993 között hatályosuló rendelkezések szerint az életfogytig tartó szabadságvesztésből az elítéltet akkor lehetett feltételes szabadságra bocsátani, ha a szabadságvesztésből legalább 20 évet kitöltött, és alaposan feltehető volt, hogy a büntetés célja további szabadságelvonás nélkül is elérhető. A miniszteri indoklásban kifejtettek szerint a korábbi Btk. „humanizmusa fejeződik ki abban, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítéltet sem zárja ki a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségéből. Ennek reménye az elítéltet a büntetés végrehajtása során a helyes magatartásra ösztönözheti. E büntetés súlyával azonban az áll összhangban, hogy az elítéltnak hosszú időn át kell kifogástalan magatartást tanúsítania.”

Amint azt Tóth Mihály megjegyzi: „Érdekes fejlődési tendencia tehát, hogy míg az első szakaszban a határozott ideig tartó szabadságelvonás is gyakran életfogytig tartott, a második korszakban az életfogytig kiszabott

szabadságvesztés sem feltétlenül (sőt egyre kevésbé) az elítélt haláláig tartó fogságot jelentette.”³

Az 1993. évi XVII. törvény úgy módosította a korábbi Btk. szabályait, hogy a feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi időpontját – 15 és 25 év között – az ügyben eljáró bíróságnak az ítéletben kellett meghatároznia. Ez azt jelentette, hogy az ítélező bíróságnak a törvényben meghatározott időkeretekre figyelemmel, a bűncselekmény tárgyi súlyára, az elkövető társadalomra veszélyességére és bűnösségének fokára, valamint az egyéb súlyosító és enyhítő tényezőkre tekintettel kellett eldöntenie, hogy legkorábban mikor kerülhet sor a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségének megvizsgálására. A korábbi Btk.-t módosító törvény rendelkezett továbbá a valóban életfogytig tartó szabadságvesztés jelenleg is létező első esetéről, kimondva, hogy „Nem bocsátható feltételes szabadságra az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt, ha ismételten életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélik.”⁴

A korábbi Btk.-t módosító 1998. évi LXXXVII. törvény rendelkezése szerint életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása esetén az ügyben eljáró bíróságnak az ítéletben kellett meghatároznia a feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi időpontját, de a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét ugyanitt ki is zárhatta. Ez utóbbi változatlanul törvényi kötelezettsége volt, amennyiben a terhelttel szemben ismételten életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabására került sor. Amennyiben a bíróság a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét nem zárta ki, annak legkorábbi időpontját legalább 20 évben kellett meghatároznia, kivéve, ha az életfogytig tartó szabadságvesztést olyan bűncselekmény miatt szabta ki, amelynek büntethetősége nem évül el, mert ekkor a feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi időpontját 30 évben kellett előírni. A korábbi Btk.-t módosító törvény bővítette továbbá azoknak a bűncselekményeknek a körét, amelyek legsúlyosabb eseteiben életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés kiszabására is lehetőség volt, így pl. a közveszélyokozás, a fegyvercsempészet, a kábítószerrel visszaélés, az emberkereskedelem vagy a nemzetközi szerződés által tiltott fegyverrel való visszaélés minősített eseteiben is lehetővé vált.

Az életfogytig tartó szabadságvesztésnek tehát két fajtája létezett: az egyikből a terhelt az alapügyben eljáró bíróság által meghatározott időtartam eltelte után – amelynek minimuma 20, el nem évülő bűncselekmények esetében 30 év volt – feltételesen szabaddá kerülhetett, a másik viszont tényleges életfogytig tartó szabadságelvonást eredményezett. Megjegyzem, az életfogytig tartó szabadság-

³ BELOVICS Ervin – NAGY Ferenc – TÓTH Mihály: *Büntetőjog I.* Budapest, HVG-Orac, 2014. 397.

⁴ Korábbi Btk. 47/A. § (4) bek.

vesztés elsőként említett esetében – miként a határozott tartamú szabadságvesztések tekintetében – sem jelentett alanyi jogot a feltételes szabadságra bocsátásra az alapügyben eljáró bíróság által meghatározott legkorábbi időpont, mert a büntetés-végrehajtási bíró ekkor is dönthetett úgy, hogy az elítélt – figyelemmel a szabadságvesztés végrehajtása során tanúsított magatartására – feltételes szabadságra nem bocsátható.

További szigorítást vezetett be a korábbi Btk.-ba a 2010. évi LVI. törvény, mert az erőszakos többszörös visszaesők, valamint a jelentős tárgyi súlyú, erőszakos bűncselekményeket bűnhalmazatban elkövetők vonatkozásában kötelezővé tette az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetés kiszabását.

3. Nemzetközi dokumentumok

Az életfogytig tartó szabadságvesztés szempontjából a következő két nemzetközi dokumentumnak van kiemelkedő szerepe. Az Európa Tanács 2003. szeptember 24-én elfogadott ajánlásában rögzíti, hogy „a tagállamok jogi előírásainak lehetővé kell tenniük a bebörtönzött személyek feltételes szabadságra bocsátását, beleértve az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélteteket is.”⁵ Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény 3. cikke szerint „Senkit sem lehet kínzásnak vagy embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni.”⁶

4. A hatályos magyar szabályozás

Az Alaptörvény is szól a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésről, amikor úgy rendelkezik, hogy „Senkit nem lehet szabadságától másként, mint törvényben meghatározott okokból és törvényben meghatározott eljárás alapján megfosztani. Tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés csak szándékos, erőszakos bűncselekmény elkövetése miatt szabható ki.”⁷ Nagy Ferenc az Alaptörvény idézett rendelkezésével kapcsolatban annak a véleményének adott hangot, hogy

⁵ Rec(2003)22 on conditional release (at the 853rd meeting of the Ministers' Deputies), II. 4a.

⁶ Az Egyezményt az 1993. évi XXXI. törvény hirdette ki.

⁷ IV. cikk (2) bek.

„A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés magyarországi alkotmányosságával kapcsolatban terjedőben van az a nézet, hogy az Alaptörvény a IV. cikk (2) bekezdésében deklarálja ennek a büntetésnek az alkotmányosságát, így alkotmánybíróági vizsgálat tárgya nem lehet. Ez a nézet – megítélésem szerint – ebben a formában nem állja meg a helyét. Egyrészt az Alaptörvény III. cikke tiltja a kínzást, az embertelen, megálgzó bánásmódot vagy büntetést. Az Alaptörvény II. cikke pedig rögzíti az emberi méltóság sérthetetlenségét és minden ember emberi méltóságához való jogát. Vagyis felmerülhet az Alaptörvény említett rendelkezései közötti ellentmondás. Másrészt kollízió keletkezhet a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés hazai szabályozása és gyakorlata, valamint az Emberi Jogok Európai Egyezménye és bírósági gyakorlata között (is).”⁸

Az életfogytig tartó szabadságvesztés a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) szankciórendszerében a legszigorúbb büntetés. Mindig vagylagos jellegű, és az 5 évtől 20 évig, illetve a 10 évtől 20 évig terjedő, határozott tartamú szabadságvesztéssel együtt jelenik meg az adott bűncselekmény szankciójaként. Nyilvánvalóan az életfogytig tartó szabadságvesztés kiemelkedő súlyosságára figyelemmel rendelkezik úgy a törvény, hogy ez a büntetés csak azzal szemben szabható ki, aki a bűncselekmény elkövetésekor betöltötte a 20. életévét. Ez a szabály akkor is irányadó, ha a Btk. rendelkezése szerint az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása kötelező.⁹ Ez azt jelenti, hogy az utóbb említett esetben is csak akkor kerülhet rá sor, ha a terhelt a bűncselekmény elkövetésekor a 20. életévét betöltötte.

A legsúlyosabb szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények száma a Btk.-ban érdemben alig változott. A korábbi Btk. 6 bűncselekmény alapesetét és 21 bűncselekmény minősített esetét fenyegette életfogytig terjedő szabadságvesztéssel. A Btk. ezen büntetés kiszabását 9 bűncselekmény alapesetében¹⁰

⁸ NAGY i. m. 271., 42. számú lábjegyzet. A kritizált ‘nézet’ mellett érvel ugyanakkor Kónya István, kifejtve, hogy „aligha vitatható eredményesen a büntetési nem alkotmányossága, ha arról maga az Alaptörvény rendelkezik.” KÓNYA István: Érzelmek és indulatok az életfogytig körül. *Magyar Jog*, 2017/3. 139.

⁹ Btk. 90. § (2) bek.

¹⁰ Alapesetben a következő bűncselekmények esetében teszi lehetővé a Btk. az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabását: népirtás [142. § (1) bek.], emberiség elleni bűncselekmény [143. § (1) bek.], apartheid [144. § (1) bek.], védett személyek elleni erőszak [149. § (1) bek.],

és – figyelemmel a kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények körében 3 különböző esetkorre – 13 bűncselekmény összesen 15 súlyosabban minősülő esetében teszi lehetővé.¹¹ Amint az az elnevezéséből is kitűnik, az életfogytig tartó szabadságvesztés olyan határozatlan tartamú büntetés, amely elvileg az elítélt életének a végéig tarthat, azonban a Btk. lehetőséget ad az életfogytig tartó szabadságvesztés egyik fajtája tekintetében a feltételes szabadságra bocsátásra.¹² Az ilyen jellegű döntés meghozatalára az alapügyben eljáró bíróság jogosult. A Btk.-ban meghatározott esetekben azonban az alapügyben eljáró bíróság a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségéből kizárja, illetve kizárhatja a terheltet.

Tekintettel arra, hogy a Btk. az életfogytig tartó szabadságvesztést még a legsúlyosabb bűncselekmények esetében is mindig határozott tartamú szabadságvesztés mellett szerepelteti szankcióként, az alapügyben eljáró bíróságnak az ügy konkrét körülményei, így különösen a súlyosító és enyhítő tényezők értékelése alapján abban a kérdésben kell állást foglalnia legelőször, hogy életfogytig tartó szabadságvesztés, vagy határozott idejű szabadságvesztés áll-e arányban a bűncselekmény tárgyi súlyával, az elkövető társadalomra veszélyességével, illetve bűnösségének fokával.

Hatálybalépésekor a Btk. a mérlegelés lehetőségét két esetben kizárta, azonban a Btk. 81. § (4) bekezdésében meghatározott halmazati szabályok szerint kiszabandó életfogytig tartó szabadságvesztésre vonatkozó jogalkalmazói kötelezettséget az Alkotmánybíróság a 3/2014. (VII. 15.) AB határozatával megsemmisítette. Változatlanul kötelező viszont az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása a legszigorúbb bűnismétléssel kapcsolatos szabályok alapján.¹³ Amennyiben tehát életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabását tartja szükségesnek az alapügyben

nemzetközi szerződés által tiltott fegyver alkalmazása [155. § (1) bek.], egyéb háborús bűntett [158. §], alkotmányos rend erőszakos megváltoztatása [254. § (1) bek.], ellenség támogatása [260. § (1) bek.], terrorcselekmény [314. § (1) bek.].

¹¹ Minősített esetben a következő bűncselekmények tekintetében teszi lehetővé a Btk. az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabását: hadikövet elleni erőszak [148. § (2) bek.], emberölés [160. § (2) bek.], kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények [176. § (3) bek., 177. § (2) bek., 179. § (3) bek.], emberrablás [190. § (5) bek.], emberkereskedelem [192. § (6) bek.], rombolás [257. § (2) bek.], hazaárulás [258. § (2) bek.], fogolyzendülés [284. § (4) bek.], jármű hatalomba kerítése [320. § (2) bek.], közveszély okozás [322. § (3) bek.], nemzetközi szerződés által tiltott fegyverrel visszaélés [326. § (5) bek.], zendülés [442. § (4) bek.], előljáró vagy szolgálati közeg elleni erőszak [445. § (5) bek.].

¹² Btk. 42. §: „Életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása esetén a bíróság az ítéletében meghatározza a feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi időpontját, vagy a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét kizárja.”

¹³ Btk. 90. § (2) bek.

eljáró bíróság, a következő eldöntendő kérdés az, hogy a terheltet ki kell-e zárni a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségéből, vagy sem.

Amikor a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét nem zárja ki, döntenie kell annak legkorábbi időpontjáról.¹⁴ Ezta Btk. 25–40 évben állapítja meg. Mindez azt jelenti, hogy az alapügyben eljáró bíróságnak még az ilyen típusú életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása esetén is széleskörű lehetősége van annak meghatározására, hogy a terhelt ténylegesen milyen időtartamot töltsön fegyházban. A feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi időpontjának maximum 40 évben történő meghatározásával a jogalkotó azt kívánta megakadályozni, hogy egy, a feltételes szabadság lehetőségét ki nem záró ítélet valójában tényleges életfogytig tartó szabadságvesztést eredményezzen.

A Btk. a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés vonatkozásában az Alaptörvény IV. cikk (2) bekezdésével összhangban meghatározza azoknak a bűncselekményeknek a körét, amelyek elkövetése miatt az alapügyben eljáró bíróság a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét kizárhatja.¹⁵ A Btk. a taxatív felsorolásban szereplő bűncselekmények vonatkozásában csak lehetőséget biztosít a feltételes szabadságra bocsátásból történő kizárásra. A bűncselekmények között találhatók olyanok, amelyeknek csupán alapesete van (pl. népirtás, emberiség elleni bűncselekmény), illetve több deliktum tekintetében a kizáró rendelkezés csak a minősített esetekre vonatkozik (pl. emberölés, emberrablás). A felsorolásban szereplő deliktumok tekintetében

¹⁴ Btk. 43. §: „(1) Ha a bíróság életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása esetén a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét nem zárja ki, annak legkorábbi időpontját legalább 25, legfeljebb 40 évben állapítja meg. A feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi időpontját években kell meghatározni. (2) Életfogytig tartó szabadságvesztés esetén a feltételes szabadság tartama legalább 15 év.”

¹⁵ Btk. „44. § (1) Életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása esetén a bíróság a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét csak az alábbi bűncselekmények miatt zárhatja ki: a) népirtás [142. § (1) bek.]; b) emberiség elleni bűncselekmény [143. § (1) bek.]; c) apartheid [144. § (1) és (3) bek.]; d) hadikövet elleni erőszak súlyosabban minősülő esete [148. § (2) bek.]; e) védett személyek elleni erőszak [149. § (1)–(2) bek.]; f) nemzetközi szerződés által tiltott fegyver alkalmazása [155. § (1) bek.]; g) egyéb háborús bűntett (158. §), h) emberölés súlyosabban minősülő esete [160. § (2) bek.]; i) emberrablás súlyosabban minősülő esete [190. § (3)–(4) bek.]; j) emberkereskedelem súlyosabban minősülő esete [192. § (6) bek.]; k) alkotmányos rend erőszakos megváltoztatása [254. § (1) bek.]; l) rombolás súlyosabban minősülő esete [257. § (2) bek.]; m) fogolyzandulás súlyosabban minősülő esete [284. § (4) bek.]; n) terrorcselekmény [314. § (1) bek.]; o) jármű hatalomba kerítése súlyosabban minősülő esete [320. § (2) bek.]; p) közveszély okozása súlyosabban minősülő esete [322. § (3) bek.]; q) zendülés súlyosabban minősülő esete [441. § (4) bek.]; r) előljáró vagy szolgálati közeg elleni erőszak súlyosabban minősülő esete [444. § (5) bek.], ha azt személy elleni vagy dolog elleni erőszakkal követik el. (2) A feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét ki kell zárni, ha az elkövető a) erőszakos többszörös visszaeső, vagy b) az (1) bekezdésben meghatározott bűncselekményt bünszervezetben követte el.”

is a feltételes szabadságra bocsátás akkor zárható ki, ha a bűncselekmények megvalósítására személy vagy dolog elleni erőszakkal került sor. Megjegyzem, a szóban forgó bűncselekmények többségének a személy vagy dolog elleni erőszak szükségszerű törvényi tényállási eleme. A Kúria még Legfelsőbb Bírósággént a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztést első alkalommal helybenhagyó végzésében elvi éllel mondta ki, hogy:

„A társadalomra veszélyes cselekmények között vannak olyanok, amelyek absztrakt veszélyessége a védeni kívánt jogtárgy jelentőségét tekintve, a legsúlyosabb büntetéssel való fenyegetést indokolja, e büntetés a tényleges életfogytig tartó fegyházbüntetés. E büntetést akkor indokolt kiszabni, ha a büntetés célja más büntetéssel, így a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségének biztosításával, időtartamának meghatározásával nem érhető el. A cselekmény konkrét tárgyi súlya, az elkövető fokozott személyi társadalomra veszélyessége miatt, a társadalom védelme az elkövető végleges elszigetelését teszi szükségessé. E büntetés kiszabása kivételes, és csak a legsúlyosabb [...] cselekmények elkövetőivel szemben indokolt.”

Az említett ügyben a terheltet azért ítélték tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésre, mert féltékenységtől motiváltan élettársát és két kiskorú gyermekét számos fejszecsapással, a túlélés lehetőségét kizárva, különös kegyetlenséggel ölte meg.¹⁶

Tehát az életfogytig tartó szabadságvesztésből csak a törvényben felsorolt, akár személy, akár dolog elleni erőszakkal elkövetett bűncselekmény miatti elítéléskor zárható ki a terhelt. Ez arra az esetre is vonatkozik, amikor az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabására erőszakos többszörös visszaesővel szemben olyan bűncselekmények miatt kerül sor, amelyek közül csak az egyik bűncselekmény felel meg a kizárásra alapot adó követelménynek, de az erőszakos többszörös visszaesés ténye nem tenné kötelezővé határozatlan tartamú szabadságvesztés kiszabását.¹⁷

A Btk. ugyanakkor kógens rendelkezésként írja elő a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségéből történő kizárást akkor, ha a terhelt:

- erőszakos többszörös visszaeső, vagy

¹⁶ KÓNYA i. m. 130.

¹⁷ BH2015. 145.

- az előzőekben felsorolt bűncselekmény valamelyikét bünszervezetben követte el.

Az erőszakos többszörös visszaeső, illetve népirtást, emberiesség elleni bűncselekményt stb. bünszervezetben megvalósító terhelt vonatkozásában tehát az alapügyben eljáró bíróságnak nincs mérlegelési lehetősége: a terheltet a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségéből ki kell zárnia. Nem bocsátható feltételes szabadságra az elítélt akkor sem, ha ismételten életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélik.¹⁸

5. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának jogalkalmazói gyakorlata

Az Emberi Jogok Európai Bírósága több ítéletében foglalkozott az életfogytig tartó szabadságvesztés kérdéseivel. A *Murray v. the Netherlands* ügyben annak az álláspontjának adott hangot,¹⁹ hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés *de facto* csökkenthető kell, hogy legyen. A *Kafkaris v. Cyprus* ügyben a bíróság leszögezte,²⁰ hogy az Emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezmény 3. cikke rögzíti, hogy a büntetési célok érvényesítése körében alapvető korlát az embertelen, megalázó büntetés tilalma, s ez teljesen független a konkrét ügy körülményeitől vagy az érintett magatartásától. Általánosságban rögzíthető az az elv, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés kimondása önmagában nem sérti az Egyezmény 3. cikkét. Az embertelen bánásmód kérdése csak akkor vethető fel, ha az adott ország igazságszolgáltatási rendszere nélküli az olyan jogi lehetőségeket és gyakorlatot, amelynek révén az ilyen büntetés felülvizsgálható, ezáltal az elítélt szabadságra helyezhető. Azt, hogy egy ország milyen konkrét formában biztosítja ezt a lehetőséget, kívül esik az EJEB vizsgálatának körén.

Lényeges következtetése az ítéletnek az is, hogy a feltételes szabadságra bocsátás szabályainak változása nem az Egyezmény fogalomkörében szereplő „büntetés”, hanem annak végrehajtása tekintetében releváns. Ha ennek során

¹⁸ Btk. 45. § (7) bek.

¹⁹ *Murray v. the Netherlands*, no. 10511/10., 2016. április 26-i ítélet.

²⁰ *Kafkaris v. Cyprus*, no. 21906/04., 2008. február 12-i ítélet.

– a hatóság diszkrecionális jogköréből adódóan – egyes személyek másoknál kedvezőbb helyzetbe kerülnek, nem sérül a diszkrimináció tilalma sem.²¹

A *Vinter v. the United Kingdom* ügyben az EJEB megállapította,²² hogy a rendkívüli tárgyi súllyal rendelkező, így az élet elleni bűncselekmények esetében nem kifogásolható a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása, viszont a feltételes szabadságra bocsáthatóság lehetőségének teljes kizárása sérti az Egyezmény 3. cikkét. Az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt személyeknek joguk van arra, hogy a büntetésük kezdetén megtudják, mit kell tenniük annak érdekében, hogy a feltételes szabadulásuk lehetőségét megvizsgálják, és hogy milyen feltételek mellett, mikor kerül majd erre sor, illetve mikor kérhetik.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága a konkrét ügyben nem állapította meg az Egyezmény 3. cikkének sérelmét. Amint arra Lévay Miklós rámutat, a döntésből levonható jogtételek a következők:

„1) önmagában sem a kötelező, sem a bíró mérlegelésén alapuló tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés nem veti fel az EJEE 3. cikk sérelmét; 2) külön és eltérő mérce alapján kell megítélni, hogy egy szabadságvesztés-büntetés már a kiszabásakor vagy a fenntartása során sérti-e a 3. cikkben szereplő tilalmat; 3) a büntetés kiszabásakor durván aránytalan büntetés jelenthet embertelen, megalázó büntetést, és ezáltal sértheti a 3. cikket; 4) a büntetés kiszabásakor nem durván aránytalanak tekinthető tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés esetén is felmerülhet a 3. cikk sérelme, amennyiben (a) a panaszos fenntartott szabadságvesztésének már nincs legitim büntetés-tani alapja; (b) a büntetés nem mérsékelhető sem *de jure*, sem *de facto*.”²³

Az *M. László v. Hungary* ügyben M. László fordult az EJEB-hez. M. László és társai 1999 és 2002 között az ország különböző pontjain egyedül élő idős emberek sérelmére követtek el bűncselekményeket. A sértetteket összekötötték és addig ütlegették vagy fenyegették őket, amíg el nem árulták, hogy hol tart-

²¹ A *Kafkaris*-ügyet részletesen ismerteti TÓTH Mihály: Életfogytig tartó szabadságvesztés és a remény joga újabb emberi jogi döntésekben. *Jogtudományi Közlöny*, 2012/6.

²² *Vinter v. the United Kingdom*, no. 66069/09., 2012. január 17-i ítélet.

²³ LÉVAY Miklós: Az Emberi Jogok Európai Bírósága a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésről. *Jogesetek Magyarázata*, 2012/3. 76.

ják az értéktárgyaikat, majd megkötözve magukra hagyták őket. A sértettek közül többen meghaltak. M. Lászlót a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Bíróság a Debreceni Ítéltábla által 2009. december 16-án jogerőre emelt ítéletével társtettesként, nyereségvágyból és több emberen elkövetett emberölés büntette, 21 rendbeli rablás büntette és más bűncselekmények miatt halmazati büntetésül – mint többszörös visszaesőt – életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélte azzal, hogy feltételes szabadságra nem bocsátható. A terhelt és védője által benyújtott felülvizsgálati indítványt a Legfelsőbb Bíróság 2010. szeptember 28-án bírálta el, és a megtámadott határozatokat hatályában fenntartotta, rámutatva, hogy a büntetés mértéke megfelelt a bűncselekmények minősítésének, és az a büntetőjog más szabályaiba sem ütközik.

A terhelt 2010. december 9-én nyújtott be kérelmet az Egyezmény 3. cikkének megsértésére hivatkozva, tekintettel arra, hogy feltételes szabadságra bocsátás lehetősége nélkül ítélték életfogytig tartó szabadságvesztésre. Az ügyben a kormány azzal érvelt, hogy a magyar jog alapján a köztársasági elnök kegyelmezési joga kiterjedhet a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésre is, ezáltal a szabadulás lehetősége nem zárható ki.

Ezt az érvelést azonban az EJEB elvetette. Megjegyzem, a *Kafkaris*-ügyben az EJEB elfogadta azt a kormányérvelést, hogy a ciprusi alkotmány 53. § (1) bekezdése értelmében a köztársasági elnök, a legfőbb ügyésszel egyetértésben, felülvizsgálhatja az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték további fogva tartásának szükségességét, és dönthet a szabadlábra helyezésről is. Az Emberi Jogok Európai Bírósága a 2014. május 20-án meghozott és 2014. október 13-án véglegessé vált ítéletében kifejtette, hogy az államok számára mérlegelési jogkört kell biztosítani az egyes bűncselekményekre kiszabandó büntetések megfelelő hosszának meghatározása terén. Ezért a szerződő államok szabadon kiszabhatnak életfogytiglani szabadságvesztést felnőtt elkövetőkkel szemben különösen súlyos bűncselekmények esetén.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága hangsúlyozta azt is, hogy nem Egyezményt sértő az életfogytig tartó szabadságvesztés, amennyiben a nemzeti jog biztosítja az elítélt szabadlábra helyezése lehetőségének megvizsgálását, de az megtagadásra kerül azon az alapon, hogy az elítélt továbbra is veszélyt jelent a társadalom számára. Pusztán az a tény ugyanis, hogy egyes elítéltek már hosszú ideje szabadságvesztést töltenek, nem gyengítik az állam társadalom megvédésére irányuló pozitív kötelezettségét; az államok úgy tehetnek eleget e kötelezettségnek, hogy az ilyen életfogytiglani szabadságvesztésre ítélt személyeket továbbra is mindaddig fogva tartják, amíg veszélyesek.

Amennyiben a nemzeti jog biztosítja az életfogytiglani szabadságvesztés-büntetés olyan felülvizsgálatát, amely lehetővé teszi a büntetés megváltoztatását, mérséklését, megszüntetését, vagy a fogvatartott elítélt feltételes szabadságra bocsátását, akkor ez elégséges ahhoz, hogy ne sérüljön az Egyezmény 3. cikke. Ugyanakkor ezen cikket úgy kell értelmezni, mint ami megköveteli a büntetés csökkenthetőségét, ami lehetővé teszi a hazai hatóságok számára annak megvizsgálását, hogy az életfogytiglani szabadságvesztést töltő elítélten bekövetkezett változás olyan jelentős-e, és a büntetés letöltése során az elítélt olyan fejlődésen ment-e keresztül a rehabilitáció irányában, hogy a szabadságvesztés fenntartása büntetéstani indokok alapján már nem igazolható.

Mindezek alapján az EJEB megállapította, hogy a magyar szabályozás szerinti feltételes szabadságra bocsátás intézménye nem vonható az Egyezmény fogalomrendszerében szereplő büntetés körébe, egyben nem jelent alanyi jogot enyhébb végrehajtási szabályok kikényszerítésére, még kevésbé a szabadulásra. Az *életfogytig tartó szabadságvesztés* kiszabása, sőt annak valóban az elítélt élete végéig történő fenntartása sem ütközik az Egyezménybe. A büntetési célok, elsősorban a társadalom védelme, indokoltá tehetik a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés alkalmazását. Azonban ha egy ország jogi rendszere nem teszi lehetővé az életfogytig tartó szabadságvesztés felülvizsgálatát, az Egyezmény 3. cikkében foglaltak sérelmet szenvednek.

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának – az *M. László v. Hungary* ügyben hozott ítéletében kifejtett – okfejtésére figyelemmel került sor a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény (a továbbiakban: Bv. tv.) kiegészítésére. A feltételes szabadságra bocsátás lehetőségéből kizárt életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt esetében hivatalból kötelező kegyelmi eljárást kell lefolytatni. Az elítéltet fogva tartó büntetés-végrehajtási intézet értesíti az igazságügyért felelős minisztert, ha az elítélt a szabadságvesztésből 40 évet kitöltött. Az elítélt hozzájárulásának hiánya esetén, vagy ha az elítélt a nyilatkozattételt megtagadja, a kötelező kegyelmi eljárás nem folytatható le.

A Kegyelmi Bizottság öttagú testület, a tagokat a Kúria elnöke jelöli ki a Kúria büntető kollégiumának javaslata alapján. A Kegyelmi Bizottság tagjává a Kúrián vagy az ítéletábrán büntető ügyekben eljáró bíró jelölhető ki. A kijelöléshez a bíró hozzájárulása szükséges. A Kegyelmi Bizottság tagjává nem jelölhető ki olyan bíró, aki a kötelező kegyelmi eljárás alapjául szolgáló büntetőügyben, vagy a szabadságvesztés végrehajtása során bíróként vagy ügyészként eljár, aki a kötelező kegyelmi eljárás alapjául szolgáló büntetőügyben a nyomozó

hatóság tagja volt, illetve az elítélt hozzátartozója, a büntetőügy sértettje vagy a sértett hozzátartozója.

A Kegyelmi Bizottság a döntéseit szótöbbséggel hozza meg, azoktól, az igazságügyért felelős miniszter nem térhet el. Az igazságügyért felelős miniszter a Kegyelmi Bizottság állásfoglalásának kézhezvételétől számított 15 napon belül, az abban szereplő tartalommal és indokolással készíti el a köztársasági elnök részére a felterjesztést. Ha az eljárás anélkül zárult le, hogy az elítélt kegyelemben részesült volna, az elítélt továbbra is életfogytig tartó szabadságvesztését tölti. Mindezekre figyelemmel fejtette ki a Kúria, hogy az EJEB „szabályozásbeli hiányosság miatt értékelte egyezményesértőnek a támadott jogerős ítéletet. Ennek megváltoztatására az Egyezmény rendelkezésével harmóniát teremtő megoldásra nem a bíróság, hanem a magyar állam jogalkotása lehet képes. [...] [A] bv. törvényt módosító rendelkezések” a hiányoltaknak eleget tettek.”²⁴

A *T. P. & A. T. v. Hungary* ügyben azonban az EJEB a kérdéskört ismételten megvizsgálta,²⁵ és emlékeztetett arra, hogy a *M. László* ügyben megállapította, hogy Magyarországon az életfogytiglani szabadságvesztés *de facto* nem volt csökkenthető. Bár a magyar állam új törvényt alkotott, amely bevezette az életfogytig tartó büntetés automatikus felülvizsgálatának mechanizmusát, az új jogszabály szerint ezt a kötelező kegyelmi eljárást csak akkor lehet kezdeményezni, miután az elítélt legalább 40 évet letöltött a büntetésből. Az Emberi Jogok Európai Bírósága azonban a Vinter-ügyben arra is rámutatott, hogy indokoltnak tartja egy olyan szabályozás kialakítását, amely garantálja, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetést legkésőbb a büntetés kiszabását követő 25 év múltán felülvizsgálják.

Az új magyar szabályozás szerinti rendszer, amelyben csak azt követően lehet reménye az elítéltnak arra, hogy kiszabaduljon, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztésből 40 évet letöltött, nem biztosítja az életfogytiglani szabadságvesztés *de facto* csökkenthetőségét. Az ilyen hosszú várakozási idő szükségtelenül késlelteti annak felülvizsgálatát, hogy az elítélt életében beállott-e a rehabilitáció irányába mutató olyan változás, amelynek alapján a továbbiakban a fogva tartása nem indokolt.

²⁴ 3/2015. Büntető jogegységi határozat.

²⁵ *T. P. & A. T. v. Hungary*, no. 37871/14 és 73986/14.; 2016. október 4-i ítélet.

6. Összegzés

Az Emberi Jogok Európai Bírósága tehát több ítéletében kifejtette, hogy:

„A bíróság bevett esetjoga szerint az, hogy egy állam milyen specifikus – az ítéletek felülvizsgálatát és a szabadságra bocsátással kapcsolatos rendelkezést is magában foglaló – büntető igazságszolgáltatást választ, elvileg kívül esik a bíróság által európai szinten gyakorolt felülvizsgálat hatályán abban az esetben, ha a rendszer nem sérti az Egyezményben lefektetett elveket. [...] A szerződő államok számára mérlegelési jogkör kell biztosítani az egyes bűncselekményekre kiszabandó szabadságvesztés-büntetések megfelelő hosszának meghatározása terén. [...] [N]em a bíróság feladata annak eldöntése, hogy az egyes bűncselekmények tekintetében mi minősül megfelelő szabadságvesztési időtartamnak vagy hogy véleményt nyilvánítson azon szabadságvesztés vagy más büntetés megfelelő hosszáról, amit egy hatáskörrel rendelkező bíróság általi elítélést követően valamely személynek le kell töltenie.”²⁶

Az Emberi Jogok Európai Bírósága arra is rámutatott, hogy a szerződő államoknak joga van lehetővé tenni életfogytiglani szabadságvesztés-büntetés kiszabását felnőtt elkövetőkkel szemben különösen súlyos bűncselekmények esetén, „ilyen büntetés felnőtt elkövetőre történő kiszabását nem tiltja a 3. cikk, sem az Egyezmény más cikke.”²⁷ Ezen minden szempontból csak helyeselhető elveket az EJEB azzal egészíti ki, hogy a nemzeti jognak biztosítania kell az életfogytiglani szabadságvesztés-büntetés olyan felülvizsgálatát, amely lehetővé teszi a büntetés megváltoztatását, mérséklését, megszüntetését, vagy a fogvatartott elítélt feltételes szabadságra bocsátását.

Ennek a követelménynek az előírását sem kívánom kifogásolni, azonban az EJEB a *T. P. & A. T.* ügyben már annak az álláspontjának is hangot adott – visszautalva a *Vinter*-ügyre –, hogy „a 40 éves időszak, amit a fogva tartottnak le kell töltenie, mielőtt első ízben kegyelmet remélhet, sokkal hosszabb, mint az összehasonlító és nemzetközi jogi konszenzus alapján az életfogytiglani szabadságvesztés-büntetés garantált felülvizsgálatára javasolt maximális idő-

²⁶ *M. L. v. Hungary*, 46–47. bek.

²⁷ Uo. 48. bek.

szak.”²⁸ Megjegyzem, az indokolásban szereplő „nemzetközi jogi konszenzust” nem más, mint az EJEB saját maga hozta létre a *Vinter-ügyben*.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága arra is rámutatott, hogy a felülvizsgálatra sokkal korábban kell, hogy sor kerüljön, mert a 40 éves időtartam „még azzal a 26 évvel is nehezen vethető össze, amelyet a *Bodein [v. France]* ügy kérelmezője kellett, hogy végigvárjon.”²⁹ Az Emberi Jogok Európai Bírósága okfejtésének elfogadása esetén tehát valójában a tagállamok mégsem rendelkezhetnek szabadon a bűncselekmény tárgyi súlyával és az elkövető társadalomra veszélyességével arányban álló büntetésről még a legsúlyosabb bűncselekmények esetében sem, ugyanis az EJEB indirekt módon 25 évi időtartamban maximálná a szabadságvesztés felső határát, és ebből a szempontból lényegében indifferens, hogy határozott tartamú, vagy életfogytig tartó szabadságvesztésről van-e szó.

A különbség ugyanis csupán annyi, hogy a határozott tartamú szabadságvesztésből az elítéltet 25 év elteltével mindenképpen szabadítani kell, míg az életfogytig tartó szabadságvesztés esetén csupán szabadítani lehet. Ennek következtében azonban sem a jogalkotó, sem a jogalkalmazó nem értékelheti úgy az elkövetett bűncselekményt, hogy a terheltnek pl. mindenképpen legalább 30 évet büntetés-végrehajtási intézetben kell letöltenie, mert kirívóan súlyos, több személy életét különös kegyetlenséggel kioltó deliktumot valósított meg. A feltételes szabadságra bocsátásról való döntéskor ugyanis az elkövetett deliktum tárgyi súlya, illetve a terhelt elkövetéskori társadalomra veszélyessége háttérbe szorul – ebben a körben már a büntetés végrehajtása során tanúsított elítélti magatartásnak van meghatározó szerepe.

Nem lehet továbbá szó nélkül hagyni, hogy az EJEB más ügyekben korántsem alkalmazott ilyen szigorú mércét. Így a *Bodein-ügyben*,³⁰ amikor is az életfogytiglani szabadságvesztés csökkenthetőségének francia rendszerét kellett vizsgálnia arra figyelemmel, hogy a 30 év fogva tartást követő felülvizsgálat megfelel-e a *Vinter-ügyben* megállapított kritériumoknak, az EJEB a francia rendszert megfelelőnek találta. A rendszer minősítésekor a döntő érvet az képezte, hogy az életfogytiglani szabadságvesztés időtartamának számítása szempontjából a kezdő időpont a francia jogban magában foglalja a szabadságtól való megfosztás bármely formáját, így az előzetes letartóztatást is.

²⁸ T. P. & A. T. v. Hungary, 45. bek.

²⁹ Uo.

³⁰ *Bodein v. France*, no. 40014/10., 2014. november 13-i ítélet.

A KÖZSZEREPLŐK SZEMÉLYISÉGVÉDELME NEK EGYES KÉRDÉSEI

BÖSZÖRMÉNYINÉ KOVÁCS Katalin*

A közszereplők személyiségvédelmével kapcsolatos ügyek mindig a közérdeklődés középpontjában álltak, a sajtó megkülönböztetett figyelemmel kíséri ezeket a pereket. Az ezzel összefüggésben felmerülő problémák felvetése előtt érdemes áttekinteni a személyhez fűződő jog védelmének néhány általános szempontját, amelyeknek ezen a területen is érvényesülnie kell. Az ilyen jogsértések miatt indított perekben a jogi védelem tárgya a személyiség, amely az ember társadalmi szerepét, a társadalom által elismert értékét fejezi ki. Az Alkotmánybíróság egy korai határozata szerint: „Az emberi méltósághoz való jog azt jelenti, hogy van az egyén autonómiájának, önrendelkezésének egy olyan, mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva a klasszikus megfogalmazás szerint – az ember alany marad, s nem válhat eszközzé vagy tárggyá.”¹ Majd a 36/2005. (X. 5.) AB határozatában azt hangsúlyozta, hogy meg kell különböztetni a magánszféra különösen érzékeny területeit, az intimszférát, amelyre az emberi méltóság lényeges tartalmaként tekintett. Hozzá kell fűzni, hogy miután a személyiség érvényesítésének, kibontakoztatásának elengedhetetlen feltétele a társadalom, a személyiségi jogokat csak a társadalom érdekében összhangban lehet érvényesíteni, a személyiségi jogok gyakorlása csak különösen fontos társadalmi érdekből korlátozható.

Az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) 10. cikk (1) bekezdése deklarálja a véleménynyilvánítás szabadságát, amelynek korlátozását a (2) bekezdésben meghatározott feltételek fennállása esetén teszi lehetővé. Eszerint a szólásszabadság korlátozása csak akkor elfogadható, ha az legitim cél (mint például a jóhírnév, közegészség, közbiztonság védelme) érdekében történik, és

* Megbízott tanácselnök (Kúria).

¹ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat ABH 1991, 297, 308.

egy demokratikus társadalomban szükséges intézkedésnek minősül. Emellett a 8. cikk biztosítja a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog védelmét.

Az Alaptörvény az alapvető jogokat a Szabadság és felelősség címszó alatt taglalja. Az I. cikk (1) bekezdésében rögzíti azt, hogy az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait tiszteletben kell tartani. Védelmük az állam elsőrendű kötelezettsége. Ugyanezen cikk (3) bekezdése értelmében az Alaptörvény az alapjogok korlátozását más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében tekinti alkotmányosan indokoltnak azzal, hogy az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával történő korlátozás mértéke nem lépheti túl a feltétlenül szükségeset, és az elérni kívánt céllal arányban kell állnia. A II. cikk szerint az emberi méltóság sérthetetlen, minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatásától kezdve védelem illeti meg. A VI. cikk rendelkezik a magán- és családi élet, otthon, kapcsolattartás és jóhírnév tiszteletben tartásáról. A IX. cikk (1) bekezdése kimondja, hogy mindenkinek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához. 2013. április 1. napjától e cikk bővült a (4) bekezdéssel, amely szerint a véleménynyilvánítás szabadságának gyakorlása nem irányulhat mások emberi méltóságának megsértésére.

Ezeket az általánosságban megfogalmazott elveket az Alkotmánybíróság bontja ki döntéseiben, a polgári bíróságok pedig az alapjogok védelmét biztosítják, amikor a polgári jogi szabályokat az Alaptörvénynek megfelelően értelmezve, az Alkotmánybíróság határozatainak figyelembe vételével hozzák meg döntéseiket az eléjük vitt egyedi ügyekben.

A személyiségvédelmi ügyeket kiemelkedően érintette a valódi alkotmányjogi panasz intézményének 2012. január 1-ei bevezetése, amivel a jogalkotó a bíróságok jogalkalmazó-jogértelmező tevékenységét alkotmányos kontroll alá helyezte. Az elmúlt évek tapasztalata alapján megállapítható, hogy ezekben az ügyekben jelentős számú alkotmányjogi panaszt nyújtottak be az Alkotmánybírósághoz, ami nyilvánvalóan adódik a személyiségi jogi jogviták jellegéből. Az is leszögezhető, hogy a felek úgy tekintenek az alkotmányjogi panasz intézményére, mint egy további jogorvoslati lehetőségre.

A közszereplők személyiségvédelme témájában elsőként felmerülő kérdés, hogy ki minősül közszereplőnek. Ennek a fogalomnak a magyar jogban nincs általános jogszabályi definíciója. A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény csupán annyi változást hozott a korábbi rendelkezésekhez képest, hogy külön foglalkozik a közéleti szereplő személyiségi jogának védelmével. Eszerint a közügyek szabad vitatását biztosító alapjogok gyakorlása a közéleti

szereplő személyiségi jogainak védelmét szükséges és arányos mértékben, az emberi méltóság sérelme nélkül korlátozhatja (2:44. §). Mint ahogyan az ismert, az Alkotmánybíróság a szövegrészből a „méltányolható közérdekből” részt megsemmisítette.²

Ugyanakkor sem a régi polgári törvénykönyv (Ptk.),³ sem az új Ptk.⁴ nem határozza meg, ki tekinthető közszereplőnek. Annak, hogy a jogalkotó eddig nem adta meg a „közszereplő” kifejezés átfogó meghatározását, valószínűsíthetően az az oka, hogy az ide sorolható személyek köre nem leltározható fel. A kialakult következetes joggyakorlat szerint szereplésnek, ezen belül közszereplésnek az egyén önkéntes elhatározásán, autonóm döntésén alapuló olyan politikai, társadalmi, művészeti tevékenység, megnyilvánulás tekinthető, amelyet egy meghatározott cél, szűkebb vagy tágabb értelemben a helyi közösség vagy a társadalom életének befolyásolása érdekében fejt ki. Tehát a közszereplés feltételezi a nyilvánosság előtt fellépő, megnyilvánuló személy erre irányuló szándékát.

A közszereplés a politikai közéletben való részvétel és a közhatalmi tevékenység mellett kiterjed a művészi életre, a tudományos működés területeire és az olyan nagyobb nyilvánosságot élvező egyéb tevékenységekre is, amelyek a társadalom kisebb-nagyobb csoportjának életét befolyásolhatják, véleményét alakíthatják, a közösség érdekeit valamilyen módon érintik. Úgy is megfogalmazható, hogy a közéletben való szerepvállalás alapozza meg a közszereplővé minősítést, ami elválaszthatatlan a nyilvánosságtól. Itt kell utalni arra, hogy a személyiségi jog, a magánélethez való jog védelme a magánérdekkört helyezi védelem alá. Ez a jogi védelem azonban csak addig a határig érvényesülhet, ameddig a személy egyedi érdekköre, magánérdekeltsége tart. A közszereplés azonban ezen az érdekkörön túlmegy. Tehát aki valamilyen közéleti jellegű nyilvános tevékenységet végez, kilép a magánélet köréből. Ebből következően a közszereplő személyiségvédelmét az átlagemberek személyiségvédelmétől eltérően kell megítélni.

Azt a kérdést, hogy egy bizonyos személy közszereplőnek tekinthető-e, adott esetben nem feltétlenül az érintett személy pozíciója, hivatali beosztása, közéleti funkciója vagy széleskörű ismertsége, hanem a jogi megítélés szempontjából releváns, konkrét élethelyzet dönti el. Ebben a kérdésben az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) is akként foglalt állást egyik döntésében, hogy a

² 7/2014. (III. 7.) AB határozat.

³ A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény.

⁴ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény.

közszereplőkre vonatkozó sajátos szempontok alkalmazásánál nem önmagában az érintett személy státuszának, hanem a vélemény közügyekhez kapcsolódó jellegének van meghatározó szerepe. Emellett kifejtette, hogy a közhatalmat gyakorló személyeket és a közszereplő politikusokat is megilleti a személyiségvédelem, ha az értékítélet a személyüket nem a közügyek vitatása körében, nem közéleti tevékenységükkel, hanem magán- vagy családi életükkel kapcsolatban érinti. Ugyanakkor a probléma összetett voltát mutatja, hogy arra is rámutatott: a közéleti szereplők, különösen a politikusok tekintetében az is előfordulhat, hogy a közügyek megvitatásához fűződő speciális körülmények között nemcsak magával a közszerepléssel, hanem az érintett magánéletével kapcsolatban is figyelembe kell venni a közvélemény tájékozódáshoz való jogát.⁵

Az EJEB érvelése szerint a politikusok tudatosan és elkerülhetetlenül kiteszik magukat annak, hogy az újságírók, illetve a szélesebb közvélemény egyaránt szoros figyelemmel kövesse minden szavukat és cselekedetüket. Ebből következően nekik nagyobb türelemmel kell lenniük a kritikákkal szemben, különösen akkor, amikor ők maguk is részt vesznek a nyilvános vitában.⁶ Ugyanis a különböző politikai vélemények ütköztetésére, a politikai tevékenység bírálatára, a közügyek szabad megvitatására a véleménynyilvánítás szabadsága lehetőséget biztosít.

Az EJEB nem szűkítette le a közügyekkel összefüggésben kifejtett vélemények fokozott védettségét a politikai vitákra és a politikusokra, ezen túlmenően a közösséget érintő egyéb kérdések megvitatásának szabadságát is a véleménynyilvánítás szabadsága alá tartozónak ítélte.⁷ A közügyek vitatásának kiemelkedő jelentőségét emelte ki azokban az esetekben is, amelyekben az ezzel kapcsolatos megszólalás, az adott közérdekű kérdés magánszemélyeket is érint. Az EJEB álláspontja szerint a magánszemélyek türésküszöbének ezekben az esetekben is emelkednie kell.⁸

Közéleti szereplőként kell kezelni azokat a személyeket is, akik önként vállalt szerepüknél fogva a közösség számára jelentőséggel bíró tevékenységet fejtenek ki, függetlenül attól, hogy a közérdekű szerepvállalást saját önkéntes elhatározásból vagy a közösség tagjainak felkérésére végzik. Így például egy politikai párt helyi alapszervezete tagjaként végzett aláírásgyűjtés politikai jellegű szerepvállalásnak tekintendő, ezért az érintett közszereplői minősége – adott vonatkozásban – kétségtelenül megállapítható.

⁵ *Von Hannover v. Germany* (No. 2), no. 40660/08. és 60641/08., 2012. február 7-i ítélet, 110. bek.

⁶ *Oberschlick v. Austria*, no. 11662/85., 1991. május 23-i ítélet, 59. bek.

⁷ *Thorgeirson v. Iceland*, no. 13778/88., 1992. június 25-i ítélet, 64. bek.

⁸ *Bladet Tromsø and Stensaa v. Norway*, no. 21980/93., 1999. május 20-i ítélet.

A közszereplői, közéleti státusz tisztázása mellett annak megítélése is kérdéseket vet fel, hogy az érintett személy milyen tartalmú, kifejezőmódú közlést köteles elviselni, ennek elbírálása során abban, hogy adott esetben a szólásszabadsághoz, a véleménynyilvánításhoz, valamint a jóhírnévhez, a becsület védelméhez, illetve a magánélethez való jog közül melyik kapja meg a jogszabályok által biztosított védelmet, az arányosság követelményének szem előtt tartásával, a jogsértés súlyára, mértékére figyelemmel kell állást foglalni.⁹ E jogok kollízióját az alábbi szempontok figyelembevételével kell feloldani.

Az EJEB eljárása során azt vizsgálja, hogy az adott állam megfelelő egyensúlyt teremtett-e a 8. és 10. cikk által védett jogok között. Arról kell meggyőződnie, hogy a tagállami bíróságok a releváns tények elfogadható értékelésével olyan standardokat alkalmaztak, amelyek összhangban állnak a 10. cikkben foglalt elvekkel, ennek során a 'tisztességes egyensúly' (*fair balance*) tesztjét alkalmazza. Eszerint az állami bíróságoknak meg kell határozniuk az egyezményben szereplő jogok egyensúlyát. Biztosítaniuk kell, hogy megfelelő egyensúly jöjjön létre az egyén és a közösség érdekei között. A jogesetek ismeretében mindenestre meg kell jegyezni, hogy az EJEB megfelelő egyensúly tesztje nagyban különbözhet a tagállami bíróságok tradicionális megközelítésétől.

Az EJEB a *Sunday Times v. the United Kingdom* ügyben alakította ki a szükségességi tesztet, ami szerint azt kell vizsgálni, hogy a panasz tárgyát képező korlátozás szükséges-e egy demokratikus társadalomban, illetve arányos-e az elérni kívánt jogos céllal. Az EJEB gyakorlata szerint a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozása akkor is aránytalan, ha ezzel indokolatlanul gátat szabnak a bírálatnak.

A tételes magyar jogszabályok, a régi Ptk. 76–78. §-a és az új Ptk 2:45. §-a alapján a személyhez fűződő jogok megsértése miatt indított polgári eljárásban a bíróságoknak azt kell vizsgálniuk, hogy a felperesek által sérelmezett közlések valótlan tényállítást tartalmaznak-e, a valós tényeket hamis színben tüntetik-e fel, és ezek sértő tartalmat hordoznak-e, a becsület védelméhez fűződő jog megsértése körében pedig azt kell elbírálniuk, hogy a kifogásolt közlések indokolatlanul bántó, sértő, megalázó kifejezéseket tartalmaznak-e, amelyek kifejezőmódjuk miatt alkalmasak a becsület megsértésére. Mindemellett a véleménynyilvánításhoz való jog érvényesülését is biztosítaniuk kell, annak korlátozására csak az Alaptörvényben meghatározott esetekben kerülhet sor.

Az Alkotmánybíróság már egy korai határozatában kimunkálta a véleménynyilvánítás szabadságát korlátozó törvények megszorító értelmezésére

⁹ 48/1991. (IX. 26.) AB határozat; 30/1992. (VI. 26.) AB határozat.

vonatkozó követelményt,¹⁰ majd ezt fenntartotta és megerősítette egy újabb döntésében is.¹¹ Az ebben a témában az alapokat lefektető 36/1994. (VI. 24.) AB határozatnak indokolása egyértelműen összefoglalta a nemzetközi joggyakorlatot a közszereplők bírálhatóságával kapcsolatban. Rögzítette: a közszereplést vállaló személyeknek vállalni kell azt is, hogy mind a sajtó, mind a szélesebb közvélemény figyelemmel kíséri minden cselekedetüket, és nagyobb türelmet kell tanúsítaniuk a kritikai megnyilvánulásokkal szemben is. Az indokolás tartalmazza azt is, hogy a véleménynyilvánítási szabadság alapvető célja annak a lehetőségnek a biztosítása, hogy az egyén mások véleményét formálja, meggyőzzön másokat saját álláspontjáról.

A véleménynyilvánítás szabadsága ezért általában mindenféle közlés szabadságát magában foglalja, mégpedig függetlenül a közlés módjától, értékétől, erkölcsi minőségétől és többnyire valóságtartalmától is. Az indoklás arra is rámutatott, hogy önmagában valamely tény közlése is véleménynek minősülhet, hiszen magának a közlésnek a körülményei is tükrözhetnek véleményt, azaz a véleménynyilvánítás alkotmányos alapjoga nem korlátozódik csupán az értékítéletekre. A véleménynyilvánítási szabadság határainak megvonásánál azonban indokolt különbséget tenni értékítélet és tényközlés között. Az értékítéletre, az egyén személyes véleményére a véleménynyilvánítási szabadság minden esetben kiterjed, függetlenül attól, hogy az értékes, vagy értéktelen, igaz, vagy hamis, érzelmen, vagy észérveken alapul. Mindemellett azt is kifejtette, hogy a szintén alkotmányos oltalom alatt álló emberi méltóság, becsület, jóhírnév lehet az értékítéletben megnyilvánuló véleménynyilvánítás szabadság külső korlátja is.

Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint azonban fokozott alkotmányos védelmet élveznek az a közügyekre vonatkozó értékítéletek, még akkor is, ha esetleg túlzók és felfokozottak. A véleménynyilvánítási szabadság ugyanakkor nem ilyen feltétlen a tényállítások tekintetében. Az Alkotmánybíróság érvelése szerint a véleménynyilvánítás szabadsága nem terjed ki a becsületsértésre alkalmas valótlan tények közlésére akkor, ha a nyilatkozó személy kifejezetten tudatában van a közlés valótlanságának (tudatosan hamis közlés), vagy foglalkozása, hivatása gyakorlásának szabályai szerint elvárható lett volna tőle a tények valóságtartalmának vizsgálata, de a véleménynyilvánítási alapjog felelős gyakorlásából adódó gondosságot elmulasztotta. A véleménynyilvánítás

¹⁰ 30/1992. (V. 26.) AB határozat.

¹¹ 7/2014. (III. 7.) AB határozat.

szabadsága csak a bíróság, elemzés, nézet és kritika szabadságát foglalja magában, de az alkotmányos védelem nem vonatkozhat a tények meghamisítására.

Ezen túlmenően a szabad véleménynyilvánítás olyan alkotmányos alapjog, amely csak felelősséggel gyakorolható, és a valótlan tények közzétételének elkerülése érdekében bizonyos kötelezettségekkel jár a közvélemény alakításában hivatásszerűen résztvevő személyek esetében. A véleménynyilvánítás szabadsága az értékítéletet kifejező, az egyén személyes meggyőződését közlő megszólalásokra attól függetlenül kiterjed, hogy a vélemény értékes, vagy értéktelen, helyes, vagy helytelen, tiszteletre méltó, vagy elvetendő. A tényállítást tartalmazó megnyilvánulások szintén részei a szólásszabadságnak. Egyrészt valamely tény közzététele is kifejezhet személyes véleményt, másrészt tényközlések nélkül a véleményformálás is ellehetetlenülne.

Amint arra az EJEB a *Lingens v. Austria* ügyben is rámutatott: a szólás- és sajtószabadság határainak megvonásánál különbséget kell tenni a tényállítások és az értékítéletek, valamint azok védettsége között.¹² Az előbbiek léte bizonyítható, az utóbbiaké lehetetlen. Az Alkotmánybíróság is arra az álláspontra helyezkedett, hogy az értékítéletekkel szemben a tényállítások mindig olyan konkrétumokat tartalmaznak, amelyek valósága bizonyítás útján igazolható, ellenőrizhető. Így a közügyeket érintő véleménynyilvánítás szabadsága a valóban bizonyult tények tekintetében korlátlanul, míg a hamis tény állításával vagy híreszteléssel szemben már csak akkor véd, ha a híresztelő nem tudott a hamisságról, és a foglalkozása által megkívánt körültekintést sem mulasztotta el.

Az eredetileg a sajtó-helyreigazítási eljárásokra kidolgozott, a bírói gyakorlat által az általános személyiségi jogsértés miatt indított perekben is irányadó PK 12. számú állásfoglalásban rögzített vizsgálati szempontok szerint a jogsértés elbírálásánál a használt kifejezéseket nem lehet elszigetelten vizsgálni, hanem tekintettel kell lenni a szöveggörnyezetre is, az egymáshoz tartalmilag szorosan kapcsolódó, egymással összetartozó részeket összefüggésükben kell vizsgálni. Az elhatároláshoz a sérelmezett kifejezések szöveggörnyezetének elemzése szükséges. Nem a szavak formális megjelenésének, hanem a közlés más kifejezésekkel együtt, összefüggésükben való értelmezésének van jelentősége.

A tényállítások és a vélemények közötti határvonal azon az elvi alapon húzható meg, hogy tényállításoknak azok a közlések tekinthetők, amelyek tartalma valamely ismeret vagy múltban történt esemény alapján objektíve igazolható, ellenben amikkel kapcsolatban ilyen bizonyítás nem adható, azok véleménynek

¹² No. 9815/82. 1986. július 8-i ítélet.

minősülnek (bizonyíthatósági teszt),¹³ ugyanis a bíralat, kritika valóságtartalma nem állapítható meg objektíven. Amíg a vélemények esetében a hamisság bizonyítása értelmezhetetlen, addig a bizonyíthatóan hamis tények önmagukban nem állnak alkotmányos védelem alatt.¹⁴

Az Alkotmánybíróság a 13/2014. (IV. 18.) AB határozatában egy konkrét ügygel kapcsolatban foglalkozott részletesen a véleménynyilvánítás szabadságával. Határozatában a jövőre nézve általánosan fogalmazott meg szempontokat, amelyekre figyelemmel a (közszereplők bíralatával összefüggő véleménynyilvánítási ügyeket megítélő) bíróságok az Alaptörvényből fakadó követelményekkel összhangban foglalhatnak állást a közéleti vitában elhangzó tényállítások és értékítéletek megkülönböztetéséről.

Az Alkotmánybíróság e döntésében meghatározta azt a mércét, amely ahhoz szükséges, hogy egy-egy közügyek vitatását érintő nyilvános közlés büntetőjogi megítélése összhangban álljon az Alaptörvény IX. cikkében és emellett az Egyezmény 10. cikkében biztosított véleménynyilvánítás szabadságából fakadó követelményekkel. A határozat sorrendiséget állított fel a vizsgálandó szempontok között, eszerint:

„elsőként arról szükséges dönten, hogy az adott közlés a közügyekben való megszólalást, közérdekű vitában kifejtett álláspontot tükröz-e, vagyis a közügyek szabad vitatásával áll-e összefüggésben. Ennek megítéléséhez pedig elsődlegesen a közlés megjelenésének módját, körülményeit és a vélemény tárgyát, kontextusát szükséges figyelembe venni. Így a közlést érintően vizsgálni kell a médium típusát, a közlés apropóját adó eseményt, illetve az arra érkező reakciókat, és az adott közlésnek ebben a folyamatban játszott szerepét. További szempontként szükséges értékelni a kijelentés tartalmát, stílusát, illetve a közlés aktualitását, valamint célját. Amennyiben e körülmények értékelésével az állapítható meg, hogy a közlés a közügyek szabad vitatását érinti, a közlés automatikusan a véleménynyilvánítási szabadság nyújtotta magasabb szintű oltalmat élvez. Az ilyen közlés ugyanis a közhatalom és a közhatalmat gyakorlók ellenőrzésének, ellenőrizhetőségének egyik legfőbb garanciája, amely egy plurális alapokra épülő

¹³ BH2010. 294.

¹⁴ 7/2014. (III. 7.) AB határozat.

társadalom demokratikus és nyílt működéséhez nélkülözhetetlen követelmény.”

Megállapítható, hogy amennyiben a kifogásolt közlés tisztán tényállításokat tartalmaz, abban az esetben a bizonyítási eljárás anyaga alapján értékelni kell, hogy azok közül melyek valósak, melyek valótlanok. Az utóbbiak esetében általános személyiségi jogi perekben ezután azt is vizsgálni kell, hogy sértő jellegűek-e az adott kijelentések. Az ilyen, jóhírnevet sértő közlés abban az esetben is megalapozza a személyiségvédelmet, ha a sértett fél közszereplő. Ezért ilyenkor lényegében nincs jelentősége annak, hogy közszereplőről, közügyről van-e szó, vagy sem, mivel a valótlan és sértő tények állítását a közéleti szereplő sem köteles eltűrni.¹⁵ Ezzel szemben a közügyeket érintő értékítéletek szabad folyása biztosított, hiszen a tényállításokkal ellentétben az értékítéletek közös sajátossága, hogy igazságtartalmuk nem ellenőrizhető és nem igazolható. Önmagában a kedvezőtlen vélemény, értékítélet nem elegendő a jogsértés megállapításához, még akkor sem, ha egyébként téves vagy helytelen.¹⁶ A sarkos, túlzó politikai véleménynyilvánítást a közszereplő köteles elviselni, ha az nem durván sértő, megalázó.

A közlések a közhatalom, illetve a közhatalmat gyakorlók ellenőrzése, valamint a közvélemény tájékoztatása, figyelmének felhívása érdekében bizonyos fokú túlzást, provokációt is magukban foglalhatnak. Éppen ez adja ugyanis a plurális és sokszínű demokratikus berendezkedésű társadalmak alapját. Az 5/2015. (II. 25.) AB határozat kimondja, hogy a választási kampány a közügyek szabad vitatásának egyik, a választójog szabályai körébe vont megnyilvánulása. A választási kampány során nemcsak egyszerűen a közügyeket vitatják meg az emberek, hanem tájékozódnak annak érdekében, hogy megfontolt döntést tudjanak hozni. Ugyanígy az állami tulajdonnal kapcsolatos ügyek, a köztulajdonnal, közpénzekkel való gazdálkodás figyelemmel kísérése, minden ilyen üggyellett összefüggő esemény nyilvánosságra hozatala, aggály, bírálat megfogalmazása, és a közvélemény tájékoztatása fontos közérdek, az ilyen ügyek ismertetése folytán az azokban bármilyen módon szerepet játszó személyek a közélet részeseivé válnak, emiatt kell a személyüket is érintő bírálatot fokozottabban eltűrniük. Természetesen a közszereplőt és a közéletben szerepet vállaló személyt is megilleti a személyhez fűződő jogvédelem, azonban a feladatának ellátását érintő érdeklődést, bírálatot nagyobb türelemmel köteles eltűrni akkor,

¹⁵ Kúria Pfv.IV.25.270/2002/8., Pfv.IV.21.185/2011/6., Pfv.IV.20.292/2013/5.

¹⁶ BH2001. 468, BH2000. 293, BH2002. 352.

ha az nem indokolatlanul bántó, megalázó, és a véleményalkotás kiemelt és fokozottan védett alapjogi keretein belül marad.

Az Alaptörvény IX. cikk (4) bekezdésében foglaltakra is figyelemmel, a korábbi alkotmánybíróági gyakorlathoz képest a véleményszabadság határa a mások emberi méltóságából fakadó becsülete és jóhírnevének védelme. Vagyis a véleményszabadság nem nyújt védelmet az olyan öncélú, a közügyek vitatásának körén kívül eső, így a magán- vagy családi élettel kapcsolatos közlésekkel szemben, amelyek célja a pusztán megalázás, illetve a bántó vagy sértő kifejezések használata, vagy más jogsérelem okozása.¹⁷ Az Alkotmánybíróság határozatában azt is kifejtette, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága ezenkívül nem védelmezi a közéleti vitában kifejtett véleményt sem, ha az abban megfogalmazottak az emberi méltóság korlátozhatatlan magját sértik, így az emberi státusz nyilvánvaló és súlyos becsmérlésében öltenek testet.¹⁸

A bírói gyakorlat szerint, amennyiben egy politikai közszereplő által megfogalmazott vélemény – még ha az egy közérdeklődésre számot tartó kérdéstről folytatott vita kapcsán hangzik is el – annak kifejezés módja miatt indokolatlan személyes támadásnak, merő sértésnek minősül, vagy annak pusztán egy másik politikai közszereplő megalázása a célja, megalapozza a személyiségi jogsértés megállapítását. Ha és amennyiben ugyanis egy politikai közszereplőt bíráló, őt kritizáló vélemény számos más módon – elsődlegesen emberi méltóságát és becsületét tiszteletben tartva – is kifejezésre juttatható, nem indokolt védelmet adni a vélemény kifejezésének az emberi méltóságot, a becsületet sértő módjának is.

Egyik legutóbbi döntésében az Alkotmánybíróság értékelte az adott véleményt megfogalmazó személy státuszát is, amikor kifejtette:

„más értékelés alá esik az a vélemény, amit a közhatalmat gyakorló személyeknek, valamint a közszereplő politikusoknak egyébként még tűrniük kell az Alkotmánybíróságnak a véleménynyilvánítás szabadságát tágan értelmező gyakorlata alapján, ha a vélemény megformálója egy közzszolgálati dolgozó. Ilyen esetben a véleménynyilvánítás szabadságának nemcsak egy másik személy valamely alapjoga, hanem a vélemény megformálója által viselt közhivatal is korlátja lehet. A közzszolgálati jogviszonyban álló személyeknek a közügyek szabad megvitatása során is be kell tartaniuk a közhivatal vi-

¹⁷ 7/2014. (III. 7.) AB határozat.

¹⁸ 7/2014. (III. 7.) AB határozat.

seléséhez kapcsolódó törvényi előírásokat. A polgárait szolgáló állam mint alkotmányos érték érvényre juttatását szolgálják a közszolgálatban dolgozók részére előírt többletkötelezettségek, és végső soron a méltatlanság jogintézménye is.”¹⁹

Ki kell térni arra is, hogy véleménynyilvánítás esetében a vélemények között különbséget lehet tenni aszerint, hogy van-e ténybeli alapja, illetve olyan szubjektív értékítéletről van szó, amelynek fogalmilag kizárt, hogy ténybeli alapja legyen. Ténybeli alappal rendelkező véleménynek minősül pl. az a közlés, hogy a politikai közszereplő a kelleténél jobban merített más személy szakdolgozatából. Adott esetben a közérdeklődésre számot tartó ügyben a sajtó tényfeltáró tevékenységet végzett, műsorában a következtetését megalapozó tényeket a nézők elé tárta. Ennek alapján a személyiségvédelmi eszközök nem voltak alkalmazhatók. Ezzel szemben a szubjektív értékítéletek körébe tartozik a mocskolódo, megalázó kifejezések használata, pl. egy politikus állathoz hasonlítása. Ezekben az esetekben azt kell megítélni, hogy a közszereplő köteles-e a személyéről megfogalmazott véleményt eltűnni, vagy a megfogalmazott kritika átlépi-e az alkotmányosan védett határokat, korlátokat.

Azt is hangsúlyozni kell, hogy a közszereplők esetében a magánélet tiszteletben tartásához való jog korlátozottabb, mint az átlagemberekénél, de az őket is megilleti. A közéletben résztvevő személy minden megnyilvánulását nem lehet közszereplésnek tekinteni – neki is joga van a magánélet zavartalanágához. A közszereplői státusz ugyanis csak szűkíti a személyiségi jogi védelmet, de nem zárja ki az ezzel kapcsolatos igényérvényesítést.

Az EJEB sajtót érintő határozataiban minden esetben kiemeli, hogy annak „*public watchdog*” (a nyilvánosság őrkutyája) szerepe kulcsfontosságú egy demokratikus társadalomban, ugyanis a sajtó alapvető feladata a közérdeklű ügyekről való tájékoztatás, ahogy a köznek alapvető joga az arról való tájékozódás. Az Alkotmánybíróság is erre alapította jogi álláspontját, amikor kifejtette, hogy a sajtó alakítója a demokratikus közvéleménynek, e minőségében ellenőrzi a közélet szereplőinek, intézményeinek tevékenységét, a döntéshozatal folyamatát, tájékoztatja arról a politikai közösséget, a demokratikus nyilvánosságot.²⁰ Hangsúlyozta, hogy a sajtószabadság kitüntetett helyet foglal el az Alaptörvény alapjogi rendjében, mivel a sajtó a véleménynyilvánításnak, a véleményformálásnak és a véleményalkotáshoz nélkülözhetetlen információszerzésnek

¹⁹ 3070/2017. (IV. 19.) AB határozat.

²⁰ 7/2014. (III. 7.) AB határozat.

az eszköze, amelynek egyik legfontosabb alkotmányos küldetése a közügyek alakulásában releváns körülmények bemutatása,²¹ majd rámutatott, hogy „a sajtószabadság a demokratikus és alkotmányos politikai rendszerek egyik legfontosabb intézménye, garanciája és eszköze.”²²

Az Alkotmánybíróság rámutatott, hogy a sajtószabadság, amennyiben a szólás, a közlés, a vélemény szabad kinyilvánítását szolgálja, védelme szintén kettős meghatározottságú: a szubjektív alanyi jogi jelleg mellett a közösség oldaláról a demokratikus közvélemény megteremtését és fenntartását szolgálja. A sajtószabadság felerősíti az egyéni véleménynyilvánítás hatását, és támogatja a demokratikus közvélemény közérdekű ügyekről való tájékoztatását, a közérdekű ügyekkel kapcsolatos véleményformálást. A 28/2014. (IX. 29.) AB határozat szerint mindaddig, amíg valamely tájékoztatás nem visszaélés a sajtószabadság gyakorlásával, az emberi méltóság védelmével összefüggésben a személyiségi jogok sérelmére való hivatkozás ritkán alapozza meg a sajtószabadság gyakorlásának korlátozását.

A becsület csorbítására alkalmas állítás tényállítás, nem pedig véleménynyilvánítás, emiatt rágalalmazást valósít meg valamely közszereplőről a tevékenységét ismertető kiadványban annak állítása, hogy másokat megrövidített vagy dolgozat tulajdonított el. Ugyanígy tényállítás a közszereplő tevékenységével összefüggő olyan tartalmú közlés is, amely szerint el nem végzett munkáért idegenek vettek fel összegeket. Ezek a kijelentések ugyanis olyan tényállítások, amelyek valóságuk esetén büntető vagy szabálysértési eljárás megindításának alapjául szolgálhatnak a sértett ellen, így meghaladják a véleménynyilvánítás szabadságának határát.²³ A tényállítás becsület csorbítására alkalmas voltát annak alapján kell megítélni, hogy a tényállítás objektív értelmezés alapján és a társadalomban kialakult általános felfogás szerint alkalmas-e a becsület csorbítására.²⁴

A szabad véleménynyilvánítás alapjoga folytán a közhatalmat gyakorló, a közélet, a politikai élet szereplőivel kapcsolatban a megengedett véleménynyilvánítás köre valóban tágabb, mint más személyeknél. Ebből következően a közéleti szereplők tekintetében a való tények feltárását – még ha azok alkalmasak is e személyek társadalmi megbecsülésének a csorbítására – minden esetben közérdekűnek kell tekinteni. A közérdek fogalmán pedig nem csupán a társadalom egészének legáltalánosabb érdekeit kell érteni, hanem közérdekű lehet a társadalom

²¹ 28/2014. (IX. 29.) AB határozat.

²² 3096/2014. (IV. 11.) AB határozat.

²³ Kúria Bfv.I.1222/2013.

²⁴ BH2011. 462.

egyes kisebb közösségeinek szűkebb körű érdekét érintő tényállítás, híresztelés is. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a közéleti szereplőknek azt is el kellene tűnniük, hogy személyükkel kapcsolatban nagy nyilvánosság előtt olyan tényközlések hangozzanak el, amelyek nyíltan azt sejtetik, hogy helyzetükkel visszaélve jogellenes, akár büntetőjogi úton üldözendő cselekményeket követtek el.²⁵

A közszereplők személyiségvédelmének egyik központi kérdése a kép- és hangfelvételek készítésének és nyilvánosságra hozatalának jogszerűsége, mivel a képmás feletti rendelkezés joga is a magánélethez való jog részét képezi. E körben a magyar bíróságoknak a következő jogszabályi rendelkezéseket kell alapul venniük döntésük meghozatalánál. A régi Ptk. 80. §-a úgy fogalmazott, hogy a képmás vagy hangfelvétel nyilvánosságra hozatalához – a nyilvános közszereplés kivételével – az érintett személy hozzájárulása szükséges. Az új Ptk. 2:48. §-a szerint nincs szükség az érintett hozzájárulására a felvétel elkészítéséhez és annak felhasználásához tömegfelvétel és nyilvános közéleti szereplésről készült felvétel esetén.

Az egyik alaptételeket megfogalmazó döntésében, amely Caroline monacói hercegnő magánéleti tevékenységéről hozzájárulása nélkül készült fényképek bulvársajtóban való közzétételével kapcsolatban indult ügyben született, az EJEB a magánélet tiszteletben tartásához való jog és a szólásszabadság ütközése kérdésében egyrészt kinyilvánította, hogy az EJEE 8. cikke alapján a tagállamok kötelesek lépéseket tenni a magánszféra mások, így a média általi tiszteletben tartása érdekében. Másrészt biztosítaniuk kell az egyén és a közösség érdekei közötti „tiszteletes egyensúlyt”. A Bíróság az ügyben megállapította, hogy a kérelmező 8. cikkben védett jogai sérültek, mivel a közönségnek nem fűződik törvényes érdeke ahhoz, hogy megtudja: a köztisztiséget be nem töltő hercegnő miként viselkedik magánszférájában.²⁶

A Kúria több határozatában foglalkozott a közszereplőkről készített felvételek jogszerűségének megítélésével. A büntető eljárás alá vont közszereplők esetében úgy foglalt állást, hogy a büntetőeljárás megindítása, emiatt kényszerintézkedés alkalmazása a közszereplő személyt is magánszemélyként érinti, ezért az ilyen eseményről fényképfelvétel készítése, nyilvánosságra hozatala csak az érintett személy hozzájárulásával jogszerű, egyébként személyhez fűződő jogot sért. A döntések szerint a büntetőeljárásról szóló tudósítás illusztrációjaként tehát nem hozható nyilvánosságra annak a személynek a képmása, aki egyébként a közszerepléshez való nyilvánosságra hozatalt más esetekben nem kifogásolta.

²⁵ Kúria Bfv.I.1222/2013.

²⁶ *Von Hannover v. Germany* (No. 2), 110. bek.

Az érintett hozzájárulása nélkül, őt bilincsben, vezetősíjon ábrázoló fénykép közzététele sérti emberi méltóságát és a képmás védelméhez fűződő személyiségi jogát.²⁷

Ide kapcsolódnak az EJEB azon döntései, amelyeket egy neonáci szervezet vezetőhelyettese képmásának a beleegyezése nélkül való nyilvánosságra hozatalával, illetve egy közéleti szereplőnek minősített üzletember képmásának a beleegyezése nélkül való nyilvánosságra hozatalával megállapított személyhez fűződő jogsértés miatt hozott. Mindkét ügyben az érintett közszereplő ellen indított és a tudósítás tárgyát képező eljárásban készült képfelvételt hozta nyilvánosságra a sajtószerv. Erre tekintettel állapította meg az EJEB, hogy a közéleti szereplő képmásának közzétételét egy büntetőeljárásról szóló tudósítás keretében megtiltani általános jelleggel nem lehet. Rámutatott, hogy az EJEE 10. cikke nemcsak a gondolatot és az információt védi, hanem azt a formát is, amelyekben az megjelenik, így kiterjed a fényképek közlésére is.²⁸ Az Emberi Jogok Európai Bírósága általános jelleggel állapította meg, hogy milyen szempontokat kell vizsgálni a képfelvétel érintett személy hozzájárulása nélkül történő közzététele esetén a jogsértés megítélése során. Ezen vizsgálandó elemek között kifejezetten szerepel annak megállapíthatósága, hogy a bemutatott kép kapcsolódjon a cikk tartalmához.²⁹

A döntések alapján megállapítható, hogy a tartalomhoz nem tartozó fénykép felhasználása öncélú, a személyhez, nem pedig a tudósításokhoz kapcsolódik, következésképpen az ábrázolt személy lejáratását eredményezheti, nem szolgálja a közérdeklődésre számot tartó események, a büntetőeljárásról szóló tudósításhoz szükségszerűen tartozó, valósághű tájékoztatást.

A Fővárosi Ítéltábla egyik – nem politikai közszereplőt érintő – döntésében megállapította, hogy a nyilvános színielőadások során előadóművészként megjelenő felperes közszereplőnek minősül, nyilvános fellépései alkalmával személyéről hozzájárulása nélkül szabadon készíthető fényképfelvétel, azonban közszereplői mivolta csak a művészi tevékenységével kapcsolatban állapítható meg. Hangsúlyozta, hogy ha a nyilvános megjelenés célja az, hogy az érintett közszereplő valamilyen értéket továbbítson mások számára, a nyilvános közszereplés feltételei fennállnak, ellenkező esetben már a védett magánérdek kerül előtérbe. Azt is kifejtette: a képmáshoz való jog megsértése súlyosabb

²⁷ Pfv.IV.20.065/2007/., Pfv.IV.25.366/2011/6., Pfv.IV.21.766/2014/6.

²⁸ *Jersild v. Denmark*, no. 15890/89., 1994. szeptember 23-i ítélet; *Von Hannover v. Germany*, no. 59320/00. 2004. június 24-i ítélet.

²⁹ *Österreichischer Rundfunk v. Austria*, no. 35841/02., 2006. december 7-i ítélet, 68–69. bek.

abban az esetben, ha az alperes nemcsak jogosulatlanul használja fel a felvételt, hanem azon olyan változtatásokat is eszközöl, aminek eredményeként a kép azt a látszatot kelti, mintha az valójában nem egy színházi előadáson, hanem egy valódi randevún, szabadtéri körülmények között készült volna. Ez alkalmas volt a felperes jóhírnevének megsértésére, mert a felperes az adott időszakban tartós párkapcsolatban élt, amit a szűkebb és tágabb környezete is ismert.³⁰

Több határozatában kifejtette EJEB, hogy egy közlés tényállitásnak vagy értékítéletnek minősítése elsődlegesen a nemzeti hatóságok, különösen a nemzeti bíróságok mérlegelési jogkörébe tartozó kérdés. Eljárása során több szempontot értékel, amit a véleménynyilvánítás és a magánélet tiszteletben tartásához való jog, valamint a jóhírnév egymáshoz való viszonyának mérlegelésénél figyelembe kell venni. Határozataiból nem olvasható ki, hogy e szempontok között sorrendiséget állított volna fel. Eszerint az EJEB megvizsgálja, hogy a közérdekű ügy megvitatásához hozzájárul-e a közlés. Azt a kérdést, hogy mi tekinthető közérdekű ügynek, kifejezetten az adott eset egyedi körülményei alapján dönti el. Az érintett személy közismertségének fokát is értékeli, így nem azonosan ítéli meg például egy herceg, politikus vagy színész, illetve más közéleti szereplő személyét. Vizsgálja a közlés tárgyát, azaz azt, hogy a közszereplő közéleti tevékenységéről vagy magánéletéről van-e szó.

Döntése meghozatala során figyelembe veszi az érintett személy korábban tanúsított magatartását, azt, hogy hogyan szerepelt, nyilatkozott a jogsértést megelőzően a nyilvánosság előtt. A közlés tartalma, formája, kontextusa, következményei, az annak hatására bekövetkezett reakciók, illetve az, hogy az érintett szenvedett-e valamilyen hátrányt, az EJEB által értékelt szempontok közé tartozik. Figyelemmel van az információ megszerzésének módjára, hogy kellő körültekintéssel, megbízható forrásból szerezték-e az információt, annak van-e valóságtartalma. Tekintettel van arra is, hogy az újságírókra, kiadókra kirótt szankciók milyen mértékűek, polgári vagy büntetőjogi jogkövetkezményt alkalmaztak-e velük szemben, és az vajon visszatartja-e az újságírót, hogy tényfeltáró újságírást végezzen (*chilling effect*), öncenzúrára kényszeríti-e a szólásszabadsággal élni kívánó személyeket.

Egy sérelmezett állítás igazolt voltának megítélésekor az EJEB is különbséget tesz a tényállítás és az értékítélet között.³¹ Érvelése szerint amennyiben egy állítás igazságtartalma legalább részben ellenőrizhető, igazolható, akkor

³⁰ Fővárosi Ítéletábra 2.Pf.20.097/2014/8.

³¹ *Lingens v. Austria*, 42. bek.

tényállításról van szó,³² minden más esetben értékítéletről, amely magában foglalja a túlzó, akár vulgáris kifejezést használó bírálatot, vagy ízlésbeli megnyilatkozást.³³ Az EJEB a közügyek, és nem a közszereplők szempontjából foglal állást abban a kérdésben, hogy a szólás védelemre érdemes-e, a megsértett fél státusza csupán másodlagos kérdés, gyakorlatában a politikusok kritizálhatóságának szabadsága ebből az okból is jóval szélesebb. Azonban ez sem jelent teljes mentességet a vélemények számára, mivel az értékítéletnek is valamiféle ténybeli megalapozottsággal kell rendelkeznie. Ennek hiányában a pusztán gyalázkodó, sértő vélemények még a közügyekkel összefüggésben sem élveznek védelmet.

Tehát ha valamely állítás értékítéletnek minősül is, az EJEB szerint az értékítélet alátámasztására kellő ténybeli alapnak kell rendelkezésre állni, ilyen alap hiányában az állítást túlzónak minősíti.³⁴ Azokat a közléseket, amelyek öncélúan és önmagában az érintett megalázására irányulnak, és a közügyekkel össze nem függően támadják, nem helyezi védelem alá.³⁵

Összegzésként megállapítható, hogy a személyhez fűződő jogok sérelmével kapcsolatos igények elbírálása rendkívüli módon tényállásfüggő, és erőteljesen a bírói mérlegelésen alapszik. Következésképpen akár ugyanaz a kifejezés, vélemény, amikor egy adott konkrét esethez kapcsolódóan, tények alapján fejtik azt ki, alapot adhat az adott közlésre, míg egy másik esetben, amikor általánosságban, minden ténybeli alap nélkül fogalmazza meg, sértő és indokolatlan lehet. Mivel e jogintézmény célja a személyek – köztük a közszereplők – személyiségi jogainak védelme, a sérelmet szenvedett fél védelmének, az elszenvedett jogsérelem orvoslásának hatékonyan kell érvényesülnie, annál is inkább, mert a jogsértést okozó általában erősebb, hatásosabb eszközökkel rendelkezik, mint a sérelmet szenvedő fél.

A közügyekre vonatkozó és a közéletben szerepet vállaló személyek tevékenységét érintő véleménynyilvánítás erősebb alkotmányos védelmet élvez, ezért korlátozhatósága alkotmányosan csupán szűkebb körben igazolható. Ennek megfelelően a közügyek vitatását érintő véleménysszabadság korlátozását előíró jogszabályokat megszorítóan kell értelmezni. A véleménynyilvánítás szabadságára vonatkozó kiemelt alkotmányos védelem azonban még a közszereplőket érintő bírálat, kritika esetében sem lehet korlátlan.

³² *Keller v. Hungary*, no. 33352/02., 2006. április 4-i döntés; *Csánics v. Magyarország*, no. 12188/06., 2009. január 20-i ítélet, 38. bek.

³³ *Uj v. Hungary*, no. 23954/10., 2011. július 19-i ítélet, 21. bek.

³⁴ *Pedersen and Baadsgaard v. Denmark*, no. 49017/99., 2004. december 17-i ítélet, 76. bek.

³⁵ *Skalka v. Poland*, no. 43425/98., 2003. május 27-i ítélet, 34. bek.

A BIZALMI KÖTELEZETTSÉG GYÖKEREI AZ AMERIKAI TÁRSASÁGI JOGBAN

BREHÓSZKI Márta*

1. A bizalmi kötelezettség fogalma

Egy olyan kötelezettséget szeretnék bemutatni, amely megléte és működése az amerikai társasági jogászok számára evidens, ugyanakkor annyira eltér a kontinentális gondolkodástól, hogy európai ésszel megérteni sem egyszerű. A magyar jogban ilyen felelősségi alakzat nem létezik, így cikkemben megkísérlem a gyökereit és a struktúráját is bemutatni ennek a jogintézménynek.

Egy amerikai tankönyvi példa lebegett a szemem előtt, amikor ennek a cikknek a megírásán gondolkodtam. A példa a következő: X megbízza Y-t, hogy keressen neki egy eladó telephelyet. Y-nak éppen van egy, az elvárásoknak megfelelő telephelye, és felkínálja X-nek 250 ezer dollárért, ami az ottani viszonyok között reálisnak mondható. Azt a tényt azonban nem közli a vevővel, hogy ezt a földet nemrégiben vásárolta meg 150 ezerért. A tájékoztatás elmulasztásával Y az amerikai jog szerint megszegte a képviseleti jogviszony tartalmi elemét jelentő bizalmi kötelezettséget, és X ez alapján kérheti a szerződés érvénytelenné nyilvánítását.¹

A bizalmi kötelezettségként (*fiduciary duty*) nevesített felelősségi forma a képviselő és a képviselt viszonyában fennálló egyoldalú kötelezettség, kizárólag a képviselőnek áll fenn a megbízója felé. Tehát a megbízónak a képviselővel szemben fennálló kötelezettségei természetüket tekintve nem bizalmi jellegűek.² A képviseleti jogviszonyban fennálló bizalmi viszonyból eredő kötelezettség megértése azért fontos, mert az Egyesült Államokban ebből származtatnak sok,

* Egyetemi adjunktus (PPKE JÁK).

¹ *Cases and Materials on Corporations. American Casebook Series.* New York, Thomson Reuters, 2010. 36.

² *Cases and Materials on Corporations*, 37.

a társasági jogban alkalmazott felelősségi formát. Így bizalmi kötelezettség áll fenn a gazdasági társaság tagjai között, a vezető tisztségviselőknek a társasággal szemben,³ és meghatározott esetekben a vezető tisztségviselőknek a tagokkal szemben. A gazdasági társaságok, mint a *partnership*, *limited partnership*, *limited liability company* vagy a *corporation* a képviseleti jogviszony mindkét oldalán állhatnak, így a kötelezettség nem kizárólag természetes személyekre korlátozódik. Másrészt, amikor a törvény kimondja, hogy a *partnership* minden tagja a társaság ‘képviselőjeként’ járhat el, akkor ez magába foglalja ennek a bizalmi kötelezettségnek a fennállását a *partnership* irányába.⁴ Ahhoz, hogy ezt megértsük, a képviselet körében kell megvizsgálnunk ennek a kötelezettségnek a tartalmát.

A bizalmi kötelezettség keretében a képviselőnek eljárása során a legmagasabb elvárhatósági mérce alapján kell felelnie a megbízója felé. Ezt a kötelezettséget a bírói gyakorlat töltötte meg tartalommal, ám amióta megjelent az American Law Institute képviseletről szóló iránymutatása, azóta ez a nem kötelező erejű jogforrás jelentős hatást gyakorol a joggyakorlatra, és a jogalkalmazók követik azt. Jelenleg a képviseleti jogviszony legfontosabb forrása a Second Restatement of Agency (1958) és a Third Restatement of Agency (2006), mindkettőt az American Law Institute bocsátotta ki. Tartalmát tekintve a két iránymutatás jelentős átfedést mutat, bár 2006-ban éppen a bizalmi kötelezettségre vonatkozó részt bővítették ki jelentősen. Az időben egymást követő ajánlásokat párhuzamosan alkalmazzák a joggyakorlatban.

A két iránymutatás a következőképpen definiálja a képviseletet: „a képviselet bizalmi viszony (*fiduciary relationship*), amely a megbízó (*principal*) és a képviselő (*agent*) közötti konszenzuson alapul, ahol a képviselő a képviselt érdekében, annak ellenőrzése mellett jár el.”⁵ A második iránymutatás kimondja azt is, hogy a képviselő a képviseleti jogviszony körében fiduciáriusnak (*fiduciary*) minősül.⁶

³ NOCHTA Tibor: *A magánjogi felelősség útjai a társasági jogban*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2005. 129.

⁴ Uniform Partnership Act (UPA) § 9; Revised Uniform Partnership Act (RUPA) § 301.

⁵ Second Restatement of Agency § 1; Third Restatement of Agency § 101.

⁶ Second Restatement of Agency § 13.

2. A bizalmi kötelezettség tartalma a képviseleti jogviszonyban

Általánosságban a bizalmi kötelezettség azt jelenti, hogy a képviselőnek a képviseleti jogkörében fokozott gondossággal kell eljárnia. Az iránymutatások a bizalmi kötelezettség két legfontosabb fogalmi elemének tekintik a lojalitási (*duty of loyalty*) és megfelelő körültekintéssel való eljárás (*duty of care*) kötelezettségét. A lojalitási kötelezettség (*duty of loyalty*) keretében:

- a képviseltnek minden haszonnal el kell számolnia a megbízó irányába, amit a jogviszonyból eredően szerzett;⁷
- a képviselő kizárólag a megbízója érdekeit tarthatja szem előtt, sajátját és másét nem;⁸
- a képviselő a megbízó tudomása nélkül nem léphet be az ügyletbe mintha harmadik kívülálló személy volna, illetve nem képviselhet ellenérdekű felet;⁹
- a képviselő nem kerülhet versenyhelyzetbe megbízójával képviseleti jogkörében eljárva;¹⁰
- a képviselő nem használhatja a megbízója tulajdonát (ideértve a bizalmas információkat) saját vagy harmadik személyek javára.¹¹

A megfelelő körültekintéssel való eljárás (*duty of care*) azt jelenti, hogy a képviselőnek a képviseleti jogviszony keretében gondosan, szakértelemmel, szorgalommal kell eljárni, mint ahogy az adott helyzetben egy képviselőtől elvárható. Ha a képviselő azt állítja, hogy ő speciális szaktudással rendelkezik, akkor az elvárhatósági mérce az adott szakértelemmel eljáró személyek gondossági szintjéhez igazodik.¹²

A lojalitás és a körültekintés mellett a bizalmi kötelezettség fogalmi eleme még a megbízó megfelelő tájékoztatásának kötelezettsége (*duty to provide information*), és a képviseleti jogkör átlépésének tilalma (*duty to act only as authorized*). A tájékoztatási kötelezettség keretében a képviselő köteles minden észszerű erőfeszítést megtenni annak érdekében, hogy a megbízó megfelelő

⁷ Second Restatement of Agency § 388; Third Restatement of Agency § 8.02.

⁸ Second Restatement of Agency § 387; Third Restatement of Agency § 8.01, § 8.06.

⁹ Second Restatement of Agency § 389, § 391; Third Restatement of Agency § 8.03, § 8.06.

¹⁰ Second Restatement of Agency § 393; Third Restatement of Agency § 8.04., 8.06.

¹¹ Second Restatement of Agency § 395–396, § 398, § 402, § 404; Third Restatement of Agency § 8.05, § 8.06, § 8.12.

¹² Second Restatement of Agency § 379; Third Restatement of Agency § 8.08.

tájékoztatást kapjon ügyletével kapcsolatban. Ennek a tájékoztatási kötelezettségnek csak harmadik személyhez fűződő ‘erősebb’ kötelezettség lehet a korlátja (*superior duty to a third person*).¹³ A cikkem elején található példában is ezt a kötelezettséget sértette meg a képviselő – ez alapján a megbízó az ügylet érvénytelenné nyilvánítását kérheti.

3. Bizalmi kötelezettség a *general partnership* esetében

A *general partnership* egy legalább két tagból álló társulás profitszerzés érdekében.. Lényegét tekintve hasonlatos a magyar közkereseti társasághoz, bár van néhány alapvető eltérés. Véleményem szerint ezek közül az egyik legfontosabb az, hogy a *general partnership* a felek megállapodásával létrejön, nem feltétel a társaság bejegyzése. Mivel a tagok felelőssége mögöttes, de korlátlan a társaság tartozásaiért, ezért egyik tagot sem lehet kizárni az ügyvezetésből. Ez fontos tény a bizalmi kötelezettség szempontjából, hiszen a bíróságok ebből vezetik le a tagok társasággal szemben és a tagok egymással szemben is fennálló ilyen jellegű kötelezettségét. A bíróság a *Bane v. Ferguson* ügyben kimondta, hogy a tagok egymás irányában fennálló bizalmi kötelezettsége a tagsági viszony megszűnésével együtt megszűnik.¹⁴

A *general partnership*re ez idáig két modell törvényt alkottak szövetségi szinten, amit ajánlás jelleggel átvehetnek a tagállamok. Az elsőt, az 1914-es Uniform Partnership Actet (UPA) Louisiana kivételével minden tagállam átvette, míg annak felülírt anyagát (Revised Uniform Partnership Act 1997 – RUPA) eddig csak 37 tagállam vette át. Vannak tehát tagállamok, ahol még mindig az UPA van hatályban (pl. New York), ezért mindkét modelltörvény bizalmi kötelezettségére vonatkozó szabályait meg kell vizsgálni.

Az UPA egyetlen bizalmi kötelezettségre vonatkozó rendelkezése kimondja, hogy a tag köteles megőrizni és elszámolni bármilyen nyereséggel, amit a többi tag hozzájárulása nélkül szerez, és ami a társaság alapításával, működésével, megszűnésével kapcsolatban kerül hozzá, vagy ami a társaság tulajdonának hasznosításából származik.¹⁵ A jogszabály indokolása szerint ez a szabály elsősorban egy, a társaság vagyonának megőrzését szolgáló rendelkezés, annak ellenére, hogy a bíróságok évtizedeken keresztül hoztak erre alapozva a bizalmi

¹³ Second Restatement of Agency § 381; Third Restatement of Agency § 8.11.

¹⁴ *Bane v. Ferguson* 890 F.2d 11 (7th Cir. 1989).

¹⁵ UPA § 21.

kötelezettség körébe eső döntéseket.¹⁶ Az UPA egyebekben semmilyen egyéb meghatározást vagy utalást nem tesz a tagok bizalmi kötelezettségére, annak kitöltését az egyedi ügyekben a bíróság tette meg több mint 50 éven keresztül.

A RUPA teljesen másképpen definiálja a tagok bizalmi kötelezettségét, amikor kimondja, hogy a tagnak a társasággal, illetve a tagokkal szemben fennálló bizalmi kötelezettsége két elemet foglal magában a lojalitást és a megfelelő körültekintéssel való eljárás kötelezettségét. A modelltvörvény ezek tartalmát is meghatározza.

3.1. A bizalmi kötelezettség első pillére – a lojalitási kötelezettség

A lojalitási kötelezettséget szűkítően értelmezi a törvény, amikor azt három esetkörre szűkíti le:

- a tagnak el kell számolnia minden olyan haszonnal, amelyet a társaság ügyvezetésével, megszüntetésével, vagy a társasági vagyon hasznosításával kapcsolatban szerez, illetve ha olyan lehetőséget használ ki, amelynek eredeti jogosultja a társaság volt;
- a tagnak tartózkodnia kell attól, hogy a társaság érdekében ellentétben álló személlyel a társaság működésével vagy felszámolásával kapcsolatos ügyletet kössön, továbbá hogy
- a társaság megszűnése előtt a társaság tevékenységével megegyező tevékenységet folytasson.¹⁷

Ez a három esetkör taxatív felsorolás, a gyakorlat azt kizárólag olyan tényállásokra alkalmazhatja, amelyek a nevesített esetbe tartoznak. A RUPA szemlélete teljesen eltér elődjétől. Gondolok itt arra, hogy az UPA 21. §-a a bíróság számára lehetőséget biztosított a szabad jogalkalmazásra, és abból kiindulva a bizalmi kötelezettség széles spektruma körvonalazódott a jogalkalmazásban, míg a RUPA 404.b) §-a éppen ellentétes filozófiát követve, ténylegesen felsorolja azokat az eseteket, amik a bizalmi kötelezettség körébe esnek, és azt a bíróság nem értelmezheti tágabban.

A RUPA-ban a lojalitás és a körültekintéssel való eljárás meghatározása az elmúlt időszak bírói gyakorlatán alapul. Így pl. az olyan (üzleti) lehetőség kihasználása, amelynek eredeti jogosultja maga a társaság volt, a *Meinhard*

¹⁶ *Cases and Materials* i. m. 82.

¹⁷ RUPA § 404.b).

v. *Salmon ügyben* jelent meg.¹⁸ Salmon 1902-ben kibérelt egy ingatlant New York 42. utcájában M. Gerry-től 20 évre. Salmon és Meinhard létrehozta egy *partnershipet* (az Egyesült Államokban a *general partnership* bejegyzés nélkül is létrejön) bérelt ingatlanuk üzemeltetésére. Megállapodtak, hogy ha Meinhard az összes költség felét állja, akkor az üzemeltetésből befolyt nyereségből az első öt évben 40%-ot kap, utána a fennmaradó 15 évben 50%-ot. Megállapodtak abban is, hogy a veszteséget fele-fele arányban állják. Az első néhány veszteséges év után az üzlet nyereségesé vált, és többszörösen megtérült a befektetésük. A társaság ügyvezetését és képviselőjét Salmon látta el, harmadik személyek számára úgy tűnt, hogy nincs társa ebben az ügyletben. 4 hónappal a bérlet lejárta előtt M. Gerry megkereste Salmont, és annak egy másik cégével még 20 évre újabb szerződést kötött. Meinhard 1922 februárjában szerzett tudomást erről az ügyletről, majd számon kérte Salmont. Az elutasító válaszok után Meinhard pert indított, és kérte az 50% részesedést az üzletből.

A bíró szerint Salmon a *társulás fennállása alatt* bizalmi kötelezettséggel tartozik a másik tag (Meinhard) felé. Ha M. Gerry tudta volna, hogy valójában ketten vannak az üzletben, akkor feltehetőleg nemcsak Salmont tájékoztatta volna az új üzleti lehetőségekről, ami valójában nem Salmonnak, hanem az eredeti bérelőnek – a társaságnak – szólt, és amit Salmon a társa elől elhallgatott. Jelezhette volna Meinhard-nak, hogy van egy ilyen üzleti lehetőség, és akkor ‘versenyezhettek’ volna a bérleti jogért. Ha így járt volna el, és elnyerte volna az üzletet, semmilyen kötelezettségszegésről nem lenne szó.. Salmon felelőssége azért merül fel mert a társát annak a lehetőségétől is megfosztotta, hogy ajánlatot tegyen egy olyan ügyletben, amelynek a címzettje valójában kettőjük társulása volt. Ezt a lehetőséget Salmon köteles lett volna biztosítani a társának. A bíróság döntése alapján Meinhard-ot megilleti a nyereség 49%-a.¹⁹

Ez az 1928-as döntés két dolog miatt is meghatározó a *general partnership* történetében, mindamellett, hogy azóta is ez a legtöbbet hivatkozott eset a tagok bizalmi kötelezettségének megállapítása terén. Egyrészt kimondta, hogy a *partnership* tagjai a társaság fennállása alatt egymás irányában is bizalmi kötelezettséggel tartoznak, másrészt annyira beleivódott a társasági jogi gondolkodásba, hogy a RUPA-ban a bizalmi kötelezettség megszegésének ezen esete külön nevesítést nyert. Ez az eset tanulságos lehet a magyar gyakorlat

¹⁸ *Meinhard v. Salmon* 164 N.E. 545 (N.Y. 1928),

¹⁹ Érdekes, hogy nem volt egyhangú a bíróság álláspontja. Három bíró különvéleményében kifejtette, hogy a társaság megszűnése utáni időszakra vonatkozott a szerződés, és mivel a társaság megszűnésével megszűnik a bizalmi kötelezettség is, ezért nem áll fenn Salmon felelőssége.

számára is. A társaság fennállása alatt a tagok egymás irányában tanúsítandó fokozottabb együttműködését megkövetelhetné a törvény pl. akkor, ha a társaságnak címzett ajánlatot az egyik tag a másik beleegyezése nélkül elfogadja és a saját érdekében hasznosítja.

A lojalitási kötelezettség első nevesített esete a RUPA-ban az, amikor a tagnak el kell számolnia minden olyan haszonnal, amelyek a társaság ügyvezetésével, megszüntetésével, vagy a társasági vagyon hasznosításával kapcsolatban szerez, illetve ha olyan lehetőséget használ ki, amelynek eredeti jogosultja a társaság volt. Az UPA-hoz képest módosult a szöveg, hiszen míg az UPA 21. §-a szerint „a tag köteles megőrizni és elszámolni bármilyen nyereséggel, amit a többi tag hozzájárulása nélkül szerez, és ami a társaság alapításával, működésével, megszűnésével kapcsolatban kerül hozzá,” addig a RUPA kommentárja kimondja, hogy a társaság alapítása során indokolatlan a bizalmi kötelezettséget megkövetelni a tagoktól, így az erre való utalás szándékosan kimaradt a törvényből.

Amint a társaság létrejön, a tagok között is bizalmi kötelezettség létesül. Előtte azonban nem a bizalmi kötelezettség, hanem a szerződésszegésért való felelősség általános szabályai alapján felelnek.²⁰ Véleményem szerint helyesen járt el a jogalkotó, amikor a társaságok létezésével kötötte össze a tagok bizalmi kötelezettségének fennállását, tehát a bizalmi kötelezettség az alapítással keletkezik, és azokból az ügyletekből származó nyereségért áll fenn, amik a kilépés/megszűnés előtt már meglévő jogügyletből származnak. Így a társasági viszony megszűnése után is fennállhat a bizalmi kötelezettség olyan jogügylet kapcsán, amely még a megszűnés előtt keletkezett. A *constructive trust* elmélete szerint a *partnership* visszakövetelhet a tagjától bármilyen vagyont (pénzt, egyéb dolgot), ami bármilyen módon visszavezethető a *partnership*hez. Ebben az esetben a *partnership* a tag többi hitelezővel szemben elsőbbséget élvez a kielégítés során.²¹

A RUPA szerint a lojalitási kötelezettség második esetköre az, hogy tartózkodnia kell a tagnak attól, hogy a társaság érdekével ellentétben álló személlyel a társaság működésével vagy felszámolásával kapcsolatos ügyletet kössön. Ez a szabály a Second Restatement of Agency 389. és 391.§-ának átemelése a RUPA-ba. A Second Restatement kommentárja szerint- itt nem az okozott kár a lényeg, hanem annak elkerülése, hogy a képviselő olyan érdekkonfliktusba kerüljön, amely miatt a megbízott képviselét nem tudja a lehető legjobban teljesíteni.

²⁰ *Statutory Supplement to cases and materials on corporations*. New York, Thomson Reuters, 2010, 11. kiad. 274.

²¹ Uo.

A harmadik és egyben utolsó esete lojalitási kötelezettségnek a RUPA alapján, hogy a tagnak tartózkodnia kell attól, hogy a társaság megszűnése előtt a társaság tevékenységével megegyező tevékenységet folytasson. Ez a rendelkezés is a Second Restatement of Agency-ből származtatható (393.§), és szintén a képviselő és a megbízott érdekkonfliktusának elkerülését szolgálja. A társaság, illetve a tag tagsági viszonyának megszűnése után a tag bizalmi kötelezettsége azokból az ügyletekből származó nyereségért áll fenn, amelyek a kilépés/megszűnés előtt már meglévő jogügyletből származnak. A tagsági viszony megszűnése után a saját érdekében és a saját hasznára szabadon köthet szerződéseket a volt tag- még akkor is, ha maga a *partnership* nem szűnik meg.²² Természetesen a volt tag nem jogosult felhasználni olyan bizalmas adatokat, amelyek a *partnership*től származnak.²³

3.2. A bizalmi kötelezettség második pillére – a megfelelő körülményekkel való eljárás kötelezettsége

A bizalmi kötelezettségnek, mint már említettem, két esetkörét nevesíti a RUPA. Az elsőt, a lojalitási kötelezettséget, a fentiekben tárgyaltam. A bizalmi kötelezettség második esetköre a tag megfelelő körülményekkel való eljárási kötelezettsége (*partner's duty of care*). Ez a kötelezettség a tagok és a társaság irányába a tag szándékos, nagyfokú gondatlan vagy hanyag magatartására korlátozódik. Az UPA ezt a kötelezettséget nem nevesíti, bár a bírói gyakorlatban jelen volt már a RUPA előtt is.²⁴

Ennek a kötelezettségszegésnek a kérdése merül fel a *Bane v. Ferguson* ügyben. A felperes Charles Bane egy sikeres ügyvédi irodában dolgozott, és innen ment nyugdíjba. Az ügyvédi irodának saját nyugdíjazási rendszere volt, amely az állami nyugdíj mellett extra kifizetést tett lehetővé nyugdíjasai számára. Az iratok szerint erre addig volt köteles, amíg a cég jogutód nélkül meg nem szűnik. Bane nyugdíjba vonulása után nem sokkal a cég egyesült egy másikkal, ami hibás döntésnek bizonyult, mert rövid időn belül tönkrement, és a társaság jogutód nélkül megszűnt. Bane természetesen nem kapott további juttatást, ezért beperelte a megszűnt ügyvédi iroda tagjait. Bane arra hivatkozott (egyebek mellett), hogy az alpereseknek bizalmi kötelezettsége áll fenn

²² RUPA § 603.b)(3).

²³ Second Restatement of Agency § 395.

²⁴ Ld. pl. *Rosenthal v. Rosenthal* 543 A.2d 348 (1988); *Bane v. Ferguson*.

vele szemben a *common law*, illetve a nyugdíjról szóló szerződés alapján. A kérdés eredetileg az volt, hogy a tagok a hanyag ügyvezetéssel megsértették-e bizalmi kötelezettségüket (ezen belül a megfelelő körültekintéssel való eljárás kötelezettségét) a nyugdíjba vonult volt taggal szemben. A bíróság azonban ezzel a kérdéssel nem is foglalkozott, mert megállapította, hogy a tagoknak a volt taggal szemben nem áll fenn bizalmi kötelezettsége, hiszen az a tagsági viszony megszűnésével megszűnik. Ha a volt tag azt szeretette volna, hogy bizalmi kötelezettség maradjon közte és a tagok között, azt külön szerződésben kellett volna megállapítaniuk.

4. A bizalmi kötelezettség korlátozása a felek által

A RUPA kimondja, hogy a lojalitási kötelezettséget a felek szerződésben érvényesen nem zárhatják ki, de arra kifejezetten lehetőséget biztosít, hogy annak konkrét tartalmi elemeit lefektessék.²⁵ Meghatározhatnak konkrét cselekményeket, vagy akár esetköröket, amelyek nem jelentik egymás viszonyában a lojalitási kötelezettség megszegését, ha ezek kikötése nem teljesen észszerűtlen. A felmentvény csak akkor lehet hatályos, ha azt az összes tag, vagy a társasági szerződésben előre meghatározott szavazati hányaddal rendelkező tagok elfogadják, és a tag feltárja a kötelezettségszegés minden lényeges mozzanatát a tagok előtt.²⁶ Ugyanakkor a modell-törvény szerint a korlátozásnak észszerűnek kell lennie, ennek eldöntése pedig az adott ügyben eljáró bíróság feladata.

A konkrét felmentvényt mindig a körülmények gondos mérlegelésével kell megvizsgálni, tehát releváns a társaság tevékenységi köre, milyen ügyekre, ügycsoportokra terjed ki a felmentvény, illetve hogy a tényleges ügyvezetést ellátó tag van-e felmentve stb. Például a bizalmi kötelezettség elfogadható korlátozása, ha a felek kikötik, hogy az ingatlanforgalmazással foglalkozó társaság tagja – aki ügynökként jár el – megtarthatja azt a jutalékot, ami az ingatlanok értékesítése után a társaságot illetné. Egy olyan kikötés, amely alapján a tag úgy jogosult értékesíteni ingatlanokat, hogy arról sem a többi tagot, sem a társaságot nem tájékoztatja, feltehetően már nem fér bele a jogszabály által lehetővé tett felmentvény kategóriájába.²⁷

²⁵ RUPA § 103.b)(3).

²⁶ RUPA § 103.b)(3)ii).

²⁷ *Statutory Supplement* i. m. 233–234.

A lojalitási kötelezettséget korlátozó rendelkezésről szólt a *Singer v. Singer* ügy.²⁸ A Singer család több tagja létrehozta a Josaline Production Co. nevű *partnershipet* az 1930-as évek végén. Az elkövetkező 40 évben a társaság bevétele folyamatosan nőtt, amellett, hogy egyre több Singer-rokon vált a tagjává, így a részesedéseket ennek megfelelően osztották fel. Az 1977-ben is módosított társasági szerződés a következő kikötést tartalmazta:

„Minden tag szabadon köthet üzletet – vagy bármilyen más pénzügyi műveletet a saját javára, még akkor is, ha az a társaság érdekével ellentétes- és/vagy az a társasággal versenyhelyzetet eredményez. Sem a társaság, sem a társaság többi tagja nem jogosult igénnyel élni az ilyen jellegű haszon megszerzése érdekében. A felek megállapodnak abban, hogy szabadon köthetnek a saját nevükben és saját érdekükben üzletet – úgy, *mintha soha nem lettek volna tagjai a társaságnak.*”²⁹

A társaság taggyűlést tartott 1979. júliusában, ahol több befektetési lehetőség kérdése felmerült, pl. egy földterület megvásárlása is másfél millió dollárért. A taggyűlés nem hozott döntést a kérdésben. Ezután a társaság két tagja (Stanley és Andrea) létrehozott egy új *partnershipet*, és szeptemberben megvásárolták a kérdéses ingatlant. A befektetésről nem tájékoztatták a Joseline Production Co. tagjait, akik hamarosan tudomást szereztek az ügyletről, és abból 50%-os részesedést kértek. Stanley az egyik tagnak felajánlott 16,6% részesedést, de gyorsan vissza is vonta azt. A Joseline Production Co. álláspontja szerint Stanley és Andrea megsértették a bizalmi kötelezettséget, és ennek alapján részesedést követeltek a vitatott ügyletből.

A bíróság kifejtette, hogy egyetértett volna a felperes álláspontjával akkor, ha nem kötötték volna ki a társasági szerződésben a fentebb idézetteket, különös tekintettel arra a rendelkezésre, hogy úgy köthetnek üzletet, mintha ‘soha nem lettek volna tagjai a társaságnak’. A bíróság úgy találta, hogy az alpereseknek a társasági szerződésből eredően joguk volt a vitatott szerződés megkötésére. A szerződésben foglalt rendelkezések egyértelműek és világosak, és bár többször módosították a társasági szerződést, ezeket a rendelkezéseket a tagok változatlanul benne hagyták. Ebből a bíróság arra következtetésre jutott, hogy a felek szándéka pontosan az ilyen helyzetek jogszerűvé nyilvánítása volt.

²⁸ *Singer v. Singer* 1981 OK CIV APP 43 634 P.2d 766.

²⁹ „[A]s if he or she were not and never had been members of this partnership.”

Ha az alperesek a Joseline Production Co. vagyonát használták volna fel az adásvételre, vagy bármilyen módon megterhelték volna a társaságot, a bíróság másképp döntött volna, de ebben a formában a felek nem sértették meg lojalitási kötelezettségüket.

Nemcsak a lojalitási kötelezettséget, hanem a megfelelő körülményekkel való eljárás kötelezettségét is lehet korlátozni a társasági szerződésben.³⁰ A kommentár szerint szándékos cselekmények alól nem lehet érvényesen felmentést adni. Általában az a jellemző, hogy a szerződésben a felek a jóhiszeműséghez kötik a kötelezettség alóli mentesítést. A felek a bizalmi kötelezettségre vonatkozó szabályokat nemcsak enyhíthetik, hanem szigorúbb kikötésekben is megállapodhatnak.

5. Összegzés

Az általam bemutatott bizalmi kötelezettség átszövi az egész amerikai társasági jogot. Nemcsak a *general partnership*, hanem a többi társasági forma esetében is érvényesül. A bizalmi kötelezettség megléte számunkra legalább annyira elgondolkodtató, mint amennyire az amerikaiaknak meglepő a mi jogrendszerünkben annak hiánya.

Az amerikai társasági jogban ez a felelősségi alakzat a képviselő körében kialakult felelősségi formából származtatható. A bírók ezt analóg módon alkalmazták és alkalmazzák a társaság tagjaira. Ez a felelősségi forma annyira mélyen beleivódott az amerikai társasági jogi gondolkodásba, hogy a bírói gyakorlat hatására már jogszabályi szinten is deklarálják a felelősségi forma szabályait.

Elgondolkodtató a nálunk egyelőre ismeretlen magasabb felelősségi mérce, ami többek között a gazdasági társaság tagjainak egymás irányában fennálló kötelezettségét is jelenti. Hazánkban a tagok egymás közti viszonyában hiányzik ez a felelősségi alakzat, és jelenleg nincs hatékony eszköz a tagok kezében az egymás elleni fellépéshez. Gondolok itt pl. a Ptk. 3:10. § (3) bekezdésében foglaltakra, ahol a jogi személy tagja az apport valótlán érteken való szolgáltatásáért kizárólag a társasággal szemben felel. A többi tagnak nincs keresetindítási joga, mint ahogy azt a Legfelsőbb Bíróság a BH1996.335. sz. határozatában is kimondta. Az eset érdekessége, hogy a két tag által alapított kft.-be az egyik tag 170 millió forintot vitte be az apportot, majd a bejegyzést

³⁰ RUPA § 103.b)(4).

követően a másik tag felülértékeltette az apportot, és a szakértő 20-25 millió forint reális értéket jelölt meg. Az esetben a sérelmes tag pert indított a másik taggal és a társasággal szemben, amire a jogszabály alapján nem volt joga, így a bíróság elutasította keresetét.³¹ A Ptk. csak a társaságnak adja meg a kereset-indítási jogot, és indokolatlanul nem adja meg ezt a jogot a többi tagnak. Ha a felülértékelés miatt többségi tulajdonosként jelenik meg a felülértékelést végző tag, akkor a társaság legfőbb szervének nincs lehetősége ezen tag ellen – a perindításról – dönteni.

A másik problémakör a magyar jogban, hogy a Ptk. jelenleg nem tartalmaz rendelkezést arra az esetkörre, hogyha a tagok a társaságnak címzett lehetőségeket, ajánlatokat a másik tudta vagy beleegyezése nélkül a saját – és nem a társaság – céljára használják fel.

Helytállónak tartom azt a szabályt, hogy a tagoknak tartózkodnia kell attól, hogy a társaság megszűnése előtt a társaság tevékenységével megegyező tevékenységet folytassanak. Nálunk ezt nem tiltja a törvény, Amerikában ez a lojalitási kötelezettség megszegését jelenti, hiszen akaratlanul is olyan döntési helyzetbe kerülhet a tag, hogy valamelyik társaság hátrányt szenvedhet. Megjegyzem, hogy mivel ez diszpozitív szabály, a tagok a létesítő okiratban kiköthetik e rendelkezés mellőzését is.

Ilyen esetekben, úgy vélem érdemes lenne átgondolni hazánkban a bizalmi kötelezettséghez hasonló felelősségi forma kialakítását, mert amellet hogy sokszor a tagoknak lehetősége sincs fellépni egymással szemben, és előmozdítatnánk a társaság tagjai közötti fokozottabb együttműködést is.

³¹ Legfelsőbb Bíróság, Bf. III. 2103/1995. sz. ítélet.

A VISSZA- ÉS TOVÁBBUTALÁS SZABÁLYOZÁSA AZ ÚJ NEMZETKÖZI MAGÁNJOGI TÖRVÉNYBEN

BURIÁN László*

1. Bevezetés

Csaknem két évvel a nemzetközi magánjogi szabályozás kodifikációjáról és a Nemzetközi Magánjogi Kodifikációs Bizottság felállításáról rendelkező kormányhatározat megjelenése után,¹ mintegy másfél éves intenzív kodifikációs munkálatok gyümölcseként megszületett a 2017. évi XXVIII. törvény (a továbbiakban: új nemzetközi magánjogi törvény), amelyet az Országgyűlés 2017. április 4-én fogadott el.² A kodifikációs munkálatok első fázisában a Kodifikációs Bizottság először a törvény koncepcióját dolgozta ki, amely a kormányhatározatban előírt menetrendnek megfelelően 2015. november végére készült el. Ennek végső változatát az 1673/2016. (XI. 29.) Korm. határozat mellékleteként tették közzé.³ A Koncepció alapjául szolgáló, a Kodifikációs Bizottság tagjai által készített kodifikációs előtanulmányok 2016 végén nyomtatásban is megjelentek.⁴

A kodifikációs munkálatok 2016-ban folytatódó második szakaszában az egyes területekért felelős munkabizottságok kidolgozták a vonatkozó jogterületek konkrét szabályozásának lehetséges alternatíváit. A munka utolsó fázisában a munkabizottságok a Koncepció alapján, az abban foglalt elvek és irányok szem előtt tartásával, alternatív javaslatokat dolgoztak ki az elfogadandó nor-

* Egyetemi tanár (PPKE JÁK).

¹ A Kormány 1337/2015. (V. 27.) Korm. határozata az új nemzetközi magánjogi szabályozás kodifikációjáról és a nemzetközi Magánjogi Kodifikációs Bizottság felállításáról. *Magyar Közlöny*, 2015. évi 72. szám.

² Kihirdetve a *Magyar Közlöny*, 2017. évi 17. számában.

³ *Magyar Közlöny*, 2016. évi 184. szám.

⁴ BERKE Barna – NEMESSÁNYI Zoltán (szerk.): *Az új nemzetközi magánjogi törvény alapjai*. Budapest, HVG-Orac, 2016.

maszöveg-változatokra. A törvénytervezet végső, a kormány elé beterjesztett változata az Igazságügyi Minisztériumban végzett ‘finomhangolás’ eredményeképpen alakult ki. Az elfogadott törvény szövege a Konceptióhoz képest alapvető kérdésekben nem változott, egyes részletszabályok tekintetében azonban vannak eltérések. Ezek közül az egyik a vissza- és továbbutalásra vonatkozó szabályozást érintette, bár az elsősorban kodifikációs-technikai jellegű, érdemben a Konceptióban foglaltakhoz képest nem jelent alapvető változást.

A Kodifikációs Bizottság első, 2015. június 16-i ülésén került sor az egyes témaköröknek a bizottság tagjai közötti megosztására. Nekem jutott az a megtisztelő feladat, hogy egyebek között a vissza- és továbbutalásra vonatkozó kodifikációs előtanulmányt elkészítsem. Ez a tanulmány a többi előtanulmánnyal együtt megjelent a fent hivatkozott tanulmánykötetben, de – minden bizonnyal saját figyelmetlenségemnek is köszönhetően – kimaradt belőle annak utolsó pontja, amely a lehetséges szabályozási alternatívákra vonatkozó kodifikációs javaslataimat tartalmazta. Bár ez a hiba utólag nem korrigálható, megpróbálom a csorbát kiköszörölni, és e rövid írás keretében felvázolni, hogy milyen szabályozási alternatívák merültek fel. Ezek közül az egyik az, ami a Konceptióban szerepel, de – mint utaltam rá – az abban vázolt megoldás eltér a törvény szabályától. Arra is megpróbálok választ adni, hogy mi ennek az eltérésnek az indoka. Eredeti kodifikációs javaslatom szövegének – néhány időközben aktuálissá vált hivatkozással kiegészített – közrebocsátását megelőzően, nem megismételve a vissza- és továbbutalással kapcsolatos, a kodifikációs tanulmányban részletesen elemzett elméleti és gyakorlati szempontokat, néhány gondolatot előre bocsátanék.

2. Van-e létjogosultsága a *renvoi*-nak a 21. századi nemzetközi magánjogban?

Amikor egy-egy jogintézménynek a magyar nemzetközi magánjogban betöltött szerepéről és lehetséges jövőbeli szabályozásáról gondolkodunk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a tendenciákat, amelyek az adott jogintézmény fejlődését az utóbbi évtizedekben meghatározták. A vissza- és továbbutalás ebben az időszakban is elméleti viták tárgya volt. Ezek során az a túlnyomónak nevezhető vélekedés alakult ki, hogy a *renvoi* létjogosultsága megkérdőjelezhető, a

jogintézmény visszaszorulóban van.⁵ Anélkül, hogy minden pro és kontra érvet felsorolnék, csak néhány mozzanatot emelek ki.

A vissza-és továbbutalás létjogosultsága mellett szóló talán legfontosabb érv, hogy annak elfogadásával – bizonyos korlátok között – el lehet érni a nemzetközi magánjognak még Savigny által megfogalmazott célját, azt, hogy egy adott nemzetközi magánjogi tényállásra fórumtól függetlenül ugyanaz az anyagi jog kerüljön alkalmazásra. Vitathatatlan, hogy a *renvoi* e cél elérésére nem az ideális eszköz.⁶ Teljes döntési harmónia ugyanakkor csak olyan univerzális kollíziós jogegységesítés révén volna elérhető, amely az utópiák világába tartozik. Abban, hogy a *renvoi*-nak a döntési harmónia elérésében játszott szerepe a modern nemzetközi magánjogban veszített jelentőségéből, több tényező is közrejátszott. A 20. század közepéig a kollíziós jog a jogviszonyokra alkalmazandó jogot egy-egy merev kapcsoló szabállyal, differenciálatlanul határozta meg. Az ezek – mindenekelőtt a személyes jogban az állampolgárság és a *domicilium* – között meglévő ellentét a *renvoi* segítségével a fent említett korlátok között feloldható volt.⁷

A modern nemzetközi magánjogban, különösen az uniós kollíziós jogot egységesítő rendeletekben a joghatósági és a kapcsoló szabályok összehangolására irányuló tendenciák kihúzzák a talajt a vissza- és továbbutalás alól, mert a fórum jogának alkalmazása esetén a *renvoi* fogalmilag kizárttá válik. Nincs helye a *renvoi*-nak akkor sem, ha a kapcsoló szabály által kijelölt jog alkalmazásától a bíró rugalmasságot biztosító klauzulák révén tér el. A *renvoi* korrekciós és a döntési harmóniát elősegítő szerepe háttérbe szorult továbbá a jogválasztásnak a nemzetközi magánjogi jogviszonyokban egyre szélesebb körben való elfogadottsága miatt is. Bár elméletileg nem zárható ki, hogy a felek akarati autonómiáját úgy értelmezzük, hogy jogválasztásuk a választott

⁵ A *renvoi* visszaszorulásáról és annak okairól a legújabb német nyelvű szakirodalomban ld. Haimo SCHACK: Was bleibt vom renvoi? *IPRax*, 2013/4. 315–320.; továbbá Sabine CORNELOUP: Zum Bedeutungsverlust des Renvoi. *IPRax*, 2017/2. 147–152. A *renvoi*-nak az uniós nemzetközi magánjogban elfoglalt helyéről és differenciált jogirodalmi értékeléséről ld. Matthias WELLER: Renvoi. In: Matthias WELLER (szerk.): *Europäisches Kollisionsrecht*. Baden Baden, Nomos, 2016. 83–88.

⁶ Gerald Mäsch szerint sajátosnak nevezhető egy olyan jogintézmény, amely csak akkor tölti be funkcióját, amikor mások azt annyira kevésbé tartják meggyőzőnek, hogy nem alkalmazzák. Gerald MÄSCH: Der Renvoi – Plädoyer für die Begrenzung einer überflüssigen Rechtsfigur. *RabelsZ*, 1997/2. 296.

⁷ Az állampolgárság és a *domicilium* közötti ellentétnek a *renvoi* szabályozásával történő feloldását célozta az 1955. június 15-i Hági Egyezmény (Convention Relating to the Settlement of Conflicts between the Law of Nationality and the Law of Domicile). Elérhető francia nyelven: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=35>. Az egyezmény kellő számú ratifikáció hiányában nem lépett hatályba.

jog kollíziós szabályaira is vonatkozik, a nemzetközi magánjogban a felek jogválasztással az alkalmazandó anyagi jogot határozzák meg, ezért a *renvoi* nem vehető figyelembe.⁸ Végül ugyancsak a *renvoi* korrekciós szerepének viszszaeszesorulásához vezetett azoknak az alternatív kapcsoló szabályoknak és külön kapcsolásoknak az elterjedése, amelyek az értéksemlegesség és a jogrendszerek egyenértékűségének eszméje helyébe a materiális igazságosság megvalósítását helyezték, és a gyengébb fél védelmét szolgálják.⁹

3. Alternatívák a vissza- és továbbutalás szabályozására

Amikor hónapokkal a nemzetközi magánjogi kodifikációt elrendelő kormányhatározat megjelenése előtt ismertté vált, hogy a jogalkotó tervei között szerepel egy új nemzetközi magánjogi törvény megalkotása, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Nemzetközi Magánjogi és Európai Gazdasági Jogi Tanszéke konferenciát szervezett a kodifikáció kérdéseiről. Ezen a konferencián, amelynek anyaga sajnos nem jelent meg nyomtatásban, az általános részi jogintézmények között természetesen a vissza- és továbbutalásnak is szenteltem néhány gondolatot.¹⁰ Már akkor is nyilvánvaló volt, hogy e jogintézmény tételes szabályozása nem mellőzhető. Annál kevésbé volt egyértelmű, hogy fenntartsuk-e a Kódex hatályos szabályozását, amely a továbbutalás kizárásával és a visszautalás elfogadásával kizárólag a hazafelé törekvést szolgálja. A Kódexnek ez a szabálya, mint arra Mádl Ferencnek a Kódex hatályba lépését követően megjelent tanulmánya is utal,¹¹ kompromisszum eredményeként született.

⁸ A *renvoi*-nak a felek jogválasztása körében való kizárásáról és az ez alóli kivételekről a Hágai Egyezmények vonatkozásában, továbbá a jogválasztásról szóló Hágai Alapelvek (The Draft Hague Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts, Revised Prel. Doc. No 6 of July 2014, http://www.hcch.net/upload/wop/gap2014pd06rev_en.pdf) tervezetének 8. cikke megengedő, a felek akaratának elsőbbséget adó szabályáról ld. BÓKA János: *Félautonómia határok nélkül? A jogválasztásról szóló Hágai Alapelvek tanulságai a magyar kodifikáció számára*. Kézirat. Budapest, 2017.

⁹ Arról, hogy mennyiben vette át a modern európai nemzetközi magánjog a jogrendszerek egyenértékűségén és értéksemlegességén alapuló savigny-i módszer lényegét, és milyen perspektívák nyíltak az uniós kollíziós jogegységesítés metodikája előtt a Lisszaboni Szerződés hatályba lépését követően, ld. Matthias WELLER: *Ankämpfungsprinzipien im Europäischen Kollisionsrecht: Abschied von der „klassischen“ IPR-Dogmatik?* *IPRax*, 2011/5. 231–236.

¹⁰ BURIÁN László: *Megjegyzések egy új nemzetközi magánjogi Kódex megalkotásának szükségességével és általános szabályaival kapcsolatban*. Kézirat. Budapest, 2015.

¹¹ MÁDL Ferenc: Magyarország első nemzetközi magánjogi törvénykönyvéről. *Állam- és Jogtudomány*, 1980/2. 250–284.

Az ideológiai felhangoktól sem mentes és meglehetősen elméleti síkon zajló viták során sem a *renvoi* mellett, sem pedig a *renvoi* ellen felhozott érvek nem tudták meggyőzni a jogalkotót valamelyik álláspont helyességéről. Mádl szavait idézve: „a dilemmában és vitában a jogalkotó végül [...] salamoni megoldáshoz folyamodott: elfogadta a *renvoi*-t, de csak félig, azaz a magyar jogra való visszautalást, de minden továbbutalás elől elzárta a kaput. Külföldi kollíziós jogi normára a bíró csak akkor lehet figyelemmel, ha az a konkrét ügyben magyar jog alkalmazását rendelné el.”¹² A Kódex kompromisszumos, felemás megoldásának fenntartását, amely a nemzetközi magánjogi döntési harmóniát még a *renvoi* korlátozott keretei között sem képes szolgálni, nem tartottam célszerűnek.¹³

Másik alternatívaként a vissza- és továbbutalás általános szabállyal való kizárásának lehetősége merült fel. Ennek a megoldásnak nagy hagyományai vannak a magyar elméletben, és a korábbi magyar kodifikációs tervezetek is a *renvoi* kizárása mellett foglaltak állást. Nem véletlen, hogy Szászy István kizárta a *renvoi*-t az 1948. évi törvénytervezetében. A tervezet indokolásában az elméleti érvek mellett a gyakorlat szempontjait is figyelembe vette, hangsúlyozva, hogy a *renvoi* elfogadása „a nemzetközi magánjogi kérdés eldöntését bonyolultabbá, és így nehezebbé tenné, ami jogbizonytalansághoz vezetne.”¹⁴ A *renvoi* kizárása alapján állt az 1970. évi tervezet is, amelynek indokolásában a jogalkotó egyrészt a *renvoi* mellőző bírói gyakorlatra, másrészt arra hivatkozott, hogy a vissza- és továbbutalás csak egységesen bírálható el.¹⁵ Ezzel az utóbbi érveléssel éppen ama megoldás ellen foglalt állást, amit a Kódex csaknem egy évtizeddel később tételes szabályba foglalt.

Harmadik alternatíva lehetett volna a vissza- és továbbutalás általános szabályként történő elfogadása. Történeti érdekességgként megemlíthető, hogy bár a vissza- és továbbutalásnak nem voltak olyan hagyományai a magyar nemzet-

¹² Uo. 267.

¹³ Figyelemre méltó, hogy Szászy István, aki alapvetően ellenezte a vissza- és továbbutalás elfogadását, kifejezetten negatívnak tartotta a csak a visszautalásnak helyt adó hozzáállást: „Különösen helytelennek kell tartani a *renvoi* elméletnek azt az alakját, amely [...] csak a visszautalás esetében ismeri el ezt az elvet, a továbbutalás esetében azonban kizárja. Ebben az esetben ugyanis az elméletnek amellet, hogy logikusnak sem mondható, nincs egyéb célja, mint az, hogy helytelen elméleti okoskodás segítségével kerülő úton biztosítsa azt, hogy a perbíró (közigazgatási tisztviselő) a *lex fori* minél tágabb, az őt megillető határokon túleső körben alkalmazza.” SZÁSZY István: *Nemzetközi magánjog*. Budapest, Sylvester, 1938. 83.

¹⁴ SZÁSZY István: *Magyar nemzetközi magánjog törvénytervezet és indokolás*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1948. 60.

¹⁵ Igazságügy-minisztérium Törvényelőkészítő főosztálya: *Előkészítő anyag a nemzetközi magánjogi törvény miniszteri indokolásához*. Kézirat, Budapest, 1970. 30.

közi magánjogban, mint a *renvoi* kizárásának, politikai-ideológiai alapon a múlt század 50–60-as éveiben a szocialista elmélet prominens képviselői a vissza- és továbbutalás elméleti okokból történő elfogadhatatlanságának hangsúlyozása mellett gyakorlati okokból, mégis a korlátozott *renvoi*, azaz a visszautalás és az egyszeri továbbutalás elfogadása mellett érveltek. Világhy Miklós ezt azzal indokolta, hogy amikor a burzsoá jog széles körben elfogadja a *renvoi*-t, akkor annak „elutasításával a szocialista jog saját érvényesülési területét korlátozná.”¹⁶ Az új nemzetközi magánjogi törvény megalkotása során a vissza- és továbbutalás általános szabályként történő kodifikálása reális lehetőségként nem került szóba. Ha a Kodifikációs Bizottság egy ilyen javaslatot egyáltalán mérlegelt volna, el kellett volna döntenie, hogy csak egyszeri vagy kétszeri továbbutalást engedjen-e meg a törvény, vagy az utalások láncolatát mindaddig ne engedje megszakítani, amíg egy olyan jogra nem történik utalás, amely az utalások láncolatában egyszer már szerepelt. A visszautalás esetében ilyen probléma nem jelentkezett volna, tekintettel arra, hogy a visszautalást a kontinentális jogok a fórum jogára való utalásként értelmezik, és az utalás folyamatát itt megszakítják.

Végül negyedik alternatívaként merült fel, hogy az új nemzetközi magánjogi törvény differenciált megoldásra törekedjen, konkrétan írja elő, hogy mely jogviszonyokban és milyen mértékben engedi meg a *renvoi* elfogadását. Figyelemmel a nemzetközi magánjogban és különösen az egységesített uniós kollíziós jogban a jogintézmény visszaszorulására utaló, fent említett tendenciákra, célszerűnek látszott a vissza- és továbbutalás általános szabályként történő kizárása, és figyelembe vételének előírása azokban a jogviszonyokban, amelyekben ez jogpolitikailag, mindenekelőtt a nemzetközi döntési harmónia elérése érdekében indokolt, természetesen csak abban a körben, ami (még) a tagállami autonóm kollíziós szabályozás hatókörében maradt.

4. A vissza- és továbbutalás a Koncepcióban

A felvázolt alternatívák közül a Kodifikációs Bizottság nagy többséggel az utolsót támogatta, és az a változat került be a Koncepcióba is a következő, a főszabály tekintetében némileg félreérthető megfogalmazásban: „A Koncepció alapján a törvény az egyes jogviszonyok sajátosságai szerint ad majd rendelkezéseket a vissza- és továbbutalásra. Az általános szabályok között a törvény azt mondja

¹⁶ VILÁGHY Miklós: *Bevezetés a nemzetközi magánjogba*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1966. 55.

ki, hogy elfogadja a visszautalást és az egyszeri továbbutalást, ha a különös részi szabályok így rendelkeznek.”¹⁷ Ebben az egy mondatban a Koncepció nem utalt arra, hogy mely jogviszonyok sajátosságai indokolják azt, hogy az azokra alkalmazandó jog meghatározása során a jogalkalmazó számára előírja a törvény, hogy a visszautalást és az egyszeri továbbutalást figyelembe kell venni, valamint az sem világos, hogy főszabálynak a vissza- és továbbutalás kizárása vagy elfogadása tekinthető-e.

5. A vissza- és továbbutalás az új nemzetközi magánjogi törvényben

Az új nemzetközi magánjogi törvény a vissza-és továbbutalásról az 5. §-ban rendelkezik:

- „(1) Ha e törvénynek az alkalmazandó jogot meghatározó kollíziós szabályai külföldi jogra utalnak, a külföldi jognak a kérdést közvetlenül rendező anyagi jogi szabályait kell alkalmazni.
- (2) Ha az alkalmazandó külföldi jogot e törvény értelmében az állampolgárság határozza meg, és a külföldi jog kollíziós szabálya
 - a) a magyar jogra utal vissza, a magyar anyagi jogot kell alkalmazni;
 - b) egy másik külföldi jogra utal tovább, ennek a jognak az anyagi jogi szabályait kell alkalmazni.”

A normaszöveg, amelyet a Kodifikációs Bizottság a kodifikáció utolsó fázisában véglegesített, egyértelművé teszi, hogy a magyar nemzetközi magánjogban – a korábbi szabályozással egyezően – a vissza- és továbbutalás kizárása a főszabály. Ez, mint utaltam rá, összhangban van a nemzetközi magánjogban tapasztalható általános tendenciával, amely a *renvoi* visszaszorulásának irányába mutat. Az új törvény a korábbival azonos főszabály ellenére mégis jelentős változást hoz a 2018. január 1-je előtt hatályos joghoz képest. A visszautalás elfogadását – és ennek révén a magyar anyagi jog alkalmazását – általános jelleggel nem teszi lehetővé, hanem csak azokban a jogviszonyokban engedi meg, amelyekben az állampolgárság kapcsoló szabálya folytán alkalmazandó

¹⁷ 1673/2016. (IX. 29.) Korm. határozat, 1. melléklet III.1. pont.

külföldi jog kollíziós szabálya a magyar jogra visszautal. A korábbi jogtól eltérően a visszautalással azonos feltételek mellett kell figyelembe venni az egyszeri továbbutalást, akkor, ha az állampolgárság kapcsoló szabálya folytán alkalmazandó külföldi jog kollíziós szabálya egy másik külföldi jogra utal tovább. Ez az újabb utalás már anyagi jogi utalásként értelmezendő.

E szabályozás kialakítása során a Kodifikációs Bizottság figyelembe vette azt a már a kodifikáció kezdetén egyértelműen leszögezett kiindulópontot, hogy a magyar nemzetközi magánjog az ember személyes joga és a személyállapottal összefüggő jogviszonyok körében ragaszkodik az állampolgárság kapcsoló elvéhez, nem tér át a szokásos tartózkodási hely kapcsoló szabályára. Az uniós jogegységesítés folytán egyre szűkülő, a tagállami autonóm nemzetközi magánjogi szabályozás számára fennmaradó területeken a Kodifikációs bizottság kívánatos jogpolitikai célkitűzésnek tekintette azt a Réczei László által már 1970-ben megfogalmazott javaslatot, hogy „minden személyi és családi jogi kérdést ugyanazon jog szerint bíráljunk el, mint ahogy ezt az érdekeltek hazája bírálja el.”¹⁸

A nemzetközi magánjogi szabályozás technikáját illetően ezt a célt kétféleképpen lehetett elérni. Az egyik lehetőség az lett volna, amit a Konceptió is megfogalmazott, hogy a törvény az általános részben csak arról rendelkezzen, hogy a visszautalásnak és az egyszeri továbbutalásnak akkor van helye, ha ezt a törvény a különös részben előírja. Ebben az esetben minden olyan különös részi tényállásnál, ahol az alkalmazandó külföldi jogot az állampolgárság kapcsoló szabálya határozza meg, külön kellett volna rendelkezni a visszautalás és az egyszeri továbbutalás figyelembe vételéről. Ez, mint ahogy az a normaszöveg megalkotása során világossá vált, feleslegesen bonyolulttá és nehezen áttekinthetővé tette volna a törvény különös részének vonatkozó rendelkezéseit.

Egyszerűbb és célszerűbb volt ezt a jogintézményt továbbra is csak egy általános részi rendelkezéssel szabályozni, és a vissza- és továbbutalás főszabályként történő kizárása mellett a visszautalás és az egyszeri továbbutalás elfogadását azokban az esetekben előírni, amikor az alkalmazandó külföldi jogot az állampolgárság kapcsoló szabálya határozza meg. A kodifikációs javaslat alternatíváinak és a normaszöveg végső változatának kialakítása során inspirálóan hatott rám Réczei fent hivatkozott tanulmánya, amelyben – korábbi *renvoi*-ellenes nézeteit részben felülvizsgálva – úgy foglalt állást, hogy „a *renvoi* [...] két megszorítással volna megengedhető: 1. személyállapotot és családjogi jogviszonyokat érintő kérdés esetén; 2. csak az a jog alkalmazható, amelyre

¹⁸ RÉCZEI László: A visszautalás. *Jogtudományi Közlöny*, 1970/4–5. 160.

az érdekelt *hazai* joga (állampolgársága szerinti jog) utal; (akár vissza-, akár továbbutal); 3. ebből következik, az *egyszeri renvoi*, mert harmadik jog utalása már nem a hazai jogé.”¹⁹ (Kiemelés az eredetiben B. L.)

6. Ami a kodifikációs előtanulmányból kimaradt: a kodifikációs javaslat

Bár a vissza- és továbbutalás bonyolult elméleti problémákat vet fel, feltétlenül normatív szabályozás tárgyát kell képezze. Nem engedhető meg ugyanis, hogy a jogalkotó egyáltalán ne foglaljon állást a vissza- és továbbutalással kapcsolatban, vagy a jogalkalmazó mérlegelésére bízva azt, hogy mikor engedelmeskedik a felhívott jog nemzetközi kollíziós szabályából következő (vissza- vagy tovább) utalásnak, és mikor hagyja azt figyelmen kívül. A szabályozás nyilvánvalóan nem merülhet ki egy, a szabad bírói mérlegelést lehetővé tévő generálklauzulában. Ilyen szabályt tartalmazott az 1963. évi csehszlovák kódex 35. §-a, amely a vissza- vagy továbbutalás elfogadását attól tette függővé, hogy az annak folytán alkalmazandó jog megfelel-e a szóban forgó jogviszony észszerű és igazságos rendezésének, ezzel a bíró mérlegelésére bízva, hogy a méltányos ítélet meghozatala érdekében a konkrét esetben elfogadja, vagy elutasítja-e a *renvoi*-t.²⁰ Bár a vissza- és továbbutalás ilyen megközelítése a rugalmasságot a jogbiztonsággal szemben előtérbe helyezők számára akár szimpatikus is lehet, jogos volt ezzel a megoldással szemben Réczeinek kritikája: az a kíváncsú, hogy a méltányosságot ugyanaz a jog engedje meg, amelyik a szigorat tartalmazza. Helytálló volt továbbá az az észrevétele is, hogy „a bíró jogalkalmazási szabadságának túl széles körű megvonása, hogy A ország joga szerint ítéljen, ha *szubjektív* felfogása szerint észszerű és méltányos ítélet erre alapítható, de B ország joga vagy a *lex fori* alapján ítélhet, ha igazságérzetét az elégti ki.”²¹ (Kiemelés az eredetiben B. L.)

Mint már utaltam rá, a vissza-és továbbutalás kérdését tárgyaló nemzetközi magánjogi irodalomban a 20. század második felében az az egyöntetűnek nevezhető vélemény alakult ki, hogy elméleti-logikai úton mind a *renvoi* teljes elutasítása, mind pedig a vissza- és az egyszeri vagy kétszeri továbbutalás

¹⁹ Uo.

²⁰ Az 1963. évi csehszlovák kódex szövegét eredeti és német nyelven ld. Wolfgang RIERING: *IPR-Gesetze in Europa Textausgabe in Originalsprachen mit deutschen Übersetzungen*. Bern–München, Stämpfli – CIE AG – C. H. Beck, 1997. 298–337.

²¹ RÉCZEI i. m. 156.

elfogadása mellett nagyjából azonos súlyú érvek hozhatók fel, amelyek végső soron kioltják egymást. A *renvoi* teljes vagy korlátozott elfogadását vagy elutasítását tehát olyan, a nemzeti jogalkotó szuverén szempontjai szerint megítélendő jogpolitikai kérdésnek lehet tekinteni, amelyben külső kényszerek nem játszottak szerepet. Az uniós kollíziós jogegységesítés szűkítette ugyan a tagállami jogalkotó mozgásterét, de az uniós rendeleti és irányelvi kollíziós szabályozás által nem érintett, az autonóm nemzeti szabályozás részére fenn tartott jogterületeken a jogalkotónak továbbra is szabad keze van akár egységes általános részi szabály, akár speciális különös részi szabályok megalkotására.

A Kódexnek a vissza- és továbbutalásra vonatkozó általános szabálya, vagyis a visszautalás elfogadása és a továbbutalás kizárása – legalábbis elméletileg – kedvező a jogalkalmazó szempontjából, mert lehetővé teszi, hogy a visszautalás elfogadásával a magyar jog kerüljön alkalmazásra, és így megkíméli a bírót a külföldi jog alkalmazásával óhatatlanul együtt járó nehézségektől. A magyar kollíziós szabály által felhívott külföldi jog kollíziós szabályát az esetek többségében könnyebb azonosítani, mint a külföldi anyagi jog tartalmát megállapítani.²² Figyelembe kell venni ugyanakkor, hogy ennek a hazafelé törekvést kifejező általános szabálynak egyre szűkül az érvényesülési köre a *renvoi* alkalmazási körének a különös részben történő területvesztésével.

Éppen ezért megfontolandó, hogy a vissza és továbbutalást az új törvény a realitásokat figyelembe véve általános szabályként zárja ki, és azokon a különös részi jogterületeken, amelyek még nyitva maradtak az autonóm szabályozás számára, adott esetben differenciáltan lehetővé tegye vagy a visszautalás vagy a visszautalás és az egyszeri továbbutalás elfogadását. Javasolható a visszautalás és az egyszeri továbbutalás elfogadása a természetes személyek személyállapoti kérdéseiben. A jogi személyek vonatkozásában egy ilyen rendelkezés a bejegyzés helye jogának elsődleges kapcsoló szabályként való fenntartása esetén nem indokolt, tekintettel az *inkorporációs* elv dominanciájára. Megfontolandó továbbá, hogy az új törvény előírja a visszautalás elfogadását a házassági és az élettársi vagyoni jogban, ahol ennek a gyakorlatban – a már a nemzeti hatáskörbe

²² Ennek fényében meglepő, hogy egy a közelmúltban megjelent tanulmány megállapításai szerint „a vonatkozó jogszabályhelyet a magyar bíróságok gyakorlatilag nem alkalmazzák.” BÓKA János: A Kúria és az ítéletátlak joggyakorlata a nemzetközi magánjogról szóló 1979. évi 13. törvényerejű rendelettel (Nmjtvr.) kapcsolatban. II. rész – Az alkalmazandó joggal kapcsolatos kérdések. *Kúriai Döntések, Bírósági Határozatok*, 2015/8. 883. Bóka szerint ennek „praktikus oka, hogy a felek és a bíróság a külföldi jog alkalmazása során annak anyagi jogi szabályait igyekeznek feltárni, és ez a feladat önmagában is komoly szakmai kihívást jelent.” Mindemellett ő is úgy véli, hogy a visszautalás elfogadása a bíróságok számára bizonyos segítséget jelenthet az ügyek gyorsabb és autentikus elbírálásához.

nem tartozó öröklési jogon kívül – eddig a legnagyobb jelentősége volt. Ez utóbbi rendelkezés természetesen csak addig volna hatályban, amíg nem kerülnek kihirdetésre és nem lesznek alkalmazandók a tervezett uniós házassági és élettársi vagyoni jogi kollíziós rendeletek.²³

Mindemellett figyelemmel kell lenni arra, hogy a vissza- és továbbutalás kizárt a következő esetekben:

- ha az alkalmazandó jog meghatározására jogválasztással kerül sor;
- ha a kollíziós szabály kumulatív kapcsoló szabályokat tartalmaz, mert ebben az esetben a cél az, hogy a szigorúbb anyagi jogi előírások érvényesüljenek, és ezáltal elkerülhető legyen, hogy sántikáló jogviszonyok jöjjenek létre;
- ha a kollíziós norma alternatív kapcsoló szabályokat tartalmaz, és a vissza-, illetőleg továbbutalás révén az alkalmazandó jogrendszerek száma csökkenne, mert ez megghiúsítaná az elérni kívánt célt, kivéve, ha az alternatív kapcsoló szabály által felhívott külföldi jog egy olyan jogra utal tovább, amely az alkalmazandó jogrendszerek körét tágítja. Azt, hogy ez a feltétel teljesül-e, csak a konkrét esetben lehet megítélni. Kérdés, hogy a jogalkalmazó számára nem lenne-e túl nagy kihívás ennek a feltételnek a mérlegelése. Célszerűnek tűnik ezért, hogy az alternatív kapcsoló szabályok alkalmazása esetén ne engedje meg a törvény a vissza- és továbbutalást;
- ha az alkalmazandó jog meghatározására általános vagy különös kitérítő klauzula révén kerül sor;
- ha az alkalmazandó jog meghatározására a (leg)szorosabb kapcsolatot kifejező kapcsoló tényező vagy a legszorosabb kapcsolat generálklauzulája révén kerül sor;
- értelemszerűen nem kerülhet sor vissza- és továbbutalásra akkor, ha a kollíziós szabály a *lex fori* alkalmazását írja elő.

²³ A Tanács (EU) 2016/1103 rendelete (2016. június 24.) a házassági vagyoni jogi rendszerekkel kapcsolatos ügyekben a joghatóság, az alkalmazandó jog, valamint a határozatok elismerése és végrehajtása területén létrehozandó megerősített együttműködés végrehajtásáról (H.L. L 183, 2016. július 8., 1–29.). A Tanács (EU) 2016/1104 rendelete (2016. június 24.) a bejegyzett élettársi kapcsolatok vagyoni jogi hatásaival kapcsolatos ügyekben a joghatóság, az alkalmazandó jog, valamint a határozatok elismerése és végrehajtása területén létrehozandó megerősített együttműködés végrehajtásáról (H.L. L 183, 2016. július 8., 30–56.) A kodifikációs javaslat kéziratának lezárásakor még nem volt ismert, hogy Magyarország nem vesz részt az e két jogterületen megvalósult megerősített együttműködésben.

7. Zárszó

Álláspontom szerint az új nemzetközi magánjogi törvénynek a *renvoi*-t szabályozó rendelkezése sem az általa elérni kívánt jogpolitikai célt tekintve, sem pedig kodifikációtechnikai szempontból nem kifogásolható. Az általános szabály egyértelműen szabályozza, hogy mely esetekben kell a jogalkalmazónak az alkalmazandó anyagi jogot a visszautalás, vagy az egyszeri továbbutalás figyelembe vételével meghatározni. Szükségtelenné teszi, hogy a törvény felsorolja azokat az eseteket, amikor a vissza- és továbbutalásra nem kerülhet sor. A Konceptióhoz képest egyszerűbb megoldást alkalmaz, szükségtelenné válik a különös részi szabályozás megterhelése a vissza- és továbbutalásra vonatkozó szabályokkal. Remélhetőleg a bírói gyakorlat számára is egyszerűen alkalmazható lesz az új szabályozás, figyelemmel arra is, hogy a Kódexnek a visszautalásra vonatkozó szabálya is szükségessé tette, hogy a jogalkalmazó minden esetben azonosítsa a felhívott külföldi jog kollíziós szabályát annak érdekében, hogy meg tudja állapítani, hogy az visszautal-e a magyar jogra. A helyzet annyiban egyszerűsödik, hogy az új rendelkezés a felhívott külföldi jog kollíziós szabálya utalásának figyelembe vételét csak akkor követeli meg, ha az új törvény a külföldi jogot az állampolgárság kapcsoló szabálya folytán rendeli alkalmazni. A felhívott külföldi jog kollíziós szabályának rendelkezését figyelembe véve, visszautalás esetén a magyar anyagi jog, továbbutalás esetén pedig a külföldi kollíziós szabály által felhívott külföldi anyagi jog alkalmazására kerül sor.

A KÖRNYEZETI FELELŐSSÉG JOGRENDSZERBELI ELHELYEZKEDÉSE

CSAPÓ Orsolya*

1. Bevezetés

A környezet védelmének jogi szabályozása nem új keletű, szabályai a 20. század közepétől kezdődően egyre gyorsuló ütemű fejlődést mutatnak. Ennek következtében a jogszabályanyag lendületes mennyiségi és minőségi változások során át, nagy fejlődésen ment keresztül az önállósodás folyamatában. A környezet védelmét szolgáló joganyag napjainkra a jogrendszer egészét behálózó, kidolgozott szabálytömeggé vált, amely a helyét keresi. A jogrend klasszikus jogági felosztásán belül a környezetjog, környezeti felelősség helye nem egyértelműen meghatározható, erre nézve különböző nézetekkel találkozhatunk. A környezetjog jogrendszerbeli helyének meghatározása azonban nem csupán elméleti probléma, a kérdésnek közvetlen gyakorlati kihatásai vannak. A társadalom, a közfelfogás, de az állam hozzáállása is más az elsődleges, prioritást élvező életviszonyokhoz, jogszabályokhoz, feladatokhoz, mint a sorban utánuk következő kötelező, kapcsolódó területekhez. Egy preferált témakör nagyobb figyelmet, publicitást, több pénzt, a közigazgatásban nagyobb, képzetesebb szervezetet, egyéb támogatást szerezhet, lényegesen könnyebb és gyorsabb ütemű az ott keletkező feladatok végrehajtása, problémáinak megoldása. A második sorba szoruló életviszonyok periférikus mivoltuk miatt figyelmet nem, vagy alig kapnak, támogatásban pedig a maradékon osztozhat – ha van maradék. Gazdasági válság, illetve nyugodtan mondhatjuk, hogy mindenféle gazdasági nehézség esetén inkább a megszorítások, karcsúsítás, átütemezés, vagy csak simán a feledésbe merülés a sorsuk.

Környezetünk helyzete a természettudomány általános álláspontja szerint a halaszthatatlan kategóriába sorolja az itt keletkező tennivalókat, ennek meg-

* Egyetemi adjunktus (PPKE JÁK).

felelően, ha tetszik, ha nem, a környezet védelme érdekében való cselekvés elsőbbséget kellene, hogy élvezzen. A jogi szabályozásnak ezt a hozzáállást minden lehetséges területen közvetítenie szükséges, példát, mintát mutatva ezzel a társadalomnak, ritmust adva a változásoknak. A jog feladata ugyanis az életviszonyok szabályozása a társadalom rendjének meghatározásán keresztül, de értékteremtő funkcióját gyakorolva a morálisan helyes, kívánatos magatartásszabályok megfogalmazásával nem pusztán követi, hanem alakítja is azt.¹ A környezetvédelem esetében a jogi szabályozás jobbra utólagos – ahogy a felelősségi szabályok alkalmazására is utólag kerül sor –, ez azonban a normák jelentős részénél megfordítható, s kívánatos is helyenként megfordítani. Ez a szemléletformáló, preventív szabályozás különösen igaz lehet a környezeti felelősség témakörére.

Az elfogadott álláspont szerint a környezetjognak, egységes szabálytömegként értelmezve, nélkülözhetetlen eleme a kényszerítő, szankcionális elemeket tartalmazó funkciója,² azaz a felelősségi része. A környezetjog helyzetének meghatározásán keresztül vizsgáljuk meg a környezeti felelősség helyzetét!

2. A környezetjog helye a jogrendszerben

A kontinentális Európa római-germán eredetű jogi kultúrájában a jogrendszer jogági tagolása általánosan elfogadottnak tekinthető.³ A jogrendszer jogágakra tagozódásának alapja a jogi szabályozás tartalmi különbsége, azaz a szabályozás tárgya, illetve a szabályozás sajátos módszerei szerint alakul.⁴ Önálló jogágról akkor lehet beszélni, ha a szóban forgó jogszabályok összessége kellően egynemű jogviszonyokra vonatkozik, és a szabályozás módszere is

¹ A tudományos, a környezetvédelemben iránymutató, elővigyázatosság-megelőző szemlélettel szemben a politika továbbra is szkeptikus, pragmatikus hozzáállása az elmúlt időszakban is számos területen megfigyelhető. A génmódosított organizmusok fokozott elterjedése, a nem tisztázott kockázatokkal járó vegyi anyagok használatának engedélyezése a gazdaság lobbijét mutatja a környezetvédelemmel szemben. De újabb kedvezőtlen tendenciák látszanak pl. az Amerikai Egyesült Államok politikájának az új elnökhöz, Donald Trumphoz köthető megnyilatkozásaiban is (pl. a 2015-ös Párizsi Klímaegyezmény felmondása, természetvédelmi területek ismételt ipari célú kiaknázásának engedélyezése part menti köölaj- és földgázkészletek utáni kutatásokra és kitermelésre, az üvegházhatást kiváltó károsanyag-kibocsátás korlátozásának feloldása, a veszélyeztetett fajok számára kedvezőtlen vonóhálós tengeri halászat engedélyezése stb.).

² BAKÁCS TIBOR: *Magyar környezetjog*. Budapest, Springer Hungarica, 1992. 13.

³ SZABÓ Miklós: *Jogi alapfogalmak*. Miskolc, Bíbor, 2012. 37.

⁴ SZILÁGYI Péter: *Jogi alaptan*. Budapest, Osiris, 2006. 365., SZABÓ i. m. 37.; SZABÓ IMRE: *Jogelmélet*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977. 62.

kellően jellegzetes, homogén. A jogág jogszabályok minőségileg elkülönült, meghatározott struktúrával rendelkező csoportja, amely sajátos tartalommal és módszerrel szabályozza a jogalanyok magatartását a társadalmi együttélés jogilag meghatározott körében.⁵ A *Jogi Lexikon* meghatározása szerint a jogág „a jogrendszer elkülönült része, azoknak a jogszabályoknak a csoportja, amelyek a jogi koherencia keretében jogdogmatikailag elkülönültek más tartalmú jogi előírások csoportjától.”⁶ Az egyes szerzők között eltérés mutatkozik abban a kérdésben, hogy a szabályozás tárgya tekintetében a felosztás alapja a társadalmi viszonyok vagy életviszonyok, vagy közvetlenül az emberi magatartások. Összességében azonban a meghatározás azonos: a jogágot a jogrendszer olyan viszonylagosan elkülönült részének tekintik, amely a jogi normák egymással összefüggő csoportját foglalja magában, és az azonos vagy hasonló jellegű magatartásokat (vagy társadalmi viszonyokat) azonos módszerrel szabályozza.⁷

A szabályozás módszerének azonosságát, illetve hasonlóságát vizsgálva, a normák kógens vagy diszpozitív jellege mellett a normák jellemző megfogalmazási módja, a sajátos szankciók és a sajátos felelősségi alakzatok a meghatározók,⁸ vagy ahogy Samu Mihály megfogalmazta: a jogági hovatartozás elbírálásánál döntő a szabályozás tartalma, módszere, a szabályozott jogviszonyok, a jogalkalmazás sajátosságai, valamint a felelősségi alakzatok.⁹ Szilágyi Péter szerint a jogágon belül a jogi normák azonos jellegéből következik a sajátos belső struktúra, a közös és azonos jelentésű alapfogalmak rendszere, a jogviszonyok sajátos fajtái, a jogalkalmazás sajátos formái és a jogágra jellemző sajátos jogszabály-értelmezési elvek.¹⁰ Szigeti e kritériumok fontosságát olyan nagyra értékeli, hogy az önálló jogágiság harmadik ismérveként szerepelteti. Ezenfelül rámutat arra is, hogy szükséges a relatíve egynemű, elkülönült magatartásokra vonatkozó jogi normacsoportok mennyiségi felhalmozódása és egyben minőségi elkülönülése is az önálló jogágiság eléréséhez, s külön kiemeli a hagyomány szerepét.¹¹ Szabó Miklós sajátos álláspontot képvisel, amikor a

⁵ VISEGRÁDY Antal: *Jog- és állambölcselet*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2002. 89–90.

⁶ LAMM Vanda – PESCHKA Vilmos – ÁDÁM Antal (szerk.): *Jogi lexikon*. Budapest, KJK-Kerszöv, 1999. 292–293.

⁷ SZILÁGYI Péter: *Jogi alaptan*. Budapest, Eötvös, 2011. 364.; vö. SZABÓ Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog- és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor, 2006. 112.

⁸ SZILÁGYI (2011) i. m. 366.

⁹ SAMU Mihály: *A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964. 192.

¹⁰ SZILÁGYI (2011) i. m. 366.

¹¹ SZIGETI Péter: *Jogtani és államtani alapvonalak*. Budapest, Rejtjel, 2002. 131–132.

szabályozás tárgyának és módszerének szempontjait kiegészíti egy harmadik, ún. diszciplináris elemmel. Eszerint a jogrendszer tagozódásához maga a jogtudomány, illetve a jogi oktatás is hozzájárul, mégpedig annak érdekében, hogy a „kezelhetetlen jogszabálytömeg áttekinthető és tanítható, tanulható legyen.”¹² Az, hogy a jogágak lefedjék az egész jogrendszert „nem a jogi szabályozás belső igényéből, hanem a tudomány és az oktatás azon törekvéséből fakad, hogy minden jogrésznek legyen »gazdája«.”¹³

A fenti ismérvek számbavételével a klasszikus szabályozás módszerét és tárgyát kitevő két kritériumon túl számos másikhoz is jutunk: egy mennyiségi kíváncsalomhoz, a tradíció vizsgálatának szükségességéhez, a sajátos struktúra igényéhez, de a sajátos fogalmi rendszer, a jogalkalmazás sajátos jellege, sajátos értelmezési elvek is mind-mind csoportképző szempontként szerepelhetnek. Amennyiben a fenti kritériumoknak nem felel meg a jogszabálycsoport, nem éri el az önálló jogággá válás szintjét, a jogterület kategóriájába soroljuk. A jogterület a jogi normák többé-kevésbé összekapcsolódó és elkülöníthető összessége, amely a jogintézménynél szélesebb, de a jogág kritériumaival nem rendelkezik. Jogterületről beszélhetünk egy adott jogágon belül, illetve több jogágot részben átfedő olyan normaanyag esetében, amely különböző tartalmú magatartásokra, ám azonos vagy hasonló viszonyokra vonatkozik.¹⁴ Szilágyi azt is megjegyzi, hogy a jogrendszer nem önmozgása következtében bomlik jogágakra, hanem jogágakra bontják, amivel egyetértve azt is hozzátehetjük, hogy ebben a politika, jogpolitika szerepe sem elhanyagolható.

A jogrendszer jogági tagolása relativizálódik: akad jó néhány szerző, aki a kérdés horderejét vitatja,¹⁵ álláspontjuk szerint a jogágiság jelentősége elhalványult. Így pl. Jakab András szerint a jogágak elhatárolásához és önállóságuk megállapításához nem lehet jogelméletileg elfogadható kritériumot találni, ugyanis a jogágak „inkább tudományszociológiai és egyetemszervezési okokkal, egy-egy új törvény megalkotására irányuló törvényhozói ötlettel, a társadalmi jelentőségre vonatkozó (jogászai) közvélekedéssel és (teljesen logikátlan) hagyományos beidegződésekkel magyarázhatók.”¹⁶ Ezen véleménye tükrében a jogági rang elnyeréséhez tulajdonképpen az adott jogterület lobbitevékenységét tekinti

¹² SZABÓ (2006) i. m. 113.

¹³ Uo.

¹⁴ SZILÁGYI (2011) i. m. 367.

¹⁵ Ld. pl. JAKAB András: *A magyar jogrendszer szerkezete*. PhD értekezés. Miskolc, 2005. 178–182.; további példák uo. 178., 788. ljj.

¹⁶ JAKAB András: A szocializmus jogdogmatikai hagyatékának néhány eleméről. *Iustum Aequum Salutare*, 2007/1. 212.

irányadónak, ugyanis szerinte „ha önálló törvényben szabályozzák a kérdést, ha az egyetemeken önálló tanszékek születnek az adott névvel, ha a jogi karokon önálló tantárgyként kezdik tanítani, ha önálló tankönyveket írnak a témában (melyeknek első fejezetében mindig elkezdik saját jogági önállóságukat hangoztatni), és ha társadalmilag fontosnak tekintik az adott kérdést”¹⁷ – a környezetjog ezen kritériumoknak megfelel –, jó esély van az önálló jogággá válásra.

Álláspontom szerint a környezetjog dogmatikai besorolásának funkcionális, orientáló szerepe van, segítséget nyújt annak gyakorlásához.¹⁸ Ugyanakkor a felelősségnek, illetve a jogvita eldöntésének más-más következményei vannak a különböző jogágakon belül, tehát a szankciórendszer is a jogágak differenciálódásának eredménye, tehát az értekezésszempontjából is releváns a kérdés. A környezetjog sajátos szabályozási módszere, az integráció szintén indokolja a téma kifejtését. Gyakorlati problémákat is felvethet a jogági elkülönítés, besorolás – gondoljunk itt arra, hogy hatóság, bíróság eldönthet-e egy jogvitát közvetlenül az Alaptörvényre hivatkozva, vagy kötve van saját anyagi jogi szabályaihoz.¹⁹

A fenti ismérvek tükrében az egyes szerzők eltérően vélekednek a környezetjog jogági besorolásáról. Minthogy rendkívül gyorsan fejlődő, nagy iramban növekvő normatömegről beszélünk (ld. pl. a jogágiság kritériumaként a szabályanyag mennyiségét), így nem mellékes az egyes szerzők állásfoglalásának időpontja, ezért azt ennek a résznek a tárgyalásakor a szövegben külön feltüntettem.

Nagy László és Láng István a környezetvédelmi jogot interdiszciplináris jogterületnek tekinti (1971).²⁰ Szabó Imre az államigazgatási jogba utalja a környezetvédelmi jogot (1974),²¹ Sárközy Tamás immár klasszikusnak számító osztályozása szerint a környezetjog másodlagos keresztülfekvő jogágként vagy jogterületként definiálható (1979);²² a többségi felfogás azonban a terület

¹⁷ Uo. 211.

¹⁸ Ld. pl. rendszertani értelmezés, az egyes jogelvek gyakorlati alkalmazása esetén.

¹⁹ Ld. erről a kérdéstről PETRIK Ferenc: A közigazgatási jogviszony fogalma, elhatárolása más jogviszonyoktól. *Magyar Jog*, 2010/9. 522–533., aki a kérdésre a jogági felosztást hangsúlyozva – vitatható – nemleges választ ad.

²⁰ NAGY László: A környezetvédelem jogi aspektusai. *Magyar Tudomány*, 1971/10. 645.; LÁNG István: Néhány gondolat az akadémiai bioszféra-kutatásokról. *Magyar Tudomány*, 1972/9. 545.

²¹ SZABÓ Imre: A környezetvédelem a népi demokratikus országokban. *Jogtudományi Közlöny* 1974/10. 540.

²² SÁRKÖZY Tamás: A vállalati jog mint jogágazat problémájához. *Jogtudományi Közlöny*, 1979/12., 795–805. Eszerint léteznek alapjogágazatok (pl. nemzetközi közjogi viszony, alaki

összetettségét és tudományköziségét emeli ki már ekkor is, anélkül, hogy ezt jogág-keletkeztetőnek tekintené.²³ A Tamás András szerkesztésével készült környezetvédelmi jogi kézikönyv szerzői, jelesül az ezen részt jegyző Kilényi Géza álláspontja szerint a környezetvédelmi jog a szabályozás módja alapján nem önálló jogág, de mint relatíve önálló normacsoportot, komplex jogterületnek, kvázi jogágazatnak nevezi a szabályozás tárgya alapján végzett felosztással (1981).²⁴

Sólyom László 1980-ban a környezetvédelmi jog komplexitása mellett áll ki, ugyanakkor nehezményezi, hogy a fogalom kifejtése elmaradt, ahogyan annak elvi alapozása, hogy az egyes jogágak miként és mennyiben vesznek részt a szabályozásban, hogyan és mi mentén zajlik összjátékuk.²⁵ Támpontokkal is szolgál ebben a tekintetben,²⁶ azonban álláspontját nem fejti ki részletesen. Sajó András 1981-ben már hosszasan taglalja a problémát, végigvizsgálva a kérdést történeti és annak komplexitását alapelvi szinten, felvázolva a környezeti szabályozás lehetséges modelljét is.²⁷ Írásában Sajó azt a nézetét fejti ki, miszerint a környezetjog nem önálló jogág, hanem mesterségesen teremtetett összefüggérendszer.²⁸ Popovics Béla egy offenzív jellegű, interdiszciplináris és komplex környezetpolitika kidolgozását és megvalósítását tekinti az állam feladatának, amelynek része a hatékony jogi szabályozás biztosítása,²⁹ s a szabályozás specifikus volta alapján beszélhetünk önálló jogágról.³⁰

Bakács Tibor szerint a környezetjog új, önálló jogágazat, minthogy egyetlen hagyományos jogágban sem helyezhető el maradéktalanul (1992).³¹ Kiemeli annak veszélyét, hogy a környezetvédelmi jog valamely részterületével való azonosítás óhatatlanul a szűkítésével jár, ami csökkenti hatóképességét, így a

jogok, közjogi viszonyok), amelyek további jogágakra bomlanak, s ezen felül léteznek olyan nem homogén jogágak, amelyek több jogágazat viszonyait is szabályozzák.

²³ SAJÓ András: A környezetvédelem jogi szabályozásának lehetőségei jogelméleti nézőpontból. In: TRÓCSÁNYI László (szerk.): *Környezetvédelem és a jog*. Budapest, Akadémiai, 1981. 10.

²⁴ TAMÁS András (szerk.): *A környezetvédelem jogi kézikönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981. 89–93.

²⁵ SÓLYOM László: *Környezetvédelem és polgári jog*. Budapest, Akadémiai, 1980. 7.

²⁶ Uo. 8.

²⁷ SAJÓ i. m. 9–58.

²⁸ Uo. 11.

²⁹ POPOVICS Béla: A környezetvédelem és az államelmélet néhány kérdése. In: TRÓCSÁNYI i. m. 69.

³⁰ Uo. 65.

³¹ BAKÁCS i. m. 14.

lényege sikkad el.³² Ezzel szemben vitatja önálló jogági jellegét Zoltán Ödön (1985),³³ s vele egyetértésben húsz évvel később Péter Judit is (2002),³⁴ aki a környezetjogot a jogágakon keresztbe fekvő, horizontális jogterületnek tartja, amelynek eszközei a különböző jogágak sajátos eszköztárából származnak.

Fodor László és Prugberger Tamás 1996-ban olyan másodlagos keresztbefekvő jogágként határozza meg a környezetvédelmi szabályozást, amely tárgyán keresztül valamennyi jogágot érinti.³⁵ Hatókörét, tárgyát, tartalmát ugyanakkor igen tágan adták meg, ide sorolva az élő és élettelen természet, a felszín és felszín alatti területek, a mezőgazdaság, a települések tisztasági, piaci és építészeti közrendészetét.³⁶

Bense László szerint a környezetjog még nem jött létre (2002), önálló jogágként való kialakulásának folyamata már nem vitatható, azonban csak részlegesen önálló jogterületnek minősíthető.³⁷ Álláspontja szerint néhány éven belül egységes, önálló környezetjog jöhet létre az Unió környezeti joganyag átvételével,³⁸ amely feltétel napjainkra megvalósult. A környezetjog Horváth Gergely szerint keresztülfekvő jogterület, ami alapvetően közjogi fundamentumon áll, de eszközei között megjelentek és teret nyernek a magánjogi elemek is (2007). Úgy véli, hogy a környezetjog az egyes jogszabályok eltérő keletkezési körülményei miatt széttagolt, s nem is lát érdemi egységesítő munkát.³⁹ A környezetjog Csák Csilla szerint vegyes jogterület, amely kapcsolódási pont más jogterületekhez (2008).⁴⁰

Fodor László szerint „A környezetvédelmi szabályozás nem határolható körül a jogrendszer egy meghatározott részeként. A környezetjog különböző előírások együtthatásán alapuló rendszer, amelyben az egyes előírások első-

³² Uo. 15.

³³ ZOLTÁN Ödön: *Kártérítési felelősség a környezet védelmében*. Budapest, Akadémiai, 1985. 50–56.

³⁴ PÉTER Judit: Jogalkotási és jogalkalmazási problémák a környezetjog területéről. In: BÁNDI Gyula (szerk.): *Ünnepi kötet Boytha Györgyné tiszteletére*. Budapest, PPKE JÁK, 2002. 74.

³⁵ FODOR László – PRUGBERGER Tamás: *A környezetjog rendszere, elméleti és gyakorlati kérdései*. Budapest, Környezetgazdálkodási Intézet, 1996. 45.

³⁶ Uo. 16.

³⁷ BENSE László Erik: A környezetvédelmi jog önálló jogággá válásának folyamata. *Magyar Jog*, 2002/9. 542.

³⁸ Uo. 543.

³⁹ HORVÁTH Gergely: A környezetjog és az agrárjog közeledése, találkozása és metszete a magyar jogrendszerben. *Állam- és Jogtudomány*, 2007/2. 343–345.

⁴⁰ CSÁK Csilla: *Környezetjog I. Előadásvázlatok az általános és különös részi környezetjogi gondolkodás köréből*. Miskolc, Novotni Alapítvány, 2008.

sorban tárgyük alapján különböztethetők meg” (2007).⁴¹ Későbbi álláspontja szerint (2014) a jogágiság kérdése indifferens, komoly gyakorlati jelentőséggel nem bíró kérdés,⁴² ugyanakkor kiemeli a környezetjog integrációra törekvését, ami a környezeti érdekeket minden jogi szabályozás alá vont viszonyba szempontként beemeli.⁴³

Az Európai Unió működéséről szóló szerződéssel (EUMSZ) összhangban az egyes európai országok is hasonló megközelítéssel élnek.⁴⁴ A jogrendszerbe épülő, beolvadó és teljességre törekvő környezetjogi megközelítés általános: egyes német szerzők integrált környezetjogról,⁴⁵ brit környezetjogászok pedig a szabályozás holisztikus megközelítéséről írnak.⁴⁶ Az integrációt mint legfontosabb alapelveket emeli ki Ludwig Krämer is az uniós környezetjog jellemzőjeként.⁴⁷ Azonban Fodorral egyetértve elmondhatjuk, hogy az integratív szabályozás a környezeti érdek szabályozásban megjelenő jellegénél fogva csupán kiegészíti, de nem váltja fel a szektorális szabályozást,⁴⁸ a hatékony működéshez mindkettőre szükség van. Miklós László szerint a környezetjog a jogági felosztás alapján a közjog, ezen belül a közigazgatási jog keretei közé sorolandó, komplex, más jogágak (polgári jog, gazdasági jog, büntető- és szabálysértési jog) egyes elemeit felmutató, önálló szabályrendszerrel és intézményrendszerrel működő, relatíve önálló jogterület (2009).⁴⁹

Összességében elmondhatjuk, hogy mind a hazai, mind a külföldi jogirodalomban megoszlanak a nézetek a környezetjog jellegéről és a jogrendszeren belüli helyéről. Az európai gyakorlat sem egységes abban, hogy a környezetjog

⁴¹ FODOR László: *Környezetvédelmi jog és igazgatás*. Egyetemi jegyzet, Debrecen, 2007.

⁴² FODOR László: *Környezetjog*. Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2014. 29–31.

⁴³ FODOR László: *Integratív környezetjog az Európai Unióban és Magyarországon*. Miskolc, Bíbor, 2000. 13–29.

⁴⁴ EUMSZ 11. cikk: „A környezetvédelmi követelményeket – különösen a fenntartható fejlődés előmozdítására tekintettel – be kell illeszteni az uniós politikák és tevékenységek meghatározásába és végrehajtásába.”

⁴⁵ Udo DIFABIO – Nigel HAIGH – Jörg SCHMIDT – Hans W. LOUIS: *Integratives Umweltrecht – Bestand, Ziele, Möglichkeiten. Neuregelung des Verhältnisses zwischen Baurecht und Naturschutz*. Berlin, Erich Schmidt, 1998.

⁴⁶ Justine THORNTON – Silas BECKWITH: *Environmental Law*. London, Sweet & Maxwell, 2004. 2. kiad. 10–11.

⁴⁷ Ludwig KRÄMER: *Az Európai Unió környezeti joga*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2012. 363–364.

⁴⁸ FODOR (2014) i. m. 36.

⁴⁹ MIKLÓS László: Környezet, jog, társadalom. In: BOBVOS Pál (szerk.): *Reformator iuris cooperandi. Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2009. 387.

önálló, vegyes, vagy más jogterülethez kapcsolódó jogág. Egyesek szerint a jogrendszer legújabb területe, önálló jogágnak ismerik el, mások vegyes „kereszt-befekvő” jogágról, funkcionális jogágról beszélnek, míg találunk olyan megközelítést is, amely a hagyományos jogágak részének tekinti, vagy a jogágiság kérdését teljesen elveti, azt okafogottnak tartja. Egyesek az államigazgatási jogban, mások a földjogban helyezik el, míg vannak, akik „interdiszciplináris” jogterületről írnak, megint mások a környezetjog integratív jellemzőit emelik ki. A magyarországi jogi karokon többnyire külön tárgyként tanítják, önálló tankönyveket írnak a témában.

A jogágiság kérdése tudományos, rendszertani szempontokon túl gazdasági, jogpolitikai okokból lehet ma is jelentős. Ahogy azt láttuk, a környezetjog megerősödésével az önállóság vizsgálata háttérbe szorult, az integrációra törekvés vette át a helyét. Szabályozástechnikailag napjainkban a környezetjog integratív szemlélete egyre erősödik,⁵⁰ a környezetjogi szempontok fokozatosan beépülnek az egyes életviszonyok szabályozásába, miközben a szektorális szabályok fennmaradnak. A környezetjog általános része, azaz az alapelvek, a kifejezetten környezeti jogintézmények, mint pl. az engedélyek egyes fajtái, a környezetvédelmi hatásvizsgálat, környezeti menedzsment és auditálás, a környezetvédelmi termékminősítés, valamint a még mindig jelentős mennyiségű környezeti elemekre vonatkozó jogszabály azonosíthatóan elkülönült szabálytömeget alkot. A jogfejlődés odáig ért, hogy a környezetjog jogintézményei – céljaitól függően – kifejezetten nem törekszenek önállóságra, épp ellenkezőleg, célzottan és kimondottan más jogágak szabályai közé kívánnak benyomulni, azok szabályait megváltoztatni, a jogrendszer egészének szemléletét átformálni. Ebben a tekintetben tehát valóban egyre csekélyebb jelentősége van a környezetjog önálló jogágiságnak, hiszen számos területen eleve s deklaráltan lemond a saját normákról, hogy a célzott és kívánt hatást elérje, de a pozíciók megváltozása nem kellene, hogy háttérbe szorítsa fontosságukat. Fokozatosan átstrukturálódik tehát a környezetjog, változnak eszközei és módszerei, jelentősége ugyanakkor nem változik.

A jogágiság kérdése összességében relatív, viszonylagos, nehezen megítélhető, mivel indokok pro és kontra is találhatók. Amennyiben ragaszkodunk a formális struktúrához, az önálló jogágiság felé hajlik a mérleg, látnunk kell viszont, hogy valódi hatékonyságot ennek feladásával, az integráción keresztül érhetünk csak el.

⁵⁰ Ld. HORVÁTH Zsuzsanna: A környezeti integráció alapelve – gondolatok az EU 7. környezeti cselekvési programja kapcsán. *Pro Futuro*, 2013/1. 31–51.

3. A környezeti felelősség helye a környezetjogban

A környezeti felelősség jogrendszerbeli elhelyezkedését vizsgálva, kézenfekvőnek tűnik a kérdést a környezetjogban elfoglalt helyzete alapján megválaszolni. A környezetjog tagolására azonban számos megoldás létezik, amelyek a felelősség helyzetét is többféle módon artikulálják. Tamás a környezetvédelmi jogszabályokat primer és szekunder jellege alapján választotta szét. Primer környezetvédelmi jogszabály az, ami kifejezetten környezetvédelmi céllal született, pl. az egyes környezeti elemek védelméről szóló normák. Szekunder jellegűek azok a szabályok, amelyeknek egyebek mellett környezetvédelmet is érintő rendelkezései vannak, csupán kiegészítő mozzanata egy más kérdéskör szabályozásának. Álláspontja szerint ez a heterogenitás nem segíti elő a környezeti célkitűzések megvalósítását, ugyanakkor bizonyos mértékű széttagoltság szükséges, s nem is egyértelműen negatív.⁵¹

A környezetjog klasszikus felosztása az általános és különös részre való tagolás, ahol az általános rész a környezetjog horizontális eszközeit, így pl. az alapelveket, a környezetvédelmi hatásvizsgálat, az egyes engedélytípusok, termékminősítés, környezeti menedzsment és auditálás, az információkhoz való szabad hozzáférés, a társadalmi részvétel jogát biztosító normák találhatók, míg a különös részben az egyes környezeti elemekre vonatkozó rendelkezések kapnak helyet.⁵² Egyes részterületek besorolása nem egyértelmű, szerzőnként eltérő lehet, így pl. az integrált szennyezés-megelőzés és -ellenőrzés, valamint az egységes környezethasználati engedély szabályait – bár az egyes környezeti elemek széles, de nem teljes körét érintő szabályokról van szó – különbözőképpen kategorizálják sorolják be, de ez témánk szempontjából irreleváns, a környezeti felelősség egyes szabályai ugyanis a legtöbb szerzőnél az általános részben foglalnak helyet.

A környezetjog különös része, azaz az egyes szektorokra, környezeti elemekre vonatkozó szabályok megkülönböztetése majd' minden szerzőnél megtalálható. Ehhez képest az általános részként aposztrofált, több, vagy minden elemre kiterjedő szabályokat alkotó normák tömege számos felosztásban kerül

⁵¹ TAMÁS i. m. 42–43.

⁵² Ld. pl. FODOR (2014) i. m. 36; BÁNDI GYULA: *Környezetjog*. Budapest, Osiris, 2004.

tárgyalásra, így pl. az egyes jogintézményeken végighaladva,⁵³ vagy az egyes normákat sorra véve,⁵⁴ de van cizelláltabb megoldás is.⁵⁵

A környezetjog szabályozási tárgya s belső felosztása vonatkozásában nincs tehát egyetértés sem a hazai, sem a külföldi irodalomban.⁵⁶ A környezetjog rendszere tekintetében a környezetvédelemről szóló 1995. évi LIII. törvény (Kvt.) is csak fogódzót ad: az első, általános rendelkezéseket tartalmazó fejezete után az egyes elemekre vonatkozókat tárgyalja. Szabályozási tárgyai szerint a védett környezeti elemek a föld, a víz, a levegő, az élővilág, az épített környezet, s külön szabályozási területet képeznek a veszélyes anyagok és technológiák, a hulladékok, a zaj és a rezgés, valamint a sugárzások. Ugyanakkor ebben a fejezetben is közös szabályokat, az egységes védelmet statuálja, nem beszélve arról, hogy később felsorol egyéb kapcsolódó területeket is, amelyekről külön törvény rendelkezik.⁵⁷ A környezetvédelmi törvény következő fejezetei azonban különálló részekként szerepelnek, valójában általános részi, közös, vagy szervezeti szabályokat tartalmazva, mint az állami és önkormányzati környezetvédelmi feladatok, a környezetvédelem tervezése, igazgatása, gazdasági alapjai, s ezek közé kerülnek a környezeti felelősség szabályai is.⁵⁸

A felelősség kérdése, ami a környezeti szabályozás folyamatának kezdetén az egyes normák elkülönült jogintézményeként, jobbra egyedi szankcióként jelentkezett, idővel a szankciók rendszerévé állt össze, azok érvényesítéséhez szükséges jogintézményeket kialakítva. Ezen rendelkezések tipikusan alkalmassak arra, hogy általános, a károkozás módjától és a károk jellegétől függetlenül egységes kezelés alá kerülhessenek, a belső integráció során a normák absztrakt, közös rendelkezései kialakulhassanak. A környezetjog belső rendszerezésének fajtáitól függetlenül levonhatjuk azt a következtetést, hogy a környezeti felelősségnek létezik egy, az egyes jogsértésekhez kapcsolható, sporadikus hálózata, beépülve a környezetjogon belül az egyes környezeti elemekhez, tényezőkhöz,

⁵³ THORNTON–BECKWITH i. m.; Alexandre KISS – Dinah SHELTON: *International Environmental Law*. Nairobi, UNEP, 2004. 3. rész, 355–441.

⁵⁴ Jan H. JANS – Hans H. B. VEDDER: *EU Environmental Law After Lisbon*. Groningen, Europa Law, 2012., 4. kiad.

⁵⁵ BÁNDI Gyula: *Környezetjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2011. 202 skk.

⁵⁶ A német szakirodalom szerint a környezetjog részterületeinek, tárgyának, valamint a szabályozás módszerének meghatározása vitatott. FODOR (2001) i. m. 15.

⁵⁷ A Kvt. 3. § (1) alapján az atomenergiáról, a bányászatról, az energiáról, az erdőkről, az épített környezet alakításáról, a termőföldről, a halászátról, a vadgazdálkodásról, a hulladékokról, a területfejlesztésről, a katasztrófák elleni védekezésről, a vízgazdálkodásról, a veszélyes anyagokról külön törvény rendelkezik.

⁵⁸ Kvt. 101–107. §.

jogintézményekhez kapcsolódó ágazati szabályokba, de kidolgozásra került a felelősség általános, környezetjogi intézménye is. Az egyes környezeti elemekre vonatkozó ágazati szabályok integrációja lehetővé teszi a környezetet ért hatások egységes kezelését, a belső integráció – a környezetjogon belül megjelenő felelősségi normák közös alapra helyezése – mellett azonban a szektorális védelem sem szűnik meg, az egyes területek sajátos felelősségi rendelkezései megmaradnak.

4. Környezeti felelősség a jogban, a környezetjogon túl

A környezeti problémák felismerése és vizsgálata nyomán idővel a környezeti gondolkodás egyre komplexebbé vált, már nem az egyes tényezőkre koncentrált, hanem azok összefüggéseire. A környezetvédelem napjainkra interdiszciplináris tudománnyá fejlődött, ahol a természettudományok mellett a műszakiaknak, jogászoknak, közgazdászoknak és bölcsészeknek egyaránt helye van. A természettudományos oldal feladata a jelenségek feltárása, az okok azonosítása, valamint a rekonstrukcióhoz szükséges módszerek kidolgozása. A környezetvédelem társadalomtudományi oldala megszervezi, szabályozza, végrehajtja és végrehajtatja a természettudomány által feltárt lehetőségeket, feladata a környezetvédelem gyakorlati megvalósulásának biztosítása. A jog erre alapozva állapít meg kötelezettségeket, s azok elmaradása esetén fenyeget jogkövetkezményekkel. Az egyes tudományágak együttműködése nélkül a hatékony környezetvédelem elképzelhetetlen. Az interdiszciplinális szemlélet és a komplex megközelítés következtében szoros együttműködés keretében valamennyi tudományterületnek meg kell találni a helyét, és meg kell tennie a tőle telhető legtöbbet a feladat végrehajtása érdekében. E szemléletbeli változás jogi szabályozásban a környezetjog integrált felfogása, azaz a környezetvédelmi követelmények minden más területbe való beépítésének követelménye.⁵⁹

A környezetjogi szabályok egyéb jogágak, jogterületek szabályai közé ültetésének megjelenése a környezetjog státuszán, ezzel a környezeti felelősség helyzetén is bonyolított. A környezetjog a környezeti érdek más jogágakba, a gazdasági-társadalmi életre vonatkozó jogszabályok tömegébe való beépülés-sel, a jogrendszer egészére ható szemléletváltoztatással hatékonysága növelésére törekszik. Ez a külső integráció hamar megjelent a környezeti felelősség

⁵⁹ Az elv jelentőségét mutatja, hogy az EUMSZ 11. cikke a követelményt az általánosan alkalmazandó rendelkezések közé emeli.

tekintetében is; a felelősség kezdettől fogva más jogágak jogintézményei közé türemkedett, szemben az egyéb környezeti kérdésekkel, amelyek napjainkig csupán törekszenek a hatályos normaanyagba épülésre.

Már a régi Kvt. kiemelten, külön fejezetben tárgyalta a felelősség kérdését, részben önálló – környezetvédelmi bírság –, részben más jogágak – így például a polgári jog, büntetőjog – alá tartozó felelősségi szabályok alkalmazásának elrendelésével.⁶⁰ E rendelkezések a környezeti felelősség egyes szankciókból önálló intézménnyé alakításától kezdve arra törekedtek, hogy kiterjesszék a felelősség általános jogintézményeit a környezeti felelősségre mint a felelősség egyik fajtájára. Ennek következtében jelenhettek meg önálló büntető tényállások,⁶¹ s került alkalmazásra a szerződésen kívüli kárfelelősség intézménye a környezetet veszélyeztető magatartásokra.⁶²

Az integratív szemlélet túlmutat azonban a felelősségi szabályokon, hiszen a környezeti követelmények *minden területen* való figyelembevételét írja elő. Ennek szellemében, a környezeti felelősség jogrendszerbeli integrációját vizsgálva, alapvetően két oldalról közelíthetjük meg a kérdést. Egyrészt elindulhatunk kívülről, a környezeti érdek megjelenését figyelve a jogszabályokban, vélelmezve, hogy az arra épülő felelősségi rezsimek környezeti felelősséget is jelentenek, illetve belülről, a felelősség szemszögéből, általában az egyes felelősségi normák alkalmazási körét tekintve át, megnézve, alkalmazható-e a norma valamely környezeti érdek megsértése esetén. Az első megközelítés nagyjából azonos lenne a környezetjog integrációjának vizsgálatával, ami a teljes jogrendszer analízisével lenne megvalósítható, túlmutatva lehetőségeinken. A második, az egyes felelősségi rendelkezések számbavételének pragmatikus megoldása ugyancsak túlmutat jelen tanulmány terjedelmén. Leszögezhetjük ugyanakkor, hogy az integráció követelményének megfelelően mindkét szemlélet elfogadható, elvben bármely fenti esetben alkalmazható általános felelősségi rendelkezés környezetvédelmi célra.

A magyar jogrendszerben azonban nem érvényesül az uniós jog szigorú integratív szemlélete; eleve lazább megfogalmazást tartalmaz a törvény, s annak végrehajtása is hézagos. Az 1. § (2) d) pontja szerint a Kvt. elősegíti az állam más feladatainak a környezetvédelem követelményeivel való összhangját, ami, álláspontom szerint, nem egyenlő az EUMSZ által megfogalmazott követelménnyel, miszerint a környezetvédelmi követelményeket be kell illeszteni az

⁶⁰ 1976. évi II. törvény az emberi környezet védelméről, 43. § skk.

⁶¹ 1978. évi Btk. 280–281. §.

⁶² 1959. évi Ptk. 345. §.

uniós politikák és tevékenységek meghatározásába és végrehajtásába. Egyrészt csupán az állami feladatokra vonatkozik, másrészt az összhang párhuzamos szabályozással és jogalkalmazással is megoldható. A Kvt. 3. § pedig csak az ágazati törvények tekintetében írja elő a Kvt.-vel való összhangot, így annak alapjogszabályi jellege csupán velük szemben érvényesül, nem a jogrendszer egészében.

A környezeti követelmények integrálása nélkül fenntartható fejlődés sem képzelhető el, „az integráció valójában a fenntarthatóság környezetvédelmi szempontjainak egyik változata, illetve megvalósulási módja,” a fenntarthatóság ‘szinonimájaként’ értelmezhető.⁶³ Az EUMSZ-ben lefektetett integrációs alapelv adott esetben alkalmazásának lehetősége külön vizsgálat tárgya lehet, bár annak jogi kötelezettségként való értelmezéséről eleve eltérő álláspontok léteznek,⁶⁴ és uniós bíróság előtti kikényszeríthetősége kétséges⁶⁵ – azt láthatjuk, hogy az integráció elvének érvényesülése a hazai gyakorlatban sok esetben elmarad.⁶⁶ Ezen megállapításokra alapozva, a környezeti felelősség tulajdonképpen a jogrendszer valamennyi felelősségi rendelkezését jelenti egyetlen elvre hivatkozással, noha a gyakorlatban sem a környezetjog, s így a környezeti felelősség teljes integrációjáról sem beszélhetünk.

5. Környezeti felelősség a jogon túl

A környezeti felelősség jelenségei az élet minden területét áthatva megjelennek a jog szabályaiban, a társadalom etikai normáiban és a vallás tanításaiban egyaránt. Az egyén saját cselekményeiért való helytállása alapvetően etikai alapokon nyugszik. A környezetért viselt felelősség azonban nem az egyénnel

⁶³ BÁNDI Gyula: EU jog és politikák a fenntartható fejlődésről. In: BÁNDI Gyula (szerk.): *A fenntartható fejlődés koncepciójának megjelenése a nemzetközi és európai jogban, valamint az EU-tagállamok gyakorlatában*. Budapest, PPKE JÁK, 2011. 74, 77.

⁶⁴ Gerd WINTER: The Legal Nature of Environmental Principles in International, EC and German Law. In: Richard MACRORY (szerk.): *Principles of European Environmental Law*. Groningen, Europa Law, 2004. 11–31; Nele DHONDT: *Integration of Environmental Protection into other EC Policies*. Groningen, Europa Law, 2003. 81–84.

⁶⁵ KRÄMER i. m. 39–41.

⁶⁶ BABAI-BELÁNSZKY Tamás – FÜLÖP Sándor – IFJ. ZLINSZKY János: A Jövő Nemzedékek Országgyűlési Biztosa a jövő nemzedékek érdekeinek alkotmányba emeléséről. In: CSEHI Zoltán – SCHANDA Balázs – SONNEVEND Pál (szerk.): *Viva vox iuris civilis. Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 366. Ennek hatására történtek kísérletek az integráció elvének Alaptörvénybe foglalására – sikertelenül. Uo.

kezdődik és végződik, magasabb szinten a társadalom, az egész emberiség közös felelősségéről beszélhetünk. Ez a felelősségi viszony is többsikú – fejlett és fejlődő országok, egyes nemzetek, társadalmi csoportok egymással szembeni felelőssége, amely részben jogi értelemben is fennáll. Beszélhetünk emellett az egész emberiség közös felelősségéről a környezet, saját maga, a teremtet világ, a jövő generációi felé.⁶⁷ Ezen felelősségi formák csak kis részben tartoznak jogi szabályozás alá, az emberiség, a közösség felelősségének néhány rendhagyó formáját leszámítva, e normák a társadalmi együttélés, a vallás stb. világába sorolhatók.⁶⁸

A jogi szabályozási körbe vont környezeti felelősségi jelenségek a jogrendszerben szétszórva, annak minden területén megtalálhatók a környezetjog korábban elemzett komplex jellegének köszönhetően. Sokféle szempont szerint osztályozhatjuk őket, így az egyes jogágak szerinti csoportosításban, tehát azon norma alapján meghatározva, amelyik a szankciót tartalmazza. Eszerint beszélhetünk alkotmányjogi, büntetőjogi, polgári jogi, szabálysértési stb. felelősségről. Más felosztás szerint felelősség fennállhat a felelős személy és a felelősséget kiváltó esemény közötti objektív alapon, amikor a jogellenes magatartás tanúsításának ténye kiváltja a jogkövetkezmény alkalmazását, illetve szubjektív alapon, amikor az adott tényleges magatartás tanúsítójának felróhatósága, vétkessége is szükséges a felelősségre vonás potenciális lehetőségéhez.

Osztályozástól függetlenül leszögezhetjük azonban, hogy a környezetjogi felelősség minden formája azt a védelmi funkciót szolgálja, hogy megóvja a védett jogi tárgy, a környezet érdekét. Eszközei és alakzatai azonban különbözők: az adott jogág által szabályozott területhez és annak módszereihez igazodva mutatnak eltérést, ez a sokféle felelősségi rendszer együttesen biztosítja az elérni kívánt célt, jelenti egyben s általánosan a környezeti felelősséget, amennyiben a tágran értelmezett környezeti felelősség alatt azokat a jelenségeket értjük, amelyek valamely, a környezettel kapcsolatos magatartás következtében sérelmet, környezetkárosodást okoznak – vagy alkalmasak annak okozására –, s erre tekintettel valamely jogszabály szankcióval fenyegeti azt, akinek a magatartás betudható.

⁶⁷ Az emberiség felelősségéről ld. pl. az egyik első környezeti etikáról író szerzőként John PASSMORE: *Man's Responsibility for Nature. Ecological Problems and Western Traditions*. London, Duckworth, 1974.

⁶⁸ Ezen felelősség jogi felfogásáról és ennek változásáról ld. pl. MAJTÉNYI Balázs: Változóban a jogszemlélet? (A jövő nemzedékek és a természeti tárgyak megjelenése a nemzetközi jogban és a nemzeti jogrendszerekben). *Állam- és Jogtudomány*, 2002/3–4. 275–300; MAJTÉNYI Balázs: A jövő nemzedékek és a természeti tárgyak köztársasága. *Fundamentum*, 2008/1. 17–28.

A környezeti felelősséget szabályozó normák sokfélék: a kérdésről önálló normák rendelkeznek, emellett tartalmaztak, s tartalmaznak ma is felelősségi szankciókat, az egyes környezetvédelmet szabályozó jogszabályok is, gondolva itt a tevékenység korlátozására, megszüntetésére, avagy a megfelelő védekezés kialakítására vonatkozó kötelezésre, ezen felül a jogrendszer egészében, a társadalmi normák sokaságába, mindegyikébe szétszórva megtalálható felelősségi szabályokat is alkalmazhatjuk a környezeti érdekek védelmében. Ahogy azt fentebb láthattuk, tulajdonképpen mindhárom előfordul, gyakorlati alkalmazásuk egyaránt kívánatos, így a környezeti felelősség maga lefedi a környezetet érintő jogsértések esetén alkalmazható valamennyi jogkövetkezményt. De megáll ez az állítás a gyakorlatban is? Elmondhatjuk, hogy amint fent, úgy lent: a környezetjog egészére a részleges integráció jellemző, és a környezeti felelősség kérdésére is ez áll.

ÖRÖKLÉSI KÉRDÉSEK A BIZALMI VAGYONKEZELÉS KAPCSÁN

CSEHI Zoltán*

1. Bevezetés

Az új polgári törvénykönyv egyik abszolút újdonsága a bizalmi vagyonkezelési szerződés bevezetése a magyar jogba. A bizalmi vagyonkezelés ismert volt már a két világháború közti magánjogban, az 1928-as Magánjogi törvényjavaslat mint fiduciárius ügyletet ismerte és a szerződések érvénytelensége körében szabályozta, kimondva azt, hogy az ilyen ügylet nem semmis.¹ A szocialista korszak után számos jogász a magyar dologi jogi szabályokból próbálta levezetni, hogy a gazdasági és jogi tulajdonos elválasztása a magyar magánjogban nem lehetséges. Ezek a megközelítések a dologi jog biztonságára építve nem vették figyelembe az akkori gyakorlatban előforduló eseteket. A valóságban már a '90-es évektől találkozhattunk a stróman alkalmazásával, aki az adott vagyontárgynak nem a valós tulajdonosa volt, hanem csak a külvilág irányában jelent meg tulajdonosként, aminek korlátját a valódi tulajdonossal kötött megállapodása képezte.

Az új polgári törvénykönyv előkészítése során a bizalmi vagyonkezelés tervezése és értékelése a legnagyobb körültekintéssel történt. Tucatnyi tanulmány született a vagyonkezelés már ismert és működő jogi formáit illetően, amelyek könyv alakban is megjelentek.² A magyar jog történeti értéke-

* Bíró (Európai Unió Bírósága), egyetemi tanár (PPKE JÁK).

¹ CSEHI Zoltán: *A magánjogi alapítvány*. Budapest, Gondolat–Infonia, 2006. 199–200.

² KISFALUDI András (szerk.): *Tanulmányok a bizalmi vagyonkezelés jogi szabályozásának elméleti alapjairól*. Budapest, Eötvös, 2015.; SÁNDOR István: A bizalmi vagyonkezelési szerződés. In: OSZTOVICS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja*. III. kötet. Budapest, Opten, 2014. 777–813.; MENYHÁRD Attila: A bizalmi vagyonkezelési szerződés. In: VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *Kommentár a Polgári törvénykönyvhöz*. Budapest, CompLex, 2014. 1874–1900.; KISS Mária: A bizalmi vagyonkezelési szerződés. In: WELLMANN György (szerk.): *Az új Ptk.*

lése,³ valamint a vagyonkezelés különböző speciális formái egyaránt azt igazolták,⁴ hogy a vagyonkezelés általános jelleggel is szabályozható a magyar jogban. Ezt a következtetést erősítették a jogösszehasonlító tanulmányok eredményei is, amelyekből arra lehetett következtetni, hogy még olyan klasszikus és tradicionális jogrendekben, mint a francia jog, a vagyonkezelés képes volt megfoganni különösebb diszfunkció nélkül.⁵

2. A szabályozás alapjai

A bizalmi vagyonkezelés szabályai az új Ptk. hatodik, kötelmi jogi könyvében, annak is a XVI. címében találhatók, a megbízási szerződések szabályai közt, külön csoportosítva, a XLIII. fejezetben. A bizalmi vagyonkezelésre a 6:310. §-tól a 6:330. §-ig, 21 paragrafus vonatkozik, ezek közül számos 2–5 bekezdésből áll, így közel 70 normáról van szó. Az új polgári törvénykönyv elfogadását követően megalkotott 2014. évi XV. törvény a bizalmi vagyonkezelőkről és tevékenységük szabályairól (Vagyonkezelő tv.), továbbá az annak végrehajtására szolgáló 87/2014. (III.20.) Korm. rendelet a bizalmi vagyonkezelő vállalkozások pénzügyi biztosítékainak egyes szabályairól a Ptk. szabályait lényeges korlátok közé szorította.

Az új polgári törvénykönyv szabályozása egy rendkívül szabad és korlátoktól mentes vagyonkezelői szerződéstípust vázol fel, amely modellben sem a vagyonkezelők személye, sem a vagyonkezelés tárgya, sem annak ingyenes vagy visszerthes jellege nincs korlátozva. Ezt a szabad modellt a Vagyonkezelő tv. és az említett végrehajtási rendelet lényegesen megváltoztatta, fő szabállyá emelve a bizalmi vagyonkezelés kivételes jellegét és engedélyhez való kötöttségét. Ez utóbbi törvényt legutóbb a 2017. évi LXI. törvény módosította.⁶ A jelen írásban a

magyarázata. VI/VII. Budapest, HVG-Orac, 2013. 167–183.; LAJER Zsolt: A bizalmi vagyonkezelési szerződés. In: CSEHI Zoltán (szerk.): *Az új Polgári törvénykönyv kommentárja.* VI. kötet. Budapest, Menedzser Praxis, 2014. 252–270.; B. SZABÓ Gábor – ILLÉS István – KOLOZS Borbála – MENYHEI Ákos – SÁNDOR István: *A bizalmi vagyonkezelés.* Budapest, HVG-Orac, 2014.; SÁNDOR István: *A bizalmi vagyonkezelés és a trust.* Budapest, HVG-Orac, 2014.

³ CSEHI Zoltán: A bizalmi vagyonkezelés történelmi előzményei. In: KISFALUDI i. m. 9–52.

⁴ CSEHI Zoltán: A vagyonkezelés formái és intézményei a magyar magánjogban. In: KISFALUDI i. m. 95–132.

⁵ VÉKÁS Lajos: Bizalmi vagyonkezelés Franciaországban és Svájcban. In: KISFALUDI i. m. 76–85.; David J. HAYTON – S.C.J.J. KORTMANN – H.L.E. VERHAGEN (szerk.): *Principles of European Trust Law.* Hága, Kluwer Law–Tjeenk Willink, 1999.

⁶ Ld. 2017. évi LXI. törvény egyes törvényeknek az üzleti környezet jogi versenyképességének növelése érdekében szükséges módosításokról.

bizalmi vagyonkezelés és az öröklési jog egyes kérdéseit elemezzük, válaszokat keresve a két szabályozási rezsím kapcsolódásával felvetődő kérdésekre.

3. Szerződéses alapok

A törvény 6:310. § (1) bekezdése szerint: „Bizalmi vagyonkezelési szerződés alapján a vagyonkezelő a vagyonrendelő által tulajdonába adott dolgok, ráruházott jogok és követelések (a továbbiakban: kezelt vagyon) saját nevében a kedvezményezett javára történő kezelésére, a vagyonrendelő díj fizetésére köteles.” A (2) bekezdés kimondja, hogy a szerződést írásba kell foglalni. A bizalmi vagyonkezelés kötelmi szerződés, amelynek szerződő felei egyrésről a vagyonrendelő, másrésről a vagyonkezelő. A szerződés tárgya a vagyonrendelő tulajdonát (vagy más abszolút jogosultságát) képező vagyon rendelkezési jogának (formálisan magának a tulajdonjognak, továbbá más jognak vagy követelésnek) a vagyonkezelő részévé történő átadása, azzal a céllal, hogy a felek, pontosabban a vagyonrendelő meghatározza a kezelt vagyon kedvezményezettjét és a vagyonkezelés módját. Fontos eleme e törvényi definíciónak a szerződés visszterhes jellege [a szerződésekre vonatkozó általános szabályoknak megfelelően, lásd Ptk. 6:63. § (2) bek.], jóllehet a vagyonkezelés ingyenes alakzata is lehetséges, annak jogi kérdéseivel nem kívánunk ehelyütt foglalkozni.

A polgári törvénykönyv felfogásában alapesetben hárompólusú szerződéses viszonyról van szó, amely megoldás szerkezetében a harmadik fél javára szóló szerződéshez áll legközelebb (ld. 6:136. §). A három pólus nem jelenti azt, hogy csak három féllel lehetne megköthető ez a szerződés: mind a három póluson, azaz a vagyonrendelő, a vagyonkezelő és a kedvezményezetti pozícióban több személy is előfordulhat. Kétpólusú a bizalmi vagyonkezelés azokban az esetekben, ha a vagyonrendelő és a vagyonkezelő személye megegyezik, illetve abban a másik esetben, amikor a vagyonrendelő egyben a jogosult is.

A polgári törvénykönyv 6:329. § (1) bekezdése kimondja: „Ha a vagyonrendelő és a vagyonkezelő személye megegyezik, a bizalmi vagyonkezelés a vagyonrendelő közokiratba foglalt visszavonhatatlan egyoldalú nyilatkozatával jön létre.” Ugyanezen paragrafus (3) bekezdése pedig akként rendelkezik, hogy „az egyoldalú jogügylettel létesített bizalmi vagyonkezelési jogviszonyokra a bizalmi vagyonkezelési szerződés szabályait kell megfelelően alkalmazni.”

Ebből az következik, hogy bizalmi vagyonkezelés egyoldalú nyilatkozattal is létesíthető, kétpólusává az teszi ezt a megoldást, ha a kedvezményezett egy a vagyonrendelőtől-vagyonkezelőtől különböző második személy.

Az öröklés kérdései ekként külön értékelendők a hárompólusú és a kétpólusú vagyonkezelésnél, továbbá külön-külön vizsgálándó, hogy melyik szerződő felet, a vagyonrendelőt, vagyonkezelőt, vagy a kedvezményezettet érinti-e a halál és az öröklés.

Természetesen mindezt tovább bonyolíthatja, ha több személy van az egyes szerződéses pozícióban, több együttes vagy egyetemleges vagyonrendelő, ugyanígy több vagyonkezelő és több jogosult, illetve ha ezek közt keverednek természetes és nem természetes személyek. Ezek közül csak az alapeseteket vizsgáljuk abból a szempontból, hogy az egyes szerződéses pozícióban lévő személyek halála milyen hatással van a bizalmi vagyonkezelési szerződésre.

4. Az öröklés és a bizalmi vagyonkezelés törvényi összekapcsolásai

4.1. Bevezető

A halál a bizalmi vagyonkezelésre vonatkozó szabályozásában a Ptk. eredeti változatában három törvényi rendelkezésben jelent meg, a 6:326. § (1) bekezdés d) pontjában; a 6:326. § (5) bekezdésében, továbbá a 6:329. § (2) bekezdésében. Ezt egészítette ki a Ptk.-t is módosító 2017. évi LXI. törvény két további tényállással a bizalmi vagyonkezelési szerződés szabályait kiegészítve, és egy új bekezdéssel kiegészítve az öröklés szabályát, valamint a köteles rész módosítása révén, a köteles rész alapjába vonva a kezelésbe adott vagyont. Előbb vizsgáljuk az eredeti szabályokat.

Az elsőként említett 6:326. § (1) bekezdés d) pontja kimondja, hogy a bizalmi vagyonkezelés megszűnik, ha a vagyonrendelő volt az egyetlen kedvezményezett a halálának időpontjában. Tehát azon kétpólusú bizalmi vagyonkezelés esetében, amelynek a kedvezményezettje maga a vagyonrendelő, a vagyonrendelő-kedvezményezett személyét érintő halál nem hoz létre jogutódlást sem a vagyonrendelői, sem a kedvezményezetti pozícióban, hanem a szerződés megszűnik, és a kezelt vagyon a vagyonrendelő halálával annak hagyatékát fogja képezni.

4.2. A kedvezményezett halála

Mi a helyzet a hárompólusú vagyonkezelés esetében a kedvezményezett halálával? Mi a halál következménye, ha a kedvezményezett nem a vagyonrendelő? A kedvezményezett halála nem szünteti meg a szerződést, kivéve, ha maga a bizalmi vagyonkezelési szerződés ezt kimondja. A Ptk. 6:326. § (5) bekezdése egyértelműen fogalmaz: A bizalmi vagyonkezelés nem szűnik meg a vagyonrendelő, a vagyonkezelő vagy a kedvezményezett halálával vagy megszűnésével.” Amint már korábban utaltunk rá, mivel mindegyik pozícióban egyszerre több személy is előfordulhat, több vagyonrendelő, több kedvezményezett, több vagyonkezelő, sőt, elképzelhető többség az egy pozícióban lévő személyek együtességi és egyetemlegességi fennállásában is, az élet által kreált helyzetek meglehetősen tág esetkörét lehet elméletileg elképzelni (ha csak azt vesszük alapul, hogy két személy van mindegyik pozícióban.)

A kedvezményezettre vonatkozóan a 6:311. § (2) bekezdése még annyit mond, hogy a vagyonrendelő rendelkezhet úgy, hogy meghatározott körülmények bekövetkezése esetén vagy meghatározott idő elteltével a kezelt vagyon részben vagy egészben rá, jogutódaira vagy meghatározott harmadik személyre száll. Ilyen esetleges szerződéses rendelkezés lehet az, ha a vagyonrendelő a kedvezményezett halálát nevezi meg, és annak következményeit rendezi. Ez a megoldás felveti azt a kérdést is, hogy mennyiben minősül végrendeleti intézkedésnek egy ilyen szerződéses kikötés, és mennyiben sorolandó az öröklési ügyletek alá. Ha ilyen rendelkezés nincs a bizalmi vagyonkezelési szerződésben, és a kedvezményezett elhal, akkor marad a kérdés, hogy vajon a kedvezményezett halála után öröklésnek van-e helye ebben a jogosulti pozícióban, vagy személyhez kapcsolódik a vagyonkezelési szerződésből eredő szolgáltatás iránti jogosultság. Mint már említettük, ezt a kérdést maga a vagyonrendelő a szerződésben egyértelműsítheti, meghatározhatja, mind negatív módon, azaz a szerződésben kinevezett jogosult meghatározásával, hogy az csak a személyének szól, mind pozitív módon, vagyis hogy a kedvezményezett örökösét az előbbi halála esetére új kedvezményezettként nevesíti.

Ha nincs ilyen szerződéses rendelkezés, minden esetben alkalmazható a Ptk. idézett szabálya, hogy a kedvezményezett halála nem szünteti meg a vagyonkezelési szerződést? Ezzel kapcsolatosan két további kérdés vethető fel. A kedvezményezett személye mennyiben lételeme, alapvető eleme a szerződésnek, azaz a kedvezményezett „kiesése” értelmezhető-e a szerződés lehetetlenüléseként? Mindazokban az esetekben, amelyeknél a bizalmi vagyonkezelés kedvezményezettje konkrét személy, és a szerződés ezen személy miatt jött létre, és semmi

más célja nincs a szerződésnek, ami ezen személyen túlmutatna, és kizárólag a jogosult személyéhez kapcsolódó szolgáltatásról beszélhetünk, kizárólag ezen személyhez kapcsolódik, akkor ez a megoldás elfogadhatónak tűnik, azaz, a kedvezményezett halála megszünteti a szerződést.

A másik kérdés a 6:330. § szabályának felhívásával a megbízás szabályainak alkalmazása: a 6:272. § szerint a megbízó a rábízott feladat ellátására köteles – ha ennek a feladatnak tárgyát képező személy halála miatt nem teljesíthető, a szerződés megszűnik, okafogyottá válik. A régi Ptk. megbízási szerződésre vonatkozó szabályozása a szerződés megszűnését kimondta bármely fél halála esetére is (az 1959-es Ptk. a 481. § b) pontjában, illetve d) pontjában a megbízás tárgytalanná válásával is). Ezek az okok kimaradtak az új Ptk-ból, teljesen tudatosan, de ezt nem értékelhetjük akként, hogy a halál ténye egyáltalán ne hathatna ki a megbízási típusú szerződések megszűnésére.⁷

Mindezekből arra a következtetésre jutunk, hogy a vagyonkezelési szerződés eltérő rendelkezésének hiányában a kedvezményezett halála a vagyonkezelési szerződést megszünteti, ha a vagyonkezelő a jogosult személyéhez kapcsolódó, tapadó szolgáltatást nyújt, annak ellenére, hogy a törvény ennek az ellenkezőjét mondja ki a 6:326. § (5) bekezdésében.⁸ Ha a vagyonkezelő meghatározott személy részére ösztöndíjat folyósít, vagy pl. tartásra kötelezett, a jogosult halálával a szerződés lehetetlenül és megszűnik.⁹

5. A vagyonrendelő halála

Vagyonrendelő halála a kétpólusú vagyonkezelés esetében a 6:326. § (1) bekezdésének d) pontja alapján megszünteti a szerződést, a már többször idézett 6:326. § (5) bekezdés pedig a vagyonrendelő halálára fő szabályként a szerződés meg nem szűnését, azaz a természetes személy vagyonrendelő halála esetén öröklessel történő jogutódlást mondja ki. Ennek a szabálynak részben ellentmond,

⁷ 1959. évi IV. törvény 481. §: „A szerződés a megbízás teljesítése nélkül is megszűnik, ha a) valamelyik fél a szerződést felmondja; b) bármelyik fél meghal, illetőleg ha jogi személy megszűnik, kivéve, ha a megszűnő jogi személynek jogutódja van; c) a megbízó cselekvőképtelenné vagy korlátozottan cselekvőképessé válik, vagy pedig a megbízott cselekvőképességét elveszti; d) a megbízás tárgytalanná válik.”

⁸ 6:326. § (5) bek.: „A bizalmi vagyonkezelés nem szűnik meg a vagyonrendelő, a vagyonkezelő vagy a kedvezményezett halálával vagy megszűnésével.”

⁹ Landi Balázs hívta fel a figyelmünket a Principles of European Trust Law VIII. cikk (2) bek. b) pontjára ezzel kapcsolatban: „Art. VIII. (2) b) a trust terminate by virtue of there being no beneficiary and no person, whether or not then in existence, who can become a beneficiary in accordance with the terms of the trust.”

illetve azzal nincs összhangban a 6:325. § (2) bekezdésének az a rendelkezése, amelynek egyik tényállási eleme akként rendelkezik, ha a vagyonrendelő meghal és a kezelt vagyonnak nincs másik vagyonrendelője, hiszen a halál után mindig van örökös, végső soron az állam. Ha a vagyonrendelő meghal, akkor jogutódlás van, végső során az állam a szükségképpen örökös – ha a vagyonrendelő jogi személy, akkor annak jogutód nélküli megszűnése révén állhat elő ilyen eset.

De mit lehet örökölni a vagyonrendelő halála után? Mi képezi a hagyaték részét? A polgári törvénykönyv eredeti – módosítás előtti – szabálya szerint a vagyonrendelő halála nem szünteti meg a szerződést, így a vagyonrendelő személyében halálát követően az örökléssel jogutódlás áll be, az új vagyonrendelő pedig gyakorolhatja a szerződésből és a törvényből fakadó vagyonrendelői jogokat, így például – a teljesség igénye nélkül – másik vagyonkezelőt nevezhet ki [6:326. § (5) bek.], módosíthatja a kedvezményezettet (6:311. §), de magát a szerződést is módosíthatja közös megegyezéssel, pl. beiktatják a felek a vagyonkezelés vagyonrendelő általi felmondásának jogát a szerződésbe, majd ezt követően az örökös-vagyonrendelő gyakorolja a felmondás jogát, és hozzájut a kezelt vagyonhoz.

Ugyanezt egyszerűbben is el tudja érni az örökös-vagyonrendelő: közös megegyezéssel meg is szüntetheti a vagyonkezelést. Azaz akár a vagyonhoz is hozzájuthat a vagyonrendelő halálát követően. Vajon öröklésnek minősül-e egy ilyen vagyonszerzés, vagy sem? Mi a különbség a kötelmi hagyomány és azon tényállás közt, hogy a vagyonrendelői pozícióban örökösként belépő személy a vagyonkezelés megszüntetésével hozzájut a kezelt vagyonhoz vagy annak egy részéhez? Az egyik egy követelés, a másik egy szerződési pozíció. A vagyonhoz való hozzáférés mindkét esetben egy köztes ügyleten keresztül realizálódik. De vajon ezt a kezelt vagyont, amely formálisan nem a vagyonrendelő tulajdonosa, a hagyatékhoz számítsuk? Az egyik megoldás az lehet, ha a bizalmi vagyonkezelést akként fogjuk fel, hogy a kezelt vagyon továbbra is a vagyonrendelő tulajdonát képezi, csak a rendelkezési jogot ruházta át szerződéses korlátokkal a vagyonkezelőre. Egy másik megközelítés, ha akként értelmezzük, hogy a vagyonrendelő halálával a kezelt vagyon nem öröklés révén jut az örökös-vagyonrendelőhöz, hanem a vagyonkezelési szerződés megszüntetése következményeként, azaz közvetetten, így a vagyonrendelő halála esetén az öröklés tárgya csak ez a vagyonkezelési szerződéses pozíció lesz. Ez a szerződéses pozíció a hagyatékba sorolandó, ennek pénzübeli értéke is meghatározható.

Mivel a vagyonkezelési szerződést érintő szerződésmódosításához vagy megszüntetéséhez nem szükséges a kedvezményezett hozzájárulása, az ő jogai nem védettek ebben az esetben. A 6:136. § alapján a kedvezményezett nem szerződő fél, hanem csak a szolgáltatás jogosultja, a teljesítést illetően vannak csak jogai, de nem a teljes szerződésre vonatkozóan, és ezen szabályokon túlmenően a bizalmi vagyonkezelés törvényi rendelkezései sem tartalmazznak többlet jogokat. A 6:314. §-a is csak annyit mond ki, hogy a kedvezményezett a szerződés szerint igényelheti a vagyonkezelőtől a kezelt vagyon és annak hasznai kiadását. A 'kiadási' jog megnyíltának feltételeit a szerződés határozza meg, de a kedvezményezett nem szerződő fél. Ez a jog addig gyakorolható, amíg van szerződés, de annak megszűnése után már nem.

A 6:325. § (2) bekezdésének a szabálya is abban erősít meg minket, hogy a kedvezményezettnek csak kivételes esetben van joga a szerződést illetően: „Ha a vagyonrendelő meghal vagy jogutód nélkül megszűnik, és a kezelt vagyonnak nincs másik vagyonrendelője, a vagyonkezelőt a megbízatásból a kedvezményezett kérelmére a bíróság másik vagyonkezelő egyidejű kijelölése mellett visszahívhatja, ha a vagyonkezelő súlyosan megszegte a szerződést.” Másik vagyonkezelő kijelölését kérheti a bíróságtól a vagyonkezelő súlyos szerződésszegése esetén, ha már nincs vagyonrendelő és jogutóda sincs (amit csak jogi személy esetében lehet elképzelni, mert természetes személyek esetében az állam „szükségképpen törvényes örökös” – 7:74. §).

A polgári törvénykönyv legutóbbi, 2017-es módosítása új rendelkezést iktatott be a 6:325. §-ba, annak (4) bekezdéseként:¹⁰

„A vagyonrendelő a halála vagy jogutód nélküli megszűnése esetére a szerződésben kijelölheti a vagyonrendelőt megillető jogok gyakorlására jogosult és a vagyonrendelőt terhelő kötelezettségek teljesítésére köteles személyt. A kijelölésnek a vagyonkezelőhöz intézett nyilatkozattal történő elfogadása esetén a kijelölt személyt a vagyonrendelő jogai és kötelezettségei illetik meg, illetve terhelik abban a körben, amelyben a szerződés e jogait és kötelezettségeit nem korlátozta.”

Amint láttuk, a Ptk. eredeti szövegében a vagyonrendelői pozícióban, a kivételektől eltekintve, öröklés útján jogutódlás állhatott be – ezt módosította a jogalkotó arra, hogy jogutódlás történhet akként is, hogy magában a vagyon-

¹⁰ 2017. évi LXI. törvény 23. §-ával megállapított szöveg.

kezelési szerződésben jelölik ki a vagyonrendelői jogutódot. Ez a kijelölési jog hasonlít az alapítványi jogban ismert tényállással [ld. 3:394. § (1) bek.]. Ettől még az öröklés szabályai szerint a vagyonrendelő végrendeletben vagy akár öröklési szerződésben is gyakorolhatja azon jogát, hogy halála esetére örököszt vagy hagyományost nevez meg a vagyonrendelői jogokra. A polgári törvénykönyv módosítása ennek csak további eseteként értelmezhető, de a vagyonrendelői jogutód kijelölésének esetében a végrendeletkezés alaki szabályait nem kell betartani. Persze egyes jogviták már előre láthatók. Nem lehet kizárni, hogy az örökös megtámadhassa akár még a vagyonrendelő életében, akár a vagyonrendelő halálát követően egy ilyen kijelölés érvényességét.

6. A vagyonkezelő halála

A polgári törvénykönyv már többször idézett főszabálya szerint a vagyonkezelő halála nem szünteti meg a vagyonkezelési szerződést.¹¹ Kétséges, hogy élet-szerű ez a megoldás, hogy a vagyonkezelői pozícióban öröklés útján a törvény automatikus jogutódlást mond ki, hiszen ez a vagyonkezelés bizalmi jellegével eleve összeegyeztethetetlen. A vagyonrendelő nagy gonddal választotta ki a vagyonkezelő személyét, a vagyonkezelő halálával örökösei, így például gyermekei, unokái, illetve házastársa válnak egy ilyen kötelelem alanyává. Ez ellentmond a megbízási viszonyok alapvető, és a bizalmi vagyonkezelés elnevezésében is szereplő bizalmi jellegének. Ismert a szabály, hogy a vagyonrendelő a vagyonkezelőt bármikor visszahívhatja [6:325. § (1) bekezdés], de a halál tényéhez miért társuljon az a vitás kérdés, hogy ki is a tulajdonképpeni vagyonkezelő és kit kellene visszahívni a vagyonkezelői pozícióból?

Ha a kétpólusú vagyonkezelés azon esetéről van szó, amelynél a vagyonrendelő és a vagyonkezelő ugyanazon személy, és ez a személy meghal, akkor az öröklés szabályai szerint jogutódlás áll be, és ezen személy örökösei válnak szerződéses jogutódokká. Míg a vagyonrendelő esetében, mint már láttuk, ez megoldhatónak tűnik, a vagyonkezelő esetében ez problematikusabb mindazon esetekben, amikor a vagyonkezelő professzionális, üzletszerűen folytatta a vagyonkezelést, és az örökösök esetében ez a feltétel nem áll fenn. Vajon a

¹¹ 2010. évi XXXVIII. törvény a hagyatéki eljárásról, 28. § (1): „Ha a rendelkezésre álló adatok alapján az örökhagyó a halálakor közjegyző, ügyvéd, önálló bírósági végrehajtó, igazságügyi szakértő, gyám, gondnok vagy bizalmi vagyonkezelő volt, ennek tényét, valamint azoknak a vagyontárgyaknak, iratoknak a jegyzékét, amelyek az örökhagyó e tevékenységével kapcsolatosak és a leltárban nem szerepelnek, jegyzőkönyvben kell feltüntetni.”

szerződés jogilag lehetetlenül-e annak következtében, hogy a vagyonkezelői pozícióhoz szükséges jogi feltételeknek az örökösök nem felelnek meg, és jogilag nem képesek a vagyonkezelés teljesítésére? Vagy ilyen esetben úgy kell átalakítani a vagyonkezelést, hogy az örökösök is elláthassák a feladatot, de egyáltalán, az örökösök vállalják-e a vagyonkezelői feladat elvégzését? A vagyonkezelő személyéhez kapcsolódó öröklés kapcsán a kezelt vagyon számbavétele nem maradhat el, és érthető az eredeti szabályok azon célkitűzése, hogy a felek halála nem szünteti meg a szerződést, de ennek ára legalább annyi kérdést vet fel, mint abban az esetben, ha a megbízás azon szabálya maradt volna alkalmazandó, hogy a halál megszünteti a vagyonkezelést.

7. Végrendelettel alapított vagyonkezelés kérdéséhez

7.1. A polgári törvénykönyv eredeti szabálya

Ezen kitérő után visszatérve a bizalmi vagyonkezelés szabályaihoz, a további említésre méltó rendelkezés a Ptk. 6:329. § (2) bekezdése, amely a Ptk. eredeti szövegében kimondta: „Végrendelettel alapított vagyonkezelési jogviszony azzal jön létre, hogy a vagyonkezelővé való kijelölést a vagyonkezelő a végrendeletben meghatározott tartalommal elfogadja.” Ebből a rendelkezésből arra lehet következtetni, hogy végrendelettel is lehet vagyonkezelési viszonyt létesíteni, azonban az már nem ennyire egyértelmű, hogy ez mennyiben áll az öröklési szerződésre. A másik következtetés, hogy a vagyonkezelés feltétele, hogy a kijelölt vagyonkezelő elfogadja a vagyonkezelést. De mikor tehető meg és melyik időpontra vonatkozik ez az elfogadó nyilatkozat? A végrendelkezés időpontjában, még a végrendelkező életében kell megtenni az elfogadó nyilatkozatot, amikor a végrendelet még nem is hatályosult jogilag, vagy csak az örökhagyó halálát követően?

Az örökhagyó életében az elfogadó nyilatkozatot értelemszerűen neki kell címezni, jóllehet maga a végrendelet nem címzett ügylet. A vagyonrendelő halála esetén a vagyonkezelő elfogadó nyilatkozata egy nem címzett nyilatkozat lenne? Elegendő lenne leírnia, hogy elfogadja, és ezzel létrejön a vagyonkezelés, vagy pedig címzett nyilatkozatnak kell lennie, de akkor ki legyen a címzett? A címzett csak a vagyonrendelő lehet, de akkor még életében kell mindennek megtörténnie, amikor a végrendelet még csak elkészül, és ezt követően várni kell, hogy a halál beálltával a jogi hatályok kiváltódjanak. A halál után értelemszerűen a jogutódjok lehetnek a címzettek. De nem jöhet létre előbb

a vagyonkezelés, mint maga a halál beállta, hiszen a végrendelet a halál utáni időszakra vonatkozik. A végrendeletbe foglalt vagyonkezelés ilyen formában történő megemlítése a törvényben elnagyoltnak tűnik.

7.2. A 2017. évi módosítás

Ezt orvosolta a 2017. évi LXI. törvény, amely az eredeti szöveget a következőre módosította: „(2) Végrendelettel alapított bizalmi vagyonkezelési jogviszony a vagyonkezelővé való kijelölésnek a vagyonkezelő által a végrendeletben meghatározott tartalommal történő elfogadásával a vagyonrendelő halálának időpontjára visszamenő hatállyal jön létre.”

Azt a kérdést, hogy kinek kell címezni a nyilatkozatot, e módosítás után is csak az előzők szerint válaszolható meg, de a módosítás feloldotta azt az ellentmondást, ami a halál tényével beálló öröklés időpontja és a vagyonkezelés létrejövetelének esetleges későbbi időpontja közt feszült. A címzett pedig lehet az örökös, illetve mindenki, aki az öröklés visszautasításának címzettjeként felhívható. Gyakorlatias megközelítésben: ha a vagyonkezelő az elfogadó vagy elutasító nyilatkozatát az eljáró közjegyzőhöz címezi, akkor annak tartalmáról a hagyatéki tárgyaláson vagy más módon a közjegyző tájékoztathatja az érintetteket.

7.3. Ötven évre kivont vagyon?

De van ezeknél még fontosabb és alapvetőbb kérdés is, ami a halál esetére szóló vagyonkezelés lényegét illeti. Vajon van-e olyan joga a végrendelkezőnek, hogy halálát követő maximum 50 évig még meghatározza (volt) vagyonának sorsát [a 6:326. § (3) bekezdés 50 évben maximálja a vagyonkezelés időtartamát]? Megteheti-e a végrendelkező-örökhagyó-vagyonrendelő, hogy vagyonát vagyonkezelésbe helyezi, és ezzel az összes öröklési szabályt mellőzi? Még csak nem is a hagyatéki hitelezők igényéről van szó – azt még meg lehet magyarázni, hogy azok elsőbbségét ilyen módon nem lehet megkerülni. De egy ilyen végrendelkezés nyilvánvalóan nem sértheti a kötelesrészi igényeket sem, mert mégiscsak tartalmilag és formailag végrendeletről beszélünk.

Az igazán nehéz kérdés annak megválaszolása, hogy a kezelt vagyonra vonatkozó osztott tulajdoni helyzetet 50 évre konzerválhatja-e a végrendelkező-vagyonrendelő, megfosztva a törvényi vagy végrendeleti örököst attól, hogy a megörökölt vagyon feletti korlátlan rendelkezési jogot megszerezze? A bizalmi

vagyongazdálkodás következménye azon osztott tulajdoni helyzet, amely a kezelt vagyon sajátos dologi-kötelmi jogi állapotára vonatkozik. A kezelt vagyon nem azé, aki kezeli, nem azé, akinek a javára kezelik, de lényegében már nem a tényleges tulajdonosé, mert ő azt másnak ígérte és odaadta, pontosabban az örökhagyó-vagyondíjazó a rendelkezési jogáról végrendeletben lemondott a vagyongazdálkodó javára.

Az 1959-es Ptk. öröklési szabályai sem szóltak arról, hogy a végrendeletkező mennyiben korlátozhatja az örökös rendelkezési jogát, kiköthet-e elidegenítési és rendelkezési korlátokat a végrendeletben, vagy hasonlókat tehet-e. Az 1959-es Ptk. alapján egyértelmű volt a bírói gyakorlat és az elmélet: az örökhagyónak nincs olyan hatalma, hogy az örökösötől megvonja az örökség feletti rendelkezési jogát, akár csak egy időszakra is. Az örökhagyó rendelkezési joga a halála utáni időszakra már nem terjed ki, azaz az örökség vagyontárgyaira sem dologi, sem kötelmi jogi erővel nem érvényesülhetnek azon rendelkezései, amelyekkel az örökös vagyonszerzését korlátozzák, kivéve persze azt az esetet, ha az örökös követi ezen örökhagyói kérést, és 'önként teljesít', azaz pl. nem adja el azt a tárgyat, amelyet az örökhagyó elidegenítésre meghatározott.

Felülírja-e ezt a régi elvet a 6:329. § (2) bekezdésének a szabálya? El kell ismernünk a személynek egy vagyontárgyra vonatkozó mindazon rendelkezési jogát, amely a tulajdonjoggal kapcsolatos rendelkezési jog tényleges megvonásával jár, és a vagyon megy vagyongazdálkodásba, az eredeti vagyondíjazó helyébe az örökös vagy örökösök lépnek? És mit örököl az ilyen korlátozott tulajdonos örökös örökösé? A mindenkori vagyondíjazói jogokat? Hiszen mint azt láttuk, azokkal két pillanat alatt meg tudja szüntetni a vagyongazdálkodási szerződést. Nem beszélve olyan apróságokról, mint az, hogyan lehet kiszámítani a vagyongazdálkodással terhelt vagyonszám utáni kötelesrész mértékét, vagy több örökös esetén maga a hagyaték, vagy az ekként megörökölt vagyon után fizetendő illeték mértékét?

Ha a vagyondíjazó-végrendeletkező hagyatékát érintő hitelezői tartozások és kötelesrészi igények miatt a végrendelettel meghatározott vagyongazdálkodásba juttatott vagyon nem elegendő a vagyongazdálkodás megvalósítására, hiszen a vagyongazdálkodó költségeire és díjazásának fedezetére sem nyújt fedezetet, akkor lehetetlenült a szerződés, vagy a vagyondíjazó halálával előállt tényhelyzetben életképtelennek, lehetetlen szolgáltatás nyújtására irányuló szerződésnek (6:107. §) vagy téves feltevésnek [7:40. § (1) bek. b) pont] minősül, és ebből eredően semmis, illetve érvénytelen. Vagy nem lehet semmisnek minősíteni, míg az új (öröklés folytán) vagyondíjazótól e vagyongazdálkodói igények érvényesítésére van mód? De felel-e ezekért az örökös-vagyondíjazó, hiszen mint örökös fe-

lelőssége korlátozott a hagyaték erejéig. És ha már kimerült a felelőssége, azaz további tartozásokért nem kell jogilag helyt állnia, akkor fog lehetetlenülni a vagyonkezelés, ha a vagyonkezelő felélte a kezelt vagyont? Akkor pedig milyen célt szolgált az egész vagyonkezelés?

E kérdések némelyikére illendő legalább részben válaszolni, vagy arra javaslatot tenni. A magánjog világában a vagyon hiányában, illetve a korlátozott felelősség eseteiben, a vagyon, illetve a felelősség korlátain túlmenően, vagyoni igények érvényesítésére nincs reális lehetőség, persze optimista felfogásban az adós később is juthat vagyonhoz, de az időmúláshoz kapcsolódó szabályok, mint az elévülés, az adóst védik. Ez érvényes a fentiekben a vagyonkezelésre felvázolt esetekre is.

8. A Polgári törvénykönyv 2017-es módosításai

A Polgári törvénykönyv 2017. évi LXI. törvénnyel történt módosítása arra törekszik, hogy tisztázza azt a kérdést, kinek a tulajdonában lévőnek kell tekinteni a bizalmi vagyonkezelésben lévő vagyont az öröklés szempontjából. Két új rendelkezés alapján azt mondhatjuk, hogy a bizalmi vagyonkezelésben lévő vagyon a vagyonrendelő vagyonába tartozik, és a vagyonrendelő halála esetén mint hagyatékának része veendő figyelembe. Az egyik új rendelkezés a kötelesrész alapjának kiegészítése azzal, hogy a vagyonkezelésbe adott vagyon az örökhagyó utáni öröklés kötelesrészi igények kötelesrész-alapjába sorolandó. A norma új szövege a következő: „(1) A kötelesrész alapja a hagyaték tiszta értéke, valamint az örökhagyó által élők között bárkinek juttatott ingyenes adományok juttatáskori tiszta értéke, ideértve az örökhagyó által bizalmi vagyonkezelésbe adott vagyon értékét is (a továbbiakban: ingyenes adomány).”¹² Természetesen, ha a vagyonkezelés jogosultja a vagyonrendelő volt, ez a szabály nem bír értelemmel, és nem kell alkalmazni.

A szabály a vagyonkezelésbe adott vagyonról rendelkezik, amelyet első megközelítésre akként lehetne – csak feltételesen – értelmezni, hogy a kötelesrész alapjánál az az időpont számít, amikor a vagyonkezelésbe adás történt. A kötelesrész alól viszont a Ptk. kivonja az örökhagyó halálát megelőző tíz évnél régebben juttatott adományokat. Ezt a szabályt még sem lehet úgy értelmezni, hogy a vagyonkezelésbe adás időpontját kell az örökhagyó halálához viszonyítani, és ha az tíz évnél régebben történt, akkor nem számít bele a kötelesrész

¹² Megállapította a 2017. évi LXI. törvény, 26. §.

alapjába. Hiszen ha a vagyonkezelőnél lévő vagyon már több mint tíz éve került a vagyonkezelőhöz, de abból azt követően történtek ingyenes juttatások, akkor mindazon juttatásokat a kötelesrész alapjába kell számítani, amelyek az örök-hagyó-vagyonrendelő halálát megelőző tíz évben a vagyonkezelő teljesített. A vagyonkezelésből a kedvezményezettnek ingyenesen adott vagyon nem vesztí el ingyenes jellegét attól, hogy azt harmadik közvetítő, a vagyonkezelő teljesíti. Lehetséges, hogy a vagyonkezelésbe adástól több mint tíz év telt el, de ha magából a vagyonkezelésből, azaz nem a vagyonrendelő, hanem a vagyonkezelő által még mindig történik juttatás, akkor az a kötelesrész alapjához számítandó, vagy ha az kötelesrészre jogosult személy részére történik, akkor betudásnak is lehet helye (7:83. §).

A másik új, 2017-ben a Ptk.-ba iktatott szabály a végrendelettel bizalmi kezelésbe adott vagyont bevonja a hitelezői követelések fedezetébe, jogosan. Az új norma szerint: „(5) Végrendelettel alapított bizalmi vagyonkezelési jogviszony esetén a bizalmi vagyonkezelő a hagyatéki tartozásokért a kezelt vagyonnal úgy felel, mintha dologi hagyományban részesült volna.”¹³ Az a személy, aki halála esetére rendelkezik bizalmi vagyonkezelésbe adásról, az ekként nem vonhatja ki a hitelezői fedezet alól ezt a hagyatéki részt.

A fentiek alapján összegzésül annyit kívánunk csak megjegyezni, hogy a magánjog régi-régi szabályainak felülírása – mint pl. a megbízási szerződés megszűnésének korrekciója az új Ptk.-ban – önmagában még nem adnak megoldást a kapcsolódó kérdésekre. A kötelmi és öröklési szabályok új kapcsolódási pontjai csak különösen nagy óvatossággal egyeztetethetők össze.

¹³ Megállapította a 2017. évi LXI. törvény, 27. §.

A CSŐDTÖRVÉNY ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ FIZETÉSKÉPTELENSÉGI ELJÁRÁSRÓL SZÓLÓ 2015/848 RENDELETE EGYÜTTES ALKALMAZÁSÁNAK PROBLÉMÁI

CsÓKE Andrea*

1. Bevezetés

Csődeljárás, felszámolási eljárás – azok számára, akik nem ezekkel foglalkoznak, csak borzongást, esetleg viszolygást keltő fogalmak, holott e fizetési képtelenségi eljárásokban felmerülő problémák alapvetően polgári jogi kérdések. Csak a ‘színpad’ és a szereplők térnek el a polgári perekhez képest, a problémák ugyanazok. Sőt! A jogszabályváltozások először e két eljárásban csapódnak le – ez figyelhető meg a 2014-es polgári törvénykönyv vonatkozásában is –, hiszen gyakori, hogy az új rendelkezések alapján megkötött szerződések nem tudják betölteni feladatukat, mert az egyik – vagy akár mindkét – szerződést kötő fél fizetési képtelenné válik. A csőd- vagy felszámolási eljárásokat lefolytató bíróságoknak kell elsőként az új szabályok alapján megítélniük a felek jogviszonyát, itt lehet az új rendelkezéseket a bíróság előtt először tesztelni, s itt buknak ki a hiányosságok, vagy válik egyértelművé a tartalma.

Miért van mégis ez a negatív viszonyulás a fizetési képtelenségi eljárásokhoz? Talán azért, mert a fizetési képtelenségi eljárásokban – az eljárások specialitásaira tekintettel – a polgári perrendtartáson kívül nemcsak a csőd-eljárásról és a felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvény (Cstv.) rendelkezéseit kell alkalmazni, hanem a bírói gyakorlatot is jól kell ismerni. Ennek ellenére számtalan esetben csupán az Alaptörvény 28. cikkében is nevesített józan ész segítségével oldhatók meg a jogviták.

* Bíró (Kúria).

Ha egy fizetéseképtelenségi eljárásban még határokon átnyúló kapcsolatok is felmerülnek – akár az adós tevékenysége, vagyona, akár a más országokból származó hitelezők miatt –, akkor valóban úgy érezheti magát az, aki nem foglalkozik minden nap ezekkel az eljárásokkal, hogy ez valami egészen bonyolult és szörnyű terület. Fókuszáljunk most kizárólag a határokon átnyúló elemeket is tartalmazó eljárásokra!

Magyarországnak az Európai Unióba (EU) lépéséig senkivel nem volt nemzetközi szerződése a határokon átnyúló fizetéseképtelenségi eljárások elismerése, végrehajtása tekintetében, és e téren viszonyossági gyakorlatot sem folytatott egyetlen országgal sem. Ha tehát akár csak a szomszédos országokban volt a felszámolás alá került adósnak vagyontárgya, a magyar felszámoló rendelkezési jogának elismerése kérdéses volt, illetve Magyarországon sem lehetett biztosra mondani azt, hogy egy szomszédos ország fizetéseképtelenségi eljárásban kijelölt szakértőjének elismerik a rendelkezési jogát.

2004. május 1-től ez a helyzet megváltozott, mert uniós tagságunkkal együtt kötelezővé vált számunkra is az EU-ban akkor már hatályos jogszabályok alkalmazása, így a Tanács 1346/2000/EK rendelete (2000. május 29.) a fizetéseképtelenségi eljárásról. E rendelet kötelező szabályokat tartalmaz az EU-n belül arra vonatkozóan pl., hogy

- az adóssal szemben hol lehet megindítani a ‘főeljárást’ (ahol az adós fő érdekeltségeinek a központja van, amely gazdálkodó szervezetek esetében nem biztos, hogy a bejegyzett székhellyel azonos);
- hol indíthatók meg a másodlagos területi eljárások (ahol az adósnak telephelye van a főeljárástól eltérő tagállamban);
- mi a helyzet az eljárások ütközése esetén (ha két főeljárást indítanak meg, melyiknek van elsőbbsége);
- hogyan kell a fizetéseképtelenségi szakértőknek együttműködniük egymással;
- melyik tagállam joga az alkalmazandó jog és mely jogintézmények vannak kivéve annak hatálya alól (ez általában az eljárást megindító tagállam joga, de pl. a más tagállamban található zálogtárgyból a másik tagállam joga szerint kereshet kielégítést a zálogjogosult);
- hogyan kell a hitelezőket tájékoztatni az eljárás megindításáról, és hogyan kell igényüket bejelenteni;
- melyek a fizetéseképtelenségi eljáráshoz szorosan kapcsolódó perek, amelyekre szintén az eljárást megindító tagállamnak áll fenn a joghatósága.

A rendelet 2002. május 31-én lépett hatályba, és mire Magyarország EU-taggá vált, kezdett kialakulni a nemzetközi gyakorlata. E téren a nemzeti bíróságoknak a jogirodalomból megismerhető határozatai nagy hatást fejtettek ki a többi tagállam gyakorlatára is, de természetesen alapvetően az Európai Unió Bíróságának (EUB) egyre szaporodó ítéletei értelmezték a rendelet szabályait.¹ Maga a rendelet tartalmazta a Bizottság számára a felülvizsgálat kötelezettségét. Ennek lett az eredménye a 2017. június 26-án hatályba lépő, az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2015/848 rendelete (2015. május 20.) a fizetéseképtelenségi eljárásról (átdolgozás).

2. Mitől más az új, mint a régi?

Ahogy az új rendelet preambulumbekzdései is hangsúlyozzák, a régi rendelet beváltotta a hozzá fűzött reményeket, ezért az ott kialakított kereteket továbbfejlesztve születtek meg az új szabályok. Ha egészében hasonlítjuk össze a két rendeletet, akkor elmondható, hogy az új rendelet a régi szabályait alapvetően megtartotta és kiegészítette. A kiegészítésre nemcsak az EUB ítéletei és az ismertté vált tagállami bírósági határozatok alapján került sor, hanem figyelembe vettek szakirodalmi vitákat és azok eredményét is. A gyakorlat által feltárt ellentmondásokra tekintettel, néhány részletben azonban gyökeres változásokat hoz az új rendelet.

Megmaradt a főeljárás – másodlagos eljárás(ok) kettőssége. Az EU-ban tehát egy főeljárás indítható meg, az ezt követően más tagállamban megindított főeljárást vagy át kell alakítani másodlagos területi eljárássá (ha abban a tagállamban az adósnak van telephelye), vagy meg kell szüntetni. Azokban a tagállamokban, ahol az adósnak telephelye van, másodlagos eljárás indítható.

A másodlagos eljárások típusa megváltozott. A fizetéseképtelenségi jogban alapvetően két típusú eljárás létezik: reorganizációra (megmentésre) irányuló, illetve felszámolási típusú. A régi rendelet szerint a másodlagos eljárás (tehát a főeljárást követően egy másik tagállamban megindított, csak arra a tagállamra vonatkozó területi eljárás) csak felszámolási típusú lehetett akkor is, ha a főeljárás reorganizációs típusú volt. Az új rendelet ezen változtat, és lehetővé teszi,

¹ Így pl. Eurofood, C-341/04; Bank Handlowy, C-116/11; Banque Internationale à Luxembourg, C-251/12; Illochroma, C-237/13; Erste Bank, C-527/10; F-Tex SIA, C-213/10; Deko Marty, C-339/07; German Graphics, C-292/08; Gourdain, C-133/78; Interedil, C-396/09; Lutz-Bauerle, C-557/13; Mg Probud Gdynia, C-444/07; Nortel Network, C-649/13; Lilly Hertel, C-328/12.

hogy reorganizációs és felszámolási típusú eljárásként is megindítható legyen a másodlagos eljárás.

A régi rendelet alapján az EUB joggyakorlata bizonyos, a fizetéseképtelenségi eljáráshoz szorosan kapcsolódó kereseteknek abban a tagállamban való benyújtását is lehetővé tette, ahol a fizetéseképtelenségi eljárást megindították. Így például abban a tagállamban lehet kezdeményezni a vezető tisztségviselőkkel szembeni pereket, a fizetéseképtelenségi eljárásokra tekintettel indított megtámadási pereket a vagyon visszaszerzése érdekében, ahol a fizetéseképtelenségi eljárás folyik vagy folyt. Az új rendelet ezt egyértelművé teszi, és a Brüsszel I. rendelet szabályaitól eltérően speciális joghatósági rendelkezéseket ír elő.

A régi rendelet alapján a cégcsoportok elleni fizetéseképtelenségi eljárások kezelésére kialakult az a gyakorlat, hogy igyekeztek egy tagállamban megindítani valamennyi, más tagállamban alapított cégcsoporti tag fizetéseképtelenségi eljárását is annak érdekében, hogy azokat azonos jog szerint, azonos bíró és azonos fizetéseképtelenségi szakértő egy irányba vezesse. Az esetekből egyértelműen az a következtetés vonható le, hogy az ilyen, egy tagállamba összevont cégcsoporti eljárásnál – amely esetben az egyes tagokkal szemben párhuzamosan folynak a fizetéseképtelenségi eljárások – sokkal nagyobb esély van a sikerre, mint ha az egyes cégcsoporti tagok ellen különböző tagállamokban, különböző jog szerint, más bírák és fizetéseképtelenségi szakértők járnának el. Nyilvánvaló, hogy ez utóbbi esetben igen kicsi a lehetősége annak, hogy egyformán gondolkodjanak a cégcsoport jövőjéről, azonos érdekek mentén mentsek meg a cégcsoporti tagokat.

Az új rendelet nem zárja ki a már kialakult gyakorlatot, de bevezeti a csoportos koordinációs eljárást. Ennek lényege az, hogy a más-más tagállamban megindított fizetéseképtelenségi eljárások fölé egy koordinátort jelöl ki az egyik tagállam bírósága, akinek az a kötelessége, hogy mediáljon a különböző tagállami fizetéseképtelenségi szakértők és bíróságok között. Jóllehet egy egész fejezet foglalkozik ezzel az eljárással, feltételezhetően a korábbi megoldást fogják alkalmazni a cégcsoportok, hiszen a csoportos koordinációs eljárás bonyolultabb, drágább és sokkal több veszélyt rejt magában.

A régi megoldást az angol fizetéseképtelenségi szakértők találták ki, a cégcsoportok elleni eljárásokat általában Nagy-Britanniában folytatták le; a Brexit után kérdés, hogy ki veszi majd át ezt a szerepet. Lehet, hogy Franciaország, ami folyamatosan fejleszti a fizetéseképtelenségi jogát és a bírósági szervezetet. A különböző *'sauvegarde'* eljárások, amelyek az adósok megmentésére irányulnak, a cégcsoportok kezelésére is alkalmasak.

Az új rendelet a tagállamok részére kötelezettséget ír elő egy fizetéseképtelenségi elektronikus és más tagállamból is elérhető adatbázis létrehozására, amely-

nek 2018-tól kell működni. Ez azonnal elérhetővé teszi a hitelezők számára az információt legalább az adós elleni fizetéseképtelenségi eljárás megindításáról, illetve a hitelezőkénti fellépés feltételeiről.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az új rendelet sokkal részletesebb, elsősorban a reorganizációs lehetőségekre koncentrál, és megpróbál egy kis lépést tenni az egységes fizetéseképtelenségi jog kialakítása felé.

3. Az illesztések hiánya

Az új rendelet – a gazdasági szükségszerűségekre hivatkozással – két olyan körben is új szabályokat alkotott, amelyekkel a kontinentális joggyakorlat nehezen fog megbirkózni. Jóllehet mind a két intézmény bevezetése logikus, a hatékony gazdasági megoldásokat szolgálja, ezeket a *common law* országokban találták ki, és eddig csak ott használták.

Az új rendelet kötelezővé teszi az adós fizetéseképtelenségi (fő- és másodlagos) eljárásait vezető bíróságok közötti közvetlen kommunikációt és kooperációt. Ennek a rendelkezésnek a hátterében elsősorban az Amerikai Egyesült Államok és Kanada, illetve Nagy-Britannia bíróságai közötti közvetlen kommunikáció és együttműködés áll, amelynek évtizedes hagyományai vannak. Amikor az Európai Unió belüli kapcsolatokban felmerült igényként ez a közvetlen, bírók közötti együttműködés és kommunikáció, Németországban óriási vita bontakozott ki arról, hogy a német eljárási jog egyáltalán engedi-e azt, hogy a bíró az eljárásban egy másik bírósággal bármilyen közvetlen kapcsolatba kerüljön. Miután az új rendelet ezt most kötelezően előírja, a nemzeti bíróságok nem kérdőjelezhetik meg a kötelezettséget.²

Vajon a bíróságnak milyen tartalommal szabad kommunikálnia a másik bírósággal? A fizetéseképtelenségi eljárásokban fontos, hogy valamennyi hitelező érdekét figyelembe vegyék, és egy hitelező a különböző eljárásokban összesítve ne kaphasson többet, mint amennyi a szabályok szerint megilleti. Ha tehát az egyik tagállamban folyó eljárásban kifizetés történt a hitelező részére, akkor erről a másik érintett tagállamban is tudni kell.

Előre természetesen nem láthatók az esetlegesen felmerülő problémák, az azonban egyértelműen kimondható, hogy a releváns tények – az eljárás megindítása-befejezése, az eljárás közben történt kifizetések, az egyes hitelezők

² Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés 288. cikke szerint a rendelet általános hatállyal bír, teljes egészében kötelező és közvetlenül alkalmazandó valamennyi tagállamban.

igénye tekintetében hozott jogerős bírósági határozatok – vonatkozásában a kommunikáció megengedett, sőt kötelező.

Az Egyesült Államok és Kanada viszonylatában ismert, hogy video konferenciahívás segítségével párhuzamos nyilvános meghallgatásokat-tárgyalásokat tartottak a bíróságok. Szabad-e azonban ezt úgy, hogy a bíróságok eltérő nyelven folytatják az eljárásukat? Ezzel el is érkeztünk a gyakorlati-technikai problémához: ahhoz, hogy a tagállamok bíróságai általában más nyelven járnak el. A bíróságok közötti kommunikációhoz azonban az sem elég, hogy valaki kiválóan beszél egy idegen nyelvet – arra is gondolnia kell, hogy egy jogintézménynek más és más tartalma van a különböző országokban. Nemcsak a fizetéseképtelenségi eljárások célja, folyamata, fogalmai térnek el egymástól a tagállamokban, de a polgári jogi jogintézmények is – jóllehet a római jogi gyökerek ugyanazok.

A fizetéseképtelenségi jog területén maradvá pl. általában a magyar „felszámolás” kifejezést a „*liquidation*” szóval fordítják. Ez azonban az angol jogban nem a felszámolási típusú, az adós vagyonának teljes szétesztését és végül a gazdálkodó szervezet megszüntetését tartalmazó eljárást jelenti, hanem a pusztán a vagyon ‘felszámolását’ a szó köznapri értelmében, tehát pénzzé változtatását. Az angolok a felszámolási típusú eljárást *winding up* eljárásnak nevezik. A fizetéseképtelenségi szakértőt – az eljárásuk tartalmától függően – *liquidator*, *supervisor*, *administrator*, *official receiver*, *trustee* stb. névvel jelölik. Nem azonosak tehát a fizetéseképtelenségi eljárások és a hozzájuk kapcsolódó jogintézmények sem egyben, csak hasonlóak lehetnek egymáshoz.

Visszatérve a bírók közötti kommunikációhoz, ha feltesszük, hogy mind a két érintett bíró kiválóan beszél egy harmadik – *lingua franca* – nyelvet (pl. az angolt), és az egyikük beszél pl. a zálogjogról, ő a saját zálogjogi szabályaira gondol, míg az őt hallgató is automatikusan a magáéra. Így – bár értik egymást –, teljesen eltérő tartalmat társítanak az elhangzott információhoz. Fennáll ezért a félreértés, félreértelmezés veszélye egy közvetlen kommunikáció során. Mindezek alapján elsősorban az üggyel kapcsolatban releváns tények közlésére célszerű szorítkozni. Kérdés, hogyan alakul majd e téren a gyakorlat.

A másik – szintén *common law* – jogintézmény a „kötelezettségvállalás” (új rendelet 36. cikk). Ennek az indokául a régi rendelet hatályba lépését követő joggyakorlat szolgált. A cégcsoportok elleni fizetéseképtelenségi eljárások egy országba vonása eredményeképpen, hiába alapították a cégeket más tagállamban, és folytatták ott a tevékenységet, a német, francia stb. cégek elleni föl-

járások – főleg az első időkben – Nagy-Britanniában indultak meg,³ és a régi (valamint az új) rendelet alapján ezt el kellett fogadni.

A más tagállamban megalapított és tevékenységet folytató adósok hitelezői, munkavállalói azonban azt akarták, hogy abban az országban folyjon le a fizetésképtelenségi eljárás, ahol a cég működött, ezért másodlagos területi eljárásokat indítottak. Ez azt jelentette a régi rendelet szerint, hogy a főeljárás angol fizetésképtelenségi szakértője dönthetett ugyan a nagy kérdésekben, de nem volt miről, mert a vagyontárgyak a felszámolási típusú másodlagos eljárások alá tartoztak, és azokban a másodlagos fizetésképtelenségi szakértők rendelkeztek.

Ekkor találták ki – egy nagyon régi precedensre hivatkozva⁴ – az angol fizetésképtelenségi szakértők,⁵ hogy az angol bíró engedélyével elmennek abba a tagállamba, ahol az általuk vezetett főeljárás alá került cégesoporti tag adós a tényleges tevékenységét folytatta (tehát ahol a vagyon – gépek, gyárak stb. – volt), és összehívják a helyi hitelezőket. Megígérik nekik, hogy úgy fognak eljárni, mintha másodlagos eljárás folyna: az ebben a tagállamban levő vagyont csak azoknak a hitelezőknek a kifizetésére fordítják, akik ebben a tagállamban vannak, az itteni nemzeti jogszabályokat veszik figyelembe a kielégítési sorrendnél stb. Tehát kvázi másodlagos eljárást folytatnak le anélkül, hogy a régi rendelet másodlagos eljárásának hátrányait el kellene szenvedniük (így pl. azt, hogy a reorganizációs főeljárás mellett felszámolási – azaz a vagyont értékesítő – másodlagos eljárás nduljon, vagy hogy a vagyonról különböző fizetésképtelenségi szakértők rendelkezzenek).

Ezzel a kötelezettségvállalással (*undertaking*) elérték, hogy a tagállami hitelezők nem indítottak másodlagos eljárást, ugyanakkor nem kerültek hátrányosabb helyzetbe, mintha indítottak volna, sőt. A vagyon egyben történő eladása vagy a reorganizációs intézkedések következtében magasabb kielégítéshez juthattak, mint egy másodlagos nemzeti eljárásban. A kötelezettségvállalás segítségével elkerülték a formális bírósági másodlagos eljárásokat, de a hitelezők számára ez nem jelentett hátrányt.

Ezt a jogintézményt most már a rendelet is tartalmazza, vagyis egy magyar felszámoló is elmehet abba a tagállamba, ahol a magyar adós telephelye van, és ott a helyi hitelezőknek kijelentheti, hogy úgy fogja őket kezelni, mintha

³ Így pl. az MG Rover cégesoport 8 másik tagállamban megalapított tagja ellen is Birminghamben indították meg a főeljárást.

⁴ *Re Condon, Ex parte James* (1874) LR 9 Ch App 609.

⁵ *Collins & Aikman* ügy, High Court London, Justice Lindsay: „the entire basis of the principle, as I discern it from the cases, is that the court will not allow its own officer to behave in a dishonourable manner. There is no doubt much to be said in favour of the principle.”

másodlagos eljárás indulna abban a tagállamban. Valójában ez azt jelenti, hogy nem a magyar Cstv. kielégítési sorrendjét fogja rájuk alkalmazni (hanem annak a tagállamnak a kielégítési sorrendjét, ahol a kötelezettségvállalást teszi), így az ottani hitelezők esetleg magasabb kielégítéshez juthatnak – az ottani vagyonból –, mint amelyhez a magyar főeljárás hitelezői.

Jelenleg ez a hatályos Cstv. alapján nehezen képzelhető el. Természetesen alkalmazni kell az új rendeletet a 2017. június 26. után megindult felszámolási eljárásokban, de kérdés, hogy kifejezett bírósági hozzájárulás nélkül hogyan hághatja át a felszámoló a magyar Cstv. szabályait? Ha a jogalkotó megváltoztatja a Cstv.-t, akkor talán egyértelmű rendelkezések lesznek e téren, máskülönből marad a bizonytalanság. Gazdaságilag a kötelezettségvállalás indokolható, hiszen elképzelhető olyan helyzet, amikor a felszámoló által történő egységes értékesítés (a magyar és az érintett másik tagállamban levő vagyontárgyak egyben történő eladása) magasabb kielégítéshez juttathatja a főeljárás hitelezőit is, mint ha külön-külön folynának le az eljárások.

A fenti két jogintézménnyel kapcsolatban – bár nehezen – de értelmezhetők az új rendelet és a Cstv. szabályai együttesen. Van azonban egy rendelkezés, amely a Cstv. módosítása nélkül, jogszabályi felhatalmazás hiányában nem kezelhető.

A régi rendelet alig lépett hatályba, amikor egy spanyol cég vonatkozásában Londonban megindították a főeljárást.⁶ Az így kialakult joggyakorlatot alkalmazták a cégcsoportok egy tagállamba csoportosításánál. A főeljárás megindításához a bíróságnak azt kell megállapítania, hogy – a cégnek akár abban a tagállamban van a bejegyzett székhelye, ahol a bíróságtól a főeljárás megindítását kérik, akár nem – ott van a „fő érdekeltségeinek központja” (*centre of main interests*). A főeljárásnak azért van jelentősége, mert ha nincs másodlagos eljárás, akkor a főeljárás fizetéseképtelenségi szakértője jogosult eljárni az adós bárhol feltalálható vagyonának összegyűjtése, kezelése során, és annak az országnak a jogát kell minden tekintetben alkalmazni az eljárásban, ahol az eljárást megindították (a kivételeket a rendelet tartalmazza). Ez azt jelenti, hogy a kielégítési sorrendet is a főeljárás szerinti tagállam joga határozza meg (kivétel a már előzőekben említett új szabály, a kötelezettségvállalás lesz).

Jöllehet a bíróságnak hivatalból kell vizsgálnia a joghatóságát, de mi van akkor, ha a bíróság a számára biztosított, vagy általa feltalált adatok alapján tévesen állapítja meg azt? Ez különösen azért érdekes, mert a fizetéseképtelenségi eljárás megindításáig – nálunk az eljárást megindító hirdetmények

⁶ Enron Directo Sociedad Limitada – 2002. június 4-én, négy nappal a régi rendelet hatályba lépése után a High Court of Justice (London) megindította a céggel szembeni főeljárást arra hivatkozva, hogy a fő érdekeltségek központja ott volt (*head office function* elmélet).

Cégközlönyben való közzétételéig – a hitelezők vagy az érdekeltek nem is értesülnek az eljárás folyamatban létéről. Csődeljárás esetén az adós maga dönti el, hogy kezdeményez-e ilyen eljárást, felszámolás esetén pedig legfeljebb egy, a kezdeményező hitelező és az adós között folyik a vita a fizetéseképtelenség vizsgálatára irányuló szakaszban.

Az új rendelet a joghatóság kérdésében egy már jogerős határozaton alapuló, közzétett, tehát a magyar jog – és a rendelet szerint is – megindított eljárás esetében ír elő jogorvoslati lehetőséget az 5. cikk (1) bekezdésében. Jóllehet a szöveg „bírság előtti megtámadást” ír, ez valójában a jogorvoslati jogot jelenti. A Cstv. a hatályos szövegében erről egyáltalán nem rendelkezik. A kérdés azért nem egyszerű, mert a bíróságnak hivatalból vizsgálnia kell a joghatóságát, tehát egy jogerőre emelkedett határozat azt jelenti, a bíróság meggyőződött arról, hogy rendelkezik joghatósággal, és ennek megfelelően vizsgálta érdemben a kérelmet.

Ha első fokon jogerőre emelkedett a határozat, akkor elvileg még lehetőség lenne fellebbezésre, de mi a helyzet akkor, ha a másodfokú bíróság határozatával vált jogerőssé az elsőfokú bíróság végzése? Ilyenkor már a másodfokú bíróság is állást foglalt a joghatóság kérdésében – hiszen hivatalból kellett neki is vizsgálnia joghatósága fennállását –, ezért egy újabb fellebbezéssel már a magyar eljárásjogi szabályok alapján nem lehet megtámadni a jogerős végzést. Az egyetlen megoldás, hogy e körben – kizárólag a joghatóság tekintetében – a Kúriához egy speciális felülvizsgálati kérelmet lehessen benyújtani. A Cstv. 27.§ (1) bekezdése egyébként kizárja a felszámolást elrendelő jogerős végzés ellen a felülvizsgálatot. Ha a módosított Cstv. majd tartalmazza ezt a felülvizsgálati lehetőséget, ez lesz az egyetlen kivétel, amellyel azonban csak a joghatósági megállapítást lehet majd támadni.

Kinek adatik meg ez a lehetőség? A rendelet szerint az adós vagy bármely hitelező előterjesztheti ezt a kérelmet. De mikor? A magyar hitelezők a *Cégközlönyből* értesülnek az eljárások megindításáról, a tagállami hitelezőket a fizetéseképtelenségi szakértőnek kell tájékoztatnia. Mire ők a felülvizsgálati kérelmet be tudják nyújtani, addigra a felszámoló akár értékesítheti is az adós vagyont, vagy olyan események történnek, amelyek már visszafordíthatatlanok. Ha a Kúria a joghatóság fennállásának hiányát állapítaná meg, akkor az eljárást meg kell szüntetnie, és valamilyen módon rendelkeznie kell a felmerült és ki nem fizetett költségek viseléséről, a fizetéseképtelenségi szakértő díjáról, valamint a fizetéseképtelenségi szakértő által tett jogcselekmények hatályának fennállásáról.

Látható az eddigi néhány problémából is, hogy nem egyszerű egy határokon átnyúló eljárás lefolytatása. Az biztos, hogy a jogalkotó nem tud minden részletet szabályozni, a Cstv. bármilyen módosítása csak keretet adhat a gondolkodó bírák részére.

A HIBÁS TELJESÍTÉS MIATT ÉRVÉNYESÍTHETŐ KÁRTÉRÍTÉSI IGÉNYEK SZABÁLYOZÁSA AZ ÚJ POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYVBEN

FARKAS Attila*

1. Bevezetés

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) a hibás teljesítés fogalmát és jogkövetkezményeit a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: régi Ptk.) rendelkezéseitől részben eltérően szabályozza. Így a Ptk. 6:157. § (1) bekezdése – a régi Ptk. 305. § (1) bekezdésének a visszerhes dologszolgáltatásokra modellezett szabályozási megoldásától eltérve – a hibás teljesítés olyan egységes fogalmát adja meg, amely valamennyi azon szerződéstípus esetében irányadó, amelynél a hibás teljesítés a szerződésben kikötött szolgáltatás természetére figyelemmel szóba jöhet. Ez az egységes fogalom-meghatározás az ingyenes és a visszerhes szerződésekre egyaránt vonatkozik, és ehhez kapcsolódnak a hibás teljesítés jogkövetkezményei, a kellékszavatosság, a jótállás és a kártérítés is.¹

Számos változást eredményezett a Ptk. új szabályozása a hibás teljesítés jogkövetkezményei körében is. A Ptk. 6:159. § (2) bekezdés b) pontja új, önálló szavatossági jogként iktatta be a kellékszavatossági jogok rendszerébe a kötelezett költségén történő javítás vagy javíttatás jogát (a kijavítási költség megfizetésének követelését). A 6:163. § újrászabályozta a kellékszavatossági igények érvényesítésének határidejét. A 6:171–173. §-ok – a régi Ptk.-ban foglaltaktól eltérően – a hibás teljesítés egyik jogkövetkezményeként szabályozzák a jótállást is. A Ptk. 6:174. §-a pedig új szabályokat alkotott a hibás teljesítés miatt érvényesíthető kár-

* Bíró (Kúria).

¹ WELLMANN György (szerk.): *Az új Ptk. magyarázata*. V./VI. kötet. Budapest, HVG-Orac, 2014. 2. kiad. 338.

térítési igényekre. A régi Ptk. hibás teljesítésre vonatkozó szabályainak alkalmazása során a legvitatottabb kérdések közé tartozott az, hogy a hibás teljesítéssel okozott kár megtérítése iránti igényt milyen feltételek szerint lehet érvényesíteni, a kártérítés hogyan viszonyul a kellékszavatosság jogintézményéhez.² A továbbiakban – az előzményi szabályozás vizsgálatát követően – a Ptk.-nak az erre a szabályozási körre, tehát a kellékhibás teljesítés esetén érvényesíthető kártérítési igényekre vonatkozó új rendelkezéseit tekintem át.

2. A régi Ptk. szabályozása

2.1. A régi Ptk. 1960. május 1. és 1978. február 28. között hatályos rendelkezései

A hibás teljesítés a szerződésszegés egyik – a gyakorlatban a késedelem mellett legtöbbször előforduló – esete. Bekövetkezése akkor állapítható meg, ha a szerződéses szolgáltatás a teljesítéskor nem rendelkezik azokkal a kellékekkel, minősége nem felel meg azoknak a követelményeknek, amelyeket a jogosult a szerződés kikötései és az irányadó jogszabályi rendelkezések alapján alappal elvárhat. A hibás teljesítés következtében a jogosultnak többféle vagyoni érdekséremlme keletkezhet. Ezek közül a legalapvetőbb a teljesítési érdek sérelme, vagyis a magában a szerződéses szolgáltatás hibás voltában jelentkező vagyoni hátrány. Emellett a hibás teljesítés elindíthat egy olyan okfolyamatot, amelyből eredően a jogosult jövedelemtől, haszontól esik el, egyéb vagyontárgyai károsodnak, személyi károk következnek be, illetve a vagyoni hátrány elhárítása érdekében a jogosultnak kiadásai keletkeznek.³

A régi Ptk. eredeti, 1960. május 1-jén hatályba lépett rendelkezései a hibás teljesítés jogkövetkezményeként a kellékszavatosságot és a kártérítést jelölték meg, amelyeket alapvetően – legalábbis a törvényjavaslat miniszteri indokolása szerint – úgy kívántak elhatárolni egymástól, hogy a régi Ptk. 305–306. §-aiban szabályozott szavatosság a teljesítési érdek sérelmének orvoslását szolgálja, a 307. § szerinti kártérítés rendeltetése pedig az egyéb vagyoni hátrányok kompenzálása legyen. A miniszteri indokolás mindezt úgy fogalmazta meg, hogy „[a] javaslat arra törekszik, hogy kártérítés címén a jogosult csak azt a kárt

² CSÖNDES Mónika: Szavatossági igények kártérítési köntösben. In: ÁDÁM Antal (szerk.): *PhD tanulmányok 11.* Pécs, PTE, 2012. 193–196.

³ KEMENES Béla: A vásárló, fogyasztó; felhasználó költség- és kártérítési igénye hibás teljesítés esetén *de lege ferenda*. *Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle*, 1973/1., 20.

követelhesse, amely a szavatossági igény érvényesítésével nem térül meg, de nem kívánja lehetővé tenni, hogy a szavatossági igény sikertelen érvényesítése után kártérítés címén követelhesse lényegében mindazt, ami szavatosság címén nem volt érvényesíthető.”⁴

A jogalkotó ezt a törekvését a határidőkre vonatkozó szabályozással, vagyis annak előírásával kívánta biztosítani, hogy a jogosult a hibás teljesítés miatt főszabály szerint a szavatossági jogok érvényesítésére megállapított határidőkben követelhet kártérítést [rég. Ptk. 307. § (2) bekezdés]. Egyéb olyan konkrét rendelkezést viszont a régi Ptk. eredeti normaszövege nem tartalmazott, amely kifejezetten a következménykárokat korlátozta volna a hibás teljesítés miatt érvényesíthető kártérítési igényeket. A kellékszavatosság és a kártérítés közötti különbséget ugyanakkor egyértelművé tette a régi Ptk. azzal, hogy a szavatosságot objektív helytállási kötelezettségként szabályozta, a kártérítési felelősség alóli kimentést pedig a kötelezett számára ugyanolyan feltételekkel lehetővé tette, mint a kárfelelősség egyéb eseteiben (rég. Ptk. 339. §). A kötelezett ugyanis a régi Ptk. 307. § (1) bekezdése alapján mentesülhetett a kártérítési felelősség alól annak bizonyításával, hogy a hibátlan teljesítés érdekében úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható.

A kártérítési igények szavatossági határidőben történő érvényesítését előíró főszabály alól csak a kötelezett csalárdságának esete képezett kivételt. Ebben az esetben ugyanis a régi Ptk. 307. § (2) bekezdése lehetővé tette, hogy a jogosult a szavatossági jogok érvényesítésére megállapított határidők eltelte után is követelhesse a hibás teljesítésből eredő kára megtérítését. Az igényérvényesítés időbeli korlátját ilyenkor csak az általános elévülési idő jelentette. A csalárd magatartás alatt e szabály alkalmazása során a kötelezett olyan tudatos megtevésztő magatartását kellett érteni, amellyel a hibátlan szolgáltatás látszatát keltve leplezi a szolgáltatás fennálló hibáját. A kötelezett csalárdsága esetén a bírói gyakorlat kártérítés címén nem csupán a következménykárokat, hanem a szolgáltatás hibájában álló kár megtérítését is lehetségesnek ítélte. Ebben az esetben tehát a régi Ptk. eredeti szabályainak alkalmazása során sem volt akadálya a szavatossági igénnyel azonos tartalmú kártérítési igény előterjesztésének.⁵

A kártérítési igények érvényesítésére főszabály szerint irányadó szavatossági határidők rövidek voltak. A régi Ptk. 306. § (1) bekezdése ugyanis azt írta elő, hogy abban az esetben, ha a hiba felismerhető, a jogosultnak a szolgáltatás

⁴ A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Az 1959. évi IV. törvény és a törvény javaslatának miniszteri indokolása. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959. 236.

⁵ EÖRSI Gyula – GELLÉRT György (szerk.) *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*. II. kötet. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981. 1445–1446.

megvizsgálásának befejezésétől számított 8 napon belül kell a másik félhez intézett kifogásoló nyilatkozatát megtennie. Ha a hiba csak a használat közben vagy egyébként hosszabb idő után ütközött ki (rejtett hiba), a jogosultnak a régi Ptk. 306. § (2) bekezdése értelmében a hiba felfedezésétől számítva 8 nap, de legkésőbb a szolgáltatás megvizsgálását követően 6 hónap állt rendelkezésére a kifogásoló nyilatkozat megtételére. A nyilatkozat megtétele után az igényt a régi Ptk. 306. § (3) bekezdése szerint 6 hónapon belül kellett a bíróság előtt keresettel érvényesíteni, kivéve, ha a felek hosszabb tartalmú jótállásban állapodtak meg. A 8 napos, illetve a 6 havi határidők elmulasztásához a régi Ptk. 306. § (4) bekezdése egyaránt a jogvesztés jogkövetkezményét fűzte.

Az igényérvényesítési határidők rövidsége és jogvesztő jellege számos esetben méltánytalan eredményre vezetett. A bírói gyakorlat ezért a csalárdság fogalmának kiterjesztő értelmezésével, vagy a ténylegesen szerződésszegéssel okozott kár szerződésen kívüli károkozássá minősítésével igyekezett kikerülni a hibás teljesítés miatt érvényesített kártérítési igények esetében a régi Ptk. 307. § (2) bekezdésének utaló rendelkezése folytán főszabályként irányadó szavatossági határidők alkalmazását.⁶

2.2. A régi Ptk. 1978. március 1-től hatályos szabályai

Az 1977. évi IV. törvény 1978. március 1-jei hatállyal újraszabályozta a régi Ptk.-nak a hibás teljesítésből eredő kár megtérítésére vonatkozó rendelkezéseit. A törvénymódosítás eredményeként hatályát veszítette a régi Ptk. 307. § (2) bekezdésének a kártérítési igény érvényesítését főszabályként a szavatossági határidőkhöz kötő előírása. A kártérítésre vonatkozó új szabály, a régi Ptk.-nak a 307. § helyébe lépett, az 1977. évi IV. törvénnyel megállapított 310. §-a a kártérítési igény érvényesítésével kapcsolatban kizárólag azt mondta ki, hogy a jogosult szavatossági jogainak érvényesítésén kívül a hibás teljesítésből eredő kára

⁶ ZOLTÁN Ödön: A hibás teljesítéssel okozott kárért való felelősség és a jótállás új szabályozásáról. *Jogtudományi Közöny*, 1970/9., 481. Eörsi Gyula utalása szerint a hibás teljesítés jogkövetkezményeit eredetileg úgy kívánták szabályozni, hogy a jogosult elsődlegesen – rövid határidőben – a kötelezett számára nagyobb terhet jelentő, a hibás teljesítéssel okozott sérelem természetbeni reparációját biztosító szavatossági jogokat érvényesíthesse, azt követően pedig – az általános elévülési időn belül – kártérítést követelhesse. A csalárdság szűkítő fogalma a régi Ptk. előkészítése során a tárgyalások utolsó szakaszában került bele a tervezetbe. Ld. EÖRSI Gyula: Megjegyzések a szavatosság intézményének korszerűsítéséhez. *Magyar Jog*, 1976/11., 964.

megtérítését is követelheti, kivéve, ha a kötelezett bizonyítja, hogy a hibátlan teljesítés érdekében úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható.

Az új rendelkezés értelmezése során bizonytalanság alakult ki a gyakorlatban abban a kérdésben, hogy a jogosult kártérítés címén kizárólag a következménykárai megtérítését követelheti-e, vagy a szavatossági jogokkal azonos tartalmú kártérítési igényt is érvényesíthet. Ha pedig a teljesítési érdek sérelme is orvosolható a kártérítés szabályai alapján, vagyis a jogosult a tapadókár megtérítését is követelheti, erre a kártérítési igényre vonatkoznak-e a szavatossági határidők. Ez utóbbi kérdés jelentőségét az adta, hogy a régi Ptk. 1978. március 1-től hatályos 308. § (1) és (2) bekezdése a szavatossági igények érvényesítésére a teljesítéstől számított 6 hónapos elévülési jellegű, illetve arra az esetre, ha a jogosult az igényét menthető okból nem tudja érvényesíteni, szintén a teljesítéstől számított 1 éves, tartós használattal rendelt dolog esetében pedig 3 éves jogvesztő határidőt írt elő. A kártérítési igények ugyanakkor az 5 éves általános elévülési időben voltak érvényesíthetők.

A Legfelsőbb Bíróság a felmerült jogértelmezési kérdésben az I. számú Polgári Gazdasági Elvi Döntés (a továbbiakban: I. sz. PGED) III. pontjában azt az iránymutatást adta, hogy „[a] hibás teljesítéssel okozott kár megtérítése iránti igény érvényesítésére nem vonatkoznak a szavatossági jogok érvényesítésére megszabott határidők. Az igényt az általános elévülési időn belül lehet érvényesíteni.” Abban a kérdésben viszont az elvi döntés kifejezetten nem foglalt állást, hogy a hibás teljesítéssel okozott kár fogalmába a régi Ptk. 310. §-ának alkalmazása során a szavatossági igénnyel azonos tartalmú kártérítési igényt is bele kell-e érteni, vagy ez a szabály csak a következménykárok érvényesítésére vonatkozik. A III. ponthoz fűzött indokolásból azonban arra lehet következtetni, hogy a Legfelsőbb Bíróság – legalábbis a jogvesztő szavatossági határidő elteltét követően jelentkező hibák esetében – lehetségesnek ítélte a szerződéses szolgáltatás hibája, tehát a teljesítési érdek sérelme miatt is a kártérítés címén az 5 éves általános elévülési időben történő igényérvényesítést. Erre utal ugyanis az indokolás következő mondata:

„Előfordulhat, hogy a szerződés alapján szolgáltatott dolog hibája csak a Ptk. 308. §-ának (2) bekezdésében meghatározott jogvesztő határidő eltelte után jelentkezik. Ilyenkor már nem áll fenn a kötelezettnek a szavatosságon alapuló objektív helytállási kötelezettsége, szavatossági igény tehát nem érvényesíthető. Annak azonban nincs akadálya, hogy a jogosult – az általános

elévülési határidőn belül – a hibás teljesítéssel okozott kárának megtérítését követelje.”⁷

Kálmán György, a Legfelsőbb Bíróság akkori kollégiumvezető-helyettese pedig az I. sz. PGED-t ismertető tanulmányában egyértelműen úgy fogalmazott, hogy a jogvesztő határidő után jelentkező hiba esetében a szavatossági igény átfordítható kárigénnyé, vagyis a jogosult a kártérítés szabályai szerint követelheti a hiba kijavításának költségeit vagy a szolgáltatás csökkentértékűségében jelentkező vagyonsökkenést. Mindezt az észszerűség és a méltányosság követelményével indokolta. Hozzátette azonban, hogy az elvi döntés abban a kérdésben nem foglal állást, hogy a szavatossági elévülési, illetve jogvesztő határidők elteltét megelőzően jelentkezett hiba esetében sor kerülhet-e szavatossági igénnyel azonos tartalmú kártérítési igény érvényesítésére.⁸

A felmerült vitás jogértelmezési kérdésben az I. sz. PGED elfogadását követően a Legfelsőbb Bíróság Gazdasági Kollégiuma külön is véleményt nyilvánított. Az így megalkotott GK 41. számú állásfoglalás indokolása megállapítja, hogy a régi Ptk. 310. §-ában foglalt felelősségi szabály a hibás teljesítés folytán magában a szolgáltatott dologban bekövetkezett kárra (így például az értékcsökkenésre vagy a kijavítás költségére) és a hibás teljesítésből eredő egyéb károkra egyaránt kiterjed. Az ilyen károk megtérítésére irányuló igény esetében a kártérítési felelősségre a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség szabályait kell alkalmazni azzal, hogy a kártérítés mérséklésének – ha a jogszabály kivételt nem tesz – a régi Ptk. 318. § (1) bekezdése értelmében nincs helye. A felelősség módja és a kártérítés mértékének meghatározása során az állásfoglalás indokolásában kifejtettek szerint a régi Ptk. XXXI. fejezetében rögzített rendelkezéseket kell alapul venni. E szabályok alapján a károsult az általános elévülési határidőben kártérítésként az eredeti állapot helyreállítását, illetve a kár természetben vagy pénzben való megtérítését követelheti. Az állásfoglalás indokolása rámutatott: hibás teljesítés esetén a jogosult a szerződéses szolgáltatás hibája miatt, a teljesítési érdek sérelmének orvoslására választása

⁷ Az I. sz. PGED eredeti tervezete ennél jóval egyértelműbb megfogalmazást is tartalmazott. A tervezet ugyanis kimondta volna, hogy „[n]incs jogi akadály annak sem, hogy a jogosult olyan kártérítési igényt is érvényesítsen, amely kellékszavatossági igényként a törvényes határidőn belül is érvényesíthető lett volna.” Ez a mondat azonban a Legfelsőbb Bíróság kollégiumai közötti véleményeltérés miatt nem került bele az elvi döntés végleges szövegébe. Ld. KEMENES István: A gazdasági szerződések követelményei és az új Ptk. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2001/1., 21

⁸ KÁLMÁN György: Elvi döntés a szavatossági jogok érvényesítésének határidejéről. *Magyar Jog*, 1982/10., 900.

szerint érvényesíthet szavatossági vagy kártérítési igényt. A szavatossági igény-nyel azonos tartalmú kártérítési igény azonban a GK 41. számú állásfoglalás I. pontja szerint a szavatossági határidők eltelte után gazdálkodó szervezetek egymás közötti viszonyában általában akkor lehet megalapozott, ha a jogosultat nem terheli mulasztás abban, hogy a hibás teljesítést e határidőkön belül nem ismerte fel, illetőleg, ha a kötelezett magatartása vagy egyéb ok folytán a jogosult indokoltan volt olyan feltevésben, hogy a hibás teljesítést orvosolták, vagy orvosolni fogják. A jogosultnak ugyanis a körülmények által lehetővé tett legrovidebb időn belül meg kell győződnie arról, hogy a teljesítés megfelelő-e, és nem késlekedhet az igénye érvényesítésével.

Az ítélezési gyakorlat a GK 41. számú állásfoglalás I. pontjában rögzített, a kártérítési igények érvényesítésének lehetőségét szűkítő iránymutatását nem követte egységesen. A polgári ügyszakban eljáró bíróságok kialakuló joggyakorlata ugyanis akkor is lehetővé tette a teljesítési érdek sérelmében jelentkező kár megtérítését, ha a jogosult nem igazolta, hogy menthető okból mulasztotta el a szavatossági jogai érvényesítését. A kártérítési igény érvényesítésére ugyanis e bíróságok felfogása szerint nem lehetett irányadónak tekinteni a kellékszavatosság szabályait.

A hibás teljesítésből eredő jogvitákban mindezekre tekintettel egymással párhuzamosan kétféle, részben eltérő ítélezési gyakorlat alakult ki.⁹ A Legfelsőbb Bíróság végül a 2006. május 22-i kollégiumi ülésén úgy foglalt állást, hogy a GK 41. számú állásfoglalásában megfogalmazott iránymutatást a továbbiakban nem tartja fenn. Az állásfoglalás I. pontjának szűkítő rendelkezése, amely a szavatossági igény érvényesítésével kapcsolatos mulasztáshoz az azonos tartalmú kártérítés érvényesítésére vonatkozó jogosultság megszűnését, tehát a jogvesztés jogkövetkezményét fűzte, a régi Ptk. rendelkezéseivel valóban nem állt összhangban. Az is nyilvánvaló azonban, hogy a polgári ügyekben eljáró bíróságok által követett joggyakorlat többségivé, általánosan elfogadottá válásában jelentős szerepe volt annak is, hogy a bírói gyakorlat úgy ítélte meg, a 6 hónapos elévülési jellegű kellékszavatossági határidő rövidege, illetve az 1 vagy 3 éves szavatossági határidők jogvesztő jellege számos esetben méltánytalanul elzárja a jogosultat a szolgáltatás hibájában jelentkező vagyoni érdeksérelme orvoslásától. A méltánytalan eredmény elkerülése érdekében pedig szükség van a kártérítés jogintézményére, amely az általános elévülési időben biztosítja az elszenvedett jogsérelem kiküszöbölését.

⁹ PETRIK Ferenc (szerk.): *Szavatosság, jóállás és fogyasztóvédelem*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1995. 72–73.

A jogirodalomban a kellékszavatosság és a kártérítés egymáshoz való viszonyának megítélésében ugyancsak többféle álláspont alakult ki. Az egyik felfogás szerint a szavatosság és a kártérítés a hibás teljesítés objektív, illetve szubjektív jogkövetkezményei. Mindkét jogintézmény alkalmas a kellékhiba folytán a szerződéses szolgáltatást érintően bekövetkezett negatív vagyonejtőlódás kiküszöbölésére. Emellett a kártérítés a hibás teljesítés által előidézett további vagyoni hátrányokat is képes kiegyenlíteni. A jogosult a szolgáltatást hibájában álló vagyoni hátránya esetében a választása szerint érvényesíthet szavatossági vagy kártérítési igényt.¹⁰ Egy másik álláspont szerint a jogosult a dolog hibája miatt a jogvesztő szavatossági határidőn belül csak szavatossági igényt érvényesíthet. A kártérítés rendeltetése a határidőn kívül felismerhető teljesítési hibákból eredő, valamint a szolgáltatás hibáján kívüli, de azzal okozati összefüggésben álló károk megtérítése.¹¹ Megjelent a jogirodalomban az a vélemény is, amely szerint a kártérítés és a kellékszavatosság az általános és a különös viszonyában állnak egymással. A hibás teljesítéssel okozott kárfajták közül ezért a szavatosság a teljesítési érdek sérelmére, a kártérítés pedig csak a következménykárokra vonatkozik.¹²

A fogyasztói adásvételről szóló 1999/44/EK irányelv előírásainak a magyar jogba történő átültetése érdekében a régi Ptk.-t 2003. július 1-jei hatállyal módosító 2002. évi XXXVI. törvény újraszabályozta a kellékszavatossági jogok rendszerét. A törvényt módosítás a szavatossági jogokat ún. kétlépcsős rendszerbe sorolta, vagyis rangsort állított fel közöttük. Az elsődlegesen választható szavatossági jogok a hiba természetbeni reparációját kívánták biztosítani, a másodlagosan, további feltételek fennállása esetén érvényesíthető szavatossági jogok rendeltetése pedig a hibás teljesítés pénzbeli orvoslása, illetve a jogviszony felszámolása volt. Az irányelv átültetésekor a jogalkotó nem tett különbséget a fogyasztói és a nem fogyasztói szerződések között.¹³

A törvényt módosítás a hibás teljesítésből eredő károk megtérítésére vonatkozó szabályozást tartalmi szempontból nem érintette. A kellékszavatossági jogok kétlépcsős, kötött rendszerének bevezetése ezért tovább növelte a szavatosság és

¹⁰ MISKOLCZI BODNÁR Péter: Szavatosság és szerződésen alapuló kártérítés. *Magyar Jog*, 1988/10. 873., 876.

¹¹ KEMENES István: Szolgáltatás és (vagy) kártérítés a szolgáltatás hibája miatt. *Magyar Jog*, 1985/1. 54.

¹² KEMENES István: A szavatosság, a jóállás és a kártérítés egyes kérdéseinek újraszabályozásához. *Magyar Jog*, 1992/1. 21–22.

¹³ Az irányelv átültetésével kapcsolatban ld. VÉKÁS Lajos: A fogyasztói adásvételről szóló EK irányelv és átültetése a magyar polgári jogba. *Magyar Jog*, 2000/11. 652–656.

a kártérítés jogintézményei közötti feszültséget. A szolgáltatás hibás volta miatt kártérítés címén történő igényérvényesítés ugyanis a régi Ptk. 2003. július 1-től hatályos szabályainak alkalmazása esetében a szavatossági határidők mellett a szavatossági jogok sorrendjére vonatkozó előírások kikerülését is lehetővé tette.

A szavatosság és a kártérítés közötti összhang biztosítása érdekében a Szegedi Ítéltábla Polgári Kollégiuma 2/2004. (VI. 17.) szám alatt kollégiumi ajánlást fogadott el, amely szerint a jogosult a hibás teljesítéssel okozott, a szolgáltatás hibájában álló kár megtérítése címén a dolog értékcsökkenésének, illetve a hiba észszerű kijavításával indokoltan felmerült vagy várható költségeink pénzbeli megtérítését követelheti. A szavatossági jogokkal azonos tartalmú természetbeni kártérítési igényt a jogosult az ajánlás szerint nem érvényesíthet. Az ajánlás indokolása rögzítette, hogy a hibás teljesítéssel okozott vagyoni érdeksérelmek közül a szavatosság csak a szolgáltatás hibájában álló tapadókárra, míg a kártérítés meghatározóan a következménykárokra vonatkozik. A szavatosság a hiba természetbeni orvoslására szolgáló speciális jogintézmény, ezzel azonos tartalmú természetbeni kártérítési igény ezért nem érvényesíthető. A szolgáltatás hibája miatt a dolog értékcsökkenésében megtestesülő kár pénzbeli megtérítésére azonban a kártérítés alkalmazható. A két jogintézmény között a szolgáltatás hibájának pénzbeli megtérítése körében fordulhat elő átfedés. Az ellenérték arányos leszállításához való jog ugyanis szavatossági igényként és pénzbeli kártérítésként egyaránt érvényesíthető.

A kollégiumi ajánlásban kifejtetteket a bíróságok egy része követte jogalkalmazási tevékenysége során, míg más bíróságok a Legfelsőbb Bíróság változatlanul fenntartott gyakorlatában megfogalmazott elveket tartották iránymutatónak. Az ítélkezési gyakorlat egysége tehát ismételten felbomlott.

A Kúria az egységes jogalkalmazás biztosítása érdekében a hibás teljesítéssel kapcsolatos egyes jogalkalmazási kérdésekről szóló 1/2012. (VI. 21.) PK vélemény 14. pontjában a hibás teljesítésből eredő kártérítési igények érvényesítésére is iránymutatást adott. A kollégiumi vélemény e pontja kimondta, hogy a jogosult a régi Ptk. 310. §-a alapján a hibás teljesítésből eredő mindenfajta kára megtérítését követelheti. Ennek megfelelően mind a teljesítési érdek sérelmét jelentő (tapadókárok), mind az egyéb kárai (következménykárok) megtérítésére igényt tarthat. A kártérítési igény érvényesítésére nem vonatkoznak az egyes szavatossági jogok érvényesítésének szabályai.¹⁴

¹⁴ A Kúria kollégiumi véleménye a hibás teljesítéssel kapcsolatos perekben 2011-ben lefolytatott országos vizsgálat tapasztalatai alapján született. A vizsgálat egyértelművé tette, hogy a bíróságok a hibás teljesítésből eredő kártérítési igények érvényesítésének feltételeit gyakorlatukban eltérően ítélik meg. Ismert volt ugyanakkor az is, hogy a készülő Ptk. ezt a

3. Kártérítés kellékhibás teljesítés esetén a Ptk. szabályai szerint

Az ismertetett előzményeket követően 2014. március 15-én hatályba lépett Ptk. 6:142. §-a mindenfajta szerződésszegés esetére, a 6:174. § (1) bekezdése pedig külön a hibás teljesítéshez kapcsolódóan is rendelkezik a szerződésszegő fél kártérítési felelősségéről. E szabályok a hibás teljesítéssel a szolgáltatás tárgyában bekövetkezett kár (tapadókár) és a következménykárok megtérítését egyaránt lehetővé teszik. A kártérítés tehát – a kellékszavatosság és a jótállás mellett – a Ptk. szabályainak alkalmazása során is a hibás teljesítés egyik jogkövetkezményének tekinthető.

A kártérítés a Ptk. rendelkezései szerint – a kellékszavatosság jogintézményétől eltérően – továbbra sem jelent feltétlen helytállási kötelezettséget. A kötelezett ugyanis a Ptk. 6:174. § (1) bekezdése és 6:142. §-a értelmében kimentheti magát a hibás teljesítésért való felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a hibás teljesítést ellenőrzési körén kívül eső, szerződéskötés időpontjában előre nem látható körülmény okozta, és nem volt elvárható, hogy a körülményt elkerülje vagy a kárt elhárítsa. Ilyen, a kimentésre alapot adó körülmények lehetnek például a *vis maior* tipikus esetei, bizonyos állami intézkedések vagy politikai, társadalmi események, a saját üzemi rend zavarain kívül eső súlyos üzemzavarok stb.¹⁵

A tapadókár és a következménykárok megtérítésére eltérő feltételek szerint kerülhet sor. A szolgáltatás tárgyában bekövetkezett kár (tapadókár) megtérítéséről a Ptk. 6:174. § (2) bekezdése rendelkezik. E szabály értelmében a jogosult

kérdést várhatóan a régi Ptk.-ban foglaltaktól eltérően fogja szabályozni. A Kúriának ebben a helyzetben azt kellett eldöntenie, hogy a jogegység biztosítása érdekében nyújt-e iránymutatást az alsóbb fokú bíróságok részére, és ha igen, milyen tartalommal teszi. A Kúria Polgári Kollégiuma – amint azt a PK vélemény 14. pontjához fűzött indokolás rögzíti is – egyetértett azzal, hogy szükséges a kártérítési igény érvényesítésére vonatkozó feltételek megfelelő újraszabályozása, a kellékszavatosság és a kártérítés egymáshoz való viszonyának egyértelmű jogszabályi rendezése. Nyilvánvaló volt azonban, hogy a régi Ptk. szabályait még hosszú ideig, a Ptk. hatályba lépését követően is alkalmazni kell a korábban kötött szerződésekre. A Ptk. tervezetében szereplő szabályozási megoldás viszont a régi Ptk. rendelkezéseitől jelentősen eltért, azt a régi Ptk. alkalmazása során nem lehetett figyelembe venni. A Szegedi Ítéletábla 2/2004. (VI. 17.) számú kollégiumi ajánlása és a jogirodalomban a szavatosság és a kártérítés viszonyával kapcsolatban megfogalmazódott más, a Legfelsőbb Bíróságnak az 1990-es évek közepére egységgé vált, a teljes kártérítés elvén nyugvó gyakorlatától eltérő elképzelések, javaslatok a régi Ptk. szabályaival szintén nem álltak összhangban. A Kúria Polgári Kollégiuma mindezekre figyelemmel döntött úgy, hogy a jogalkalmazás egységének biztosítása érdekében a régi Ptk. alkalmazásának időszakára az addigi gyakorlatának megfelelő tartalmú, azt megerősítő iránymutatást bocsát ki.

¹⁵ WELLMANN i. m. 276–279.

az ilyen károk megtérítését akkor követelheti, „ha kijavításnak vagy kicserélésnek nincs helye, vagy ha a kötelezett a kijavítást vagy a kicserélést nem vállalta, e kötelezettségének nem tud eleget tenni, vagy ha a jogosultnak a kijavításhoz vagy kicseréléshez fűződő érdeke megszűnt.”

A Ptk. 6:174. § (2) bekezdése tehát három esetben, háromféle – vagylagos – feltétel fennállása esetén teszi lehetővé a tapadókár megtérítése iránti igény érvényesítését. Ezek a feltételek maradéktalanul azonosak az ún. második lépcsőbe tartozó, a hibás teljesítés pénzbeli kompenzációját, illetve a jogviszony felszámolását biztosító kellékszavatossági jogok, az árleszállítás, a kötelezett költségén történő javítás vagy javíttatás és az elállás választásának a Ptk. 6:159. § (2) bekezdés b) pontjában meghatározott feltételeivel. Ez azt jelenti, hogy a szolgáltatás hibás voltában megnyilvánuló vagyoni hátrány kártérítés címén csak akkor orvosolható, ha az ún. első lépcsőbe tartozó kellékszavatossági jogok érvényesítésének nincs helye. A tapadókár megtérítése iránti igény ezért ebből a szempontból az ún. második lépcsőbe tartozó szavatossági jogokkal helyezhető egy sorba, lényegében azok alternatívájaként választható.¹⁶

A szerződésszegéssel okozott kárt a Ptk. 6:144. § (2) bekezdése folytán alkalmazandó 6:527. § (1) bekezdése értelmében a károkozó főszabály szerint pénzben köteles megtéríteni, kivéve, ha a körülmények a kár természetben való megtérítését indokolják. Fokozottan érvényesül a pénzbeli megtérítés elsődlegessége a tapadókár esetében. A Ptk. 6:174. § (2) bekezdése értelmében ugyanis ilyen kárigény érvényesítésére eleve csak akkor kerülhet sor, ha a hibás teljesítés természetbeni orvoslására – az ún. első lépcsőbe tartozó kellékszavatossági jogok igénybevételével – nincs lehetőség, vagy a jogosultnak az ehhez fűződő érdeke megszűnt.

A Ptk. 6:174. § (2) bekezdése a tapadókár megtérítése iránti igény érvényesítését a kellékszavatossági jogok érvényesítésére meghatározott határidőkhöz köti. Ez azt jelenti, hogy az ilyen kárigény érvényesítésére nyitva álló határidő a teljesítés időpontjától számított 1 év [6:163. § (1) bekezdés], fogyasztó és vállalkozás közötti szerződés esetében 2 év, ha pedig a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződés tárgya használt dolog, a felek legalább 1 éves határidőben is megállapodhatnak [6:163. § (2) bekezdés]. Ha a szerződés alapján szolgáltatott dolog ingatlan, a tapadókár iránti igény érvényesítésének határideje 5 év [6:163. § (3) bekezdés]. A határidők mindegyike – amint az a Ptk. 6:174. § (2) bekezdésének második mondatából is következik – elévülési jellegű.

¹⁶ Uo. 378.

Az, hogy a Ptk. 6:174. § (2) bekezdése a szolgáltatás tárgyában bekövetkezett kár megtérítését csak az ún. második lépcsőbe tartozó kellékszavatossági jogok választására vonatkozó feltételek megvalósulása esetén és kizárólag a kellékszavatossági határidőkön belül teszi lehetővé, nyilvánvalóan azt célozza, hogy a teljesítési érdek sérelmének, a szolgáltatás hibás voltában jelentkező vagyoni hátrálynak az orvoslására alapvetően ne a kártérítés, hanem a kellékszavatosság szolgáljon.¹⁷ Kérdésként vethető fel ezzel kapcsolatban, hogy a jogosult számára mikor lehet indokolt, hogy az érdeksérleme orvoslását ebben a körben ne a szavatosság, hanem a kártérítés szabályai szerint kérje, milyen előnyei származhatnak a jogosultnak a kártérítés címén történő igényérvényesítésből.

A szolgáltatás tárgyában bekövetkezett kár miatt a jogosultat a Ptk. 6:143. §-a alapján hibás teljesítés esetén is teljes kártérítés illeti meg. A kár fogalma, a kártérítés módja, a jogosult kármegelőzési, kárelhárítási és kárenyhítési kötelezettségének megítélése és következményei tekintetében a Ptk. 6:144. § (1) és (2) bekezdése szerint ilyenkor is a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség szabályai az irányadók azzal, hogy a kártérítés méltányosságból való mérséklésének nincs helye.

E szabályok értelmében a szerződéses szolgáltatás hibás voltában megnyilvánuló tapadókár megtérítéseként a jogosult a hiba kijavítási költségének megfizetését, illetőleg annak az értékcsökkenésnek a megtérítését követelheti, amelyet a szolgáltatás a hibás teljesítés folytán elszenvedett.¹⁸ Kérdés, hogy az ilyen alapon megítélhető kártérítés összege azonos-e azzal az összeggel, amelyhez a jogosult a kellékszavatosság szabályai alapján, a kötelezett költségén történő javítás vagy javíttatás, illetőleg az árleszállítás szavatossági jogok érvényesítése esetén juthatna, vagy eltérhet attól, esetlegesen meghaladhatja azt.

A kötelezett költségén történő javítás vagy javíttatás jogának választása esetén a jogosult a Ptk. 6:159. § (2) bekezdés b) pontja értelmében a szükséges és reális kijavítási költség megfizetését követelheti a kötelezettől. Erre akkor is lehetősége van, ha a javítást még nem végezték el.¹⁹ A szükséges és reális javítási költség a hibás teljesítéssel a szolgáltatás tárgyában okozott hátrány kijavítással történő megszüntetéséhez szükséges valamennyi indokolt kiadást magában foglalja. Ha a jogosult a kártérítés szabályai alapján tart igényt a kijavítási költség megfizetésére, ugyanezeknek az indokolt kiadásoknak a

¹⁷ VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *Kommentár a Polgári törvénykönyvhöz*. II. kötet. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 1606.

¹⁸ Uo. 1610.

¹⁹ WELLMANN i. m. 353–354.

megtérítését követelheti azzal, hogy ebben az esetben szóba jöhet a jogosult kárenyhítési kötelezettségének vizsgálata, illetve a javítás által esetlegesen előidézett értéknövekedés értékelése is. A kártérítésként megítélhető összeg tehát ilyenkor legfeljebb azonos lehet azzal, amihez a jogosult a szavatosság szabályai alapján juthat, meg nem haladhatja azt.

Az árleszállítás rendeltetése a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közötti, a hibás teljesítés folytán megbomlott értékegyensúly helyreállítása az ellenszolgáltatás megfelelő csökkentésével. Mértékét a vételárból vagy a szerződésben kikötött más ellenértékből kiindulva annak vizsgálatával kell meghatározni, hogy a hiba a vételárhoz (díjhoz) viszonyítva mekkora értékcsökkenést idézett elő. A forgalmi értékviszonyok mellett ebben a körben értékelni kell a hiba jellegét, a szerződéses szolgáltatás élettartamára, rendeltetésszerű használhatóságára és egyéb jellemzőire gyakorolt hatását is.²⁰ A kártérítés funkciója – az árleszállításétól eltérően – a károsult által elszenvedett vagyoni hátrány megtérítése. A hibás teljesítés által előidézett értékcsökkenés esetében ez a vagyoni hátrány abban jelentkezik, hogy a jogosult a hiba folytán a teljesítéskor a hibátlan szolgáltatás értékéhez képest kisebb értékű szolgáltatáshoz jutott.²¹ Ezen értékcsökkenés miatt a kártérítési felelősség általános szabályai, köztük a káronszerzés tilalmára vonatkozó rendelkezés alapján megítélhető kártérítés összege a hiba értékcsökkentő hatása miatt megállapítható árleszállítás mértékét nyilvánvalóan nem haladhatja meg.

A kellékszavatosság és a kártérítés jogintézményei tehát eltérő jogalapon és elvek mentén nyújtanak ellentételezést a szolgáltatás tárgyának hibás volta miatt a jogosult számára. Megállapítható ugyanakkor, hogy a szavatosság szabályai alapján érvényesíthető igények ebben a körben mintegy 'lefedik' a kártérítés címén elérhető kompenzáció mértékét. Az ötféle kellékszavatossági jog megfelelően képesnek mutatkozik a teljesítési érdek sérelmének orvoslására.²² A jogosult tehát nem kerülhet előnyösebb helyzetbe azzal, hogy kellékszavatossági jogainak érvényesítése helyett tapadókára megtérítését kéri.

A jogosultnak erre figyelemmel legfeljebb egyéb okból fűződhet érdeke ahhoz, hogy vagyoni hátránya kompenzációját ne a szavatosság szabályai

²⁰ PETRIK i. m. 44–45.

²¹ A tapadókár bekövetkezésének ideje – függetlenül attól, hogy a hibát ténylegesen mikor észlelik – szükségképpen mindig a teljesítés időpontja, hiszen ez a kár éppen abban áll, hogy a szerződéses szolgáltatás a teljesítéskor hibás.

²² Fuglinszky Ádám találó megfogalmazása szerint tapadókárnak hibás teljesítés esetén mindazok a károk tekinthetők, „[a]melyek egyébiránt kellékszavatossági igénygel (is) elháríthatók”. Ld. WELLMANN i. m. 285.

alapján, hanem kártérítés címén kérje. Ilyen eset lehet például – amint arra Leszkoven László utalt –, ha a kötelezett a hibás teljesítéssel szándékosan okozta a kárt. A kártérítési követeléssel szemben ugyanis ilyenkor a Ptk. 6:51. § (1) bekezdés b) pontja értelmében nem kerülhet sor beszámításra.²³

Mindezekből következően a hibás teljesítés körében a kártérítés alapvető rendeltetése a következménykárok megtérítése. Az ilyen igények érvényesítésére a Ptk. 6:174. § (2) bekezdése nem vonatkozik. A jogosult a hibás teljesítésből eredő következménykárok megtérítését az általános elévülési időben, a szerződésszegéssel okozott károkra vonatkozó, a Ptk. XXII. fejezetében (különösen a 6:142.–6:144. §-okban) rögzített általános szabályok alapján követelheti.

²³ LESZKOVEN László: *Szerződésszegés a polgári jogban*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016. 304.

KÖZELÍTÉSEK A ‘SZÖVETSÉG’ ÓSZÖVETSÉGI ÉRTELMEHEZ

FRIVALDSZKY János*

1. Bevezetés

E tanulmány semmilyen tekintetben nem kíván szűk értelemben vett módon egzegétikai igényű, illetve beállítottságú lenni, egyrészt tudván azt, hogy az ilyen szemléletű kutatások nagyon szerteágazóak, s a különböző korokban íródott szövegrétegek pontos keletkezése, illetve az egyes ószövetségi szöveghelyek minden tekintetben egyértelmű szövegrétegekhez való besorolhatósága tekintetében még mindig nem jutottak nyugvópontra a kutatások, azok eredményei. A bibliai szövegek keletkezéstörténetének vizsgálata nyilván a mélyebb megértés felé vezethet. Azt tapasztaltuk azonban, hogy ez nem feltétlenül van így, s ez a másik ok, amiért nem a szövegegzegézis útját járjuk. Találkozunk ugyanis olyan művekkel is, amelyek úgy vizsgálják például az egyes szövetség-formák, illetve azok szövegelemeinek történeti keletkezésének körülményeit, hogy közben a teológiai üzenet megértése – ami pedig a Biblia fő mondanivalója – nem minden tekintetben vezérli egyértelműen a kutatást. Kérdés, hogy ez jelent-e problémát a helyes bibliai egzegézis, azaz a specifikus értelem elérése, feltárása szempontjából. Amennyiben a Bibliát eredeti teológiai jelentésében, jellegében tekintjük – tehát ha nem ideológiai prekonceptióból induló kritikai-cáfoló indítatású, vagy pedig szűklátókörűen intézménytörténeti a megközelítésmódunk –, akkor úgy véljük, hogy igen, minthogy a bibliai szöveg mindenképpen Isten üdvözítő tervének fényében értelmezendő és így is kutatandó, hiszen ez a Biblia mint szent könyv értelme és jelentése. A tanulmányunk célja tekintetében elengedhetetlen a teológiai értelemben vett erkölcsi, ha tetszik: üdvtörténeti

* Egyetemi tanár (PPKE JÁK).

mondanivaló feltárása, ami a morálteológiai és a morálfilozófiai nézőpont érvényesítését teszi így szükségessé a kutatásunkban. Úgy véljük, hogy majdnem az összes, különböző módszertant követő ‘szövetség’-elemzési mód (szövegréteg-elemző, intézménytörténeti, kulturális-antropológiai és történeti, jogtörténeti, jogteológiai stb.) rámutat a Szövetség (morál)teológiai üzenetének egy-egy fontos aspektusára, ezért inkább magára a teológiai mondanivalóra igyekszünk fókuszálni, s ezért kívánjuk a legkülönbözőbb elemzési módokat és azok eredményeit áttekinteni, hogy jobban megérthessük a Szövetség valódi tartalmát. Ezért – ezen egyes megközelítések esetleges egyoldalúságaira való rámutatásán túl – törekszünk a bennük rejlő morálteológiai mondanivaló értékelésére. Azaz (majdnem) minden, a Szövetséget érintő kutatási irányzat jegyében született eredményben keressük a morálteológiai mondanivaló szempontjából az előremutató elemet, s úgy véljük, hogy ezek együtt adhatnak árnyaltabb képet a szóban forgó elemzési tárgyunk mélyebb megértéséhez.

Nemcsak az érdekel minket azonban, hogy mikor válik a szövetség teológiai fogalommá, azaz mikor nyer az teológiai jelentőséget,¹ hanem az is, hogy mit jelentett az akkor, amikor még nem bírt ilyen értelemmel. Úgy véljük, hogy csak akkor értjük meg igazán annak teológiai tartalmát, ha a korábbi értelmeit is mögé vetítjük, s azokat is szem előtt tartjuk a teológiai értelem-meghatározáskor. A szekuláris tartalom ugyanis (amely a ‘szövetség’ esetében mindig is bírt egyfajta szakrális jelentéssel) – a majd tárgyalandó módon – bizonyos tekintetben és módon átalakulva kihatott a ‘szövetség’ zsidó, teológiai értelmére. Arról van tehát szó, hogy a zsidók kezdetben az ősi természetes atyafiság-alapú szövetség, illetve a korabeli (nemzetközi) hűbéri szövetségek analógiájára értelmezték az őket Urukhoz fűző kapcsolatukat. Az a kérdés, hogy ez mikor és hogyan történt meg?² A korábbi feltevésekkel szemben nyilvánvalóan nem csak a deuteronomiai hagyományban, bár ott nyeri el a szövetségsgondolat a legteljesebb kifejeződését.

Végezetül McCarthyval együtt azt mondhatjuk, hogy a szövetség mint kapcsolati valóság, mint dolog kutatása a dolgozatunk tárgya, s nem pedig a

¹ Voltaképpen szinte egyedül ez áll Perlitt igazi érdekelődésének homlokterében. Dennis J. MCCARTHY: *Treaty and Covenant. A Study in Form in the Ancient Oriental Documents and in the Old Testament*. Róma, Biblical Institute Press, 1978. 24. McCarthy célkitűzése éppen az, hogy a szövetség fogalomtörténetét írja meg.

² Vö. uo. 286.

zsidó 'berít' szó jelentésének az elemzése, etimológiája,³ amely egyébként is a homályba vész, s eléggé bizonytalan eredetű.

2. A 'szövetség' gyökerei nyomában: az ősi atyafisági-törzsi szövetségi kapcsolatok és/vagy a korai hűbéres-vazallusi szerződések adhatták-e a mintát?

Mivel a Jahve által kötött szövetség(ek) keletkezéstörténeti kutatása továbbra is folyamatban van – bár egy jó évtizeddel ezelőtt az került egy helyütt megállapításra, hogy nem túl számos az egy évtized alatt e témában született, új kutatási eredményeket tartalmazó művek száma⁴ –, ezért mindmáig nem teljesen lezárt a szövetség(ek), vagy akár a 'szövetségi formula' kutatása sem. A tendenciát tekintve elmondható – írja például Scott Hahn –, hogy a lényegileg egyoldalú és egyszerűen kötelezettség-központú szövetség-felfogásoktól afelé mozdulnak el a kutatások, hogy a szövetség – eredetét tekintve – *atyafiság-jellegű köteléket* (*kinship bonds*) hoz létre, azaz egy *kapcsolatot*, és a kötelezettségek így, e relációban tekintendőek a szövetséget kötő felek között. Ez tehát egy olyan jól megalapozottnak tűnő kutatási hipotézis a zsidó nép kezdeteinél fellelhető 'szövetség' emberi-társadalmi eredetére és annak mibenlétének magyarázatára, amelyet a kortárs vonatkozó (leginkább angolszász) szakirodalom nagytöbbsége immáron szinte már tézisként fogad el. Ez a (hipo)tézis arra is magyarázatot igyekszik adni, hogy mit is érthettek esetleg a 'szövetség' valósága alatt a választott nép tagjai akkor, amikor az Úr Szövetséget ajánlott népének. Természetesen – tehetjük mi hozzá – az alkalmazandó szemlélet, s annak érvénye attól függ, hogy milyen típusú szövetségről van szó. Azonban manapság a Sínai-hegyen történő szövetségkötésre is alkalmazzák – áttételesen – az atyafiság-jellegű köteléket létrehozó szövetségkötési módozatot, mintát. (Mint majd látni fogjuk, ekképpen nem csupán a korabeli hettita főhűbér-úri-vazallusi szövetségekkel való alaki, formai hasonlóságot hangsúlyozzák immáron.) Ennek többek között az a jelentősége, hogy e nyugat-szemita törzsi csoportok körében hajdanán volt társadalomszerveződés alapját jelentő atyafiság alapú kedvezményeket és köteleességeket jelentő szövetségi köteléket más

³ Uo. 21. A 'berít' kifejezés etimológiája nagymértékben bizonytalan. Francesco SPADAFORA (szerk): *Dizionario Biblico. A–L.*, Róma, Studium, 1963. 42

⁴ Scott HAHN: *Covenant in the Old and New Testaments: Some Current Research* (1994–2004). *Currents in Biblical Research*, vol. 3., no. 2. (2005) 263. <https://stpaulcenter.com/documents/scripture/CBR%20Covenant%20Research-2005.pdf>

egyénekre, csoportokra is *ki lehetett terjeszteni*, beleértve az *idegeneket* is. E népek kulturális és politikai fejlődésével a szövetség intézménye az idegen (nem az atyafisághoz tartozó) egyéneknek, illetve csoportoknak a társadalom családias struktúrájának közegébe történő *integrálásának* eszközévé vált.⁵ Eszerint a Frank Moore Cross⁶ nevével is fémjelezhető kutatási irányzat szerint a ‘testvériség’ és az ‘atyaiság’, valamint a ‘szeretet’ szövetségi fogalmai, azaz a ‘jogi atyafiság’ (*kinship-in-law*) szövetségi nyelvezete a ‘hús-vér atyafiság’ (*kinship-in-flesh*) szótárából származna.⁷ Ezáltal a hagyományos szövetségkutatások akaratlanul is túlságosan egyoldalú jellege, azaz etikai/jogi, kultikus vagy politikai hangsúlyozottsága fontos adalékkal, többlet-szemponnttal egészült ki.⁸ Ezen optikában a ‘szövetség’ mindezen aspektusokkal rendelkezik. Az – eszerint a megközelítés szerint – voltaképpen a családi kapcsolatok kiterjesztése, minthogy a *kiterjesztett család* (bet ‘ab’) képezte az ősi szemita társadalom jogi, vallási és politikai tevékenysége számára a meghatározó keretet. McCarthy úgy fogalmaz, hogy a *berít* egy társadalmi szükségletet elégített ki, azt, hogy miként lehet megbízható kapcsolatokat létrehozni a természetes családi relációkon túl.⁹ Ezen, a szövetség kulturális-társadalmi ősi tapasztalatát is értékelő felfogásban az Úr által adományozott Szövetség¹⁰ nem az eredeti természetes és spontán izraelita vallásra kívülről tétetett késői, egyfajta merev, jogi valóságként, amiképpen azt sokan manapság is vélik.¹¹ Éppen ellenkezőleg áll a helyzet: a ‘szövetség’ emberi- társadalmi intézménye – e koncepcióban – a szemita törzsek természetes, atyafiság-alapú szerveződésében gyökerezik.¹² Ez volt az a történeti-kulturális közeg tehát, amely a Jahve által felkínált Szövetség fogalmi és társadalmi kontextusát – mintegy hermeneutikai meghatározottságként – adhatta. E kulturális antropológiai alapokon nyugvó koncepció a német iskola (Lothar Perlitt, Ernst Kutsch) szemléletmódját kérdőjelezte meg. A hatvanas évek legvégén, illetve a hetvenes évek elején a Lothar Perlitt és

⁵ Uo. 264–265.

⁶ Ld. Frank Moore Cross: *From Epic to Canon: History and Literature in Ancient Israel*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1998.

⁷ HAHN i. m. 265.

⁸ Vö. uo.

⁹ MCCARTHY i. m. 20–21.

¹⁰ Az ószövetségi ‘Szövetség’-et, meghatározó isteni valóságként vett értelmében nagybetűvel írjuk, amint a Tórát is. Csak akkor nem írjuk így, ha az – bár az adott esetben a Bibliára kerül is alkalmazásra – főként filozófiai vagy történeti fogalomként, vagy ilyen értelmében is kerül meghatározásra, illetve ilyen alkalmazásáról van szó.

¹¹ Vö. HAHN i. m. 265.

¹² Uo.

Ernst Kutsch nevével fémjelzett német irányzat ugyanis kitartóan a 'szövetség' teológiai értelmének késői, deuteronomiai jellege mellett állt ki,¹³ amely Izrael Istenéhez való kapcsolatát fémjelzi, miközben a 'szövetség' kifejezés maga nem egy kapcsolatot jelöl, hanem *egyoldalú kötelezettséget*, amelyet az egyik félre rónak, illetve az azt elfogadja.¹⁴ Cross nézőpontjából tekintve e német kutatók a teológiai ételemben vett szövetség-fogalom késői voltából és a bibliai szövegek irodalmi-történeti rétegződésének elméleti konstrukciójának feltételezéséből indulnak ki, s az így eredményezett rétegződöttséget éppen e feltételezés bizonyítékaul állítják be.¹⁵ Az egyiptológus Kenneth A. Kitchen¹⁶ – írja Hahn – még tovább megy Crosshoz képest, és azt állítja, hogy még Izrael szövetségi hagyományának irodalmi formája is korai idősakra nyúlik vissza, amely állítását az ószövetségi szövetség-szövegek és a Kr. e. késő második évezredbeli hettita szövetségi dokumentumok közötti feltűnő formai hasonlóságokra alapítja. Azért lehetett érdekes ez az összevetés, mivel összesen 21 alkalommal¹⁷ hivatkozva az Ószövetség a hettita népet, amely mint történeti kontextus egyrészt igazolja az Ószövetség történeti hitelességét, másrészt megtudhatjuk azt is ezen idézetekből, hogy mi az Úr terve velük, illetve azt, hogy a választott népnek miképpen kellett hozzájuk viszonyulnia. Tehát a szoros történelmi-földrajzi közelség okán érdemes e nép szövetségekötési gyakorlatát tanulmányozni.¹⁸

Mi az e tanulmányban ismertetett kutatási eredmények nyomán úgy véljük, hogy a szövetség-gondolat, teológiai értelmében is korai eredetű, márcsak azért is, mert a deuteronomiai szövegeket megelőzően is számos bibliai for-

¹³ Vö. MCCARTHY i. m. 22–23.

¹⁴ McCarthy elemzése a fenti két szerző eredményei tekintetében különösen figyelemre méltóak, hiszen majdhogynem paradigmátikus fordulatot jelentenek a szövetség mibenlétét érintő tézisei a korábbi kutatási eredményekhez, a tudomány akkori állásához képest. McCarthy feltétlenül elismeri Kutsch kutatási eredményeit, annak érdemeit. Azonban az nincsen minden tekintetben bizonyítva, hogy a 'szövetség' 'kötelesség'-et, vagy, hogy egyenesen 'parancs'-ot jelentene. A lényeg a mi szempontunkból az, hogy a külsőleg adott kötelezettség és parancs-központú felfogáshoz képest McCarthy a kapcsolat-alapú megközelítés felé viszi el – helyesen – a *berit* fogalmát, valódi jelentését. Hangsúlyozza, hogy a kapcsolat nem a szövetség mellékterméke, hanem annak lényegi eleme. Vö. uo. 20.

¹⁵ HAHN i. m. 265.

¹⁶ Kenneth A. KITCHEN – Paul J. N. LAWRENCE: *Treaty, Law and Covenant in the Ancient Near East*. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2012.

¹⁷ Ter 15, 20; Kiv 3, 8–17; 13, 5; 23, 23; Szám 13, 29; Mtörv 7, 1; Józs 1, 4; 3, 10; 24, 11; Bír 1, 26; 3, 5; 1Kir 9, 20; 10, 29; 11, 1; 2Kir 7, 6; 2Krón 1, 17; 2Krón 8, 7; Ezdr 9, 1; Neh 9, 8. Hivatkozva: René LOPEZ: *Israelite Covenants in the Light of Ancient Near Eastern Covenants* (Part 1 of 2). *CTS Journal*, vol. 9. (2003), 93. o. 11. jegyzet. http://chafer.nextmeta.com/files/v9n2_6israelite_covenants.pdf

¹⁸ E tekintetben lásd elsősorban Sulyok Gábor kutatási eredményeit.

rásban jelen van, amely szövegek nyelvezete és gondolatísága különbözik a deuteronomiai szövegekbeli megfogalmazásokról. Mindezeknek például Perlitt nem szentel megfelelő, kellő figyelmet.¹⁹ Öt egyedül az a kérdés foglalkoztatja, hogy a ‘szövetség’ fogalom mikor ölt teológiai jelentőséget?²⁰ Márpedig a szövetség-gondolat történeti-társadalmi előzményeinek tanulmányozása is fontos feladat, hogy annak ószövetségi teológiai értelmét is jobban megérthessük. Ezt a munkát kívánta elvégezni McCarthy az általunk hivatkozott kötetében.

Még George E. Mendenhall volt az, aki a kortárs bibliai szövetségkutatásokat elindította, amikor is az ószövetségi, s különösen a Sínai-hegyen történő szövetségkötést (Kiv 19–24) összevetette a hettita (fő)hűbérúri egyezményekkel (1955).²¹ Az ő 1955-ben született tanulmánya inspirálta Kitchent arra, hogy belekezdjen a fent említett kutatásaiba.²² Voltak, akik továbbra is a hettita szövetségekkel való formai hasonlóságokat, és voltak, akik pedig újabban a újasszír egyezményekkel összevetve kimutatóakat hangsúlyozták, azonban mindkét oldalon hiányoztak a valóban alapos, széles merítésű, összehasonlító alapokon nyugvó, és nem utolsó sorban módszertanilag szilárd elemzések.²³ Ebben jelentett áttörést a Kenneth A. Kitchen és Paul J. N. Lawrence szerzőpáros

¹⁹ Vö. MCCARTHY i. m. 23.

²⁰ Uo. 24.

²¹ HAHN i. m. 263. V. Korošec tette meg az első lépéseket, bár ő a hettita szerződéseket kutatva nem von le a bibliai *berít*re vonatkozó következtetéseket: VIKTOR KOROŠEC: *Hethitische Staatsverträge. Ein Beitrag zu ihrer juristischen Wertung*. Lipcse, Weicher, 1931. Ezen összevetéseket G. E. Mendenhall és E. Bickerman végezte el egymástól függetlenül. ELIAS J. BICKERMAN: „Couper une alliance”. *Archives d'Histoire et du Droit Oriental*, vol. 5. (1950–51) 133–156.; GEORGE E. MENDENHALL: „Ancient Oriental and Biblical Law”. *The Biblical Archaeologist*, vol. 17. (1954), 26–46., valamint GEORGE E. MENDENHALL: „Covenant Forms in Israelite Tradition” *The Biblical Archaeologist*, vol. 17. (1954) 50–75.

²² Ld. így határozza meg Kenneth A. Kitchen kutatásainak történeti előzményeit: „*History of the Project*. This work has undergone an unusually long gestatory period – over half a century, in fact. This may be summarized as follows, to illustrate how such projects can develop. In 1954, that ever-ingenuous and stimulating scholar, Professor G. E. Mendenhall, suggested that the format and other features in the 14th/13th century Hittite treaties showed remarkable affinities with phenomena also to be found in the text of the so-called Sinai covenant of the early Hebrews and their deity as reflected in the text of the book of Exodus [...]” KITCHEN–LAWRENCE i. m. XX. https://www.harrassowitz-verlag.de/dzo/artikel/201/004/4189_201.pdf?t=1336477169

²³ Vö. „With the publication in 1956 of the Neo-Assyrian treaties of Esarhaddon, dated to the 7th century, most scholars preferred dating biblical covenantal texts – especially the Covenant in the Book of Deuteronomy – relative to these treaties. While conservative scholars have tended to continue emphasizing parallels to the Hittite treaties, more critical scholars have emphasized parallels with the Neo-Assyrian treaties. Sound methodological controls have, however, often been wanting on both sides in the debate.” KENNETH BERGLAND: *Reviews of the Enoch Seminar*. 2015. 08. 07. Review of Kenneth A. KITCHEN – Paul J. N. LAWRENCE: *Treaty, Law and Covenant in the Ancient Near East*. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2012. <https://goo.gl/SV1sRL>

kötete, amely már eleget tett az imént nevezett feltételeknek. Azonban fontos helyiértékén kezelni e kutatások eredményeit: először is a Szövetség keletkezési idejének meghatározásáról van itt szó, amelyet a közel-keleti szövegekben fellelhető szövetségek formai azonosságai vagy hasonlóságai nyomán lehetne megállapítani, másodszor továbbra sem állnak vitán felül Kitchen eléggé markáns megállapításai.²⁴ Annyi bizony megállapítható, hogy a Szövetség teológiai mondanivalóját semmiképpen sem érintik e kutatások eredményei, így természetesen a Biblia hitelességét sem. Helyes szemléletben – ahogy említettük – az ószövetségi Szövetség értelmét üdvtörténeti és morálteológiai jellegében kell tekinteni, az egyéb – e tekintetben – járulékos összehasonlító kulturális antropológiai, dokumentumtörténeti, intézménytörténeti, nyelvészeti stb. kutatások nem érintik e lényegét, hanem csak fontos adalékokkal szolgálhatnak a történetiség és a történeti-kulturális kontextus tekintetében. Isten „inkulturációs” pedagógiájában, üdvtörténeti tervében felhasználhatta akár az atyafiság-alapú szövetséget is mintaként, amely szövetséget azonban más célra rendelt, viszont amelynek egyes elemei (testvériség, szeretet, idegenekre való kiterjeszthetősége stb.) akár hasznos asszociációs alapul is szolgálhattak a zsidók számára az Úrral kötött Szövetség természetének megértéséhez is. De az is lehet esetleg, hogy egyes közel-keleti (pl. újasszír?) hűbérúri szerződések szolgálhattak egyfajta gondolati mintaként, adhatták tehát a kulcsot a zsidók számára az ő Urukkal, az egyetlen igaz Istennel kötött Szövetség tartalmának értelmezéséhez, amelyben az atyaiság, a (fogadott) fiúság, illetve a testvériség, s ezekkel együtt a szeretet fogalma mérvadóak.²⁵ De az is valószínűnek látszik, hogy a szövetség tapasztalatának mindkét hagyománya közrejátszhatott a Szövetség, pontosabban az Úrhoz való viszonyuk megértéséhez. Annyi azonban biztosnak látszik, hogy a szövetség ősi fogalma olyan egységet jelentő kapcsolatot fedett, amelyet rituális cselekvések és gazdag szimbolizmus jellemzett, miközben az nagymértékben különbözött, ha egyenesen nem inkompatibilis volt a szigorúan vett vazallus relációval.²⁶ Azonban egyes korabeli (korai) nemzetközi hűbéresi vazallusi szövetségi viszonyokban – ha nem is a hettita szövetségekben – olyan családi relációk mintái, és az azokhoz járuló megkívánt (előírt) erények voltak megglehetősek, amelyek pedig az atyafisági szövetségek családi (nemzetségi, törzsi) jellegű elemeire hasonlítanak, olyanokra mint az atyaiság, a fiúság, a testvériség, a barátság, a

²⁴ Vö. Kenneth A. KITCHEN: *On the Reliability of the Old Testament*. Michigan/Cambridge, Grand Rapids, Eerdmans, 2003. 287–288.

²⁵ Vö. MCCARTHY i. m. 288.

²⁶ Uo. 295.

szeretet stb. Összetetalálkozik itt tehát a zsidók tapasztalatában az atyafiság alapú és a vazallusi szövetség, minthogy az utóbbi is felmutatja egyfajta analógiával a családi kapcsolatokra jellemző reláció-elemeket: a főhűbérúr az atya, a hűbéres a fiú, az egy szinten levő királyok egymás testvérei,²⁷ akik ennek megfelelő magatartást kell, hogy tanúsítsanak a hűbéri szövetségi kapcsolatokban.

A fentiek miatt a különböző történeti-kulturális ismeretadalekok legfeljebb az isteni „pedagógia” módszereinek megértéséhez vihetnek közelebb, ahhoz tehát, hogy milyen már, az adott társadalomban létező társadalmi gyakorlatokat, intézményeket, gondolat-tartalmakat és eszméket használhatott fel tehát Isten arra, hogy az üdvözítő tervét megvalósítsa a választott néppel kötött, annak adományozott Szövetsége révén.²⁸ Az is lehetséges azonban – és vannak akik így tartják –, hogy az atyafiság-alapú törzsi szövetség adhatott mintát később a királyság létrejöttéhez, annak magyarázatához.

Fontos adalék lehet az ószövetségi *berít* korabeli értelmének feltárásában az, hogy voltaképpen kétféle vazallusi szerződés-típust azonosítottak. David Noel Freedman 1964-ben rámutatott²⁹ arra, hogy az ókori Közel-Keleten az egyenlőtlen felek, azaz a hűbérúr és a vazallus között kötött szövetségek kétféle formát ölthettek: a hűbérúr kötelezettséget róhat a vazallusra, vagy magához emelheti őt a vazallus érdekében. Az Isten és az ember között kötött bibliai szövetség tekintetében ezt úgy alkalmazza, hogy az egyszerre *emberi kötelezettség (obligation)*, s *istenti elköteleződés (commitment)*. Freedman 2003-ban, a téziséét időközben ért különféle kritikákat³⁰ – főleg a dávidi szövetség feltételhez kötöttségére vagy feltétel nélkülként való értelmezhetőségére tekintettel – megfontolva, átgondolva, azt végül is fenntartotta, miközben meg is újította ezt a distinkcióját.³¹ Ez a fogalmi különbségtétel elsősorban tehát főleg a dávidi szövetség megértéséhez szolgálhat hasznos kiindulópontként, ahhoz tehát, hogy az milyen értelemben volt feltétel nélküli.

²⁷ Vö. Amanda H. PODANY: *Brotherhood of Kings: How International Relations Shaped the Ancient Near East*. Oxford, Oxford University Press, 2010. E munkára szintén Sulyok Gábor hívta fel a figyelmet, amiért köszönettel tartozom neki.

²⁸ Vö. „Ample evidence shows that God communicated His divine plan through contemporary means. Israelite covenants resemble ancient Near Eastern covenants, so seeing biblical context in the context of the ancient world gives scholars an interpretive bridge.” LOPEZ i. m. 93. <https://goo.gl/1bF54H>

²⁹ David Noel FREEDMAN: *Divine Commitment and Human Obligation: The Covenant Theme. Interpretation*, vol. 18. (1964) 419–431.

³⁰ Vö. Gary N. KNOPPERS: *Ancient Near Eastern Royal Grants and the Davidic Covenant: a Parallel?* *Journal of the American Oriental Society*, vol. 116., no. 4. (1996) 670–697.

³¹ Ld. HAHN i. m. 269–270.

Gary N. Knoppers szerint azonban – aki immáron Moshe Weinfeld a 'vazalusi egyezmény' (*vassal treaty*) és a 'királyi juttatás/engedmény' (*royal grant*) között tett különbségtévesztésének³² bibliai alkalmazhatóságát vitatta a dávidi szövetség esetében – a Dávidnak tett isteni ígéreteket nem lehet egyfajta „királyi engedménynek” (*royal grant*) tekinteni, tehát nem vonható közöttük analógia.³³

Michael A. Grisanti a dávidi szövetséget elemző tanulmányában³⁴ – a fent már részben érintett fogalmi különbségtételek alapul vételével – különböztet 'szövetség' (*treaty*) és 'juttatás/engedmény' (*grant*) között, mégpedig a *feltétel nélküliség* és a *feltételhez kötöttség* fogalmi kettősének fénytörésében. Rámutat arra, hogy e két fogalom nem feltétlenül zárják ki kölcsönösen egymást. Egy feltétel nélküli szövetség ugyanis nem minden körülmények között minden feltétel nélkül való, éppúgy, mint egy feltételes szövetség tartalmazhat feltétel nélküli elemeket is. A *juttatás* (*grant*) és a (hűbéri) *szövetség/egyezmény* (*treaty*) fogalmi kettőse azonban mindenképpen árnyaltabban láttatja a különféle bibliai szövetségek természetét. Egy juttatás-jellegű (*grant*) szövetségben a szövetség adományozója ígéreteket tesz, illetve elköteleződik. Ez a jellegű szövetség a szövetség adományozójának a szolgálja irányában való elköteleződését, az öfelé vállalt kötelezettségét hozza létre, és így elsődlegesen a szolgáljait védi. E szövetséget lehet feltétel nélkülinek hívni olyan értelemben,

³² Moshe Weinfeld rámutat arra, hogy két ókori közel-keleti típus mutat hasonlóságokat az Ószövetségben találhatóakkal: az ígéretet tartalmazó (*promissory*) és a kötelező jellegű. A kötelező típusú Isten Izraellel kötött szövetséget idézi, míg az ígéretet tartalmazó Istennek Ábráhámmal és Dáviddal kötött szövetségéhez hasonlít. Moshe WEINFELD: *The Covenant of Grant in the Old Testament and the Ancient Near East*. *JAOS*, vol. 90. (1970) 184–185. Hivatkozza LOPEZ i. m. 106.

³³ „This essay reviews and challenges the widely accepted thesis of Moshe Weinfeld that the Davidic promises are patterned after ancient Near Eastern land grants. Examination of proposed parallels between Davidic promises and royal grants under three rubrics-structure, language, and unconditionality-reveals that Davidic promises and royal grants are not analogous. Regarding the first issue, the problematic and changing structure of land grants precludes any attempt to posit a formal parallel between Davidic covenant passages and royal grants. Similarly, the main passages describing the Davidic promises neither exhibit a common structure nor contain many of the features that are said to characterize royal grants. As to language, too much has been made of linguistic affinities between land grants and the Davidic promises. Correspondence in general formulaic phrases not unique to the land grant genre is inadequate to demonstrate that the Davidic promises and royal grants belong to the same genre. Finally, close study of the historical and literary setting of royal grants indicates that most are actually conditional. In depicting YHWH's promises to David, biblical authors draw upon a variety of genres-legal, diplomatic, and mythological. Given the complexity of the evidence, this essay advocates a broadly bilateral understanding of covenant that seeks to do justice to both ancient Near Eastern treaties and a variety of biblical covenants.” KNOPPERS i. m. 670.

³⁴ Michael A. GRISANTI: *The Davidic Covenant*. *TMSJ*, vol. 10., no. 2. (1999) 233–250.

hogy az úr nem fogalmaz meg, illetve nem írja elő követelmények teljesítését a szolgája irányában. Ezzel szemben a (hűbéri) szövetség/egyezmény (*treaty*) jellegű kötelékben a szövetség/egyezmény adója kötelezettséget ró egy másvalakire. Ezen egyezmény-jellegű szövetség a vazallus vagy a szolga *ura irányban gyakorlandó kötelezettségeit* tartalmazza, írja elő, és elsődlegesen az úr jogait védi. E szövetség feltételes abban az értelemben, hogy az úr jutalmat, illetve büntetést helyez kilátásba, azaz ezeket ígéri aszerint, hogy a szolga (a vazallus) a szövetség/egyezmény feltételeinek engedelmeskedik-e vagy sem.

Miként a többi ‘grant’-típusú szövetségnél, úgy Yahve Dáviddal létrehozott ezen jellegű szövetségénél sem ró kötelezettséget Dávidra, a szövetség érvénybe lépésének vagy további fennállásának feltételeként.

A Noéval, Ábrahámmal, illetve a Dáviddal kötött, valamint az Újszövetséget gyakran ‘ígéret’-szövetségnek vagy ‘adomány/juttatás’-szövetségnek nevezik, míg a *mózesi szövetséget* ‘főhűbérúr-vazallus’ típusú *szövetségnek, egyezménynek*. Ez utóbbi tárgyalására nemsokára kitérünk.

Mindent összevetve azt mondhatjuk, hogy e fenti vita, illetve az említett meglátások a hettita hűbéri szerződések mózesi szövetségre való merev külső formai mintaként való rávetítését is meglehetően finomította,³⁵ különösen, ha e szemlélet kritikájának teoretikus és üdvtörténeti szemléletű hozadékát tekintjük. A Moshe Weinfeld által tett fenti distinkció mindenképpen tovább árnyalja a hűbéri-vazallusi szövetség lehetséges korbeli tartalmát, ami esetleg akár átvitt – közvetettebb vagy közvetlenebb – gondolati mintaként is szolgálhatott a választott nép Szövetségének akkori megértéséhez. Következésképpen mind a dávidi, mind a mózesi szövetség kontextus-hűebb konceptualizálásához gondolati segítséget nyújthat a fent említett, egyenlőtlen felek között kötött szövetségtípusok behatóbb elemzése, s a vonatkozó fogalmak, a szövetségi tartalmak és az egyes szövetségi feltételek vizsgálata.

A ‘szövetség’ valódi mivoltának megértéséhez szükséges azt is megemlíteni, hogy a *házasságot* az Ószövetségben és az ősi közel-keleti kultúrákban egyaránt egyfajta szövetségnek tekintették.³⁶ E kutatási irány tekintetében Gordon Paul Hugenberger neve, s a „Marriage as Covenant” című műve emelendő ki, amelynek alcíme így hangzik: *A study of biblical law and ethics governing marriage*

³⁵ McCarthy a már hivatkozott második kiadású, teljesen átírt kötetében is már a szövetség kapcsolati jellegének elsődlegességére helyezi a hangsúlyt, bár továbbra is a ‘szuverén’ jelzővel illeti Jahve alanyi pozícióját a Szövetségben. MCCARTHY i. m. 297. Talán – szerintünk – jobb lenne a ‘Legfőbb Úr’ jelzőjével vagy inkább meghatározásával illetni.

³⁶ Vö. HAHN i. m. 265.

developed from the perspective of Malachi.³⁷ Az alcímből úgy tűnhetne, hogy csak a Malakiás könyvében található szövegrészről szól a munka. Azonban a helyzet az, hogy nem csupán a nehezebb szövegértelmezést engedő Mal 2, 14-ben, hanem másutt is az Ószövetségben – e kutatási megállapítás szerint – a házasság egyfajta szövetség.³⁸ Azon egyébiránt legitim ellenvetéssel szemben, amely az esküt hiányolja a szövetség létrehozatalának elemei közül a házasság ceremóniájában, Hugenberg kimutatja, hogy egy kifejezetten kimondott önelátkozó eskü tétele nem mindig volt a szövetség létrehozatalának szükséges (azaz esszenciális) eleme.³⁹ Olykor a nem önelátkozó beszédaktusok és a nem verbális rituálék (az 'eskü-jelek' – *oath-signs*) is elégségesek voltak. A házasság esetében az ünnepélyes kinyilvánítás (*verba solemnia*) és a szexuális egyesülés ('eskü-jel') a szövetség megkötésének aktsaiként szolgáltak.⁴⁰ A – más kutatók által is hivatkozott – 'szövetség' fogalmát pedig így adja meg: „*an elected, as opposed to natural, relationship of obligation established under divine sanction*”⁴¹ („választott, azaz a természetessel ellentétes, kötelezettséget tartal-

³⁷ Gordon Paul HUGENBERGER: *Marriage as a Covenant. A Study of Biblical Law and Ethics Governing Marriage Developed from the Perspective of Malachi*. Leiden–New York–Köln, Brill, 1994. Kiindulópontja az, hogy a korábbi kutatások elhanyagolták az ószövetségi házasság tekintetében annak szövetség-jellegének kutatását: „After such a list it may seem that there is little left to be said on this topic. On closer inspection, what emerges from this survey is the fact that while much attention has been focused on legal, historical, comparative (both diachronic and synchronic), and sociological concerns, the relationship between biblical marriage law and covenantal concepts has been left largely unresolved and, much of the time, virtually ignored.” Uo. 1.

³⁸ „Vajon nem egy atyánk van-e mindannyiunknak? Vajon nem ugyanaz az Isten teremtett-e minket? Miért viselkedünk akkor egymással szemben áruló módon, megsértve atyáink szövetségét? Áruló módon viselkedett Júda: szégyenletes dolgot vittek végbe [Izraelben és] Jeruzsálemben. Júda ugyanis megszenteltelenítette az Úr kedves szentélyét: idegen isten leányát vette feleségül. Azt az embert, aki így járt el, irtsa ki az Úr Jákob sátrai közül, és azok közül, akik áldozatot hoznak a Seregek Urának. S egy másik dolog, amit elkövettek: Könnyeitekkel árasztjátok el az Úr oltárát, sírással és jajgatással, amiért nem tekintek többé az áldozatra, és semmit sem fogadok kedvesen a kezetekből. S azt kérdezték: „Miért?” Azért, mert az Úr a tanú közötted és ifjúkori feleséged között, akihez hűtlen lettél, noha ő volt a társad, a szövetséggel elkötelezett feleséged. Nemde egy élete van annak, aki testből és lélekből áll? És mi a vágya ennek az egynek? Az, hogy utódai legyenek az Isten által. Tartsátok hát tiszteletben életeteket, és ne légy hűtlen ifjúkori feleségedhez. Mert gyűlölöm a válást – mondja az Úr, Izrael Istene –, és azt, hogy igazságtalansággal borítsa el az ember a ruháját – mondja a Seregek Ura. Tartsátok hát tiszteletben az életeteket, és ne kövessétek el ezt a hűtlenséget! (kiemelés tőlem: F. J.)” Mal 2, 10–16

³⁹ HAHN i. m. 266.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Hivatkozza uo. Másutt Hugenberg a fogalom némileg módosított meghatározását, egyfajta munkadefinícióját adja meg: „A covenant, in its normal sense, is an elected, as opposed to natural, relationship of obligation under oath.” HUGENBERGER i. m. 11.

mazó kapcsolat, amelyet isteni szankció kilátásba helyezésével hoztak létre”). Ebben a definícióban – mutat rá Hahn⁴² – Hugenbergerek elkerülni igyekeznek mind azok szélsőséges álláspontját, akik a ‘szövetséget’ merő ‘kapcsolattá’ redukálják (erre alább hozunk példát), mind azokéit, akik azt pusztán (jogi) ‘kötelezettség’-nek tekintik. A ‘szövetség’ és az ‘eskü’ között fennálló szoros fogalmi és szemantikai kapcsolatot mutatja e definíció. Valóban, általában egy eskü szentesítette a szövetséget, azonban egy szertartásszerűen végrehajtott eskü-jel, vagy *verba solemnita* is betölthették ezt a funkciót.⁴³

Míg Hugenbergerek azt mutatta ki, hogy a házasság egy szövetség volt, amelynek azonban az ószövetségi szövetség-koncepció mélyebb, helyesebb megértésére is kihatása lehet,⁴⁴ Seock-Tae Sohn e tekintetben egy fordított előjelű tézissel állt elő: a ‘szövetség’ egy bizonyos típusú *házasság volt*.⁴⁵ Ő azt igyekezett kimutatni, hogy az alább alaposabban tárgyalandó ‘szövetségformula’ („Én a te Istened leszek, és te az én népem leszel”) formai hasonlóságokat mutat az ősi közel-keleti házassági és örökbefogadási szóbeli nyilatkozatokkal. Ez arra utalna, hogy a szövetségkötés terminológiája a házasságkötés és az örökbefogadás szellemi és társadalmi közegére vezethető vissza. Van, aki e tekintetben így pontosít: a házasság és az örökbefogadás a szövetség fogalmának *specifikus* megjelenési formái, amelyek gyökereinél a nem atyafiak (*non-kin*) között atyafisági (*kinship*), azaz rokonsági kapcsolat, és az ebből fakadó kötelezettségek létrehozása található meg.⁴⁶ Fontos azt is nyomatékosítani, hogy az örökbefogadás esetén nemcsak az örökbefogadó atyának vannak önként vállalt kötelezettségei, hanem a fogadott fiúnak is vannak kötelességei, minthogy az atyafisági relációkon nyugvó társadalmakban a szövetségi kötelezettségek

⁴² HAHN i. m. 266.

⁴³ Uo.

⁴⁴ „Whether or not this proves to be the case, there is a reciprocal benefit from a study of the possible covenantal aspects of marriage which may allow the modern reader to appreciate more fully the breadth of the biblical concept of covenant, freeing it from an excessively political (treaty-document) or cultic orientation.” HUGENBERGER i. m. 2.

⁴⁵ HAHN i. m. 266. Seock-Tae SOHN: *YHWH, the Husband of Israel: The Metaphor of Marriage Between YHWH and Israel*. Eugene, Oregon, Wipf & Stock, 2002.; vö. Seock-Tae SOHN: ‘I Will Be Your God and You Will Be My People’: The Origin and Background of the Covenant Formula. In: Robert CHAZAN – William W. HALLO – Lawrence H. SCHIFFMAN (szerk.): *Ki Baruch Hu: Ancient Near Eastern, Biblical, and Judaic Studies in Honor of Baruch A. Levine*. Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns, 1999. 355–372.

⁴⁶ HAHN i. m. 267.

szükségszerűen mindig kölcsönösek és sohasem egyoldalúak voltak – mutat rá Cross.⁴⁷

A szövetség tehát egy olyan eszköz volt e korban, amely a nem-rokonok közötti szférára, azaz a *természetes relációkon* – vagyis a vérségin – *túlra* kiterjesztve teremt „mesterséges” kapcsolatot.⁴⁸ A szövetség révén a vérségi köteléken túlra kiterjesztett közösség természete, s így maga a szövetség is azonban megőrzött valamit a *természetes relációkra jellemző intimitásból és erkölcsiségből*, amely így a szövetségi kapcsolat mikénti fenntartására vonatkozó kötelezettségekben is megfogalmazódik, s olyan fogalmakban ölt testet, mint az atyaiság, a „fogadott” fiúság, a testvériség, a szeretet, a védő gondoskodás kötelezettsége, a barátság, a hűség, a buzgalom stb.⁴⁹

Ha azonban a szövetség-fogalom korabeli (nemzetközi) hűbéri szövetségi rendszerből vett mintájának az ószövetségi *berít*re gyakorolt hatását tekintjük, akkor morálteológiai értelemben egy úgy merülhet fel a kérdés a 'szövetség' ószövetségi értelme tekintetében, hogy mi lehetett az Úr üdvözítő „pedagógiai” célja a Szövetség felajánlásával, ha az a korabeli hettita (vagy esetleg más ókori közel-keleti népek) főhűbérúri-vazallusi szövetségkötési szövegmintáira, illetve gyakorlataira hasonlított, és ennek a választott nép esetleg tudatában lehetett? Egészen nyilvánvalóan nem arról volt itt szó, ahogy arra Erich Fromm tévesen utal, hogy ezzel a „szerződéssel” az Úr saját abszolút hatalmát, önkényét korlátozta volna, s ezzel vált volna mintegy „alkotmányos uralkodóvá”.⁵⁰ Ez az olvasati mód az Ószövetség, s benne a Szövetség teljes félreértése lenne az olvasó részéről, mivel ez teljesen ellentmond a Biblia valós üdvözítő üzenetének. Ekképpen egy effajta, XVII. századi, az angol (*Whig*) parlament

⁴⁷ Hivatkozta Hafemann. Scott J. HAFEMANN: The Covenant Relationship. In: Scott J. Hafemann – Paul R. House (szerk.): *Central Themes in Biblical Theology: Mapping Unity and Diversity*. Michigan, Grand Rapids, Baker Academic, 2007. 37. o. 44. jegyzet.

⁴⁸ Értékesek a Hugenberg által idézett szövetség-definíciók: „Supportive of this emphasis on an elected, as opposed to natural, relationship, D.J. McCarthy remarks that covenant was »the means the ancient world took to extend relationships beyond the natural unity by blood.«” HUGENBERGER i. m. 11. Hivatkozta még M.G. Kline meghatározását is, aki szerint a szövetség egy „sanction-sealed commitment to maintain a particular relationship or follow a stipulated course of action. In general, then a covenant may be defined as a relationship under sanctions”. Uo. 11. 76. jegyzet

⁴⁹ Moshe Weinfeld megállapítja, hogy a szövetségi kapcsolatot Mezopotámiában olyan idiomák fémjelzik, amelyek a békét, a testvériséget, a szeretetet és a barátságot fejezik ki. Moshe WEINFELD: *Covenant Terminology in the Ancient Near East and its Influence on the West*. JAOS, vol. 90. (1970), 191. Hivatkozta LOPEZ i. m. 105. Vö. néhány McCarthy által elemzett, a 'testvér' és a 'testvériség' fogalmait tartalmazó asszír forrással: MCCARTHY i. m. 106.

⁵⁰ Erich FROMM: *Olyanok lesztek, mint az Isten. Az Ótestamentum és hagyományának radikális értelmezése*. Budapest, Akadémiai, 1996. 21.

és a királyi család között kötött alkotmányos hatalomkorlátozó szerződés-koncepció Bibliára való alkalmazása nem is tekinthető az Ószövetség elterjedt olvasati módjának, de igazából nincs is annak köze hozzá.⁵¹ Természetesen az ókori történeti kutatások is cáfolják e téves értelmezést. Nem is érdemelne különösebb cáfolatot, de mégis szánjunk erre egy-két szót, ha már Fromm is magáénak vallja azt. Ha a Szövetség az ókori közel-keleti hűbéri – egyezmény jellegű – szerződésekkel rokonítható, akkor az nem egyenrangúak között jött létre, még ha e szerződés megkötése a főhűbérúr érdekében is állt (és nem csak a vazalluséban, akit védelmez a főhűbérúr e szövetség/egyezmény jegyében). A történészek jobbra a főhűbérúr által a vazallus irányában mintegy voltaképpen kikényszerített szövetségről beszélnek ezen ókori közel-keleti vazallusi szövetségek/egyezmények tekintetében, így e tekintetben még kevésbé lehet szó a főhűbérúr jogainak vazallus által való „alkotmányos” korlátozásáról.⁵² Ha pedig juttatás/engedmény (*grant*)-jellegű szerződésről van szó, amelyben a király köteleződik el a juttatás kedvezményezettje javára, akkor itt még kevésbé van, lehet szó az uralkodó jogának korlátozásáról, hanem csak egy alattvaló érdekében és számára tett királyi ígéret teljesítésére való ön-elkötelezettségről beszélhetünk. Következésképpen sem az ókori közel-keleti vazallusi szerződések irat-mintáinak kutatása, sem a Biblia értelme, üzenete nem támasztja alá Fromm radikális tézisé, sőt, gyökeresen ellentmondanak ezeknek. Ha az ókori közel-keleti főhűbérúr szerződésbeli alanyi mintáját alkalmazzuk az ószövetségi Szövetségre, akkor azt mondhatjuk, hogy Jahve mint a Szövetség adományozója dönti el, hogy szabad akaratából kivel és miként lép szövetségre, így a feltételeket is Ő maga határozza meg. Nem is beszélve arról, hogy

⁵¹ Vö. Dennis J. McCarthy korszakos művét hivatkozza. (McCARTHY i. m.17.) Valóban, úgy tűnik, hogy McCarthy csupán azért tárgyalja a modern hatalomkorlátozó alkotmányos szerződés fenti fogalmát, hogy kimutassa, hogy az ószövetségi szövetség semmiképpen nem ilyen szerződés, s nem azért mert annak valamiféle igazságtartalma, magyarázóereje lenne. Egyáltalán: általános érvennyel is kijelenti a megadott helyen, hogy a szövetség nem szerződés.

⁵² Vö. „Egyiptom a második átmeneti kort követően erőteljes expanzióba kezdett északi és déli irányban, melynek eredményeként a XVIII. dinasztia idején – elsősorban III. Thotmes fáraó (kb. i. e. 1479–1425) sorozatos hadjáratainak köszönhetően – elérte legnagyobb kiterjedését: hatalma Észak-Szíriától egészen a Nílus negyedik kataraktáig nyúlt. Az egyiptomi hódítók eltérő politikát folytattak az újonnan uralom alá vont területeken. Míg a núbiai vidéken az elfoglalt részek beolvadására és asszimilálására törekedtek, addig a szíriai és palesztinai térségben meghagyták a kis városállamok fennálló struktúráját, és azok alávetése révén, vazallusi entitásokat alakítottak ki. Ez a megoldás bevett gyakorlatnak számított az ókori Közel-Keleten, és kiváltképp az adott térségben, a nagyhatalmak érdekszféráinak találkozási pontjában tűnt ésszerű és hatékony módszernek az ütközőzónaként is szolgáló – hűségre, adófizetésre és katonai segítségnyújtásra kötelezett – kvázi protektorátusok létesítése.” SULYOK Gábor: II. Ramses és III. Hattušiliš szerződése az örök békéről és testvériségről. *Jog, Állam, Politika*, 2014/2. 3.

Jahve Isten, tehát ontológiailag egészen más szinten áll mint az ember. Ezért szó nincsen egyenrangúságról, bizonyos értelemben partnerségről sem, ha az eredendő egyenrangúságot jelent. Ebből fakadóan nem beszélhetünk egy Őt kontrolláló,⁵³ Vele szemben kikényszerített szövetségről, amely Őt abszolút hatalmában korlátozná. Először is, az Úr mint Teremtő és Üdvözítő Isten nem önkényúr, s nem ilyen értelemben abszolút uralkodó, mert mivel fogalmilag 'jó', ezért csak jót teremtett, s csak a teremtett világ javát akarja, kitüntetett módon pedig az Ő képére és hasonlatosságára teremtett ember üdvét és javát. Következésképpen definícióból adódóan nem lehetséges az abszolút isteni hatalmat az ember igazi javával szemben felfogni. Az ember java, üdve pedig az, hogy Őhöz visszaterjen. Így a szövetségkötés is csak erre irányul, az ember, az egész emberiség üdvtörténeti javára tehát, azaz minden ember üdvösségére, kiteljesedésére, igazi boldogságára. Jahve, mint a Szövetségben meghatározó pozíció Alanyának mibenlétét pedig így helyes értelmezni: „A szövetség kezdeményezője, létrehozója Isten. [...] Isten a szövetség szerzője, és Ura.[...] Isten határozza meg a szövetség rendjét, feltételeit is. Ő szabja meg, hogy mi a kötelessége annak, illetve azoknak, akivel és akikkel szövetséget kötött” – írja Nagy Antal Mihály.⁵⁴ Az Írásban is gyakorlatilag szinte mindig, amikor „szövetséget kötni valakivel” kifejezés áll, az egy fölényben levő valakinek, vagy annak képviselőjének aktusára vonatkozik.⁵⁵ Minthogy teljességgel félreérti a *berít* lényegét, ezért következképpen tarthatatlan Erich Fromm – a saját maga megfogalmazásában is – „radikális” interpretációja: „Azzal, hogy Isten megkötöti ezt a szövetséget, lemond arról, hogy abszolút uralkodó legyen.” Isten és „az ember szerződéses felek lettek. Isten az »abszolút« uralkodóból »alkotmányos« uralkodóvá lett. Az emberhez hasonlóan őt is köti a szerződés. Isten elvesztette abbéli szabadságát, hogy önkényesen cselekedjen, és az ember elnyerte azt a szabadságot, hogy számadásra szólítsa Istent”.⁵⁶ Ez tehát egy „radikális humanista”, szekuláris emancipatorikus felfogás,⁵⁷ amelyben a szerző felhasználja az Ószövetséget saját filozófiai mondanivalójának alátámasztására. Ennek cáfolatára idézhetjük viszont például Martin Bubert: „[...] a szövetség egy ilyen Istennel nem jogi szerződés, hanem azt jelenti, hogy a szerződött fél aláveti magát a hatalomnak és a kegyelemnek (...Isten) önmagát sem akarja

⁵³ MCCARTHY i. m. 17–18.

⁵⁴ NAGY Antal Mihály: *Örök Szövetség*. Sárospatak, 1997. 382. [A Sárospataki Református Kollégium Theológiai Akadémiájának Kiadványai 7. sz.]

⁵⁵ Martin BUBER: *A próféták hite*. Budapest, Atlantisz, 1991. 29.

⁵⁶ FROMM i. m. 21.

⁵⁷ Ld. uo. 14.

korlátozni”.⁵⁸ Jogi tartalmú szövetségről (is) van szó, de szakrális *berít*ről egyenlőtlen felek között: Nagy Antal Mihály éppen ezért – nagyon helyesen – nem „jogokról” beszél az Istennel szembeni kötelezettségek „ellentételezéseképpen”, hanem isteni ígéretekről.⁵⁹ A választott nép, éppen mert az Ura által választott és felemelt nép, nem kényszeríthette Urát szövetségre, ez fogalmi nonszensz lett volna. Amiképpen abszolút hatalmának önkorlátozásról sem lehetett szó az Úr részéről, mert minden, amit Ő tett a Szövetség felajánlásával és annak megkötésével, az a választott nép, az Isten által üdvözíteni kívánt nép érdekében, *teljesen önkéntesen történt*, továbbá e Szövetség következtében semmiben nem csökkent az Úr hatalma, hanem éppen, hogy az ‘dicsőség’-ként megmutatkozott az ember, az emberiség, de mindenekelőtt a választott nép, és az által pedig a környező népek számára. Nem értelmezhetőek tehát az evilági királyság, így az „abszolút monarcha”, vagy az „alkotmányos monarchia”, s különösen nem az önkényúr fogalma a zsidók Istenükkel kötött szövetsége tekintetében.

Ha viszont a (fő)hűbérúri-vazallusi szerződésre hasonlító formai jegyek nem korai közvetlenebb hatás, hanem esetleg késői redakció eredményei, akkor az a kérdés vetődik fel, hogy mit kívánt ezzel a redaktor, illetve – minthogy a keresztény hívő meggyőződés és a katolikus hit szerint Isten által sugalmazott írásról van szó – az Úr e redakció eredményén keresztül sugalmazni? A *heszed* által fémjelzett helyes szövetségi viszonyulás mindenképpen kulcsfogalom lehet ennek megértésében, mivel az nem csak hódolatot és lojalitást fed, hanem hűséget és hű szeretetet is.⁶⁰ A vazallusi, de a hűbérúri kötelezettségeket ugyanis „szívvel és lélekkel” kellett teljesíteni, azaz nemcsak formálisan és lelketlenül, mivel az hamar vezethetett szövetségszegéshez.⁶¹ Már most, ehelyütt szeretnék rámutatni arra, hogy egyes korabeli ókori közel-keleti hűbérúri-vazallusi viszonyokban – például az óbabilóni írásos emlékek szerint⁶² – az atyaság és

⁵⁸ BUBER i. m. 70.

⁵⁹ NAGY i. m. 382.

⁶⁰ Martin BUBER: *A próféták hite*. Budapest, Atlantisz, 1998. 2. kiad. 145–146.; George A. F. KNIGHT: *Az Ószövetség keresztény teológiája*. Budapest, Kálvin, 2006. 179–183.

⁶¹ A közel-keleti egyezmények, szövetségek megszegésének kérdéséhez, benne bőséges ószövetségi példákkal is ld. Gábor SÜLYOK: Breach of Treaties in the Ancient Near East. *Journal of the history of International Law*, vol. 19. (2017) 1–26.

⁶² Köszönöm Sulyok Gábornak, hogy felhívta erre a tényre és e forrásokra a figyelmemet: J. Margaret MUNN-RANKIN: Diplomacy in Western Asia in the Early Second Millennium B.C. *Iraq*, vol. 18., no. 1. (1956) 68–110. Ld. különösen 76., 79–80. Sulyok Gábor e kötetben olyan forrásokra is felhívta a figyelmemet, ahol a hűbérúri-vazallusi, azaz egyenlőtlen felek között kötött bizonyos szövetségekben, kivételesen a „testvériség” fogalma is megjelenik, miközben tudjuk, hogy a testvériség (testvéri barátság) az egyenlők között kötött szövetség sajátja. Vö. „The fraternal relationship was not confined to sovereign rulers. [...] There is also

a (fogadott) fiúság alanypozíciói, vagy ha tetszik, szerep-toposzai visszatérően jelennek meg. A hettiták vazallusi szerződésai nagy hangsúlyt fektetnek a szeretet, a gondoskodás és a védelem fogalmára, illetve követelményére, míg a hűbéresi levelezésükben ugyancsak kimutatható az „atya-fiú” szerep.⁶³ Következésképpen egy ily módon felfogott szövetségi relációban aligha lehetett pusztán formálisan, azaz „lélektelenül”, „szívtelenül” megfelelően teljesíteni a kötelezettségeket és biztosítani a jogokat. A helyes, a szövetség valós természetének megfelelő szövetségi teljesítés a hűbérúri-vazallusi viszonyra ekképpen jellemző személyközi erények valós gyakorlását tette szükségessé. Norbert Lohfink kifejezetten azt állítja, hogy a vazallus király a nálánál hatalmasabb királlyal kötött vazallusi szövetségben (szerződésben) arra kötelezte magát,

evidence that »brotherhood« could refer to the relationship of vassal and suzerain.” Uo. 79. Sulyok Gábornak köszönhetem, hogy felhívta e szöveghelyekre és a vonatkozó elsődleges forrásokra a figyelmemet.

- ⁶³ Erre a tényre, s az ezt alátámasztó forrásokra is Sulyok Gábor mutatott rá, köszönettel tartozom ezért neki. Gary BECKMAN – Harry A. HOFFNER Jr. (szerk.): *Hittite Diplomatic Texts*. Atlanta, Georgia, Scholars Press, 1999. 2. kiad. Ha esetleg a hettita (nemzetközi) szövetségi szerződésekben kifejezetten nem is szerepel az atya-fiú relációra való utalás, Sulyok Gábor felhívta a figyelmemet azon, a vazallusokkal folytatott hettita diplomáciai levelezési forrásokra, amelyekben viszont kifejezetten előfordulnak e szerep-pozíciók. Az sem kizárt azonban, hogy ha a vazallusokkal folytatott hettita diplomáciai levelezési forrásokban kimutathatóan jelen van az atya-fiú kapcsolat, akkor ennek valahol a szövetségi környezetben kell gyökereznie, s újabb kutatások talán ennek gyökereire is rá fognak tudni mutatni. E témának eddig nem tűnik túl nagyak a szakirodalma. A leginkább hivatkozottak közül egy régebbi, de mindmáig érvényes megállapításokat tartalmazó tanulmányt emelnénk ki: Frank C. FENSHAM: *Father and Son Terminology for Treaty and Covenant*. In: Hans GOEDICKE (szerk.): *Near Eastern Studies in Honor of William Foxwell Albright*. Baltimore, John Hopkins Press, 1971. E rövid munka több forrást elemez, kimutatván azt, hogy az atya-fiú reláció terminológiáját széles körben alkalmazták meghatározott földrajzi területeken a vazallusi viszonyokra, amelyekre példák különösen az ún. Mári-levelekben találhatóak meg. A Mári-levelek bemutatásához a korábbi szakirodalomból ld. C. J. GADD: *The Mari Letters*. *Expository Times*, vol. 66., no. 6–7. (1955) 174–77. 195–98. A „Mári korszak” bemutatását ld. John BRIGHT: *Izrael története*. Budapest, Kálvin, 1993. 62–63. Az ún. „Amarna levelezés” iratanyagának Fensham által elvégzett elemzése nézetünk szerint szintén jelentős eredményt hozott az abban található atya-fiú fogalom párnak a nemzetközi szövetségi irodalomban való jelenléte és ennek az ószövetségi szövetség-gondolatban foglalt Atya-fiú relációra esetlegesen vonatkoztatható hozadékat tekintve. A hatás annál is inkább valószínűsíthető, mivel az „Amarna levelek” iratanyagának lezárulta korban nagy közeli a vonatkozó ószövetségi szövegek keletkezési idejéhez. FENSHAM i. m. 126. Az „amarnai korszak” bemutatását ld. BRIGHT i. m. 112–113. A zsidók szövetség-gondolatára kihatással volt az, mutat rá Fensham, hogy az említett forrásanyagok tanúsága szerint a környező népek hűbéresi szövetségi nyelvezetében – akikkel sokféle módon érintkeztek és többféle szövetségi kapcsolatban voltak zsidók – majd ezer éven keresztül a „fiú” megnevezés a „vazallus”, illetve a „szolga” értelmében szerepelt. FENSHAM i. m. 129. Annyit pedig mindenképpen érdemes hozzátennünk, hogy az asszír és a babilóni szövetségek fogalomtára és azok életbeni valósága kihatással kellett, hogy legyenek a zsidó gondolkodásra, már csak azért is, mert Júda Asszíria hűbéresi állama lett. MCCARTHY i. m. 175–176., 287. BRIGHT. i. m. 266. Vö. FENSHAM i. m. 128.

hogy szeretni fogja a hatalmasabb uralkodót, és a diplomáciai leveleiben e szeretetéről biztosította őt.⁶⁴ Izraelnek ugyanígy kellett szeretnie az Urat, ahol az Istenfélelem itt magában foglalta a szeretetet.⁶⁵ Lohfink rámutat arra is, hogy a választott nép részéről Jahve által elvárt „teljes lélekkel és intenzitással” való szövetségteljesítés a korabeli vazallusi politikai szövetségekben, valamint a diplomáciai levelezésekben is egyfajta elvárasként vagy követelményként megfogalmazottan fellelhető volt.⁶⁶ A választott nép tehát tudta, hogy miképpen, milyen lelkülettel és odaadással kell a Szövetség törvénykönyvét, s így a Szövetséget betartania, már csak azért is, mert Jüda és Izrael is kötött ilyen vazallusi hűbéri szövetséget más népekkel, sőt, mind a hűbéres, mind a vazallus oldal szereppozícióját is ismerték saját tapasztalatból.⁶⁷ Ezek nemcsak békét (*salom*) hoztak népeiknek, hanem e jogi relációk tartalmi adott esetben a ‘testvér’ és az ‘atya’ fogalmaiban, névadásaiban is kifejezést nyertek.⁶⁸

A legfőbb előírás pedig a zsidó nép számára Isten feltétel nélküli, teljes szívvel és lélekkel való szeretetét írta elő, ami nemcsak Jahve kizárólagos kultuszát tartalmazta, hanem egyúttal törvényeinek betartását is.

Mi továbbra is John Bright álláspontjával értünk egyet – aki nem kisebb kutatóknak, ószövetségi professzoroknak volt mestere, mint a jelentősége okán általunk is hivatkozott George E. Mendenhallnak, Frank Moore Crossnak, vagy David Noel Freedmannak –, aki szerint a szövetség gondolatiságát és társadalmi valóságát a zsidó nép életében egészen korainak kell tartanunk. Több tudóst ugyanis az tévesztett meg – írja –, hogy mivel a szövetség klasszikus formáját a Deuteronomiumban találhatjuk meg, így úgy tűnhetett, hogy a szövetség forma viszonylag későn honosodott meg Izraelben.⁶⁹ Ez utóbbi felfogás nem mérlegeli azonban megfelelően – írja Bright – a második és az első évezredből fennmaradt szövetségformák közt fennálló jelentős eltéréseket. Ezen eltérések – írja – abban állnak, hogy a hettita szerződéseket és a bibliai klasszikus szövetségi formát jellemző történeti prólógus az első évezredbeli szerződésekből eltűnt,

⁶⁴ Norbert LOHFINK: *Ascolta, Israele. Esegese di testi del Deuteronomio*. Brescia, Paideia, 1986. 3. kiad. 43.

⁶⁵ Uo. 42.

⁶⁶ Uo. 43.

⁶⁷ BRIGHT i. m. Edóm és Móáb vonatkozásában ld. 224. 234. 239. A – már korábban említett – Jüda Asszíria hűbéres államává válásához ld. i. m. 266. Jüda és Izrael Asszíriához kötődő nemzetközi hűbéresi viszonyának értékeléséhez ld: MCCARTHY i. m. 287. Nyilvánvaló, hogy mind Jüda, mind Izrael elsőkézből ismerte az asszír nemzetközi hűbéresi egyezményeket, szögezi le MCCARTHY. i. m. 287.

⁶⁸ MCCARTHY i. m. 104.

⁶⁹ BRIGHT i. m. 150.

„viszont sokkal részletesebbek és szenvedélyesebbek az átkok.”⁷⁰ Látható már ebből is, hogy a szövetségre/szerződésre lépő felek közötti reláció történelemben kibontakozó, és így kapcsolatban megélt minőségi, emberi oldala a háttérbe szorul. Ez még jobban kitűnik abból, hogy a későbbi említett „korra a hűbérúr és hűbérese viszonyának új fogalma alakult ki, mely inkább a nyers erőszakra, mint a jóindulatú pártfogásra és rábeszélésre épült, és oly messzire volt a bibliai szövetség szellemétől, amennyire csak lehetett.”⁷¹ Nyilvánvaló tehát, hogy a korai szövetségre jellemző jóindulatúság és kölcsönösség, annak minden ezt éltető erényével eltűnik a késői szerződésekből. Ezért nagy jelentőségű, hogy a történeti tényeknek megfelelően koraiként és ilyen tartalmában értékeljük a zsidó nép szövetség-felfogását. John Bright szerint mivel a szövetség gondolatvilága teljesen átjárja a Biblia régi és újabb törvényi, prófétai és egyéb szövegeit, s mivel az „izraeli törzsi szervezetet csak mint szövetségi ligát érthetjük meg, ezért nagyon nehéz elfogadni, hogy a szövetségforma az első évezred nemzetközi szerződéseinek átvételéből alakult volna ki”, „sokkal inkább feltételezhetjük, hogy ez a szövetségforma szabta meg Izrael népe önértelmezését és közösségi létét történetének kezdete óta – sőt ez tette néppé”.⁷² Bright tehát amellet áll ki, hogy mivel a szövetség gondolata mélyen gyökerezik Izrael szövetségi liga létében, ezért egyrészt ezt a szövetség-típust kell kutatnunk, ha meg akarjuk érteni, hogy mit is érthetett Izrael a számára Jahve által felkínált szövetség alatt, illetve a korai hettita szerződések tartalmát érdemes tanulmányozni, ha a szövetség nemzetközi jogi mintáit kívánjuk megérteni, ami szintén alakíthatta a zsidók szövetség-gondolatát. Azonban mindkettőben a szövetségben részes felek személyközi kapcsolatára és annak egyfajta családi-jellegű mivoltára helyeződik a hangsúly. Ily módon az atyaiság, a (fogadott) fiúság, a házassági szövetség, a testvériség és a barátság fogalmainak vizsgálata az elsőrendű, s nem pedig a késői nemzetközi szerződésekre jellemző külső hatalmi oktrojáció, s az abból fakadó jogi engedelmeskedés kötelezettsége. Néha úgy tűnik, mintha ez utóbbi sejlene fel egy-két bibliai szövetség-értelmezésnél, amelyben az kerül tárgyalásra, hogy az Úr a mózesi törvények betartására szorítja Izraelt. A másik – már tárgyalt – téves elképzelés pedig az, ha azt véljük, hogy az ember szorítja „alkotmányos keretek” közé a szövetséggel az Urat.

A fentebb már röviden elemzett, Erich Fromm említett „radikális”, filozófiai-ideológiai indíttatású szövetségfelfogása ékesszólóan mutatja, hogy külső néző-

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

⁷² Uo. 151.

pontból, a *berít* lényegi ismerete nélkül annak sajátossága sem érthető meg, miközben azt is el kell ismernünk, hogy számos más meglátása az Ószövetség etikai tartalmát illetően valóban figyelemre méltó és előre mutató. Az Ószövetségből kivilágító morálteológiai és üdvtörténeti nézőpont érvényesítése nélkül nem ismerhetjük meg Isten *berít*-kötő intencióját, ezirányú cselekvési szándékát sem. Hasonlóképpen nem elégséges, sőt, félrevezető lehet az, ha a környező népek korabeli szövetségekötési gyakorlatát reflektálatlanul, kritikátlanul vetítjük rá a zsidó nép Istenével való Szövetségére, annak szövegben testet öltő formájára. A hettita szövetségekkel szembetűnő azonosságot mutató strukturális formai jegyekre való koncentráció elfedheti azon ismereteket, amelyek sajátosaknak tűnnek a zsidó Szövetségben, s így esetleg ezen elemek nyomát, előzményeit nem is keresik például a hettita szövetségekben. Márpedig előfordulhat, hogy a szerződő felek emigyen intézményesített személyközi kapcsolatainak érzelmi-erényetikai oldala nemcsak jelen volt egyes közel-keleti hűbéri szövetségekben (ez bizonyítható), hanem ennek a zsidók tudatában is lehettek, amikor az Úr a Szövetséget felkínálta nekik, s majd e Szövetségen és a mózesi törvényeken keresztül ezen említett etikai elemeket immáron egy magasabb erkölcsiség felé irányította. A kölcsönös egybevetés tehát a valós hasonlóságok tekintetében, és a különbségek kimutatása az el nem fedhető eltérések vonatkozásában – a valóban hiteles megértési szándék megléte és annak érvényesítése esetén – el nem kerülhető, de ehhez tudnunk és tudatosítanunk kell, hogy mi a Szövetség valódi tartalma.

Egy, a jelen tanulmányunk vizsgálati tárgyát érintő alapvető további kérdés az, hogy az ószövetségi jog előírásanyaga, maga a Törvény a zsidó nép Istenével kötött Szövetségéhez kötődik-e, s ha igen, akkor milyen értelemben. Vannak, akik a Bibliát keletkezéstörténeti-szövegkritikai elemzés alá vonva ezt tagadják, minthogy a – Szövetséghez, egy helyes megközelítésben, egyébként szorosan kötődő – vallási-erkölcsi előírásokat tartalmazó apodiktikus szerkezetű parancsokat, tilalmakat utólagos redakció, illetve jogátvitel eredményének tartják (vagy a bölcsességi irodalomból származónak, s végül is az ősi törzsi-családi viszonyok szabályozása áthagyományozódásának tekintik), miközben vitatják azoknak a Szövetséghez kötődő jellegét.⁷³ Mi azonban nem értünk egyet ezen – immáron fél évszázaddal ezelőtt kifejtett – állásfoglalásokkal, s így például

⁷³ E tekintetben többek között Erhard Gerstenberger nevét és munkáit kell megemlítenünk: Erhard S. GERSTENBERGER: *Wesen und Herkunft des „Apodiktischen Rechts“*. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener, 1965.; Erhard S. GERSTENBERGER: *Covenant and Commandment. Journal of Biblical Literature*, vol. 84. (1965) 38–51.

az előbbieket cáfoló Cleon L. Rogers Jr. érveivel⁷⁴ tudunk azonosulni. Csak egy érvet hozunk: maga a választott nép szorosan a Szövetséghez tartozónak, sőt, annak részének tekintette a mózesi törvényeket, előírásokat.⁷⁵ A legfontosabb érve azonban az, hogy a Szövetséggel szerves egységet alkotván a mózesi törvények, előírások, parancsok egészen sajátos erkölcsi tartalommal rendelkeznek, amelyek ilyen specifikumukban nem mutatnak rokonságot vagy azonosságot más, környező népek joganyagával. Következésképpen bármilyen formabeli azonosság legyen is kimutatható a (törvényi) előírások (vagy parancsok) szerkezetében (kazuisztikus-apodiktikus, törvény-parancs stb.) más, környező népek jogával, az bizonyosan megállapítható, hogy a zsidó nép joga a Szövetséghez tartozóan egészen speciális erkölcsi tartalommal bír(t), amelynek létrejötte nem indokolható jogátvételi folyamatokkal. Továbbá az is kétséges, hogy minden további nélkül használhatjuk-e a 'jog' kifejezést a mózesi parancsolatokra, előírásokra. A Tízparancsolat például ugyanis tulajdonképpen a 'Tíz ige', a Törvény pedig egyszersmind tanítás, útmutatás is.

A Tóra előírásai szoros, lényegi kapcsolatot mutatnak tehát a választott nép Istenével kötött Szövetségével, vagy pontosabban az Úr velük kötött Szövetségével. Ezért e kettőt csak együtt kezelve lehet hitelesen, azaz lényegi tartalmuk megértését célul tűzve helyesen elemezni. A Szövetség fényében nyernek igazi értelmet a különböző mózesi előírások, s kapják meg azáltal az igazi tartalmukat. Voltaképpen éppen azt veti később – például – Jézus a farizeusok szemére, hogy a Törvény betűjét leválasztják annak szellemétől, azaz kiszakítják azt a Szövetség hermeneutikai, vitális és morális közegéből, s úgy akarják azt követni, megvalósítani (már, ha egyáltalán őszintén akarják), ami lehetetlenség, fogalmi képtelenség.

Összességében azt mondhatjuk tehát, hogy nem tudjuk elfogadni a biblia-magyarázati kézikönyvekben is olykor előforduló gondolati alapállást, amely szerint a Szövetséget tulajdonképpen, tartalmilag is – s nem csak a szerkezeti felépülése és a nyelvezete tekintetében – Jahve és a választott nép közötti egyfajta 'vazallusi szerződés'-nek kellene tekinteni.⁷⁶ Ezzel szemben Bright és

⁷⁴ Cleon L. ROGERS: The Covenant with Moses and Its Historical Setting. *Journal of the Evangelical Theological Society*, vol. 14. (1971) 141–155. E rövid tanulmányban számos tévedést, félreértést meg tudott cáfolni.

⁷⁵ Ld. pl. uo. 145.

⁷⁶ Ilyen szemléletű például Eugene H. Merrill – az Ószövetség teológiáját tárgyaló monografikus szakkönyvbe írt – könyvfejezete, aki összegző módon kategorikusan így fogalmaz: „A Sínai-szövetség [...] elemzésében már világosan láttuk, hogy az hűbérúri-vazallusi egyezmény.” Eugene H. MERRILL: A Pentateukhosz teológiája. In: Roy B. ZUCK (szerk.): *Az Ószövetség bibliai teológiája*. Budapest, TCM, 2005. 83.

McCarthy⁷⁷ inkább azt látszik sugallni, hogy annak *analógiájára* érthették meg a zsidók az Istenükhöz fűződő szövetségi kapcsolatukat. A két megközelítésmód között nem elhanyagolható a különbség, ezért fontos azt nyomatékosítani. Az semmiképpen nem vitatható, hogy a Szövetség szerkezete sok *szerkezeti-formai* azonosságot mutat a korabeli környező országok (elsősorban a késő bronzkori hettita⁷⁸) királyainak hűbérúri-vazallusi egyezményeivel, illetve szerződéseivel,⁷⁹ s így egynémely közeli, vagy inkább távoli *analógiás* ismérv megállapítása, illetve ilyen irányú szemléltető, *metaforikus kép* használata esetleg hasznos lehet a megértésben. Mindazonáltal Jahve Szövetsége népével annak lényegét, célját és *tartalmát* tekintve teljességgel más irányú, ezért hiba lenne túlbecsülni a formai hasonlóságokból levonható következtetések érvényét, s egyáltalán e korabeli hűbéri szövetségek, szerződések magyarázó erejét.⁸⁰ Ha nem így járunk el, akkor a merő szerkezeti-formai azonosságok elfedik a valódi teológiai mondanivalót. Így Jahve nem lenne más, mint csak egy legfőbb úr, akit pusztán akarata vezérel tetteiben, amikor tulajdona, népe felett rendelkezik. Egy ilyen megközelítés voluntarizmusa az önkényességgel lenne határos, miközben a nem vazallusai merő idegeneknek, vagy még rosszabb: népe ellenségeiként tűnnének fel. Jahve azonban nem ilyen Ura népének, és nem is az az üzenete az Ószövetségnek, hogy Isten nem törődik más népekkel, vagy különösen, hogy azokat kifejezetten idegeneknek vagy ellenségeknek tekintené. Valóban, néha kegyetlennek tűnő isteni parancsok találhatók az Ószövetségben más népek vonatkozásában,⁸¹ mindazonáltal látni kell, hogy ez a szigor azért van, azért volt elkerülhetetlen, hogy Isten üdvözítő terve meg tudjon valósulni. Más választási lehetőség nem állt az Úr rendelkezésére, mint a zsidó nép többi, elsősorban kánaánita néptől való említett teljes elkülönítése, vagy olykor akár azok megsemmisítése is – amikor nem volt más lehetőség a zsidó népnek az ígéret földjére való jutására, illetve a választott nép megmaradására –, tekintve a környező népek erkölcsét, és a pusztá létükkel, társadalmi-kulturális és vallási gyakorlatukkal az arra való kísértést, hogy a zsidó nép is más

⁷⁷ Ld. pl. MCCARTHY i. m. 290.

⁷⁸ MERRILL i. m. 81.

⁷⁹ A formai hasonlóságok bizonyítására elég csak továbbra is Dennis J. McCarthy korszakos művét hivatkozni: MCCARTHY i. m. (Ez teljesen új, átdolgozott kiadása a korábbiaknak.)

⁸⁰ Vö. SZABÓ Ferenc (szerk.): *Biblikus teológiai szótár*. Budapest, Szent István Társulat, 1972. 1256.

⁸¹ Pl. „Egyetlen város sem kötött békét Izrael fiaival, csak a hívvták, akik Gibeonban laktak; az összes többit harcban foglalták el. Mert az Úr akaratára megkeményítették a szívüket és harcba szálltak Izraellel, hogy így könyörtelenül betöltsék rajtuk az átkot és megsemmisüljenek, amint az Úr Mózesnek parancsolta.” Józs 11, 19–20 <http://szentiras.hu/SZIT/J%C3%B3zs11>

isteneket szolgáljon, s így más, jóval alacsonyabb rendű erkölcs szerint éljen.⁸² David VanDrunen⁸³ egy nemrég megjelent vaskos monográfiában tárgyalja a zsidó szövetségeket és a mózesi törvényeket mint *természeti erkölcsi törvényi* előírásokat, s azt hangsúlyozza, hogy ezen isteni törvények célja a természetes erkölcsi rend megvédése volt, például a nemi erkölcs területén (többek között az állatokkal való szexuális érintkezés tiltásával, ami pedig megtalálható volt a környező népeknél, így az egyiptomiaknál, a kánaánitáknál és a hettitáknál – a hettiták csak bizonyos állatokkal való szexuális érintkezést tiltották, más állatokkal valóakat viszont engedélyeztek.⁸⁴) A látszattal ellentétben tehát az Úr népe kiválasztásának, és a választott néppel való szövetségének tehát nem az volt a célja, hogy az más népek ellenében történjen, hanem éppen ellenkezőleg: az egész emberiség üdvössége érdekében választotta ki népét és kötött vele szövetséget, s írta elő a természetes erkölcsi törvények rendjét. Ezért van az, hogy a zsidó néppel együtt élő idegenek (akik nem veszélyeztették létükkel az üdvözítő tervet) jogai, a feléjük gyakorlandó igazságosság különösen magas erkölcsi szintet mutat a rájuk vonatkozó törvények tanúsága szerint. Az Úr, a megszabadító ugyanis fokozatosan vezette, vezeti az emberiséget az üdvösség felé: először egy kiválasztott emberrel, Ábrahámval, utána egy választott néppel, a zsidó néppel, majd az egész emberiséggel köt szövetséget, amelyre mindenki meg van hívva nemzethez való tartozásra tekintet nélkül, ahogy arról az Újszövetség szolgál tanúságul. A zsidó népet tehát el kellett különítenie a többi néptől (olykor drasztikus eszközökkel), hogy azok ne hogy hűtlenségre csábítsák Izraelt,⁸⁵ s hogy az Úr a mózesi törvények révén az egészen új tartalmú szövetségi kapcsolat egyedül üdvözítő jellegének érvényt szerezzen. Nem lehet

⁸² Vö. „Ha az Úr, a te Istened elvezérel arra a földre, ahova most bevonulsz, hogy birtokodba vedd, s ha kiüzi előled mind a népeket, a hettitákat, a girgasitákat, az amoritákat, a kánaánitákat, a perizitákat, a hivvitákat és a jebuzitákat – hét nálad népesebb és nagyobb népet –, ha az Úr, a te Istened majd kiszolgáltatja neked, s te legyőzöd őket, akkor töltsd be rajtuk az átkot, ne köss velük szövetséget és ne könyörülj meg rajtuk. Ne köss velük házasságot, lányodat ne add egyhez sem feleségül közülük, és egyikük lányát se vedd fiadnak feleségül. Mert fiad elidegenedik tőlem, s más isteneket fog imádni. Akkor fölgerjed ellenetek az Úr haragja és elpusztít benneteket. Inkább így bánjatok velük: oltáraikat romboljátok össze, kőoszlopaikat döntsetek ki, szent fáikat vágjátok ki, bálványaitokat pedig égessétek el. Mert te az Úr, a te Istened szent népe vagy, téged választott ki az Úr, a te Istened a föld népei közül a maga népének.” Mtörv 7, 1–6. ill.: „Minden népet, amelyet az Úr, a te Istened kiszolgáltatt neked, pusztíts el, ne kiméld őket együttérzőn, s ne imádd isteneiket, mert ez csapda volna számodra!” Mtörv 7, 16.

⁸³ David VANDRUNEN: *Divine Covenants and Moral Order. A Biblical Theology of Natural Law*. Michigan, Cambridge, Grand Rapids, 2014. ld. pl. 313.

⁸⁴ Uo. 313.

⁸⁵ Vö. MERRILL i. m. 87.

Izraelnek más istene, csak Jahve, az egyetlen igaz Isten, aki ezért „féltékeny”⁸⁶ Isten. Az Úr szövetsége *kizárólagos*, s nem tűr hűtlenséget. A Szövetség fogalma ezt segíthetett a választott néppel megértetni. A választott nép nem esküdhett más istenekre, mert csak az egyetlen igaz Istenre esküdhett, amely előírást nehéz volt betartania, hiszen a nemzetközi szerződések megkötésekor a szövetséget kötő felek, a népek királyai egymás isteneire is esküdtek a sajátjukra tett eskün kívül.⁸⁷ Ez elszigeteltté, bizonytalanná, minden emberi politikai segítség nélkülivé tette e tekintetben a választott népet, s Isten népének így egyedül Őreá kellett bíznia teljesen magát a politikai nemzetközi relációiban is.⁸⁸ E nép pedig csak akkor maradhatott Vele szövetségben, ha az Úr erkölcsi és vallási életre vonatkozó előírásait betartja, minthogy csak ezáltal emelkedhet fel azon „legyen” erkölcsi létéhez, amilyennek lennie kell, hogy erényes, s így kiteljesedett, megvalósult (‘szent’) lehessen ezen életmód folyományaként, amely Isten, az egyetlen igaz Úr kegyelmének adománya.

A zsidó nép Szövetsége Urával, Istenével nem egyezkedésen nyugvó szerződés, ahol a szerződés biztosította, azaz a szerződés által kikötött jogos járandóságát, juttatását kapja meg a hűséges szolgálta. A Szövetség ezen esetben – nyomatékosítja McCarthy – egy szimbólummal és/vagy esküvel fogadott személyes egyesülés, amelyben a (szövetségi) kapcsolat az elsődleges, s amelyben így tehát egy szövetségi kapcsolatot él meg a vazallus.⁸⁹ E kapcsolatban ölt testet az isteni kegyelem és az üdvösség.

John Bright helyeselhetően a ‘szövetség’ fogalmának és annak társadalmi-történeti valóságának *törzsszövetséghez* is kötött eredetére is rámutat. A *próféták*, és az északi országrész (Izrael) *törzsszövetséghez és ezen keresztül a Szövetséghez kötődő hagyományait* és annak jelentőségét, amikor az a történeti kontextus megértéséhez szükséges, visszatérően nyomatékosítja.⁹⁰ Nem jellemző rá tehát az az egyoldalúság, amely oly sok bibliamagyarázati kézikönyv sajátja, amelyek csak a korabeli hűbéri szerződésekkel való (formális, szerkezeti) rokonságra mutatnak rá, különösebb magyarázat, teológiai konklúzió nélkül. Mint említettük, kétségtelen, hogy empirikusan kimutatható, tudományosan igazolható a hettita, nemzetközi viszonyokban kötött hűbérúri szerződések, vagy egyáltalán

⁸⁶ „Vigyázz, hogy soha meg ne feledkezz az Úr, a te Istened szövetségéről, amelyet veled kötött, és ahogy az Úr megtiltotta neked, ne készíts faragott képmást semmiről, mert az Úr, a te Istened emésztő tűz, féltékeny Isten.” Mtörv 4, 23–24. <http://szentiras.hu/KNB/MT%C3%B6rv%204>

⁸⁷ LOHFINK i. m. 49.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ MCCARTHY i. m. 297.

⁹⁰ BRIGHT i. m. 147–149., 151., 161., 223., 228., 230–231., 240.

az ókori Közel-Kelet hasonló típusú (például asszír) szerződesei és a zsidó nép és Istene között kötött Szövetség formai-strukturális, vagyis szerkezeti hasonlósága.⁹¹ Mint már tettünk rá utalást, mind Juda, mind Izrael kötött hűbéri szö-

⁹¹ Preambulum/személyi adatok/, prolóógus, kötelezettségek, rendelkezés a szerződés elhelyezéséről, rendszeres felolvasásáról, tanúul hívás, áldások és átkok. Ezt az összehasonlítást ld. BRIGHT i. m. 149., ill. J. Alberto Sogginnál némi eltéréssel: J. Alberto SOGGIN: *Bevezetés az Ószövetségbe*. Budapest, Kálvin, 1999. 140–141. A Deuteronomiumot szokták a leginkább összevetni a hettita egyoldalú (hűbéri) szerződésekkel, ami az előzőeknél némileg pontosabb és részletesebb szerkezet-elemzésben így tűnik elénk: „I. Preambulum (1:1–5) II. Történelmi bevezetés (1:6–4:40) III. (Bevezetés a rendelkezésekhez) (4:41–49) IV. A főbb parancsolatok (5–11) V. Sajátos törvényhozás (12:1–26:15) VI. (Buzdítás és elbeszélő köztéték) (26:16–27:10) VII. Átkok és áldások (27:11–28:68) VIII. (Befejező intés) (29–30) IX. A szövetség elhelyezése és folyamatossága (31) X. A szövetség tanúi (32) XI. (Mózes áldása) (33) XII. (Elbeszélő epilógus) (34)” MERRILL i. m. 82. Egy másik táblázatos összevetés a közel-keleti hűbéri megállapodások főbb elemeit veti össze a zsidók Istenével való szövetségkötés egyes, azoknak megfelelő elemeivel (a Sínai-hegyen, a Jordánon túl és Kánaánban): John D. HANNAH: Mózes második könyve. In: John F. WALVOORD – Roy B. ZUCK (szerk.): *A Biblia ismerete. Kommentársorozat. I. kötet. Mózes öt könyve*. Budapest, Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány, 2008. 192. Az egyik legalaposabb elemzést valószínűleg George E. Mendenhall adja a „Law and Covenant in Israel and the Ancient Near East” című immáron klasszikus művében. Ebben rámutat arra, hogy majdnem mindig megtalálható mind a hat alábbi elem a hettita szövetségi szövegekben, azonban hangsúlyozza, hogy a forma egyáltalán nem szigorúan rögzített. Az elemek sorrendjében számottevő változatosság észlelhető, mint ahogy a megfogalmazásban is. Adott esetben egyik vagy másik elem hiányozhat is, s nehéz megállapítani, hogy szándékosan vagy véletlenül van-e ez így:

1. „*Preamble*: Begins with a formula »thus (saith) NN, the great king, king of the Hatti land, son of NN [...] the valiant.« This identifies the author of the covenant, giving his titles and attributes, as well as is genealogy. The emphasis is upon the majesty and power of the king, the Sun, who confers a relationship by covenant upon his vassal.

2. *The historical prologue*: This part of the treaty describes in detail the previous relations between the two. In the suzerainty treaties great emphasis is placed upon the benevolent deeds which the Hittite king has performed for the benefit of the vassal, and such a narrative is never lacking in texts which have been completely preserved. They are emphatically not stereotyped formulae, as one might expect, but are rather such careful descriptions of actual events, that they are a most important source for the historian. In the parity treaties, on the other hand, the historical prologue is more brief, for the obvious reason that frequently the previous relationships between the two was of such a sort that little good could be said, and neither could be regarded as the recipient of gifts which bound him to obedience. This section of the treaty is not mere embroidery, but a most important element, for, as Korosec says: »What the description amounts to is this, that the vassal is obligated to perpetual gratitude toward the great king because of the benevolence, consideration, and favor which he has already received. Immediately following this, the devotion of the vassal to the great king is expressed as a logical consequence.« In other words, the mutuality of covenant is present even in these treaties, but it is most important to see that the vassal is exchanging future obedience to specific commands for past benefits which he received without any real right. Since, to receive a gift without becoming obligated is a prerogative only of the emperor, the actual position of relative strength – that is, the inability of the vassal to defend himself from overwhelmingly superior power is a fact which deprives him of any ground which would enable him to escape obligation to an overlord who has granted him a boon – frequently of kingship itself. A striking formal characteristic of this section is the »I-Thou« form of address. Since the Hittite king is the

author of the covenant, he speaks in the first person directly to the vassal. As is the case in so much of ancient oriental stylistic features, the »I-Thou« form does not exclude entirely the address in the third person, but this latter is much more rare. The covenant form is still thought of as a personal relationship, rather than as an objective, impersonal statement of law. Some illustrations which occur in the historical prologues show striking parallels to Israelite patterns of religious thought: »Since your father had mentioned to me your name with great praise (?), I sought after you. To be sure, you were sick and ailing, but although you were ailing, I, the Sun (god), put you in the place of your father and took your brothers (and) sisters and the Amurru land in oath for you.«

3. *The stipulations:* This section states in detail the obligations imposed upon and accepted by the vassal. They include typically, a. the prohibition of other foreign relationships outside the Hittite Empire; b. prohibition of any enmity against anything under sovereignty of the great king. The parity between the vassals, created by the Hittite king, must not be changed. One cannot be a slave or dependent of another. Every hostile action against a covassal is hostility against the king himself, and the king promises to take the part of the oppressed. c. The vassal must answer any call to arms sent him by the king. To fail to respond is breach of covenant (Cf. Judg 21:8 ff.). d. The vassal must hold lasting and unlimited trust in the King; he must not entertain malicious rumors that the King is acting disloyally toward the vassal (»since man is depraved«), nor must he permit any evil words against the King, for this is the beginning of rebellion. e. The vassal must not give asylum to refugees from any source (there are many variations in detail concerning refugees, but this was evidently treated as a very serious problem). f. The vassal must appear before the Hittite king once a year, probably on the occasion of annual tribute (Cf. Ex. 23:17). (Later treaties lack the personal appearance stipulation – the interest seemed to shift primarily to the tribute). g. Controversies between vassals are unconditionally to be submitted to the king for judgment. These stipulations give an indication of the interests of the king which were protected by covenant. It should be pointed out that there is almost no hint of interference in the internal affairs of the vassal state. The vassal could rule as he saw fit, and the only concern of the Hittite king was, naturally enough, in the succession to the throne of an heir who would remain faithful. The right to determine succession was not considered an automatic privilege or right of the vassal, but was a specific privilege granted by the Hittite king.

4. *Provision for deposit in the temple and periodic public reading:* This is almost selfexplanatory. Since it was not only the vassal king, but his entire state which was bound by the treaty, periodic public reading served a double purpose: first, to familiarize the entire populace with the obligations to the great king; and second, to increase the respect for the vassal king by describing the close and warm relationship with the mighty and majestic Emperor which he enjoyed. Since the treaty itself was under the protection of the deity, it was deposited as a sacred thing in the sanctuary of the vassal state – perhaps also, to indicate that the local deity or deities would not and could not aid in breach of covenant.

5. *The list of gods as witnesses:* Just as legal contracts were witnessed by a number of people in the community, so the gods acted as witnesses to the international covenants. In the written text, this section enumerates the deities who were invoked, usually a considerable number. Included are of course the gods of the Hittite state, but the pantheon of the vassal state is also included. In other words, the gods of the vassal themselves enforce the covenant, (Cf. Ezek 17:12-21). Most interesting for the purposes of this paper, however, is the inclusion of the (deified) mountains, rivers, springs, sea, heaven and earth, the winds and the clouds. (Cf. Dt 32:1; Isaiah 1:2).

6. *The curses and blessings formula:* In some ways this is the most interesting feature of the covenant. The treaty stands wholly within the realm of sacred law, so to speak, for the only sanctions for the covenant are religious ones. It goes without saying that in case of breach,

vetségeket, így nagyon is ismerték azok tartalmát. Nem szabad azonban ebből azt a következtetést levonni, hogy e szerződések tulajdonképpen Jahve népével kötött szövetségével azonosak, pusztán csak az alanyok természete különböző. Éppen fordítva áll a helyzet: mivelhogy a kezdeményező, a Szövetséget ajánló alany Isten, ezért nem, vagy csak korlátozottan érvényesek az emberi társadalomban élő jogi minták az Ő kapcsolatainak kifejezésére, leírására. Sokkal inkább arról van szó, hogy Isten szeretetétől indítva „inkulturálódik”, és azt a jogi-társadalmi eszközt választja, amely „értelmezhető” az Ő népe számára.⁹² Ha tehát például a hettita hűbéresi-vazallusi szövetségek szövegein, és azoknak a bibliai Szövetséggel való strukturális-formai azonosságain túllépünk, s a hettita hűbéri diplomáciai levelezéseket tekintjük, akkor az azokban feltáruló személyes jellegű hűbéri kötelekek jellege nyomán, de különösen bizonyos környező népek hűbéri szövetségeiben foglalt, azokban fellelhető atya-fiú, szeretet, hűség stb. fogalmai nyomán lehet talán valami intuíciónk arról, hogy mit is értettek talán 'Szövetség' alatt a zsidók, amikor azt az ő Uruk a számukra felajánlotta. Ebben állhat Jahve – emberi kifejezéssel élve – „inkulturációs pedagógiája”. Egy példát hozva: különös módon teszi jelenvalóvá a hatalmas Isten személyességét, a zsidó nép számára az Ő történelmi jelenvalóságát a Szövetség azon 'történeti prológos'-nak tekinthető része – amely formailag rokonítható a korabeli (pl. hettita) hűbérúri szerződések vonatkozó részével, s amely a hűbérúr és hűbéres már fennálló viszonyára, vagyis különösképpen a hűbérúr jótéteményeire irányul –, amely Jahve megszabadító tetteit sorolja fel. Ennek a történeti prológosnak a szerepét és jelentőségét minden bizonnyal értették a zsidók. Erre a passzusra a – Martin Buber által annyira középpontba állított – Én-Te viszony hangsúlyozása jellemző, különösen, hogy a Szövetségben – ellentétben más korabeli közel-keleti hűbéresi szövetségek prológosáiban megjelenő megfogalmazásokkal – a Szövetség adója, azaz Jahve egészen személyesen, egyes szám első személyben szól a választott népéhez.

the Hittite king would proceed against the vassal with military forces, possibly as the agent by which the divine curse is brought down upon the vassal, but of this there is no word in the treaties. The curses and blessings in the texts are treated, on the other hand, as the actions of the gods, and enumerate much the same sort of things as those to be found in Deut 28.”

George E. MENDENHALL: Law and Covenant in Israel and the ancient Near East. *The Biblical Archeologist*, vol. 17., no. 2–3. (1954) <https://goo.gl/gzqgMh>

Vö. Gábor SÜLYÖK: Treaties, Origin. In: Rüdiger WOLFRUM (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 1–12.

⁹² A zsidók számára a szövetség, mint fogalom a szövetséggkötés előtt is „társas létüknek alapvető, létbiztosító értékeit” fejezte ki. PÁKOZDY László Márton: Törvény és igazságszolgáltatás a Bibliában. In: RAPCSÁNYI László (szerk.): *A Biblia világa*. Budapest, RTV-Minerva, 1981. 3. kiad. 131.

Az ószövetségi Szövetség szövetség-jellegének megértése végett nyomatékossítani szükséges azt is, hogy – minden közös vonás ellenére – tartalmi különbség van ‘szövetség’ és ‘szerződés’ között, s ezért ezek megkülönböztetendők. Az ószövetségi ‘berít’ ugyanis esküvel/fogadalommal megerősített személyes elköteleződés, azaz ilyenként értett ‘szövetség’, és nem pedig ‘szerződés’. Az ókori Közel-Keleten is – minden köztük levő formai hasonlóság ellenére – különbség volt e két megállapodáson alapuló kötelmi forma között, még ha a szövetség lényegi elemét adó eskü olykor – nem lényegi elemként – a szerződéseket is kísérte, illetve, ha mutat is némi hasonlatosságot a szerződéseknél a tanúzás eleme a szövetségeknél megjelenő Isten tanúul hívásával.⁹³ McCarthy azonban plasztikusan fogalmaz: „A szövetség nem szerződés, hanem egy foga-

⁹³ Ld. Lopez elemzését: LOPEZ i. m. 98–102. Az egyik döntő különbség a kettő között abban áll, hogy míg a szövetség esküformulát is tartalmaz, addig a szekuláris szerződés nem. Még akkor is így van ez, ha olykor egyes adásvételi szerződéseket eskü erősített meg, mindazonáltal ezek voltak nem lényegi, szükséges kellékek. A szövetséget egyfajta esküként is lehet tekinteni, minthogy a szerkezeti formájuk hasonlóak, s valóban, gyakran a szövetséget egy eskü helyettesíti. Ezzel szemben a szövetség és a szerződés szerkezeti formájukban különböznek egymástól. A szövetségi formula ugyanis egy feltételes ön-elátkozást tartalmazott és nem igényelt tanukat, míg a szerződéseket nem esküvel kötötték meg, hanem egy dokumentumba foglalva vagy szóbeli megállapodás révén tanuk jelenlétében. Lopez Gene M. Tucker állításait ismerteti, s értékeli. Uo. 99. Lopez McCarthy és Tucker tanulmányai és azok következtetései alapján azt igyekszik kimutatni, hogy mivel mind az egyezség, mind a szövetség a tágabb értelmű szerződés fogalmába tartozik, minthogy mindkettő két vagy több fél azokat kötő megállapodása, ezért a szövetség és a szerződés túlzott megkülönböztetése nem célravezető. Azonban ennek a megközelítésnek a hátulütőit is látja, mert így a szerződés fogalma olyannyira kitágításra kerül, hogy igazából csak az köti a szövetséghez, hogy mindkettő voltaképpen egy megállapodás. Egy további kérdés úgy hangzik, hogy miként értékelendő egy esküvel megerősített szóbeli adásvételi szerződés, mint amilyen például a Ter 25, 29–34-ben található? Ez az a jól ismert történet, amikor Ézsau egy tál lencseért eladja elsőszülöttségi jogát: „Egy alkalommal Jákob ételt készített. Ézsau éppen kimerülten jött haza a mezőről. Ézsau így szólt Jákobhoz: »Adj gyorsan ebből a vörösből, ebből a vörös (étel)ből itt, mert nagyon kimerült vagyok.« Ezért elnevezték Edomnak. »Előbb add el nekem elsőszülöttségi jogodat« – válaszolta Jákob. Ézsau így szólt: »Na, úgyis meghalok, mit használ nekem az elsőszülöttségi jog?« »Esküdj meg előbb!« – mondta Jákob. Erre megesküdött, és így eladta elsőszülöttségi jogát Jákobnak. Jákob pedig adott neki kenyeret és lencsefőzeléket. Evett és ivott, felállt és kiment. Ilyen kevésre becsülte Ézsau az elsőszülöttség jogát.” <http://szentiras.hu/SZIT/Ter25> Mit itt megvalósul, az nyilvánvalóan nem szövetség – állapíthatjuk meg –, hanem a rendkívüli adásvételi körülmények kötbéréből fakadó gyengeségek áthidalására szánt megerősítő, biztosítékként szolgáló esküvel létrejött ügylet, megállapodás. Míg egy szövetség megpecsételéséhez lényegi elem, kellék az eskü, addig az – főszabályként – felesleges egy szerződés esetén. Ha mégis esküt tesznek egy szerződés megkötésekor, akkor az nem magának a szerződés érvényessége miatt került megtételre, hanem az inkább egy további biztosítékként tekintendő. Vö. LOPEZ i. m. 100. Lopez – az általa hivatkozott kutatásokra hivatkozva – azonban hajlik az eskü szerepének értékelésére a szerződés esetében is (minthogy némely szerződés esetében esküt tettek), s ezzel a szövetség és a szerződés formáinak egymáshoz való közelítésére. A leginkább hasonlító formaismérv közöttük a tanuk jelenlétének követelménye az előbbinél, és Isten tanúul hívása az utóbbinál. Majd hozzáteszi, hogy az akkád, illetve az óbabiloni szerződések feltűnő hasonlatosságot mutattak a szövetségi formulával. LOPEZ i. m. 101.

dalom (*pledge*), személyes elköteleződés”.⁹⁴ Nyilvánvalóan egy Atya-(fogadott) fiú-jellegű szövetség, mint amilyen Jahve és Izrael között fennáll, nem lehet azonos a kötelék jellegét tekintve azon kötelemmel, ami két (vad)idegent köt össze például egy adásvételi szerződés esetén.⁹⁵ Egyébként – érdemes ezt is megjegyezni – magát a szövetséget többféle módon lehetett megkötni a korban, ezért nem meglepő az sem, hogy a zsidók nem is alkottak definíciót a – tág értelemben vett – szövetségre, és nem is törekedtek arra, hogy azt egyetlen szóba, kifejezésbe foglalják.⁹⁶

A zsidó nép elemi erővel tapasztalta meg, hogy az az Isten, aki elsőként szólt hozzá, vitális kapcsolatban kíván lenni a választott népével. A zsidó nép történeti csodás tapasztalatokon keresztül érezte meg megszabadító Istenének erejét és szeretetét. Ezért hitt Neki és elfogadta a Szövetséget. Elvetve tehát a Szövetség már említett formális szemléletmódjából fakadó, túlságosan is leegyszerűsítően magyarázó hűbérúr-hűbéres reláció középpontba állítását, az ószövetségi *berít*et szakrális szövetségnek fogjuk fel, ahol Isten *ontológiailag* más, s így folytonosan Más-alanyiságára, de mégis *személyes* jelenvalóságára kell folyamatosan gondolnunk, aki 'Jahve' (a szó Isten által kinyilatkoztatott értelmében), aki vezető, majd később uralkodó: egyszóval 'melek'. A *berít* sem más tulajdonképpen, mint a vezetés kiterjesztése a nép életének minden területére,⁹⁷ amikor is Jahve önmagát nem korlátozva a hatalom és a kegyelem eszközeivel vesz részt a *berít*ben. A *berít* ilyen felfogása nélkül nem érthet-

⁹⁴ MCCARTHY i. m. 17. De ezen tételét a műve végén összefoglalásul újból nyomtatékosan megismétli. Uo. 297. Ezt az állítást egyébként Lopez is idézi tőle. LOPEZ i. m. 99. Tehát olyan fontos állításként tartja számon ezt a szerző, hogy a művét ezzel mintegy keretezi, azon túl a munkájában ezen kívül is többször is utal rá. A 'szövetség' és 'egyezmény' között viszont nagyobb fogalmi ingadozást érzékelünk nála az emberi dimenzióban kötött e kötelmi történeti valóságok leírásaiként.

⁹⁵ Vö. LOPEZ i. m. 101. Lopez mindazonáltal továbbra is hangsúlyozza a szövetség és a szerződés lényegi hasonlatosságát, minthogy a szerződési reláció is voltaképpen – definícióból adódóan – egy szövetség, mivel mindkettőben a feleket bizonyos feltételek kötik, legyenek azok eredetileg hűséگی viszonyon alapulóak vagy jog által kreáltak, illetve atya-fiúi kapcsolaton nyugvóak vagy formális viszonyon alapulóak. Mindkettőben a hasznok, a jótétemények hitelt érdemlő kölcsönösségének meghatározottságáról van szó. Isten, Lopez meglátásában, egy kegyelem általi ingyenes és feltétel nélküli (ki)választást kezdeményez, hogy egy feltételes, azaz feltételhez kötött szövetségnek/szerződésnek adjon életet. Azonban általánosságban a felek kölcsönös elköteleződő megegyezésére helyezi a hangsúlyt, azaz a szövetséget valamelyest a szerződéshez közelíti, mondván, hogy több a kettő között a formabeli hasonlóság mint a különbség. Uo. 102.

⁹⁶ MCCARTHY i. m. 21. Sok olyan valóság volt, amelyet Izrael anélkül élt meg, hogy azokra reflektált volna, vagy azokat nevet adott volna, miközben azok nagyon is életük részei voltak. Uo.

⁹⁷ BUBER (1991) i. m. 69.

jük meg a zsidó jogot és az alapul fekvő igazságosságot sem, amely az előbb leírt igazságon nyugszik. A *berít* tehát – egyetértve Martin Buberrel⁹⁸ – nem formális jogi szerződés, hanem annál több, az ember Jahvéhoz való *alapvető viszonyulása*. Hangsúlyoznunk kell, hogy a zsidó ember számára az érthető hivatkozási alap a Szövetséghez való hűség, voltaképpen a *‘heszed’* magatartás volt. Az ő tudatában a Szövetség már elegendő legitimációs alap volt ahhoz, hogy Isten számon kérje rajta a vállalt kötelezettségek teljesítését. Arra van tehát szükség, hogy a korabeli hűbéri szerződések történelmi példáinak túlságosan is kézenfekvőnek tűnő ismertetgetésének kísértését elhárítva, Jahve választott népével kötött Szövetségének sajátosságát, azaz a formalitást meghaladó jellegzetességét állítsuk elemzésünk homlokterébe. Jahve felhasználhatta azt, hogy a zsidó ember értette és ismerte a *berít* jogi tartalmát, és ez volt a beszélt közös nyelv, a közösen elfogadott hivatkozási alap. A jog, a Törvény és a *berít* azonban sohasem szakadt el a teológiai-vallási alapoktól, és így természetesen a – szintén teológiai alapokon álló – erkölcsi elvektől és morális relacionális (személyközi) valóságoktól sem. Vizsgáljuk most meg ez utóbbiak egynémely aspektusát.

Bár a korabeli főhűbérúri-vazallusi szövetségek, egyezségek és a diplomáciai levelezések esetében is olvashatunk testvériségről, atyaiságról, fiúságról, barátságról, békés egységről, illetve, ha a szövetség gondolati képzete a zsidóknál az ősi törzsi-nemzetségi atyafisági szövetségi kötelékekre nyúlik is vissza, akkor is ezek magas morális-vitális töltetén túl is állítható, hogy Jahve és a népe között valami nagyon személyes, egyedi kapcsolat jött a Szövetséggel létre, amelyet csak a legszorosabb családi kapcsolatokra illő terminusokkal lehet fogalmilag megragadni. Szövetségkötéskor az életet jelképező, s ezért a Jahvéhoz tartozó áldozati vér oltárra, majd a népre való hintése ugyanis, illetőleg az, hogy a teofániában részesülők Isten jelenlétében esznek és isznak, azt fejezik ki, hogy vitális kapcsolat, egyfajta *család-jellegű életközösség* jött létre Jahve és népe között.⁹⁹ Izrael tehát nem csupán az Úr vazallusa, hanem Jahve *fogadott családja* is egyben – szögezi le helyesen McCarthy.¹⁰⁰ A Szövetség jogi fogalomtára ekképpen nem egy egyezmény terminusait tartalmazza, hanem voltaképpen a *családi kapcsolat folytatásának feltételeit*.¹⁰¹ Jahve tehát – nyomatékosítja műve lezárásaként McCarthy – Úr és atya is egyszersmind, minthogy

⁹⁸ Uo. 70.

⁹⁹ MCCARTHY i. m. 255., ld. még: 266.

¹⁰⁰ Uo. 295.

¹⁰¹ Uo.

a Deuteronomium egyáltalán nem hatálytalanítja a család analógiáját,¹⁰² s így mindkettő mivolta az *Őiránti szeretetet* (annak kötelezettségét) támasztja az e tekintetben *személyesen fogadalommal elkötelezett* ember irányában. A szövetség-gondolat tehát *Isten kiterjesztett családjához való tartozás*, rituáléiban gazdag szimbólumokkal bíró eszközévé vált.¹⁰³

F. Charles Fensham forráskutatásainak eredményei nyomán úgy vélem joggal állíthatjuk, hogy az 'atya-fiú' fogalompár a korabeli nemzetközi szövetségi viszonyokban széles körben használatos volt a (fő)hűbéres és a vazallus (szolga) közötti reláció valóságának fogalmi megragadására. A felek magukat nevezték – a szövetségi viszonyban elfoglalt pozíciójuknak megfelelően – 'atyának', illetve 'fiúnak'. Néha nem csak a királyt, mint a nép képviselőjét hívták a főhűbérúr vazallus „fiának”, hanem a nép minden tagját. E megközelítésben mindenki, aki a vazallus néphez tartozik, az a főhűbérúr mint „atya” „fia”. Úgy tűnik tehát, hogy a „(fő)hűbérúr-szolga” fogalompáros – bizonyos, a korabeli nemzetközi hűbéri viszonyokat relevánsan bemutató iratanyag alapján megállapíthatóan – az „atya-fiú” meghatározással felcserélhető, azaz behelyettesíthető volt. E két fogalompáros ekképpen egymás helyében állhatott. Itt nem, illetve nem annyira fogadott fiúságról van szó (még Dávid király és az Úr esetében sem), hanem a szövetségi reláció tartalmának plasztikus kifejezéséről, fogalmi megragadásáról. Fensham rámutat arra, hogy ez a nemzetközi jogi szövetségi viszonyokban használatos, egymással felcserélhető és így e tekintetben egyenértékű kifejezéspár kerülhetett át a vallási (ószövetségi) írásokba,¹⁰⁴ immáron egészen más, teológiai dimenzióban: az Úr és Izrael szövetségi viszonyára alkalmazva azokat.¹⁰⁵ Ily módon át szükséges értékelni az Izraelre, mint választott népre vonatkozó 'szolga' kifejezést az ószövetségi szövetség viszonylatában. Az említett felfedezések előtt a 'fiú' kifejezést ugyanis sokkal kedvezőbb pozícióban levőnek tekinthették a hűbéres szolgáláéhoz képest.¹⁰⁶ Fensham viszont rámutatott arra, hogy bizonyos, a zsidó néppel érintkező és vele hűbéresi szövetségi viszonyban¹⁰⁷ is levő népeknél majd ezer évig a 'fiú' és a 'szolga' kifejezések egymás helyében állhattak, amiként a (fő)hűbérúr és az 'atya' megjelölések is.

¹⁰² Uo. 298.

¹⁰³ Vö. uo. 298.; 21.

¹⁰⁴ FENSHAM i. m. 131.

¹⁰⁵ Hozzá kell azonban azt is tenni, hogy az „atya” kifejezés meglehetősen ritkán használatos Istenre az Ószövetségben. Uo. 129.

¹⁰⁶ Uo. 134.

¹⁰⁷ Az atya-fiú fogalompár hűbéri szövetségi viszonyokban volt használatos, s nem pedig egyenlők között kötött egyezmények esetében. Uo. 125.

Az előbbiek fényében úgy tűnik tehát, hogy a zsidók számára a Jahvével kötött szövetségi viszonyban a 'szolga' pozíciója nem volt más, mint a szövetségben nevezett „fiúé”.¹⁰⁸ Amennyiben viszont – az aszimmetrikus viszony ellenére – kifejezetten barátság is jellemezte a hűbéri nemzetközi szövetségi viszonyban levők kapcsolatát, akkor az nyilván etikai és érzelmi többlettartalmat, többlettöltetet is adott az atya-fiú fogalompáros tartalmának, annak használatának.¹⁰⁹ Az atya-fiú fogalompár továbbá a királynak (hűbérúrnak) a magas beosztású tisztségviselői viszonyában, illetve a király és a nála kisebb királyok közötti relációban is használatos volt, ahogy azt Fensham kutatásaiban kimutatta.¹¹⁰ Végezetül érdemes arra is utalni, hogy a korabeli hűbéri államok „nemzetközi”, illetve immár „belsővé” vált szövetséges hűbéri viszonyai között egyes átmenetek sokszor eléggé fluidakká és egymástól kevésbé elhatárolhatóakká váltak, azaz a „belső” és a „külső” államviszonyok és államkapcsolatok elhatárolhatósága szempontjából nehézségekbe ütközünk, legalábbis a mai szuverenitásközpontú államtani vagy nemzetközi közjogi fogalomtár használata szerint. A lényeg a mi szempontunkból az, hogy mindezen viszonyokban fő szabály szerint igazak a fent elmondottak az atya-fiú és a hűbérúr-szolga(vazallus) fogalompárok egymással való behelyettesíthetősége tekintetében.

3. A Szövetség Isten üdvöztető tervében: a szövetségi kapcsolat és az azt kifejező 'szövetségi formula'

Az előbbiekben foglalkoztunk a szövetség-gondolat és egyben tapasztalat történeti-kulturális előzményeivel, valamint annak kapcsolati jellegével. Most térjünk rá e szövetségi kapcsolatot magába sűrítő ún. 'szövetségi formula' elemzésére, ahogy az a szent szövegekben megjelenik.

A 'szövetségi formula' – „a Ti Istenetek akarok lenni és ti az én népem lesztek” – legteljesebb kutatási eredményeit tudunkkal mindmáig a neves biblikus, Rolf Rendtorff 1995-ban született kismonográfiája adta közre.¹¹¹ A ha-

¹⁰⁸ Vö. uo. 134.

¹⁰⁹ Vö. uo. 125.

¹¹⁰ Uo. 122–124., 126.

¹¹¹ A mű 2001-es olasz fordítása állt a rendelkezésünkre, így azt használtuk kutatásunkban. Amikor tehát e munkára utalunk e kötetre hivatkozunk: Rolf RENDTORFF: *La „formula dell'alleanza”. Ricerca esegetica e teologica*. Brescia, Paideia. 2001. E kötet Rudolf Smend „Die Bundesformel” című rövid, de annál többet hivatkozott munkája nyomán született. Rudolf SMEND: *Die Bundesformel. Theologische Studien*, vol. 68., (1963). Ld. RENDTORFF i. m. 9.

gyománytörténeti módszert követő¹¹² szerzőt a kiváló biblikus, Norbert Lohfink buzdította e formula keletkezéstörténetének és teológiai jelentésének önálló kötetben történő közlésére, ami mutatja azt, hogy érdemes ennek – jelentősége okán – önálló teret szánni.¹¹³ Nem elég tehát csak általában a Szövetséget, illetve az egyes szövetség-típusokat (a Noéval, az Ábrahámval kötött, a Sínai-hegyen /Hóreb/, illetve Moáb földjén Izraellel megkötött és többször megújított szövetséget¹¹⁴ stb.) azok különböző megjelenéseiben tárgyalni, hanem kifejezetten a Szövetséget magába sűrítő *szövetségi formulát* is érdemes behatóbban elemezni, minthogy az gazdag belső tartalommal bír. Nyilvánvaló, hogy a Szövetség megértése szempontjából a 'szövetségi formula' tanulmányozása az elsődleges, hiszen ez tartalmazza az Úr, mint *szövetségekötő alapvető szándékát*, a *szövetség alanyait*, azok szövetségbeli pozícióját, illetve azok egymáshoz való *alapvető viszonyulási módját*. A szövetségi formulából, illetve tágabban a Szövetség tartalmából kiindulva lehet megérteni például a mózesi törvények üzenetét és morálteológiai irányultságát, azok így vett mélyebb jelentését, igazi értelmüket, mert egyébként – fordítva haladva – a Szövetség tartalma, s így a szövetségi formula is kiüresedik, csupán egy „üres paravánná” válik a mózesi törvényhozás hátterében. Sokszor azt tapasztaljuk ugyanis, hogy egyes kutatók úgy elemzik a mózesi törvényeket, akár formálisan a Szövetség történeti kontextusában is, hogy ezek sajátos morálteológiai üzenete és tartalma elsikkad a szövegrétegek vagy az aprólékos keletkezéstörténeti körülmények száraz analíziseiben.

¹¹² RÓZSA Huba: *Az Ószövetség keletkezése. Bevezetés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe*. Budapest, Szent István Társulat, 1995., 2. kiad. 266.

¹¹³ RENDTORFF i. m. 10.

¹¹⁴ Különbséget szükséges tenni a Szövetség megkötése és annak megújítása között: „Földrajzilag a Deuteronomium háttere Móáb földje (5 Móz 1:5), Jerikó átellenében. Már elmúlt negyven év a kivonulás és Izráel szabadulása óta és harmincnegyzet év a Sínainál kötött szövetség óta. A Sínai-szövetség régi nemzedéke eltűnt a föld színéről, és Mózes közeledett halálához. [...] A Deuteronomium megértéséhez alapvető annak felismerése, hogy ez nem annyira szövetségi dokumentum, mint a szövetség megújításának alapszövege. Maga a szövetség a Hóreb/Sínai-hegynél keletkezett és ott jegyezték föl [...], de most újból meg kellett erősíteni és aláhúzni, mert egy új nemzedék született, amely személyesen még nem kötelezte el magát Jahvénak.” MERRILL i. m. 82. Mégis a Deuteronomiumban, Mózes öt könyvének (Pentateukhosz) méltó és grandiózus befejezésében nyeri a Szövetség a legteljesebb kifejeződését, ahogy arra Norbert Lohfink rámutat: LOHFINK i. m. különösen: 16. Az idős Mózes tehát Moáb földjén helyezkedik el, a Jordán közelében, készen arra, hogy átkeljen a folyón és birtokba vegye Kánaán földjét, amelyet az Úr megígért neki. E történeti ponton helyezkedik el a Deuteronomium könyve. Mózes, aki eddig vezette a népet, az Úr akaratából nem fog átkelni a Jordánon, s nem fog az Ígért földjére lépni, minthogy azelőtt meghal. Ezért az Ígért földjének határában a népre hagyja végrendeletét. Tulajdonképpen a Szövetségről szóló beszédek intéz Izraelhez, s ezek adják voltaképpen e könyv lényegi részét. LOHFINK i. m. 15–16. Ezt követően elemzi Lohfink behatóbban a Deuteronomium feltételezhető keletkezéstörténetét a Szövetséget érintő üdvtörténeti és a morálteológiai elemeket a középpontba állítva.

A szövetségének nevezett formula szorosan kötődik magához a Szövetséghez, és központi szerepet tölt be az üdvtörténet-leírásban, különösen *Mózes öt könyvében*. E formula bilaterális, *kölcsönösséget* kifejező formája a Szövetség teológiai kulcsmomentumaiban, legfőbb üdvtörténeti pillanataiban tűnik fel.¹¹⁵ E szoros tartalmi kapcsolat miatt is nevezhető ‘szövetségformulának’ – írja Rendtorff. Azt is hozzáteszi azonban, hogy bár a szövetségformula a Pentateukhosz teológiai üzenete szerveződésének, artikulálódásának fontos eleme, s nem egyszer annak egyfajta kibontásaként jelenik meg, mindazonáltal nem szabad e kapcsolódás mértékét eltúlozni sem, minthogy mind a szövetségformula, mind a Szövetség leírása, kifejtése megjelenik – bizonyos helyeken – a másiktól teljesen függetlenül is.¹¹⁶ Ezért mi csak a Szövetséggel és a Törvénnyel való szorosabb kapcsolatában vizsgáljuk e formulát, s nem térünk ki a Biblia egyéb helyein, könyveiben való előfordulásának elemzésére, (amit viszont Rendtorff maga megtesz a munkájában).

4. A deuteronomiumi szövetségleírás bilaterális jellege

A Második Törvénykönyvben a Szövetség e formája mutatkozik dominánsként: „ti az Én népem lesztek”.¹¹⁷ Ez a formula tehát azt állapítja meg, hogy Izrael Isten népe. Ez egy ajándék, amely révén az Úr Izraelt választotta ki számos nép közül. Ekképpen válik a választott nép Isten tulajdonává [*segullah*], örökségi birtokává [*nahalah*], amiért is ezen utóbbi fogalmakkal bővül a szövetségi formula.¹¹⁸ Hozzunk néhány deuteronomiai példát ennek szemléltetésére:

- „Titeket azonban vett az Úr, és kihozott Egyiptom vaskohójából, hogy tulajdon népévé legyetek, mint ahogy az a mai napon meg is van.”¹¹⁹
- „Te ugyanis az Úrnak, a te Istenednek szentelt nép vagy: téged kiválasztott az Úr, a te Istened, hogy tulajdon népe légy minden nép közül, amely a földön van.”¹²⁰

¹¹⁵ RENDTORFF i. m. 47.

¹¹⁶ Uo. 48.

¹¹⁷ Olasz fordításban: „Voi mi dovete essere popolo”. Ezt nevezi Rendtorff „B” formulának. Uo. 28., 47.

¹¹⁸ Uo. 47.

¹¹⁹ Mtörv 4, 20. Szent Jeromos Bibliatársulat kiadása (Budapest, 1997) a Neovulgáta alapján.

¹²⁰ Mtörv 7, 6. Szent Jeromos Bibliatársulat kiadása (Budapest, 1997) a Neovulgáta alapján. Az Mtörv 14, 2 azonos e szövéghehellyel. Ld. RENDTORFF i. m. 148.

- „hogy megkössétek az Úrral, a ti Istenetekkel, az átokkal megerősített szövetséget, amelyet ma köt veled az Úr, a te Istened, hogy ma az ő saját népévé tegyen, s ő a te Istened legyen, amint esküvel ígerte neked és atyáidnak, Ábrahámnak, Izsáknak és Jákobnak”¹²¹

Az egyik deuteronomiumi szöveghely szövetségformula (azaz: „a ti Istenetek akarok lenni és ti az én népem lesztek”) formájának azonban az a különlegessége – mutat rá Rendtorff¹²² –, hogy azt a két fél együtt, azaz *kölcsönösen* jelenti ki. Azaz mindkét fél, Jahve és Izrael is kijelenti, hogy a Szövetség részese akar lenni, s nem csak Isten, illetve – az, aki a nevében szól – Mózes nyilatkozik meg. A ceremónia révén mindkét fél kötelezettséget vállal. Fontos a kontextus: a Második Törvénykönyvben foglalt törvények előadása után található a Szövetségre utalás, mint a Törvény alapja. Az itt található szövetségi formula jól mutatja tehát a kölcsönös egymás-választást, természetesen annak speciális alanyi különbségeire tekintettel, amelyek egyszersmind a szakrális *berít* tartalmát is meghatározzák:

„Te ma az Urat választottad, hogy Istened legyen, hogy az ő útjain járj, megtartsd szertartásait, parancsait s rendelkezéseit, s az ő szavának engedelmeskedj, az Úr pedig ma téged választott, hogy tulajdon népe légy, amint szolt neked, s megtartsd minden parancsát, [...]”¹²³ MTörv 26, 17–18.

A szövetségi formulát tehát nem egy alany, Isten vagy az ő közvetítője, Mózes jelenti ki, hanem a két alany együtt, mégpedig a kölcsönös egymás-választás formájában, azonban olyan tartalommal, amelyet e Szövetség lényegénél fogva implikál. A figyelemre méltó az, hogy itt a szövetségi formula mindkét eleme szerepel, az tehát, hogy Jahve Izrael Istene lesz, s az pedig az Ő népe, így tehát most már Izrael is nyilatkozik, s választja Isténét, dönt Jahve mellett, hogy az Ő népe lesz és Ő lesz az egyetlen Istenük. A Kivonulás könyve 6, 7-ben ugyanezen szövetségi formulát például csak Jahve jelenti ki: „Népemmé

¹²¹ MTörv 29, 11–12 <http://mek.oszk.hu/00100/00176/html/>

¹²² RENDTORFF i. m. 45.

¹²³ Szent Jeromos Bibliatársulat kiadása (Budapest, 1997) a Neovulgáta alapján. A Szent István Társulat kiadásának fordítása nem adja vissza a fenti értelmet: „Az Úr azt akarja, hogy vedd tudomásul ma nyilatkozatát: a te Istened lesz, ha az ő útján jársz, megtartod parancsait, törvényeit és rendelkezéseit és hallgatsz a szavára. Továbbá azt kívánja az Úr, hogy nyilatkoztasd ma ki: az ő tulajdon népe leszel – amint mondta neked –, s szem előtt tartod a parancsait.”

fogadlak benneteket és Istenetek leszek.”¹²⁴ A Leviták könyve 26, 12-ben pedig ezt olvashatjuk: „Közöttetek fogok élni, Istenetek leszek, ti meg népem lesztek.”¹²⁵ De még a Második törvénykönyvben is visszatér ez a formula: „[...] hogy ma az ő saját népévé tegyen, s ő a te Istened legyen [...]”.¹²⁶ E megfogalmazás tehát az Isten és a népe közötti viszonyrendszert csak Jahve oldaláról fogalmazza meg, jelenti ki. Különös jelentősége van tehát a Második törvénykönyv 26, 17–18-ban található, az imént fent idézett szövetségformulának. Először is a passzus úgy folytatódik, hogy Izrael Jahve szent népe lesz a kiválasztás folytán – minthogy Jahve maga (az egyedül) Szent: „[...] s fennköltebbé tegyen téged minden nemzetnél, amelyet teremtett, a maga dicséretére, hírnevére és dicsőségére, hogy szent népe légy az Úrnak, a te Istenednek, amint megmondta.”¹²⁷ Megtalálható tehát a szövetségformula mindkét eleme, azonban itt a *kölcsönösség* valódi jelenléte nyomatékossá teszi Izrael részéről a *szövetségi kötelezettségvállalást*. Ez elsősorban a Második Törvénykönyvben foglalt törvények (parancsok, rendelkezések) betartásában áll. Izrael kijelenti, hogy Isten *tulajdon népe* és *szent népe* kíván lenni. Ennek megvalósításához be kell tartania Jahve törvényeit (parancsait, rendelkezéseit). A szövetségkötési akarat kinyilvánítása Izrael részéről tehát az isteni törvények betartása mellett való egyértelmű és visszavonhatatlan elköteleződést is jelent egyben.

Ez a szövetség *kizárólagos*: csak Jahvéval, az egyetlen igaz Istenükkel kötöttek szövetséget; amire pedig most külön felhívnánk a figyelmet az az, hogy Izrael az Úr rendelkezése szerint *nem köthet szövetséget az ígért földjén talált népekkel*, sőt, nem is könyörülhet meg rajtuk: „[...] ha az Úr, a te Istened majd kiszolgáltatja neked, s te legyőzöd őket, akkor töltsd be rajtuk az átkot, ne köss velük szövetséget és ne könyörülj meg rajtuk”.¹²⁸ Jahve, mivel az akkori viszonyokhoz képest radikálisan más, magasabb szintű erkölcsi rendet kívánt létrehozni a teremtő és megváltó üdvözítő tervének megfelelően az ember erkölcsi integritása, igazi boldogsága védelmében, ezért nem tűrhetett meg kompromisszumokat: Jahve radikális választása csak úgy lehetséges, hogy a választott nép betartja a Jahvéval kötött szövetséget legfőképpen azáltal, hogy megtartja az Ő törvényeit, amelyek az ember igazi java megvalósítása felé tartanak. A környező népekkel való szövetség Isten üdvözítő tervének érvényesülését nehe-

¹²⁴ <http://mek.oszk.hu/00100/00176/html/>

¹²⁵ <http://mek.oszk.hu/00100/00176/html/>

¹²⁶ MTörv 29.12 <http://mek.oszk.hu/00100/00176/html/>

¹²⁷ Szent Jeromos Bibliatársulat kiadása (Budapest, 1997) a Neovulgáta alapján.

¹²⁸ MTörv 7, 2 <http://mek.oszk.hu/00100/00176/html/>

zítette volna el, így például a mózesi törvények felhívítását, kompromisszumos alkalmazását, ha nem egyenesen azok érvényesülésének elmaradását eredményezte volna. Márpedig azokban (a papságra és a szertatásokra vonatkozó előírásokat leszámítva) általános érvényű, ha tetszik: természeti törvényen alapuló erkölcsi előírások szerepelnek. Isten üdvözítő terve, valamint a választott nép (a szövetségekötésre meghívott ember) üdvössége szempontjából nagy jelentőségű tehát a szövetségekötés azon aktusa, hogy Izrael is Jahvét választotta egyedüli Istenének, és kész a törvényeit mind hűségesen betartani. A teljes és *kizárólagos* önátadásban, illetve a törvények betartására való készségben nem lehetséges kompromisszum, megalkuvás.

Látható továbbá – ahogy arra általános, összehasonlító jelleggel Menahem Haran rámutat¹²⁹ –, hogy egy szöveg önmagában nem képes létrehozni a szövetséget, bár korábban jobbra ennek vizsgálatára irányult a kutatók figyelme, hanem csakis a szóbeli *performatív* aktusok, amelyekben a nép kötelezettséget vállalni kész elköteleződési szándéka nyer kifejezést. Menahem Haran három minimálisan szükséges *ceremoniális* elemét határozza meg a korabeli népek szövetségekötési gyakorlatának: *a.)* a szuverén (legfőbb hűbérúr) vagy képviselőjének a szövetség lényegi feltételeire vonatkozó szóbeli deklarációja, *b.)* a konszenzus kinyilvánítása a vazallus fél vagy felek részéről, ami az eskü tételét jelenti, *c.)* egy Istenre vonatkoztatható tanú bemutatása, aki emlékeztetni fogja a feleket a kötelezettségvállalásukra. Menahem Haran összehasonlító szempontú elemzésében arra is felhívja a figyelmet, hogy a szövetséget általában, még ha az tisztán politikai is volt, mindig kultikus helyen, az istenség jelenlétében, rituális cselekvési mintákat követve kötötték meg, az istenségre mint tanúra kifejezetten hivatkozva, utalva. A szövetségekötés ily módon valamiképpen mindig kultikus, liturgikus aktusnak is nevezhető volt.¹³⁰

Hahn pedig kitér arra is, hogy a szövetség a szerződéssel ellentétben nemcsak jogi aspektussal bír, hanem fontos annak társadalmi, liturgikus, személyközi erkölcsi és más egyéb dimenziója is.¹³¹ Megállapíthatjuk tehát, hogy e korban és társadalmi miliőben a szövetség kötelezettségének nem a *pacta sunt servanda* racionális-erkölcsi elve miatt tettek eleget (mint ahogy az a modern észjogi individualista természetjogi elméletekben axióma-szinten tételezésre került), hogy ezáltal ne okozzanak kárt a másiknak, s így ne vegyék el a másiktól, hanem az isteni jelenlét tanúsága, s az arra vonatkozó eskütétel – és a megszegése

¹²⁹ Ld. Menahem Haran vonatkozó szöveghelyeinek összefoglaló bemutatását. HAHN i. m. 268.

¹³⁰ Menahem Haran művének lényegi állításait foglalja össze uo. 268.

¹³¹ Uo.

esetére esetleg kilátásba helyezett átkok – miatt tartották meg a szövetséget (már amikor megtartották¹³²).

Világossá kell tennünk azt is, hogy különbséget szükséges tenni a szövetségi formula, illetve a szövetségi terminológia kifejezett, szövegszerű előfordulása, valamint a Szövetség valósága között.¹³³ Magának a formulának, illetve a szövetségi terminológiának viszonylagos ritka és egyenetlen előfordulása¹³⁴ a Bibliában kétségessé tette némelyek szemében azt – mutat rá Hafemann –, hogy az integráló motívumként, illetve még inkább azt, hogy az egységesítő középpontként szerepel(het)ne a Bibliában. Nem szabad viszont abba a tévedésbe esni – írja –, hogy úgy véljük, egy valóság csak ott lehet jelen, ahol annak kifejezett, szövegszerű előfordulása bizonyítja annak létezését, létét. A szövetség fogalmával és valóságával kapcsolatban írja McCarthy azt, hogy az egyik fő hiba az, ha nem annak valóságára koncentrálunk, hanem magára a szóra, másrészt, ha nem annyira a kifejezés valódi, elsődleges (szószerinti) értelmét tekintjük (*denotation*), hanem annak egynémely vonatkozását, amely fogalmakat az ébreszt bennünk (*connotation*).¹³⁵ Elmondható ugyanis, hogy a Szövetséggel kapcsolatban levő királyság, illetve az „atyafiság”-alapú relációk valósága sokszor az Isten és népe közötti szövetségi kapcsolatra utal ott is, ahol nincsen kifejezett utalás e fogalomra, terminusra.¹³⁶ (McCarthy úgy fogalmaz, hogy szövetség lehet ott is, ahol a *‘berít’* nincs is kifejezetten megemlítve.¹³⁷) Hafemann rámutat arra, hogy a *szövetségi kapcsolat* – amely a különböző szövetségekben ölt testet –, sokszor egy vagy több, egymással kapcsolatban levő elemeivel is leírásra kerül a Bibliában. Olyanokkal, mint Isten szuverenitása és atyaisága, az isteni kiválasztás és „örökbefogadás”, Isten népe, mint isteni módon létrehozott „család” vagy „menyasszony”, illetve Isten saját népe felé irányzott, meghatározott parancsainak megtartására való felhívása az isteni gondoskodásra válaszul, valamint Isten áldásaira és ítéletére vonatkozó ígéretei.¹³⁸ Arra is rá kell mutatni, hogy bár Izrael *‘Jahve népeként’* történő állandósult fordulatként való

¹³² A források alapján megállapítható, hogy a szövetségsszegés problémája folyamatosan jelen volt a szövetség történetében. Vö. SULYOK (2017) i. m. 1–26.

¹³³ HAFEMANN i. m. 24.

¹³⁴ A *‘berít’* (szövetség) kifejezés összesen 287-szer fordul elő az Ószövetségben. A Biblia egyes könyveire lebontott megoszlását is ld. HAFEMANN i. m. 24. 14. jegyzet

¹³⁵ MCCARTHY i. m. 18.

¹³⁶ HAFEMANN i. m. 24–25.

¹³⁷ MCCARTHY i. m. 21.

¹³⁸ HAFEMANN i. m. 25. Ezek valóságelemek közül azonban némelyek – mutatnánk mi rá – inkább csak az Újszövetségben kerülnek explicitebben megfogalmazásra.

meghatározása a standardizált 'szövetségi formulában' fordul elő, jelenik meg – amelyet mi most e fejezetben tárgyalunk –, mégis már az, ha 'Izrael'-ről van szó, az egyszerre jelent szövetségi kapcsolatot és jelenti a Szövetséget a Bibliában. Izrael ugyanis csakis azért létezik Isten népeként, mert Isten szövetséget kötött Ábrahámval. A Sínai-hegyen kötött szövetség Isten Ábrahámval és leszármazóinak tett ígéreteinek köszönhetően jöhetett létre.¹³⁹ Láthatjuk tehát – tehetjük mi hozzá –, hogy isteni ígéretek és szövetségi kapcsolatok egymásrakövetkezése révén jön létre és tárul elénk a Bibliában Izrael élete. Ha tetszik, – modern terminológiával élve – szövetségi jogviszonyok egymástfeltételezéséről és egymásrakövetkezéséről beszélhetünk, ahol maga a szövetségi 'jogviszonyok' *belső élete*, „hatályosulása”, „teljesedésbe menése” is természetesen legalább olyan fontos, mint azok formális létrejötte, rituális megkötése.

Végül Izrael minden népet és nemzetet magában foglal, és saját maga végső üdvössége is – mutat rá Hafemann – a Messiás által létrehozott Új Szövetségen keresztül valósul meg, Isten a pátriárkáknak tett ígéreteinek beteljesüléseként.¹⁴⁰

¹³⁹ Vö. uo. 25.

¹⁴⁰ „Ha letört is némely ág, s te vad olajfa létedre beoltattál, és részese lettél az olajfa gyökerének és nedvének, ne kérkedj az ágak rovására. Ha mégis kérkednél, tudd meg: nem te hordozod a gyökeret, hanem a gyökér téged. Mondhatnád ugyan: Letörtek az ágak, hogy én oltóddam a helyükbe. Ez igaz. A hitelenség miatt törtek le, te meg a hit által állsz. Ne légy hát fennhéjázó, hanem félj! Ha Isten nem kegyelmezett a természetes ágaknak, neked sem kegyelmez. Értsd meg tehát Isten jóságát és szigorát: szigorát a vétkesekkel szemben, irántad meg Isten jóságát, feltéve, hogy megmaradsz a jóban, különben téged is lenyesnek. S ők is beoltatnak, ha nem maradnak meg hitelenségükben, mert Istennek van hatalma, hogy újra beoltsa őket. Ha téged ugyanis levágtak a természetes vad olajfáról, s a természet rendjén felülemelkedve beoltottak a nemes olajfába, mennyivel inkább beoltják majd azokat saját olajfájukba, akik természet szerint is oda valók.” Róm 11, 17–24. ill. „[...] akkor majd egész Izrael elnyeri az üdvösséget az Írás szerint: Sionból jön a szabadító és eltörli Jákob gonoszságát. Ez lesz velük a szövetségem, amikor megbocsátom bűneiket. Ők az evangéliumot tekintve ellenségek, a ti javatokra, de a kiválasztás szerint kedvesek, az ősökért. Isten ugyanis nem bánja meg kegyelmi adományát és meghívását.” Róm 11, 26–29. <http://szentiras.hu/SZIT/R%C3%B3m11>

„De Sion számára Megváltóként jön el, azok számára, akik Jákobból megtérnek gonoszágukból. Az Úr mondta ezt így! Én pedig ilyen szövetséget kötök velük – mondja az Úr. A lelkem, amely rajtad nyugszik, és a szavaim, amelyeket ajkadra adtam, nem hagyják el ajkadat, sem gyermekeid ajkát, sem gyermekeid gyermekeinek ajkát, mostantól mindörökre – mondja az Úr.” Iz 59, 20–21 <http://szentiras.hu/SZIT/Iz59>

„Úgy nyer bocsánatot Jákob gonoszága, és vétke kiengesztelésének az lesz a gyümölcse, hogy minden oltárkövét, mint a mészkövet, porrá zúzza, és bálványok meg Nap-oszlopok sehol sem állnak többé.” Iz 27, 9. <http://szentiras.hu/SZIT/Iz27>

„És te, Izrael, én szolgálom, Jákob, akit kiválasztottam barátomnak, Ábrahám ivadéka. Te, akit a föld határaitól hoztalak elő, és a világ végéről hívtalak meg; te, akihez így szóltam: Szolgám vagy, kiválasztottalak, ezért nem vetlek el.” Iz 41, 8–9. <http://szentiras.hu/SZIT/Iz41>

„Hallgassatok rám, akik az igazság után jártok, és az Urat keressétek! Emeljétek tekinteteket a kösziklára, amelyből kivágtak benneteket, és a kút nyílására, amelyből kiástak titeket! Nézzétek atyátokat, Ábrahámot, és Sárát, aki a világra hozott titeket; mert egészen egyedül volt, amikor meghívtam, de megáldottam és megsokasítottam. Siont megvigasztalja az Úr,

Az egész ószövetségi Szentírás voltaképpen Isten cselekedeteiről való megemlékezés, amellyel Izraelt, mint választott és igaz népet, az Ő népét létrehozza, majd megerősíti, s a szövetségi ígéret szerinti örökségben részesíti.¹⁴¹

Hafemann nyomatékositja, hogy különbséget szükséges – tehát – tenni a szövetség formális létrehozatala és az így létrehozott kapcsolat személyes folytatása között, amelyet e szövetséggel létrehoztak, illetve azt feltételezték vagy megerősítettek, majd azt követően megvalósítottak.¹⁴² Tulajdonképpen a szövetség létrehozatalának formális jogi aktusa, majd azt követően az így létrejött szövetségi jogviszony belső élete közötti különbségtevés jelentőségére mutat rá, ez utóbbi megismerésének és szem előtt tartásának fontosságát kiemelve. Csakugyan, aláhúzza, hogy a szövetség maga egy formális és/vagy ceremóniális aktus, mindkettő szóbeli és/vagy szimbolikus, amely az elismert, legális keretet szolgáltatja a kapcsolatban való élés számára, amelyhez az tartozik.¹⁴³ Ebben a megközelítésben tehát a szövetség formális aktusa annyiban kap értelmet és jelentőséget, amennyiben a *szövetségi kapcsolat* életét létrehozza, és annak kereteit biztosítja, azonban a hangsúly itt magán a szövetségi reláción, annak belső életén van. Hafemann világos különbséget tesz ‘szövetség’ és ‘kapcsolat’ között, rámutatván arra, hogy az előbbi nem az utóbbi szinonimája, habár egy kapcsolat léte és fenntartása központi magában a szövetségben. Kissé érzékelhető, hogy Hafemann nem él a világosabb jogi terminológiával, hiszen nem a *szövetségi jogviszony* létrehozataláról és annak további életéről ír, de így is világosnak tűnik a szándéka, ami a (szövetségi) kapcsolat önálló vizsgálatának középpontba helyezése. Attól tart ugyanis, hogy a szövetség formális létrehozatalának jogi szemléletmódja héttérbe szoríthatja magának a szövetségi kapcsolatnak nem jogi szemléletű vizsgálatát, s az így nyerhető tartalmi elemeket. Világossá teszi ugyanis, hogy a szövetség egy formális nyilatkozat, amelyet – a korban szokásos módon – egy megerősítő eskü pecsétel meg.

megvigasztalja minden romját. Pusztaságát olyanná teszi, mint az Éden, és sivatagját hasonlóvá az Úr kertjéhez. Öröm és vidámság lesz benne, hálaadás és dicséret szava zeng.” Iz 51, 1–3. <http://szentiras.hu/SZIT/Iz51>

„Ez lesz az a szövetség, amelyet majd Izrael házával kötök, ha elérkeznek azok a napok – mondja az Úr: Bensejükbe adom törvényemet, és a szívükbe írom. Én Istenük leszek, ők meg az én népem lesznek.” Jer 31, 33. <http://szentiras.hu/SZIT/Jer31>

A forrásokat hivatkozva HAFEMANN i. m. 25.

¹⁴¹ Uo.

¹⁴² Uo.

¹⁴³ Uo. 26.

A szövetségi (jog)viszony belső magatartási tartalma vizsgálatának kulcseleme a *heszed*-viszonyulási mód elemzése. Nekünk azonban magának a szövetségnek létrejöttét kell még alaposabb vizsgálat alá vonnunk.

Térjünk tehát vissza a 'szövetségi formula' elemzésére. A Szövetség és annak formulája a 'kiválaszt' (*baħar*) igével együtt jelenik meg az Ábrahámval kötött szövetségben, minthogy a teológiai üzenet az, hogy Isten üdvözítő tervében kiválasztotta Ábrahámot, akivel szövetséget kötött. A kiválaszt ige, amely tipikus a deuteronomiumi teológiai nyelvezetben, ahol az Izrael egészére kerül alkalmazásra, különleges módon Nehemiás könyvében Ábrahámra vonatkozik,¹⁴⁴ s ez újdonság azzal összevetve, ahogy Isten Ábrahámhoz szól, meghívva őt a Teremtés könyvében foglaltak szerint.¹⁴⁵ Isten tehát megteremtette a világot, majd mikor az ember bűnbeesése révén elfordult és eltávolodott Tőle, nem hagyta őt magára, hanem kezdetben egy embert választott ki, akivel szövetséget kötött, hogy üdvözítő tervét megvalósíthassa az ember, minden ember vonatkozásában. Mindenképpen figyelemre méltó, hogy ehhez a Szövetség és az ígért *jogi* eszközeit alkalmazta. Később pedig szövetséget köt a kiválasztott néppel, Izraellel,¹⁴⁶ amelynek kollektív léte és egyáltalán élete ezáltal lesz. Majd fokozatosan rajzolódik ki Isten üdvözítő terve mindenki vonatkozásában. Az egyes mózesi törvényi védelmek kitüntetett módon védik a jövővényt, amely mutatja azt, hogy mindenki, s különösen a gyengébb szociális alany áll az Úr, Isten – mint legfőbb Király – kitüntető védelme alatt.

A Nehemiás könyvből – Rendtorffon kívül mások által alig – idézett passzus szerkezetéből kiviláglik, hogy az Ábrahámval kötött szövetség, Isten üdvözítő

¹⁴⁴ RENDTORFF i. m. 11–15. „Te vagy, Uram, az Egyetlen! Te alkottad az eget, az egek egét és minden seregét, a földet és mind, ami rajta van, a tengereket és mind, ami bennük van. Te éltetsz mindent, és az égi sereg hódol előtted. Uram, te vagy az Isten, aki *kiválasztottad* Ábrámot, kivezted a káldeai Urból, és az Ábrahám nevet adtad neki. Hűségesebbnek találtad szívét és *szövetséget kötöttél* vele, hogy neki adod a kánaániak, a hetiták, az amoriták, a periziták, a jebuziták és a girgasiták földjét, neki és utódainak. Meg is tartottad szavadat, mert igaz vagy. (kiemelések tőlem: F. J.)” Neh 9, 6–8 <http://mek.oszk.hu/00100/00176/html/>

¹⁴⁵ „Az Úr így szólt Ábrámhoz: »Vonulj ki földedről, rokonságod köréből és atyád házából arra a földre, amelyet majd mutatok neked. Nagy néppé teszek. Megáldalak és naggyá teszem nevedet, s te magad is áldás leszel. Megáldom azokat, akik áldanak téged, de akik átkoznak téged, azokat én is megátkozom. Általad nyer áldást a föld minden nemzetsége.«” Ter 12, 1–3 <http://mek.oszk.hu/00100/00176/html/>

¹⁴⁶ Mindazonáltal figyelemre méltó e pontosítás: „[...] a mózesi szövetség véget ért Krisztus keresztyénjén [...]. De semmi jele sincs annak, hogy az ábrahámi szövetség valaha véget ért volna. Következésképpen, a mózesi szövetség egyáltalán nem olyannak tűnik, mintha az ábrahámi szövetség újbóli megfogalmazása vagy kiterjesztése lenne. A mózesi megállapodás úgyszólván az ábrahámi szövetséggel párhuzamosan jött létre, hogy Izraelnek irányítást adjon, és mihamlgy lehetséges, beléphessen abba, amit Isten Ábrahámnak ígért.” Thomas L. CONSTABLE: Józsué, a Bírák és Ruth könyvének teológiája. In: ZUCK (szerk.) i. m. 109.

tervében foglalt jelentősége okán, majdhogynem a teremtéssel áll egy szinten,¹⁴⁷ amelynek fő indoka az lehet, hogy mindkettő Isten embert üdvözítő tervének kulcseleme. Attól függetlenül, hogy pontosan mikor, és így milyen körülmények között keletkezett Mózes öt könyvének Jahvista forrása, és ennek következtében mi lehetett közelebbről Ábrahám alakjának és a vele kötött szövetségnek a valós szerepe, a teológiai üzenet egyértelmű: Isten kiválasztotta Ábrahámot és szövetséget kötött vele.¹⁴⁸ Nem kívánunk a Pentateukhosz keletkezéstörténetére, a szöveghagyományok összetettségére kitérni,¹⁴⁹ minthogy a fő teológiai üzenet ennek elemzése nélkül is főbb vonalakban egyértelmű. Olyan mélységű kérdésekig tehát nem jutunk most el, hogy diakronikus megközelítést alkalmazva megválaszoljuk azt a kérdést, hogy specifikusan mit mondanak a szöveg egyes hagyományú (Jahvista, Papi-írás stb.) szövegrétegei például az Ábrahámval kötött szövetségről.¹⁵⁰ Sokkal inkább most arra vagyunk kíváncsiak, hogy – s ezt is fontosnak tekinti Rendtorff – szinkronikusan tekintve mit mondanak számunkra a szövegek azon formájukban, ahogy azok most vannak. Az Ábrahámval kötött szövetség ilyen kontinuum olvasati módban a korábban Noéval, később pedig a Sínai-hegyen Izraellel megkötött szövetség üdvtörténeti horizontjában értelmezendő.¹⁵¹ Ha diakronikusan csak az egyes szövegrétegek hagyományait tekintjük a többitől elszakítva, akkor nem tudjuk a szövetségekre vonatkozó szövegeket a maguk komplexitásában, és így valódi üzenetükben tekinteni.¹⁵²

Rendtorff felvet egy alapvető kérdést, azt, hogy *egyetlen szövetségről* kell-e beszélnünk a Biblia vonatkozásában – tekintve, hogy a bibliai héberben csak egyes számban szerepel a *berit* –, s akkor miként viszonyulnak ennek egyes ismérvei egymáshoz, avagy *szövetségekről* kell, hogy szóljunk?¹⁵³ Erre most nem fogunk tudni választ adni. Amit viszont érdemes lenne elkerülni – újólág nyomatékosítanánk –, az az, hogy úgy vonjuk vizsgálat alá magát a Szövetséget, illetve az egyes szövetségeket, hogy a jogi formák, formulák mögött nem tesszük hangsúlyossá az igazi morálteológiai mondanivalót, illetve az üdvtörténeti isteni szándékot. A szövetségi formulák elemzése esetén is fontos lenne elkerülni a

¹⁴⁷ RENDTORFF i. m. 11.

¹⁴⁸ Uo. 19–20.

¹⁴⁹ Ennek elemzését lásd: RÓZSA i. m. 181-től.

¹⁵⁰ Vö. RENDTORFF i. m. 21.

¹⁵¹ Uo.

¹⁵² Ld. uo. 21. 5. jegyzet.

¹⁵³ Uo. 21.

szűken vett formatörténeti¹⁵⁴ szempontú elemzést, minthogy ez nagyon nehezen teszi érvényesíthetővé a teológiai üzenet s értelem előtérben tartását. Ezt a veszélyt olykor még Rendtorff szóban forgó művének olvasása közben is észlelni véljük. Azt is meg kell általános érvénnyel jegyezni, hogy Rendtorff nem tekinti a szövetségformulában a *kölcsönösséget* és a *kapcsolatiságot*.¹⁵⁵ Bár megjegyzi, hogy a legtöbb esetben nem különösképpen hasznos a fogalmakat egymástól elkülönítve vizsgálni, ő maga a szövetségformulát a többi fő szövetségi szöveg-helyektől, motívumoktól és terminológiától elválasztva elemzi.¹⁵⁶

Egy szót érdemes még ejteni a szövetség emberi oldaláról, alanyáról: a Szövetség emberi alanyi pozíciójában a konkrét személyek tekintetében változás állt be, hiszen József vezetésével egy másik generáció lép be az Ígért földjére, s nem a bűnös, amely a Sínai-hegynél a Szövetséget megkötötte, s amelyet Mózes a pusztán keresztül vezetett.¹⁵⁷ Ezért is szükséges ezen új generációval a Szövetséget megerősíteni, amelyről a Deuteronomiumban olvashatunk.

5. Végezetül: kutatásunk célja és immanens korlátai, az eddig levont konklúziók

Úgy tűnik a számunkra, hogy *jogfilozófiai*, illetve *jogteológiai* szemszögből újra érdemes tanulmányozni az ószövetségi szövetségekötetés (szövetségszövetség) és a törvényadás tartalmát, azok igazi jelentőségét és értelmét. De mi célból van szükségünk erre a szempontú tudásra és tudatosításra?

A jogfilozófiai, vagy pontosabban a jogteológiai szempont érvényesítése az elemzésben egyrészt azért fontos, hogy a *morálteológiai* értelemről, az *isteni üdvözítő szándék* emberi-társadalmi oldaláról pontosabb képet kapjunk a jogi tartalom jogteológiai, morális szempontú jogfilozófiai elemzése révén. Másrészt azért is fontos, minthogy az ószövetségi *jogi tartalom* igazi, hiteles és pontos tartalma így világlik ki, s nem pusztán a jogtörténeti (összehasonlító forma- és intézménytörténeti) leíró elemzések révén, bár ez utóbbi is nyilván fontos és érvényesítendő elemzési mód. Ez utóbbira is igyekeztünk sort keríteni tehát,

¹⁵⁴ Uo. 22. A szövegek kanonikus olvasatán túl a saját diakronikus történeti perspektíváját is alkalmazza. Ld. HAHN i. m. 267.

¹⁵⁵ Vö. HAHN i. m. 267.

¹⁵⁶ Uo. Hahn megjegyzi, hogy Rendtorff sehol sem elemzi az Ábrahámval kötött első szövetséget (Ter 15), nem is szólva a Noéval (Ter 9) vagy a Dáviddal való szövetségről. Uo.

¹⁵⁷ Vö. MCCARTHY i. m. 190.

de – mint bizonyára érezhető volt – a hangsúly végig a jogfilozófiai, illetve inkább a jog- és morálteológiai nézőpontokon volt.

Végezetül foglaljuk össze a már korábban elmondottakat a Szövetség és a Törvény üdvtörténeti szerepét illetően, némely további elemmel gazdagítva a jogfilozófiai szempontú elemzésből nyerhető meglátásokat.

Isten üdvözítő tervében tehát a jog, azaz a Szövetség és a Törvény eszközt választotta arra, hogy a bűnbeeséssel tőle eltávolodott embert visszahozza Őhozá. A jog ugyanis, azaz a Szövetség és a Törvény az ószövetségi isteni értelmében *személyes*, a *személy-jelleget kiemelő*, továbbá nemcsak az igazságossággal, hanem a szolidaritással, a testvériséggel, a szeretettel és az irgalommal is szoros kapcsolatban van. Isten tehát az ily módon tekintett, s ilyenként alakított jog eszközt választotta arra, hogy az embert, az emberiséget visszavezesse Önmagához, mégpedig úgy, hogy annak erkölcsét fokozatosan emelje – különösen, ha az Újszövetséget is tekintjük – az isteni teremtető és üdvözítő tervben foglaltak szintjéhez. Erre szolgált tehát a Szövetség és a Törvény, ahol az előbbi csakis *konkrét személyek* között köttethetett: egyrésről éppen a *szövetségekötés előtt nevét felfedő Jahve*, másrésről előbb egy kiválasztott ember, Ábrahám, majd a választott nép, Izrael között, s közben egyre inkább feltáruuló jelleggel az egész emberiséggel, azaz minden emberrel kivétel nélkül, minthogy mindenki meg van hívva az üdvösségre. A Szövetség történetével átszőtt üdvtörténetben e Szövetség és az isteni előírások révén válhat világossá Isten üdvözítő tervének erkölcsi tartalma: az ember testi-lelki jellegű erkölcsi integritásának és a személyközi viszonyok erkölcsének – s így megint közvetve az ember erkölcsi – védelme.

Jahve isteni Személyként, s kifejezetten személyesen fordul az emberhez a Szövetségben: nem egyes szám harmadik személyben, s mintegy személytelenül szól, amint az a hettita egyezmények történeti prologusaiban található, hanem egyes szám első személyben, amikor dicsőséges, megszabadító tetteit említi.¹⁵⁸ Itt nem annyira történeti események, hanem Jahve személyes cselekedetei kerülnek megemléstésre. Jahve üdvözítő volta, s egyáltalán mibenléte tehát a megszabadító és oltalmazó tetteiben nyilvánul meg. Az Úr ilyen szövetségekötő alanyként, személyesen jelenlevő *Személyként* jelenik meg a népe számára.

Jogi értelemben is kötelező (volt) Izrael számára ‘megtartani a szövetséget’ (šamar *berit*), amelynek tartalmát a mózesi törvények fejtik ki.¹⁵⁹ Ezáltal a jogi

¹⁵⁸ Uo. 251.

¹⁵⁹ A Szövetségből fakadó kötelezettségek, amelyeket a választott népnek be kellett volna tartania, a kezdetektől fogva világosak voltak Izrael számára, s az is maradt a kompilátor munkájának eredményeként is a Deuteronomiumban. Ld. Lohfink a korai keletkezésű, Mózes

kötelezés az erkölcsi tanulás és emelkedés útján indította el először a választott népet. Isten személyesen szeret mindenkit, s e *személyesség* – bármennyire meghökkentő is legyen ez korunk jogról való gondolkodásmódja számára, illetve a jogról alkotott kortárs közvélemény tükrében – a jog eszközén ke-

második nagy beszédét, (MTörv 5–28 olaszul: *il „Codice dell'alleanza”* – azaz a „Szövetség Törvénykönyve”) érintő elemzését. LOHFINK i. m. 18-tól. Jozija királyságának idején megtalált törvénykönyv után a nép újra belépett a Szövetségbe, azaz magáévá tette a Szövetséget, amelynek előírásait jóideig nem követte, nem tartotta be: Világos e bibliai szöveghelyből, hogy itt jogi természetű szövetségi viszonyról van szó, amelyből fakadó kötelezettségek egy törvénykönyvbe foglaltak, s amelynek előírásait a jogi kötelezés hatálya alatt be kellett volna tartaniuk, s amely törvényi előírások betartását most ismét vállalják a Szövetség újra-megkötésével: „Jozija király 18. esztendejében a király elküldte Safán írnokot, Acaljahu fiát, Mesulam unokáját a templomba, ezzel a megbízatással: »Menj fel a főpaphoz, Hilkijához, hogy öntse együvé azt a pénzt, amelyet az Úr templomába vittek, s azt, amelyet a küszöb őrei a néptől beszedtek. At kell adni azoknak a mestereknek, akik az Úr templomában a felügyeletet ellátják, hogy adják oda az Úr templomában dolgozó munkásoknak, akik a templom kijavításán fáradoznak, az asztalosoknak, az építőknek és a kőműveseknek, s vegyenek rajta fát és faragott követ a templom javításához. De nem kell őket elszámoltatni a nekik átadott pénzről, mert hűségesen és becsületesen kezelik.« Akkor Hilkija főpap közölte Safán írnokkal: »Megtaláltam a törvénykönyvet, az Úr templomában.« És Hilkija átadta a könyvet Safán írnoknak, és az elolvasta. Aztán Safán írnok visszatért a királyhoz és közölte vele a hírt ezekkel a szavakkal: »Szolgáid összeöntették, ami pénz volt a templomban, és átadták a mestereknek, akiket felügyelőnek az Úr templomába rendelték.« Aztán ezt is jelentette Safán írnok a királynak: »Egy könyvet adott át nekem Hilkija«, és Safán felolvasta a királynak. Amikor a király meghallotta a törvénykönyv szavait, megszagatta a ruháját. Aztán ezt a parancsot adta a király Hilkijának, Safán fiának, Achikámnak, Michaja fiának, Achbornak, Safán írnoknak és Azájának, a király szolgájának: »Menjetek, kérdezzétek meg nekem és a népnek az Urat ennek a könyvnek a szavai felől, amelyet találtak. Mert nagy az Úrnak ellenünk fellobbant haragja, mivel atyáink nem hallgattak e törvény szavaira, nem ahhoz igazodtak, ami benne elő van írva.« Erre Hilkija pap, Achikám, Achbor, Safán és Azaja elmentek Hulda prófétaasszonyhoz, Tikva fiának és Harchának, a ruhafélék őre unokájának, Sallumnak a feleségéhez, aki Jeruzsálemben az új városrészben lakott, és beszéltek vele. Ő azt mondta nekik: »Ezt mondja az Úr, Izrael Istene: Jelentsétek annak a férfinak, aki ide küldött benneteket: Ezt mondja az Úr: Nézd, romlást hozok erre a helyre és lakóira, azt mind (valóra váltom), ami abban a könyvben írva van, amelyet Júda királya olvasott, mert elhagytak, és más isteneknek égettek tömjént, engem pedig kezük művével ingereltek. Ezért fellobbant haragom e hely ellen, és nem lohadt le. Júda királyának azonban, aki ideküldött benneteket megkérdezni az Urat, mondjátok meg: Ezt mondja az Úr, Izrael Istene: A szavak, amelyeket hallottál [...] Mert a szíved meglágyult és meghajoltál az Úr előtt, amikor meghallottad, mit mondtam ki erre a helyre és lakóira, azt ugyanis, hogy pusztulás és átok a sorsuk, s megszagattad ruhádat és könnyeztél szímem előtt, én is meghallgattalak – mondja az Úr. Ezért ha atyáid közé szólítalak, békében szállsz sírodba, és szemed nem fogja látni azt a pusztulást, amit erre a helyre hozok.« Közölték a királlyal a hírt.” 2Kir 22, 3–20.; <http://szentiras.hu/SZIT/2Kir22> Érzékelhető a Szövetség újramegkötésnek és annak megtartásának kifejezetten jogi jellege, természete: „Erre a király magához hívatta Júda és Jeruzsálem véneit. Aztán elment a király az Úr templomába, s vele Júda férfiai és Jeruzsálem minden lakója, a papok és a próféták és az egész nép apraja-nagyja. És felolvastatta az Úr templomában talált törvénykönyv egész tartalmát. Aztán a király az oszlop elé állt, és az Úr színe előtt megkötötte a szövetséget, hogy az Urat követik, szívük, lelkük mélyéből megtartják parancsait, rendelkezéseit és törvényeit, s valóra váltják annak a szövetségnek a törvényeit, amelyek abban a könyvben írva vannak. S az egész nép magáévá tette a szövetséget.” 2Kir 23, 1–3. <http://szentiras.hu/SZIT/2Kir23>

resztül nyilvánult meg az ősatyák, illetve Izrael számára. Így tehát, ha valaki az üdvtörténeti szempontot érvényesítve biblikus alapokról közelít, akkor is a Szövetség és a Törvény tartalmával, üzenetével, s ekképpen valamiképpen jogi – jogtörténeti, összehasonlító jogi, jogfilozófiai, illetve jogteológiai – kérdésekkel is kell foglalkoznia. Ha viszont a jogfilozófus közelít a Szövetségen és a Törvényen keresztül ezek igazi tartalmainak, azaz jelentésük felfejtéséhez, akkor elodázhatatlanul az üdvtörténeti és a morálteológiai megközelítésmóddal is kell foglalkoznia, sőt, talán elsőrendűen ezeket kell tekintenie az intézménytörténeti elemzéseiben is, egyébként félreérti, illetve nem érti meg azok valódi értelmét, igazi újdonságát a környező népek jogfejlődéséhez viszonyítva, azokkal összevetve a zsidó nép jogát.

A Szövetség megértési horizontja azonban csak az Ószövetség teológiájának keretén belül tárul fel, minthogy a Szövetségnek – mint már tárgyaltuk – kitüntetett módon üdvtörténeti szerepe van: az üdvtörténet Isten Izraellel kötött Szövetségében, azon keresztül teljeseedik ki. Ezért bár több szövetség szerepel az Ószövetségben, maga a fogalom – mint írtuk – sohasem szerepel többes számban benne, amikor a fogalom Isten választott népével való Szövetségére utal. A Szövetség a maga egészében egy ugyanazon alapvető szövetségi kapcsolatot testesíti meg az Ószövetségben.¹⁶⁰ A Szövetség tehát elsősorban nem jogi fogalom az Ószövetségben, hanem bibliai-teológiai, amely Istennek, mint Királynak, vagy mint szuverén uralkodónak lényegi ismérveit, illetve egy nép kiválasztását fedi ezen kormányzat alatt, amely „fogadott fiúként” él tőle függőségben, és az ennek megfelelő isteni kötelék természetét tartalmazza, amely „Szuverén Atyjukként” fűzi, köti Őt választott népéhez.¹⁶¹

A szövetségi kapcsolat, amelyben a királyság (Szuverén Uralkodó) és az atyafiság (Atya, fogadott fiúság) alapkategóriái egymást értelmezően egyaránt bennefoglaltatnak (McCarthy: Isten patrónus és Atya, Izrael egyben szolga és fiú¹⁶²), nem statikus – írja Scott J. Hafemann.¹⁶³ Majd az általunk is már hivatkozott F. M. Cross-ra utal, mely szerint a szövetség fogalmát eleinte – törzsi és családi jellegű – atyafisági kapcsolatiság kontextusában és értelmében használták, majd ezt követően vonatkoztatták azt a királyságra, a királlyal való relációra.¹⁶⁴ A szövetség az a dinamikus történelmi reláció, keret, amiben Isten

¹⁶⁰ HAFEMANN i. m. 21.

¹⁶¹ Uo. 21–22.

¹⁶² MCCARTHY i. m. 266.

¹⁶³ HAFEMANN i. m. 22.

¹⁶⁴ Uo. 22. 5. jegyzet

kinyilatkoztatja Önmagát. A szövetségi relációban válik az éveken, évtizedeken és évszázadokon keresztül lassanként világossá, hogy ki Isten, és ki az Ő népe, illetve, hogy miként viszonylanak ők egymáshoz.¹⁶⁵ Erről tesz számunkra tanúbizonyságot az Ószövetség. Isten üdvözítő terve szerint Önmaga megismerésének módja csak az lehet Izrael számára, hogy szövetségbe kerül Istenével, Urával. Istent tehát a Szövetségen belül ismeri meg a választott nép. Ontológiailag és ismeretelméletileg nem létezik tehát más megismerése Istennek, csak a szövetségi kapcsolaton belül, mégpedig az Úr törvényeit teljes szívből és ódaadóan betartva. A választott népnek meg kell tanulnia, hogy csak a Szövetségen belül maradva, az isteni törvényeket megtartva maradhat Istenével, az egyedül igaz Istennel kapcsolatban. A Szövetség üdvözítő isteni célja tehát Isten ezen keresztül való ön-kinyilatkoztatása, amelynek eszközéül az Óáltala kiválasztott népet választotta. Ehhez viszont kellett az, hogy Ábrahám higgyen az Ő ígéretének, azaz az egyetlen, személyes Istenben való hit embere legyen, és, hogy már ő is szövetségben legyen az Úrral, amelyre Ő maga hívta meg őt. A szövetségi kapcsolat így módon nem csupán a tartalmat, hanem a kontextust is jelenti a „kapcsolatban való kinyilatkoztatás” és a megváltás-történet megértéséhez, amelyben a bibliai történés (narratíva) és a bibliai teológia feltárul, kibontakozik.¹⁶⁶ Ez viszont nem jelenti azt – szögezi le helyesen Hafemann –, hogy a szövetségi kapcsolat lenne az egyetlen, központi témája a Bibliának. Sokkal megfelelőbb lenne úgy fogalmazni, hogy a 'szövetségi kapcsolat' fogalma alkotja azt a *struktúrát*, amely a Bibliában feltárulkozó, kibontakozó üdvtörténet egymással kapcsolatban levő egyes témáit integrálja.¹⁶⁷

Végezetül felmerül még egy újabb kérdés, amely a több szövetség létéből fakad; az tehát, hogy miként tekintendők az egymást követő szövetségek és azok egymáshoz való viszonyai?¹⁶⁸ Egymásra épülve egymást kiegészítik, vagy esetleg az újabbak módosítva kiváltják a korábbiakat? Miként nyilatkozik meg e szövetségekben Isten? Esetleg újabb és újabb isteni tulajdonságai is megnyilvánulnak az egyes szövetségekben, úgy mint a Teremtő, a Megmentő (Noéval kötött szövetség), a Megszabadító (idegen elnyomástól), a féltékenyen

¹⁶⁵ Uo. 22.

¹⁶⁶ Uo. 22–23.

¹⁶⁷ Uo. 23.

¹⁶⁸ Szent Pál két helyütt „szövetségek”-ről beszél az Ószövetség esetében: „Abban az időben Krisztus nélkül éltetek, kívül álltatok Izrael életformáján; a szövetségekből s ígéreteiből idegenként kizárva, remény híján és Isten nélkül éltetek a világban.” Efez. 2, 12. <http://szentiras.hu/SZIT/Ef2>

„Izrael fiaikért: övék az istenfiúság, a dicsőség, a szövetségek, a törvényadás, az istentisztelet és az ígéretek.” Róm 9, 4 <http://szentiras.hu/SZIT/R%C3%B3m9>

szereető Isten, a Szent Isten (aki azt akarja, hogy népe is szent legyen), az Üdvözítő (a bukott ember Megváltója, különösen az Újszövetséget is tekintve), a Megbocsátó (a szövetséget folyton megszegő néppel szemben), az Atyaként oltalmazó, a legfőbb Úr és Király, a történelem Ura, a „seregek Ura” (legfőbb Hadúr),¹⁶⁹ aki a generációk egymástkövetésekor is mindig ugyanaz az Úr, ezért „Ábrahám, Izsák és Jákob” istene,¹⁷⁰ és legfőképpen „Én vagyok, aki vagyok”, „Aki van”, amely nevét Isten éppen a szövetségkötés előtt nyilatkoztatta ki stb.? Felmerül tehát a kérdés, hogy mi az az egyedi hozzájárulás Isten megismeréséhez, amelyet minden egyes szövetség hozzátesz Isten korábbi szövetségeihez, és az azon keresztüli önkinyilatkoztatásához? Mindezen kérdésekre most nem tudunk választ adni, különösen, mert az teológiai válaszokat igényelne, ami meghaladja kompetenciánkat.

Zárásként pontosítjuk, hogy tanulmányunk nem kívánta az Újszövetséget tárgyalni, minthogy az nem rendelkezik közvetlenül jogi relevanciával, sem jogi formával. Ott utaltunk csak egyszer, kétszer az Újszövetségre, ahol az az Ószövetség beteljesítőjeként szerepel.

Megemlítjük végezetül, hogy e tanulmányban a katolikus és protestáns szerzők műveit egyaránt felhasználtuk, de – mint látható volt – egyes történelmi munkákat is hivatkoztunk.

A szövetségi kapcsolat tehát – Hafemann hasonlatával, szemléletes képével élve – miként a kerékben a „kerékagy” és az „abroncszat”, az Ószövetség [létrehozatal (*establishment*)] és az Újszövetség [Hafemann kifejezésével: helyreállítás és beteljesülés (*restoration, consummation*)] meghatározzák és együtttartják az üdvtörténet szavakban és cselekedetekben megnyilvánuló isteni kinyilatkoztatásának különböző „küllőit”.¹⁷¹ Ha az értelmezésben így járunk el, akkor a Szövetség, illetve a szövetségbeli kapcsolat azt az értelmezési horizontot adja, amely világosan láttatja a Szentírás konceptuális és történelmi *egységét*, minden abban megtalálható (műfaji, történelmi képződottségi, szöveg-*rétegekben* megmutatkozó, stílárius stb.) különbözőség ellenére.¹⁷²

¹⁶⁹ „Seregek Ura”. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. Internetes változat. Ld. <http://lexikon.katolikus.hu/S/Seregek%20Ura.html>

¹⁷⁰ „Mózes ezt mondta Istennek: »Ha megérkezem Izrael fiaihoz és így szólok hozzájuk: Atyáitok Istene küldött, akkor majd megkérdezik: Mi a neve? – mit feleljek erre?« Isten ezt válaszolta: »Én vagyok, aki vagyok.« Azután folytatta: »Így beszélj Izrael fiaihoz: Aki van, az küldött engem hozzátok.« Azután még ezt mondta Isten Mózesnek: »Jahve, atyáitok Istene, Ábrahám Istene, Izsák Istene, Jákob Istene küldött hozzátok. Ez az én nevem minden időkre, s így kell nevezeteket nemzedékről nemzedékre.«” Kiv 3, 13–15. <http://szentiras.hu/SZIT/Kiv3>

¹⁷¹ HAFEMANN i. m. 23.

¹⁷² Uo.

AZ EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGÁT ÉRINTŐ REFORMOK

GOMBOS Katalin*

A mai Európai Unió alapját képező európai integráció kezdetektől fogva több volt magas fokú szabadkereskedelmi övezetnél. Az autonóm jogrend, amelynek segítségével mód nyílt közös politikák megvalósítására, a jog uralmán (*rule of law*),¹ illetve a jogállamiság koncepcióján (*Etat de droit*, *Rechtsstaat*)² alapult. A jog érvénysülése szempontjából mindig is az elkülönült hatalmi ágaként³ funkcionáló bírói fórumoknak volt döntő jelentősége, amelyek gyakorlatukkal fontos stabilizáló és integráló tényezőt jelentettek. Az európai integrációban az igazságszolgáltatási funkciókat különböző elnevezésű és szervezetű fórumok teljesítették.

* Bíró (Kúria), egyetemi docens (NKE NETK).

¹ A joguralom az Európai Bíróság gyakorlatában is gyakran idézett, főként angolszász szerzők által használt fogalom. Egyik legpregnansabb megfogalmazására került sor a 294/83 *Les Verts v. Parlament* ügyben (ECLI:EU:C:1986:166), illetve az 1/91 *Accord EEE – I* (ECLI:EU:C:1991:490) és az 1/92 *Accord EEE – II* (ECLI:EU:C:1992:189) véleményekben.

² Ernst-Ulrich PETERSMANN: *Proposals for a New Constitution for the European Union: Building-Blocks for a Constitutional Theory and Constitutional Law of the EU*. *CMLRev.* 1995. 1124, 1142., Benedikt WECHSLER: *Der Europäische Gerichtshof in der EG-Verfassungswendung*. 1995. Utóbbi két szerzőt idézi: VÖRÖS Imre: *Az európai alkotmány várható hatásai a magyar jogrendszerre. Állam- és Jogtudomány*, 2006/2. 200.

³ A hatalommegosztás elmélete *Montesquieu* nevével kapcsolódik össze, s a hatalommegosztás koncepciójának két alapvető fontosságú szegmense a hatalom jognak való alávetése, illetve az állami funkciók és az állami szervek törvényhozás, végrehajtás, továbbá igazságszolgáltatás szerinti felosztása, megkülönböztetése és elhatárolása. Ld. részletesen: Charles Louis de Secondat MONTESQUIEU: *Európa egységéről. A törvények szelleme és a Perzsa levelek válogatott részei*. (Fordította: RÓZSAHEGYI Zoltán) Budapest, Phönix, 1943.

1. Az első intézményi lépések

Már az 1951. április 18-án Párizsban aláírt és 1952. július 25-én hatályba lépett Európai Szén- és Acélközösségről,⁴ más néven a Montánunióról szóló szerződés⁵ felállította a vitás jogi kérdések rendezését segítő Montánunio Bíróságát. A Rómában 1957. március 25-én aláírt és 1958. január 1-én hatályba lépett Európai Gazdasági Közösséget⁶ létrehozó szerződésben meghatározott célok megvalósítására létrehozott jól strukturált intézményi hálózatban szintén fontos szerep jutott a Bíróságnak, amely hivatott volt biztosítani a jog tiszteletben tartását a Szerződés értelmezése és alkalmazása során,⁷ ezen kívül a Szerződésben nevesített keresetek elbírálására is jogosult volt. Ugyancsak nevesített intézményként járhatott el az Európai Atomenergia Közösséget⁸ létrehozó szerződésben rá ruházott hatáskör keretén belül az Euratom Bíróság.⁹

Az egyes közös intézményekről szóló megállapodás,¹⁰ amelynek aláírására és hatálybalépésére a Római Szerződésekkel egy időben került sor, úgy rendelkezett, hogy a Közgyűlés és a Bíróság közös intézményekké alakulnak. A végrehajtó intézmények tekintetében ugyanezt az 1965. április 8-án aláírt és 1967. július 1-jén hatályba lépett, a három Közösség (ESZAK, EGK, Euratom) végrehajtó szerveinek egyesítéséről szóló szerződés (Egyesítő Szerződés vagy más elnevezéssel Fúziós Szerződés) teremtette meg. E szerződés hatályba lépésétől – a benne használt kifejezést követve – 1993-ig¹¹ szokás a három közösséget – az ESZAK-ot, az EGK-t és az Euratomot – együttesen Európai Közösségek összefoglaló néven említeni. A bíráskodás szempontjából ennek annyiban van jelentősége, hogy innentől használatos az Európai Közösségek Bírósága elnevezés. A Maastrichti Szerződés magát az Európai Uniót létrehozta, de ezzel az aktussal még az Európai Unió nem kapott jogalanyiságot,

⁴ A továbbiakban: ESZAK.

⁵ A 97. cikk alapján határozott időre, vagyis 50 évre kötött ESZAK Szerződés 2002. július 23-án hatályát veszítette.

⁶ A továbbiakban: EGK.

⁷ EGK Szerződés 164. cikk.

⁸ A továbbiakban: Euratom.

⁹ Euratom Szerződés 3. cikk.

¹⁰ E megállapodást a Római Szerződésekhez csatolt Záróokmány III. részének 1. pontjában fogadták el a közös piacról és az Euratomról rendezett kormányközi konferencia lezárásaként 1957. március 25-én a Belga Királyság, a Németországi szövetségi Köztársaság, a Francia Köztársaság, az Olasz Köztársaság, a Luxemburgi Nagyhercegség és a Holland Királyság külügyminiszterei.

¹¹ A Maastrichti szerződéstől az EGK helyébe az EK lép, továbbá létrejön az Európai Unió.

ezért az Európai Közösségek Bíróságából csak akkor változott az elnevezés az Európai Unió Bíróságára, amikor a Lisszaboni Szerződés jogi személyiséget biztosított magának az Európai Uniónak.¹²

2. Az integráció igazságszolgáltatási szerveinek szervezetére vonatkozó reformkísérletek

Ahogy általában a bírósági szervezetrendszerek gyakori problémája az ügyekkel való leterheltség, úgy ez a probléma nem kerülte el az európai integráció bírói testületeit sem. Egyrészt a csatlakozások¹³ eredményeként, másrészt az értelmezendő joganyag¹⁴ folyamatos bővülésével¹⁵ fokozatosan emelkedett a Bíróság előtti ügyek száma,¹⁶ ami erős leterheltséget jelentett és

¹² Az Európai Unióról szóló szerződés (a továbbiakban: EUSZ) 47. cikke.

¹³ Az európai integráció alapító atyái a hatok voltak, Franciaország, Németország, Olaszország és a három Benelux-állam (Belgium, Hollandia és Luxemburg) hozta létre mind az ESZAK-ot, mind pedig az EGK-t és az Euratomot. Az északi kibővüléssel Nagy-Britannia, Dánia és Írország csatlakozására 1973. január 1-jén került sor. A déli kibővülés két lépcsőben történt, Görögország 1981. január 1-jén, Spanyolország és Portugália 1986. január 1-jén csatlakozott. Ausztria, Finnország és Svédország csatlakozására 1995. január 1. napján került sor, majd a keleti bővítés két ütemében 2004. május 1. napjával Ciprus, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Szlovákia és Szlovénia, míg 2007. január 1. napján Bulgária és Románia csatlakozására került sor. Az Európai Unió eddigi utolsó bővítésére 2013. július 1-jén került sor, ekkor csatlakozott az Európai Unióhoz Horvátország, ezzel az Európai Unió 28 tagúvá vált. Beindult ugyanakkor egy ellentétes irányú változás is, a britek 2016. június 23-án népszavazást tartottak az Unióból való kilépés kérdésében. A népszavazáson született eredmény alapján aktiválódott az önkéntes kilépési záradék, azaz az Egyesült Királyság kilépési szándékának hivatalos bejelentését követően megkezdődtek a britek kilépéséről szóló tárgyalások.

¹⁴ Az Európai Unió jogforrásainak száma fokozatosan növekedett az idők során, ezek értelmezése pedig főként uniós bírói testületekre hárult.

¹⁵ A másodlagos jogforrások közül a jogszabályok száma a szubszidiaritás elvének megjelenéséig nagymértékben emelkedő tendenciát mutatott, 1990-ben az egy év alatt meghozott összes jogszabály száma 3902, 1991-ben 3871, 1992-ben 3879, 1993-ban 3737 volt. A Maastrichti Szerződéssel bevezetett szubszidiaritás elve szerint azokon a területeken, amelyek nem tartoznak a kizárólagos hatáskörébe, az Unió csak akkor és annyiban jár el, amikor és amennyiben a tervezett intézkedés céljait a tagállamok sem központi, sem regionális vagy helyi szinten nem tudják kielégítően megvalósítani, így azok a tervezett intézkedés terjedelme vagy hatása miatt az Unió szintjén jobban megvalósíthatók. Az elv gyakorlati érvényesülése hatására már 1994-től elkezdődött egy csökkenés, ekkor a másodlagos jogszabályok száma 3530 volt, majd 1995-ben 3082, 1996-ban 2661 lett. 1997–2007 között a jogszabályok száma – a bekövetkezett csatlakozásoknak köszönhetően és az unió szervezetének átalakulása kísérőjelenségeként a 2800–3000-es nagyságrendet is elérte, azonban 2007-től kezdődően az évi 1400–1700 közötti számon stabilizálódni látszik (forrás: <http://eur-lex.europa.eu>).

¹⁶ 1952 óta 33 764 ítélet és végzés született az integráció különböző bírói testületei előtt (forrás: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/P_80908/hu/).

az ügyek elhúzódnását eredményezte. A probléma megoldására lehetőségként kínálkozott egy új bírósági struktúra létrehozása oly módon, hogy a közösségi bírósági rendszer reformja egy szövetségi bírósági szisztéma mintájára valósuljon meg. Ennek az elképzelésnek azonban az integráció mélyülése lett volna az előfeltétele, aminek azonban reálisan nem voltak meg a feltételei. Egy másik megoldási javaslat a közösségi regionális bíróságok felállítása lett volna azzal, hogy az Európai Bíróság *European High Court of Justice*-ként a jogegységesítés feladatát továbbra is elláthatta volna, így az értelmezési kérdésekben továbbra is egy centrumú maradt volna a közösségi jog, ugyanakkor több alacsonyabb szintű bíróság létrehozásával az ügyek bizonyos elosztása vált volna lehetővé. Felmerült több új speciális bíróság, vagy új speciális tanácsok felállításának lehetősége is, így a különleges, jól elhatárolható szakterületekkel foglalkozó bíróságok, vagy bírósági tanácsok tehermentesítési feladatok ellátására lettek volna alkalmasak. Új modellként merült fel a hatáskör elosztási szabályok megváltoztatása is azzal, hogy a tagállami bíróságok nagyobb szerepvállalása sem tűnt lehetetlennek.¹⁷

2.1. A szervezet többszintűvé válása

A szervezet-átalakítási ötletbörzét tettek is követték, a Bíróság nagyfokú leterheltségét az Egységes Európai Okmány¹⁸ aláírását megelőző tárgyalások nyomán kialakult konszenzus kívánta megoldani. A politikai alku eredményeként meghozott döntés nyomán a közösségi bíráskodás az Egységes Európai Okmány módosításai révén kétszintűvé vált, ugyanis ezen alapszerződés módosítással vált lehetővé egy újabb bírói fórum, az Elsőfokú Bíróság felállítása. Első lépésként az ESZAK-Szerződés kiegészült a 32d. cikk (1) bekezdésével,¹⁹ az

¹⁷ Ld. erről részletesen: Lord (Gordon) SLYNN OF HADLEY: *The role and future of the European Court of Justice. A Report of the EC Advisory Board of the British Institute Chaired by the Rt. Hon. the Lord Slyn of Hadley.* The British Institute of International and Comparative Law, 1996.

¹⁸ Az egységes Európai Okmány (Single European Act) volt az alapító szerződések első lényeges revíziója. E módosítás hatályba lépésétől – a benne használt kifejezést követve – 1993-ig szokás a három közösséget az ESZAK-ot, az EGK-t és az Euratom-ot együttesen Európai Közösségek összefoglaló néven említeni.

¹⁹ Egységes Európai Okmány II. cím Az Európai Közösségeket létrehozó szerződéseket módosító rendelkezések: I. Fejezet Az Európai Szén- és Acélközösséget létrehozó szerződést módosító rendelkezések 4. cikk; II. Fejezet az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó Szerződést módosító rendelkezések 11. cikk; III. Fejezet az Európai Atomenergia-közösséget létrehozó Szerződést módosító rendelkezések 26. cikk.

Euratom-Szerződés a 140a. cikk (1) bekezdésével és az EGK Szerződés a 168. cikk (1) bekezdésével, amely lehetővé tette a Bíróság kérelmére, a Bizottsággal és az Európai Parlamenttel folytatott konzultációt követően a Tanács számára egyhangú határozattal egy bíróság²⁰ létrehozását. Ennek a szabálynak a tényleges érvényesülése alapján jött létre az Elsőfokú Bíróság, amely értelemszerűen csak akkor jelenthetett az ügyekkel való leterheltség vonatkozásában segítséget, ha nem egyszerűen további bírósági szint kerül beiktatásra, hanem megvalósul egyfajta hatáskör-megosztás a Bíróság és az Elsőfokú Bíróság között. A szabályozás erre is viszonylagosan egyszerű elhatárolási lehetőséget írt körül azzal, hogy kimondta: az Elsőfokú Bíróság rendelkezik hatáskörrel a természetes vagy jogi személyek által indított egyes keresetfajták tekintetében az elsőfokú eljárásra. Negatíve megfogalmazva: ez a bíróság nem rendelkezik hatáskörrel a tagállamok vagy a közösségi intézmények által indított keresetek, illetve az előzetes döntéshozatalra előterjesztett kérdések tekintetében.²¹ Ugyanakkor az így létrejött két bírósági szint miatt kellett egy erőssorrendet is teremteni a bíróságok között, ami szükségképpen magával hozta a korábban nem alkalmazott jogorvoslati szisztéma kialakulását is. A módosított rendelkezések kimondták, hogy az Elsőfokú Bíróság határozataival szemben – kizárólag jogi kérdésekben és az alapokmányban megállapított feltételeknek megfelelően – a Bírósághoz lehet fellebbezni.²²

A módosítások révén egy olyan vegyes rendszer jött létre, amiben az Elsőfokú Bíróság és a Bíróság között sajátos munkamegosztás érvényesült, bizonyos ügyekben²³ azonban megmaradt a Bíróság kizárólagos hatásköre.

²⁰ A szövegből már jól látszik, hogy a Bíróság megnevezés az eredeti intézményt jelölte és a később létrehozandó fórumot bíróságként (nevét egyelőre nem meghatározva, de a megkülönböztethetőség érdekében kisbetűvel jelezve) használták. A jogirodalom ennek a csak írásban érvényesülő különbségtételnek a szóbeli előadások során nehézséget jelentő elkülöníthetősége miatt leleményesen a Bíróság, azaz a magasabb bírói fórum nevéhez állandó jelzőként illesztette az Európai jelzőt, és így mintegy toposzként az Európai Bíróság megnevezés jelentette a magasabb bírói fórumot. Ez a megoldás még napjainkban is használható, bár kétségtelenül nem a szerződésekben megjelölt hivatalos formula.

²¹ Egységes Európai Okmány II. cím Az Európai Közösségeket létrehozó szerződéseket módosító rendelkezések: I. Fejezet Az Európai Szén- és Acélközösséget létrehozó szerződést módosító rendelkezések 4. cikk; II. Fejezet az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó Szerződést módosító rendelkezések 11. cikk; III. Fejezet az Európai Atomenergia-közösséget létrehozó Szerződést módosító rendelkezések 26. cikk.

²² A 32d. cikk értelmében.

²³ Ezek voltak a negatív meghatározás szerint a nem az Elsőfokú Bíróság hatáskörébe tartozó kérdések.

2.2. A Közzszolgálati Törvényszék születése

Az Elsőfokú Bíróság az első időkben jól tudta tehermentesíteni a Bíróság munkáját, azonban hamar beigazolódott, hogy az ügyek számának emelkedése ezt a bíróságot is elérte, így újra felmerült valamilyen új megoldás lehetőségének keresése. A Nizzai Szerződés bizonyos igazságügyi reformot megvalósított, módosította az ítélkező formációk szabályait,²⁴ és a közösségi bíráskodásban lehetőséget teremtett új fórumok, különtanácsok felállítására.²⁵ E Szerződés alapján egy új bírói fórum felállításra is került, így lett 2005-től az Európai Unió legfiatalabb bírósága a Közzszolgálati Törvényszék.²⁶ Ezt a bírói fórumot hét, a Tanács által 6 évre kinevezett bíró alkotta, akiknek a megbízatása megújítható volt. A bírák – a Bíróság és az Elsőfokú Bíróság bíráitól eltérően – a pályázati felhívást követően kerültek kinevezésre oly módon, hogy egy hét főből – közöttük a Bíróság és az Törvényszék korábbi tagjaiból, valamint elismert szaktudással rendelkező jogászokból – álló bizottság véleményét kellett előzetesen kikérni, majd e bizottság véleményezése alapján kerültek kinevezésre a Közzszolgálati Törvényszék bírái. A bírák kinevezése során a Tanács ügyelt arra, hogy a Közzszolgálati Törvényszék kiegyensúlyozott összetételű legyen, ez azt jelentette, hogy abban megvalósult a tagállamok állampolgárainak a lehető legszélesebb földrajzi területű képvisellete, és a különböző jogrendszerek képvisellete.

A Közzszolgálati Törvényszék csak az Unió és alkalmazottai közötti közzszolgálati jogviták tekintetében rendelkezett hatáskörrel, így jósolható volt, hogy további különös hatáskörű törvényszékek felállítása nélkül hosszabb távon az Elsőfokú Bíróság tehermentesítésére nem lesz alkalmas.²⁷ Folyamatosan növekvő tendenciát mutatott ugyanis az Elsőfokú Bírósághoz érkező ügyek száma,²⁸ azon belül is néhány speciális jogterülettel, például a szellemi tulajdonnal

²⁴ EK-Szerződés módosított 223–224. cikkei.

²⁵ EK-Szerződés módosított 225a. cikke.

²⁶ Az Európai Unió Közzszolgálati Törvényszékét a 2004. november 2-i 2004/752/EK, Euratom tanácsi határozat (HL L 333., 7. o.) hozta létre, mint az első, az EKSZ 225a. cikkének a Nizzai Szerződéssel megállapított szövege értelmében vett bírói különtanácsot. A Közzszolgálati Törvényszék első 7 bírája 2005. október 5-én tett esküt.

²⁷ A Curia (Az Európai Közösségek Bírósága) éves jelentése szerint 2007-ben az Európai Bíróságra 580 ügy érkezett, befejezett ügyek száma 570, folyamatban maradt 741. Az Elsőfokú Bíróságra 522 ügy érkezett, befejezett ügyek száma 397, folyamatban maradt 1154. Szembetűnő, hogy az Elsőfokú Bíróság felállításával javult az Európai Bíróság helyzete, azonban a folyamatosan növekvő tendenciát mutatott a saját ügghátraléka.

²⁸ A szellemi tulajdonnal kapcsolatos ügyeken kívül az egyéb keresetek száma már a Közzszolgálati Törvényszék felállítását követő legelső időkben, 2005–2007 között folyamatosan emelkedett,

kapcsolatos perek száma.²⁹ A jól elhatárolható speciális jogterületekre felmerült új különtanács kialakításának gondolata, például a szellemi tulajdonra és szabadalmi bíraskodásra vonatkozóan, azonban – többek között az egységes európai és közösségi szabadalmi bíróság létrehozására vonatkozó megállapodás-tervezetről szóló véleményben³⁰ megfogalmazott ellenérvek miatt – nem tűnt reálisan megvalósíthatónak. Az viszont a tendenciák miatt kiszámítható volt, hogy további különtanácsok felállítása nélkül előbb-utóbb az Elsőfokú Bíróságra háruló egyre nagyobb terhek miatt az igazságügyi reform továbbgondolására lesz szükség.

A 2009. december 1. napja óta hatályos Lisszaboni Szerződés³¹ rendelkezései lényeges szervezeti reformot még nem valósítottak meg, de változásokkal érintették az uniós bírósági fórumrendszert is. 2009. december 1. napja óta az Európai Unió Bírósága a hivatalos megnevezés, azaz a Lisszaboni Szerződés a korábbi Európai Közösségek Bíróságát nevezte át az Európai Unió Bíróságává.³² A korábbi Elsőfokú Bíróság új neve: Törvényszék, míg a korábbi különtanácsok új neve: a Törvényszékhez kapcsoló különös hatáskörű Törvényszékek (egyetlen létrehozottként: Közzszolgálati Törvényszék). Az Európai Unió Bírósága megnevezés alatt a Lisszaboni Szerződés hatályba lépését követően eredetileg az alábbi három elkülönült fórumot kellett érteni: Bíróság (Európai Bíróság), Törvényszék, különös hatáskörű törvényszék³³ (létrehozott és működő különös hatáskörű törvényszékként: Közzszolgálati Törvényszék).

193, 244, 296 volt (a statisztikai adatok forrásai az Európai Közösségek Bíróságának éves jelentései).

²⁹ A 2005-ben érkezett ilyen ügyek száma 98 volt, 2006-ban 143, míg 2007-ben 168 (a statisztikai adatok forrásai az Európai Közösségek Bíróságának éves jelentései).

³⁰ 1/09. számú vélemény (ECLI:EU:C:2011:123).

³¹ Az EGK Szerződés elnevezése a módosítások révén előbb EK Szerződésre változott, majd a Lisszaboni Szerződés módosításai révén került átnevezésre, az a jelenlegi megnevezés szerint az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (EUMSZ). A Maastrichti Szerződés hozta létre az Európai Uniót, e szerződés is több ízben módosításra került, elnevezése azonban nem változott, így az jelenleg az Európai Unióról szóló Szerződés (EUSZ).

³² Az Európai Unióról szóló szerződés (a továbbiakban: EUSZ) 13. cikk.

³³ Az Európai Parlament és a Tanács rendes jogalkotási eljárás keretében, a Törvényszékhez kapcsolódó különös hatáskörű törvényszékeket hozhat létre egyes területeken benyújtott meghatározott keresetfajták első fokon történő elbírálására. Erről az Európai Parlament és a Tanács a Bizottság javaslata alapján és a Bírósággal folytatott konzultációt követően, vagy a Bíróság kérelmére és a Bizottsággal folytatott konzultációt követően rendeletekben határoz. A különös hatáskörű törvényszék létrehozásáról szóló rendeletben meg kell határozni a törvényszék összetételére vonatkozó szabályokat és a törvényszékre ruházott hatáskör pontos terjedelmét. Jelenleg vizsgálják egy uniós szabadalmi ügyeket tárgyaló bíróság létrehozásának lehetőségét.

A Lisszaboni Szerződés lényeges más területen, az alapjogok kezelése tekintetében hozott változásai áttételesen az igazságügyi szervezetre is hatást gyakoroltak, illetve előre vetítették további szervezeti változások bekövetkezésének elkerülhetetlenségét. A 2000. december 7-én Nizzában aláírt Alapjogi Charta³⁴ jogi kötőereje a Lisszaboni Szerződéssel megváltozott, mert az EUSZ 6. cikk (1) bekezdésébe illesztett kereszthivatkozással a Charta³⁵ a Szerződéssel egyenértékű rangra emelkedett. Az EUSZ kimondja, hogy az Unió elismeri az Európai Unió Alapjogi Chartájának 2000. december 7-i, Strasbourgban 2007. december 12-én kiigazított szövegében foglalt jogokat, szabadságokat és elveket; e Charta ugyanolyan jogi kötőerővel bír, mint a Szerződések.³⁶ A Chartában az Emberi Jogok Európai Egyezményével azonos módon van rögzítve az észszerű időn belül befejeződő tisztességes eljáráshoz való jog megfelelő érvényesülésének követelménye, amely kapcsán megerősödtek azok a jogirodalmi kritikai álláspontok, hogy az Európai Unió Bírósága, különösen annak Törvényszéke előtt elhúzódó jogviták miatt tarthatatlan az uniós alapjogok sérelme.

2.3. Az Európai Unió Bíróságára vonatkozó 2011-es reformtervek

A nyomasztóan növekvő ügyteher miatt a Bíróság 2011 tavaszán kezdeményezte alapokmányának az Európai Unió működéséről szóló szerződés³⁷ 254. cikkének (1) bekezdése és 281. cikkének (2) bekezdése alapján történő módosítását. A 2011. március 28-i benyújtott jogalkotási javaslat³⁸ érintette az Európai Unió Bíróságát alkotó mindhárom igazságszolgáltatási fórumot. A Bíróság esetében a javaslatok elsősorban a Bíróság elnökhelyettesi tisztségének létrehozásával, valamint a nagytanács összetételéről és működéséről szóló szabályok módosításával³⁹ voltak kapcsolatosak. A javaslat egy másik része lehetővé kívánta

³⁴ Az Alapjogi Charta, ami az első alapjog-katalógus, az Unió legitimációs bázisának tekinthető. A Charta katalógusa széles körű alapjog-felsorolást ad, az a klasszikus szabadságjogokat, az alapvető gazdasági, szociális és kulturális jogokat, és a harmadik generációs alapjogokat is tartalmazza. Hibája volt hosszú ideig ennek a dokumentumnak, hogy jogi kötőereje – annak elfogadásától a Lisszaboni Szerződésig – igen csekély: ünnepélyes nyilatkozat volt, ami jogilag nem tette kikényszeríthetővé az abban foglalt jogokat.

³⁵ A jelenleg hatályos szöveget 2016-ben tették közzé: 2016/C 202/2.

³⁶ EUSZ 6. cikk (1) bekezdés.

³⁷ A továbbiakban EUMSZ.

³⁸ Az előterjesztett javaslat hozzáférhető: https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2011-04/projet_hu.pdf

³⁹ Ezen ítélkező testület működésének szabályai – azaz a Bíróság elnökének és az öt bíróból álló tanácsok elnökeinek a nagytanács elé utalt valamennyi ügyben való részvétele, a határozatké-

tenni helyettesítő bírák kinevezését a Közzolgálati Törvényszékre. Egy külön rendelettervezetben javasolták a Bíróság alapokmánya 62c. cikkének módosítását, amely általánosságban tartalmazta a különös hatáskörű törvényszékek bírói karának helyettesítő bírakkal való kiegészítésének lehetőségét. A helyettesítő bírakra vonatkozó szabály beiktatásával azt célozták elérni, hogy a kisebb létszámmal működő Közzolgálati Törvényszék (és az esetlegesen létrehozandó további különös hatáskörű bíróságok) bírói kara helyettesítő bírakkal legyen kiegészíthető olyan esetekben, amikor a kinevezett bírák nem teljesen munkaképtelenek, de hosszú ideig akadályozva vannak abban, hogy részt vegyenek az ügyek elbírálásában. Ez az észszerűsítési szabály az ítékezés időszerűségének növelését célozta.⁴⁰

A legfontosabbként javasolt módosítás a Törvényszék bírái számának emelésére vonatkozott. Ezt a javaslatot az indokolta, hogy 2000 és 2010 között 65%-kal nőtt a Törvényszék elé vitt ügyek száma. Amíg 2010 végén 1300 ügy volt folyamatban, ugyanabban az évben 527 ügy zárult le,⁴¹ azaz a Törvényszéken nagymértékben növekedett az ügyhátralék. A 2011. március 28-i benyújtott jogalkotási javaslat szerint a probléma orvoslására strukturális megoldás vált szükségessé, ami a bírák számának emelését jelentette. A Bíróság kezdeményezése szerint a Törvényszék bíráinak számát legalább 12-vel, 39-re kellett volna növelni. ezzel a Törvényszék leterheltsége jelentősen javulhatott volna, és az ügyek ésszerű határidőn belüli befejezésére nyílt volna lehetőség. A feltételes mód használata azért indokolt, mert habár a Bizottság és a Parlament első olvasatban elfogadta a bírák számának növelését, azonban a tagállamok nem tudtak megállapodni a 12 új bíró kinevezésének módjáról. A nagy tagállamok az érdekük alapján történő kinevezést támogatták, a kis tagállamok pedig rotációs rendszert szorgalmaztak, ami biztosította volna számukra, hogy váltakozva, bizonyos időszakokban két bírójuk is legyen a Bíróságon. A megfennekelt egyeztetések eredményeit 2014 júliusában az olasz elnökség vonta le azzal, hogy felkérte a Bíróságot, dolgozzon ki új reformtervet.

pességhez szükséges kilenc bíró – a 2003. február 1-jén hatályba lépett Nizzai Szerződéssel bevezetett módosítások következményei voltak. Eredménye ugyan a nagytanács döntéseinek súlyát egyértelműen növelte, ugyanakkor a bírák közötti terhek lényegesen eltértek egymástól, ami hosszabb távon nem volt fenntartható.

⁴⁰ Részletesebben lásd az alapokmány módosítására tett javaslatokat.

⁴¹ A statisztikai adatok forrása a 2011. március 28-i benyújtott jogalkotási javaslat.

2.4. A Közszerológáti Törvénysszék megszűnése és a jelenleg folyó igazságsűgyi szervezeti reform

Második nekifutásként a Bíróság elnöke 2014 őssén terjesztette elő új javaslatát. E javaslat alapján került elfogadásra a 2015. december 16-i Európai Parlament és a Tanács (EU, Euratom) 2015/2422 rendelete, amely az Európai Unió Bírósága átfogó szervezeti átalakulást határozta el.⁴² A reform elsődleges célja a Törvénysszék munkaterhének csökkentése, ezért – a korábbi sikertelen egyeztetések eredményéből tanulva – a Törvénysszék bíráinak számát olyan létszámban, 56 főben határozták meg, ami a rotáció helyett az egyenlőség elvére alapítva, azaz minden tagállam számára 2-2 bíró jelölésének lehetőségét teremtette meg. Az elfogadott reformtervet három szakaszban kell megvalósítani. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy 2015–2019. között lépcsőzetesen minden egyes tagállam javaslatára két bírót kell a Törvénysszékre kinevezni, szem előtt tartva azt az elvet is, hogy a Törvénysszéknek nem lehet egyidejűleg kettőnél több olyan bírója, akit ugyanazon tagállam javaslatára neveztek ki.⁴³ A Törvénysszék bíráinak száma 2015-ben 28 volt, majd 2016-ra további 12 új bíró kinevezésére került sor. 2016-ban elkezdődött a Közszerológáti Törvénysszék átalakítása is, 2016 szeptemberére a 7 álláshelye került át a Törvénysszékre – ami az uniós közszerológáti jogvitákra vonatkozó elsőfokú hatáskörnek a Törvénysszékhez való áthelyezését hozta magával – és a reform befejezéséeként 2019-ben 9 új bíró kinevezésére kerül sor. 2019. szeptember 1-től tagállamonként kettő bíró alkotja majd a Törvénysszékét.⁴⁴

Az Európai Unió Bírósága változatlanul összefoglaló elnevezés, a reform már megvalósult eredményeként azonban a Közszerológáti Törvénysszék beolvadt a Törvénysszékbe, és 2016. szeptember 1-től az Európai Unió Bírósága már csak a Bíróságból (Európai Bíróságból) és a Törvénysszékéből áll. Az EUMSZ 257. cikke változatlanul lehetővé teszi különös hatáskörű törvénysszékek felállítást. Ez egyelőre elvi lehetőség, ilyen különös hatáskörű törvénysszék jelenleg nincsen,

⁴² Az Európai Parlament és a Tanács (EU, Euratom) 2015/2422 rendelete (2015. december 16.) az Európai Unió Bíróságának alapokmányáról szóló 3. jegyzőkönyv módosításáról.

⁴³ E szabály beiktatására azért volt szükség, mert azon tagállamoknak, amelyeknek állampolgára bírói megbízást tölt be a Közszerológáti Törvénysszéken, lehetőségük lesz e személynek a Törvénysszék bírójává való kinevezését javasolni, de csak amennyiben az első szakaszban nem vettek részt, és ennek eredményeként már második bírói kabinet felállítására nem került sor. Ellenkező esetben nem lenne tartható a reformfolyamat végére a tagállamonként ugyanolyan számú bíró elve.

⁴⁴ A Törvénysszék bíráinak száma 2015. december 25-től 40; 2016. szeptember 1-től 47; 2019. szeptember 1-től tagállamonként kettő.

de amennyiben felállításáról döntenek, úgy hatáskörére, összetételére, szervezetére és eljárására vonatkozó rendelkezéseket az Európai Unió Bíróságának alapokmányához fűzött melléklet fogja tartalmazni.

2.4.1. A Bíróság (az Európai Bíróság)

A Bíróság tagállamonként egy-egy bíróból áll. Munkáját főtanácsnokok segítik.⁴⁵ Így jelenleg a Bíróságon 28 bíró és 11 főtanácsnok (*advocat general*) tevékenykedik, akiket a tagállamok kormányai – az alkalmasság kérdésében állást foglaló héttagú bizottság véleményének kikérését követően – közös megegyezéssel hat évre neveznek ki, megújítható megbízással.⁴⁶ A bíróság bíráit olyan jogászok közül választják ki, akiknek függetlenségéhez nem férhet kétség, és akik megfelelnek az országukban a legmagasabb bírói tisztségekbe történő kinevezéshez szükséges feltételeknek, vagy elismert jogi szakértelemmel rendelkező jogtudósok.⁴⁷ Háromévente a bírói és a főtanácsnoki kar részleges megújítására kerül sor az Európai Unió Bíróságának alapokmányában megállapított feltételek szerint. A jelenlegi szabályok szerint ez azt jelenti, hogy minden harmadik évben 14-14 új bíró, valamint 5, illetve 6 új főtanácsnok kerül kinevezésre. A távozó bírák és főtanácsnokok újra kinevezhetők.⁴⁸

A Bíróságon az ítélkező tevékenységet a bírák⁴⁹ látják el. Munkájukat meghatározott formációkban látják el azzal, hogy minden ügyben a lehető leghamarabb kijelölésre kerül az előadó bíró. A Bíróság elnökét⁵⁰ és elnök-

⁴⁵ EUSZ 19. cikk (2) bekezdés.

⁴⁶ EUMSZ 253. cikk.

⁴⁷ EUSZ 19. cikk (2) bekezdés, EUMSZ 253. cikk.

⁴⁸ EUMSZ 253. cikk.

⁴⁹ Európai Unió Bírósága alapokmányának 13. cikke értelmében a Bíróság kérésére az Európai Parlament és a Tanács rendes jogalkotási eljárás keretében segédelőadók kinevezéséről rendelkezhet, és megállapíthatja a tevékenységükre irányadó szabályokat. A segédelőadók az eljárási szabályzatban megállapított feltételek szerint megbízhatók a Bíróság előtt folyamatban lévő ügyek előkészítő vizsgálataiban való részvétellel és az előadó bíróval való együttműködéssel. A segédelőadókat olyan személyek közül választják, akiknek függetlenségéhez nem férhet kétség, és akik rendelkeznek a szükséges jogi képesítésekkel; a segédelőadókat a Tanács egyszerű többséggel nevezi ki. A segédelőadók a Bíróság előtt esküt tesznek arra, hogy feladataikat pártatlanul és lelkiismeretesen látják el, és megőrzik a Bíróság tanácskozásainak titkosságát.

⁵⁰ 2015. október 8-án a belga Koen Lenaerts-ot választották az Európai Bíróság elnökévé.

helyettesét⁵¹ a bírák maguk közül választják meg hároméves időtartamra. Az elnök újraválasztható.⁵²

2.4.2. A Törvényszék

A Törvényszék – az EUSZ értelmében – tagállamonként legalább egy bíróból áll.⁵³ A Törvényszék bíráinak száma 2015. december 25-től 40, 2016. szeptember 1-től 47, 2019. szeptember 1-től pedig tagállamonként kettő.⁵⁴ Az alapokmány előírhatja, hogy a Törvényszéket főtanácsnokok segítik.⁵⁵ A Törvényszéken jelenleg főtanácsnokok nem tevékenykednek, amennyiben szükség lenne főtanácsnoki feladatok ellátására, úgy e feladatot kivételesen egy erre kijelölt bíró láthatja el.

A Törvényszék bíráit a tagállamok kormányai – az alkalmasság kérdésében állást foglalo héttagú bizottság véleményének kikérését követően – közös meg egyezéssel hat évre nevezik ki. A bírói kar háromévenként részlegesen megújul. A távozó bírák újra kinevezhetők.⁵⁶ A Törvényszék bíráit olyan személyek közül választják ki, akiknek függetlenségéhez nem férhet kétség, és akik megfelelnek a felsőbb bírói tisztségbe történő kinevezéshez szükséges alkalmassági feltételeknek.⁵⁷

A Törvényszék elnökét⁵⁸ és elnökhelyettesét⁵⁹ a bírák maguk közül választják meg, hároméves időtartamra. Ha az Európai Unió Bíróságának alapokmánya másként nem rendelkezik, a Törvényszékre a Szerződéseknek a Bíróságra vonatkozó rendelkezéseit kell alkalmazni.⁶⁰

⁵¹ Antonio Tizzano 2015. október 8-tól az Európai Unió Bíróságának elnökhelyettese.

⁵² EUMSZ 253. cikk.

⁵³ EUSZ 19. cikk (2) bekezdés.

⁵⁴ Európai Unió Bírósága alapokmányának 48. cikke.

⁵⁵ EUMSZ 254. cikk.

⁵⁶ EUSZ 19. cikk (2) bekezdés, EUMSZ 254. cikk.

⁵⁷ EUSZ 19. cikk (2) bekezdés, EUMSZ 254. cikk.

⁵⁸ Marc Jaeger 2007. szeptember 17-től a Törvényszék elnöke.

⁵⁹ Marc van der Woude. 2016. szeptember 20-tól a Törvényszék elnökhelyettese.

⁶⁰ EUMSZ 254. cikk.

2.5. Főtanácsnokok

Az Európai Bíróságon a szervezeten belül is elkülönülten működő főtanácsnokok feladata, hogy teljesen pártatlanul és függetlenül eljárva, nyilvános tárgyaláson indokolással ellátott indítványt terjesszenek elő azokban az ügyekben, amelyek esetében az Európai Unió Bíróságának alapokmánya szerint a főtanácsnok részvételére van szükség. A bírák a főtanácsnok indítványához nincsenek kötve, attól eltérő döntést is hozhatnak. A Bíróságot jelenleg 11 főtanácsnok segíti, amennyiben azonban a Bíróság kéri, a főtanácsnokok számát a Tanács egyhangú határozattal megnövelheti.⁶¹ A jelenlegi rendszerben a 11 főtanácsnoki hely közül hatot mindig a nagy tagállamok (Egyesült Királyság, Franciaország, Németország, Olaszország és Spanyolország, Lengyelország) jelöltjei töltnek be,⁶² és a másik öt helyre jelölhet a többi tagállam rotációs alapon. A főtanácsnokok közül – meghallgatásukat követően – a Bíróság egyéves időtartamra első főtanácsnokot jelöl ki. Az első főtanácsnok határoz az ügyek főtanácsnokoknak történő kiosztásáról.

3. Eljárási reformok

A bírósági szervezetrendszer átalakításán kívül eljárásjogi eszközökkel is lehet befolyásolni az ügymenet gyorsaságát, ennek eredményeként pedig a befejezett ügyek számának növelését. Erre vonatkozóan az idők során többféle törekvésnek és megoldásnak lehettünk szemtanúi.

3.1. Az *acte clair* és *acte éclairé* elvek születése

Az integráció viszonylag korai szakaszában született egy teszt, benne egy főszabály alóli kivétel megalapozására szolgáló *rule of reason* szabállyal, a kivétel alóli kivétel lehetőségének megteremtésével, valamint két olyan jogértelmezési segédelvvel, ami az egyik nagy ügycsoport, az előzetes döntéshozatali eljárások tekintetében teszi lehetővé az ügyek számának csökkentését azzal, hogy az előterjesztésre jogosult (vagy kötelezett) tagállami bíróságok számára ad mér-

⁶¹ EUMSZ 252. cikk.

⁶² A Lisszaboni Szerződéshez csatolt 38. nyilatkozat alapján került sor a főtanácsnokok számának 11-re emelésére.

legelési lehetőséget az előzetes döntéshozatali eljárások kezdeményezésének megtételére, vagy annak mellőzésével a jogértelmezés eredményének közvetlen felhasználásával való döntéshozatalra. Az előzetes döntéshozatali eljárások esetén a főszabály az Európai Bíróság értelmezési monopóliuma.⁶³ Különösen igaz ez, ha az értelmezési kérdés olyan bíróság előtt merül fel, amelynek határozatai ellen a tagállami jog értelmében nincs jogorvoslati lehetőség (e bíróság köteles eleget tenni azon kötelezettségének, hogy a kérdést az Európai Bíróság elé terjessze).⁶⁴ A CILFIT ügyből⁶⁵ levont következtetéseink alapján ez alól a kötelezettség alól három irányú kivétel lehetséges az észszerűség szabálya, valamint az *acte clair* és az *acte éclairé* elvekből összeálló *acte clair*-teszt eredményeként. Kivétel lehet az előterjesztési kötelezettség alól, ha az előterjesztésre köteles bíróság azt állapítja meg, hogy a felmerült kérdés nem releváns a jogvita elbírálása szempontjából (észszerűségi doktrína), vagy a szóban forgó közösségi jogi rendelkezést a Bíróság már értelmezte (*acte éclairé elv*), vagy a közösségi jog helyes alkalmazása olyannyira nyilvánvaló, hogy az minden ésszerű kétséget kizár (*acte clair elv*).⁶⁶ Ez utóbbi tekintetében merül fel a kivétel alóli kivétel szabálya⁶⁷ azzal, hogy új ténybeli körülmények, vagy jogi érvek alapján, vagy egyszerűen a jogfejlődés időközben bekövetkezett eredményei miatt ugyanazon kérdésben is van lehetőség az Európai Bírósághoz fordulni, különösen, ha a bekövetkezett változások folytán az eddigi jogértelmezési gyakorlat módosításának szükségessége merül fel.

Ezek az elvek azért hasznos segítői az előzetes döntéshozatali előterjesztés megtételéről való döntés meghozatalának, ezáltal hozzájárulhatnak az ügyek számának csökkenéséhez, mert nincs szükség előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezésére, ha a jogvita elbírálást nem befolyásoló uniós jogkérdés merült fel, illetve ha releváns az uniós jogkérdés, de azt az Európai Bíróság korábban már értelmezte,⁶⁸ így a tagállami bíró ezt az értelmezést felhasználhatja

⁶³ EUSZ 19. cikk (1) bekezdés.

⁶⁴ EUMSZ 267. cikk (3) bekezdés.

⁶⁵ C-283/81, CILFIT v. Ministero della Sanità ügy (ECLI:EU:C:1982:335).

⁶⁶ Az elvről lásd részletesen: SOMSIK Réka: *Egységes jog – egységes értelmezés? Az uniós jog értelmezése a tagállami bíróságok szintjén*. Budapest, Eötvös, 2016.

⁶⁷ Egyfajta *exceptio probat regulam* szabályként.

⁶⁸ 28/62–30/62. Da Costa en Schaake NV, Jacob Meijer NV, Hoechst-Holland NV v. Administration fiscale néerlandaise ügy. (ECLI:EU:C:1963:6) 76.

saját jogalkalmazói döntése meghozatalánál,⁶⁹ vagy az értelmezendő kérdésre adható válasz evidens.⁷⁰

3.2. A sürgősségi előzetes döntéshozatal

Az ügyteher csökkentést eredményező reformok továbbvitele új eljárási alfajok születésében is tetten érhető. 2008-tól vált lehetővé az előzetes döntéshozatali eljárások új formájának, a sürgősségi előzetes döntéshozatali eljárásnak az alkalmazására. Az EUMSZ 267. cikk (4) bekezdése úgy fogalmaz, hogy ha egy tagállami bíróság előtt folyamatban lévő ügyben olyan kérdés merül fel, amely valamely fogva tartott személyt érint, az Európai Unió Bírósága a lehető legrövidebb időn belül határoz. Ez azt jelenti, hogy már a Szerződések szövegében szükségesnek látták a jogalkotók kimondani az egyik olyan szenzibilis jogterületet, amelynek esetében különösen fontos, hogy rövid idő alatt, gyors bírói döntés születhessen. E konkrét ügycsoport kiemelése és nevesítése azonban nem jelenti azt, hogy más érzékeny területen ne lehetne a hagyományostól eltérő eljárási szabályokkal az előzetes döntéshozatali eljárás időtartamán rövidíteni. Erre szolgál a 2008. március 1. óta alkalmazható sürgősségi előzetes döntéshozatali eljárás.

A szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésének térsége egyike azon területeknek, amelyre vonatkozóan az utóbbi években fokozott jogalkotási tevékenység alakult ki. A szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésének térségéhez tartoznak a büntetőügyekben folytatott rendőrségi és igazságügyi együttműködés, illetve a vízumok, menekültügy, bevándorlás és a személyek

⁶⁹ A kivételi szabály alóli kivételként értelmezhető a *CILFIT-teszt* azon szabálya, hogy új ténybeli körülmények, vagy jogi érvek alapján, vagy egyszerűen a jogfejlődés időközben bekövetkezett eredményei miatt ugyanazon kérdésben is van lehetőség az Európai Bírósághoz fordulni, különösen, ha a bekövetkezett változások folytán az eddigi jogértelmezési gyakorlat módosításának szükségessége merül fel.

⁷⁰ Annak mérlegelésekor, hogy alkalmazni lehet-e az *acte clair* doktrínát vagy sem, azaz szükséges-e az Európai Bírósághoz fordulni értelmezés végett, vagy ennek híján a tagállami bíróság is megfelelően, evidens módon tudja értelmezni az uniós szabályt, figyelemmel kell lenni arra, hogy az értelmezendő uniós jogi aktus különböző nyelvi verziói eltérhetnek egymástól, ezért kétség esetén az egyes nyelvi változatokat össze kell vetni, és a tagállami bíróság csak abban az esetben alkalmazhatja az uniós normát, ha meggyőződtek arról, hogy más nyelvi változat alapján sincs a norma rendelkezéseinek értelmezése tekintetében semmilyen kétely. Figyelemmel kell lenni arra is, hogy az uniós jog sajátos terminológiával operál, így gyakran olyan, a nemzeti jogban evidens és kikristályosodott értelmezést sem lehet az uniós norma értelmezésének alapjául elfogadni, ami tekintetében a tagállami jog szempontjából semmilyen kétség nem merül fel.

szabad mozgására vonatkozó egyéb politikák, különösen a polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés által szabályozott jogterületek. Ezekben a sokszor szenzibilis ügyekben⁷¹ az előzetes döntéshozatali eljárás hosszúnak tűnő időtartama visszatarthatta a tagállami bíróságokat az Európai Bírósághoz fordulástól, holott e jogterületeken is fontos az egységesen alkalmazandó és érvényesülő uniós jog. A 2008. március 1. napjától hatályba lépett új eljárási szabályok az előzetes döntéshozatali eljárás sajátos, rövidített lefolytatását teszik lehetővé, ezáltal az ügyek hatékony intézése ezeken a jogterületeken is biztosított.

Az új eljárási fajta három lényeges ponton különbözik a klasszikus előzetes döntéshozatali eljárástól. A sürgősségi előzetes döntéshozatali eljárásban – a gyorsaság biztosíthatósága érdekében – az eljárás írásbeli és szóbeli szakaszában résztvevő felek köre eltérő. Csak az alapeljárás felei, a kérdést előterjesztő bíróság székhelye szerinti tagállam, az Európai Bizottság, és adott esetben – ha valamelyik aktusukról van szó – a Tanács és az Európai Parlament nyújthat be az eljárás nyelvén és szoros határidőn belül írásbeli észrevételt. Az egyéb érdekeltnek, és különösen a kérdést előterjesztő bíróság székhelye szerinti tagállamon kívüli tagállamoknak erre nincs lehetőségük, de részt vehetnek a tárgyaláson, ahol előadhatják a tagállami bíróság által feltett kérdésekre és a benyújtott írásbeli észrevételekre vonatkozó szóbeli észrevételeiket.

Ebben az új eljárásban elbírált ügyek belső intézése is jelentősen felgyorsul, mivel a szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésének térségével kapcsolatos valamennyi ügyet – már a Bírósághoz való érkezésükkor – egy olyan, egyéves időtartamra kijelölt, öt bíróból álló különatanácsnak osztanak ki, aminek feladata kiválasztani és elbírálni ezeket az ügyeket. Ha e különatanács úgy határoz, hogy helyt ad a sürgősségi eljárás lefolytatása iránti kérelemnek, a tárgyalás megtartását és a főtanácsnok meghallgatását követően rövid időn belül dönt.

A harmadik különbség, hogy az eljárás főként *elektronikus* úton folyik. A Bíróság, valamint a tagállami bíróságok, az alapeljárás felei, a tagállamok és az uniós intézmények közötti iratváltásokra, amennyire lehetséges, a kapcsolattartás e formájában kerül sor.

Azt már az eddigi gyakorlat⁷² is igazolta, hogy egyértelműen kedvező ennek az eljárásnak a lehetősége, ugyanis rövid, 3–6 hónapos időtartamon belül ténylegesen befejeződnek az eljárások az Európai Bíróság előtt.

⁷¹ Például gyermekelhelyezési, tartási igények.

⁷² Például: C-195/08. PPU Inga Rinau. ECLI:EU:C:2008:406, C-296/08. PPU Ignacio Pedro Santesteban Goicoechea. ECLI:EU:C:2008:457, C-388/08. PPU Artur Leymann, Aleksei Pustovarov. ECLI:EU:C:2008:669, C-357/09. PPU Said Shamilovich Kadzoev

3.3. Egyszerűsített előzetes döntéshozatali eljárás

Az eljárási szabályok módosításával vált lehetőség egy olyan formula alkalmazására, ami olyan esetekben, ha az előzetes döntéshozatalra előterjesztett kérdés azonos olyan kérdéssel, amelyről a Bíróság már korábban határozatot hozott, illetve ha a kérdésre adandó válasz egyértelműen levezethető az ítélkezési gyakorlatból, vagy a kérdésre adandó válasz nem enged teret semmilyen *észszerű kétségnek*, a Bíróság számára lehetővé teszi – a főtanácsnok meghallgatását és meghatározott érdekeltek által előadott észrevételek tételét követően – indokolt végzéssel történő határozat meghozatalát. Ilyen esetekben a Bíróság az indokolt végzésben utal a korábbi ítéletére vagy a vonatkozó ítélkezési gyakorlatra,⁷³ de az eljárás klasszikus szóbeli része nem kerül lefolytatásra, ezáltal lényegesen lerövidült időtartam alatt van lehetőség a szükséges értelmezés megadására.

4. Az Európai Unió Bírósága számokban

1952 óta 33 764 ítélet és végzés született az Európai Unió Bíróságán. Ebből a Bíróság, körülbelül 20 244 ügyben, a Törvényszék (korábbi nevén Elsőfokú Bíróság 1989 óta), körülbelül 11 971 ügyben és az időközben megszűnt

(Huchbarov). ECLI:EU:C:2009:741, C-403/09. PPU Jasna Detiček v. Maurizio Sgueglia. ECLI:EU:C:2009:810, C-211/10. PPU Doris Povse v. Mauro Alpago. ECLI:EU:C:2010:400, C-400/10. PPU J. McB. v. L. E. ECLI:EU:C:2010:582, C-491/10. PPU Joseba Andoni Aguirre Zarraga v. Simone Pelz. ECLI:EU:C:2010:828, C-497/10. PPU Barbara Mercredi v. Richard Chaffe. ECLI:EU:C:2010:829, C-61/11. PPU Hassen El Dridi, alias Soufi Karim. ECLI:EU:C:2011:268, C-83/12. PPU Minh Khoa Vo elleni büntetőeljárás ECLI:EU:C:2012:202, C-92/12 PPU Health Service Executive v. S. C. és A. C. ECLI:EU:C:2012:255, C-192/12. PPU Melvin West. ECLI:EU:C:2012:404, C-278/12. PPU Atiqullah Adil v. Minister voor Immigratie, Integratie en Asiel. ECLI:EU:C:2012:508, C-168/13. PPU Jeremy F. v. Premier ministre ECLI:EU:C:2013:358, C-383/13. PPU M. G. et N. R. v. Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie ECLI:EU:C:2013:533, C-129/14. PPU Zoran Spasic elleni büntetőeljárás. ECLI:EU:C:2014:586, C-146/14. PPU Bashir Mohamed Ali Mahdi. ECLI:EU:C:2014:1320, C-376/14. PPU C. v. M. ECLI:EU:C:2014:2268, C-498/14. PPU David Bradbrooke v. Anna Aleksandrowicz. ECLI:EU:C:2015:3, C-237/15. PPU Minister for Justice and Equality v. Francis Lanigan. ECLI:EU:C:2015:474, C-455/15. PPU, P. v. Q. ECLI:EU:C:2015:763, C-601/15. PPU J. N. v. Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie. ECLI:EU:C:2016:84, C-695/15. PPU Shiraz Baig Mirza v. Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal. ECLI:EU:C:2016:188, C-108/16. PPU Openbaar Ministerie v. Paweł Dworzecki. ECLI:EU:C:2016:346, C-294/16. PPU JZ v. Prokuratura Rejonowa Łódź – Śródmieście. ECLI:EU:C:2016:610, C-439/16. PPU Emil Milev elleni büntetőeljárás. ECLI:EU:C:2016:818, C-452/16. PPU Openbaar Ministerie v. Krzysztof Marek Poltorak. ECLI:EU:C:2016:858, C-453/16. PPU Openbaar Ministerie v. Halil Ibrahim Özçelik. ECLI:EU:C:2016:860, C-477/16. PPU Openbaar Ministerie v. Ruslanas Kovalkovas. ECLI:EU:C:2016:861.

⁷³ Eljárási Szabályzat 104. cikk (3) bekezdés.

Közszolgálati Törvényszék 2005 és 2016 között 1 549 ügyben ítélezett.⁷⁴ Az Európai Unió Bíróságának munkájában a kezdetektől mintegy 240 bíró vett részt. Annak megítélésére, hogy az Európai Unió Bíróságán belül mindig is milyen komoly jogalkalmazási-elméleti munka folyt, mi sem szolgálhat jobb példaként, mint az idők során itt tevékenykedő kiváló jogászok felsorolása. *Íme a rangos névsor*: Massimo Pilotti (1879–1962);⁷⁵ Petrus Serrarens (1888–1963);⁷⁶ Otto Riese (1894–1894);⁷⁷ Louis Delvaux (1895–1976);⁷⁸ Jacques Reuff (1896–1978);⁷⁹ Charles Léon Hammes (1898–1967);⁸⁰ Adrianus Van Kleffens (1899–1973);⁸¹ Maurice Lagrange (1900–1986);⁸² Karl Roemer (1899–1984);⁸³ Rino Rossi (1889–1974);⁸⁴ Nicola Catalano (1910–1984);⁸⁵ Andreas Matthias Donner (1918–1992);⁸⁶ Alberto Trabucchi (1907–1998);⁸⁷ Robert Lecourt (1908–2004);⁸⁸ Walter Strauss (1900–1976);⁸⁹ Riccardo Monaco (1909–2000);⁹⁰

⁷⁴ Forrás: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/P_80908/hu/

⁷⁵ Olasz állampolgár, 1952-től 1958-ig a Bíróság elnöke.

⁷⁶ Holland állampolgár, 1952. december 4-től 1958. október 6-ig az ESZAK Bíróságának bírása.

⁷⁷ Német állampolgár, 1958. október 7-től 1963. február 6-ig az Európai Közösségek Bíróságának bírása.

⁷⁸ Belga állampolgár, 1958. október 7-től 1967. október 8-ig az Európai Közösségek Bíróságának bírása.

⁷⁹ Francia állampolgár, 1952. december 4-től 1958. október 6-ig az ESZAK Bíróságának bírása; 1958. október 7-től 1962. május 18-ig az Európai Közösségek Bíróságának bírása.

⁸⁰ Luxemburgi állampolgár, 1952. december 4-től 1958. október 6-ig az ESZAK Bíróságának bírása; 1958. október 7-től 1964. október 7-ig az Európai Közösségek Bíróságának bírása; 1964. október 8-tól 1967. október 9-ig az Európai Bíróság elnöke.

⁸¹ Holland állampolgár, 1952. december 10-től 1958. október 6-ig az ESZAK Bíróságának bírása.

⁸² Francia állampolgár, 1952. december 4-től 1958. október 6-ig az ESZAK Bíróságának főtanácsnoka; 1958. október 7-től 1964. október 8-ig az Európai Közösségek Bíróságának főtanácsnoka.

⁸³ Német állampolgár, főtanácsnok a Bíróságon (1953–1973).

⁸⁴ Olasz állampolgár, 1958. október 7-től 1964. október 7-ig a Bíróság bírása.

⁸⁵ Olasz állampolgár, a Bíróság bírása (1958–1961).

⁸⁶ Holland állampolgár, 1958. október 7-től 1979. március 29-ig az Európai Bíróság bírása, 1958. október 7-től 1964. október 7-ig elnöke

⁸⁷ Olasz állampolgár, 1962. március 8-tól 1972. december 12-ig bíró, majd 1973. január 9-től 1976. október 6-ig főtanácsnok a Bíróságon.

⁸⁸ Francia állampolgár, 1962. május 18-tól 1967. október 9-ig a Bíróság bírása; 1967. október 10-től 1976. október 25-ig a Bíróság elnöke.

⁸⁹ Német állampolgár, 1963. február 6-tól 1970. október 28-ig a Bíróság bírása.

⁹⁰ Olasz állampolgár, 1964. október 8-tól 1976. február 3-ig a Bíróság bírása.

Joseph Gand (1913–1974);⁹¹ Josse J. Mertens de Wilmars (1912–2002);⁹² Pierre Pescatore (1919–2010);⁹³ Hans Kutscher (1911–1993);⁹⁴ Alain Louis Dutheil de Lamothe (1919–1972);⁹⁵ Henri Mayras (1920–1995);⁹⁶ Cearbhall O'Dalaigh (1911–1978);⁹⁷ Max Sørensen (1913–1981);⁹⁸ Gerhard Reischl (1918–1998);⁹⁹ Jean-Pierre Warner (1924–2005);¹⁰⁰ Alexander J. Mackenzie Stuart [Lord Mackenzie-Stuart of Dean (1924–2000)];¹⁰¹ Andreas O'Keefe (1912–1994);¹⁰² Giacinto Bosco (1905–1997);¹⁰³ Adolphe Touffait (1907–1990);¹⁰⁴ Francesco Capotorti (1925–2002);¹⁰⁵ Thymen Koopmans (1929–2015);¹⁰⁶ Ole Due (1931–2005);¹⁰⁷ Ulrich Everling (1925);¹⁰⁸ Pieter Verloren van Themaat (1916–2004);¹⁰⁹ Simone Rozès (1920);¹¹⁰ Fernand Grévisse (1924–2002);¹¹¹ Alexandros Chloros (1926–1982);¹¹² Gordon Slynn [Lord Slynn of Hadley (1930–2009)];¹¹³

⁹¹ Francia állampolgár, 1964. október 8-tól 1970. október 6-ig a Bíróság főtanácsnoka.

⁹² Belga állampolgár, 1967. október 9-től 1980. október 29-ig a Bíróság bírāja, 1980. október 30-tól 1984. április 10-ig elnöke.

⁹³ Luxemburgi állampolgár, 1967. október 9-től 1985. október 7-ig a Bíróság bírāja.

⁹⁴ Német állampolgár, 1970. október 28-tól 1976. október 6-ig az Európai Közösségek Bíróságának bírāja, 1976. október 7-től 1980. október 31-ig elnöke

⁹⁵ Francia állampolgár, 1970. október 7-től elhunytáig, 1972. január 2-ig a Bíróság főtanácsnoka.

⁹⁶ Francia állampolgár, 1972. március 22-től 1981. március 18-ig a Bíróság főtanácsnoka.

⁹⁷ Ír állampolgár, az Európai Bíróság bírāja 1973. január 9-től 1974. december 12-ig.

⁹⁸ Dán állampolgár, 1973. január 9-től 1979. október 8-ig a Bíróság bírāja.

⁹⁹ Német állampolgár, 1973. október 9-től 1984. január 11-ig a Bíróság főtanácsnoka.

¹⁰⁰ Brit állampolgár, 1973. január 9-től 1981. február 26-ig a Bíróság főtanácsnoka.

¹⁰¹ Brit állampolgár, 1973. január 9-től 1988. október 6-ig a Bíróság bírāja, 1984. április 10-től 1988. október 6-ig elnöke

¹⁰² Ír állampolgár, a Bíróság bírāja (1975. december 12- től 1985. január 16-ig).

¹⁰³ Olasz állampolgár, 1976. október 7-től 1988. október 6-ig a Bíróság bírāja.

¹⁰⁴ Francia állampolgár, 1976. október 26-tól 1982. október 6-ig a Bíróság bírāja.

¹⁰⁵ Olasz állampolgár, 1976. február 3-tól október 6-ig a Bíróság bírāja, majd 1976. október 7-től 1982. október 6-ig főtanácsnoka.

¹⁰⁶ Holland állampolgár, 1979. március 29-től 1990. március 29-ig a Bíróság bírāja.

¹⁰⁷ Dán állampolgár, 1979. október 9-től 1988. október 6-ig az Európai Bíróság bírāja; 1988. október 7-től 1994. október 6-ig a Bíróság elnöke.

¹⁰⁸ Német állampolgár, 1980. október 6-tól 1988. október 6-ig a Bíróság bírāja.

¹⁰⁹ Holland állampolgár, 1981. június 4-től 1986. január 13-ig a Bíróság főtanácsnoka.

¹¹⁰ Francia állampolgár, 1981. március 18-tól 1984. február 13-ig a Bíróság főtanácsnoka.

¹¹¹ Francia állampolgár, 1981. június 4. től 1982. október 6-ig és 1988. október 7-től 1994. október 6-ig a Bíróság bírāja.

¹¹² Görög állampolgár, 1981. január 12-től elhunytáig, 1982. november 15-ig a Bíróság bírāja.

¹¹³ Brit állampolgár, 1981. február 26-tól 1988. október 6-ig a Bíróság főtanácsnoka; 1988. október 7-től 1992. március 10-ig bíró.

Kai Bahlmann (1927–2009);¹¹⁴ G. Federico Mancini (1927–1999);¹¹⁵ Yves Galmot (1931);¹¹⁶ Constantinos Kakouris (1919–2000);¹¹⁷ Carl Otto Lenz (1930);¹¹⁸ Thomas Francis O’Higgins (1916–2003);¹¹⁹ Marco Darmon (1930);¹²⁰ René Joliet (1938–1995);¹²¹ Fernand Schockweiler (1935–1996);¹²² Jean Mischo (1938–2016);¹²³ José Carlos de Carvalho Moitinho de Almeida (1936);¹²⁴ Gil Carlos Rodriguez Iglésias (1946);¹²⁵ Manuel Díez de Velasco (1926–2009);¹²⁶ Manfred Zuleeg (1935–2015);¹²⁷ Walter Van Gerven (1935–2015);¹²⁸ Francis Geoffrey Jacobs (1939);¹²⁹ Giuseppe Tesauero (1842);¹³⁰ Paul Joan George Kapteyn (1928);¹³¹ Claus Christian Gulmann (1942);¹³² John L. Murray (1943);¹³³ David Alexander Ogilvy Edward (1934);¹³⁴ Antonio Mario La Pergola (1931–2007);¹³⁵ Georges Cosmas (1932);¹³⁶ Jean-Pierre Puissochet (1936);¹³⁷ Philippe Léger

¹¹⁴ Német állampolgár, 1982. október 7-től 1988. október 6-ig a Bíróság bírāja.

¹¹⁵ Olasz állampolgár, a Bíróság főtanácsnoka (1982–1988); 1988. október 7-től elhunytáig, 1999. július 21-ig a Bíróság bírāja.

¹¹⁶ Francia állampolgár, 1982. október 7-től 1988. október 6-ig a Bíróság bírāja.

¹¹⁷ Görög állampolgár, 1983. március 14-től 1997. október 6-ig a Bíróság bírāja.

¹¹⁸ Német állampolgár, 1984. január 11-től 1997. október 6-ig a Bíróság főtanácsnoka.

¹¹⁹ Ír állampolgár, 1985. január 16-tól 1991. október 6-ig a Bíróság bírāja.

¹²⁰ Francia állampolgár, 1984. február 13-tól 1994. október 6-ig a Bíróság főtanácsnoka.

¹²¹ Belga állampolgár, 1984. április 10-től elhunytáig, 1995. július 15-ig a Bíróság bírāja.

¹²² Luxemburgi állampolgár, 1985. október 7-től elhunytáig, 1996. június 1-ig a Bíróság bírāja.

¹²³ Luxemburgi állampolgár, 1986. január 13-tól 1991. október 6-ig és 1997. december 19-től 2003. október 6-ig a Bíróság főtanácsnoka.

¹²⁴ Portugál állampolgár, 1986. január 31-től 2000. október 6-ig a Bíróság bírāja.

¹²⁵ Spanyol állampolgár, 1994. október 7-től 2003. október 6-ig a Bíróság elnöke.

¹²⁶ Spanyol állampolgár, 1988. október 7-től 1994. október 6-ig a Bíróság bírāja.

¹²⁷ Német állampolgár, 1988. október 7-től 1994. október 6-ig a Bíróság bírāja.

¹²⁸ Belga állampolgár, 1988. október 7-től 1994. október 6-ig a Bíróság főtanácsnoka.

¹²⁹ Brit állampolgár, 1988. október 7-től 2006. január 10-ig a Bíróság főtanácsnoka.

¹³⁰ Olasz állampolgár, 1988. október 7-től 1998. március 4-ig a Bíróság főtanácsnoka.

¹³¹ Holland állampolgár, 1990. március 29-től 2000. október 6-ig a Bíróság bírāja.

¹³² Dán állampolgár, 1991. október 7-től 1994. október 6-ig főtanácsnok a Bíróságon; 1994. október 7-től 2006. január 10-ig a Bíróság bírāja.

¹³³ Ír állampolgár, 1991. október 7-től 1999. október 5-ig a Bíróság bírāja.

¹³⁴ Brit állampolgár, 1989. szeptember 25-től 1992. március 9-ig az Elsőfokú Bíróság bírāja; 1992. március 10-től 2004. január 7-ig a Bíróság bírāja.

¹³⁵ Olasz állampolgár, 1994. október 7-től 1994. december 31-ig a Bíróság bírāja; 1995. január 1-jétől 1999. december 14-ig főtanácsnok a Bíróságon, 1999. december 15-től 2006. május 3-ig a Bíróság bírāja.

¹³⁶ Görög állampolgár, 1994. október 7-től 2000. október 6-ig a Bíróság főtanácsnoka.

¹³⁷ Francia állampolgár, 1994. október 7-től 2006. október 6-ig a Bíróság bírāja.

(1938);¹³⁸ Günter Hirsch (1943);¹³⁹ Michael Bendik Elmer (1949);¹⁴⁰ Peter Jann (1935);¹⁴¹ Hans Ragnemalm (1940–2016);¹⁴² Leif Sevón (1941);¹⁴³ Nial Fennelly (1942);¹⁴⁴ Dámaso Ruiz-Jarabo Colomer (1949–2009);¹⁴⁵ Romain Schintgen (1939);¹⁴⁶ Krateros Ioannou (1935–1999);¹⁴⁷ Siegbert Alber (1936);¹⁴⁸ Antonio Saggio (1934–2010);¹⁴⁹ Vassilios Skouris (1948);¹⁵⁰ Fidelma O’Kelly Macken (1942);¹⁵¹ Ninon Colneric (1948);¹⁵² Stig von Bahr (1939);¹⁵³ José Narciso da Cunha Rodrigues (1940);¹⁵⁴ Christiaan Willem Anton Timmermans (1941);¹⁵⁵ Leendert A. Geelhoed (1942–2007);¹⁵⁶ Christine Stix-Hackl (1957);¹⁵⁷ Luís Miguel Póiares Piessoa Maduro (1967);¹⁵⁸ Konrad Hermann Theodor Schiemann (1937);¹⁵⁹ Jerzy Makarczyk (1938);¹⁶⁰ Pranas Kunis (1938);¹⁶¹ George Arestis (1945);¹⁶² Ján

¹³⁸ Francia állampolgár, 1994. október 7-től 2006. október 6. főtanácsnok a Bíróságon.

¹³⁹ Német állampolgár, 1994. október 7-től 2000. július 14-ig a Bíróság bírāja.

¹⁴⁰ Dán állampolgár, 1994. október 7-től 1997. december 18-ig a Bíróság főtanácsnoka.

¹⁴¹ Osztrák állampolgár, 1995. január 19-től 2009. október 6-ig a Bíróság bírāja.

¹⁴² Svéd állampolgár, 1995. január 19-től 2000. október 6-ig a Bíróság bírāja.

¹⁴³ Finn állampolgár, 1995. január 19-től 2002. január 16-ig a Bíróság bírāja.

¹⁴⁴ Ír állampolgár, 1995. január 19-től 2000. október 6-ig a Bíróság főtanácsnoka.

¹⁴⁵ Spanyol állampolgár, 1995. január 19-től elhunytáig, 2009. november 12-ig a Bíróság főtanácsnoka.

¹⁴⁶ Luxemburgi állampolgár, az Elsőfokú Bíróságon bíró 1989. szeptember 25-től 1996. július 11-ig; 1996. július 12-től 2008. január 15-ig a Bíróság bírāja.

¹⁴⁷ Görög állampolgár, 1997. október 7-től elhunytáig, 1999. március 10-ig a Bíróság bírāja.

¹⁴⁸ Német állampolgár, 1997. október 7-től 2003. október 6-ig a Bíróság főtanácsnoka.

¹⁴⁹ Olasz állampolgár, 1989. szeptember 25-től 1995. szeptember 17-ig az Elsőfokú Bíróság bírāja; 1995. szeptember 18-tól 1998. március 4-ig az Elsőfokú Bíróság elnöke; 1998. március 5-től 2000. október 6-ig a Bíróság főtanácsnoka.

¹⁵⁰ Görög állampolgár, 1999. június 8-tól a Bíróság bírāja; 2003. október 7-től 2015. október 8-ig a Bíróság elnöke.

¹⁵¹ Ír állampolgár, 1999. október 6-tól 2004. október 13-ig a Bíróság bírāja.

¹⁵² Német állampolgár, 2000. július 15-től 2006. október 6-ig a Bíróság bírāja.

¹⁵³ Svéd állampolgár, 2000. október 7-től 2006. október 6-ig a Bíróság bírāja.

¹⁵⁴ Portugál állampolgár, 2000. október 7-től 2012. október 8-ig a Bíróság bírāja.

¹⁵⁵ Holland állampolgár, 2000. október 7-től 2010. június 10-ig a Bíróság bírāja.

¹⁵⁶ Holland állampolgár, 2000. október 7-től 2006. október 6-ig a Bíróság főtanácsnoka.

¹⁵⁷ Osztrák állampolgár, 2000. október 7-től 2006. október 6-ig a Bíróság főtanácsnoka.

¹⁵⁸ Portugál állampolgár, 2003. október 7-től 2009. október 6-ig a Bíróság főtanácsnoka.

¹⁵⁹ Brit állampolgár, 2004. január 8-tól 2012. október 8-ig a Bíróság bírāja.

¹⁶⁰ Lengyel állampolgár, 2004. május 11-től 2009. október 6-ig a Bíróság bírāja.

¹⁶¹ Litván állampolgár, 2004. május 11-től 2010. október 6-ig a Bíróság bírāja.

¹⁶² Ciprusi állampolgár, 2004. május 11-től 2014. október 6-ig a Bíróság bírāja.

Klučka (1951);¹⁶³ Uno Löhmus (1952);¹⁶⁴ Aindrias Ó Caoimh (1950);¹⁶⁵ Pernilla Lindh (1945);¹⁶⁶ Ján Mazák (1954);¹⁶⁷ Verica Trstenjak (1962);¹⁶⁸ Jean-Jacques Kasel (1946);¹⁶⁹ Niilo Jääskinen (1958);¹⁷⁰ Pedro Cruz Villalón (1946).¹⁷¹

Az Európai Bíróság jelenlegi bírái és főtanácsnokai: Koen Lenaerts (1954);¹⁷² Antonio Tizzano (1940);¹⁷³ Allan Rosas (1948);¹⁷⁴ Rosario Silva de Lapuerta (1957);¹⁷⁵ Juliane Kokott (1957);¹⁷⁶ Juhász Endre (1944);¹⁷⁷ Anthony Borg Barthet U.O.M. (1947);¹⁷⁸ Marko Ilešič (1947);¹⁷⁹ Jiří Malenovský (1950);¹⁸⁰ Egils Levits (1955);¹⁸¹ Lars Bay Larsen (1953);¹⁸² Eleanor Sharpston (1955);¹⁸³ Paolo Mengozzi (1938);¹⁸⁴ Yves Bot (1947);¹⁸⁵ Jean-Claude Bonichot (1955);¹⁸⁶

¹⁶³ Szlovák állampolgár, 2004. május 11-től 2014. október 6-ig a Bíróság bírāja.

¹⁶⁴ Észt állampolgár, 2004. május 11-től 2013. október 23-ig a Bíróság bírāja.

¹⁶⁵ Ír állampolgár, 2004. október 13-től 2015. október 7-ig a Bíróság bírāja.

¹⁶⁶ Svéd állampolgár, 1995. január 18-tól 2006. október 6-ig az Elsőfokú Bíróság bírāja; 2006. október 7-től 2011. október 6-ig a Bíróság bírāja.

¹⁶⁷ Szlovák állampolgár, 2006. október 7-től 2012. október 8-ig a Bíróság bírāja.

¹⁶⁸ Szlovén állampolgár, 2004. július 7-től 2006. október 6-ig az Elsőfokú Bíróság bírāja; 2006. október 7-től 2012. november 28-ig a Bíróság főtanácsnoka.

¹⁶⁹ Luxemburgi állampolgár, 2008. január 14-től 2013. október 7-ig a Bíróság bírāja.

¹⁷⁰ Finn állampolgár, 2009. október 7-től 2015. október 7-ig a Bíróság főtanácsnoka.

¹⁷¹ Spanyol állampolgár, 2009. december 14-től 2015. október 7-ig a Bíróság főtanácsnoka.

¹⁷² Belga állampolgár, 1989. szeptember 25-től 2003. október 6-ig az Elsőfokú Bíróság bírāja; 2003. október 7-től a Bíróság bírāja; 2012. október 9-től 2015. október 7-ig a Bíróság elnökhelyettese; 2015. október 8-tól a Bíróság elnöke.

¹⁷³ Olasz állampolgár, 2000. október 7-től 2006. május 3-ig főtanácsnok a Bíróságon; 2006. május 4-től a Bíróság bírāja; 2015. október 8-tól az Európai Unió Bíróságának elnökhelyettese.

¹⁷⁴ Finn állampolgár, 2002. január 17-től a Bíróság bírāja.

¹⁷⁵ Spanyol állampolgár, 2003. október 7-től a Bíróság főtanácsnoka.

¹⁷⁶ Német állampolgár, 2003. október 7-től a Bíróság főtanácsnoka.

¹⁷⁷ Magyar állampolgár, 2004. május 11-től a Bíróság bírāja.

¹⁷⁸ Máltai állampolgár, 2004. május 11-től a Bíróság bírāja.

¹⁷⁹ Szlovén állampolgár, 2004. május 11-től a Bíróság bírāja.

¹⁸⁰ Cseh állampolgár, 2004. május 11-től a Bíróság bírāja.

¹⁸¹ Lett állampolgár, 2004. május 11-től a Bíróság bírāja.

¹⁸² Dán állampolgár, 2006. január 11-től a Bíróság bírāja.

¹⁸³ Brit állampolgár, 2006. január 11-től a Bíróság főtanácsnoka.

¹⁸⁴ Olasz állampolgár, 1998. március 4-től 2006. május 3-ig az Elsőfokú Bíróság bírāja; 2006. május 4-től főtanácsnok a Bíróságon.

¹⁸⁵ Francia állampolgár, 2006. október 7-től a Bíróság főtanácsnoka.

¹⁸⁶ Francia állampolgár, 2006. október 7-től a Bíróság bírāja.

Thomas von Danwitz (1962);¹⁸⁷ Alexander Arabadjiev (1949);¹⁸⁸ Camelia Toader (1963);¹⁸⁹ Marek Safjan (1949);¹⁹⁰ Daniel Šváby (1951);¹⁹¹ Maria Berger (1956);¹⁹² Alexandra (Sacha) Prechal (1959);¹⁹³ Egidijus Jarašiūnas (1952);¹⁹⁴ Carl Gustav Fernlund (1950);¹⁹⁵ José Luís da Cruz Vilaça (1944);¹⁹⁶ Melchior Wathelet (1949);¹⁹⁷ Christopher Vajda (1955);¹⁹⁸ Nils Wahl (1961);¹⁹⁹ Siniša Rodin (1963);²⁰⁰ François Biltgen (1958);²⁰¹ Küllike Jürimäe (1962);²⁰² Maciej Szpunar (1971);²⁰³ Constantinos Lycourgos (1964);²⁰⁴ Manuel Campos Sánchez-Bordona (1950);²⁰⁵ Michail Vilaras (1950);²⁰⁶ Eugene Regan (1952);²⁰⁷ Henrik Saugmandsgaard Øe (1964);²⁰⁸ Michal Bobek (1977);²⁰⁹ Evgeni Tanchev (1952).²¹⁰

¹⁸⁷ Német állampolgár, 2006. október 7-től a Bíróság bírása.

¹⁸⁸ Bolgár állampolgár, 2007. január 12-től a Bíróság bírása.

¹⁸⁹ Román állampolgár, 2007. január 12-től a Bíróság bírása.

¹⁹⁰ Lengyel állampolgár, 2009. október 7-től a Bíróság bírása.

¹⁹¹ Szlovák állampolgár, 2004. május 12-től 2009. október 6-ig az Elsőfokú Bíróság bírása; 2009. október 7-től a Bíróság bírása.

¹⁹² Osztrák állampolgár, 2009. október 7-től az Bíróság bírása.

¹⁹³ Holland állampolgár, 2010. június 10-től a Bíróság bírása.

¹⁹⁴ Litván állampolgár, 2010. október 6-tól a Bíróság bírása.

¹⁹⁵ Svéd állampolgár, 2011. október 6-tól az Európai Bíróság bírása.

¹⁹⁶ Portugál állampolgár, 2012. október 8-tól az Európai Bíróság bírása.

¹⁹⁷ Belga állampolgár, 2012. október 8-tól a Bíróság főtanácsnoka.

¹⁹⁸ Brit állampolgár, 2012. október 8-tól a Bíróság bírása.

¹⁹⁹ Svéd állampolgár, 2012. november 28-tól a Bíróság főtanácsnoka.

²⁰⁰ Horvát állampolgár, 2013. július 4-től a Bíróság bírása.

²⁰¹ Luxemburgi állampolgár, 2013. október 7-től a Bíróság bírása.

²⁰² Észt állampolgár, 2004. május 12-től 2013. október 23-ig a Törvényszék bírása, 2013. október 23-tól a Bíróság bírása.

²⁰³ Lengyel állampolgár, 2013. október 23-tól a Bíróság főtanácsnoka.

²⁰⁴ Ciprusi állampolgár, 2014. október 8-tól a Bíróság bírása.

²⁰⁵ Spanyol állampolgár, 2015. október 7-től a Bíróság főtanácsnoka.

²⁰⁶ Görög állampolgár, 2015. október 7-től a Bíróság bírása.

²⁰⁷ Ír állampolgár, 2015. október 7-től a Bíróság bírása.

²⁰⁸ Dán állampolgár, 2015. október 7-től a Bíróság főtanácsnoka.

²⁰⁹ Cseh állampolgár, 2015. október 7-től a Bíróság főtanácsnoka.

²¹⁰ Bolgár állampolgár, 2016. szeptember 19-től a Bíróság főtanácsnoka.

A Törvényszék bírái jelenleg:

Marc Jaeger (1954);²¹¹ Marc van der Woude (1960);²¹² Irena Pelikánová (1949);²¹³ Sten Frimodt Nielsen (1963);²¹⁴ Heikki Kanninen (1952);²¹⁵ Dimitrios Gratsias (1957);²¹⁶ Guido Berardis (1950);²¹⁷ Vesna Tomljenović (1956);²¹⁸ Anthony Michael Collins (1960);²¹⁹ Stéphane Gervasoni (1967);²²⁰ Ingrida Labucka (1963);²²¹ Savvas Papasavvas (1969);²²² Alfred Dittrich (1950);²²³ Juraj Schwarcz (1952);²²⁴ Mariyana Kancheva (1958);²²⁵ Eugène Buttigieg (1951);²²⁶ Egidijus Bieliūnas (1950);²²⁷ Viktor Kreuschitz (1952);²²⁸ Ignacio Ulloa Rubio (1967);²²⁹ Lauri Madise (1974);²³⁰ Ian Stewart Forrester (1945);²³¹ Constantinos Iliopoulos (1948);²³² Leopoldo Calvo-Sotelo Ibáñez-Martín (1957);²³³ Dean Spielmann (1962);²³⁴ Virgilijus Valančius (1963);²³⁵ Csehi Zoltán (1965);²³⁶ Nina Półtorak

²¹¹ 1996. július 11-től a Törvényszék bírása; 2007. szeptember 17-től a Törvényszék elnöke.

²¹² 2010. szeptember 13-tól a Törvényszék bírása.; 2016. szeptember 20-tól a Törvényszék elnökhelyettese.

²¹³ 2004. május 12-től a Törvényszék bírása.

²¹⁴ 2007. szeptember 17-től a Törvényszék bírása.

²¹⁵ 2005. október 6-tól 2009. október 6-ig a Községi Törvényszék bírása. 2009. október 7-től a Törvényszék bírása; korábbi elnökhelyettese.

²¹⁶ 2010. október 25-től a Törvényszék bírása.

²¹⁷ 2012. szeptember 17-től a Törvényszék bírása.

²¹⁸ 2013. július 4-től a Törvényszék bírása.

²¹⁹ 2013. szeptember 16-tól a Törvényszék bírása.

²²⁰ 2013. szeptember 16-tól a Törvényszék bírása.

²²¹ 2004. május 12-től a Törvényszék bírása.

²²² 2004. május 12-től a Törvényszék bírása.

²²³ 2007. szeptember 17-től a Törvényszék bírása.

²²⁴ 2009. október 7-től a Törvényszék bírása.

²²⁵ 2011. szeptember 19-től a Törvényszék bírása.

²²⁶ 2012. október 8-tól a Törvényszék bírása.

²²⁷ 2013. szeptember 16-tól a Törvényszék bírása.

²²⁸ 2013. szeptember 16-tól a Törvényszék bírása.

²²⁹ 2013. szeptember 16-tól a Törvényszék bírása.

²³⁰ 2013. október 23-tól a Törvényszék bírása.

²³¹ 2015. október 7-től a Törvényszék bírása.

²³² 2016. április 13-tól a Törvényszék bírása.

²³³ 2016. április 13-tól a Törvényszék bírása.

²³⁴ 2016. április 13-tól a Törvényszék bírása.

²³⁵ 2016. április 13-tól a Törvényszék bírása.

²³⁶ 2016. április 13-tól a Törvényszék bírása.

(1971);²³⁷ Anna Marcoulli (1974);²³⁸ Peter George Xuereb (1954);²³⁹ Fredrik Schalin (1964);²⁴⁰ Inga Reine (1975);²⁴¹ Ezio Perillo (1950);²⁴² René Barents (1951);²⁴³ Ricardo da Silva Passos (1953);²⁴⁴ Paul Nihoul (1963);²⁴⁵ Berke Barna (1966);²⁴⁶ Jesper Svenningsen (1966);²⁴⁷ Ulf Öberg (1966);²⁴⁸ Octavia Spineanu-Matei (1967);²⁴⁹ Maria José Costeira (1967);²⁵⁰ Jan M. Passer (1974);²⁵¹ Krystyna Kowalik-Bańczyk (1976);²⁵² Alexander Kornezov (1978);²⁵³ Colm Mac Eochaidh (1963).²⁵⁴

5. Zárszó

Ennek a színes tablónak a felvillantása annál is inkább indokolt, mert ez az ünnepi kötet egy olyan ember tiszteletére készült, aki maga is számos igazságügyi reformintézkedés részese, zászlóvivője volt. Kiteljesedett szép pályáján az európai eszmék iránt elkötelezett jogásznemzedékek kerültek vele szakmai, emberi, esetleg ennél is több, baráti kapcsolatba. Ajtók nyíltak és csukódtak, emberek jöttek és mentek, de valami mindig örök maradt. A szakmai alázat, a tisztességes munka szeretete és megbecsülése. Isten éltesse sokáig az évfordulós Solt Pált!

²³⁷ 2016. április 13-tól a Törvényszék bírása.

²³⁸ 2016. április 13-tól a Törvényszék bírása.

²³⁹ 2016. június 8-tól a Törvényszék bírása.

²⁴⁰ 2016. június 8-tól a Törvényszék bírása.

²⁴¹ 2016. június 8-tól a Törvényszék bírása.

²⁴² 2011. október 6-tól 2016. augusztus 31-ig a Közszerológiai Törvényszék bírása; 2016. szeptember 19-től a Törvényszék bírása.

²⁴³ 2011. október 6-tól 2016. augusztus 31-ig a Közszerológiai Törvényszék bírása; 2016. szeptember 19-től a Törvényszék bírása.

²⁴⁴ 2016. szeptember 19-től a Törvényszék bírása.

²⁴⁵ 2016. szeptember 19-től a Törvényszék bírása.

²⁴⁶ 2016. szeptember 19-től a Törvényszék bírása.

²⁴⁷ 2016. szeptember 19-től a Törvényszék bírása.

²⁴⁸ 2016. szeptember 19-től a Törvényszék bírása.

²⁴⁹ 2016. szeptember 19-től a Törvényszék bírása.

²⁵⁰ 2016. szeptember 19-től a Törvényszék bírása.

²⁵¹ 2016. szeptember 19-től a Törvényszék bírása.

²⁵² 2016. szeptember 19-től a Törvényszék bírása.

²⁵³ 2016. szeptember 19-től a Törvényszék bírása.

²⁵⁴ 2017. június 8-tól a Törvényszék bírása.

ÖKOLÓGIAI SZEMPONTOK A MAGYAR ÉS A NÉMET KÖZBESZERZÉSI ELJÁRÁSBAN

GYULAI-SCHMIDT Andrea*

1. Alapvetések

A fenntarthatóság fogalmával először 1713-ban találkozhatunk, Johann Carl von Carlowitz erdőgazdaságról írott *Sylvicultura oeconomica* című munkájában.¹ A mű arra hívja fel a figyelmet, hogy a harmincéves háborúban az erdők széleskörű pusztítása olyan károkat okozott, amelyeket csak új, fenntartható erdősítés útján lehet felszámolni. Már a fenntarthatóság korabeli definíciója is a meglévő erőforrásokkal való hosszú távú, felelősségteljes gazdálkodás fontosságát emeli ki,² éppúgy, mint háromszáz év múltán az aktuális definíciók. Az ENSZ Környezet és Fejlődés Bizottsága (Brundtland-bizottság) 1987-ben közzétett „Közös jövőnk” jelentése a fenntartható fejlődést olyan célkitűzésként mutatja be, amely szerint a jelen szükségleteit úgy kell kielégíteniük, hogy azzal ne sodorjuk veszélybe a jövő generációk igényét ugyanerre.³

* Egyetemi docens (PPKE JÁK). A szerző hasonló című előadását Humboldt ösztöndíjasként a speyeri Deutsches Forschungsinstitut für öffentliche Verwaltung „Nachhaltigkeitsstrategien im Zuge der Modernisierung der europäischen Vergaberechtsvorschriften” című konferenciáján adta elő Speyer-ben 2017. június 8-án.

¹ Johann Carl von CARLOWITZ: *Sylvicultura oeconomica*. Lipcse, Braun, 1713. 105.

² Roswitha BRACKMANN: Nachhaltige Beschaffung in der Vergabepraxis. *VergabeR*, 2014/2a, 310.

³ GYULAI Iván: A fenntartható fejlődés elvárásai. In: GYULAI-SCHMIDT Andrea (szerk.): *Közbeszerzések a fenntartható és innovatív fejlődés szolgálatában*. Budapest, Pázmány, 2015. 21.; BÁNDI Gyula: Van-e fenntarthatósági jog? In: GYULAI-SCHMIDT i. m. 44.

A Lisszaboni Szerződés⁴ részét képező EUMSZ 11. cikke úgy rendelkezik,⁵ hogy a környezetvédelmi előírásokat a fenntartható fejlődés előmozdítása érdekében be kell illeszteni az uniós politikák és tevékenységek meghatározásába és végrehajtásába. A fenntarthatóság fogalma e szemlélet alapján már univerzális kategória. Nemcsak a természeti erőforrások megőrzését foglalja magában, hanem a hárompillérű modellszemlélet alapján a gazdasági, ökológiai és társadalmi fenntarthatóság célkitűzéseit egyesítve, kiterjed a tágabb környezeti tényezőkkel összefüggő fenntartható gazdálkodás, valamint a társadalmi-szociális fenntarthatóság szempontjaira is. Mindezt az állami és piaci szereplők többek között hatékonyabb, innovatív eszközökkel, pl. megújuló energiaforrások termelésbe és fogyasztásba való bevonásával,⁶ valamint munkapiac-élénkítő eszközökkel kívánják elérni. Eközben a hatékony gazdálkodás korábbi vezérelve sem tűnik el, hiszen az ökológiai, szociális és innovatív (egy szóval: fenntarthatósági) célkitűzések mellett a gazdaságosság – észszerű, felelős gazdálkodás és hatékonyság címén – kiegyensúlyozó szempontként továbbra is fontos szerepet kap.

A fenntartható fejlődésben mára már szinte minden diszciplína megtalálta a maga 'kihívását'. Mégis elmondható, hogy a fenntarthatóság közbeszerzésekkel való kapcsolata különleges. A közbeszerzésekben szokásos nagy volumenű állami megrendelések, amelyek értéke az elmúlt években valamennyi európai uniós tagállamban emelkedő tendenciát mutat,⁷ különösen alkalmasak arra, hogy a fenntarthatóság szempontjait előtérbe helyezve, elősegítsék pl. a környezetbarát termékcsoportok vagy innovatív technológiák piaci elterjedését.

Erre irányítja rá a figyelmet a 2014. március 28-án közzétett három új közbeszerzési irányelv,⁸ amelyek ún. horizontális klauzulája szerint:

⁴ Lisszaboni Szerződés az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról, amelyet Lisszabonban 2007. december 13-án írtak alá (EUHL 2007/C 306/01).

⁵ Ld. az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés egységes szerkezetbe foglalt változatát (EUHL 2010/C 83/49), <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0047:0200:hu:PDF>.

⁶ Dieter SCHÜTTE – Michael HORSTKOTTE – Olaf HÜNEMÖRDER – Jörg WIEDEMANN: *Wasser, Energie, Verkehr*. Stuttgart, Kohlhammer, 2016. 1–15, 36 sk., 89 skk.; Felix EKARDT – Florian VALENTIN: *Das neue Energierecht: EEG-Reform – Nachhaltigkeit – Europäischer und internationaler Klimaschutz*. Baden-Baden, Nomos, 2015. 33 skk.

⁷ A tagállamok által közbeszerzés útján elköltött összeg 2014-re meghaladta az 1,9 milliárd eurót, ami a tagállamok GDP-jének mintegy 16%-a. Public Procurement Indicators 2014, DG GROW G4 – Innovative and e-Procurement, 2016. február 2., 7.

⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 2014/23/EU irányelve (2014. február 26.) a koncessziós szerződésekről; az Európai Parlament és a Tanács 2014/24/EU irányelve (2014. február 26.) a közbeszerzésről és a 2004/18/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről, valamint az Európai

„A tagállamok megfelelő intézkedéseket hoznak annak érdekében, hogy a gazdasági szereplők a közbeszerzési szerződések teljesítése során betartsák a vonatkozó környezetvédelmi, szociális és munkajogi követelményeket, amelyeket az uniós jog, a nemzeti jog, a kollektív szerződések, illetve a X. mellékletben felsorolt környezetvédelmi, szociális és munkajogi rendelkezések írnak elő.” [18. cikk (2) bek. 2014/24/EU]⁹

Jelen tanulmány annak bemutatására vállalkozik, hogy a fenntarthatóság eszméjét eredetileg és azóta is fajsúlyosan meghatározó ökológiai szempontok milyen eszközökkel érvényesíthetők a magyar és a német közbeszerzésekben.

2. A zöld közbeszerzés fogalma és statisztikai megjelenése

Az ún. zöld közbeszerzés az ezredforduló óta egyre nagyobb teret nyer különösen a nyugat-európai, de időközben a hazai beszerzési és közbeszerzési folyamatokban is. Mindezt nemcsak a megnövekedett számban ezzel foglalkozó publikációk, projektek és weboldalak, de a sokasodó joganyag, európai uniós és tagállami útmutatók, valamint az Európai Bíróság és nem utolsósorban a tagállamok témához kapcsolódó bírói ítéletei is mutatják.

2.1. A zöld közbeszerzés fogalma

A zöld, vagy más szóval környezetbarát, illetve ökológia közbeszerzés fogalmát az Európai Bizottság 2001-es értelmező közleménye,¹⁰ majd a 2008-as bizottsági közlemény úgy határozta meg, hogy a GPP (Green Public Procurement) olyan eljárásnak tekinthető, „amelynek alkalmazásakor a hatóságok azoknak

Parlament és a Tanács 2014/25/EU irányelve (2014. február 26.) a vízügyi, energiaipari, közlekedési és postai ágazatban működő ajánlatkérők beszerzéseiről és a 2004/17/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről, EUHL L 94., 2014. március 28., 65–365. Ld. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2014:094:FULL&from=EN>.

⁹ Ennek megfelelő rendelkezések találhatók a 2014/25/EU irányelv 36. cikk (2) bekezdésében, valamint a 2014/23/EU irányelv 30 cikk (3) bekezdésében.

¹⁰ Interpretierende Mitteilung der Kommission über das auf das öffentliche Auftragswesen anwendbare Gemeinschaftsrecht und die Möglichkeiten zur Berücksichtigung von Umweltbelangen bei der Vergabe öffentlicher Aufträge vom 04.07.2001 KOM (2001) 274 endg., Abl. EG Nr. C 333 vom 28.11.2001., 4.

az áruknak, szolgáltatásoknak és munkálatoknak a beszerzését részesítik előnyben, amelyek más, azonos rendeltetésű árukhoz, szolgáltatásokhoz és munkálatokhoz képest kisebb mértékben terhelik a környezetet.”¹¹ Továbbá „az a technológia tekinthető környezetbarátnak, amely a környezeti terhelés elkerülését vagy csökkentését szolgálja egy adott termék vagy tevékenység életciklusának bármely szakaszában.”¹²

Az Európai Bizottság 2008-as közleménye visszautal az EU fenntartható fejlődésre vonatkozó megújult stratégiájára (2006. június), és arra a nagyra törő célkitűzésre, hogy 2010-re a zöld közbeszerzési eljárás uniós alkalmazásának átlagos szintje érje el a 2006-ban legjobban teljesítő tagállamok teljesítményszintjét. Ennek megfelelően a Bizottság javaslatot tett arra, hogy 2010-re az összes közbeszerzési eljárás 50%-a legyen ‘zöld’. Zöldnek, illetve környezetbarátnak minősültek azok a beszerzések, amelyek megfeleltek a 2008-as közlemény 4.1 pontjában meghatározott egységes GPP-alapkövetelményeknek.¹³

Az Európai Bizottság 2008-as közleménye a zöld közbeszerzési eljárás alkalmazására a legmegfelelőbbként a következő tíz termék- és szolgáltatáscsoportot emelte ki: 1. építőipar (beleértve a nyersanyagokat, pl. a fát, alumíniumot, acélt, betont és üveget, valamint az építőipari késztermékeket, így az ablakokat, fal- és padlóburkolókat, fűtő- és hűtőrendszereket, valamint az épületek üzemeltetési és életciklusvégi aspektusait, a karbantartást, a kivitelezési szerződések helyszíni megvalósulását); 2. étkeztetési és vendéglátó-ipari szolgáltatások; 3. szállítási és közlekedési szolgáltatások; 4. energiaipar (beleértve a megújuló energiaforrásokból nyert elektromos áramot, fűtést és hűtést); 5. irodai berendezések és számítógépek; 6. ruhaipar, egyenruhák és egyéb textilek; 7. papíripari és nyomdai szolgáltatások; 8. bútorgyártás; 9. tisztítószerek és szolgáltatások; 10. egészségügyi ágazatban használt berendezések.

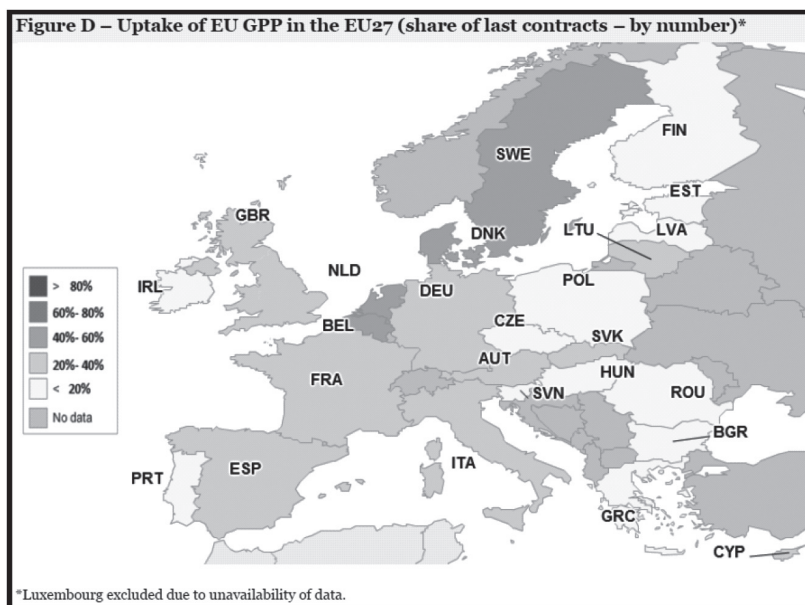
A fenti tíz releváns termékcsoporthal összefüggő, 27 tagállamban elvégzett, 2010-es közvélemény-kutatás eredménye alapján megállapítható volt, hogy a környezetbarát közbeszerzések alkalmazása – Svédország, Dánia és a Benelux-

¹¹ A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, a Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának, Környezetvédelmi szemléletű közbeszerzés, Brüsszel, 16.7.2008 COM(2008) 400 végleges, 6. Ld. továbbá: a zöld közbeszerzés (GPP) „olyan folyamat, amely során hatóságok olyan árukat, szolgáltatásokat és építési beruházásokat szereznek be, amelyek életciklusuk teljes időtartama alatt kevésbé ártalmasak a környezetre, mint az egyéb módon beszerzett, azonos fő funkciót betöltő áruk, szolgáltatások és építési beruházások.”

¹² A Bizottság 2008-as közleménye, 3., 2. lábjegyzet.

¹³ Ld. http://ec.europa.eu/environment/gpp/gpp_criteria_en.htm; továbbá Andreas HERRMANN: Rechtsgutachten umweltfreundliche öffentliche Beschaffung. Durchführung der Studie: Öko-Institut e.V. Umweltbundesamt. *Texte*, 2017/9. 12.

államok kivételével – jelentősen elmaradt az elvárásoktól. A vizsgált tagállamok közül a régi tagállamok 20-40% között alkalmaztak zöld szempontokat a közbeszerzéseikben, míg a kelet-közép-európai régió 20% alatt – köztük hazánk 10% körül –, lényegesen gyengébben teljesített. Az alábbi térkép tanúsága szerint egy 2012-es összeurópai felmérés szintén ezt az eredményt erősítette meg, ámbár az összképet némileg árnyalja, hogy az EU-ban nincs egységes meghatározás arra, hogy milyen indikátorok alapján tekinthetünk egy beszerzési folyamatot környezetbarátnak.

1. ábra

2.2. Német és magyar aktuális számadatok a zöld közbeszerzésben

Németország a három 2014-es közbeszerzési irányelvet átültető nemzeti szabályozást számos jogszabályban, de főképpen az ún. közbeszerzési modernizációs törvényben (Gesetz zur Modernisierung des Vergaberechts – VergRModG)¹⁴ megújított, a versenykorlátozás tilalmáról szóló törvény 4. részében (Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen Teil 4, a továbbiakban: GWB), valamint

¹⁴ Gesetz zur Modernisierung des Vergaberechts (Vergaberechtsmodernisierungsgesetz – VergRModG), 2016. február 17., BGBl 2016 I Nr. 8, 2016. február 23., 203. skk.

a Verordnung zur Modernisierung des Vergaberechts (VergModVO),¹⁵ azaz a közbeszerzési modernizációs rendeletben szabályozott négy közbeszerzési rendeletben (a Vergabeverordnung – VgV, a Sektorenverordnung – SektVO, a Konzessionsverordnung – KonzVgV, és a Vergabeverordnung Verteidigung und Sicherheit – VergStatVO szabályozásával) ültette át. A GWB és a modernizációs rendeletek – ezek közül a továbbiakban gyakrabban említett VgV is¹⁶ – 2016. április 18-án, pontosan a transzpozíciós határidő utolsó napján léptek hatályba.¹⁷ Ezzel együtt hatályba lépett az ún. Vergabestatistikverordnung (közbeszerzési statisztikai rendelet),¹⁸ amelyet megelőzően nem volt egységes német közbeszerzési statisztika.¹⁹ Egy év távlatában megállapítható, hogy máig sem lelhetőek fel szövetségi vagy tagállami szinten olyan hivatalos számadatok, amelyek a zöld közbeszerzések statisztikai adatait mutatnák be. Valójában az sem világos, hogy milyen indikátorok alapján tekinthetünk egy beszerzési folyamatot környezetbarátnak.

Ezzel szemben a magyar Közbeszerzési Hatóság 2012 óta minden évben közzeteszi éves beszámolójában a fenntartható beszerzések számadatit. A hatályos magyar közbeszerzésekről szóló 2015. évi CXLI. törvény (a továbbiakban Kbt.),²⁰ amely végrehajtási rendeleteivel együtt²¹ a három 2014-es közbeszerzési irányelvet a fenntarthatósági szempontokat előtérbe helyező horizontális klauzula szerint átülteti,²² már 2015. november 1-jén hatályba lépett. Tekintettel arra, hogy az új szabályozás már másfél éve alkalmazandó, meglepő, hogy a zöld beszerzések hazánkban a 2016. évi statisztika alapján öt éves mélypontra kerültek.

¹⁵ Verordnung zur Modernisierung des Vergaberechts (VergModVO), BGBl 2016 I Nr. 16, 2016. április 14., 624. skk.

¹⁶ Verordnung über die Vergabe öffentlicher Aufträge (Vergabeverordnung – VgV), 2016. április 12, BGBl. I Nr.16, S. 624. skk.

¹⁷ Eközben számos tagállam, közöttük az egyik élvásznak tartott Ausztria, a mai napig nem ültette át a fent megjelölt három új közbeszerzési irányelvet.

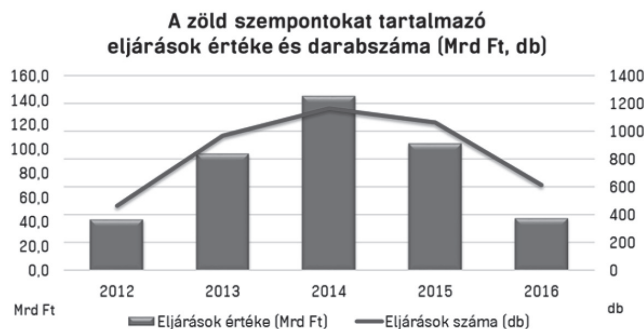
¹⁸ <https://www.gesetze-im-internet.de/vergstatvo/BJNR069100016.html>.

¹⁹ <https://www.vergabeblog.de/2015-01-18/statistik-der-oeffentlichen-beschaffung-deutschland-zwischenbericht-veroeffentlicht/>.

²⁰ Magyar Közlöny, 2015/142. Kihirdetve: 2015. október 2. Legutóbb módosította a 2016. évi CLX. törvény, hatályos 2017. április 1-jétől.

²¹ Ld. a Közbeszerzési Hatóság honlapján a hatályok kapcsolódó jogszabályokat: <http://www.kozbeszerzes.hu/cikkek/kozbeszerzesi-torveny-es-kapcsolodo-jogszabalyok>.

²² Ld. a 2014/24/EU irányelv 18. cikk (2) bek. szövegét, valamint fent a 9. lábjegyzetet.

2. ábra

A fenti táblázat azért is zavarba ejtő, mert ha hihetünk a számoknak és annak, hogy a jogszabályok ösztönzően hatnak a zöld közbeszerzés alakulására, akkor

elgondolkodtató, hogy a korábbi közbeszerzésekről szóló 2011. évi CVIII. törvény²³ három éve alatt hogyan duplázódott meg a hazai zöld közbeszerzések száma (bár 2015-ben már érzékelhető a csökkenés), miközben az új hatályos szabályozás, ami stratégiai célként írta zászlajára a fenntarthatóság érvényre juttatását, nemhogy növelte vagy stabilizálta volna a korábbi állapotot, hanem hatálybalépésével egyenesen visszavetette azt.

Jelen tanulmánynak nem feladata a fenti statisztika esetleges okainak mélyére világítani, mégis, elemzésünk során igyekszünk némi magyarázattal szolgálni a zöld közbeszerzések visszafogott alkalmazásának okaira.

3. Visszatekintés az Európai Unió Bíróságának joggyakorlatára

Megállapítható, hogy európai uniós szinten az Európai Bizottság és más uniós intézmények már évtizedek óta a környezetvédelem támogatásának hatékony eszközeként kezelték a zöld közbeszerzést, amely az évek során egyre nagyobb hangsúlyt kapott. Ezzel szemben számos tagállam, közöttük Németország jogtudománya és -gyakorlata is rendkívül kritikusan szemlélte az ökológiai és szociális kritériumokat. Innen ered, hogy a múlt évezred 80–90-es éveiben a fenntarthatósági kritériumokat szövetségi állami szinten is még „közbeszerzés-idegen szempontként” (*vergabefremde Aspekte*) emlegették.²⁴

Habár a német jogalkotó már 1984-ben, az akkor hatályos VOL/A (Verdingungsordnung für Leistungen, áruk közbeszerzésére vonatkozó rende-

²³ Magyar Közlöny, 2011/86.

²⁴ A német szemléletváltásról ld. Martin BURGI: *Vergaberecht: Systematische Darstellung für Praxis und Ausbildung*. München, C.H. Beck, 2016. 81–83.

let) 8. §-ában világossá tette, hogy az ajánlatkérő a közbeszerzési szabályozás alapján nem akadályozható meg abban, hogy környezetvédelmi követelményeket fogalmazzon meg a kiírásában, a zöld közbeszerzés ennek ellenére sem Németországban, sem más akkori tagállamban nem jutott szerephez.

Jelentős változást csak az Európai Bíróság, illetve – a Lisszaboni Szerződés elfogadása után – az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: EUB) joggyakorlata hozott. Ez alapján már nem lehet kétséges, hogy a környezetvédelmi, ökológiai kritériumok az európai közbeszerzési eljárásban nem egyszerűen megtűrt esetkörök, hanem támogatott, stratégiai célkitűzéssé váltak, sőt időközben az energiahatékonyság szempontjai miatt bizonyos áru- és szolgáltatás-megrendelések vagy utcai járművek, valamint faipari termékek beszerzése esetén még kötelezően zöld beszerzési kategóriába is tartozhatnak.²⁵

A zöld közbeszerzés az évek során, a közbeszerzés-idegen bélyegtől megsza- badulva, stratégiai szemponttá vált. Ez a szemléletváltás az európai közbeszer- zésekben az ezredfordulón vette kezdetét a *Beentjes*²⁶ és a *Nord-Pas-de-Calais*²⁷ ítéletekben, amelyek a tartós munkanélküliek foglalkoztatásának szempontját szociális kritériumként vonták be a közbeszerzési eljárásba. Nem vártak sokáig magukra az ökológiai szempontok közbeszerzésekbe való bevonását támogató európai bírósági ítéletek sem. 2002-ben és 2003-ban a *Concordia Bus*,²⁸ majd a *Wienstrom*-ítéletekben²⁹ a környezetvédelmi szempontok a bírálat elemeiként jelentek meg.

A *Concordia Bus* ítéletben a beszerzés tárgyát képező buszok nitrogén- oxid-kibocsátásának szintjéhez és zajszintjéhez kapcsolódó extern környezeti hatások, a *Wienstrom*-ítéletben pedig a 45%-os súlyszámmal szerepeltetett megújuló ökoenergia felhasználásának bírálati szempontként való bevonása került előtérbe. Míg az előbbi esetben a bírálati szempontok közvetlen össze- függésben voltak a beszerzés tárgyával, addig a *Wienstrom*-ügyben újdonságot jelentett, hogy már nem a termék maga, illetve annak károsanyag-kibocsátása, hanem előállítási módja került előtérbe. Történt ez attól függetlenül, hogy az

²⁵ HERMANN i. m. 53 skk. (Verpflichtende Berücksichtigung von Umweltaspekten).

²⁶ C-31/87. sz. ügy Gebroeders Beentjes BV kontra Staat der Nederlanden [ECLI:EU:C:1988:422].

²⁷ C-225/98. sz. ügy az Európai Közösségek Bizottsága kontra Francia Köztársaság [ECLI:EU:C:2000:494].

²⁸ C-513/99. sz. ügy Concordia Bus Finland Oy Ab, korábban Stagecoach Finland Oy Ab kontra Helsingin kaupunki és HKL-Bussiliikenne [ECLI:EU:C:2002:495].

²⁹ C-448/01. sz. ügy EVN AG és Wienstrom GmbH kontra Republik Österreich [ECLI:EU:C:2003:651].

energia ‘minősége’ nem különböztethető meg aszerint, hogy megújuló, vagy hagyományos forrásból származik.

Az Európai Bíróság mindkét ügyben elismerte a környezetvédelmi szempontok közbeszerzésekben való alkalmazásának létjogosultságát. Egyúttal támpontot adott arra, hogy mely feltételek esetén jogszerű a bírálati szempontok körében a környezetvédelmi kritériumok értékelése. Ennek szellemében a *Concordia Bus* ítélet rendelkező része, amelyet az Európai Bíróság a *Wienstrom* ügyben is megerősített, kimondja, hogy:

„ha az autóbusszal végzett szállítási szolgáltatásokra vonatkozó közbeszerzési eljárásban az ajánlatkérő a gazdaságilag legelőnyösebb ajánlatot benyújtó pályázónak ítéli oda a közbeszerzési szerződést, lehetősége van a környezet megóvásával kapcsolatos szempontok figyelembevételére – mint amilyen az autóbuszok nitrogénoxid-kibocsátásának szintje vagy zajszintje –, amennyiben e szempontok a közbeszerzési szerződés tárgyához kapcsolódnak, nem biztosítanak az ajánlattevőnek korlátlan választási szabadságot, a dokumentációban vagy a hirdetményben kifejezetten említésre kerültek, és megfelelnek a közösségi jog összes alapelvének, köztük a hátrányos megkülönböztetés tilalmának.”³⁰

A következő Törvényszék által elbírált, illetve később az EUB előtt lezárt *Evropaiki Dynamiki* ügy tárgya az ajánlattevők környezetmenedzsment rendszere volt.³¹ Az Európai Környezetvédelmi Ügynökség (EEA) az adott IT tanácsadási-szolgáltatási ügyben harmadik független fél által tanúsított környezetpolitikai rendszer minőségét kiemelt pontszámmal értékelte. Habár harmadik független fél általi tanúsítás megkövetelése általában nem tekinthető célszerűnek, a környezetvédelmi elkötelezettség ily módon való értékelését az EUB elfogadta, és nem tekintette az alapelvekbe ütköző feltétel előírásának.

³⁰ VARGA ÁGNES: XIV. Fejezet. A közbeszerzési eljárás eredménye. In: DEZSŐ Attila (szerk.): *Kommentár a közbeszerzésekről szóló 2015. évi CXLI. törvényhez*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016. 469–471.

³¹ T-331/06. sz. ügy *Evropaiki Dynamiki* – Proigmena Systimata Tilepikoinonion Pliroforikis kai Tilematikis AE kontra Európai Környezetvédelmi Ügynökség (AEE) [ECLI:EU:T:2010:292]; C-462/10 P. sz. ügy *Evropaiki Dynamiki* – Proigmena Systimata Tilepikoinonion Pliroforikis kai Tilematikis AE kontra Európai Környezetvédelmi Ügynökség (AEE) [ECLI:EU:C:2012:14].

Nem sokkal később a *Max Havelaar* ítélet zárta a *nagy döntések* sorát,³² amelyet különösen az ökocímkék és más szociális, *fair-trade* tanúsítványok használatával összefüggő követelmények, és az azokra való hivatkozás közbeszerzési alapelvekkel való összeegyeztethetőségének fényében emleget a jogirodalom és a bírói gyakorlat.³³ A *Max Havelaar* döntés rendkívüli jelentősége elvitathatatlan az ökocímkék, más szociális (*fair-trade*) és egyéb munkajogi követelmények betartását igazoló címkék közbeszerzési eljárásban való – főképpen a műszaki leírásban, az alkalmassági vagy az értékelési szempontok körében – használata során. Hely hiányában itt csak a *Max Havelaar* ítélet leggyakrabban idézett megállapítására utalunk, amely szerint az ajánlatkérőknek eljárásukban nem elegendő általánosságban az adott ökocímkére hivatkozni. Ehelyett, illetve emellett a műszaki leírásban konkrétan fel kell sorolni azokat az ajánlatkérői elvárásokat, amelyeknek az adott terméknek meg kell felelni. Az ökocímke által megkövetelt jellemzőket tehát tételesen be kell emelni a műszaki leírásba. E követelmény ajánlatkérői teljesítése azért is fontos, mert a címkére vonatkozó minősítési feltételek idővel változhatnak. Továbbá transzparensszen egyértelművé kell tenni, hogy mely követelmények irányadók az adott eljárásban, valamint azt is, hogy a címke által igazolt követelményekkel, illetve tulajdonságokkal egyenértékű megfelelés is elegendő.³⁴

Ezek az EUB ítéletek kereken tíz év jogfejlődését foglalják magukban, és elsősorban a *gazdaságilag legelőnyösebb ajánlat* kiválasztásának kritériumait vizsgálják a fenntarthatósági szempontok alkalmazásával összefüggésben. A látszat ellenére az EUB fenntarthatósághoz kapcsolható ítélkezési gyakorlata a *Max Havelaar* döntéssel nem ért véget. 2014-től 2017-ig számos jogesetet

³² C-368/10. sz. ügy Európai Bizottság kontra Holland Királyság [ECLI:EU:C:2012:284].

³³ Gerichtshof der Europäischen Union, Pressemitteilung Nr. 60/12, Luxemburg, den 10. Mai 2012, Urteil in der Rechtssache C-368/10 Kommission / Niederlande, Das Unionsrecht steht nicht grundsätzlich einem öffentlichen Auftrag entgegen, für den der öffentliche Auftraggeber verlangt oder wünscht, dass bestimmte zu liefernde Erzeugnisse aus ökologischer Landwirtschaft oder fairem Handel stammen; Jan ZIEKOW – Michael MARWEDE (szerk.): *Faires Beschaffungswesen in Kommunen und die Kernarbeitsnormen. Rechtswissenschaftliches Gutachten zur rechtlichen Bewertung der Einbeziehung von IAO-Kernarbeitsnormen in das Vergabeverfahren*. Dialog Global, 5. kiadás, 2016. 38–5; BRACKMANN i. m. 312–313., 315.; Christoph KRÖNKE: Sozial verantwortliche Beschaffung nach dem neuen Vergaberecht. *VergabeR*, 2017/2. 10, 109–11; Dominik R. LÜCK: EuGH zur Vergabe öffentlicher Aufträge Öko-Siegel rechtfertigen noch keinen Zuschlag. *Legal Tribune Online*, 2012. május 18.

³⁴ MIKLÓS Gyula: X. Fejezet. A címkézéssel összefüggő követelmények meghatározása. In: DEZSŐ i. m. 273–274.; GYULAI-SCHMIDT Andrea: XVIII. Fejezet. A koncesszió tárgyára vonatkozó követelmények. Alkalmassági követelmények és kizáró okok. In: DEZSŐ i. m. 645–646., 650. VARGA i. m. 468.

találhatunk,³⁵ amelyek ugyan nem kifejezetten tartalmazznak ökológiai vagy szociális szempontokat az elbírált közbeszerzések vonatkozásában, mégis mivel a minőségi szempontok és a közbeszerzési alapelvek közötti mérlegelés problémáját állítják a középpontba, ezáltal továbbfejlesztik a közbeszerzési eljárásba bevonható környezetvédelmi szempontokra vonatkozó joggyakorlatot is. Hely hiányában itt nem térünk ki a releváns EUB ítéletek részletes bemutatására, de a továbbiakban szükség szerint rámutatunk a jelen témánk által érintett egyes döntések fontosabb elemeire.

4. Zöld kritériumok bevonása a közbeszerzési eljárásba

Megállapítható, hogy az ajánlatkérők önkéntes jelleggel, szabadon bevonhatják közbeszerzéseikbe a környezetvédelmi aspektusokat. Az új irányelvek tükrében ez mára kívánalomná vált, de maga a lehetőség már az ezredfordulón is adott volt a szerzési szabadság elve alapján.

4.1. Szerzési szabadság és annak korlátai

A szerzési szabadság azt jelenti, hogy az ajánlatkérők szerzésük tárgyát szükségleteiknek és elképzelésüknek megfelelően szabadon határozhatják meg. Ennek szellemében mondta ki 2002-ben a Koblenz-i Ítéletábla,³⁶ hogy az ajánlatkérő vonaton működő toalettekre arany csapszerelvényeket is rendelhet, ha kedve tartja. Mindez közbeszerzési jogi akadályokba nem ütközik, mert a közbeszerzési eljárásában egyedül az ajánlatkérő dönti el, hogy mit és azt

³⁵ C-532/06. sz. ügy Lianakis AE, Sima Anonymi Techniki Etaireia Meleton kai Epivlepseon és Nikolaos Vlachopoulos kontra Dimos Alexandroupolis és társai [ECLI:EU:C:2008:40] a bírálati szempontok terjedelméről és transzparenciájáról; legutóbb a VK Baden Württemberg (Baden Württembergi Közbeszerzési Kamara) 2016. október 18-án hivatkozott rá a gazdaságilag legelőnyösebb ajánlat kiválasztása körében (Az. I VK 41/16); C-601/13. sz. ügy Ambisig – Ambiente e Sistemas de Informação Geográfica SA kontra Nersant – Associação Empresarial da Região de Santarém és Núcleo Inicial – Formação e Consultoria Lda [ECLI:EU:C:2015:204] a teljesítésben részt vevő személyi állomány képzettségéről; C-6/15. sz. ügy TNS Dimarso NV kontra Vlaams Gewest [ECLI:EU:C:2016:555] a gazdaságilag legelőnyösebb ajánlat kiválasztásáról, az értékelés módszeréről; C-298/15. sz. ügy UAB „Borta” kontra VĮ Klaipėdos valstybinio jūrų uosto direkcija [ECLI:EU:C:2017:266] többek között az esélyegyenlőség és a transzparencia elvéről.

³⁶ OLG Koblenz 2002.09.05., I Verg 2/02.

hogyan szándékszik beszerezni. Más kérdés, hogy egy ilyen ügyben nagy valószínűséggel a felügyeleti szerv és a számvevőszék is vizsgálódni fog.³⁷

4.1.1. Német jogfejlődés

További döntéseiben a Düsseldorf-i Ítéltábla (Oberlandesgericht Düsseldorf) 2008-ban,³⁸ majd többek között egy 2016-os ítéletében is kimondja,³⁹ hogy az ajánlatkérők messzemenő szabadságot élveznek a beszerzendő termékek tulajdonságainak meghatározásában, mivel a közbeszerzési jog nem azt szabályozza, hogy mit kell beszerezni, hanem azt, hogy mi módon kell azt tenni. A beszerzési szabadság azonban természeténél fogva nem lehet korlátlan. Korlátozó hatással bírnak a közbeszerzési alapelvek közül az esélyegyenlőség, a fair verseny és a transzparencia, valamint a felelős gazdálkodás követelménye. Ahogyan ezt a Düsseldorf-i Ítéltábla fent idézett 2016. április 13-i ítéletében kifejtette: „Az ajánlatkérő a kiírásában akkor szorítkozhat egyetlen gyártó termékének megjelölésére, ha az objektív indokokkal alátámasztható, a beszerzés tárgyával összefügg, valamint a kiválasztás indokai önkénymentesen [...] más résztvevők diszkriminációja nélkül történik.”⁴⁰

Az ajánlatkérők beszerzési szabadságát korlátozó fenti feltételek a zöld közbeszerzések kiírása esetén is irányadók. Ennek szellemében az Európai Bíróság már a *Concordia Bus* (2002) valamint a *Wienstrom*-ítéletekben (2003) világossá tette, hogy a közbeszerzési eljárások értékelési szempontjai közé négy feltétel

³⁷ Ld. az ajánlatkérő mérlegelési szabadságával kapcsolatos további jogeseteket: Peter Michael PROBST – Fabian WINTERS: Der (grenzenlose) Beurteilungsspielraum des Auftraggebers im Vergabeverfahren. *VergabeR*, 2014/2. 115–120.

³⁸ OLG Düsseldorf, 2008. november 17., Verg 52/08. „es ist allein eine Angelegenheit der [...] Auftraggeberin, die Leistung, welche beschafft werden soll, ihrer Art und ihrem Umfang nach festzulegen.”

³⁹ OLG Düsseldorf, 2016. április 13., Verg 47/15. Der öffentliche Auftraggeber ist bei der Beschaffungsentscheidung für ein bestimmtes Produkt, eine Herkunft, ein Verfahren oder dergleichen im rechtlichen Ansatz ungebunden und weitestgehend frei. Das Vergaberecht regelt nicht, was der öffentliche Auftraggeber beschafft, sondern nur die Art und Weise der Beschaffung.

⁴⁰ Ld. a német szöveget: OLG Düsseldorf, 2016. április 13., Verg 47/15, 3. „Der öffentliche Auftraggeber darf den ausgeschriebenen Auftrag auf die Lieferung der Produkte eines Herstellers beschränken, wenn die Bestimmung durch den Auftragsgegenstand sachlich gerechtfertigt ist, vom Auftraggeber dafür nachvollziehbare objektive und auftragsbezogene Gründe angegeben worden sind und die Bestimmung folglich willkürfrei getroffen worden ist, solche Gründe tatsächlich vorhanden sind und die Bestimmung andere Wirtschaftsteilnehmer nicht diskriminiert.”

kumulatív betartása esetén lehet ökológiai kritériumokat bevonni. Mégpedig, ha az ökológiai kritériumok:

- kapcsolódnak a beszerzés tárgyához;
- nem biztosítanak önkényes döntési lehetőséget az ajánlatkérőnek, hanem objektív mennyiségi vagy szakmai szempontok alapján értékelhető tényezőkön alapulnak;
- a transzparencia elvét biztosítva, kifejezetten szerepelnek az ajánlati felhívásban, illetve egyéb közbeszerzési dokumentumokban, valamint;
- alkalmazásuk közben figyelembe kell venni más alapelvek, például a verseny tisztaságának és a diszkrimináció tilalmának betartását.

A fenti feltételek az EUB ítélkezési gyakorlatának meghatározó zsinórmértékeként a 2004-es közbeszerzési irányelvekbe, az akkor hatályos korábbi német GWB-be és a 2003-as magyar Kbt.-be egyaránt beépültek.

4.1.2. Magyar jogfejlődés

A fentiek szellemében megállapítható, hogy a magyar Közbeszerzési Döntőbizottság (a továbbiakban: KDB) 2004 utáni határozataiban szintén foglalkozott azzal a dilemmával, hogy az ajánlatkérők mennyire szabadon mérlegelhetik az igényeik kielégítésére szolgáló minőségi elvárásaikat, illetve hogy közbeszerzéseikben magasabb minőségi követelményeket is megfogalmazhatnak-e. A kérdésre adott válasz általában pozitív volt,⁴¹ de konkrét eljárásokban az ajánlatkérők nem lehettek biztosak abban, hogy pl. utcai csővezetékek lefektetése esetén egy 10–15 éves garancia-előírás az esélyegyenlőség alapelvét nem sérti-e más ajánlattevőkre nézve aránytalannak minősíthető korlátozó hatása miatt.

Az esélyegyenlőség alapelve szigorú korlátja lehet a beszerzési szabadságnak, és ezáltal az ökológiai – rövid távon számítva gyakran drágább – kritériumok alkalmazásának is. Hasonló mérséklő hatással lehet a hatékony és felelős gazdálkodás elve az ajánlatkérők fokozott minőségi követelmények iránti hozzáállására. A jobb minőség, akkor is, ha nem tartalmaz közvetlenül fenntarthatósági szempontokat – általában komolyabb anyagi ráfordítással jár, amelyet különösen uniós támogatásból megvalósuló beszerzések esetén úgy kell átgondolni, hogy ez lehetőleg ne teremtsen jogorvoslati okot, vagy ha

⁴¹ GYULAI-SCHMIDT Andrea: Esélyegyenlőség a közbeszerzési eljárásban. In: CSEHI Zoltán – GYULAI-SCHMIDT Andrea (szerk.): *Magyar kereskedelmi jogi évkönyv II.* Budapest. Gondolat, 2010. 206–207.

mégis, akkor az ajánlatkérő minőségi kritériumra vonatkozó feltételei, illetve döntése kiállja az esélyegyenlőség elvén alapuló arányosságvizsgálat próbáját.⁴²

A KDB joggyakorlatát vizsgálva, már egy évtizeddel ezelőtt is találkozhatunk elvétve zöld közbeszerzésre vonatkozó jogesetekkel. Ezek nagy részben komolyabb építési beruházásokat érintettek. Ilyen pl. a KDB D.464/20/2006 határozata „Cigánd és térségének szennyvízközmű beruházása” tárgyában, ami konkrétan hivatkozik az EUB *Concordia Bus* ítéletére, mert az európai jogesethez hasonlóan itt is felmerült az ökológiai kiválasztási szempont miatt az ajánlattevői kör aránytalan leszűkítésének lehetősége, ami a potenciális ajánlattevők versenyből való kiszorulását eredményezheti.

Említésre méltó még a D.44.30/2008.-as KDB határozat, amely a Fővárosi Bíróság előtt a 19.K31.464/2008/4. számú ítélettel zárult. Az említett 2008-as határozat panelprogramban részt vevő lakóházak felújítását vizsgálta. Ennek során az ajánlati felhívás energiahatékony építőanyagok és innovatív, korszerű szigetelőanyagok használatát írta elő. Alkalmassági kritériumként lakóépületek utólagos hőszigetelésére és nyílászárócseréjére vonatkozó referenciát, valamint számos hőszigetelő és egyéb képzettséggel rendelkező szakember meglétét, a részvételi jelentkezés érvényességi feltételeként energiahatékonysági mutatóként ISO 9001 tanúsítvány meglétét, környezetmenedzsment igazolására pedig ISO 14001, illetve EMAS igazolásokat írt elő az ajánlatkérő. A jogeset bírálati szempontjai is figyelemreméltók. A nettó árat 55 pontra értékelte az ajánlatkérő, mint annak idején a *Wienstrom*-jogesetben is történt,⁴³ míg a fennmaradó 45% súlyszámai eloszlottak a 10 évet meghaladó jótállás vállalása (20 pont), rövidebb teljesítési idő (15 pont) és a magasabb késedelmi kötbér vállalása (10 pont) között. Ebben a jogesetben ugyan nem szerepeltek környezetvédelmi jellegű bírálati szempontok, mert ezeket az elemeket az ajánlatkérő inkább a műszaki leírás és az alkalmassági követelmények körében értékelte, mégis elmondható, hogy az ajánlatkérő a bírálat körében is számos, minőségre hatással lévő szempontot mérlegelt. Ez az ajánlatkérői hozzáállás a mai Kbt. szellemében is példaértékű.

Minden jó szándék ellenére az ajánlatkérőknek a mai napig számolniuk kell a megemelkedett jogorvoslati kockázattal, ha az ajánlatkérő eljárása több szakaszába is fenntarthatósági, illetve minőségi elemeket von be. Így történt a fent ismertetett és néhány más környezetvédelmi kritériumot tartalmazó jogesetben is, hogy a környezetvédelmi szempontok túlzott eljárásbeli értékelését kifogásolták a kérelmezők. A jogorvoslati eljárások, amennyiben a KDB

⁴² KRÖNKE i. m. 103–106.

⁴³ Ld. a 29. lábjegyzetet.

határozatának bírósági felülvizsgálatára is sor került, jelentősen elnyújtották a közbeszerzési eljárások befejezését. A fenti, 2008-as jogesetben több mint egy évig tartott a jogorvoslati eljárás, de egy másik, 2011-ben kezdődött közbeszerzési eljárás (D.229/16/2011) Kúria előtti jogorvoslatát követően, több mint négy év múlva, 2015-ben ért véget a környezetvédelmi szempont alkalmazásának bírósági felülvizsgálata miatt.⁴⁴ Ezek és a hasonló jogorvoslati ügyek a magyar ajánlatkérőket nem ösztönzik arra, hogy komplexebb minőségi, illetve fenntarthatósági szempontokat alkalmazzanak a közbeszerzéseikben.

4.2. Az ajánlattevői kör leszűkítése

A fenntarthatósági kritériumok alkalmazása esetén gyakran azzal a dilemmával találkozunk az ajánlatkérők, hogy az ökológiai kiválasztási szempont előírása miatt a potenciális ajánlattevői kör leszűkül, és ez más piaci szereplők versenyből való kiszorulását eredményezi. Többek között erről döntött a KDB D.464/20/2006 határozatában is, amelynek kapcsán az EUB *Concordia Bus* ítéletére is hivatkozott a kérelmező. Az említett jogesetben két potenciális ajánlattevő maradt a környezetvédelmi kritérium előírása miatt versenyben. Tekintettel arra, hogy az egyik ajánlattevő kapacitásai az adott beszerzés ideje alatt más munkák miatt le voltak kötve, csak a megmaradt ajánlattevő tudta az adott piacon a feladatot teljesíteni. Az ajánlattevői kör egy személyre való csökkenése komoly támadási felületet adott az ajánlatkérő elleni jogorvoslat során.

Ugyan az EUB a *Concordia Bus* ítéletében és a *Wienstrom*-ügyben is megerősítette annak elfogadhatóságát, hogy a környezetvédelmi kritériumok miatt szűküljön a versenyben maradó vállalkozások köre, mégsem adnak az ítéletek egyértelmű választ arra, hogy ugyanez akkor is támogatható-e, ha a környezetvédelmi bírálati szempont előírása azt eredményezi, hogy csak egyetlen ajánlattevő marad versenyben.

Az Európai Bíróság 1999-es *Fracasso und Leitschutz* ítéletében arról döntött,⁴⁵ hogy az ajánlatkérők nem kötelesek az egyetlen megmaradt ajánlattevőnek odaítélni a szerződést. Ezzel együtt a Bíróság nem mondta ki egyértelműen, hogy egy ilyen esetben összeegyeztethetetlen lenne a közösségi joggal, ha a szerződést az egyetlen megmaradt ajánlattevőnek ítélnék oda. Az ítélet érv-

⁴⁴ I.Kf.21.031/2013/2 Szegedi Ítéltábla ítélete; Kfv.III.37.787/2014/5 Kúria ítélete.

⁴⁵ C-27/98. sz. ügy *Metalmecchanica Fracasso SpA és Leitschutz Handels- und Montage GmbH* kontra *Amt der Salzburger Landesregierung für den Bundesminister für wirtschaftliche Angelegenheiten* [ECLI:EU:C:1999:420].

rendszeréből azonban az is kiolvasható, hogy egy olyan közbeszerzési eljárás, amelyen csak egyetlen ajánlattevő vesz részt, nem nyújt megfelelő versenyfeltételeket. Ezt a kérdést az Umweltbundesamt (Szövetségi Környezethivatal) 2017 januárjában közzétett zöld közbeszerzésről készült szakvéleménye is boncolgatja. A szakvélemény szerzője szerint a fenti következtetést nem fogadhatjuk el általános érvénnyel. Különbséget kell tennünk ugyanis aközött, hogy a korlátozó környezetvédelmi kritériumot az ajánlatkérő alkalmassági, vagy értékelési szempontként írja-e elő.⁴⁶

Az alkalmassági szempontok minimumkövetelményeket fogalmaznak meg az ajánlattevők számára, és nem teljesítésük kizáró okként hat a közbeszerzési eljárásban való további részvételre, valamint az ajánlatok értékelésére, míg az értékelési, illetve bírálati szempontként előírt fenntarthatósági feltételek nem ilyen abszolút módon kizáró jellegűek. Ezáltal a versenyre gyakorolt hatásuk is eltérő. A közbeszerzésekben résztvevő vállalkozások ugyanis, amelyek az értékelési szempontként megjelölt feltételeket vagy azok egyikét nem képesek teljesíteni – az alkalmatlansággal ellentétben –, továbbra is versenyben maradnak, és ajánlatuk értékelése során megmarad az esélyük arra, hogy a hátrányukat az ajánlatuk más előnyös eleme segítségével lefaragják. Ezért ha az ajánlatkérő által szabott szigorú alkalmassági feltételek hatására több lehetséges ajánlattevő közül csak egy alkalmas vállalkozás marad az eljárásban, az az alkalmassági kritériumok abszolút hatása miatt szigorúbb megítélés alá esik, mint ha egyéb okokból, a piaci körülmények egyéb adottságai miatt szűkül le az ajánlattevők köre, még akkor is, ha környezetvédelmi értékelési szempontok vezetnek valamely ajánlattevő nyertességéhez.

Tekintettel arra, hogy a fenntarthatósági kritériumok és az esélyegyenlőség, valamint a transzparencia alapelveinek egyensúlyára minden közbeszerzési eljárásban figyelemmel kell lenni, mind a német, mind a magyar közbeszerzésekben jellemző gyakorlat, hogy az ajánlatkérők gyakrabban alkalmazznak fenntarthatósági, ezek között környezetvédelmi szempontokat a műszaki leírás és az értékelés körében, mint az alkalmassági kritériumok között. Mindazonáltal az ajánlatkérők az ajánlattevői kör egy főre csökkenése miatt – okoktól függetlenül – magyarázkodásra kényszerülhetnek. Ráadásul tárgyalásos eljárásokban a kedvezőbb ajánlat elérése érdekében egy megmaradt ajánlattevőt saját magával való versenyzésre nehezen lehet motiválni. Ezért a hatályos Kbt. megalkotója úgy döntött, hogy a 75. § (1) bek. e. pontja alapján az eljárás szabadon választható eredménytelenségi okaként felveszi azt az esetet,

⁴⁶ HERMANN i. m. 81–82.

ha – a hirdetmény nélküli eljárás kivételével – nem nyújtottak be legalább két ajánlatot az adott eljárásban.⁴⁷ Hasonló problémák miatt az EUB *Croce Amica One* döntésére alapítva⁴⁸ a német joggyakorlat is elismeri az egy ajánlattevős eljárásokban a közbeszerzési eljárás verseny hiánya miatti, vagy más kétséges ajánlatok benyújtása esetén az eljárás eredménytelené nyilvánítását.⁴⁹

5. Környezetvédelmi kritériumok az eljárás egyes szakaszaiban

Mielőtt rátérnénk a közbeszerzési eljárás egyes szakaszaiban alkalmazható ökológiai kritériumok elemzésére, rögzítenünk kell, hogy az EUB joggyakorlata által meghatározott fenntarthatósági célok, illetve közbeszerzési alapelvek előbb a 2004-es,⁵⁰ majd jelentős kiegészítéssel a 2014-es modernizációs közbeszerzési irányelvek meghatározó tartalmi elemeivé váltak.⁵¹

A 2016-os GWB 97. § (3) bekezdése az alapelvek között,⁵² míg a hatályos Kbt. 1. §-át megelőző bevezető rendelkezése a stratégiai célkitűzések egyikeként sorolja fel a környezetvédelmi szempontok elősegítésének célját.⁵³ Az alapelvek, valamint a stratégiai célkitűzések szándékolt hatásukat akkor tudják effektív módon kifejezni, ha az egyes törvényi és rendeleti előírások támogatólag konk-

⁴⁷ Beiktatta a 2016. évi CLX. törvény 24. § (1) bekezdése, hatályos: 2017. január 1-jétől.

⁴⁸ C-440/13. sz. ügy *Croce Amica One Italia Srl* kontra *Azienda Regionale Emergenza Urgenza* (AREU) [ECLI:EU:C:2014:2435].

⁴⁹ Rut HERTEN-KOCH: Flucht in die Aufhebung bei nur einem verbliebenden und zudem zweifelbehafteten Angebot (EuGH, Urt. v. 11.12.2014 – C-440/13). *Vergabeblog*, 2015. március 15., <http://bit.ly/2f3mKQY>.

⁵⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 2004/18/EK irányelve az építési beruházásra, az árubeszerzésre és a szolgáltatásnyújtásra irányuló közbeszerzési szerződések odaítélési eljárásainak összehangolásáról (2004. március 31.), EUHL L 134., 2004. április 30., 114; az Európai Parlament és a Tanács 2004/17/EK irányelve a vízügyi, energiaipari, közlekedési és postai ágazatban működő ajánlatkérők beszerzési eljárásainak összehangolásáról (2004. március 31.), EUHL L 134., 2004. április 30., 1.

⁵¹ Ld. a 8. lábjegyzetet.

⁵² „Bei der Vergabe werden Aspekte der Qualität und der Innovation sowie soziale und umweltbezogene Aspekte nach Maßgabe dieses Teils berücksichtigt.”

⁵³ „Magyarország Országgyűlése a közpénzek hatékony felhasználásának átláthatósága és nyilvános ellenőrizhetőségének biztosítása, továbbá a közbeszerzések során a tisztességes verseny feltételeinek megteremtése érdekében, a helyi kis- és közepes vállalkozások közbeszerzési eljárásokba való bekapcsolódásának, valamint a környezetvédelem és az állam szociális célkitűzéseinek elősegítése céljával – összhangban a közbeszerzések terén Magyarország által kötött nemzetközi szerződésekkel és az Európai Unió irányelveivel – a következő törvényt alkotja:”

retizálják, hogy a közbeszerzési eljárás mely szakaszában, mi módon javasolt és célszerű a környezetvédelmi szempontokat bevonni.

Az egyes ágazatok és piacok közötti jelentős eltérések miatt az irányelvalkotó nem írja elő általános jelleggel a környezetvédelmi, szociális és innovatív beszerzések kötelező alkalmazását, de emlékeztet arra, hogy a közbeszerzés a fenntarthatóság és az innováció kulcsfontosságú katalizátora, amely Európa későbbi növekedése szempontjából kiemelkedő jelentőségű.⁵⁴ Ezért a közbeszerzési eljárás valamennyi fázisában megengedett bizonyos környezetvédelmi, szociális vagy innovatív szempontok bevonása, hiszen a 2014/24/EU irányelv (95) preambulumbekézése is merősíti, hogy az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedést célzó Európa 2020 stratégia célkitűzései csak úgy érhetőek el,⁵⁵ ha a közbeszerzésben rejlő lehetőségek kiaknázása teljes mértékben megtörténik.

Ezzel összefüggésben lehetővé kell tenni, hogy az ajánlatkérők az eljárásuk előkészítésétől a szerződések teljesítéséig figyelembe vegyenek bizonyos fenntarthatósági kritériumokat. Ennek szellemében zöld szempontokat tartalmazhata *műszaki leírás*, amely a kiírás szerinti teljesítés tekintetében valamennyi gazdasági szereplő által követendő elvárásokat fogalmaz meg; zöld szempontokat tartalmazhatnak még az *alkalmassági követelmények és a kizáró okok*, amelyek annak vizsgálatára szolgálnak, hogy az ajánlattevők az adott helyzetben előreláthatóan képesek lesznek-e a kiírásnak megfelelő megbízást teljesíteni; a *bírálati-értékelési szempontok*, amelyek az ajánlatok értékelése tekintetében a legjobb ár-érték arány, azaz a gazdaságilag legelőnyösebb ajánlat kiválasztása érdekében az ajánlatok minőségi elemeit súlyozzák, és végül a *szerződés teljesítésének feltételei*, amelyek a nyertes ajánlattevő kiválasztását követően a teljesítés szakaszára, módjára határozzák meg az ajánlatkérői követelményeket.

5.1. Az eljárás előkészítése, igényfelmérés

Minden (köz)beszerzés a beszerzési igények felmérésével és a beszerzés tárgyának mennyiségi, minőségi meghatározásával kezdődik. Ekkor dől el az is, hogy az ajánlatkérő fenntartható módon kívánja-e kialakítani a tervezett közbeszerzést, vagy nem. A 2014-es közbeszerzési irányelvek szellemében a Kbt. 28. §

⁵⁴ Ld. a 2014/24/EU irányelv (95) preambulumbekézését.

⁵⁵ Európa 2020: Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája (COM(2010) 2020).

(1) bekezdése ráirányítja a figyelmet az eljárás kellően alapos előkészítésének fontosságára. Az ajánlatkérő által rendelkezésre bocsátott közbeszerzési dokumentumokat úgy kell összeállítani, hogy azok alapján a gazdasági szereplők képesek legyenek műszakilag megfelelő, fizikailag megvalósítható és gazdasági szempontból reális ajánlatot adni a közbeszerzési eljárásban. A Kbt. jogalkotója elvárásként fogalmazza meg, hogy az ajánlatkérő az eljárás előkészítése során törekedjen a magas minőségű teljesítés feltételeinek biztosítására. Ezek között kifejezetten megemlíti a környezet védelmére és a fenntarthatósági szempontok figyelembevételére, valamint a beszerzés tárgyát érintő szerződésmódosítások megelőzésére irányuló erőfeszítések fontosságát.

5.2. A teljesítés tárgya, a műszaki leírás

A közbeszerzési eljárás előkészítésének első lépéseként meg kell jelölni a beszerzés tárgyának alapvető paramétereit, valamint technikai, műszaki jellemzőinek pontos leírását. Az így meghatározott műszaki leírásnak való megfelelés valamennyi potenciális ajánlattevő számára irányadó.

Az ajánlatkérő által kidolgozott műszaki leírásnak a 2014/24/EU irányelv (74) preambulumbekkezdése szerint lehetővé kell tennie a verseny biztosítását, valamint a közbeszerzés keretében a fenntarthatósági célok elérését. Ebből a célból támogatni kell a piacon jelen lévő műszaki megoldások, szabványok és műszaki leírások sokféleségét tükröző ajánlatok benyújtását, továbbá az építési beruházásokhoz, árukhoz és szolgáltatásokhoz kapcsolódó gyártási folyamatok életciklusával és fenntarthatóságával kapcsolatos teljesítménykritériumokat, standardokat és előírásokat.

A teljesítés tárgyának meghatározása (*Leistungsbeschreibung, technische Spezifikation*) és ezzel együtt a címkék és egyéb tanúsítás (*Gütesiegel*) megkövetelése úgy a német közbeszerzési jogban (GWB 121. §-a a VgV 31. §-ával összefüggésben), mint a Kbt. 58–60. §-aiban egymással egybecsengő módon a 2014/24/EU irányelv 42–44 cikkeivel harmonizált formában jelenik meg.

Már a 2014-es közbeszerzési irányelvek elfogadása előtt, a korábbi 2004-es közbeszerzési irányelvek is megkövetelték, hogy a műszaki leírást a tagállamok a verseny tisztasága, a transzparencia és az esélyegyenlőség alapelveinek szellemében szabályozzák. A műszaki leírásnak egyértelműen és kimerítően úgy kell leírnia a beszerzés tárgyát, hogy annak alapján az ajánlatkérő valós igényei minden ajánlattevő számára egyaránt világossá váljanak. Ez alapján az érintett ajánlattevők az ajánlatkérő elvárásait azonos módon megismerve és megértve,

olyan helyzetbe kerülhessenek, hogy egymással összehasonlítható ajánlatokat nyújthassanak be (GWB 121. § Abs. 1. S. 1.).⁵⁶

Ennek tükrében pl. a Düsseldorf-i Ítéltábla intranszparensnek és ellentmondásosnak nevezte azt a műszaki leírást, amely a beszerzés tárgya körében megkövetelt teljesítményre és műszaki tulajdonságokra vonatkozó adatokat nem egy helyen összegyűjtve, hanem a közbeszerzési dokumentumokban szétszórva jelentette meg, és ezeket az információkat az ajánlattevő vállalkozásoknak egyénileg kellett kigyűjteniük a rendelkezésre bocsátott dokumentumokból.⁵⁷ Az ítélet megállapította, hogy a hiányos és ellentmondásos ún. „zárt műszaki leírás hiánya” (*keine geschlossene Leistungsbeschreibung*) nemcsak a transzparencia, de az esélyegyenlőség elvét is sérti. Ezért a Düsseldorf-i Ítéltábla kimondta a fenti kiírás jogsértő jellegét, és megsemmisítette azt.

A beszerzés tárgyára vonatkozó paramétereket az ajánlatkérő további fenntarthatósági, illetve környezetvédelmi kritériumok műszaki leírásba való bevonásával pontosíthatja. Amennyiben az ajánlatkérő úgy dönt, hogy beszerzése tárgyának meghatározására környezetvédelmi kritériumot alkalmaz, akkor szem előtt kell tartania a közbeszerzési alapelveknek való megfelelés követelményét. Ezen túlmenően a környezetvédelmi kritériumoknak kapcsolódniuk kell a szerződés tárgyához.⁵⁸ Amennyiben a konkrét közbeszerzés tárgyával, illetve jellemző tulajdonságával egy adott termék előállítási folyamata kapcsolatba hozható, pl. megújuló energia esetén, akkor ezt az ajánlatkérő jogszerűen teheti a műszaki leírás részévé. Így történt ez a *Wienstrom*-ügyben is, amelyben a megtermelt energia előállítási módját, magát a produkciós eljárást értékelte az ajánlattevő, nem pedig a megtermelt energia jellemzőit karakterizálta. Ezzel analóg módon megengedett olyan élelmiszerek beszerzése, amelyek kifejezetten ökológiai gazdaságból vagy fair kereskedelemről származnak,⁵⁹ éppúgy mint a fából készült termékek beszerzése esetén az igazoltan fenntartható erdőgazdálkodásból származó termékek műszaki leírásban való megkövetelése.⁶⁰ Az ajánlatkérő a műszaki leírásban hasonló elvek mentén utalhat valamely termék életciklusa bármely szakaszára, még akkor is, ha ez nem képezi a szerződés

⁵⁶ Ld. a *Max Havelaar* ítélet 62, 67, 68. pontjait.

⁵⁷ OLG Düsseldorf 2012.07.03, Az. Verg. 82/11, Rn. 32.

⁵⁸ Ld. a Kbt. 58. § (2) bekezdését összhangban a 76. § (7) bekezdéssel, valamint a VgV 31. § (1) és (2) bekezdéseit.

⁵⁹ Ld. a *Max Havelaar* ítélet 89. skk. pontjait.

⁶⁰ HERMANN i. m. 74–75.

lényegét, de kapcsolódik a szerződés tárgyához, valamint a szerződés értékéhez és céljaihoz képest arányos.⁶¹

Ezzel ellentétben az ajánlatkérő műszaki leírásában nem fogalmazhat meg olyan feltételeket, amelyek az esélyegyenlőséget sértő módon túlterjeszkednek a beszerzés tárgyának termékközpontú karakterizálásán, vagy annak fenntarthatósági célzattal történő előállítási módjának leírásán. Jellemző probléma, ha az ajánlatkérő általános követelményeket fogalmaz meg az ajánlattevő vállalatvezetéssel kapcsolatos ökológiai vagy szociális felelősségvállalása vonatkozásában.⁶²

5.2.1. Kötelező ökológiai szempontok

A fent említettek szerint a fenntarthatósági, illetve ökológiai szempontok általában fakultatívan alkalmazhatók. Mégis vannak olyan esetkörök, amelyekben az uniós jogalkotás már kötelező közbeszerzési követelményeket állapított meg. Ide tartozik a közúti járművek (2009/33/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv) és az irodai berendezések (106/2008/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet) ágazata, valamint számottevő előrelépés történt az életciklusköltségekkel kapcsolatos közös módszerek meghatározása terén is.

A VgV 67. §-a szabályozza a releváns termékek, eszközök, felszerelések, vagy ezek bizonyos szolgáltatások körében való alkalmazása során jellemző energiafogyasztás-paramétereit. Ezzel összefüggésben a klasszikus ajánlatkérők kötelesek közbeszerzéseik során a legmagasabb energiahatékonyságú terméket választani. Közúti járművek beszerzése vonatkozásában a VgV 68. §-a továbbá előírja, hogy a klasszikus ajánlatkérők kötelesek ilyen tárgyú beszerzéseik vonatkozásában az energia-, illetve az üzemanyag-felhasználás, valamint egyéb környezeti externáliák figyelembevételére. Hasonló részletszabályokat találunk a környezetkímélő és energiahatékony közúti járművek beszerzésének előmozdításáról szóló 48/2011. (III. 30.) Kormányrendeletben.

A fent felsorolt kötelező előírásokat itt helyhiány miatt nem taglaljuk, pusztán utalunk arra, hogy az 2014-es irányelvalkotók helyénvalónak találják,

⁶¹ Ld. a 2014/24/EU irányelv 42. cikk 2. bekezdését a Kbt. 58. § (2) bekezdésben és a VgV 31. § (3) bekezdésben szó szerinti átültetéssel.

⁶² Saphir ROBERT – Vanessa SCHMIDT: Umweltfreundliche öffentliche Beschaffung. Hintergrundpapier. *Umwelt Bundesamt*, 2015, <https://www.umweltbundesamt.de/publikationen/umweltfreundliche-oeffentliche-beschaffung>, 8. Ld. a KDB gyakorlatát a homályos, nem egyértelmű műszaki leírás eseteihez: KDB D.1014/7/2016. sz. határozatot és a D. 237/11/2006. sz. határozatot a megújuló energiaforrás követelményével.

hogy a kötelező célkitűzések és tervek továbbra is az ágazati jogalkotásban – az adott ágazatban uralkodó sajátos politikák és feltételek függvényében –, és nem konkrétan a közbeszerzési irányelvekben jelenjenek meg. Továbbá célul tűzik ki az életciklusköltségek európai megközelítésének fejlesztését és használatának ösztönözését, még inkább alátámasztva ezzel a közbeszerzésnek a fenntartható fejlődés támogatását célzó alkalmazását (2014/24/EU irányelv 95. preambulumbekzdés 3. albek.).

5.2.2. Teljesítmény, illetve funkcionális követelmények

A közbeszerzések rugalmasabbá tétele érdekében fontos újítást vezetett be a 2014/24/EU irányelv 42. cikk 3. bekezdése, amely alapján megengedett, hogy az ajánlatkérő az eddig megszokott részletességgel taglalt klasszikus műszaki leírás helyett funkcionális műszaki leírásban fogalmazza meg a beszerzés tárgya iránti követelményeit. A funkcionális műszaki leírásban pl. nem az jelenik meg, hogy „minden helyiségben az ajtó mellett legyen két 220 V-os konnektor 30 cm magasságban,” hanem az, hogy „a helyiségekben üzemi követelményeknek megfelelő áramellátást kell biztosítani”, vagy nem azt írja elő az ajánlatkérő, hogy „az épületet egy privát őrző-védő szolgálat segítségével és bizonyos módon és számban elhelyezett megfigyelő kamerák éjjel-nappali üzemeltetésével kell biztosítani”, hanem elegendő lehet célratorően annyi is, hogy „az épületet megfelelő biztonsági berendezések segítségével hatékonyan kell illetéktelen behatolóktól megvédeni”.

A funkcionális műszaki leírás szabályozásának háttérében az áll, hogy az Európai Bizottság felismerte annak innovációra, illetve új technikai megoldásokra gyakorolt hátrányait, ha minden esetben részletesen kidolgozott műszaki leírást kell az ajánlatkérőnek eljárása kezdeti szakaszában közzétenni. A rugalmas keretek lehetőséget biztosítanak az ajánlatkérők számára, hogy pl. különösen a környezetvédelmi beszerzéseik során ne kelljen konkrét teljesítményadatokkal, szabványmegjelölésekkel szűkíteniük az ajánlattevők mozgásterét, miközben maguk sincsenek teljesen tisztában azzal, hogy milyen megoldással lehet leginkább az igényeiket kielégíteni, vagy a piac milyen lehetőségeket kínál problémájukra.

A funkcionális műszaki leírás keretei között az ajánlatkérők akkor is eleget tesznek jogszabályi kötelezettségüknek, ha kötelező minimumkövetelmények helyett beszerzésük célját, illetve funkcionális keretfeltételeit határozzák meg. Az ajánlatkérők ezekben az esetekben is kötelesek a nemzeti műszaki

szabályokat figyelembe venni. Továbbá a teljesítmény-, illetve a funkcionális követelményeket, ideértve a környezetvédelmi jellemzőket is, legalább olyan pontossággal kell megadniuk, hogy azok lehetővé tegyék az ajánlattevők számára a szerződés tárgyának megállapítását, valamint az ajánlatkérő szervek számára szerződésük objektív alapú odaítélését.⁶³

5.3. Ökocímkék

A 2014-es közbeszerzési irányelvek széles körben lehetővé teszik az ajánlatkérő szervek számára, hogy sajátos környezetvédelmi, szociális vagy egyéb jellemzőkkel rendelkező építési beruházásaik, illetve ilyen jellegű árubeszerzésük vagy szolgáltatás-megrendelésük esetén hivatkozhatnak bizonyos jelölésekre, szabványokra (ISO⁶⁴), például az európai ökocímkére, nemzeti vagy nemzetközi ökocímkékre, vagy más címkékre, amelyek által a tanúsított termék- vagy termelési tulajdonságokat beszerzésük műszaki leírásában az ajánlattevőktől megkövetelhetik.⁶⁵

A címke olyan dokumentum, bizonyítvány, vagy tanúsítvány, amely igazolja, hogy az adott építmény, termék, szolgáltatás, folyamat vagy eljárás megfelel bizonyos környezetvédelmi, biztonsági, szociális vagy egyéb minőségi követelményeknek.⁶⁶ Így például a műszaki leírásban ökocímke útján is meg lehet fogalmazni azt az igényt, hogy egy termék bizonyos anyagból (pl. műanyag

⁶³ Vö. a 2014/24/EU 42. cikk 3. bek. a) pontját összhangban a VgV 31. § (2) bek. 1. pontjával, továbbá a közbeszerzési eljárásokban az alkalmasság és a kizáró okok igazolásának, valamint a közbeszerzési műszaki leírás meghatározásának módjáról szóló 321/2015. (X. 30.) Korm. rendelet 46. § (4) bekezdésével, amely szerint „A (2) bekezdés a) pontjára való hivatkozás esetén a követelményeket úgy kell meghatározni, hogy ezek kellően pontosak legyenek ahhoz, hogy lehetővé tegyék az ajánlattevők számára a szerződés tárgyának megállapítását, az ajánlatkérők számára pedig a szerződés odaítélését. Az említett pontra való hivatkozás esetén nem nyilvánítható érvénytelennek az ajánlat, amely megfelel valamely európai szabványt, európai műszaki engedélyt, közös műszaki előírásokat, nemzetközi szabványokat vagy valamely európai szabványügyi szervezet által létrehozott egyéb műszaki ajánlásokat átültető nemzeti szabványnak, ha ezek a leírások az ajánlatkérő által megállapított teljesítményre, illetve funkcionális követelményekre vonatkoznak. Az ajánlattevő ajánlatában megfelelő módon, bármely megfelelő eszközzel köteles bizonyítani, hogy a szabványnak megfelelő termék, szolgáltatás vagy építési beruházás megfelel az ajánlatkérő által meghatározott teljesítmény-, illetve funkcionális követelményeknek.”

⁶⁴ A Nemzetközi Szabványügyi Testület (International Standard Organisation) feladata többek között a környezetvédelmi szabványok megalkotása. Ide tartozik az ISO 14000 részeként kimunkált 14020-as környezetvédelmi szabványcsalád.

⁶⁵ 2014/24/EU irányelv 75. preambulumbekkezdés.

⁶⁶ 2014/24/EU irányelv 2. cikk (1) bek. 23. pont; Kbt. 3. § 3. pont.

helyett fából) álljon, vagy bizonyos kemikáliákat ne tartalmazzon.⁶⁷ A címkéknek minden esetben kapcsolódniuk kell a szerződés tárgyához, pl. a termék leírásához és megjelenéséhez, ideértve a csomagolási követelményeket is.

Az irányelv 43. cikk (1) bekezdése szerint a címkékre vonatkozó követelményeket objektív és transzparens módon ellenőrizhető szempontok alapján kell megfogalmazni, továbbá olyan eljárásban kell megállapítani, amelyben részt vehetnek az érdekeltek – a kormányzati szervek, a fogyasztók, a gyártók, a forgalmazók és a környezetvédő szervezetek – is. Elengedhetetlen, hogy a közbeszerzésekben használt címkék minden érdekelt fél számára hozzáférhetők és elérhetők legyenek, valamint hogy a címkékre vonatkozó követelményeket részrehajlás nélkül olyan harmadik fél határozza meg, amelyre a címkét kérelmező gazdasági szereplő nem tud jelentős befolyást gyakorolni. Ilyen harmadik fél lehet állami vagy privát szervezet. A fenti feltételeket kötelező jelleggel alkalmazniuk kell a tagállamok ajánlatkérőinek, így átültetésük elengedhetetlen volt a magyar és német jogalkotók számára. A megfelelő nemzeti előírásokat a Kbt. 59. § (1) bekezdésében és a VgV 34. §-ában találhatjuk.

Ennek szellemében mind a magyar, mind a német ajánlatkérők legszívesebben olyan ökocímkékre hivatkoznak teljesítmény-, illetve funkcionális műszaki leírásukban, mint amilyen pl. a Blaue Engel (Németország), a Nordic Swan (Észak-Európa) vagy az EU Ecolabel, az Energy Star Label, a Környezetbarát termék védjegy (Magyarország), illetve az Umweltzeichen (Ausztria), mert ezek ellenőrzött módon, nagy biztonsággal megfelelnek a fenti követelményeknek.⁶⁸ Kedvelt még többek között fa és papírtermékekre az FSC, a PEFC vagy a Xertifix szociális címke alkalmazása is. Ezen túlmenően a TCO jelölés átfogó, nemcsak környezeti, hanem egyéb társadalmi fenntarthatósági tulajdonságokat igazol. Alkalmasság igazolása körében találkozhatunk még az EMAS (Környezetvédelmi vezetési és hitelesítési rendszer)⁶⁹ megjelöléssel is, amely nem egy termék vagy szolgáltatás ökológiai tulajdonságait, hanem az adott

⁶⁷ ROBERT-SCHMIDT i. m. 8.

⁶⁸ HERMANN i. m. 57.; DIÓFÁSI-KOVÁCS Orsolya: A zöld közbeszerzés sikertényezőinek vizsgálata a zöld szempontok hazai beszerzési gyakorlatba történő integrációját támogató eszközrendszer és módszertan fejlesztése. Ph. D. értekezés. Budapest, BMGE, 2015. 68–69.; DIÓFÁSI-KOVÁCS Orsolya: Fenntarthatósági szempontok a közbeszerzésben. *Ökocímkék és a zöld közbeszerzés az új direktívák tükrében. Közbeszerzési Szemle*, 2017/3. 48–49.

⁶⁹ Angol megnevezése Eco-Management and Audit Scheme. Önkéntes részvételen alapul az Európai Unióban, és az Európai Gazdasági Térségben (Norvégia, Izland, Liechtenstein). Célja, hogy támogassa a szervezetek környezetvédelmi teljesítmény értékelését és fejlesztését, valamint tájékoztassa a nyilvánosságot magáról a szervezetről és a szervezet környezetvédelmi teljesítményének folyamatos javításáról. <https://www.vincotte.hu/Tanusitas/EMAS>; HERMANN i. m. 69–70.

vállalkozás minőségbiztosítási és környezetvédelmi vezetési szabványoknak (környezetmenedzsment) való megfelelését igazolja.⁷⁰

A fenti címkék a nemzetközi környezetvédelmi szabványok besorolása tekintetében az ISO I. típusba, azaz a különösen környezetbarát termékek sorába tartoznak. Emellett ismertek még a II. típusba sorolt önbevalláson alapuló szimbólumok és nyilatkozatok, valamint a III. típusú környezeti nyilatkozatok.⁷¹ Tekintettel arra, hogy tagállamonként és termékcsopontonként több száz ilyen fenntarthatóságot, illetve ökológiai jellemzőket tartalmazó címkével találkozhatunk, amelyek egy vagy több termék, illetve szolgáltatás tulajdonságára, életciklusára, esetleg fair kereskedelmének igazolására szolgál, ezért kiemelkedő fontosságú, hogy az ajánlatkérők megfelelő módon tájékozódhassanak a létező ökocímkékről és azok tulajdonságairól. Például a német ajánlatkérők számára komoly segítséget jelent a Kompass Nachhaltigkeits honlapja,⁷² amely a német öko-, szociális és egyéb címkék tengerében való eligazodást segítő tartományokra és termékcsoportokra lebontva.

Az EUB *Max Havelaar* ítélete szerint nem egyeztethető össze a közbeszerzési alapelvekkel, ha az ajánlatkérő általános jelleggel valamely öko- vagy szociális jellemzőket megtestesítő címkére utal anélkül, hogy az abban foglalt követelményeket ne vizsgálná meg egyenként, és ne tüntetné fel a kiírásában arra tekintettel, hogy melyekre van szüksége a konkrét beszerzésében.⁷³ Az ajánlatkérő tehát a műszaki leírásában köteles az egyes címkékre való hivatkozás mellett azt is megjelölni, hogy konkrétan mely követelmények teljesítését várja el a nyertes ajánlattevőtől, hacsak nem dönt úgy, hogy az ajánlattevőknek a címkére vonatkozó valamennyi követelményt teljesíteniük kell. A címkék alkalmazására vonatkozó feltételeket a 2014/24/EU irányelv 43. cikk (1) bekezdése tartalmazza.⁷⁴ Csupán részlegesen lehet az adott címke egyes jellemzőit megkövetelni, ha a címke a szerződés tárgyához nem kapcsolódó követelményeket is előír. Ilyen esetekben – garanciális okokból – csupán a szerződés tárgyához kapcsolódó részekre lehet a műszaki leírásban hivatkozni.⁷⁵

⁷⁰ Vö. a 2014/24/EU 62. cikkét a közbeszerzési eljárásokban az alkalmasság és a kizáró okok igazolásának, valamint a közbeszerzési műszaki leírás meghatározásának módjáról szóló 321/2015. (X. 30.) Korm. rendelet 24. § (4) bekezdésével és a VgV 49. §-ával.

⁷¹ HERMANN i. m. 57–58.

⁷² <http://oeffentlichebeschaffung.kompass-nachhaltigkeit.de/kommunaler-kompass/>.

⁷³ *Max Havelaar* ítélet, 63 skk. pontok.

⁷⁴ Ld. ehhez a Kbt. 59. § és a VgV 34. § (3) bek. jogharmonizációs szabályait.

⁷⁵ Ld. 2014/24/EU irányelv, 43. cikk (2) bek.

Az ajánlatkérő szervek számára az irányelv-alkotó lehetővé teszi, hogy a közbeszerzési szerződés teljesítésének időtartamára környezetvédelmi vezetési intézkedések vagy rendszerek bevezetését írják elő (EMAS⁷⁶). A 2014/24/EU irányelv (88) preambulumbekzdése ezzel összefüggésben az alábbiakat állapítja meg:

„A környezetvédelmi vezetési rendszerekkel [...] bizonyítható, hogy a gazdasági szereplő rendelkezik a szerződés teljesítéséhez szükséges technikai képességekkel. Ide tartoznak a környezetvédelmi vezetési kritériumokat is magukban foglaló ökocímke-tanúsítványok is. Az olyan gazdasági szereplők esetében, amelyeknek nincs lehetőségük az említett tanúsítványokat megszerezni, illetve az előírt határidőn belül megszerezni, engedélyezni kell egy leírás benyújtását a bevezetett környezetvédelmi vezetési rendszerekről, feltéve, hogy az érintett gazdasági szereplő bizonyítja, hogy ezen intézkedések egyenértékűek az alkalmazandó környezetvédelmi vezetési rendszer által előírtakkal.”

5.4. Többváltozatú, alternatív ajánlatok

A műszaki leírásban megfogalmazott követelmények maradéktalan betartását az ajánlatkérőnek minden benyújtott ajánlat esetén vizsgálnia kell. Más helyzet áll elő, ha az ajánlatkérő szervek az ajánlattevők részére változatok, alternatív megoldások benyújtását engedélyezik. A 2014/24/EU irányelv 45. cikke erre kifejezetten lehetőséget ad, ha az ajánlatkérő szerv már az eljárást megindító hirdetményében közli, hogy a szerződés tárgyához kapcsolódó paraméterek mentén engedélyezi, vagy esetleg előírja bizonyos alternatív ajánlatok benyújtását. Megfelelő ajánlatkérői engedély nélkül azonban változatok benyújtására, ideértve a környezetbarát alternatívákat is, nem kerülhet sor.

A többváltozatú ajánlatokra vonatkozó irányelvi részletszabályokat mind a magyar, mind a német jogalkotó kodifikálta. Eszerint a VgV 35. §-a (*Nebenangeboten*), valamint a Kbt. 61. § (1)–(3) bekezdéseinek felhatalmazása alapján az ajánlattevők alternatív ajánlatokat is tehetnek, amennyiben az ajánlatkérő ezt kifejezetten megengedi, az ajánlati felhívásban, illetve a közbeszerzési

⁷⁶ Ld. a 69. lábjegyzetet.

dokumentumokban megfelelően közzéteszi, azokban olyan minimumkövetelményeket fogalmaz meg, amelyeket minden ajánlat esetében vizsgálni kell, és egyéb, kifejezetten a változatokra vonatkozó követelményeket is meghatároz.

Miután sok ajánlatkérő szemében a többváltozatú ajánlatok csak tovább bonyolítják a beszerzések egyébként is komplikált struktúráját, ezért sem a magyar, sem a német ajánlatkérők körében nem vált népszerűvé e lehetőség alkalmazása. Mégis megfontolandó lehet az ajánlatkérők számára, hogy olyan beszerzésekben, ahol a piaci viszonyok számos innovációs energiát rejtjenek, vagy az ajánlatkérő nem eléggé tájékozott beszerzése technikai megvalósíthatóságának lehetőségeiről, és eljárása sikere érdekében nem feltétlenül kívánja a zöld elemeket műszaki leírása kötelező részévé tenni, ám hajlik a környezetbarát alternatív ajánlatok elfogadására, minél gyakrabban éljenek az itt említett többváltozatú ajánlat engedélyezésének lehetőségével.⁷⁷

5.5. Alkalmasság igazolása

Az ajánlatkérő a közbeszerzési dokumentumokban – a jogszabályi előírások keretei között – szabadon állapíthatja meg a potenciális ajánlattevő személyével összefüggő követelményeit. Az ajánlattevő alkalmasságának vizsgálata során a műszaki-szakmai ismeretek, valamint a pénzügyi-gazdasági teljesítőképesség állnak a középpontban. Más szavakkal, az alkalmasság vizsgálatakor az ajánlattevő szakértelme, tapasztalata, műszaki felszereltsége és hatékonysága, továbbá gazdasági és jogi megbízhatósága kerülnek mérlegre az adott beszerzés vonatkozásában.⁷⁸

Ennek szellemében a 2014/24/EU irányelv 58. cikk (1) bekezdése alapján az ajánlattevők kiválasztási szempontjait annak vizsgálatára kell fókuszálni, „hogya a részvételre jelentkező vagy ajánlattevő rendelkezzen az odaítélendő szerződés teljesítéséhez szükséges jogi és pénzügyi kapacitásokkal, valamint műszaki és szakmai képességekkel. Minden követelménynek a szerződés tárgyához kell kapcsolódnia és azzal arányban kell állnia.” Ezenkívül ugyanezen cikk (3) bek. 3. albekezdése szerint az ajánlatkérő által alkalmazott „módszereknek és szem-

⁷⁷ HERMANN i. m. 66.; ROBERT-SCHMIDT i. m. 10.

⁷⁸ Az irányelvi kategorizálás alapján a kiválasztási szempontok a következőkre vonatkozhatnak: a) a szakmai tevékenység végzésére való alkalmasság; b) gazdasági és pénzügyi helyzet; c) technikai és szakmai alkalmasság. Ld. 2014/24/EU irányelv 58. cikk 1. bek., Kbt. 65. §, GWB 122. § (2) bek.

pontoknak átláthatóknak, objektíveknek és megkülönböztetéstől menteseknek kell lenniük.”

Az irányelvalkotó a kiválasztási szempontok körében nem említi a zöld kritériumok alkalmazásának lehetőségét, de ez nem akadályozza annak, hogy az ajánlatkérő olyan múltbéli teljesítések referenciáit követelje meg, mint pl. ökoenergia-teljesítések referencialistáját, vagy környezetvédelmi szempontból releváns *know-how* rendelkezésre állásának igazolását.⁷⁹ Ezenkívül a 2014/24/EU irányelv 62. cikke kifejezetten kitér a minőségbiztosítási és környezetvédelmi vezetési szabványok alkalmazásának ismertetésére.⁸⁰ Tekintettel arra, hogy mindez nem új keletű, mind a magyar, mind a német joggyakorlatban találhatunk a hatályos irányelvek megalkotása előtti időszakból is olyan jogeseteket, amelyek a környezetvédelmi vezetési rendszereknek való megfelelést tanúsító alkalmasság-igazolás benyújtásával függnek össze. Erre példa a KBT D.716/17/2009. számú határozata „A XXI. századi fürdőkultúra megteremtése a nyíregyháza-sóstói hagyomány alapján – a Parkfürdő rekonstrukciója és bővítése” ügyében, vagy egy 2011-es KDB határozat,⁸¹ amelyben az Alsó-Tisza Vidéki Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóság (ATIKÖVIZIG) ajánlatkérő a „Csongrádi partfal rekonstrukciós és mederrézsű állékonyságának növelése” ügyében a pályázati kiírás szerint a részvételre jelentkezőknek számos alkalmassági kritérium mellett csatolniuk kellett az EMAS vagy MSZ EN ISO 14001:2005 vagy azzal egyenértékű környezetirányítási rendszer meglétét igazoló érvényes tanúsítványukat is. A korábban ismertetett,⁸² panelházak energiatakarékos felújítása ügyében (KDB D.44/30/2008. számú határozat) az ajánlatkérő szintén élt azzal a lehetőséggel, hogy az alkalmasság körében környezetközpontú vállalatirányítási rendszert írjon elő (ISO 14001), amelyben központi szerepet kapott a környezetvédelem és a gazdaságos energiafelhasználás. Az ajánlatkérő a környezetvédelmi vezetési rendszernek való megfelelés igazolásához független szervezet által kiállított tanúsítvány benyújtását írta elő, amiben az EMAS vagy a vonatkozó európai vagy nemzetközi környezetvédelmi vezetési szabványokra lehetett hivatkozni.⁸³

⁷⁹ ROBERT-SCHMIDT i. m. 9.

⁸⁰ Ld. a 69. és a 70. lábjegyzeteket.

⁸¹ Ld. a D.229/16/2011. KDB határozatot, 3–4.; továbbá a határozat felülvizsgálatát: a Szegedi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság I.K.26.886/2013. számon indította el és a Szegedi Törvényszék az I.Kf.21.031/2013/2. sz. ítélettel fejezte be. A Kúria mint felülvizsgálati bíróság a 2015. május 4-i Kfv.II.37.787/2014/5. sz. ítéletében a Szegedi Törvényszék ítéletét részben hatályon kívül helyezte.

⁸² Ld. fent a 4.1.2. pontot.

⁸³ Ld. a 69. lábjegyzetet.

Idézhetünk még hasonló példákat az új hatályos Kbt. alapján is,⁸⁴ mindazonáltal elmondható, hogy az ajánlatkérők jellemzően óvatosak a környezetvédelmi alkalmassági szempontok előírásával. Ezek hatása ugyanis a bírálati, illetve értékelési szempontokkal ellentétben abszolút jellegű. Ezért könnyen okozhat esélyegyenlőségi dilemmát, és végső soron jogellenes alkalmassági kritériumként támadható az az ajánlatkérői előírás, amely például azt írná elő, hogy csak olyan gazdasági szereplő alkalmas, akinek EMAS minősítése van, függetlenül a konkrét szerződés tárgyától, vagy ha referenciaként nem azt írná elő az ajánlatkérő, hogy milyen korábbi szerződéshez igazodó volumenű szállításai voltak az ajánlattevőnek, hanem azt, hogy a vállalkozás általában milyen szállítási kapacitással rendelkezik. Az utóbbi problémával kapcsolatban az Európai Bíróság az értékelési szempontok körében már a 2003-as *Wienstrom*-ügyben kifejtette máig érvényes – alkalmasság igazolására is vonatkoztatható – tételeit.⁸⁵

A beszerzés tárgyának mennyiségi jellemzőin aránytalanul túlterjeszkedő alkalmassági követelmények kiszűrésére többek között a 2014/24/EU irányelv 58. cikk (3) bek. 2. albekezdése előírja, hogy „A gazdasági szereplőtől elvárt minimális éves árbevétel legnagyobb összege nem haladhatja meg a szerződés tervezett értékének kétszeresét, kivéve megfelelően indokolt körülmények esetén, például az építési beruházások, szolgáltatások vagy áruk jellegéhez kapcsolódó különös kockázatokkal összefüggő esetekben.” A magyar jogalkotó – a némettel ellentétben – a Kbt. 65. § (5) bekezdésében sokkal szigorúbban ülteti át ezt a szabályt. Eszerint csak a szerződés tárgyához igazodó, ténylegesen szükséges mértékű referenciát lehet előírni, amely az adott közbeszerzés értékének legfeljebb 75%-át elérő mennyiségű vagy mértékű lehet.

Fontos szempontot képezhet továbbá az ajánlatkérő számára a nyertes ajánlattevő által foglalkoztatott szakemberek környezetvédelmi-ökológiai képzettségének foka és azok szakmai tapasztalata.⁸⁶ Korábban az alkalmassági és az értékelési szempontok szigorú elhatárolása miatt, ha az ajánlatkérő az ajánlattevő vállalkozás környezetvédelmi *know-how*-jának és felszereltségének állapotát az odaítélendő szerződés tárgyával összefüggésben vizsgálta, azt jellemzően érté-

⁸⁴ Ld. például a D.805/6/2016. sz. KDB határozatot.

⁸⁵ C-448/01. sz. ügy EVN AG és Wienstrom GmbH kontra Republik Österreich [EU:C:2003:651], 71. pont.

⁸⁶ Marc PAUKA: Ein bisschen „Mehr an Eignung” – Personenbezogene Zuschlagskriterien nach der 7. ÄVOVG. *NZBau*, 2015/1. 18–23.; Olaf OTTING: Eignung- und Zuschlagskriterien im neuen Vergaberecht. *VergabeR*, 2016/3. 325.; VARGA i. m. 471–472.

kelési szempontként tehetette meg.⁸⁷ Időközben az EUB *Ambisig*-ítélete nyomán lehetőség nyílik arra is, hogy az ajánlatkérő alkalmassági szempontként írja elő a szerződés teljesítésével megbízott személyi állomány, illetve a szakemberek képzettségére vonatkozó követelményeit.⁸⁸ Ilyenkor ügyelni kell arra, hogy az 5.7. számú alfejezetben később taglalt értékelési szempontok között ne képezzünk a vállalkozások szakembereire vonatkozó hasonló kritériumot, amely a kettős értékelés tilalmába ütközne.⁸⁹

5.6. Kizárás az eljárásból

Az alkalmassági követelményeket az ajánlatkérők – az ajánlattételhez szükséges közbeszerzési dokumentáció részeként – vagy minimális teljesítményszintként írják elő, vagy kizáró okként.⁹⁰ Eszerint az ajánlattevők alkalmasság-vizsgálata körében a 2014/24/EU irányelv 57. cikk 3. bekezdése a (101) preambulumbekezdéssel összefüggésben egyértelművé teszi, hogy súlyos szakmai köteleességszegés elkövetése kétségesse teheti az adott gazdasági szereplő tisztességességét, és ezáltal alkalmatlanná válhat arra, hogy közbeszerzési szerződést ítéljenek oda neki. Mindez attól függetlenül érvényes, hogy egyébként a gazdasági szereplő rendelkezik-e a szerződés teljesítéséhez szükséges technikai és gazdasági képességekkel.

Az irányelv ennek szellemében biztosítja az ajánlatkérő szervek számára, hogy belátásuk szerint kizárják a megbízhatatlannak bizonyult gazdasági szereplőket. Ide tartoznak pl. azok, akik megsértették a környezetvédelmi vagy a szociális kötelezettségeiket, beleértve a fogyatékossgal élő személyek számára való akadálymentességre vonatkozó szabályokat. Ily módon lehet szankcionálni

⁸⁷ Ld. az EUB *Lianakis*-ítéletét a 35. lábjegyzetben; valamint a BGH 2008.04.15-i X ZR 129/06 sz. ítéletét.

⁸⁸ Ld. az EUB *Ambisig*-ítéletét a 35. lábjegyzetben. A fenti könnyítésre csak kivételesen kerülhet sor. Az EUB ítélkezési gyakorlata és a 2014-es közbeszerzési irányelvek szerint is érvényes szempont marad, hogy az alkalmassági és a bírálati szempontok ne keveredjenek az eljárásokban.

⁸⁹ Ld. ezzel összefüggésben a Kbt. 76. § (6) bek. d) pontját: „d) az értékelési szempontok körében nem értékelhető az ajánlattevő szerződés teljesítéséhez szükséges alkalmassága. A (3) bekezdés b) pontjában foglaltak értékelése esetén, ha az eljárásban e körülményekhez alkalmassági feltétel is kapcsolódik, egyértelműen el kell különíteni, hogy mely feltételek képezik a teljesítéshez minimálisan szükséges elvárást (alkalmassági követelmény), és melyek jelentik ezen felül az értékeléskor figyelembe vett tényezőket.” Ld. a kettős értékelés tilalmához a korábbi hasonló szabályozást: GYULAI-SCHMIDT (2010) i. m. 173–174.

⁹⁰ *Max Havelaar* ítélet 103. skk. pontok.

továbbá a súlyos szakmai köteleességszegés egyéb formáit, mint pl. a versenyszabályok vagy a szellemi tulajdonhoz fűződő jogok megsértését is.

Ezzel összefüggő jogharmonizációs nemzeti szabályokat találhatunk a Kbt. 63. § (1) bek. a) és b) pontjaiban, valamint a GWB 124. § (1) bek. 1. pontjában (*fakultative Ausschlussgründe*)⁹¹

5.7. A nyertes ajánlattevő kiválasztása (értékelési szempontok, *Zuschlag*)

Elöljáróban elmondható, hogy a nyertes ajánlattevő kiválasztására szolgáló értékelési szempontok adják a legtöbb és legvariábilisabb lehetőséget arra, hogy az ajánlatkérő ökológiai kritériumokat vonjon be az eljárásába. Az ajánlatkérők szívesen használják ezt az eszközt, mert ellentétben a műszaki leírásban megjelenő tartalommal vagy az alkalmassági szempontokkal, az értékelés körében előírt kritériumok nem kizáró jellegűek, csak a minőségi értékelés körében nyújtanak további támpontot a legjobb ajánlat kiválasztására.⁹² Ebből az is következik, hogy az ajánlatkérői igényeket az értékelési szempontok eszközrendszerével kreatívabban lehet megjeleníteni és konkrétan a beszerzés tárgyához igazítani.

Megállapítható, hogy az Európai Bíróság, illetve az EUB joggyakorlatában az ökológiai beszerzésekkel összefüggő jogesetek majd mindegyike az értékelési szempontrendszer kialakításával hozható kapcsolatba.⁹³ Ugyanez tükröződik vissza a magyar KDB és a német Vergabekammer, valamint a nemzeti bíróságok joggyakorlatában is.

A *Concordia Bus* és a *Wienstrom* ítéletek⁹⁴ alapján az ajánlatkérő négy feltétel maradéktalan teljesülése esetén ökológiai szemponto(ka)t vonhat be közbeszerzési eljárásába. Eszerint 1) a gazdaságilag legelőnyösebb ajánlat kiválasztása érdekében, az ökológiai szempontoknak kapcsolódniuk kell a szerződés tárgyához; 2) nem biztosíthatnak az ajánlatkérőnek korlátlan döntési szabadságot, hanem éppúgy, mint más minőségi szempontoknak, objektívnek és összehasonlíthatónak kell lenniük; 3) továbbá az előírt ökológiai kritériumoknak transzparenssé kell szerepelniük a teljesítményjegyzékben, az ajánlati

⁹¹ HERMANN i. m. 68.

⁹² Ld. a 46. lábjegyzetet.

⁹³ Ld. fent az EUB vonatkozó ítéleteinek rövid áttekintését a 3. alcímben.

⁹⁴ Ld. a 28. és 29. lábjegyzetet.

felhívásban vagy más közbeszerzési dokumentumokban⁹⁵, és végül, de nem utolsó sorban 4) figyelembe kell venniük a közösségi jog valamennyi alapelvét, különösen a diszkrimináció tilalmát. Ezt a feltételrendszert a Kbt. 76. § (6) bekezdése⁹⁶ és a GWB 124. § (3)–(5) bekezdései összhangban a VgV 58. §-ával ültették át a magyar, illetve a német nemzeti jogba.

Főszabály szerint az új irányelvek a Kbt. által értékelési szempontoknak nevezett kritériumokat a *szerződés odaítélésének szempontjai* elnevezéssel szabályozzák. Abból indulnak ki, hogy az ajánlatkérő szervnek a közbeszerzési szerződések odaítélését a gazdaságilag legelőnyösebb ajánlat szempontjára kell alapozniuk.⁹⁷

5.7.1. A gazdaságilag legelőnyösebb ajánlat

A gazdaságilag legelőnyösebb ajánlat szempontja a legjobb ár-minőség relációban értelmezendő. Ezzel együtt az irányelvalkotó nem tiltja, hogy az ajánlatkérő kizárólag árversennyel döntsön a nyertes ajánlattevő személyét illetően. Mindazonáltal hangsúlyozza, hogy az ár mellett az ajánlatkérő dönthet releváns költségtényezők alapján életciklus-költség meghatározásáról is.⁹⁸ Erre jellemzően árubeszerzés és építési beruházás körében kerülhet sor.

Az életciklusköltség-számítás eseteiben olyan költséghatékonysági módszert kell alkalmazni, amely figyelembe veszi a beszerzés ellenértékén kívül a beszerzési tárgy életciklusa során felmerülő összes költséget.⁹⁹ Ide sorolhatók az ellenérték melletti egyéb ráfordítások, a használat, az energiafogyasztás, a karbantartás és a ciklus végéhez köthető elszállítás, valamint az újrahasznosítás költségei.¹⁰⁰ Ezzel az értékelési szemponttal kifejezetten figyelembe vehetők a beszerzés ökológiai tényezői.

⁹⁵ Ld. a 2. és 3. szempont alkalmazásához a KDB D.889/13/2016. sz. határozatát.

⁹⁶ Ld. ezzel összefüggésben a Közbeszerzési Hatóság 2016. december 21-én kelt értesítője 2016/147. számát.

⁹⁷ Ld. a 2014/24/EU irányelv 67. cikk (1) bekezdését a (90) preambulumbekazdással összhangban.

⁹⁸ Martin MÖLLER: Umweltfreundliche Beschaffung Schulungsskript 5, Einführung in die Berechnung von Lebenszykluskosten und deren Nutzung im Beschaffungsprozess. *Umwelt Bundesamt*, 2012., 2–25.; VARGA Ágnes – HAVAS-KOVÁCS Gabriella: Az életciklusköltség-számítás alkalmazásának lehetőségei a közbeszerzési eljárásokban. *Közbeszerzési Szemle*, 2017/4. 53–56.

⁹⁹ Ld. a 2014/24/EU irányelv (96) preambulumbekazdését.

¹⁰⁰ Ld. a 2014/24/EU irányelv 68. cikkét, a Kbt. 76. (7) bekezdését és a 78. §-át, valamint a VgV 59. §-át.

A minőségi közbeszerzések érdekében az ajánlatkérő arról is dönthet, hogy a legjobb ár-érték arányt közbeszerzésében úgy éri el, hogy az abban szereplő ár- vagy költségelemet egy rögzített értéken adja meg, és az ajánlattevők az egyéb minőségi szempontok tekintetében versenyeznek egymással. Erről az ajánlatkérők egy rendelkezésükre álló, konkrétan elkölthető fedezet birtokában határoznak. Ilyenkor az értékelés körében az árról már nem, csak a megadott minőségi szempontok súlyozásáról és bírálatáról kell döntenie.¹⁰¹

Az értékelési szempontok negyedik variációja szerint a legjobb ár-érték arányt az ajánlatkérő oly módon kívánja értékelni, hogy mind az ár, mind a minőségi szempontok vonatkozásában súlyszámok meghatározásával és az értékelési módszer részletes ismertetése mellett választja ki a nyertes ajánlattevőt.¹⁰² Az ár vagy költség szempontjai mellett különösen minőségi, környezetvédelmi és szociális szempontok szerepelhetnek. Ennek felel meg a Kbt. 76. § (3) bek. a) pontjában szabályozott legjobb ár-érték arányt megjelenítő értékelési szempontok listája,¹⁰³ amely nem kimerítő jellegű, és egybecseng a VgV 58. § (2) bekezdésben szereplő felsorolással. Ezenkívül a magyarországi ajánlatkérők részéről közkedvelt értékelési szempontot képez a kapcsolódó b) pont alapján „a szerződés teljesítésében részt vevő személyi állomány szervezettsége, képzettsége és tapasztalata, ha a személyzet minősége jelentős hatással lehet a szerződés teljesítésének színvonalára.”¹⁰⁴ Ezzel a szabályozással összefüggő

¹⁰¹ Ld. a Kbt. 76. (4) bekezdését és a VgV 58. § (2) bek. 3. pontját.

¹⁰² Hans-Peter KULARTZ – Daniel SCHOLZ: Zuschlagskriterien – Grenzen bei der Gewichtung? *VergabeR*, 2014/2. 109–111.; OTTING i. m. 324–325. Az értékelés módszerének szigorú köz-zététele mellett érvelt főképpen a Düsseldorf-i Ítélet tábla az ún. Schulnotenrechtsprechungban („iskolás osztályozás” címmel elhíresült határozatában). Ld. *Beschluss v. OLG Düsseldorf* 2015.10.21. – VII-Verg 28/14 u.a., és a *Beschluss v. OLG Düsseldorf* 2016.06.01. – VII-Verg 6/16 u.a. Az EUB ezzel ellenkező, *TNS Dimarso* ügyben (C-6/15.) 2016. július 14-én hozott ítélete nyomán és azzal összhangban új joggyakorlat alakul ki. Ld. *Beschluss v. OLG Dresden* 2017.02.02. – Verg 7/16, *Beschluss v. BGH* 2017.04.04. – X ZB 3/17., *Beschluss v. OLG Düsseldorf* 2017.03.08. – VII-Verg 39/16.).

¹⁰³ Ld. „minőség, műszaki érték, esztétikai és funkcionális tulajdonságok, valamennyi felhasználó számára való hozzáférhetőség, hátrányos helyzetű munkavállalók alkalmazása és egyéb szociális, környezetvédelmi és innovatív tulajdonságok, forgalmazási feltételek, vevőszolgálat és műszaki segítségnyújtás, pótalkatrészek biztosítása, készletbiztonság, a teljesítés időpontja, időszaka.”

¹⁰⁴ Ld. fent a 86. lábjegyzetet, valamint ezzel összefüggésben a 2014/24/EU irányelv (94) preambulumbekezdését: „Amennyiben az alkalmazotti állomány színvonala lényeges a szerződés teljesítési színvonala szempontjától, az ajánlatkérő szervek számára lehetővé kell tenni, hogy a szóban forgó szerződés teljesítésével megbízott alkalmazotti állomány szervezetét, képzettségét és tapasztalatait is odaítélési szempontként írják elő, mivel ez hatással lehet a szerződés teljesítésének a színvonalára, következésképpen az ajánlat gazdasági értékére. Ez az eset fordulhat elő a szellemi szolgáltatásokra irányuló szerződésekkel, mint például a tanácsadással vagy az építészeti szolgáltatásokkal kapcsolatban.”

értékelési szempontnak is lehet környezetvédelmi vonatkozása, de természetesen az ajánlatkérő saját belátása szerint más szempontból is értékelheti az ajánlattevők személyi állományának minőségét.

5.7.2. A legalacsonyabb ár szempontja

A 2014/24/EU irányelv 67. cikke lehetőséget teremt a tagállamok ajánlatkérői számára, hogy azok mérlegelési körükben az ár egyedüli értékelési szempontját válasszák. Ezzel összhangban a német jogalkotó sem fogalmaz meg olyan kötelezettséget az ajánlatkérők irányában, hogy azok bizonyos esetekben nem választhatják az ár egyedüli szempontját. A magyar jogalkotó szigorúbb átültetési szabályok mellett döntött. Tekintettel arra, hogy már az Európai Bíróság *Sintesi SpA* ítéletében kimondta,¹⁰⁵ hogy a tagállami jogalkotó korlátozhatja a legalacsonyabb ár értékelési szempontjának alkalmazását, és a 2014/24/EU irányelv 67. cikk (2) bek. 3. albekezdése szintén lehetővé teszi a (90) preambulum-bekezdés 2. albekezdésével összhangban, hogy a tagállamok az ajánlatkérő szervezetek megtiltsák, hogy odaítélési szempontként kizárólag az ár vagy a költség szempontját írják elő, ezért a Kbt. jogalkotója a minőségi értékelés megerősítése céljából a legjobb ár-érték arány értékelési szempontját főszabálylyá tette. Eszerint az ajánlatkérő elsődlegesen a legalacsonyabb költség vagy a legjobb ár-érték arányt megjelenítő értékelési szempontok közül választhat.

A Kbt. 76. § (5) bek. 2. mondata szerint az ajánlatkérő a legalacsonyabb ár egyedüli értékelési szempontját csak akkor választhatja, „ha az ajánlatkérő igényeinek valamely konkrétan meghatározott minőségi és műszaki követelményeknek megfelelő áru vagy szolgáltatás felel meg, és a gazdaságilag legelőnyösebb ajánlat kiválasztását az adott esetben további minőségi jellemzők nem, csak a legalacsonyabb ár értékelése szolgálja.” Amennyiben azonban az ajánlatkérő tervezési, mérnöki és építészeti szolgáltatások, valamint építési beruházások beszerzését valósítja meg, egyáltalán nem alkalmazhatja a legalacsonyabb ár egyedüli értékelési szempontját. Hasonló szabályok vonatkoznak a versenypárbeszéd [Kbt. 90. § (6) bek.], a hirdetmény nélküli tárgyalásos eljárás [Kbt. 100. § (3) bek.] és az innovációspartnerség [Kbt. 96. § (4) bek.] lefolytatása során alkalmazható értékelési szempontokra is.

¹⁰⁵ C-247/02. sz. ügy *Sintesi SpA* kontra *Autorità per la Vigilanza sui Lavori Pubblici* [ECLI:EU:C:2004:593].

A fenti szabályozás egyértelműnek tűnik, mégis konkrét ügyben Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata EU támogatásból megvalósuló „Zöldkataszter készítése a zöld város projektek által érintett területeken” című közbeszerzésében (D.262/10/2017) úgy ítélte meg, hogy akcióterv készítése és helyzetfelmérési feladatok önmagukban nem merítik ki a tervezési és mérnöki szolgáltatás fogalmát. Történt mindez annak ellenére, hogy a közbeszerzési tárgyak CPV kódja és a szakmai alkalmasság minimumkövetelményei (környezetmérnök, tájépítész vagy kertészmérnök bevonása) arra utaltak, hogy a beszerzés részben tervezői, mérnöki szakértelmet is igényel. Ennek szellemében a KDB megállapította a Kbt. 76. § (5) bekezdésének a megsértését, és kifejtette, hogy ha a közbeszerzés tárgya egészének a teljesítése folyamán mérnöki szolgáltatást is el kell végezni, akkor a legalacsonyabb ár egyedüli értékelési szempontját az ajánlatkérő nem alkalmazhatja (41. pont).

Mindebből azonban nem következik automatikusan, hogy ha ilyen releváns szolgáltatások nem tárgyai az adott közbeszerzésnek, akkor a legalacsonyabb ár szempontja feltétel nélkül alkalmazható. Ezekben az esetekben az ajánlatkérőnek a Kbt. 76. § (5) bek. 2. mondata alapján igazolnia kell, hogy a gazdaságilag legelőnyösebb ajánlat kiválasztásának célját az adott áru vagy szolgáltatás további minőségi jellemzői nem szolgálják, ezért a legalacsonyabb ár egyedüli szempontját jogszerűen alkalmazza.

5.7.3. A legjobb ár-érték arány kötelező alkalmazása

A Kbt. 76. § (5) bek. 4. mondata felhatalmazást ad a beszerzési tárgyak tekintetében alkalmazandó értékelési szempontrendszer és módszer részletes szabályainak meghatározására. Ezzel összefüggésben került sor az építési beruházások, valamint az építési beruházásokhoz kapcsolódó tervezői és mérnöki szolgáltatások közbeszerzésének részletes szabályairól szóló 322/2015. (X. 30.) Korm. Rendelet (a továbbiakban: ÉpKorm.) megalkotására.

Az ÉpKorm. 9. § (3) bekezdése a tervező és a mérnök kiválasztása körében kötelezi az ajánlatkérőket arra, hogy eljárásukban a legjobb ár-érték arány értékelési szempontját határozzák meg, amely szerint: „A legjobb ár-érték arány, valamint a minőség alapú kiválasztás szempontjának érvényre juttatása érdekében az ajánlati ár az értékelés során nem vehető nagyobb mértékben figyelembe, mint a többi értékelési szempont együttesen.” Ez azt jelenti, hogy a beszerzés ellenértéke maximum 50% súllyal szerepelhet a többi minőségi szempont mellett. Az ÉpKorm. 24. § (3) bekezdésében hasonló elvek mentén határozza meg

az értékelés szempontját a kivitelezéssel vagy a kivitelezéssel és az ahhoz kapcsolódó tervezéssel összefüggő építési beruházások esetén. Eszerint a minőség alapú kiválasztás szempontjának érvényre juttatása érdekében az ajánlati ár az értékelés során legfeljebb 70%-os arányban vehető figyelembe. A jogszabály kivételként csak a nukleáris létesítményekre vonatkozó építési beruházásokat említi, amely eljárások során ez az arány magasabb is lehet.¹⁰⁶

Az ÉpKorm 24. § (3) bekezdése jelen szöveggel 2017. január 1-jén lépet hatályba. Ezelőtt az ÉpKorm. 24. § (3) bekezdése a 9. § (3) bekezdésével egyező ár-érték arányt írt elő, amely szerint – a minőség alapú kiválasztás szempontjának érvényre juttatása érdekében – a kivitelezéssel vagy a kivitelezéssel és az ahhoz kapcsolódó tervezéssel összefüggő építési beruházások esetén az ajánlati árat az értékelés során nem lehetett nagyobb mértékben figyelembe venni, mint a többi értékelési szempontot együttesen.

A kormányrendelet szigorú szabálya miatt máig komoly fejtörést okoz az ajánlatkérőknek, hogy hogyan alkalmazzanak legalább 50%-arányban egyéb értékelési kritériumokat az áron kívül. Az ÉpKorm. ehhez nyújt segítő ötleteket a 9. § (2) bekezdésében, ahol az építészeti-műszaki tervezés vagy mérnöki feladat ellátása színvonalának javítására példálózó jelleggel a szakmai minőség értékelésére alkalmas részszerzőpontnak minősíti különösen: a szerződés teljesítésében részt vevő személyi állomány szakmai szervezettségének mértékét, a személyi állomány képzettségét és tapasztalatát, valamint a munkavégzés értékelésére vonatkozó részszerzőpontokon belül a tervezési vagy mérnöki szolgáltatás teljesítésére vonatkozó módszer bemutatását, a tervezési vagy mérnöki szolgáltatás nyújtásához kapcsolódó környezetvédelmi, fenntarthatósági megoldások, valamint a tervezési szolgáltatás eredményeként megvalósuló projekt költségelemzésének módszertanát.¹⁰⁷

Az építési beruházások ajánlatkérői az új szabályokra tekintettel „kénytelenek” beszerzéseiket az értékelési szempontok vonatkozásában kreatívabban megtervezni. Ezért az utóbbi időben sokkal inkább ráirányult a figyelmük az ökológiai és egyéb fenntarthatósági szempontok alkalmazásának lehetőségére. Mégis elmondható, hogy az ár értékelési szempontjának nagyarányú visszaszorítása nem hozott olyan általános mértékű növekedést a fenntarthatósági szempontok alkalmazása terén, mint amekkorára esetleg számítanánk. Az ajánlatkérők továbbra is előszeretettel alkalmazzák beszerzéseikben a fenn-

¹⁰⁶ GSZELMAN Márta: Az értékelési szempontrendszer kialakítása tekintetében irányadó aktualitások. *Közbeszerzési Szemle*, 2017/3. 29–34.

¹⁰⁷ Megállapította a 487/2016. (XII. 28.) Korm. rendelet 8. § (2) bekezdése, hatályos: 2017. január 1-jétől.

tarthatósági szempontok helyett a teljesítésben részt vevő személyi állomány képzettségére és tapasztalatára, valamint egyéb többletfeladat elvégzésére vonatkozó vállalások,¹⁰⁸ vagy éppen a szerződés megerősítésére szolgáló biztosítékok többletvállalási szempontjait.¹⁰⁹ Erre utal a jelen tanulmány 2. ábráján bemutatott zöld közbeszerzések 2016-os évi visszaesése is. A vonatkozó statisztikai adatok egyenesen megkérdőjelezik a jogszabályok ösztönző hatását a zöld közbeszerzések alakulására.

Tény, hogy az ÉpKorm. legalább 50%-os egyéb minőségi kritériumokra vonatkozó jogszerű és észszerű alkalmazása az elmúlt év magyar közbeszerzési gyakorlatában számos nehézséget okozott. Erre utal az is, hogy viszonylag rövid idő alatt egy sereg döntőbizottsági határozat született az ÉpKorm. 24. § (3) bekezdése 50%-os előírásának megsértése miatt.¹¹⁰ Feltehetően a jogalkotó is észlelte a szabályozás szigorú és kevésbé célravezető voltát, mert 2017. január 1-jétől a fent ismertetett szabályozás szerint a kivitelezéssel vagy a kivitelezéssel és az ahhoz kapcsolódó tervezéssel összefüggő építési beruházások esetén a legjobb ár-érték arányt már az ajánlati ár legfeljebb 70%-os arányában állapította meg.

5.8. Szerződésteljesítési feltételek

Az ökológiai kritériumok közbeszerzési eljárás folyamán való figyelembevétele nem zárulhat le a szerződés odaítélésének mozzanatával. Sokkal inkább itt kezdődik meg az eddig végzett erőfeszítések próbája. A közbeszerzési eljárás eredményeként megkötött szerződésnek tükröznie kell egyrészt a műszaki leírásban, az alkalmasság körében és az értékelési szempontok alapján előírt minimumkövetelményeknek, valamint a nyertes ajánlattevő vállalásainak megfelelő ökológiai és más fenntarthatósági szempontokat, másrészt tartalmaznia kell a gondos ajánlatkérő által kifejezetten a szerződés teljesítési fázisára megállapított speciális feltételeket.

A 2014/24/EU irányelv 70. cikke szerint az ajánlatkérők különös feltételeket állapíthatnak meg valamely szerződés teljesítésére vonatkozóan, feltéve, hogy ezek a feltételek kapcsolódnak a közbeszerzési szerződés tárgyához, vala-

¹⁰⁸ Ld. pl. a KDB D.1014/7/2016. sz. határozatát.

¹⁰⁹ Ld. pl. a KDB D.44/30/2008. sz. – panelházak energiatakarékos felújítása ügyében korábban ismertetett –határozatát.

¹¹⁰ Ld. például a KDB D.1025/8/2016., D.1026/6/2016. és D.772/13/2016. sz. határozatait.

mint – eleget téve a transzparencia követelményének – szerepelnek az eljárást megindító felhívásban vagy a közbeszerzési dokumentumokban. E feltételek gazdasági, innovációs, környezetvédelmi, szociális vagy a foglalkoztatással összefüggő megfontolásokat is tükrözhetnek. Hasonló garanciális szabályokat találunk a Kbt. 132. §-ában „Különleges szerződéses teljesítési feltételek” címmel és a GWB 128. § (2) bekezdésében.

A 2014/24/EU irányelv (97) preambulumbekzdése további konkrétumként említi, hogy a környezetvédelmi megfontolásokkal kapcsolatos szerződésteljesítési feltételek között pl. a termékek szállítása, vagy a csomagolással és az ártalmatlanítással összefüggő újrahasznosítási lehetőség, illetve építési beruházásokra és szolgáltatásnyújtásra irányuló szerződések esetében a hulladékminimálizálás vagy az erőforrás-hatékonyság is szerepelhetnek.

Építési beruházások és szolgáltatás-megrendelések teljesítése esetén fontos szempont lehet a termékek szállítása körében a CO₂ vagy más szennyezőanyag-kibocsátás redukálása.¹¹¹ Ezzel összefüggésben a hazai politikai és önkormányzati szereplők kézenfekvő kívánsága, hogy a szennyezőanyag-kibocsátás csökkentése érdekében inkább a rövidebb szállítási utakon rendelhető helyi, regionális termékek kapjanak előnyösebb elbírálást. Ezáltal a kkv. előnyben részesítése is megvalósulhat, amely európai uniós közbeszerzési célkitűzést is magában hordoz.

A tetszetős gondolatmenet ellenére mégsem fogadható el az az általános érvelés, hogy az ajánlatkérők a regionális piaci szereplőket ökológiai szempontokra hivatkozva mindenkor előnyben részesíthetik, hiszen ez a gyakorlat a többi ajánlattevő szempontjából a diszkrimináció tilalmának uniós alapelvebe ütközne.¹¹² Ennek szellemében a diszkrimináció a közbeszerzési eljárásban nemcsak akkor állapítható meg, ha kifejezetten a helyi, regionális termékek előnyben részesítése megvalósul, hanem közvetett formában az is diszkriminációt valósíthat meg, ha a kiírás úgy szól, hogy az ajánlattevő a rövidebb szállítási útvonalra tekintettel kap kedvezőbb elbírálást.¹¹³

Ettől eltér az az esetkör, amikor az ajánlatkérő – tudományos alapon, egyértelműen, ellenőrizhetően, tehát nem diszkriminatív módon – ökológiai értékelési szempontként írja elő a karbon-lábnyom kritériumát.¹¹⁴ Egy ilyen szempontrendszer hozhat indirekt előnyöket a regionális termékek kiválasztá-

¹¹¹ Ld. a *Concordia Bus* ítélet 64–66. és 69. pontjait.

¹¹² Ld. az EUMSZ 12., 28., 43., és 49. cikkeit, továbbá a Kbt. 2. §. (2) bekezdését és a GWB 97. § (2) bekezdését.

¹¹³ HERMANN i. m. 82.

¹¹⁴ Uo. 83.

sára, amely *másodlagos eredményként* elfogadható. Amennyiben azonban itt is felmerülne az ajánlattevői kör ökológiai kritérium révén való leszűkítésének dilemmája,¹¹⁵ akkor egy esetleges jogorvoslati eljárásban arányosságvizsgálat útján kell az esélyegyenlő elbánást igazolni.¹¹⁶

Szolgáltatás-megrendelések körében szerződésteljesítési feltétel lehet pl. középületek takarítása esetén a felhasználandó tisztítószeres adagolásának előírása, vagy a munkatársak továbbképzése ökológiai szempontok figyelembevételére, pl. energiatakarékos világító és klímaberendezések beszerzése és használata tárgyában.¹¹⁷ Természetesen minden esetben szem előtt tartandó, hogy a szerződésteljesítési feltétel függjön össze a szerződés tárgyával. Nem függnék össze a szerződés tárgyával az általános vállalati politikára vonatkozó szempontok és feltételek. Ezek nem tekinthetők az adott építési beruházások, áruk vagy szolgáltatások előállításának vagy nyújtásának konkrét folyamatát jellemző tényezőknek. Ezért az ajánlatkérő szervek számára nem engedélyezhető, hogy az ajánlattevőktől bizonyos vállalati társadalmi vagy környezetvédelmi felelősségvállalási program meglétét követeljük meg.

Az ajánlatkérőknek célszerű a szerződés teljesítésének folyamatos ellenőrzése során szankciós és/vagy bónusz szabályokat is szerződésbe foglalni, amelyek ösztönzően hatnak a jó teljesítés érdekében.¹¹⁸ Ezekre a technikákra a hely hiánya miatt nem jelen tanulmányban térünk ki.

A speciális szerződési feltételek körében említést érdemel még a 2014/24/EU irányelv (98) preambulumbekézése, amely szerint

„a szerződésteljesítési feltételek célja lehet még a nők és a férfiak közötti munkahelyi egyenlőség előmozdítását célzó intézkedések végrehajtásának, a nők munkaerő-piacon való fokozottabb részvételének és a munkahelyi és a magánélet jobb összeegyeztetésének, a környezet védelmének vagy az állat-jólétnek az elősegítése, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) alapvető egyezményeinek az érdemi betartása, valamint a nemzeti jogban előírtnál több hátrányos helyzetű személy alkalmazása.”

¹¹⁵ Ld. fent a 4.2. pontot.

¹¹⁶ KRÖNKE i. m. 103–106.

¹¹⁷ ROBERT–SCHMIDT i. m. 10.

¹¹⁸ HERMANN i. m. 84.

Tekintettel arra, hogy utóbbi feltételek inkább szociális fenntarthatósági kritériumokat fogalmaznak meg,¹¹⁹ amelyek az itt tárgyalt ökológiai szempontokon túlmutatnak, ezért nem képezik e tanulmány tárgyát.

6. Záró gondolatok

Megállapítható, hogy a 2014-es közbeszerzési irányelvek közül a jelen tanulmányban bemutatott klasszikus ajánlatkérőkre vonatkozó 2014/24/EU irányelv fenntarthatósági-ökológiai vonatkozású szabályait a magyar és a német jogalkotók nagy részben szöveghűen átvették. A 'közös kottából' megvalósult jogharmonizáció révén a két vizsgált tagállam közbeszerzési normaanyaga nagyarányú hasonlóságokat mutat egymással.¹²⁰ Mind a magyar, mind a német szabályanyag számos lehetőséget fogalmaz meg a közbeszerzések fenntarthatóbbá tétele érdekében, ezáltal alkalmas arra, hogy ösztönözze a fenntarthatósági szempontok megvalósítását a közbeszerzésekben.

A magyar szabályozás szembeötlő sajátossága, hogy a Kbt. és a kapcsolódó kormányrendeletei felülről próbálják elérni, hogy az ajánlatkérők intenzívebben alkalmazzák a fenntarthatósági szempontokat. Ettől várják végső soron a környezetvédelmi, szociális és innovatív beszerzések számának növekedését. Erre az erőfeszítésre különösen az értékelés körében a legjobb ár-érték arány szempontjának kötelező alkalmazási körei szolgálnak példaként.¹²¹ A Kbt. és a kapcsolódó ÉpKorm. a 321/2015. (X. 30.) Korm. rendelettel összefüggésben, kógens szabályok segítségével kívánják rávenni az ajánlatkérőket minél több minőségi versenyt generáló közbeszerzés kiírására. Ezt az összképet a korábban (2012–2013 körül) már tervezet szintjén tárgyalt, majd évekkel ezelőtt elakadt, ún. zöld közbeszerzési kormányrendelet tehetné még teljesebbé, ha elfogadták volna.¹²² A minőségi kiválasztás egyik hangsúlyos szempontja lehetne az ökológiai kritériumok bevonása a közbeszerzésekbe, de kérdés marad, hogy mindezt hogyan tudnánk hazánkban is a nyugati, de főleg észak-európai tudatossággal és elszántsággal, nemcsak a statisztika számára, hanem valóban hatékonyan megvalósítani.

¹¹⁹ ZIEKOW–MARWEDE i. m. 12–57.

¹²⁰ Ld. jelen tanulmány 5. pontját.

¹²¹ Ld. jelen tanulmány 5.7.3. pontját

¹²² DIÓFÁSI-KOVÁCS (2015) i. m. 71., 73.

Az ökológiai szempontok magyar közbeszerzésekben való széleskörű alkalmazásának azonban számos akadálya van. A közbeszerzések rendszere nemcsak hazánkban, de Németországban is erősen kötődik az államháztartási és gazdasági megfontolásokhoz. Ezek köré csoportosulnak a klasszikus közbeszerzési alapelvek mint a verseny tisztasága és az esélyegyenlőség elve valamint ezek szolgálatában a transzparencia elve, amelyek lényegében ellensúlyát képezik más minőségi/fenntarthatósági szempontoknak. Utóbbiak alkalmazása általában leszűkíti a potenciális ajánlattevők körét, ezért folyamatos igazolásra szorul, hogy az ajánlatkérő a konkrét tényállás alapján diszkriminációmentesen, indokolt és arányos elvárásokat fogalmazott meg.

Ebből két probléma ered. Egyrészt a minőségi-ökológiai szempont, amely törvényszerűen szűkítően hat a versenyre, jogorvoslati kockázatot hordoz egzakt módon nem meghatározható elvek mérlegelése mentén,¹²³ másrészt a speciális fenntarthatósági igények – rövid távon – általában megnövelik a közbeszerzés költségeit. Utóbbi esetben, ha az olcsóbb és kielégítő termék helyett a drágábbat és zöldebbet (jobbát?) választjuk, meggyűlhet a bajunk a hatékony és felelős gazdálkodás szempontjaival is. Ha igazolni akarjuk, hogy a zöldebb termék hosszú távon mégis olcsóbb, újabb bonyodalmakat és költségeket generálhatunk magunknak egy komplex életciklusköltség-számítással. Az sem segít feltétlenül a helyzeten, hogy az új irányelvek horizontális klauzulája révén¹²⁴ a fenntarthatósági szempontok alkalmazásának célkitűzése szemmagasságba emelkedett a fent említett klasszikus közbeszerzési alapelvekkel. Kollízió esetén megmarad ugyanis a mérlegelési dilemma.

További nehézséget jelent az ökológiai szempontok meghonosításához, hogy a kkv.-barát beszerzéseket¹²⁵ ökológiai szempontokkal egybekötve nem lehet egyértelmű sikerrel megvalósítani.¹²⁶ A kkv.-k kisebb teljesítési kapacitásuk miatt a közbeszerzésekben eleve hátrányos helyzetben vannak, de Európaszerte általános megfigyelés, hogy a fenntarthatósági szempontokat a legnagyobb fogékonysággal és rugalmassággal képesek és hajlandók magukévá tenni. Ezért kettős eredményt hozna, ha sikerülne a kkv.-szektor széles körét községek, városok és más közigazgatási egységek vagy szervezetek részéről, decentralizált, alulról építkező formában egy intenzív környezetvédelmi gyakorlat meghonosítására motiválni. Számos jó példát (*best practices*) találhatunk

¹²³ Ld. jelen tanulmány 4.2. pontját.

¹²⁴ Ld. jelen tanulmány 1. pontját és a 9. lábjegyzetet.

¹²⁵ TÁTRAJ Tünde: Foglalkoztatás-barát közbeszerzés. In: GYULAI-SCHMIDT (2015) i. m. 243–261.

¹²⁶ Ld. jelen tanulmány 5.8. pontját a rövidebb szállítási utak preferenciájához.

így megvalósított zöld közbeszerzések sikeréről pl. az Európai Bizottság 2016 nyarán közzétett „Zöld közbeszerzés, Kézikönyv a környezetbarát közbeszerzésről” című kiadványában.¹²⁷

A zöld közbeszerzés *társadalmi jólétre* is kivetíthető hatása csak úgy érhető el, ha az ajánlatkérők oldalán eljárásba bevont személyek megfelelő szakképzettséggel rendelkeznek ahhoz, hogy a fenntartható beszerzések elveit minél szélesebb körben, hatékonyan alkalmazzák. A jogalkotó megtette a kötelességét. A hatályos szabályanyag pozitív értelemben vett *kreatív alkalmazása* nem várható tovább magára. Ez valamennyi jogalkalmazó feladata és felelőssége.

Ahogy a mondás tartja: „Ha változást akarsz, a változás légy te magad!”

¹²⁷ *Zöld közbeszerzés. Kézikönyv a környezetbarát közbeszerzésről.* 3. kiadás, Európai Unió, 2016. http://ec.europa.eu/environment/gpp/pdf/handbook_2016_hu.pdf.

AZ ÖNFOGLALKOZTATÓK TÍPUSAI, SZÁMA ÉS SZOCIÁLIS JOGAI KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPÁBAN, A MAGYAR PÉLDA ALAPJÁN

GYULAVÁRI Tamás*

A tanulmány a magyar önfoglalkoztatók szociális, társadalombiztosítási jogainak vizsgálatát állítja középpontba. Ugyanakkor kitérünk az önfoglalkoztatás közép- és kelet-európai szabályozására, és számarányuk kérdésére, különös tekintettel a régió Unió tagállamaira, és igyekszünk néhány alapvető kérdést is tisztázni ezzel kapcsolatban. Így különösen vizsgáljuk a munkaviszonyon kívüli munkavégzés lehetséges jogi keretét, a gazdaságilag függő munkavégzés szabályozásának kérdéskörét. Arra a kérdésre is választ keresünk, hogy számarányát tekintve meghatározó jelenséggé vált-e mára az önfoglalkoztatás a régió munkapiacán, és inkább növekvő, vagy csökkenő tendenciák tapasztalhatók.

A régiós összevetést azért tartjuk fontosnak és helyénvalónak, mert a munkajogi, munkaerő-piaci, valamint a tágabb értelemben vett gazdasági és társadalmi folyamatok nagyon hasonlóknak tekinthetők a vizsgált közép- és kelet-európai országokban. Egyrészt a magyar folyamatokra hatással van a régiós versenytársak teljesítménye (pl. a járulékok mértékénél) és jogi szabályozása (pl. a harmadik típusú foglalkoztatási jogviszonyok tekintetében). Másrészt a magyar példa alapján lényeges következtetések vonhatók le, amelyek hasznosak lehetnek a közép- és kelet-európai térség más országai számára is.¹

* Egyetemi tanár (PPKE JÁK).

¹ A tanulmány jelentős mértékben támaszkodik az alábbi, megjelenés alatt lévő kutatás eredményeire: GYULAVÁRI Tamás: *Structure and Social Protection of the Self-employed Society: An Eastern European Perspective Based on Hungarian Experience*. In: Marius OLIVIER – Mies WESTERVELD: *Social Security outside the Realm of the Labour Contract – Informal Work and Employee-like Workers*. Cheltenham, Edward Elgar, 2018 (megjelenés előtt).

A tanulmány tehát a munkaviszonyon kívüli, azzal nem rendelkező munkavégzők társadalombiztosítási jogi helyzetét igyekszik feltérképezni. Először a foglalkoztatásra irányuló jogviszonyok Közép- és Kelet-Európában kialakult, és már hosszabb ideje változatlan rendszerét mutatjuk be, majd az önfoglalkoztatók számarányát mutatjuk be a teljes régióban, különös tekintettel a magyar folyamatokra. Lényeges kérdés, hogy az önfoglalkoztatók a teljes munkaerőpiac mekkora hányadát teszi ki, illetve növekszik-e arányuk a munkavégző népességben. Ezek alapján lehet ugyanis felmérni az önfoglalkoztatás által generált problémák valós gyakorlati jelentőségét és súlyát.

Ezt követően a magyar önfoglalkoztatók társadalombiztosítási, szociális jogait tárjuk fel, aminek során az általános biztosítási modell után bemutatjuk az alacsonyabb közteher mellett korlátozott társadalombiztosítási jogokkal, főleg alacsonyabb nyugdíjjal járó adózási formákat, azaz a kivételes biztosítási rendszereket. A központi kérdés itt is ugyanaz: másodlagos munkavégzőnek tekinthetők-e az önfoglalkoztatók a társadalombiztosítás szempontjából?

2. A munkaviszonyon kívüli munkavégzők jogi helyzete és számaránya Közép- és Kelet-Európában

2.1. Repedések a bináris modell falán

Közép- és Kelet-Európában a szocialista rendszerben és a piacgazdasági átmenet óta változatlanul a tipikus munkaviszony a munkavégzés meghatározó, domináns jogi kerete. Ebből az alapvető fontosságú kiindulópontból számos további következtetés vonható le. A munkavégzésre irányuló jogviszonyok szabályozásának alapja továbbra is a szovjet mintára még a szocialista időszakban a régió minden országában megalkotott munka törvénykönyve. A munka törvénykönyve hagyományosan a tipikus munkaviszonyra épül, azaz a munkajogi szabályok megalkotásánál ezt tekintik alapnak. A tipikus munkaviszony fogalom alatt a határozatlan időre és teljes munkaidőre, munkaszerződéssel létesített munkaviszonyt értjük, amely egy munkáltatóval jött létre, a munkavégzés a munkáltató székhelyén, telephelyén, vagy az általa meghatározott helye(ke)n történik, főként az ő eszközeivel és anyagaival.

Minden más, a tipikus munkaviszonytól eltérő, másként atipikus munkaviszony szabályozását másodlagosnak tekinti a régiós jogalkotó, még ha az uniós jogharmonizáció által állított jogi követelmények átültetése eredményeként részletesebb szabályozást is nyertek ezek a jogviszonytípusok az egyes

munka törvénykönyvekben az uniós csatlakozás óta. Ugyanakkor az atipikus munkaviszonyokra vonatkozó irányelvek átvétele nem hozott lényegi áttörést e jogviszonytípusok használatában, így továbbra sem játszanak jelentős szerepet ezekben az országokban.

Ebből következik a tipikus munkaviszony gyakorlati jelentőségét hangsúlyozó másik következtetésünk, ami szerint a régió országaiban döntő részben továbbra is tipikus munkaviszony keretében zajlik a munkavégzés, amely sajátosság erőteljesen megkülönbözteti a régió EU tagállamait az Unió régi, nyugat- és dél-európai országaitól.² Ebben a tekintetben tehát a gazdasági környezet, a hagyományos, megszokott út erősebbnek bizonyult az uniós jogharmonizáció hatásánál, mintegy felülírva azt a gyakorlatban. Álláspontunk szerint az atipikus munkaviszonyok elterjedtsége tekintetében a jövőben sem várható drámai változás.

Az atipikus munkavégzés alacsony szintjére vonatkozó állítás alól van azonban egy rendkívül lényeges és tanulságos kivétel, mégpedig a határozott idejű munkaszerződés expanziója Lengyelországban. A határozott idejű munkaszerződések elmúlt évtizedben tapasztalt felfutása az uniós első helyre (még a hagyományosan magas rátát felmutató Spanyolországot is megelőzve)³ elsősorban annak a lengyel szabályozásnak köszönhető, amely lehetővé teszi az ilyen jogviszonyok indokolás nélkül, mindössze kéthetes felmondási idővel történő megszüntetését.⁴ Ennek az önfoglalkoztatásra is kivetíthető üzenete az, hogy a munkáltatók számára a foglalkoztatás, így különösen a jogviszony megszüntetésének költsége az elsődleges szempont a jogviszonyválasztás során. Ugyanez az ösztönző élteti a színlelt önfoglalkoztatást is.

A munkaviszonyon túl viszont szinte kizárólag csak a polgári jogi szerződések állnak a felek rendelkezésére. A ‘szinte kizárólag’ alatt azt értjük, hogy előfordulnak kisebb jelentőségű jogviszonyok, amelyek a munkavégzésnek adnak jogi keretet, és néhány munkajogi szabályt is alkalmaznak, valójában azonban ezek száma és gyakorlati jelentősége elhanyagolható a régióban. Ebből viszont az következik, hogy a közép- és kelet-európai országok és uniós tagállamok munkajogi szabályozása egy hagyományos, vegytiszta bináris modell

² Tamás GYULAVÁRI: Trap of the Past: Why Economically Dependent Work is not Regulated in the Member States of Eastern Europe. *European Labour Law Journal*, 2014/3–4. 267–278.

³ [http://noi-italia2015.istat.it/index.php?id=7&user_100ind_pil\[id_pagina\]=188&P=1&L=1](http://noi-italia2015.istat.it/index.php?id=7&user_100ind_pil[id_pagina]=188&P=1&L=1).

⁴ Dagmara SKUPIEŃ – Maciej ŁAGA – Łukasz PISARCZYK: Polish Labour Law: The Impact of the Economic Crisis and Demographic Problems. *Hungarian Labour Law E-Journal*, 2016/1. 8–14.

képét mutatja. Aki munkaviszonyban dolgozik, annak munkavállalói jogait részletesen szabályozza egy külön kódex, a munka törvénykönyve.

A munkaviszonyon kívül munkát végzők valamilyen jogi formában (pl. magánszemélyként, egyéni vállalkozóként, gazdasági társaság személyes közreműködjeként), de általában polgári jogi szerződés alapján végeznek munkát. Az ő munkavégzői státuszukat tehát a polgári jog határozza meg (általában szintén egy kódexben, a polgári törvénykönyvben szereplő szabályokkal), még hozzá mindennemű munkavállalói jogok nélkül. Ennek elvi alapja az, hogy a munkavégzésre irányuló munkavégzés szabályozását a felek egyenrangúságára tekintettel – néhány alapvető szabály rögzítése mellett – lényegében rájuk bízza a jogalkotó.

Itt meg kell jegyezni, hogy a felek egyenrangúsága a polgári jogi szerződéseknek csak egy részét, még hozzá azt a szeletét jellemzi teljes mértékben, amely tiszta önfoglalkoztatásnak nevezhető. Ugyanakkor az önfoglalkoztatás jelentős része színlelt, valamint az önfoglalkoztatók harmadik csoportja valójában a harmadik munkajogi kategóriába, a gazdaságilag függő munkavégzők csoportjába sorolható. A színlelt önfoglalkoztatók esetében a polgári jogi szabályok alkalmazása jogellenes, mivel a munkajogi szabályok kikerülésére irányul.

A gazdaságilag függő munkavégzők esetében viszont csak azért kerül sor – egyébiránt jogszerűen – a polgári jogi szabályok, szerződések alkalmazására, mert a munkaviszony és az önfoglalkoztatás között nem került szabályozásra ez a harmadik kategória, ezért nincs is más lehetőség, mint a munkajog, vagy a polgári jog között választani, amelyek közül a felek értelemszerűen az olcsóbbat, a polgári jogot szokták választani. Ilyenkor a jogi kényszer is enyhébb a munkaviszony választása tekintetében, mint a színlelt szerződéseknél, ahol tisztán megállapíthatók a munkaviszony minősítő jegyei. A gazdaságilag függő munkavégzés esetében viszont hiányzik a legfontosabb ismérv, a személyes függés, alárendeltség, hierarchia, és csak a gazdasági függőség jellemzi, ami munkaviszonyra utal.

A polgári jogi szerződések tehát rendkívül népszerűek, és mindhárom fenti csoport tagjai – valódi önfoglalkoztatók, színlelt önfoglalkoztatók és gazdaságilag függő munkavégzők⁵ – használják ezt a szerződéstípust, mivel a munkaviszonynál lényegesen olcsóbb és egyszerűbb a kevesebb kapcsolódó adminisztrációs kötelezettség miatt. Olcsóságának az az oka, hogy a pénzügyi jogalkotás folyamatosan kedvezőbb adózási lehetőségeket vezet be, amely

⁵ Adalberto Perulli élesen megkülönbözteti e két kategóriát Adalberto PERULLI: *Economically Dependent/Quasi-subordinate (Parasubordinate) Employment: Legal, Social and Economic Aspects*. European Commission, 2002. 6–29, ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=2510.

lényegesen alacsonyabb közheterrel – adóval és társadalombiztosítási járulékokkal – jár, mint a munkaviszony. Teszi ezt annak ellenére, hogy a nemzetközi munkaügyi szervezet (International Labour Organization – ILO) 198. számú ajánlása kifejezetten arra hívja fel a tagállamokat, hogy „hathatós intézkedéseket kell kidolgozniuk, amelyek célja a munkaviszony eltitkolását ösztönző tényezők megszüntetése.”⁶

Az alacsonyabb közteher viszont kifejezetten ösztönzi a színlelt önfoglalkoztatást, sőt, annak legfontosabb ösztönzőjét jelenti. Elegendő itt utalni a lengyel határozott idejű szerződések kapcsán a költségek szerepére a munkáltatói döntéseknél a jogviszonyok közötti választás során. Ráadásul mindkét oldalnak egyaránt kedvező, hiszen a munkáltatót alacsonyabb költséggel és a munkavállalót magasabb nettó jövedelemmel díjazza. A színlelt önfoglalkoztatás elleni küzdelem így kimerül a törvényi tilalomnál és a munkaügyi ellenőrzés, illetve a munkaügyi bíróságok szankciói által biztosított védelemnél. Ugyanakkor ezek az eszközök az alább ismertetett számok tükrében korántsem hatástalanok, hiszen sikeresen őrzik a munkaviszony egyeduralkodó, és az önfoglalkoztatás másodlagos, némely tagállamokban egyenesen marginális szerepét.

A harmadik lehetséges munkajogi kategória, a gazdaságilag függő munkavégzés szabályozása terén azonban semmi előrelépés nem történt. A munkavállalói jogok lépcsőzetes felépítése (alacsonyabb védelmet biztosító kontraktuális formák megteremtése) csak a munkaviszonyon belül történt meg (ld. pl. a munkaidős szabályok, munkaerő-kölcsönzésre irányuló munkaviszony szabályainak lazítását). Ezen túl azonban alig találunk a bináris modellel szakító, úgynevezett harmadik típusú jogviszonyt, amely nem munkaviszony, de nem is önfoglalkoztatás. Pedig Nyugat-Európában már születtek erre vonatkozó, rendkívül érdekes kísérletek (ld. pl. a német *arbeitnehmerähnliche person*, az angol *worker*, az olasz *parasubordinati*, valamint a spanyol *trade* koncepcióját).⁷

Álláspontunk szerint a gazdaságilag függő munkavégző harmadik munkajogi kategóriájának szabályozása indokolt, időszerű és releváns volna a közép- és

⁶ Ld. az ILO 198. sz. ajánlásának 17. pontjában.

⁷ Ld. pl. Nicola COUNTOURIS: *The Changing Law of the Employment Relationship*. Aldershot Ashgate, 2007; Giuseppe CASALE: *The Employment Relationship. A Comparative Overview*. Genf, Hart, 2011; Douglas BRODIE: Employees, Workers and the Self-Employed. *Industrial Law Journal*, vol. 34., no. 3 (2005), 253–260; Frans PENNING – Claire BOSSE (szerk.): *The Protection of Working Relations*. Kluwer Law International, 2011; Guy DAVIDOV: Who is a worker? *Industrial Law Journal*, vol. 35., no. 1 (2005), 57–71; Simon DEAKIN: The Comparative evolution of the Employment relationship. In: Guy DAVIDOV – Brian LANGILLE (szerk.): *Boundaries and Frontiers of Labour Law: Goals and Means in the Regulation of Work*. Oxford, Hart, 2006. 89–108.

kelet-európai országokban, hiszen a jelenség létezik, bár annak volumenére, arányára vonatkozóan még becslések sem születtek. Úgy véljük, egyes munkakörökben viszont kifejezetten jellemző ez a jelenség (pl. taxisofőrök, színészek). Sajnos munkajogi szabályok sem születtek mindmáig, de meg kell említeni a lengyel (2006) és a magyar (2011) tervezeteket, amelyek izgalmas és hasznos javaslatokat tettek a kérdés szabályozására.

A magyar vita rendkívül tanulságos volt, mivel a szociális partnerek ellentétes, egymást kioltó érvekkel utasították el a „munkavállalóhoz hasonló jogállású személy” új, harmadik jogi kategóriáját. A munkáltatók attól tartottak, hogy több munkavállalói jogot kell adni olyan munkavégzőknek, akik eddig polgári jogviszonyban, munkajogi szabályoktól mentesen voltak alkalmazhatók. A szakszervezetek viszont azért elleneztek a harmadik kategóriát, mert félelmük szerint az majd a munkaviszonyból vonz el munkavállalókat, ezzel gyengítve munkajogi védelmüket.⁸ Ezek a magyar érvek és ellenérvek azonban rávilágítanak a harmadik kategóriával kapcsolatos egyik alapvető csapdára: ezzel nem érnek véget a munkaviszony és az önfoglalkoztatás elhatárolásával kapcsolatos jogértelmezési problémák, hanem egyenesen fokozódnak. Erre a valós problémára az lehet a megoldás, ha kellőképpen széles, de pontosan meghatározott, az elhatárolást precíz szabályokkal segítő definíció születik a gazdaságilag függő munkavégzésről.

A gazdaságilag függő munkavégzés meghatározása mellett a szabályozás másik alapvető feladata a harmadik kategóriába sorolt munkavégzők munkavállalói jogainak meghatározása. Ha kevés és kevésbé fontos munkavállalói jogok alkalmazását terjesztjük ki a harmadik kategóriára, akkor a kísérlet nem éri meg a definíciós nehézségek jelentette kockázatot. Ha viszont egy második munkaviszonyt alkotunk, akkor csak egy újabb, ráadásul népszerűtlen atipikus munkaviszonyt teremtünk, amely nem töltheti be kívánt szerepét. Éppen ezért fontos ezen a téren a munkajog fontos értéke, az egyensúly megteremtése és megtalálása, amelyet hagyományosan a szociális partnerekkel folytatott párbeszéd garantál.

A munkavégzőt megillető jogok katalógusában egyértelmű helye van az alapvető munkavállalói jogoknak. Ezen a téren jól állnak a régiós országok, mert az önfoglalkoztatók teljes körét hagyományosan megilleti – még ha kisebb-nagyobb hiányosságokkal is – a társadalombiztosítás és a munkavédelem, valamint a jogharmonizáció eredményeként az egyenlő bánásmódhoz való jog.

⁸ Andrzej M. SWIATKOWSKI: The Protection of Working Relationships in Poland. In: PENNINGSS–BOSSE i. m. 122–123; GYULAVÁRI Tamás: A Bridge too Far? The Hungarian Regulation of Economically Dependent Work. *Hungarian Labour Law E-Journal*, 2014/1., 1–22.

A tanulmány második fejezetében pontosan azt vizsgáljuk majd, hogy milyen problémák tapasztalhatók az önfoglalkoztatók társadalombiztosítási jogaival kapcsolatosan.

Ugyanakkor az igazán vitatott kérdés az, hogy a munka törvénykönyve mennyiben korlátozza a felek szerződés tartalmának meghatározására vonatkozó szabadságát kógens munkajogi normák alkalmazásával. Ebben a tekintetben különös jelentősége van a megszüntetésre és a munkaidő megszervezésére, valamint a kollektív alkura vonatkozó szabályoknak. Bár ez utóbbi jelentőségét nagymértékben csökkenti az, hogy a kollektív szerződés szabályozó szerepe marginális a régió nagy részében.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a régióban a bináris modell változatlanul él és működik, valójában annak tiszta formájában. A munkaviszonyokon belül a tipikus munkaviszony továbbra is egyeduralkodó. A munkaviszonyon kívül munkát végzők tábora azonban igencsak heterogén, hiszen abba sorolhatók a valódi önfoglalkoztatók, a színlelt önfoglalkoztatók és a gazdaságilag függő munkavégzők is. Számukra a polgári jogi szerződés az egyetlen kontraktuális lehetőség, mivel a harmadik munkajogi kategória még csírájában sem létezik.

Álláspontunk szerint a gazdasági, munkelő-piaci folyamatok előbb, vagy utóbb ki fogják kényszeríteni a munkavállalói jogok lépcsőzetes biztosítását. Uniós szabályozás hiányában ennek időpontját elsődlegesen az a befolyásolja, hogy az adott nemzeti munkaerőpiacon milyen arányban vannak jelen az egyes önfoglalkoztatói csoportok. A következő alfejezetben ezért az önfoglalkoztatók számát, számarányát és az erre vonatkozó tendenciákat vizsgáljuk.

2.2. Az önfoglalkoztatók aránya a régiós és magyar munkaerőpiacon

Bár a valódi és a színlelt önfoglalkoztatás, valamint a gazdaságilag függő munkavégzés egyaránt létező jelenségek a régió munkaerőpiacán, ezek arányának felmérését akadályozza a részletes adatok, becslések hiánya. Ráadásul a statisztikai bontást szinte lehetetlenné teszi a vonatkozó jogszabályi definíciók hiánya, hiszen sem az önfoglalkoztatás, sem a gazdaságilag függő munkavégzés nem került meghatározásra a régióban. Ez alól egyedül a színlelt önfoglalkoztatás jelent kivételt, hiszen a bíróságok általában részletes esetjogukban már kidolgozták a munkaviszony és az önfoglalkoztatás elhatárolásának szempontrendszerét. Mindebből viszont az következik, hogy csak az önfoglalkoztatók

csoportjára vonatkozó összesített adatok állnak rendelkezésünkre, így ez egyes alcsoportok belső arányát nem ismerjük.

Az önfoglalkoztatók aránya viszonylag magas Lengyelországban, Csehországban, Szlovéniában és Szlovákiában, ugyanakkor a régió többi országában nem, vagy csak alig haladja meg az összes munkavégző 10%-át. Az OECD statisztikái szerint az önfoglalkoztatók száma és aránya inkább lassan csökkent, mintsem nőtt a régiós országokban az utóbbi évtizedben. Magyarországon pl. egyértelmű a csökkenő tendencia: a rendszerváltást követően 1992-ben még 20,4%, egy évtizeddel később, 2003-ban már csak 13,5%, míg 2015-ben majdnem a fele, 10,9% volt az önfoglalkoztatók aránya a munkavégző népességen belül.⁹ Az európai folyamatoktól eltérően Magyarországon eleinte magas volt az egyéni vállalkozások, és alacsony a társas vállalkozások száma. Ehhez képest az utóbbi évtizedekben teljesen eltűntek a szövetkezeti tagok, csökkent az egyéni vállalkozók, és enyhén nőtt a társas vállalkozásokban dolgozó önfoglalkoztatók száma.¹⁰ Lengyelországban hasonló általános csökkenő tendencia figyelhető meg, de magasabb számokkal, míg Csehországban egészen a közelmúltig tartott a nagyon lassú növekedés.¹¹ Általában a régiós önfoglalkoztatóknak nincsenek alkalmazottai, kivéve Magyarországot, ahol minden második önfoglalkoztató egyben munkáltató is.¹²

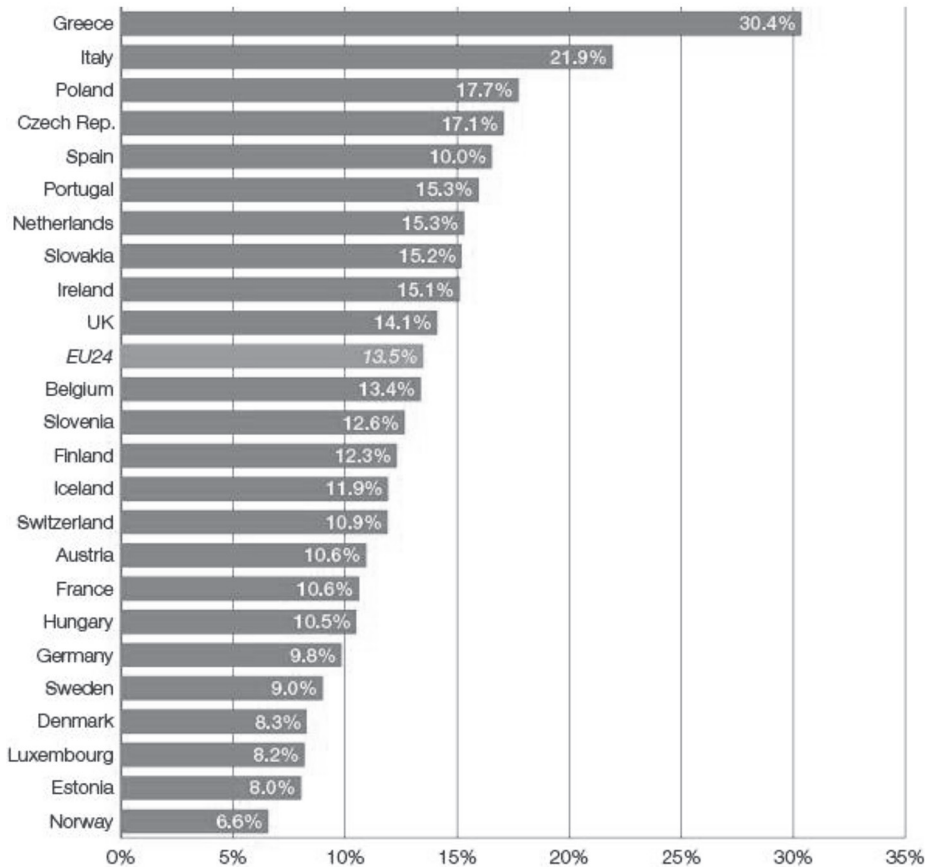
⁹ <https://data.oecd.org/emp/self-employment-rate.htm>.

¹⁰ HÁRS Ágnes: *Az atipikus foglalkoztatási formák jellemzői és trendjei a kilencvenes és a kétezres években*. Támo p 2.3.2 Műhelytanulmányok t/13, 2012. 44–45. http://elorejelzes.mtakti.hu/_downloadoc.php?docid=66&mode=articles

¹¹ <https://data.oecd.org/emp/self-employment-rate.htm>

¹² <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1196&newsId=2472&furtherNews=yes>

1. ábra: Önfoglalkoztatók aránya (%) 24 európai országban (2014)

Forrás: Eurostat Labour Market Database In: Self-employment in Europe,
<http://ippr.org/read/self-employment-in-europe#self-employment>

A magyar munkaerőpiac tipikusnak tekinthető a régióban, hiszen a jogi szabályozás két külön kódexre épül (Mt. és Ptk.), magas a tipikus munkaviszonyok aránya, alig terjedtek el az atipikus munkaviszonyok (kivéve a határozott idejű szerződéseket és a munkaerő-kölcsönzést), és népszerű a színlelt önfoglalkoztatás is a költségek csökkentésére. A magyar jogban sincsenek általános elfogadott, illetve jogi definíciók az önfoglalkoztatásra és a gazdaságilag függő munkavégzésre. Ugyanakkor önfoglalkoztatáson a polgári jogi szerződés alapján történő munkavégzést szokták érteni, amely különféle jogi státuszokban történhet, mint például egyéni vállalkozóként, társas vállalkozás személyesen

közreműködő tagjaként, korábban őstermelőként vagy segítő családtagként.¹³ Vannak ugyan közbenső jogi kategóriák is a munkaviszonyok és az önfoglalkoztatás között, amelyek kvázi harmadik kategóriaként némi munkajogi védelmet is biztosítanak, pl. a közvetítő¹⁴ vagy a személy- és vagyonvédelmi vállalkozó, illetve a magánnyomozó.¹⁵ Ugyanakkor az ilyen munkavégzők száma és ezen jogviszonyok elméleti, gyakorlati jelentősége elhanyagolható.

Amint arra már fent utaltunk, a magyar önfoglalkoztatók száma régiós összevetésben alacsony, hiszen majdnem fele a vonatkozó lengyel adatnak. Ráadásul az önfoglalkoztatók száma lassan, de folyamatosan csökken, különösen az egyéni vállalkozóké, míg a szövetkezeti tagság lényegében eltűnt.

2. ábra: Az önfoglalkoztatás jogi státusz szerinti összetétele Magyarországon (%)

Év	Munka-vállalók	Szövetkezeti tagok	Társas vállalkozás tagja	Önfoglalkoztató és segítő családtag	Összesen
1998	84,0	1,5	3,6	10,8	100,0
1999	84,4	1,1	2,9	11,5	100,0
2000	85,0	1,0	3,4	10,6	100,0
2001	85,7	0,8	3,1	10,5	100,0
2002	86,2	0,6	2,8	10,4	100,0
2003	86,7	0,2	2,8	10,3	100,0
2004	85,8	0,2	3,5	10,5	100,0
2005	86,3	0,1	3,8	9,8	100,0
2006	87,3	0,1	3,2	9,4	100,0
2007	87,6	0,1	3,1	9,2	100,0
2008	87,7	0,1	3,2	9,0	100,0
2009	87,5	0,1	3,6	8,8	100,0
2010	87,7	0,1	3,7	8,5	100,0
2011	87,9	0,1	3,5	8,5	100,0
2012	88,3	0,1	3,8	7,9	100,0
2013	88,9	0,1	4,0	7,0	100,0
2014	89,1	0,1	4,0	6,8	100,0

Forrás: Fazekas Károly – Varga Júlia: *The Hungarian Labour Market 2015*. Budapest, MTA, 2015. 218.

¹³ Eurofound: *Hungary: Self-employed workers*. <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/comparative-information/national-contributions/hungary/hungary-self-employed-workers>.

¹⁴ Ptk. 6:288. §.

¹⁵ 2005. évi CXXXIII. törvény a személy- és vagyonvédelmi, valamint a magánnyomozói tevékenység szabályairól.

Összefoglalva, az önfoglalkoztatás eltérő formái (valódi és színlelt), valamint a gazdaságilag függő munkavégzés egyaránt jelen vannak a közép- és kelet-európai országok, közöttük Magyarország munkaerőpiacán. Ugyanakkor ezeknek a munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyoknak nincs meghatározó szerepe, még a kiemelkedően magas önfoglalkoztatási arányt felmutató Lengyelországban is alig haladja meg az önfoglalkoztatók aránya az egyötödöt az összes munkavégző között.

Magyarországon az önfoglalkoztatás viszonylag alacsony arányban van jelen, ráadásul egyre csökkent az elmúlt évtizedekben, ma már csak a munkavégzők tizedét elérve. Ebből következően a munkaerőpiac és ezzel összefüggésben a munkajogi és szociális jogi szabályozás alapja változatlanul a tipikus munkaviszony. Az önfoglalkoztatás jelensége jogi szempontból kifejezetten egyszerű, hiszen harmadik típusú jogviszonyok hiányában a régiós nemzeti jogokban a polgári törvénykönyvek által, mellérendelt jogviszonyként szabályozott polgári jogi szerződés formájában jelenik meg, azt kvázi ötvözve valamely jogi státusszal (különösen egyéni vagy társas vállalkozással). A gazdaságilag függő munkavégzés szabályozásának gondolata már megjelent, de csak sikertelen szabályozási kísérletekig jutottak el a magyar és lengyel jogalkotók.

3. Társadalombiztosítási jogok munkaviszonyon innen és túl

Ebben a fejezetben a munkavállalók és az önfoglalkoztatók társadalombiztosítási jogállását vizsgáljuk, különös tekintettel e két státusz közötti különbségekre a járulékfizetés, az elérhető szolgáltatás köre és színvonala terén. Az általános társadalombiztosítási biztosítotti jogviszony ismertetése után kitérünk az olcsóbb, de a jogok tekintetében ugyancsak lényegesen korlátozottabb kivételes biztosítotti jogviszonyokra. Arra igyekszünk majd rámutatni, hogy az általános biztosítotti jogviszony teljes körű, a munkavállalókkal megegyező védelmet nyújt az önfoglalkoztatottaknak. Ugyanakkor a rendkívül magas járulékok magát a jogalkotót és az önfoglalkoztatót egyaránt a kivételes biztosítási jogviszonyok (kata, ekho) felé terelik, amelyek ez által szinte általánossá válnak. Ennek a folyamatnak a rövid távú előnyeit azonban súlyos hosszú távú kockázatok oltják ki.

3.1. Társadalombiztosítási járulékok és ellátások: az általános biztosított jogviszony

A magyar társadalombiztosítási rendszer hagyományosan magában foglalja az egészségbiztosítási, nyugdíjbiztosítási és munkanélküli ellátórendszert, amelyet a biztosítottak kötelező járulékaiból finanszíroznak.¹⁶ Az egészségbiztosítási ellátórendszer felöleli a természetbeni egészségügyi ellátásokat, valamint a pénzbeni ellátásokat – ilyen különösen a csecsemőgondozási díj, a gyed, a táppénz, a baleseti táppénz és a baleseti járadék.¹⁷ A nyugdíjellátások kiterjednek a következőkre: öregségi nyugdíj és megváltozott munkaképességű személyek ellátása, valamint a hozzátartozói nyugellátások (özvegyi nyugellátás, árvaellátás, szülői nyugdíj, özvegyi járadék, baleseti hozzátartozói nyugellátás).¹⁸ Végül a munkanélküli ellátások magukban foglalják az álláskeresési járadékot, a nyugdíj előtti álláskeresési segélyt és a költségtérítést.¹⁹

A törvény szerinti biztosítottnak kötelező társadalombiztosítási járulékot fizetni, amely több járuléktípusból adódik össze. Lényegében minden munkavégző köteles járulékot fizetni, így a munkaviszonyban, közalkalmazotti, közszolgálati jogviszonyban, kormányzati szolgálati jogviszonyban, állami szolgálati jogviszonyban, vagy más szolgálati jogviszonyban álló munkavégzők, de a közfoglalkoztatottak is. Továbbá ugyanígy kötelezően biztosítottak a díjazás ellenében munkavégzésre irányuló egyéb jogviszony keretében (megbízási szerződés alapján, egyéni vállalkozónak nem minősülő vállalkozási jogviszonyban) személyesen munkát végző személy, ha jövedelme eléri a minimálbér 30 százalékát.²⁰ Az önfoglalkoztatottak tehát elvileg automatikusan és kötelezően biztosítottá válnak, de ehhez regisztrálniuk kell a társadalombiztosítási szerveknél. Ha ez megtörténik, akkor az önfoglalkoztató mindenféle megkülönböztetés nélkül, valamennyi fent említett ellátásra jogosulttá válik.

Ugyanakkor ennek a teljes körű ellátásnak meglehetősen magas ára van a magyar rendszerben, mind a munkavállalók, mind az önfoglalkoztatók szempontjából. A munkáltató és a munkavállaló összesített járulékterhe a 2017. évi 5%-os munkáltatói járulékcsoökkentés után már ‘csak’ 40,5%. Ebből a munkáltatói járulék összesen a bruttó bér 22%-a (2016-ban még 27%-a volt), amit a

¹⁶ A társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről szóló 1997. évi LXXX. törvény (Tbj.).

¹⁷ A kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvény.

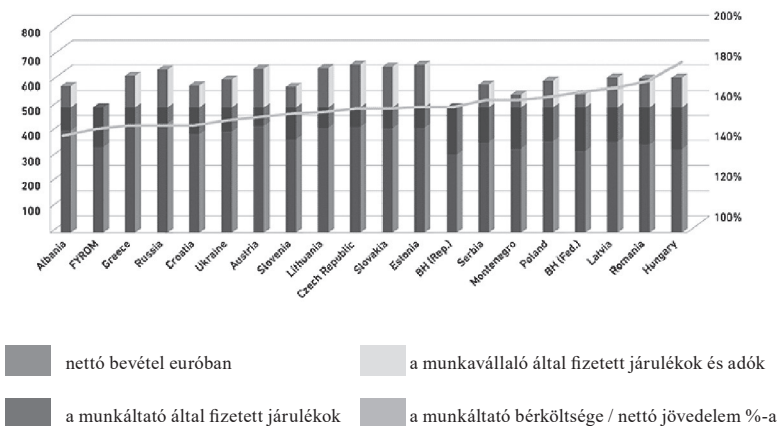
¹⁸ A társadalombiztosítási nyugellátásról szóló 1997. évi LXXXI. törvény.

¹⁹ A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról 1991. évi IV. törvény.

²⁰ Tbj. 5. §.

bruttó bérén felül kell befizetni. A munkavállalónak a bruttó béréből vonnak le további 18,5%-ot, amiből 10% nyugdíjjárulék, 7% egészségbiztosítási járulék és 1,5% munkaerőpiaci járulék.²¹ Az önfoglalkoztatók a munkavállalókkal egyező mértékű járulékot fizetnek, de azt a bevétel (10%-os átalány, vagy tételesen igazolt) költségekkel csökkentett része után kell fizetni. Ha az önfoglalkoztató biztosítottá válik, akkor a megbízott 7% egészségbiztosítási járulékot, 10% nyugdíjbiztosítási járulékot fizet, míg a megbízó terhe a 22% szociális hozzájárulási adó és a 1,5% szakképzési hozzájárulás.²²

Az önfoglalkoztatók hagyományosan azzal a trükkel minimalizálták a járulék összegét, hogy a tényleges jövedelemnél jóval alacsonyabb jövedelmet vallottak be. Ennek a csalási módszernek a kiiktatására vezették be korábban az elvárt járulékalap intézményét, ami a járulékalap törvényileg meghatározott, legkisebb összege. A nyugdíjjárulék alapja havonta legalább a minimálbér, az egészségbiztosítási és a munkaerőpiaci járulék alapja havonta legalább a minimálbér másfélszerese.²³

3. ábra: Havi bruttó 500 eurót elérő bevétel (családi adókedvezmény nélkül)

Forrás: Mazars, http://mazars-tax.webdream.hu/summarized_data

²¹ https://www.nav.gov.hu/nav/ado/jarulek/Fizetendo_jarulekok.html

²² NAV: Az önálló tevékenység és az önálló tevékenységből származó jövedelem 2017, http://www.nav.gov.hu/nav/inf_fuz

²³ Tbj. 27. § (2) bek.

A járulékok mértéke rendkívül magas régiós összevetésben. Amint a fenti ábra mutatja, a foglalkoztatás teljes költsége (adók és járulékok együttes összege) különösen kiemelkedő alacsony jövedelemnél, gyermekek nélkül. A gyermekek utáni adókedvezmény és az egységesen 15% személyi jövedelemadó miatt nagyobb jövedelemnél kevésbé kiemelkedő a munka közterhe, de a járulékok rendkívül magas mértékét ilyen esetekben az alacsony személyi jövedelemadó tompítja csak.

3.2. Olcsóbb alternatívák önfoglalkoztatóknak: kata és ekho

Amint azt a fentiekben bemutatottuk, a magyar önfoglalkoztatók járulékterhelése rendkívül magas, és különösen igaz ez régiós összevetésben. Ugyanakkor ennek az aránytalanul magas terhelésnek a megítélését tovább rontja az a tény, hogy a potenciálisan elérhető társadalombiztosítási szolgáltatások összege és minősége nagyon alacsony. Különösen igaz ez a megállapítás a nyugat-európai szolgáltatási színvonallal összehasonlítva. Az egészségügyi ellátórendszerrel kapcsolatos kritikák és problémák régóta ismertek, de javuló tendenciáról sem lehet beszélni.

Az önfoglalkoztatók várható nyugdíjának összege is rendkívül alacsony, még ha azt is feltételezzük, hogy a jelenlegi ellátási szint hosszú távon fennmarad, ami viszont meglehetősen optimista feltevés a demográfia folyamatok tükrében. Éppen ezért az alacsony nyugdíjalap miatt az önfoglalkoztatók várható nyugdíja általában közelebb lehet a jelenlegi legkisebb öregségi nyugdíj összegéhez (28.500 Ft), mint a mai átlagos nyugdíj összegéhez (kb. 120.000 Ft).²⁴ Hasonlóképpen, az álláskeresői járadék összegét is általában az elvárt járulékalap után kapják az önfoglalkoztatók, mivel spórolás miatt ennél magasabb összeget ritkán vallanak be. Ráadásul ezt az alacsony járadékot is csak 90 napra kaphatják meg munkanélkülivé válás esetén.²⁵

Mindezek alapján nem meglepő, hogy az önfoglalkoztatókat nem igazán vonzzák ezek az alacsony összegű és színvonalú jelenlegi és a messzi jövőben várható ellátások. Éppen ezért érthető, hogy a jelenlegi jövedelem maximalizálása érdekében könnyedén beáldozzák a várható ellátások egy részét. Ezt egyrészt fekete munkával (bejelentés nélkül) és szürke munkával (a ténylegesnél

²⁴ http://napicsart.blog.hu/2017/02/24/igy_valtozott_a_magyar_atlagnyugdij_az_elmult_evekben

²⁵ 1991. évi IV. törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról, 27. § (3) bek.

alacsonyabb jövedelem, az elvárt járulékalap bevallásával) érhetik el. Ezek a folyamatok viszont aláássák a látszólag stabil társadalombiztosítási helyzetüket, különös tekintettel a jövőbeni nyugdíj-jogosultságra, illetve a nyugdíj várható összegére.

Az önfoglalkoztatók tehát nem úgy tekintenek a magas járulékokra, mint egy racionális, jó üzletre, hanem sokkal inkább, mint kényszerű pénzkidobásra. Ez a probléma persze a jogalkotás számára sem újdonság vagy titok, de az általános járulékcsoökkentés túlságosan nagy bevételkiesés a költségvetés számára. Pozitív lépésnek tartjuk a járulékok 2017. évi 5%-os, illetve a következő években várható további csökkentését (kár, hogy az igen korlátozott mértékű és lassan történik). Korábban ugyanis végig másik úton járt a jogalkotó, mégpedig olcsó adózási-járadékfizetési státuszokat teremtett. Az alábbiakban ennek a folyamatnak a részleteit és kockázatait, mellékhatásait elemezzük.

A kivételes biztosított státuszokban lényegesen alacsonyabb a munkavégzés közterhe (adók és járulékok együttesen), de ezzel párhuzamosan az elérhető ellátások köre és színvonala is korlátozott. Ez egy furcsa alku, amiben az önfoglalkoztatók – jelenlegi és várható – szociális jogokról mondanak le pillanatnyi nagyobb bevételért cserébe. Az alábbiakban a két legfontosabb ilyen speciális biztosított, adózási státuszt, a) a kisadózó vállalkozások tételes adóját (kata) és b) az egyszerűsített közteherviselési hozzájárulást (ekho) vizsgáljuk.

3.2.1 Kisadózó vállalkozások tételes adója (kata)

A kisadózó vállalkozások tételes adója²⁶ a legnépszerűbb, általános közteherviselési (adózási) forma, amely az általános adózási és járulékfizetési szabályok lényegesen olcsóbb alternatívája, kifejezetten az önfoglalkoztatók számára. Ezt az adózási formát egyéni vállalkozók, egyéni cégek, kizárólag magánszemély taggal rendelkező betéti társaságok és közkereseti társaságok választhatják. A kisadózó vállalkozás a főállású kisadózó után havi 50 ezer, míg a főállásúnak nem minősülő kisadózó után havi 25 ezer forint tételes adót fizet 12 millió forint éves jövedelemig. A kisadózók mentesülnek az adóalany gazdasági tevékenységével összefüggő adók és járulékok megfizetése alól.²⁷

Ha a maximális 12 millió forint jövedelmet feltételezzük, akkor a munkavégző teljes adó- és járulékkerhelése mindössze 5% (!). De még alacsonyabb

²⁶ 2012. évi CXLVII. törvény a kisadózó vállalkozások tételes adójáról és a kisvállalati adóról.

²⁷ 2012. évi CLXVII. törvény, 9. §.

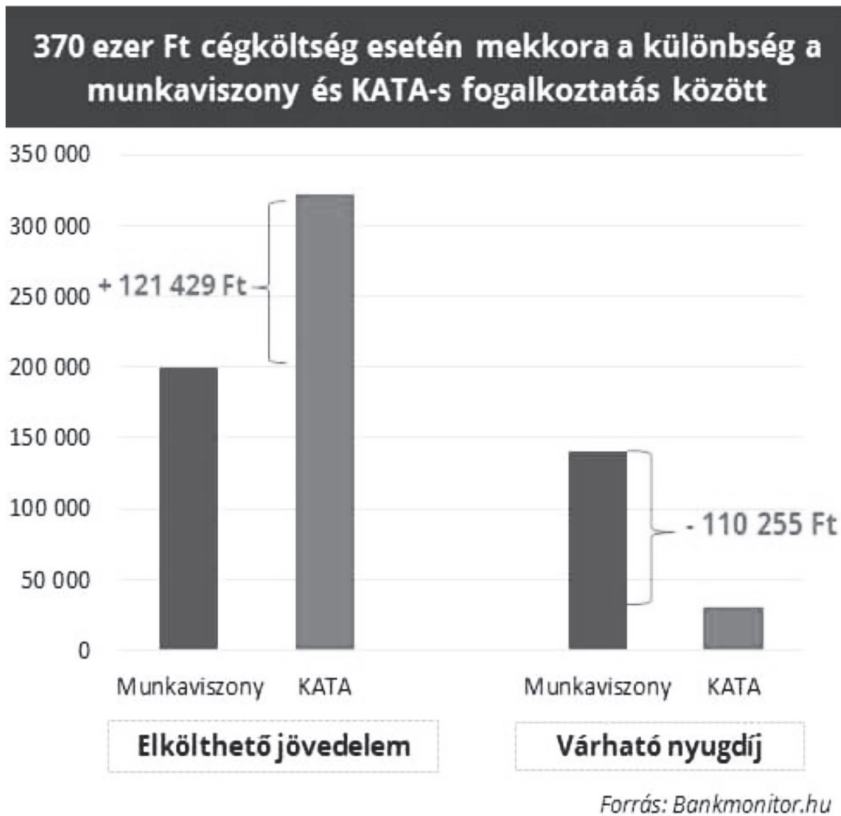
jövedelem esetén is nagyságrendekkel alacsonyabb a közteher, mint az általános biztosított jogviszonyban, ahol csak a járulékterhelés 40,5%. Így nem meglepő, hogy a kata pillanatok alatt sikertörténétté vált, legalábbis ami az azt választó önfoglalkoztatók számát illeti. Míg a kezdő évben, 2013-ban 75 ezer, addig 2016-ban a duplája, mintegy 140 ezer önfoglalkoztató választotta a kátát. Ez a szám kb. az összes magyar munkavégző 4%-a, és a regisztrált önfoglalkoztatóknak majdnem a fele.²⁸

Ki kell azonban emelni, hogy a rendkívül alacsony közteher – értelemszerűen – hasonlóan korlátozott társadalombiztosítási ellátásokkal társul. A kátát fizető főállású önfoglalkoztató (kisadózó) biztosítottnak minősül, a Tbj.-ben és a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvényben meghatározott valamennyi ellátásra jogosultságot szerezhet, ezen ellátások számításának alapja azonban csak havi 90 ezer forint, míg magasabb összegű tételes adó fizetése esetén 150 ezer forint.²⁹ Ebből az alacsony számítási alaphól viszont az következik, hogy valamennyi pénzbeni ellátása, így különösen a nyugdíja rendkívül alacsony összeg lesz.

Az alábbi ábra azt szemlélteti, hogy 370 ezer forintos havi jövedelem esetén ma majdnem akkora összeggel növelhető a nettó jövelem, mint amennyivel kevesebb a várható nyugdíj, ha feltételezzük a mai nyugdíjszabályok változatlan alkalmazását a kisadózó nyugdíjba vonulásakor. Ez a fentiek fényében jó üzletnek tűnik, amelyet igazol a kátát választó önfoglalkoztatók ugrásszerű növekedése és jelenlegi magas aránya. Ugyanakkor ez egy időzített bomba a nyugdíjrendszerben, hiszen ez a rendszer százazreket hagy majd valós nyugdíj nélkül néhány évtizeden belül, tovább növelve a nyugdíjrendszerre nehezedő nyomást.

²⁸ KOTROCZÓ Melitta: Nagyon népszerű lett a kata a NAV-nál. Üzletrész.hu, 2016. február 9. Ld. <http://www.uzletresz.hu/penzugy/20160202-kisadozo-vallalkozasok-teteles-adoja-kata-adozas-nav-adoszakerto.html>

²⁹ 2012. évi CLXVII. törvény, 8–10. §.

3.2.2. Egyszerűsített közteherviselési hozzájárulás (ekho)

Az egyszerűsített közteherviselési hozzájárulás egy másik,³⁰ régebbi (2006-ban bevezetett) és személyi körét tekintve sokkal korlátozottabb közteherviselési forma. Az egyszerűsített közteherviselési hozzájárulás-t választók száma lényegesen alacsonyabb, mint a kata esetében,³¹ hiszen az előbbi kizárólag a jogszabály által felsorolt tevékenységet folytatók, a médiában dolgozók és a művészek választhatják.³²

A munkavégző 15%-a ekho-t fizet 60 millió forint jövedelemig, míg a kifizető további 20%-ot a teljes bruttó jövedelem alapján (együtt 35% az ekho). Ezek

³⁰ 2005. évi CXX. törvény az egyszerűsített közteherviselési hozzájárulásról.

³¹ Sajnos nem állnak rendelkezésre adatok az Ekho-t választó adófizetők számáról.

³² Ld. a 2005. évi CXX. törvény 3. § (3) bekezdésében található felsorolásban.

megfizetésével teljesül a szociális hozzájárulási adó, az összes társadalombiztosítási járulék, valamint a személyi jövedelemadó, tehát valamennyi közteher. Az állami költségvetésbe fizetett ekho alapján a magánszemély egészségügyi szolgáltatásra, baleseti egészségügyi szolgáltatásra, baleseti járadékra és nyugdíjbiztosítási ellátásra jogosult.³³ Így számos pénzbeni ellátásból ki van zárva, pl. nem jár neki táppénz, a gyed, sem az álláskeresői járadék. Továbbá esetükben az öregségi nyugdíj alapja az ekho alapjának mindössze 61%-a.³⁴ Így az egyszerűsített közteherviselési hozzájárulás alapján biztosított munkavégző pénzbeni ellátásokra általában nem jogosult, míg nyugdíjként nagyon alacsony összegre számíthat. Itt tehát fokozottan érvényesek a kata esetében elmondott hátrányok és kockázatok.

	Munkavállalók	Önfoglalkoztatók – általános biztosítási jogviszony	Önfoglalkoztatók – KATA	Önfoglalkoztatók – EKHO
Társadalombiztosítási járulékok mértéke	Munkáltató: 22% Munkavállaló: összesen 18,5% – nyugdíjjárulék (10%), egészségügyi járulék (7%), munkaerő-piaci hozzájárulás (1,5%) – összesen a bruttó bér 40,5%-a.	Nyugdíjjárulék (10%), egészségügyi hozzájárulás (7% + 22%), munkaerő-piaci hozzájárulás (1,5%) – összesen 40,5% a minimálbér 100%-a / 150%-a alapján.	50.000 Ft/hó, 600.000 Ft/év, maximum 12 millió forintig.	Kifizető: 20% Munkavégző: 15% (9,5% személyi jövedelemadó, 3,9% nyugdíjjárulék, 1,6% egészségbiztosítás.
Társadalombiztosítási ellátásokra jogosultság	Valamennyi egészség-biztosítási, nyugdíjbiztosítási és munkanélküli ellátás.	Valamennyi egészség-biztosítási, nyugdíjbiztosítási és munkanélküli ellátás.	Valamennyi egészség-biztosítási, nyugdíjbiztosítási és munkanélküli ellátás, de 90.000 Ft alapján számolva.	Csak egészségügyi szolgáltatás, baleseti egészségügyi szolgáltatás, baleseti járadék és nyugdíjbiztosítási ellátás, de a nyugdíj alapja az adózott jövedelem 61%-a.

³³ 2005. évi CXX. törvény 4–8. §.

³⁴ 1997. évi LXXXI. törvény 22. § (1) bekezdés g) pontja.

4. Következtetések: társadalombiztosítási jogok vagy magasabb jövedelem?

A klasszikus, tipikus munkaviszony még ma is a munkaerőpiac és a munkajogi szabályozás szilárd alapja a közép- és kelet-európai régióban, így Magyarországon is. Az atipikus munkaviszonyok a jogharmonizáció után sem játszanak fontos szerepet, és ez a 'szereposztás' várhatóan a közeljövőben sem fog változni. Ebből következően a tradicionális bináris modell továbbra is egyeduralkodó szerepet játszik a régióban. A színlelt önfoglalkoztatás létező és terjedő jelenség, hiszen az a költségek csökkentésének népszerű és egyszerű módja. Ugyanakkor a statisztikák azt mutatják, hogy az önfoglalkoztatás mindössze a régiós munkaerőpiac 10-20%-át teheti ki, és inkább csökken, mintsem növekedik. Sajnos nincsenek adatok, de még becslések sem a színlelt önfoglalkoztatók és a gazdaságilag függő munkavégzők számáról, így nem igazán tudjuk felvázolni a az önfoglalkoztatók csoportjának belső arányait.

Az önfoglalkoztatók magyar világa is hasonlóan polarizált és összetett, hiszen itt is megtalálhatók a valódi és színlelt önfoglalkoztatók egyaránt, továbbá a gazdaságilag függő munkavégzők is. A magyar munkajogban és szociális jogban sincs meghatározva az önfoglalkoztató és a gazdaságilag függő munkavégző fogalma. A definíciós hiányosság alól egyedül a színlelt önfoglalkoztatás jelent kivételt, hiszen a munkaügyi bírói gyakorlat sokat foglalkozott az utóbbi évtizedekben a munkaviszony és az önfoglalkoztatás munkajogi elhatárolásával. Ugyanakkor indokolt volna továbbfejleszteni a definíciós rendszert a ma még hiányzó fogalmak pótlásával.

A magyar önfoglalkoztatók társadalombiztosítási helyzete látszólag megnyugtatóan rendeztetett. Ám az önfoglalkoztatók ugyanazt a régiós összevetésben kiemelkedően magas társadalombiztosítási járulékot fizetik, mint a munkavállalók. Ezért cserébe a társadalombiztosítási ellátások teljes körére válnak jogosulttá, mindenféle megkülönböztetéstől mentesen. Ugyanakkor az elérhető ellátások színvonala igen alacsony, így különösen alacsony a várható nyugdíj, álláskeresői járadék, gyed, táppénz összege. Éppen ezért az önfoglalkoztatók a társadalombiztosítási biztosított jogviszonyt rossz üzletként érzékelik, amelyből jobb kilépni, amint csak lehet.

Ennek jogszerű lehetőségét teremtette meg a magyar jogalkotó a kata és az ekho formájában. Ezek lényegesen alacsonyabb közteherért kevesebb és alacsonyabb összegű ellátást biztosítanak. Ez különösen a nyugdíjrendszerben jelent időzített bombát, hiszen százezrek maradnak majd öregkorukra érzékelhető jövedelem nélkül. De az önfoglalkoztatók amúgy sem bíznak abban, hogy a

nyugdíjrendszer jelenlegi formájában fenntartható volna, ezért ezt sem élik meg nyomós ellenérvként a magasabb mai nettó jövedelemmel szemben. A jogalkotónak azonban előbb-utóbb be kellene látnia, hogy nem annyira jó ötlet a lakosság – mai folyamatok szerint – kb. 5%-át idős korára lényegében nyugdíj nélkül hagyni. Az önfoglalkoztatók társadalombiztosítási helyzete tehát ma olyan, mint a vihar előtti Balaton: gyönyörű az ég, de hamarosan sokan bajba kerülhetnek. Ez a cikk a piros jelzés hálátlan szerepét igyekezett felvállalni.

„MONDD, TE KIT VÁLASZTANÁL?”

Választások Magyarországon 2014-ben

HAJNAL Péter*

Az országgyűlési képviselők 2014-es választása azért is volt érdekes a választási joggal foglalkozó jogászok számára, mert a korábbi, 2010-es választáshoz képest megváltozott jogszabályi feltételek mellett került sor annak megrendezésre. A legfontosabb változást a 2013. május 3-án hatályba lépett, a választási eljárásról szóló 2013. évi XXXVI. törvény (a továbbiakban: Ve.) jelentette. De említést érdemel még az országgyűlési képviselők választásáról szóló 2011. évi CCIII. törvény (a továbbiakban: Vjt.), a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény (a továbbiakban: Nektv.) is. Az új jogi szabályozás számos területen hozott alapvető változást, amelyek új jogalkalmazási kérdéseket vetettek fel. A dolgozat terjedelme nem teszi lehetővé valamennyi jogértelmezési kérdés részletes elemzését, ezért csak két témát vesz górcső alá: a jelölést és az eredmény megállapítását. Az elemzéshez a Kúria e tárgykörökben keletkezett végzéseit használtam fel.¹

1. Jelölés

Az Alaptörvény Alapvetése B. cikk (4) bekezdése értelmében „A nép a hatalmát választott képviselői útján, kivételesen közvetlenül gyakorolja.” Az Állam, Az Országgyűlés 2. cikk (4) bekezdése értelmében „A nép a hatalmát választott képviselői útján, kivételesen közvetlenül gyakorolja.” A helyi önkormány-

* Tanácselnök (Kúria).

¹ A tanulmány a választási és népszavazási eljárásokkal kapcsolatos jogorvoslat tárgykör vizsgálatára felállított Kúria Joggyakorlat-elemző Csoport részére készített elemzés alapján készült.

zatok 35. cikk (1) bekezdése alapján „A helyi önkormányzati képviselőket és polgármestereket a választópolgárok általános és egyenlő választójog alapján, közvetlen és titkos szavazással, a választók akaratának szabad kifejezését biztosító választáson, sarkalatos törvényben meghatározott módon választják.” Ezen alaptörvénybeli elvek gyakorlati szabályait tartalmazza a Ve., vagyis, hogy a választott képviselők milyen eljárás alapján nyerhetik el legitimitásuk. A politikai küzdelem folytonosságának legfontosabb pillanatai a választások, ilyenkor derül ki, hogy az országot, illetve a helyi közösséget milyen politikai párt(ok), és személy szerint kik fogják irányítani a következő választásokig.

A választási küzdelem a jelölő szervezet bejelentésével kezdődik. Sporthasonlaltal élve ez olyan, mint amikor a futók felállnak a selejtezőben a rajthoz. Ilyenkor derül ki, hogy kik vesznek részt a versenyben, de még nem tudjuk, hogy kik lesznek a döntő résztvevői (akik jelöltet, pártlistát is tudnak állítani). A Ve. 119. § (1) bekezdése alapján „Azt a szervezetet, amely jelöltet vagy listát kíván állítani, a választás kitűzését követően jelölő szervezetként be kell jelenteni a Nemzeti Választási Bizottságnál” (NVB). A következő fontos lépés a jelölt, illetve a lista bejelentése, ekkor derülnek ki a konkrét jelölti személynevek.² Ahhoz azonban, hogy ezen bejelentések jogi hatást válthassanak ki, szükséges a nyilvántartásba vétel. A Ve. 132. § (1) bekezdés alapján „Az illetékes választási bizottság minden, a törvényes feltételeknek megfelelő jelölő szervezetet, jelöltet, illetve listát – legkésőbb a bejelentését követő negyedik napon – nyilvántartásba vesz.”

A jelöléssel kapcsolatos bírósági felülvizsgálat alapvetően három csoportra osztható. Az első csoportba tartoznak azok az ügyek, amikor a választási bizottság a kérelmezőt nem vette nyilvántartásba, és ez ellen élt jogorvoslattal a kérelmező. A második csoportba tartoznak azok az ügyek, amikor a kérelmezőt nyilvántartásba vették, de kérelmének csak részben adtak helyt, és a kérelmező ezt kifogásolta, illetve amikor ellenérdekű fél magát a nyilvántartásba vételt támadta. A harmadik csoport az ajánlóív vissza nem adása miatti bírság. A választási bizottságok és a Kúria eljárásait az is befolyásolta, hogy a jogorvoslati kérelmek megfeleltek-e a Ve. eljárási szabályainak. Több esetben ugyanis az érdemi kérdésről nem lehetett dönten, mert az eljárási (formai) hiányosságok megakadályozták ezt.

² 124. § (1) bek., 129. § (1) bek.

1.1. Jelölő szervezet nyilvántartásba vétele

A Ve. 3. § 3. pontja adja meg a jelölő szervezet fogalom-meghatározását, különbséget téve az egyes választási típusok közt:

„az országgyűlési képviselők választásán a választás kitűzésekor a civil szervezetek bírósági nyilvántartásában jogerősen szereplő párt, továbbá az országos nemzetiségi önkormányzat, ha a választási bizottság a jelölő szervezetek nyilvántartásába felvette; az Európai Parlament tagjainak választásán a választás kitűzésekor a civil szervezetek bírósági nyilvántartásában jogerősen szereplő párt, ha a választási bizottság a jelölő szervezetek nyilvántartásába felvette; a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásán a választás kitűzésekor a civil szervezetek bírósági nyilvántartásában jogerősen szereplő párt, valamint egyesület, a szakszervezet kivételével, ha a választási bizottság a jelölő szervezetek nyilvántartásába felvette; a nemzetiségi önkormányzati képviselők választásán a választás kitűzésekor a civil szervezetek bírósági nyilvántartásában jogerősen szereplő nemzetiségi szervezet, ha a választási bizottság a jelölő szervezetek nyilvántartásába felvette.”

A fogalom-meghatározásból két fontos elemet kell kiemelni. Az egyik, hogy alapvető szerepe van a civil szervezetek bírósági nyilvántartásának, hiszen a választási bizottság ennek alapján tudja megállapítani a nyilvántartásba vétel jogosságát. Aki nem szerepel a nyilvántartásban, nem lehet jelölő szervezet. A másik az időfaktor: a kérelmezőnek már a választás kitűzésekor jogerősen nyilvántartásában kell lennie. Ebből következően, ha a nyilvántartási eljárás még folyamatban van: pl. a bíróság még nem döntött; bejegyezték, de azt megfellebbezték; bejegyezték, de a fellebbezési határidő még nem telt le, a kérelmező szintén nem tekinthető jelölő szervezetnek, ilyenként nem vehető nyilvántartásba.

A választási bizottság döntés-előkészítéseként a választási iroda a bejelentett szervezet létezését és adatainak hitelességét a civil szervezetek bírósági nyilvántartásában, a bejelentett jelölt adatait a központi névjegyzékben ellenőrzi.³ A kapott adatok alapján a választási bizottság vagy nyilvántartásba veszi, vagy

³ Ve. 133. § (1) bek.

visszautasítja a jelölő szervezet nyilvántartásba vételét, ha bejelentése a törvényes feltételeknek nem felel meg.⁴

1.1.1. A jelölés bejelentésére jogosult személy

A Párt jelölő szervezetként való nyilvántartásba vételét kérte X. Y. elnökségi tag, csatolva a nevére szóló elnöki meghatalmazást. Ugyancsak kezdeményezte a párt jelölő szervezetként való nyilvántartásba vételét Z. Zs., alelnök. A szervezet nyilvántartási adatai szerint a társadalmi szervezet képviselőjeként az elnök és Z. Zs. alelnök került megnevezésre. Az NVB határozatával a pártot mint jelölő szervezetet – annak törvényes képviselője, Z. Zs. által benyújtott kérelme alapján választási nyilvántartásba vette, egyben határozatának indoklásában az X. Y. által benyújtott nyilvántartásba vétel iránti kérelmet visszautasította. A Kúria is vizsgálta eljárásában hogy ki tekinthető a párt képviselőjére jogosult személynek, hiszen csak az jelentheti be a jelölő szervezetet.⁵ Ezt pedig csak a civil szervezetek bírósági nyilvántartásában lehet ellenőrizni, amely tartalmazza a bejelentett képviselő nevét és lakóhelyét. A képviseletre jogosult személyen tehát – a Ve. 119.§ (2) bekezdésének vonatkozásában – a szervezet képviseletére a bírósági nyilvántartás szerint jogosult személy értendő. Az elnök által adott meghatalmazás tehát nem elegendő, nem helyettesítheti a bírósági nyilvántartás adatait. Az ügy speciális jellegét adta, hogy a NVB a pártot mint jelölő szervezetet nyilvántartásba vette, így határozata rendelkező részben nem utasíthatta vissza – más okból – annak nyilvántartásba vételét. Ezért csak az indoklása tartalmazta az X. Y. által benyújtott kérelem elutasítását, amely – a Kúria szerint – az ügy érdemére ki nem ható eljárási szabálysértésnek minősíthető, és mint ilyen a határozat hatályon kívül helyezését nem alapozta meg.⁶

1.1.2. A jelölő szervezet neve

A Párt kérelmezőt az NVB jelölő szervezetként nyilvántartásba vette, ugyanakkor nem engedélyezte a kérelmező számára az X. Y. rövidített név és az ezen elnevezést tartalmazó embléma használatát. Az ügyben a Ve. 134. §-t kellett

⁴ Ve. 133. § (2) bek.

⁵ Ve. 119. § (2) bek.

⁶ Kvk.II.37.146/2014/2.

értelmezni, amely szerint: „A jelölő szervezet rövidített neve a civil szervezetek nyilvántartásában szereplő rövidített név, ennek hiányában a jelölő szervezet bejelentésekor megjelölt egyéb rövidített név, amely azonban nem lehet azonos más szervezetnek a civil szervezetek bírósági nyilvántartásába vagy a jelölő szervezetek, jelöltek és listák nyilvántartásába már bejegyzett nevével vagy rövidített nevével.” A Kúria szerint a Ve. 134. § az „egyéb rövidített név” kifejezést használja, nem pedig a kérelmező szerinti „egyéb rövid név” fordulatot. Ez pedig értelemszerűen nyelvtani kapcsolatot jelent a használt, nyilvántartott teljes névvel [annak csak egy szava, nyelvtani szabályok szerinti rövidítése, betűiből, egyes elemeiből alkotott (mozaik)szó, stb.]. Az X. Y. mint szóösszetétel nem szinonimája a párt nevében szereplő szótársulásnak, így ezen az alapon a kérelem nem egyeztethető össze a szabályozás céljával, de logikájával sem. A kérelmező ugyan kezdeményezte nevének módosítását, de az eljárás még folyamatban van, így az nem vehető figyelembe.⁷

Más ügyben az ellenérdekű fél állította a névazonosságot. Az NVB az X. Y. pártot jelölő szervezetként nyilvántartásba vette. Egy másik, Z. ZS. párt a határozat megváltoztatását, a jelölő szervezet nyilvántartásból való törlését kérte arra való hivatkozással, hogy az NVB olyan jelölő szervezetet vett nyilvántartásba, amelynek neve megtéveszti a választókat, mivel az X. Y. párt neve a Z. Zs. nevével összetéveszthető, a két párt logója is a megtévesztésig hasonló. A Kúria kifejtette, hogy a törvényes feltételeknek megfelelő szervezetet nyilvántartásba kell venni. Ennek során a Ve. 133. § (1) bekezdése értelmében ellenőrizni kellett, hogy a kérelmező a civil szervezetek nyilvántartásába bejegyzett szervezet-e, (az X. Y. párt 2009. július 7. óta nyilvántartásba vett szervezet). A jelölő szervezet a civil szervezetek nyilvántartásába bejegyzett nevét, rövidített nevét használhatja, a Ve. 134. §-ban meghatározott „azonossági tilalom” azonban csak a civil szervezetek nyilvántartásába bejegyzett rövidített neve, illetve bejegyzett rövidített név hiányában a bejelentéskor megjelölt egyéb rövidített neve tekintetében vizsgálható, az nem lehet azonos más szervezetnek a civil szervezetek nyilvántartásába vagy a jelölő szervezetek nyilvántartásába már bejegyzett nevével vagy rövidített nevével. A bejegyzett nevét használhatja a szervezet, nem volt figyelembe vehető a jelölő szervezet – kérelmező által állított – névhasználatának megtévesztésre alkalmassága, a jogellenes névhasználat miatt indított bírósági eljárás tényét nem kellett vizsgálni.⁸

⁷ Kvk.II.37.110/2014/2.

⁸ Kvk.II.37.145/2014/2.

Bár ebben az eljárásban nem merült fel ez a kérdés, de a jövőre nézve fontos megjegyezni, hogy a rövidített név használatánál az „azonossági tilalom” nemcsak a más szervezetnek a civil szervezetek nyilvántartásába már bejegyzett nevével vagy rövidített nevével kapcsolatban állhat fenn, hanem a jelölő szervezetek nyilvántartásába már bejegyzett nevével vagy rövidített nevével is. Így előfordulhat az az eset, hogy a kérelmező a civil szervezetek nyilvántartásába bejegyzett rövidített nevét nem használhatja, mert azonos más szervezetnek a jelölő szervezetek nyilvántartásába már bejegyzett nevével vagy rövidített nevével. Ilyen esetben a jelölő szervezetek nyilvántartásába vétele „erősebb”, mint a civil szervezetek nyilvántartásába vétele.

1.1.3. A jelölő szervezet jogalanyisága

Ahogy a bevezetőben már utaltunk rá, jelölő szervezet csak a választás kitűzésekor a civil szervezetek bírósági nyilvántartásában jogerősen szereplő jogalany lehet. Ennek ellenőrzését a választási iroda végzi el, megkeresve az illetékes bíróságot. Az így kapott adatok (bejegyzés megtörténte, annak jogerőre emelkedésének napja) hitelességének ellenőrzésére azonban nincs hatásköre, azt közhitelesnek kell tekintenie. A bírósági nyilvántartás adatait az ellenérdekű fél a választási eljárásban sikeresen nem támadhatja, a választási bizottságnak nincs hatásköre ennek elbírálására.

Az első példa szerint a kérelmező kifogást terjesztett elő a NVB-nél a párt bírósági nyilvántartásba vétele miatt, állítva, hogy a párt nyilvántartásba vételére az Etv. 4. § (1) bekezdésébe ütközően került sor, így a nyilvántartásba vett párt mint jelölő szervezet nem rendelkezik jogi személyiséggel. A NVB elnöke levelében arról tájékoztatta a kérelmezőt, hogy a pártnak jelölő szervezetként való nyilvántartásba vétele miatt benyújtott kifogásokat korábbi határozataival már elbírálta, a beadványában foglaltak nem minősülnek választási ügynek, a választási bizottságoknak nincs hatáskörük az abban foglaltak elbírálására.

A Kúriának két kérdésben kellett döntenie: az NVB-nek határozatot kellett volna hoznia, vagy elég volt-e a válaszlevél, és megállapítható-e a hatáskör hiánya? A Kúria a Ve. 222. § (1) bekezdésében foglaltakra is figyelemmel, a Legfelsőbb Bíróság 3/1998. KJE jogegységi határozatának megfelelő alkalmazásával, a választási szerv válaszlevelét – annak tartalma alapján – hatáskör hiányát megállapító és emiatt a kifogást érdemi vizsgálat nélkül elutasító „határozatnak” tekintve, a kérelmező bírósági felülvizsgálati kérelmét határozat ellen előterjesztett jogorvoslatnak, a kérelmezőt a kifogása el nem bírálása

miatt az ügyben érintettnek, és ezért a jogorvoslat előterjesztésére jogosultnak minősítette, a jogorvoslatot pedig érdemben vizsgálta és bírálta el. A hatáskör hiányát megállapító döntés miatt a Ve. 217. (2) bekezdés szerinti eljárás nem volt alkalmazható. A hatáskör kapcsán kifejtette a Kúria, hogy a választási bizottság a jelölő szervezet nyilvántartásba vételekor a Ve. 133. § (1) bekezdése szerint lefolytatott ellenőrzés során vizsgálja a szervezet bírósági nyilvántartási adatait, ezen túlmenően hatásköre a bejegyzett szervezet vonatkozásában a választási eljárás során nincs. A kifogásban foglaltak nem minősülnek választási ügynek, emiatt a választási bizottságok hatáskörének hiánya állapítható meg.⁹

A másik példában az egyesület jelölő szervezetenkénti nyilvántartásba vételét a NVB visszautasította, mert a Törvényszék tájékoztatásából megállapíthatóan a kérelmező a választás kitűzésének napján nem szerepelhetett jogerősen nyilvántartásba vett egyesületként a civil szervezetek bírósági nyilvántartásában. A Kúria döntésében hivatkozott a Ve. 3. § 3. pontjára, 133. §-ának (1) bekezdésére, 133. § (2) bekezdésére. A régi és az új Ptk. szabályai, továbbá az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról szóló 2011. évi CXXV. törvény 4. § (2) bekezdése értelmében az egyesület a bíróságnál vezetett jogerős nyilvántartásba vétellel és a jövőre nézve (*ex nunc* hatállyal, konstitutív jelleggel) nyeri el jogi személyiségét. A köztársasági elnök a választást 2014. július 23-án tűzte ki, a kérelmező nyilvántartásba vételéről rendelkező végzés 2014. július 21-én kelt, ez ellen az érdekelt, illetve az ügyész is 15 napon belül fellebbezéssel élhet, ezért a kérelmező nem volt bírósági nyilvántartásba jogerősen bejegyzett egyesület.¹⁰

1.1.4. A jelölő szervezet alapszabálya

A Ve. 3. § 3. pontja alapján a nemzetiségi önkormányzati képviselők választásán jelölő szervezet a választás kitűzésekor a civil szervezetek bírósági nyilvántartásában jogerősen szereplő nemzetiségi szervezet lehet. A választási bizottságnak azonban egyéb, speciális jogszabályhelyekre is figyelemmel kell lennie a nyilvántartásba vételekor. A Nektv. 58. § (1) bekezdése, valamint 60. § (1) bekezdése alapján a nemzetiségi önkormányzati képviselők választásán jelöltet és listát nemzetiségi szervezet állíthat. Nemzetiségi szervezet a 2. § 14. pontja értelmében pedig, a párt és a szakszervezet kivételével, a civil

⁹ Kvk.II.37.479/2014/2.

¹⁰ Kvk.V.37.834/2014/2.

szervezetek bírósági nyilvántartásában szereplő olyan egyesület, amelynek alapszabályában rögzített célja az e törvény szerinti, konkrétan megjelölt nemzetiség képviselése. Ebből következően a választási bizottságoknak és a Kúriának is az alapszabályban rögzített célt, és nem a kifejtett tevékenységet kell vizsgálnia.

A példa szerint az egyesület a kérelmezőt a MTVB a nemzetiségi önkormányzati képviselők 2014. évi választásán jelölő szervezetként nyilvántartásba vette. A NVB megváltoztatta döntését, és a jelölő szervezetként történő nyilvántartásba vételét visszautasította, azzal az indokkal, hogy a kérelmező alapszabályát megvizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy az alapszabályban az egyesület céljaként kizárólag X. város és külföldi testvérvárosa közötti kapcsolat előmozdítása, valamint a helyi kisebbséggel történő kapcsolattartás szerepel. Ez a cél azonban nem teljesíti a Nektv. 2. § 14. pontja által előírt feltételt, mert nem foglalja magában a német nemzetiség képviselését.

A Kúria ugyancsak vizsgálta a kérelmező alapszabályában foglaltakat, megállapítva, hogy az alapszabály 3. pontja szerint az egyesület célja a kapcsolatok szélesítése és ápolása a város németországi testvérvárosával, a két város lakosságának minél szélesebb körű kapcsolatteremtése mind nyelvi, kulturális, szakmai, mind pedig oktatási téren; a két város történelmi kapcsolatának megismertetése; a két város oktatási intézmények tanulói, tanárai közötti kapcsolatok kiszélesítése, létrehozása mind a nyelvtanulás, mind pedig kölcsönös vendégfogadás céljából; kapcsolattartás a helyi kisebbséggel. Ezen célok közt tehát nem szerepel a nemzetiség képviselése. A bírósági felülvizsgálati kérelemben a kérelmezők a Nektv. 2. § 15. pontjában foglaltakra hivatkoztak, és az egyesület tevékenységét részletezték. Ezzel szemben megállapítható, hogy a Nektv. 58. § (1) bekezdése a 2. § 14. pontja szerinti nemzetiségi szervezetet kívánja meg jelöltállítóként, aminek következtében egyedül az alapszabályban rögzített cél, és nem a kifejtett tevékenység vizsgálendő a kérelmező megítélésekor.¹¹

1.2. A jelölt és az országos lista nyilvántartásba vétele

A jelölőszervezetek nyilvántartásba vétele utáni fontos mozzanat az egyéni választókerületi képviselőjelöltek, majd az országos lista (pártlista vagy nemzetiségi lista) állítása és nyilvántartásba vétele. A választási rendszer vegyes jellegéből fakadóan a két nyilvántartás egymásra épül. Először egyéni választókerületi

¹¹ Kvk.II.37.906/2014/4.

képviselőjelöltet kell állítani, majd meghatározott számú és területű jelöltállítás alapján lehet országos listát állítani. A jelöltállítás legneuralgikusabb eleme a korábban alkalmazott ajánlószelvény („kopogtató cédula”) rendszere volt, amellyel kapcsolatban szinte minden választáskor visszaélések gyanúja merült fel. Az ajánlási rendszer ugyanakkor nemzetközileg is elfogadott gyakorlat. Elég, ha csak a Velencei Bizottság „Code of Good Practice in Electoral Matters” című dokumentumára utalunk, amely szerint az egyéni jelöltek és a listák állítása meghatározott számú aláírások összegyűjtéséhez köthető.¹² A dokumentum azt is rögzíti, hogy a jelöltté váláshoz vagy lista állításához a törvény ne követelje meg a választókerület választópolgárai több mint egy százalékának aláírását.¹³

A Vjt. és az új Ve. megtartotta ugyan az ajánlási rendszert, de átalakította, bevezetve az „ajánlóív-rendszert”. A szükséges ajánlások száma is változott (csökkent), jelenleg a Vjt. 6. § alapján az egyéni választókerületben a jelöléshez legalább 500 választópolgár ajánlása szükséges. A 8. § (1) bekezdése értelmében pártlistát az a párt állíthat, amely – legalább kilenc megyében és a fővárosban – legalább 27 egyéni választókerületben önállóan jelöltet állított. A 9. § (2) bekezdése alapján pedig a nemzetiségi lista állításához a névjegyzékben nemzetiségi választópolgárként szereplő választópolgárok legalább egy százalékának ajánlása, de legfeljebb 1500 ajánlás szükséges.

A jelölt és országos lista nyilvántartásba vételével kapcsolatos választási bizottsági és bírósági jogorvoslatok természetesen akkor adódnak, amikor vitatott a Vjt.-ben meghatározott szükséges számok megléte. Ismételten utalnunk kell arra, hogy ha a jogorvoslatot kérő nem tartja meg az adott jogorvoslatra vonatkozó törvényi szabályokat (alaki, tartalmi), akkor érdemben nem vizsgálható. A vizsgált esetek túlnyomó többsége ilyen hibát tartalmazott (jogszabálysértés-megjelölés, székhely, nyilvántartási szám hiánya), így nem lehetett érdemi felülvizsgálatot tartani. Ugyanakkor ezek az ügyek elemezték a fellebbezés kötelező alaki és tartalmi elemeit, amik szintén fontosak a választási bizottságok törvényes eljárásának megítélése szempontjából.

1.2.1. A jelölt nyilvántartásba vétele

Az OEVB a párt kérelmező jelöltjeként indulni szándékozó X. Y. egyéni képviselőjelöltként történő nyilvántartásba vételét visszautasította, mert a jelölt

¹² I.1.3.i. pont.

¹³ I.1.3. ii. pont.

csak 483 érvényes ajánlást gyűjtött össze. A NVB a fellebbezést a Ve. 231. § (1) bekezdés d) pontja alapján érdemi vizsgálat nélkül elutasította, mivel a beadványozó konkrét jogszabálysértés megjelölése nélkül kérte az ajánlások felülvizsgálatát. A Kúria döntése is megerősítette, hogy a Ve. 224. § (3) bekezdése a) pontja alapján a fellebbezésnek tartalmaznia kell a kérelem Ve. 223. § (3) bekezdése szerinti alapját, az a) pontja értelmében azt jogszabálysértésre hivatkozással lehet benyújtani. A fellebbezésben ugyan megjelöltek jogszabályhelyeket, de hogy e körben mi volt a konkrét jogszabálysértés (tényállás, bizonyítékok, jogi okfejtés), azt már nem részletezték, a fellebbezés hiányait a felülvizsgálati eljárásban már pótolni nem lehet.¹⁴

A párt jelölő szervezet adott jelöltjének nyilvántartásba vételét, a jelöléshez szükséges elegendő számú ajánlás hiányára hivatkozással, visszautasították. X. Y. kérelmező mint a jelölő szervezet elnöke fellebbezéseit a NVB érdemi vizsgálat nélkül elutasította a jelölő szervezet székhelyének hiányára utalással. A kérelmező felülvizsgálati kérelmeiben állította, hogy a fellebbezéseket magánszemélyként nyújtotta be, ezért nem volt kötelező tartalmi elem a székhely feltüntetése, a kérelem benyújtójának lakcímét azonban tartalmazta. A Kúria megállapította, hogy a fellebbezéseket X. Y. mint a párt elnöke terjesztette elő, megjelölve egyúttal a párt nyilvántartási számát is. A NVB a Ve. 224. § (3) bekezdés b) pontját helytállóan alkalmazta, a jelölő szervezet által benyújtott fellebbezésnek tartalmaznia kell a jelölő szervezet székhelyét. Ennek az adatnak a hiányában a fellebbezést a Ve. 231. § (1) bekezdés d) pontja alapján érdemi vizsgálat nélkül el kellett utasítani. A Kúria fontos eljárási szabályként utalt arra is, hogy a kérelmező által kért, a NVB határozatát hatályon kívül helyező, és a NVB-t új eljárásra kötelező döntés a Ve. 231. § (5) bekezdésére figyelemmel nem is hozható, a bíróság csak a megtámadott határozat helybenhagyására vagy megváltoztatására jogosult.¹⁵

Az OEVB a párt jelöltjének nyilvántartásba vételét visszautasította, mert az átvett ajánlóíveken csak 467 érvényes ajánlás szerepelt. A NVB fellebbezést érdemi vizsgálat nélkül elutasította, mert nem tartalmazta a bírósági nyilvántartásba vételi számot. A kérelmező szerint Ve. a bírósági nyilvántartásba vételi szám definícióját nem tartalmazza, a bíróság honlapján a Civil Szervezetek Névjegyzéke megyei nyilvántartási szám, országos nyilvántartásbeli azonosító és határozat száma rovatokat tartalmaz, olyan, hogy nyilvántartásba vételi szám nincs a bírósági nyilvántartásban, a nyilvántartási számként a bírósági bejegyzés

¹⁴ Kvk.I.37.221/2014/2.

¹⁵ Kvk.III.37.226/2014/3. plusz 17 db hasonló ügy.

lajstromszámának alkalmazását kell érteni. A Kúriának kifejtette, hogy a Ve. 224. § (3) bekezdés c) pontja értelmében a fellebbezésnek tartalmaznia kell a jelölő szervezet bírósági nyilvántartásba vételi számát. A párt nyilvántartási adataira vonatkozó kivonatból egyértelműen kitűnik, hogy mi a szervezet nyilvántartási száma, amely nyilvánvalóan nem azonos a bírósági lajstromszámmal. Ez a Bíróság honlapján lévő Civil Szervezetek Névjegyzéke szerinti megyei nyilvántartási szám évszám jelzése nélkül, más azonosító (bírósági lajstromszám, országos nyilvántartásbeli azonosító) azonban nem felel meg.¹⁶

1.2.2. Az országos lista nyilvántartásba vétele

A Vjt. 8. § (1) bekezdése értelmében „pártlistát az a párt állíthat, amely – legalább kilenc megyében és a fővárosban – legalább 27 egyéni választókerületben önállóan jelöltet állított.” Látható, hogy a pártlista az egyéni választókerületi jelöltállításra alapul. Feltételrendszere kettős: területileg feltétel, hogy a párt minimum kilenc megyében és kötelezően a fővárosban állítson jelöltet. Másrészt kötelező minimumként az összes, 106 egyéni választókerületből legalább 27-ben állítson jelöltet. Bármely feltétel hiánya kizárja a pártlista állítását. Példaként: ha 10 megyében plusz a fővárosban, de összesen csak 26 választókerületben állított jelöltet; vagy 9 megyében 29 választókerületben állított jelöltet, de a fővárosban egyet sem, nem állíthat pártlistát. Ennek esetleges alkotmányossági kérdését (különbségtétel megye és főváros közt) a Ve. rövid határidejeire is tekintettel a Kúria nem vizsgálhatta.

Már a 2014-es választást megelőzően is felmerült az a jogi kérdés, hogy a NVB köteles-e bevárni az egyéni választókerületi jelöltállításra kapcsolatos jogorvoslati eljárást, amely befolyásolhatja a fenti kötelező számot. A válasz egyértelműen az, hogy nem. Ugyanakkor megállapítható, hogy míg a Ve. 254. § (2) bekezdése szabályozza az utólagos korrekciót a pártlista törlése tekintetében, ez a szabályozás hiányzik abban az esetben, ha a szükséges választókerületben állított jelöltszám az időközbeni jogorvoslat(ok) eredményeként megvan. Ez a kérdés azonban már a jogalkotásra tartozik: vagy a pártlistaállításra kapcsolatosan a Ve. 254. § (1) bekezdése is lehetővé tehesse az utólagos korrekciót, vagy a NVB felfüggeszthesse az eljárást a jogorvoslatok eredményének bevárásáig.

A NVB a párt pártlista nyilvántartásba vételét visszautasította, mert a kérelmező a fővárosban és kilenc megyében összesen csak 21 egyéni választó-

¹⁶ Kvk.III.37.281/2014/3.

kerületi jelöltet állított. A Párt ugyan 41 fő jelöltet állított, de ebből 16 jelöltet az illetékes EOVB nem vett nyilvántartásba, akik fellebbezéssel éltek, de elbírálásuk még nem történt meg. Nézete szerint az országos lista bejelentésére vonatkozó határidő jogvesztő, így amennyiben az NVB határozata jogerőre emelkedik, a kérelmező annak ellenére is elesik az országos lista állításának lehetőségétől, ha az időközben elbírált fellebbezések nyomán teljesíteni tudná a Vjt. 8. §-ban írt követelményt. A Kúria álláspontja szerint a pártlista nyilvántartásba vétele tárgyában Ve. 254. § (1) bekezdése szerint kell döntenit, és nem a már nyilvántartásba vett pártlista törlésére irányadó (2) bekezdés szerint. A listaállításhoz szükséges egyéni jelöltállítás kérdését, a feltételek időbeli teljesülésének követelményét a Kúria (Legfelsőbb Bíróság) már a választási eljárásról szóló 1997. évi C. törvény (régí Ve.) hatálya alatt is vizsgálta (Kvk.I.37.369/2010/2., Kvk.VI.37.361/2010/2.). A korábbi elvek és a hatályos szabályozás összevetésével is az állapítható meg, hogy az NVB a lista benyújtása időpontjában vizsgálja a feltételeket. A Ve. más jogorvoslatok bevárását, erre nézve esetlegesen az eljárás felfüggesztését, a határozathozatal elhalasztását nem szabályozza.¹⁷

Egy másik ügyben a NVB határozatával a párt pártlista-nyilvántartásba vételét visszautasította, mert bár 11 megyében összesen 38 egyéni választókerületi jelöltet állított, Budapesten egyet sem. A kérelmező arra hivatkozott, hogy nem lehet különbséget tenni a fővárosi és megyei területi egységek között. A Kúria azonban ezt az érvelést nem fogadta el. A Vjt. 8. § (1)–(2) bekezdései egyértelműen fogalmaznak, amikor megállapítanak kötelező számú választókerületet (27), és kötelező területei egységeket is (megyei, fővárosi). Bármelyik feltétel hiánya esetén a nyilvántartásba vételi kérelmet vissza kell utasítani. A kérelmező a fővárosban is köteles lett volna legalább egy egyéni választókerületi jelöltet állítani.¹⁸

1.3. Az ajánlóív vissza nem adása miatti bírság

A jelölt ajánlására a korábbi ajánlószelvény (ún. kopogtató cédula) helyett a Ve. 120. § (1) bekezdése az ajánlóívet vezette be. Az ajánlóívet nem a választópolgár kapja meg, hanem a független jelöltként indulni szándékozó választópolgár, illetve a jelölő szervezet a jelölt nyilvántartásba vételére illetékes választási bizottság mellett működő választási irodától igényelheti a választás kitűzését

¹⁷ Kvk.I.37.218/2014/2.

¹⁸ Kvk.I.37.219/2014/3.

követően.¹⁹ Fontos változás volt, és a tapasztalatok szerint sokan nem vették elég komolyan, hogy a határidőben le nem adott ajánlóív miatt a Ve. bírságot vezetett be, aminek kiszabása hivatalból történik, a választási bizottságnak nincs mérlegelési jogkörre. A bírság összege a 124. § (2) bekezdése alapján minden be nem nyújtott ajánlóív után a kötelező legkisebb munkabér havi összegének fele. Ez a 2014-es választások idején ajánlóívenként 50 750 forint volt.²⁰ A bírság, ha azt a kötelezett az azt kiszabó határozat jogerőre emelkedésétől számított 15 napon belül nem fizette meg, a Ve. 219. § (3) bekezdése alapján adók módjára behajtandó köztartozásnak minősül, amelyet a Nemzeti Választási Iroda (NVI) megkeresésére az állami adóhatóság szed be. Tudomásom szerint nem áll rendelkezésére hivatalos adat, hogy összesen milyen nagyságrendű bírság került kiszabásra, és abból mennyi került befizetésre, illetve behajtásra. A Kúria elé került ügyek összesen megközelítették a 250 millió forint bírságot, ebből az egyik párt **egymaga 99 391 250 forint** bírságot vitatott. A Kúria által elbírált ügyekben 12 párt (illetve jelölő szervezet) és 3 független jelölt volt érintett. A felülvizsgálati kérelmeik sokban hasonlatosak voltak, de voltak egyediesíthető hivatkozások is.

Szinte valamennyi felülvizsgálati kérelem vitatta a bírság objektív jellegét. Hivatkoztak önhibájukon kívül álló eseményekre (betegség, lopás, rosszullet, választási iroda mulasztása), amelyek kimentik a mulasztásukat, illetve esetenként alkalmazhatónak tartották a Pp. igazolásra vonatkozó szabályait is. A Kúria tanácsai ezen jogkérdéssel kapcsolatban egyöntetűen kifejtették, hogy a Ve. 10. § (1) bekezdés alapján a Ve.-ben meghatározott határidők jogvesztők, ebből eredően a mulasztás kimentésére nincs lehetőség. Az ajánlóívek átadásának elmulasztása miatt a kötelezett objektív felelősséggel tartozik, a mulasztáshoz vezető egyedi körülmények értékelésére, mérlegelésére, méltányosság gyakorlására ez okból nincs lehetőség. Erre figyelemmel a választási szerveknek elegendő a mulasztás tényének megállapítása, egyéb körülmény vizsgálata szükségtelen.²¹ A felelősség objektív jellegét nem a törvény szóhasználata, hanem a szabályozás tartalma dönti el. A 124. § (2) bekezdés következményként köti a bírságot a mulasztáshoz, és olyan szabályozást nem tartalmaz, amely egyéni körülmény vizsgálatára hatalmazza fel a választási szerveket. Ezt a lehetőséget a kérelmező

¹⁹ Ve. 124. § (1) bek.

²⁰ 483/2013. (XII. 17.) Korm. rendelet 2. § (1) bek.

²¹ Kvk.III.37.262/2014/2.

által felhívott 2. § (1) bekezdés e) pontjának alapelve sem teremti meg, mivel az alapelv önmagában konkrét eljárási szabályt és jogintézményt nem pótol.²²

A Kúria foglalkozott ezen bírság, illetve a kifogás elbírálásánál kiszabható bírság elhatárolásával is. Itt rámutatott arra, hogy az ajánlóívek átadásának elmulasztása miatt a kötelezett (jelölt, illetve jelölő szervezet) objektív felelősséggel tartozik, a mulasztáshoz vezető egyedi körülmények értékelésére, mérlegelésére, méltányosság gyakorlására és ez okból a bírság kiszabásának mellőzésére, vagy alacsonyabb összegű bírság kiszabására nincs lehetőség. A Ve. ezen jelöltállításra vonatkozó speciális rendelkezését nem írja felül az általános jogorvoslati szabályai között elhelyezkedő 219. § (1)–(2) bekezdése. Ebben az esetben a választási bizottság a kifogásról való döntés során – ha a kifogásnak helyt ad – szabhat ki bírságot a választási kampány szabályainak megsértése, illetve a 124. § (2) bekezdésében és a 155. §-ban foglalt kötelezettség megszegése esetén. A választási eljárás jelöltállítási szakaszában, a vonatkozó speciális szabály alkalmazásakor, a választási szerveknek elegendő a mulasztás tényének megállapítása, egyéb körülmény vizsgálata szükségtelen.²³

Esetenként az Alaptörvény, illetve az Európai Unió Alapjogi Charta alapelveire hivatkoztak (tisztességes eljárás, tulajdonjog, alapvető jogok érvényesítése, arányosság). A Kúria szerint a kérelmező Ve. szabályozásának alaptörvény-ellenességére hivatkozása legfeljebb alkotmányjogi panasz tárgya lehet, a Charta pedig uniós joggal érintett szabályozás esetén alkalmazható, és a Ve. jelen ügyben vitatott szabályai nem az uniós jogon alapulnak, ezért e hivatkozás is alaptalan.²⁴ A kérelmező felülvizsgálati kérelmében arra az esetre, ha a Kúria a megtámadott döntést helybenhagyná, alkotmányjogi panaszt terjesztett elő, amit a Kúria a Ve. 233. § (1) bekezdésére figyelemmel idő előttinek minősített.²⁵

E témakörnél is előfordult, hogy az NVB és a Kúria alaki hiányosság (pl. személyi azonosító hiánya) miatt nem tudta érdemben vizsgálni a fellebbezést, illetve a felülvizsgálati kérelmet.

Az ajánlóív vissza nem adása miatti bírság körében hozott határozatok közül a Kúria csak egy esetben változtatta meg az NVB döntését. Ez olyan speciális eset volt, amelyben igazoltnak látta, hogy a kérelmező eleget tett az ajánlóív határidőben történő visszaadási kötelezettségének. Az OEVB a kérelmezőt 2 537 500 forint bírsággal sújtotta, mert az ajánlóíveket a törvényi határidőn túl

²² Kvk.II.37.294/2014/2.

²³ Kvk.I.37.304/2014/3.

²⁴ Kvk.III.37.312/2014/3.

²⁵ Kvk.V.37.265/2014/2.

adták át a választási irodának. Ugyanakkor hivatkozott a jóhiszemű és rendeltetésszerű joggyakorlás alapelvére, a bírság mértéke nem terjedhet túl a jelölő szervezet felelősségének mértékén. A jelölő szervezet képviselője ugyanis a határidőt megelőzően megjelent az ajánlóívek leadása céljából, de a választási iroda az ajánlóíveket átadni szándékozó személy képviseleti jogosultsága igazolásának hiánya miatt azokat nem vette át. A felelősség arányos megosztásának figyelembe vételével – az OEVB a bírság számításának alapját az átvett 100 db ajánlóív 50%-ában, azaz 50 db ívben határozta meg. A NVB határozatával az OEVB határozatát megváltoztatta, és a jelölő szervezetet az ajánlóívek átadási kötelezettségének elmulasztása miatt 5 075 000 forint összegű bírsággal sújtotta, azaz az OEVB által megállapított 50%-os bírságot 100%-ra módosította. Az OEVB hivatalból köteles bírságot kiszabni, nincs mérlegelési jogköre.

A Kúria az ügy irataiból megállapította, hogy az OEVB elismerte, hogy az átvételt azért tagadta meg, mert az átadótól meghatalmazást kért, holott a vonatkozó előírások szerint meghatalmazás nélkül, bárki átadhatja az íveket az OEVI-nek. Az OEVB határozatban keveredik az ajánlóívek határidőn belül történő le nem adása esetén kiszabható bírság felelősség alapú és objektív rendszere. Ezzel szemben a NVB és a Kúria gyakorlata szerint Ve. 124. § (2) bekezdésbe foglalt bírság objektív jellegű. A NVB azonban nem a tényállásnak megfelelően alkalmazta a Ve. 124. § (2) bekezdését. A tényállás szerint ugyanis a jelölő szervezet az ajánlóíveket leadás céljából határidőben eljuttatta a választási irodába, de a választási iroda tévedett, amikor az ajánlóíveket átadni szándékozó személy képviseleti jogosultsága igazolásának hiánya miatt nem vette át az ajánlóíveket. A Kúria az ügy sajátosságára tekintettel megállapította, hogy a jelölő szervezet a Ve. 124. § (2) bekezdésben foglalt kötelezettségének eleget tett.²⁶

A perköltség kérdése is felmerült ebben az ügyben, mert a kérelmező kérte a Kúriát, hogy kötelezze a kérelmezettet perköltség megfizetésére. A 2/2010. KK. vélemény szerint a választási bizottság határozatának bírósági felülvizsgálata iránti nemperes eljárás olyan *sui generis* eljárás, amelyben a Pp. szerinti pernyertes és pervesztes félről nem beszélhetünk, ezért ebben az eljárásban perköltség nem állapítható meg. Erre tekintettel a Kúria a perköltségről nem rendelkezett.

A fenti esetet nem lehet azonban azzal az esettel azonosítani, amikor a kérelmező arra hivatkozott, hogy a párt meghatalmazottja a jogszabályban meghatározott határidőn belül már a Választási Bizottságnál tartózkodott,

²⁶ Kvk.IV.37.331/2014/2.

azonban előtte több másik párt meghatalmazottjai is jelen voltak, és az általuk leadott ajánlóívek ellenőrzésének a folyamata több időt vett igénybe, ezért a párt önhibáján kívül, csak a meghatározott 16.00 órai határidő után került jegyzőkönyvezésre a szervezetnél maradt ajánlóívek visszaadása. A Kúria itt is arra hivatkozott, hogy a kötelezett objektív felelősséggel tartozik, a mulasztáshoz vezető egyedi körülmények értékelésére, mérlegelésére, méltányosság gyakorlására ez okból nincs lehetőség.²⁷

A Kúria döntései ellen hatan nyújtottak be alkotmányjogi panaszt, alapvetően a bírság objektív jellegét és a határidő jogvesztő jellegét vitatták. A Kúria Kvk.III.37.262/2014/2. számú végzése ellen benyújtott alkotmányjogi panasz alapján fejtett ki legelső alkalommal az Alkotmánybíróság jogi álláspontját, amit az azt követően benyújtott alkotmányjogi panaszoknál is fenntartott. A 3058/2014. (III. 24.) AB végzésével az alkotmányjogi panaszt visszautasította, mert a befogadhatóság tartalmi feltételének nem felelt meg. Kifejtette, hogy az Alaptörvénynek a panaszban felhívott szabályai a Ve. 124. § (2) bekezdésében szabályozott bírság jogintézményével kapcsolatban olyan alkotmányjogi kérdést, amely a panasz befogadását eredményezhetné, nem vetnek fel. Valamely bírság meghatározásakor a jogalkotó olyan szempontokat vesz figyelembe, mint pl. a jogsértés természete, a jogellenes cselekmény súlya vagy ismétlődése, a megelőzés, a szankció visszatartó hatása a jogsértéstől, vagy a jogsértés által okozott közérdeksérelem. A jogalkotót széleskörű szabadság illeti meg abban a kérdésben, hogy az egyes jogsértésekkel szemben milyen eszközökkel kíván fellépni. Döntésében az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a választási eljárásnak a demokratikus legitimáció biztosításában megnyilvánuló funkciója, valamint az eljárási rend sajátosságai indokoltá teszik a rövid jogorvoslati határidők és az ehhez kapcsolódó szigorúbb feltételek meghatározását.²⁸

Az Alkotmánybíróság a 3075/2014. (III. 26.) AB végzésében vizsgálta a bírósági eljárás nemperes jellegét is. Utalt arra, hogy az Alkotmánybíróság a 1162/D/2010. AB határozatban már vizsgálta azt a kérdést, hogy a nyilvános tárgyalás tartásához való alapvető jogot [régi Alkotmány 57. § (1) bekezdés] sérti-e, hogy a bíróság nemperes eljárás keretében, tárgyalás tartása nélkül vizsgálja felül a választási szervek döntéseit. Ennek során megállapította, hogy

²⁷ Kvk.IV.37.529/2014/2.

²⁸ ABH 2003, 607, 612–613.

„[a]z Alkotmány 57. § (1) bekezdése a nyilvános tárgyalás tartásához való alapvető jogot a peres eljárásokkal kapcsolatban rögzíti. [...] A nemperes eljárás egyszerűsített eljárás, melyre éppen a tárgyalás hiánya miatt nem vonatkozhatnak ugyanazon alkotmányos garanciák, mint a rendes peres eljárásokra, a nemperes ügyet lezáró érdemi döntés – az eljárás jellegéből következően – soha nem tárgyaláson születik. A jogalkotó feladattát képezi annak meghatározása, hogy milyen típusú ügyekben tartja alkalmazhatónak a peren kívüli eljárást, valamint, hogy az adott nemperes eljárásban milyen további szabályokat rendel alkalmazni.” (ABH 2011, 2204, 2207–2208)

Mindezek alapján – tekintettel arra, hogy a hatályos Ve. is nemperes eljárás alkalmazását írja elő a választási jogorvoslati rendszer bírósági szakaszára, és az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdése szintén a peres eljárásokkal összefüggésben írja elő a nyilvános tárgyalás tartásához való jogot – megállapítható, hogy az indítványozó tisztességes hatósági és bírósági eljáráshoz való jogokkal összefüggő indokolása nem vet fel a bírói döntést érdemben befolyásoló alaptörvény-ellenességet, vagy alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdést.”

2. Eredmény megállapítás, szavazás érvényessége

A választás legfontosabb közjogi eseménye a választás eredményének megállapítása. A szavazás módjáról, ami az érvényességet befolyásolja, a Ve. 86., „A szavazás módja” fejezete rendelkezik, a 186. §. E rövid szakasz szerint „érvényesen szavazni csak a hivatalos szavazólapon szereplő jelöltre, listára, a jelölt neve melletti, illetve lista neve feletti körbe tollal írt két, egymást metsző vonallal lehet”. Jogtörténeti érdekesség, hogy a rendszerváltozás utáni első választásoknál még az is értelmezési kérdést vetett fel, hogy mit jelent a „két, egymást metsző vonal” meghatározás.

A vizsgált időszakban az eredménnyel, a szavazat érvényességével/érvénytelenségével, újraszámolás elrendelésével kapcsolatban a Kúria előtt négy ügy volt folyamatban. Ennek talán az lehet egyik oka, hogy kevés helyen volt szoros eredmény. Jellemző, hogy a négy ügyből három ugyanazon országgyűlési egyéni választókerületet érintett, ahol szoros eredmény alakult ki. A csekély számú ügy ellenére több jogértelmezési kérdés merült fel, és a Kúria olyan elvi

megállapításokat fogalmazott meg, amelyek a jövőre nézve is iránymutatók lehetnek. Melyek voltak a legfontosabb jogkérdések?

- szavazatszámláló bizottság (SZSZB) eljárása elleni kifogás vagy eredmény megállapítása elleni jogorvoslat;
- miként határozza meg a fellebbezésben hivatkozott jogszabálysértés a bírósági felülvizsgálat terjedelmét;
- ha nem azonos a bírósági felülvizsgálatot kezdeményező a fellebbezővel, mit vitathat;
- jogszabálysértés – valószínűsítés;
- alkalmazható-e a Legfelsőbb Bíróság korábbi Ve. alapján kifejtett gyakorlata;
- mi az érvényes szavazat, alkalmazható-e a „nyilatkozási elv”;
- a „csonka” szavazólap jogi megítélése;
- bizonyítási kötelezettség – bizonyítási lehetőség – bizonyíték – új bizonyíték;
- mozgóurnát igénylők, valamint az átjelentkezéssel szavazók speciális borítékának hiánya, többszavazat esetén alkalmazandó eljárás;
- jogorvoslati rendszer.

A Kúria egyértelműen állást foglalt abban a kérdésben, hogy élesen meg kell különböztetni a Ve. 297. § (1) bekezdés a) pontja szerinti, a szavazatszámláló bizottság tevékenysége, döntése elleni kifogást a választás eredménye elleni Ve. 241. § szerinti jogorvoslattól. Eltér egymástól a jogorvoslati határidő, a jogorvoslat indoka, az elbírálási fórumrendszer. A kifogás a választások napján a szavazatszámláló bizottság jogsértő eljárása ellen irányult, nem minősül a szavazóköri eredményt megállapító döntés elleni jogorvoslatnak, mivel egyértelműen a szavazatszámláló bizottság eljárási cselekményeinek jogszerűségét kérdőjelezi meg. Ugyan kihathatnak a választás eredményére is, azonban a kifogás nem tekinthető a Ve. 241. §-a szerinti jogorvoslatnak.²⁹

A bírósági felülvizsgálat terjedelmét elvi szinten is vizsgálni kellett azokban az esetekben, ahol a kifogás – fellebbezés – bírósági felülvizsgálat irányultsága, jogi indokai eltértek egymástól, részben azért is, mert a jogorvoslatokat benyújtók személye sem volt azonos. Az eredményt megállapító döntés támadható külön a szavazat érvényességére, külön érvénytelenségére, és mindkettőre hivatkozással. A felülvizsgálati kérelemben azonban a kérelmező nem hivatkozhat újabb jogsértésre, és nem kérheti olyan intézkedés megtételét, amelyet

²⁹ Kvk.I.37.494/2014/2.

a fellebbező nem kért. A szavazóköri eredményt megállapító SZSZB döntés, illetve a választókerületi eredményt megállapító OEVB döntés ellen is a Ve. 209. § (1) bekezdése szerinti – és a 10. § (1) bekezdése alapján jogvesztő – határidőn belül lehet jogorvoslati kérelemmel élni. A hivatkozott ügyben fellebbező fellebbezésének 1. pontjában kizárólag a SZSZB-k döntéseiben érvénytelennek minősített valamennyi szavazólap vizsgálatát kérte, és erről a kérelemről döntött az NVB. A felülvizsgálati kérelemben a kérelmezők már valamennyi érvényes és érvénytelen szavazólap vizsgálatát kérték. A kérelmüknek azon részével, amely túlterjeszkedett a fellebbezésben és a felülvizsgált határozatban foglaltakon (valamennyi érvényes szavazat vizsgálata, újraszámolása), a Kúria érdemben nem foglalkozott.³⁰ A Ve. lehetővé teszi, hogy más-más kérelmezők adják be a kifogást, a fellebbezést, majd a Ve. 222. § (1) bekezdés keretei között a bírósági felülvizsgálat iránti kérelmet, de azt már nem, hogy a korábbi eljárásban nem szereplő újabb jogszabálysértést jelöljenek meg.³¹

A Ve. 241. § (2) bekezdése alapján a választási eredmény elleni jogorvoslat alapvető követelménye a törvénysértés pontos megjelölése. A jogorvoslati kérelemben konkrét tényállításhoz kötődő konkrét jogsértést kell megjelölni, hogy a Ve. 241. § (2) bekezdésének megsértésére vonatkozó állítását mire alapozza. Az állított jogsértésnek okozati összefüggésben kell lennie a szavazatok érvényességével/érvénytelenségével. Az általánosságban megjelölt és kellően nem is valószínűsített jogsértés(ek) alapján nincs mód a kérelem szerinti döntés meghozatalára. Az elszigetelt, egyedi és más jellegű jogsértések esetleges igazolása sem vezethet oda, hogy az adott országgyűlési egyéni választókerületi választási eredmény megállapításának törvényességét kétségbe lehessen vonni közelebből meg nem határozott jogsértésekre utalással. Az érvénytelen szavazatok országos átlagot meghaladó száma önmagában szintén nem elegendő indok az egyéni választókerületi eredmény vizsgálatára, annak megsemmisítésére, a szavazás megismétlésének elrendelésére.³² A szavazatok Ve. 241. § (3) bekezdése szerinti újraszámolást önmagában a kis szavazatkülönbség nem indokolja.³³

A Kúria megerősítette, hogy a szavazatok érvényességével/érvénytelenségével kapcsolatban a régi Ve. alapján kialakított ítélkezési gyakorlatát továbbra is irányadónak tekinti. A Kúria az egyik végzésében a KGD 2002. évi 1012.

³⁰ Kvk.II.37.500/2014/6.

³¹ Kvk.I.37.494/2014/2.

³² Kvk.II.37.501/2014/2.

³³ Kvk.II.37.500/2014/6.

számú döntés elvi tartalomára hivatkozott, azzal, hogy a Ve. a szavazat és a szavazólap érvényessége körében a régi Ve.-vel teljes mértékben megegyező szabályokat tartalmaz.³⁴

A Ve. 186. § (2) bekezdése alapján érvényesen szavazni a jelölt neve melletti, illetve lista neve feletti körbe tollal írt két, egymást metsző vonallal lehet. Az egymást metsző vonal – a korábbi gyakorlatnak megfelelően lehet „+”, vagy „X” is, lényeg az egymást metszés. Felmerülő kérdés, hogy hogyan kell megítélni, ha szavazó lapon aláhúzás is szerepel, vagy ha csak aláhúzás szerepel. A Kúria e körben kifejtette, hogyha a Ve. 186. § követelményének a szavazat megfelel, a szavazólapon történő egyéb jelölés a szavazat érvényességét nem befolyásolja (KGD 2002. évi 2012. számú döntése). Ha a szavazólapon csak aláhúzás szerepel, akkor az a szavazat érvénytelen. Ebben az esetben a Kúria álláspontja szerint az érvényes szavazat megállapítása során nincs lehetőség az ún. nyilatkozási elv alkalmazására, mivel az érvényes szavazat tartalmi és formai követelményét a Ve. tételesen meghatározza. Ennek értelmében nem vizsgálható a választó „feltehető akarata”, illetve az ahhoz kapcsolódó jelölés, ha egyébként a szavazás módja nem felel meg a Ve. 186. § (2) bekezdésének.³⁵

A Kúria vizsgálta a „csonka” szavazólap jogi helyzetét is. E körben kifejtette, hogy a Ve. 193. §-a szerinti érvénytelenségi okok között ugyan nem szerepel a szavazólap megcsonkítása, egy részének eltávolítása, de a 186. § (1) bekezdése értelmében érvényesen szavazni csak a hivatalos szavazólapon szereplő jelöltre, listára lehet. A szavazólap adattartalmára, annak jóváhagyására külön szabályok vonatkoznak. Az egy jelöltet tartalmazó, de a többi jelölt nevét (és az erre vonatkozó választói akarat kifejezését) nélkülöző szavazólap nem hivatalos szavazólap, az nem azonos a jóváhagyott adattartalommal rendelkező szavazólappal, így a megcsonkított szavazólapon nem lehet érvényesen szavazni.³⁶

A Ve. 241. § (2) bekezdése alapján a választási eredmény elleni jogorvoslat alapvető követelménye a törvénysértés pontos megjelölése. Nyilvánvalóan a törvénysértést megalapozó bizonyításra is szükség van, de ennek milyensége már vitatott. A Kúria véleménye szerint a bizonyítékokat is olyan fokon kell megjelölni, illetve hivatkozni, amely legalább a valószínűsítés szintjén alátámasztja az eredmény megállapítása során bekövetkezett jogsértéseket. Az eredmény elleni jogorvoslat sajátossága, hogy a bizonyítás lehetőségei a jogorvoslatot előterjesztő részéről korlátozottak, mivel csupán közvetett ismerete lehet

³⁴ Kvk.II.37.500/2014/6.

³⁵ Kvk.II.37.500/2014/6.

³⁶ Kvk.II.37.500/2014/6.

a szavazatszámolás eredményéről. A vizsgált ügyben a jogorvoslati kérelmet előterjesztők csak korlátozott bizonyítási helyzetben voltak, mivel az általuk elérhető és beszerezhető dokumentumok közvetlenül nem tartalmazhatták a szavazólapok minősítésének konkrét okait és körülményeit, így általuk pontosan nem volt ellenőrizhető az egyes szavazatok érvényességének minősítése. E körben a Kúria elegendőnek ítélte a kérelmezők által delegált SZSZB-tagok nyilatkozatait a hivatkozások valószínűsítéséhez.³⁷

Más ügyben is megerősítette a Kúria, hogy az adott esetben a fellebbezőt nem az állított jogsértés bizonyítása, hanem kellő valószínűsítése terhelte. Ugyanakkor arra is rámutatott, hogy feltételezésekre a jogorvoslati kérelem nem alapulhat. Az általánosságban megjelölt és kellően nem is valószínűsített jogsértés(ek) alapján nincs mód a kérelem szerinti döntés meghozatalára. Ha a választási bizottságok előtti eljárásban teljesen elmarad a bizonyítás (kellő valószínűsítés), akkor ez utóbb a bírósági felülvizsgálati eljárásban már nem is pótolható.³⁸

A Kúria már több esetben foglalkozott a bizonyítékok benyújtásának idejével (kifogás – fellebbezés – bírósági felülvizsgálat). E körben kifejtette, hogy a Ve. lehetővé teszi, hogy más-más kérelmezők adják be a kifogást, a fellebbezést, majd a Ve. 222. § (1) bekezdés keretei között a bírósági felülvizsgálat iránti kérelmet, de azt már nem, hogy a korábbi eljárásban nem szereplő újabb jogszabálysértést jelöljön meg. A Ve. 225. § alapján a bírósági felülvizsgálati kérelemben új tények és bizonyítékok is felhozhatók. Ugyanakkor új bizonyítékokra csak akkor lehet hivatkozni, ha a választási bizottságok előtti eljárásban már nyújtottak be bizonyítékot. Amennyiben az NVB a bizonyíték mint kötelező tartalmi elem hiányában érdemi vizsgálat nélkül utasítja el a kifogást, ez a hiány a bírósági felülvizsgálati eljárásban már nem pótolható. Az új bizonyíték ugyanis feltételezi, hogy már korábban is csatoltak bizonyítékot, és a kérelmező az új bizonyítékkal a korábbi bizonyítékot kívánja megerősíteni. Ha azonban korábban nem csatolt bizonyítékot, ezt már nem teheti meg a bírósági felülvizsgálati eljárásban. Ez ugyanis nem ‘új’ bizonyíték lesz, hanem ‘a’ bizonyíték. A bizonyítási eljárást pedig nem lehet először a Kúrián kezdeményezni.³⁹

Az egyik szavazóköriben a mozgóurnás szavazás során, a mozgóurnát kezelő két szavazatszámoló bizottsági tag nem vitte magával az átjelentkezéssel és mozgóurnával szavazó választópolgárok részére a Ve. 257. § (2) bekezdése sze-

³⁷ Kvk.II.37.500/2014/6.

³⁸ Kvk.II.37.501/2014/6.

³⁹ Kvk.I.37.494/2014/2.

rinti borítékot. Ebből adódóan szavazókörében a választáson megjelentek száma és az urnában lévő szavazatok száma +10-zel eltért. A Ve. 197. § alapján „Ha az urnákban talált, hivatalos bélyegzőlenyomattal ellátott szavazólapok száma meghaladja a szavazáson megjelent választópolgárok számát, a szavazatszám-láló bizottság a jelöltekre, illetve listákra leadott szavazatok közül jelöltenként, illetve listánként a többletnek megfelelő számú szavazatot érvénytelennek nyilvánít.” E szabály alkalmazásával az SZSZB a +10 többletként megjelenő szavazatok számát valamennyi jelöltre, illetve listára leadott érvényes szavazatból levonta. A Kúria is egyetértett ezzel az eljárással, megállapítva, hogy ez a tény a szavazókörben megállapított eredményre, valamint a szavazókörben az első és második legtöbb szavazatot szerző jelölt eredményére érdemben kihatással nem volt. Az átjelentkezőként szavazók tekintetében elkövetett jogsértés nem volt okozati kapcsolatban az adott szavazókörben megállapított egyéb érvénytelen szavazatokkal. Ez okból alaptalannak találta a fellebbező azon kérelmét, amely a szavazóköri eredmény megsemmisítésére és a szavazás megismételtetésére vonatkozott.⁴⁰

Az eredmény megállapításával kapcsolatos döntések, az ehhez kapcsolódó speciális jogorvoslati rendszer, a választási bizottságok téves tartalmi minősítése, és ennek alapján a háromfokú jogorvoslati rendszer négyfokúvá válása merült fel az alábbi (némileg állatorvosi ló) ügyben. X. Y. a területi VB-hez fellebbezést nyújtott be. A területi választási bizottság (TVB) a beadványt tartalma alapján kifogásnak minősítette, annak részben helyt adott. A határozata elleni jogorvoslatról szóló tájékoztatásában jogorvoslati fórumként a NVB-t jelölte meg, a döntése ellen benyújtható jogorvoslatot pedig fellebbezésként nevesítette. X. Y. a fellebbezésnek nevezett beadványában a NVB-hez fordult a TVB határozatával szemben. A TVB. határozatával szemben

Z. ZS. is fellebbezést nyújtott be az NVB-hez. Az NVI arra az álláspontra helyezkedett, hogy a TVB másodfokú szervként járt el, eljárását a helyi választási bizottság polgármester- és képviselőválasztás eredményét megállapító határozatai ellen benyújtott fellebbezés alapján indította, így a határozat ellen érkezett jogorvoslati kérelmek a Ve. 222. § (1) bekezdése szerinti bírósági felülvizsgálati kérelem. Az NVB elnöke is osztotta azt az álláspontot, amely szerint a benyújtott jogorvoslati kérelem elbírálására a Ve. 229. § (1) bekezdés alapján nem az NVB jogosult, hanem a TVB székhelye szerinti illetékes ítélőtábla, ezért a NVI elnöke azt felterjesztette az Ítélőtábla részére. Z. ZS. kifogást nyújtott be az NVB-hez az NVI tevékenységével kapcsolatban, ami

⁴⁰ Kvk.II.37.501/2014/2.

határozatával elutasította, kifejtve, hogy a TVB által elbírált fellebbezés formailag egyértelműen megfelelt a Ve. fellebbezésre irányadó rendelkezéseinek. A TVB eljárása a Ve. rendelkezéseivel ellentétesen a három helyett négy fokú jogorvoslati rendszert kívánt nyitni az általa elbírált ügyben. A NVB határozatával szemben Z. ZS felülvizsgálati kérelmet nyújtott be a Kúriához, azzal hogy a NVI jogsértést követett el, amikor a kérelmező NVB-hez benyújtott fellebbezését az Ítéltáblához felterjesztette, ezáltal a kérelmező jogorvoslati jogát törvénysértő módon csorbította.

A Kúria döntésében kifejtette, hogy a Ve. XII. fejezete által felkínált jogorvoslati lehetőség a kifogás, a fellebbezés és a bírósági felülvizsgálat. A Ve. alapján nem lehet a választási bizottságok döntése ellen kétszer fellebbezéssel élni. Ha a helyi választási bizottság jár el első fokon, akkor a másodfokú döntést a területi választási bizottság hozza meg, bírósági felülvizsgálatra az ítéltáblához lehet fordulni. A választás eredményei elleni jogorvoslatra speciális szabályokat állapít meg a Ve. 241. § (2) bekezdés a) és b) pontja. Ebből következően a helyi önkormányzati képviselő- és polgármesterválasztás eredményét a HVB állapítja meg, döntése ellen fellebbezésnek van helye. Hibás volt a TVB határozat rendelkező részében és indokolásában a kifogásra utalás: „a kifogást elutasítja”. A TVB a választás eredményét megállapító határozat ellen benyújtott fellebbezést a Ve.-ben foglalt jogorvoslati rend alapján nem bírálhatta el kifogásként, arról másodfokú határozatot hoz. Ennek megfelelően a jogorvoslati tájékoztatóban is az ítéltáblához való felülvizsgálati kérelem benyújtásának lehetőségére kell felhívnia a kérelmezőt. A rossz jogorvoslati kioktatás a jogorvoslathoz való jog sérelméhez, kiüresedéséhez vezet.

Az NVI a fellebbezést a Ve. 227. § bekezdése alapján terjesztette fel az Ítéltáblához, de ez a jogszabályhely csak a bírósági felülvizsgálati kérelem továbbításáról rendelkezik, az NVI-nek az irat érdemi minősítésére döntési lehetőséget sem ez a szabály, sem a Ve. 75. § (1) bekezdése nem biztosít. A TVB, a NVI és a NVB sem bírálhatja felül a benyújtónak a kérelemben foglalt, a jogorvoslati forma egyértelmű meghatározására vonatkozó nyilatkozatát. Azaz jelen esetben a fellebbezést az NVB soron következő ülésére kellett volna terjeszteni. A HVB és a TVB eljárása miatt az NVI elnöke az ügyet felterjesztette az Ítéltáblához. Az NVI és az NVB elnökét az vezette, hogy a kérelmezők ne maradjanak bírósági felülvizsgálat nélkül, ezért részükről nem állapítható meg a Ve. 2. § (1) bekezdés e) pontjában foglalt jóhiszemű és rendeltetésszerű joggyakorlás követelményének a sérelme. A kérelmező jogorvoslathoz való jogát akkor tudja gyakorolni, ha a kérelmet a törvény szerint hatáskörrel rendelkező szerv bírálja el. Ezért, dacára annak, hogy formális értelemben az NVI a Ve.

rendelkezései ellenére terjesztette fel az iratokat az Ítéltáblához, lényegében a Ve. szerinti jogorvoslati rendet követte. A Kúria az NVB határozatát megváltoztatta, és megállapította, hogy a NVI a Ve. rendelkezései alapján nem terjeszthette volna fel az Ítéltáblához a kérelmező jogorvoslati kérelmét.⁴¹

A fenti rövid elemzésből is látható, hogy a még egyértelműnek tűnő jogi szabályozás mellett is milyen jogértelmezési kérdések merültek fel az országgyűlési képviselők 2014-es választásán csak a jelölés és eredmény-megállapítás körében. Nem véletlen, hogy Darák Péter, a Kúria Elnöke a választási és népszavazási eljárásokkal kapcsolatos jogorvoslat tárgykör vizsgálatára Kúria Joggyakorlat-elemző Csoportot állított fel, amely részletesen elemzi nemcsak a két tárgykört, hanem a választási eljárás egészét is. Ez azért is szükségesnek mutatkozik, hiszen hamarosan ismét urnákhoz járulhatnak a magyar állampolgárok a 2018-as választások alkalmával, és szükséges, hogy ennek lebonyolításában a jogász hivatások megfelelő szakmai felkészültséggel vegyenek részt.

⁴¹ Kvk.IV.38.085/2014/2.

AZ ÉRTÉKPAPÍR-SZABÁLYOZÁS NÉHÁNY DILEMMÁJA

*Hova és hogyan helyezhetjük el ezt a területet
a szabályozott piacok világában?*

HALUSTYIK Anna*

Az alábbiakban az értékpapírijogi szabályozáshoz kapcsolódó kutatási kérdések vizsgálata során felmerült néhány dilemmát vázolnám fel. A kérdések maradnak ebben a dolgozatban, mert célom a figyelem felhívása, és az 1990-es évektől induló szabályozási dilemmák egy részének megosztása. Válaszok csak egy hosszabb kutatás során nyerhetők – remélhetőleg. Egy másik oldalról vizsgálva, a kérdések azért is kérdések maradnak egy tudományos kutatás számára, mert az elmúlt nem egészen három évtized alatt megtett szabályozási lépések a tervgazdaságból a piacgazdaságba való átmenet során számos gyermekbetegséggel terheltek, aminek a jogtudomány oldalán kívülről lehet csak magyarázata, de néha még tényszerű felismerése is.

Az itt elővezetett néhány probléma mellől teljes egészében kimaradnak az értékpapírijog szabályozásának nemzetközi fejlődési tendenciái; a sok száz éves értékpapírpiacon a 20. század utolsó felére kialakult és azóta robbanásszerűen terjedő szabályozási modellek hazai alkalmazásának lehetőségei és a felmerült problémák.

Lássunk tehát néhány kérdést a törvényalkotás dilemmáiból! Hol és milyen szinten, milyen közegben helyezkednek el az értékpapírra vonatkozó jogi normák? A kérdések és dilemmák felvetése ebben a dolgozatban az értékpapírszabályozás területéről néhány, későbbi kutatást és (majdan) elemzést felvezető gondolatsor.

* Egyetemi docens (PPKE JÁK).

1. A törvényalkotás dilemmái – hol szabályozza a jogalkotó ezt a területet?

A szabályozás helyének kérdése az elmúlt néhány évtizedben erősödött fel – jelentős mértékben megváltoztatva azt a sok évszázados szabályozási modellt, amely szerint az értékpapírral kapcsolatos ügyletek klasszikus magánjogi szabályozás alá, lényegüket tekintve az adásvétel-bizomány-megbízás szerződéses triász körébe tartoznak, és mint ilyenek, a klasszikus szerződések szabályai szerint működnek. Ehhez a klasszikus szerződési mintához az értékpapír jellegéből fakadó néhány különös szabályozási elem csatlakozott. Az intézményi oldal szabályozására történelmi okokból – a tőzsde autonóm és önszabályozó jellegénél fogva – nem vonatkozott elkülönült normarendszer.

A változás az elmúlt néhány évtized során következett be, amikor a nemzetközi szakirodalomban, majd a szabályozásban megjelent a szabályozott iparág fogalma. Ebből következően a szabályozásban elkülönült formában megjelent az engedélyezés-felügyelet folyamatának normarendszere. Ezt látjuk a különböző országok ‘bankjogaiban’, ‘tőkepiaci jogaiban’ és (talán kevésbé szemet szűrőan) ‘biztosítási jogaiban’. Az engedélyezés és felügyelet rendszere mindenképpen arra feljogosított állami szervezethez kell, hogy kapcsolódjon, ezért a magán-pénzügyek szabályai megjelennek a közpénzügyek területén – a szabályozás első idején nyilván még a szabályozásban elfoglalt helyüket keresvén.

Tehát legalább két különböző eredetű szabályozással kell számolnunk ezeken a területeken – az ügyletekre vonatkozó, továbbra is a magánjog által dominált klasszikus szerződési szabályokra (az értékpapírpiacon a klasszikus ‘triászra’) és a közpénzügyekben valamely jogághoz (jogterülethez) kapcsolódóan megjelenő normákra. A szabályozás ‘milyensége’, ‘hovatartozása’ azért kerül a probléma megoldások középpontjába, mert eldönti egyrészt, hogy milyen jog-szükségletekkel bíró állami szervezet lesz az engedélyezés-felügyelet folyamatának gazdája (hatóság, kvázihatóság, vagyis egyedi szabályokkal felruházott állami szervezet, hatósági jegyeket nem mutató más állami szervezet stb.) másrészt a gazda jogalkotásban elfoglalt pozíciója (nagyjából) a szabályozás minőségét, mélységét, részleteit is meghatározza.

Ugyanakkor az elmúlt néhány évtized fejlődési iránya azt a szabályozási dilemmát is felveti, ami a különböző jogágak (jogterületek) eltérő normáinak együttéléséhez vezet, vagyis hogy a jogalkalmazásban, jogvitákban a vonatkozó normák közül melyik terület szabályozásának van elsőbbsége a másikkal (többi érintett területtel) képest. Az értékpapírijog erősen kockázaterzékeny gazdasági

terület, azonnal végrehajtott és visszavonhatatlan elektronikus ügyletekkel – nem is kell részletesen érvelni a szabályozás precizitásának követelménye mellett.

2. Az első társasági törvény idején (1988) nem volt (átfogó) értékpapír-szabályozás

2. 1. Mi volt?

Először is az 1875-ös kereskedelmi törvény (Kt.) részvénytársasági szabályozásában a részvény mint értékpapír fogalma és alapvető, ezen társasági formához kapcsolódó (tehát nem ügyleti) szabályai. Másodszer az 1982. évi 28., a kötvényről szóló törvényerejű rendelet (kötvény tvr.). Találhattunk még egyes régi értékpapír-fajták elemeit (részben a Kt.-ból), mint pl. a közraktárjegy vagy a jelzáloglevél, amik a tervgazdaságban nem működtek, egyrészt mert nem volt elismert az értékpapír, másrészt mert nem volt elismert és szabályozott az az ügyletfajta, aminek az adott értékpapír az eszköze volt. Valamint idetartozónak vehetjük a nemzetközi szabályozás tágabb köréből származó (bár a szakirodalomban nem egységesen értékpapírnak kezelt) jogintézményeket: a csekket és a váltót a nemzetközi egyezmények szabályai alapján.

Meg kell erősítenünk, hogy ezek az instrumentumok mindig is az elméleti viták témái voltak: mennyiben különös értékpapírok, vagy mennyiben más fogalomkörbe tartozó instrumentumok?

Miért érdekes még a magyar szabályozás története szempontjából, hogy ‘mi volt’ vagyis milyen szabályozással indult (újra) az értékpapír-szabályozás a piacgazdaságba való átmenet kezdetén? Azért, mert nyilvánvaló volt, hogy nem lévén korábbi gyakorlat (és persze szabályozás), a szabályozónak sok-sok évtizedes szabályozástörténetet átugorva, az 1990-es évek elején az akkor alkalmazott nemzetközi gyakorlat eredményeit kellett a tervgazdaságból piacgazdaság felé induló szabálytömegbe beilleszteni.

Idetartozik (legalább a probléma felvetése szintjén) a szabályozó állam és az ügyletelő állam egymáshoz való viszonya az értékpapírpiacra az 1990-es évek eleji első, piacgazdaság felé tett átmeneti lépésekben. Az állam – amellett, hogy klasszikus jogalkotói szerepkörben mozgott – piaci szereplőként is megjelent. Sőt, az 1990-es évek privatizációira visszagondolva, többféle szerepet is játszott a piacon: klasszikus ügyfél, aki az értékpapírok adásvételében vesz részt, a piacfelügyelet megjelenítője, valamint befektetési szolgáltatóként az ügyféllel

szemben, az ügyletek másik oldalán ‘játszott’ És a teljes borzongásig képzeljük el mindezeket egyetlen ügyletbe foglalva! Brrr! Egy csomagban látunk nagyon sok értékpapírijogi szabályozást igénylő különféle területeket. És ez még csak a szabályozási jéghegy csúcsa, hiszen az említett területek felsorolása maga után vonja a szabályozás szintjének és mélységének következő lépéseit, majd a különböző szabályozott területek közti hierarchia megteremtését.

Az értékpapírijogban a követelésekre alapozott értékpapír esetén kérdéses, hogy hol a határ – a követelések értékelése szempontjából – az értékpapír és a szerződés eltérő jogi helyzete között. Hol a határ pl. az elévülés kérdésében? Erre a szerződési jog egyértelmű szabályozást tartalmaz. Amíg a jogalkotó kinyilatkoztatja, hogy az értékpapíron alapuló követelés nem évül el, addig az értékpapírijog is kezelni látszik ezt a kérdést. És ha most egy nagy ugrással az 1990-es évek kelet-európai gyakorlatában termünk, problémák sorával találjuk magunkat szembe, amik a tervgazdaságból piacgazdaságba való átmeneti lépések, a privatizáció termékei, és mind ehhez a kérdéshez kötődnek. (Gondoljunk számos jogvitára, amelyek abból eredtek: mi van, ha leveszem a falról az 1930-as években kibocsátott, és a családban sokáig csak faliképnek használt Nemzeti Bank aranykoronára szóló részvényét? Mennyit kaphatok érte? És a hasonló esetek vitái...)

Az értékpapírijog másik klasszikus szabálya (az értékpapíron alapuló követelések el nem évülésén túlmenően), amit sok ország szabályozásában megtalálunk, és a magyar jogalkotó is követi: az értékpapír fogalmának jogi meghatározása – ezen belül nem a fogalmi elemek listázása, hanem a jogalkotás szintjének egyértelművé tétele. Értékpapír az, amit törvény ekként szabályoz.

A magyar értékpapírijogi szabályozás 1990-es évek eleji komoly faskója a kárpótlási jegy mint értékpapír törvényi megalkotása, a kibocsátás, forgalmazás jogi kérdéseinek kezelése. A szabályozási probléma forrása az állam jogi szerepének meghatározatlansága volt. Az a szabály, ami szerint az értékpapír kibocsátója a magyar állam, csak akkor megfelelő meghatározás, ha egyértelmű, hogy ‘ki’ az állam, ki képviseli jogszerűen az államot. A pénzügyekért felelő csúcsminiszter – mint a klasszikus polgári jogi szabályozásban? A tervgazdaságból piacgazdaságba való átalakulást vezénylő állami vagyongazdálkodási szervezet? (És ha ez utóbbi, annak pontos jogi elhelyezése az állami szervezetek hierarchiájában elengedhetetlen.) Vagy más állami szervezet? De mi?

E kérdések tisztázatlansága ezer és egy jogi problémát vetett fel – és nemcsak a jogértelmezés szintjén. Például a „ki az állam” eldöntetlen kérdésében a kárpótlási jegy-üzletben több tízmilliárdos perekon keresztül éveken át szemlélhettük, amint az államháztartás a két vezető fejezetét jelentő állami intézmény

a – jogilag nem is tisztázott – követelést vagy annak érvényesíthetlenségéből származó veszteséget és az ehhez tartozó felelősséget kísérli meg egymásra hárítani.

2.2. Mi nem volt?

2.2.1. *Hiányzott az ügyleti szabályozás*

Az értékpapírügyletek különös jellegét tekintve, nem elégséges a klasszikus alapügyletre, az adásvételre való törvényalkotói utalás (nem lévén különös ügyleti szabályozás a Ptk.-ban), mivel az értékpapírok különös jogi természetében lényeges elemek találhatók, amelyek az értékpapírra vonatkozó szerződések alapvető tartalmi részét képezik. Alapvető jogi szabályozási gondot jelent az értékpapírügyletek hiánya, hiszen a polgári jog adta kereteken belül el kell tudnunk minden szerződéses ügyletet helyezni. Nyilván az évszázadok óta az értékpapírpiacokon működő ügyleti triász szabályozása mindenkor és mindenhol fellelhető az alapügyletek között: megbízás-bizomány-adásvétel. A szabályozási hiány ugyanakkor nem pótolható, ha már az adott piac működik (akármilyen szinten is), még akkor sem, amikor szinte minden értékpapírügyletet vissza tudunk vezetni az alapügyletek, a triász valamelyik elemére – leginkább az adásvételre. Az alapügyletek pedig minden időben az adott polgári jog jól szabályozott részei voltak.

Ugyanakkor az értékpapír ügyletek különös szabályai azok, amelyek megkülönböztetik a Ptk. szerinti (pl.) adásvételt az értékpapírra vagy értékpapír-származékra vonatkozó adásvételtől. Az elmúlt egy-két évtized fontos szabályozási területévé nőtte ki magát az ügylet módja – az informatika világa, amely nem kezelhető bármely hagyományos polgári jogi szabályozással.

Ezzel a két szemponttal egyben nagyon fontos szabályozási határterületek is nevesítődnek az értékpapír-szabályozásban: az értékpapírhoz és az ügyleteihez szervesen kapcsolódó különös szabályok, valamint az informatikai eljárások szabályai az értékpapírügyletekben. A határterületek megjelenése pedig azt az alapvető – és szerintem a magyar jogszabályalkotásban nem kezelt – kérdést veti fel, hogy mi ezeknek az egymáshoz való viszonya. Melyik szabálynak van elsőbbsége? Mindenkor, vagy csak meghatározott esetekben? Milyen (típusú) esetekben? És mindenekelőtt: az értékpapír-szabályozás mely tömege az alapvető szabály, és honnan számítnak a határterületek?

2.2.2. Hiányzott a tőzsde és szabályozása

A tőzsdeszabályozás hiánya a kezdeti szabályozási lépések megtételekor sokkal kisebb problémát jelentett, ami az esetlegesen alkalmazható szabályozási minták hazai normarendszerbe való beillesztését illeti. Ennek egyik lehetséges magyarázata az, hogy a tőzsdék mint autonóm és önszabályozó testületek intézményi keretei nem mutattak nagy különbséget a nemzetközi gyakorlatban. Tehát az újonnan megjelenő kelet-európai tőzsdék intézményi kereteinek megalkotásakor a szabályozó nem állt olyan nagy kihívás előtt, mint az üzleti és szabályozási kérdések tekintetében.

Az 1990-es kezdetek után (a piacgazdasági szabályozás felé lépdelve) lett törvény, az első értékpapírtörvény, és lett tőzsdeszabályozás is. Mire alapultak az első szabályozások? Az értékpapírok klasszikus, sok évszázados csoportosításának megfelelően a szabályozás tárgya a részvény, a kötvény és a kibocsátásuk rendje. Nálunk (és a többi kelet-európai országban) a tervgazdaságban nem lévén piac, a részvények általános szabályozása nem volt meg a polgári jogban. Maradt az 1875-ös Kereskedelmi Kódex (részvénytörvény mintának?). A kötvények néhány paragrafust tartalmazó szabálya (törvényerejű rendelet formájában) az 1980-as évek eleji, a magánosodást is megengedő és afelé kacsintó gazdaságpolitika eredményeként létezett. De természetesen semmilyen szabályt nem találtunk az értékpapírok kibocsátására és piaci működésére vonatkozóan.

A fogalmak kialakítása mellett a polgári jogba tartozik az ügyletszabályozás, vagyis a szerződések köre. De se a társasági jog, se a polgári jog nem kezeli (mert nem odatartozó) a kibocsátás és kereskedelem legfontosabb alapszabályait (a részletes szabályozásról már nem is beszélve). Milyen szabályozandó területek ezek? A piac nyilvánossága, vagyis az értékpapírhoz, az értékpapírügylet, az értékpapírpiachoz való egyenlő hozzáférés és annak nyilvánossága. A szolgáltatók tevékenységének és ellenőrzésének részletes és szigorú szabályozása. És mindezen területekhez kapcsolódóan világos és egyértelmű szankciórendszer. Vagyis mi történik például az ún. bennfentes kereskedést űzőkkel? Ha 'csak' tilalom fogalmazódik meg a szabályozásban szankció nélkül – nemigen várható az önkéntes jogkövetés (különösen egy átmeneti gazdaságban, ahol amúgy is számos kapcsolódó jogi problémát kell megoldani egy-egy ügylet során a gyakorlatban, önkényes jogértelmezésre támaszkodva az esetek jelentős részében).

Az értékpapír és a tőzsde erősen összekötődő, bár különböző módon szabályozást igénylő területek. Az eltérő szabályozás igénye következik a tőzsde klasszikus két alapvető fogalmi eleméből: az autonóm és önszabályozó jel-

legből. Ez – sok évszázad után – ma is így van azzal együtt, hogy az utóbbi évtizedekben megerősödött az a tendencia, hogy a tőzsde szervezeti szabályozása egy különös részvénytársasági modellt követ. Aztán az 1990-es évek első kormányának privatizációs gyakorlatából kinőttek az értékpapír-szabályozás hiányai, így pl. az értékpapír-szabályozás oldaláról sok szempontból állatorvosi lónak tekinthető Országos Takarékpénztár első privatizációs köréhez nagyon sok értékpapírrégi kérdés kapcsolódott. Ezek egy része az akkori értékpapír-szabályozás hiányaira vonatkozott. Mi is volt akkor az értékpapír-szabályozás alapja? A néhány módosításon már átesett első értékpapírtörvény (Épt.)

A piaci szabályozásokon belül – szerintem – talán az értékpapírrégi a legvolatilisabb terület; vagyis a szabályozás hatása a piaci szereplők számára nagymértékben tömeges pénzmozgásokat jelent, amelyek az értékpapírrégi gyorsak, nagy kockázatúak és – az informatika terjedésével és üzleti felhasználásával – visszafordíthatatlanok.

A magyar szabályozás előtt nem volt gyakorlati minta: a tervgazdaság nem az a gazdasági környezet, amelyben az értékpapírrégi megélhetett. Az 1875-ös részvénytársaságok szabályozása a Kt.-ban szintén nem használható példa több mint száz évvel később. A piacgazdaságokban persze volt (és van) gyakorlati és szabályozási minta – ennek felhasználása mindig is vitatható, de valószínűleg nem kihagyható. Így az első piacgazdaság felé tett értékpapír-szabályozási lépések kisebb részben szakirodalmi kutatásokon, nagyobb részben szakértői ajánlásokon alapultak. A szabályozásban fellelhetők az 1990-es évek elejének külföldi modelljei, néhány üzletfajta nélkül, hogy részletekbe menő törvény készült volna róla. Ebből szükségszerűen következett két problémakör: egyrészt a szabályozásból hiányzó területek kérdése, másrészt az alapjogszabály önmagában való ellentmondásossága.

A hiányzó szabályozás egyike pl. a *nominee* volt, aminek kérdése közvetlenül átköthető a tulajdon és tulajdonos köréhez. A konkrét probléma az 1990-es évek közepének európai értékpapír- és tőzsdeszabályozása, és a magyar részvénykibocsátás és -eladás ezekhez való illesztésének egyik ága volt. Akkoriban az Épt. nem ismerte a *nominee* fogalmát – honnan is ismerte volna, egy-két éves értékpapírrégi szabályozás és ennél rövidebb gyakorlati idő alatt? Ugyanakkor a fogalom sok évtizede az értékpapírrégi egyik alapvető kategóriájaként működött az értékpapírrégi piacokon. A konkrét üzlet kapcsán alkalmazott jogi megoldás egy általános értékpapírrégi szabályozás szempontjából a magyar jogalkotónak további feladatot jelentett. Rávilágított ez az első kelet-európai tőzsdei privatizáció más szabályozási hiányosságokra is, mint pl. egy üzlet (értékpapír-

kibocsátás) körül legyeskedő egyéb (az adott időben nem szabályozott formájú) résztvevők szerepének értelmezésére.

3. Ebből következően megjelentek az értékpapír szabályozás gyerekbetegségei is...

Idetartoznak pl. az ún. személyre szabott törvénymódosítások, vagyis azok az *ad hoc* jogalkotási tevékenységek, amikor a célzott joghatás elérését valamely, a jogalkotó számára nem megfelelő (a '90-es évekről beszélve, főleg valamelyik privatizációhoz kötődő) viselkedési formára adott válasz motiválta. A szabályozás egységét tekintve, ezek a jogalkotói lépések nem az értékpapírijogi egységesülés irányába hatottak. Az értékpapírijogi szabályozás másik komoly problémája volt az a szubjektív eredetű vita, amelynek törvényalkotási leképeződése a káros „egyet a Gt., egyet az Épt.” szabályozása jelentett. Minden Gt. szabályozás után, aminek értékpapírijogi relevanciája volt, vagyis a részvénytársasági működést érintette, kibocsátásra került az akkori Épt. aktuális módosítása is. A két törvény nem volt összhangban. A fent már említettekhez hasonlóan ez a 'szabályozási mód' sem az értékpapírijogi egységes szabályozás felé mutatott.

Ezek a gyerekbetegségek természetesen nemcsak a piaci szereplőkre hatottak, de visszavetették a bíróságok munkáját is, hiszen az eltérő szabályok jogértelmezési kérdései aránytalan súlyt jelentettek egy-egy jogvita eldöntésében. Későbbi fejlemények voltak, de még mindig az 1990-es évekből: az EU-s jogharmonizáció felvetette kérdések. A nyilvános értékpapír-kibocsátás lehetséges közös szabályainak területe az 1990-es években hosszan dominálta az uniós szabályok körét. Ennek okai és azok vizsgálata egy másik dolgozat témája lehetne. Most csak arra a kérdésre térnék ki, hogyan hatott ez (ha egyáltalán) a magyar értékpapírijog szabályozására.

Az 1990-es évek uniós jogharmonizációs lépései a pénzügyek területén három alapvető jogszabályt eredményeztek 1995–1996-ban: a biztosítási törvényt, a banktörvényt és az értékpapírtörvényt. Az első kettőben egyértelműen megjelentek az akkori uniós irányelvek – a két törvény lényegében azokra épült (ebből is következhetett hosszú életük, állandóságuk). Az értékpapírtörvény esetében nem volt ilyesfajta minta, beépíthető szabályozás. Tehát az értékpapírtörvény elkészítésében az uniós jogharmonizáció nem kapott nagy szerepet. Korábbi magyar modellből, nemzetközi gyakorlatból, tanácsadói anyagokból kellett építkezni. Ezek alapvetően nem negatívumok. A szabályozási kérdés

mindig ott csúcsosodott ki, mi a jogalkotó átfogó célja és azt milyen mélységű, mennyire széleskörű szabályozással akarja megvalósítani.

Egészen más szabályozási és jogharmonizációs kérdéseket vet fel a 2008 után felmerülő ‘új világ’, az újfajta szabályozandó területek. Ezt időszakot ma még (szerintem) elemezni és tudományosan vizsgálni nem lehet. Amit láthatunk, és amiről vitatkozhatunk, azok a tendenciák. A tendenciákban fellelhető állami jogalkotói viselkedések megfogalmazása és a viselkedések jogi értelmezése, egy adott időben és helyen követendő viselkedési modellek jogi megformálása – mind a 2008 utáni ‘új világ’ jogalkotói kihívásai.

Az előző oldalakon sok kérdés fogalmazódott meg a jogalkotó számára az értékpapír-szabályozás világából, az elmúlt, történelmileg rövid majd’ három évtized távlatából. Részben ezekből a kérdésekből is kiindulva, az elmúlt közel 30 év történéseit (a gyerekbetegségekkel és egyéb problémákkal együtt) megfontolva és elemezve, egy jelentősen megváltozott nemzetközi gyakorlat-hoz való felzárkózás és adaptálódás feladata áll a jogalkotó előtt.

KOLLEKTÍV IGÉNYÉRVÉNYESÍTÉS A NÉMET JOGBAN

HARSÁGI Viktória*

A kollektív jogvédelem eszközeinek bevezetése és annak fokozatos fejlesztése immáron 40 éve van napirenden Németországban.¹ Ezt megelőzően a felek részére csak a – Zivilprozessordnung (ZPO) által szabályozott – tradicionális összekapcsolási formák álltak rendelkezésre, így pl. a pertársaság, a perek egyesítése.² Ezek a megoldások viszont nem mentesek azoktól a hátrányoktól, amelyek hagyományosan az egyedi ügyek sokaságának nehezen kezelhetőségéből fakadnak,³ ami alatt többnyire a hatékonysági és ösztönzési problémákat kell érteni (egyfajta ‘racionális apátia’).⁴

A klasszikus, két ellenérdekű félre modellezett pertől elszakadó,⁵ és az ügyeket egy kizárólagos illetékesség alá kanalizáló,⁶ kollektív jogvédelmi mechanizmusok bevezetésének szükségszerűségét mindig az individuális jogvédelemhez való hozzáférés kontextusában kell vizsgálni.⁷ Ha ezeket az ügyeket szinguláris perekként kezelik, problémát okozhat az azonos kérelmek

* Egyetemi tanár (PPKE JÁK). A tanulmány a K 105559 nyilvántartási számú OTKA-kutatás keretében készült.

¹ Peter GOTTWALD: Kollektiver Rechtsschutz in Deutschland – nur KapMuG oder mehr? In: *Festschrift für Professor Nikolaos K. Klamaris*. Athén–Thessaloniki, Sakkoulas, 2016. 305.

² Fabian REUSCHLE: Das Kapitalanleger-Musterverfahrensgesetz – Eine erste Bestandaufnahme aus Sicht der Praxis. In: Matthias CASPER – André JANSSEN – Petra POHLMANN – Reiner SCHULZ (szerk.): *Auf dem Weg zu einer europäischen Sammelklage?* München, Sellier, 2009. 277.; GOTTWALD i. m. 306.

³ Duncan FARGRIEVE – Geraint HOWELLS: Collective Redress Procedure: European Debates. *International & Comparative Law Quarterly*, 2009. 393.

⁴ Volkert VORWERK et alii: *Kapitalanleger-Musterverfahrensgesetz (KapMuG)*. München, C.H. Beck, 2007. 14–16.

⁵ Uo.

⁶ REUSCHLE i. m. 277.

⁷ Peter ROTT: Kollektive Klagen von Verbraucherorganisationen in Deutschland. In: CASPER–JANSSEN–POHLMANN–SCHULZ i. m. 259.

szükségtelen ismétlése, a bizonyításfelvétel többszöröződése.⁸ A kollektív igényérvényesítési formák által a költségek csökkenthetők, a bizonyítás hatékonyabbá tehető. Németországban, mivel nincs büntető kártérítés (*punitive damage*), és lényegében majdnem minden polgárnak van átfogó egészségbiztosítása, az ösztönzés a törvényes kárigények érvényesítésére nem olyan magas, mint az Amerikai Egyesült Államokban, ahol ezek az ügyek nagy horderejű ítéleteket vagy egyezségeket eredményezhetnek. A gyakorlati tapasztalatok alapján a tömeges kárigények megtérítése iránti keresetek, amelyeket a német bíróságokhoz nyújtottak be, többnyire egyezségekkal végződtek.⁹

Mára már bevett kollektív igényérvényesítési formának számít Németországban az ún. egyesületi per (*Verbandsklage*). Ennek jellegzetessége, hogy a pert indító egyesületek nem a tagjaik jogait és érdekeit, hanem közérdekeket képviselnek.¹⁰ A *Verbandsklage* hagyományos rendszerét egészítette ki utóbb a KapMuG néven ismert törvény,¹¹ amely a pénzügyi befektetésekkel kapcsolatos kárigényekre kiterjedő hatállyal vezetett be egy új eljárást 2005-ben. Ez utóbbi lényegében egy mintaper, amelynek alapjául legalább tíz egymással – a ténybeli és jogi kérdések tekintetében összefüggő – ügy kell, hogy szolgáljon.

1. Az egyesületi per (*Verbandsklage*) intézményének kialakulása

A *Verbandsklage* a kollektív jogvédelem eredeti megjelenési formája Németországban, olyan per, amelyet az egyesület, a fogyasztói érdekvédelmi szervezetek (és más, a törvény által perindításra feljogosított személyek) indítanak a károsultak csoportjának nevében. A perindítási jogosultságoknak nem előfeltétele, hogy magának az egyesületnek a szubjektív jogai sérüljenek. A *Verbandsklage* alapvetően nem arra szolgál, hogy a saját vagy a tagjai jogait érvényesítse a perindításra jogosult szervezet, hanem közérdekből, kollektív érdekből érvényesít jogokat, pl. bizonyos fogyasztóvédelmi szervezetek a megsértés megszüntetése érdekében a bírósághoz fordulhatnak, ha egy meghatáro-

⁸ GOTTWALD i. m. 305.

⁹ Luidger Röckrath: Germany. In: Paul G. KARLSGODT (szerk.): *World Class Actions. A Guide to Group and Representative Actions Around the Globe*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2012. 246.

¹⁰ Harald KOCH: Prozeßführung bei komplexen Verfahren in Europa. In: Marcel STORME, (szerk.): *Procedural Laws in Europe. Towards Harmonisation*. Antwerpen, Maklu, 2003. 374.

¹¹ Gesetz über Musterverfahren in kapitalmarktrechtlichen Streitigkeiten.

zott feltételt tisztességtelennek tartanak. Ha keresetüknek helyt ad a bíróság, az ítélet hatálya kiterjed a vitában minden fogyasztóra és a cégre, amely alkalmazza az általános feltételt, ezáltal az hatékonyan szolgálhatja a fogyasztói jogok érvényesülését.¹² Így az egyes érintett fogyasztó, aki maga nem résztvevője az eljárásnak, közvetve profitál a per eredményéből.¹³

Ezek az egyesületi perek már hosszabb ideje helyet kaptak a német perjog rendszerében,¹⁴ gyökerei egészen az 1976. évi AGB-Gesetzig¹⁵ nyúlnak vissza.¹⁶ Ezt először csak olyan vállalkozások ellen lehetett megindítani (jogsértés megszüntetése iránt), amelyek tisztességtelen általános szerződési feltételeket alkalmaztak, majd 2000 után a törvény hatálya kiterjedt a vállalkozások által megvalósított fogyasztói jogokat érintő jogsértésekre is. A 2001. évi kötelmi jogi reform során ezt a pertípust az új Unterlassungsklagengesetzbe¹⁷ (UKlaG) inkorporálták (ami e téren a korábbi AGB-Gesetz helyébe lépett).¹⁸ Mára a *Verbandsklage* gyakorlatilag főként a fogyasztóvédelem, ill. az általános szerződési feltételek kontrollja,¹⁹ és a verseny- és kartelljog²⁰ területén jut szerep-

¹² RÖCKRATH i. m. 245–246.

¹³ Caroline GEIGER: *Kollektiver Rechtsschutz im Zivilprozess: Die Gruppenklage zur Durchsetzung von Massenschäden und ihre Auswirkungen*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2015. 29.

¹⁴ Stefan EINHAUS: *Kollektiver Rechtsschutz im englischen und deutschen Zivilprozessrecht*. Berlin, Duncker & Humblot, 2008. 426.

¹⁵ Gesetz zur Regelung des Rechts der Allgemeinen Geschäftsbedingungen.

¹⁶ Reinhard GREGER: *Verbandsklage und Prozeßrechtsdogmatik – Neue Entwicklungen in einer schwirigen Beziehung*. *Zeitschrift für Zivilprozess*, 2000. 401–402.; Gerhard WALTER: *Mass Tort Litigation in Germany and Switzerland*. *Duke Journal of Comparative & International Law*, 2001. 373–374.; Hans-W. MICKLITZ: *Schutz der kollektiven Interessen im Zivilprozess*. In: Luboš TICHÝ (szerk.): *Procesní ochrana kolektivních zájmů – Schutz der kollektiven Interessen im Zivilprozessrecht*. Prága, Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, 2008. 83.; Harald KOCH: *Non-class group litigation under EU and German Law*. *Duke Journal of Comparative & International Law*, 2000. 355–367.; Brigitte HAAR: *Investor Protection Through Model Case Procedure: Implementing Collective Goals and Individual Rights Under the 2012 Amendment to the German Capital Market Model Case Act (KapMuG)*. *European Business Organization Law Review*, 2014. 92–93.; Peter GOTTWALD: *Zum Ausbau des kollektiven Rechtsschutzes in Deutschland*. In: TICHÝ i. m. 33.; ROTT i. m. 263.

¹⁷ Gesetz über Unterlassungsklagen bei Verbraucherrechts- und anderen Verstößen.

¹⁸ Michael BAKOWITZ: *The German Experience with Group Actions: The Verbandsklage and the Capital Markets Model Case Act (KapMuG)*. In: HARSÁGI Viktória – Cornelius Hendric VAN RHEE (szerk.): *Multi-Party Redress Mechanisms in Europe: Squeaking Mice?* Cambridge, Intersentia, 2014. 153.

¹⁹ UKlaG 1–3. §

²⁰ Jogforrások: UWG – (Gesetz gegen den unlauteren Wettbewerb) és a GWB (Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen). E törvények alapján az egyesületek perelhetnek a verseny védelmében a tisztességtelen gyakorlat miatt [UWG 8. § (3) bek., GWB 33. § (2) bek.]. Ld. még BAKOWITZ i. m. 154.; Ekkehard BECKER-EBERHARD: *Neue dogmatische Einordnung der*

hez,²¹ de védelmet jelenthet a szellemi alkotások jogának területén is (UKlaG 2a–3. §.).²²

E perek közös jellemzője a per lehetséges célja. Sokáig, ahogy fentebb már említésre került, a „meghatározott feltételeknek megfelelő társadalmi szervezetek javára legitimációt létrehozó szabályok” pusztán a jogsértésektől való eltiltás elérésére voltak alkalmasak.²³ Ma már a bíróság versenyjogi ügyekben a jogsértő vállalkozást kötelezheti a gazdasági előnynek – amelyet fogyasztók vagy versenytársak kárára realizált – a szövetségi költségvetésbe történő befizetésére (*Gewinnabschöpfungsklagen*; UWG²⁴ 10. §, és a GWB²⁵ 34a. §). Ezt a lehetőséget az UWG 2004, a GWB 2005 óta biztosítja.²⁶

Kártérítésre irányuló *Verbandsklage* tehát nincsen Németországban. Amit 2004-ben bevezetett a jogalkotó, az tulajdonképpen egy felhatalmazás az egyesületek számára, hogy a jogsértőt az általa szándékosan elkövetett versenyjogi jogsértés miatt a nyereség elvonása érdekében perelje, de a szövetségi (állami) büdzsé javára. Ugyanez vonatkozik 2005 óta a szándékos kartelljogi jogszabálysértésekre. Ezzel szemben a versenyjogi hatóság már gondatlanság esetén is elvonhatja a megszerzett vagyoni előnyt [vö. GWB 34. § (1) bek.]. A vagyoni előny elvonása a versenyjog megsértése esetén sokszor minimális hatást fejt ki az egyének szintjén. Másként megközelítve, az egyéneknek csekély érdeke fűződik a kártérítési igényük érvényesítéséhez, amelyet ezek a jogsértések okoznak. Éppen azért alakították volna ki ezt a pertípust, hogy elrettentő hatása legyen a jogsértőkre nézve,²⁷ ám a részletezett két lehetőséget a gyakorlatban elég ritkán veszik igénybe.²⁸ Ez ösztönzési problémákra vezethető vissza: egyfelől a szándék bizonyítása csak nehezen valósítható meg, másfelől a fogyasztóvédelmi

Verbandsklage kraft Gesetzes? In: Rolf STÜRNER et al. (szerk.): *Festschrift für Dieter Leipold zum 70. Geburtstag*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2009. 3–19.

²¹ Leo ROSENBERG – Karl Heinz SCHWAB – Peter GOTTWALD: *Zivilprozessrecht*. München, C.H. Beck, 2010. 236.; GEIGER i. m. 30.

²² Ld. még GOTTWALD i. m. 307.

²³ NAGY Csongor István: A csoportos igényérvényesítés összehasonlító modelljei. II. rész – A csoportos igényérvényesítés európai modelljei és az összehasonlító jogi modellek tanulságai. *Külgazdaság Jogi Melléklet*, 130–131.

²⁴ Gesetz gegen den unlauteren Wettbewerb.

²⁵ Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen.

²⁶ BAKOWITZ i. m. 155; GEIGER i. m. 40.

²⁷ RÖCKRATH i. m. 246.

²⁸ ROTT i. m. 271–272.

egyesület viseli a kereset elutasításának (költség)rizikóját, viszont nem profitál egy sikeres perlésből, mert az elvont nyereség a költségvetést gyarapítja.²⁹

2. A Kapitalmusterverfahrensengesetz (KapMuG) által bevezetett mintaper

2.1. Az eljárás struktúrájának áttekintése

A KapMuG rendszerét egy négy fázisú eljárás jellemzi. Először a károsultak valamelyikének kérelmére megindul a mintaper, ebben arra lehet hivatkozni, hogy a kibocsátó hibázott, vázolva, miért jogos a kártérítés, és miért hasonlóak a jogi kérdések, illetve miért érint más kérelmezőket is [1. § (2) bek.]. Másodszor a bíróság ellenőrzi, hogy az eljárás indítási feltételeket teljesítették-e, és dönt arról, hogy mely szempontok hasonlóak más kérelmezőkéhez. Nyitnak egy regisztert a közös jogi és ténybeli kérdéseknek a kérelmezők neveivel, és ezt nyilvánosságra hozzák, a bíróság meghatározza azokat a kérdéseket, amelyeket semmi esetre sem vizsgálhat felül más bíróság utána. Harmadszor – Európában eléggé egyedülálló módon – az elsőfokú bíróság egy határozatot hoz, amelyet a másodfokú bíróságnak címez, és tartalmazza az összes jogi és ténybeli kérdést, amelyet meg kell válaszolni az összes egyedi kérelemmel kapcsolatban. Erre a rendelkezésre alapozva, a másodfokú bíróság kiválaszt egy vagy néhány ügyet, amelyek alkalmasnak tűnnek arra, hogy vezető ügy(ek)ként választ adjanak az összes többi érintett ügyben felmerülő jogi és ténybeli kérdésekre. Erre az időre a többi eljárást felfüggesztik. A negyedik fázisban a másodfokú bíróság megküldi a határozatát az elsőfokú bíróságnak, amely az összes eddig felfüggesztett ügyet egyenként tárgyalja a vezető ügyet követve [16. § (1) bek.]. Végül hangsúlyozni kell, hogy az *opt-out* nem megengedett, tehát a vezető ügyben a másodfokú bíróság által hozott határozat köti az elsőfokú bíróságot a többi ügyre nézve.³⁰

²⁹ GOTTWALD i. m. 308.; ld. részletesebben ROTT i. m. 269–271.; ROSENBERG–SCHWAB–GOTTWALD i. m. 237.

³⁰ Peter MATTIL – Vanessa DESOUTTER: Die europäische Sammelklagen – Rechtsvergleichende und EU-rechtliche Betrachtung. *Zeitschrift für Wirtschafts- und Bankrecht*, 2008. 522.; Basil CUPA: Scattered Damage: A comparative law study about the enforcement deficit of low-value damage and the class action approach. *European Review of Private Law*, 2012. 530–531.; ld. részletesebben BAKOWITZ i. m. 153–165.; Michael STÜRNER: Model case proceedings in the capital markets tentative steps towards group litigation in Germany. *Civil Justice Quarterly*, 2007. 257–264.; REUSCHLE i. m. 280.; HARSÁGI Viktória – Cornelius Hendric VAN RHEE:

2.2. Előzmények

A törvény elfogadásának fő oka a Telekom-ügy volt, emiatt szokás „lex Telekom” néven is emlegetni.³¹ A Telekom-ügyben a perek nagy számának – az addigi rendszerben történő menedzselhetetlenségének kezelésére – 2005-ben bocsátották ki az új törvényt (egy ötéves próbaidőszakra).³² Egyik legfontosabb célja, hogy enyhítsen a bíróság munkaterhén, amit az ügyben indított perek áradata generált 2000 és 2003 között, és amelyek egyedi ügyek formájában nem voltak menedzselhetők, ui. kb. 17 ezer károsult nyújtott be több mint 2600 keresetlevelet a Telekom AG ellen, és mintegy 700 ügyvédi iroda volt bevonva. A kibocsátás volumene kb. 15 milliárd euró volt, ám az árfolyamveszteségek miatt összesen 100 millió EUR kártérítést kívántak érvényesíteni. A felperesek követelték, hogy a Telekom fizesse vissza a részvények vételárát, amelyeket arra az állításra alapozva vettek meg, hogy a 2000. évi másodlagos forgalomba hozatal kibocsátási tájékoztatója valótlan, illetve félrevezető információt tartalmazott. A felperesek állítása szerint a tájékoztató részben valótlan információt tartalmazott a Telekom ingatlanvagyonának értékéről a pénzügyi kimutatásai alapján az 1995. évi alapításától kezdődően, valamint abban a tekintetben, hogy a Telekom meg kívánja szerezni az Egyesült Államokbeli mobilkommunikációs céget, a Voicestreamet, amit röviddel a kibocsátás után jelentettek be.³³

A törvény lehetővé tette, hogy mintapert indítsanak 2006-ban az OLG Frankfurt előtt. A Telekom-ügy specialitása, hogy a különböző perekben nem minden felperes ugyanazt az alperesi csoportot perelte (a Telekom mellett pl. a kibocsátó, ill. forgalmazó bankokat). A mintaper felperese csak a Telekomot perelte, emiatt a többi alperes nem volt alperese a mintapernek.³⁴ A tárgyalás 2008 tavaszán kezdődött, és a bíróság kiterjedt tanúmeghallgatást folytatott le. A bíróság és néhány felperesi ügyvéd és az alperes képviselője még az Amerikai

Collective Redress in the European Union: Comparative Perspectives. In: HARSÁGI – VAN RHEE i. m. xxix.

³¹ Frank WARDENBACH: KapMuG 2012 versus KapMuG 2005: Die wichtigsten Änderungen aus Sicht der Praxis. *Gesellschafts- und Wirtschaftsrecht*, 2013. 35.; GEIGER i. m. 58–59.; Meinrad WÖSTHOFF: Collective Redress from a Judicial Perspective. In: Eva LEIN – Duncan FAIRGRIEVE – Marta OTERO CRESPO – Vincent SMITH: *Collective Redress in Europe – Why and How?* London, British Institute of International and Comparative Law, 2015. 87.

³² MICKLITZ i. m. 85.; Jules STUYCK: Class Actions in Europe? To Opt-in or to Opt-out, that is the Question. *European Business Law Review*, 2009. 487.; FARGRIEVE–HOWELLS i. m. 393.

³³ RÖCKRATH i. m. 246–247., 249.

³⁴ RÖCKRATH i. m. 249.

Egyesült Államokba is elutazott, hogy tanúkat hallgassanak meg, akik megtárgyalták a német bíróság előtti megjelenést.

A mintaperben 2012. május 16-án az OLG Frankfurt 23. számú tanácsa hozott ítéletet. Az OLG ebben az ítéletében az LG Frankfurt által 2006. július 11-i végzésében (*Vorlagebeschluss*) előterjesztett meghatározott tény- és jogkérdésekről döntött, és nem talált hibát a Telekom tájékoztatójában, továbbá megállapította, hogy a tájékoztató nem tartalmazott inkorrekt vagy félrevezető információt.³⁵ A mintaper felperesének ügyvédje nyomban bejelentette, hogy fellebbezést fog benyújtani a BGH-hoz (vö. KapMuG 15. §). A fellebbezésre tekintettel további néhány évet vett igénybe a jogszerű döntés. Ezt követően a frankfurti bíróság foglalkozott az egyedi ügyekkel.³⁶

2.3. A törvény hatálya

A 2005. november 1-jén hatályba lépett KapMuG-ot alapvetően a német jogtól idegennek tartják. Emiatt a jogalkotó eredetileg egy ún. sunset klauzulát biztosított,³⁷ vagyis automatikusan hatályát veszítette volna a törvény 2010. november 1-jén. Ezt a kísérleti fázist arra gondolták ki, hogy tanulmányozzák a törvény hatásait, és ezzel alapját képezzék a döntésnek arról, hogy a továbbiakban is alkalmazható-e. Ezt az időszakot utóbb meghosszabbították további két esztendőre. Eközben a frankfurti School of Finance and Management értékelő jelentést publikált 2010-ben,³⁸ aminek alapján a KapMuG reformjára vonatkozóan törvényjavaslat nyújtottak be. Ám ez a (2012-ben hatályba lépett) törvénymódosítás nem hozott változást az alapkoncepcióban,³⁹ a novella után is megtartotta a KapMuG az alapvető szerkezetét.⁴⁰

³⁵ GEIGER i. m. 58.; WÖSTHOFF i. m. 84–85., 87.; HAAR i. m. 84–85.; ld. részletesebben STÜRNER i. m. 250–253.; EINHAUS i. m. 400–401.; BAKOWITZ i. m. 156–157.

³⁶ RÖCKRATH i. m. 249.

³⁷ BAKOWITZ i. m. 157.; GEIGER i. m. 56.

³⁸ Axel HALFMEIER – Peter ROTT – Eberhard FEES: *Evaluation des Kapitalanleger-Musterverfahrensgesetzes – Abschlussbericht*. Frankfurt, FSFM, 2009; ld. még Astrid STADLER: Developments in Collective Redress: What's new in the „New German KapMuG”? *European Business Law Review*, 2013. 738–739.; WARDENBACH i. m. 35.

³⁹ RÖCKRATH i. m. 740.

⁴⁰ Christian WOLF – Sonja LANGE: Wie neu ist das neue Kapitalanleger-Musterverfahrensgesetz? *Neue Juristische Wochenschrift*, 2012. 3751.

Ami a törvény tárgyi hatályát illeti, szektorális megközelítés jellemzi,⁴¹ közelebbről a tőkepiaci hibás információból eredő igények érvényesítésére szolgál.⁴² A KapMug 1. § (1) bek. szerint a törvény olyan polgári ügyekben alkalmazható, amelyek során 1) hamis, félrevezető vagy elmaradó nyilvános tőkepiaci információk miatt érvényesítenek kártérítési igényt; 2) hamis vagy félrevezető nyilvános tőkepiaci információ használata, vagy amiatt érvényesítenek kártérítési igényt, mert elmaradt a tájékoztatás arról, hogy a nyilvános tőkepiaci információ hamis vagy félrevezető; vagy 3) szerződés teljesítése iránt érvényesítenek igényt, amely az ún. Wertpapiererwerbs- und Übernahmegesetz szerinti ajánlaton nyugszik, ideértve a Börsengesetz 39. cikk (3) bek. 3. és 4. mondata szerinti igényeket is.

A KapMuG az első kollektív igényérvényesítési eljárást szabályozza, amely kártérítésre irányulhat.⁴³ A tárgyi hatályát tanulmányozva láthatjuk, hogy a szórványos kárigények érvényesítése kerül a fókuszba,⁴⁴ megalkotásában per-ökonómiai szempontok vezették a jogalkotót, elsősorban a költséggrizikóra és a bizonyítás hatékonyságának a kérdéskörére tekintettel.⁴⁵ A 2012-es reform bővítette a hatályt – az *öffentlicher Kapitalmarktinformation* fogalmat a KapMuG 1. § (2) bek. definiálja.⁴⁶ Eszerint a nyilvános tőkepiaci információ: információ tényről, körülményről, mutatók és egyéb üzleti adatok, amelyeket nagyszámú befektető számára határoznak meg, és amelyek az értékpapírok kibocsátóit vagy más (befektetési) eszközök szolgáltatóit érintik. Tőkepiaci információnak számítanak – többek között – a tájékoztatók, közgyűlések közleményei, éves jelentések és a bennfentes információkkal kapcsolatos közlemények.⁴⁷

⁴¹ HAAR i. m. 91–92.

⁴² Thomas M.J. MÖLLERS – Tilman WEICHERT: Das Kapitalanleger-Musterverfahrensgesetz. *Neue Juristische Wochenschrift*, 2005. 2737.; ld. részletesebben: Dennis MÜLLER: Anwendungsbereich des KapMuG im Kapitalanleger-Schadenersatzprozess. *Gesellschafts- und Wirtschaftsrecht*, 2015. 221–224.; WARDENBACH i. m. 35.; STUYCK i. m. 487.; Tanja DOMEJ: Germany. In: Mariolina ELIANTONIO – Chris W. BACKES – Cornelius H. VAN RHEE – Taru SPRONKEN – Anna BERLEE (szerk.): *Standing up for Your Right(s) in Europe. A Comparative Study on Legal Standing (Locus Standi) before the EU and Member State Courts*. Cambridge, Intersentia, 2013. 285.

⁴³ GEIGER i. m. 56.

⁴⁴ Vö. HARSÁGI Viktória: A modellválasztás dilemmái a kollektív igényérvényesítés hazai szabályozásánál. *Eljárásjogi Szemle*, 2016/1. 29–30.

⁴⁵ MÖLLERS–WEICHERT i. m. 2737.

⁴⁶ WARDENBACH i. m. 35.

⁴⁷ MATTIL–DESOUTTER i. m. 522.

2.4. Az egyedi ügyek és a mintaper iránti kérelem előterjesztése

Kevés közös van a KapMuG szerinti eljárásban és a csoportos perekben, ugyanis az előbbinél (legalábbis az eredeti, 2005. évi koncepció és szövegváltozat szerint) minden jogosultnak be kell nyújtania egy keresetlevelet, amely alapján egyedi eljárások indulnak, ám ezeket a mintaperben hozott határozat jogerőre emelkedéséig felfüggesztik.⁴⁸ Ebből adódóan az eljárás a következők szerint tagolódik: 1) a Landgericht előtt a mintaper kérelmeinek előterjesztése (*Vorlageverfahren*) (2.§); 2) a mintaper az Oberlandesgericht elé kerül (9. és további §-ok), és 3) az egyedi perek befejezése az eredeti perbíróóság előtt (a mintaper ítéletének hatásai, 22. és azt követő §-ok). Tehát az első fok megoszlik a perbíróóság és az OLG mint mintaperi perbíróóság között (*Musterfeststellungsgericht*).⁴⁹

Az ún. *Vorlageverfahren* mint az alapeljárás részét szabályozza a KapMuG 1. és 5. §-a, amelynek eredményeképpen megszülethet a mintaper megengedhetőségét kimondó határozat. A mintaper hivatalból nem indítható, de akár a felperes, akár az alperes benyújthatja a mintaper iránti kérelmét a Landgerichtnél [2. § (1) bek.].⁵⁰ A tárgya az igényt megalapozó, vagy kizáró feltételek fennállásának, vagy fenn nem állásának a megállapítása, vagy egy jogkérdés tisztázása. A mintaper iránti kérelmet ügyvéd által terjesztik elő a per fő tárgya tekintetében eljáró perbíróóság előtt. A kérelmet előterjesztheti bármely befektető (magán-, intézményi vagy állami); a mintaper alperese minden károkozó lehet (kibocsátó, az egyéb pénzügyi eszközök szolgáltatói, a tájékoztatóért felelős személy, az igazgatótanács és a tanácsadó szakma képviselői, mint pl. ügyvédek, könyvvizsgálók és adótanácsadók).

A megengedett mintaperi kérelem a szövetségi közlönyben (*Bundesanzeiger*)⁵¹ a „Klageregister nach dem KapMuG” („A KapMuG szerinti keresetek nyilvántartása”) c. rubrikában kerül közzétételre [3. § (2) bek.]. A keresetek nyilvántartása egy hatékony és költségkímélő útja annak, hogy más, potenciális károsult befektetők is értesüljenek a perindításról, ami esetleg arra ösztönözheti őket, hogy a mintaperben részt vegyenek. A jogalkotó itt az angol mintát követte. A károsultaknak nyilvántartás útján való informálásával a kollektív jogvédelem alapproblémája, a más érintettek információhiányának problémájára adott választ a jogalkotó, így a későbbi kapcsolódás válik lehetővé. Emiatt a regiszterbe

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ GEIGER i. m. 61.

⁵⁰ MÖLLERS–WEICHERT i. m. 2739.

⁵¹ <http://www.ebundesanzeiger.de>; RÖCKRATH i. m. 247.

mindenki betekinhet [4. § (3) bek.]. Az eljárás gyorsítása érdekében a 3. § (3) bek. előírja, hogy a perbíróság a megengedettnek nyilvánított kérelmeket – a kérelem beérkezésétől számított hat hónapon belül – tegye közzé. A közzététellel az eljárást felfüggesztik (5.§), ezzel kerülve el a divergáló ítéleteket ugyanolyan tény- és jogkérdésekben.⁵²

A *Vorlageverfahren* során a bíróság kiválaszt egy ügyet, amely jól példázza a többi ügyet, és a legjobban illusztrálja a ténybeli és jogi kérdéseket.⁵³ Az eljárás további feltétele tíz vagy több felperes megléte.⁵⁴ A mintaper megengedhetőségéről hozott végzés a felek által nem fellebbezhető meg, ahogy azt a 4. § (1) bek kifejezetten elrendeli. Más a helyzet, ha a végzés a meg nem engedhetőséget mondja ki [1. § (3) bek. 2. mondata], vagy a kérelmet megalapozatlanság miatt utasítja el [4. § (4) bek.].⁵⁵ A belföldi kibocsátókkal szemben indított perek tekintetében kizárólagos illetékességgel rendelkezik az a Landgericht, amelyik a kibocsátó székhelye szerint illetékes [ZPO 32b. § (1) bek., GVG 71. § (2) bek. 3. pont].⁵⁶ A külföldi kibocsátókra az általános szabályos vonatkoznak, különösen a Brüsszel-Ia rendelet.⁵⁷

2.5. Az ún. mintaper (*Musterverfahren*)

A KapMuG alapgondolata: egy közös jogkérdést feltárni az egyedi ügyek sokaságában, amelyet egy magasabb szintű bíróság eldönt, majd a korábban felfüggesztett egyedi eljárásokat is elbírálják a testügy eredményének figyelembe vételével.⁵⁸ A mintaper tárgya tehát szűkebb, mint az alapul szolgáló kártérítési pereké.⁵⁹ Az értékpapír-tájékoztatóval kapcsolatos felelősségi ügyek jól adaptálhatók a mintaperekhez, mivel egyedileg kicsi a jelentőségük. A mintaperben el lehet dönteni, hogy a tájékoztató tartalmazott-e inkorrekt információt, vagy kihagyott-e szükséges információkat, és hogy a kibocsátó felelős-e az inkorrekt állításért vagy az információ kimaradásáért. Ha ezek a feltételek fennállnak,

⁵² GEIGER i. m. 61–62.

⁵³ RÖCKRATH i. m. 247.

⁵⁴ WÖSTHOFF i. m. 87.

⁵⁵ MÖLLERS–WEICHERT i. m. 2739.

⁵⁶ GEIGER i. m. 62.

⁵⁷ MATTIL–DESOUTTER i. m. 523.

⁵⁸ Stefan VOET: European Collective Redress. A Status Questionis. *International Journal of Procedural Law*, 2014. 124.

⁵⁹ REUSCHLE i. m. 281.

mindenki, aki értékpapírt vett a tájékoztató közzétételét követően, pert indíthat a kibocsátást követő hat hónapon belül a vételár visszatérítéséért. Nem szükséges az egyedi okozatosság bizonyítása, ami arra az elméletre épül – amit a bíróságok elismertek –, hogy a tájékoztató előnyös klímát teremt a piacon.⁶⁰ Ez a „csalás a piacon” elv azonban nem kerül alkalmazásra azokban az esetekben, ahol inkorrekt *ad hoc* információt terjesztettek a piacon. Az ilyen ügyekben minden felperesnek bizonyítania kell, hogy arra hagyatkozva hozta befektetési döntését.⁶¹

Azok az igények, amelyeket nem érvényesítenek a mintaper elbírálása alatt, általában elévülnek, mert itt az alkalmazandó elévülési idő három év, és a mintaperek gyakran tovább tartanak ennél. Az a felperest, aki még nem elévült igényt érvényesít a mintaper jogerős elbírálását követően, formálisan nem köti a mintaperben hozott ítélet.⁶²

A mintaperre az Oberlandesgericht (OLG) rendelkezik hatáskörrel [KapMuG 6. § (1) bek. 1. mondata, GVG 118. §⁶³], a mintaper idejére az elsőfokú eljárásokat felfüggesztik.⁶⁴ A felfüggesztett eljárások felei ún. harmadik személyeknek szóló idézést kapnak. A jogalkotó „*Beigeladene*” elnevezéssel illeti őket, ami az egyszerű mellékbeavatkozó jogállásához áll közeli (ZPO 67. és azt követő §-ok),⁶⁵ azzal a különbséggel, hogy nem egy idegen (harmadik személyek között folyó) perben vesznek részt, hanem a saját egyedi kártérítési perük „kilúgozott” részében. Részt vehetnek a mintaper tárgyalásain, a KapMuG 14. § szerint jogosultak a támadási és védekezési eszközöket igénybe venni ugyanúgy, mint minden eljárási cselekményt megtenni, amennyiben ezek a cselekmények nem állnak ellentétben a fél (lényegében a mintaper felperesének) cselekményeivel.⁶⁶ Másképpen a kétoldalú meghallgatás elvének [vö. Grundgesetz 103. cikk (1) bek.] csorbulása miatt alkotmányellenes lehetne az ítélet kötő erejének kiterjesztése a felfüggesztett ügyekre.⁶⁷ Egyezség esetén a KapMug 19. § (2) bek. lehetőséget biztosít a számukra, hogy a kézbesítést követő hónapban írásban kinyilvánítsák a kilépésüket. A jóváhagyott egyezség csak akkor érvényes, ha 30%-nál kevesebben lépnek ki [17. § (1) bek. harmadik mondat].⁶⁸

⁶⁰ OLG NJW 1982. 2823., 2826.

⁶¹ RÖCKRATH i. m. 248.

⁶² Uo.

⁶³ Gerichtsverfassungsgesetz.

⁶⁴ FARGRIEVE–HOWELLS i. m. 393.

⁶⁵ REUSCHLE i. m. 281.; MÖLLERS–WEICHERT i. m. 2740.; STADLER i. m. 736–737.

⁶⁶ GEIGER i. m. 64.

⁶⁷ RÖCKRATH i. m. 247.

⁶⁸ GEIGER i. m. 65.

Az OLG határozza meg a mintaper felperesének személyét [8. § (3) bek. 1. mondata].⁶⁹ Nem megfelelő pervitel esetén azonban a KapMuG 9. § (4) bek. alapján az OLG a mintaper felperesét kérelemre visszahívhatja, és újat jelölhet ki. A mintaper jellegzetessége, hogy felperese a saját ügyét csak a saját érdekében viszi, és nem képviselője a *Beigeladene* jogállásába került többi felperesnek. A pervitelnek hatékonynak kell lennie. Az OLG a mintaper felperesének kiválasztása után a mintapert a regiszterben közzéteszi. Ezzel informál minden érdekeltet az eljárás állásáról, valamint tudatja a bíróságokkal, hogy a KapMuG 8. § szerinti felfüggesztési ok beállt.⁷⁰ Az OLG a mintaperben – tárgyalást során – tisztázza a vitás tény- és jogkérdéseket, és minden felfüggesztett ügyre nézve kötelező erővel bíró határozatot (*Musterentscheid*) hoz [16. § (1) bek. 1. mondata].

A mintaperben a költségelőleget a bizonyítás kapcsán nem kell megfizetni. A költséget utólag osztják meg az összes ügy felei között.⁷¹ A KapMuG 14. § (2) bek. alapján – a mintaper költségeiről a felfüggesztett ügyben eljáró (per) bíróság határoz. A mintaper felperese és az ő oldalán az (elsőfokú) mintaperben idézettek (*Beigeladane*) költségeire a 17. § (1) bek. vonatkozik, azok az elsőfokú eljárások költségeibe tartoznak és arányosan terhelik ezeket az eljárásokat.⁷²

2.6. A perbíróságok előtti (egyedi) eljárások második szakasza

A KapMuG 16. § (1) bek. alapján a mintaperben hozott végzés (*Musterentscheid*) köti azokat a perbíróságokat, amelyek határozata függ a mintaperben meghozandó megállapítástól vagy tisztázandó jogkérdéstől.⁷³ A kötőerő nemcsak a *Musterentscheid* rendelkező részére terjed ki, hanem annak ténybeli és jogi indoklására is. A 22. § (1) bek 2. mondata alapján a *Musterentscheid* a mintaper minden résztvevőjére nézve hatályos, azokra is, akik visszavonták a keresetüket [20. § (1) bek. 2–3. harmadik mondata].

A mintaper jogerős befejezését követően a KapMuG 7. § szerint felfüggesztett egyedi eljárások folytatódnak a perbíróság előtt.⁷⁴ A perbíróság a végső ítéleté-

⁶⁹ REUSCHLE i. m. 281.

⁷⁰ GEIGER i. m. 64.

⁷¹ Peter GOTTWALD: On the Extension of Collective Legal Protection in Germany. *Civil Justice Quarterly*, 2007. 494.

⁷² Norbert MEIER: Das neue Kapitalanleger-Musterverfahrensgesetz. *Deutsches Steuerrecht*, 2005. 1862.; MÖLLERS–WEICHERT i. m. 2740.; REUSCHLE i. m. 282.

⁷³ MEIER i. m. 1862.; MATTIL–DESOUTTER i. m. 523.

⁷⁴ REUSCHLE i. m. 282.

vel azokról a kérdésekről dönt, amik nem voltak a mintaper tárgya.⁷⁵ Minden egyes ügyet külön kell elbírálni az egyedi jellemzők alapján, ha a fél nem kötött egyezséget a modellügyben hozott döntést követően, emiatt az eljárás nehézkes, és több kommentátor kritizálja.⁷⁶

2.7. A KapMuG 2012. évi reformja

2012-ben a német jogalkotó nemcsak kiterjesztette a KapMuG időbeli hatályát 2020-ig, hanem módosította. Először is, a KapMuG alkalmazási területét kiterjesztették azokra az ügyekre is, ahol tőkepiaccal kapcsolatos információkat pénzügyi termékek értékesítésére és forgalmazására, illetve befektetési szolgáltatások nyújtására használták fel.⁷⁷ A reformot követően tehát tanácsadási hibából eredő kártérítési igényeket is lehet ebben az eljárásban érvényesíteni, amennyiben a valótlan vagy megtévesztő tőkepiaci információval összefüggésben vannak. Ezzel a jogalkotó korrigálta a felsőbb bíróságok által kialakított korábbi gyakorlatot.⁷⁸ Másodszor – és ez a kiugró változás –, a befektetők ma már a mintaper eldöntése után anélkül is benyújthatják keresetlevelüket és kérhetik a mintapereikre vonatkozó szabályok alkalmazását, hogy ‘teljes értékű’ eljárásokat indítanak. Ezt egyfajta opt-in mechanizmusként is értékelhetjük.⁷⁹ A harmadik változás egy opt-out egyezmény lehetővé tétele a mintaper felperese és alperese között, amelyet a bíróság jóvá kell hagyjon. Ez hasonlít a holland egyezségi eljárásra,⁸⁰ habár a KapMuG-ban szabályozott egyezség csak akkor köti az osztály tagjait, ha megindították az eljárást (vö. a másodikként jelzett módosítással).⁸¹

Az eljárás gyorsítására a KapMuG 3. § (3) bek. előírja, hogy a perbíróság a megengedett mintaper-kérelmeket azok beérkezésétől számított három napon belül tegye közzé. A reformot követően elegendő, ha a közzétételt követő hat hónapon belül érkezik be a további kilenc mintaper iránti kérelem [6. § (1) bek.]. 2012 óta – a 9. § (2) bek. szerint – a bíróságnak a mintaper felperese kiválasztá-

⁷⁵ GEIGER i. m. 66.

⁷⁶ RÖCKRATH i. m. 248.

⁷⁷ VOET i. m. 124.; MÖLLERS–WEICHERT i. m. 1401–1406.

⁷⁸ Wolf H. VON BERNUTH – René M. KREMER,; *Das neue KapMuG: Wesentliche Änderungen aus Sicht der Praxis. Neue Zeitschrift für Gesellschaftsrecht*, 2012. 892.

⁷⁹ VOET i. m. 124.

⁸⁰ HARSÁGI Viktória: A holland kollektív igényérvényesítés rendszere. *Magyar Jog*, 2016/7–8. 478–484.

⁸¹ VOET i. m. 124–125.

sánál a több felperes (alapperi felperes) egyezségén és a követelések értékén túl a mintaper felperesének alkalmasságát is figyelembe kell vennie.⁸²

Az egyik legfontosabb változást a KapMuG 17. és azt követő §-ok tartalmazzák, amelyben a mintaper (*Musterverfahren*) és az alapper (*Ausgangsverfahren*) egyezséggel történő befejeződésének lehetőségét szabályozza. Az új szabályozás előírja, hogy a mintaper felperese és alperese vagy megállapodnak egy egyezségi javaslatban, amelyet a bíróság elé terjesztenek, vagy a bíróság egyezségi javaslatát fogadják el [17. § (1) bek.]. Ez az előírás nem bizonyult praktikusnak. A megreformált KapMuG ezért teljesen újraszabályozta az egyezség kérdését.⁸³ ma már nincsen előírva, hogy minden résztvevő hozzájárulása szükséges az egyezség megkötéséhez, amit a régi szabályozás még elvárt. Az egyezséget a 18. § alapján a bíróság csak akkor hagyja jóvá, ha az egyezséget a mintaper addigi állása és a tárgyalás eredményének figyelembevétele mellett a felfüggesztett jogviták észszerű, peren kívül konfliktusrendezésének tekinthető.⁸⁴

Üdvözlendő, hogy a mintaper felperesének képviselője az OLG-től egy speciális díjat kaphat: az újonnan beépített RVG⁸⁵ 41a. § bevezet egy kiegészítő ügyvédi honoráriumot, ami arra szolgál, hogy az ügyvéd többlet-erőfeszítéseit a mintaperben a jövőben megfelelően ellentételezze.⁸⁶

3. Értékelés

A *Verbandsklage* tekintetében elmondható, hogy az eljárás konstrukciójának érdekességét az adja, hogy egyesület közbeiktatásával az eljárás hagyományos – két (ellenérdekű) fél részvételére épülő – perként folytatható le. Jelentős hátránya, hogy nem lehetséges a kártérítési igény érvényesítése.⁸⁷ Dietmar Baetge kiemeli, hogy a *Verbandsklage* idegen testnek számít a rendszerben, amit arra épít, hogy a közérdek áll a középpontjában.⁸⁸ Mindazonáltal, alkalmazását áttekintve, a mérleg nem mondható kifejezetten rossznak, hiszen a *Verbandsklage*-

⁸² GEIGER i. m. 58.

⁸³ STADLER i. m. 745–746.; HAAR i. m. 102–103.; GEIGER i. m. 65.

⁸⁴ GEIGER i. m. 57.

⁸⁵ Gesetz über die Vergütung der Rechtsanwältinnen und Rechtsanwälte.

⁸⁶ GEIGER i. m. 57–58.

⁸⁷ Uo. 29., 40.

⁸⁸ Dietmar BAETGE: Das Recht der Verbandsklage auf neuen Wegen. *Zeitschrift für Zivilprozess*, 1999. 330.

rendszer kétségtelenül javított a fogyasztóvédelmen: évente kb. 1200, többnyire eredményes keresetet terjesztettek elő.

De a rendszernek vannak gyenge pontjai is. Mivel az egyesületek magánszemélyként perelnek, a perköltséget a saját költségvetésükből kell finanszírozniuk (hozzáadva az esetleges adományokat), így ‘perlési kedvüknek’ megvannak a maga korlátai. Kereskedelmi érdekszövetségek vagy a kereskedelmi és iparkamarák, amelyeknek van pénzük, gyakorlatilag sohasem indítanak ilyen pert. Az is kritizálható, hogy perindításra a kvalifikált intézmények jogosultak, és semmiképpen nem azok a szerződő partnerek vagy más érdekeltek. Ráadásul egy fogyasztói egyesületnek min. 75 természetes személy tagjának kell lennie ahhoz, hogy pert indíthasson.⁸⁹ További komoly kérdés az eljárásjogi eszköz felhasználhatóságának sporadikus jellege,⁹⁰ ami erős korlátot képezhet.

A KapMuG által szabályozott eljárás dogmatikai besorolása nem világos. Nem egy – a nevének megfelelően – mintaperről van szó, hanem egy csoportperről, hiszen az összekapcsolt határozat joghatásai az összes (keresetet indított) károsultra kiterjed. Az összekapcsolás nem az egész igényt érinti, hanem az egybevágó előkérdésekre koncentrálódik, ezért (a korlátozott pertárgy miatt) az eljárást Christian Wolf és Sonja Lange szerint korlátozott csoportperként nevezhetjük meg.⁹¹

Ami a gyakorlati jelentőségét illeti, a jogirodalmat áttekintve, elég ellentmondásosnak tűnik az eljárás megítélése. Egyfelől találunk olyan szerzőket, akik pozitív mérleget vonva kiemelik, hogy a KapMuG a tőkepiaci területen felmerülő jogviták gyors és nem komplikált elintézéséhez vezethetnek,⁹² ill. már pár évvel a bevezetése után jelentősen könnyített az igazságszolgáltatás terhein.⁹³ Más szerzők komoly bírálatot fogalmaznak meg, elsősorban a hatékonyság hiányát, a pertartamot és a költségeket jelölik meg problémaként, emiatt a német jogban korlátozott jelentősége van a kollektív igényérvényesítés e formájának,⁹⁴ amin a 2012. évi reform csak némiképpen enyhített.

⁸⁹ GOTTWALD i. m. 307–308.

⁹⁰ NAGY i. m. 130–131.

⁹¹ WOLF–LANGE i. m. 3751.

⁹² MEIER i. m. 1863.

⁹³ REUSCHLE i. m. 278.

⁹⁴ A Telekom-ügyben 11 évvel a történetek után, és nyolc évvel a perek megindulását követően még nem született meg az egyedi ügyekre vonatkozó ítéletek. RÖCKRATH i. m. 250.; MÖLLERS–WEICHERT i. m. 2741.; WOLF–LANGE i. m. 3751.; Nikolaus STACKMANN: Kein Kindergeburtstag – Fünf Jahre Kapitalanleger-Musterverfahrensgesetz. *Neue Juristische Wochenschrift*, 2010. 3189.; WARDENBACH i. m. 38.

AZ EGÉSZSÉGÜGYI SZOLGÁLTATÓK POLGÁRI JOGI FELELŐSSÉGE

HAVASI Péter*

1. Bevezető

Ha szükséges lenne, mint bírótársa igazolhatnám, hogy az Ünnevelt egyebek mellett nagy érdeklődést mutat a polgári jogi felelősség és a kártérítés iránt. Ezek közvetlenül kapcsolódnak azokhoz a személyiségi jogokhoz, amelyekhez úgyszintén különös érdeklődés kötötte. Az Ünnevelt olyan ember, hogy ami érdekli – egyáltalán, amivel foglalkozik – azt tudja is. Olyannyira, hogy bírónak maradván még elnök is tudott lenni.

Az Ünnevelt tiszteletére szól ez a rövid írás, ami pusztán szemelgető bemutatása a címben szereplő igen sajátos kártérítési felelősségi formának. Nem pusztán tartalmi-lényegi azonosságok miatt szerepel itt mindkét polgári törvénykönyv (Ptk.), tehát a régi is, hanem mert nagyrészt a régi Ptk. alkalmazása alatt alakult ki az a bírói gyakorlat, ami ma is érvényes, emellett az ügyek nagy részében még ténylegesen is a régi Ptk.-t kell alkalmazni.

1. Az egészségügyi szolgáltatás általában

Amikor az egészségügyi szolgáltatókról beszélünk a felelősség szempontjából, akkor ezen nem a hagyományos értelemben vett szolgáltatást értjük, amikor pedig a műhibaper fogalmát használjuk, akkor tudjuk, hogy azzal az egészségügyi szolgáltatások nyújtásával kapcsolatban felróhatóan okozott károk megtérítése iránt indított eljárások megjelölése történik nem szakmai, hanem közhasználatú, tehát semmiképpen nem pontos kifejezéssel.

* Tanácselnök (Kúria).

Az utóbbi idők jogalkotása hangsúlyossá tette az egyén kötelezettségét és felelősségét az egészsége megőrzésében és fejlesztésében, miközben az egészségfejlesztésben a megelőzést helyezte előtérbe, és a népegészségügyi tevékenységet tette kiemeltté. Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban: Eütv.) igen széles körben, részletesen szabályozza az egészségügyi szolgáltatásokat. Ebben a jogszabályban jól kifejeződik az a gyakorlatban is érvényesülő sajátosság, ami magát az orvosi tevékenységet egészében jellemzi: 'tárgya' az ember szervezete, szerveinek működése, amit a jog abszolút hatályú személyiségi jogként részesít védelemben [régi Ptk. 75. § (1) bek., Ptk. 2:42. § (1) és (2) bek.]. További meghatározó jellemzője az emberen végzett gyógyításnak, hogy alapvetően eltér minden más tevékenység ellátásától, amely gondos eljárással ugyan, de eredmény elérésére törekszik.

Amellett, hogy az egyénnek joga van olyan ismeretek megszerzéséhez, amelyek lehetővé teszik számára az egészsége védelmével és fejlesztésével kapcsolatos lehetőségek megismerését, valamint megfelelő tájékoztatáson alapuló döntését az egészséggel kapcsolatos kérdésekben, és joga van tájékoztatást kapni az egészségügyi szolgáltatók által nyújtott ellátások jellemzőiről, azok elérhetőségéről, igénybevételük rendjéről, továbbá a betegeket megillető jogokról és azok érvényesíthetőségéről, a saját egészségi állapotáért a tőle elvárható módon felelősséggel tartozik, és köteles tartózkodni minden olyan magatartástól, amely a társadalmilag elfogadható kockázati szinten felül köztudottan mások egészségét veszélyezteti. Az egyénnek az is kötelessége, hogy a tőle elvárható módon nyújtson segítséget, és értesítse az egészségügyi szolgáltatót, amennyiben sürgős szükség, illetőleg veszélyeztető állapotot észlel. Az pedig általános kötelezettség, hogy mindenki tartsa tiszteletben mások jogait egészségük fejlesztéséhez, védelméhez, a betegségek megelőzéséhez, a gyógyuláshoz és az orvosi rehabilitációhoz.

Az egészségügyi szolgáltató polgári jogi felelősségéhez fontos ismerni azoknak a szabályoknak a lényegét, amelyek általában szólnak az egészségügyi ellátás rendszeréről, szervezetéről, a szolgáltatásokról, az azokhoz kapcsolódó feladatkörökről és az igénybevétel fontos elveiről. Az Eütv. maga is, és még számos más jogszabály rendelkezik az egészségügyi ellátó rendszer felépítéséről, működéséről, a betegek jogairól. Az egészségügyi ellátás megszervezésének legfőbb jellemzője, hogy az Alkotmány 70/D. § (1)–(2) bekezdése, az Alaptörvény II. Cikk, XX. Cikk (1) bekezdése, valamint az Eütv. 141. § (1)–(2) bekezdései szerint az állampolgárok egészséghez való joga olyan alkotmányos alapjognak minősül, amelynek biztosítása az állam kötelezettsége és felelőssége. Ennek érdekében az állam megfelelő méretű, minőségű, elosztású, formájú,

összetételű és hatékonyságú egészségügyi ellátórendszert hoz létre és működtet, amelynek igénybevételét az egyén számára alanyi jogon biztosítja, a kötelező egészségbiztosítási rendszer megszervezésével és fenntartásával.

2. Az egészségügyi ellátás jogviszonyai

Az egészségügyi ellátást különböző jogviszonyok kapcsolatrendszere jellemzi. A fenntartói jogviszony mellett van finanszírozási jogviszony, továbbá jogviszony van az egészségügyi intézmény és a személyzete között. Ezeken felül a kártérítési felelősség szempontjából lényeges jogviszonyt az egészségügyi szolgáltató és a beteg közötti jogviszony jelenti (kezelési szerződés).

Az egészségügyi szolgáltatók polgári jogi felelősségére vonatkozóan az Eütv. speciális szabályozást nem tartalmaz, miként arról sem, hogy az egészségügyi szolgáltató és a beteg közötti kapcsolatot polgári jogi értelemben miként kell minősíteni. Elvileg ennek azért van jelentősége, mert ha a beteg az egészségügyi ellátás során, azzal összefüggésben kárt szenved, akkor mind a közte és az egészségügyi szolgáltató között létrejövő szerződéses viszony alapján (kontraktuális felelősség), mind pedig a szerződésen kívüli károkozás szabályai alapján (deliktuális felelősség) érvényesítheti a kárát. A régi Ptk. a szerződésen kívül okozott károkért való felelősséget szabályozza részletesen. és a szerződésszegéssel okozott kártérítési felelősségnél ezekre utal vissza, így végül a szakmai szabályoknak megfelelő ellátásnak van jelentősége, és annak az orvost terhelő gondossági kötelezettségnek, amely szerződéses jogviszonynál és a szerződésen kívüli károkozásnál is azonos.

A bírói gyakorlatban korábban szinte kizárólag a deliktuális felelősség alapján bírálták el a kártérítési követeléseket, míg az utóbbi időben – ha nem is a szerződésszegésre vonatkozó szabályok alapján – legalábbis a kontraktuális felelősségre hivatkozással. Az egészségügyi szolgáltató és a beteg kapcsolatát szerződésnek tekintő döntések kifejezett szerződéskötés nélkül a szerződés tartalmának azt tekintik, amit az Eütv. előírásai tartalmaznak, megszegését pedig annak alapján adják meg, hogy az ugyancsak itt írt gondossági mérce megsértése folytán keletkezik-e a beteg kára. Ezeket a szerződéseket a régi Ptk.-ban nem nevesített atipikus szerződésnek nevezzük, és pusztán hivatkoznak a régi Ptk. 318. §-ának arra az utaló szabályára, amely alapján végül döntenek a kártérítési felelősségről a régi Ptk. 339. § (1) bekezdése alapján.

A szerződéses viszonyra való utalás nélkül – a régi Ptk. 339. § (1) bekezdésének szabályát alkalmazó döntések a végeredmény szempontjából nem

jelentenek eltérést azokhoz képest, amelyek a kontraktuális felelősségre utalnak (a szerződés jogi minősítésének végképp nincsen jelentősége). A Ptk. 6:519. § tartalmazza a deliktuális felelősség általános szabályát.

Az egészségügyi szolgáltatás igénybevétele során keletkező jogviszony tárgya maga az egészségügyi szolgáltatás. Ennek meghatározó eleme a szakszerűség követelménye, amelyet a jogszabály az orvos oldalán a gyógy módválasztás szabadságának (Eütv. 129. §), a tájékoztatási kötelezettségnek (Eütv. 134. §) és az elvárható gondosságnak [Eütv. 77. § (3) bek.] az előírásával biztosít, míg a beteg oldalán a tájékoztatáshoz való jog (Eütv. 13. §), valamint az önrendelkezési és beleegyezési jog (Eütv. 15. §) jelent fontos garanciákat. Kijelenthető, hogy az orvos és a beteg között létrejövő jogviszony gondossági kötelem, az orvos nem az eredmény nyújtására, hanem a gondos eljárásra vállal kötelezettséget, még akkor is, ha eredmény elérésére törekszik. Ettől függetlenül a többségében megbízási típusú orvosi beavatkozások mellett vannak vállalkozási jellegű orvosi beavatkozások (terhesség-megszakítás, sterilizáció, fogpótlás, plasztikai beavatkozás stb.).

Az Alkotmány 70/D. § (1) bekezdése szerint a Magyar Köztársaság területén élőknek joguk van a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez. Az Alaptörvény ilyen tartalmú szabályozást nem tartalmaz. Ennek az alapjognak egy fontos részjogosítványáról szól részletesen az Eütv., amikor szabályozza az egészségügyi ellátáshoz való jogot (6–9. §).

E jogok és kötelezettségek, de az egész jogi szabályozás az orvos–beteg kapcsolatában biztosítja az egyenjogúságot és mellérendeltséget.

Az Eütv. záró rendelkezései között elhelyezett, egyébként semmitmondó rendelkezés (244. §) úgy szólt, hogy az egészségügyi szolgáltatásokkal összefüggésben keletkezett kárigények tekintetében a Ptk. szabályait kell megfelelően alkalmazni. A 244. § e helyett beiktatott új szabálya azt mondja, hogy az egészségügyi szolgáltatásokkal összefüggésben keletkezett kárigények tekintetében a szerződésszegéssel okozott károkért való felelősség polgári jogi szabályait kell megfelelően alkalmazni. E változtatás indokául a jogalkotó felhozott érvei több mint árulkodók. Az Eütv.-ből eredő kárigények döntően az ún. orvosi műhibák kapcsán keletkeznek. A korábbi törvényi rendelkezés, illetőleg egyéb egészségügyi normák sem határozzák meg egyértelműen, hogy ez utóbbi esetben a felek (az orvos és az egészségügyi szolgáltató!) között szerződéses jogviszony áll fenn, a felelősséget a szerződéssel (!) okozott kárért való felelősség szabályai szerint kell a bíróságnak megállapítani.

A rendelkezés a fennálló joggyakorlat egyértelműsítését szolgálja, azonban indokolásával együtt – túl azon, hogy szakmaiatlan és tévedéseket is tartalmaz –,

erősen kifogásolható, így pl. a szabálynak a záró rendelkezések között való elhelyezése, egyáltalán, e törvényben és így történt megfogalmazása, anélkül egyébként, hogy bárhol lenne szabályozás magáról a szerződéses kapcsolatról. A 244. §-nak a Ptk. hatálybalépése óta hatályos szövege önmagáért beszél: úgy szól, hogy az egészségügyi szolgáltatás keretében végzett ellátás során okozott kárért és személyiségi jogsértésért az egészségügyi szolgáltató tartozik felelősséggel, illetve helytállással. Ha a törvény alapján az egészségügyi dolgozó a saját nevében és felelősségére nyújtott egészségügyi szolgáltatást, az egészségügyi szolgáltatásokkal összefüggésben okozott kárért és személyiségi jogsértésért az egészségügyi dolgozó tartozik felelősséggel, illetve helytállással. Az egészségügyi szolgáltatásokkal összefüggésben keletkezett kárigényekre, illetve a személyiségi jogsértések esetén követelhető igényekre a Ptk. szerződésen kívül okozott kárért való felelősségre, valamint a személyiségi jogok megsértésének szankcióira vonatkozó szabályait kell megfelelően alkalmazni.

A BH2003. 17 eseti döntés kimondta, hogy a helyreállító plasztikai műtét elvégzésére létrejött megállapodás nem vállalkozási, hanem megbízási szerződésnek minősül. Az indokolás szerint az alperes által végzett kötenyhas-plasztikai műtét kapcsán a bíróságnak állást kellett foglalnia abban a kérdésben, hogy az orvosnak az e körben kifejtett tevékenysége során a vállalkozás, vagy a megbízási elemek vannak-e túlsúlyban. A műtét elvégzését nemcsak esztétikai okok indokolták, a kötenyszerűen lelógó hasfal ugyanis a beteget mozgásában, életmódjában korlátozta, pszichésen negatív irányban befolyásolta, ennél fogva a beavatkozás helyreállító plasztikai jellegűnek tekinthető. Ugyanakkor a helyreállítás egyúttal az egészséges állapottól eltérő helyzet megszüntetését is jelenti. A plasztikai jellegű beavatkozás kétségtelen bizonyos eredménnyel jár, azonban a jogviszony döntő eleme a meghatározott, sajátos természetű tevékenység kifejtése, ezért a helyes megállapítás szerint a felek között megbízási szerződés jött létre. Az adott esetben a műtéti szövődményekről a tájékoztatást a felperes nem kapta meg, ennek és a ténylegesen végzett beavatkozásoknak az alapján a döntés végül azt fejtette ki, hogy a kártérítési felelősség szempontjából annak volt jelentősége, hogy a műtétet az alperes orvosa végezte az alperes kórházában és a tevékenységéért a felelősség a tájékoztatás elmulasztása miatt megállapítható.

Az egyik ügyben a bíróság a mellplasztikai műtétet magánorvosként végző és a kezelésbe beavatkozó kórház egyetemleges felelősségét állapította meg, eltérő magatartásaikért. A mellplasztikát végző orvos tevékenységét, amely a mell esztétikusabbá tételét szolgálta, megbízással magánorvos végezte ugyan,

de az ítélet szerint nem vállalkozási szerződés keretében, hanem gyógyító tevékenységgel, és annak keretében mulasztott (Pfv.III.24.658/2001/4.).

Egy másik ügyben a felperes a fogorvos foglalkozású alperesnek adott megbízást különböző fogászati tevékenység végzésére, majd hibás teljesítéssel okozott kárai megtérítését kérte. A jogerős ítélet szerint a felperes kárigénye a szerződésszegéssel okozott kárért való felelősség szabályai szerint bírálendő el. Ehhez képest a felperest terhelte annak a bizonyítása, hogy az alperes a vele kötött fogorvosi – egészségügyi – szolgáltatásra irányuló szerződést hibásan teljesítette, és ezzel a szerződésszegő magatartásával okozati összefüggésben következett be a károsodása. A szerződési tartalom miatt azt mondta ki, hogy e bizonyítás sikere esetén az alperes kimentheti a kártérítési felelősségét annak bizonyításával, hogy a felperes ellátása, kezelése során a tőle elvárható gondossággal, a szakmai és etikai szabályok, irányelvek betartásával járt el [Eütv. 77. § (3) bek.], tehát a magtartása nem volt felróható, és a tájékoztatási kötelezettségének is eleget tett (Pfv.III.22.134/2008/5.).

3. Az egészségügyi szolgáltató kártérítési felelősségének feltételei

Az egészségügyi szolgáltató kártérítő felelősségét a bíróságok a régi Ptk. 339. § (1) bekezdése, illetőleg a Ptk. 6:519. §-a és 2:52. §-a alapján vizsgálják. Általános érvénnyel alkalmazzák azt a tételt, amely szerint a kártérítési felelősség általános szabályából következően a károsultnak kell bizonyítania, hogy az orvos jogellenes magatartásával okozati összefüggésben kára keletkezett, és e bizonyítás sikere esetén az alperes csak akkor mentesülhet a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a magatartása nem volt felróható (Pfv.III.20.819/2009.). A károsult és a károkozó bizonyítási kötelezettségéről általában szól a BH2009. 241 eseti döntés, amely szerint, ha a károsult nem tudja bizonyítani a kártérítés feltételei közül a károkozó magatartást, a kárt és a kettő közötti okozati összefüggést, akkor szükségtelen annak vizsgálata, hogy a károkozó ki tudja-e menteni magát a felelősség alól.

3.1. Jogellenesség

Mostanra általánosan elfogadott az az álláspont, hogy a károkért való felelősség szempontjából minden vagyoni károkozás, amely nem minősül jogszerűnek,

jogellenes. A régi Ptk. 2. §-a, a Ptk. 1:1. §-a védi a személyek vagyoni és személyhez fűződő jogait, és ez az általános tilalom teszi a károkozó magatartást jogellenessé. A károkozás akkor jogellenes elsősorban, ha a kárt tevőlegesen magatartással okozzák, de a nem tevőssel (mulasztással) való károkozás is jogellenes, ha kifejezett jogi kötelezettség nem áll fenn valamely cselekvésre; különösen az orvoslás területén, ahol egyébként a mulasztás a gondos eljárás követelményének viszonylatában értelmezhető. A jogellenesség tartalma eltérő a nem vagyoni kártérítések körében. Itt a jogellenesség abban áll, hogy megsérti a károkozó a károsult valamely személyhez fűződő jogát.

Az orvoslás sajátosságainak megfelelő bizonyítási kötelezettségről szól a következő döntés. A jogi megítélés szempontjából az a helyes megközelítés, hogy mi az, ami kizárható, és ami a bizonyossággal határos valószínűséggel megállapítható. Miután orvosilag nincs kétségmentes megállapíthatóság, ezért a jogi bizonyítottság is ezen az alacsonyabb szinten értendő, és az okozati összefüggés jogi fogalmának bizonyítottságához elegendő a kizáró, illetőleg kizárható, valamint a valószínűsíthető okok bírói mérlegelése a Pp. 206. § (1) bekezdése alapján.

Ha a felperes betegségeinek és panaszainak megfelelő vizsgálatokra sor került volna, a betegség felismerésére lett volna esély. A vizsgálatok elmaradása az alperesnek felróható, a dokumentáció hiánya pedig a terhére esik. Az alperes kártérítési felelőssége jogilag ebben áll. Ezeket a hibákat a bíróság megállapította, ugyanazokról tett szakértői megállapítás, azzal, hogy az okozati összefüggés orvosilag nem állapítható meg, nem fogadható el. A bizonyítékok – közöttük a szakértői vélemények – mérlegelése, annak alapján a tényállás megállapítása a bíróság feladata. Szakvélemény csak szakkérdésben adható, de abban nem tehető olyan megállapítás, amely a bíróság értékelési körébe tartozik.

3.2. A kár – nem vagyoni kár, sérelemdíj

A kár minden olyan hátrány, amely valakit, valamely károsító eredmény folytán a személyében vagy a vagyonában ér, tehát a kár lehet vagyoni és nem vagyoni. Az egészségügyi szolgáltató által okozott vagyoni kár semmiben nem különbözik azoktól a vagyoni károktól, amelyek a károsultat másutt érik, így ezekre is az általános szabályok irányadók. Ugyanakkor kiemelt jelentőséggel bír az egészségügyi szolgáltatás során keletkezett nem vagyoni kár, különösen, amikor az a rossz tájékoztatáson vagy a gyógyulási esély elvesztésén alapul, amelyek önállósult kárfelelősségi formák.

A nem vagyoni károkozás a személyiség testi vagy lelki életminőségének hátrányos változása. Ez kifejeződhet testi változásokban (mozgáskorlátozottság, csonkoltság, torzulás, egészségromlás, a test működési zavara, bénulás stb.), lelki változásban (pszichés fájdalom, lelki válság, pszichés elváltozás), de kifejeződhet a társadalmi, természeti környezethez való hátrányos változásban, továbbá az életminőség olyan változásában, amelynek következtében hátrányosan változnak az életlehetőségek.

A nem vagyoni kár, a nem vagyoni kártérítés az egészségügyi szolgáltatók elleni kártérítési perekben gyakran és sajátosan jelentkezik, a felróhatóságot a vagyoni kártérítéssel azonos szempontok szerint kell megállapítani. Az élet, a testi épség és egészség sérelme miatt indított orvosi kártérítési perekben a bekövetkezett hátrányok, káros eredmény miatt érvényesített nem vagyoni kárigényeket a károsult vagy a saját egészségromlása, vagy saját jogán a hozzátartozójának halála, egészségromlása miatt érvényesíti, azzal, hogy ezek a károsult esetében együtt is jelentkezhetnek. Ténybeli alapja lehet a széles értelemben vett gyógyítás során bekövetkezett hiba: általában diagnosztikus tévedés következményei, kezelési, műtéti hiba akár tevőleges, akár mulasztásos magatartással, a tájékoztatás elmaradása vagy elégtelensége, a gyógyulási esély elveszése.

A személyiség testi vagy lelki életminőségének hátrányos változása számos módon jelentkezhet, amelyek az emberi életminőség sérelmét jelentik. A személyiséget ért hátrány bekövetkezése esetén a személyhez fűződő jog megsértése alapozza meg a nem vagyoni kárigényt. Csak az a magatartás keletkeztet nem vagyoni kárpótlási igényt, ami jogellenes, tehát ami személyhez fűződő jogot sért. Az elmondott alapon fennálló nem vagyoni kárigény esetében a nem vagyoni hátrány csökkentéséhez vagy kiküszöböléséhez szükséges kárpótlást kell megállapítani [régi Ptk. 355. § (4) bek., Ptk. 2:52. § (1) és (3) bek.]. A személyiségi jog megsértése alapján sérelemdíj követelhető. Ilyen szankció alkalmazásáról erről szóló ügyek hiányában nem számolhatunk be.

Ennek megfelelően a bíróságok utalnak arra, hogy a jogintézmény kompenzációs célú, s jellege folytán vagyoni eszköz szolgál nem vagyoni természetű hátrány kiegyenlítésére. A nem vagyoni kártérítés, mint pénzben nyújtott kárpótlás, elégtétel az elszenvedett nem vagyoni hátrányért, ezért a mértékét a jogsértés súlya és a bekövetkezett hátrány határozza meg.

Egy kártérítési perben a felperes szülők ugyancsak felperes gyermeke az alperes hibája miatt súlyos egészségkárosodással született. Az ítélet megállapítása szerint a gyermek helyváltoztató mozgásra egyáltalán nem képes, helyváltoztatásra is csak kismértékben. Állandóan fekszik, másodpercekig

tartó spontán izomfeszülések észlelhetők, amelyek erős fény- és hangingerre fokozódnak. Végtagjai extenziós tartását oldani nem lehet. Segítséggel néhány másodpercig képes ülni, felültetéskor azonban a fejét nem tartja. A kezébe adott tárgyakat megtartani nem tudja, vele kommunikációs kapcsolat nem teremthető. Az állapota nem fejleszthető, magatehetetlen, önálló életvitelre nem képes, éjszakai felügyelete is szükséges. A bíróság a gyermek személyiségi jogainak és a hozzátartozó szülők személyiségi jogainak sérelmét megállapította, és a súlyos hátrányos következmények miatt valamennyi felperes részére nem vagyoni kártérítést ítélt meg, továbbá vagyoni kártérítést is, különösen a többféle költség pótlását szolgáló, költségpótló járadékokat (Pfv.III.20.776/2009/4.).

A kár lehet költség, amely az élet elvesztésével a testi-lelki épség, egészség sérelmével összefüggésben merült fel. Ez a károsult olyan kiadása, ami a károkozó magatartás miatt később merül fel. Ilyen kiadás az, ha a károsult halála folytán merülnek fel az eltemettetés költségei. A rokkant, mozgásképtelen károsult részére speciális gépjármű vételének, az általa lakott ház megfelelő belső átalakításának költségei idetartozó költségek azzal, hogy a károsult a gépkocsi üzemeltetésével kapcsolatos többletköltségei megtérítésére is jogosult. Idesorolhatók azok a költségek is, amelyek a kórházban ápolat beteg látogatásával kapcsolatban a hozzátartozóknál merülnek fel, és azok is, amelyek az egészségkárosodott személynél világítási, fűtési, ápolási, gondozási, különféle kisegítői stb. többletköltségként jelentkeznek. Ezek jellemzője, hogy a jövőben is és rendszeresen felmerülnek, ezért ezek költség alapú járadékként igényelhetők.

3.3. Okozati összefüggés

A jogellenes magatartás és a bekövetkezett kár közötti okozati összefüggés alapvető feltétele a kártérítésnek. Az egészségügyi szolgáltatások során az orvosi beavatkozás, illetőleg mulasztás, vagy a beleegyezés nélkül végzett ellátás akkor alapoz meg kártérítési követelést, ha a kár azzal összefüggésben következett be. Az egészségügyi kártérítési eljárásokban az okozati összefüggés úgy fogható meg, hogy ha a beteg károsodása az orvos cselekvésben vagy mulasztásban megnyilvánuló kezelési hibája nélkül is bekövetkezett volna, akkor az okozati összefüggés nem állapítható meg. Vagyis a beteg kára akkor is bekövetkezett volna, ha az orvos az elvárható gondosságot tanúsítja. Kezelési hiba esetén nem állapítható meg az okozati összefüggés, ha a diagnosztikus tévedés miatti késlekedés a beteg egészségi állapotát nem rontotta, illetőleg az orvosi mulasztásnak nincsen jelentősége, ha a beteg életét a megfelelő kezelés

sem menthette volna meg. A tájékoztatás hiányára, illetőleg a gyógyulási esély elvesztésére alapított kártérítési követeléseknél tárgyaljuk e kártérítési feltétel eltérőségét a többi feltétel sajátosságával együtt.

Az egészségügyi kártérítési ügyekben nagyon gyakran természettudományos bizonyossággal és orvos szakértői bizonyítással sem lehet megállapítani, hogy a jogellenes (és felróható) kötelezettségszegés okozta-e a kárt, vagy valamely más, a károkozótól független ok. A kártérítési felelősség általános szabálya szerint az okozati összefüggést a károsultnak kell bizonyítani, amiből az következik, hogy a bizonyítás említett bizonytalansága is a terhére esne, és nem lenne megállapítható a károkozó felelőssége. E sajátos kártérítési területtel kapcsolatban a bírói gyakorlatban az alakult ki, hogy a károsult az okozati összefüggés tekintetében eleget tesz a bizonyítási kötelezettségének, ha bizonyítja, hogy a kár az egészségügyi ellátása során következett be, természetesen azzal, hogy a károsulttól e körben elvárt a kezelés során tanúsított kárt okozó magatartás bizonyítása. Csak ekkor bizonyított az okozati összefüggés, de az elvárt bizonyítás után és ahhoz kapcsolódóan szóba jöhet a felelősség alóli kimentés kérdése is.

Az egyik ügyben epeköves megbetegedés műtéti megoldására laparoszkópos technikát alkalmaztak, amelynek során megsérült a hasi nagyér, és vérvesztéses sokk, nagymértékű vérvesztés következett be, ami miatt az agy súlyos oxigénhiányos zavara folytán az agykéreg visszafordíthatatlanul károsodott. Ezzel a felperesek bizonyították, hogy az alperes orvosainak tevékenysége okozta a károsodást, mert a hasi nagyerek sérülése a trokár bevezetésekor jött létre, és e sérülések, valamint a beteg halála között az okozati összefüggés fennáll (Pf. III.25.349/1999/6.). Egy másik perben a felperes több súlyos természetes okú betegsége mellett a magának okozott és már gyulladásos állapotú sérülésével került kórházba. A kivizsgálása és az alkalmazott terápia nem volt helyes, továbbá dokumentációs hiányosságok is voltak, ezzel az okozati összefüggés bizonyított volt, mert a beteg halála ezekre vezethető vissza, a felelősség pedig a kimentés hiányára (Pfv.III.21.399/2007/4.).

Egy perben bizonyított volt, hogy az újszülött súlyos agykárosodással (vízfejűséggel) született, a károsodás pontos oka azonban nem volt megállapítható, de azt több ok is eredményezhette. A szakértők szerint a rendellenesség kialakulásában genetikai, veleszületett ok és hypoxiás állapot is közrejátszhatott, és ennek oka lehetett koponyaűri vérzés is. Kimondták ugyanakkor, hogy a vízfejűség a bizonyossággal határosan valószínű, hogy nem veleszületett. Abban az esetben, ha az egészségkárosodás pontos oka nem állapítható meg, a lehetséges okok közül mindazokat vizsgálni kell, amelyek a kórház tevékenységéhez kap-

csolódnak. Így a nagy valószínűséggel kizárható ok elvetésével kell elvárni a kimentést a lehetséges okok tekintetében (Pfv.III.21.598/2008/6.).

3.4. Gondossági mérce az egészségügyi szolgáltató kártérítési felelősségénél

A felróhatóság olyan gondossági mérce, amelynek egyik eleme a pszichikai állapot mércéje – az egyén tudatának viszonya a magatartásához –, a másik pedig egy objektivizált, absztrakt mérce. A polgári jogi kártérítési felelősség általános szabálya [régi Ptk. 339. § (1) bek., a Ptk. 6:519. §] ezt egyaránt úgy fogalmazza meg, hogy mentesül a felelősség alól az, aki másnak jogellenesen kárt okoz, ha bizonyítja, hogy úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható.

Az egészségügyi tevékenység végzésének egyes kérdéseiről szóló 2003. évi LXXXIV. törvény az egészségügyi tevékenység végzésének általános szabályai között az egészségügyi szolgáltatást végzőtől elvárható kötelezettségként is meghatározza az említett gondossági követelményt. Az 5. § (1) bekezdése szerint az egészségügyi dolgozó az egészségügyi tevékenységet az adott helyzetben általában elvárható gondossággal, a szakmai követelmények keretei között, etikai szabályok megtartásával, legjobb tudása és lelkiismerete szerint, a rendelkezésre álló tárgyi és személyes feltételek által meghatározott szinten, szakmai kompetenciájának megfelelően nyújtja.

Az objektivizált gondosságot az adott szakterülethez és az átlagos – gyakorlattal, képességgel rendelkező – orvoshoz viszonyítva kell meghatározni. E körben a szakmai ajánlások, a protokoll létének és betartásának szerepe a fontos, de adott esetben ezeken túlmutathat az elvárható gondosság követelménye.

A bírói gyakorlatban korábban az a felfogás érvényesült, hogy a szakmai ajánlásban foglaltak betartása az elvárt gondosságnak megfelelő eljárás, amely a kártérítő felelősség megállapítását kizárja. Az utóbbi időre helyesen az vált általánossá, hogy a szakmai ajánlások, szabályok megsértése alapja a kártérítési felelősségnek, egyébként pedig nem annak van döntő jelentősége, hogy a szakmai szabályokat nem sértették meg, hanem az a lényeges – akár a szakmai ajánlásokon felül –, hogy teljesült-e az elvárható gondosság követelménye. Ha tehát a kórház orvosainak tevékenysége, vizsgálatok elvégzésének vagy diagnosztikus eredmények értékelésének elmaradása nem is sért konkrét szakmai előírást, abból még nem következik, hogy a kórház orvosai az elvárható gondossággal jártak el, ugyanis az orvos elvárható magatartását a konkrét szakmai szabályok megsértésétől függetlenül, a gondossági követelmény alapján kell megítélni.

Egy fentebb már említett ügyben a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy az adott esetben az alperes orvosainak tevékenysége okozta a károsodást, de ennek a tevékenységnek a jogellenessége nem abban áll, hogy a műtétet végző orvos nem rendelkezett a beavatkozáshoz szükséges gyakorlattal. A tényleges gyakorlatnak a kártérítési felelősség alóli kimentés körében van jelentősége, ezért ott kell értékelni. Ebben az ügyben kifejtette azt is, hogy a műtétnél bekövetkezett hasi nagyerek sérülése a trokár bevezetésekor jött létre, és e sérülések, valamint a beteg halála között az okozati összefüggés fennáll. Az adott esetben a trokárt vakon, optikai ellenőrzés nélkül vezették be, és amikor a nyomással szembeni ellenállás megszűnt, az túl mélyre hatolt, a hasfalig szaladt, és a hasi főereket megsértette. A kellő gyakorlat hiánya még nagyobb körütekintést igényelt volna az egyébként rutinszerű beavatkozáshoz. Mivel ez nem volt meg, a kórház kimentése nem lehet sikeres. (Pf.III.25.349/1999.).

Itt kell megemlíteni azt az esetkört, amikor az alperes megsérti a dokumentációs kötelezettségét, és éppen e hiányosság miatt nem állapítható meg, hogy kellő gondosságot tanúsította-e, vagyis emiatt nem tud eleget tenni a kimentési kötelezettségének.

A műtétet végző kórház felelősséggel tartozik, ha az operáló orvos a beteg testében olyan tárgyat hagy bent, amelyet a műtétnél nem használt fel, és ezt a tőle elvárható gondosság és körütekintés esetén elháríthatta volna. Az adott ügyben a műtét során sebészi kapocs maradt a beteg hasüregében. Ez ugyan lehet az adott műtét kockázata, de a gyógyító orvossal szemben támasztott gondossági követelmény alapján kell megítélni, hogy a tárgy testüregben hagyásáért fennáll-e a felelősség. A fémkapocs beesése a testüregbe előfordul gondosság mellett is, ám a fel nem használt kapocs testüregben maradása már nem felel meg a gondosság követelményének, mert az elvárható ellenőrzés mellett ez nem fordulhat elő. A szakmai követelmény is ez ellen szól: oda nem tartozó tárgyak a testüregben nem maradhatnak, és vannak is olyan megoldások, amelyek ennek elkerülésére alkalmasak (BH2005. 429).

Ugyanakkor különbséget kell tenni a dokumentációs hiányosság és a felelősség kérdésében. A leletek mint orvosi dokumentumok nem bizonyítják, hogy a kérdéses vizsgálatok megtörténtek, amiből az következik, hogy nem az alkalmatlan orvosi iratok miatt felel az alperes, hanem azért, mert nem igazolta a vizsgálatok elvégzését, ez pedig az elvárható gondosság körébe esik. Miután a vizsgálatok elvégzése nem volt bizonyított az egyik peres ügyben, nem volt jelentősége a vizsgálatot végzők minősítésének, az eszközök állapotának és annak sem, hogy az adott rendellenesség felismerése nehéz. A felelősség

szempontjából az okozati összefüggést az teremti meg, hogy a felismerésre volt esély, és ez az alperes hibájából maradt el (K. Pfv.III.20.326/2011/6.).

Az okozati összefüggés megállapítása mellett az elvárt gondosság sérelmét látta a bíróság annál az esetnél is, amelynél a kórház orvosa nem intézkedett arról, hogy magas kockázattal járó ikerterhes anyát magasabb ellátási szintet biztosító egészségügyi intézménybe utalja, holott tudta, hogy nála a kockázatos szülés személyi és tárgyi feltételei nem voltak adottak, és az újszülöttek károsodása ezzel a mulasztással hozható okozati összefüggésbe. Ezért a kórház kártérítési felelősségét a bíróság megállapította (BH2006. 360).

Nyilvánvaló, hogy a mulasztás nem önmagában adja a felelősség alapját, hiszen mulasztás esetén sem feltétlenül következik be károsodás. De nem lehet sikeres a kimentés, ha az átutalásnak meg kellett volna történnie, és éppen az elmaradása miatt következett be a károsodás. Az adott esetben a szülő nő magas kockázatú ikerterhességének ismerete ellenére elmulasztották az alperes orvosai a magasabb egészségügyi ellátást lehetővé tevő intézménybe való utalást, holott nem volt kétséges, hogy azokkal a személyi és tárgyi feltételekkel (például két neonatológus jelenléte) nem rendelkezik, amelyek az ilyen típusú ikerterhesség befejezéseként történő szülésnél elengedhetetlenek. A szülésig még hosszabb idő volt hátra, a feltételek hiánya pedig objektív volt. Az alperestől éppen erre tekintettel elvárható lett volna a jogszabályoknak megfelelő eljárás, a szülő nőnek a feltételek hiányáról való tájékoztatása és a megfelelő intézkedések megtétele. Az alperes e kötelezettségét elmulasztotta, esélyt sem adva arra, hogy a kockázatos terhesség befejezéseként ikermagzatait megfelelő feltételekkel rendelkező intézményben hozza a világra. A konkrét mulasztások pedig abban álltak, hogy a magzatok helyzetét ultrahangos vizsgálattal nem állapították meg, az elvégzett manuális vizsgálat pedig a monitoros vizsgálatot nem pótolhatta. A korábbi harántfekvést mutató ultrahangvizsgálat után az orvos ettől eltérően medencevégű fekvést észlelt, az eltérésre nem fordított gondot, s a fájásgyengeséggel együtt nem tudott megalapozott döntést hozni a szülés módjáról, jóllehet a jelek felvetették a császármetszés javallatát (EBH2006. 1419).

A BH2007. 84 eseti döntés jól bemutatja, hogy egyes beavatkozások szokásosan előforduló kockázataért milyen esetben felel a kórház. A császármetszéses szülés során bekövetkezett olyan akaratlan hólyagsérülés, amely a kockázat körébe esik, akkor jár kártérítési felelősséggel annak alapján, hogy a kórház a felelősség alól magát kimenteni nem tudja, ha az okozott sérülés a jogi megítélés szempontjából gondatlan magatartás következménye, tehát felróható.

A terhességi ultrahangvizsgálatok során a protokoll szerinti időben kell a magzat anatómiáját vizsgálni és ábrázolni, illetőleg a látottakat leírni. Ennek

elmaradása alapot adhat a kártérítési felelősség megállapítására. Az elvárható gondosság követelményéből az következik, hogy a protokollban előírt időben végzett ultrahangvizsgálatokon látottakat a leleten rögzítsék, az észlelteket leírásának elmaradása felróható. (EBH2008. 1867).

A gondossági mérce tartalmának értelmezéséhez nyújt támpontot az az eseti döntés, amelyben azt mondta ki a Legfelsőbb Bíróság, hogy a kórház kártérítési felelősség alóli mentesülését nem eredményezi önmagában az, hogy – a meghatározott vizsgálat elvégzésének elmaradásával – szakmai szabályt nem sértett. Ha az orvos a tőle elvárható gondosságot elmulasztja a beteg vizsgálata során, a kórház kártérítő felelőssége fennáll (BH2006. 400).

A nem vagyoni kártérítés érvényesíthetőségéről általános érvénnyel mondta ki a bíróság, hogy a személyhez fűződő jog oszthatatlanságából eredően nincs lehetőség arra, hogy a jog megsértése miatt a nem vagyoni kártérítést a károsult több részletben, több peres eljárásban követelje (BH2008. 18).

A BH2007. 6 eseti döntés azt mondta ki, hogy a nem vagyoni kártérítés összegének az elbíráláskori értékviszonyok alapulvételével való megállapítására nem ad alapot önmagában az, hogy a keresetindítás az elévülési idő végéhez közeli időben történt. A Ptk. 355. §-ában foglalt rendelkezések és ehhez kapcsolódóan a Ptk. 360. § (1)–(2) bekezdéseiben, valamint a 301. §-ában írt szabályok azt a célt szolgálják, hogy a károsult olyan helyzetbe kerüljön, mint amilyenben akkor lett volna, ha a károsodás nem következik be. A késedelmi kamat megítélése azonban nem feltétlenül hozza abba a helyzetbe a károsultat, amelyben a károsodás előtt volt, ezért az ítélkezési gyakorlat – reparációs célból – lehetőséget teremt arra, hogy ha a károkozás, illetőleg az elbírálás idején irányadó ár- és értékviszonyokban olyan jelentős eltérés mutatkozik, amely miatt a kártérítés a reparációs célt nem szolgálja, a bíróság – kellő indokok alapján (így például, mert a döntéskori értékviszonyok jól megismerhetők) – az időközben bekövetkezett ár- és értékviszonyok változását kifejező, az elbírálás idején érvényesülő értékviszonyok alapulvételével határozza meg a Ptk. 355. § (4) bekezdése szerint sajátos cél kielégítését szolgáló nem vagyoni kártérítés összegét. Ebben az esetben azonban ettől az időtől kezdődően, és nem visszamenőlegesen a károkozás idejétől jár késedelmi kamat.

3.5. Az orvos gyógymódválasztási szabadsága

Az Eütv. 129. § (1) bekezdése értelmében a kezelőorvosnak joga van ahhoz, hogy a tudományosan elfogadott vizsgálati és terápiás módszerek közül – persze

mindig a jogszabályok keretei között – szabadon válassza meg, hogy az adott esetben milyen kezelési eljárást választ. Ez a jog azzal együtt értendő, hogy mekkora az ismerete és a gyakorlata az eljárásban közreműködő személyeknek, és az eljáráshoz egyébként milyen tárgyi és személyi feltételek állnak rendelkezésre. A paragrafus (2) és (3) bekezdése határozza meg a választott eljárásnak feltételeit. Így mindenekelőtt szükséges a beteg beleegyezése, ami természetesen tájékoztatást feltételez, továbbá egy nagyon lényeges ősi tétel újrafogalmazása is szerepel, amely szerint a beavatkozás kockázatának kisebbnek kell lennie az alkalmazás elmaradásával járó kockázatnál, illetőleg a kockázat vállalására alapos oknak kell lennie. Végül a kezelőorvosnak joga van ahhoz, hogy a kezelés során közreműködőt kérjen fel, illetőleg konzíliumot hívjon össze.

E rendelkezés komoly garanciák mellett ugyan, de szabadságot ad az orvosnak abban, hogy milyen gyógyító eljárást alkalmaz. A gyógy módválasztás jogát a bírói gyakorlat összekapcsolja a felelősség körében az elvárt gondosság kérdésével, akár a tájékoztatáshoz kapcsolódóan, akár a dokumentálással összefüggésben, mindig olyan módon, hogy a választás helyességének megítélése végeredményben a felelősség alóli kimentés körében érvényesül. Mindez azzal, hogy az orvos a választásáért önmagában is felel, ami azt jelenti, hogy ha a választott kezelést, beavatkozást egyébként hibátlanul végezte el, de a kezelésnek, beavatkozásnak lett volna más módja, amelyről ha nem tudja bizonyítani, hogy az sem hozott volna kedvezőbb eredményt, akkor felelős.

Az EBH2005. 1306 eseti döntés kifejezetten kimondta, hogy a kezelőorvos joga a vizsgálati és terápiás módszerek megválasztása, de felelős az általa választott módszerért. Az adott ügyben megállapítható volt, hogy az anya számára kisebb kockázatot jelentett a természetes szülés, és a császármetszés elmulasztása csak akkor lett volna a szülészorvosnak felróható, ha a tágulási szak elhúzódott volna, vagy a korábban csak enyhén meconiumos magzatvíz erősen azzá vált volna, illetőleg tartós szívhang-rendellenesség jelentkezik. Ezek nem álltak fenn, semmi jel nem utalt arra, hogy a szülés szövődmenyes lehet, ezért az Eütv. 129. § (1) bekezdése alapján a kezelőorvos szabadon és helyesen választotta a természetes úton való szülés módját.

Egy másik ügyben megállapította a bíróság, hogy az adott esetben olyan csonttörésről volt szó, amelynél egyaránt szóba jöhetett a konzervatív kezelés és a műtéti csontegyesítés. Az ezek közül való választásnál lényeges lett volna ismerni a törés jellegét, ami abból a röntgenfelvételtől állapítható meg, amely az alperesnek nem állt utólag a rendelkezésére. A konzervatív kezelés választása önmagában nem volt helytelen választás, de a csontok elmozdulása és a gyógyulás idejének kitolódása ténylegesen bekövetkezett. A bíróság arra a

következtetésre jutott, hogy éppen a röntgenfelvétel hiányában nem tudta bizonyítani a kórház, hogy a konzervatív kezelés választásával [Eütv. 129. § (1) bek.] helyesen járt el, ugyanis nem zárható ki, hogy a röntgenfelvétel alapján már volt és észlelhető is volt olyan elváltozás, amely a műtéti beavatkozást igényelte volna. Így pedig a választott gyógymód tekintetében nem állapítható meg az elvárt gondosság tanúsítása (BH2009. 358).

A kórház tevékenysége, illetőleg mulasztása annak folytán is felróható, hogy az orvosa a szülés körülményeiről való ismeretei ellenére, illetőleg a mulasztása folytán bekövetkezett ismerethiányai miatt eleve nem került olyan helyzetbe, hogy dönthessen a szülés legcélravezetőbb módjáról, miközben az orvos a hozzákapcsolt felelősséggel csak ebben a helyzetben dönthet (EBH2002. 630). Ebből a döntésből látható, hogy nem csupán a választott gyógyító eljárásért – annak elvégzéséért – felel az orvos, hanem már azért is, ha nem a kellő gondossággal jár el, amikor a választható lehetőségek közül ténylegesen választ.

3.6. A beteg kötelezettségei – kármegosztás

Az Eütv. a 26. §-ában részletesen meghatározza a beteg kötelezettségeit. A gyógyítás érdekében, az orvos-beteg kapcsolat sajátosságait is tekintve, lényeges tudni, hogy a beteget milyen kötelezettségek terhelik. A beteget terhelő kötelezettségek közül a beteg tájékoztatási kötelezettsége merül fel leggyakrabban a kártérítési vitákban. Az említett kapcsolatban együttműködési kötelezettség áll fenn, és ennek keretében a beteg köteles tájékoztatni az orvosát – egyebek mellett – mindarról, ami a kórisme megállapításához, a kezeléshez, beavatkozashoz szükséges, így a kórelőzményekről, kockázati tényezőkről stb. Az együttműködési kötelezettségből következik, hogy a beteg tartsa be az orvos előírásait (gyógyszerszedés, életmód stb.). Ide kapcsolódik, de az orvost terheli az a kötelezettség az elvárható gondos eljárásból következően, hogy a beteg állapotáról megszerezze a gyógyításhoz szükséges ismereteket.

A beteg megsérti a kötelezettségeit, ha az általa adott tájékoztatás nem terjed ki a baleset fontos részleteire. Ennek egyik – eljárásjogi – következménye a bizonyítási teher meghatározásában áll, mert a betegnek kell bizonyítania azt, hogy az előzményekről elegendő információt adott a kezelőorvosának. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a beteg által adott nem elegendő információ nem jelenti azt, hogy ez teljes egészében felmenti az orvost a felelősség alól. Amennyiben a körülményekből következik, a gondos eljárás követelményéből fakadóan az orvosnak a kikérdezési kötelezettségén túl is van kötelezettsége a

lehetséges vizsgálatok elvégzésére. Ugyanis az elégtelen tájékoztatás ellenére az orvosnak az általa észlelt helyzetből kiindulva, ha gondolnia kell más okokra is, például sérülések bekövetkezésére, még ha ezekkel összefüggően a beteg panaszokat nem is említett, a felelősség megállapítható. Ezek hiányában, ha a beteg a tájékoztatási kötelezettségét megszegi, azzal az érdemi következménnyel járhat, hogy az orvos csak részben vagy egyáltalán nem felel azért, ami a nem kellő gondosság miatt következett be.

A károsult maga is köteles megtenni minden tőle telhetőt a kár csökkentése érdekében. A kártérítés egyik általános szabálya értelmében nem kell megtéríteni a kárnak azt a részét, amely abból származott, hogy a károsult ennek a kötelezettségének nem tett eleget. A károsult közrehatása felmerül az egészségügyi kártérítési eljárásokban is. Ha a beteg nem járul hozzá a szükséges és megfelelő beavatkozás elvégzéséhez, akkor az a kártérítési felelősség szempontjából az ő terhére esik. Ezért nem állapította meg a bíróság a kórház kártérítő felelősségét abban az ügyben, amelyben a beteg darabos felkartörést szenvedett, és a műtéti rögzítéshez nem járult hozzá. A kialakult álizületet az orvosok felismerték, a megfelelő terápiát felajánlották, ám azt a beteg visszautasította. Emiatt funkciókiesés, mozgáskorlátozottság következett be, de ezért a kárért az egészségügyi szolgáltató nem felel (Pfv.III.22.150/1996.).

A Legfelsőbb Bíróság által kialakított gyakorlat szerint a Ptk. 340. § (1) bekezdés szerinti kármegosztásra nem vagyoni kártérítés esetén azért nincs lehetőség, mert nincs olyan, összszerszerűen kifejezhető kár, amellyel kapcsolatban felmerülhetne a kármegosztás, a kár egy részének a károsultra hárítása. Ezért a nem vagyoni kárpótlás összegének meghatározásánál figyelemmel kell lenni arra is, hogy a károsult magatartása mennyiben hatott közre a kár bekövetkezésében. A nem vagyoni kártérítés összegének meghatározásánál nem alkalmazható a Ptk. 340. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezés, mert nem vagyoni kártérítés esetén nincs olyan összszerszerűen kifejezhető kár, amellyel kapcsolatban szóba jöhetne a kár egy részének a károsultra való hárítása. A nem vagyoni kártérítés összegének meghatározásánál azonban ilyen esetben is figyelemmel kell lenni arra, hogy a károsult magatartása mennyiben hatott közre a kár bekövetkezésében, és a károsult közrehatását ilyen esetben az összszerszerűség körében kell értékelni (Pf.III.20.199/1982., Pf.III.24.734/2000.).

Ha az egészségügyi szolgáltató felelősségét közbenső ítélet állapítja meg, akkor a rendelkező részből ki kell tűnnie, hogy azt mely felróható magatartás miatt állapította meg a bíróság (BH2004. 411), és annak is, hogy a felelősség milyen százalékos mértékben (és milyen károkért) állapítható meg. Egyebekben a beteg kármegosztásra alapot adó magatartásának következménye nem vagyoni

ni kártérítésnél annak az összegszerűségében fejeződik ki, vagyoni károknál pedig a Ptk. 340. § (1) bekezdésének alkalmazásával a százalékos mértékű kárcsökkentés formájában.

3.7. Jogutódlás

Elöljáróban megállapítható, hogy nem vagyoni kártérítés egy összegben vagy járadékként állapítható meg. Egy összegű nem vagyoni kárpótlás – többnyire ez történik a bírói gyakorlatban – helyett csak akkor indokolt járadék megállapítása, ha állandó jelleggel, folyamatosan jelentkezik a nem vagyoni hátrány, és ez áll a károsult érdekében; e két mód együttes alkalmazására nincs lehetőség. A nem vagyoni kártérítés gyakran kapcsolódik igen súlyos egészségkárosodáshoz, és ha a beteg meghal, az a kérdés merül fel, miként érvényesíthető kártérítés. Abban az esetben, ha a károsult úgy halt meg, hogy a nem vagyoni kártérítés iránt pert indított volna, a bírói gyakorlat nem ismeri el a jogutód igényérvényesítési jogát. Ebben az esetben – ha annak feltételei fennállnak – a jogutód hozzátartozóként, de a saját jogán, a nála bekövetkezett nem vagyoni kártérítés megfizetése iránt indíthat pert.

Más a helyzet azonban akkor, ha a beteg megindította a pert a nem vagyoni kártérítés iránt, ám a per alatt meghalt. A nem vagyoni kártérítés személyes természetű, a károsult személyéhez tapad, így azt csak az érvényesítheti, akinél az keletkezett a személyéhez fűződő joga megsértése folytán. Az ilyen igény nem örökölhető, csak arra van lehetőség, hogy a már megindított perben a jogutód érvényesítse a per alatt meghalt jogosult által már érvényesített igényt. A Legfelsőbb Bíróság egy közzétett eseti döntésében ennek az elvi alapját is kifejtette. Eszerint a Ptk. 355. § (1) bekezdése úgy rendelkezik, hogy a kárért felelős személy köteles megtéríteni a károsult nem vagyoni kárát is.

A nem vagyoni kár megtérítésének követelése egy olyan sajátos, személyhez fűződő jog, amely kizárólag a károsult által gyakorolható. Érvényesítésének eredményessége esetén olyan jogkövetkezmények megállapítására kerül sor, amely az őt ért hátrányokat pénzzel reparálja, a kapott összeg a vagyont gyarapítja, és adott esetben a hagyatékához tartozik. Emiatt nincs akadálya annak, hogy a jogról való rendelkezést, azaz a kereset benyújtását követően elhalt jogosult (károsult) helyébe a perbe annak jogutódai lépjenek, és ők követeljék a jogelődöt haláláig megillető nem vagyoni kártérítés összegét. (BH1996. 639) Egy ügyben ennek megfelelően mondta ki a bíróság, hogy ha a nem vagyoni kártérítés jogosultja a pert megindította, majd a per tartama alatt meghalt,

akkor nincs akadálya annak, hogy a jogutódja igényelje a jogelőd haláláig eltelt időre járó nem vagyoni kártérítést, amelynek összege jobban meghatározható, mert a bíróság számára ismert az adott időszak nagysága és azok a hátrányok, amelyek ez idő alatt a károsultat sújtották (BH2007. 255).

4. Az orvosi tevékenység következményei: szövődmények, kockázatok

A kártérítési felelősség szempontjából lényeges, hogy a bíróság hogyan értékeli azokat a következményeket, amelyek a gyógyító tevékenység során kialakulnak. A gyógyítás az orvosnak az a tevékenysége, amely arra irányul, hogy a beteget újra egészségesse tegye, állapotát javítsa, gyógyulását segítse; vagyis a gyógyítás az egészség helyreállítását célzó tevékenység. Nyilvánvalóan nem jön szóba a kártérítő felelősség, ha az orvoslás eredményeként bekövetkezik a gyógyulás. E felelősség akkor merül fel a gyakorlatban, amikor az orvosi tevékenységnek olyan következményei alakulnak ki, amelyek azzal együtt járhatnak, ezért bekövetkezésükkel már előre lehet számolni, illetőleg olyanok is lehetnek, amelyek váratlanul kialakult, nem szokásos következmények. E következmények megítélése a kártérítő felelősség, az orvostól elvárható gondosság tanúsítása, illetőleg a megfelelő tájékoztatás megvalósulása alapján történik. Ha a következmény úgy alakult ki, hogy sérült az ellátásban részt vevő orvostól elvárható gondosság [Eütv. 77. § (3) bek.], a kártérítő felelősség megállapítható a következmény által előidézett egészségkárosodásért.

Az Eütv. 13. § (2) bekezdés c) pontja, és a 135. § (2) bekezdése értelmében a beteget – egyebek mellett – tájékoztatni kell a kezelés, beavatkozás kockázatáról, az esetleges szövődményekről. E következmények is a felróhatóság körében értelmezhetők. Általában az mondható: a kockázat az orvosi tevékenység végzésével járó veszély bekövetkezésének a lehetősége. Az orvosi tevékenység végzése esetén kockázatról akkor beszélünk, ha az orvostól elvárható gondosság tanúsítása ellenére következik be az egészségkárosodás. Az orvos gyógyító tevékenysége természeténél fogva különösen olyan, amelynek során a végzett kezelés-beavatkozás eleve bizonyos kockázattal jár, még akkor is, ha a kívánt eredmény elérése érdekében mindent megtesz. Ebben az esetben a bekövetkezett kockázatot a beteg viseli, míg a beteget terhelő (általában) műtéti kockázat körébe nem tartozik az olyan orvosi tevékenység következménye, amely a jogi megítélés szempontjából felróhatónak minősül.

A szövődmény az orvosi tevékenység során fellépő más betegség vagy a szervezet ilyen jellegű működési zavarának a kialakulása. A tájékoztatás szempontjából jogi megítélése azonos a kockázatével, vagyis a bekövetkező szövődményről való tájékoztatás esetén felróhatóság hiányában nincs kártérítési felelősség, miként ez akkor sem állapítható meg, ha a szövődmény az orvostól elvárható gondosság mellett alakult ki.

A tevékenység kockázatának, illetőleg a kialakult szövődménynek a kártérítési felelősség szempontjából történő elhatárolására nem fordítanak nagyobb gondot a bíróságok. A végeredményt illetően ennek különösebb jelentősége nincsen, mert a megfelelő tájékoztatás mellett a szövődményt is a kockázati körbe utalják, jöllehet a két fogalom nem azonosítható, miközben a szövődmény kialakulása egyúttal kockázati tényezőnek is tekinthető.

Kimondható tehát, hogy a tájékoztatásra is kiterjedő megfelelő, gondos orvosi eljárás mellett kialakuló szövődmény bekövetkezése nem alapoz meg kártérítési felelősséget.

Műteti kockázat körébe tartozónak akkor minősül a szövődmény, ha annak kialakulása az elvárt gondosság mellett következett be és ennek előfordulási lehetőségéről a beteg előzetesen tájékoztatást kapott. Ha a jogszabály előírásainak nem felel meg a tájékoztatás, az a kártérítő felelősség megállapításával jár, mert ez esetben nem lehet sikeres a kimentés.

Összefoglalóan megállapítható, hogy ha az orvos minden elvárhatót megtesz a kívánt eredmény elérése érdekében, a bekövetkezett kockázatot a beteg viseli – tehát a kárát nem tudja áthárítani – vagyis csak a hibamentesen elvégzett beavatkozás során előforduló kockázat terheli a beteget.

Lényeges kiemelni, hogy a kockázat vállalásának joga csak a beteg joga lehet (Eütv. 15. §), ugyanakkor az orvos nem vállalhat nagyobb kockázatot, mint amely akkor lenne, ha elmarad a beavatkozás (Eütv. 129. §).

A Legfelsőbb Bíróság több eseti döntésében is kimondta – így a Pfv. III.20.014/2000. sz. alatti döntésében is –, hogy minden orvosi beavatkozás bizonyos kockázattal jár, még akkor is, ha az orvos a kívánt eredmény elérése érdekében mindent megtesz. Az ilyen esetben bekövetkezett kockázatot a beteg viseli, az ebből eredő kár nem hárítható át. Ugyanakkor csak az tekinthető a beteget terhelő kockázatnak, amely a hibamentesen, jól elvégzett beavatkozás ellenére következett be. Műteti kockázatról tehát csak akkor lehet szó, ha a legnagyobb gondosság és körültekintés követelményeinek megfelelő eljárás ellenére történik meg a sérülés.

A Legfelsőbb Bíróság egyértelműen megfogalmazta a tájékoztatásról és a beleegezéről szóló alapkövetelményt, amely szerint a beteg alapvető joga annak

eldöntése, hogy az általa ismert kockázati tényezők mellett vállalja-e az adott beavatkozást, kimondva azt is, hogy a műtéti kockázat körében gyakran fellépő szövődményről a beteget tájékoztatni kell (BH2003. 453). Általános érvényű meghatározás szerepel abban a bírósági döntésben, amely szerint a betegnek ismernie kell mindazokat a körülményeket, amelyekből megállapíthatja, hogy milyen kockázatot vállal a műtéti hozzájárulás megadásával, vagy megtagadásával. Az orvos kártérítő felelősségének a megállapítása szempontjából annak van jelentősége, hogy ez a tájékoztatás ténylegesen megtörtént-e, és milyen tartalommal. A műtethez való hozzájárulás aláírása önmagában nem alkalmas ennek bizonyítására (BH2003. 17).

Egy esetben a betegnél a szakma szabályainak megfelelően elvégzett műtétet követően kialakult állapotrosszabbodás a legnagyobb gondosság és körültekintés mellett sem volt elkerülhető. Az orvosok a megfelelő beavatkozást végezték, s a hibátlanul elvégzett műtét ellenére alakult a beteg állapota hátrányosan. Az elvégzett műtét természetéből következően járhat azzal a következménnyel, hogy a hibátlanul elvégzett műtét sem hoz eredményt, illetőleg hogy az állapot rosszabbodik. Az adott esetben a műtét után kialakult állapotrosszabbodás végeredményben azért tartozik a műtéti kockázat körébe, mert bekövetkezéséért az orvos kártérítő felelőssége nem állapítható meg (BH2000. 347).

A tájékoztatási kötelezettség megsértésén túl az előre látható kockázat nem megfelelő értékeléséről szól a korábban már hivatkozott BH2006. 360 eseti döntés, amely szerint a kórház kártérítési felelősséggel tartozik, ha alkalmazott orvosa nem intézkedik arról, hogy a magas kockázattal járó ikerterhes anyát magasabb ellátási szintet biztosító egészségügyi intézetbe utalja, holott tudja, hogy nála a kockázatos szülés személyi és tárgyi feltételei hiányosak, és az újszülöttek károsodása ezzel a mulasztással okozati összefüggésbe hozható.

A felelősség alóli mentesülés oldaláról fogalmazza meg a döntés azt, hogy egy kialakult következményért fennáll-e a kártérítő felelősség. Császármetszéses szülés során bekövetkezett olyan akaratlan hólyagsérülés, amely a műtéti kockázat körébe esik, csak akkor jár felelősséggel, ha az adott sérülés okozása úgy történt, hogy az orvos nem a kellő gondossággal járt el; ebben az esetben a felróhatóság miatt nem lehet sikeres a kimentése (BH2007. 84).

A BH2010. 331 ítéletében kimondta a Legfelsőbb Bíróság, hogy a szövődménynek nem minősülő műtéti következményről tájékoztatni kell a beteget, de annak az adott beteg egészségi állapotán, az orvos által ismert tényeken kell alapulnia. Az adott esetben nem szövődményről volt szó, hanem egy beavatkozás olyan következményéről, amely a beteg egyéni hajlamának következménye. A döntés rámutatott, hogy míg a szövődmény egy adott beavatkozáshoz

kapcsolódóan előforduló, általánosan ismert következmény, a beavatkozás következményeinek helyes értelmezése nem terjedhet ki az összes, eltérésektől függő következmények figyelembevételére és az ahhoz igazodó tájékoztatásra, hanem az csak az adott beteg egészségi állapotának megfelelő lehet. Így viszont az a követelmény, hogy az orvos ismerje meg azokat a lehetséges következményeket, amelyek a betegnél előfordulhat.

5. Kártérítési felelősség a tájékoztatás elmulasztásáért

5.1. A beteg tájékoztatáshoz való joga

Az Eütv. részletesen szabályozza a beteg tájékoztatáshoz való jogát, figyelemmel az egyén szabadságára és az egészségügyi szolgáltatás jellegére. A beteg tájékoztatási joga úgy válik teljessé, hogy egyúttal megfogalmazza a kezelőorvos tájékoztatási kötelezettségét. Meghatározza a tájékoztatás címzettjét, eseteit, a tájékoztatás módját és tartalmát, lehetőséget nyújt a tájékoztatás jogáról való lemondásra, egyúttal szabályozza a tájékoztatás jogának intézményes biztosítékait.

A tájékoztatáshoz való jogról az Eütv. 13–14. §-ai rendelkeznek. Ezekben általánosságban azt fogalmazzák meg, hogy a beteg jogosult a számára egyéniesített formában megadott teljes körű tájékoztatásra. Az egyéniesített formában megadott tájékoztatás során a betegnek joga van arra, hogy számára érhető módon kapjon tájékoztatást, figyelemmel az életkorára, iskolázottságára, ismereteire, lelkiállapotára és e tekintetben megfogalmazott kívánságára. A tájékoztatás joga a beteget akkor is megilleti, ha a beleegyezés egyébként nem feltétele a gyógykezelés megkezdésének, ezért elmondható, hogy a tájékoztatás nem feltétlenül a beavatkozásokba való beleegyezés megszerzésének eszköze, hanem az olyan tevékenység, aminek teljesítése szükséges a betegnek a saját személyét érintő döntések meghozatalához, illetőleg az ellátással kapcsolatos felvilágosításhoz.

A jogszabály részletes felsorolást ad arról, hogy mi a teljes körű tájékoztatás tartalma. Eszerint a betegnek joga van arra, hogy részletes tájékoztatást kapjon egészségi állapotáról – beleértve annak orvosi megítélését is –, a javasolt vizsgálatok, beavatkozások elvégzésének, illetőleg elmaradásának lehetséges előnyeiről és kockázatáról, a vizsgálatok, beavatkozások elvégzésének tervezett időpontjáról. Tájékoztatni kell a beteget arról, hogy a javasolt vizsgálatok, beavatkozások tekintetében döntési jog illeti meg, továbbá, hogy milyen alternatív

eljárások és módszerek lehetségesek egyáltalán, valamint az ellátás folyamatáról és várható kimeneteléről, a további ellátásokról, a javasolt életmódról. A betegnek arra is joga van a tájékoztatás során, de azt követően is, hogy további kérdéseket tegyen fel.

Kimondható, hogy a műtét előtt álló betegnek a kockázatokról és szövődményekről adott tájékoztatás akkor felel meg a jogszabály előírásainak, ha részletes és egyéniesített, és annak ki kell térnie az ellátás egész menetére és várható kimenetelére, de annak lehetőségére is, hogy a várt kedvezőbb állapot helyett a műtét után rosszabb eredmény, negatív következmény is előállhat. Az egyéniesített tájékoztatás azt is jelenti, hogy ha a betegnek már van meglévő egészségromlása, vagy az ellátás szempontjából jelentős egyéni adottsága, a tájékoztatásnak ki kell térnie ki arra is, hogy azoknak mennyiben lehet szerepe az ellátás eredménye szempontjából.

A betegnek joga van megismerni ellátása során az egyes vizsgálatok, beavatkozások elvégzését követően azok eredményét, esetleges sikertelenségét, illetőleg a várttól eltérő eredményt és annak okait is. Az ellátást nyújtó részéről ez a terület adja a legnehezebb kommunikációs feladatot, a beteg szempontjából pedig több vonatkozásban a leginkább érdeklődésre számot tartó kérdésről van szó. Természetesnek mondható, hogy a betegnek joga van megismerni az ellátásában közvetlenül közreműködő személyek nevét, szakképzettségét és beosztását is. Mindezek összefüggenek a szabad orvosválasztással, az orvosi dokumentumok kérdésével, de adott esetben a polgári jogi kártérítési felelősséggel is. A tájékoztatás jogáról szóló szabályozás igen részletes, az ellátásnak így alig van olyan területe, amelyre az ne terjedne ki.

5.2. A kezelőorvos tájékoztatási kötelezettsége

A beteg tájékoztatáshoz való joga azzal válik teljessé, hogy az Eütv. a 134–135. §-ában megfogalmazza az orvos tájékoztatási kötelezettségét. Arról kell tájékoztatást adnia a kezelőorvosnak, amiről tájékozódási joga van a betegnek. A kezelőorvos kötelezettségei körében a tájékoztatás módjáról találunk előírást, amennyiben a szóbeli tájékoztatás nem helyettesíthető az előre elkészített általános ismertető segédanyagok átadásával. Ebből következik a megfelelő tartalmú írásbeli tájékoztatás és szükség szerint a szóbeli tájékoztatás kötelezettsége, ami a beteg-orvos sajátos, bizalmi viszonyából fakad. Megjelenik a fokozatos tájékoztatás elve, amely szerint a kezelőorvos a beteg tájékoztatását

körültekintően, szükség szerint fokozatosan, a beteg állapotára és körülményeire tekintettel teljesíti.

Fontos előírás, hogy az orvos a beteget az állapota által indokolt rendszerességgel, a tőle elvárható ismereteknek megfelelően és a legjobb tudása szerint tájékoztassa. Ez magába foglalja azt a gondossági követelményt, hogy az orvos a kezelés során szerezze meg a szükséges ismereteket a betegről és annak betegségéről. Az is igen lényeges előírása a jogszabálynak, hogy a beteg tájékoztatása során kiemelt figyelmet kell fordítani a kezelés általánosan ismert, jelentős mellékhatására, az esetleges szövődményekre is, a beavatkozások lehetséges következményeire, azok előfordulási gyakoriságára. Végül az orvosnak meg kell győződnie arról, hogy a beteg a tájékoztatást megértette. Kivételesen, bizonyos feltételek mellett lehetőség van a tájékoztatási jogról való lemondásra.

Egyértelműen megállapítható, hogy az egymással összefüggő jog, illetőleg kötelezettség, a tájékoztatás tartalmát igen széles körben határozza meg, alapvetően a beteg jogát tartva szem előtt. A teljes körű tájékoztatás követelményét a bírósági gyakorlat tölti ki tartalommal, s követve a jogszabály megfogalmazását, azzal érvényesül a döntésekben a szigorú követelmény, hogy valójában igen szűk körben valósul meg a szolgáltató felelősség alóli mentesülése.

Azt is kimondja a jogszabály, hogy a tájékoztatáshoz fűződő jogok gyakorlásához szükséges feltételeket a fenntartó biztosítja. A diagnosztikus és terápiás munka mellett tehát fontos kötelezettsége a szolgáltatónak a tájékoztatás feltételeinek megteremtése, megtörténtének ellenőrzése. Megjegyzendő – miután a tájékoztatás kötelezettségének megsértése önmagában jogalapja a kártérítési felelősségnek –, hogy az amúgy is kialakulatlan felelősségbiztosítás ezt a területet teljesen kizárja a vállalása köréből. A tájékoztatás hiánya mint kártérítési jogalap egyre inkább előtérbe kerül az egészségügyi szolgáltatók ellen indított kártérítési perekben. A tájékoztatási jog önmagában való fontossága, az önrendelkezéshez való jog a beteg beleegyezése szempontjából nyer jelentőséget, továbbá abból a szempontból, hogy annak dokumentálása az orvosi iratokban miként történt meg.

5.3. A tájékoztatás és az önrendelkezési jog – a beteg beleegyezése

A tájékoztatás célja, hogy a beteg az orvosi ellátásba való beleegyezésről, vagy annak visszautasításáról dönteni tudjon. Az Eütv. az önrendelkezéshez való jog (15–19. §) cím alatt szabályozza a személynek (betegnek) ezt a fontos alapjogát az egészségügyi ellátás során. A beteget megilleti az önrendelkezéshez való

jog, amely csak jogszabályban meghatározott esetekben és módon korlátozható. Az említett jog gyakorlása során a beteg szabadon döntheti el, hogy kíván-e egészségügyi ellátást igénybe venni, illetőleg annak során mely beavatkozások elvégzésébe egyezik bele, illetve melyekét utasítja vissza. A betegnek joga van arra, hogy az ellátás során a döntésekben részt vegyen, aminek alapja a valóságos helyzetről szóló tájékoztatás azzal, hogy a beleegyezése csak ilyen tájékoztatáson alapulhat.

A beteg beleegyezését szóban, írásban, de akár ráutaló magatartással megadhatja, eltekintve a szabályozott kivételektől. Invazív beavatkozáshoz és az önkéntes pszichiátriai gyógykezeléshez írásbeli nyilatkozat (beleegyezés) szükséges. A beleegyezés ténye és az ahhoz szükséges tájékoztatás tartalma, praktikusán pedig az utólagos bizonyíthatóság miatt az írásbeliség általában is ajánlott. A tájékoztatás az orvoslás számos területén követelmény: diagnózisról, kezelési lehetőségekről, a kezeléssel összefüggő kérdésekről, a kezelés kockázatáról, egyéb következményeiről, beavatkozásokról stb. A tájékoztatás normatív szabályai kellő részletességgel és elég tágran határozzák meg a tájékoztatás kereteit, de az adott ügyben nyújtott tájékoztatás tartalmi megfelelőségét a tényállás alapján a bíróság dönti el. Ugyanakkor az említett szabályok nem szólnak az elmaradt, téves, vagy hiányos tájékoztatás következményeiről.

A bírói gyakorlat az egyéniesített, részletes és teljes körű tájékoztatást tekinti megfelelőnek, mert csak ennek alapján tehető olyan beleegyezés, ami az információk teljessége folytán tekinthető ún. tájékozott beleegyezésnek. A gyakorlatban egyöntetű az álláspont, hogy a beteg tájékoztatáshoz való jogával összefüggésben kell vizsgálni a beleegyezési jog érvényesülését, gyakorolhatóságát, és a beleegyezést a beteg önrendelkezési joga egyik fontos elemének kell tekinteni. A sablonszerű, formális, nem egyediesített, általánosságokat tartalmazó formanyomtatványon adott tájékoztatást a bíróságok nem tartják megfelelőnek. Kártérítési felelősséget állapítanak meg akkor, ha a tájékoztatás nem terjed ki a magas kockázatú következményekre, ugyanakkor a tájékoztatásnak nem kell kiterjednie a véletlenszerűen előforduló kockázati lehetőségekre.

A beleegyezés akkor tekinthető jogilag értékelhetőnek, joghatályosnak, ha teljes körűen érvényesült a beteg tájékoztatáshoz fűződő joga. A rossz tájékoztatásnak azért lehet következménye a kártérítési felelősség, mert ilyen esetben abból kell kiindulni, hogy a beteg nem volt minden olyan lényeges tény és körülmény tudatában, amelyek ismeretében megalapozott döntést hozhatott volna, így beleegyezését adta, de ellenkező esetben azt nem tette volna meg. Vagyis jogi értelemben a hátrányos következmény azért következett be, mert a rossz tájékoztatás miatt történt a beleegyezés. Ez a kártérítő felelősség alapja,

és a kérdés az, hogy milyen a jó tájékoztatás, ki bizonyítja annak a tartalmát, és ebből következően az, hogy kinek a terhére esik ennek a bizonyításnak a sikertelensége.

A jó tájékoztatás követelményét sok eseti döntés tölti ki tartalommal. Így például az egyik szerint az orvos köteles világos és megfelelő információt adni a kezeléssel, beavatkozással összefüggésben keletkező súlyos kockázatokról akkor is, ha annak előfordulási esélye, százalékos gyakorisága csekély. Kezdetben a bíróságok a beteget terheltek annak bizonyításával, hogy nem kapott megfelelő tájékoztatást. Ennek az volt a téves alapja, hogy ha aláírta a nyilatkozatot, hogy tájékoztatták, és beleegyezett a beavatkozásba, akkor ezzel szemben neki kell bizonyítania az ellenkezőjét. Mára egyértelmű a bíróságok gyakorlatában, hogy a tájékoztatás megtörténtének tényét és annak tartalmát az egészségügyi szolgáltatónak kell bizonyítani. Ha ennek a bizonyítási kötelezettségének nem tud eleget tenni, az a terhére esik, vagyis megállapítható a kártérítési felelőssége, mégpedig azért, mert – túl a kötelezettségén, és annak megsértésén – az elvárhatóság körébe esik a jó tájékoztatás megadása.

A gondos eljárás követelménye értelmében az orvosnak meg kell tudnia minden olyan körülményt, amelyről tájékoztatást kell adnia a betegnek.

Általánosságban az mondható, hogy a tájékoztatásnak az eset és a beteg egyedi jellemzőihez kell igazodni, és úgy történjen meg, hogy utólag is igazolható legyen. Kérdéses, hogy a tájékoztatás elégtelensége a beteg beleegyezését egészében teszi-e hatálytalanná, vagy csak annak a kockázatnak az esetében, amiről nem történt meg a tájékoztatás. Az tűnik helyes megoldásnak – éppen azért, mert a károkozónak kell a mentesülését bizonyítani –, hogy minden olyan súlyos és lehetséges okról tájékoztasson az orvos, amire az elvárhatóság kiterjed; vagyis arról is, ami az adott esetben nem volt a károsodás oka, de lehetett volna.

A tájékoztatásnak nem kell kiterjednie a beavatkozás olyan következményére, amely a beteg egyéni hajlamának következtében alakul ki. A beavatkozás lehetséges következményei nem terjednek ki az egyéni egészségi állapotban lévő összes, eltérésektől függő következmények figyelembevételére és az ehhez igazodó tájékoztatásra, hanem az csak az adott beteg egyéni állapotának megfelelő lehet, amelyet természetesen kellő gondosság tanúsítása mellett kell az orvosnak megismerni. Az is kimondható, hogy a gyógyintézet mentesül a műtéti beavatkozásra vonatkozó tájékoztatási kötelezettség elmulasztása miatti kártérítő felelősség alól, ha bizonyítja, hogy műtét hiányában is bizonyosan ugyanaz a következmény alakult volna ki, vagyis a meglévő betegség mindenképpen ugyanazt a káros következményt hozta volna (vagyis hiába van

gondatlanság, ha nincs kár). Általános elvárás, hogy a szakember, aki a betegségről ismeretekkel rendelkezik, tájékoztassa a laikus és kiszolgáltatót beteget. A tájékoztatás fontos jog, amely az egyén autonómiáját, végső soron az emberi méltóságát mint védett személyiségi jogot érintheti.

Egyértelműen meghatározta a Legfelsőbb Bíróság azt az alapkövetelményt, amelynek érvényesülnie kell a tájékoztatásnál és a beteg beleegyezésénél. Eszerint a beteg alapvető joga annak eldöntése, hogy az általa ismert kockázati tényezők mellett vállalja-e az adott beavatkozást – a műtéti kockázat körében gyakran fellépő szövődményről a betegnek tájékoztatást kell kapnia (BH2003. 453).

A Legfelsőbb Bíróság egy másik döntésében kimondta, hogy a betegnek ismernie kell mindazokat a körülményeket, amelyekből megállapíthatja, hogy milyen kockázatot vállal a műtéti hozzájárulás megadásával, vagy megtagadásával. Az orvos kártérítő felelősségének megállapítása szempontjából annak van jelentősége, hogy ez a tájékoztatás ténylegesen megtörtént-e, mert a műtéthez való hozzájáruló nyilatkozat aláírása önmagában nem alkalmas ennek a bizonyítására (BH2003. 17).

Adott esetben az orvosnak arról is tájékoztatást kell adni, ha valamely betegség, rendellenesség gyanúja valamilyen körülmény, például a vizsgáló eszköz diagnosztikus jellemzője folytán nem állapítható meg. Így a Legfelsőbb Bíróság döntése szerint, ha a magzat fejlődési rendellenességének gyanúja nem zárható ki, az orvosi tájékoztatásnak ki kell terjednie a fejlődési rendellenesség valószínűségének mértékére, a terhesség-megszakítás elvi lehetőségére, és a szakmai felülvizsgálat igénybevételének a lehetőségére (BH2004. 10).

Ugyancsak a kockázatról való tájékoztatásról szól az a döntés, ami bizonyos értelemben a tájékoztatás megadásának határait vonja meg. Az indokolás szerint ahhoz, hogy a beteg a saját személyére vonatkozó döntési jogát gyakorolhassa, az a legalapvetőbb feltétel, hogy előzetesen az orvostól olyan tájékoztatást kapjon a betegsége lényegéről, a diagnózisról, a választott kezelési módról, annak kockázatáról és várható következményeiről, hogy annak alapján érdemi döntésre legyen képes. Az adott esetben az alperes megszerezte a felperesnek a műtéthez szükséges előzetes írásbeli hozzájárulását. A nyilatkozat tartalma igazolja, hogy a jogszabály által megkívánt előzetes közlések megtörténtek, s ennek nem kellett kiterjedni azokra a műtét során esetleg véletlenszerűen előforduló hibákra, amelyek, még ha elő is fordulnak, nem tartoznak a műtéttel viszonylag nagy gyakorisággal együtt járó szövődmények körébe. Ennek alapján mondható, hogy a beteget nem kell tájékoztatni a műtét során esetlegesen, véletlenszerűen előforduló kockázat lehetőségéről, amely nem tartozik a műtéttel viszonylag nagy gyakorisággal együtt járó szövődmények körébe (BH1998. 380).

A beteget a műtéti kockázat körében gyakran fellépő szövődményről ellenben tájékoztatni kell. Az adott esetben a per bizonyítékaiból nem volt megállapítható, hogy a beteg egyáltalán kapott-e tájékoztatást a beavatkozás következményéről. Az alperes nem bizonyította, hogy a beteg részletes, a műtét esetleges negatív következményeire is kiterjedő felvilágosítást kapott volna a műtétet megelőzően. Mindez annak ellenére maradt el, hogy az alkalmazott beavatkozással általában együtt járó következményekről van szó, amelyek az adott esetben be is következtek, mert maradandó állapotváltozás történt annak folytán, hogy a talp harántboltozata deformálódott, a talp terhelése megváltozott. Ezek a következmények a beteg általános állapotát tovább rontották, és nyilatkozatából megállapítható, hogy ha előzetesen minden előfordulható következményről tud, az ilyen típusú műtét elvégzéséhez nem járul hozzá (BH2003. 453).

A tájékoztatás hatásairól szól az a döntés, amelyik arról beszél, hogy ha a beteg egyéni hajlamának a következménye az, ami előállt a beavatkozáskor, arra a tájékoztatásnak nem kell kiterjedni. A szövődménynek nem minősülő, lehetséges következményről is tájékoztatni kell a beteget, de az csak olyan tényen alapulhat, amelyet az orvos ismer, illetőleg az elvárható gondosság mellett ismernie kell, és ebből következően a betegnél a következmény lehetséges előfordulásával számolni kell. Ebbe nem tartozik a fel nem merült olyan körülmény, illetőleg következmény, amely az adott beteg egyéni sajátosságaiból ered, és az gondos eljárás esetén sem volt felismerhető (BH2010. 331).

Egy idevágó esetben a felperes gyermeke genetikai ártalommal született, ezzel kapcsolatban az alperes felelősségét arra alapította, hogy annak kötelezettségzegése folytán elvesztette az időben elvégezhető terhesség-megszakítás esélyét. Erről mondta ki a jogerős ítélet, hogy a tájékoztatási kötelezettség megszegése miatt a terhesség-megszakítás lehetőségének elvesztésével okozott kárért a kórház csak akkor felel, ha a magzat fejlődési rendellenességét gondos eljárás mellett felismerhették volna olyan időben, amikor a terhesség megszakítható lett volna (BH2010. 8).

AZ EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGA ÁFA-ÜGYEKBEN HOZOTT DÖNTÉSEINEK HATÁSA A MAGYAR ÍTÉLKEZÉSI GYAKORLATRA

HEINEMANN Csilla*

1. Bevezetés

Magyarország 2004. május 1-jével csatlakozott az Európai Unióhoz, ezért a jogalkotásnak az adóztatás területén is el kellett végeznie a jogharmonizációs feladatokat, adórendszerünket az uniós normákhoz kellett igazítani. Ennek a jogalkotó eleget is tett, az uniós irányelvből következő gyakorlat térnyerésére mégis majdnem 10 évet kellett várni. Tanulmányomban röviden bemutatom a korábbi joggyakorlatot, majd azt, hogy 2011-et követően a magyar ügyekben előterjesztett kérelmek folytán hozott Európai Bírósági döntések hogyan változtatták meg fokozatosan az általános forgalmi adó (áfa) levonásának jogával kapcsolatos magyar bírói joggyakorlatot.

Nem vitatható, hogy az áfa a magyar adórendszerben a legtöbb közbevételt hozó főadónem, így annak bármilyen módon történő csorbítása kihat a költségvetés egyensúlyára, emiatt az adóelkerülés elleni küzdelem fontos szerepet kap az adóhatóságok ellenőrzésekor, és ezen keresztül a határozatok elleni felülvizsgálati eljárásban is. Éppen ezért a csatlakozást megelőző bírói joggyakorlat, amely a csatlakozást követően is csak az első magyar ügyekben született döntések után kezdett ‘felpuhulni’ meglehetősen szigorúságot, egy merev, jogszabályok szövegéhez túlzottan ragaszkodó álláspontot alakított ki.

* Bíró (Kúria).

2. A Mahagében- és a Dávid-ügyben meghozott döntés előtti bírói jogalkalmazás jellemzői

Az általános forgalmi adó visszaigénylésének feltételeit a jogszabály rögzíti.¹ A visszaigénylés személyi feltétele, hogy az adólevonási jogot kizárólag az az adó fizetésére köteles személy gyakorolhatja, aki nyilvántartását az egyszeres, vagy a kettős könyvvitel szabályai szerint vezeti, tárgyi feltétele pedig az előzetesen felszámított adó összegét hitelesen igazoló dokumentum. A számla hitelességén az áfa tv. és a számviteli törvény szabályaiban foglalt kritériumok meglétét értjük, ami szigorú alaki és tartalmi követelményeknek való megfelelést jelentett. A tartalmi hitelesség a gazdasági esemény megtörténtét jelenti.

A fentiekből következően csak a hiteles számlával igazolt áthárított adó vonatkozásában lehetett adólevonási joggal élni. Ebből következik, hogy a tartalmilag nem hiteles, fiktív számlák előfordulásának eseteit az alábbiak szerint munkálta ki a bírói joggyakorlat:

- a számlakibocsátó nem adóalany;
- nem történt meg a gazdasági esemény;
- a gazdasági esemény nem a számlában feltüntetett felek között jött létre. Ez esetben a számlát ismeretlen személy állította ki, aki más nevében jogosulatlanul kötött szerződést, tehát hiányzik az adóalanyiség egyik feltétele, a saját nevében folytatott gazdasági tevékenység;
- jogosulatlan visszaigénylésnek minősülhet, ha a számla alakilag hibás, vagy hiányos adattartalmú, és a hiány nem orvosolható. (valótlan adószám, tevékenységi kör szerepel rajta).

A Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában a visszaigénylési jogosultság fennállta tekintetében az alábbi feltételeket dolgozta ki: (1) valóságosan végbement gazdasági esemény (a számla tartalmilag hiteles); (2) az ellenértéket (ideértve az adót) a vevő megfizette (Áfa tv. 48. §); (3) a másik adóalany, azaz a számlakibocsátó részéről megtörtént az adó áthárítása. (vagyis bevallásában az ügylet szerepeltetésre került). Bármelyik feltétel hiánya a Legfelsőbb Bíróság gyakorlata értelmében megdöntötte a számla hitelességét, és így az adólevonási jog gyakorlásának lehetőségét.

Mindehhez járult még az adózót terhelő bizonyítási kötelezettség. De ez a bizonyítási kötelezettség még súlyosbítva volt azzal, hogy a Legfelsőbb Bíróság

¹ Az általános forgalmi adóról szóló 1992. évi LXXIV. törvény (régí áfa tv.), valamint a 2007. évi CXXVII. törvény (új áfa tv.)

gyakorlata szerint adózói nyilatkozattal, illetve tanúvallomással a számviteli dokumentumok nem helyettesíthetők, nem pótolhatók, ezekkel a gazdasági események valóságtartalma nem igazolható. Megfelelő bizonylatolás, illetve háttérdokumentáció hiányában nem állapítható meg a számla tartalmi és alaki hitelessége, az Sztv. szabályaiból következően a számviteli dokumentumok, könyvelési adatok az érdekelt felek nyilatkozataival vagy tanúvallomással nem helyettesíthetők, nem módosíthatók (számla mellett további dokumentálás megkövetelése pl. teljesítési igazolás).

A régi áfa tv. 44. § (5) bekezdése 2003. január 1-jétől változott, és kimondta, hogy: „A számlában, az egyszerűsített számlában és a számlát helyettesítő okmányban feltüntetett adatok valóságáért a kibocsátó a felelős. A bizonylatban vevőként feltüntetett adóalany adózással kapcsolatos jogai nem sérülhetnek, ha az adóköteles tényállás kapcsán termékértékesítés, illetve szolgáltatásnyújtás körülményeit is figyelembe véve kellő körütekintéssel járt el.” Azonban a kellő körütekintés vizsgálata kapcsán kialakult gyakorlat sem segítette a levonási jogával élni akaró adózót, hanem olyan körülmények vizsgálatát tette a feladatává, amelyek megnehezítették e jog gyakorlását.

A Legfelsőbb Bíróság több eseti döntésében kifejtette, hogy a kellő gondosság tanúsításának megállapítására csak akkor kerülhet sor, ha a számla hiteltelensége olyan okból következett be, amelyről a számlabefogadónak nemcsak tudomása nem volt, arról tudomást sem szerezhette volna, azt nem ismerhette fel, arra ráhatása nem volt, illetve nem lehetett (Kfv.I.35.122/2004/5.). Ez még meg is feleltethető a Kittel-ügyben először megjelenő „tudta, vagy tudhatta volna” formulának, de emellett a magyar legfőbb bírói fórum olyan körülmények vizsgálatát kívánta meg az adózótól, amelyekre ráhatása, rálátása nem volt. Az alábbi esetekben mondta ki a kellő körütekintés hiányát:

1. Számlakibocsátó és befogadó közötti gazdasági kapcsolat hiánya: ebben az esetben nem hivatkozhat az adózó a kellő körütekintésre, és irreleváns, hogy kikérte-e a számlakibocsátó cégkivonatát, a korábbi gazdasági tevékenységét ismerte-e, vagy hogy referencia-ajánlatot kért tőle.
2. Ha a vele korábban üzleti kapcsolatban nem álló cég felől nem a közhiteles nyilvántartásból szerzett információt, hanem a partner által szolgáltatott adatokat elfogadta, azokban megbízott.
3. A kellő körütekintés nem azonosítható valamilyen megállapodás megkötésével, vagy valamely gazdasági eseményről szóló számla befogadásával, illetve a számla szerinti összeg megfizetésével. Kellő körütekintés esetén az adóalanynak vizsgálnia kell, hogy mely oknál

fogva nem felelt meg a bizonylat az alaki és tartalmi követelményeknek, továbbá a hitelt érdemlőség megállapítása érdekében a számla-befogadó tett-e, s ha igen, milyen intézkedéseket, és ezek alkalmasak voltak-e, vagy sem számlahiányosság felismerésére.

4. A kellő körütekintést a szerződés megkötésekor, annak teljesítésekor és az ezzel kapcsolatos számviteli bizonylatok kiállítása és befogadása során az adóalanynak végig tanúsítania kell. Önmagában az a tény, hogy a felperes meggyőződött az elvégzendő munka minőségi megvalósításának lehetőségéről, nem jelenti azt, hogy kellő körütekintéssel járt el szerződő partnerének jogszabályban előírt működési, illetőleg számlakibocsátási jogosultsága kapcsán.
5. A Legfelsőbb Bíróság kifejtette (Kfv.I.35.079/2005. számú ítéletében), hogy a kellő körütekintéssel való eljárásnak nemcsak a gazdasági kapcsolat egy időszakában (pl. az elején), hanem a megállapodás megkötésétől a számla befogadásáig fenn kell állnia. A számlakibocsátó adóalanyiságáról szükség esetén többször is indokolt meggyőződni, különösen huzamos, széleskörű és nagy összegű gazdasági esemény megtörténtekor. Hangsúlyozta, hogy mivel a vállalkozások egyik napról a másikra megszűnhetnek, felszámolás alá kerülhetnek, elvárható, hogy a tájékozódás rendszeres legyen.
6. Kimondta továbbá, hogy a régi Áfa tv. 44. § (5) bekezdésében megfogalmazott feltételek fennállásának bizonyítása nem az alperes feladata. Az adózónak kellett volna bizonyítania, hogy az alvállalkozói szerződések megkötésekor, a számlák befogadásakor kellő körütekintéssel járt el, a szerződéses láncolatban résztvevők magatartását nem ismerte és nem is ismerhette. E tényeket csak az adózó tárhatta volna fel, és bizonyíthatta volna akár a közigazgatási eljárásban, akár az azt követő közigazgatási per során.
7. Az adólevonási jog gyakorlásának törvényi feltételeit az adóalanynak is ismernie kell, és amennyiben alapos ok nélkül bízik ezek meglétében, vagy a hiteltelenséget azért nem ismeri fel, mert a tőle elvárható körütekintést, figyelmet elmulasztotta, akkor nem gondosságára, hanem gondatlanságára kell levonni következtetéseket. Így az adózótól elvárható magatartás a Kúria gyakorlata szerint az lenne, hogy ellenőrizze és dokumentálja a számlakibocsátók cégadatait, ellenőrizze a vele szerződő fél adóalanyiságát, képviselőre vonatkozó jogosultságát. A kellő körütekintés megállapítására csak abban az esetben kerülhetett sor, ha a számla hiteltelensége olyan okból következett

be, amelyről a számlabefogadónak tudomása nem volt, azt fel sem ismerhette (Kfv.I.35.382/2006/5.).

8. A számlabefogadó adóalanynak tudnia és ismernie kell az adólevonási jog gyakorlásának törvényi feltételeit. Az a magatartás, ami a kellő körültekintés elmulasztásában, a 'puszta bizakodásban' nyilvánul meg, csak gondatlanságként, és nem kellő körültekintésként minősíthető (Kfv.I.35.189/2004/4.).

A bírói gyakorlat – nyilván a költségvetési bevételek megóvása érdekében – olyan feltételek teljesülését is vizsgálta, amelyek nem a számlabefogadó kompetenciájába tartozó körülmények voltak. Különösen megfigyelhető volt ez akkor, ha a számla kibocsátója nem tett eleget az áfa-befizetési kötelezettségének.

2. Az Európai Unió Bíróságának gyakorlata

Mielőtt rátérnék annak a bemutatására, hogy a Mahagében-, Dávid-, Tóth-ügyek ismeretében változott-e a jogalkalmazói gyakorlat, áttekinteném azokat a legfontosabb eseteket, ahol az Európai Unió Bírósága a levonási jog kapcsán vizsgálódott, mert ez képezi annak alapját, hogy megválaszoljuk, szükséges volt-e az irányváltás.

2.1. C-354/03, C-355/03 és C-484/03 Optigen és társai

Az ügy tényállása szerint az Optigen és a Fulcrum társaságok mikrochipek kereskedelmével foglalkozó cégek voltak, a termékeket Angliában honos vállalkozásoktól szereztek be, és más tagállamokban honos vevők részére értékesítettek. A Bond House vállalkozás szintén belföldről szerzett be, és a Közösségen belülre értékesített számítógép-alkatrészeket és mikroprocesszorokat. Az Optigen, a Fulcrum, és a Bond House körhinta jellegű adókiátszást megvalósító ügylet vétlen résztvevőjévé váltak, amelyekről – az angol adóhatóság megállapításai szerint – nem tudtak és nem is tudhattak. Az Optigennek és társainak nem volt kapcsolatuk a csalási láncolatban adófizetési kötelezettségeit nem teljesítő, hiányzó kereskedővel, a hamis adószámot használó, azaz nem a saját nevében eljáró, csalárd kereskedővel.

Az értékesítési lánc korábbi szereplői nem fizették be az adóhatóság részére az értékesítést terhelő áfát, ezért az adóhatóság megtagadta mindhárom társaságtól

az előzetesen felszámított áfa levonását – ‘körhinta’ jellegű adókijátszásnak minősítették az ügyleteket. Érvelése szerint az értékesítések mint körhintacsálás keretében megvalósult ügyletek nem minősültek gazdasági tevékenységnek, így azokat nem lehetett az áfa-irányelv hatálya alá sorolni. Az angol hatóság arra következtetésre jutott, hogy a társaságok által a beszállítóik részére – a beszerzésekhez kapcsolódóan – megfizetett áfa-összegek nem minősültek áfa-kifizetésnek, ezért a Közösségen belüli adómentes termékértékesítésekhez kapcsolódóan visszaigényelt áfa-összegek visszatérítésére a cégek nem jogosultak.

A Bíróság ítéletének központi elemét annak hangsúlyozása adta, hogy az áfa-rendszer fogalmi objektív jellegűek. Leszögezte, hogy az áfa-irányelv az adóköteles tevékenységek körét kiterjesztően értelmezi, egyben az adóköteles tevékenységek egységes meghatározásán alapuló rendszerét állítja föl. Rámutatott arra, hogy az adóalany pusztán akkor jár el ilyen minőségében, ha az ügyleteket adóköteles tevékenysége keretében végzi. E két fogalom értelmezéséből kikövetkeztethető, hogy az adóköteles tevékenységekhez kapcsolódó, a 6. irányelvben foglalt fogalmak mindegyike objektív jellegű, vagyis az érintett tevékenységek céljától és eredményétől függetlenül alkalmazandó. A jogbiztonság és az áfa-rendszer könnyebb alkalmazásához kapcsolódó elvekkel ugyanis ellentétes lenne az, ha a hatóságoknak olyan kötelezettsége lenne, ami – különös tekintettel az adóalany szándékára – annak megállapítására irányul, hogy valamely ügylet az adóalanyként eljáró személy által végzett termékértékesítésnek minősül-e.

Hasonlóan ellentétes lenne az áfa-rendszer alapelveivel, ha a tagállami hatóságoknak eljárásuk során figyelembe kellene venniük az ellenőrzéssel érintett adóalanyon kívüli, ugyanazon értékesítési láncban részt vevő más kereskedő szándékát és/vagy a lánc részét képező, az említett adóalany által végzett ügyletet megelőző vagy követő másik ügylet csalárd jellegét, amelyről a vizsgálattal érintett adóalany nem tudott és nem tudhatott. A Bíróság szerint ugyanis valamely áfa-értékesítési láncban szereplő minden egyes ügyletet önállóan kell vizsgálni, és a korábbi vagy későbbi események nem változtatnak az értékesítési lánc részét képező tranzakció jellegén. Kifejtette, hogy az adósemlegesség elvével ellentétes a jogszerű és jogellenes tevékenységek általános megkülönböztetése. Az Európai Bíróság ezért arra az álláspontra helyezkedett, hogy a tényálláshoz hasonló ügyletek, amelyek maguk nem valósítanak meg áfa-csalást, adóalanyként eljáró személy által végzett termékértékesítésnek és gazdasági tevékenységnek minősülnek. Ezek a tranzakciók ugyanis teljesítik az áfa-irányelv foglalt fogalmainak alapjául szolgáló függetlenül az értékesítési láncban érintett más kereskedő szándékától, és/vagy a lánc részét képező, korábbi, vagy későbbi másik ügylet esetleges csalárd jellegétől, amelyről az alapügylet adó-

alanya nem tudott és nem tudhatott. Vagyis egy adott ügyletet teljesítő adóalany adólevonási jogát nem lehet megtagadni pusztán azon az alapon, hogy az értékesítési láncolat valamely további pontján egy kereskedő csalárd módon járt el, ha erről az adólevonási jogot gyakorló társaság nem tudott és nem is tudhatott.

Az a kérdés, hogy az érintett termékeknek a láncban korábbi, vagy későbbi értékesítését terhelő áfát megfizették-e, vagy sem, nem befolyásolja az adólevonásához való jogot.

2.2. C-440/04 Kittel és Recolta Recycling

Az Axel Kittel vagyonfelügyelő által képviselt Computime Belgium társaság számítástechnikai alkatrészek nagykereskedelmével foglalkozott, amelyeket Belgiumban szerzett be abból a célból, hogy azokat az Európai Unió többi tagállamába, többek között Luxemburgba exportálja. A luxemburgi beszerző cég az alkatrészeket egy szintén Luxemburgban honos, harmadik cégnek adta tovább, ami azokat továbbértékesítette Belgiumba, a Computime szállítójának. A Computime beszállítója azonban az áfa-fizetési kötelezettségének nem tett eleget, miközben rendszeresen levonta a – beszerzései során – rá áthárított áfa-összegeket. A belga hatóságok ezért arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a Computime Belgium tudatosan vett részt a körhintacsálási konstrukcióban, és a társaságnak az értékesítések után megfizetett áfa levonásához való jogát visszautasították.

Az ítélettel szintén érintett Recolta társaság 16 db luxusgépkocsit vásárolt egy bizonyos Ailliaud úrtól, aki azokat az Auto-Mail társaságtól vásárolta. Ailliaud vásárlásait nem terhelte az államháztartást megillető hozzáadottérték adó (héa), és ő nem is utalta át a Recolta által megfizetett héa-t a belga állam részére. A Recolta exportengedély alapján héa-mentesen továbbértékesítette a gépkocsikat ugyanazon társaság, az Auto-Mail részére. A gépjárművek valójában soha nem hagyták el Belgium területét, hanem speciális, adóelkerülési célzatú értékesítési láncolatokban vettek részt. A belga hatóság ezért arra a következtetésre jutott, hogy a magánszemély és az Auto-Mail együttműködtek abból a célból, hogy ne kelljen a kiszámlázott áfát megfizetniük. A belga bíróság ezzel szemben úgy határozott, hogy a tényállásban semmi nem engedett arra következtetni, hogy a Recolta társaság vezető tisztségviselői is tudomással bírtak arról, hogy egy kiterjedt adókijátszási konstrukció részesei.

Az ügyeket a belga hatóság érvelése szerint az kapcsolta össze, hogy a belga polgári törvénykönyv nem tulajdonít joghatást a jogellenes célra irányuló, illetve jó erkölcsbe vagy közrendbe ütköző ügyleteknek, ezért a tranzakciókat

semmisnek tekintette. Úgy vélte, hogy termékértékesítés nem valósulhatott meg, mivel a felek egyike jogellenes célból szerződött, amit az sem befolyásolt, hogy a másik fél ezeket a célokat nem ismerte.

A Bíróság döntésében rámutatott az áfa hatálya alá tartozó gazdasági tevékenység fogalom objektivitására. Ismételten hivatkozott az Optigen jogesetben már kifejtett álláspontjára, miszerint azok az ügyletek, amelyek maguk nem valósítanak meg áfa-csalást, termékértékesítésnek minősülnek, függetlenül az ügyletet megelőző, vagy azt követő másik tranzakció csalárd jellegétől, amelyről az adóalany nem tudott és nem is tudhatott. Kifejtette hogy, abban az esetben is a fenti megállapításra kell jutni, ha az ügyleteket az eladó – és nem a vevő – által elkövetett adókijátszás keretében teljesítik anélkül, hogy azt az adóalany tudná vagy tudhatná. A bíróság ezért a fentebb írt tényállások kapcsán ismételten arra a következtetésre jutott, hogy azoknak a kereskedőknek, akik minden tőlük észszerűen elvárható intézkedést megtesznek annak érdekében, hogy az ügyleteik ne valósítsanak meg – akár az áfa, akár más adónem tekintetében elkövetett – adókijátszást, annak kockázata nélkül kell megbízniuk az ügyleteik jogszerűségében, hogy elveszítenék az előzetesen felszámított áfa levonásához való jogukat.

Új elemet jelentett a Bíróságnak az a kijelentése, amely szerint, ha a termékértékesítés olyan társaság részére történik, ami nem tudta és nem is tudhatta, hogy a szóban forgó ügylet az eladó által elkövetett adókijátszás részét képezi, akkor az adólevonási jog megtagadásának alapjául nem lehetséges a nemzeti polgári jog semmisségi szabályaira hivatkozni. A Bíróság a korábbi döntéseiben foglaltakkal összhangban ismételten kiemelte, hogy ugyanakkor az adókijátszás megvalósul abban az esetben, ha a termékértékesítés, illetve a gazdasági tevékenység fogalmainak alapjául szolgáló objektív feltételek nem teljesülnek, továbbá akkor is, ha az adóalany tudta vagy tudhatta, hogy beszerzésével az áfa kijátszását megvalósító ügyletben vesz részt, függetlenül attól, hogy a termék továbbértékesítéséből nyeresége származik-e, vagy sem. Az Európai Bíróság végeredményben ismét arra a következtetésre jutott, hogy az egyes nemzeti bíróságok hatáskörébe tartozik annak megállapítása, hogy egy társaság objektív körülmények alapján tudta vagy tudhatta-e, hogy beszerzésével az áfa kijátszását megvalósító ügyletben vesz részt, és amennyiben igen, megtagadhatják a cég adólevonási jogát.

2.3. C-438/09 Dankowski

Ebben az esetben a Dankowski által tulajdonolt társaság élni kívánt adólevonási jogával, amelyet egy lengyel társaság szolgáltatásnyújtás kapcsán rá áthárított. A hatóság ugyan nem kérdőjelezte meg a szóban forgó szolgáltatások nyújtását, azonban elutasította a számlákon szereplő előzetesen felszámított hea levonását, mert a vitatott számlák kiállítója nem volt hea-alanyként nyilvántartva, és mivel az alkalmazandó nemzeti rendelkezésekben előírt bejelentési kötelezettség nem teljesült, az e gazdasági szereplő által kiállított számlák nem keletkeztek az előzetesen felszámított hea levonásához való jogot.

A Bíróság ismételten rámutatott arra, hogy a levonási jog a teljesített ügyleteket terhelő előzetesen felszámított adó teljes összege tekintetében azonnal érvényesül. Az adólevonások rendszerének ugyanis az a célja, hogy a vállalkozót teljes egészében mentesítse valamennyi gazdasági tevékenysége keretében fizetendő vagy megfizetett hea terhe alól. A közös hea-rendszer így valamennyi gazdasági tevékenység adóterhét illetően biztosítja a semlegességet, függetlenül azok céljától és eredményétől, feltéve hogy az említett tevékenységek főszabály szerint maguk is hea-kötelesek. A levonási jog gyakorlásához az irányelvben előírt tartalommal kiállított számlával kell rendelkezni. Az irányelv alapján az adóalanyok csak tevékenységük megkezdését, módosítását és megszüntetését kötelesek bejelenteni, e rendelkezés azonban semmiképpen nem hatalmazza fel a tagállamokat arra, hogy ilyen bejelentés hiányában a levonási jog gyakorlását az adóköteles ügyletek szokásos teljesítésének tényleges megkezdéséig elhalasszák, vagy az adóalanyt megfosszák e jog gyakorlásától.

Végső következtetésként a Bíróság arra jutott, hogy a 6. irányelv 18. cikk (1) bekezdés a) pontját és a 22. cikk (3) bekezdés b) pontját úgy kell értelmezni, hogy valamely adóalanyt megilleti a hea-nyilvántartásba nem bejegyzett másik adóalany által nyújtott szolgáltatások után felszámított hea levonásához való jog, ha a vonatkozó számlák a hivatkozott 22. cikk (3) bekezdés b) pontjában megkövetelt valamennyi – különösen a hivatkozott számlákat kiállító személy és a nyújtott szolgáltatások jellegének meghatározásához szükséges – adatot tartalmazzák.

2.4. C-80/11 Mahagében, C-142/11 Dávid

A Mahagében Kft. akácrönkök vásárlására irányuló szerződést kötött egy másik belföldi adóalany társasággal. Az eladó társaság befizette az értékesítést terhelő adót, míg a Mahagében Kft. adóbevallásában gyakorolta adólevonási

jogát. A Mahagében Kft. később továbbértékesítette a termékeket. Az adóhatóság ellenőrzése során arra a következtetésre jutott, hogy a szállító társaság nem rendelkezett ilyen jellegű árukészlettel, korábbi beszerzése nem volt elegendő a Mahagében Kft. felé teljesített értékesítés teljesítéséhez. Emiatt a Mahagében Kft. beszerzéseit igazoló számlák nem hiteles számlák, azokra adólevonási jog nem alapítható.

A Bíróság ítélete szerint ellentétes az áfa-irányelvvel az olyan nemzeti gyakorlat, amelyben az adóhatóság megtagadja az adóalany adólevonási jogát arra hivatkozva, hogy az nem győződött meg arról, hogy a levonási joga gyakorlásának alapjául szolgáló termékekre vonatkozó számla kibocsátója adóalanynak minősül-e, rendelkezik-e a szóban forgó termékekkel, és képes-e azok szállítására, valamint adóbevallási és befizetési kötelezettségének eleget tett-e. Azon indok alapján sem vitatható el az adólevonási jog, hogy az adózó az egyébként jogszabályi tartalmi és formai követelményeknek megfelelő számlán kívül nem rendelkezik a körülmények fennállását igazoló más okirattal.

A másik, együtt tárgyalt ügyben Dávid Péter vállalkozási szerződést kötött építési munkák elvégzésére, a vállalt munkák teljesítéséhez maga is alvállalkozókat vett igénybe. A megrendelő teljesítési igazolásában igazolta a munkavégzést és annak személyi és egyéb körülményeit. Az elvégzett adóellenőrzés alapján az adóhatóság, bár azt nem vonta kétségbe, hogy az említett munkák ténylegesen megtörténtek, megállapította, hogy az alvállalkozó nem rendelkezett a munkák elvégzéséhez szükséges tárgyi és személyi feltételekkel, így az általa kiállított számlák nem igazolják hitelt érdemlően az ügyletet. A másik tényállásnál Dávid egy másik társaság számára másik alvállalkozó bevonásával vállalkozott építési munkák elvégzésére, amely alvállalkozó az adóellenőrzés időpontjában már felszámolás alatt állt, képviselőjével már nem lehetett kapcsolatba lépni, a munkavégzés körülményei nem voltak ellenőrizhetők.

Az adóhatóság mindkét esetben elvitatta az adózónak az alvállalkozótól kapott számlához kapcsolódó adólevonási jogát. A Bíróság ítéletének ebben a részében is kimondta, hogy az adólevonási jog nem tagadható meg az adóalanytól, ha a szolgáltatásra vonatkozó számla kibocsátója vagy annak valamely alvállalkozója szabálytalanságot követett el, anélkül hogy az adóhatóság objektív körülmények alapján bizonyítaná, hogy az adólevonási jogával élő adóalany tudta vagy tudnia kellett volna, hogy valamely szereplő által megvalósított adócsalásban vesz részt. Ennek az ítéletnek a jelentősége abban áll, hogy első ízben vizsgálta meg a Bíróság a magyar adóhatóság és bíróságok által az adólevonás területén folytatott gyakorlatot, és találta azt ellentétesnek az irányelvben és általa ítéleteiben kimunkált elvekkel. Nagy jelentőségű az

is, hogy a bizonyítás tekintetében szintén állást foglalt, és egyértelműen az adóhatóság feladatává tette azt. Rögzítette azt is, hogy az adózó a számlán kívül egyéb okirattal nem kell rendelkezzen a teljesítésről, illetve a számlát kibocsátó bármilyen szabálytalansága nem róható a számlabefogadó terhére, ha objektív körülmények alapján nem tudta és nem is tudhatta, hogy valamely szereplő által megvalósított adócsalásban vesz részt.

2.5. C-324/11 Tóth

A Tóth-ügy háttére az volt, hogy egy egyéni vállalkozó fővállalkozók megrendelésére végzett építőipari tevékenységet. A munkák elvégzésébe alvállalkozóként bevont egy másik egyéni vállalkozót is. Az alvállalkozónak ugyan az építési naplók szerint több munkavállalója is volt, később megállapították, hogy a munkásokat feketén foglalkoztatta, és adót sem fizetett. Az alvállalkozó vállalkozói igazolványát az illetékes hatóság visszavonta.

Az alvállalkozó munkáját igénybe vevő egyéni vállalkozó az előbbi által kiállított számlák után le kívánta vonni az áfát, az adóhatóság azonban adóhiányt állapított meg, mivel a levonás alapjául bemutatott számlák nagy részének kiállításakor az alvállalkozó már nem volt egyéni vállalkozó, így adóalany sem. A többi számla tekintetében az adóhatóság kijelentette: bejelentett munkavállalók hiányában nem bizonyítható, hogy a számlák alapjául szolgáló munkákat az alvállalkozó végezte el.

A Bíróság megállapította, hogy az irányelv értelmében adóalanynak minősül minden olyan személy, aki bármely gazdasági tevékenységet bárhol önállóan végez, tekintet nélkül annak céljára és eredményére. Ebből nem következik, hogy az adóalanyként való elismerés feltételül lehetne szabni azt, hogy a gazdasági tevékenység folytatásához valamely hatóság az engedélyét adja. Következésképpen az adóhatóság nem tagadhatja meg az adólevonási jog érvényesítését pusztán azzal az indokkal, hogy a számlakibocsátó nem rendelkezik vállalkozói igazolvánnyal. Kimondta azt is: az adóhatóság azon az alapon sem tagadhatja meg az áfa levonását, hogy a számlakibocsátó nem jelentette be a munkavállalóit – kivéve, ha bizonyítani tudja, hogy a számla befogadója tudta vagy tudnia kellett volna, hogy a levonás alapjául szolgáló ügyletre adócsalás céljából került sor. A számla befogadójától olyan indokkal sem tagadható meg az adólevonási jog gyakorlása, hogy az nem ellenőrizte a számlakibocsátó tevékenységének szabályszerűségét. Ezen ellenőrzés elvégzése ugyanis nem a számla befogadójának, hanem az adóhatóságnak a feladata.

A Bíróság mindkét magyar vonatkozású ügyben tartotta magát ahhoz az alapelvhez, hogy a gazdasági szereplők áfa-levonási joga csak kivételes esetben korlátozható. A korábbi Mahagében és Dávid ügyekhez hasonlóan megerősítette, hogy az adóhatóság nem tagadhatja meg a levonási jogot anélkül, hogy objektív körülmények alapján bizonyítaná, hogy az adólevonási jogával élő adóalany tudta vagy tudnia kellett volna, hogy valamely szereplő által megvásárolt adócsalásban vesz részt. Amennyiben a számla megfelel a jogszabályi és az irányelvi szabályoknak, az egyéni vállalkozói igazolvány visszavonása nem szünteti meg a szolgáltatást nyújtó adóalanyiságát, így erre hivatkozva sem tagadható meg a szolgáltatást igénybe vevőnél a befogadott szabályszerű számlában áthárított adó levonása.

2.6. C-285/11 Bonik

Ebben az ügyben a Bonik cég az általa különféle társaságoktól vásárolt gabonát értékesítette tovább, azonban az adóhatóság megállapítása szerint az nem származhatott tőle, mert nem bizonyított részéről a beszerzése. Ennek keretében kapcsolódó vizsgálatokat folytattak le beszállítóinál, valamint azok beszállítóinál, és arra következtetésre jutottak, hogy a beszállítók nem rendelkeztek a szükséges mennyiségű termékkel, ezért megállapították, hogy a Bonik és vevői között sem jöhetett létre az üzlet. A fentieknél fogva az adóhatóság elutasította a Bonik adólevonási kérelmét.

Az előzetes döntéshozatalra utaló határozatban az eljáró bíróság megállapította, hogy a bolgár adóhatóságok nem vitatják azt a tényt, hogy a Bonik ugyanolyan típusú és azonos mennyiségű termékkel összefüggő, egymást követő értékesítéseket teljesített, és nem állítják, hogy e társaság e terméket az általa megjelölt társaságoktól eltérő értékesítőktől szerezte be. Azt az adóhatósági gyakorlatot kérdőjelezte meg előzetes döntéshozatali kezdeményezésében, hogy jogszerű-e megkövetelni az előszállítások teljesítésének bizonyítását ahhoz, hogy elismerjék az adóalany héa-levonási jogát.

A Bíróság válaszában ismételten rögzítette, hogy az adóalanyok azon joga, hogy az általuk fizetendő héa-ból levonják az általuk beszerzett árukat és az igénybe vett szolgáltatásokat terhelő előzetesen felszámított adót, az uniós szabályozás által bevezetett közös héa-rendszer egyik alapelvét képezi, és főszabály szerint nem korlátozható. Az adólevonások rendszerének az a célja, hogy a vállalkozót teljes egészében mentesítse valamennyi gazdasági tevékenysége keretében fizetendő vagy megfizetett héa terhe alól. A közös héa-rendszer

így valamennyi gazdasági tevékenység adóterhét illetően biztosítja a semlegességet, függetlenül azok céljától és eredményétől, feltéve hogy az említett tevékenységek főszabály szerint maguk is héa-kötelesek. Megismételte azt a Mahagében és Dávid ügyekben is kifejtett nézetét, hogy az a kérdés, hogy vajon az érintett termékek korábbi és későbbi értékesítését terhelő héa-t befizették-e az államkincstárba, vagy sem, nem befolyásolja az adóalanyok az előzetesen megfizetett héa levonásához való jogát.

Hangsúlyozta, hogy a levonási jog gyakorlásához az szükséges, hogy egyrészt az érdekelt az ezen irányelv értelmében vett adóalany legyen, másrészt pedig az e jog keletkezését megalapozó termékeket és szolgáltatásokat az adóalanyok utóbb adóköteles tevékenységéhez kell felhasználni, és e termékeket és szolgáltatásokat előbb más adóalanyok kellett értékesítenie, illetve nyújtania. Ahhoz tehát, hogy a Bonik gyakorolhassa adólevonási jogát, azt kell megvizsgálni – és ez a nemzeti bíróság feladata –, hogy a szóban forgó termékértékesítéseket ténylegesen teljesítették-e, és a Bonik e termékeket utóbb adóköteles ügyleteihez használta-e fel. Ugyanakkor ismételten utalt arra a Mahagében és Dávid ügyekben kifejtett nézetére, hogy a nemzeti hatóságoknak és bíróságoknak meg kell tagadniuk az adólevonási jog által biztosított előnyt, ha objektív körülmények alapján megállapítható, hogy e jogra csalárd módon vagy visszaélésszerűen hivatkoztak.

Azt az adóalanyt, aki tudta, vagy akinek tudnia kellett volna, hogy beszerzésével a héa kijátszását megvalósító ügyletben vesz részt, a 2006/112 irányelv alkalmazása szempontjából ezen adókijátszás résztvevőjének kell tekinteni függetlenül attól, hogy az általa utóbb teljesített adóköteles ügyletei keretében a termék továbbértékesítéséből, illetve a szolgáltatás felhasználásából nyeresége származik-e, vagy sem. A levonási jog rendszerével nem egyeztethető össze az, ha ezen jog megtagadásával szankcionálják azt az adóalanyt, aki nem tudta és nem is tudhatta, hogy az érintett ügylet az eladó, illetve a szolgáltató által elkövetett adócsalás részét képezi, vagy hogy az értékesítési láncban az említett adóalany által teljesített ügyletet megelőző vagy követő másik ügylet héa-kijátszást valósít meg. Ebben az ügyben tehát kifejezetten az értékesítést megelőzően teljesített ügyletek tényleges teljesítésének szükségességére világított rá, fenntartva a korábbi magyar ügyekben kifejtett „tudta vagy tudhatta volna” formula alkalmazását.

2.7. C-18/13 Maks Pen

A Maks Pen bolgár jog alá tartozó társaság, amely irodaszerek és reklámeszközök nagykereskedelmével foglalkozik. Adóellenőrzés során az adóhatóság vizsgálta a beszállítói által kibocsátott számlákon feltüntetett hea-levonás megalapozottságát. Bizonyos szolgáltatók vagy az alvállalkozóik vonatkozásában az ellenőrzés során kért adatok alapján nem lehetett megállapítani, hogy rendelkezésükre álltak-e a számlázott szolgáltatások teljesítéséhez szükséges eszközök. Megállapítva, hogy vagy az egyes alvállalkozók ügyleteinek tényleges teljesítése nem volt bizonyított, vagy hogy azokat nem a számlákon feltüntetett szolgáltatók teljesítették, az adóhatóság adóellenőrző határozatot bocsátott ki, a hét vállalkozás számláin szereplő hea levonhatóságát vitatva. Az adóhatóság elismerte ugyan, hogy a kiszámlázott szolgáltatásokat Maks Pennek nyújtották, azokat azonban nem az e számlán szereplő szolgáltatók teljesítették.

A tagállami bíróság arra kereste a választ, hogy adócsalásként kell-e kezelni az ügyletet, és ennek megállapítása a feladatát képezi-e, ha az alvállalkozónál a teljesítéshez szükséges munkaerő, tárgyi eszköz hiányzik, illetve könyvelése nem tartalmazza a szolgáltatásnyújtás megállapításához szükséges iratokat, a költségek nem szerepelnek abban. A Bíróság válasza az volt, hogy ha ez az eset áll fenn, amikor maga az adóalany követ el adókijátszást, ugyanez az eset áll fenn akkor is, ha az adóalany tudta vagy tudnia kellett volna, hogy a termék megszerzése által hea-csalásra irányuló ügyletben vesz részt. A 2006/112 irányelv alkalmazása szempontjából ezen adókijátszás résztvevőjének kell tekinteni függetlenül attól, hogy az általa utóbb teljesített adóköteles ügyletei keretében a termék továbbértékesítéséből, illetve a szolgáltatás felhasználásából nyeresége származik-e, vagy sem.

A levonási jog csak akkor tagadható meg az adóalanytól, ha objektív körülmények alapján bizonyításra került, hogy ezen adóalany, aki számára a levonási jogot megalapozó termékeket értékesítették, vagy a szolgáltatásokat nyújtották, tudta vagy tudnia kellett volna, hogy ezen termékek megszerzése vagy ezen szolgáltatások igénybevétele által a szállító vagy az értékesítési láncban korábban vagy később közreműködő gazdasági szereplő által elkövetett adócsalásra irányuló ügyletben vesz részt. Mivel a levonási jog megtagadása e jog általános elvének alkalmazása alóli kivételt képez, az illetékes adóhatóság feladata, hogy a jogilag megkövetelt módon bizonyítsa a jelen ítélet előző pontjában hivatkozott objektív körülmények fennállását. Ezt követően a nemzeti bíróság feladata annak ellenőrzése, hogy az érintett adóhatóságok megállapították-e az ilyen objektív tényezők fennállását.

E tekintetben azon pusztá körülmény, hogy az alapügyben a Maks Pennek nyújtott szolgáltatást ténylegesen nem a számlákon szereplő szolgáltató vagy alvállalkozója teljesítette, nem elegendő önmagában a Maks Pen által hivatkozott levonási jog kizárásához.

E feltételek mellett azt kell válaszolni az első és a harmadik kérdésre, hogy a 2006/112 irányelvet úgy kell értelmezi, hogy azzal ellentétes, hogy az adóalany a szolgáltató által kibocsátott számlákon szereplő hea-t levonja, ha a szolgáltatás teljesítése ellenére kitűnik, hogy azt ténylegesen nem e szolgáltató vagy alvállalkozója teljesítette, többek között, mivel az utóbbiak nem rendelkeztek a szükséges munkaerővel, tárgyi eszközökkel és vagyonnal, szolgáltatásnyújtásuk tényleges teljesítésének költségeit nem tüntették fel a könyvelésükben, és a szolgáltató nevében bizonyos dokumentumokat aláíró személyek kiállítói minősége tévesnek bizonyult, azon kettős feltétel mellett, hogy az ilyen tények csalárd magatartást valósítanak meg és az adóhatóságok által közölt objektív tényezőkre tekintettel megállapításra kerül, hogy az adóalany tudta vagy tudnia kellett volna, hogy a levonási jog megalapozására felhozott ügylettel ilyen adócsalásban vesz részt, aminek vizsgálata a kérdést előterjesztő bíróság feladata.

Véleményem szerint itt a Bíróság már továbblépett a Mahagében, Dávid és azt követő ügyekben hangoztatott „tudta- vagy tudhatta” álláspontjától, mert azt is leszögezte ezen ügy kapcsán, hogy nem elegendő az adólevonási jog megtagadásához, hogy az adóhatóság megállapítja, hogy a számlakibocsátó nem rendelkezett a szükséges személyi tárgyi feltételekkel, vagy hogy könyveiben nem tüntette fel szolgáltatásnyújtása költségeit, illetve a szolgáltató nevében eljáró személy kiállítói minősége téves volt – az is szükséges, hogy az adóhatóság objektív tényezők alapján igazolja, hogy az adóalany tudta vagy tudnia kellett arról, hogy adócsalásban vesz részt, amelynek vizsgálata természetesen az előterjesztő bíróság feladata. Itt már válaszolt a Bíróság arra a kérdésre, hogy melyek azok a tényezők, amelyek biztosan nem eredményezhetik a levonási jog megtagadását: személyi, tárgyi feltétel hiánya, könyvelési hiányosság, képviselői hiba.

A Bíróság megerősítette döntésében a tagállami bíróság feladatát, vagyis azt, hogy ha a nemzeti bíróságok kötelesek vagy jogosultak hivatalból megtagadni a kötelező erejű nemzeti jogszabályra alapított jogalapot, kötelesek ezt megtenni a kötelező erejű olyan uniós jogszabály vonatkozásában is, amely előírja a hatóságok és a nemzeti bíróságok számára, hogy meg kell tagadniuk a hea-levonási jog által biztosított előnyt, ha objektív körülmények alapján megállapítható, hogy e jogra csalárd módon vagy visszaélészerűen hivatkoztak. E bíróságok feladata az e levonási jogra történő hivatkozás csalárd vagy visszaélészerű módjának értékelése során, hogy a lehető legteljesebb mértékig a 2006/112.

irányelv szövegét és célját figyelembe véve értelmezzék a nemzeti jogot ezen irányelv eredményének elérése érdekében, ami megköveteli, hogy hatáskörük keretei között tegyenek meg mindent a belső jog egészére tekintettel és az általuk elfogadott értelmezési módszerek alkalmazásával.

2.8. C-277/14 PPUH

Ebben a perben a számlabefogadó által vásárolt dízel üzemanyagot terhelő hía levonása volt a vitás, azon az alapon, hogy az üzemanyag-vásárlásokra vonatkozó számlákat egy nem létező gazdasági szereplő állította ki. A számlakiállító cég nem létezésére vonatkozó megállapítást arra a tényre alapították, hogy e társaság nem volt hía-nyilvántartásba véve, nem nyújtott be adóbevallást, és nem fizetett adót. Ezenkívül az említett társaság nem tette közzé az éves beszámolóit, és nem rendelkezett a folyékony üzemanyag értékesítéséhez szükséges engedéllyel. A cégjegyzékben a társaság székhelyeként megnevezett épület megrongálódott állapota bármely gazdasági tevékenységet lehetetlenné tenne. Végül a céggel vagy a cégjegyzékben annak igazgatójaként bejegyzett személlyel való kapcsolatfelvétel bármiféle kísérlete sikertelen volt.

Az előterjesztő bíróságban az Európai Bíróság ítélkezési gyakorlatában az adóalany jóhiszeműségéről kifejtett állásponttal kapcsolatban merült fel kérdés, ugyanis azon a véleményen volt, hogy az adóalany jóhiszeműsége nem jogsíthat hía-levonásra, ha e jog tartalmi feltételei nem teljesülnek. Különösen az érdekelte, hogy valamely termékbeszerzés minősíthető-e termékértékesítésnek, amennyiben az ezen ügyletre vonatkozó számlákon nem létező gazdasági szereplő van feltüntetve, és amennyiben lehetetlen azonosítani a szóban forgó termékek valódi értékesítőjét, ugyanis valamely nem létező gazdasági szereplő nem ruházhatja át az áruk tulajdonjogát, és nem fogadhat el kifizetést sem. Ilyen körülmények között az adóhatóságok nem rendelkeznek megfizetendő adótartozás felett sem, és így nincs fizetendő adó.

A kérdést a Bíróság átfogalmazta, és álláspontja szerint arra kell válaszolnia, hogy a 6. irányelv rendelkezéseit úgy kell-e értelmezni, hogy azokkal ellentétes az olyan nemzeti szabályozás, mint amelyenről az alapügyben szó van, ami azzal az indokkal tagadja meg az adóalanytól a számára értékesített termékek után fizetendő vagy megfizetett hía levonásának jogát, hogy a számlát olyan gazdasági szereplő állította ki, amelyet az e szabályozásban előírt kritériumokat illetően nem létező gazdasági szereplőnek kell tekinteni, és hogy lehetetlen a termékek valódi értékesítőjének a kilétét megállapítani. A számlát kiállító

cég adóalanyiságát az irányelv 4. cikkében foglaltak alapján közelítette meg, és kifejtette, hogy az eladónak az ezen irányelv 4. cikk (1) és (2) bekezdése értelmében vett adóalanyi minőséggel kell rendelkeznie. Azok a kritériumok, amelyeket az alapügyben szerepelnek, nem lehetnek ellentétesek az adólevonási jog feltételei között megfogalmazottakkal, illetve azokkal a követelményekkel, amelyek az adóalanyi minőségből következnek. A 6. irányelv 4. cikk (1) és (2) bekezdése értelmében adóalany az a személy, aki a termelők, a kereskedők, illetve a szolgáltatók gazdasági tevékenységét önállóan végzi, tekintet nélkül e tevékenység céljára és eredményére. Ebből következik, hogy az adóalany fogalmát tágan, a ténykérdésekre alapozva határozták meg.

A gazdasági esemény megtörténtét nem kérdőjelezi meg az a körülmény, hogy semmiféle gazdasági tevékenységet nem tesz lehetővé azon épület megrongálódott állapota, amelyben a cég székhelye található, mivel az ilyen megállapítás nem zárja ki azt, hogy e tevékenység a székhelytől eltérő más helyeken történjen. Különösen, amennyiben a szóban forgó tevékenység több, egymást követő értékesítés keretében megvalósított termékértékesítésekből áll, e termékek első vevője és viszonteladója szorítkozhat arra, hogy az első eladónak azt az utasítást adja, hogy a szóban forgó termékeket közvetlenül a második vevőnek szállítsa anélkül, hogy szükségszerűen maga is rendelkezne olyan tárolási és szállítási eszközökkel, amelyek nélkülözhetetlenek a szóban forgó termékek értékesítéséhez.

Hasonlóképpen az, hogy a közigazgatási eljárások keretében esetlegesen lehetetlen kapcsolatot felvenni a céggel vagy a cégjegyzékben annak igazgatójaként bejegyzett személlyel, nem teszi lehetővé annak automatikus megállapítását, hogy ezen értékesítések időpontjában nem állt fenn ilyen gazdasági tevékenység, mivel e kapcsolatfelvételi kísérletekre az alapügyben szóban forgó értékesítéseket megelőző vagy követő időszakban került sor. Az adóalanyi minőség elismerése nem tehető függővé azon kötelezettségtől, hogy az adóalany éves beszámolókat tegyen közzé, vagy rendelkezzen az üzemanyag értékesítéséhez szükséges engedéllyel, mivel e kötelezettségeket nem írja elő a 6. irányelv. Sőt attól sem függhet, hogy az adóalany adóbevallást nyújtott-e be, és megfizette-e a héa-t.

Végkövetkeztetésként ismét rögzíti, hogy amennyiben a 6. irányelvben a levonási jog keletkezése és gyakorlása vonatkozásában előírt tartalmi és formai követelmények teljesültek, a levonási jog ezen irányelvben előírt rendszerével nem összeegyeztethető az, ha ezen jog megtagadásával szankcionálják azt az adóalanyt, aki nem tudta és nem is tudhatta, hogy az érintett ügylet az eladó által elkövetett csalás részét képezi, vagy hogy az értékesítési láncban az említett adóalany által teljesített ügyletet megelőző vagy követő másik ügylet

héta-csalást valósít meg. A számla kibocsátója által elkövetett csalásokat vagy szabálytalanságokat megállapító adóhatóságnak – objektív körülmények alapján és anélkül, hogy a számla címzettjét olyan ellenőrzésre köteleznék, amely nem feladata – kell bizonyítania, hogy e címzett tudta vagy tudnia kellett volna, hogy a levonási jog megalapozására hivatkozott ügylet héa-csalás részét képezi, amit a kérdést előterjesztő bíróságnak kell vizsgálnia.

Adott esetben a héa-levonási jogát gyakorolni kívánó adóalanytól az arról való meggyőződés érdekében észszerűen elvárható intézkedések, hogy az általa teljesített ügyletekkel nem vesz részt az értékesítési láncban korábban eljáró gazdasági szereplő által elkövetett adócsalásban, alapvetően az adott ügylet körülményeitől függenek. Bár az ilyen adóalanyt, amennyiben szabálytalanságra vagy csalásra utaló körülményekről van tudomása, kötelezhetik, hogy a megbízhatóságról való meggyőződés érdekében tájékozódjon azon másik gazdasági szereplő felől, amelytől termékeket vagy szolgáltatásokat kíván beszerezni, az adóhatóság általános jelleggel nem követelheti meg ezen adóalanytól egyfelől, hogy az arról való meggyőződés érdekében, hogy a korábban teljesített ügyletekkel kapcsolatban nem történt szabálytalanság vagy csalás, ellenőrizze, hogy az e jog gyakorlásának alapjául szolgáló termékekre és szolgáltatásokra vonatkozó számla kibocsátója rendelkezik-e a szóban forgó termékekkel, és képes-e azok szállítására, illetőleg hogy héa-bevallási és -fizetési kötelezettségének eleget tesz-e, vagy másfelől, hogy e vonatkozásban rendelkezzen iratokkal.

2.9. A gyakorlat összefoglalása

A fenti döntések ismeretében az alábbi általános következtetések vonhatók le:

- az adólevonási jog a héa mechanizmusának szerves részét képezi, és főszabály szerint nem korlátozható;
- a levonási jog a teljesített ügyleteket terhelő előzetesen felszámított adó teljes összege tekintetében azonnal érvényesül;
- a közös héa-rendszer valamennyi gazdasági tevékenység adóterhét illetően biztosítja a semlegességet, függetlenül azok céljától és eredményétől, feltéve hogy az említett tevékenységek főszabály szerint maguk is héa-kötelesek;
- az adólevonási jog kizárólag azon adóra korlátozódik, amely áfa-köteles ügyleten alapul;
- az adóalanynak az irányelv szerint kiállított számlával kell rendelkeznie;

- a tagállamok megállapíthatnak más kötelezettségeket, amelyeket szükségesnek ítélnék az adó megfelelő megállapítása és az adócsalás megakadályozása érdekében, se ezen intézkedések nem terjeszkedhetnek túl az e célból szükséges mértéken, ennél fogva nem alkalmazhatók oly módon, hogy szisztematikusan megkérdőjelezzék a héa levonásához való jogot;
- az adólevonási jog megítélésakor az arányosság követelményét is szem előtt kell tartaniuk annak érdekében, hogy a tagállami jogszabályok által megjelölt célt a közösségi célokat és alapelveket legkevésbé sértő módon tudják elérni;
- főszabály szerint az adóhatóság feladata az adóalanyoknál az ahhoz szükséges ellenőrzések elvégzése, hogy felderítse a héa-val kapcsolatos szabálytalanságokat, illetve csalásokat, és az e szabálytalanságokat vagy e csalásokat elkövető adóalanyokkal szemben szankciókat alkalmazzon.

A Bíróság kimunkálta azt is, hogy melyek azok a körülmények, amik biztosan nem képezhetik a levonási jog megtagadását:

- nem számít, hogy a számlakibocsátó a héa-nyilvántartásba bejegyezt-e, vagy sem, illetve, hogy rendelkezik-e vállalkozói igazolvánnyal;
- ha a tranzakciók teljesítik az áfa-irányelv fogalmainak alapjául szolgáló objektív feltételeket, függetlenül az értékesítési láncban érintett más kereskedő szándékától, és/vagy a lánc részét képező, korábbi vagy későbbi másik ügylet esetleges csalárd jellegétől, amelyről az alapügylet adóalanya nem tudott és nem tudhatott;
- nem számít, hogy az érintett termékek korábbi és későbbi értékesítését terhelő héa-t befizették-e, vagy sem az államkincstárba;
- az adóalanynak az előzetesen felszámított héa levonásához való jogát az a körülmény sem befolyásolja, hogy – anélkül, hogy ez az adóalany tudná, illetve tudhatná – az ezen ügyletekből felépülő értékesítési láncban az általa teljesített ügyletet megelőző vagy követő másik ügylet héa-kijátszást valósít meg;
- nem tagadható meg az áfa-levonási jog, arra hivatkozva, hogy az adóalany nem győződött meg arról, hogy a levonási joga gyakorlásának alapjául szolgáló termékekre vonatkozó számla kibocsátója rendelkezik-e a szóban forgó termékekkel, és képes-e azok szállítására, valamint adóbevallási és befizetési kötelezettségének eleget tett-e;
- a számlakibocsátók nem rendelkeztek a szükséges munkaerővel, tárgyi eszközökkel és vagyonnal, a szolgáltatásnyújtásuk tényleges tel-

jesítésének költségeit nem tüntették fel a könyvelésükben, vagy hogy a szolgáltató nevében bizonyos dokumentumokat aláíró személyek kiállítói minősége tévesnek bizonyult;

- ha a vevő nem igazolja sem az érintett áruk származását, sem pedig azt, hogy a beszállítója azoknak birtokában volt;
- az adózó az egyébként jogszabályi tartalmi és formai követelményeknek megfelelő számlán kívül nem rendelkezik a körülmények fennállását igazoló más okirattal;
- az e szolgáltatásokra vonatkozó számla kibocsátója vagy annak valamely alvállalkozója szabálytalanságot követett el, anélkül hogy az adóhatóság objektív körülmények alapján bizonyítaná azt, hogy az érintett adóalany tudta vagy tudnia kellett volna, hogy a levonási jogának megalapozására felhozott ügylettel az említett számlakibocsátó vagy a szolgáltatói láncban korábban közreműködő gazdasági szereplő által elkövetett adócsalásban vesz részt;
- az adólevonási jog gyakorlását illetően a /. irányelv pusztán egy bizonyos adatokat tartalmazó számlát követel meg, a tagállamok pedig további adatokat írhatnak elő a héa pontos beszédésének és adóhatósági ellenőrzésének biztosítása érdekében, azonban ezek nem tehetik gyakorlatilag lehetetlenné vagy rendkívül nehezzé a levonási jog gyakorlását.

A Bíróság a lehetőségekhez képest, egyes eseteken keresztül egyre pontosabban igyekszik meghatározni, hogy melyek azok a körülmények, amelyek nem képezhetik az adólevonási jog megtagadásának alapját. Az adósemlegesség, illetve a levonási jog teljessége továbbra is főszabály szerint védendő, és csak kivételes esetben kerülhet sor a levonás jogának korlátozására.

A fentiek szerinti csoportosítással igyekeztem megállapítani, hogy a Bíróság gyakorlatában melyek azok a tényezők, amelyek nem képezhetik a levonási jog gyakorlásának megtagadását. Az egyértelműen rögzíthető, hogy minden esetben a nemzeti bíróság feladatává teszi a konkrét körülmények értékelését, és nem specifikálja azokat az objektív körülményeket, amelyek az adócsalásban való részvétel tényét támasztják alá. Inkább csak azokat a körülményeket sorolja fel, amelyek nem tekinthetők annak, ezáltal nem képezhetik a levonás akadályát.

3. Összegzés

Az áfa-levonással kapcsolatos adóellenőrzések és bírósági eljárások gyakorlatát alapjaiban módosították az Európai Unió Bíróságának magyar ügyekben hozott iránymutató döntései. Az is látható, hogy ezek a döntések szorosan illeszkednek a Bíróság által következetesen kifejtett és követett gyakorlatába. A magyar ügyekben kezdeményezett előzetes döntéshozatali eljárások nem titkolt célja részben az volt, hogy választ adjon a Bíróság arra a kérdésre, hogy elégséges-e a levonási jog kizárásához két-három olyan, az adózónak fel nem róható mulasztás számbavétele, mint az ellenőrzés idején a számlakibocsátó nem volt elérhető; a számlakibocsátó nem nyújtott be bevallást és adót sem fizetett; a teljesítéshez szükséges személyi és tárgyi feltételekkel nem rendelkezett és így tovább. Másrészt arra is szeretett volna választ kapni a magyar bírói gyakorlat, hogy kinek a feladata a bizonyítás, és ehhez milyen bizonyítékok használhatók fel.

Az Európai Unió Bíróságának irányadó döntései nagy hangsúlyt adtak az adóhatóságot terhelő bizonyítási kötelezettségnek, amelynek során objektív tényekkel kell bizonyítani, hogy a számla befogadója tudott, vagy kellő körültekintés mellett tudhatott arról, hogy adókijátszás valósul meg, illetve ebben maga is közreműködött. Tehát a döntésekkel nagymértékben megváltozott az adóhatóságot terhelő bizonyítási kötelezettség, most már nem elegendő annak pusztá kimondása, hogy az adózó nem rendelkezik a számlán kívül egyéb dokumentummal az esemény bizonyítására, az adóhatóságot terheli az objektív körülmények felsorakoztatásával annak igazolása, hogy az adólevonási jogával élni kívánó adózó adócsalásban, adókikerülésben vett részt.

Számomra a Bíróság gyakorlatának áttekintését követően az alábbi megkülönböztethető esetek körvonalazódtak:

- az adólevonási jog gyakorlását meg kell tagadni, ha az adóhatóság bizonyítja, hogy a számlán szereplő felek között nem jött létre gazdasági esemény, nem történt sem termékértékesítés, sem pedig szolgáltatásnyújtás (fiktív számla esete) – ilyenkor nincs helye a „tudta, vagy tudhatta” formula alkalmazásának;
- ha az adóhatóság a termékértékesítés vagy szolgáltatásnyújtás létrejöttét nem vitatja, de azt állítja, hogy a számlakibocsátónál fennálló körülmények – beszerzés bizonyításának elmaradása, személyi tárgyi feltételek hiánya stb. – alapján a közöttük létrejött kapcsolat nem igazolható, tehát a gazdasági esemény nem a számlán szereplő felek között jött létre, akkor álláspontom szerint a Bíróság gyakorlatából az következik, hogy vizsgálni kell, hogy a számlabefogadó megtett-e

- minden tőle elvárható észszerű intézkedést annak érdekében, hogy magatartása ne vezessen adókijátszáshoz; ha ez részéről megállapítható, akkor vizsgálható, hogy tudta-e vagy tudhatta-e, hogy a számlakiállító őt megtévesztette, felismerhette-e, hogy adócsalásban vesz részt;
- ha a felek közötti kapcsolat létrejöttét az adóhatóság nem vitatja el, de a számlakibocsátónál fellépő hiányosságok miatt tagadja meg a levonást, akkor a Bíróság gyakorlatában kimunkáltak szerint nem tagadható meg a levonási jog gyakorlása, kivéve, ha az adóhatóság objektív körülmények alapján igazolja, hogy a számlabefogadó tudott vagy tudhatott a csalárd eljárásról.

A Mahagében, Dávid, Tóth döntések nyomán a Kúria joggyakorlata is lényegesen megváltozott, és elkezdte alkalmazni a ma már csak „tudta vagy tudhatta volna” formulának nevezett kritériumokat.

„Az új eljárásban az adóhatóságnak az ügyben feltárt és rendelkezésre álló bizonyítékokat újra kell értékelnie, a hiányosságok, ellentmondások logikai láncolatát elemeznie, megállapítani, hogy ezek olyan zárt rendszert alkotnak-e, amelyek a jogügylet csalárd, valótlan voltát, a számlabefogadó csalásban való részvételét igazolják. Az adólevonási jog gyakorlásának megtagadására csak akkor kerülhet sor, ha az adóhatóság bizonyítja, hogy a felperes tudta vagy tudnia kellett arról, hogy adócsalásban vett részt. Önmagában formai hiányosságok nem vezethetnek a levonási jog elvesztéséhez, a jogügylet tartalmi vizsgálata szükséges, az adólevonási jog csak akkor tagadható meg, ha egyértelműen bizonyítást nyer, hogy valótlan az általa dokumentált gazdasági esemény.” (Kfv. I. 35.611/2012.)

„A Kúria jelen ügyben bizonyított objektív körülménynek tekintette nemcsak a számlakibocsátók határozatokban rögzített szabálytalanságait, adókijátszását, hanem azt is, hogy ezekről a felperes tudott, illetve tudnia kellett, hiszen ügyleteit – általa sem vitatottan – nem a számlakibocsátók képviselőjére jogosult személyekkel kötötte meg, és még a peres eljárás során sem nevezett meg az alperesi bizonyítással szemben olyan adatot, tényt, körülményt, amellyel alátámaszthatta volna, hogy számára valóban a perben vitatott számlák szerinti

számlakibocsátók teljesítettek a számlák szerinti módon. Nem vitásan az adólevonási jog gyakorlásához a nemzeti és uniós jog a számlán kívül nem ír elő egyéb bizonylatot, de a valós gazdasági tevékenység bizonyítására a rendeltetésszerű joggyakorlás esetén az adózó értelemszerűen rendelkezik ügyleteit, számláit alátámasztó konkrét, ellenőrizhető, valós adatokkal, bizonylatokkal.” (Kfv.V. 35.128/2012.)

A legnagyobb előrelépést azonban abban látom, hogy az adóhatóságnak a jövőben a gyakorlatban is figyelembe vennie, hogy a bizonyítási kötelezettség őt terheli az adólevonási jog elvitatásakor. Az adólevonási jog elvitatása csak abban az esetben minősül megalapozottnak, ha a bizonyítás során feltárt objektív tények, körülmények minden kétséget kizáróan alátámasztják a levonási jog gyakorlásához kapcsolódó feltételek hiányát.

A gyakorlat változását egyértelműen jelzi a Kúria Közigazgatás és Munkaügyi Kollégiuma által elfogadott 5/2016. (IX. 26.) kollégiumi vélemény is,² amely a fenti csoportosítás alapján munkálta ki, hogy a megkülönböztetett esetekben mit kell vizsgálnia az eljáró bíróságnak.

- Ha a számlában szereplő gazdasági esemény nem történt meg, akkor nem kell vizsgálni, hogy a számlabefogadó tudott-e, illetve tudnia kellett volna-e az adókijátszásról, adócsalásról.
- Ha a gazdasági esemény megvalósult, de nem a számlában szereplő felek között, akkor – a tényállás függvényében – vizsgálni lehet, hogy a számlabefogadó tudott-e, illetve tudnia kellett volna-e az adókijátszásról, adócsalásról.
- Ha a gazdasági esemény a számlában szereplő felek között megvalósult, de a számlakibocsátó (vagy az általa befogadott számla kibocsátója) csalárd magatartást valósított meg, az adóigazgatási eljárásban vizsgálni kell, hogy a számlabefogadó tudott-e, illetve tudnia kellett volna-e az adókijátszásról, adócsalásról.

Vajon kijelenthetjük-e négy évvel a Bíróság magyar vonatkozású ügyekben született döntései után, hogy nyugvópontonra jutott a hazai joggyakorlat az adólevonási jog gyakorlása kapcsán? Részben talán igen, mert egyértelmű, hogy a jóhiszeműen eljáró, a csalárd magatartást nem tanúsító adózó nem büntethető. Most már csak az a kérdés, hogy mit tekintünk csalárd magatartásnak, vagyis

² A Kúria Közigazgatási és Munkaügyi Kollégiuma 2016. szeptember 16-án alkotta meg.

mikor mondhatjuk azt, hogy egy adózó jóhiszeműen járt el, megtett minden tőle telhetőt, hogy magatartása ne vezessen adókijátszáshoz. Ez az a kérdés, amely még mindig felmerül a perekben, és esetről-esetre kell vizsgálni az adózó által tanúsított magatartást. Sajnos az Unió Bírósága is csak mankót ad kezünkbe – amelyen elbicegphetünk –, de egyértelmű, hogy a Bíróság által megválasztott eseteket figyelembe véve, mindig a nemzeti bíróság dolga ezeknek az ügyeknek az eldöntése.

SZOVJET–MAGYAR HÁBORÚS ÉS EMBERISÉG ELLENI BŰNCSELEKMÉNYEK ÉS JOGTIPRÁSOK AZ 1956-OS FORRADALOMBAN ÉS A MEGTORLÁS SORÁN

JOBBÁGYI Gábor*

1. Bevezetés

Az 1956-os forradalomnak és szabadságharcnak a mai napig számtalan felderítetlen, fehér foltja van. Ezek közé tartozik a tragikus események jogi hátterének áttekintése. „Jogról” ez időben nem beszélhetünk, mert a szovjet–magyar hatalom még a korabeli diktatórikus jogrendszert is tetszése szerint változtatta, alakította, a nemzetközi és hazai jogot pedig megszegte – pillanatnyi igényei szerint. Így jog helyett pontosabb teljes jogtalanságról, jogi káoszról beszélni.

Jelen tanulmány nem vállalkozhat a teljes áttekintésre, csupán vázlatos kép bemutatására. Ennek egyik oka, hogy 1956. október 23-tól – egy rövid időszakot leszámítva – lényegében totális szovjet hatalomgyakorlás folyt, korlátozott magyar szuverenitásról legfeljebb 1957 májusától beszélhetünk. Ez még akkor is igaz, ha a közvélemény előtt formálisan magyar „bábpolitikusok és jogalkotók” gyakorolták a hatalmat. Az, hogy ők a közvetlen szovjet utasítások szolgálai végrehajtói voltak, nem csökkenti történelmi felelősségüket. Mindazok a kommunista politikusok (pl. Nagy Imre, Maléter Pál, Kopácsi Sándor), közéleti szereplők (pl. Rácz Sándor), katonai vezetők vagy forradalmárok, akik megpróbálták magyar érdekeket, magyar szuverenitást érvényesíteni, kegyetlen megtorlásban részesültek.

A következő területeket szeretném vázlatosan áttekinteni, gondolatébresztőül nemzetközi és büntetőjogászok, jogtörténészek, alkotmányjogászok alaposabb munkái számára:

* Professor emeritus (PPKE JÁK).

- a Magyarország ellen 1956. október 23-án indított szovjet háború nemzetközi jogi jogsértései;
- a sortűzek jogi megítélése;
- az 1956. november 4-én kezdődő szovjet katonai diktatúra és a szovjet statárium;
- a magyar büntetőbíróságok ‘joggyakorlata’, a jogon kívüli megtorlás;
- a magyar kormányfők kinevezése 1956. október 23-tól, a szovjet katonai támadások magyar ‘kérdése’;
- az 1956. november 4-én kezdődő közjogi káosz.

2. Nemzetközi jogi jogtiprások

A magyar forradalom és szabadságharc idején a Szovjetunió háborút indított hazánk ellen a nemzetközi jog alapján. A Szovjetunió fegyveres beavatkozását az ENSZ Közgyűlés és az ENSZ Különbizottságának több határozata és jelentése elítélte.

„Úgy tűnik, hogy a szovjet hatóságok már október 20-tól intézkedtek volna, hogy a fegyveres beavatkozást lehetővé tegyék. [...] Október 20-án és 21-én pontonhidakat szereltek össze Záhonyban. [...] Október 22-én szovjet kötelékeket láttak menetelni Szombathely és Székesfehérvár között Budapest felé. [...] A Szovjetunió által indított háború a városokban zajlott.”¹

„Azt, hogy a Szovjetunió 1956-tól agressziót követett el Magyarország ellen, és így *de facto* hadviselő félként lépett fel, ámbár hadüzenet nélkül, az ENSZ Különbizottságának jelentése, valamint az ENSZ Közgyűlésének 1956. november 4-i és azt követően több 1957 határozata mondta ki.”²

¹ Az ENSZ Különbizottságának jelentése. Budapest, Hunnia, 1989.

² A Fővárosi Bíróság Strausz János tanácsának ítélete a salgótarjáni sortűz ügyében (16. B. 768/1994). Egyes ENSZ Közgyűlési határozatok: az 1004/ES. II. felszólította a Szovjetuniót, hogy szüntesse meg a fegyveres támadást (Yearbook UN 1956, 84–85); az 1005/ES II. a szovjet intervenció célja megtagadni a magyar néptől a szabadság és a függetlenség élvezetét (uo., 86.), 1131/XI. sz. határozat szerint a fegyveres erő alkalmazása a Szovjetunió részéről sérti Magyarország függetlenségét és ellentétes az ENSZ alapokmányával. A határozatok az ENSZ Alapokmány 2. cikk 4. pontjára utalnak, de felhívják az 51. cikket is (fegyveres támadás – agresszió).

A Szovjetunió csapatait az 1947-i párizsi béke, majd az osztrák állam-szerződés aláírása és a négyhatalmi megszálló csapatok Ausztriából történő kivonása (1955) után hazánkban is ki 90 napon belül kellett volna vonni, mert Magyarország *nem volt megszállt ország*. A Szovjetunióknak mindössze arra volt lehetősége, hogy az Ausztriában lévő csapatai számára az utánpótlási útvonalat hazánkon keresztül biztosítsa.³ Azonban nem vontak ki „utánpótlási” haderejét: 1956. október 23. előtt kb. 4 hadosztály tartózkodott hazánkban, ezt követte október 24. és november 1. között 16 hadosztály, majd november 1. és november 15. között újabb 14 hadosztály. Így november közepére 30 hadosztály, 60 000 katonával szállta meg az országot, s verte le a forradalmat és a szabadságharcot.⁴ (Akik még itt maradtak több mint 30 évig.)

Évtizedek óta folyamatosan él az a tévhit, hogy a szovjet csapatok bevonulását 1956. október 23-án este 22 órakor Gerő Ernő telefonon kérte Hruscsovtól. Nehezen hihető, hogy egy magyar pártfőtitkár kérésére megindul a világ legnagyobb hadserege, és négy óra múlva már harcban áll az ország fővárosában. (Már csak azért is, mert a magyar fegyveres erők – katonaság, rendőrség, ÁVH – létszáma kb. 200 000 fő volt, s a fegyveres harc, vagyis a Rádió ostroma október 24-én kb. 00:30-kor kezdődött.) A valóság ezzel szemben a következő. A szovjet vezetés 1956. július 20-án haditervet dolgozott ki „A magyarországi társadalmi béke helyreállítására” Bata István közreműködésével.⁵ Október 19-én harckészültségbe helyezték a szovjet csapatokat, október 21-én a hadtest vezetésége ellenőrizte, hogy az alárendelt egységek készen állnak-e az „iránytű” jelszó elhangzása után feladatuk végrehajtására.

Az ENSZ Különbizottság korábban idézett jelentése szerint október 20–21-én a szovjetek pontonhidakat vertek Záhonytól, és 22-én szovjet csapatmozdulatokat észleltek Székesfehérvár felé is. Október 23-án 19:45-kor riadóztatták a két kárpátaljai gárdahadosztályt, s a temesvári gárdahadosztállyal együtt utasították (22:45-kor), hogy lépjenek át a magyar határt, s vonuljanak Budapestre. Szűcs Miklós ezredes szerint⁶ Mihail F. Tyihonov KGB tábornok (Bata ‘tanácsadója’)

³ 1947. évi XVIII. törvény 22. cikk.

⁴ GYÖRKEI Jenő – HORVÁTH Miklós: *Szovjet katonai intervenció 1956-ban*. Budapest. Argumentum, 1996. 196–200; Valerij MUSZATOV: Szovjet katonai politikai beavatkozás és katonai intervenció Magyarországon 1956-ban. *Múltunk*, 1991/4. 167.

⁵ A haditerv a „hullám” fedőnevet viselte, beindítására az „iránytű” (kompassz) jelszó volt hivatott. A haditerv valószínűleg szovjet levéltárban található, de létéről több szerző ír (pl. Horváth Miklós, Tulipán Éva, Alexander Kirov és Zselicki Béla. Ld. részletesen JOBBÁGYI Gábor: *1956 és a megtorlás fekete könyve*. Budapest, Kairosz, 2016. 19., 29.

⁶ Szűcs Miklós: *Ezredes voltam 1956-ban a HM Vezérkarában*. Budapest, Szabad Tér, 1989. 60–62.

október 23-án 17 órakor felhívta a Honvédelmi Minisztériumból Georgij K. Zsukovot, a szovjet hadsereg, s Alekszej I. Antonovot, a Varsói Szerződés főparancsnokát, hogy engedélyezzék a székesfehérvári hadtest Budapestre vonulását, mert az imperialista erők ellenforradalmat robbantottak ki a magyar fővárosban. Egy óra múlva az engedély megérkezett. Az „iránytű” jelszót valószínűleg 21 órakor adták ki.⁷

Természetesen Gerő Ernő sem tétlenkedett: 1956. július 6-án bemutatta Jurij V. Andropov szovjet nagykövetnek a magyar fegyveres erők haditervét a „társadalmi béke helyreállításáért” három kötetben. Október 23-án több ízben is kapcsolatba lépett Andropovval. Este 22 órakor valóban beszélt telefonon Nyikita Sz. Hruscsovval, de már tudott a szovjet csapatok megindulásáról.⁸ Ekkor már nem ‘segélykérésről’ volt szó, hanem Hruscsov azt igényelte, hogy a magyar miniszterelnök írásban kérje a beavatkozást, mivel erre Gerő jogilag nem volt illetékes. Erre Nagy Imre nem volt hajlandó, ezért a ‘kérelmet’ október 27-én (!) íraták alá Hegedűs András miniszterelnökkel, visszatámozva október 24-ére.⁹ Természetesen a forradalom október 23-i kitörésének számos belső oka volt, de a tények amellett szólnak, hogy az október 23-i kezdetet kiprovokálták a magyar sztálinisták és a Szovjetunió.¹⁰ Azonnal hozzá kell tenni, hogy e provokáció kudarcot vallott, mert bár a Szovjetunió végül katonai győzelmet aratott, erkölcsileg és politikailag súlyos vereséget szenvedett, és a magyar sztálinisták első vonala is kiszorult a hatalomból.

Mint említettem, a párizsi békeszerződés s az osztrák államszerződés aláírása után minden szovjet csapatot ki kellett volna vonni az országból, ezért szerepelt ez a Nagy Imre-kormány, a diákok és Munkástanácsok követelései között.¹¹ A Varsói Szerződésről szóló 1955. III. törvény szerint a szervezet védelmi jellegű volt, és az I. cikk szerint a felek „az ENSZ Alapokmány szerint nemzetközi kapcsolatokban tartózkodnak az erővel való fenyegetéstől vagy annak alkalmazásától,” és vitáikat békés eszközökkel oldják meg. A Szovjetunió az ENSZ Alapokmány és a Genfi Egyezmények mellett más, általa elfogadott nemzet-

⁷ HORVÁTH Miklós: *1956 hadikrónikája*. Budapest, Akadémiai, 2003. 102–103., 416.

⁸ Leslie A. C. Fry angol nagykövet összefoglaló jelentése 1957. január 3-án: „Ha az oroszok tudtak az eseményekről, akkor Gerőnek is tudnia kellett róla, [...] és azért mondta el 20 órakor erősen harcias beszédét, [...] mert hírt kapott arról, hogy a szovjet fegyveres erők már úton vannak megvédeni őt.” *Sub clausula 1956*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2006. 749–751.

⁹ *A „Jelcin-dosszié”*. Budapest, Századvég – 1956-os Intézet, 1993. 56–57.

¹⁰ Ld. részletesen JOBBÁGYI i. m. 11–29.

¹¹ HORVÁTH i. m. 415–416.

közi egyezményt is megsértett,¹² amikor 1956. október 23-tól a forradalom és szabadságharc leverésére a nemzetközi jog szabályait megszegve, a magyar sztálinisták közreműködésével háborút indított hazánk ellen. Ennek során a szovjet és magyar fegyveres és hatalmi szervek háborús és emberiség ellenes bűncselekményeket követtek el a nemzetközi és a magyar jog meghatározása szerint (ld. később).

3. Büntetőjogi jogtiprások

Az Alkotmánybíróság 268/A/1993/5. határozatában kimondta, hogy a hazánk által kihirdetett nemzetközi egyezmények alapján – amelyek kizárják a háborús és emberiség elleni bűncselekmények elévülését – lehetőség van a sortűzügyekben felelősségre vonásra. A döntés előzményei a következők. Az Alkotmánybíróság 1992. március 31-i határozatával [11/1992. (III.5.) ABH] megsemmisítette az Országgyűlés által elfogadott ún. Zétényi–Takács igazságtételi törvényt, ami szerint 1944. és 1990. között nyugodott az elévülés, ezért hazaárulás, szándékos emberölés, halált okozó testi sértés esetén lehetővé tette volna a felelősségre vonást.

A döntés az ellenzéki pártoknál örömet okozott, nekem viszont bántotta igazságérzetemet. Felidéztem 1971–72-s Fővárosi Bírósági élményemet, amikor 30 év után szabott ki e bíróság súlyos büntetéseket az újvidéki háborús bűncselekmények elkövetőire a nemzetközi jogszabályok alapján¹³ A sortűzek és az újvidéki háborús és emberiség elleni bűncselekmények tényállása nem különbözik, ezért hosszú cikket írtam a nemzetközi jogszabályok szerinti lehetséges felelősségre vonásról.¹⁴ Ezután öt mosonmagyaróvári túlélővel és Gáspár Miklós KDNP-s képviselővel feljelentést tettünk háborús és emberiség ellenes bűntett miatt a nemzetközi és a magyar jogszabályok alapján a mosonmagyaróvári sortűz miatt.

¹² Pl. az 1928-as Briand–Kellogg-paktum, amelyben a felek egymás közti kapcsolataikban lemondanak a háború alkalmazásáról. A Szovjetunió a csatlakozásnál kikötötték, hogy a háború fogalmába beletartozik, a nemzeti felszabadító mozgalmak elfojtását célzó háború, az intervenció, a blokád és a megszállás. Az 1941. augusztus 14-én elfogadott Atlanti Chartához csatlakozott a Szovjetunió, amely kimondja, hogy „tiszteltetben tartják minden nép jogát arra, hogy megválassza azt a kormányformát, melyben élni akar.” Ld. részletesen NAGY Györgyi: *A Szovjetunió felelőssége néhány nemzetközi szerződés alapján*. Kézirat.

¹³ Radnay László és társai pere. LB Bf. V. 873/1972/120.

¹⁴ JOBBÁGYI Gábor: 56-ban itt háború volt. *Új Magyarország*, 1992. július 5.

Bár indítványunkat az ügyészségek elutasították,¹⁵ utóbb mégis vádat emeltek az Alkotmánybíróság határozata után. Dudás István laktanyaparancsnok és három társa ellen azonban a Fővárosi Bíróság megszüntette az eljárást, mert nem volt bizonyítható, hogy a vádlottak elkövették e cselekményt.¹⁶ Hatályon kívül helyezések után végül 2002-ben a Legfelsőbb Bíróság hozott jogerős ítéletet, amelyben két vádlottat felfüggesztett börtönbüntetésre ítélt.

Néhány sortűzügyben indult még eljárás, ezek közül mindössze három vádlottra szabtak ki rövidebb tartamú végrehajtható szabadságvesztés-büntetést.¹⁷ A helyszínen lévő parancsnokok, politikusok ellen túlnyomórészt nem emeltek vádat, vagy nem ítélték el őket. Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor kutatásai alapján 1956. október 23. és október 29. között „több mint 60”, 1956. december 6. és 1957. január 11. között 13 sortűz dördült el.¹⁸ A közel 80 sortűznek valószínűleg több ezer halottja volt, bár a korabeli statisztikák lényegesen kevesebbről szólnak.¹⁹ Kahler és M. Kiss levéltári források és korabeli adatok alapján felderítették a sortűzek helyszíneit, a halottak számát és a sortűzben résztvevő egységeket. Vitatható véleményem szerint számos kérdés továbbra is nyitva maradt.

Kiindulópontként megállapítható, hogy a végeredményt tekintve vannak a ‘véres’, sok halálos áldozatot követelő sortűzek, illetve a halálos áldozattal nem járó tömegosztatások. Ez utóbbiakról részletesen ír Kopácsi Sándor, aki a forradalom napjaiban Budapest Rendőrfőkapitánya volt.²⁰ Eszerint a forradalom idején hatályban volt a rendőrség Szolgálati Szabályzata a tömegosztatásra (9000-4/1952. BM utasítás). Eszerint az egyéni fegyverhasználatot meg kellett előznie:

- a csoportosulás megszüntetésére való felhívás;

¹⁵ Katonai Főügyészség Bf. 214/1992.

¹⁶ KB IV. 1219/1994. Főv. Bír.

¹⁷ A salgótarjáni sortűz ügyében két vádlottra, a tatai sortűz ügyében egy vádlottra.

¹⁸ KAHLER Frigyes – M. KISS Sándor: „Mától kezdve lövünk” 10 év után a sortűzekről. Budapest, Kairosz, 2003.

¹⁹ Pl. a mosonmagyaróvári sortűzről szóló KSH statisztika 1957-ben 50 halottat rögzít, a Földes Gábor és társai ügyében 1957-ben hozott ítélet „közel 100 halottat és még több sebesültet”. Az *In memoriam Mosonmagyaróvár 1956. október 26.* (szerk.: Csicsai Ferenc, Papp Gyula. Győr, A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványa, 2006) című kötet 253 sebesültről szól. A nagy eltérések oka többek között az lehet, hogy a korábbi statisztikák nem számolnak sebesülthalalozással, így a halottak számát 150–200-ra becsülhetjük. Egyébként a helyi temetőben most állították fel az ismeretlen áldozatok emlékművét.

²⁰ KOPÁCSI Sándor: Bevezető ismertetés a Tényfeltáró Bizottság részére a rendőrség Szolgálati Szabályzatáról. In: KAHLER Frigyes (szerk.): *Sortűzek 1956, II. Jelentés.* Lakitelek, Antológia, 1994. 51–59.

- az oszlató alakzatok és eszközök (könnygáz) használata;
- a figyelmeztetés, hogy fegyverhasználat következik;
- a figyelmeztető lövés.

A rendőrség tagja fegyvert használhat (Szzs. 235. pont és 06. belügyminiszteri parancs)

„életet, testi épséget vagy személyes szabadságot közvetlenül veszélyeztető támadás elhárításra, ha a támadás elhárítására más mód nincs. [...] Nem szabad fegyvert használni ott, ahol a lövés ártatlan emberek életét vagy testi épségét veszélyeztetné. [...] Gyermekek és terhes nők, valamint közismerten elmebajosok ellen fegyvert használni tilos. [...] Fegyvert megtorlásul használni nem szabad.”

Kopácsi szerint a Határőrség, az ÁVH Belső Karhatalom és a Honvédség fegyverhasználati utasítása nem tért el lényegesen a Rendőrségétől. Bár a szerző szerint a szabályzat az egyéni fegyverhasználatról szól, a csoportosulással szembeni fegyverhasználat a parancsnok mérlegelésétől függött. A zárt rendőri egység a fegyvert csak saját parancsnoka parancsára használhatta. A fegyverhasználatra vonatkozó parancsot a parancsnok megtagadhatta, ha szolgálati előljárója nem a helyszínen adta (pl. telefonon keresztül) vagy azt a szolgálati út megkerülésével nem arra illetékes adta. Ezért tagadta meg Kopácsi 1956. október 26-án Hegedűs András miniszterelnök-helyettes telefonon adott „kemény fellépésre” való utasítását (mely egyébként ún. népellenes parancs is volt, mert az „esküvel vállalt kötelességgel ellentétes”).

Fontos megjegyezni, hogy a magyar rendőrség tömegoszlatásai Budapesten és vidéken nem követeltek emberéletet. Nagyjából ugyanezt lehet elmondani a honvédség tömegoszlatásairól is (kivétel Esztergom és a Duna–Tisza-közén Gyurkó Lajos alezredes tűzparancsai) A véres sortűzek közül négyet dolgoztam fel könyvemben (HM október 24., Kossuth tér október 25., Mosonmagyaróvár október 26., Salgótarján december 8.; ezenkívül még számos sok halottat követelő sortűz volt, pl. Esztergom, Eger, Tiszakécske, Kecskemét stb.)

Ha összehasonlítjuk a halálos áldozatot nem követelő tömegoszlatásokat a véres sortűzekkel, komoly eltéréseket lehet észlelni. Látható, hogy a véres sortűzek tudatos, központi döntés alapján folytak le. Erre elsősorban időpontjaikból következtethetünk. A Pártközpontból október 23-án éjjel teljes döntési

szabadsággal delegálták a HM-hez az öttagú Katonai Bizottságot és Piros Lászlót, ahol a szovjet parancsnokság is működött. Nagy Imre október 27-én leváltotta Piros belügyminisztert, másnap feloszlatta az ÁVH-t és a Katonai Bizottságot. Október 29-től megszűntek a véres sortűzek.

A Kádár-kormány – miután a szovjetek leverték a fegyveres ellenállást – sikertelenül próbált megegyezni a ‘kettős hatalmat’ gyakorló Munkástanácsokkal. Az ország életét sztrájkok, passzív ellenállás bénította, ezért december 5-én újra létrehozták a HM-ben a Katonai Bizottmányt teljes cselekvési jogkörrel. Ekkor kezdődött a véres sortűzek második hulláma (1957. január 11-ig, pl. Csepelen). Az országban 1956. november 5-től szovjet katonai közigazgatást és statáriumot vezettek be, kilenc katonai körzetre osztva az országot, élükön egy-egy katonai és KGB tábornokkal. November 4. után kezdtek létrejönni a karhatalmi egységek (pufajkások), akik külön szabályzat és különösebb kontroll nélkül működtek hónapokon keresztül. Ez időben a karhatalmisták – volt, ahol szovjetekkel közösen (pl. Salgótarjánban) – hajtották végre a sortűzeket. A karhatalmat – amelynek tagjai volt ÁVH-s pártmunkások voltak – 1957 júniusában oszlatták fel. Tevékenységüket, áldozataikat mai napig nem tárták fel, nem kutatták részletesen.²¹

További különbségek is észlelhetők. Az általam vizsgált négy sortűznél megállapítható, hogy provokátorok hajtották be a fegyvertelen tüntető tömeget a meghatározott helyszínre, ahol felfegyverzett alakulatok várták őket teljes harckészültségben. A fegyveres alakulatok minden felszólítás nélkül, azonnal tüzet nyitottak a tömegre, sőt újra tárazás után a menekülőkre és a sebesültekre is, így sokan voltak, akik hátulról kapták a lövést. A mai napig nem derült ki, mi volt a célja, oka a tömeggyilkosságoknak. Valószínűsíthető a megtorlás, megfélemlítés, az ellenállás letörésének szándéka, de nem zárható ki a provokációs célzat sem. A feldühödött tömeg két helyszínen néhány ÁVH-st meglincsel (Mosonmagyaróvár, Köztársaság tér) – ez szovjet hivatkozási alap volt a november 4-i újabb támadásra, a megtorlásra.

A véres tömeggyilkosságok a nemzetközi jog és hatályos magyar jog alapján is háborús és emberiség ellenes bűncselekményeket valósítottak meg, ahogyan azt az Alkotmánybíróság korábbi határozata, s az egyes magyar bírói ítéletek is megállapították.²² Külön érdemes megemlíteni Nagy Gyöngyi kuta-

²¹ A csekély számú irodalomra ld. BERKI Mihály: *Pufajkások*. Budapest, Magyar Fórum, 1993.

²² Nemzetközi jogszabályok: a polgári lakosság háború idején való védelméről kötött 1949. augusztus 12-i Genfi Egyezmény (kihirdetve 1954. évi 32. tvr.), a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 15. cikk 1. és 2. pont (kihirdetve 1976. évi 8. tvr.), a háborús és emberiség elleni bűntettek elévülésének kizárásáról szóló New York-i Egyezmény 1968

tását, aki felhívja a figyelmet az 1948. február 18-i magyar–szovjet barátsági együttműködési és segítségnyújtási egyezményre, ahol a felek az 5 cikkelyben kijelentették, hogy „kölcsonösen tiszteletben tartják függetlenségüknek, állami szuverenitásuknak és a másik állam belügyeibe való be nem avatkozás elvét.” Az aláíráskor Dinnyés Lajos miniszterelnök azt állította, hogy: „most van a magyar népnek első ízben történelmi alkalma egy olyan nagyhatalommal, mint a Szovjetunió, összefogni, amely önzetlenül és hátsó gondolatok nélkül segíti biztosítani békéjét és függetlenségét” (!).²³

Az 1956. november 4-én kezdődő megtorlásról szintén kevés adatunk van. A legfelderítetlenebb történések ahhoz kapcsolhatók, hogy a szovjetek 1956. november 5-től katonai közigazgatást vezettek be az országban. Ennek során kilenc katonai körzetre osztották az országot, élükön egy-egy katonai és KGB tábornokkal, akik november 5–6-tól statáriumot hirdettek. (Feltehető a kérdés, hogy hogyan lehet egy ‘baráti, szövetséges’ országban, amelynek ‘tiszteletben tartják függetlenségét, szuverenitását’, katonai közigazgatást és statáriumot bevezetni.) Budapesten Kuzma Grebennyik gárdatábornokról, Salgótarjánban Salupin alezrederől mint városparancsnokokról tudunk.

A szovjet statáriális bíraskodásról csak egy adat: Gazdag Sándor 17 éves forradalmárt november 17-én fogták el a szovjetek. A hattagú szovjet statáriális bíróság a Kossuth Akadémián (Ludovika), védő és tolmács nélkül azonnal halálra ítélte. A rögtöni kivégzéshez egy, az udvaron lévő ‘hullahegyhez’ vitték, ahol kétszer fejbe lőtték, de nem halt meg, és ki tudott mászni a kerítésen.²⁴ A szovjetek egyébként az önmagukat megadó forradalmárokat nem tekintették a Genfi Egyezmény hatálya alá eső hadifogolynak, hanem a helyszínen azonnal kivégezték őket.²⁵ Nem tudjuk, hogy a szovjet statárium meddig volt hatályban.

(kihirdetve 1971. 1. tvr.), ENSZ Alapokmány (4. cikk) (kihirdetve 1956. évi I tv.) az 1947. évi XVIII. törvénnyel kihirdetett párizsi béke – ennek 6 cikkében kötelezettséget vállalt az ország a háborús bűnök, valamint a béke- és emberiségellenes bűncselekmények üldözésére, megerősítve az 1945. VII. törvényben kimondott szabályt. A belső jogszabályok közül a korábban hatályos Btk. 2. §, a módosított 33. § (2) bek., a 137. § 8. pontja (időbeli hatály, elévülés, háború fogalma), illetve a korábbi Alkotmány 7. § (1) bek. és az 57. § (4) bek.

²³ NAGY Gyöngyi: Az 1956 forradalom és szabadságharc új megközelítései. A felelősség kérdése a nemzetközi szerződések tükrében. In: *Tehetségek a történettudomány szolgálatában*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2012. 43.

²⁴ *Pesti utca 1956*. Budapest, Századvég – 1956-os Intézet, 1994. 222–223.

²⁵ A több adat közül ld. pl. Dózsa László: *Bohóc vérben és vasban*. Budapest, Kairosz, 2004.; STEFKA István: *Ötvenhat ötven éve*. Budapest, Kairosz, 2006. 119.; JOBBÁGYI i. m. 372.; Ómolnár Miklós *12 nap* című könyvében fényképet közöl a budapesti statárium kihirdetéséről (Budapest, Szabad Tér, 1989.).

A magyar hatóságok 1956. december 15-én hirdettek statáriumot, amely 1957. november 3-ig volt hatálytan (1957. évi 28. tvr.).

Teljesen felderítetlenek az osztrák–magyar és a jugoszláv–magyar határon történtek. Tévedés azt hinni, hogy hosszabb ideig szabadon át lehetett lépni a határt: azokat valójában 1956. november végén a szovjet–magyar csapatok lezárták, s minden eszközzel akadályozták a külföldre jutást. Mivel ezt nem kutatták, becslésszerű adataink sincsenek, hány embert öltek meg a menekülők közül. Néhány részinformációnk azonban van,²⁶ azok is súlyos jogtiprások, bűncselekmények.

A szovjet erők segédcsapatai a karhatalmisták (pufajkások) voltak. Ez a szervezet jogilag nem létezett, létrehozásáról nem szólt jogszabály. Tagjai voltak az ún. Tiszti Nyilatkozat aláírói és a „karhatalmi ezredek” (pártmunkások, volt ÁVH-sok, partizánok). Létszámukat Berki Mihály 1956. december elején 7252 katonára és néhány ezer fő karhatalmistára becsülte.²⁷ Ez a szám 1957. január 23-ra 10 360 főre nőtt.²⁸ A karhatalomban történt részvételért 12 448 személyt tüntettek ki, általában Munkás Paraszt Hatalomért Emlékéremmel.²⁹ Ezek az egységek gyakorlatilag jogi kontroll, felelősség nélkül működtek – nem volt szolgálati szabályzatuk –, s tevékenységüknek számos halálos áldozata volt. Ezt bizonyítják a Tulipán Éva által közölt számok az 1957-ben fellelt lövési sérülésektől meghalt holttestekről (ld. később) Kahler pedig a „megtorlás jogon kívüli eszközei” körében 15 halottat nevesít konkrét események kapcsán, mivel a „karhatalmisták végigverték az országot”.³⁰ A megtorlás körébe sorolhatjuk a korábban elemzett 1956. december 5. – 1957. január 11. közötti sortüzeket, több száz halálos áldozattal.

Ebből látható, hogy ha a megtorlás kezdő időpontját 1956. november 4-re tesszük, az 1956-os forradalom halálos áldozatainak nagy többsége a november 4-ével kezdődő időszakra esik. Így nem lehet – vitatható véleményem szerint –

²⁶ November 9-én a Corvin köz és a Práter utcai felkelők nagy autókonvojával akartak Ausztriába menekülni. Mivel elárulták őket, a szovjet csapatok szétlőtték őket Tarjánánál. Az egyik túlélő Pásztor György, több száz halottal számolt be. Schwartz Gusztáv november 19-én társaival Jugoszláviába akart menekülni. A magyar határőrök tüzet nyitottak, megsebesült, de átért, a jugoszlávok azonban visszaküldték. Szerinte „nagyon kevesen értek át élve, több száz halott volt.” Ld. JOBBÁGYI i. m. 373.

²⁷ BERKI i. m. 33.

²⁸ Uo. 141.

²⁹ Uo. 151.

³⁰ KAHLER Frigyes: *A kommunizmus hosszú árnyéka*. Budapest, Kairosz, 2013. 100–101. A „jogon kívüli megnevezést” vitatom, mert ebből az következne, hogy a megtorlás koncepciók perei „jogon belüliek” voltak – holott ezeknek sem volt semmi köze a „joghoz”. (Ezt a szerző is elismeri!)

a megtorlás áldozatainak számát kizárólag a magyar bíróságok ítéletei alapján kivégzett 350-400 áldozatra szűkíteni. A megtorlás keretébe sorolhatjuk az 1963-ig állam elleni bűncselekmény miatt elítéltet (18 558 fő), s a politikai cselekményekért elítélteket (összesen 23 761 fő). Közbiztonsági őrizetbe 16-18 ezer embert vettek, ellenük nem nyújtottak be vádiratot. Ide számíthatók még a tömeges elbocsátások is, főleg pedagógusok, közlekedési dolgozók esetében.³¹

A magyar bíróságok által lefolytatott büntetőügyek közül hatot dolgoztam fel az eredeti iratanyag alapján,³² ami nagy nehézségekkel járt. Az első öt ügyben összesen 52 vádlottat ítélték el, ez ügyenként két-három vaskos, iratsomónként több száz oldalas iratköteget jelent. Vagyis az öt ügyben kb. 5000-6000 oldalnyi eredeti, meglehetősen rossz állapotban lévő iratoldalt kellett áttanulmányozni. Az egyes ügyek tartalma, lefolyása eddig teljesen ismeretlen volt a nyilvánosság – s a kutató – előtt, így a történések menetének, tartalmának, kapcsolódási pontjainak megértése csak a teljes iratanyag átolvasása után vált érthetővé, s ezután a második átolvasásra kezdődhetett a tényleges feldolgozás.

Ezután hatodiknak feldolgoztam a Tóth Ilona pert. A Tóth Ilona ügyben perdőntő anyagokat emeltek ki az iratanyagból, s ezeket csak Kahler és M. Kiss, valamint Kiss Réka kutatásai alapján lehetett utóbb megtalálni (ld. később). Az iratok minden esetben „szigorúan titkos” jelzéssel vannak ellátva, ami azt jelenti, hogy igazságügyi vagy belügyi szervek is csak a legkritikább esetben kaptak betekintést. Megerősített források szerint a kor kiválasztott ‘pártkutatói’ (pl. Hollós Ervin, Lajtai Vera, Berecz János) csak az ügyeket lezáró ítéleteket kaphatták meg – ezeknek viszont semmi közük a valósághoz és az iratokhoz.

A lefolyt eljárásoknál kettőződés látható: a ‘megjelenő szinten’ a nyomozás, a tárgyalás során a nyomozók, ügyészek, bírák, végrehajtók szerepelnek, de a tényleges döntéseket nem ők hozták; a külső, láthatatlan ‘döntési szinten’ dőlt el, hogy ki ellen, mi miatt emeltek vádat, mire ítélték. Valószínűleg még az ítéletet sem az elsőfokon eljáró bíró fogalmazta meg. Erre utal, hogy a vádirati és az ítéleti tényállásnak kevés köze van a jegyzőkönyvekhez, s általában a

³¹ KAHLER Frigyes: *A megtorlás osztályszempontjai; avagy „bűnhődni kellett, mert kimondták: a király meztelen”*. Az 1956 forradalom és szabadságharc szimpózium, 1997. október 11–12. Budapest, Konrad Adenauer Alapítvány, 1997. 211.

³² JOBBÁGYI Gábor: Dudás József és Szabó János elítélése: A rejtélyek pere. *Magyar Szemle*, 1995. február, 167–169., március, 235–252.; JOBBÁGYI Gábor: Földes Gábor és társai pere: Ez itt a vértanúk vére. *Valóság*, 1995/10. 78–99.; JOBBÁGYI Gábor: Mansfeld Péter és társai pere: A pesti srácok pere. *Valóság*, 1996/10. 35–56.; JOBBÁGYI Gábor: Angyal István és társai pere: „Kegyelmet nem kérek”. *Valóság*, 1996/12. 75–99.; JOBBÁGYI Gábor: Fánicsik György és társai pere: A Köztársaság téri per. *Valóság*, 1999/6. 21–44.; JOBBÁGYI Gábor: *A néma talp. Tóth Ilona, az Orvosi Kar mártirja*. Budapest, Püski, 2002.; JOBBÁGYI Gábor: *Ez itt a vértanúk vére*. Budapest, Kairosz, 1998.

vádiratok és ítéletek megfogalmazása teljesen mellőzi a jogászi stílust, okfejtést; leginkább egy marxista brosúrára emlékeztetnek. Mindez különösen ott feltűnő, ahol képzett jogász a tárgyalásvezető (pl. Tutsek Gusztáv), akinek jegyzőkönyvei, tárgyalásvezetése jogászi szakszerűséget, precizitást mutatnak, ezzel szemben az ítéletek nem is emlékeztetnek a jegyzőkönyvekre. Vagyis a tárgyaló bíró személye és az ítélet megfogalmazója nagy valószínűséggel eltér egymástól.

Célszerűbb a „konceptiós leszámolási eljárásról” beszélni az ügyek kapcsán. Ezen konceptiós leszámolási eljárásokban az igazságnak, a tényeknek, a jogszerűségnek, a vádlotti védekezésnek semmi szerepe nem volt; céljuk a vádlottak végleges (halálbüntetés) vagy hosszú idejű kizárása volt a társadalomból, s évtizedekre való megbélyegzésük. Az előzőek alapján a konceptiós leszámolási eljárásokban volt egy láthatatlan külső irányító-döntéshozó szerv, ami a nyomozás elrendelésétől kezdve az ítéletek végrehajtásáig részletesen meghatározta az eljárások menetét és a kiszabandó büntetéseket. Ezen külső szerv léte folyamatosan érezhető az eljárás egész folyamatában, de határozottan bizonyítható is némely esetben, pl. a Dudás–Szabó vagy az Angyal-ügyben (ld. ott részletesen). Ennek – a valószínűleg BM–ÁVH s a szovjet KGB – keretében működő ‘eljárásfelügyeleti szervnek’ a létrejelenleg nincs dokumentáció. Ilyen dokumentáció azonban bizonyára létezik.

Vagyis ezen perekben létezik egy külvilág számára ma is érzékelhető, megfogható bírósági-nyomozati peres anyag, s emellett valószínűleg létezik egy valóságos ‘irányító anyag’ is, az egyes perekre vonatkozóan. Ezen irányító anyag felkutatása – ha egyáltalán a külső, beavatkozó szint rögzítette írásban utasításait – tenné teljessé a konceptiós leszámolási eljárások anyagát.

A forradalom és szabadságharc 1956. novemberi–decemberi teljes leverése után komoly dilemma és nehézségek elé kerültek a megtorlást közvetlenül lebonyolító ügyészi-bírói-nyomozati szervek és az irányító pártapparátus: nem voltak felkészülve a több tízezer embert érintő leszámolásra. Bár egy diktatúra mindig alkalmassá tudja tenni magát a tömeges leszámolásra, 1956 végén, 1957 elején kellett megoldani elvileg a kérdést, hogy tömegesen kiket, mi alapján, milyen formában, mire ítéljenek el – nyilvánvaló volt, hogy a forradalom leverésének napjaiban bevezetett statáriális bíraskodás éveken keresztül nem alkalmazható. A tömeges, gyakorlati megtorlás elvi „tudományos” alapjait volt hivatva kidolgozni az a ‘vita’, amely a korabeli jogi szakfolyóiratok hasábjairól követhető. E körben négy cikk nyújtott irányt a leszámolásra, ezek alapján

megállapítható, hogy 1957. május–júniusára állt készen a tömeges megtorlás elvi és gyakorlati alapjainak kidolgozása.³³ Ennek legfőbb elemei voltak:

- a BHÖ 1. pont (szervezkedés) és a BHÖ 2. pontjában (izgatás) meghatározott cselekményekre koncentráló büntetéskiszabás;
- a népbíróági rendszer felállítása;
- a büntetőeljárás gyorsítása és célszerűsítése címén a büntetőeljárás még e korban is élő, alapvető, garanciális elemeinek kikapcsolása (fellebbezési eljárásban a súlyosítási tilalom, a tényálláshoz kötöttség elvének elvetése, a védők súlyos korlátozása, a Legfelsőbb Bíróság első fokon, fellebbezés nélküli eljárási lehetősége stb.); vagyis a szervezeti keretek ez időre történt kialakítása a jogszabályi háttér megteremtése után; a cikkek a megtorló jogalkalmazás módjára adnak részletes iránymutatást az eljáró ügyészségeknek és bíróságoknak; az 1956 utáni megtorlás elvi-gyakorlati-jogalkalmazási háttere 1957. május–júniusra alakult ki véglegesen, ezután indult a tömeges és tudatos megtorlás.
- az ügyek 1990-ig „szigorúan titkos” minősítéssel voltak ellátva, és természetesen a kutatás számára sem voltak fellelhetők;
- az iratokból megállapítható, hogy rendkívüli erőfeszítéseket tettek az egész eljárás folyamán az eljárás alá vontak teljes megtörésére; az eljárás fő célja, bármilyen eszközzel, minél szélesebb körű beismerés kieroszakolása, ehhez képest a tanú és egyéb bizonyítás elhanyagolható.

A terheltek megtörésének fő módszerei:

- a terhelt teljes elszigetelése; hosszú, több hónapos nyomozás, amelynek során a terhelt semmi kapcsolatot nem tud tartani a külvilággal; tárgyalási szakban is legtöbbször zárt tárgyalás; ügyvédi kapcsolatfelvétel csak a tárgyalási szakban, de akkor is korlátozottan;
- súlyos lelki terror a terheltek felett (hozzátartozók letartóztatásával, előzetesben való elrohadással fenyegetés, sötétzárkába zárás, fegyveres őr jelenléte a kihallgatáson stb.), ugyanakkor előnyök kilátásba helyezése beismerés, vagy vádlott-társakra való terhelő vallomás esetén; a terhelt jegyzőkönyvileg is rögzítetten durva szidalmazása;

³³ SZÉNÁSI Géza: Az ügyészségek feladatai az ellenforradalom leverése után. *Magyar Jog*, 1957. február–március, 7–11.; VIDA Ferenc: Szempontok az anyagi büntető jogszabályoknak ellenforradalmi cselekményekre alkalmazásához. *Magyar Jog*, 1957. február–március, 11–14.; HORVÁTH Tibor: Az ellenforradalom bűnözése ellen folytatott harc néhány büntetőjogi vonatkozása. *Jogtudományi Közlöny*, 1957/4–6. 97–110.; MAROSNÉ SAFRANKÓ Margit: Az ellenforradalmi bűncselekmények törvényi tényállása egyes elemeinek értelmezése. *Magyar Jog*, 1957. június, 113–116.

- az esélytelenség érzésének kialakítása (felesleges a tagadás, a hatóságok mindent tudnak, a társak mindent bevallottak);
- a fizikai bántalmazás lehetősége; az iratokból nem állapítható meg, hogy fizikai bántalmazással bírtak volna rá valakit beismerésre, de az ezzel való fenyegetés fennállt (természetesen ezzel nem állítható, hogy nem volt fizikai erőszak – nagy valószínűséggel volt, legalábbis egyes esetekben – csak ez az iratokból nem bizonyítható).

Mindezen körülmények figyelembevétel után nem csodálkozhatunk azon, hogy a terheltek jelentős része a hosszú hónapokig – esetleg évekig – tartó eljárás alapján teljesen megtört, s elismerte bűnösségét, ugyanakkor kisebb számban fordult elő a vádlott-társra tett terhelő vallomás. Nem ítéltető el, sőt megérthető bármilyen terhelti védekezés, magatartás – leszámítva a vádlott-társakra tett terhelő vallomást.

Milyen terhelti magatartás-típusok vázolhatók a rettenetes körülmények között?

Kezdetől fogva teljes beismerés (pl. Angyal István). Ez viszonylag ritkán fordult elő; célja valószínűleg az utókor előtti tényfeltárás. Ez a terhelte-típus nagyon reálisan felmérte azt, hogy semmi esélye nincs az életben maradásra.

A cselekmények teljes tagadása. Viszonylag gyakran fordult elő. Oka kettős lehet: a vádlottnak valóban semmi köze a vád tárgyára tett cselekményhez (sok példa hozható, pl. Tihanyi Árpád, Gulyás Lajos, Debrei István, Novák István), vagy a vádlott legalább részbeni tagadásával át akarja adni a bizonyítás terhét (pl. Opatzky Istvánné, Cselik Ferenc). Összesítve megállapítható, hogy – amennyiben volt lelkiereje a terheltnak végigvinni e védekezést – ennek a tagadásnak volt némi esélye. A hatóságok ugyanis számos esetben semmiféle bizonyítékkal nem rendelkeztek, így néha legalább a halálbüntetés elkerülhető volt a tagadással (pl. Debrei, Blaski József).

A terhelte egy jól felépített, megalapozott védekezést terjeszt elő, de az eljárás folyamán rádöbben, hogy semmi esélye nincs, ettől összeroppan és nem egyszer teljes önfeladásba megy át, és halálbüntetést kér saját magára (Földes Gábor, Fáncsik György, Szabó János, Angyal István).

Teljesen egyedülálló Mansfeld Péter viselkedése az eljárás alatt. Ő kitűnő éleslátással felismerte, hogy nincs esélye életben maradni, ekkor magára vállalta a vádlott-társára, Blaskira emelt vádat – páratlan cselekedetével megmentette őt.

Viszonylag ritkán fordul elő, hogy a vádlott a cselekményekben való részvételét elismeri, de tagadja, hogy ez bűncselekmény lenne (Dudás József, Teuchert János). Rendkívül logikus, jogszerű védekezés, de semmi esélye nincs.

A terhelték közül vannak néhányan, akik végig kitartanak kommunista világnézetük mellett (Dudás, Angyal, Földes, Szirmai Ottó.) Ez a büntetés-megállapítást és kiszabást egyáltalán nem befolyásolja, sőt majdnem hogy súlyosító körülményként szerepel. A kommunista múlt és meggyőződés az eljárások megindítása előtt játszhatott szerepet: a vizsgált perekben némely baloldali elítéltet – annak ellenére, hogy főszereplő volt! – csak később, bizonytalankodás után kapcsolnak be (pl. Földes, Angyal), így fölmerült, hogy a forradalom kommunista meggyőződésű résztvevőit esetleg komoly külső erők menteni akarták az eljárások alól.

Összességében megállapítható, hogy a terhelt védekezése teljesen közömbös volt a bűnösség megállapítása és a büntetés kiszabása szempontjából. A terhelti és védői bizonyítási indítványokat egyébként is következetesen elutasítják, a jegyzőkönyvek védői és terhelti kérdést a tanúkhöz nem tartalmaznak. A terhelték sorsa teljes mértékben az eljárástól függetlenül, a tárgyalótermen kívül dőlt el.

A bírósági eljárások első megdöbbenő vonása, hogy az eljáró tanácsok elnökei az elsőfokú eljárásban többször nem jogászok voltak (Gyepes István bíró a Földes-ügyben, Ledényi Ferenc bíró a Legfelsőbb Bíróságon mint elsőfokú bíróságon a Dudás–Szabó ügyben, Guidi Béla bíró a Mansfeld-ügyben. Kivétel Tutsek a Szirmai–Angyal és a Fáncsik-ügyben). A ‘dr.’ nélküli bírák e korban jogakadémiát végeztek, s volt köztük olyan (Gyepes), aki a vádlottak kivégzésére szerezte meg jogi doktorátusát. Természetesen az ügy népbíróinak sem volt jogi végzettsége, de a tárgyalási jegyzőkönyv vezetője általában jogi doktor volt. A védők minden esetben rendelkeztek doktorátussal.

A megtorlás elején lévő ügyekben (Dudás–Szabó-ügy, Földes és társai pere) még látható, hogy az elnyomó hatalom nem találta meg a végleges és tömeges megtorlást lebonyolító fórumrendszert; ezen ügyekben teljes az eljárásbeli bizonytalanság. A Földes és társai ügyben elsőfokon a Győri Megyei Bíróság rendes büntetőtanácsa járt el, másodfokon a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának külön tanácsa döntött, a Dudás–Szabó-ügyben a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma járt el elsőfokon fellebbezés nélkül, noha a legfőbb ügyész a Katonai Bírósághoz nyújtotta be vádiratát. Csak az 1957. évi 25. tvr. és az 1957. évi 30. tvr. alakította ki a népbíróságok rendszerét, amely a későbbi ügyekben eljár.

A tárgyalások minden esetben zártak voltak. Ez alól egyetlen kivétel a Földes-ügy elsőfokú győri tárgyalási eljárása, majd a Tóth-ügy, ahol – még a megtorlási perek elején, 57-ben – nyilvános tárgyalást tartottak. Itt a nyilvánosság hatására a védők és vádlottak sokkal nyíltabbak, bátrabbak voltak. Nyilván

annak hatására soha többet nem volt nyilvános tárgyalás – tudomásom szerint. A jegyzőkönyvek – talán a ‘doktori’ jegyzőkönyvvezetésnek köszönhetően – általában alaposak; több olyan vádlotti-védői kijelentést rögzítenek, amelyekből valós tényeket kaphatunk az eljárás szörnyűségeiről. Különösen érdekesek a védőbeszédék jogi minősítései, és az utolsó szó jogán elmondottak – ezek mutatják be az eljárások teljes megalapozatlanságát. A jegyzőkönyvekből érthető meg a koncepciók megtorlások egyik fő jellegzetessége is: a vádiratok és ítéletek teljes elszakadása a valóságtól, a tárgyaláson elhangzottaktól.

A bírói eljárások középpontjában is a vádlotti kihallgatások állnak. A fővádlottakat gyakran több napon át folyamatosan hallgatták ki, vallomásukat 10–12 sűrűn gépelt oldal rögzíti. A bírósági kihallgatások fő célja a vádlottak megtörése volt. Ez a fővádlottak esetében többször olyannyira sikerült, hogy végül ők kértek halálbüntetést magukra, s gyakorlatilag ők vádolták meg saját magukat (Földes, Angyal, Szirmai, Fáncsik, Szabó). Ők általában a ‘politikailag fontos’ vádlottak voltak. Ezen csoport tagjai közül egyedül Dudás tudott kitartani védekezése mellett; „Nem vágytam hatalomra. Ha meg kell hálnom, a magyar szabadságért halok meg” – mondta az utolsó szó jogán. A politikailag valószínűleg nem olyan fontos vádlottakon – akiknek nem ismertek annyira forradalombeli szerepüket (pl. a Tüzoltó utcai vagy a Köztársaság téri fiatal harcosok) – nem volt akkora kihallgatási teher, s ők jobban ki is tudtak tartani védekezésükben.

Az eljárásokon a halálbüntetés veszélyét nem érző vádlottak (pl. Teuchert, Beke Tibor az Angyal–Szirmai ügyben) mindvégig ki tudnak tartani ártatlanságuk hangoztatása mellett. A többség azonban a csoportban is elismeri bűnösségét, de őket rövidebben hallgatják ki. Van egy harmadik vádlotti csoport is: akiket fenyegetett a halálbüntetés veszélye. Őrájuk vagy az ügyész kért rájuk halálbüntetést, vagy elsőfokon halálra ítélték őket, utóbb mégis ‘csak’ súlyos, általában életfogytig tartó börtönbüntetést kaptak (pl. Blaski a Mansfeld-ügyben, Széll Sándor és Cselik a Szirmai–Angyal-ügyben, Debrei a Fáncsik-ügyben). Teljesen véletlenszerűnek, ötletszerűnek mondható, hogy ezen vádlottak miért kerültek el a halálbüntetést, amikor a hasonlóan cselekvő vagy éppen ártatlan vádlottakat ugyanazon ügyekben halálra ítélték (pl. Tihanyit, Gulyás Lajost, Fáncsikot). Így ki lehet mondani, hogy valószínűleg az elkövetett cselekmények, a bizonyítás anyaga javarészt függetlenek a kiszabott büntetésektől.

A bizonyítási eljárásokban érdektelen tanúktól jóformán nem lehet terhelő vallomást hallani: a fő terhelő tanúk általában a rendszerhez hű katonai, ÁVH-s alakulatok tagjaiból kerülnek ki – akik viszont néha maguk is az események szenvedő alanyai. Az objektív vallomást tevő katonák egyike Ambrus József őrnagy volt a Földes-ügyben – talán ezért is került katonatársaival együtt

másodfokon az elítéltek közé. Kirívó azon ÁVH-sok terhelő vallomása, akiket kifejezetten a vádlottak mentenek meg, ilyen pl. Máté Lajos határőrtsiszt, akit Gulyás halálraítélt lelkész mentett ki a lincselő tömegből Mosonmagyaróváron testi épsége kockáztatásával – Máté mégis megmentője ellen vallott.

A bizonyítási eljárások súlyos hiányosságait az eljáró hatóságok is látták, ezért a tanúk számtani szaporítása céljából olyan tanúkat is meghallgattak, akikről semmit nem lehet megtudni az ügyre vonatkozóan. Ritkán, de előfordult a vádlott-társak részéről részben terhelő vallomás (ld. korábban Tóth Tibor). Némely ügyben (pl. Köztársaság tér, Fánicsik és társai pere, Mansfeld-ügy, Földes-per) fényképfelvételek szerepeltek bizonyítékként, amelyek valóban a helyszínen készültek, csak éppen a vádlottak cselekményeit nem bizonyítják. Az eljárásban nyomasztó tanácsvezetői túlsúly uralkodott, a kihallgatásokat kizárólag ők vezették, népbírói, ügyészi kérdés nagyon ritkán fordult elő, védői kérdés szinte soha nem hangzott el. Az ügyész általában hosszú vádbeszédet mondott; vádelejtés nem fordult elő, enyhébb minősítést ritkán javasoltak, gyakoribb a minősítés súlyosítása. A vádbeszédekben nagyobb számú halálbüntetést indítványoztak, mint amit a bíróság kiszabott. A vádbeszédek rendkívül alacsony színvonalúak voltak.

A védőbeszédeket általában röviden idézték az elsőfokú eljárásban. A védőbeszédek fő jellemzője – és erénye –, hogy nem osztják az ügyészi álláspontot sem a tényállás, sem a bűnösség megállapítása vagy a minősítés tekintetében. Így a rövid védőbeszédekből is megállapítható az eljárások teljes megalapozatlansága, jogtalansága. Komoly védői munkáról csak a nyilvánosság előtt folyt Földes-per elsőfokú tárgyalása s a Tóth Ilona perben szólhatunk – nyilván ezért lettek később zártak a tárgyalások és korlátozták a védők tevékenységét. Halálbüntetés kiszabása esetén részletes kegyelmi kérelmeket terjesztettek elő a védők. A védőbeszédek előtt számos bizonyítási indítvány hangzott el, ezeket következetesen elutasították. A másodfokú eljárásban – nyilván azért mert már nincs bizonyítás – terjedelmesebb védőbeszédeket olvashatunk. Összességében megállapítható, hogy a rendkívül korlátozott védői lehetőségek között az ügyvédek igyekeztek menteni a menthetőt – az ő tevékenységükről lehet egyedül pozitív megállapításokat tenni.

A tárgyalások sokszor legdrámaibb részei mind elsőfokon, mind a fellebbezési eljárásban a vádlottak utolsó szó jogán mondott szavai. Ezeket általában elég hosszan, hűen lejegyzik. E szavakból összegezhethők azok a vádlotti viselkedésformák, amelyeket korábban elemeztünk. „Nem ismerhetek el olyan bűnt, amit nem követtem el. Ezért a bíróságtól felmentő ítéletet kérek” (Teuchert József). „Én szabad emberként akartam élni, börtönben nem tudok meglegni.

Kérem a bíróságot, hagyja meg az ítéletet, mert olyan tényállást állapítottak meg, melyért halál jár” (Angyal István). „Élő hazafiság volt hazafiságom. Elmehettem volna, azonban maradtam, mert mindig azt tanítottam, itt élned s halnod kell” (Tihanyi Árpád). „Három gyermekem van, feleségem van. Őrájuk gondoljanak az ítélet meghozatalánál. Nagyon szeretem őket és ők is szeretnek engem” (Gulyás Lajos). „A bíróságon tíz percig nézhettem az iratokat, s ezt is megbilincselte kézzel. A nyomozati anyagot elolvasás nélkül kellett aláírni. Hét nap sötétzárkát kaptam, mert nem akartam elvállalni a dolgot a rendőrségen. A halálbüntetéstől félttem, ezért akartam megszökni. Ha kikerülök a börtönből, szakmámban szeretnék dolgozni” (Mansfeld Péter).

Az elsőfokú ítéletek sokkal terjedelmesebbek a vádiratoknál. Kirívó és megdöbbentő, hogy nem találunk egyetlen ügyben sem aláírt elsőfokú ítéletet – még úgynevezett rövidített ítéletet sem. Minden ügyben viszont nagyszámú stencilezett, aláíratlan ítélet van, amelyeket az elítélteknek nem kézbesítettek – hasonlóan a vádirathoz. Ezen stencilezett ítéletek egyikét jogerősíti és bélyegzi le a tanácsvezető az „aláírásban akadályozott népbírók helyett is”. Vagyis a népbírók az eljárásokban csak a nevükkel szerepelnek, aláírásukkal soha (legalábbis a vizsgált ügyekben). Az első fokú ítéletek kirívóan alacsony színvonalúak. Részletesen foglalkoznak az ítéletek az elítéltek személyi viszonyaival, politikai helyzetelemzésekkel, s általában a valóságtól nagyrészt elszakadó tényállást rögzítenek. A jogi minősítés rendkívül rövid, bizonyítási kérdések, kételyek nem merülnek fel – az ítéletek elfogadják alapjaiban a vádirati tényállást és minősítést.

Néhány idézet az első fokú ítéletek színvonalának jellemzésére: „Dudás József felelősséggel tartozik az ártatlanul legyilkolt kommunistákért és a demokratikus gondolkodású emberekért, a barikádokon elpusztult fiatalok ezreiért, akik a Dudás Józsefektől félrevezetve nem igaz ügyért áldozták életüket” (Dudás–Szabó-ügy). „Ennél a kérdésnél a bíróság abból indult ki, hogy a csoport célkitűzései közé tartozott rendőrök, munkásőrök és más hatósági közegek megtámadása, ellenforradalmi propaganda kifejtése röpcédulák szórásán keresztül, továbbá az állampolgárok nyugtalanságban tartásával is előidézni azt, hogy még más megbúvó ellenforradalmárok kövessék példájukat” (Mansfeld-ügy). „Minden olyan személy, aki fegyvert ragadott a Népköztársaság ellen, különösen az, aki aktív résztvevője volt a Népköztársaság nagy bástyájának, a Köztársaság téri párház felpredálásának, a társadalomra veszélyesség legmagasabb fokát mutatja” (Fáncsik-ügy). „A vádlott által vezetett ellenforradalmi csoport magatartása következtében a népgazdaságot mennyiségileg meg nem állapítható, de kétségkívül több százmilliókat meghaladó kár érte. Szirmai Ottó elsőrendű vádlott a rádió ostromát személyesen élte végig. Láta az ellenfor-

radalom brutális támadását, a fegyveres banditák garázdálkodásait. Láttá a népköztársaságot és a rádiót védő karhatalmi erők mérhetetlen önfegyelmét, kíméletes fellépését a néppel szemben, s a későbbiekben sorsán mégis odaállt az ellenforradalmi banditák közé” (Angyal–Szirmai-ügy).

Mindezek alapján szinte biztosnak mondható, hogy nemcsak a büntetéskiszabás történik az eljáró bíróságoktól függetlenül kívülről, hanem az elsőfokú ítéletek írásba foglalását is külső szerv végzi. A másodfokú ítéletek lényegesen rövidebbek, s valamelyest szakszerűbbek az elsőfokú ítéleteknél. Ezen határozatoknál mindig van aláírt ítéleti példány, valamennyi bíró által. Ezen ítéleteknél már úgy tűnik, a tanácselnök végezte az írásba foglalást. A vizsgált ügyekben két ízben fordult elő, hogy a szabadságvesztés-büntetést halálbüntetésre változtatták (Mansfeld és Kiss Antal a Földes-ügyben), viszont négy ízben a halálbüntetést szabadságvesztésre változtatták (Széll az Angyal–Szirmai-ügyben, Debrei, fk. Novák Károly, fk. Deák Gábor a Fácsik-ügyben, mindkét ügyben Tutsek volt az elsőfokú bíró).

Az ítéletek kihirdetése után halálbüntetés kiszabás esetén azonnal kegyelmi tanácsként ült össze a bíróság. Csak egyetlen elítéltet (Szirmait) javasoltak egyhangúlag kegyelemre, de ennek sem volt eredménye. Kegyelmi javaslat nélkül nem terjesztették tovább az iratokat, s a kivégzést azonnal végre kellett hajtani. A kegyelmi tanácskozási jegyzőkönyvek rendelkezésre állnak, ezeket aláírta minden bíró. A kivégzési jegyzőkönyvek kevés kivétellel (pl. Dudás, Szabó – akiket szóbeli közlés alapján cellájukban agyonverték –, Tihanyi, Gulyás) rendelkezésre állnak. Ezen jegyzőkönyvek feltűnő precízen rögzítik a kivégzés eseményeit (pl. a halál beálltának időpontját stb.). Kirívó viszont, hogy Gyepes utasította a közjegyzőt, hogy „Az anyakönyvben azt a körülményt, hogy a halál ítéletvégrehajtás következtében állott be, feljegyezni nem szabad” a 056/1956. számú között utasítás alapján. E megdöbbentő közlés szerint véleményem szerint pontosan megállapíthatatlan, hogy hány kivégzés történt 1956 után. Könnyen előfordulhat, hogy a hozzátartozókkal nem közölték a kivégzés – esetleg a lefolytatott eljárás – tényét, hanem arról értesítették őket, hogy a börtönben elhunyt hozzátartozójuk, holott a halál oka kivégzés volt. A halál oka eszerint az 1956 utáni anyakönyvekből nem állapítható meg.

Összegezve a megállapításokat az 1956 utáni megtorló eljárásokról:

- jogi értelemben nem ‘perekről’, hanem koncepció-számolási eljárásokról beszélhetünk;– az eljárások kettőzöttek, volt egy meg nem jelenő ‘döntési szint’ a teljes eljárásban, ehhez képest a megjelenő hatóságok és eljáró személyek végrehajtó báruk; a terheltek sorsa a lefolytatott eljárástól függetlenül dőlt el;

- a bizonyítási anyag élesen elválík a vádirati és ítéleti anyagtól;
- az eljárás minden szakaszában a legfőbb cél a fő vádlottak minden eszközzel való megtörése, ehhez képest az egyéb bizonyítási anyag elhanyagolható;
- a vádiratok és ítéletek nyomasztó politikai zsargont használnak, ehhez képest a tényállási és jogi minősítési rész rendkívül rövid, primitív;
- a nyomozás hosszú hónapjai alatt eldőlnek az alapvető kérdések;
- az elsőfokon eljáró bíróságnak – a tanácsvezetőt is beleértve – gyakran nincs jogi végzettsége;
- nemcsak a büntetéskiszabást, hanem az ítélet írásba foglalását is nagy valószínűség szerint nem az elsőfokú bíróság végzi;
- az eljárások elméleti-gyakorlati alapjait Szénási Géza, Vida Ferenc, Horváth Tibor és Marosné Safrankó Margit cikkei adták meg az eljáró hatóságok számára a jogi szakfolyóiratokban, a forradalom leverése után megjelent jogszabályok alapján. (Fel sem merült, hogy egy jogszabálynak nem lehet visszaható hatálya.)

Megemlíteném még, hogy szinte minden ítéletben felbukkan a forradalom és a felkelők fasisztának minősítése.

A forradalom leverése után gyorsan megjelentek az új büntetőszabályok, amelyek a Rákosi-kor büntetőszabályainál is önkényesebbek voltak (az 1956. évi 22. tvr. a büntetőeljárás egyszerűsítéséről, az 1956. évi 28. és 32. tvr. a rögtönbíráskodásról, az 1957. 9. tvr. a gyorsított büntetőeljárásról, az 1957. évi 25. tvr. és 30. tvr. a népbírói tanácsokról). Zinner Tibor a magyar bíróságok halálos ítéletei közül 1957. január 14. és 1966. október 13. között 372 halálraítéltelet nevesít.³⁴ Az általam feldolgozott hat perben 63 elítélt közül 20-at halálra ítélték, hatot életfogytig tartó szabadságvesztésre. Felmentő ítélet nincs, gyakori a 15-20 éves, kivételes az 1-3 évi szabadságvesztés.

Sajnos a szabadságvesztésre ítélték további sorsát a legritkább esetben követik a feldolgozásokban. Mivel a megtorlás során 23 761 személyt ítélték el összesen, néhány adatból feltételezhetjük, hogy a rendszerváltozásig őket és családjukat különféle 'jogon kívüli' szankciók érték (elhelyezkedési, külföldi utazás tilalom, gyermekek továbbtanulásának megakadályozása). Az 'utólagos' egyéni és családi büntetéseire kiváló példa Hódmezővásárhely. Itt harcok nem

³⁴ ZINNER Tibor: Halálos évtized a Népköztársaság nevében. In: BALLA Judit – BORBÉLY Zoltán – KOLTAY András (szerk.): „A Köztársaság nevében.” *Pálinkás György emlékkönyv*. Budapest, Rejtjel, 2007. 257.

voltak, a karhatalmisták az egyik tüntetésen egy személyt lőttek agyon (Gácsi Lászlót), viszont Nemzetőrség és Munkástanácsok alakultak. Emellett

- Albert Zoltánnét elbocsátották, tanári pályáját nem folytathatta;
- Aranyossy Ágostont elbocsátották, lánya, Aranyossy Ildikó, nem tanulhatott tovább;
- Belovai Sándort elbocsátották, ezután 5 évig csak segédmunkásként tudott elhelyezkedni;
- Farkas Lászlót azonnali hatállyal elbocsátották, a megpróbáltatások miatt 1958-ban elhunyt; lánya, Farkas Jolán, nem tanulhatott tovább;
- Csengő Istvánt állásából azonnali hatállyal elbocsátották;
- Felletár Bélát elbocsátották, 1961-ig segédmunkás volt, csak 1961-től taníthatott újra;
- Győri Imre iskolaigazgatóként engedélyezte a diákszervezet ösz-szehívását, október 26-án a diákok a vezetésével megkoszorúzták a Kossuth-szobrot, végül szónokolt egy nagygyűlésen – mindezért hat év börtönre ítélték, s örökre eltiltották a tanári pályától;
- Gyürki Györgyöt elbocsátották, ezután hat évig fizikai munkás volt;
- Láng Istvánt elbocsátották, négy évig segédmunkás volt.

Egy kiváló emlékkönyv a fentiekén kívül további tanárok meghurcolását részletezi:³⁵ Kiss Lajosét, Macher Lajosét, Matarovszky Ivánét, Moldvay Győzőét, Szabó (Nikolin) Éváét, Szabó Lajosnéét, Szakmány Sándorét, Szilágyi Károlyét.³⁶

A Hódmezővásárhelyi Nemzetőrség tagjai közül több diákot és munkást rendőri felügyelet alá helyeztek. Andrásfalvy Bertalan 1991 decemberében a Bethlen Gábor Gimnázium számos diákjának oklevéllel fejezte ki sajnálkozását amiatt, hogy származásuk, a szüleik politikai vagy világnézete, illetve az 1956-os forradalomban való részvételük miatt nem tudtak továbbtanulni. Az iskola levéltára 17 továbbtanulásra nem javasolt tanuló nevét rögzítette 1957-ben. Megjegyzendő, hogy a szankcióval sújtott tanárok döntő többségét nem ítélte el bíróság; őket fegyelmi eljárás keretében fosztották meg hivatásuktól, s kérdés, milyen jogi alapon kényszerítették őket több éves fizikai munkára. Ha a megtorlásnak ezt az oldalát vizsgáljuk, akkor a bírósági eljárás alá vont több mint 20 ezer személy – s családtagjaik – szankcióval sújtása mellett valószínűleg országosan több tízezres nagyságrendű a fegyelmi szankcióval sújtottak száma. Összességében így az

³⁵ NAGY Gyöngyi – ZEMAN Ferenc: *Összefogás a szabadságért*. Hódmezővásárhely, Emlékpont, 2016. 41–61.

³⁶ Uo. 66.

elítéltek és a fegyelmivel elbocsátottak száma – családtagjaikkal együtt – akár százezres nagyságrendű is lehet, ők nagyon hosszú évekre jogvesztettek lettek, hátrányosan megkülönböztették őket minden jogi alap nélkül.³⁷

Más forrásból ismerjük Balás Piri László életét. Ő 1955-ben gyógyszerész hallgató lett, a forradalomban való részvételért két és fél év börtönre ítélték. Az egyetemről kizárták, fizikai munkásként dolgozott, 1978-ig megfigyelték. Ezután szórakoztató zenészként dolgozott presszókban. Fekete Pál a békéscsabai forradalmi bizottság elnöke volt, ezért életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. Később izgatásért újabb börtönbüntetésre ítélték – közben megtagadta, hogy ügynöknek beszervezzék –, 1980-ig rendőri felügyelet alatt állt, s 1988-ban mint ács és kubikos ment nyugdíjba (végzettsége a szegedi Tanárképző Főiskolán szerzett kitüntetéses tanári oklevél).³⁸

E néhány kiragadott példa alapján elképzelhetjük, milyen életpálya jutott a forradalomban akár a legártatlanabb formában résztvevőknek és családtagjaiknak. Megemlítenéd, hogy a forradalom résztvevői közül néhányan úgy mentesültek a megtorlás alól, hogy elfogadták az ügynökbeszerzési ajánlatot. Csoma Lajos monográfiája három ilyen nevet közöl.³⁹ Ők később általában biztos egzisztenciát alakítottak ki az együttműködésért, míg azok, akik ezt megtagadták, még szigorúbb büntetéseket kaptak (pl. Földes halálbüntetést).

Nem ismerjük 1956. november 5-ével kezdődő megtorlás áldozatainak számát – ilyen tárgyú összesítő kutatások nem voltak, így csak becslés lehetséges. Nem ismerjük az 1956. november 5-től kezdődő szovjet statárium halálos áldozatainak számát, sem az eljárások jogi hátterét. A magyar bíróságok által halálraítéltek számát különböző szerzők 230-600 közöttire becsülik – a bíróságok által elítéltek száma összesen 23 761 fő. Nem ismerjük az 1956. november 5-től működő karhatalom által – minden jogi eljárás nélkül – lelőtt vagy agyonvert áldozatok számát. Ezen áldozatok közül kb. 20 nevét ismerjük, számuk valószínűleg több száz. Nem ismerjük pontosan az 1956. december 6. – január 11. között lezajlott újabb sortűzek áldozatainak pontos számát. Az áldozatok száma valószínűleg több száz. Nem ismerjük az 1956. november végétől az osztrák és jugoszláv határon lelőtt áldozatok számát. Nem ismerjük az előzetes letartóztatásban s a büntetés-végrehajtás során elhunyt áldozatok számát. Csak

³⁷ CSOMA Lajos: *Az elfelejtett forradalom*. Hódmezővásárhely, Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzat, 2006. 198–199.

³⁸ *Pataki diákok az 56-os forradalomban*. Budapest, For You Bt., 2008. 13–22., 127–137.

³⁹ CSOMA i. m. 117.

elenyésző mértékben ismerjük a szabadságvesztésre ítélt vagy fegyelmivel elbocsátott tízezrek és családtagjaik további életútját.

Összességében elmondhatjuk, hogy míg az 1956. október 23. és november 4. közötti forradalmi események részben felderítettek, addig az 1956. november 4-ével kezdődő megtorlás s annak jogi háttere túlnyomórészt felderítetlen.

4. Alkotmányjogi jogtiprások⁴⁰

Befejezésül röviden szólni kell az 1956. október 20-án kezdődő közjogi zűrzavarról. A kérdést két szerző elemzi részletesen, bár tanulmányaikban több kérdés tisztázatlan marad – általuk is elismerten. Annyit biztosan meg lehet állapítani, hogy sem Nagy Imre 1956. október 24-től október 28-ig, sem Kádár János 1956. november 4-től november 12-ig nem tekinthető miniszterelnöknek.⁴¹ Kiindulópont, hogy a *Magyar Közlöny* 1956. október 20. és 1956. november 12. között nem jelent meg, s a Népköztársaság Elnöki Tanácsa (NET) 1956. október 15. után csak 1957. március 9-én tartott ülést. Bár Dobi István, a NET elnöke, és Kristóf István jegyzett NET jogszabályokat és határozatokat a két időpont között, mivel ketten nem helyettesíthetik az egész Országgyűlést és a NET-et, Feitl István szerint sem Nagy Imre, sem Kádár János szabályos megválasztására nem került sor.⁴² A Magyar Dolgozók Pártjának Központi Vezetősége (KV) október 24-én éjfél után javasolta Nagy Imrét miniszterelnöknek, a kormány összetételéről nem esett szó. Véleményem szerint a KV ‘javaslata’ közjogi tartalommal nem bír, különös tekintettel arra, hogy csak a miniszterelnök-cserére tett javaslatot.

A Nagy Imre-kormány október 27-én alakult meg, ha Dobi és Kristóf képviselhetette volna a NET-t, esküt 1956. október 28-án tettek Dobi előtt. Nagy így ez időponttól tekinthető legitim miniszterelnöknek. Eddig az időpontig, bár a nevével nyilvánosságra kerültek kormányhatározatok, jogszabályok, a „Pártközpont foglyának tekinthető” (Rainer M. János). Ezt két tény bizonyítja: részben nem volt hajlandó aláírni a szovjet beavatkozást lehetővé tevő magyar kérelmet – ezt Hegedűs András volt (?) miniszterelnök tette meg, október 27-én visszatámasztva október 24-re –, másrészt ettől az időponttól kezdődik a

⁴⁰ Az itt következő rész megjelent a *Magyar Hírlapban* (Alkotmányjogi zűrzavar és elképesztő jogtiprások 1956. november 4. után, 2017. január 23.).

⁴¹ FEITL István: Zavarok Nagy Imre és Kádár János kormányának archontológiája körül. *Múltunk*, 1993/1. 102–113.; BARÁTH Magdolna: *Kádár János első kormányának első jegyzőkönyvei 1956. november 7. – 1958. január 25.* Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2009. 7–20.

⁴² FEITL i. m. 103.

valóban új Nagy Imre-kormány tevékenysége, s ekkortól teszi meg hatalmas jelentőségű stratégiai bejelentéseit, követeléseit (Magyarország semlegessége, Varsói Szerződésből kilépés, szovjet csapatok kivonása, többpártrendszer). A Nagy Imre-kormány összetétele november 4-ig három ízben változott, a kinevezések legitimációja erősen kétséges.⁴³

Még rejtélyesebb a Kádár-kormány megalakulása s közjogi legitimációja. Kádár miniszterelnöki kinevezése november 3-án Moszkvában történt. Az új kormány összetételéről nincs döntés, s Kádár november 4-én Szolnokon úgy hirdetett 'kormányt', hogy csak három tag volt jelen, a többiek ekkor még nem is tudtak kormánytagságukról. Kádárék november 7-én szovjet katonai kísérettel érkeztek Budapestre, ahol Dobi NET elnök – anélkül, hogy a NET foglalkozott volna a kérdéssel – visszavonta a Nagy Imrének adott kormányfői megbízatást és feleskette az új kormányt.⁴⁴ Fontos kiemelnünk, hogy Nagy Imre soha nem mondott le a miniszterelnökségről – bár a jugoszláv követségen kísérletet tettek a lemondatásra.

A Nagy Imre kormány-felmentése és a Kádár-kormány kinevezése a *Magyar Közlöny* 1956. november 12-i számában jelent meg ismét csak Dobi és Kristóf aláírásával. (E szerv tagjai voltak: Kádár János elnök, Münnich Ferenc elnökhelyettes, Marosán György, Kossa István, Apró Antal, Dögei Imre, Rónai Sándor tagok. Kádár jegyezte 1956-ban e szerv rendeleteit és határozatait.) A legdurvább alkotmány sértést Dobi egy november 4-i NET határozattal követte el, amely megváltoztatta az Alkotmányt, holott erre annak 19. §-a nem adott lehetőséget, s felhatalmazta Kádárt, hogy a kormány tagjai közül nevezze ki az államigazgatás egyes ágainak vezetőit.⁴⁵

Így Dobi a NET Elnökeként a megtorlás kezdetétől (1956. november 4.) 1957. február 15-ig nemcsak az Országgyűlést helyettesítette, hanem a teljes Elnöki Tanácsot is! A testület működéséről e két időpont között nincs semmiféle adat (esetleges jegyzőkönyv, telefonjegyzetelés stb.). Dobi tehát több mint négy hónapig egyszemélyes államhatalmi szervként működött, egyszerre helyettesítve a két legfőbb államhatalmi szervet. Jogalkotási aktivitására csak néhány adat: 1) 1956. november 12-én felmentette a Nagy Imre-kormányt, majd kinevezte a Kádár-kormányt (1956. évi 28. NET határozat). Ugyanezen a napon NET

⁴³ Uo. 106–109. Megemlítendő pl. hogy Kádár és Losonczy Géza államminiszteri megválasztásának nincs okirati háttere, bár Kádárt 1956. november 12-én a Nagy Imre-kormány tagságából felmentették.

⁴⁴ BARÁTH i. m. 8–9. Erre mondta Kádár János, hogy „Dobi nagyon becsületes ember, jól viselkedett az 1956-os ellenforradalmi események idején.”

⁴⁵ FEITL i. m. 111.; megjelent a *Magyar Közlöny* 1956. évi 93. számában dátum nélkül.

határozattal módosította az Alkotmányt (1956. évi 26. NET határozat); 2) 1956. november 20-án Szénási Gézá-t nevezte ki legfőbb ügyésznek; 3) 1956. november 24-én szabályozta a Munkástanácsok működését (1956. évi 25. tvr.); 4) 1956. december 11-én statáriumot hirdetett [itt némi hiba volt, mert a jogszabálynak nem volt szankciója, ezért december 13-án módosítani kellett azzal, hogy a bűnösség megállapítása esetén halálbüntetést kell kiszabni (1956. év. 28. tvr. és 1956. évi 31. tvr.), ugyanebben a számban rendelkezett a közbiztonsági őrizetről (1956. évi 31. tvr.)].

1957 májusáig a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökeként Kádár vagy Apró és Münnich jegyezte a jogszabályokat. Meglepetésre 1957. március 1-jén nevezte ki a fenti szerv tagjává Biszku Bélát és Dobit nem megjelölt miniszteri beosztással. Nezvál Ferenc 1957. II. 28.-tól igazságügy-miniszterként adott ki rendeleteket, holott ilyen funkció nincs, kinevezéséről nincs adat. Az Országgyűlés 1957. május 9-én megválasztotta meg a Minisztertanács tagjait. Itt Aprót elnökhelyettesként nevezték meg, Kádár viszont nincs elnökként megnevezve, Biszku neve nem szerepel a Minisztertanácsban, mint ahogy Münniché sem (!), Nezválé viszont igen. A Minisztertanács tagjai ezután miniszterként hoznak rendeleteket.

Ezután következett Dobi újabb jogtechnikai bravúrja: 1957. május 25-én NET elnökként törvényt alkot (!), amivel módosítja az Alkotmányt (!), s létrehozza a Minisztertanácsot (!), amelynek tagjait már május 9-én az Országgyűlés megválasztotta (1957. II. törvény – bár a minisztertanács megnevezése után zárójelben hozzátette a „Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány” elnevezést).

Ezután Kádár neve bukkant fel 1957. június 5-ig a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökeként, majd általában Apró vagy Münnich jegyezte e szervezetet. 1957 folyamán minisztertanácsi jogszabály nem volt, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány jogszabályait túlnyomórészt Münnich jegyezte, kisebb részben Kádár mint elnök, vagy Apró. Biszku a nem létező Belügyminisztérium minisztereként továbbra is rendeleteket adott ki. 1958. január 23-án Kádár még a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökeként jegyzett egy határozatot (1002. XI. 12.), azután az Országgyűlés 1958. január 28-án felmentette, s államminiszterré nevezte ki, Münnichet pedig a Minisztertanács elnökévé választotta, aki viszont továbbra is a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökeként jegyezte a jogszabályokat. A kormány még 1968-ban sem a Minisztertanács elnevezést használja.

A közjogi zűrzavar a következők szerint összegezhető: bár az Országgyűlés 1957. május 9-én Minisztertanácsot választott – elnök nélkül –, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, amelyet Dobi egy személyben nevezett

ki 1956. november 12-én, tovább 'élt'. Kádárt 1957. május 9-én nem választotta meg miniszterelnöknek az Országgyűlés, funkcióját továbbra is Dobi 1956. november 12-i egyszemélyi kinevezése alapján gyakorolta. A két szerv keveredése miatt teljességgel bizonytalanok az egyes személyek és funkcióik (pl. Biszkut *nem* belügyminiszternek nevezték ki 1957. március 1-jén, neve az 1957. május 9. Minisztertanács tagjai közt nem szerepelt, mégis a továbbiakban belügyminiszterként adott ki rendeleteket.) Feltétlenül a zűrzavar körébe sorolhatók Dobi egyszemélyi, súlyos kihatású NET törvényerejű rendeletei több mint négy hónapon át, és NET elnökként az Alkotmány törvénnyel való módosításai.

Még egy rendkívüli közjogi unikum, hogy a Kádár-kormány legitimnek a hatályos alkotmányjog szerint 1957. május 9-től volt tekinthető, mert az Országgyűlés ekkor választotta meg tagjait.⁴⁶ A zűrzavart mutatja, hogy 1957. május 18-án a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány adott ki rendeletet Apró ellenjegyzésével (akit egyébként május 9-én az Országgyűlés felmentett. *Magyar Közlöny*, 1956. május 18.). Ezután felrémlt a vezetőkben az alkotmányjogi zűrzavar, mert Dobi mint a NET elnöke 1957. május 23-án törvényt hozott (!), az államigazgatás legfelsőbb szervének immár a Minisztertanácsot nevezte meg, s új címmel alkotott (*Magyar Közlöny*, 1957. május 23.). Itt két vaskos hiba volt: Dobi nem alkothatott volna törvényt, és nem módosíthatta volna az Alkotmányt.

Lehetséges hát, hogy nemcsak Kádár kinevezéséről feledkeztek meg, hanem a kormánytagok 1957. május 9-i kinevezése is illegitim, mert akkor még nem létezett Minisztertanács? Alaposan képzett közjogásznak kell lennie, aki ezeket a kérdéseket megválaszolja! (A zavart nem sikerült végleg elhárítani. Bár a *Magyar Közlöny* fejrésében Kormányrendeletekről szólnak, az érdemi részben folyamatosan a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány rendeletei és határozatai jelennek meg Münnich első elnökhelyettes aláírásával, még 1957. június 29-én is, holott Münnich és Apró csak a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánytagok voltak tagjai, nem a Minisztertanácsnak.) Mi volt akkor az államigazgatás legfelső szerve 1957 nyarán? A Minisztertanács? A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány? Kik voltak a miniszterek?

Biszkut 1957. július 31-én és december 28-án belügyminiszterként hozott rendeletet, holott a Minisztertanácsnak nem volt tagja, s ott nem volt megnevezve belügyminiszter sem (*Magyar Közlöny*, 1957. július 31., 1957. december 28.). Kádár csak 1957. augusztus 29-én bukkant fel újra a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökeként (*Magyar Közlöny*, 1957. augusztus 29.). Viszont

⁴⁶ *Magyar Közlöny*, 1957. május 11., 54. szám.

a *Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye 1945–1958* II. kötete csak 1958. január 18-tól használta a „Minisztertanács” kifejezést [6/1958. (I. 18. Korm. rend.). Ezután megint mellőzték azt [pl. a 69/1958. (XII. 24.) Korm. rend.] Ebben a káoszban a legkétségbeejtőbb az, hogy még 1958-ban sem állapítható meg, kik hozták a kormányrendeleteket és kormányhatározatokat, vagy hogy a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány tagjait felmentették-e valamikor, s ezt a szervet megszüntették. Én 1958 végéig nem tudtam ezt megállapítani. A kötet szerkesztői 1963 után sem észlelték a zűrzavart, mert még 1968-ban Kormányrendeletben használják a „Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány” elnevezést [50/1968. (XII. 31.) Korm. rend.]. A homály csak az 1945–1982 *Hatályos Jogszabályok Gyűjteményében* oszlott el: már csak a „Minisztertanács” elnevezést használta a gyűjtemény 1957. február 2-tól – amikor viszont még nem létezett mint szervezet, mert Dobi Alkotmány-módosítása 1957. május 23-án hozta létre.

Mindezeket a történeteket annak ismeretében kell értékelnünk, hogy a Szovjetunió 1956. november 5-től katonai közigazgatást vezetett be hazánkban. A Szovjetunió úgy kezelte Magyarországot, mint egy tagköztársaságot, mintha nem lettek volna államhatárok a két állam között, úgy közlekedtek a hivatalos személyek. Az SZKP KB Elnökségének tagjai közül 1956 novemberében hosszú hetekig Budapesten tartózkodott Malenkov miniszterelnök-helyettes, Szuszlov, Arisztov KB titkár, Szerov, a KGB elnöke, sőt villámlátogatásra Hruscsov is Budapestre érkezett novemberben. Kádárt folyamatosan a közvetlen közeléből ellenőrizte Bajkov szovjet nagykövetségi tanácsos. Ezt a helyzetet érzékeltette Kádár az IKB november 11-i ülésén, ahol kijelentette, miután a szovjet hadsereg lefegyverezte a magyar hadsereget „azt kellett kérnünk, hogy járuljanak hozzá ahhoz, hogy megalapozzunk egy új hadsereget.”⁴⁷

Mindezekből látszik, hogy alkotmányjogi viszonyaink is – különösen a megtorlás során – túlnyomórészt jogellenesek voltak, s lényegüket tekintve a mai napig felderítetlenek.

⁴⁷ *A Magyar Szocialista Munkáspárt jegyzőkönyvei 1956. november 11. – 1957. január 14.* Budapest, Intera Rt. 1993. 21–22.

A KÖZIGAZGATÁSI BÍRÁSKODÁS FEJLŐDÉSÉRŐL ÉS MAI ÁLLAPOTÁRÓL

KALAS Tibor*

Visszatekintve a hazai modern közigazgatási bíráskodás utóbbi két és fél évtizedére, olyan érzése támadhat az abban bíróként részt vevőnek, hogy a bíráskodás ezen ágában gyakran volt leírható valamiféle 'aktuális állapot'. Ebből az is következik, hogy a közigazgatási bíráskodás folyamatosan átalakulási-fejlődési mozgásban van, a jelenség pozitív és negatív hatásaival együtt. E sorok írásakor – 2017. év derekán – szintén elvégezhető egyfajta állapotleírás, amely egyszerre adhat alkalmat a múlt történéseinek értékelésére és kitekintésre a jövő lehetséges irányai felé.

Azt gondolom, ha csak egy szóval lehetne jellemezni a mai magyar közigazgatási bíráskodás állapotát, azt nyugodtan nevezhetjük jónak, némi elfogultsággal akár erősen jónak is. Az elégedettséghez kellő alapot nyújthatnak a közigazgatási bíráskodás nemzetközi összehasonlításban kiemelkedő ügyforgalmi mutatói, amelyből megállapítható, hogy Magyarországon a közigazgatási jogviták bírói megoldása hatékony és bármely összehasonlítást kiállóan, kellően gyors. Fontosnak tartom, hogy a közigazgatási bíráskodás két és fél évtizede alatt a bíráskodás ezen területén nem voltak komolyabb szakmai zsákutcák, a társadalom egészét érintő, a jogászai szakmát megosztó, erősen vitatott döntések, annak ellenére, hogy a közigazgatási bíráskodás egyik nagyon fontos jellemzője egy másik hatalmi ág döntéseinek ellenőrzése. A közigazgatási bíráskodás emellett meg tudta oldani az időszakonként jelentkező ügydömping-feladatokat is, elegendő e körben utalni a 90-es évek végén jelentkező befektetési ügyekre, illetőleg a 2000-es évek elején megjelenő úgynevezett 'kismama' perekre.

Fontos az, hogy a közigazgatási bírakat mindig erős szakmai aktivitás jellemezte: az egyes bírói szakmai testületek, illetőleg a Magyar Közigazgatási Bírák Egyesülete mindenkor élen járt a közigazgatási bíráskodásban jelentkező

* Kollégiumvezető (Kúria), egyetemi tanár (Miskolc, ME ÁJK).

szakmai problémák megoldásában. Ez a jelenlegi helyzetről is elmondható. Külön ki kell emelni a korábbi Legfelsőbb Bíróság, ezen belül a Közigazgatási Kollégium aktív és hatásos szakmai irányító szerepét, amely a közigazgatási bíráskodás megindulásától kezdve igen lényeges segítséget nyújtott a bíráskodás szakmai kiépülésében és megerősödésében. Ebben fontos szerepe volt a Legfelsőbb Bíróság részéről mutakozó nyitottságnak az alsóbb fokú bíróságok irányába, és azoknak a kialakuló közvetlen szakmai kapcsolatoknak, amelyek elősegítették a problémák megoldását.

Nem hagyható ugyanis figyelmen kívül az, hogy 1991-ben sok tekintetben előzmények nélküli ítélkezési szakág kezdte meg a munkáját, annak ellenére, hogy a közigazgatási bíráskodás kezdeményei – sajátos módon – már 1957-től megjelentek a hazai jogban. Természetesen nem lehet megfeledezni az 1949-et megelőző és több mint fél évszázados múltra visszavezethető hazai közigazgatási bíráskodásról sem, aminek modern kori folytatásaként tekinthetünk a mai közigazgatási ítélkezésre. Számos kérdésben tanulsággal szolgálnak és használhatók a korábbi közigazgatási bíráskodás tapasztalatai, ugyanakkor az eltérő szervezeti és jogi keretek miatt ma már elsősorban jogtörténeti értékűek a királyi Kúria, illetve a Közigazgatási Bíróság egyes döntvényei. A mostani állapotleírás sok tekintetben visszavezethető az elmúlt évtizedek eseményeire, így fontos néhány gondolat erejéig felidézni a korábban történteket.

A múlt és jelen összefüggéseit Stipta István fogalmazta meg a legképszerűbben:

„A közigazgatási bíráskodás bevezetését ezért a korbéli közvélemény lelkesen fogadta, a jogkereső közönség bizalommal fordult felé, a jogászai hivatásrend tagjai is a jogállamiság fontos garanciáját látták benne. Megjelenése egyben az állami hatalom jelentős önkorlátozásának eredménye volt, hiszen a hatalmon lévő többség jelentős (főleg pénzügyi jellegű) hatáskörök gyakorlásáról mondott le. A rendszerváltás nyomán kialakult jogvédelmi rendszert is méltán sorolhatjuk a ‘történelmi alkotmány vívmányai’ közé, ezért célszerű átalakítására, esetleges megváltoztatására különös gonddal, kiterjedt szakmai – tudományos viták után kerülhet sor.”¹

¹ STIPTA István: Egyértelmű modellkapcsolatok? A közigazgatási bíráskodás európai változataihoz. *Közjogi Szemle*, 2016/4. 15.

1. Indulás – kérdőjelekkel

A 'közigazgatási bíróság' és a 'közigazgatási bíráskodás' fogalmak a jogászi közbeszédben már az 1980-as évek végén egyre erőteljesebben megjelentek, s függetlenül a későbbi politikai átalakulástól, lényegében a levegőben volt a közigazgatási bírói út valamiféle szélesítésével az új bíráskodási szakág megteremtése. Ennek a szándéknak komoly hátszelet biztosított az 1988. január 1-jével kezdődő adóreform, amely szinte megkövetelte annak biztosítását, hogy az adóhatóság döntésével szemben általánosan bírósághoz lehessen fordulni. A magyar közigazgatási bíráskodás sorsát azonban nem az előzőekben jelzett reformtörekvések, hanem a rendszerváltáshoz kötődő politikai átalakulás döntötte el.

Sokan már az alkotmányos átalakulástól közvetlenül várták a közigazgatási bíráskodás megteremtését, a gyakorlatban azonban erre már a jogállami megoldások alkalmazásával került sor. A közigazgatási szakmában már 1990. év végén világos volt, hogy a jogállami keretek között általánossá kell tenni a közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatát. E törekvések akként jelentek meg a hatályos jogban, hogy egyre több tárgykörben lehetett bírósághoz fordulni, az ezt szabályozó minisztertanácsi rendelet lényegében folyamatosan bővült. A politikai átalakulás nyomán létrejövő jogállami intézményrendszer egyik első és igen fontos intézkedése volt a közigazgatási bíráskodás útjában lévő akadályok elhárítása, felismerve azt, hogy a jogállam fontos értéke a közigazgatási bíráskodás, amelynek megteremtésére az alkotmányos átalakulás keretében addig még nem került sor. Az Alkotmánybíróság 1990. év végi döntése nem csupán elhárította a közigazgatási bíráskodás létrejötte előtt álló akadályokat, hanem néhány vitát is eldöntött, bár akkor ezt kevésbé lehetett érzékelni.

A közigazgatási bíráskodást illetően elsősorban a közigazgatási tudomány képviselői gyakran fogalmaztak meg dilemmákat a majdani hazai modellt illetően. Ismertek voltak a közigazgatási bíráskodás egyes klasszikus szervezeti megoldásai, és ahogy az lenni szokott, mind a bírósági szervezeten belüli, mind az azon kívüli szervezeti megoldásnak voltak hívei és ellenzői. Azzal, hogy 1990. év végén az Alkotmánybíróság az államigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatát meghatározó és egyben korlátozó minisztertanácsi rendelet alkotmányba ütközését mondta ki, azt is eldöntötte, hogy a közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatának addigi akadályait kell felszámolni, tehát a meglévő bírósági felülvizsgálati rendszert kell általánossá tenni.

Visszaemlékezve 1990. év végére és 1991. év első felére, az mondható el, hogy igazából nem merült fel komolyan más szakmai elképzelés a közigazgatási bíráskodás általánossá tételére, mint a meglévő bírósági út kiszélesítése, tehát a

közigazgatási bíráskodás rendes bíróságokon belüli megszervezése. Az önálló közigazgatási bíráskodás gondolata kétségtől elégáns szakmai elképzelés volt, a korábbi hagyományokra is támaszkodott, azonban akkoriban szervezeti realitása nem volt, a mai szemmel érzékelve elsősorban a megszervezésének személyi és anyagi lehetőségei hiányoztak. Azt is figyelembe kell venni, hogy a jogalkotó a közigazgatási bíráskodás tekintetében időzavarba is került, mivel az Alkotmánybíróság által biztosított határidő eredménytelenül telt el, és a magyar jogban szinte páratlan időszak következett be 1991. április 1. napjától, amikor is bármely közigazgatási határozat tárgyától függetlenül felülvizsgálható volt. Ez az időzavar oda vezetett, hogy gyors megoldásra volt szükség, így az 1991. évi XXVI. törvényben kimondottan is ideiglenes rendszerként bevezetett eljárási és szervezeti rendelkezések a bírói szervezeten belül oldották meg a közigazgatási bíráskodás feladatát.

2. A kezdetek és a szakmai megerősödés

1991 júniusában az általános hatáskörrel rendelkező közigazgatási bíráskodás sok tekintetben szakmai előzmények teljes hiányában, a bírósági rendszerben soha nem látott jogviták elbírálásával kezdte meg a működését. A helyzet értékelésében annak is jelentősége van, hogy új szakágról lévén szó, a bírák java része is akkor kezdte a bírói pályafutását, aminek előnyei és hátrányai egyaránt mutatkoztak. Az akkori időkben a bírósági szervezetben szívesen fogadták a közigazgatási bíráskodás iránt érdeklődőket, mivel a már működő bírák kevés érdeklődést mutattak az előzetesen szakmailag nehéznek és összetettnek mondott közigazgatási bírói feladat ellátása iránt. A kizárólagos illetékességgel rendelkező megyeszékhelyi bíróságokon, valamint megyei bíróságokon a közigazgatási bíráskodás feladatait nagyobb számban akkor kinevezett bírák, illetőleg olyan bírák látták el, akik korábban már – az akkori szóhasználattal élve – az államigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálata iránti perekben gyakorlatot szereztek.

Szakmai szempontból a közigazgatási bíró a polgári perrendtartás (Pp.) általános szabályainak figyelembe vételével, a Pp. XX. fejezete szerinti különbségek mellett járt el, így eleinte sokan valamiféle sajátos polgári bíráskodásnak tekintették feladatát, és gyakran szakmailag oda is sorolták. A közigazgatási bíráskodás szakmai elkülönülésében és megerősítésében döntő szerepet játszott a Legfelsőbb Bírósági Közigazgatási Kollégiuma. A Legfelsőbb Bíróság részéről már a kezdetektől fogva látható volt ezen a területen egy markáns szakmai irányítás, amelyet rendkívül jól fogadtak az alsóbb fokú bírák, lévén a polgári

és büntető szakágakhoz képest kezdetben semmilyen dogmatikai rendszer vagy gyakorlat nem állt rendelkezésre az egyes jogintézmények értelmezéséhez és alkalmazásához. A Legfelsőbb Bíróság Közigazgatási Kollégiuma ezt a hiányt minden eszközzel igyekezett pótolni, és az 1990-es évek végére létrejött egy olyan elvi tartalmú joggyakorlat, amelyre támaszkodva szakmailag elfogadott és sikeres közigazgatási bíráskodás volt kiépíthető. Ebben a nagyon komoly, ma már jogtörténetinek tekinthető érdemei vannak a Legfelsőbb Bíróság akkori szakmai és igazgatási vezetésének.

3. Kilométerkövek

A közigazgatási bíráskodás a jó ügyforgalmi és szakmai teljesítménye alapján az 1990-es évek végére elismert tényezője lett a magyar igazságszolgáltatásnak. Mind a közigazgatási bírák, mind pedig a közigazgatási szakma, illetve közigazgatás tudomány részéről tudott volt, hogy a közigazgatási bíráskodásra vonatkozó 1991-es szabályok átmenetiek, és ez az átmenet már a 90-es évek végén is meglehetősen hosszú volt, tehát szükség van a rendszer végleges kialakítására. Sajátos, hogy ez idő tájt elcsendesedtek az önálló, szervezeten kívüli közigazgatási bíráskodás felállítására vonatkozó elképzelések, az átalakítás és fejlődés útját a bírói szervezeten belüli szervezeti változtatások jelentették. A közigazgatási perek megyei bírósági hatáskörbe kerülése 1999-től már ezt az utat jelentette. Nem lehet megfedkezni arról sem, hogy erre a hatásköri változásra a Legfelsőbb Bíróság igen erőteljes támogatása mellett került sor, annak hangsúlyozásával, hogy a közigazgatási perek összetett, nehéz megítélésű, nagy munkatartalmú ügyek, amelyek esetében indokolt a megyei bírósági hatáskör kimondása.

E körben fontos volt az is, hogy már rendelkezésre állt 8–10 év bírói tapasztalattal rendelkező nagyobb számú közigazgatási bíró, így az ügyek megyei bíróságra telepítése általában nem okozott igazgatási és szakmai nehézségeket. Fontos változás volt az is, hogy a megyei bíróság jogerős ítéletet hozott, ami rendkívül kedvezően befolyásolta az ügyek elbírálásának időtartamát. Ez a hatás tulajdonképpen a mai napig érezhető az ügyforgalmi összehasonlításban. A megyei bíróságokon zajló közigazgatási bíráskodás igazgatási és szakmai szempontból sokáig hatékonyan működött, noha a rendszernek mutatkoztak problémái is. Ez elsősorban a közigazgatási bírák viszonylag kis számából és szakmai elszigeteltségéből adódott, mivel a nagyobb megyékben legfeljebb kettő-három, a kisebb megyékben pedig általában egy közigazgatási bíró működött, így szakmai konzultációra kevés lehetőség adódott.

Ezt a helyzetet felismerte mind a Magyar Közigazgatási Bírák Egyesülete, mind a Legfelsőbb Bíróság Közigazgatási Kollégiuma, és igyekezett pótolni azokat a szakmai konzultációs lehetőségeket, amelyek a civilisztikai, illetőleg büntető bíráskodásban egyébként rendelkezésre álltak. Mindenképpen meg kell emlékezni itt a Magyar Közigazgatási Bírák által rendszeresen szervezett szakmai összefüggésekről, illetőleg a Legfelsőbb Bíróság Közigazgatási Kollégiumának rendszeres éves konzultációjáról.

A közigazgatási bíráskodás alakulásában az újabb kilométerkö 2011-ben az alkotmányos kodifikáció során érkezett el. A szakmai elképzelések körében napvilágot láttak a közigazgatási bíráskodás jövőjével kapcsolatos törekvések is, amelyek elsősorban a bírói szervezeten kívüli önálló közigazgatási bírói rendszer megteremtésére irányultak. Ekkoriban a szakmai vitákat az jelentette, hogy az önálló és külön fogalmak a közigazgatási bíráskodás tekintetében mit is jelenthetnek, illetve a magyar jogállam viszonyai között milyen hatása lehet a közigazgatás olyan kontrolljának, amely nem része a bírói hatalmi ágnek. Magyarország Alaptörvénye ennek a vitának a végére pontot tett, és a közigazgatási bíráskodás jövőjét a bírósági szervezeten belül jelölte ki, külön bírósági feladatként meghatározva a közigazgatási határozat törvényességének ellenőrzését.

Az Alaptörvényhez kapcsolódó bírósági szervezeti és jogállási törvénykezés a közigazgatási bíráskodást illetően tulajdonképpen szakmai meglepetéssel is szolgált, amikor a nemzetközi gyakorlatban példa nélküli, a magyar bírósági realitásokat azonban mindenben tükröző szervezeti megoldást alkalmazott a közigazgatási és munkaügyi bíróságok felállításával. Az új bíróságok kapcsán indokkal felmerülő kérdés – azóta is – hogy a két szakágnak milyen kapcsolata van, és a társulást milyen szakmai indokok támaszthatják alá. Véleményem szerint a két ítélkezési szakágban van közös nevező, vannak átjárások és hasonlóságok, így semmiképpen nem lehet valamiféle bizzar társításnak tekinteni a két szakág egy szervezetbe vonását. Közös nevezőnek azt tekintem, hogy végső soron mindkét ítélkezés a hatalmi tevékenység kontrollját jelenti azzal, hogy értelem szerűen más-más irányú hatalmi döntések jogszerűségét vizsgálja a közigazgatási és a munkaügyi bíróság.

Ezen inkább jogfilozófiai jellegű közös nevező mellett vannak a tételes jogból származó azonosságok is, így pl. a társadalombiztosítási határozatok és munkaügyi igazgatási határozatok felülvizsgálata, ami a két szakág tekintetében biztosít egyfajta átjárhatóságot. A közigazgatási és munkaügyi bíráskodás szakmai-szervezeti együttműködése csak néhány éves múltra tekinthet vissza, a 2013-tól rendelkezésre álló tapasztalatok viszont inkább abba az irányba mutatnak, hogy – mindkét szakág tekintetében – a szakmai fejlődés kulcsa az

önállósulásban keresendő. A közigazgatási és munkaügyi bíráskodás esetében azt is hangsúlyozni kell, hogy a bírósági szervezeten belül hasonló helyzetű szakágakról van szó, a bírói létszám, a szakmai elkülönülés mindkét szakágban lényegében azonos képet mutat. A közigazgatási és munkaügyi bíráskodás kialakítása kapcsán hangsúlyozni kell azt is, hogy jelentősége van annak, hogy bár másik szakággal együtt, mégiscsak létrejött egy közigazgatási bíróság, amely a végleges szervezetrendszer kiépülésének kezdőpontja lehet.

Az Alaptörvényhez fűződő átalakulások sorában komoly jelentősége van a közigazgatási bíráskodás új területének, az önkormányzati normakontrollnak. Az Alaptörvény az önkormányzati rendeletek más jogszabályba ütközésének ellenőrzését, illetve a rendeletalkotási kötelezettség elmulasztásának megoldását a rendes bíróságok hatáskörébe utalta, s a későbbi törvénykezés ezt a Kúria feladatává tette. Az összefoglalóan normakontroll-ügyeknek nevezett ítélezési terület szakmai besorolása tulajdonképpen nem lehetett kérdéses, mivel annak tárgya törvényességi vizsgálat, s mint ilyen egyértelműen a közigazgatási bíráskodás ügyköréhez sorolható. A feladat sajátosságát a jogszabály törvényességi vizsgálata képezi, ami kétségtől komoly eltéréseket mutat az egyedi ügyben hozott határozat törvényességének vizsgálatához képest.

A jogállami feladat ugyanakkor nem új, de azt évtizedeken keresztül az Alkotmánybíróság látta el, így az ott felhalmozott tapasztalatok a kúriai eljárásokban is alkalmazhatók voltak. A bírósági normakontroll-ügyek jogszabályi háttere a rendszeres működéshez kellően kidolgozott szintű volt, azonban a bírói gyakorlat – ahogy az lenni szokott – hamar felszínre hozott olyan eljárási problémákat, amelyek törvényi rendezése szükséges volt. Az önkormányzati normakontroll helyzete annyiban is sajátos, hogy Magyarországon kizárólag egy kúriai tanács látja el ennek feladatát, viszonylag alacsony ügyszám mellett, ugyanakkor társadalmi jelentőségében az ítékezés ezen területe kiemelkedő. A normakontroll-ügyek szabályozási helyzetét Hoffman István a következőkben foglalta össze:

„A magyarországi hatályos szabályozás esetében jelentős problémát okozott az, hogy a Pp. a perjogi szabályok megalkotása kapcsán a hatósági döntések felülvizsgálatára modellezte a rendelkezéseit, s a normakontroll-ügyek és az egyéb közjogi viták eljárási szabályai így elsősorban Pp.-n kívül, külön szabályokban jelentek meg. Ehhez képest jelentős változást hozhat a Kp. megalkotása, amely a közigazgatási jogviták értelmezésében általában véve paradigmaváltást jelent. Az önkormányzati

normakontrollal kapcsolatos fontos perbeli legitimáció terén azonban a Kp. javaslata sajnos, még az egyeztetésre bocsátott tervezetet is lerontva, nem kívánja a hatályos szabályozást megváltoztatni, vagyis az egyéni jogvédelmet kiterjeszteni. A normakontroll jellegű eljárások körében ezért a Kp. javaslata továbbra is adós marad a szubjektív jogvédelem erősítésével.”²

4. A közigazgatási bíráskodás fejlesztésére vonatkozó új elképzelések

Darák Péter 2015-ben megtartott előadásában a következőket hangsúlyozta:

„Örömteli folyamatok zajlanak ezekben a napokban, hetekben, hónapokban az Igazságügyi Minisztériumban, hiszen új koncepciók alapján, erőteljes elhatározással indult neki a minisztérium a közjogi rendszer és a közjogi jogorvoslati rendszer átalakításának. Ez azért örömteli számomra is, aki közigazgatási bíróként indult a rendszerváltást követően, és azóta sem lett hűtlen a bíráskodáshoz, mert az elmúlt 25 évben azt láttuk, hogy az 1991-ben rohammunkával megalkotott bírósági eljárási szabályokon keveset változtattak – ami kevés változás történt, az a bírói gyakorlatból szinte kötelező erővel következett.”³

A Darák Péter által adott markáns összefoglalás rámutat arra, hogy 2012–2013. évi átalakítások nem zárták le a közigazgatási bíráskodás fejlesztésével kapcsolatos törekvéseket, sőt 2014-et követően elemi erővel mutatkoztak meg a fejlesztésre vonatkozó szándékok és igények.

A magyar közigazgatási bíráskodás végleges eljárási és szervezeti kereteinek megteremtése több érintett szervezet részéről – egymástól tulajdonképpen függetlenül –, azonos időben és sok tekintetben azonos elképzelések mellett fogalmazódott meg. A Nemzeti Közszolgálati Egyetem, az Igazságügyi Minisztérium, valamint a Kúria Közigazgatási és Munkaügyi Kollégiuma 2014 derekán több fórumon adott hangot annak a véleményének, hogy a meginduló

² HOFFMAN István: A helyi önkormányzati normakontroll alakulása a tervezetek nyomán. *Közjogi Szemle*, 2016/4. 31–32.

³ DARÁK Péter: A közigazgatási jövőbeni irányai. *Új Magyar Közigazgatás*, 2015/4. 55–56.

kodifikációs munkák keretében szükség van a közigazgatási bíráskodás eljárási és szervezeti kereteinek megteremtésére.

A Kúrián 2012-ben és 2013-ban elvégzett joggyakorlat-elemzések egyértelműen azt mutatták, hogy a közigazgatási bíráskodásban megérrett a helyzet az önálló, elkülönült eljárási szabályok megteremtésére, az ahhoz szükséges szakmai és joggyakorlati háttér már rendelkezésre áll, és az új eljárási szabályok megalkotásához kapcsolódóan felmerülhet a szervezet végleges rendezésének kérdése is. Patyi András és Köblös Adél egy 2016-ban megjelent tanulmányukban a következőket írták:

„A mostani jogalkotói törekvés egyértelműen azt az üzenetet hordozza, hogy hatékonyabbá (ennek részeként, de nem kizárólagosan minél gyorsabbá) kell tenni a közigazgatási ügyek intézését, beleértve a határozatok bírósági felülvizsgálatát is, és ez utóbbi már nem valósulhat meg a polgári perrendtartás keretei között, önálló közigazgatási törvénykezési rendtartásra van szükség. A fentiekben hivatkozott, illetve a tanulmányban nem is érintett alkotmányos keretek meglehetősen tág teret hagynak a törvényhozó számára, hogy a közigazgatási bíráskodás szervezeti, működési és eljárási szabályait kialakítsa, válogasson a különféle modellek közül. Az új szabályok egy része is meg fog mérettetni majd az alkotmányossági mércén, az Alkotmánybíróságnak pedig módjában áll majd dönteni arról, hogy az eddig nem érintett korábbi gyakorlatból mit tart fenn, illetve milyen tartalommal tölt meg új alaptörvényi rendelkezéseket, mint például a XXIV. cikk (1) bekezdését. A jogalkotó részére addig is mindenestre útmutatásul szolgálnak a most felrajzolható alkotmányos keretek és az Európa Tanácsnak a tárgykörben született ajánlásai.”⁴

A jogalkotó a közigazgatási bíráskodás jogállami szerepét elismerve, viszonylag hamar eldöntötte azt a kérdést, hogy szükség van az önálló közigazgatási peres szabályokra, tehát a polgári perrendtartástól elkülönült, önálló közigazgatás perrendtartás megalkotására. Ezt a szemléletet tükrözte a kormány e tárgyban meghozott határozata. A meginduló kodifikációs munkákban az

⁴ PATYI András – KÖBLÖS Adél: A közigazgatási bíráskodás alkotmányos alapjai. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2016/3. 26.

Igazságügyi Minisztérium látott el vezető szerepet, az általa létrehozott kodifikációs bizottság eleinte önállóan, majd az Államreform Bizottság munkájához kapcsolódóan, mintegy albizottságként látta el feladatát. A bizottság tagjai a közigazgatási és közigazgatási bírói szakmát, valamint a közigazgatás tudományát reprezentálták, ami kellően széles körű szakmai áttekintést biztosított a kodifikációs munkához. A közigazgatási perrendtartás (Kp.) megalkotásához kapcsolódóan már a kodifikáció elején is felmerültek olyan gondolatok, amelyek arra utaltak, hogy egyúttal lehetőség mutatkozik a közigazgatási bíráskodás szervezeti kereteinek végleges kiépítésére is. Ez a gondolat akként is megjelent, hogy maga a Kp. indukálja majd annak szükségességét, hogy a közigazgatási bíráskodás szervezeti keretei szintén módosuljanak.

A közigazgatási perrendtartás szükségességével kapcsolatban felmerülő kérdés, hogy tulajdonképpen mi indokolta a Pp.-től elkülönülő új szabályozást. A válasz egyszerűen megadható, mivel a Pp. által szabályozott polgári per alaphelyzete gyökeresen eltér a Kp. feladatától. A közigazgatási bíráskodásban az eljárásjogi kérdéseket illetően az 1991. óta eltelt két és fél évtized szinte valamennyi problémája arra volt visszavezethető, hogy a polgári per szabályai más helyzetet vettek alapul, és sok jogintézmény a közigazgatási perek esetében csak egyfajta kényszermegoldásként és sajátosságokkal volt alkalmazható. A helyzet különbözőségét úgy is meg lehet fogalmazni, hogy a polgári per feladata a mellérendelt felek jogviszonyából keletkező jogvita eldöntése, a közigazgatási perben a bíróság pedig döntően törvényességi felülvizsgálatot végez, tehát azt kell eldöntenie, hogy a korábban nem mellérendelt pozícióban lévő felek jogviszonyából eredő jogvitában hozott döntés megfelel-e a jogszabályoknak.

A polgári per jogintézményeinek némileg erőltetett alkalmazására a legjobb példa a 'beavatkozó' eljárása a közigazgatási perekben. Már 1991 nyarán, az új szabályozás szerinti első közigazgatási perek megérkezésekor észlelhették az első fokon eljáró bírák, hogy a perek nagyobb részében a peres feleken kívül más érdekeltsége is megállapítható, így például építési ügyekben a szomszédé, vagy gyámhatósági ügyekben a másik szülőé vagy hozzátartozóé. E helyzet megoldására a polgári perrendtartás beavatkozókra vonatkozó szabályai nyújthattak valamiféle megoldást, és a kezdet kezdetén maga a Legfelsőbb Bíróság adott olyan iránymutatást, hogy más jogintézmény hiányában az érintetteket a perbe beavatkozóként lehet bevonni, illetve az eljárásokban a beavatkozóra vonatkozó szabályok lehetnek irányadók. A Legfelsőbb Bíróság által irányított jogi megoldás tulajdonképpen több mint két és fél évtizedig működött, noha rendszeres vitát eredményezett a beavatkozó nyilatkozat tartalmának értékelése és a beavatkozó perköltségviselésével összefüggő szabályok értelmezése.

Tanulságos, hogy a jogalkotó ezt a helyzetet felismerte, és a Kp. e vonatkozásban a közigazgatási jogviszonyokhoz jobban kapcsolható, és azoknak pontosabban megfelelő szabályozást vezetett be az érdekelt fogalmával.

A közigazgatási perrendtartáshoz tartozó szervezeti elképzelések nagyban összefüggnek az eljárási rendelkezésekkel, mint ahogyan arra az időközben elfogadott normaszöveg is rávilágít. A közigazgatási perek egyik régi kérdése a fellebbezés biztosítása – 1991. és 1999. között, amikor a közigazgatási perek első fokon városi bírósági hatáskörben kerültek elbírálására, az ítélet ellen általános jelleggel fellebbezésre volt lehetőség a megyei bírósághoz. A megyei bíróság döntésével szemben a későbbiek során a törvényességi óvás helyébe lépő felülvizsgálati kérelem szabályai szerint lehetett a Legfelsőbb Bírósághoz fordulni. Mindez azt jelentette, hogy a közigazgatási ügy akár ötfokú elbírálás alá is kerülhetett, aminek elsősorban az időtényezője volt jelentős. Abban mutatkozott egyfajta szakmai konszenzus, hogy az ötfokú elbírálás túlzó, s ennek felismerése volt az 1999-ben bekövetkezett hatásköri változás is, a közigazgatási perek bírósági elsőfokú megyei hatáskörben telepítése, valamint annak kimondása, hogy a megyei bíróság döntése jogerős. A rendszer viszonylag hosszú ideig jól és hatékonyan működött, és annak időtényezőre gyakorolt hatása is jól mérhető volt, hiszen a jogerős döntés meghozataláig általában rövid idő telt el. Megjegyzendő, hogy ez a pertartam még jelenleg is kiemelkedő a nemzetközi összehasonlításban, hiszen az Európai Unió igazságügyi eredménytábláján betöltött igen előkelő helyezés a közigazgatási perek vonatkozásában sok tekintetben az első fokon jogerőre emelkedett ítéletnek is köszönhető.

A közigazgatási bíráskodásban szükség van a rendkívül nagy jogterületről érkező ügyösszetétel miatt egyfajta szakmai koncentrációra, specializációra, aminek egyik formája lehet az elsőfokú ügyek bírósági szintek közötti megosztása. Bizonyos ügytípusoknál továbbá a szakmai elbírálás összetettsége, valamint a közigazgatási eljárás egyfokúsága miatt is szükség lehet fellebbezésre, aminek fórumát a rendszerben meg kell teremteni. Nyilvánvaló, hogy a Kúria feladata nem a fellebbezési ügyek elbírálása, tehát a másodfokú bírósági szerepkör betöltése, így önálló közigazgatási bírói fellebbezési fórum kialakítására van szükség. Abban szakmai egyetértés mutatkozott, és jelenleg is mutatkozik, hogy nem mellőzhető ennek a bírói fórumnak a létrehozása, amelyre egyébként kísérlet is történt 2016-ban a Közigazgatási Felsőbíróságra vonatkozó szabályozás előterjesztésével.

A Közigazgatási Felsőbíróság jogintézménye az előzőekben vázolt problémát nyilvánvalóan megoldja, és arra is alkalmas, hogy kiemelt ügycsoportokban elsőfokú bírósági hatáskört lásson el. A felsőbíróság esetében nyilvánvaló-

an adódik az országos illetékesség a másodfokú hatáskörök tekintetében, ugyanakkor e hatáskörök esetében ki kell emelni, hogy nem csupán ítéletek elleni fellebbezésről van szó, hanem a közigazgatási bíróságok által meghozott döntően eljárási típusú végzések elleni fellebbezések elbírálását is e fórumnak kell ellátni. A Közigazgatási Felsőbíróság ennek alapján a bírósági szervezetrendszerben egyfajta kiemelt szerepet tölthetne be. Ez a bíróság a Kúria alatt elhelyezkedve, de országos illetékességgel eljárva, valójában az ítélőtáblák és a Kúria közötti szinten volna elképzelhető. A nyilvánosságra került elképzelések ezt a szemléletet tükrözték, és igazából komoly szakmai kritikát a Közigazgatási Felsőbíróság felállításának gondolata nem kapott, a viták elsősorban a bírói létszám és a vezetés megteremtésével voltak kapcsolatosak.

E gondolat felmerülésénél szükséges a hazai közigazgatási bíráskodás egyik sajátosságát is megemlíteni, nevezetesen az alacsony bírói létszámot. Magyarországon lényegében 1991. óta a közigazgatási bírói létszám 100–150 fő közé tehető, a magasabb létszám akkor volt megállapítható, amikor háromfokú volt a hazai közigazgatási bíráskodás, és közigazgatási bírákhoz lehetett sorolni a megyei bíróságok döntően polgári ügyekben eljáró bíráit is. Jelenleg a hazai közigazgatási bírói létszám 100 körül mozog, ami a 3000 fő körüli hazai bírói létszámhoz képest nyilvánvalóan nem tekinthető jelentősnek. Ennek ellenére ez a bírói létszám a legnagyobb anyagi jogi területhez kapcsolódó ítélkezési szakágat visz. A bírói létszám, valamint az éves általános ügyérkezés tulajdonképpen összhangban áll, mivel jelentős aránytalanság sem az egy főre jutó ügyterhelésben, sem az ügyek elbírálásának időtartamában nem mutatkozik.

A jelenlegi bírói létszám ugyanakkor nyilvánvalóan nem tesz lehetővé nagyobb létszámgigényű szervezeti átalakítást, márpedig a Közigazgatási perrendtartáshoz kapcsolódóan megismert szervezeti elképzelések a bírói létszám komolyabb bővülését igényelték volna. Önmagában a Közigazgatási Felsőbíróság a megismert ítélkezési keretek között 30–50 fős bírói létszámot igényelne, de ugyancsak létszámfejlesztést indokolt volna a regionális alapon létrejövő önálló közigazgatási bíróság felállítása is. A bírói utánpótlás biztosítása az Országos Bírósági Hivatal feladata, ugyanakkor az egyszerű nagyobb létszámfejlesztés nyilvánvalóan meghaladja a bírósági szervezet lehetőségeit, elsősorban arra tekintettel, hogy nem áll rendelkezésre kellő szakmai gyakorlattal rendelkező bírói titkár. Mindez nyilvánvalóan felveti és fel is vetette ‘külső szakemberek’ bevonását a közigazgatási ítélkezésbe, ami komoly szakmai vitákhoz vezetett, sőt tulajdonképpen a tervezet elfogadásához szükséges politikai konszenzus hiányát is okozta.

A közigazgatási bírói karon belül régóta egyfajta beszédtema a kívülről érkező szakemberek bevonásának lehetősége. A közigazgatási bírák közé egyébként mindig is érkeztek kisebb számban és egyedi esetekben a közigazgatásból szakemberek, ami önmagában szakmailag hasznos lehet az ítélkezésben. A gyakorlat azonban árnyalja a képet, mivel a szakterületen a közigazgatásból érkező szakemberek a törvényi kizárásra tekintettel meghatározott ideig nem ítélkezhetnek. Ez a helyzet rögtön felvet egy másik kérdést, nevezetesen a közigazgatásban uralkodó specializáció, valamint a közigazgatási bírói ítélkezéshez szükséges szélesebb körű szakmai ismeretek ellentmondását. Jelenleg egy átlagos kiosztással rendelkező közigazgatási bírónak legalább 25–30 nagyobb jogterületet kell ismernie, azzal, hogy e jogterületek mellett rendszeresen megjelenhetnek egyedi ügyek is.

A közigazgatásból érkező szakember viszont korábban egy meghatározott területen szerzett gyakorlatot, ugyanakkor értelemszerűen más jogterületen jogalkalmazási ismeretei nincsenek, így az ítélkezésben való részvétele szakmai szempontból nem lesz könnyű. Mindehhez hozzá kell adni a bírói munkával együtt járó, az állandó döntési helyzetből adódó feszültségeket, a határidők betartásával kapcsolatos feszített munkatempót. Ez – véleményem szerint – a közigazgatási bírói tevékenységet más jogász pátyák, illetve közigazgatási jogászok szemében nem teszi vonzóvá. Ebben a gondolatkörben azt is hangsúlyozni kell, hogy a közigazgatási bíráskodáson belül a bírósági területen kívül megszerzett bármilyen tartalmú szakmai gyakorlat nem alapozhatja meg azonnal bírósági vezetői állások betöltését sem szakmai, sem igazgatási területen. Emiatt alaptalanok az arra irányuló félelmek, hogy a közigazgatásból érkező szakemberek átveszik a közigazgatási bíráskodás szakmai és igazgatási irányítását.

A közigazgatási bíráskodás átalakításának megismert szervezeti elképzelései között fontos szerepet kapott az önálló, regionális szinten működő elsőfokú közigazgatási bíróság létrehozása. Füzi Rozsnyai Krisztina még 2010-ben megjelent munkájában erről a következőképpen írt:

„Ami pedig a szervezeti kérdéseket illeti, mindenképpen szükséges lenne a megyei illetékességű bíróságok helyett egy regionális illetékességi rendszer kialakítása. Ez a kulcsa a közigazgatási bíráskodás önállóságának. Így ugyanis végre a polgári és a büntető ügyszakkal azonos súlyt kaphatna a közigazgatási ügyszak, a közigazgatási bíró nem csupán a fővárosban létező fogalom lenne. A bíróságokon így kialakuló magasabb bírósám pedig a bírák nagyobb fokú specializációját is lehetővé tenné,

ami a szakmai minőség javulását, és ezáltal az ügyek gyorsabb elintézését is eredményezné. Természetesen elképzelhető lenne az is, hogy – a korábbi modellünk mintájára – egy bíróság kap országos illetékességet, de látva a többszintű közigazgatási bíráskodás kiépítésére irányuló osztrák törekvéseket, ez nem tűnik reális alternatívának. Egy ilyen rendszer kialakítása a bírósági döntésekkel szembeni jogorvoslati lehetőségek iránti igény megnövekedése miatt is problematikus lenne. Semmiképpen nem tekinthető azonban az önálló közigazgatási bírósági rendszer kiépítése az egyetlen üdvös megoldásnak. Az egységes rendszer az előbbi fejezetekben javasolt módosításokkal ugyanazokat a pozitív hatásokat tudná generálni.”⁵

A tervezeti szinten megjelent elképzelések a jelenlegi közigazgatási és munkaügyi bíróságok felszámolását jelentették volna, olyan módon, hogy egyes régió központokban (szám szerint nyolcban) jöttek volna létre közigazgatási bíróságok mint általános elsőfokú közigazgatási fórumok. A regionalitás célja elsősorban az, hogy az elsőfokú bíráskodásban is növekedjen a szakmai koncentráció, illetve gyakorlati oka pedig az, hogy csak régiós szinten lehet biztosítani az önálló bíróság működéséhez szükséges bírói létszámot. Az elsőfokú bíráskodás ilyen módon történő átalakítása jelentős változást hozott volna a közigazgatási bíráskodásban, azzal együtt, hogy a törvényszékektől függetlenül – lényegében azok felett pozícionálva – olyan önálló bíróságok jöttek volna létre, amelyek több megyét érintően látják el a közigazgatási bíráskodás feladatait. Ezzel az elképzeléssel kapcsolatban gyakran felmerülő érv volt az elsőfokú bíráskodáshoz szorosan kapcsolódó általános elérhetőségi követelmény biztosítása. A kritikák elsősorban arra vonatkoztak, hogy bizonyos régióközpontok a régió más területeiről nehezen megközelíthetők, ez pedig felveti annak az alkotmányos követelménynek az érintettségét, amely a bírósághoz fordulás joga kapcsán annak reális elérhetőségére vonatkozik. Kétségkívül problémákat vethet fel, ha egyes megyeszékhelyeken nem elérhető a közigazgatási bíráskodás, így a regionális közigazgatási bíróságra vonatkozó elképzelések szakmai szempontból legalábbis finomításra szorulnak, főleg az elérhetőségi követelmények biztosításában.

⁵ FÜZI ROZSNYAI Krisztina: *Közigazgatási bíráskodás Prokrusztész-ágyban*. Budapest, Eötvös, 2010. 264–265.

A regionális közigazgatási bíróságra, és Közigazgatási Felsőbíróságra épülő rendszer a közigazgatási bíráskodás önálló szakmai testületeit is megteremtette volna, mivel mindkét bírósági szervezet feltételezi az önálló kollégiumi működést. A szakmai és tudásbeli koncentráció, valamint a bírói létszám valamennyi szinten lehetővé tette volna ezen szakmai testületek működését, ami felváltaná a regionális közigazgatási és munkaügyi kollégiumok jelenlegi rendszerét. Összegezve a 2016 őszen napvilágot látott terveket, elmondható, hogy azok megvalósulása a közigazgatási bíráskodás szervezetének jelentős átalakítását hozták volna, az önálló szakmai alapon megszervezett, a bírósági szervezeten belül bizonyos fokú elkülönülést is mutató rendszer létrehozásával.

A jogalkotó elképzelések komoly vitákat eredményeztek, mind a közigazgatási bírói berkekben, mind pedig azon túl, tudományos, sőt politikai területen is. A viták sajátos módon a rendszer egy-egy elemeit érintették, ugyanakkor azt szinte valamennyi vitában részt vevő fél elismerte, hogy szükség van a közigazgatási bíráskodás szervezeti rendszerének végleges megteremtésére. Tanulságos, hogy a politika érdeklődését elsősorban a bírói és vezetői kinevezések tervezett rendszere keltette fel, főleg a Közigazgatási Felsőbíróság tekintetében. A bírói szervezetet jól ismerők számára azonban a tervezeti szinten megfogalmazott elképzelések nem okoztak aggodalmat, mivel kizárólag annak realitását látták és érzékelték, hogy közigazgatási bírói vezetői tisztségeket csakis hosszabb idejű bírói gyakorlat alapján lehet betölteni. Az ezzel ellentétes megoldásnak a valóságban kevés realitása mutatkozna, mivel nehéz elképzelni olyan közigazgatási bírói vezetőt, aki a bírói pályáját a vezetői kinevezéssel együttesen kezdi.

A Közigazgatási Felsőbíróság esetében az is nyilvánvaló, hogy ott szakmai vezető tisztségeket, így különösen tanácselnöki posztokat kizárólag nagyobb idejű közigazgatási bírói gyakorlattal rendelkező bírák tölthetnek be. Ennek oka elsősorban az, hogy a bírói szakma nem csupán anyagi jogi ismereteket és tapasztalatokat tételez fel, hanem ettől szélesebb körű perjogi tudásanyagot, amihez társulnia kell az ügy eldöntéséhez szükséges képességnek és lényeglátásnak. A Közigazgatási Felsőbíróság szerepéből adódóan döntően fellebbviteli fórumként járt volna el, ami feltételezi az alsóbb fokon eljáró közigazgatási bírák munkájának rendszeres megítélését. Ez a tevékenység szakmailag akkor válik elismertté és elfogadottá, ha azt olyan bírák végzik, akik korábbi bírói munkájuk alapján a bírói karban elismertséget vívtak ki maguknak.

A Közigazgatási Felsőbíróság esetében a vitákban az is elhangzott, hogy a közigazgatásból érkező szakemberek várható nagyobb számára tekintettel ez a bíróság alkalmas lehet arra, hogy a végrehajtó hatalom számára kedvező dön-

téseket hozzon, elsősorban a korábbi személyi összefüggések alapján. Ennek az érvnek a hangoztatói nyilvánvalóan megfeledeztek arról, hogy a Közigazgatási Felsőbíróság szervezeti szinten a Kúria alatt működött volna, kiterjedt volna rá a Kúria szakmai irányítása, illetőleg a felülvizsgálati kérelem lehetősége alapján valamennyi ügyben a Kúria hozhatta volna meg a végleges döntést.

6. A közigazgatási perrendtartás és a módosuló szervezeti rendszer

A 2018. január 1-jén hatályba lépő Kp. szervezeti változtatásokat eredményez a közigazgatási bírászkodás rendszerében. Ennek leírásához ismételten előkerül a közigazgatási bírászkodásban mintegy negyed századig meglévő fogalom, nevezetesen az ‘átmeneti’ vagy ‘ideiglenes’ jelző. Az előzőekben hivatkozott nagy ívű szervezeti változtatások politikai konszenzus hiányában nem jöttek létre, ugyanakkor az átalakulás első lépéseire a jogalkotó mégis lehetőséget látott. Az átalakítás egyértelműen az önállósodás, tehát a bírói szervezeten belül elkülönülő közigazgatási bírászkodás irányába mutat. Az átalakulások két irányt érintettek: egyrészt változásokat hoztak az elsőfokú bírászkodásban, másrésztől megtették az első lépéseket a közigazgatási felsőbírászkodás kialakításában. A módosulásokat az elsőfokú bírászkodásban kell jelentősnek ítélnünk, mivel az eddigi általános, megyei (törvényszéki) illetékességgel megszervezett közigazgatási és munkaügyi bíróságok illetékessége megváltozik, és létrejön nyolc kiemelt közigazgatási és munkaügyi bíróság, lényegében regionális illetékességgel. A nem érintett megyeszékhelyeken továbbra is megmarad a közigazgatási bírászkodás, ugyanakkor néhány ügycsoportokra korlátozódik, amelyek esetében a megyeszékhelyek elérhetőséget biztosítani kell (társadalombiztosítási és szociális ügyek). Ezt a megoldást a regionális önálló közigazgatási bírászkodás első lépcsőjeként lehet értékelni, tekintve, hogy létrejönnek azok a szervezeti megoldások, amelyek elvezethetnek az önálló regionális közigazgatási bíróság létrehozásához. Kétségtől ez az átalakítás jelentős szervezeti és személyi változásokkal járhat, amelynek megoldása nem kis terhet ró az Országos Bírósági Hivatalra.

Az átalakítás másik iránya az országos illetékességű fellebbezési közigazgatási bírászkodás létrehozása. Ezen a területen lényegében korábbi Fővárosi Ítéltábla Közigazgatási Kollégiumának megfelelő ítélkező tevékenység kerül kialakításra. Bizonyos nézőpontból ez a Közigazgatási Felsőbíróság kezdeteinek is felfogható. Az a tény, hogy országosan egy központban történik majd a fellebbviteli ügyek

elbírálása, illetve ez a bírósági szint bizonyos elsőfokú hatásköröket is gyakorol, *de facto* közigazgatási felsőbíráskodást jelent, annak ellenére, hogy e kifejezés jogszabályi használatát az Alkotmánybíróság az Alaptörvénybe ütközőnek ítélte. E helyzetet Chronowski Nóra így foglalta össze:

„Az Alkotmánybíróság elsődlegesen formai-eljárási vizsgálatot folytatott, nem foglalt állást a közigazgatási felsőbíráskodás kijelölésének tartalmi alkotmányosságáról. Csak azt kellett vizsgálnia az indítvány alapján, hogy a Kpt. köztársasági elnök által megjelölt rendelkezéseit – amelynek tartalmilag más törvények rendelkezéseinek módosítására irányultak – az azokra előírt többséggel, a rájuk vonatkozó eljárási rendben fogadták-e el. Annyit állapított meg a terület, hogy a Fővárosi Törvényszék közigazgatási felsőbírásként való kijelölése érdemben új bírói fórumot hoz létre, továbbá a vizsgált törvény más törvényekben szereplő sarkalatos illetékességi szabályozást érint, ezért a bíróságok szervezésre vonatkozó szabályozásnak minősül, amely pedig sarkalatos tárgykör.”⁶

Mindezek az átalakítások abba az irányba mutatnak, amelyet a 2016 őszén napvilágot látott törvénytervezet is kijelölt, s amiből joggal vonható le az a következtetés, hogy ez lesz a közigazgatási bíráskodás átalakításának iránya. A 2018. január 1-jével bekövetkező átalakításokat maguk a közigazgatási bírák is átmenetinek tekintik, ugyanakkor azt hangsúlyozzák, hogy a közigazgatási bíráskodás olyan szakmai terület, ahol az átmenetek sajátos módon meglehetősen hosszú időszakot jelentenek. Vannak olyan vélemények is – amelyekkel részben magam is egyetértek –, hogy túl hosszúra nyúlt a közigazgatási bíráskodás átalakításával kapcsolatos időszak. A 2011. óta eltelt évek ugyanis folyamatos átalakítási helyzetben tartották a közigazgatási bíráskodást, ami egyetleneg szervezetenek sem tesz jót. Emiatt fontos lett volna a közigazgatási bírósági szervezet végleges kialakítása, ami lehetőséget adott volna arra, hogy az érintettek kizárólag a bíráskodás szakmai szintjének további emelésére koncentráljanak. A közigazgatási bíráskodás mai állapotát a ‘fejlődő’ de ‘nem végleges’ jelzőkkel lehetne a legjobban leírni, s némi szépírói túlzással arra utalva, hogy úton vagyunk, de a végcélig még kanyarok is jöhetnek.

⁶ CHRONOWSKI Nóra: A sarkalatosság árnyalatai. Alkotmánybírósági döntés a közigazgatási felsőbíráskodás apropóján. *Közjogi Szemle*, 2017/1. 62.

MIFÉLE KÁR A CSALÁSI KÁR?

KATONA Sándor*

A klasszikus négy vagyron elleni bűncselekmény közül a csalás az, ahol a „kár” tényállási elem, a csalást kárt okozva követik el. A lopást és a sikkasztást elkövetési értékre, míg a hűtlen kezelést vagyoni hátrányt okozva. Természetesen ezek jogi fogalmak, az elkövetési érték pedig még speciálisan büntetőjogi is. A köznyelv használja a lopás „kárvallottja” kifejezést, sőt a biztosítási jog a lopást is „káreseménynek” tartja. Jelen tanulmány azokat a kérdéseket tartja szem előtt, amelyek az utóbbi években merültek fel a csalással kapcsolatban, főként a kárra fókuszálva. Kérdésként felvetődhet, hogy a büntetőjognak van-e saját kárfogalma, vagy minden további nélkül a civiljog kárfogalma alkalmazandó e körben is. A civiljog a kár három fajtáját (elemét) különbözteti meg: a tényleges vagyonsökkenést, (*damnum emergens*), az elmaradt hasznot (*lucrum cessans*) és a kár megtérítésével kapcsolatos kiadásokat, költségeket. Tényleges kár pl. egy elpusztult tárgy értéke, elmaradt haszon pl. a sérülés, betegség miatt kieső jövedelem.

A magyar jogtörténeti előzményeket szemlélve, e kérdést a Csemegi-kódex (1878. évi V. törvény) nyitva hagyta. A korabeli joggyakorlat teljes körű feldolgozására természetesen nem vállalkozhatok, de két eset bemutatása talán nem lesz érdektelen e helyütt:

„Vádlottnak azon cselekménye, mely szerint kedvezményes jeggyel utaztatott oly egyént, aki ilyen jegyre igényt nem tarthatott miután ez által magának jogtalan vagyron hasznot szerzett, az államvasútnak pedig kárt okozott: csalást képez.”
(1898. május 4. 10138/97.)¹

* Tanácselnök (Kúria).

¹ VAVRIK Béla (főszerk.): *Grill-féle döntvénytár. VIII. Büntetőjog és bünvádi eljárás*. Budapest, Grill Károly, 1905.

„Az az állítása a magánvádlónak, hogy a vádbeli cselekmény által okozott késedelem következtében ő az általa másokkal szemben elvállalt kötelezettségeknek meg nem felelhetett ennek folytán 500 forint kára származott, bírói figyelembe nem vétethetett és pedig annál kevésbé, mert a csalás tényálladási elemét képező kár alatt csak az a vagyoni hátrány értendő, mely a tettes célzatának megfelelően a ravasz fondorlattal való tévedésbe ejtés folytán származott.”²

Az első eset túlmutat a tényleges vagyonsökkenésen, hiszen az államvasút kárát a csalás bűncselekménye körében releváns kárnak tekinti. Óvatosságra int azonban a másik eset, amely szűkíteni igyekszik ezt a mezőt. Jogszabályi változás csupán az 1978. évi IV. törvény 1979. évi hatályba lépésekor történt, amely a kár fogalmát a tényleges vagyonsökkenésben határozta meg (korlátozta?). Véleményem szerint a büntetőjogi kár mutat néhány sajátosságot, akár lehet külön ‘büntetőjogi’ kárról beszélni, akár nem.

Ilyen jellegzetesség az, hogy a viszonylag könnyen megállapítható, ‘beárazható’ kárban gondolkodik. Mivel ehhez természetesen a tényleges vagyonsökkenés áll közelebb, az ez irányú szűkítés érthető. Nézetem szerint azonban ez nem valamiféle dogmatikai megfontolásból van így, egyszerűen szétfeszítené a büntető eljárást az elmaradt haszonra is kiterjedő nehéz és hosszadalmasabb bizonyítás. Ebből azonban az is következik, hogy a kereskedelmi szolgáltatások esetén, amelyeknél ugyanúgy adott a pontos ár, mint egy terméknel, indokolatlan lenne a büntetőjog háttérbe szorulása. Egy éttermi ebédnek éppúgy szabott ára van, mint egy kereskedelmi forgalomban kapható terméknek.

A másik sajátosságot abban látom, hogy a büntetőjogban a ténylegesség nagy szerepet játszik. Ugyancsak egyedi vonásnak tartom, hogy a büntetőjog e körben idegenkedik a hosszabb, főként jövőbeli időszak elemzésétől. Azt, hogy létrejött-e kár, egy adott időpontra – többnyire egy pillanatra – vetítve dönti el. De ezek bemutatása előtt a következő kérdéseket kívánom elemezni: 1) A szolgáltatások fizetési szándék nélküli igénybevétele károkozás-e, csalást valósít-e meg? 2) Hogyan tekint a jog azokra a szerződésekre, amelyeknél az egyik felet csalási szándék vezet? Ezzel szorosan összefüggő kérdés, hogy az elkövető kártérítési felelősségének mi az alapja.

² Grill-féle döntvénytár, 2260. eset.

1. A szolgáltatások fizetési szándék nélküli igénybevétele

A magyar joggyakorlatban régóta követett gyakorlat, hogy aki valamely szolgáltatást fizetési szándék nélkül vesz igénybe, az elköveti a csalás bűncselekményét. A legtipikusabbak az éttermi és szállodai szolgáltatások, jelentek is meg iránymutatónak szánt döntések (BJD 1323., 1370.). Kétségtelen hogy e döntések még nem az 1978. évi V. tv. alkalmazásával születtek, amely már a kárt tényleges vagyonsökkenésként definiálta. Ezt követően is hoztak azonban – közzé nem tett – olyan legfelsőbb bírósági döntést, amely az éttermi szolgáltatást fizetési szándék nélkül igénybe vett személy cselekményét csalásként értékelte a bírói gyakorlatra hivatkozással (Bfv.I.1317/2010/11.). E körben a Kúria szállodai szolgáltatással kapcsolatos és BH 2011. 127. szám alatt közét tett döntése váltott ki jogirodalmi ellenvéleményt.³

Az említett eseti döntés szerint csalásnak minősült azon elkövető cselekménye, aki a sértett szállodát fizetőképességét és készségét illetően megtévesztve vett igénybe szállodai szobát (12 694 forint) és minibárt (8 800 forint) (összesen 21 494 forint kár okozva). Deák Zoltán szerint a döntés téves: a szállodai szoba ellenértéke elmaradt haszonként értékelendő, és mint ilyen nem vonható a büntetőjogi kár fogalma alá, mivel az csak a tényleges vagyonsökkenés lehet. A minibár fogyasztását ő is csalási kárnak tartja, mint írja, az „nem vitásan a sértett vagyonban okozott értékcsökkenés (az aktív vagyon fogyása)”.

Deák a véleményét – többek között – azzal támasztja alá, hogy:

„a terhelt azzal, hogy igénybe vette a sértett által nyújtott szállodai szolgáltatást, *de jure* növelte (!) a sértett vagyonát, hiszen ezzel a sértett oldalán vagyoni értékű jog keletkezett követelésének érvényesítésére, [...] a terhelt pedig azzal, hogy a szolgáltatás ellenértékét nem fizette meg, a sértett vagyonában nem okozott értékcsökkenést, hiszen a követelés érvényesítését biztosító, vagyoni értékű jogot ez nem érinti, nem szünteti meg, e jog a sértett igénye az ellenszolgáltatásra továbbra is a sértett vagyonának részét képezi, lényegében a kötelmi viszony maga is vagyontárgyként szerepel a hitelező vagyonában. A meg nem fizetett szállásdíj éppen ezért a károsult oldalán nem vagyoni értékcsökkenésnek, hanem a jogosan várt vagyoni növekedés

³ DEÁK Zoltán: A kár büntetőjogi fogalmáról – megjegyzések egy eseti döntés margójára. *Magyar Jog*, 2012/5. 369–374.

elmaradásának, azaz elmaradt haszonnak (*lucrum cessans*) minősül, s mint ilyen kívül esik a kár büntetőjogi fogalmán.”

Függetlenül attól, hogy az alapkérdésben helyes-e a szerző álláspontja, ezt az indokolást mindenképpen tévesnek tartom. Érdemes rá kitérni, mert ez az érvelés a terhelti és védői érvelésekben is időnként vissza-visszaköszön. Elsőként az emelem ki, hogy Deák érvelésének helytállósága estén ez ugyanígy igaz lenne a nem vitásan tényleges vagyonsökkenésre, mint az elmaradt haszonra. Az autókereskedőnek, akitől kicsálnak egy gépkocsit, éppúgy a gépkocsija helyébe lépne a gépkocsi árának megtérítésére irányuló vagyoni jogi követelése, mint a szállodának. Akkor neki sincs kára? Nem nehéz belátni, hogy Deák elmélete alapján a végkövetkeztetés az lenne, hogy egyáltalán nem lehet kárt okozó bűncselekményt elkövetni! A sértettnek mindig keletkezik valamiféle megtérítési igénye a neki bűncselekménnyel, tehát szükségképpen jogellenesen és felróhatóan kárt okozó elkövetővel szemben, és ha ezt az igényt minden további nélkül teljes értékű vagyonelemként fogadnánk el, soha nem beszélhetnénk létrejött kárról.

Mi e jól hangzó elmélet buktatója? Véleményem szerint döntően az, hogy egy követelés csak valamiféle könyvelői, számviteli szemlélettel tekinthető azonosnak a ténylegesen meglevő vagyonnal („kintlevőség”). A valóságban azonban a követelés tényleges értékét igen nagy mértékben befolyásolja annak behajthatósága, tekintettel arra, hogy minden jövőbeli esemény bizonyos mértékben bizonytalan. Ezt a civiljog is értékeli, ellenkező esetben nem lennének követelésbehajtó cégek, és nem lennének jogosultak, akik hajlandók a követeléseket a névérték töredékéért is eladni.

Az a tétel, hogy a vagyon helyébe követelés lép, nem jelenti tehát azt, hogy azonos értékű követelés lép. Bűncselekmény elkövetése esetén tipikus esetben ez az érték erőteljesen közelít a nullához, a büntetőjog annak is tartja. Mit ér a gépkocsitolvajjal szembeni dologi kiadási vagy kártérítési igény? Tipikus esetben gyakorlatilag semmit. Mit ér a pénzügyi követelés azzal az adóssal szemben, akinek csalási cselekménye éppen az volt, hogy *visszafizetési szándék nélkül* vett fel kölcsönt? Ráadásul az a tipikus, hogy a pénzügyi követelést a fizetési képesség tekintetében is megtevesztik (hamis jövedelemigazolás stb.). Nyilván ez az egyik oka annak, hogy a gyakorlat a kár meghatározásakor az ilyen követeléseket egyszerűen nem veszi figyelembe.

Visszakanyarodva az eredeti kérdéshez, nevezetesen ahhoz, hogy szolgáltatás igénybevételel megvalósítható-e csalás, az új Büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény tiszta helyzetet teremtett, ugyanis a csalást szabályozó 373.

§ (7) bekezdése azt tartalmazza, hogy „e § alkalmazása szempontjából kárnak kell tekintetni az igénybe vett szolgáltatás meg nem fizetett ellenértékét is.” Azonban az ezt megelőző időszakra vonatkozóan felmerülhet a kérdés, hogy: értelmezéssel a korábbi jog alapján is el lehetett-e ide jutni, és ez esetben a bírói gyakorlat jogszabályba való ‘beemelődéséről’ beszélhetünk, vagy a korábbi gyakorlat eddig *contra legem* volt, és merőben új helyzet állt elő. Véleményem szerint hozhatók fel érvek amellett, hogy a korábbi gyakorlat a szolgáltatások meg nem fizetett ellenértékét helyesen vette tételes rendelkezés nélkül is egy tekintet alá a vagyonsökkenéssel.

Ilyen érv lehet, hogy a szolgáltatások tipikus esetben tartalmaznak vagyonelemet is, a becsapott szolgáltató tényleges vagyonsökkenést is szenved. Gondoljunk csak arra, hogy pl. az éttermi ebédet a csaló materiálisan elfogyasztja, ettől az *x* adag étel *x-1-re csökken* – ez nehezen vitathatóan tényleges vagyonsökkenés. Kétségtelen, hogy ennek az értéke nem azonos az ebéd kereskedelmi fogyasztói árával, de az ettől való eltekintés egyáltalán nem példátlan a vagyon elleni bűncselekmények körében. Utalok e körben arra, hogy igen régi és nem vitatott gyakorlat, hogy lopás esetén mindig a dolog kiskereskedelmi forgalmi értéke irányadó az érték meghatározásakor, akkor is, ha pl. a nagykereskedőtől vagy raktárból loptak stb. Nyilván nem várható el, hogy egy ilyen ügyben kimunkálják, hogy mennyi a leves önköltsége, és mennyi ezen a haszon, itt is irányadó a kereskedelmi ár. Kétségtelen, hogy szállodai szolgáltatásnál már igen kicsi ez a rész, de itt is van. Az elkövető közműveket vesz igénybe, ezáltal fogy a hideg és meleg víz, az áram stb., csökkentve ezzel a szálloda vagyonát.

Van aztán egy olyan rész is, amelyik valóban vitatott lehet: ezek a költségek. Sem szállodát, sem éttermet nem lehet ingyen üzemeltetni, nincs ingyen szolgáltatás. Az épületet vagy meg kell venni, vagy bérelni kell, a közműveket fizetni kell éppúgy, mint a személyzetet. Ugyanez irányadó az étteremre is. Kétségtelen, hogy ezek csalás esetén vagyonsökkenésként való figyelembe vétele vitatott lehet, valószínűleg nem is lenne helyes, döntően azért, mert az üzemeltetési költség kifizetése nem megtévesztés eredménye, de a költségek mégis mintegy ‘beépülnek’ a szolgáltatásba, a szolgáltatások ezeket a költségeket *immanensen* tartalmazzák! A bevétel egy része nem igazán ‘haszon’, mivel annak jelentős része csak a már korábbi vagyonsökkenés ellentételezése, a költségek megtérülése, és csak ezt meghaladóan haszon. A szolgáltatás meg nem fizetett ellenértéke és a vagyonsökkenés között itt is van kapcsolat, csak kevésbé szoros, nem annyira közvetlen.

Az előzőekben kifejtésre került, hogy a jog a bűncselekményt elkövetővel szemben keletkező követelést nem tartja olyannak, amely a kár bekövetkezését megkérdőjelezhetné, és ennek magyarázataként adódik az, hogy ez a követelés nem sokat – gyakorlatilag semmit nem – ér. Kérdés lehet azonban, hogy akkor is ez-e a helyzet, ha ezt a követelést valami biztosítja. Vitaindító cikk formájában jelentkezett is a közelmúltban egy olyan nézet, amely szerint ilyenkor nem beszélhetünk kárról, így a csalás bűncselekménye sem valósulhat meg.⁴ Nézzük, milyen esetet elemez a szerző, és milyen következtetésre jut!

A kiindulópont a csalás egyik gyakori esete, a pénzintézet sérelmére elkövetett csalás, amelynek lényege az, hogy az elkövető visszafizetési szándék nélkül vesz fel kölcsönt, ezzel a visszafizetési szándék tekintetében megtéveszti a pénzintézetet. A bírói gyakorlat az, hogy ilyenkor a kölcsön pénzintézet általi folyósításával a kár a teljes összegre bekövetkezik, így a csalás bűncselekménye befejezetté válik. A későbbi esetleges törlesztés már csak mint a kár teljes vagy részleges megtérítése jöhet szóba. Mivel itt kölcsönszerződést kötnek, előfordul, hogy a bank a követelés biztosítására jelzálogjogot köt ki. Horváth Péter álláspontja szerint ilyenkor nem beszélhetünk kárról, mivel a jelzálogból a bank kielégítheti magát, itt a bank követelésének valódi értéke van. Ő is felveti azt a már korábban ismertetett elméletet, hogy nem beszélhetünk kárról, ha a vagyonszőkenés helyébe azonos értékű követelés lép. Kétségkívül új elem, hogy ő ezt csak követelés valódi értéke, azaz biztosítékkal fedezett követelés esetére állítja.

A cikkekre ellenvéleményként Kéméndi Konrád kifejtette,⁵ hogy a biztosítékból való követeléskielégítés alapvetően bizonytalan, egyébként sem lehet a sértettet hosszadalmas végrehajtási eljárásra kényszeríteni, továbbá a sértett számára az esetlegesen jelentős értékkel bíró dolgok megszerzése sem pótolja az alapkövetelést. A szerző kifejti továbbá, hogy ellenkező felfogás esetén be kellene várni, amíg a kölcsön összegét vagy részben, vagy teljesen visszafizetik, vagy ez végleg lehetetlenné válik, és csak ezután lehetne a csalást megállapítani. Kéméndi tehát a bírói gyakorlatot tartja helyesnek.

Jómagam is ezt a véleményt osztom. A megtévesztésnek abban a körben kell fennállnia, hogy a kölcsön felvevője kötelemszerű magatartást akar-e tanúsítani, a kölcsönt vissza akarja-e fizetni. Mivel a pénzintézet ebben a téves feltevésben köti meg a szerződést, a kifizetett összeg kárként jelentkezik. Megtérítési kö-

⁴ HORVÁTH Péter: Nem csalás, csak ámitás? *Ügyészek Lapja*, 2015/1. 39–41.

⁵ KÉMÉNDI Konrád: Nem csalás, ámitás? De igen, csalás! Avagy ellenvélemény Horváth Péter cikkére. *Ügyészek Lapja*, 2015/3–4. 85–89.

vételés természetesen keletkezik, de ez nemhogy kizárná a bűncselekményt, hanem egyenesen a bűncselekmény következménye. Más a helyzet, mint a normál kölcsönszerződés esetén, az esetben ugyanis annak tudatában fizeti ki a sértett pénzügyintézet a kölcsön összegét, hogy azt a szerződés szerint visszafizetik, tehát a kölcsönvevő szándékát tekintve nem valótlan, hanem valós helyzetből kiindulva. Hangsúlyos érv lehet az is, hogy ha a behajtás nehézségi fokából indulnánk ki, akkor a tehetős ember fogalmilag nem is követhetne el csalást, különösen kisebb összegre nem, ugyanis az okozott kár összegét könnyedén, bármikor meg tudná fizetni, vagy azt tőle be lehetne hajtani.

A kérdés aktualitására csak egy példát hozok fel. A Kúria egy egészen új felülvizsgálati ügyében is arra hivatkozott a védő a terhelt felmentését kérve, hogy mivel a kölcsön fedezetére jelzálog volt bejegyezve, a bankot nem érte sérelem, a banknak viszont felróható, hogy öt éven keresztül meg sem próbálta érvényesíteni a követelését, így az elévült. Ezt az érvelést a Kúria nem osztotta, kifejtve, hogy mind az első-, mind a másodfokú bíróság az ítélkezési gyakorlatnak megfelelően állapította meg, hogy a kár ténylegesen akkor következett be, amikor a sértett pénzügyintézet a megtévesztés hatására a kölcsönt folyósította.⁶

Itt visszatérnék arra a korábbi megállapításra, hogy a büntetőjog megközelítése előtérbe helyezi a ténylegességet, és hajlamos eseményeket egy adott pillanatra vetítve megítélni és értékelni. Ennek szerintem jó példája az 1/2015. Büntető-polgári jogegységi határozatban kifejtett következő megállapítás:

„Amennyiben a hamis okirat alapján az ingatlan eredeti tulajdonosának tulajdonjogát a földhivatali nyilvántartásban törlik, az új tulajdonos tulajdonjogát pedig bejegyzik, az ingatlan eredeti tulajdonosa az ingatlan értéke erejéig károsodik (s ezzel a sérelmére megvalósult csalás bűncselekménye befejezetté válik), hiszen az ingatlan feletti rendelkezési jogát elveszti mindaddig, amíg a bejegyzés érvénytelenségére alapított törlési per eredményeként az eredeti ingatlan-nyilvántartási állapot helyreállítására sor nem kerül. Ennek eredményessége az okozott kár megtérüléseként értékelendő.”

⁶ KÚRIA 2017. május 3-án kelt Bfv.II.1178/2016/5. sz. végzése.

2. Csalási szándékkal megkötött szerződések

Érdekes kérdés, hogy a pénzintézetnek a kölcsönszerződés által megtévesztéssel felvett pénz visszafizetése iránti követelésének mi a jogalapja. A bírói gyakorlat lényegében ezt töretlenül szerződésen kívül okozott megtérítése iránti igényként kezelte és kezeli, a korábbi Polgári törvénykönyv (Ptk.) 339. §-t felhívva, aminek a hatályos Ptk. 6:519. § felel meg. Ezzel kapcsolatban kritika is megfogalmazódott – Bócz Endre, volt fővárosi főügyész visszaemlékezésében egyenesen „súlyosan szakszerűtlennek” tartja ezt a gyakorlatot. Véleménye szerint:

„a vádiratokban a kártérítés jogalapjaként szinte kivétel nélkül mindig a Polgári törvénykönyvnek a szerződésen kívüli károkozásról szóló rendelkezését volt szokás felhívni. Előző beosztásom folytán tudtam, hogy ez súlyosan szakszerűtlen, hiszen [...] a sikkasztó és csaló – minthogy a Polgári törvénykönyv a kötelmi jogban a nyilatkozati elvet érvényesíti – a Ptk.-nak a szerződésszegésre vonatkozó szabályai szerint felelős.”⁷

Ehhez lábjegyzetben még magyarázatot is fűz: „a csaló a szerződési akaratát illetően megtéveszti az áldozatot, de a szerződés a polgári jog szabályai szerint érvényesen létrejön, bár megtámadható lenne” (Ptk. XXI. fejezet) – a károkozás tehát szerződésszegés.

Mindenképpen lényeges kérdés, mintegy ‘előkérdés’, hogy a polgári jog miként értékeli ezeket a szerződéseket. Felvetődik, hogy a büntetőjogi vonatkozás miatt nem jogszabályba ütköző, és ezért semmis szerződéssel állunk-e szemben? Egy büntetőeljárás során született döntés erre látszik utalni: „ha a polgári jogi jogügylet során bűncselekmény valósul meg, a szerződés érvénytelenné válik, és a polgári jog szabályai ilyen esetben már háttérbe szorulnak” (BH2000. 6.). Az érvelés nyilvánvaló gyengéje, hogy a polgári jog nem ismer olyan semmisségi okot, hogy egy ‘jogügylet során’ bűncselekmény valósul meg, annál kevésbé sem, mert a semmisség mint az érvénytelenség egyik esete a jogügylet megkötésével, létrejövetelével kapcsolatos kérdés, továbbá itt nem a felek, hanem csupán az egyik fél magatartása törvénybe ütköző, a másik szerződő fél a sértett.

Nem tartom járható útnak a csaló és áldozata szerződésének a jó erkölcsbe ütköző volta miatti semmisségét sem. Kétségtelen, hogy a csaló magatartása

⁷ Bócz Endre: *Négy évtized az ügyészségen – pályám emlékezete*. Budapest, Pallas, 2010. 285.

jó erkölcsbe ütközik, de a sértetté nem, semmisséghez pedig a szerződésnek – azaz a két fél joghatás kiváltásra irányuló együttes akaratának – kell a jó erkölcsbe ütköznie. Ezért nem értek egyet a BH1998. 10. számú büntetőügyben kifejtettekkel, ami szerint „a jelen esetben a terhelt és a sértettek között létrejött megállapodás semmis volt, mivel a növekvő munkanélküliség idején munkahely ígéretével való pénzgyűjtés nyilvánvalóan a jó erkölcsbe ütközik.” A polgári ügyben hozott BH1996. 253. sz. alatti döntést tartom helyesnek, aminek rendelkező része szerint „a büntető ítéletben megállapított »csalás büntette« a szerződéssel kapcsolatban a tévedésbe ejtéssel, illetve a tévedésben tartásra utal, ami nem semmisségi, hanem megtámadási ok,” és kifejti, hogy „a büntetőbíróság ítéletében valóban tényként állapította meg, hogy az I. r. alperes már a szerződésmegkötésekor úgy döntött, hogy a kölcsönt nem fogja visszafizetni. Ebből azonban tévesen jutott a másodfokú bíróság arra a következtetésre, hogy ez az akarat hiba önmagában semmisséget eredményez.”

Kérdés azonban, hogy ezzel eldőlt-e, hogy milyen jogcímen lehet kártérítési igénnyel fellépni. Bócz – mint láttuk – nyilvánvalónak tartja, hogy szerződésszegéssel okozott kárról van szó. Én ezt ennyire nem látom tisztán, és talán az sem véletlen, hogy a gyakorlatban továbbra is szerződésen kívül okozott kárként kezelik. A helyzet összetett a büntetőjogi és civiljogi elemek együttes megléte, keveredése miatt: a kölcsönszerződés az akarat hiba ellenére érvényesen létrejött az elkövető és a sértett pénzügyi viszony között. A pénzügyi viszony civiljogilag kötelemszerű magatartást tanúsítva kiutalja a kölcsön összegét a büntetőjogilag elkövetőnek, civiljogilag szerződő félnek, aki azt átveszi, ezáltal mint elkövető realizálja a jogtalan hasznot – de mint kölcsönvevő ezzel szerintem nem követ el szerződésszegést. Szerződésszegést azzal követ el, ha nem fizeti a törlesztő részleteket, hiszen neki ez a kötelemszerű magatartása.

Amennyiben a törlesztő részleteket rendben fizeti, nehezen látom megindokolhatónak a szerződésszegésre alapított kártérítő felelősséget. Azt ugyanis nem tartom szerződésszegésnek, hogy a pénzügyi viszony kötelemszerű teljesítését átvette. Büntetőjogilag értékelve viszont a kiutalással a pénzügyi viszony mint sértett kára bekövetkezett, ezért szerződésen kívüli károkozásért a kártérítési igénynek van jogalapja. Ebben a megoldásban viszont furcsa, hogy szerződésen kívüli-nek nevezünk olyat, ami egy szerződéses kötelmi viszonyból azert legalábbis kapcsolatos. A klasszikus meghatározás ugyanis az, hogy a szerződésen kívüli károkozás esetén az eredetileg kötelmi viszonyban nem állók között jön létre – éppen a károkozás miatt – kötelmi kártérítési igény, ezért ezt a *deliktualis* igényt éppen a *kontraktualissal* állítják szembe.

Szerződéses jogviszonyban álló felek kapcsolatában történik tehát károkozás, és ekként keletkezik megtérítési igény, de ez bűncselekmény okozásával és nem a tipikus esettel, a szerződésszegéssel történik. Kérdés, hogy a kérdést megnyugtatóan megoldják-e a Ptk. 6:145. § vagy 6:146. § szabályai. A 6:145. § szerint a jogosult kártérítési igényét a kötelezettel szemben akkor is a szerződésszegéssel okozott károkért való felelősség szabályai szerint érvényesítheti, ha a kár a kötelezett szerződésen kívül okozott károkért való felelősségét is megalapozza. E szakasz alkalmazásával szemben felhozható, hogy a sokszor említett példában nem ugyanaz a magatartás alapozza meg a különböző kártérítési jogalapokat. E szakasz alkalmazási területe pedig a szerződésszegéssel (is) okozott kár. A 6:145. § a felelősség a teljesítés során okozott károkért címet viseli, és eszerint a jogosult a vagyonában, a szerződés teljesítése során a kötelezett által okozott kár megtérítését a szerződésszegéssel okozott károkért való felelősség szabályai szerint követelheti. Ennek alkalmazásával szemben az hozható fel, hogy a példabeli esetben az elkövető a kárt korántsem a teljesítés során okozta, a teljesítés a részletek fizetése lett volna.

A helyzet tehát nem egyértelmű, összetett jellegére tekintettel nem tartom kifogásolhatónak a jelenlegi gyakorlatot, amely az ilyen igényeket szerződésen kívüli kárként kezeli és ítéli meg. Sőt a jogi szaknyelv ezeket bűncselekménnyel okozott kárként nevesíti mint a szerződésen kívül okozott káron belüli csoportot. Ezt a terminológiát jogszabály is használja: az illetékről szóló 1990. évi XCIII. törvény 62. § (1) bekezdésének c) pontja a bűncselekményből származó kár megtérítése iránti igény esetén tárgyi illetékfeljegyzési jogot biztosít. A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény 54. §-a pedig a bűncselekmény sértettjét feljogosítja, hogy a vád tárgyává tett cselekmény következtében keletkezett polgári jogi igényét a büntetőeljárás során érvényesítse. Ezek a rendelkezések nyilvánvalóan az igény előterjesztését és elbírálását megkönnyítő rendelkezések, és ez is egy érv lehet amellett, hogy az igényt továbbra is deliktuális kártérítési igényként kezeljük.

A BECSÜLET, A JÓHÍRNÉV ÉS AZ EMBERI MÉLTÓSÁG FOGALMI ELHATÁROLÁSA A MAGYAR MAGÁNJOGBAN

KOLTAY András*

1997 farsangi szezonjában rendezték meg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem akkor alig másfél éve működő jogi karának első bálját, ahol elsőéves hallgatóként magától értetődően én is megjelentem. Kissé feszengve a rendezvény előkelő atmoszférájától, szorongatva a szokatlan viselet egyes, rosszindulatúbb darabjai által (úgy is, mint „spanyolöv”), megközelíteni sem mertem azon asztalt, ahol a rendezvényt megtisztelő jogásznagyságok foglaltak helyet. Az egyik napilap rövid riportja és a hozzá mellékelt fénykép máig őrzi saját házi archívumomban annak az asztalnak és annak az estének az emlékét: szintén szmokingban, de korántsem feszengve, mi több, széles mosollyal arcukon beszélget egymással Zlinszky János, a kar első dékánja, Sólyom László, az Alkotmánybíróság elnöke és Solt Pál, a Legfelsőbb Bíróság elnöke. Ma, amikor több mint két évtized elteltével a mindennapokban szinte természetből adottnak tekintjük a Pázmány jogi karának társadalmi beágyazottságát és a kart övező széleskörű megbecsülést, nehéz megértetni, hogy mit jelentett egy ilyen jókedvű asztaltársaság a jóformán még újszülött intézmény számára. A jogélet nagyjai sorban álltak ki mellette, és ez nagyban hozzájárult a kezdeti szervezési nehézségek áthidalásához, valamint az erős politikai ellenszél semlegesítéséhez. Nekem igen sokáig az az újságból kivágott fekete-fehér fénykép jelentette Solt Pált, hiszen mikor kerülne az egyszeri joghallgató ennél közelebb a Legfelsőbb Bíróság elnökéhez? Annál nagyobbnak tűnt később a váratlanul ért megtiszteltetés, amikor a Polgári jogi tanszéken munkatársakká válhattunk, még ha ez meglehetősen egyenlőtlen viszony volt is, és most már marad is:

* Egyetemi docens (PPKE JÁK).

A szerző köszöni Lábady Tamás, Navratyil Zoltán, Szomora Zsolt, Téglási András és Török Bernát szakértő megjegyzéseit és kritikáit, amelyeket a kézirat első változatához fűztek.

benne az Ünnepelet részéről az újabb generációknak nagyvonalúan és szívből jövően nyújtott, kedélyes támogatás, részemről pedig az iránta megnyilvánuló tisztelet és a jelenléte felett érzett öröm a meghatározó. Mindig jókat neveltünk a tanszék életéhez szükségszerűen hozzátartozó értekezleteken és más hivatalos alkalmakkor; akinek volt már része ilyesmiben, az tudja, mekkora teljesítmény ez, és mennyire meg kell becsülni e pillanatokat. Kívánok ezekből még jó sokat az Ünnepeletnek, és persze ezáltal önző módon magamnak is!

1. Bevezetés – az emberi méltóság alkotmányjogi fogalmáról

Az alább tisztelgő tanulmány egyes, a magánjogi személyiségi jogvédelemben alapvetőnek számító fogalom tartalmát keresi; nem, illetve csak érintőlegesen tér ki a kérdés büntetőjogi vonatkozásaira, ellenben nem kerülheti el azt, hogy kiindulópontja az emberi méltóság alkotmányjogi fogalma legyen.

Az ember létezése és méltósága mint maga az emberi egység elsősorban nem 'jog'; az emberi lényeg a jog számára tulajdonkeppen hozzáférhetetlen. A méltóság „az emberi élettel eleve együtt járó minőség, amely oszthatatlan és korlátozhatatlan, s ezért minden emberre nézve egyenlő.”¹ Definálni, valamennyi részelemét összefoglalni, lényegét megragadni a jog technikai értelemben nem tudja, védelmét ellenben a kimerítő meghatározás hiányában is biztosíthatja. Az emberi méltóság jogi értelemben, az Alkotmánybíróság (AB) korábbi értelmezésében a személyiségi jogok „anyajoga”.² Az emberi méltóság az AB értelmezésében nemcsak az általános személyiségi jog megfogalmazása, így valamennyi nevesített személyiségi jog forrása, hanem egyúttal valamennyi alkotmányos alapjog eredője is: „Az emberi méltóság minden tárgyi jog megalakításánál és alkalmazásánál a legfőbb alkotmányos vezérlő elv, az alkotmányos alapjogok, értékek és kötelezettségek rendszerének a tényleges alapja.”³

Az Alaptörvény II. cikke szerint „Az emberi méltóság sérthetetlen.” Ezzel a szöveg egyrészt megismétli az I. cikkben az emberi jogokkal kapcsolatban általában megfogalmazottakat, másrészt szóhasználatában megerősíti az emberi méltóság mint védett jog korábbi alkotmányos pozícióját, ahol az Alkotmány

¹ LÁBADY Tamás: Az emberi személy az új Polgári Törvénykönyvben. *Iustum Aequum Salutare*, 2015/3., 141.

² 8/1990. (IV. 23.) AB határozat, indokolás, III. pont.

³ 37/2011. (V. 10.) AB határozat, indokolás, III. 4. 2. 5. pont.

csak az élettől és a méltóságtól való „önkéntes megfosztás” tilalmát írta elő (54. § (1) bekezdés). A „sérthetetlenség” biztosan nem jelent „korlátozhatatlanságot”, sem a méltóság, sem más emberi jogok vonatkozásában. De akkor mit jelent? Varga Zs. András szerint a sérthetetlenségi parancs a méltóság transzcendens dimenziójában nyer értelmet, amennyiben a jog elismeri, hogy a méltóság a tételes jog számára érinthetetlen.⁴ Azaz a méltóságot a jog bizonyos esetekben korlátozhatja (az nem korlátozhatatlan alapjog), mások pedig önkényesen meg is sérthetik, de ez nem változtat a méltóság értékének jog vagy más ember általi elérhetetlenségén. Ugyanakkor az Alaptörvény I. cikke általában az alapvető jogokról szintúgy „sérthetetlenként” szól, hasonlóan a korábbi Alkotmány 8. § (1) bekezdéséhez. Mivel kizárható, hogy valamennyi emberi jog a méltóság szintjére emelhető, akár jogi, akár a transzcendens érték meglétét feltételező értelmezésben, elfogadható értelmezés az, ami szerint a „sérthetetlen emberi jogok” a maguk absztrakt megjelenésükben teljesek, de az állam által korlátozhatóvá válnak, amikor az alkotmányi szinten megjelenő absztrakció „testet ölt”, és tételes jogi normaként törvényekben bukkannak fel.⁵

Az emberi méltóság jelentése körüli polémia megújulhatott az Alaptörvény negyedik módosításakor, amelynek során, 2013 áprilisában a szólásszabadságot biztosító IX. cikk a következő új (4) bekezdéssel egészült ki: „(4) A véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat mások emberi méltóságának a megsértésére.” A kormány által kiadott ‘háttéranyag’ szerint a (4) bekezdés „az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlatát emeli alkotmányos szintre.”⁶ Ha ez valóban így van, akkor lényegében minden maradhat változatlan, az emberi méltóság alkotmányos értelemben általános személyiségi jog, amely azonban korlátozható, a megszokott szükségesség/arányosság teszt alapján. A IX. cikk (4) bekezdése szerinti sérthetetlen emberi méltóság feltehetően nem jelenti a méltóság mint anyajog teljes korlátozhatatlanságát. A IX. cikkben a véleményszabadság korlátjaként meghatározott méltóság a II. cikkben általános személyiségi jogként szereplő méltósághoz képest minden bizonnyal szűkebb tartalmú. Márpedig – mint látni fogjuk – annak, hogy a méltóság milyen tartalommal szerepel az Alaptörvényben, komoly következményei lehetnek a Polgári törvénykönyv (Ptk.) értelmezésére nézve is.

⁴ VARGA Zs. András: Méltóság és közösség. In: HALUSTYIK Anna – KLICSU László (szerk.): *Cooperatrici veritatis: Ünnepi kötet Tersztyánszkyné Vasadi Éva 80. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány, 2015. 179.

⁵ GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: 8. §. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja*. I. kötet. Budapest, Századvég, 2009. 404.

⁶ Háttéranyag az Alaptörvény negyedik módosításához, 17. <https://tinyurl.com/yb6aookx>

2. A becsület, a jóhírnév és az emberi méltóság fogalma a magánjogban

2.1. A régi Ptk. 75–76. §-ai

A régi Ptk. 75. § (1) bekezdése volt az „általános személyiségi jog” megfogalmazásának tekinthető: „A személyhez fűződő jogokat mindenki köteles tiszteletben tartani. E jogok a törvény védelme alatt állnak.” A joggyakorlat ebből a megfogalmazásból azt a következtetést vonta le, hogy az emberi személyiség vagy a jogi személyek létezésének azon, a magánjog védelmét érdemlő aspektusai, amelyek nem szoríthatók be egyetlen, a törvény későbbi szakaszaiban (76–83. §) nevesített személyiségi (személyhez fűződő) jog hatóköre alá sem, a 75. § mint általános személyiségi jog alapján kaphatnak védelmet.

Ilyen, nevesítetlen személyiségi joggá vált többek között a szülőnek gyermeke fejlődéséhez, felneveléséhez fűződő joga, amit a gyermek halála lehetetlenné tesz (BDT2001. 349), a hivatás gyakorlásához fűződő jog (BDT2008. 1757), az emlékekhez, azok ápolásához való jog (BDT2008. 1899), a teljes családban éléshez való jog (BDT2009. 2092), a magánélethez való jog (BH2001. 61), a peres eljárásban a jogorvoslati jog (BH2012. 90). Ugyanakkor, ha egy jogosultságnak a bíróság szerint nem volt meg az emberi személyiséghez való kellően szoros kapcsolódása, akkor nem volt személyhez fűződő jognak tekinthető, és így a Ptk. alapján nem lehetett a jogsértővel szemben igényt előterjeszteni (ilyen a tisztességes eljáráshoz való jog a BDT2015. 3337 szerint).

A régi Ptk. 76. §-a pedig mindössze néhány személyiségi jog felsorolását tartalmazta, azokat, amelyeket később a 77–83. §-okban a törvény külön nem említett:

„A személyhez fűződő jogok sérelmét jelenti különösen az egyenlő bánásmód követelményének megsértése, a lelkiismereti szabadság sérelme és a személyes szabadság jogellenes korlátozása, a testi épség, az egészség, valamint a becsület és az emberi méltóság megsértése.”

Ebből számunkra – az általános személyiségi joghoz való kapcsolódásai miatt – a becsület és az emberi méltóság joga fontos, amelyeket, mint látjuk, a törvénytörvény megfogalmazása összetartozó párként kezel („valamint a becsület és az emberi méltóság megsértése”). Ez az összetartozás azonban csak a kettő közötti szoros összefüggés tényére utal, a szöveg alapján azok semmikép-

pen nem tekinthetők egymás megfelelőinek, illetve egymástól elválaszthatatlan személyiségi jognak.

A legtöbb e tekintetben releváns bírói döntés azonban mégis csak így, azaz néhol egymás megfelelőiként, máshol pedig elválaszthatatlan – értsd: önmagában állva, külön-külön nem értelmezhető elemekből álló – párként értelmezte a becsület és az emberi méltóság jogait. Az emberi méltóság vonatkozásában – a becsülethez hasonlóan – az „indokolatlanul bántó”, „megalázó”, „sértő”, „lealázó” kifejezéseket ítélték jogsértőnek (BH1997. 578, BH2000. 293, BH2002. 352, EBH2011. 2408, BDT2006. 1466), vagy éppen megállapították, hogy „az alperes jogszerű eljárásával a felperes becsülete, emberi méltósága, illetve jó hírneve nem sérült” (BH2003. 108).

A Pécsi Ítéltábla BDT2010. 2191 sz. döntése azonban az ítéletek többségével szemben abból indult ki, hogy az emberi méltóság és a becsület joga nem azonos tartalmú, és egy olyan tényállás alapján (a sajtóban engedély nélkül közölt fényképek, amelyek roma gyermekeket összefüggésbe hoztak a Magyar Gárda tüntetésével) állapította meg az emberi méltóság megsértését, amely feltehetően nem valósította meg a becsülethez való jog megsértését. Szintén a Pécsi Ítéltábla állapította meg, hogy ha valakinek az arcképét egy meztelen női testhez montírozzák, és ezáltal azt a látszatot keltik, hogy a képen a felperes (egy iskolai tanárnő) látható, az a jóhírnévhez és a képmáshoz való jog megsértése mellett megvalósítja az emberi méltóság megsértését is (BDT2011. 2549). A bíróság ezen ügyekben az emberi méltóság sérelmét a megalázásban (a tanárnő esetében), illetve az emberek közötti egyenlőség tételének elutasításában (a roma gyermekek esetében) látta. A Fővárosi Ítéltábla (BDT2016. 3441) az emberi méltóság kategóriájába az emberhez méltó bánásmód iránti igényt, az egyén önbecsülésének jogi elismerését értette bele. Korábban, még 1997-ben a Legfelsőbb Bíróság pedig a nevetségessé tételben, a sajnálat érzésének felkeltésében látta a méltóság sérelmét (BH1997. 578). Az emberi méltóság magánjogi fogalma e döntések alapján tehát elválik a becsület jogától, és a megaláztatás tilalma, illetve az egyenlő emberi státus elismerésének (egymással szorosan összefüggő) részjogait fedezhetjük fel benne.

Egyes újabb döntések e megközelítéssel összeférően nyilatkoztak, amikor pl. megállapították, hogy „a bíróság eljárási szabálysértései [...] a fél [...] emberi méltósága megsértésének megállapítására csak akkor adnak alapot, ha az eljárási szabálysértést a fél személyiségének lényegét alkotó ismérvek miatt követte el” (EBH2007. 1598), a gyermek „amiatt, hogy az apja őt az édesanyja sérelmére elkövetett erőszakos közöszlélssel nemzette”, emberi méltósága megsértésének megállapítását nem kérheti (BH2009. 149), illetve, hogy „a fogvatartott emberi

méltóságát sérti, ha a büntetés-végrehajtási intézet a fogva tartás során nem biztosítja a minimális mozgásteret” (BH2016. 240).

Más bírói döntések ennél is tovább mentek az emberi méltóság önálló értelmezésében, és még az új Ptk. elfogadása előtt azonosították általános személyiségi jogként az emberi méltóságot, ami a régi Ptk. szövegére alapozva legalábbis kétséges eredménye a törvényértelmezésnek. A BDT2013. 2941 szerint „az emberi méltósághoz való jog olyan általános személyiségi jog, amelynek összetevői közé tartoznak pl. a személyiség szabad kibontakoztatásának joga, az önrendelkezési jog és a magánszférához való jog is”, míg a BDT2016. 3543 rögzíti, hogy „a magánlakás sérthetetlenségéhez való alapjog az emberi méltósághoz való általános személyiségi jognak az egyik alkotóeleme.”

A régi Ptk. 76. §-ában foglalt emberi méltóság így egymással versengő, eltérő értelmezéseket kapott a joggyakorlatban, hol (leggyakrabban) a becsülethez való jog elválaszthatatlan párjaként, hol önálló személyiségi jogként, hol pedig – az AB kilencvenes évekbeli többsége által vallottakhoz illeszkedően – általános személyiségi jogként szerepelt.

2.2. A becsület – jóhírnév – méltóság elhatárolása

A jóhírnévhez való jog a közmegegyezés szerint azon érdeket védi, hogy az adott személlyel kapcsolatban kialakult vagy kialakuló társadalmi megítélés valós tényeken alapuljon. Mivel a normaszöveg lényegében változatlan maradt az új Ptk.-ban is [régi Ptk. 78. §, új Ptk. 2:45. § (2) bekezdés], az új törvény hatására sem szükséges e megközelítésen módosítani. A jóhírnév megsértését megalapozza az, ha a valótlan tényállítás alkalmas az érintett személy hátrányos társadalmi megítélésének kiváltására (BH2010. 294). A jóhírnév védelme nem azt célozza, hogy a személyről a társadalomban alkotott kép megfeleljen a személy tényleges „értékének”, hanem azt, hogy ez a kép valós tényekből levont következtetések eredményeképpen álljon össze (de attól még lehet téves vagy helytelen). Talán nem tökéletes a példa, de legalább életszerű: amikor a társadalom egy része a „Viszkis Rablót” egyfajta népi hősnek tartotta, nem pedig a társadalomra veszélyes bűnözőnek, az a Ptk. szempontjából nem volt diszfunkciónak tekinthető, hiszen a törvény e tekintetben csak azt célozza, hogy a társadalom a valóságnak megfelelően értesüljön a Viszkis által elkövetett tettekről. Ugyanakkor persze a „társadalmi megítélés” csupán egy nehézkes jogi fikció; ‘a társadalomnak’ nincs véleménye semmiről, csak az egyes emberek-

nek van,⁷ amelyek aztán az azonos vagy legalábbis hasonló vélemények gazdái különböző csoportokba kényszerítik (azok csoportja, akik az utcára rohantak a magyar labdarúgó válogatott 2016. nyári sikereikor; azoké, akik belül boldogok voltak, de az ünneplés e módját túlzásnak érezték; és azoké, akik felháborodtak a közrend ilyen mértékű veszélyeztetésén – a kérdés megalapozott megítéléséhez mindannyiuknak szükségük van a valós tényekre). Ez a nehézkes jogi fikció mégiscsak szükséges, sőt elengedhetetlen a jóhírnév megfelelő értelmezéséhez és alkalmazásához; a jóhírnév megsértésének megállapítása ugyanis objektív alapon kell, hogy történjen, azaz a bírónak a mérlegelésekor a társadalomnak egy észszerűen gondolkodó, a tényekre kíváncsi, azok valódiságát elváró tagjára kell gondolnia, Ő lenne a magyar „*man on the Clapham omnibus*” vagy „*reasonable man*”.⁸ Amikor tehát azt kívánja a jog meggátolni, hogy az egyén társadalmi értékelésében megalapozatlanul – valótlan tényállítás útján – következze be romlás, akkor valójában nem a társadalom egészére figyel (erre nem is volna képes), hanem annak egy fiktív tagjára, aki a valóságban talán nem is létezik, de biztosan alapos számbeli kisebbségben van a többi, „*non-reasonable*”, vagy legalábbis „*not-so-reasonable*” polgártársához képest. Ennek megfelelően a jóhírnév sérelméhez nem szükséges, hogy ‘a társadalom’ legalább egy bizonyos részében ténylegesen is romoljon az érintett személy megítélése, ahhoz önmagában a valótlan és sérelmes tények közzététele elegendő.

Figyelemre méltó továbbá, hogy a jóhírnév-védelem tényállása a valótlan és sértő tényállítások közlését minősíti jogsértőnek, azaz a „csak” valótlan tényállítások nem korlátozhatók. Ebből a körülményből következik, hogy a személyiségi jog elnevezése méltán „jó hírnévhez”, és nem pusztán a „hírnévhez” való jog: mivel a valakiről állított valótlan, de az illetőre nézve nem sértő tényállítások nem valósítják meg a deliktumot, állítható, hogy a Ptk. egyfajta „jó” hírnevet véd, amennyiben csak a társadalmi megítélésre hátrányos következménnyel járó állításokat rendeli szankcionálni. Ebben az értelemben rokonítható a Btk.-beli rágalmazás tényállásával, ami abból indul ki, hogy a valós tényállítások is lehetnek rágalmazók, és a törvény csak indokolt esetben engedi a valóságbizonyítás lefolytatását (Btk. 226. § és 229. §), ezzel szintén az egyén „jó” hírnevét, azaz kedvező társadalmi megítélését védi. (Érdekes, hogy a két jogág logikája azonos célra irányul, de ezt szükségszerűen ellentétes utat bejárva tudja érvényre juttatni: a polgári jog nem tiltja önmagában a

⁷ Vö. a „népakarat” alkotmányjogi fikciójával, l. CSINK Lóránt – FRÖHLICH Johanna: Az alkotmányjogon innen. *Alkotmánybírószági Szemle*, 2011/1., 67.

⁸ *McQuire v. Western Morning News* [1903] 2 KB 100 (CA); *Hall v. Brooklands Auto-Racing Club* (1933) 1 KB 205; *Lewis v. Daily Telegraph* [1964] AC 234 (HL).

valótlan tényállítást, míg a büntetőjog nem engedi feltétel nélkül a valós tények közzétételét sem.) A gyakorlatban ennek a felismerésnek viszonylag csekély következménye van: a jóhírnév-védelemre irányuló eljárások értelemszerűen a valótlan és sértő állítások miatt indulnak, a büntetőeljárásban pedig a közügyek vitáját érintő ügyekben engedni szokták a valóság bizonyítását.

A becsülethez való jog tartalmának azonosítása ennél problémásabb. A régi Ptk. e jog esetében nem adott szövegében semmiféle kapaszkodót, így a helyes értelmezés megtalálása egészében a bírói gyakorlatra és a jogtudomány képviselőire maradt. A „becsület” mint elvont – nem jogi – jelenség az emberi személy olyan belső, immanens értékére vonatkozik, amelyet jogi eszközökkel megragadni képtelenség, és amely, mivel mibenléte szükségszerűen egyénenként eltérő, a jog általánosító, standardizáló, objektívizáló törekvéseinek szilárdan ellenáll. Ha a becsület sérelmét az érintett egyén szubjektív becsületessége alapján kellene megítélni (még ha sikerülne is közmegegyezésre jutni a „becsületesség” mibenlétével kapcsolatban, ami felettébb kétséges), akkor a jogalkalmazás a lehetetlenre vállalkozna, és szembemenne a személyiségi jogok uniformizálást előírányzó, azaz az egyén jogait vitathatatlan egyedisége és páratlansága ellenére is szükségszerűen általános mérce szerint védő megoldásaival. Székely László ezt így fogalmazta meg 1985-ben: „a jogi dogmatika esetenként kénytelen vélelmezni bizonyos értékek meglétét ott, ahol ezek tényleges meglétének és minőségének adekvát megítélésére lényegénél fogva képtelen.”⁹

A becsület tehát a magánjogban objektív kategória. A következetes bírói gyakorlat szerint a régi Ptk. alkalmazásában azon vélemények, értékítéletek minősültek becsületet sértőnek, amelyek „indokolatlanul bántók”, „megalázók”, „sértők”, „lealázók” voltak; az új Ptk. szövegében e fordulatok némelyike köszön vissza [új Ptk. 2:45. § (1) bekezdés]. Törő Károly szerint míg „a hírnév, a személy híre csupán alapja a személyiség társadalmi értékelésének, a »becsület« kifejezés viszont magát az értékelést, a személyiség értékének a meghatározását jelenti.”¹⁰ Törő, akinek személyiségvédelmi munkásságán jogászgenerációk nevelkedtek, a becsület földhözragadt, erkölcsi töltetétől jórészt megfosztott jogi fogalmát ‘visszahúzná’ annak emelkedettebb köznapi, morális megalapozású fogalmához, amikor a jogi becsületben a személyt érintő értékelést lát. Ebből egyenesen következik másik következtetése, amely szerint:

⁹ SZÉKELY László: A személyiségi jogok „érdem szerinti elosztásáról”. *Jogtudományi Közlöny*, 1985. május. 281.

¹⁰ TÖRŐ Károly: *Személyiségvédelem a polgári jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979. 417.

„a személyiség értékelésének a forrása a társadalmi elvárás és elismerés. Alapja a személy magatartása, tettei, cselekedetei, illetve az ezeket tükröző tények, az ezekre vonatkozó ismeretek, adatok. Az értékelés előnyös vagy hátrányos lehet a személyiségre, ezért beszélhetünk becsületről vagy a becsület hiányáról. [...] egészséges társadalomban a személyiség érvényesülésének az alapja a személyiség valódi társadalmi értéke, és az ennek megfelelő társadalmi értékelése, azaz becsülete.”¹¹

Törő szerint tehát míg a jóhírnév mint alanyi jog az egyénre vonatkozó tények valóságát igyekszik biztosítani, addig a becsület az ilyen tényeken alapuló – azaz megalapozott, az egyén valós értékének megfelelő – társadalmi értékelés. Petrik Ferenc ugyanígy, Törőhöz hasonlóan nyilatkozik a becsület jogi fogalmát illetően.¹² Görög Márta a becsület jogi fogalmában többféle árnyalatot felfedezve úgy fogalmaz, hogy bár a becsület „belső személyiségi érték”, a jogrendszer csak a „kiható jogot, értéket védheti”, így a becsületet „nem a szó szerinti értelmezése alapján kell értékelni”.¹³ Így folytatja: „a becsület a társadalmi megítélés, értékítélet terrénumába tartozik”, a becsület – a Törő és Petrik által kitaposott nyomvonalon haladva – „az érintett személyről a társadalomban kialakult értékítélet, a személy társadalmi megítélése”.¹⁴

Ezt a megközelítést valamelyest kiegészíteném, illetve tovább árnyalnám: megítélésem szerint a – fenti megjegyzésem szerint fiktív – „társadalmi értékítélet” vagy „társadalmi megítélés” nemigen lehet védendő tárgy a becsülethez való jognak. Az egyén számára kétségtelenül értékkel bíró (számára kedvező vagy csak elfogadható, mindenesetre mindig tovább rontható), rá vonatkozó társadalmi megítélés a becsülethez (és a jóhírnévhez) való jog védelme következtében maradhat olyan, amilyen állapotában a sérelmet szenvedett fél azt megóvásra méltónak találta. Más szóval: a becsülethez való jog védelmének fő célja az, hogy az egyénről alkotott „társadalmi kép” (értékítélet, megítélés stb.) ne „indokolatlanul bántó”, „megalázó”, „sértő”, „lealázó” vélemények nyomán formálódjon. Az új Ptk. egészen pontosan úgy fogalmaz, hogy „a

¹¹ Uo., 418.

¹² PETRIK Ferenc: *A személyiség jogi védelme. A sajtó-helyreigazítás*. Budapest, HVG–Orac, 2001. 87.

¹³ GÖRÖG Márta: A személyiség védelme a becsület és a jóhírnév vonatkozásában. In: CSEHI Zoltán – KOLTAY András – NAVRATYIL Zoltán (szerk.): *A személyiség és a média a polgári és a büntetőjogban*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 154.

¹⁴ Uo.

becsület megsértését jelenti különösen a más személy társadalmi megítélésének hátrányos befolyásolására alkalmas, kifejezésmódjában indokolatlanul bántó véleménynyilvánítás” [2:45. § (1) bekezdés].

A normaszövegből immáron egyértelművé is válik, amit Törő és Petrik még legfeljebb csak találgathatott a rendelkezésükre álló bírósági ítéletek vizsgálata alapján, hogy csak azon vélemények sérelmesek, amelyek alkalmasak „más személy társadalmi megítélésének hátrányos befolyásolására”. A jog az ilyen hátrányos befolyásolástól mentes társadalmi megítélés érdekében védi az egyént. Azaz nem magát a társadalmi megítélés korábbi állapotát védi, annak pontos felmérésére objektív okokból nem is vállalkozhat. Székely Lászlóval egyetértve állíthatjuk, hogy az egyén értékét, a valós érték és a tényleges értékelés közötti összhangot vagy diszkrepanciát jobbra szintén figyelmen kívül kell, hogy hagyja. Ezen túlmenően a jóhírnév jogánál tapasztaltakhoz hasonlóan a jog itt sem gátolhatja meg annak lehetőségét, hogy ‘a társadalom’ még *nem* megalázó, *nem* indokolatlanul bántó és *nem* sértő vélemények ismeretében is téves következtetésre jusson az egyén megítélését illetően.

A jóhírnévhez és a becsülethez való jog tárgya tehát jórészt azonos, és a valós tényeken, illetve a nem szélsőséges véleményeken alapuló értékítélet lehetőségét, de nem az ilyen értékítélet tényleges manifesztálódását védi. Ugyanakkor a becsülethez való jog ingoványosabb talajon áll, mint a jóhírnév védelme, ennek oka pedig a vélemények szubjektív jellegében keresendő. Világos, hogy mindkét jog szoros összefüggéseket mutat a szólásszabadság jogával, és leggyakrabban az utóbbi jog gyakorlása jár e személyiségi jogok sérelmével. Amíg a tényállítás valódisága elvben objektíve eldönthető kérdés, és a valóság bizonyítás tárgya lehet, addig a becsülethez való jogot sérteni képes vélemény fogalmilag szubjektív, ellenáll a bizonyításnak. Mint ilyen, a szólásszabadság általánosan elfogadott elvei szerint szélesebb körű védelmet érdemel, mint a (valótlan) tényállítás.¹⁵ A bíróságok tehát csak a „kifejezésmódjában indokolatlanul bántó”, nem pedig általában az érintettre nézve sértő véleményeket korlátozhatják.

A másik sajátosság, ami elválasztja a jóhírnév és a becsület védelmét, az az, hogy utóbbinak minden jogi standardizálás ellenére is megmaradt némi szubjektív jellege, ami a sérelmet szenvedett személy belső integritásával kapcsolatos jogi relevancia elismerésében tükröződik. Bár a „kifejezésmódjában indokolatlanul bántó” szófordulat óhatatlanul maga is egy objektív mérce alkalmazását teszi szükségessé (azaz a „bántalom” megléte nem az egyén érzékenysége, hanem a bíróság által alkalmazott általános mérce szerint ítélandó

¹⁵ Ld. pl. 36/1994. (VI. 24.) AB határozat.

meg), mégiscsak van valami köze az egyén azon lelki fájdmához, amit ő a szélsőséges vélemény nyomán érez. A becsülethez való jog új Ptk.-ba foglalt, de egyértelműen a korábbi bírói gyakorlaton alapuló legtipikusabb megsértése tehát Janus-arcú tényállás: a társadalmi értékítélet megalapozottságát és az egyén megalázásának, megbántásának elkerülését is célozza, és utóbbi vonatkozásában az emberi méltóság leszűkített értelmezéséhez kapcsolható.

2.3. Az új Polgári törvénykönyv születése és rendelkezései

Mindennek jelentősége az általános személyiségi jog vonatkozásában nem merült fel az új Ptk. elfogadásáig. Az új kódex ugyanis a közvélekedés szerint a régi Ptk. 75. § (1) bekezdésből kiolvasható általános személyiségi jog helyett az emberi méltóság anyajogát nevezte meg általános személyiségi jogként [új Ptk. 2:42. § (2) bekezdés]. Ha ez így van, akkor az emberi méltóság két Ptk. szerinti fogalma nem lehet azonos. A régi Ptk.-ra alapozott gyakorlat, amely szoros összefüggésben állónak tekintette a méltóság, a becsület és a jóhírnév jogait, az új kódex hatálya alatt nem tartható fenn.

Persze érdemes közelebbről is megvizsgálni, hogy milyen tartalommal és jelentéssel szerepel az emberi méltóság az új kódexben. A Kodifikációs Főbizottság 2001-ben közreadott koncepciója szerint:

„Az Alkotmánybíróság az általános személyiségi jogot az emberi méltósághoz való jogként fogalmazta meg, e jog tartalmát pedig »a személyiség szabad kibontakoztatásához való jogban«, az »általános cselekvési szabadságban«, a »magánszférához való jogban«, valamint az »önrendelkezés szabadságában« jelölte meg. Álláspontunk szerint az Alkotmánybíróságnak ez a gyakorlata a polgári jogban nehezen követhető. Az emberi méltóság a kodifikációban azért nem alkalmas kifejezés, mert e jognak a bírói gyakorlatban bevett, kialakult értelme van (a személyiség egy szeletének lealacsonyító megsértését jelzi).”¹⁶

A méltóság így a koncepció szerint a becsület és a jóhírnév jogát magába foglaló, azok körvonalain feltehetően valamelyest túlnyúló – bár a koncepció-

¹⁶ *Az új Ptk. Koncepciója.* A Kodifikációs Főbizottság 2001. november 8-i ülésén elfogadott formában szakmai vitára előterjesztette: Vékás Lajos egyetemi tanár, a Főbizottság elnöke.

ban ennek a túlnyúlásnak a mértékére vonatkozó utalás nélküli –, korlátozott hatókörű „anyajog” lett volna.¹⁷

A Főbizottság által 2006-ban közzétett első szövegjavaslat azonban egyáltalán nem tett említést az emberi méltóságról. Ennek oka abban volt keresendő, hogy:

„az emberi méltóság valójában valamennyi más nevesített és nem nevesített magánjogi személyiségi jog mögöttes forrása, »anyajoga«, s mint ilyen a 2:112. § (1) bekezdésben megfogalmazott generálklauzula mellett külön is deklarálva felesleges megkettőződést eredményezne. Ennek oka a Ptk. személyiségi generálklauzulájának létében keresendő, amely egy konkrét nevesített személyiségi joggá »fokozná le« az emberi méltósághoz való jogosultságot.”¹⁸

A Kormány által 2008-ban benyújtott törvényjavaslat ennek ellenére magába foglalta az emberi méltóságot, a régi Ptk. 75. §-nak szövegébe illesztve, inkább növelve, semmint tisztázva a jelentése körüli zavart. A törvényjavaslat szerint így: „A törvény védi az ember méltóságát, a személyhez fűződő jogokat. A személyhez fűződő jogokat mindenki köteles tiszteletben tartani” [2:74. § (1) bekezdés]. A törvényjavaslathoz fűzött indokolás szerint:

„a Javaslat a hatályos Ptk.-hoz hasonlóan annak kimondásából indul ki, hogy az ember méltósága, a személyhez fűződő jogok, a törvény védelme alatt állnak és e jogokat mindenki köteles tiszteletben tartani. Ez a rendelkezés olyan generálklauzula, amely alapján valamennyi személyhez fűződő jog, a nem nevesítettek is, védelem alatt áll.”¹⁹

Ugyanakkor maga a normaszövegre vonatkozó javaslat nem tisztázta az emberi méltóság és a személyhez fűződő jogok közötti kapcsolat mibenlétét, helyette egy kételemes felsorolás egy-egy elemévé tette őket, nem is utalva a köztük lévő viszonyra. Ennek nagy jelentősége nem lett, mert utóbb a törvényjavaslatból kikerült az emberi méltóság fogalma, hogy aztán az utolsó pillanatban

¹⁷ Uo.

¹⁸ *Polgári törvénykönyv, Javaslat.* Budapest, 2006. december 31.

¹⁹ *T/5949. számú törvényjavaslat a Polgári törvénykönyvről.* Előadó: Draskovics Tibor igazságügyi és rendészeti miniszter. Budapest, 2008. június.

visszakerüljön, ezúttal egy másik helyre. A végül elfogadott, kihirdetett, de hatályba soha nem lépett 2009-es Ptk. 2:75. §-a szerint: „A személyhez fűződő jogok védelme kiterjed az élet, az emberi méltóság, az egészség és a testi épség védelmére.”²⁰ E szöveg szerint a méltóság nem anyajog, hanem egy a nevesített személyiségi jogok közül, amelynek a becsülethez való korábbi kapcsolódásának fenntartása is bizonytalanná vált volna.

Ezt követően az új Ptk. valamennyi, 2011-es és 2012-es javaslata a végül elfogadott tartalommal szólt az emberi méltóságról. Az új Ptk. kihirdetett 2:42. §-a szerint:

„(1) Mindenkinek joga van ahhoz, hogy törvény és mások jogainak korlátai között személyiségét szabadon érvényesíthesse, és hogy abban őt senki ne gátolja.

(2) Az emberi méltóságot és az abból fakadó személyiségi jogokat mindenki köteles tiszteletben tartani. A személyiségi jogok e törvény védelme alatt állnak.”

A 2:42. § a Kodifikációs Főbizottság tagjai által szerkesztett és írt nagykommentár szerint:

„két elemből fogalmazza meg a személyiségi jogi generálklauzulát: egyik elemként a 20. század eleji magánjogi kodifikációs tervezetekből ismert, pontos és gördülékeny, a személyiségi jogok lényegét és rendeltetését kifejező általános szabályt fogad el; második elemként – lényegét tekintve – megismétli az 1959-es Ptk. indító szabályát.”²¹

Ez a két elem egyaránt az (1) bekezdésben található (személyiségét „szabadon érvényesíthesse” és „abban őt senki ne gátolja”). Ez lenne tehát maga a generálklauzula. Ugyanakkor a kommentárszöveg így folytatódik:

„A Ptk. a személyiség magánjogi védelmének középpontjába az emberi méltósághoz való jogot helyezi; ezt tekinti minden nevesített és nem nevesített személyiségi jog »anyajogának«.

²⁰ 2009. évi CXX. törvény a Polgári törvénykönyvről.

²¹ SZÉKELY László: Személyiségi jogok. In: VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*. 1. kötet. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 125.

Feloldja ezzel a [rég]i Ptk. megoldásából adódó ellentmondást is, amelyben a legáltalánosabb fogalom, az emberi méltóság joga csak egy példálózó felsorolásban említett nevesített személyiségi jogként jelent meg.”²²

Az új Ptk. tehát mintha ‘mindkét világot’ magába kívánná olvasztani: egyfelől – korszerűbb megfogalmazással, de – lényegében tovább élteti a régi Ptk. 75. §-át, másfelől át kívánja emelni az alkotmánybíróági gyakorlatban elsőként a 8/1990. (IV. 23.) AB határozatban megfogalmazott általános személyiségi jog-koncepciót, amelyet ott és akkor az AB az emberi méltóság (Alkotmányban szereplő) fogalmával azonosított. Erre az AB határozatra a nagykommentár kifejezetten utal is.²³ De ez a házasítás csak azon az áron lehetséges, hogy a 2:42. § két bekezdésének egymáshoz való viszonyát a törvény nem tisztázza; nem válik világossá, hogy ha az (1) bekezdésben előírt norma már maga a generálklauzula, amelynek nyomán a jövőben keletkező új személyiségi jogok vagy az emberi személyiség nevesítés nélkül is védelemre érdemes egyes aspektusai védelmet kaphatnak, akkor voltaképpen mi a szerepe a (2) bekezdésben szereplő emberi méltóságnak, túl azon a kétségekívül meglévő „reprezentatív” funkción, amelyet a valóban fontos és gyakran hivatkozott érték szerepeltetése a normában betölt,²⁴ illetve azon a szerencsés fejleményen, hogy így ezen érték becsülethez való hozzákötése a normaszöveg szintjén megszűnt.

Az új Ptk. elfogadását kísérő kommentárírási hullám egyéb, amúgy magas színvonalú eredményei nem visznek közelebb ezen ellentmondás feloldásához: az egyik szerint a generálklauzula nem az (1), hanem a (2) bekezdésben található, azaz az emberi méltóság védelme lenne az, de a két bekezdés viszonya ezen elemzésben sem kerül elő.²⁵ A másik szerint pedig az emberi méltóság az új Ptk.-ban a régihez képest szélesebb fogalmat takar, „közelít az alaptörvény

²² Uo.

²³ Uo., 126.

²⁴ Ahogyan Navratyil Zoltán fogalmaz: az emberi méltóság „megjelenése és attraktivitása, patetikussága sajátos nyelvi, erkölcsi – természetjogi – környezetet biztosít más személyiségi jogok mellett”. NAVRATYIL Zoltán: Az emberi méltóság magánjogi szerepe és a véleménynyilvánítás szabadsága. In: KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején* 3. Budapest, Wolters Kluwer, 2016. 230.

²⁵ FÉZER Tamás: Személyiségi jogok. In: OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja*. Budapest, Opten, 2014. 255.

fogalomhasználatához, de nem azonos azzal”²⁶ – a két bekezdés viszonya itt sem képezi elemzés tárgyát.

2. 4. A közéleti szereplők személyiségvédelmére vonatkozó különös szabály

Nem sokkal az új Ptk. elfogadása előtt tovább bonyolódott a helyzet, amikor a 2:44. §-ban szereplő, a közéleti szereplők személyiségvédelmének csökkentett jellegét rögzítő elv szövegét, amely eredeti formájában valóban csak a bírói gyakorlatot valamelyest törvényileg megtámogató alapvetés lett volna, egy módosító javaslat alaposan átírta. Ennek nyomán a norma eredetileg három feltételhez kötötte volna a közügyek szabad megvitatása érdekében a közéleti szereplők jogainak korlátozását: a korlátozás méltányolható közérdekből történjen, szükséges és arányos mértékű legyen, valamint ne sértse a közszereplő emberi méltóságát. A 7/2014. (III. 7.) AB határozat ezek közül az első feltételt megsemmisítette, így a rendelkezés végül a következő szöveggel lépett hatályba: „A közügyek szabad vitatását biztosító alapjogok gyakorlása a közéleti szereplő személyiségi jogainak védelmét szükséges és arányos mértékben, az emberi méltóság sérelme nélkül korlátozhatja.” A módosítást Vékás Lajos vitacikkben bírálta, kiemelve, hogy a szólás- és sajtószabadságot mint a közügyek megvitatását biztosító alapjogokat minden ember személyiségi jogainak védelménél „az emberi méltóság védelmével kell ütköztetni”, de az, hogy a szöveg a méltóságot sérthetetlené teszi, „több mint zavaró”, hiszen „bármely személyiségi jogsérelem sérti [...] az emberi méltóságot”.²⁷

Azaz, tehetjük hozzá, ha abból indulunk ki, hogy a 2:42. § (2) bekezdés szerint minden személyiségi jog az emberi méltóság jogából fakad, a 2:42. §-ban és a 2:44. §-ban pedig az „emberi méltóság” fogalom azonos jelentéssel szerepel, azaz bármely személyiségi jogsérelem egyúttal a méltóság sérelmét is jelenti (még ha arra nem is kell külön hivatkozni akkor, ha más, nevesített jog is felhívható), akkor a 2:44. §-ben foglalt szabály valójában úgy is olvasható, hogy „a szólásszabadság gyakorlása a közéleti szereplő személyiségi jogainak védelmét [...] *személyiségi jogai sérelme nélkül* korlátozhatja.” Ekkor további két értelmezési út nyílik: vagy elfogadjuk, hogy a közéleti szereplők személyi-

²⁶ PETRIK Ferenc: Személyiségi jogok. In: WELLMANN György (szerk.): *Polgári jog. Az új Ptk. magyarázata I/VI*. Budapest, HVG–Orac, 2013. 148.

²⁷ VÉKÁS Lajos: Bírálat és jobbító észrevételek az új Ptk. Törvényjavaslatához (a zárószavazás előtt). *Magyar Jog*, 2013/1., 4. Hasonlóan ld. SZÉKELY (2014) i. m. 135. és FÉZER i. m. 278.

ségi jogai nem korlátozhatók (holott egészen biztosan nem ez volt a jogalkotói szándék), vagy megpróbáljuk megmagyarázni, hogy a „sérelem” nem azonos a „korlátozással”, azaz lehetséges jogok sérelme nélkül azokat korlátozni [ha „sérelem” alatt az Alaptörvény-ellenes – azaz az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdésben foglaltak figyelmen kívül hagyása melletti – korlátozást értjük].

Létezik a 2:44. §-nak egy, a fentieknél elfogadhatóbb értelmezése, de ahhoz a kiindulópontot kell megváltoztatni, és elvetni azt, hogy az emberi méltóság a két érintett Ptk.-szakaszban azonos jelentéssel szerepel. Ezen felülemelkedve, ha a méltóság fogalmát a 2:44. § vonatkozásában a régi Ptk. hatálya alatt született bírósági döntésekhez közelítjük (azaz anyajog mivoltától távolítjuk), és abban egy, az emberi státus, minőség tiszteletét előíró, valamelyest a becsülethez kapcsolható, nevesített személyiségi jogot látunk, akkor a 2:44. § azt is jelentheti, hogy „a szólásszabadság gyakorlása a közéleti szereplő személyiségi jogainak védelmét [...] *emberi minősége tiszteletben tartása mellett* korlátozhatja.” Ebbéli törekvéseinket ezúttal megalapozhatja Törő, aki szerint „Minden ember és minden jogi személy köteles az emberi közösség minden egyes tagjának az emberi mivoltát elismerni, és emberi méltóságát tiszteletben tartani.”²⁸ Korábban pedig – a korban nem meglepő módon némi, a szövegre rakódott ideológiai máz kíséretében – arról ír, hogy „[a] mi társadalmunkban az egyetlen rang az emberi méltóság, amit minden ember számára biztosítani kell.”²⁹

Bár az AB-hoz címzett indítvány kizárólag a „méltányolható közérdekből” szövegrészt kifogásolta, a rendelkezések szoros tartalmi összefüggése miatt a 7/2014. (III. 7.) AB határozat a Ptk. 2:44. §-ának egészét vizsgálta alkotmányossági szempontból. Az emberi méltóság védelmével kapcsolatban a határozat megállapította, hogy az a véleménysszabadság korlátja lehet, de bármely sérelme „nem igazolhatja a szólásszabadság korlátozását. Ellenkező esetben a szólásszabadság tartalma kiüresedne. [...] Az emberi méltóság védelméhez való jog csak az emberi státusz jogi meghatározójaként korlátozhatatlan.”³⁰

Az alkotmányos probléma és az AB számára rendelkezésre álló nem túl széles mezsgye itt könnyedén azonosítható. Az Alaptörvény és a Ptk. kifejezetten védi az emberi méltóságot, előbbi – mint láttuk – kinyilvánítja annak sérthetetlenségét is (II. cikk). A szólásszabadság az emberi méltósághoz hasonlóan alapjog (IX. cikk), amely azonban nem korlátozhatatlan, de amelynek korlátozása – hasonlóan minden más alapjoghoz – csak szűk körben lehetséges

²⁸ Törő i. m. 420.

²⁹ Uo.

³⁰ 7/2014. (III. 7.) AB határozat, [43] bekezdés.

[Alaptörvény, I. cikk (3) bekezdés]. Az emberi méltóság és a szólásszabadság alkotmányos kollíziója önmagában még nem feloldhatatlan a jogalkalmazás számára, ütközésük nem új keletű probléma. A Ptk. 2:44. §-a ugyanakkor úgy kíván többletvédelmet nyújtani a szólásszabadság számára (a közügyek megvitatásának szélesebb körét biztosítva), hogy egyúttal – a szélesebb védelem egyik objektív korlátjaként – megtiltja az emberi méltóságot sértő vélemények közzétételét. Ennek megfelelően pedig, ahogy fent már korábban rögzítettük, két értelmezési lehetőség van: utóbbi rendelkezés vagy alkotmányellenes (mert ellehetetleníti a szólásszabadság gyakorlását, hiszen bármely, sérelmes vélemény szükségszerűen egyben az emberi méltóságot is sérti), vagy pedig az emberi méltóság védelmének a vizsgált rendelkezés alkalmazása tekintetében olyan alkotmányos értelmezést kell adni, amely útmutatásul szolgálhat a jogalkalmazás számára is.

Az Alkotmánybíróság ez utóbbi utat választotta, kifejezetten felhívva a figyelmet a bíróságok felelősségére az alkotmánykonform értelmezése tekintetében.³¹ A döntés leszögezi, hogy az „emberi méltóság korlátozhatatlan aspektusa csak az emberi státuszt alapjaiban tagadó véleménynyilvánítások egészen szűk körében jelenti a szólásszabadság abszolút határát.”³² A vélemények, értékítéletek – „főszabály szerint”³³ – nemcsak a büntető-, hanem a polgári jogi felelősségre vonásnak sem lehetnek az alapjai; e tekintetben a 2014-es határozat visszautal a 36/1994. (VI. 24.) AB határozatban felállított mérce egyik leglényegesebb elemére, a közszereplőkkel kapcsolatban megfogalmazott vélemények, értékítéletek teljes büntetlenségére. De, ellentétben az 1994-es döntéssel, a testület 2014-ben nem tekintette az értékítéleteket teljes egészében alkotmányosan védettnek, mert megítélése szerint az azok számára biztosított erőteljes védelem:

„nem jár az érintettek [a közszereplők] emberi méltósága, magánélete és jó hírneve védelmének [...] kiüresedésével. A közhatalmat gyakorló személyeket és a közszereplő politikusokat is megilleti a személyiségvédelem, ha az értékítélet a személyüket nem a közügyek vitatása körében, nem közéleti tevékenységükkel, hanem magán- vagy családi életükkel kapcsolatban érinti. Indokolt lehet a polgári jogi felelősségre

³¹ Uo. [60] bekezdés.

³² Uo. [60] bekezdés.

³³ Uo. [61] bekezdés.

vonás abban a szűk körben is, amikor a megfogalmazott vélemény az érintett személy emberi státuszának teljes, nyilvánvaló és súlyosan becsmérő tagadásaként már nem az új Ptk. 2:43. §-ában foglalt nevesített személyiségi jogokba, hanem a 2:42. §-ban foglalt emberi méltóság korlátozhatatlan aspektusába ütközik. A korábban kifejtettek figyelembevételével mellett továbbá a közéleti szereplők is igényelhetnek jogi védelmet a hamis tényállításokkal szemben.”³⁴

A határozat külön is kiemeli a közhatalom egyes gyakorlóit, pl. a bírókat, akik sajátos helyzetüknél fogva más közéleti szereplőkhöz képest – az általános személyiségvédelmi mércét el nem érő – többletvédelmet kaphatnak személyiségi jogaik számára.³⁵ Ezzel a testület választ ad arra a kérdésre is, hogy miként kell értelmezni alkotmányos szempontból az Alaptörvény IX. cikk (4) bekezdését, amely szerint „a véleménynyilvánítás szabadságának gyakorlása nem irányulhat mások emberi méltóságának megsértésére.” Az Alkotmánybíróság értelmezése alapján ez az alkotmánybeli szabály nem tekinthető a szólásszabadság abszolút korlátjának.

A határozat tehát megkísérel önálló értelmezést adni az emberi méltóság Ptk.-beli jogának; a döntésből e tekintetben az következik, hogy: (1) a közügyekre, közéleti szereplőkre vonatkozó vélemények, értékítéletek különleges védelmet élveznek, (2) amely azonban nem terjed ki a közéleti személyiségek magán- vagy családi életére vonatkozó értékítéletekre (ha azok nincsenek összefüggésben a közügyekkel), valamint (3) szintén nem terjed ki azon véleményekre, amelyek közügyek megvitatásával összefüggésben ugyan, de az érintett emberi státuszának teljes, nyilvánvaló és súlyosan becsmérő tagadását valósítják meg (emberi mivoltát vonják kétségbe, a közügyek megvitatásától elrugaskodva, emberi minőségében becsmérlik, gyalázzák).

Ez utóbbi esetben már nem is a Ptk. 2:45. §-ban foglalt becsülethez való jog sérül (annak megsértése lehetőségét a 2:44. § által a közügyekben megfogalmazott vélemények számára biztosított védelem a jövőbeni bírói gyakorlat értelmezésében, a legkevésbé védett közszereplők – politikusok, a közhatalom gyakorlói – vonatkozásában akár teljes egészében ki is zárhatná; erre egyértelműen utal a fent említett szövegrész, azaz a polgári jogi felelősség „főszabály szerinti” kizárása), hanem az emberi méltóság joga [Ptk. 2:42. § (2) bekezdés]. Azaz, az emberi

³⁴ Uo. [62] bekezdés.

³⁵ Uo. [61] bekezdés.

méltóságnak – ellentétben a polgári bíróságok korábbi, általánosan érvényesülő felfogásával – az alkotmánybíróági döntés értelmében létezik a becsülethez és a jóhírnévhez való jogon túli, sajátos és önállóan alkalmazható tartalma. Miközben az anyajog szükségszerűen magában foglalja a belőle fakadó jogok összességének tartalmát, azok összességénél önmaga több. A 2:44. § alkalmazásában a döntés indokolása azt illusztrálja, hogy lehetnek helyzetek, amelyekben a közügyek megvitatásakor, közszereplők vonatkozásában az alkotmányosan megnyesegtetett becsülethez való jog már nem képes követni a méltóság körében nyújtott védelem által még bejárható magaslatokat: ahol a becsülethez való jog véget ér, ott a méltóság által nyújtott védelem még tarthat.³⁶

3. Jogi személyek becsülete és méltósága?

A jogi személyek és más személyösszességek mind a rágalmozás, mind a becsületsértés bűncselekményének passzív alanyai lehetnek. A büntetőjogi értelemben vett „becsület” tehát nem csak a természetes személyeket illeti meg (ld. pl. BH1992. 154, BH1993. 139). Azaz, bár a Btk. kommentárja szerint a becsületsértés tényállásában erősebb a méltóságvédelmi elem, mint a társadalmi megbecsülés védelme,³⁷ ennek ellenére jogi személyek és más személyösszességek is élvezhetik a tényállás által személyhez fűződő jogaik számára nyújtott védelmet.

A polgári jogi joggyakorlat alapján jóhírneve jogi személynek, illetve más jogalanynak is lehet, így a közhatalmat gyakorló vagy közfeladatot ellátó szervezeteknek is (pl. BDT2008. 1860), de a becsület jogát a jogalkalmazás kizárólag a természetes személyekhez köti, és az emberi személyiség sajátosságaként azonosítja. A Ptk. 3:1. § (3) bekezdésében foglalt szabály („a jogi személy személyhez fűződő jogaira a személyiségi jogokra vonatkozó szabályokat kell alkalmazni, kivéve, ha a védelem jellegénél fogva csupán az embert illetheti meg”) tehát úgy értelmezendő, hogy míg a jóhírnév megilleti, addig a becsülethez való jog nem

³⁶ Navratyil is kiemeli a méltóság kétarcúságát az új Ptk.-ban, amelynek megfelelően egyfelől anyajog, másfelől önálló jogsértés tárgya is lehet. Ez álláspontja szerint összhangba hozhatná nem csupán a Ptk., hanem az Alaptörvény különféle méltóságfogalmait is. Ld. NAVRATYIL i. m. 231–232. Fontos körülmény még, hogy a 7/2014. (III. 7.) AB határozat mércéjét büntetőjogi kontextusban nem sokkal később a 13/2014. (IV. 18.) AB határozat megerősítette.

³⁷ SZOMORA Zsolt: Az emberi méltóság és egyes alapvető emberi jogok elleni bűncselekmények. In: KARSAI Krisztina (szerk.): *Kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz*. Budapest, CompLex, 2013. 473, 476. Hasonlóan ld. BELOVICS Ervin – MOLNÁR Gábor Miklós – SINKU Pál: *Büntetőjog II. Különös rész*. Budapest, HVG–Orac, 2013. 256, 261.

illeti meg a jogi személyeket. Ugyanakkor a Ptk. szövegéből ez az értelmezés nem következik minden kétséget kizáróan, e kérdésről a törvénykommentárok is hallgatnak, és felsőbbírási döntést sem igen találni, amely ebben általános érvénnyel állást foglalt volna.

Néhány kiragadott ítélet a Fővárosi Ítélőtábla gyakorlatából illusztrálja ezt a problémát: az egyik szerint „jogi személyeknél becsület megsértése nem is értelmezhető”,³⁸ a másik szerint ezzel összhangban „jogi személy becsülethez fűződő személyiségi jog megsértésének megállapítására irányuló igénye nem lehet alapos, mert a becsület csak természetes személyhez köthető személyiségi jog, így természetes személyhez kapcsolódóan értelmezhető”,³⁹ míg a harmadik nem osztotta azt a nézőpontot, „miszerint a jogi személyiség kizárja azt, hogy a jogi személy becsületsértés alanya legyen, miután a becsület a személy társadalmi megítélése és jogi személyeknek is lehet társadalmi megbecsültségük.”⁴⁰ A jogirodalom ugyanakkor jellemzően elutasítja a becsülethez való jog jogi személyek vonatkozásában történő elismerését,⁴¹ bár Törő már a múlt század hetvenes éveiben polemizált azon, hogy ez az elismerés esetleg mégis elképzelhető lenne.⁴²

A fentiekben az általam felvázolt magánjogi becsületfogalommal nem lenne egészen összeférhetetlen az, ha a jogi személyek becsülethez való jogát a joggyakorlat elismerné. Mert ugyan világos, hogy köznapi értelemben, az erkölcsi megalapozású fogalmat használva egy jogi személynek nem lehet „becsülete”, de a becsület jogi fogalma – korábbi érvelésem alapján – az érintettől hozott társadalmi értéktétele megalapozottságát és emellett megalázásának, megbántásának elkerülését is célozza, és a becsületfogalomban kétségkívül megmaradó morális töltet csak utóbbi vonatkozásában fedezhető fel, amely a jogi értelemben vett becsületet az emberi méltóság leszűkített értelmezéséhez kapcsolja. Ha úgy véljük, hogy jogi személyt nem lehet „megalázni” vagy „megbántani”, akkor ezzel együtt is elutasítható a jog jogi személyekre való kiterjesztése.

Az *Uj v. Hungary* ügyben az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) is szemet szúrt a magyar büntetőjog megközelítése,⁴³ amellyel jogi személyek vonatkozásában nem tartja elfogadhatatlannak a méltóságsértés megvalósulását

³⁸ FIT-H-PJ-2012-645. bírósági határozat.

³⁹ FIT-H-PJ-2015-88. bírósági határozat.

⁴⁰ FIT-H-PJ-2014-1049. bírósági határozat.

⁴¹ GÖRÖG i. m. 151.

⁴² TÖRÖ i. m. 353.

⁴³ No. 23954/10, 2011. július 19-i ítélet.

(amennyiben a becsületsértés jogi személyekkel szemben is elkövethető, és a becsület fogalmába a társadalmi megítélésen túl a méltóság is beletartozik). Az EJEB ezt a megközelítést elutasította:

„Különbség van azonban egy gazdasági társaság kereskedelmi jóhírnévhez fűződő érdeke, valamint az egyén – társadalmi státuszt érintő – jó hírneve között. Míg ez utóbbi hatással lehet a méltóságra, a Bíróság számára a kereskedelmi jó hírnévhez fűződő érdek nélkülözi ezt az erkölcsi dimenziót. A jelen kérelemben a kockán forgó, jó hírnévvel kapcsolatos érdek egy állami tulajdonban álló gazdasági társaság érdeke; ilyen módon ez kereskedelmi érdek, melynek az erkölcsi karakter szempontjából nincs relevanciája.”⁴⁴

Ez azonban semmiképpen nem jelenti azt, hogy a becsületsértés az EJEB szerint ne lehetne jogi személyekkel szemben elkövethető; a testület mindössze annak „hírnévszerű” értelmezésére helyezné a hangsúlyt, azaz a társadalmi értékítélet-alkotás folyamatát megzavaró vélemények elvi korlátozhatóságát a fenti *dictum* (amelyet a *Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete and Index.hu Zrt. v. Hungary* ügyben az EJEB utóbb megerősített)⁴⁵ nem veszélyezteti.

Itt érdemes egy pillanatra eltöprengeni az EJEB és a magyar polgári bíróságok megközelítésén. Amikor jogi személyről beszélünk, hajlamosak vagyunk megfeledezni róla, hogy az nem létezhet mögötte álló emberek (természetes személyek) nélkül. Még ha egy jogi személynek nincs is tagsága (pl. alapítvány), akkor is vannak olyan kezelői, akiket a jogi személlyel kapcsolatos negatív értékítélet sérthet. Ez a sérelem a jogi személyek egyes típusai szerint eltérő intenzitású lehet, illetve az adott típushoz tartozó jogi személyek tényleges működése, tevékenysége, méretei stb. szerint differenciálódhat. Ha egy kis családi kft.-t gyaláz valaki, az súlyosabb bántalmat okozhat tagjai számára, mint ha egy óriáscég kismérvényese olvas elmarasztaló kritikát a cég tevékenységével kapcsolatban. A fent hivatkozott MTE-ügy erre jó példa: a magyar joggyakorlat miatt a felperes jogi személy a magyar bíróságon jóhírnév megsértése miatt perelt, holott az általa vitatott, olvasói kommentekben írt vélemények közül a legdurvább mondat az volt, hogy: „Azért az ilyenek szarjanak sünt és költség az összes bevételüket anyjuk sírjára, amíg meg nem dögölnek.” Világos, hogy egy

⁴⁴ Uo. 22. bekezdés.

⁴⁵ No. 22947/13, 2016. február 2-i ítélet. 66. és 84. bekezdések.

kft.-nek nincs anyja, de az ügyvezetőnek, tulajdonosnak stb. van, és az is, hogy ez a mondat nem tényállítás, hanem vélemény, így sokkal inkább lehet alapja a becsülethez való jog, semmint a jóhírnév megsértésének. Ha a magyar polgári jog elismerné a jogi személyek becsülethez való jogát és az EJEB elfogadná, hogy egy ilyen szabály nem magát a jogi személyt (fiktív létezőt), hanem a mögötte álló embereket védi, akkor az MTE-ügy kimenetele is más lehetett volna (persze kissé túlteng a mondatban a feltételezés).

Összességében tehát, amennyiben a becsülethez való jogban erősebbnek tekintjük a hírnévvédelmi elemet, és/vagy a jogi személyek „megbántását” a mögötte álló emberek bántalmaként azonosítjuk, akkor ebből egyenesen következik e jog jogi személyek számára való biztosítása.

Azt azonban már végképp nem gondolhatja senki, hogy a magánjogi emberi méltóság megilleshet jogi személyeket is (miközben a büntetőjog ezt evidensen fogadja el, a méltóságot a becsület fogalma alá szubszumálva.) A polgári jogászok e szilárd meggyőződése rögtön felveti azt a problémát, hogy ha az emberi méltóság az új Ptk. értelmében anyajog, minden személyiségi jog eredője, akkor a logika szabályait betartva elkerülhetetlen, hogy a jogi személyeknek is legyen méltóságuk. Mert igaz ugyan, hogy a Ptk. 3:1. § aggályosan elkerüli a jogi személyekkel kapcsolatban a „személyiségi jog” kifejezés használatát, az azokat megillető személyhez fűződő jogok voltaképpen ugyanúgy az emberi méltóság jogából erednek; egyazon jognak nemigen lehetnek különböző – emberek és jogi személyek esetében eltérő – forrásai. Ha azonban a méltóság szűkebb értelmezését fogadjuk el (a megaláztatás tilalma, az emberi státus sértetlen elismerése), akkor nehezebb a méltóság jogi személyekre való kiterjesztése mellett érvelni; ugyanakkor az új Ptk. 2:42. § nem ezen megközelítés talaján áll, hanem általános generálklauzulaként tételezi a méltóságot, így legalábbis táptalajt ad azon érveknek, amelyek a méltóság jogi személyekre való kiterjesztése mellett hozhatók fel.

4. Néhány következtetés

A fentiekben kísérletet tettem arra, hogy a jóhírnév és a becsület magánjogi fogalmának pontos azonosításához megfelelő szempontokat gyűjtssek. A végére marad a kérdés, hogy miként azonosítható a magánjogi személyiségvédelemben fontos szerepet játszó „általános személyiségi jog”. Már csak a régi Ptk. 75. §-ához fűződő szoros kapcsolódás miatt sem tagadható, hogy az általános személyiségi jog az új Ptk. 2:42. § (1) bekezdésében szerepel. Ezen az sem vál-

toztat, hogy az Alaptörvény VI. cikkének szövege egy 2016-os Ptk.-módosítás következtében beszűremkedett a normaszövegbe, így most az (1) bekezdés a személyiség általános védelmén túl „különösen a magán- és családi élet, az otthon, a másokkal való – bármilyen módon, illetve eszközzel történő – kapcsolattartás és a jóhírnév tiszteletben tartásához való” jogot védi. E példálózó felsorolás zavaró és funkciótlan, hiszen e jogokat a Ptk. már egyébként is – legtöbbször jóval részletesebben kifejtve tartalmukat – védi.

Voltaképpen a 2:42. § (1) bekezdése már szükségtelenné teszi a 2:42. § (2) bekezdésbe foglalt emberi méltóság kiemelését, anyajogkénti meghatározását. A két bekezdés, ha nem is mond ellent egymásnak, nehezen értelmezhető viszonyban áll egymással.⁴⁶ Schultz Márton szerint a (2) bekezdés az (1) értelmezésének tekinthető, amely rámutat a személyiségi jogok emberi méltósággal való összefüggésére, de arra önálló normaként hivatkozni nem lehet.⁴⁷ A méltóság mint a jogok forrásának szerepeltetése a normaszövegben ezzel együtt is fontos, bár szimbolikus üzenetet hordoz, de elképzelhető, hogy szerencsésebb lett volna az Alaptörvényre hagyni ezen üzenet kifejeződését. Az emberi méltóság magánjogi anyajog-funkciója ugyanis nemcsak az (1) bekezdéshez fűződő tisztázatlan viszonya miatt problémás, hanem a jogi személyek személyhez fűződő jogai (fakadhatnak azok is az emberi méltóságból?, ha nem, akkor külön eredője van az emberek és a részvénytársaságok jóhírnév-védelmének?; ha igen, az utóbbit hol keressük?), a 2:44. §-ban szintén említett méltóságértelmezés nehézségei, illetve a magánjogi és alkotmányjogi anyajog-kategória differenciálásának problémája miatt is.

Tulajdonképpen az emberi méltóság a Ptk.-ban azt jelenti, amilyen jelentéssel a jogalkotó, illetve utóbb a jogalkalmazó felruházza. Az anyajog-jelleg mint mesterséges jogi konstrukció valójában a jogon kívül értelmezett méltósághoz nemigen kapcsolható részjogok (pl. üzleti titok, *know-how*) jogi méltóságfogalom alá szorítását sem zárja ki. Ellenben – bár a 2:42. § (2) bekezdése ezt most gátolja, – szükség lenne egy szűkebb értelmű emberiméltóság-fogalomra, amelynek elismeréséből az emberi státus elismerése, a mindenkivel szemben tanúsítandó emberi bánásmód kötelezettsége fakadna, és így önálló, nevesített személyiségi jogként szolgálna [a 2:44. § legalábbis megnyitotta a kaput egy efféle értelmezés felé is, lásd 7/2014. (III. 7.) AB határozat].⁴⁸

⁴⁶ Ezzel egyetértőleg ld. SCHULTZ Márton: Gondolatok a személyiségi jogok generálklauzulájáról és az emberi méltóságról. *Magyar Jog*, 2016/12., 689.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Hasonló következtetésre jut Navratyil is, ld. NAVRATYIL i. m. 244.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy miközben a két, igen nagy jelentőségű kodifikáció során az emberi méltóság fogalmának pontos tisztázása volt a cél, e szándékokra rácsafolva, az első szövegváltozatok módosításainak is köszönhetően, e jog tartalma bizonytalan maradt; mindez valójában nem érinti a Ptk.-beli általános személyiségi jog alkalmazhatóságát, így az emberi személyiség védelmében a bírói jogfejlesztés útjába ezen akadályok nem állhatnak.

GYILKOS SZÁNDÉK

KÓNYA István*

Tisztelt Elnök Úr!

Sokat élcelődtél velünk, büntető bírakkal, mondván: „Könnyű nektek, a kés pengéjének hosszát méricskélitek!” Természetesen tudtuk, hogy évődésedben éppen a bírótársi kollegialitás, az egy hivatásrendhez tartozás jóindulatú humora szólalt meg, de óhatatlanul egy olyan tényezőt tettél tréfád középpontjába, ami kétségtelenül fontos adalék lehet egy büntetőügyben annak eldöntéséhez, hogy az elkövető bűnös szándéka mire is irányult. Ha nem is éppen a kés pengéjének hosszáról szól ez a rövid értekezés, amely a születésnapod alkalmából köszöntésként és a tisztelet okán készült, de talán szemléltetni tudom, hogy a szándék büntető ítélezés során történő megállapítása nem problémamentes, mert a letisztultnak látszó dogmatika ellenére a gyakorlat olykor eltéved.

A törvényszék nyereségvágyból és bűncselekmény elhárítására idős koránál fogva korlátozottan képes személy sérelmére elkövetett emberölés büntette miatt 15 évi szabadságvesztésre és tíz évi közügyektől eltiltásra ítélte a cselekmény időpontjában 35 éves nő vádlottat a következő tényállás alapján. A munkanélküli, kétgyermekes, nehéz anyagi körülmények között élő vádlottat 83 éves nagyapja kéthetente 10-50 ezer forint körüli összegek juttatásával támogatta. A vádlottnak azonban ez nem volt elegendő, pénzszükében volt, ezért 2011. szeptember 23-én délelőtt felkereste nagyapját, hogy tőle ismét pénzt kérjen. A sértett ezúttal nem tudta a kérést teljesíteni, mert az ő pénze is fogytán volt.

A vádlott ezt nem vette tudomásul, követelődzött, és hogy célját elérje, kis-közepes erővel többször arcul ütötte az idős embert, majd egy övet dobott a nyakába, és azzal fojtogatni kezdte. A sértett nyakának szorongatását egészen addig folytatta, ameddig észlelte, hogy a sértett teste elernyed. Ekkor áldozatát

* Elnökhelyettes (Kúria).

elengedte, majd megkereste a sértett nyugdíjértesítőjét, és azzal a postára ment, hogy nagyapja nyugdíját felvegye. Innen egy másik postahivatalba küldték, de a pénzt ott sem fizették ki, mert a sértett meghatalmazását hiányolták. A vádlott ezt követően visszatért nagyapja lakásába, ahol meggyőződött arról, hogy nagyapja a fojtogatásnak megfelelő változatlan testhelyzetben, eszméletlen állapotban van. Őt sorsára hagyta, mentőt, orvost nem értesített. A lakásból 13 órakor eltávozott. A súlyos állapotban lévő sértettet felesége délután 4 óra körül találta meg, majd orvost hívott, aki a sértett kórházba szállítása iránt intézkedett.

A sértettnél a fojtogatás következtében a gégéhez közeli lágyrészben vérrögképződés alakult ki, vérkeringés-kiesés keletkezett, amely a bal oldali agyfélteke szöveti elhalásához, agytörzsi beékeléshez, agybénuláshoz vezetett. A sértett halála a szakszerű orvosi ellátás ellenére 2011. szeptember 29-én bekövetkezett. Halálát a nyak lágyrészeinek leszorításához társult nyaki verőérbelhártyasérülés, rögzösödés következményes kiterjedt bal agyféltekei elhalás okozta. Az ítélet ellen az ügyész súlyosításért, a vádlott és védő felmentésért, téves minősítés miatt és enyhítésért fellebbeztek.

Az ítéletábra a törvényszék döntését annyiban változtatta meg, hogy a bűncselekményt az elkövetéskor hatályos 1978. évi IV. törvény rendelkezése szerint nyereségvágyból elkövetett emberölés büntetnének minősítette, de a bűncselekmény elhárítására idős koránál fogva korlátozottan képes személy sérelmére elkövetést mint minősített esetet mellőzte arra figyelemmel, hogy ezt a minősítő körülményt az elkövetéskori Büntető törvénykönyv (Btk.) még nem rendelte büntetni. A kiszabott büntetést e változtatás mellett helybenhagyta.

A másodfokon felülbírált jogerős ügydöntő határozat ellen a terhelt védője nyújtott be felülvizsgálati indítványt, a bűncselekmény törvénysértő minősítésére hivatkozással, annak halált okozó testi sértés büntetteként történő minősítése, és enyhébb büntetés kiszabása érdekében, illetve másodsorban az ügydöntő határozat hatályon kívül helyezése, és az eljáró bíróságok új eljárásra utasítása érdekében. A rendkívüli perorvoslatban foglaltak szerint a terheltnek ölési szándéka nem volt, és vitatta, hogy a nyereségvágyból történő elkövetés megállapítható lenne. A Legfőbb Ügyészség a felülvizsgálati indítványt alaptalannak ítélte, és a megtámadott határozat hatályban tartását indítványozta. A legfőbb ügyészi indítvány úgy az ölési szándék, mint a nyereségvágyból elkövetés megállapítását törvényesnek, alaposnak tartotta. A Kúria a felülvizsgálati indítványt nyilvános ülésen bírálta el, és a törvényszék, valamint az ítéletábra ítéletét hatályában fenntartotta.

Az első- és másodfokú bíróság eshetőlegesen szándékkal elkövetett ölést állapítottak meg, s ezzel a Legfőbb Ügyészség is egyetértett. A szándéokra vont

következtetését a törvényszék azzal indokolta, hogy a 83 éves, megromlott egészségű, idős ember bántalmazása, majd övvel történő fojtogatása olyan cselekmények, amelynek módjából és a támadott testtájából bárki számára belátható, hogy ezzel a sértett halála okozható, de e lehetséges következmény iránt a vádlott közömbös volt. A halált okozó testi sértésre vonatkozó védői álláspontot – helyesen – cáfoló és az eshetőleges ölési szándékot a büntető jogszabályoknak megfelelőnek ítéelő legfőbb ügyészégi álláspont a következő volt:

„az indítványnak az ölési szándék hiányára vonatkozó érvelése szintén nem alapos. Abból a körülményből, hogy a terhelt a nadrágszíjjal a bántalmazást követően a nagyapját fojtogatta, eszméletlen állapotot idézett elő, olyan okfolyamatot indított el, amely a sértett halálához vezetett. A 83 éves sértett fojtogatása esetében halála előre látható volt, a terhelt ebbe belenyugodva cselekedett, ezért magatartásának a felülvizsgálati indítványban szorgalmazott halált okozó testi sértésként történő megállapítását kizárja a halálos eredmény bekövetkezésére vonatkozó előrelátás és belenyugvás.”

A Kúria felülvizsgálati végzésében a következők szerint foglalt állást:

„Azt, hogy a sértett nyakának leszorítása meddig tartott, az elsőfokú bíróság ítélete egyértelműen tartalmazta, ugyanis »mindaddig, amíg a sértett teste elernyed«, és ez nyilvánvalóan nem egy pillanatos cselekményt, hanem egy olyan folyamatos-ságot jelentett, amelynek következtében a fojtás nemcsak a nyakon eredményezett külsérelmi nyomokat, hanem » a nyakhoz tartozó mélyebben elhelyezkedő légyrészekben is zúzódásokat okozott«, és ezen zúzódás következtében »a belhártya falán olyan szakadás alakult ki«, amely a vérkeringés-kiesés következtében a » bal oldali agyfélteke szöveti elhalása alakult ki, agytörzsi beékelődést, azaz agybénulást eredményezett«.

Az ölési szándékra a cselekmény elkövetésekor fennállt tudattartalom alapján mind az első-, mind a másodfokú bíróság helyesen vont következtetést, ugyanis a halált okozó testi sértés esetén az elkövető szándéka kizárólag testi sérülés okozására terjed ki, a nyak övvel történő körkörös leszorítása viszont egyértelműen halálos eredmény előidézésére irányul. Jelen ügyben

a szóváltást követő tettlegesség, a sértett többszöri arculütése esetén kétségtelen, hogy a terhelt szándéka még testi sérülés okozására irányult, azonban azt követően a köztudomásúan létfontosságú szerv, a nyaki képletek övvel történő körkörös leszorítása, zsinegelése már az ölési cselekmény, és nem a testi sértés tipikus elkövetési módja. Az alapügyben eljáró bíróságok tévedtek a bűnösség formájának megállapításában, amikor a terhelt eshetőleges szándékára vontak következtetést. Kétségtelen, hogy a zsinegelés után még élő sértett állapota iránt a terhelt a lakásban, és azt követően is nagyfokú közömbösséget tulajdonított, azonban a tudati oldal tisztázásánál a cselekmény elkövetéskori, és nem az azt követő magatartás idején fennállott tudattartalomról kell kiindulni. Az elkövetés pedig jelen esetben a nyak leszorítása volt, és ekként a terhelt tisztában volt magatartásának következményeivel, és ezt kívánta is, ezért az ölési cselekményt egyenes szándékkal követte el, és ezen nem változtat az a körülmény sem, hogy a sértett nem nyomban a helyszínen, hanem napokkal később a kórházban halt bele az okozott sérüléseibe, ugyanis a terhelt indította el azt az okfolyamatot, amely elháríthatatlanul a halálos eredményhez vezetett.

Az irányadó tényállás alapján a terhelt szándéka nem csupán a halálos eredmény bekövetkezésére terjed ki, hanem célja a sértett nyugdíjának megszerzése volt, s az ölést ennek érdekében követte el. A célzatosság az egyenes szándékot feltételezi. A védő hivatkozása szerint a terhelt cselekménye nem közvetlenül vagyoni előny megszerzésére irányult, ezért vitatta a nyereségvágy megállapítását. A már hivatkozott 3/2013. BJE határozat II/2. pontja szerint az emberölés akkor minősül nyereségvágyból elkövetettnek, ha közvetlen anyagi előny megszerzésére irányul. Közömbös, hogy az elkövető által elérni kívánt vagy ténylegesen megszerzett vagyoni előny életszükséglet, káros szenvedély vagy erkölcsileg meg nem alapozott igény kielégítését szolgálja. Befejezettségéhez elegendő az ilyen indító ok megléte, és a sértett halálának megkövetkezése, de nem feltétel, hogy az elkövető az anyagi előnyt, a vagyoni hasznot ténylegesen megszerezze.

Az irányadó tényállás szerint a terhelt azért ment a sértetthez, hogy pénzt kérjen tőle, aki azonban ezt megtagadta, és emiatt szóváltás, tettelegesség alakult ki, amelynek során a terhelt a sértett nyakára tekert egy övet, és azt addig szorította, amíg a teste elernyed, ezt követően pedig megkereste a sértett nyugdíjertesítőjét, és azzal több postára is elment, hogy a nyugdíjat felvegye, amely azonban érvényes meghatalmazás hiányában nem vezetett eredményre. Ilyen tényállás alapján a közvetlen vagyoni előny, a nyugdíj megszerzésének szándéka még csak meg sem kérdőjelezhető, következésképpen a korábbi Btk. 166. § (2) bekezdés b) pontja szerinti minősítés minden tekintetben törvényes.”

A főügyészség egy másik, emberölés büntettének kísérlete miatt indult büntetőügyben az ítéletábra másodfokú jogerős határozata ellen nyújtott be felülvizsgálati indítványt a Be. 416. § (1) bekezdés b) pontjában megjelölt okból a terhelt terhére. A rendkívüli perorvoslat igénybevételére azért volt szükség, mert az első fokon eljáró bíróságnak a terheltet aljas indokból, a bűncselekmény elhárítására idős koránál fogva korlátozottan képes személy sérelmére elkövetett emberölés büntettének kísérlete miatt tíz évi fegyházra és tíz évi közügyektől eltiltásra ítélő döntését az ítéletábra másodfokon megváltoztatta, és a terhelt cselekményét személyi szabadság megsértése büntettének, és testi sértés vétségének minősítette, a szabadságvesztést pedig – a büntetés végrehajtásának két évi próbaidőre felfüggesztése mellett – egy évre enyhítette, a közügyektől eltiltást pedig mellőzte.

Az elsőfokú bíróság által megállapított tényállás a következő. A terhelt a kórház pszichiátriai osztályán, majd gazdasági főnővéreként dolgozott. A 74 éves sértett 2012. őszén tíz napot töltött a pszichiátrián. Felvételekor 241 160 forint készpénz volt nála, melyet a terhelt azzal vett át tőle, hogy az elhelyezi a kórház pénztárában, azonban azt saját céljaira fordította, majd amikor a sértett a kórházból gyógyultán távozott, a megőrzésre átadott pénzt nem kapta vissza. Többszöri kérésére a terhelt egy alkalommal 60 000 forintot visszafizetett, míg a többi visszaadására ígéretet tett azzal, hogy a többi pénzt bankba tette. A sértett 2012. október 1-jén még hiányzó 180 160 forintjának visszaszerzése érdekében ment a kórházba, ahol a terhelt – felettesének, a főnővér utasítására – a sértettet F épület pénztárába kellett volna, hogy kísérje. A terhelt – mert a pénzt visszafizetni nem tudta – a pénztár helyett egy másik – a betegek által nem használt – helyre kísérte a sértettet. Útközben gumikesztyűt húzott a ke-

zére, majd amikor liftbe szálltak, rátámadt a sértettre, és két kézzel fojtogatni kezdte. A sértett ellenállt, dulakodtak, miközben a terhelt orvosi gézből készült hurkot próbált a sértett nyakára tenni, miközben azt mondta neki, hogy „meg kell halnia”. A sértett folyamatosan kiáltozott segítségért. A lift ajtaja egyszer kinyílt, de az esetet észlelő két személy a terhelt egyenruháját látva először azt hitte, betegszállítás történik, ezért nem léptek közbe. A lift ismét elindult, és a vádlott tovább fojtogatta a sértettet, és a gézt ismét nyakára akarta hurkolni. A liftajtó azonban ismét kinyílt, és a sértett segélykiáltásaira az egyik észlelő személy beavatkozott, és a sértettet kezénél fogva próbálta a liftből kihúzni. A terhelt ellenben a sértettet visszatartotta. További személy fellépésére volt szükség, aki az előbbi beavatkozóval együtt sikeresen szabadította ki az idős asszonyt a terhelt kezei közül. Ennek hatására a terhelt – válaszatlanul hagyva a kívülállók kérdéseit – a gumikesztyűt és gézt eltéve, a helyszínről eltávozott. A sértett nyakának megragadása és megszorítása következtében vörös foltokat eredményező 8 napon belül gyógyuló sérüléseket szenvedett.

A főügyészi felülvizsgálati indítvány a cselekmény elsőfokú ítélettel egyező minősítésének megfelelő két okból is súlyosabban minősülő emberölés büntette kísérletének megállapítását, és annak megfelelő büntetés kiszabását indítványozta. Az indítvány szerint az ítéleti tényállásból kétséget kizáróan az a helyes következtetés vonható le, hogy a terhelt egyenes szándékkal meg akarta ölni a sértettet.

A Kúria a 2017. február 28-án megtartott nyilvános ülésen hozott ítéletével a felülvizsgálati indítványt alaposnak találta, ezért az ítélet tábla másodfokú ítéletét megváltoztatta, a terhelt cselekményét a Btk. 160. § (1) bekezdés, (2) bekezdés c) pontja szerint (aljas indokból elkövetett emberölés büntettének kísérlete) minősítette, és a terheltet nyolc évi börtönben végrehajtandó szabadságvesztésre és nyolc évi közügyektől eltiltásra ítélte.

Az ügyészi indítványnak helyt adó döntésében a Kúria kifejtette, hogy az ítélet tábla a tényállás alapján téves jogi álláspontot foglalt el, és határozatában teljességgel figyelmen kívül hagyta az élet- és testi épség fokozott büntetőjogi védelme tárgyában közzétett 3/2013. BJE határozatot, amely világos eligazítást ad azokról alanyi és tárgyi oldali ismérvekről, amelynek vizsgálatából következtetést lehet vonni a tettes elkövetéskori tudattartalmára. A konkrét esetben a tárgyi tényezők közül az ölési szándékra lehet következtetni, mert a terhelt az emberi testnek életfontosságú szervet tartalmazó testrészt támadta céltudatosan. A fej és a nyak ilyennek tekintendő.

A támadott testtájékot tekintve az elkövetési magatartás – fojtogatás – a támadott személy azonnali vagy rövid idő alatt bekövetkező, esetleg csak műtéti

úton elhárítható halálához vezetnek. Az elkövető kijelentéseiből az elkövetéskor fennállott szándékra akkor lehet következtetni, ha a magatartás annak megfelelő. Nem önmagában a kijelentések hangoztatásának mennyisége, hanem azok komolysága a következtetési alap. Jelen esetben ezek komolysága valós tartalma iránt kétség nem merülhetett fel, hiszen a terhelt kitartóan igyekezett hangoztatott szándékát valóra váltani, és magatartása csak azért nem lehetett eredményes (nem okozhatta a sértett halálát), mert a sértett hatékony ellenállása és kívülről álló személyek beavatkozása ezt megakadályozta. A másodfokú bíróság a cselekmény jogi minősítésekor azért hibázott, mert az említetteket nem vette figyelembe, és azt tartotta szem előtt, hogy a cselekmény ténylegesen csak könnyű sérüléseket okozott.

A Btk. 160. § (2) bekezdés k) pontja szerinti minősítő körülményt a Kúria azért nem állapította meg, mert a sértett 74 éves életkora ellenére erőteljesen, hatékonyan küzdött az őt megfojtani akaró terhelttel, és ez az elhárító magatartása közrehatott abban, hogy a terhelt a szándékát valóra váltani nem tudta. A Kúria álláspontja szerint

„a sértett életkora valóban megalapozná e minősítő körülmény alkalmazását, azonban mentális és fizikai állapota következtében jelentős mértékben hozzájárult a befejezettség elmaradásához, eredményesen védekezett, felismerve az élete ellen irányuló támadást folyamatosan segítségért kiáltozott, amelynek eredményeként az eseményeket másodszor is észlelő személyek segítségére siettek.”

Tehát a sértett idős kora ellenére képes volt a bűncselekmény elhárítására. Mindkét ügyben az elkövető szándékának megítélését illetően fordult elő tévedés, jogi hiba. Az emberölés elkövetési magatartásának befejezett, illetőleg megkísérelt magatartása mindkét esetben a fojtás volt. A Btk. 7. § szerint „szándékosan követte el a bűncselekményt, aki cselekményének következményeit kívánja, vagy e következményekbe belenyugszik.” Ez a definíció tartalmában megfelel az 1978. évi IV. törvény 13. §-ának.

A szándékosság törvényi meghatározása tömör, világos, dogmatikailag tiszta, jogirodalma kidolgozott, záróvizsgán vagy szakvizsgán a barátságos mentő kérdések között szerepel. Mégis – miként az említett esetek szemléltetik – az ítélkezési gyakorlatban eltéveszthető, és igen lényegesen befolyásolhatja az ügy érdemét. Erre figyelemmel a Kúria nem tartotta feleslegesnek, hogy mindkét ügyet kúriai döntésként (a *Bírósági Határozatokban*) közzétegye. Az első em-

lített ügy elvi tartalmát a *Kúriai Döntések* 2017/6. számában 173. szám alatt közölt határozat ekként tartalmazza:

„I. Egyenes szándékkal követi el az emberölés büntettét, aki a sértett nyakát egy övvel körkörösén leszorítva addig fojtogatja, amíg a sértett teste el nem ernyed.

A köztudomásúan életfontosságú szerv, a nyaki képletek övvel történő körkörös leszorítása, zsinegelése az ölés tipikus elkövetési módja, amelyből arra lehet következtetni, hogy a tettes a sértett halálának bekövetkezését kívánta, tehát egyenes szándékkal cselekedett. Ezen az sem változtat, ha a sértett halála nem nyomban a helyszínen, hanem néhány nap múlva a kórházban következik be, mert a terhelt cselekménye indította el azt az okfolyamatot, amely elháríthatatlanul vezetett a halálos eredményhez. [Btk. 7. §, 160. § (1) bek., (2) bek. b) pont]

II. Nyereségvágyból elkövettként minősül az emberölés büntette, ha a terhelt – miután a sértett megtagadta, hogy (újabb) pénzösszeget adjon neki – azért fojtja meg a sértettet, hogy a lakásából megszerzett nyugdíjertesítővel a postára menjen, és a sértett nyugdíját felvegye. [Btk. 160. § (1) bek., (2) bek. b) pont]”

A másodikként ismertetett ügy a *Kúriai Döntések* 2017/5. számában 143. szám alatt jelent meg a következő szöveggel:

„I. Az emberölés büntettének kísérletét aljas indokból, egyenes szándékkal követi el, aki azért, hogy a sértettől eltulajdonított pénzét visszaadni ne kelljen, a sértettet a kórház emeletei között fel-le közlekedő zárt felvonóban »Magának meg kell halnia!« kifejezés használata közben kitartóan fojtogatja, a fojtást gézből készített hurokkal a sértett nyakába dobásával is megkísérli, s cselekménye befejezését a sértett aktív ellenállása, valamint más személyek beavatkozása a sértett kiszabadításával akadályozzák meg. [Btk. 7. §, 160. § (1) bek. c) pont]

II. A 74 éves életkor ellenére sem indokolt az emberölés büntettének kísérletét a bűncselekmény elhárítására idős koránál vagy fogyatékosságánál fogva korlátozottan képes személy sérelmére elkövettként minősíteni, ha az ölési cselekmény

meghiúsításához – mások beavatkozása mellett – a sértett eredményes fizikai ellenállása jelentőséggel bírt.” [Btk. 10. §, 160. § (1) bek., (2) bek. k) pont; 3/2013. BJE határozat]

A felhozott esetekben az elkövetők egyenes szándékkal öltek, illetve kívántak ölni. Az nyilvánvalóan nem érdemel különösebb fejtegetést, hogy a másodikként említett ügyben téves volt a vád tárgyává tett magatartás személyi szabadság megsértése, illetve testi sértés vétségekénti minősítése, és az ölési szándék elvetése csupán azért, mert az okozott sérülések gyógytartama nyolc napon belüli volt, illetőleg a másodfokon eljáró bíróság – az elkövetés módját félretéve – nem tulajdonított jelentőséget a terhelt ölési szándékot hangoztató kijelentésének. A két eset kapcsán vizsgálódásom kizárólag az egyenes szándék és eshetőleges szándék megítélésének, illetőleg elhatárolásának helyességével függ össze.

A 3/2013. BJE határozat a II. pontban az emberölés minősített eseteinek körében azt a megállapítást teszi, hogy „az előre kitervelten, és az aljas célból elkövetett emberölés kivételével az emberölés valamennyi minősített esete véghezvihető eshetőleges szándékkal is.” A példák közül a befejezett ölést nyereségvágyból, míg a második esetben felhozott cselekményt aljas indokból kísérelték meg. A Kúria mindkettőt egyenes szándékból elkövetettnek találta. A kísérlettel kapcsolatban már a főügyészégi felülvizsgálati indítvány is ezt a helyes álláspontot tartalmazta. Az eshetőleges szándék, egyenes szándék eldöntése azonban egyik esetben sem a minősítő körülményekkel függött össze, hanem a tettesek elkövetéskori aktuális tudattartalmára, az alanyi és tárgyi tényezőkből vontak következtetést az eljáró bíróságok.

Mindkét cselekmény elkövetési magatartása fojtás, ami évezredek óta olyan cselekvést jelent, amely rendszerint az élet kioltására irányul. Ennek ellene szólhat természetesen, ha a fojtogatás komolytalan, vagy éppen színjátkozás során, vagy felismerhetően játékból történik, ha más alanyi vagy tárgyi ismérvből következtetve az ölési szándék világosan kizárható. A felhozott esetek egyike sem tartozik a kivételek körébe. Általános érvénnyel engedném mindenkori következtetés kiindulási alapjául, hogy a fojtás – az ellenkező bizonyításáig – egyenes ölési szándékot mutat, mert nem jelent mást, mint annak kívánását, hogy a fojtogatott haljon meg. A köznyelvben a megfojt, lelő, agyonüt, felkoncol kifejezések mind az élet elvételének különböző eseteit jelentik. Másként megfogalmazva, ha valaki ölési szándékkal fojt, az másként, mint egyenes szándékkal, nem cselekedhet. Mindkét eset ezt látszik igazolni, mert az eshetőleges szándéokra vont következtetések hibásnak bizonyultak.

Természetesen jól tudom, hogy az egyenes szándék, eshetőleges szándék közötti különbségtételnek általában a büntetés kiszabás körében van nem kardinális jelentősége, mert ameddig az eshetőleges szándék lehet enyhítő körülmény, addig az egyenes szándék nem súlyosító. Elgondolkoztatónak, illetve továbbgondolkodásra tartom érdemesnek a következő, tankönyvben, kommentárban és jogegységi határozatban szereplő megállapításokat.

„Az aljas indokból vagy célból elkövetett emberölésen az erkölcsileg elvetendő motívumból vagy célból megvalósított cselekményeket kell érteni. Az indok és a cél megkülönböztetése a szándék szempontjából releváns. Az aljas indokból elkövetés – a nyereségvágyból elkövetéshez hasonlóan – eshetőleges szándékkal is, az aljas célból elkövetés azonban csak egyenes szándékkal valósítható meg.”¹

„A motívum az a szükséglet, érzelem, vágy, ami az embert cselekvésre sarkallja (ami a »mi miatt« kérdésre ad választ). A cél pedig az, aminek az elérésére az ember cselekvésére törekszik. A motívum és a cél egyazon pszichés folyamat két oldala.

Ennek megértéséhez elegendő a nyereségvágy [pl. a Btk. 160. § (2) bekezdés b) pontjában szabályozott nyereségvágyból elkövetett emberölés] és a haszonszerzési cél [pl. csalás esetén (Btk. 373. §)] egymáshoz való viszonyára gondolunk.

Az általánosan elfogadott, hogy minden szándékos bűncselekményt valaminő motívum (motívumok) alapján és bizonyos cél érdekében követnek el. Más kérdés, hogy a szándékos deliktumok jelentős részének a megvalósulása és minősülése szempontjából közömbös, hogy az elkövetőt milyen motívumok és célok vezérelték. Így mind a motívum, mind a célzat csupán esetleges tényállási elem. A célzat egyébként a törvény által értékelt cél.

Valamikor a célzatot szándékfajtának tekintették. Valójában azonban lényeges különbség van a szándékosság és a célzat között. A szándékosság az objektív tényállási elemeket fogja át, így mindannak, amire a szándékosság vonatkozik, objektíve be

¹ BELOVICS Ervin – MOLNÁR Gábor Miklós – SINKU Pál: *Büntetőjog II. Különös rész.* Budapest, HVG-Orac, 2016.

kell következnie a befejezetté váláshoz. Ezzel szemben a célzat túlnyúlik a törvényi tényállás tárgyi oldalán, s a bűncselekmény teljes megvalósulásához a célzatnak nem kell realizálódnia.

Másfelől a célzat és a szándékosság között lényeges összefüggés is van. Így a célzatos bűncselekmények tényállásának a szerkezete rendszerint olyan, hogy fogalmilag is szándékos elkövetést, éspedig általában egyenes szándékot tételez fel.”²

„Az emberölés akkor minősül nyereségvágyból elkövetettnek, ha közvetlen anyagi előny megszerzésére irányul. A közvetett anyagi előny elérése érdekében végrehajtott ölés aljas indokból vagy célból elkövettként értékelhető. Közömbös, hogy az elkövető által elérni kívánt vagy ténylegesen megszerzett vagyoni előny életszükséglet, káros szenvedély vagy erkölcsileg meg nem alapozott igény kielégítését szolgálja.

A nyereségvágyból elkövetett emberölés esetén az elkövetés indoka és a célzat összefonódik. A nyereségvágy a célzatot és az indító okot is magában foglalja, így ez a cselekmény eshetőleges szándékkal is megvalósítható.”³

Az utóbbi idézetben foglaltakat vitathatónak tartom. A célzat a törvény által értékelt cél. Célzatos bűncselekmény csak egyenes szándékkal valósítható meg. Amennyiben a nyereségvágy a célzatot és az indítóokot is magában foglalja, úgy ez a cselekmény eshetőleges szándékkal nem, kizárólag egyenes szándékkal valósítható meg.

Aligha lehetne alaposan megvédeni azt az álláspontot, amely szerint a nyereségvágyból történő elkövetés esetén, ha azt indítóoknak tekintem, eshetőleges szándékkal elkövetett, ha pedig mint a törvényalkotó által értékelt célt állapítom meg, akkor egyenes szándékú elkövetés a helyes minősítés. A nyereségvágy ilyen megkettőzése dogmatikailag erőltetett, ugyanis az indítóok (motívum) és célzat egyazon pszichés folyamat két oldalát alkotják.

Álláspontom szerint a nyereségvágyból elkövetett emberölés csak egyenes szándékból történhet, s nem tartanám feleslegesnek a jogegységi határozat idézett szövegének újragondolását. Az előre kiterveltség, az aljas célból elkövetés mellett tehát helytállónak tartanám a nyereségvágyból, de az aljas indokból

² BELOVICS Ervin – NAGY Ferenc – TÓTH Mihály: *Büntetőjog I.* Budapest, HVG-Orac, 2014.

³ 3/2013. BJE határozat, II/2. pont.

való elkövetést is úgy kezelni, mint amely esetek csak egyenes szándékkal valósíthatók meg.

A közelmúltban befejezett ügyek egyikében a terheltet első fokon különös kegyetlenséggel, védekezésre képtelen személy sérelmére elkövetett emberölés büntette miatt 16 évi fegyházra és tíz évi közügyektől eltiltásra ítélték. A tényállás lényege szerint a terhelt volt barátnőjét féltékenységtől motiváltan agyonverte. Az ittas állapota miatt ellenállás kifejtésére nem képes sértett nőt legalább két órán keresztül testszerte ütlegelte, annak legalább 36 erőbehatással mintegy 70 sérülést okozott. A sértett néhány órán belül vérbelehelés, vérzéses sokk, valamint légzési és keringési elégtelenség következtében meghalt. A másodfokon eljáró ítélőtábla a különös kegyetlenséggel elkövetés minősítő körülményt mellőzte, és a büntetést 14 évre enyhítette. A védő a Be. 416. § (1) bekezdés b) pontjában megjelölt okból, törvénysértő minősítés miatt törvénysértő büntetés kiszabására hivatkozva, a bűncselekménynek halált okozó testi sértésként minősítése, és lényegesen enyhébb büntetés kiszabása érdekében felülvizsgálati indítványt nyújtott be.

A Kúria felülvizsgálati határozatával a megtámadott határozatokat hatályában fenntartotta. A végzés indokolásában kifejtette, hogy tévedett a másodfokú bíróság, amikor a különös kegyetlenséget a minősítő körülmények közül mellőzte. Az elsőfokú bíróságnak a különös kegyetlenség szerinti minősítéssel kapcsolatos jogi indokolása hibátlan volt, az mindenben megfelelt a dogmatika szabályának, az állandó ítélkezési gyakorlatnak és a Kúria 3/2013. BJE határozatának.

A Kúria ezzel kapcsolatban rámutatott:

„A másodfokú bíróság számára is irányadó tényállás szerint a bántalmazás során a sértett fogai a fogmederből kitörttek, a sértett a hajas fejbőr és halántékizom bevérzését, az állkapocs kificamodását, az agykamrák, a nyaki képletek bevérzését, a szegycsont törését, a test bántalmazott területei nagy részének intenzív bevérzését, és mintegy 70 pontban felsorolt sérüléseket szenvedett el, ehhez képest nem értelmezhető a másodfokú bíróság azon megállapítása, miszerint »arra, hogy a sértettnek volt-e fájdalomérzete, nem merült fel adat,« ugyanis a feltűnően brutális bántalmazás szempontjából ennek amúgy sem volt jelentősége, következésképpen az a megállapítás is érdektelen, hogy a sértett súlyos alkoholos állapota miatt kábult állapotban volt.

E minősítés ugyanis nem csupán akkor állapítható meg, ha az elkövető az öléskor az élet kioltásával rendszerint együtt jár, azt lényegesen meghaladó testi, lelki gyötrelmet okoz, hanem akkor is, ha a cselekmény emberi mivoltából kivetkőzve, feltűnő brutalitással, a sértett emberi méltóságának megalázásával követi el. Következtes az ítélkezési gyakorlata abban, hogy a sértett eszköz nélküli, pusztá kézzel történő agyonverése megalapozza a különös kegyetlenséget.”

A bírósági szakba eljutott emberölés büntette miatt indult büntetőügyek jelentős tárgyi súlyúak, de ettől még nem feltétlenül tartoznak a bonyolultabb ügyek közé. Sőt munkaigényesség szempontjából elmaradhatnak a sokszor összetett, nagy terjedelmű gazdasági vagy vagyoni elleni bűncselekmények, úgyszintén a szervezett bűnözéssel összefüggő más bonyolult ténybeli jogi megítélésű ügyek, vagy éppen korrupciós bűncselekmények elbírálásával rendszerint együtt járó megterheléstől.

Az emberölés büntette miatt indult ügyeket azonban a társadalom mindig fokozott figyelemmel kíséri. A bírói munka mindennapi igényességének követelményét ezekben az ügyekben annak a szem előtt tartásával kell szolgálni, hogy a megalapozatlansághoz vezető szakszerűtlenség, felületesség, eljárási szabálysértések, anyagi jogi alulértékelések nemcsak a konkrét ügy halálát, de a bírói tekintély erodálását is eredményezheti.

Az egyenes szándék helyett eshetőleges szándékot megállapítani ugyan hiba, de nem jelentős, mert az ügy érdemét nem érinti, olyan nüansz, amely a büntetés kiszabás körében jut értékelésre, de kirívó aránytalansághoz, törvénysértéshez nem vezethet. Az aljas indokból elkövetett emberölés büntettét személyi szabadság megsértésének és könnyű testi sértésnek minősíteni már súlyos tévedés, ami jogi szakvizsgán az írásbeli feladat elégtelen kalkulusát vonhatja maga után, s gátját képezheti akár a vizsga folytatásának is. A különös kegyetlenséggel elkövetett emberölés büntettét az életfogytig tartó szabadságvesztéssel is sújtható minősített esetté emelő körülményt elnézni csak az ügyből ordító tények érthetetlen figyelmen kívül hagyásával követhető el.

Az emberi élet a büntetőjog által oltalmazott jogtárgyak legfontosabbika. Ezért az élet elleni bűncselekmények bíróság általi elbírálása a büntető ítélkezés legfontosabb területe, ahol az elkövethető hibák hatása a konkrét ügy károsodásán túl a közvéleményben üvöltő visszhangot keltve képes aláásni az igazságszolgáltatás amúgy is megtépázott tekintélyét.

Tisztelt Solt Pál Elnök Úr!

A születésnapod tiszteletére készülő kötetbe szánt írást a megszólításoddal kezdtem. Hadd fejezzem be ugyanazzal!

Igazad volt, amikor azt mondtad, hogy „mérciskéljük a kés pengéjének hosszát.” Hozzáteszem, és elvégzünk a bizonyítás során sok egyéb aprólékos, akár heroikus munkát is, de tesszük ezt azért, mert amit ezekben az ügyekben fel kell tárni, az valójában legtöbbször rejtve marad, mert az nem más, mint az elkövető szándéka, amelyhez a fejébe kellene látni, mégpedig a múltba visszatekintve. Abba a fejbe, amelyben valamikor sötét gondolatok kergették egymást, és tetten kellene érni azt az egyet, amelyik a kezét cselekvésre indította. Őszinte beismerés híján ehhez a bűncselekmény úgynevezett tárgyi oldala, a külvilágban észlelhető jelenségek, tények, tárgyak árulkodó vagy csupán aprólékos vizsgálódással feltárható nyomai adhatnak következtetési alapot. A bevégzett elbírálendő tett múltbéli szándékát a cselekmény elhagyott darabjaiból kell rekonstruálni. olyan munka ez, mintha egy összezúzott katedrálüveg apró szemcséiből kellene egy képet összerakni. Úgy vélem ezért, hogy a sokat emlegetett „mérciskélés” nem felesleges, különösen, ha komolyan vesszük a törvény parancsát, amely szerint „a bizonyítás során a tényállás alapos és hiánytalan, a valóság megfelelő tisztázására kell törekedni.” Ez ugyanis nem más, mint az igazság megtalálásának követelménye.

ELLENÉRDEKŰ FELEK ELJÁRÁSI JOGAI VÁLASZTÁSI ÜGYEKBEN

KOVÁCS András György*

Az Alaptörvény rendelkezései folytán a Legfelsőbb Bíróság elnevezése Kúriára változott. Ezen túlmenően a 2011. évi CLXI. törvény a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról (Bszi.) új feladatokat is adott a legfelső bírói fórumnak, amelyek közül a legújszerűbb a joggyakorlat elemzés feladata. A Kúria a 2018-as választásokra készülve igyekszik joggyakorlat-elemzéssel megalapozni a választási ügyek egységes gyakorlatát. Ennek egyik vitás kérdésével, a választási eljárásokban megjelenő ellenérdekű felek eljárási jogaival foglalkozik a jelen tanulmány, amely a Kúria választási joggyakorlat-elemző csoport háttéranyagként is szolgál. Az ellenérdekű felek eljárási jogaival összefüggő kérdéseket a 2018. január 1-jét követő közigazgatási perrendtartás hatályba lépésével előálló tételes jogi környezetre vonatkoztatva vizsgálom.

A választási szervek a választási bizottságok és a választási irodák. A választási irodák közé tartozik a Nemzeti Választási Iroda (NVI) és a területi, országgyűlési egyéni választókerületi, helyi és külképviseleti választási irodák. Az NVI autonóm államigazgatási szerv, ennél fogva közigazgatási szervnek minősül, és a választási eljárási törvény alapján hozott közigazgatási cselekményei, amelyek a hatósági döntések tekintetében elsősorban nyilvántartási jellegű jogot és köteletséget megállapító döntések, hatósági jogalkalmazásnak tekinthetők. Az egyéb választási irodák, amelyeknek szakmai irányítását az NVI Elnöke végzi – noha *ad hoc* választási időszakban működő szervezetekről van szó, amelyeket az illetékes jegyző (főjegyző) vezet –, mint szakmai szempontból alárendelt szervek szintén közigazgatási szervek, és a választási eljárásról szóló 2013. évi XXXVI. törvény (Ve.) alkalmazása során közigazgatási cselekményeket végeznek. Specialitása ugyanakkor ezeknek a Ve. szabályainak

* Tanácselnök (Kúria), egyetemi docens (ELTE ÁJK).

alkalmazásával megvalósuló közigazgatási cselekményeknek (választási irodák tevékenysége), hogy ellenük jogorvoslatként kifogást lehet benyújtani, és a Ve. 210. § (1) bekezdése értelmében az iroda mellett működő illetékes választási bizottság bírálja el azokat. Ennélfogva e kifogások elbírálására, illetve bírósági felülvizsgálatára is ugyanazok a szabályok alkalmazhatók és alkalmazandók eljárásjogi szempontból, mint amik a választási bizottságok eljárására irányadó.¹

A Ve. 14. § (1) bekezdése értelmében a választási bizottságok a választópolgárok független,² kizárólag a törvény alá rendelt szervei, azaz nem tekinthetők közigazgatási szerveknek, nem tartoznak egyik klasszikus államhatalmi ág állami szervei közé sem, nem a végrehajtó hatalom részei. A választási eljárásról szóló törvényt alkalmazzák, amely kivett eljárás a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény (Ket.) hatálya alól, és amely nem közigazgatási, hanem közvetlenül az Alaptörvény felhatalmazása alapján sarkalatos törvényben szabályozott eljárás. Ez azt jelenti, hogy a választási bizottságok tevékenységével kapcsolatos bíróság előtti jogviták nem közigazgatási szerv közigazgatási jog által szabályozott közigazgatási jogviták,³ hanem a Kp. 5. § (2) bekezdése szerinti közjogi jogviták, melyre a Kp. akkor alkalmazható, ha külön törvény a közigazgatási ügyben eljáró bíróság hatáskörébe utalja azokat. A Ve. ugyan nem utalja a közigazgatási ügyben eljáró bíróság hatáskörébe ezeket a jogvitákat, viszont a Ve. 228. § (2) bekezdés második mondata a bírósági eljárásban a polgári perrendtartásról szóló törvény közigazgatási perekre vonatkozó rendelkezéseit rendeli alkalmazni a Ve.-ben foglalt eltérésekkel. A Kp. 157. § (7) bekezdésének átmeneti rendelkezést tartalmazó szabálya szerint ahol jogszabály a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény XX. fejezetének vagy a közigazgatási perekre vonatkozó szabályainak alkalmazását rendeli, azon a közigazgatási perrendtartást, ha jogszabály bírósági felülvizsgálatot tesz lehetővé, azon közigazgatási pert kell érteni. Ebből következik, hogy a bírósági felülvizsgálat során a választási bizottságok határozataival – vagy mulasztásával – szembeni bírósági felülvizsgálat során a Ve. bírósági felülvizsgálatra vonatkozó szabályaiban foglalt eltérésekkel mint közjogi jogvitákra a Kp.-t kell alkalmazni.

¹ Ez alól kivételt jelent a Ve. 236. §-a szerinti központi névjegyzékkel kapcsolatos jogorvoslati eljárások, amelyekben az illetékes járásbíróság, illetve a Fővárosi Törvényszékhez lehet fordulni a választási irodák határozatai ellen, és amely eljárások jelen elemzés tárgyát nem képezik.

² Nemzeti Választási Bizottság, területi választási bizottság, országgyűlési egyéni választókerületi választási bizottság, helyi választási bizottság, szavazatszámoló bizottság.

³ Kp. 4. § (1) bekezdés.

A fentiekből megállapítható, hogy a választási bizottságok eljárására csak a Ve., míg a bírósági felülvizsgálatra a Kp. szabályai is alkalmazandók mögöttesen, ekként mások az eljárás szabályai, garanciális elemei. A régi Ve. alapján, ha a választási bizottság a kifogásnak helyt adott, akkor megállapíthatta a jogszabálysértés tényét, a jogsértőt eltilthatta a további jogszabálysértéstől, és a választási eljárást vagy annak jogorvoslattal érintett részét megsemmisíthette, illetve megismételtethette, beleértve akár a választás ismételt lebonyolítását. Ugyanerre van lehetősége a választási bizottságoknak a jelenlegi Ve. 218. § (2) bekezdése alapján azzal, hogy e lehetőségek kiegészültek a bírság kiszabásával is. Ez utóbbi lehetőség alapvetően változtatja meg e határozatok jellegét, amelynek elemzése előtt rögzíteni szükséges, hogy mi jellemzi ezen rendelkezés nélkül a választási bizottságok által hozott határozatok jogi jellegét, joghatásait.

Eltérő sajátosság egy hatósági határozathoz képest, hogy a jogszabálysértés tényét anélkül is meg lehet állapítani, hogy a jogsértést elkövető személy vagy szervezet megnevezésre kerülne. Amennyiben a feltárt tényállás alapján megállapítható, hogy ki követte el a jogsértést, akkor viszont a jogszabálysértés tényének megállapítása mellett kötelező a jogsértőt eltiltani a további jogsértéstől. Ez azonban nem egy konkrét kötelezés volt a régi Ve. alapján, hiszen csak a kérelmező elérhetőségét kellett bejelenteni, az ellenérdekű fél akkor nyilatkozhatott szóban az eljárás során, ha a kérelmezőnek nyilatkozatételt biztosított a választási bizottság és jelen volt az ülésen.⁴

Mivel a jogsértő elérhetőségét nem kellett bejelenteni, és nyilatkoztatni sem a kifogásról, másrészt az ellenérdekű félnek való kézbesítésre nem voltak szabályok, ezért főszabály szerint a határozat közzétételével szerzett tudomást, hogy vele szemben jogsértést állapítottak meg. Ezért leginkább a kifogást elbíráló határozat elleni jogorvoslati eljárásban, annak kezdeményezésével kapcsolódhatott be az eljárásba. Az eltiltás ilyen körülmények között semmilyen további kötelezéshez nem vezethetett, ezért az eltiltás semmilyen további joghatás kiváltására nem volt alkalmas a jogszabálysértés megállapításának tényéhez képest, hiszen ha ennek az eltiltott nem tett eleget, akkor csak az ismételt eltiltásra volt lehetőség, további szankció ehhez nem volt kapcsolható.

Ezek olyan egyoldalú kérelemre indult eljárások voltak tehát, amelyeket a bírói gyakorlat is ellenérdekű fél nélküli eljárásoknak tekintett, a bírósági eljárásokat is egyoldalú, nem kontradiktórius polgári nem peres eljárásokként értelmezte.⁵ Ugyanakkor ezeket a határozatokat nyilvánosságra kellett hozni, és

⁴ A jelenlegi szabályok ezzel azonosak most is.

⁵ 2/2010. (II. 22.) KK vélemény.

ekként bárki azokkal szemben jogorvoslattal élhetett. E nyilvánosságra hozatal biztosította a jogorvoslati rezsimen keresztül, hogy az ellenérdekű felek érve-lése, nyilatkozatai is figyelembe vételre kerüljenek a végső döntésnél, ezáltal, az eljárás egésze – beleértve a jogorvoslati eljárásokat – tisztességes eljárásnak legyen tekinthető.

Mindez azt jelenti football-hasonlattal élve, hogy a választási jogorvoslati rendszer szereplői egy olyan footballmeccs bírái, ahol a bíró megállapítja a jogsértést, de nem szankcionálja (nem ad szabadrúgást, tizenegyest, sárga, vagy piros lapot), és a meccs végeredményét sem ő dönti el, hanem a közönség megszavazza a meccs végén, hogy ki a győztes (a szavazás eredményét persze a bíró állapítja meg). A jogsértés megállapításának és az eltiltásnak tehát azáltal van elsősorban nem jogi, hanem politikai hatása, hogy azt nyilvánosságra hozzák, a szurkolók pedig eldönthetik, hogy a bíró által lefűjt két gáncs után rúgott gólt érvényesnek fogadják el, és ekként kire szavaznak mint győztesre.⁶

Ezeknek a döntéseknek tehát nem jogi, hanem politikai hatásai vannak, és leginkább az Alapvető Jogok Biztosának állásfoglalásaihoz, ajánlásaihoz, jelentéseihez hasonló hatásokat jelentenek, amennyiben az adott intézménybe vetett bizalom szintjétől függően a nyilvánosság ereje biztosítja a 'szankciós jelleget'.⁷

Eltérő hatások kapcsolódnak a szavazás eredményét megállapító határozatokhoz, hiszen ezeknek politikai hatása mellett vannak jogi hatásai, de mivel az eredeti célkitűzés a kötelező határozatok eljárásjogi garanciáinak tisztázása, ezért ezt az egyébként igen érdekes kérdést nem elemezzük. Az ilyen döntéseknek a jogi hatásai ugyanis a jogot adó, illetve visszavonó határozatokhoz hasonlóak, tehát elemzésünknek nem tárgyai. Annyit érdemes megjegyezni, hogy a választás megismételtetése ugyan a választási szervek ismételt választás lebonyolítására vonatkozó kötelezettségeként felfogható, ez azonban megint csak nem hatósági vagy bírósági határozati konkrét kötelezésnek tekinthetők, a lebonyolítás elmaradásának éppen azok a jogkövetkezményei, mint annak, ha a Köztársasági Elnök által kitűzött választásokat nem szerveznék meg és

⁶ Ez rámutat arra, hogy a választási jogorvoslati eljárásokban született ilyen tartalmú döntések célja a választás befolyásolása és ez nem a 'szurkolótáborok' keménymagján, hanem a bizonytalan választók (semleges drukkerék) befolyásolásán keresztül történik. Egy ilyen választási jogorvoslati rendszer nem sokat ér, ha nincsenek racionálisan döntő semleges drukkerék. Ha a politikai kampány nélkülözi a racionális érvekre hivatkozást, akkor az egyben a jogorvoslati rendszer hatékonyságát is csökkenti.

⁷ Míg az Alapvető Jogok Biztosa a nyilvánosságon túl végső esetben az Országgyűléshez fordulhat, és az Országgyűlés kezében van a következtetések levonásának joga, addig a választási szervek, vagy a bíróságok választási ügyben hozott döntései a választóknak szólnak, és a közvetlenül a választóké marad a döntés joga.

nem bonyolítanak le a választási szervek. Ezeknek a jogkövetkezményeknek az elemzése pedig nem a tárgyalat kérdéshez tartozik. Ugyanezen okból nem tárgyaljuk a választási irodák döntései ellen választási bizottságok által elbíralt kifogásokat, ahol tipikusan nyilvántartási vagy eljárási jellegű döntésekről lehet szó, és nem merül fel az eljárásba be nem volt ellenérdekű kötelezett fél kérdésköre.

Ahogy láthattuk a jogsértés megállapítása és a konkrét jogsértő személy vagy szervezet jogsértéstől való eltiltása esetén a jogorvoslati rendszer maga biztosítja a fellebbezés vagy bírósági felülvizsgálat kezdeményezésén keresztül azt, hogy a jogsértő személy vagy szervezet (ellenérdekű fél) tisztességes eljáráshoz való joga érvényesüljön. Az ellenérdekű félnek ugyan a rövid határidőkre tekintettel nincsenek eljárási jogai az alapeljárásban, sőt a rá vonatkozó döntést sem kaphatta meg a régi Ve. szabályai alapján, de választási eljárási törvény hatálya alá tartozó tényleges cselekményeket végző személytől vagy szervezettől elvárható, hogy figyelje a választási szervek döntéseit, és e döntések nyilvánossága, majd a jogorvoslati fórum igénybevétele, továbbá az eltiltás közvetlen jogi hatásainak a hiánya végső soron biztosították, hogy az eljárás jellegéhez, súlyához, és a rövid határidőkhöz igazodó tisztességes eljárásban hozott végső döntés születhessen.

Fel kell azonban arra hívni a figyelmet, hogy olyan esetekben, amikor a bírósági felülvizsgálatban végső döntéshozóként a bíróság megváltoztatja a választási bizottság döntését, és első ízben ő tiltja el a jogsértőt a jogsértéstől, akkor már kérdéssé válhat, hogy az ellenérdekű féllel szemben tisztességesnek tekinthető-e az eljárás és a meghozott határozat. A régi Ve. rendszerében lehetett amellet érvelni, hogy mivel az eltiltás nem jelent konkrét kötelezettséget, és közvetett jogi hatásai sincsenek, ezért elfogadható, hogy a bíróság nem kísérelte meg legalább a nyilatkoztatását az ellenérdekű félnek, és ez esetben is egy nem kontradiktórius nem peres eljárásként kezelje a bíróság ezeket az eljárásokat. Ezzel szemben felhozható volt ugyanakkor az az érv, hogy mivel a bírósági határozat rendelkező része még is csak egy eljárásban nem szereplő személyre vagy szervezetre vonatkozik, figyelemmel arra, hogy a bírósági eljárásban már mögöttes szabályként a Pp. XX. fejezetének szabályait is alkalmazni kellett, nem volt mellőzhető legalább a bírósági felülvizsgálati kérelem megküldése az érintettnek, akinek nyilatkoztatási jogát a döntés előtt biztosítani kell. Ez a kérdés egy valódi határeset, és ennek megfelelően a bírósági gyakorlat is váltakozó volt ilyen esetekben.⁸

⁸ Nem érintjük azt a kérdést, hogy ha a jogsértéstől eltöltő határozatot támadja az, akinek jogsértését megállapították, akkor pedig az eredeti kifogást tevő nem tud részt venni az eljárásban. Ilyen esetben a megváltoztató döntés azonban csak a kifogás elutasítását

Végül meg kell említeni, hogy a régi Ve. 44/A. §-a szerint a médiaszolgáltatók kötelezhetők voltak a választási bizottság vagy a bíróság határozatát vagy rendelkező részét 3 napon belül azonos módon és azonos napszakban a jogsértő közléssel azonos alkalommal közzétenni. Ennek a 2005. VII. 16-án hatályba lépett szabálynak az alkalmazására több esetben sor került, de a kötelezett ellenérdekű fél bevonására vonatkozó gyakorlat ez esetben is a jogorvoslati eljáráson keresztül érvényesült, és csak egyetlen esetben változtatta meg a Legfelsőbb Bíróság a kifogást elutasító döntést akként, hogy médiaszolgáltatót kötelezett a közzétételre.⁹ Ezek a rendelkezések már valódi kötelezések voltak, ezért egy ilyen választási bizottsági határozat konkrét kötelezést tartalmazó hatósági jellegű döntéseknek voltak tekinthetők, amelyeket kézbesíteni kellett az érintett médiaszolgáltatónak, a bíróság megváltoztató döntése tekintetében pedig kifejezett kötelező bírósági határozatról beszélhetünk.

A jelenlegi – és várhatóan a 2018-as választásokon alkalmazandó – Ve. szabályai a bírság kiszabásra vonatkozó rendelkezések bevezetésével alapvetően változtatták meg az eltiltó határozatok jogi jellegét. Ugyan az egyszerű jogszabálysértést megállapító határozatok esetében továbbra sincs ellenérdekű fél, tehát a korábbi joggyakorlat változás nélkül folytatható,¹⁰ ugyanakkor az eltiltást is tartalmazó határozatoknak nemcsak politikai, de határozott jogi – még pedig az ellenérdekű félre nézve hátrányos – hatásai is vannak.

A Ve. 218. § (2) bekezdés d) pontja szerint, ha a választási bizottság a kifogásnak helyt ad, a választási kampány szabályainak megsértése, illetve politikai kampány céljára kiadott névjegyzék felhasználásával és megsemmisítésével kapcsolatos kötelezettség megszegése esetén bírságot is kiszabhat, sőt az összes ajánlóív határidőben történt átadásának elmaradása [Ve. 124. § (2) bek.] esetén (objektív) bírságot köteles kiszabni. A bírság, ha azt a kötelezett az azt kiszabó határozat jogerőre emelkedésétől számított 15 napon belül nem fizette meg, adók módjára behajtandó köztartozásnak minősül, amelyet a NVI megkeresés-

eredményezi, az a kifogást tevőre nem jelent sem jogosultság megvonását, sem kötelezettséget, így elemzésünknek ez sem tárgya. Azonban azt meg kell jegyezni, hogy ebből is kitűnik, hogy a választási jogorvoslati eljárások különböző szintjei valójában önálló eljárások, gyakran különböző résztvevőkkel eljárási szakaszonként.

⁹ Kvk.IV.37.226/2006/2. szám.

¹⁰ Szükséges megjegyezni, hogy a régi Ve. alapján bárki élhetett jogorvoslattal, míg a jelenlegi Ve. alapján konkrétan meghatározott ez a kör, a bírósági felülvizsgálat esetén pedig kifejezetten az ügyben érintettnek kell lenni. Az egyszerű jogszabálysértést megállapító határozatok esetében ilyen érintettségnek kell elfogadnia azt a közvetett jogi érdeket, hogy ha a határozat indokolása érinti az adott személyt és azt hátrányosnak érzi, még ha a határozat rendelkező része nem is tartalmaz rá nézve konkrét megállapításokat. Ellenkező értelmezés esetén az eljárási jogok tisztességes érvényesülése kétséges volna.

sére az állami adóhatóság szed be. Emellett a Ve. 152. § (1) bekezdése alapján a médiatartalom-szolgáltató kötelezhető arra, hogy határozat rendelkező részét a Ve.-ben meghatározott módokon a jogsértő közléssel azonos napszakban és módokon a határozat közlésétől számított három napon belül közzétegye, és indokolt esetben még bírságot is ki lehet szabni.

A fenti szabályok alapján az ellenérdekű fél kötelezése szempontjából három esetkör elkülönítése szükséges:

1. a jogsértő tevékenységtől eltöltő határozatok esetköre;
2. amikor a közzétételre kötelezés, vagy/és bírság kiszabása az eljárásban részt nem vevő médiatartalom-szolgáltatóra vonatkozik;
3. amikor a bíróság megváltoztatja a választási bizottság döntését, és utolsó fokon bírsággal sújtja az eljárásban részt nem vevő személyt vagy szervezetet.¹¹

A bírság kiszabásának többi esetköre az ellenérdekű felek kötelezése szempontjából nem vett fel kérdéseket, mivel a megbírságolt személyek, szervezetek az eljárásba bevonásra kerülnek, és eljárási jogokat gyakorolhatnak.

Mielőtt a fenti esetköröket megvizsgálánk, szükséges rámutatni, hogy a jelenlegi Ve. – talán épp a bírságolás lehetőségére tekintettel – a határozat közlésére vonatkozó szabályozást is pontosította. A Ve. 48. § (1) bekezdése szerint a határozatot – ha jelen van, vagy ha telefaxszáma vagy elektronikus levélcíme rendelkezésre áll – a meghozatala napján rövid úton kell közölni a kérelmezővel, valamint azzal, akire a határozat jogot vagy kötelezettséget keletkeztet vagy származtat. A (3) bekezdés szerint a határozatot – ha a közlésre a jelenlét hiánya miatt nem kerül sor – a meghozatalát követő munkanapon postai szolgáltató útján meg kell küldeni, vagy más módon kézbesíteni kell az érintettnek. Belföldre a határozatot hivatalos iratként kell kézbesíteni. A határozatot – a polgár eltérő rendelkezése hiányában – az érintett központi névjegyzékben szereplő értesítési címére, ennek hiányában lakcímére kell megküldeni. A Ve. 232. § (1) bekezdése azt is előírja, hogy a fellebbezési eljárás során hozott határozatot a másodfokon eljáró választási bizottság közli a fellebbezővel és azokkal, akikkel az elsőfokú határozatot közölték. A (3) bekezdés szerint pedig a bírósági felülvizsgálat során hozott határozatot a kérelmezővel és azokkal, akikkel a másodfokú határozatot közölték, a bíróság közli.

A közléssel kapcsolatos 48. § kapcsán először azt a jogértelmezési kérdést kell eldönteni, hogy csak akkor kell-e közölni rövid úton a határozatot azzal,

¹¹ Ld. Kvk.II.37.395/2014/2. számú kúriai határozat.

akire az jogot vagy kötelezettséget keletkeztet vagy származtat, ha jelen van és/vagy telefax száma, elektronikus levélcíme rendelkezésre áll, egyébként csak postai úton kell-e neki kézbesíteni a határozatot. Megítélésem szerint a Ve. 48. § (1) bekezdésének gondolatjel közzé zárt közbevetése arra az esetre vonatkozik, amikor a kérelmező nem tesz eleget a Ve. előírásainak, és elérhetőségét nem adja meg, de nem vonatkoztatható azokra, akikre nézve „valamint” a határozat jogot vagy kötelezettséget keletkeztet vagy származtat. Itt a „valamint” kifejezés után következő második tagmondatra a közbevetés nem értelmezhető.

A szabályozás azon egyoldalúsága azonban igen zavaró, hogy a Ve. 212. § (3) bekezdése csak a kifogás benyújtója tekintetében említi, hogy megadhatja rövid úton való elérhetőségét (ez esetben kell vele e rövid úton közölni a határozatot, feltéve, hogy nincs jelen), de semmit nem mond arról, hogy mindazoknak az elérhetőségét hogyan tisztázza a választási szerv (majd később a bíróság), akikre kötelezettséget keletkeztet vagy származtat a határozat. Ugyanakkor a Ve. 43. § (4) bekezdése szerinti a választási szervek számára hivatalból ismertek a rövid úton való elérhetőséghez szükséges adatai a jelölő szervezeteknek [ld. 28/2013. (XI. 15.) KIM rendelet, 4/2014. (VII. 24.) IM rendelet stb.], akik jogsértés elkövetőjeként alapvetően érintettek lehetnek.

A médiaszolgáltatók közzétételre kötelezése esetén a médiaszolgáltató székhelye határozza meg [Ve. 151. § (1) bek.] a választási bizottság illetékességét, mely illetékességet a választási bizottság külön törvényi rendelkezés hiányában is hivatalból köteles vizsgálni. Így szükségszerűen ismertnek kell lennie hivatalból az adott média szolgáltató székhelyének is. Ez utóbbi esetben azonban nem tartalmaz a Ve. arra nézve szabályt, hogy a rövid úton való közléshez szükséges adatokat hivatalból be kéne szerezni, és ugyanez a helyzet olyan jogsértést elkövető szervezeteknél vagy személyeknél,¹² amelyek kampánytevékenységet folytatnak, de nem jelölő szervezetek és nem szerepelnek a választási szervek semelyik hivatalos nyilvántartásában.

Ugyanez a probléma a fellebbezési és bírósági felülvizsgálati eljárásokban is felmerülhet, különösen akkor, ha a megelőző eljárásban nem kerül sor kötelezettség megállapítására ellenérdekű féllel szemben, ezért az iratok között a kézbesítési cím sem található meg, azonban a választási szerv, vagy a végső fokon döntő bíróság a jogorvoslati kérelemnek helyt adva határozatában kötelezettséget keletkeztet vagy származtat az ellenérdekű félre nézve. Ráadásul ez esetben a Ve. közlésre vonatkozó szabályai explicit rendelkezést nem tartalmaznak, hiszen csak a megelőző eljárásban részt vettek részére történő kézbesítést írja

¹² Magánszemélyek egymás közti kommunikációja nem minősül kampánytevékenységnek.

elő. Erre az esetre nézve mondta ki az Alkotmánybíróság 6/2017. (III. 10.) AB határozatában, hogy az Alaptörvény XXIV. cikk (1) bekezdéséből és a XXVIII. cikk (1) bekezdéséből az következik, hogy a másodfokú választási bizottságnak a fellebbezés folytán hozott határozatát, valamint a bíróságnak a felülvizsgálat során hozott határozatát közölnie kell azzal is, akire a határozat jogot vagy kötelezettséget keletkeztet vagy származtat, annak ellenére, hogy a választási jogorvoslati eljárás korábbi szakaszában, illetve szakaszaiban hozott döntést, illetve döntéseket vele nem kellett közölni (AB határozat, indokolás 37. bek.).

E határozatában az Alkotmánybíróság megállapította továbbá, hogy a Ve. hatályos szövegéből hiányzik az erre vonatkozó szabályozás, a fenti esetekben való határozatközlés kizárólag a másodfokú választási bizottság és a felülvizsgálati bíróság belátásán múlik. Mindezek alapján úgy ítélte meg, hogy sérül az érintettek tisztességes eljáráshoz való joga, amennyiben a választási eljárásban a másodfokú választási bizottság és a felülvizsgálati bíróság nem közli azzal is a határozatát, akire az adott határozat a választási jogorvoslati eljárás során első ízben jogot vagy kötelezettséget keletkeztet vagy származtat. Ezért az Alkotmánybíróság mulasztásban megnyilvánuló alaptörvényellenességet is megállapított (AB határozat, indokolás, 38–40 bek.).

Meg kell jegyezni, hogy az AB határozat ellentmondásosnak tűnik, mivel egyrészt megállapítja, hogy közvetlenül az Alaptörvény rendelkezései alapján kell eljárni a tisztességes eljáráshoz (illetve ügyintézéshez) való jog biztosítása érdekében,¹³ tehát a szabályozás bár hiányos, nem eredményez alaptörvényellenes helyzetet, másrészt mulasztásos alkotmánysértést állapít meg. Megítélésem szerint, ha az Alaptörvény közvetlen hivatkozásával a jogalkalmazó megfelelően és alaptörvénykonform módon el tud járni, nem állhat fenn mulasztás folytán alaptörvény-ellenes helyzet. Ez azt jelenti, hogy ha a jogalkotó nem orvosolná a 2018-as választásokig ezt a mulasztást, akkor is alaptörvénykonform módon tudnak a választási szervek és a bíróságok eljárni.

Emellett megjegyezhető, hogy a konkrét esetben médiaszolgáltató közzétételre kötelezéséről volt szó, és a Ve. 152. § (1) bekezdése utal arra, hogy a határozat közlésétől számított 3 napon belül kell eleget tenni a közzétételnek, amely szabály – ha közvetetten is – kiegészíti a közlésre vonatkozó általános szabályozást, és abból levezethető, hogy a közzétételre kötelezettel a határozatot közölni kell. Nem vitatva, hogy nem ez az egyetlen lehetséges értelmezés, az

¹³ Vö. HALMAI Gábor: Az Alkotmány mint norma a bírósági jogalkalmazásban. *Fundamentum*, 1998/3., 79.; KOVÁCS András György: Közigazgatási bíráskodás – erősödő alapjogvédelem? *Fundamentum*, 2016/1., 83.

Alkotmánybíróság töretlen gyakorlata szerint a tételes jogot kímélni kell,¹⁴ és ha létezik a jogszabálynak olyan értelmezése, amely alaptörvénykonform, akkor azt kell alkalmazni.

Mindennek ellenére komoly erénye az AB határozatnak, hogy egyértelműen eldöntötte: a választási eljárás során az Alaptörvényre való közvetlen hivatkozással pótolhatók a választási eljárási szabályozás esetleges hiányai, és megállapította azt is, hogy akire kötelezettséget keletkeztet vagy származtat a határozat, azzal a határozatot mindenképp közölni kell. A határozat mindazon értelmezési kérdéseknél zsinórmértékül szolgál, amelyben nincs rendelkezésre álló AB döntés. Ezek kérdések a következők: 1) Kik azok, akikre nézve kötelezettséget keletkeztet, és kik azok akikre nézve kötelezettséget származtat a határozat, tehát akikkel közölni kell a határozatot? 2) Más alapvető eljárási jogoknak, így különösen az ellenérdekű fél bevonása az eljárásba, és nyilatkozattételre felhívása, és ezzel összefüggésben akár a bizonyíték benyújtására való jogot biztosítani kell-e, illetve ezen jogok mellőzése milyen feltételek fennállása esetén lehetséges?

Az első kérdés kapcsán vissza kell utalni a jogsértéstől eltiltó határozatokra. Míg ugyanis a bírságot kiszabó vagy médiaszolgáltatót közzétételre kötelező határozatok egyértelműen konkrét kötelezettséget tartalmaznak, addig ez a jogsértéstől eltiltó határozatokra ez nem igaz. Ugyanakkor megváltozott ezek jogi jellege a korábbi szabályozáshoz képest azzal, hogy a politikai hatásuk mellett van kifejezett jogi hatásuk is: ha az eltiltásnak az adott személy vagy szervezet nem tesz eleget, akkor annak van jogi következménye, bírság kiszabásának indokoltságát alapozhatja meg. Ezért bár a jogsértéstől eltiltás nem hoz létre kötelezettséget, közvetetten jogi hatást vált ki, absztrakt kötelezettséget származtat a jogsértőre, amelynek be nem tartása nagyon is konkrét kötelezettségbe fordulhat át. Ugyan a jogalkotó a Ve. törvényi indokolásában semmilyen utalást nem tesz arra nézve, hogy a „származtat” kifejezés miért kerül alkalmazására, mivel a jogalkalmazás során a fogalmakat, amennyiben lehetséges, normatartalommal kell kitölteni – nem lehetnek ‘üres halmazok’ –, más értelmezés pedig nem adódik, ezért ez egy elfogadható értelmezésnek tűnik.

Meg kell azonban jegyezni, hogy jelölő szervezetektől, vagy amely szervezetek kampánytevékenységet folytatnak, elvárható annak nyomon követése – mivel a határozatok nyilvánosak –, hogy velük szemben jogsértés

¹⁴ 38/1993. (VI. 11.) AB határozat, 23/1995. (IV. 5.) AB határozat, 22/1999. (VI. 30.) AB határozat, 27/2000. (VII. 6.) AB határozat, 32/2003. (VI. 4.) AB határozat, 19/2004. (V. 26.) AB határozat, 21/2004. (VI. 10.) AB határozat, 42/2008. (IV. 17.) AB határozat, 15/2014. (V. 13.) AB határozat.

állapítottak meg, és ekként a határozat rövid úton való közlésének elmaradása nem jelentheti a jogorvoslatnak akadályát. Ezért a jelölő szervezetek és más kampánytevékenységet folytató szervezetek esetében az ügy érdemére ki nem ható jogsértésnek tekinthető a rövid úton való közlés elmaradása. Mindez nem mondható el a médiatartalom-szolgáltatókról, mivel közvetlenül nem részesei a választási eljárásnak. Az ő esetükben, különösen, ha konkrét kötelezettség megállapításáról van szó, a jogorvoslati jog gyakorlásának biztosítása miatt a rövid úton való közlésre mindenképp szükség van a tisztességes eljáráshoz való jog biztosítása érdekében, és ezért a választási bizottságoknak hivatalból intézkedniük kell a határozataik rövid úton való közléséről.

A közléssel kapcsolatos problémák azonban másképp alakulnak, ha a bírósági felülvizsgálat során kerül sor kötelezettség keletkeztetésére vagy 'származtatására', tehát tevékenységtől való eltiltásra, bírság kiszabásra vagy közzétételre kötelezésre. Ezek ugyanis végső döntések, nincs mód további jogorvoslatra. A bírósági felülvizsgálat során, amelyben a Kp. szabályai is érvényesülnek mögöttes szabályként, ezért nem mellőzhető kötelezettség keletkeztetése vagy tevékenységtől eltiltó határozat – első ízben történő – meghozatala esetén az ellenérdekű fél rövid úton való értesítése a jogorvoslati kérelemről, és nyilatkozattétel vagy bizonyítékainak benyújtására való lehetőség biztosítása a döntés meghozatala előtt. Nyilván nincs erre szükség, ha a bíróság látja, hogy egyébként alaptalan a jogorvoslati kérelem, hiszen ez esetben konkrét kötelezésre, vagy jogsértéstől való eltiltásra nem fog sor kerülni.

Szemben tehát a jogorvoslattal támadható választási bizottságok határozataival, a bírósági felülvizsgálat során szükség van a tisztességes eljárás biztosítása érdekében a Ve. 228. § (2) bekezdése alapján alkalmazandó Kp. 20. § (1) bekezdése és az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdésének együttes értelmezésével az érdekelt (ellenérdekű fél) bevonására az eljárásba, és a nyilatkozattétel – és esetleges bizonyítékai – benyújtásának biztosítására. Felmerül ezzel kapcsolatban az a kérdés, hogy vajon ilyen esetben a jogorvoslatot kérőnek mennyiben kell ezeket megismernie. Megítélésem szerint ebben az eljárásjogi helyzetben erre nincs szükség, mivel a jogorvoslatot kérő csak olyan személy lehet, akire nézve a határozat jogot vagy kötelezettséget nem keletkeztet és nem is származtat, még akkor sem, ha egyébként az ügy jogi érdekét érinti. A jogorvoslatot kérő ez esetben tipikusan az eredeti kifogást benyújtó személy.

Amennyiben már a választási bizottság határozata kötelezettséget keletkeztetett vagy származtatott, az azt jelenti, hogy az iratok közt rendelkezésre áll az adott személy vagy szervezet címe, rövid úton való elérhetősége, és ez esetben tipikusan ő az, aki a jogorvoslatot benyújtja. Ebben az eljárásban az eredeti

kifogást tevő már nem lesz szereplő, és az ügy főtárgyát illetően nem lesz kötelezett vagy olyan személy, akire nézve jog keletkezne vagy származna. További kérdésként elemzésre érdemes, hogy szükség van-e és miként az eljárási jogok biztosítására a választási bizottságok eljárásában.

A Ve. nem írja elő a választási bizottságoknak, hogy az ellenérdekű felet értesíteni kéne az eljárásról, vagy bármilyen módon be kéne vonni az eljárásba, így nyilatkozattételre sem kell felhívni. A Ve. szabályozása szerint, ha más úton tudomást szerez az érintett a kérelem benyújtásáról, és jelen van a határozat meghozatalánál, és a kérelmező kérte a szóbeli meghallgatását, akkor az ellenérdekű fél meghallgatását is biztosítani kell [43. § (3) bekezdés]. Ebből a szabályozásból az is következik, hogy ilyen esetben az iratbetekintési jogot is biztosítani kell – ha az ellenérdekű fél élni kíván vele – a tisztességes eljáráshoz való jog biztosítása érdekében, másképp a meghallgatásával kapcsolatos előírás nem tudna érvényesülni maradéktalanul.

A határozatról a kötelezett kifejezetten csak a határozat közlésével értesül. Ha ez rövid úton történik, akkor jogorvoslati kérelmet be tud nyújtani, és csak ekkor tudja benyújtani, mivel a határozat meghozatalától – és nem közlésétől – számított 3 napon belül van erre lehetőség. Ilyen esetben a határozat meghozatalát követően szintén nem mellőzhető – amennyiben van rá kérelem – iratbetekintés biztosítása a jogorvoslathoz való jog megfelelő biztosítása érdekében. Ugyanis ez esetben a jogorvoslati jog biztosításán keresztül érvényesülhetnek az egyéb eljárási jogok is. Ekként a tisztességes eljáráshoz való jog – még ha a rövid határidőkre tekintettel speciálisan érvényesül is¹⁵ – biztosítható még akkor is, ha a bírósági felülvizsgálatnak vannak egyéb szigorú korlátai is, mint a kötelező ügyvédi képviselet és az illeték viselése alaptalan kérelem esetén.

Ahhoz tehát, hogy a tisztességes eljáráshoz (ügyintézéshez) való jog biztosítva legyen, két alapvető feltétel minden esetben szükséges: 1) rövid úton való közlése a határozatnak a kötelezett részére; 2) legyen a határozat ellen jogorvoslat. A határozat rövid úton való közlése, mint láttuk, a jelölő szervezetek irányába biztosított, de más kampánytevékenységet folytató szervezet vagy médiaszolgáltató esetén ez nincs így. Ezért ezekben az esetekben a tisztességes ügyintézéshez való jog biztosítása érdekében a választási bizottságoknak a rövid úton való közléshez szükséges ellenérdekű félre vonatkozó adatokat hivatalból kell beszerezniük.

A választási bizottságok és különösen a Nemzeti Választási Bizottság jelentősebb létszámú testület, ekként a határozatok tervezeteit az apparátus készíti

¹⁵ Vö. 24/1999. (VI. 30.) AB határozat, 59/2003. (XI. 26.) AB határozat.

elő, ám az ülésen ellentétes döntés is születethet. Az ülést a rövid határidők miatt pedig jellemzően elhalasztani nem lehet, ezért a megfelelően ellenőrzött rövid úton való közléshez szükséges adatokat nemcsak a konkrét kötelező vagy kötelezettséget származtató határozatok esetében célszerű és szükséges beszerezni, hanem akkor is, ha az elvi lehetősége fennáll a kötelezésnek. Ennek elmaradása magában rejti annak veszélyét, hogy sérülni fog a tisztességes ügyintézéshez való jog, másrészt egy ilyen gyakorlat pótolná azt a szabályozási hiányosságot, hogy a Ve és a mögöttes Kp. szabályok alapján működő bíróságok tekintetében szintén nincs a tisztességes eljáráshoz való jog biztosításán túlmenő olyan szabály, amely az ellenérdekű fél adatainak beszerzésére kötelezné. De ennél is nagyobb probléma, hogy szemben a választási bizottságokat kiszolgáló választási irodákkal, nincsen erre rendelkezésre álló, hivatalbóli intézkedésre alkalmas, közigazgatási jellegű apparátusa sem a bíróságoknak.

Összefoglalva a fentiekből az alábbi következtetések adódnak. 1) Jogszabálysértés megállapítása esetén (a konkrét jogsértő személy vagy szervezet megnevezése nélkül), nincs ellenérdekű fél, tehát nem merülnek fel az ezzel kapcsolatos eljárásjogi kérdések. 2) Ha a jogszabálysértés megállapításra kerül, és konkrét jogsértőt tilt el a határozat a jövőbeni jogsértéstől, vagy bírságot szab ki, vagy közzétételre kötelez, akkor azt a Ve. előírásai alapján rövid úton is közölni kell a konkrét jogsértő személlyel vagy szervezettel. Ennek elmaradása az ügy érdemére ki nem ható eljárási jogsértés, feltéve, hogy a jogorvoslati kérelemmel tudott élni az ellenérdekű fél. Kifejezetten az ügy érdemére kiható jogsértés, ha emiatt a határidőket lekési a kötelezett. Ilyen esetben ez önálló kifogás tárgya lehet, amelyben a jogsértés tényét lehet megállapítani, az eredeti már jogerős határozat nem érinthető. 3) Ha a 2-esre nem kerül sor, de a kérelmező konkrét jogsértő eltiltását, bírság kiszabását, vagy közzétételt kér, a választási bizottságoknak akkor is be kell szerezniük az ellenérdekű fél adatait, és rövid úton való elérhetőségére vonatkozó adatokat. Ennek elmaradása legfeljebb az ügy érdemére ki nem ható eljárási jogsértésnek tekinthető. 4) Ha csak a végső fokon, bírósági felülvizsgálat során kerül sor a jogsértéstől való eltiltásra, vagy bírság, illetve közzétételre kötelezésre, akkor a határozat meghozatala előtt a bíróságnak rövid úton fel kell hívnia az érintett szervezetet vagy személyt 24 vagy max. 48 órán belüli nyilatkozattételre a jogorvoslati kérelem megküldésével, és tájékoztatni kell arról is, hogy új tényt állíthat, bizonyítékokat nyújthat be. Amennyiben ezt követően is a bíróság jogsértéstől eltiltó vagy bírság megfizetésére, avagy közzétételre kötelező határozatot hoz, akkor azt rövid úton és postai kézbesítés útján is közölni kell az ellenérdekű kötelezett féllel.

FENNMARADÓ KÖVETELÉSEK A FELSZÁMOLÁSI ELJÁRÁS UTÁN

Néhány eset tanulságai

KOVÁCS Krisztián*

Gyakran róják fel a jogi egyetemi oktatásnak, hogy túl kevés benne a gyakorlat – meglehet, nem minden alap nélkül –, azonban nem lehet elvitatni, hogy a gyakorlatban viszont meglehetősen sok az elmélet. Ebből is következően megvan annak a létjogosultsága, hogy döntően elméletközpontú a jogi karokon folyó oktatás. Természetesen ez nem menti fel sem a jogi kart, sem az oktatót, sem pedig a hallgatót a gyakorlati ismeretek elsajátítása alól. Másodéves hallgatóként találkoztam először az Ünnepelettel, amikor is a fenti gondolatok jegyében tanácsvezető bíróként működött közre egy kari jogesetmegoldó versenyen, s törekedett arra, hogy a Kar Szentkirályi utcai épületében is jusson egy-egy magvas gondolat a megoldandó jogesetek kapcsán a hallgatók fejébe. Évekkel később, már oktatóként és a jogot gyakorlatban is művelőként jutott eszembe egyik – rá jellemző – frappáns, már-már vitriolos ‘tanácsa’ a versenyen jelenlévők számára: bár a bíró alapvetően a jogszabályok alkalmazásával dönt, az azért nem túlzottan nagy hátrány, ha a döntés nem áll távol az igazságtól. Bár a jelen tanulmányban tárgyalt esetekben még nincs bírói döntés, remélem, amikor megszületik, nem áll majd túl távol az igazságtól.

* Megbízott oktató (PPKE JÁK).

1. Bevezetés

Az egyes fizetéseképtelenségi eljárások célja az adós hitelezőinek kielégítése,¹ lehetőség szerint az adós reorganizációja által (csőd típusú eljárások), ha erre nincs mód vagy nem indokolt, akkor az adós jogutód nélküli megszüntetésével és vagyonának értékesítésével, felosztásával. Minthogy a jelen tanulmánynak nem célja a fizetéseképtelenségi eljárások alapjainak tisztázása, azokat csak a gondolatmenet alátámasztásához feltétlenül szükséges mértékben fogjuk ismertetni.

A magyar fizetéseképtelenségi szabályozás alapvetően pénzforgalmi szemléletű, azaz nem az adós vagyona vagy potenciális későbbi fizetőképessége adja az alapját a fizetőképesség vagy –képtelenség megállapításának, hanem az, hogy a tartozásait azok esedékességekor tud-e teljesíteni. Ebben a körben a 1991. évi XLIX. törvény a csődeljárásról és felszámolási eljárásról (Cstv.) meglehetősen megköti a bírók kezét: mérlegelésnek nincs helye, a bíróságnak meg kell állapítania a fizetéseképtelenség tényét, ha a törvényben felsorolt okok fennállnak.² Megjegyezzük, hogy több évtizedes – ha úgy tetszik – adóssága a fizetéseképtelenségi jognak, hogy a mechanikus előírásokon túl a valódi gazdasági folyamatokat nem értékeli, kétségtelen azonban, hogy ehhez a bírónak széles körű és megfelelő mélységű gazdasági ismeretekkel kellene rendelkeznie.³

Ha a fizetéseképtelenségét erre irányuló kérelem alapján megállapítják, akkor az adós ellen megindul a totális végrehajtás: vezető tisztségviselője elveszti irányító jogosultságait, az adósnak pedig a továbbiakban már nem a tagok/tulajdonosok, hanem a hitelezők érdekeit kell szolgálnia. A felszámolási eljárásban a megfelelő adminisztrációs folyamat végén sor kerül az adós vagyonának felosztására. A felszámolóbiztos célja, hogy lehetőség szerint minél inkább megnövelje a hitelezők között felosztható vagyon mennyiségét, a hitelezők minél jobb arányban történő kielégítése érdekében.⁴ A hitelezők követeléseit a felszámolás kezdetén meglévő vagyonból, a felszámoló eredményes igényérvényesítéséből befolyt vagyonból – ide értve a megtámadott szerződéseket és érvényesített követeléseket –, továbbá a gazdasági tevékenység eredményéből elégíthetik ki. A módosított Cstv. 48. § (1) bekezdése szerint a felszámoló az

¹ A tanulmányban adós alatt – ha nincs más módon jelölve – kizárólag gazdasági társaságokat értünk.

² TÖRÖK Gábor: Az új Ptk. tervezetének értékelése a csődjog szempontjából. *Gazdaság és Jog*, 2007/8. 15.

³ TÖRÖK Gábor: Csőd és felszámolás. *Jogtudományi Közlöny*, 1985/6. 344–345.

⁴ KORNAI János: A pénzügyi fegyelem evolúciója a poszt szocialista rendszerben. *Közgazdasági Szemle*, 1993/5. 386–387.

adós követelését esedékességgel behajtja, igényeit érvényesíti és vagyonát értékesíti. A felszámoló részéről be nem hajtott követelésnek a hitelezők részére való engedményezésére, főként pedig értékesítetlen ingatlanvagyonnak a hitelezők részére való közös tulajdonba adására csak kivételesen akkor kerülhet sor, ha az adós követelésének behajtása, illetőleg ingatlanának a felszámoló által történő értékesítése a felszámolási eljárást jelentősen elhúzná vagy azt egyéb körülmény indokolja.⁵

A tanulmány szempontjából a legfontosabb esetkörök a következők: i) a felszámolási zárómérlegben szereplő, de be nem hajtott követelések engedményezése;⁶ ii) a felszámolási zárómérlegben nem szereplő és nem érvényesített követelésekre vonatkozó vagyonrendezési eljárás;⁷ iii) a felszámoló ellen indított kártérítési per.

2. A kamion-kartell

Wallacher Lajos szavait idézve:

„A versenyjog legfontosabb parancsa: tilos minden olyan megállapodás, amelynek célja vagy hatása a verseny korlátozása. Ha e kartelltilalom céljából indulunk ki, vagyis abból, hogy a vállalkozások versenyezzenek egymással, és a versengést ne váltsák fel a piaci magatartásuk összehangolásával, mert az káros a vevőik, fogyasztóik számára, akkor önmagától értetődőnek tűnik, hogy a tilalom, továbbá a megszegése esetére kilátásába helyezett szankció azokra vonatkozik, akik versenyben állnak egymással, de úgy döntenek, hogy inkább megállapodnak (pl. a termékeik árában).”⁸

⁵ Kúria 775/2002. számú gazdasági elvi határozat.

⁶ Csődtörvény 52. § (5) A felszámolási zárómérlegben szereplő be nem hajtott követelések tekintetében a hitelezői követelések erejéig engedményezésnek van helye azzal, hogy az ilyen követelésre a Ptk. 6:201. §-a az irányadó.

⁷ 2006. évi V. törvény a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról (a továbbiakban: Ctv.) 119. § (1) Vagyonrendezési eljárást kell – kérelemre vagy hivatalból – lefolytatni, ha megszüntetési eljárás lefolytatása után, a cég jogutód nélküli törlését követően olyan vagyontárgy kerül elő, amelynek a törölt cég volt a tulajdonosa. Ha a törölt cég ellen végrehajtási eljárás van folyamatban (Vht. 46. §) a végrehajtási eljárás alatt nem kezdeményezhető vagyonrendezési eljárás a lefoglalt vagyontárgy vonatkozásában.

⁸ WALLACHER Lajos: A felelősség telepítésének célja, módja és hatásai a kartelljogban és a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok jogában. *Gazdaság és Jog*, 2011/12., 14–18.

2016 júliusában úgyszólván bombaként robbant a hír: rekordösszegű, 2,9 milliárd eurós kartellbírságot szabott ki az Európai Unió versenyhatóságként működő Európai Bizottság négy nehézgépjármű-gyártó vállalatra, a Daimlerre, a Volvo/Renault-ra, az Ivecóra és a DAF-ra. A bírsághozjáról szóló szerződés (EUMSZ) 101. cikkébe ütközően árait,⁹ illetve összehangolták, hogy mikor vezessenek be új emissziós technológiákat – ez a gyakorlatban a különböző euro-kódú motorok időzített bevezetését jelentette.

A versenyjogi jogsértések esetén – különösen igaz ez a kartellekre – az állami hatósági intézkedések mellett lehetőség van úgynevezett *private enforcement*, azaz magánjogi jogérvényesítés keretében a jogsértés által megkárosított vásárlóknak is fellépni a kartellben résztvevő vállalkozásokkal szemben. Megjegyezzük, hogy a nagy kamiongyártók közül a MAN azért nem kapott bírságot, mert a kartell feltárása során a hatóságokkal együttműködött, így az úgynevezett engedékenységi politika keretében mentesítették a bírság megfizetésének kötelezettsége, valamint a magánjogi jogérvényesítés alól. Margrethe Vestager versenyügyi biztos szerint „megengedhetetlen, hogy a MAN, a Volvo/Renault, a Daimler az IVECO és a DAF, amelyek minden tíz Európában gyártott közepes és nehéz tehergépjárműből együtt kilencet állítanak elő, kartellt alkossanak ahelyett, hogy versenyeznének egymással.”¹⁰

A gazdasági versenytársak esetén az erőfölénnyel való visszaélés- és a kartell-tilalom (valójában azonban a teljes versenyjogi joganyag) a felek erőegyensúlyának biztosításához vezet.¹¹ Különös jelentőséggel bírt a kartell leleplezése, mivel a bírsághozjáról kiadását követően kellett a tagállamoknak a 2014/104/EU irányelvet nemzeti jogukba átültetni,¹² megkönnyítendő a magánjogi igényérvényesítést a versenyjogi jogsértések esetén. A kartellkárosultak tehát már az új, a károsultaknak jobban kedvező szabályozási rezsimben van lehetősége megindítani a kártérítés iránti kereseteket.

⁹ „A belső piacon összegegyeztetetlen és tilos minden olyan vállalkozások közötti megállapodás, vállalkozások társulásai által hozott döntés és összehangolt magatartás, amely hatással lehet a tagállamok közötti kereskedelemre, és amelynek célja vagy hatása a belső piacon belüli verseny megakadályozása, korlátozása vagy torzítása.”

¹⁰ Európai Bizottság: Sajtóközlemény. Brüsszel, 2016. július 19., http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2582_en.htm.

¹¹ LÉNÁRD Réka: A Ptk. jogelvi és a versenyjog. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2002/3. 26.

¹² Az Európai Parlament és a Tanács 2014/104/EU irányelve (2014. november 26.) a tagállamok és az Európai Unió versenyjogi rendelkezéseinek megsértésén alapuló, nemzeti jog szerinti kártérítési keresetekre irányadó egyes szabályokról.

3. A magyar versenytörvény vonatkozó rendelkezései

Magyarország megfelelően implementálta a fent említett irányelvet a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény (a továbbiakban: Tpv.) módosításával. A téma tárgyalása szempontjából fontosnak tartjuk megemlíteni a Tpv. 88/T. § (2) bekezdését, ami szerint „Ha valamely uniós versenyhatóság a jogsértő magatartással összefüggésben eljárást indít, az eljárás megindításától a versenyhatóság vagy – ha a versenyhatóság határozatát bíróság előtt megtámadták – a bíróság jogerős döntésének meghozatalát követő egy évig az elévülés nyugszik.” Az idézett jogszabályhely szinkronban van a Polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) 6:24. §-ával, ami kimondja, hogy nyugszik az elévülés, amennyiben a jogosult menthető okból nincs olyan helyzetben, hogy jogát érvényesítse.

A kartell a definíciója szerint titkos: ha nyilvánosságra kerül a létezése, azon nyomban célját és értelmét veszti, a kartelltagok együttműködése lehetetlenné válik. A gyakorlatban ez azzal a következménnyel jár, hogy amennyiben a kartell-károsultak jogviszonyára a magyar jog alkalmazandó, 2017. július 19-ig volt módjuk az igényérvényesítésre annak ellenére, hogy a kartellel összefüggő első igények keletkezési időpontja egészen 1997-re nyúlik vissza. A jogsértéssel érintett károsultnak az igény érvényesítése érdekében annyit kell bizonyítania, hogy mely időpontokban és mekkora mennyiségben vásárolt a kartellel érintett járművekből, mivel a Tanács 1/2003. rendelete és a vonatkozó esetjog szerint az ügyben eljáró versenyhatóság határozata kötelező érvényű bizonyítékot jelent a jogsértés tényének tekintetében.¹³

3.1. A követelés engedményezése

A tárgyalt téma szempontjából ideálisnak akkor tekinthető a helyzet, ha a fizetéseképtelen kamionkartell-károsult vállalkozás felszámolása 2016. július 19-én még nem fejeződött be, a felszámolóbiztos a kartellel összefüggő követelésről értesült, s ennek megfelelően pert indított, vagy a követelés hitelező(k) re történő engedményezése érdekében intézkedett a Cstv. 52. § (5) bek. szerint. Ebben a helyzetben véleményünk szerint engedményezésnek az elismert és nyilvántartásba vett követelés erejéig van helye, azonban kérdéses az engedmé-

¹³ Tpv. 88/R. § (1) bek.

nyezett követelés értéke. A Tptv. 88/G. § (6) bek. értelmében a kartellel okozott versenyjogi jogsértésnél a kár mértékét – ellenkező bizonyításáig – a károkozó vállalkozás által alkalmazott ár tíz százalékában kell megállapítani, ennek a tíz százalékos mértéknek megfelelő értékben nyilvántartva engedményezhető a követelés a hitelezőkre.

Mind a jogsértő vállalkozásnak, mind a hitelezőnek lehetősége van arra, hogy bizonyítsa: a kár ettől magasabb vagy alacsonyabb értékű volt, azonban tekintve, hogy a Cstv. 52. § (5) bek. kifejezett utaló szabálya nyomán a Ptk. 6:201. § alkalmazásával bizonytalan követelésként történik az engedményezés, az összecszerűséggel kapcsolatos kérdések a hitelező kockázati körébe kell essenek. Az ilyen kártérítési keresetekből potenciálisan befolyó összegek tekintetében még egy amúgy minimális vagy semmilyen megtérülésre nem számítható ‘f kategóriás’ vagy ‘g kategóriás’ hitelező is feltehetőleg magas megtérülési mutatóval számolhat. A felszámolóbiztos tehát ebben az esetben bőségesen eleget tesz azon kötelezettségének, hogy az adós vagyonából az elérhető legmagasabb megtérülést érje el.¹⁴ A bíróságnak azonban a be nem hajtott követelések engedményezésekor be kell tartania a módosított Cstv. 57. §-ában meghatározott kielégítési sorrenden kívül az 57. §-a (4) és (5) bekezdésében foglaltakat is, amennyiben a követelésből részesített, azonos kategóriába tartozó hitelezők kielégítésére csak követeléseik arányában kerülhet sor, ha a vagyon a követelések teljes kiegyenlítésére nem nyújt fedezetet. Ezért a felszámolónak az azonos kielégítési kategóriába tartozó hitelezők követeléseinek arányát meg kell határoznia vagyonfelosztási javaslatában.¹⁵

3.2. A követelés engedményezésének elmaradása

Amennyiben a fentebb írt követelés engedményezésére nem került sor, s a bíróság a felszámolást befejezetté nyilvánította, kérdéses, hogy mi lett a kartell miatti károsodásból eredő igények jogi sorsa. A gazdasági társaságok polgári jogi jogképessége abszolút jog,¹⁶ amelyből eredően jogok és kötelezettségek alanyai lehetnek: rendelkezhetnek tulajdonnal, követeléssel, kötelezettségeket vállalhatnak és jogokat szerezhetnek képviselőik által. A jogi személy gazdasági társa-

¹⁴ ASZÓDI Ilona: Operálunk vagy boncolunk? Felszámolás vagy reorganizáció? *Agora*, 2010/6. 8–10.

¹⁵ Kúria 775/2002. számú gazdasági elvi határozat.

¹⁶ KGD2002. 275.

ság megszűnésével, csakúgy, mint a természetes személy jogalanyok halálával, bizonyos jogosultságok megszűnnek, idővel el is enyészhetnek. Ráadásul még a természetes személyek esetében is kötelmi, nem pedig tulajdonjogi igényről beszélünk, így a megmaradó követelések tekintetében is időben korlátozott az igényérvényesítés lehetősége.

A társaságok törlése annyiban sajátos eljárás, hogy a jogutód nélküli megszűnés esetére rendelkezni kell a társaság fennmaradó vagyonáról: azt vagy a hitelezők, vagy a tagok, illetve alapítók között fel kell osztani. Amennyiben a jogutód nélküli megszűnést követően kerül elő egy a cég tulajdonában álló vagyontárgy, úgy a Ctv. 119. § szerint a vagyontárgya tekintetében vagyonrendezési eljárást kell lefolytatni: tisztázni kell, hogy a vagyontárgynak ki a tulajdonosa – hiszen a korábban jogképességgel rendelkező szervezet a továbbiakban nem létezik. A vagyonrendezési eljárással kapcsolatos követelmények kettősek: igazolni kell azt, hogy a vagyontárgy valóban a társaság tulajdonában állt, s azt is, hogy a felszámolási eljárást követően került el. Az EBH2010. 2244. számú eseti döntésből idézve:

„A perbeli ingatlanok létezéséről a felszámoló tudott, azokra vonatkozóan az adós cég tulajdonjogi igényét eredménytelenül érvényesítette. A kérelmezők ezért – amint arra az elsőfokú bíróság is utalt – nem a cég törlése után előkerült vagyontárgyra kérték az eljárás lefolytatását. A kérelmüknek való helytadásnak jogi akadálya volt az is, hogy az adós céggel szemben hozott ítéletekkel, illetve közhiteles ingatlan-nyilvántartási adatokkal szemben nem nyert bizonyítást a törölt cégnek a kérelemben megjelölt ingatlanokra vonatkozó tulajdonjoga.”

Bár a megszüntetési eljárás során pl. már általában fény derül a cég esetleges vagyonára is, teljesen kizárni a jövőben sem lehet, hogy a törölt cég vonatkozásában vagyonrendezési eljárás lefolytatására kerüljön sor.¹⁷ Bár a Ctv. indokolása szerint:

„Fontos változás a hatályos szabályozáshoz képest, hogy a törvény kifejezetten a cég tulajdonában álló vagyontárgy előkerülése esetében ad lehetőséget erre az eljárásra, a törölt cég valamely fennálló jogos követelése sem ad tehát okot az eljárás

¹⁷ Indokolás a Ctv. 119. §-hoz.

megindítására. A szabályozás célja ugyanis éppen az, hogy ténylegesen fellelhető, esetleg a közhiteles nyilvántartásban immár félrevezető módon szereplő vagyontárgyak tulajdonjogi helyzetét rendezze a bíróság segítségével.”¹⁸

A vagyonrendezési eljárás dologszemléletű: a bírói gyakorlat lehetővé teszi a vagyonrendezési eljárás lefolytatását a törlést követően előkerült követelésekre is. Útmutató volt ebben a tekintetben a Szegedi Ítéltábla BDT2009. 2030 számon közzétett eseti döntése – amelyet követően módosították is a Ctv. 119. § (4) bekezdését:

„Mindazon, a törölt cég vagyonához tartozott vagyoni elemek – vagyontárgyak – esetében, amelyek átadása felszámolási, vagy végelszámolási eljárás keretében nem történt meg – így: a megszüntetési eljárás, felszámolási eljárás, végelszámolási eljárás lefolytatása után előkerülő vagyontárgyak –, csak a vagyonrendezési eljárás keretében adhatók át a volt tagoknak. A vagyonrendezési eljárás szűk értelmezése azt eredményezné, hogy a törölt cég vagyonához tartozott, utóbb előkerülő, nem dolog tulajdonjogában megtestesülő, hanem immateriális vagyoni értékű jogok, főként követelések – mint jelen esetben is – ugyan a volt tagokat illeti meg (likvidációs hányad), a volt tag azonban az őt megillető vagyoni jogosultságát érvényesíteni nem lenne képes. A jogutód nélkül megszűnt jogi személynek a volt tagjai ugyanis nem válnak a megszűnés folytán a jogi személy jogutódjaivá. A megszűnt cég tartozásai (passzívák) tekintetében a volt tagok helytállása külön törvényekben szabályozott (pl. kft., rt., bt., kkt., szövetkezet esetén), ennek hiányában a gazdagodásuk mértékéig állnak helyt. A megmaradt vagyon, vagyontárgyak (aktívák) felett közvetlen és azonnali rendelkezési jogosultságot a volt tagok nem szereznek, hanem – hitelezővédelmi okokból – csak meghatározott eljárás (végelszámolás, felszámolás) során és eredményeként juthatnak hozzá az őket megillető vagyonrészhez. Miután a társaság jogutód nélkül szűnik meg, a cég által már kezdeményezett eljárásokban – így pl. a végrehajtási eljárásban – e minőségüket megalapozó

¹⁸ Uo.

határozat hiányában jogutódként nem léphetnek fel. A Ptk. 7. § (1) bekezdése értelmében a törvényben biztosított jogok védelme az állam minden szervének kötelessége. Érvényesítésük – ha a törvény másképpen nem rendelkezik – bírósági útra tartozik. Amennyiben az új Ctv. 119. § rendelkezését a bíróság a miniszteri indokolásban írtak szerint értelmezné, ez azt eredményezné, hogy tételes jogi norma hiányában a cég törlését követően, utóbb előkerült vagyoni értékű jogok (követelések) külön eljárás nélkül automatikusan és ‘rendezetlenül’ kerülnek át a volt tagok vagyonába, a volt tag azonban a vagyonába került likvidációs hányad feletti rendelkezési jogát – joghézag miatt, az őt megillető tulajdonvédelem ellenére – nem gyakorolhatja.”¹⁹

A fentiekkel összhangban tehát lehet helye vagyonrendezési eljárás lefolytatásának, feltéve hogy a kartellel összefüggő követelésekről a felszámolási eljárás során nem rendelkeztek.²⁰ A problémát ebben az esetben a bizonyítékok beszerzése is okozhatja: a kartell-ügyben károsultnak az minősül, aki az érintett vállalkozásoktól új gépjárművet vásárolt vagy lízingelt, így az eljárást kezdeményező – azaz a törölt cég volt hitelezője, volt tagja, illetve akinek az eljárás lefolytatásához jogi érdeke fűződik – hitelt érdemlően köteles bizonyítani a vásárlás, illetőleg a lízingbevétele tényét. A hitelező nem szükségszerűen kapcsolódik a nehézgépjárművekkel kapcsolatos ügyletekhez, így a dokumentumokkal feltehetőleg nem rendelkezik. A megszűnt társaság tagja igen korlátozott jogosítványokkal rendelkezik a társaság életét így pl. a társaság által megkötött szerződések tartalmát illetően is, azok megtámadására keresetösségi joga sincs.²¹

Aki ténylegesen rendelkezett információval a megkötött szerződések tartalmát, illetve létezését illetően, az a társaság vezető tisztségviselője. Az ő közreműködését az igények és a bizonyítékok felderítése érdekében megnehezíti, hogy a vezető tisztségviselő irányítási jogosultságait elveszíti, valamint széleskörű iratadási kötelezettség terheli: a felszámolónak át kell adnia minden, a társaság és a hitelezők szempontjából fontos iratot.²² A kifejezetten nem nevesí-

¹⁹ BDT2009. 2030.

²⁰ BDT2015. 3385.

²¹ BDT2006. 1401.

²² Csődtörvény 31. § (1) bek. A felszámolás alatt álló gazdálkodó szervezet vezetője köteles: „b) a nem selejtezhető iratokról iratjegyzéket készíteni, és azt, az irattári anyagot, valamint a

tett iratokat pedig értelemszerűen – jogosultság hiányában – nem tarthatja meg. A felszámolási eljárás lezárultával a felszámoló köteles megőrizni az iratokat, amit rendszerint erre szakosodott társaságok segítségével látnak el, azaz még az iratok megléte esetén sem egyszerű azok beszerzése, különös tekintettel az iratok mennyiségére és a – tapasztalat alapján – rendezetlenségére.

Természetesen a legkiválóbb gépezetbe is kerülhet porszem; emlékeztet annak a felszámolónak az esete, aki a felszámolási iratainak őrzéséről egy istállóban gondoskodott. A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Nemzeti Biztonsági Felügyeletének bejelentése alapján eljáró Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság (NAIH) ötmillió forint bírság megfizetésére kötelezte az érintett felszámolót, mivel az „nyitott helyiségben (nyílászáró nélküli istállóban) felszámolt szervezetek, köztük egykori állami vállalatok, szövetkezetek iratanyagát tárolja őrizetlenül,” a bejelentés alapján az is kiderült, hogy az iratok jelentős része személyes adatokat is tartalmaz.²³

Az adatokhoz hozzájutni tehát meglehetősen nehéz, még annak ellenére is, hogy a fent említett kártérítési irányelv rendelkezései nagymértékben bővítették az információhoz való hozzáférés jogát, erőteljes szankciókat vezetve be a jogosulatlan iratkiadás megtagadásának esetére. Az iratok – különös tekintettel az adásvételi szerződések – kikérésére mód van a közúti közlekedési nyilvántartás járműnyilvántartásából egyedi adatszolgáltatás iránti kérelem benyújtásával, amely díjköteles, azonban az egyes kártérítési igényekhez képest ezen tételek elenyészők. Jogi érdek igazolása mellett a meghatározott kérelem benyújtásával van mód az adatigénylésre. A kérelemnek tartalmaznia kell az adatfelhasználás céljának és jogalapjának igazolását, valamint az adatigénylés tárgyának azonosításához elégséges adatokat.

4. A felszámoló felelőssége

Amennyiben a fenti megoldások nem vezetnek eredményre, felvetődhet a felszámoló felelőssége a kartellel összefüggő igények megtérítésének elmaradásáért. A felszámoló feladata a fentebb kifejtettekkel összhangban a felszámolási

vagyont leltár szerint átadni a felszámolónak legkésőbb a felszámolás kezdő időpontját követő 30 napon belül, ugyanilyen határidővel a folyamatban lévő ügyekről, eljárásokról tájékoztatást adni, továbbá nyilatkozni arról, hogy valamennyi vagyontárgyra, íratra vonatkozóan teljesítette az átadási kötelezettségét.”

²³ Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság NAIH-2087-5/2012/H. sz. határozat.

vagyon megnövelése, illetve a hitelezők – vagyontöbblet esetén a többletnek a tulajdonosok – között történő felosztása. A Cstv. 54. § szerint:

„A felszámoló a felszámolás során az ilyen tisztséget betöltő személytől elvárható gondossággal köteles eljárni. Kötelezettségeinek megszegésével okozott kárért a polgári jogi felelősség szabályai szerint felel. A felszámoló felelőssége az adósnak a felszámolás kezdő időpontjában meglévő –, illetve a felszámolás alatt szerzett – vagyonával [4. § (1) bekezdés] összefüggésben áll fenn. A felszámoló elvárható gondosságának körébe tartozik, hogy amennyiben a fizetéseképtelenség bírósági megállapítása előtti időszakban jogszabályellenes vagyonskimmentés történt, és a felszámoló úgy látja, hogy az ilyen vagyonskimmentéssel szembeni fellépéssel a felszámolói vagyon növelhető, köteles az eljárásokat megindítani, tájékoztatva erről a hitelezői választmányt is.”

A felszámoló tehát gondossági kötelmet lát el, aminek alapvető jellemzője, hogy a tevékenységet kifejtő fél mindösszesen az általában elvárható gondosság mellett történő eljárásra köteles, azonban az eredmény elmaradásáért nem felel. A Ptk.-ban szereplő megbízási szerződés mint a gondossági kötelem egyik alaptípusa mintául szolgálhat a felszámoló felelősségi mércéjének megállapításakor. A megbízott díjigényét nem érinti ugyanis, ha az eredmény elmarad, ez összhangban van a gondossági kötelmek alapvető szabályaival, azonban még itt is létezik kiegészítő szabály. Ha ugyanis az eredmény részben vagy egészben azért maradt el, mert a megbízott nem teljesítette a megbízási szerződésből eredő alapvető kötelezettségeit sem, úgy díjazásra nem tarthat igényt.

Klasszikus esetei az ilyen jellegű megbízotti kötelezettségek nem teljesítésének az ügyvédi műhibák. Amennyiben ügyvédi műhibáról van szó, felmerülhet az ügyvédi iroda kártérítési felelőssége. Általánosságban elmondható, hogy az ügyvédek ellen indított nem okiratszerkesztéssel összefüggésben indított kártérítési perek nagyobb részében a kereseti kérelemben foglaltak teljesítését elutasítják – megjegyezzük, hogy per azokból az ügyekből lesz, ahol a Magyar Ügyvédek Kölcsönös Biztosító Egyesülete nem ismeri el a követelések jogosságát vagy összezszerűségét. Az elutasítás indokaként a kártérítési igények alapjaként szükséges egyik feltétel, az ok-okozati összefüggés hiányát szokták felhozni. Az érvelés szerint az ügyvédi mulasztás hiányában sem mondható

biztosra az, hogy az ügyfél megnyerte volna az ügyet – károkozói oldalról ezt az esetet nevezzük a mentesülés körében hipotetikus kauzalitásnak.

A joggyakorlat szerint nem bizonyított, hanem csak feltételezés, hogy egy időben beadott irat az ügy elbírálására érdemben kihatott volna,²⁴ ennek vizsgálata pedig egyébként is lehetetlen az ítélet anyagi jogerejéből eredő árnyékpertilalom miatt.²⁵ Általános kártérítés ezen ügyekben rendszerint nem ítéltető meg, pontosan azért, mert a kártérítési felelősségnél nem az összecszerűség kérdéses a bizonyítás szempontjából, hanem a kár és az ok-okozati összefüggés megléte.

Az újabb joggyakorlat elismeri az emberi méltóságból levezetett hatékony jogorvoslathoz való jog megsértését egyes ügyvédi műhibák esetén, azonban felhívjuk a figyelmet ezzel kapcsolatosan a következőkre: az ilyen személyiségvédelmi perekben a megítélt sérelemdíjak (korábban nem-vagyoni kártérítések) összege rendkívül alacsony, inkább csak jelképes elégtétel.²⁶ Megjegyezzük ebben a körben, hogy cizellálódni látszik a joggyakorlat abban a kérdésben, hogy mi is a bírósághoz fordulás jogának a tartalma – még ha ezzel nem is mindenki tud feltétlenül azonosulni:

„a bírósághoz fordulás joga nemzetközi egyezményen alapuló emberi jog, és az Alaptörvényen alapuló alapvető jog, de a személyiséget mint az ember fizikai, lelki és testi egységét érintő ismervei hiányában nem személyiségi jog, egyezően a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban Ptk.) személyiségi jogok általános védelmét meghatározó 2:42. §-ához fűzött indokolásban rögzített azon iránymutatással, amely szerint a Ptk. az alkotmányos alapjogok és a polgári jog kapcsolata körül kialakult elméleti vita kapcsán azt az álláspontot követi, hogy a polgári jogi személyiségvédelem köre nem azonos az alapjogok katalógusával, mint ahogy a keresetindításhoz hozzájárulás hiánya nem a felperes emberi mivolta, testi, lelki, fizikai mibenléte ellen irányul, így a Ptk. 2:42. § (2)

²⁴ BH+ 2004. 11.513; LB Pfv.III.22.152/2001.

²⁵ BH2013. 89, BH2012. 90.

²⁶ BODONOVICH Klára – VILLÁM Krisztián: A jogi képviselő mulasztására visszavezethető perorvoslati esélyvesztésének kártérítési következményei a régi Ptk. szabályai alapján. *Küriai Döntések, Bírósági Határozatok*, 2014/12. 1322.

bekezdésében rögzített emberi méltósághoz fűződő jogot nem sértheti.”²⁷

A felszámoló nem áll szerződéses kapcsolatban sem a hitelezőkkel, sem pedig az adós tulajdonosaival, így értelemszerűen az új Ptk. által bevezetett – szigorúbb – szerződésszegéssel okozó károkért való felelősség szabályai sem alkalmazhatók; a felszámoló eljárásának alapja az illetékes törvényszék kirendelő végzése. Külön értelmezést igényel azonban az „adósnak a felszámolás kezdő időpontjában meglévő – illetve a felszámolás alatt szerzett – vagyonával” kapcsolatos fordulata. Aktív vagyonnak minősülnek a ténylegesen meglévő vagyontárgyak mellett a jogok és követelések is, tehát minden dologi és kötelmi jogosultság, ami nem a személyhez tapad, továbbá vagyoni jellegű.

A kartellel kapcsolatos Európai Bizottsági határozat a jogalap tekintetében megkérdőjelezhetetlenné teszi a kártérítési igényt az adós részéről. A Tpv. több jogszabálya a károkozás megállapíthatóságát segíti elő, többnyire vélelmekkel operálva.²⁸ Ha az érintett ügyben a Gazdasági Versenyhivatal vagy az Európai Bizottság eljár, a bíróság kötve van a Bizottság határozatának jogsértést megállapító részéhez.²⁹ A megfelelő következtetéseket levonva megállapítható, hogy amennyiben a felszámoló intézkedett volna a kartell-ügyben a per megindításáról, vagy engedményezte volna a kartellel kapcsolatos követeléseket, úgy a hitelezők, illetve a tulajdonosok megtérüléshez jutottak volna a követelésből.

A félreértések elkerülése végett érdemes tisztázni, hogy a tízszázalékos áremelkedést kimondó vélelem valóban megdönthető, azaz lehetséges annak bizonyítása, hogy a kartell tíz százaléknál nagyobb vagy kisebb kárt okozott. A hitelezők, illetve az adós tulajdonosai nyilván az előzőben érdekeltek, míg a kartell résztvevői az utóbbiban. A vélelem azon esetekre irányadó, amikor a felek nem kívánnak bizonyítani, vagy bizonyítási eljárásukat nem koronázza siker: nem tudják hitelt érdemlően bizonyítani a kár összegét. Határozott

²⁷ BDT2017. 64. – Debreceni Ítélőtábla Pf.I.20.940/2016/3.

²⁸ Pl. Tpv. 88/D. „(4) Az ellenkező bizonyításáig vélelmezni kell, hogy a jogsértés kárt okozott, ha a felperes bizonyítja, hogy a versenyjogi jogsértés kartellt valósított meg. [...] (6) Kartellel okozott versenyjogi jogsértés esetén az ellenkező bizonyításáig vélelmezni kell, hogy a versenyjogi jogsértés a jogsértő vállalkozás által alkalmazott árat tízszázaléknyi mértékben befolyásolta.” Megjegyzés: az időbeli hatály miatt nem a hivatkozott rendelkezés alkalmazandó a kamion-kartellben, de a Tpv. már az irányelv átültetését megelőzően is tartalmazta a „tízszázalékos” szabályt. A károkozók egyetemleges felelősségére vonatkozó szakaszok pedig megegyeznek az alkalmazandó Ptk.-beli rendelkezésekkel.

²⁹ Tpv. 88/R. § (1) bek.

véleményünk ebben a körben, hogy valamekkora mértékű kártérítés mindenféleképpen be fog folyni a peresített követelésekből. Ezt arra a – mondhatni – köztudomású tényre alapozzuk, hogy meglehetősen diszfunkcionálisan működik az az ár-kartell, aminek a hatására nem következik be áremelkedés – vagy az árak egyenesen csökkennek – a kartellt megelőző állapothoz – vagy a kartell hiányában meglévő állapothoz – képest. Lehetséges, hogy ez az áremelkedés tíz százaléknál alacsonyabb, de semmiféleképpen sem nulla. Ennek megfelelően tehát a bekövetkezett kárt bizonyítottnak látjuk. A követelés értékének meghatározása már csak azért is kardinális kérdés, mert adott esetben a felszámoló felelősségét – ezzel együtt felmentését – is megalapozhatja egy rosszul értékelt követelés átruházása.³⁰

A bekövetkezett káron kívül további tényállási elemek, hogy a kárnak okozati összefüggésben kell lennie a kifejtett cselekménnyel vagy mulasztással, jogellenesnek (jog által meg nem tűrtnek), továbbá felróhatónak is kell lennie; mindezen feltételek fennállása esetén lehetséges a felszámoló kártérítési felelősségének megállapítása. Bár a felszámolót széleskörű mérlegelési jog illeti meg az adós vagyonának, a kapcsolódó jogügyleteknek és peres eljárásoknak a tekintetében, a mérlegelés körében elkövetett nyilvánvaló hiba a felszámoló kártérítési felelősségét megalapozhatja. Perindításra a felszámoló nem kötelezhető,³¹ azonban a perindítás elmaradásának következményeit vállalnia kell.

A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: Pp.) 164. § (1) bek. szerint a bizonyítandó tényeket rendszerint annak kell bizonyítani, akinek érdekében áll, hogy a bíróság azokat valóban fogadja el, így a felróhatóságra vonatkozó kimentésen kívül a bizonyítási teher a potenciális felperes károsult hitelezőn vagy tulajdonoson van. Igazolni szükséges tehát, hogy a perindítás elmaradása miatt – a csekélyebb megtérülésre tekintettel – kár érte. Ennek szükségszerű eleme, hogy a felszámolás során a hitelező követelése ne nyerjen teljes egészében kielégítést, hiszen csak ebben az esetben éri őt kár. A tulajdonosok oldalán véleményünk szerint már bonyolódhat a bizonyítás, hiszen még a tíz százalékos, a kartell miatti kártérítés összege sem szükségszerűen elegendő a hitelezők követeléseinek kielégítésére. Érdekességgént jegyezzük meg, hogy még magas kártérítési összegek megítélése mellett sem szükségszerűen éri kár a tulajdonost, ugyanis vannak olyan követelések, különösen az f- vagy

³⁰ Legfelsőbb Bíróság Gfv.XI.30.253/2006.

³¹ EH2002. 672. Amennyiben – a kifogással élő megítélése szerint – a perindítás elmaradásából neki, mint tulajdonosnak kára származott, e kártérítési igényét a felszámolóval szemben a törvény rendes útján, polgári perben érvényesítheti.

g-kategóriásként számon tartottak, amelyek megtérülési rátája a felszámolási eljárásban kirívóan alacsony.

F-kategóriásnak minősülnek az egyéb követelések, ezek a gyakorlatban legtöbbször nem biztosított, szerződésből eredő követelések szoktak lenni, g kategóriásnak pedig a kamatok számítanak. Ezekben az osztályokban a tapasztalat szerint nem, vagy rendkívül kis mértékben jutnak megtérüléshez a hitelezők. A kartell miatti kártérítési perből befolyó összeget csak abban az esetben lehetséges a tulajdonosok körében szétosztani, ha minden határidőben bejelentett hitelezői igény kielégítésre került. A bizonyítás a tulajdonosok tekintetében tehát csak abban az esetben lehet eredményes az őket ért kár tekintetében, ha tudják bizonyítani, hogy minden határidőben bejelentett követelés kielégítésre került volna; ez a bizonyítási kötelezettség meglehetősen elméleti, 'mi lett volna ha...' irányba viszi el a bizonyítási eljárást. Amennyiben ezt nem tudja bizonyítani a tulajdonos, úgy kártérítési igényt nem tud érvényesíteni a felszámolóval szemben.

A jogellenesség az itt tárgyalt esetben elsődlegesen a Cstv. 48. § (1) bekezdésében tárgyalt kötelezettségek megsértését jelenti.³² A konkrét esetben újfent nyomatékositjuk, hogy a felszámoló nem utasítható, a perindítás tekintetében maga jogosult dönten, így a felszámoló perindításának elmulasztására nincs is más adekvát jogorvoslat, mint a felszámoló ellen indítandó kártérítési per.³³ A jogalap tekintetében a versenyügyben eljáró hatóság döntése kötelező érvényű a bíróságok számára, míg az összecszerűség tekintetében az általunk fentebb kifejtettek az irányadók, így véleményünk szerint megállapítható a jogellenesség; ami abból ered, hogy a felszámoló, bár jogszabályi lehetősége lett volna, a felszámolási vagyont növelését nem kísérelte meg, a vagyont sorsáról nem rendelkezett.

A felróhatósággal kapcsolatosan érdemes kihangsúlyozni, hogy bár a kártérítési felelősség általános szabályai az általában elvárhatóság mércéjét veszik alapul, a Csődtörvény a felszámolótól elvárható gondosság mércéje alapján rendeli a kártérítési felelősséget megállapítani. A konkrét esetben ez oda vezet, hogy az emberképünk egy általánosan tájékozott felszámolóbiztos kell legyen, aki egy nehézgépjárművekkel kapcsolatos cég felszámolását végzi. Az elvárható gon-

³² Csődtörvény 48. §: „(1) A felszámoló az adós követeléseit esedékességkor behajtja, igényeit érvényesíti, és vagyont értékesíti. A felszámoló a vagyont – kedvezőbb értékesítés érdekében – a hitelezőknek a 44. §-ban meghatározott arányú egyetértése esetén korlátozott felelősségű társaság, részvénytársaság vagy szövetkezet részére nem pénzbeli betétként (hozzájárulásként) rendelkezésre bocsáthatja.”

³³ Fővárosi Ítéltábla 15. Fpkf. 43 .647/2004/3.

dosság mellett a felszámolóbiztosnak értesülést kell szereznie a tehergépkocsik vásárlóit és lízingbe vevőit érintő potenciális kártérítési igényekről, különös tekintettel arra, hogy a kiszabott bírság az eddigi legnagyobb volt az Európai Bizottság mint versenyhatóság működése alatt, az azt követő három bírság tett ki annyit összességében, mint a kamion-kartellben résztvevőkre kiszabott összeg.³⁴

Végezetül fontos hangsúlyozni, hogy a felszámoló által okozott kárért a felszámolóbiztos mint természetes személy – fő szabály szerint – nem felel:

„A Csődtörvény 54. § a felszámoló szervezet önállóan nevesített felelősségéről rendelkezik, meghatározva annak terjedelmét is. Ily módon a kártérítési felelősség megállapításánál nem bír jelentőséggel, hogy a nevében eljáró természetes személyt munka, illetve megbízási jogviszony keretében foglalkoztatták-e. A felszámoló szervezettel szemben a kártérítési felelősség megállapítása során támasztott elvárhatósági mérce magasabb, figyelemmel a felszámolási eljárás céljára és arra, hogy a jogszabály e tevékenység ellátásához meghatározott szakképzettséggel rendelkező személyek munka-, illetve megbízási jogviszonyban való foglalkoztatását írja elő.”³⁵

³⁴ <http://ec.europa.eu/competition/cartels/statistics/statistics.pdf>.

³⁵ Kúria Gfv. VII.30.069/2014.

„A BÍRÓ LELKE”

Igazságosság és méltányosság a családjogban

KÖRÖS András*

„La justice est l'âme du juge.”
(Antonio Cánovas del Castillo)¹

„Mi az igazság?” – címmel jelent meg esszé a Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulóján kiadott emlékkönyvben Solt Pál tollából, aki a rendszerváltozást követően 12 évig a Legfelsőbb Bíróság elnöke, hosszú évtizedeken át bírāja, tanácselnöke volt.² Írásában a „konfliktusmegoldó-jogalkalmazó” bíráskodás korlátairól, a jogi látszatoknak sokszor a valóságot helyettesítő szerepéről, az akkor még törvényi kötelezettségként előírt ‘anyagi igazság’³ felderítésének illúziójáról elmélkedett. Részletesen szövegezte a valóság és a látszat konfliktusáról olyan anyagi jogi jogintézményekkel kapcsolatban, mint pl. az elbirtoklás, elévülés, kellékszavatosság, továbbá az igazságszolgáltatás „gúzsba kötöttségéről” az eljárási jogban, többek között a kérelemhez kötöttség elve, az észszerű időn belüli elbírálás követelménye, a bizonyítási ‘teher’ által. E sorok írójának – akinek az Ünnepelt 19 éven keresztül kollégája-főnöke volt – személyes tapasztalata, hogy ‘Pali’ milyen szenvedélyesen volt képes érvelni az

* Ny. kúriai tanácselnök, címzetes egyetemi docens (ELTE ÁJK).

¹ „Az igazságosság a bíró lelke” – a 19. században élt spanyol történész, politikus mondatát idézi NAGY Márta: *A bírósági mediáció*. Szeged, Bába, 2011. 118.; és ez a címe Jaime Octávio Cardona Ferreira, a portugál legfelső bíróság tiszteletbeli elnöke által írt tanulmánynak: *La justice est l'âme du juge* (Kézirat, 2007.).

² SOLT Pál: Mi az igazság? In: MÁDL Ferenc – VÉKÁS Lajos (szerk.): *Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára*. Budapest, ELTE ÁJK Polgári Jogi és Nemzetközi Magánjogi Tanszéke, 1994. 210–217.

³ Az 1952. évi III. törvény (Pp.) 3. § (1) bekezdése az 1999. évi CX. törvénnyel való módosítása előtt a bíróság feladatává az „anyagi igazság” (1993-tól a – jelző nélküli – „igazság”) kiderítését tette.

által a igazságosnak tartott jogi megoldások mellett a Polgári Kollégium ülésein, a bírói tanácskozások során, milyen pontosan látta a jogszabályok precíz alkalmazását megkövetelő jogbiztonság és az ügy egyedi elbírálása során – e mellett vagy ezzel szemben – felmerülő igazságosság kényes határait. A szóban forgó írásában is ezeket a határokat feszegette, elsősorban abból a szempontból, hogy mi várható el a peres felektől, illetve a bírótól az igazság kiderítése és az igazságosság érvényre juttatása érdekében, szót emelve az – akkor még törvényben előírt – officialitás feloldása érdekében. Egy olyan eljárási rend mellett szállt síkra, amelyben – szavaival élve – az igazságra törekvés a bírói alapattitűd, de a bíró szerepe elsősorban az eljárás rendjének betartatása, a fair play követelményének biztosítása.

Tanulmánya fölött eltöprengve – az adott terjedelmi korlátok között – azt vizsgáljuk, mit is jelent az igazságosság és az annak gyakorlati megvalósítását szolgáló méltányosság a magánjogban általában, mi a szerepe a méltányosságnak a családjogi jogalkalmazásban, és milyen új lehetőséget kínál a jogviták méltányos rendezésének elve az új Polgári törvénykönyv (Ptk.) Családjogi Könyvében.

1. Az igazságosság és a méltányosság elve

A bírói jogalkalmazásnak régi problémája az, hogy az általános igazságosságot zsinórmértékként használó jogszabály és az adott eset által megkövetelt egyedi igazság közötti konfliktus hogyan oldható fel, ha a kettő között ellentét van. Szladits Károly szerint a magánjog irányító eszméi az észszerűség, az igazságosság és a jogbiztonság.⁴ Ezek közül az észszerűség a jog célhoz kötött értelmezését és alkalmazását, annak feltételezését jelenti, hogy minden jogszabály észszerű eredményre akar vezetni.⁵ Az igazságosság az eset egyedi körülményeinek figyelembe vételét, vagyis a lehetséges individualizálást kívánja meg, a jogbiztonság éppen ellenkezőleg: az életben felmerülő variációk tipizálását, átlagolását igényli, hogy a különböző jogvitás ügyek azonos mérce alapján kerüljenek elbírálásra. A két utóbbi elv közül egyik sem érvényesülhet a másik rovására, mivel az individualitás túlhangsúlyozása

⁴ SZLADITS Károly: *Magyar magánjog. Általános rész.* Budapest, Grill, 1938. 38–42.

⁵ Hazánkban ma ezt juttatja kifejezésre az Alaptörvény 28. cikke: „A bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabály szövegét elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik. Az Alaptörvény és a jogszabályok értelmezésekor azt kell feltételezni, hogy a józan észnek és a közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos célt szolgálnak.”

esetén a jogbiztonság, az utóbbi merev követése a jogvita igazságos eldöntése ellen hatna. Szladits az igazságosság konkrét megnyilvánulásaként említi a *méltányosságot*, mint amely képes a kettő közötti (sokszor látszólagos) ellentétet kiegyenlíteni. A méltányosságot a jogrenden kívüli zsinórmértékként írja le, amely „az érdekösszeütközések kiegyenlítésének egyéniesítő módszere. [...] Míg a társadalmi igazságosságot célzó általános jogszabály rendszerint csak az érdekeknek approximatív, átlagos mérlegeléséig juthat el, addig a méltányosság maga az egyéniesítő igazság.”⁶

Noha a méltányosság eredendően a jogalkalmazás jogon kívüli kiegészítő eszköze, a 20. század második felétől a tételes jogban is feltűnik, más metajurisztikus elemekhez hasonlóan, mint pl. az erkölcs (a jó erkölcsbe ütköző szerződés semmisségének kimondásával) vagy az üzleti szokás (a felek korábbi üzleti gyakorlatának a szerződés tartalmává tételeével). Törvényi megjelenését elsősorban generálklauzulaként láthatjuk mint általános mércét az érdekütközések feloldására. Az 1928-as Magánjogi törvényjavaslat (Mtj.) 4. §-a szerint „ahol a törvény a bíróság belátására, az eset körülményeinek vagy fontos oknak a méltatására utal, a bíróság a méltányosság szerint határoz.”

Ebből a megfogalmazásból kitűnik, hogy az Mtj. bevezető szabályaiban elhelyezett rendelkezés kiegészítő eszköznek tekintette a méltányosságot, azokra az esetekre korlátozva annak érvényesülését, amelyekben a törvény – keretfogalmak használatával – maga engedi az egyedi szempontok értékelését. A későbbi jogalkotás más utat követett: sem az 1959. évi IV. törvény (1959-es Ptk.), sem a 2014. március 15-től hatályos 2013. évi V. törvény (Ptk.) alapelvei között a méltányosság nem lelhető fel, csupán egyes konkrét rendelkezésekben találkozhatunk vele. Az üzleti élet viszonyait modellező Ptk. a törvény rendelkezéseinek az alkotmányos renddel összhangban való értelmezését (1:2. §), a jóhiszeműség és a tisztesség elvét (1:3. §), az elvárható magatartás elvét (1:4. §), valamint a joggal való visszaélés tilalmát (1:5. §) nevesíti a polgári jog általános alapelveiként, a méltányosságot mint generálklauzulát nem tartalmazza.

Egyes jogintézmények szabályozásában ugyanakkor a méltányosságra utalás *expressis verbis* megtalálható, így pl. a jogszabályban előírt jognyilatkozat joggal való visszaélésnek minősülő megtagadása esetén a jognyilatkozat bírósági pótlásának egyik feltételeként [ha a megtagadás „különös méltánylást érdemlő magánérdeket sért” – Ptk. 1:5. § (2) bek.], a kártérítés mértékének a teljes kárnál alacsonyabb összegben való meghatározása lehetőségében „különös méltánylást érdemlő körülmények fennállása esetén” [6:522. § (4) bek.], a vétőképtelen

⁶ SZLADITS i. m. 143–144.

károkozó kártérítésre kötelezésében a méltányosság alapján (6:545. §), vagy a kötelesrész alapjául szolgáló ingyenes adománynak a juttatáskorítól eltérő értéken való figyelembe vételében, ha a juttatáskori érték figyelembe vétele súlyosan méltánytalan lenne [7:80. § (2) bek.].

A méltányosságnak a tételes jogban való megjelenése annak ‘beismerését’ jelenti, hogy az általánost célzó jogszabály szigorú alkalmazása egyes kivételes esetekben ‘jogellenes’ lehet: a *summum ius summa iniuria* kiküszöbölésének szándéka végigkíséri a magánjog történetét. A jogtételek általánosságán és a konkrét eset egyediségén túlmenően azonban a jog igazságtalansága abból is adódhat, hogy az életviszonyok változásával az eredetileg helyes jogszabályok merev alkalmazása idővel a céljukkal ellentétes eredményre vezet (Szladitsra visszautalva: észszerűtlenné válik). Hogy ez mely folyamatok eredményeként és mikor következik be, annak ‘kitapintására’ a társadalmi változásokkal a konkrét jogvitás eseteken keresztül először szembesülő jogalkalmazók (magánjogról lévén szó, elsősorban a bíróságok) hivatottak. Ilyen esetek nagyobb számú előfordulása vezethet az ún. jogfejlesztő jogértelmezéshez, ami a legnehezebb, de egyben a legszebb bírói feladat, és akár *contra legem* gyakorlat kialakulását is eredményezheti. Ez a gyakorlat aztán legtöbbször magának a tételes jognak a módosításába torkollik,⁷ előfordulhat azonban az is, hogy a törvény módosítás felülírja a kialakult bírói gyakorlatot.⁸

A méltányossággal, különösen annak nem a törvényt kiegészítő, támogató, hanem azzal ellentétes értelmezést hozó alkalmazásával szemben komoly

⁷ A jogfejlesztő jogalkalmazást ilyenkor alapvetően pozitív jelenségnek tekinthetjük, ld. például a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának az érvénytelenség jogkövetkezményeiről szóló 1/2010. (VI. 28.) PK véleményét, amelynek számos tétele beépült a Ptk.-nak a szerződés érvénytelenségére vonatkozó szabályaiba. Negatív példa viszont a Legfelsőbb Bíróság 16. számú irányelve a nem vagyoni kártérítésről, amely az 1959-es Ptk.-nak a nem vagyoni kártérítésről szóló rendelkezését (354. §) indokolatlanul szűkítette, amikor annak két vagylagos feltételét (a károsult életének tartós vagy súlyos megnehezülése) együttes feltételekként kezelte. Emiatt a 16. irányelvet a Legfelsőbb Bíróság a 21. irányelvvel módosította, majd a Ptk. 354. §-ának a nem vagyoni kártérítés feltételeire vonatkozó mondatát az Alkotmánybíróság a 34/1992. (VI. 1.) AB határozatával megsemmisítette.

⁸ Erre jó példa, hogy az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (Eütv.) 77. § (3) bekezdésének eredeti szövege szerint az egészségügyi szolgáltató alkalmazottait a tőlük elvárható *legnagyobb* gondosság és körültekintés terhelte a beteg ellátása során, amire az orvosi műhibából eredő kártérítési perekben a bírói gyakorlat az objektív felelősség „határát súroló” kárfelelősségi rendszert épített fel (ld. különösen BH1998. 78., BH1998. 585., BH2000. 347.). Ezt túl szigorúnak tartva, az Eütv.-t módosító 2006. évi CXV. törvény a rendelkezésből a „legnagyobb” szót kihagyta és „az ellátásban résztvevőktől elvárható” gondossági mércét állította fel, ami egyébként a kárfelelősség bírói megítélésében lényegi változást nem hozott (ld. pl. EBH2010. 2229).

ellenérvek is felmerültek. Először is az, hogy az a jog „megkettőződéséhez”⁹ vezethet: van a szigorú jog és a méltányos jog, amely egyszerre él egymás mellett, ami súlyosan sérti a jogbiztonságot.¹⁰ A másik ellenérv, hogy ami az egyik félnek méltányos, az a másiknak méltánytalan lehet. Ezen okok miatt a méltányosság alkalmazásának bizonyos korlátokat kell szabni: 1) mivel a méltányosság kivételt jelent a szigorú jog alkalmazása alól, alkalmazására csak kivételesen kerülhet sor; 2) érdekiegyenlítő szerepét csak akkor tudja betölteni, ha mindkét (valamennyi) fél érdekeinek összevetésével kerül alkalmazásra, a méltányosság nem lehet méltánytalanság forrása; 3) tekintve, hogy ma már a tételes jog maga utal a méltánylandó körülmények, a méltányos érdek figyelembe vételére, a törvény rendelkezéséből kell merítenie erejét; végül: 4) a bíró kezébe adott eszköznek kell lennie, mert a bírói hivatás etikai és szakmai előírásai (pl. pártatlanság, objektivitás, az ítélet indokolásának kötelezettsége) jelentik a garanciákat az önkényes alkalmazásának megakadályozására.¹¹ Továbbá Szladits szerint „a méltányosságot jellemzi: a szabály alkalmazásában a kísérő körülmények figyelembe vétele és a szembenálló érdekek jóakaró, engedékeny, emberies (humánus) mérlegelése,”¹² amelyeket szintén nem lehet figyelmen kívül hagyni.

2. A méltányosság a családjogban

Tételes jogunkban a méltányosság mint generálklauzula elsőként a *házassági vagyoni jogban* jelent meg, igaz, kissé ‘fejreállított’ megfogalmazásban. A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény (Csjt.) 31. §-ának (5) bekezdése – az 1974. évi I. törvénnyel (I. Csjt. novella) történt mó-

⁹ EÖRSI Gyula találó kifejezése, ld. EÖRSI: *Összehasonlító polgári jog*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 431.

¹⁰ A jelenség lényegében a római jogra nyúlik vissza ld. a *ius strictum* és a *ius aequum* kettősségét (részletesen ld. MARTON Géza: *A római magánjog tankönyve*. Institutciók. Budapest, Tankönyvkiadó, 1957. 49.). Angliában például 1873-ig külön bírósága volt a közönséges jognak (*common law*) és a méltányos jognak (*equity*). Ezt követően az *equity* alapelvvel módosított *common law* érvényesült.

¹¹ Két családjogi példa a feltételek érvényesülésére: a Legfelsőbb Bíróság Pfv.II.23.077/1998. sz. határozata szerint „a vagyonomegosztás általános szabályaitól a Csjt. 31. § (5) bekezdése szerinti méltányosságból történő eltérésre csak egészen kivételesen és kellően indokolt esetben kerülhet sor. A méltányosság gyakorlása – a körülmények feltárása után – a bíróság mérlegelési jogkörébe esik.” A BH1987.202. eseti döntés kimondta, hogy „a házastársi közös vagyoni megosztása során az érdekek összehangolásának kiemelkedő szerepe van.”

¹² SZLADITS i. m. 143.

dosítást követően – kimondta, hogy „a vagyontársasági igények rendezésénél arra kell törekedni, hogy egyik házastárs se jusson méltánytalan vagyoni előnyhöz” (valójában ezzel azt kívánta megakadályozni, hogy bármelyik házastársat méltánytalan vagyoni *hátrány* érje). Ez a szabályozás a Legfelsőbb Bíróság 5. számú irányelvét követte, amely – a Csjt. eredetileg nagyon szűkszavú vagyoni jogi rendelkezéseit kiegészítve – részletes iránymutatást adott arról, hogy a reálszerzésen alapuló vagyontársasági rendszerben miként kell rendezni a különvagyont és a közös vagyon vegyülésének kérdését, a másik alvagyont fordított költségek és kiadások elszámolását, mivel ezekről a Csjt. 1952-es szövege egyáltalán nem tartalmazott szabályt.

Az irányelv maga számolt azzal, hogy a kialakított elvek – pl. az értékarányos megtérítés, a közös életvitel körében felélt, illetve elhasznált különvagyont elszámolásának mellőzése, a megtérítésről való lemondás megszorító értelmezése – egyes konkrét esetekben igazságtalan eredményre vezethetnek. Ezért azt az iránymutatást adta, hogy „a házassági vagyoni igények elbírálásánál arra kell törekedni, hogy egyik házastárs se jusson méltánytalan vagyoni előnyhöz; ennek érdekében kivételes esetekben a megtérítés az előző pontokban foglaltaktól eltérően is történhet” (5. pont). A Csjt. első, 1971-ben megjelent *Kommentárja* ehhez annyit fűzött hozzá, hogy a házassági vagyoni viszonyok rendezésénél általános követelmény a méltányos érdekkiegyenlítésre törekvés, ám az általános szabályoktól csak nagyon körültekintően, kivételesen lehet eltérni.¹³

A méltányosság létjogosultságát a házassági vagyoni jogban az I. Csjt. novellát követően az 5. számú irányelv helyébe lépő 10. számú irányelv azzal támasztotta alá, hogy „a családi viszonyok nem csupán vagyoni, hanem érzelmi, erkölcsi és szellemi köteléket jelentenek. A házassági vagyoni jog körében a családi kapcsolatok által befolyásolt sajátos jogviszonyról van szó. [...] A házastársakat egymással szemben számadási kötelezettség nem terheli.” Mindezekből azt a következtetést vonta le, hogy a méltányosság a házastársak vagyoni viszonyaiban alkalmas lehet a nem vagyoni szempontok érvényesülésének elősegítésére. Ezzel lényegében rávilágított a polgári jogi és a családjogi vagyoni viszonyok rendezésének egyik lényeges elvi különbségére is.

A teljesség kedvéért megjegyezzük, hogy az I. Csjt. novellával beiktatott 31. § (5) bekezdését követően a (6) bekezdésben a törvény a lakáshasználat rendezésének döntő szempontjaként – szintén generálklauzula jelleggel – a családvédelmi érdekre utalt, amely a házastársak közötti ‘érdekkiegyenlítés’ mellett

¹³ BACSÓ Jenő – SZIGLIGETI Viktor (szerk.): *A családjogi törvény magyarázata*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971. I. kötet. 453. Az 5. irányelvet a kötet teljes terjedelmében közli 426–431.

a kiskorú gyermek(ek) érdekét is magában foglalja, sőt utóbbinak meghatározó jelentősége van.

Az 1986. évi IV. törvény (a II. Csjt. novella) a 31. § (5) bekezdését kiegészítette a Ptk. szabályainak mögöttes alkalmazására utalással, amit a házassági vagyoni szerződés ismételt bevezetésével indokolt, másrészt megismételte a bíróság kötelezettségét az egyik házastárs méltánytalan vagyoni előnyhöz jutásának megakadályozására. Ez a módosítás kisebb értelmezési problémát jelentett abban a kérdésben, hogy a méltányosság vajon a Ptk. megfelelő alkalmazásához kapcsolódik-e vagy változatlanul a családjogi szabályok korrekciójára hivatott, amit a bírói gyakorlat megfelelően kezelte a két rendelkezés különválasztásával. A házastársi lakáshasználat rendezése pedig immár a Csjt.-ben kapott részletes, a családvédelem szempontjait szem előtt tartó szabályozást (31/A–31/E. §).

A házassági vagyoni jogban a Csjt. említett rendelkezésein alapuló méltányosság alkalmazásának *széles körű gyakorlata* alakult ki. Ez a gyakorlat azokon az elveken alapul, amelyeket általánosságban bemutattunk: az egyéniesítés, az időmúlás értékelésének és az érdekek mérlegelésének elvén, és határozottan meghúzza a méltányosság alkalmazhatóságának határait is. Terjedelmi okokból ennek teljes körű kifejtésére nincs lehetőségünk, csupán néhány – az új Ptk. Családjogi Könyvének alkalmazása során is irányadónak tekinthető – tipikus eset bemutatására szorítkozunk.¹⁴

Mind a Csjt. 27. § (1) bekezdésén alapuló gyakorlat, mind a Ptk. 4:37. § (3) bekezdése szerint a házastársak – házassági vagyoni szerződés eltérő rendelkezése hiányában – *egyenlő arányban* részesülnek a közös vagyontól. A bíróság a vagyon megosztása során nem térhet el ettől az aránytól, akkor sem, ha a közös vagyon megszerzésében a felek nem egyenlő arányban vettek részt, pl. életközösségük fennállása alatt csak az egyikük folytat jövedelemszerző tevékenységet, és idegen munkaerő alkalmazásával a másikat a háztartási munkák alól is mentesíti, mivel a szerzésben való közreműködés arányának csak az élettársi kapcsolatban van jelentősége (BH1994. 34). Előfordulhat azonban olyan rendkívüli eset, amikor a vagyonmegosztás ettől eltérően alakulhat, pl. az egyik esetben, amikor a házastársak az életközösség átmeneti megszakadása-kor a vagyont megosztották, egyikük a neki jutott pénzösszeget megtakarította, míg a másik a vagyoni részesedését elszórakozta, a megtakarított összegből az életközösség helyreállítása után vásárolt vagyontárgyakat a bíróság a későbbi

¹⁴ Az 1980-1990-es évek gyakorlatának feldolgozását ld. KÖRÖS András: A méltányosság a házassági vagyoni jogban. *Bírák Lapja*, 1999/3.

vagyonmegosztási perben nem tekintette egyenlő arányú közös vagyonnak, mert az a takarékos házastársat méltánytalan helyzetbe hozta volna.¹⁵

A vagyonközösségi rendszerben a közös vagyon és a különvagyonok elkülönítésének meghatározó jelentősége van: a közös vagyon mellett vélelem szól, tehát a különvagyoni jelleg megállapításához a házastársnak azt kell bizonyítania, hogy a kérdéses vagyontárgy a törvény alapján, a szerzés időpontja, jogcíme vagy a megszerzésének forrása alapján a különvagyonba tartozik (BH2003. 323-II). Ha az egyik házsfél különvagyónának a közös ingatlan megszerzéséhez történt felhasználása nem nyert kétséget kizáró bizonyítást, a bíróság a ráfordítást – méltányosságból – tényként nem állapíthatja meg, így pl. az egyik házastárs szülője által adott jelentős összegű készpénz ajándékot nem lehet a három évvel későbbi lakásvásárlásra fordítottnak tekinteni (Kúria Pfv. II.20.332/2016.).

A közös és a különvagyon közötti szigorú határokat a bírói gyakorlat az elmúlt évtizedekben – a Csjt. értelmezési keretein belül maradván – fokozatosan oldotta. Az 1980-as évektől több döntés is született, amelyben egyes juttatásokat a bíróság olyan szorosan az egyik házastárs személyéhez kötődőnek tekintett, ami a különvagyonkénti elismerésükhöz vezetett. Ilyen pl. baleseti kártérítés esetén a személyiséget ért hátrány (testi fogyatékoságból eredő élet elnehezülése) kiegyenlítésére szolgáló pénzösszeg,¹⁶ a volt állami gondozott házastársnak nyújtott életkezdési, illetve otthonteremtési támogatásból vásárolt házastársi közös lakás (EBH2005. 1310), a kárpótlásként kapott termőföld utalványon vásárolt ún. utalványos föld, amelyhez ez a házastárs csak a törvényben meghatározott többletfeltételekkel (mezőgazdasági vállalkozóként való bejelentkezés) juthatott hozzá (BH2008. 39-I). Ez az igazságosság egyéniesítő funkcióját szolgálni kívánó gyakorlat a Ptk. házassági vagyoni jogi rendelkezéseiben tételes joggá emelkedett, mert a 4:38. § (1) bekezdés d) pontja a „személyt ért sérelemért kapott juttatást” immár a norma szintjén is különvagyonnak tekinti.

A vagyoni viszonyok méltányos rendezésében nagy szerepe van az érdekmérlegelésnek. A Kúria kimondta, hogy mellőzni kell a volt házastársak lakásán fennálló közös tulajdon megszüntetését, ha a bontóperben kötött egyezség alapján a bennlakó volt házastárs a másik házastárs hányadának megváltására nem képes, a lakottan történő árverési értékesítésre a lakás adottságai folytán nincs kilátás, a bentlakót pedig – mindkét fél méltányos érdekeit

¹⁵ HORECZKY Károly – SZILÁGYI Dénes (szerk.): *Civilisztikai Döntvénytár. Családjog 1953–1997.* Budapest, HVG-Orac, 1997. 191. (a továbbiakban: CDT).

¹⁶ CDT 68.

mérlegelve – a lakás elhagyására nem lehet kötelezni (BH2013. 42). Egy másik perben – szintén ingatlan közös tulajdon megszüntetésével kapcsolatban – kifejtette, hogy a megváltási ár részletekben való teljesítése akkor rendelhető el, ha az a jogosultja nem méltánytalan, a teljesítés nem húzódik el túlságosan hosszú időre (BH2001. 578-II).

A közös és a különvagyon vegyüléséből eredő *megtérítési igények rendezése* szintén méltányos megközelítést igényel. Ez összefügg azzal – a már említett – ténnyel, hogy a házastársak nem tartoznak elszámolással egymásnak, az alvagyonok vegyülését nehéz nyomon követni, és különvagyonaik felhasználásánál nem elsősorban jogi, hanem célszerűségi és érzelmi szempontok vezetnek őket. Ha a közös építkezésre felhasznált különvagyoni hozzájárulások pontosan nem tisztázhatók, de ahhoz mindkét házastárs szüleitől, ismerőseitől kaptak különböző formában (pénzben, munkában, az építkezés alatti ingyenes lakáshasználat, ellátás biztosításában) támogatást, és azok megközelítőleg (nagyságrendileg) azonos mértékűek voltak, a valós tulajdoni arányokat az ingatlannyilvántartásba bejegyzett 1/2–1/2-el egyezőnek kell elfogadni (BH2001. 578-I).

Ha a házastársak egyikük különvagyoni lakásában laknak, a másikat pedig bérbeadás útján hasznosítják, „a házastársi vagyonszaporulat időszakában a különvagyoni ingatlanok hasznosítása szempontjából azonos megítélés alá esik a bérbeadás, amely tényleges vagyonszaporulatot eredményez, valamint a házastársak alapvető lakásszükségletének kielégítését szolgáló közös használat, ami a bérleti díjjal azonos értékű, közös vagyont gyarapító megtakarítást jelent,” így egyiküknek sincs megtérítési igénye a másikkal szemben (BH1994. 599).

Sok esetben az *időmúlás* is alap lehet a méltányossági szabály alkalmazására. Mivel a közös vagyon megosztásának módját – vita esetén – a bíróság állapítja meg, a közös vagyon megosztásával együtt járó értékkülönbözet fizetése csak az ítéletben meghatározott teljesítési határidő elteltével válik esedékessé. Ezért a bíróság az ítéletben az értékkülönbözet összege után kamatfizetési kötelezettséget általában nem állapít meg.¹⁷ Kivételesen azonban lehetőséget látott a Legfelsőbb Bíróság a kamatfizetési kötelezettség elrendelésére az után az összeg után, amelyet az egyik házastárs érvénytelen szerződés alapján „megváltási ár” címén – évekkal a közös vagyon bírói megosztása előtt – a másik házastárstól felvett és saját céljaira fordított (BH1997. 120).

A Kúria az egyik közelmúltban hozott ítéletében kimondta, hogy ha az életközösség megszűnését követően a közös megtakarítások jelentős részével

¹⁷ CDT 154., 156.

az egyik házaspár rendelkezik, a bíróság késedelmi kamatot – erre irányuló kérelem esetén – már az ítélet meghozatala előtti időszakra is megállapíthat (Pfv.II.20.050/2016-II.). Ugyancsak az időmúlásból eredő méltánytalanság kiküszöbölésére voltak alkalmasak azok a döntések, amelyekben a közös kölcsön egyedüli törlesztéséből eredő megtérítési igény elszámolása, illetve a lakáshasználati jog ellenértékének a megváltási árba történő beszámítása során nem a ténylegesen kifizetett összeg, hanem annak az ingatlan forgalmi értékének emelkedéséhez viszonyított megtérítéséről rendelkeztek (BH1998. 178, BH2001. 279).

A házassági vagyoni jogban a méltányosság alkalmazásának fontos szabálya, hogy arra csak a házastársak vagyoni viszonyainak *teljes felderítését* követően kerülhet sor. A bíróság ugyanis azt, hogy a közös vagyon megosztása az általános szabályok és szempontok alapján méltánytalan vagyoni előnnyel, illetve hátránnyal járna-e, és hogy ennek kiküszöbölés miként történjen, csak valamennyi vagyontárgy számbavétele, a kölcsönös megtérítési igények tisztázása és a felek vagyoni illetőségeinek megállapítása után döntheti el. A házassági vagyoni jogi igények teljes körű tisztázása előtt – méltányosságra hivatkozással – a vagyonomlégből kihagyni egyes ingókat vagy ingatlanokat nem lehet (BH1980. 336).¹⁸

Abban viszont következetes a bírói gyakorlat, hogy *a házastársak szerződésével szemben* a méltányosság mint korrekciós eszköz nem alkalmazható. A felek a szerződés megkötésével azt az egyéniesítést, amely a konkrét esetben az igazságosság kritériumának érvényre juttatását szolgálja, maguk végzik el, ebbe a bíróság csak akkor avatkozhat be, ha a törvényben meghatározott érvénytelenségi (semmisségi vagy megtámadási) ok áll fenn. A házastársi „vagyonközösséget megszüntető” (helyesen: a közös vagyon megosztásáról rendelkező) szerződés érvénytelenségét a bíróság a méltányossági szabály alapján – érvénytelenségi ok hiányában – nem állapíthatja meg (EBH2001. 530), és ugyanez az elv irányadó a házassági vagyoni jogi szerződésre (BDT 2010/6. 100.). A Kúria sem látott okot arra, hogy változtasson ezen a gyakorlaton, egyik ítéletében nemrég megerősítette, hogy „ha a felek a házastársi közös vagyon megosztását a peres eljárás során egyezséggel rendezték, amit a bíróság jóváhagyott, mivel annak tartalma megfelelt a jogszabályoknak, utóbb a megállapodás nem támadható azon az alapon, hogy valamelyik házastársra nézve méltánytalan” (Pfv.II.21.762/2014.).

¹⁸ Vö. CDT 186.

3. A méltányosság a Családjogi Könyvben

Az új Ptk.-nak az 1003/2003. (I. 25.) számú Kormányhatározattal jóváhagyott Konceptiója és Tematikája állást foglalt amellett, hogy a családjog szabályanyagának – a kontinentális európai és a magyar hagyományokat követve – vissza kell kerülnie az egységes magánjogi kódexbe, mégpedig külön Könyvben, amelynek élén a családi viszonyok sajátosságait kifejező alapelveket kell elhelyezni.¹⁹ Ezek az alapelvek a 2013. évi V. törvény Negyedik könyve szerint a házasság és a család védelmének elve (4:1. §), a gyermek érdekének védelme (4:2. §), a házastársak egyenjogúságának elve (4:3. §), valamint a méltányosság és a gyengébb fél védelmének elve (4:4. §). A méltányos rendezés elvét tehát a Ptk. *valamennyi családi jogviszonyra kiterjesztette*.

Ennek hátterében az áll, hogy a családi kapcsolatok bonyolult szövedékébe a jogalkalmazó nehezen lát bele, a bizonyítás is nehezebb, mint a polgári jogviszonyok más területén (okiratok nemigen állnak rendelkezésre, a rokonok, ismerősök köréből kikerülő tanúk általában valamelyik érintett fél szemszögéből látják az eseményeket). Emellett az eset egyedi körülményei is nagyobb súllyal jönnek figyelembe, mint más jogterületeken, a törvény alkalmazása a felek konkrét életviszonyainak (sok esetben élettörténetének) fokozottabb értékelését követeli meg. Tekintettel arra, hogy a házasság és a családi kapcsolatok hosszabb időn keresztül, tartósan fennállnak, az időmúlás értékelésének is fokozott szerepe van. A keretjelleggel megfogalmazott szabályok helyes kitöltéséhez tehát szükség van az alapelvek által sugárzott szemléletre.²⁰

Az alapelvek közül az első három a jogalanyoknak és a jogalkalmazóknak egyaránt szól (a szülők, rokonok, gyámok stb. számára elvárhatósági mércét jelent, a bíróságok, gyámhatóságok minden ügyben kötelesek azokat figyelembe venni). A méltányosság és a gyengébb fél védelme viszont elsősorban a jogalkalmazóknak szóló alapelvek, az egyes esetek, helyzetek megítéléséhez és eldöntéséhez ad iránytűt. Hangsúlyoznunk kell, hogy az alapelvek között nincs hierarchia: a szülők közötti kapcsolatban gyakorolt méltányosság sosem vezethet a gyermek érdekének félretételéhez (pl. a különélő szülő kapcsolattartási jogát nem lehet méltányosságból a gyermek számára hátrányos módon kiterjeszteni), a házastársak egyenjogúságának elve nem jelenti azt, hogy a bíróság a „gyengébb fél” védelme érdekében ne alkalmazhatja korlátozó intézkedést

¹⁹ Magyar Közlöny, 2003/8.

²⁰ Az ismertetett elvek az Alaptörvényre támaszkodnak, amely alkotmányos szinten rögzíti a házasság és a család védelmének, a nők és férfiak egyenjogúságának, valamint a gyermek védelmének elvét, ld. L. cikk, XV. cikk (3) bek., XVI. cikk.

(pl. a felróható magatartást tanúsító szülőnek a közös lakás használatától való megfosztásával). A házasság és a család védelmével összefüggésben a törvény maga utal az érdekmérlegelés fontosságára: a 4:1. § (2) bekezdése kimondja, hogy „e törvény alkalmazása során a családi és az egyéni érdek összhangját biztosítva kell eljárni.”

A méltányosságnak és a gyengébb fél védelmének a követelményét a törvény együtt említi. Valójában *egymással szorosan összefüggő, de különböző alapelvekről* van szó. A méltányosság alkalmazása nem függ attól, hogy van-e „gyengébb fél”, az olyan fokú egyediesítést jelent az ügy eldöntésében, amely elősegíti a jogszabály humánus alkalmazását a konkrét ügyben. A gyengébb fél védelme az érdekei érvényesítésében koránál, egészségi állapotánál, lehetőségeinek fogva segítségre szoruló, kiszolgáltatott fél helyzetének megfelelő értékelését jelenti, pl. a tartásra rászoruló, mozgásában korlátozott szülő vagy a lakásból elüldözött házastárs helyzetének, bizonyítási nehézségeinek figyelembe vételét. A házassági vagyoni jogban a bírói gyakorlat – méltányosság címen – már eddig is alkalmazta a bizonyítási teher ‘átfordításának’ eszközét, pl. abban az esetben, amikor a házastárs már a kapcsolat megromlásának időszakában, az életközösség megszűnését közvetlenül megelőzően vette magához a közös készpénzt, vagy pl. kiürösítette a bankszámlát, abban bízva, hogy az elköltözésének időpontjában (az életközösség megszűnésekor) már nem lesz olyan vagyon, amit a házastársával meg kellene osztania.

A Pp. 164. § (1) bekezdése értelmében egy vagyontárgy meglétét az életközösség megszűnésének időpontjában annak a házastársnak kell bizonyítania, aki azt be kívánja állítani a vagyonmérlegbe. Az említett kivételes esetekben azonban a bíróság úgy foglalt állást, hogy a vagyoni értékkel rendelkező házastárs tartozik bizonyítani, hogy az összeg az életközösség megszűnésekor már nem volt meg, hanem azt a közös háztartás költségeire, vagy olyan módon használta fel, hogy megtérítést a másik fél nem igényelhet.²¹ A kérdést egyébként – ennek nyomdokain haladva – a 2018. január 1-jén hatályba lépő 2016. évi CXXX. törvény (új Pp.) 265. §-a a *bizonyítási szükséghelyzet* fogalmának megteremtésével általánosságban rendezi.

A két alapelv mégis ott függ össze szorosan, hogy céljuk azonos: azt kívánják kifejezésre juttatni, hogy a családjogi jogvitákban nem a „pernyertes-peresztes” vagy a „kinek volt igaza” pozíció megállapítására kell a jogalkalmazónak törekednie, hanem e viták kulturált, lehetőség szerint minden érintett félnek viszonylagos megnyugvást hozó rendezésére. Ez annál is inkább fontos, mert

²¹ CDT 192.

– különösen azokban az esetekben, amikor a kapcsolatból gyermek született – a felek hosszabb távú együttműködésre vannak utalva kapcsolatuk felbomlása után is, ami nehezen képzelhető el az eljárások alatt és után sok esetben csak fokozódó ellenségeskedéssel. Ennek a helyzetnek a megelőzését, a méltányos rendezésnek a felek „önkéntességén” alapuló megvalósítását szolgálhatja a bírósági és a gyermekvédelmi közvetítői eljárás (mediáció) bevezetése, amelyet a Ptk. a bontóperben a felek kérelmére, a szülői felügyelet rendezésével kapcsolatban azonban – a hatóság belátásától függően – kötelezően is elrendelhetővé tesz (Ptk. 4:22. §, 4:172. §, 4:177. §). Az eset egyedi jellegzetességeinek, az időmúlásnak, az érdekek kölcsönös érvényre jutásának lehetőségét ugyanis leginkább a felek maguk tudják – erre képzett szakemberek (bírók, ügyvédek, gyámügyi tisztviselők, mediátorok) segítségével – megvalósítani.²²

Az alapelvi rendelkezés mellett a Családjogi Könyvben konkrét jogszabály formájában is találkozhatunk a méltányosságra, méltánylandó körülményekre utalással. Az önhibáján kívül rászoruló volt házastársnak a *házastársi tartásra való jogosultsága* az életközösség megszűnésétől számított öt évig áll fenn. Különös méltánylást érdemlő esetben azonban öt év eltelte után is igényelhet tartást [4:29. § (2) bek.]. Ilyen esetnek tekintette – még a Csjt. hasonló rendelkezése alapján – a bíróság azt, amikor a házasság felbontását követően a volt házastársak ismét életközösséget létesítettek, és csaknem tíz éven át folyamatosan élettársakként folytatták együttélésüket (BH1999. 212). Teljesen új szabály a családjogban, hogy az egy évnél rövidebb ideig fennállt házassági életközösség esetén, amelyből gyermek nem született, a rászoruló házastársat csak az életközösség időtartamával egyező időre illeti meg tartás, a bíróság azonban különös méltánylást érdemlő esetben ennél hosszabb időre is megítélheti azt [4:29. § (3) bek.]. Az élettársi tartásra való jogosultság feltételeként a törvény legalább egy éve fennálló kapcsolatot és a kapcsolatból közös gyermek születését kívánja meg; tartást az élettársi kapcsolat megszűnésétől számított egy éven belül lehet követelni, ha az élettárs ezt követően válik rászorulttá a tartásra, a törvény ezt az igényét különös méltánylást érdemlő esetben ismeri el [4:86. § (1)–(2) bek.].

A méltányosság fontos alkalmazási köre a családi jogviszonyokban a *házastársi lakáshasználat rendezése*. A házastársi közös lakás ugyanis nem csupán a tulajdonjog, haszonélvezet vagy bérlet tárgya, hanem – rendeltetésénél fogva – a családi otthona is, a házastársak együttélésének és a gyermekek nevelésének színtere. Ezért a házasság felbontása, illetve a házastársi életközösség megszű-

²² A jogintézmény részletes bemutatását, bevezetésének lépéseit, a jogszabály változásokat és mindezek elemzését ld. GYENGÉNÉ NAGY Márta – KÓRÓS András (szerk.): *A bírósági közvetítésről – mindenkinek*. Budapest, HVG-Orac, 2016.

nése esetén a törvény számos családvédelmi rendelkezést tartalmaz, elsősorban a lakáshasználatra jogosult kiskorú gyermek érdekeinek védelmében, konkrétan azért, hogy a gyermek ne maradjon megfelelő lakhatási lehetőség nélkül szülei különválása miatt. A gyermek érdekének védelme mellett azonban bizonyos esetekben rendező elvként a méltányosság is megjelenik. Az egyik házastárs kizárólagos jogcíme alapján lakott közös lakás osztott használatára ugyanis a bíróság a „nem jogcímes” házastársat gyermek hiányában is feljogosíthatja, ha rá nézve a lakás elhagyása – a házasság időtartama és e házastárs körülményei alapján – súlyosan méltánytalan lenne [4:83. § (2) bekezdése]. Megjegyzést érdemel, hogy ilyen méltányossági szabályt az élettársak esetén – bármilyen hosszú is volt az együttélés – a törvény nem tartalmaz (vö. 4:94. §).

A házassági vagyonjogban a méltányos vagyonmegosztás elve külön nevesítve nem szerepel. Véleményünk szerint azonban az alapelvként megfogalmazott méltányossági elvre építve mindazok a megoldások alkalmazhatók, amelyeket az előző pontban, a kialakult bírói gyakorlat ismertetésekor bemutattunk. A vagyontárgyak szétosztásáról szóló 4:61. § (1) bekezdése szerint annak meghatározásánál, hogy a vagyonmegosztás során egyes vagyontárgyak melyik házastárs tulajdonába kerüljenek, a bíróság elsősorban a házastársak egyező nyilatkozatát veszi figyelembe. Az új Ptk. Szakértői javaslata ezt követően még tartalmazott egy félmondatot, amely így szólt: „ennek hiányában [a bíróság] a célszerűség, az arányosság és a méltányosság elvei alapján dönt.”²³

E sorok írója – a méltányosság alapelvi rögzítése ellenére – nem ért egyet azzal, hogy ez a rendelkezés a törvény szövegéből kimaradt, mivel plasztikusan kifejezésre juttatja azt, hogy melyek a vagyoni viszonyok rendezésének legfontosabb szempontjai, ezek nélkül a szabály semmitmondónak tűnik. A méltányosság alkalmazásával pl. figyelembe lehet venni, hogy melyik házastársnak milyen előszereteti értéke fűződik egy-egy vagyontárgyhoz vagy gyűjteményhez (pl. a vadásznak az egyébként közös vagyonnak minősülő tróféáihoz – BH1980. 214), az arányosság pedig azért fontos, mert a bírói gyakorlat azon nemcsak a ‘pillanatnyi’ összegszerű arányosságot érti, hanem azt is, hogy a megosztás a vagyontárgyak összetétele, jellege szempontjából is arányos legyen, pl. ne forduljon elő olyan helyzet, hogy az egyik fél csak a használattal fokozatosan értéküket veszítő ingóságokat, a másik viszont értékálló ingóságot biztosító ingatlanokat, műkincseket kap (BH1997. 73). Úgy vélem azonban, hogy a bírói

²³ VÉKÁS Lajos (szerk.): *Szakértői javaslat az új Polgári törvénykönyv tervezetéhez*. Budapest, CompLex, 2008. 447.

gyakorlat a vagyonmegosztásnál – a 4:4. §-ra támaszkodva és a korábbi bírói gyakorlatot követve – ezeket az elveket továbbra is alkalmazni fogja.

Az érdekek mérlegelése, a házastársak jogi érdekének kellő figyelembe vétele – nem kifejezetten a méltányosságra utalással, hanem más szóval kifejezve, de lényegében ahhoz hasonló mérlegelést indukálva, a Családjogi Könyv más rendelkezéseiben is feltűnik. Csak példálózva: a foglalkozás gyakorlásához szükséges és az üzleti célú vagyon használata, kezelése, a társasági tagsági jogok gyakorlása során a házastársnak a másik házastárs érdekeit megfelelően figyelembe kell vennie, e kötelezettsége elmulasztásából eredő kárért – a szerződésen kívül okozott kártérítési felelősség általános szabályai szerint felel [4:43. § (3) bek.]. A lakáshasználat újrendezésének az annak alapjául szolgáló körülményekben bekövetkezett változások alapján akkor van helye, ha a használat módjának változatlan fenntartása bármelyik fél lényeges jogi érdekét vagy a kiskorú gyermek érdekét sértené (házastársaknál: 4:85. §, élettársaknál: 4:95. §).

Az apaság vélelmének megdöntése ellenére a bíróság indokolt esetben, kérelemre, a gyermeket családi nevének további viselésére, azt a volt vélelmezett apát pedig, aki a gyermeket hosszabb ideig saját háztartásában nevelte, a gyermekkel való kapcsolattartásra jogosíthatja fel (4:113. §). Az örökbefogadás felbontása esetén a gyámhatóság, illetve a bíróság indokolt esetben feljogosíthatja az érintetteket az örökbefogadással felvett családi név további viselésére (4:142. §). A bíróság – kérelemre – indokolt esetben a tartásra való jogosultság és a tartási kötelezettség törvényi sorrendjétől eltérhet (4:203. §). E példálózó felsorolásból is látható, hogy a felek vagy valamelyik fél érdekére, súlyos érdeksérelmének elhárítására, továbbá az ‘indokolt’ esetre utalás a Családjogi Könyv valamennyi részében fellelhető, ami megköveteli a felek egyedi körülményeinek értékelését, és őriz valamit abból a Mtj. 4. §-ában kifejezésre juttatott elvből, hogy e fogalmak tartalmi kitöltésekor a bírónak méltányosan, azaz „a szembenálló érdekek együttes, jóakaró és humánus” mérlegelésével kell eljárnia.

*

Mi tehát az „igazság”, a Solt Pál által idézett,²⁴ enigmatikus kérdésre visszatérve, és ezen nem pusztán a ténybeli valóságot (*veritas*), hanem az igazságosságot (*iustitia*) értve? Hogyan érhető el a láthatóan sokféle szempont egyidejű értékelését megkövetelő családjogi perekben a méltányosság mint az igazságosság egyik fontos eszköze, mi ennek a legfőbb feltétele? Ha elfogadjuk,

²⁴ Jn 18,38.

hogy az igazságosság „a bíró lelke”, a megoldás kulcsát *a bíró személyében, egyéniségében* kell keresnünk. Fontos, hogy az igazság kiderítésében, az igazságosság megvalósításában a felek aktívan közreműködjenek és szolgáltatassák a peranyagot, ügyvédek segítségével, a lehető legmagasabb szakmai színvonalon érveljenek és bizonyítsanak. Ha ezt elmulasztják, bírsággal, pervesztességgel lehet sújtani őket, kiküldeni a tárgyalóteremből, elhallgattatni, mindez azonban az igazsághoz annak egyik értelmében sem visz közelebb. Aki – a valóságban és jelképesen is – középen ül, akinek a szubjektumában összecsapnak az érvek, akinek bizonyítékról bizonyítékra végig kell gondolnia, meg kell szenvednie, ki kell hoznia a ‘lelkéből’ az adott esetben legigazságosabbnak tűnő megoldást, az a bíró, ügyük döntőke.

Hogy ennek az intellektuálisan és érzelmileg is igen megterhelő feladatnak eleget tudjon tenni, meghatározó jelentőségű, hogy *kellő idő* álljon rendelkezésére *a gondolkodáshoz*, a döntés meghozatalához. Véleményem szerint ez a *conditio sine qua non*ja annak, hogy az egyéniségében – hivatásánál fogva – benne rejlő igazságosság esetről esetre kibontakozhasson. Ahogyan azt évtizedekkel ezelőtt, 1984 tavaszán, Franciaországban a Bírák Szakszervezetének kongresszusán a szakszervezet elnöke megfogalmazta: „el kell kerülni a mechanikus ügyintézkést. A társadalom számára fontos, hogy a bíró megőrizze egyéniségét. Alapvető feladata, hogy [a rászorulóknak] jogvédelmet nyújtson, és nem az, hogy teljesítményt produkáljon, ahol mennyiségi szempontok alapján ítélik meg a munkáját.”²⁵ A bírói személyiség fontosságának tudatosításában, támogatásában volt számomra példakép – elnökként is, kollégaként is – az Ünnepelet, akinek a legnagyobb tisztelettel ajánlom ezt az írásomat.

²⁵ *Jogi Tudósító*, 1984. szeptember 28.

(JOG)BÖLCSELETI MEGFONTOLÁSOK A NEMZETKÖZI IGAZSÁGOSSÁGRÓL

KUMINETZ Géza*

1. Bevezetés

Régi mondás, amely időtálló módon az igazsággal kapcsolja össze belátóját: az igazságosság az országok alapja. Az elvet mindenki érteni véli, ám a megvalósítása és termékeny újragondolása akár az egyéni, akár az állami, akár az államok közötti életben hallatlanul nehéz feladat. Mégis ennek az elvnek a helyes és tartós érvényesítése jelenti a személyes, a társadalmi és a nemzetek közötti békénket. Ez lenne az igazi, vagyis emberhez méltó orvoslát a háborús feszültségek elhárítására.

Az igazságosságnak sokféle modelljét dolgozta ki már az emberi gondolkodás a történelem során, amely többnyire részrehajló módon kedvezett a társadalom kiváltságos rétegeinek. Ezt még a keresztény szellem sem tudta kiküszöbölni földi hatalma csúcsán sem: „a társadalom jogrendszere mindig pogány maradt. [...] Még a középkorban is; sehol sem szervezték a társadalmi rendet az egyenjogúság alapján, hanem mindenütt a kiváltságok, egyes kiváltságos személyek és rendek alapján; ez történt a középkorban; ma meg az átkozott pénznek alapján emelkedik a cseréplábú kolosszus.”¹ Ugyanakkor a keresztény igazságosságeszme (modell) leglényegesebb eleme az, hogy egyenjogúságot, vagyis méltányos különbséget teremt egyének, népek között. Ezzel veszi elejét az igazságtalan egyenlőségnek és a hasonló egyenlőtlenségnek.

Tisztában vagyunk vele, hogy ma csekély esélye van e felfogás társadalmi méretű érvényesítésére. Ám az igazi kibontakozást, a tartós békét és a polgárok

* Egyetemi tanár (PPKE HTK–KJPI).

¹ PROHÁSZKA Ottokár: A modern szegénység és az evangélium. In: PROHÁSZKA Ottokár: *Iránytű. Prohászka Ottokár Összegyűjtött Művei XXII.* Budapest, Szent István Társulat, 1929. 22.

boldogulását alapvetően mégiscsak ennek az igazságosságésszmének köszönhetjük. Dolgozatunkban ennek főleg nemzetközi vonatkozásait fogjuk körüljárni. Ám előtte kíváncsok egy rövid „sétát tennünk az erények kertjében”, hiszen az igazságosság nemcsak egy elv, nem is csak egy pozitív norma, hanem az elv és a norma erejében történő cselekvési készség, habitus is. S e habitus (személyi érettség) megszerzése nélkül senki emberfia nem fog tudni helyesen érvényt szerezni sem a legjobban belátott elvnek, sem a legigazságosabban megfogalmazott tételes normának.

2. Az erkölcsi erények helye és rendeltetése a személyiségben

A személy „szubjektív jóságának egyik jellemvonása a bensőség, érték és lélek egymásban levése, a léleknek ez a legnemesebb jellemvonása, amely azonban nem képzelhető külön, magában, hanem elárad a bensőséges személy minden cselekedetén, érzelmén és oly egyszerű, hogy nem lehet részekre bontani.”² Ez a szubjektív jóság az erényekben és az erények révén ölt testet, amelyeket a fő erény, a mindent magába foglaló erény, a szeretet fogja össze és hatja át. Ez a szeretet tulajdonképpen nem más, mint a jó és igaz feltétlen akarása és megvalósítása, ami lényegében az igazságosság és az irgalmasság egyidejű érvényesítésében mutatkozik meg. Aki valóban helyesen szeret, minden erényt birtokol, így a moralitás teljességét is. Az erényt úgy tekinthetjük, mint a személy erkölcsi érték melletti önazonosító állásfoglalását, amely szükségképpen az érzületben s a neki megfelelő magatartásban mutatkozik meg.

A jóban való bizonyos irányú állhatatosság, készség az erény, szemben az egyes elszigetelt jócselekedettel. Sőt, a legnagyobb szabadság fejeződik ki benne, vele és általa: a függetlenség minden eltérítő pszichikai élménytől. Az csak kivételesen fordulhat elő, hogy

„az erény egyetlen jócselekedethez is szükséges, vagyis egyetlen tethoz az alany erejének és szabadságának nagy foka kell. Ezek a hősi áldozattal járó tettek, melyek egymagukban is állhatatosságot kívánnak. Rendszerint azonban az egyes jótett nem feltételez szükségképp erényt a személyben, csak annak csíráját, a jó megtevésének hajlandóságát. Amint egy jótett nem

² NOSZLOPI László: *A szeretet. Etikai tanulmány*. Budapest, MTA, 1932. 17.

jelent szükségképp erényt, úgy egy erény megléte sem jelenti még a személy gáncstalanságát (feddhetetlenségét), vagyis minden irányú erényességét. Nagy moralisták tapasztalata szerint legalább 2-3 erény megszerzésével – illetőleg 2-3 főhiba kiirtásával – a személy a többi erény birtokába is eljut, legalábbis a minden irányú, helyes cselekvéshez szükséges mértékben. A személy szubjektív jóságának e szerint fokozatai lehetnek. A három legfontosabb fokozat: jóakarat, erény és gáncstalanság.”³

Az erények gyakorlása a hősiességekben tetőződik. Ám a hősiesség maga is sajátos erény, aminek segítségével a személy védi erkölcsi függetlenségét, őrzi a jó feltétlen akarásának készségét a legnagyobb eltérítő erők közepette is. Végső esetben az életét is odaadja becsülete, identitása megőrzéséért. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az erkölcsi erény az ember értékigenlő törekvésének eszköze (útja), motívuma és célja.⁴ Az erények erőcentrumok, a felelős emberi gondolkodás, érzés és cselekvés struktúrái és funkciói.

2.1. Az erények struktúrája és működése

Az erény jót, vagyis erkölcsi értéket megvalósító készség. Az erény kontextusát rokon, de egymástól különböző fogalmak, vagyis az érték, a parancs, a norma és az eszmény fogalmainak megvilágításával ábrázolhatjuk. Az értékek érvényesek, míg a normák hatályosak. A normákban jut konkrét kifejezésre az érték megvalósítására irányuló akarat. A parancs az érték negatív megfelelője, vagyis az értékellenesség közvetlen tilalmát fejezi ki. Egyetemes, ám nincs tekintettel az érték megvalósíthatóságának módjaira, útjaira, konkrétabb szabályaira. A normák

„pozitív megfelelői ellenben, nem maguk az értékek (mint a parancsoknak), hanem az eszmények. Az eszmény az értékkel

³ NOSZLOPI i. m. 25. Noszlopi azt is megjegyzi, hogy az erény „tudás olyan értelemben is, hogy a jó finom és pontos megkülönböztetése, felismerése nélkül nincs erény. Intellektuális kiválóság és bizonyos, lelkes értelemben vett műveltség, tehát a tudat tárgult, fejlett látóköre az erkölcsi kiválóság egyik feltétele, mert szükséges a nagy tettek és magatartások alkalmainak, lehetőségeinek felfedezéséhez. Az etikus ember tudatos és logikus, de ezenkívül az összefüggések ösztönszerű megérzésére is képes. Az erényesség bizonyos esztétikai, logikai és etikai kiegyenlítetttség.” NOSZLOPI i. m. 26.

⁴ James F. KEENAN: Riscoprire la via delle virtù: giustizia, fedeltà, cura di se stessi, prudenza e misericordia. *Credere Oggi*, 2008/2. 124.

szemben szintén másodlagos jellegű: nem egyéb, mint az érték megvalósítására törekedő akarat célkitűzése. Az eszmények az értékes törekvés pozitív céljai, a normák az értékellenes törekvés tilalmai. Az eszménynek is tekintettel kell lennie a történeti valóságra, tehát szintén ehhez viszonyul.”⁵

Ebből látható, hogy a norma és az eszmény kategóriái szükségesek az erények helyes leírásához, illetve elsajátításához, s időnként szembesíteni kell őket az értékkel, új, az értéket hatékonyabban érvényesítő normákkal és eszményekkel. Ebből a szempontból akkor kerülünk szembe a jósággal és az igazságossággal, ha a normákat és az önmagában részleges eszményeket abszolutizáljuk, akár társadalmi méretekben, akár az egyének között. Vagyis nem az értéket akarjuk a normák és eszmények által érvényre juttatni, hanem csak a konkrét normát vagy az eszményt, ami így igazságtalanságot és kíméletlenséget eredményez. Bizonyos erények ugyanakkor jobban kötődnek a normához. Az erkölcsi erőnek odaadással kell párosulnia, s ez adja az értékkel való legszorosabb egységet, sőt a vele való egyesülést, amelyre vágyódik a lélek (ez a platóni erosz).

Ezen előzetes fogalomtisztázás után könnyebben megérthetjük már az erények struktúráját, nevezetesen azt, hogy értelmi, érzelmi és akaratí dimenziójuk egyaránt van, hiszen az egész ember erkölcsi értékhez való viszonyát tükrözik. Az erény tehát magába foglalja az elérendő értéket (elv, igazság), tartalmazza az érték birtokba vételéhez szükséges utat, vagyis a normát, és végül magát az érték átélését, birtoklását is a megfelelő érülettel és cselekvéssel. E felismerés alapján állapította meg Horváth Sándor OP azt, hogy minden erénynek három dimenziója van: elv (igazság, eszmény), norma (út, szabály) és cselekvés (élet, érület).⁶ Az elvet belátja az ész, s ez az evidenciaélmény (ennek az értéknek a szolgálatában áll a valódi szabadságom) adja az erény belső erejét. A norma nyújtja az erény számára az elv tárgyát és motívumát, amit követ az akarat. A cselekvésben egyesülten érvényesül az elv és a norma, amit az érület biztosít. Az erény tehát az erkölcsi cél szolgálatába állítja az egész személyt, az ún. szubsztanciális én-t. A kellően kiépült erényben, vagyis az erények univerzumában tehát ott van az egész személyiség.

Az erény az értékkövetés készsége, míg ellentéte a viciium, vagyis az értékellenes tendenciák és készségek érvényesülése az emberi lélekben, sze-

⁵ NOSZLOPI László: Az érték történeti viszonylagosságának kérdése. *Athenaeum*, 1934/1–3., 48.

⁶ Alexander HORVATH: *Eigentumsrecht nach dem hl. Thomas von Aquin*. Graz, Ulrich Moser, 1929. 33–34.

mélyiségben. Értékellenesnek minősítjük azt a törekvést, ha „gondolkodásunk nem az igazságra, akarásunk és érzelmeink nem a jóra és a szépre törekednek, hanem az önérdek és a gyönyör függvényeivé lesznek, akkor eltompulnak és színvakká válnak az értékek világával szemben. [...] A közöny és ellenszenv irántuk egyúttal vakká is tesz velük szemben.”⁷ Megjegyezzük, hogy minden erénynek megvan valamiképp nemcsak az ellentéte, de a hamisítványa is. Így:

„az önzetlenségnek az öngyűlölet és az önmagunktól való menekvés, az önmegtagadásnak az életgyengeség és a tehetetlenség, az alázatnak a szolgalelkűség, az önérzetnek a dölyf, a szeretetnek és türelemnek az elvtelen lágyság, az igazságosságnak a keménység, a komolyságnak a mogorvaság, a vidámságnak a könnyelműség, az igénytelenségnek a tompaság és érzéketlenség, a szelídségnek a féltékenység.”⁸

Az irgalom hamisítványa lehet az elvtelen engedékenység vagy az atyáskodó jótékonykodás. Az erények gyakorlása révén, ha belátjuk harmas-egy oldalukat, az egész személyiség alakul, vagyis fejleszti (tisztítja) az érzelmi életet, igaz ismerettel hatja át a tudatot, és megfelelő célra irányítja az akaratot. Az erkölcsi erények habitusa nélkül silány marad emberi méltóságunk.

2.2. Megfontolások az erények hierarchiájáról és kialakításuk (fejlesztésük) lépéseiről

Az erényekre való nevelés és az erények érvényre jut(tat)ása szempontjából talán Brandenstein Béla felosztása a legszemléletesebb.⁹ Abból indul ki, hogy az értékek birtokba vétele először inkább erő kifejtésre, majd a megismert és elismert érték tiszteletére, végül pedig azok feltétlen szeretetében éri el teljességét. Minél magasabb szintű a motiváció, annál kevésbé válhat az adott erény gyakorlása eszközévé valamely más, többnyire nem igazán etikus célnak. Ahogy egyre jobban birtokba veszi, kiműveli az ember az erényeket a személyiségében, annál helyesebben él velük. Első helyen állnak az ún. fegyelmzési

⁷ NOSZLOPI i. m. (1934) 47.

⁸ Uo., 50.

⁹ BRANDENSTEIN Béla: *Bölcséleti alapvetés*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1944. 382–390.

erények, amelyek kialakításában az erő kifejtés, az akarat dominál. Eredménye a fegyelmezettség (önuralom), ami még egyaránt állítható értékes vagy épp értékellenes cél szolgálatába.

Ez az erény birtokba vételének első és szükségszerű stációja, vagyis az erényben levő érték szoktatással, szokással történő kialakítása (magatartásminta, normaérvényesítés) vagy a korábbi szokás változtatása, elhagyása: a gyakorlás révén külsőleg képes az illető az adott cselekvésre vagy bizonyos cselekvéstől való tartózkodásra. Ide sorolja a neves filozófus az ösztöntevékenységeket fegyelmező mértékletességerényeket és a főleg az indulatokat fegyelmező önmérséklet-erényeket. Ezeknél az erényeknél különösen is jól alkalmazható az arisztotelészi mezótész (*μεσότης*), mivel az erény itt a két szélsőség között áll. Szerzőnk azt állítja, hogy a fegyelmezési erények és a következő osztály, a tiszteleterények közötti kapcsolatot az engedelmesség jelenti, hiszen a fegyelmezési erények esetében is engednünk kell annak, hogy a helyes mérték szerint viselkedjünk.

Az engedelmességnek ugyanakkor van egy magasabb rendű fajtája is, amely nemcsak önfegyelemből, hanem az engedelmesség alapjául szolgáló norma és normaadó iránti tiszteletből fakad. Míg az ún. fegyelmezési erények a bennük megvalósuló erkölcsi értéket még csak követik, addig a tisztelő erényekben ható tisztelet az erkölcsi értéket immár belsőleg, érzületileg is elismeri, és bensőséges elismeréséből fakadóan követi. Míg a fegyelmezési erényeknél főleg erőt kellett kifejteni, addig itt inkább készségesen áldozni kell, áldozatot hozni az immár tisztelt érték érvényre juttatásához. Végül vannak az ún. szereteterények, amelyek mintegy áthatják a tiszteleti és a fegyelmezési erényeket, mivel – szerzőnk szerint – a szeretet a személyes én-központ centrális és legteljesebb érzülete, amely betetőzi, ugyanakkor egyesíti az akarat és az értelem tevékenységét is. Ebből adódóan a szeretet a legnagyobb mértékben előmozdító, fejlesztő, éltető, életet kisugárzó érzület. Ennek az érzületnek a legteljesebb kifejeződése a hősiek odaadás, önátadás.

Az erények a szeretetben erőcentrumokká válnak, vagyis belülről adják az erőt a tevékenységhez; nem elveszik erőinket, hanem erővel töltenek fel bennünket. A helyes szeretet tehát a legmagasabb rendű erény, mivel minden más erényt egyesít, mintegy magába olvaszt, így válik a személyiség egyszerűvé. Ha a szeretet valóban áthatja az ember egész életét, akkor lép túl az ember az önzés–önzetlenség, gyönyör–fájdalom, érdek–érdeknélküliség dualizmusán, mert a szeretetben mindezek kiegyenlítődnek. Ha szeretettel vagyunk embertársunk iránt, akkor a másik személyt a maga önállóságában, öncélúságában fogjuk fel, és a maga személyes tökéletességéhez akarjuk segíteni. A szeretet erénye az, ami leginkább egyesíteni tudja személyiségünk összes képességét

és készségét. A moralításban rejlő erő végeredményben az emberi természet feletti, misztikus forrásból, az etikai ősertékből források. Ezért a szeretet ereje mindig misztikus jellegű is, egyúttal morális istenbizonyíték.¹⁰

3. Az igazságosság erényéről általában

3.1. Az igazságosság fogalma

A Biblia szerint az igazságosság az összes isteni parancs tökéletes megtartása, illetve a gyakorlatban megvalósított bölcsesség. A Szentírás ugyancsak olyan erényként, emberi alapmagatartásként mutatja be az igazság(osság)ot, amely tiszteletben tartja a jogi előírásokat (azok betűjét és szellemét egyaránt), valamint jóakaratot, egészséges lojalitást fejez ki.¹¹ Aki minden dologban igazságos, az igaz ember. Krisztus Urunk szerint az az ember az igazságos, aki megteszi az Atya akaratát. Az igaz embernél tehát nincs se megszólás, se rágalom, se intrika, csak egyenesség, diszkréció és tapintat. Valóban segítőkész minden gyámkodás, számítás és kényszeresség nélkül. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az igazságosság olyan erkölcsi alaperény, amely tekintetbe veszi és tiszteli az emberi személyiséget, és támogatja is embertársát mindabban, amire szüksége van ahhoz, hogy felelős módon betölthesse a sorsát.¹²

Igazságosságnak nagy vonalakban tehát azt nevezzük, ha az ember önmagával, a környezettel és az embertársaival szemben mindent az igazság mint helyes mérce szerint ítél meg, és e belátása szerint cselekszik.¹³ Az igazságosság magába foglalja továbbá a konkrét körülményeket is mérlegelő méltányosságot.¹⁴ Vagyis az igazságos ember szereti az igazság(osság)ot és gyűlöli a gonosztságot. Aki szeret valakit, annak első gondja az legyen, hogy „igazságos legyen a szeretett személy iránt, jobban, mint bárki más iránt. Az igazságtalanság a szeretet közvetlen ellensége, míg maga a szeretet az igazságosság rendkívül biztos és

¹⁰ NOSZLOPI (1932) i. m. 66.

¹¹ Ignace DE LA POTTERIE: Igazság. In: Xavier LÉON-DUFOUR (főszerk.): *Biblikus Teológiai Szótár*. Róma, Cerf, 1976. 555; Albert DESCAMPS: Igazságosság. Uo. 562.

¹² Giuseppe MATTAI: Giustizia. In: Leandro ROSSI – Ambrogio VALSECCHI (szerk.): *Dizionario enciclopedico di teologia morale*. Róma, San Paolo, 1974. 457.

¹³ A magyar nyelv kitűnően tapint rá erre a dimenzióra, amikor az igazságosságot nem a kinek-kinek járó joga szerint, hanem igaza szerint állapítja meg.

¹⁴ BRANDENSTEIN Béla: *Etika*. Budapest, Szent István Társulat, 1937. 213. Méltányosságon azt értjük, ha a helyzet megítélésekor a szabály betűje helyett inkább annak szellemét, illetve a szabály alkotójának alapvető szándékát vesszük figyelembe.

nagylelkű anyja, hiszen arra hajlik, hogy többet adjon, mint amit a jog elvár. Szeretet és igazságosság kölcsönösen segíti és erősíti egymást.”¹⁵ Amikor megszületik egy lélekben a jóság, akkor máris keresi, hogy miképp tudná helyesen kifejezni magát, s ez az egyik alapvető mód az igazságosság.

3.2. Az igazságosság és a jogrend kapcsolatáról

Az igazságosság erénye tehát elvet belátó, az elvet tükröző normát felelősen követő cselekvési készség. Az elv itt az, hogy mindenkinek és mindennek azt, ami jár, meg kell adni, vagyis tisztelni kell a másét. A teljes (erényes) emberi magatartás ezt az elvet minden viselkedési helyzetében érvényesíti, vagyis nemcsak a jog, hanem az erkölcs, az illem területén is. Mégis, a legfontosabb emberek közti viszonyokat rendező tényező a jogrend, ami által a törvényhozó deklarálja, megalkotja és érvényesíti az emberek közötti igazságos viszonyokat, s ezáltal mintegy megteremti a társadalmi rendet, vagyis a békét. Ezért is nevezhetjük a jogrendezés lelkének az igazságosságot, vagyis főleg a szociális igazságot.¹⁶ Nélküle előbb a társadalmi struktúrák deformálódnak, majd annak nyomában az emberi személyiségek torzulnak. Mindez pedig súlyos társadalmi és nemzetek közötti konfliktusokhoz, végkifejletében háborúhoz vezet. Ezért is oly fontos, hogy főleg az államférfiak, de minden állam polgárai is birtokolják és felelős módon gyakorolják az igazságosság erényét. Sőt, az is fontos, hogy alapvetően egy, vagyis az igazságosság igaz modellje szerint ítéljenek vitás kérdésekben. Ellenkező esetben ismét csak fokozódnak a konfliktusok.

4. A nemzetközi igazságosság mint a nemzetközi jogrendezés lelke

Az egyes népek békéjét is az igazságosság erényének kellő érvényesítése biztosíthatja. Abban kéne tehát közös belátásra jutniuk az államoknak, hogy egy mércével mérjék a saját és más nemzetek jogos érdekeit, értékeit. Ennek hiánya, illetve a valódi érdekek súlyos és tartós negligálása háborúhoz vezet. A háborúkat kirobbantó vagy igazoló okok között ugyanis „mindig az igazságosságra

¹⁵ Servais PINCKAERS: *Séta az erények kertjében. Az erények védelmében. Erények és szenvedélyek*. Budapest, Kairosz, 2015. 152.

¹⁶ HORVÁTH Sándor: *A természetjog rendező szerepe*. Budapest, Jelenkor, 1941. 49–55.

hivatkoztak a nemzetek, és a béke rendjének megalapozását is az igazságosság rendjének helyreállításával vélték elérni. A háború és a béke problémáinak megoldása egyaránt attól függ, hogy milyen tartalmat adunk a nemzetközi igazságosság eszméjének, és milyen módon akarjuk megvalósítani.”¹⁷

„A háború fogalma és a megengedett, jogos háború feltételei nemcsak a technikai fejlődés vagy politikai világhelyzet következtében módosulnak, hanem alapjában véve a nemzetközi életben is érvényesülést kereső igazságosság eszméjének átalakulása idézte és idézi elő a változást. A római birodalom egyhatalmi rendszerének világában a jogos háború a birodalom védelmét jelentette a barbárokkal szemben. [...] Az újkor kezdetén leginkább a gyarmati hódítások és dinasztikus érdekek védelme körül forgott a nemzetközi igazságosság és jog problémája. A francia forradalom óta pedig egyre inkább előtűnnek a háború szociális vonatkozásai és hatásai. Amióta a háborúk az egész népet megmozgatják, azóta minden ún. totális háború egyre szembetűnőbbben oka vagy előkészítője egy nagy társadalmi forradalomnak. [...] A népek szabad versenyével vélték biztosítani a világ javainak kihasználását, a civilizáció terjedését és a különböző népek érdekeinek összeegyeztetését. Egy világhatalom által irányított szabadverseny azonban a nemzetközi életben sem tudta biztosítani a népek boldogulását. Csak addig tarthatott, míg a világot meghódító európai népek még elég szabad területet találtak maguknak. A világpolitikai helyzet, nemzetközi kereskedelem és gazdasági érintkezés átalakulása azonban azt eredményezte, hogy az egész világ népeinek harmonikus fejlődésébe vetett hit megszűnt. [...] A szociális igazságosság gondolata a nemzetközi életben is jelentkezett. Hogyan valósítható meg ez a követelmény a világ javainak arányosabb felosztásával?”¹⁸

Ma kisebb-nagyobb gazdasági és politikai súlyú államokba tömörülve látjuk az emberiséget, bár az egységes világbirodalom eszméje is erősen érezteti a

¹⁷ PÉTERFFY Gedeon: *Nemzetközi igazságosság. A nemzetközi jog alapvetése Szent Tamás tanítása és XII. Pius Summi pontifikatus enciklikája alapján.* Budapest, Stephaneum Nyomda, 1944. 3.

¹⁸ Uo., 3–4.

hatását. Az emberi társadalmak természetes fejlődése és mintegy betetőződése hozta létre az államot mint hatalmi centrumot azzal a céllal, hogy a közösséget hatékonyan vigye célja felé, ami gyakorlatilag a közjó tartós biztosítását, vagyis a béke feltételeinek garantálását, és a külső vagy belső ellenségtől való védelmét jelentette. Így az adott államban érvényesülhetett az igazságosság. Az állam továbbá olyan társaságnak számít, amely önállóan, vagyis szabadon, más hatalmi tényezőktől függetlenül irányítja polgárainak sorsát. A kérdés mármost az, hogy miként kéne az egyes államok közti viszonyokat rendezni.

Ha egy birodalomeszmében képzeljük el egy ilyen nemzetközi igazságosság érvényesülését, akkor azt látjuk, hogy a birodalom szervező és fenntartó népe, hatalma adja ehhez a jogot, s így nincs nemzetközi jog, hanem ennek a birodalomalkotó népnek a joga válik minden más birodalomhoz csatlakozó vagy csatolt nép jogává. A rend és a béke itt ennek a belső jognak az érvényesítése, a kívülről jövő jogtalan támadás megtorlásának eszköze pedig a háború. A birodalom vezetője tehát afféle ítélőbíró, és szükség esetén büntetőbíró módjára jár el, amikor háborút kezdeményez. Ám ez a képlet ma nem érvényesíthető, mivel sok állam van, s mindegyiknek megvan a maga önálló létéhez és fennmaradásához való joga. Az egyes államok bár különböző súlyúak, egy méltóságúak.

Milyen alapon lehetne az államok számára egy a tartós és valódi békét eredményező jogrendet létrehozni? A keresztény gondolkodók a természetjogban jelölik meg ennek lehetőségét, amely mindegyik állam számára nemcsak megfogalmazásában, de tartalmában is azonos kötelezettségeket és jogosultságokat eredeztet. Éspedig miért? Francisco Vitoria szerint azért, mert:

„a természetjog alapján a népek egy nagy társadalomban egyesülnek, és a természetes egymásrautaltság kényszeríti őket arra, hogy köztük a szabad érintkezés és kereskedelem joga fennálljon. A közös természet egysége és az a tény, hogy a világ javait Isten az egész emberi nem használatára adta, magával hozza, hogy egyik nép sem zárkózhat el a másikkal szemben, mert ez ellene van a természet rendjének.”¹⁹

Vitoria tehát „rámutatott az egész emberi nemet összefűző nagy szolidaritás tényére. A föld javainak kihasználásához és meghódításához a jogot az adja meg, hogy a világ népeit maga a természet egyesíti egy nagy közösségbe, a Teremtő pedig a világ javait ennek a nagy közösségnek a közös használatára adta. [...]

¹⁹ Uo. 10.

Az államok társadalma szerves közösséget alkot, amelynek az államokat is kötelező jogrendje van.”²⁰ Ezzel Vitoria „objektív alapokra helyezte a nemzetközi érintkezés és közösség jogi rendezését. A nemzetközi igazságosságot a közös emberi természet, a világ javainak mindenki javára szóló rendeltetése, a nemzetközi közjó fenntartása céljához mért szempontok szerint határozta meg.”²¹ Mármost az egyes államoknak ezen az alapon kell(ene) egymással érintkezniük és szerződniük, mivel csak így nem lesz az ember farkasává a másiknak.

A természetjog alapvetően ugyanaz minden állam számára, s ha hitelesen értelmezzük, akkor elkerülhető a torzítása, nevezetesen nem érvényesülnek a győztesek érdekei vagy a politikai érdekcsoportok önző törekvései. Tudjuk, hogy ez idáig az államok, bár kialakították a nemzetközi jogot, azt nem a helyesen értett természetjog szellemében tették, s ennek következtében a háború magvát vetették el, s a béke csak látszat, mivel a háború más eszközökkel állandóan és alattomosan zajlik. Ennek jele, hogy súlyosan igazságtalan békeszerződéseket erőltettek egyes népekre, illetve önkényesen értelmezték a nemzetközi szerződéseket, vagy egyenesen be se tartották azokat. A mai államok a fegyveres harc hiányát inkább a hatalmi egyensúly delejes kényszerében vagy a fegyverek elrettentő erejében látják biztosítottak.

A valódi béke megteremtéséhez és fenntartásához az alapvető kérdés a nemzetek (államok) tulajdonjoga, közelebbről az a föld és javai, amelyet az adott állam birtokol, ahol él és életéhez szükséges javakat előállítja, és polgárai közt kiosztja. Ez a tevékenység munkával jár. A magántulajdonhoz való jog:

„az ember eszes természetében gyökerezik, és tulajdona nemcsak személyes munkája címén illeti meg őt, hanem azért is, mert egy család és közösség tagja. Az ember személyiségéből nem lehet kitörölni a nemzethez tartozás vonatkozását sem, s ezért az embernek mint egy nemzet tagjának is joga van ahhoz, hogy a világ javaiból egy részt magának lefoglaljon. A természet rendje ellen való az a felfogás, amely a világ rendjét és nyugalját úgy akarná biztosítani, hogy a nemzethez való tartozás vonatkozását ki akarja törölni a magántulajdonból. A nemzetek tulajdonjogának ez a vonatkozás az alapja, és így beszélhetünk az egyes népek birtokjogáról is. S itt ismét arra utalhatunk, hogy amint az embernek a közjó címén lehet magántulajdona,

²⁰ Uo. 10.

²¹ Uo. 11.

ugyanígy a közjó címén veheti saját birtokába egy nemzet a földnek egy részét. [...] Az államok egymás közötti életében is a közjó, az emberi nem boldogulása, az egyetemes civilizáció előbbre vitele kívánja meg, hogy egyes embercsoportok állami közösségekbe szervezeten legyenek birtokosai a föld egy-egy darabjának. Az egyes ember tulajdonjogát indokolja az eredményesebb megmunkálás jogcíme, az állami közösségeknek is az a feladatuk, hogy a birtokukban levő természeti javak minél észszerűbb és behatóbb felhasználása által gondoskodjanak alattvalóik eltartásáról. [...] Az állami megosztottság tehát nem áll útjában az egész emberiség közös boldogulásának, ha nem felejtjük el, hogy a magántulajdonnak ebben a vonatkozásban is vannak szociális terhei. Úgy kell élnünk a világ javaival, hogy azok élvezetét és felhasználását mások számára is hozzáférhetővé tegyük. Isten a természet kincseit ugyanis az egész emberi nem használatára adta, és a világ közös javaihoz való jogot a természet rátáblázta az egyesek magántulajdonára.”²²

Ugyanakkor belátható, hogy:

„az ember közösségi lény, akit cselekedeteiben értelmes természetű irányít, kultúrát teremt, és mikor egyre egyetemesebb kapcsolatokat keres, ebben a törekvésében saját természetének útmutatását követi. [...] Nemcsak vár és kap a közösségtől olyan értékeket, amelyekkel lelkét gazdagítja, hanem szellemi természeténél fogva önmagán túlra mutató, szellemiségének a közlés által kibontakozást nyújtó közösséget keres. Abban a közösségben, amely legalább elvben tudja mindezt biztosítani, és rendelkezik azokkal a feltételekkel, amelyek ennek megvalósításához szükségesek, jelölte meg a keresztény bölcsélet az állam, a szuverén társaság fogalmát. [...] Az egyes államok mind kevésbé tudják kielégíteni azokat az igényeket, amelyeket az emberek velük szemben támasztanak. [...] Az autarkia ma már gazdasági téren is csak tökéletlenül, szellemi téren pedig egyáltalán nem valósítható meg. [...] Mindez szemléletessé teszi, hogy az emberi nem szerves egységet alkotó közösség,

²² Uo. 20–21.

amely léteben magasabb rendű, mint az egyes államok, és amelynek életét sajátos jog, a nemzetek fölött álló igazságosság szabályozza.”²³

Az emberiség tehát alapvető társadalmi egységet alkot, amelyet ugyan részekre osztanak az állami szerveződések, ám addig maradnak a természetjog védelme alatt, amíg az őket megelőző egységet és az abban megnyilatkozó akaratot tiszteletben tartják. Ez a legegységesebb társadalmakat és államokat formáló közös akarat szintén „bizonyos értékek megvalósítására irányul: az emberiség jólétére, erkölcsi és kulturális haladására.” A nemzetek (államok) „az egyénnel szemben képviselik az egyén-fölötti akaratot, az emberiség pedig a nemzetekkel szemben a nemzet-fölötti akaratot. Ha ezt valamely nemzet megsérti, akkor a nemzetközi jogot sérti meg.”²⁴

Ennek az igazságosságnak sem megfogalmazója, sem érvényesítője nem lehet a természettől adott állami létet tagadó mesterséges alakulat. Nem lehet tehát:

„olyan nemzetközi szervezet vagy szuperállam, amit racionális úton kigondolnak, és egyesek kárára erőszakkal valósítanak meg. [...] Az együttműködés megteremtése a nemzetközi életben az egyes tagok jóakarátára van bízva. [...] Népek egybeolvadásával is csak újabb állam, és nem magasabb rendű közösség keletkezik. Egyesült államok, államszövetségek csak kiterjedésben és szervezettségben jelentenek nagyobb egységeket, de természetük nem haladja túl az egyes államok működési körét. Nem külső erőszak, hanem csak benső törvényszerűség lehet az egység megvalósítója.”²⁵

Ami a népek, államok közti kapcsolatokat illeti, fontos, hogy a jövőben remélhetőleg kialakuló demokratikus államok közti föderációnak legyen egy-személyes legfőbb vezetője.²⁶

Ahogy az egyes államok befelé a közjó végett vannak, és ez jelzi szuverenitásuk határait, úgy a nemzetközi közjó és a többi állam önértékének

²³ Uo. 21.

²⁴ BOGNÁR Cecil: *Értékelmélet*. Budapest, Szent István Társulat, 1924. 59.

²⁵ PÉTERFFY i. m. 22–23.

²⁶ Uo. 29.

tisztelete jelzi az államok egymás közti kapcsolataiban a szuverenitás, vagyis az önrendelkezés határait. Ugyanakkor:

„a nemzetközi közjó nem kívánhatja az egyes államoktól, hogy függetlenségüket feláldozzák, vagy önmagukat semmisítsék meg, enélkül is beilleszkedhetnek ebbe az egyetemesebb közösségbe, és szolgálhatják annak célját. A célok rendjét tekintve azonban azt is láthatjuk, hogy egy magasabb rendű közösségnek az életét egy magasabb rendű igazságosságnak kell szabályoznia, viszont az alacsonyabb rendű közösség életét szabályozó igazságosság átfogó vonatkozásban van a magasabb célt kitűző igazságosság fajtával. A nemzetközi igazságosság lényegét az államok nemzetközi társadalmáról és közös javáról szóló fejtegetéseink eredményeként a törvényes igazságosság leegyetemesebb megnyilvánulásának tarthatjuk.”²⁷

A nemzetközi közjót kell először helyesen meghatároznunk, vagy legalábbis azokat a kritériumokat, amelyek alapján időről időre pontosan meg tudjuk állapítani konkrétabb tartalmát, majd ehhez kell kidolgoznunk és szükség esetén újrendezni a nemzetközi igazságosság egyes szabályait. Ez a vonás azt is jelenti, hogy ha lényegesen változnak a feltételek, akkor a korábbi szerződéseket is módosítani kell, különben igazságtalanná válnak (ez szintén természetjogi elv).²⁸ A közjó, akár nemzetközi mértékben is, nemcsak a boldogulás feltételeit, hanem az emberiség által birtokolt javak igazságos termelésének és elosztásának rendszerét is magába foglalja. Ezt is csak a helyesen felfogott természetjog alapján lehet kellően megalkotni. Ám ahhoz, hogy ennek érvényt is szerezzünk, ép állami és bírói tekintélyre van szükség. Szükség esetén jogos kényszert kell alkalmazni, mivel az igazságnak és az erőnek együtt kell érvényesülnie, mert igaz Blaise Pascal mondása: „Az igazság hatalom nélkül tehetetlen, a hatalom igazság nélkül zsarnokság.”²⁹

A jog tehát bármilyen igazságos viszonyokat teremt is, akár nemzetközi méretekben, csak abban nyújt hatékony segítséget, hogy fékezze vagy korlátok közé szorítsa az emberi konfliktusok ösztönös durvaságát, ám megszüntetésükre nem képes. Ezért van szükség a gyűlölet helyett a szeretet civilizáció-

²⁷ Uo. 24–25.

²⁸ Uo. 31–32.

²⁹ Uo. 34.

jának építésére. Ebből a szempontból ez lenne a Krisztus alapította Egyház fő társadalmi funkciója: megtanítani az embereket és a nemzeteket erre a jogot is kellően magasabb egységbe integráló szeretetre.³⁰ Ez lenne az a régi-új és mindig érvényes paradigma vagy központi érték és átható tudat, ami ma nincs (csak gyengén, alig mérhető módon érvényesül) az emberi társadalmakban, és amire át kéne térni immár globális méretekben. Századunk fő feladata és küzdelme tehát abban áll, hogy akár a legnagyobb áldozatok árán is, de felépítsük az igazságosság és a szeretet civilizációját.

5. Befejezés

Rövid tanulmányunkban rámutattunk egyrészt az erények személyiséget fejlesztő és annak minőségét kifejező voltára, másrészt körvonalaztuk az igazságosság erényét, különös tekintettel taglaltuk az állami és az államok közötti jogrendezésben betöltött vezető szerepét. Ám ezt a feladatát az igazságosság csak akkor töltheti be, ha a jogalkotók és -érvényesítők tudatában, személyiségében a maga teljességében kivirágzik ez az erény. Vagyis meghatározza a tudatot (az igazság vagy igazságosság mint elv), irányítja az akaratot (mint a mindenkori történelmi jelenben újra kialakított norma, közjó) és mint érzület áthatja az egyes ember (polgár és államférfi) egész személyiségét. A felelősen gondolkodó és cselekvő ember az igazságosság erényét nemcsak a jog, de az erkölcs és az illem világában mint egymással nem ellentétben álló, hanem egymást kiegészítő és integráló normatív rendekben is gyakorolja. Sőt, egyes döntéseiben is tetten érhetők a *iustum, aequum et salutare* egyidejű alkalmazásai. Végül ugyancsak ennek az erénynek a kellő birtoklása teszi képessé az embert arra is, hogy a nemzetközi életben is alá tudja rendelni a saját és állama döntéseit az egyetemes közjót kifejező, vagyis a valódi nemzetközi igazságosság szabta követelményeinek.

³⁰ Uo. 38–43.

EÖRSI GYULA POLGÁRI JOGI FELELŐSSÉGI RENDSZERÉRŐL

*... az azóta eltelt három emberöltő és ugyanannyi felnőtt
jogásznemzedék távlatából*

LANDI Balázs*

Köszöntés és ajánlás

„O tempora, o mores!” – hangzik el a három-négy emberöltővel ezelőtti jogászok számára talán már közhellyé, napjaink joghallgatói számára pedig semmitmondóvá vált felkiáltás a Catilina elleni vádbeszéd stiláris tetőpontján. Érdekes, hogy a felkiáltásnak egyértelműen kritikai, a társadalmi közéletben bekövetkezett változásokat kifejezetten bíráló jelentése van. De még érdekesebb, hogy két évezred elmúltával, a 21. század embere ugyancsak meghatározó módon magán viseli az elmúlás és a változás okán érzett „O tempora, o mores!” mentalitást... Márpedig ha ennek az elmúlás és a változás felett érzett, keserű, kissé romantikusan a múltban derengő mentalitásnak valóságos tartalma volna, akkor valóban kilátástalan volna a helyzetünk itt, a 21.század elején, hiszen olyannyira évezredekkel ezelőtt sem lehetett jó az egyéni és a közösségi lét, hogy annak színvonalából évről évre, évezredekről évezredekre veszít(hes) sünk...

Mindennek tényszerűen és zavarba ejtő módon látszik ellentmondani a körülmény, hogy van valaki, Solt Pál, akinek köszöntésére egybegyűlnek más valakik, és ennek okán felmerülő gondolataikat tágabb körben is ismertté tesz, bízva e tágabb kör érdeklődésében, vagyis: a folytonos elmúlás és változás ellenére – de facto – még jelenleg is van élet e bolygón...

Solt Pál bíró úr nem terhelt az „O tempora, o mores!” habitussal. Nagy szerencséje, mert bizony szakmai életútját talán az átlagosnál nagyobb mértékben

* Egyetemi docens (PPKE JÁK).

kísérte végig az elmúlás és a változás: népköztársaságból köztársaság, bíróból alkotmánybíró, majd viszont, Legfelsőbb Bíróságból Kúria, ELTE-ből Pázmány lett, s így tovább! Bíró Úr pedig mindig kitett magáért ezen változások közepette, s tette ezt akkor minden helyzetben és pozícióban, és teszi ezt ma a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Polgári Jogi Tanszékén töretlen derűvel, lendülettel, kritikus öniróniával és humorral, miközben – az „O tempora, o mores!” gondolatvilágát és egyúttal magát a vádbeszédet idézve – „hic tamen vivit!” „Vivit” immár 80 éve!

Bíró Urat fiatal oktatótársaként – a számomra Őt leginkább jellemző – derűvel, iróniával és humorral köszöntöm születésének 80. évfordulója alkalmából, kívánva Neki „hiánytalan mennyiségű és megfelelő minőségű” temporát és morest a mindennapokban!

A Bíró Úrnak ajánlott tanulmányomban a polgári jogi felelősség legnagyobb hatású alakja, Eörsi Gyula monográfiáját elemzem – Eörsi születésének 95. és halálának 25. évfordulóján – annak érdekében, hogy – szándékom szerint: az „O tempora, o mores!” mentalitást nélkülözve – bemutassam, miként változott, formálódott és helyenként értékelődött át az idő múlásával a jogtudományban, sőt még maga Eörsi életében e nagyformátumú életmű.

1. Félreért(elmez)ések akkor és ma Eörsi polgári jogi felelősségi rendszerében

Kihívás a 21. században Eörsi elméletét elemezni. Nagy kihívás, különösen egy „inkább Marton Géza, mintsem Eörsi Gyula szellemiségén nevelkedett” jogász számára. Eörsi személyisége és munkássága az időben visszapillantva megfoghatatlanul és gyakorta értetlenül ‘lebeg’ – ti. Eörsi elméletét a felületes bírálók mára már kötelező és semmitmondó tankönyvi általánosságokká alakították – az újabb kor nemzedéke előtt; jóllehet, ha valóban visszatekintünk, nem Eörsi, hanem Marton elmélete ‘suhant végig’ az adott kor társadalmi és gazdasági körülményei közepette. Noha Eörsi és Marton éppen csak elkerülték egymást – kevés híján kortársak is voltak –, ez a kevés idő elég volt arra, hogy egy egész világ és annak mindent eluraló ideológiája álljon közjük.

A fiatal, de már elismert tudós tanár, Eörsi felelősségi rendszerét ismertető írása¹ – amely monográfiái sorában az ötödik (!) – 1961-ben jelent meg az

¹ EÖRSI Gyula: *A jogi felelősség alapproblémái, a polgári jogi felelősség*. Budapest, Akadémiai, 1961.

Akadémiai Kiadónál 700 példányban. Ez már önmagában jelzi, hogy a „a szocialista polgári jog emancipációjáért heroikus küzdelmet folytató”² Eörsi Gyula még az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követő megtorlás és egyben a szovjet ideológia erőteljes térhódításának korszakában is mindvégig – „a marxista ideológia útvesztőiben” – szabadon alkothatott és léphetett a kor viszonyait tekintve széles nyilvánosság elé.

Az Eörsi által kimunkált ún. szubjektivista felelősségi elméletet Marton ún. objektivista elméletével ellenpontozza a jogtudomány meghatározó többsége, jöllehet ennek a két elméletnek a végletekig történő szembeállítás nagyobb részt nyugszik történeti-ideológiai,³ és csak kisebb részt érdemi, tartalmi megkülönböztetésen. Az egymással összehasonlítást már önmagában a két alapmű eltérő jellege megkérdőjelezi. Marton saját bevallása szerint is addigi írásai, előadásai és résztanulmányai összegzéseként kívánta megalkotni a polgári jogi felelősség kézikönyvét. Ezzel ellentétben és Eörsi Gyula saját meglátása szerint is:

„ez a munka nem összegzése a résztanulmányoknak, hanem voltaképpen meghaladása. Aki ezeket a tanulmányokat figyelemmel kísérte, megállapíthatja, hogy azok e munka létrejöttében fontos szerepet játszottak, ebben a munkában már nem jelentkeznek változatlanul. Úgyszólván alig vettünk át valamit ezekből a tanulmányokból eredeti formájukban.”⁴

Marton elméletével igyekezett megváltoztatni a jogi szabályozást, Eörsi ellenben a már megalkotott szabályozás legitimitását akarta alátámasztani.⁵ Arról is gyakran megfélekeznek a bírálók, hogy minden korszak- és egyben paradigmaváltás idején – legyen az akár Eörsi korai munkássága vagy akár az

² LÁBADY Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Budapest–Pécs, Dialóg–Campus, 1997; 97.

³ Vö. „Hogy az újonnan indított szocialista polgári jogi felelősség-elmélet a szubjektív alapot választotta, a polgári jog említett és 1938-ban hangsúlyozott vonásaiból nem következik szükségszerűen. Sokkal inkább a történeti szituációt kell meghatározónak tekintenünk: az objektív felelősség ugyanis az éppen leküzdött és antimarxistának bizonyított jogelméleti irányhoz kapcsolódott.”, SÓLYOM László: *A polgári jogi felelősség hanyatlása*. Budapest, Akadémiai, 1977. 172.

⁴ EÖRSI i. m. 18.

⁵ „A Ptk. kártérítési felelősségi joganyaga, és annak elsősorban Eörsi Gyula nevével fémjelzett jogirodalmi meg támogatása – sőt alakulásának befolyásolása –, a szocializmus viszonyai között évtizedeken át alkalmasnak bizonyult a kártérítési jogviszonyok rendezésére.” Az új Polgári törvénykönyv koncepciója. *Magyar Közlöny*, 2002/15., II. kötet, 148. (a továbbiakban: Ptk. Koncepció).

1989/90-es rendszerváltozás ideje – gyakran nem egyértelmű a jog társadalmi szerepe. Néha ‘csodaszernek’ gondoljuk azt:

„Ennek a munkának az a legfontosabb célja, hogy a társadalmi tudat fejlesztésének jogi eszközeit segítsen magasabb színvonalra emelni egy olyan időszakban, amikor a jog átalakulóban van, amikor a jogban végbement alapvető változások elméleti következményeit még nem minden vonatkozásban sikerült levonni.”⁶

Marton felelősségi tanának kidolgozását egyik fentebb felsorolt – kényszerítő – tényező sem befolyásolta, de Eörsiét igen, így mindezeket a ‘korrekciós’ szempontokat szükséges előrebocsátani jelen tanulmány – helyenként a polgári jogi tankönyvek megállapításával dacoló⁷ – bírálatánál, hogy valóban hű képet kapjunk Eörsi felelősségi rendszeréről.

2. Magatartás-mérték „jogon innen” – tézis, antitézis

Eörsi felelősségi elmélete kiépítésében érdemi különbséget tesz a jogi felelősség és a polgári jogi felelősség mint az általános jogi felelősség egyik speciális alakzata között, azaz – első pillantásra és a tankönyvi tételek tanúsága szerint – ‘rendszeralkotás’ igényével tárja fel (hozza létre?) a jogon belüli viszonyokat. Hitvallása szerint ugyanakkor: „Ezt az alapkiindulást nem a logikai konstrukciók szépségének hajszolása indokolja, hanem az a törekvés, hogy a jogintézmények tartalmát, határait és kapcsolatait elsősorban a társadalmi rendeltetés, és ne a dogmatika saját logikája vagy az eszközök merőben formai hasonlósága határozza meg.”⁸ Ennek megfelelően a jog „legfontosabb jellegzetessége tehát az, hogy funkciója szerint a társadalom tagjait mindenkor az uralkodó osztály érdekeinek megfelelően befolyásolja, és hogy az állam hozza létre, tartja fenn és biztosítja, ha kell, kényszer útján is.”⁹

⁶ EÖRSI i. m. 15.

⁷ „Felismerte (ti. Eörsi), hogy Marton Géza egyetemes értékű objektív felelősségi tana mellett – antitézisként – csak a szubjektív felelősség tanának elméleti általánosításával lehetett új, szocialista felelősségelméletet alkotni.” LÁBADY i. m. 97.

⁸ EÖRSI i. m. 249.

⁹ Uo. 23.

Erről a pontról indul el ‘a jog nem jogivá válása’ útjára, itt válik le a szocialista jog a burzsoá jogfejlődésről. E két jogfejlődés szétválásának okát Eörsi már itt, 1961-ben abban jelöli meg, hogy egyfelől a burzsoá jog nem követi a gazdasági folyamatok mozgását (a „jog külső vonatkozásait”), másfelől a „jogi dogmatika kiterjed, leplezi a mögötte meghúzódó valóságos viszonyokat, és úgy tűnik, mintha a gazdasági viszonyoktól független önfénye, önmozgása lenne” (a „jog belső vonatkozásai”).¹⁰ Eörsi utolsó, több mint 15 évvel később írt monográfiájában újból – immár jogfilozófiai megközelítésben – visszatér erre a problémára, jelezvén:

„Valami itt nincs rendben: a »belső« a »külső« csak akkor határozhatja meg, ha a meghatározó benn van és nem kinn, a jelen esetben a jogban és nem a társadalomban. Ez azonban nyilván nem áll. És valóban: ha a kérdést a társadalom szemszögéből tesszük fel, akkor ebben az alapvetőbb kontextusban ellenkezőleg áll a helyzet. Az anyagi jogi jogosultságra irányuló társadalmi szükséglet határozza meg a *writet* és az *actiót*.”¹¹

A jog hatékonyságának – ‘szerepváltozásával’ bekövetkezett – növekedése, ti. a jog külső szemlélete révén megindult folyamat utolsó stádiumában a kényszer jelentősége fokozatosan megszűnik, és a jog elhal. E jól ismert ideológiai keret-höz igazodva Eörsi úgy kölcsönöz legitimitást felelősségi tanának, hogy ezen (utópisztikus) vágy és célállapot elérésének bekövetkeztéig a jog jelentősége mintegy provizórikusan megnövekszik: a jogi, azon belül is a polgári jogi felelősség ezen átmeneti állapotban érvényesül és fejti ki ‘jótékony’ hatását.

Ez a „felelősség – Eörsi Gyulánál – a nevelés célját szolgáló, kivételesen igénybevett büntetésszerű eszközök alkalmazásában nyilvánul meg,” ahol az alkalmazott eszközök: kivételesek, represszívek és a tág értelemben vett nevelést szolgálják.¹² Ezen alapulva a jogi felelősség fogalmának két feltétele: 1) a javításra szoruló magatartás, amely 2) a jogi felelősség represszív eszközeivel javítható. A jogi felelősség fogalmi, nem pedig tényállási elemei tehát: 1) a társadalomra veszélyesség – jogellenesség, a kötelezettségszegés; 2) a felróhatóság; 3) a jogilag releváns ok és 4) a represszív szankció.

¹⁰ Uo. 30.

¹¹ EÖRSI Gyula: *Jog – gazdaság – jogrendszer-tagozódás*. Budapest, Akadémiai, 1977. 19; továbbá vö. PESCHKA Vilmos: Eörsi Gyula a jogfilozófus. In: SÁRKÖZY Tamás – VÉKÁS Lajos (szerk.): *Eörsi Gyula emlékkönyv*. Budapest, HVG-Orac, 2002. 75–90.

¹² EÖRSI (1961) i. m. 34.

2.1. Társadalomra veszélyesség – jogellenesség

A társadalomra veszélyesség ‘elbűntetőjogiasodott’ fogalmának újra felfedezésével Eörsi megteszi az első lépést az egységes szocialista felelősségtan kiépítésének útján. Elméletének megalapozása olyan egyszerű és kézenfekvő, hogy lenyűgözi az olvasót: a burzsoá jogtudományban a jogellenesség mint fogalom egysége formális ismérven nyugodott, ti. a jogellenesség egyoldalúan szubjektív-normatív felfogásán,¹³ ám a szocialista társadalomban a jogellenesség a társadalomra veszélyesség talajára helyeződik, így biztosítja annak materiális egységét,¹⁴ azaz „megszünteti a jogellenesség formalista lebegését: a jogellenességet a felelősség intézményének rendeltetését is kifejező módon társadalmi alapokra helyezi minden jogágazatban.”¹⁵

A társadalomra veszélyesség – mint Eörsi trójai falova – egyszerre két irányban üt rést az objektivista felelősségelmélet keretein. Egyfelől meggyengíti a jogellenesség fogalmát, mivel azt önmagában formális fogalommá redukálja, annak lényegét és indokát a társadalomra veszélyesség mint előfeltétel körébe emelve át, másfelől megteremti a felróhatóság mint a felelősség megállapításához szükséges további mozzanat beemeléseének lehetőségét. Így a jogi felelősség első fogalmi eleme egyfajta metamorfózis, ami a társadalomra veszélyességből indul ki és – a jogellenességen keresztül – a felróhatóságba érkezik meg úgy, hogy a két végpont közötti út jelentősége igazából elhalványul. Eörsi ugyanakkor azonnal kihangsúlyozza, hogy

„ez a szétválasztás némileg mesterkélt, mert hiszen a valóságban a tett és a tettes, objektív hatás és társadalmi értékelés szétválaszthatatlan, [...] a fontos csupán az, hogy [...] a szétválasztással ne tűnjék el az összefüggés és összetartozóság tudata, ne kezdjenek az így mesterségesen szétválasztott mozzanatok a tudományban önálló életet élni.”¹⁶

¹³ Vö. „A jogellenesség jelenti egyszerűen azt, hogy egy szóban forgó emberi magatartás ellentétben áll a jogrenddel, annak valamely objektív szabályával vagy szellemével.” MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség*. Budapest, Triorg, 1993. 128. pont.

¹⁴ EÖRSI (1961) i. m. 71.

¹⁵ Uo. 57.

¹⁶ Uo. 55. Vö. „Teljesen elhibázott dolog, ami pedig (nálunk is) az elméletben gyakran történik, a jogellenességet a vétkeességgel hozni kapcsolatba, s az elsőt az utóbbitól tételezni fel –, ami csak fogalomzavarra visz. A jogellenesség, mint ezt egyes német írók szemléltetően kifejezik, a tett minősítése (*Unwerturteil über die Tat*) szemben a vétkeességgel, mint a tettes minősítésével (*Unwerturteil über den Täter*).” MARTON i. m. 128. pont.

A jogi felelősség megállapítása felé vezető úton ezt a jogellenességet, Eörsi sajátosan funkcionalista szemlélete lendíti tovább a kötelezettségszegés minőségébe:¹⁷ „A jogi felelősség tehát represszív jogi szankció kilátásba helyezését, alkalmazását jelenti felróható kötelezettségszegés esetére.”¹⁸ Ez a meghatározás, már önmagában több következtetés levonását teszi szükségessé: 1) nem minden jogellenes magatartás vezet a jogi felelősség megállapítására, csak a kötelezettségszegés;¹⁹ 2) a „represszió” kifejezést nem a megtorlás, hanem a nevelő célzat mint – a preventív hatáshoz képest – többlettartalom értelmében alkalmazza;²⁰ 3) az előző pontban foglaltak következményeként „a felróhatóságot tágabb értelemben használjuk, mint a Ptk., amely lényegében a vétkességgel azonosítja azt.”²¹

2.2. Felróhatóság

A felróhatóság Eörsi jogi felelősségelméletének *conditio sine qua non*ja, amely a jogsértő magatartás szubjektív oldalára koncentrál, kiegészítve a jogellenesség (társadalomra veszélyesség) mint a magatartás döntően objektív, külső értékelési kategóriáját. Ennek megfelelően a felróhatóság egy, a magatartásról alkotott „elmarasztaló, de optimista (a jogi eszközökkel való javíthatóságban bizakodó) társadalmi-pszichológiai ítélet,”²² amely három irányból támadható leginkább. Egyrészt mind az elméletben, mind a gyakorlatban nagyon nehéz elválasztani egymástól a jogellenességet és a felróhatóságot,²³ ami megkérdőjelezi annak

¹⁷ Vö. „A felróhatóság alakzatainak közös eleme a magatartás társadalmi elítélése és a szankcióval való befolyásolhatóságának kedvező kilátásai.” Ptk. Konceptió II. kötet, 152.

¹⁸ EÖRSI (1961) i. m. 67.

¹⁹ Vö. „Nincs felelősség kötelezettségszegés nélkül. [...] [K]ötelem és felelősség között az a kettős és kölcsönös kapcsolat van, hogy egyrészt a kötelem fennállta szempontjából meghatározó az a tény, hogy szankcionálva van jogi úton (azaz a tény, amelyet »felelősségnek hívunk«), és másrészt a felelősség ezen öt megelőző kötelemnek köszönheti létét és tartalmát.” MARTON i. m. 11. pont.

²⁰ A preventív és a nevelő hatást Eörsi sem állítja ugyan szembe egymással, de az előbbi két tekintetben is szűkebb kategóriának ítéli meg: egyfelől az csak valamely magatartástól való tartózkodásra indít, de nem ösztönöz valamely tevékenység megtételére, másfelől a megelőzést csak kényszer alkalmazásával, azaz félelem keltésével szolgálja. (Ld. részletesen: EÖRSI (1961) i. m. 36.)

²¹ EÖRSI (1961) i. m. 49.

²² Uo. 126.

²³ „Minthogy azonban mind a jogellenesség, mind a felróhatóság ugyanarra a magatartásra vonatkozik, minthogy továbbá mindkettőben a társadalmi megítélés mozzanatának igen nagy

létjogosultságát.²⁴ Másrészt a tagolás következtében fokozottan merül fel annak veszélye, hogy e természetüknél fogva összetartozó, de „mesterségesen szétválasztott mozzanatok”, a társadalomra veszélyességnél írtak szerint, t elkezdenek „a tudományban önálló – és öncélú – életet élni”. Harmadrészt Eörsi elméletének is szembe kell néznie a vétkesség bizonyítása mikéntjének (*Beweisnotstand*) nehézségeivel.²⁵

Eörsi a fenti kihívásoknak azáltal próbál megfelelni, hogy a már említett funkcionális alapon állva egy objektivizált, ‘rugalmasan megfogalmazott’ vétkességfogalommal áll elő:²⁶ felróható az a magatartás, amely a társadalmi követelményeknek nem tesz eleget, de a represszív szankció által mind az elkövetőnek, mind a társadalom többi tagjának személyisége kedvezően befolyásolható.²⁷ Eörsi felismeri, hogy „az egyén ugyanannak az egyénnek nem lehet a mértéke, mert ő csak úgy cselekedhetett, ahogyan cselekedett, mert nem lehet adott körülmények között másmilyen, mint amilyen ténylegesen volt. [...] A teljes individualizáció végiggondolása megsemmisíti a felelősséget.”²⁸ Ezért a társadalmi ítélet alapja nem az, hogy a jogsértő elkövető miért nem cselekedett másképpen, amire *in concreto* a reális lehetősége is megvolt, hanem az, hogy „a jogsértőhöz egyébként hasonló emberek elérhették az előrelátásnak és döntésnek azt a színvonalát, amely a másként-cselekvést biztosította volna;” a szankció alkalmazására pedig éppen abból a célból van szükség, hogy az elkövetőt hozzásegítsük ahhoz, hogy a hozzá hasonlóak szintjét elérje.²⁹

Így a belső pszichikai mozgatórugók vizsgálatáról áttevődik a hangsúly a külső, objektív társadalmi körülményekhez és elvárásokhoz igazodó megjavítási szándéokra. Azaz nemcsak a bizonyítási szükséghelyzetből adódó problémákat

szerepe van, adott esetben nem mindig választhatók élesen széjjel.” EÖRSI Gyula: *A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1966. 124.

²⁴ Vö. Marton Gézánál a jogi beszámítás különös (jogpolitikai) elemeiről írtakat: „Ami egyszer ellenkezik a joggal, az nem ellenkezik sem jobban, sem kevésbé jól vele. Illetőleg az, ami az egyik esetet súlyosabbá, felháborítóbbá teszi előttünk, az nem a jogellenesség mozzanatában, hanem a tettnek ezen túlmenő szociális értékelésében lelhető fel s a jogellenes magatartás körülményei: a sértés célzata, motívumai, az elkövetés módja stb. lesznek rá nézve irányadók. Ezek fogják megadni a jogellenes cselekménynek azt a színezetét, mely aztán igen is variálja a szankciószükséglet mérvét.” MARTON i. m. 136. pont.

²⁵ „A törvényhozó [...] Scilla és Caribdis között hajózik: mennél jobban súlyt helyez ítélkezésének igazságossága céljából elhatározásánál belső mozzanatokra (erkölcsiség, szándék), annál inkább szenved a bizonyításra kötelezett fél ezen bizonyítékoknak szükségszerűen súlyos és nehezen megközelíthető volta alatt.” Uo. 10. pont.

²⁶ Ptk. Konceptió II. kötet, 152.

²⁷ EÖRSI (1961) i. m. 96.

²⁸ Uo. 104.

²⁹ Uo. 106.

kerüli ki Eörsi, hanem a súlypontáthelyezéssel a felróhatóság fogalmának – jogi formalizmusból fakadó – öncélú különválását is megakadályozza, azt egy és ugyanazon cél, funkció, ti. a megjavítás érdekébe állítva. A jogi felelősség így változik át „pszichikai eredményfelelősséggé”, amelynek alapja: az elkövetőben nem voltak elég hatékonyak a jogellenes magatartás ellen ható pszichikai mozzanatok; a tettes tehát a magatartás felróható módon történt kiváltódásának tényéért felel.³⁰

2.3. Okozatosság

A szocialista jogi felelősség fogalmi elemei közül érezhetően az okozatosság – burzsoá jogtudomány megoldásaitól eltérő – szocialista elméletének kidolgozása jelentette az egyik legnagyobb kihívást Eörsi elmélete számára. A kialakult és elfogadott jogi megoldás, ti. az adekvát kauzalitás elméletének bírálatában Eörsi és Marton meglepően azonos álláspontot képvisel,³¹ sőt a lényeges jogi tartalmukat tekintve, közel azonos megoldási javaslatot is dolgoznak ki. Eörsi okozatossági elméletének két szintje a kvalitásba áthajló kvantitás (törvényszerű ok) és a funkcionalitás (jogilag releváns ok). A *conditio sine qua non* elmélete által körvonalmazott – végeláthatatlan – természeti okok közül a szocialista jogtudomány a „szükségszerű” és a „véletlen” ok mint marxista kategóriák segítségével válogat: „Minden jelenségnek vannak szükségszerű okai, ezek relevánsak a jogász számára, a többit elhanyagolhatja. A jogi ok – a szükségszerű ok.”³²

Ugyanakkor szerinte adott esemény mint okozat okai között nincs és nem is lehet minőségi különbség, mert valamennyi teljesen determináltan következik

³⁰ Uo. 119.

³¹ „Az összes idevágó elméletre áll az, amit Lange az adekvát kauzalitás tanának újabb fejlődéséről mond: a nyugatnémet Bundesgericht ebből a Lange szerint valaha szilárd elméletből nagyon is engedő, szigorúan és enyhén kezelhető szabályt csinált; a bíróság szerint már voltaképpen nem a kauzalitás kérdésére vonatkozik, hanem a beszámítás méltányos hatáira.” Uo., 131. Vö. továbbá: „Adekvát okról beszél, mikor adekvát beszámításról kellene szólnia. Az okfogalmat rontja meg ahelyett, hogy a felelősségi (beszámítási) elméletet javítaná.” MARTON i. m. 121. pont.

³² EÖRSI (1961) i. m. 134. Vö. „Joggal tehetjük fel a kérdést, hogy a jogi felelősség elméletének van-e szüksége ilyen gondolati akrobatikára? Van-e szükség arra, hogy az okozatosságnak a természeti világban uralkodó ezt az egységes jelenségét mesterségesen kettészakítsa szükségszerű és véletlen okozásra, mikor íme már Engelstől és Lenintől is többszörösen megerősítve hallottuk, hogy a látszólagos véletlen mögött, ahol mi emberi szemmel nem látjuk is, mindig ott rejtkezik a szükségszerűség?” MARTON i. m. 213. pont.

be.³³ Az okok között csak azok okozatainak statisztikai megfigyelése alapján lehet különbséget tenni, ha „megállapítható, hogy valamely esetszoportnak domináns oka van,” tehát a nagy számban előforduló és azonos okozatra vezető okok (kvantitás) a figyelmet a károsodások

„törvényszerű okaira” (kvalitás) irányítják.³⁴ Az így meghatározott törvényszerű okok köre azonban még mindig túlságosan tág, azt tovább kell szűkíteni a jogilag befolyásolható, ún. jogilag releváns okokra; mivel azonban a jogi felelősség szempontjából csak a jogellenes magatartás befolyásolható, „csak a felróható jogellenes magatartás lehet a jogellenes eredmény releváns oka.”³⁵

A szocialista jogi felelősség tehát azáltal válik teljessé Eörsinél, hogy a felróhatóság eleméhez mint okhoz szorosan hozzákapsolódik a jogellenesség mint okozat. A felróhatóságnak az okozatosság elméletébe emelésével azonban elkerülhetetlenül ‘újraalkotja’ az egyébként kritizált adekvát okozatosság „előrelátható eredményt kiváltó magatartását” a jogilag releváns okban, jól lehet saját bevallása szerint ez utóbbi elmélet meghaladja az adekvát okozatosság kereteit.³⁶ E nem várt felismerésből fakadó – és az önálló szocialista jogi felelősségi elmélet legitimitását is gyengítő – kételyeket Eörsi a gordiuszi csomó módjára oldja fel:

„kiderült, hogy az okozati összefüggés kérdésének egyáltalán nincs önálló jelentősége, csak másként fejezi ki ugyanazt, amit a jogellenes magatartásról és a felróhatóságról az előző két fejezetben mondtunk; kiderült, hogy az okozati összefüggés megítélését ezen a területen ugyanúgy átszövi a társadalmi, pszichikai és normatív elem mint a magatartás kiváltásának, a felelősségre vonásnak és az eljárás és szankció nevelő hatá-

³³ Ld. a felróhatóság kapcsán fentebb írtakat.

³⁴ EÖRSI (1961) i. m. 137.

³⁵ Uo. 145.

³⁶ „Véleményünk szerint a most kifejtett felfogás meghaladja az adekvát okozatiság felfogását, felhasználva belőle azt, ami helytálló. Az adekvát okozatiság tana az előreláthatóságot az okozati összefüggés lényeges ismérvének tekinti, és ezzel az objektív összefüggésbe szubjektív momentumot visz. A kifejtett felfogás viszont meghatározott objektív relációban, a társadalmi hatás és kölcsönhatás viszonyában keresi az okot, és szubjektív elemet csak annyiban vesz fel, amennyiben ez minden emberi tevékenységgel együtt jár.” EÖRSI (1961) i. m. 148.

sának fejtegetéseink elején felvázolt három szakaszában. [...] Amikor a bíró megkeresi, megtalálja a felelős személyt, egyben a jogilag releváns ok kiválasztását végzi el.”³⁷

2.4. Szankció

Eörsinél a jogi szankció fogalma (is) a funkcionalitással fonódik egybe: „a szankció fő rendelegetése az, hogy a tartalmát kitevő hátrány kilátása visszatartson a jogsértéstől, vagyis neveljen.”³⁸ A felelősségi szankciókra vonatkozó elmélete kidolgozása körében a büntetőjog területéről indul ki, és érdekes mód – megbontva a büntetőjog és a polgári jog addig különösen vigyázott egyensúlyát – a büntetőjog meghatározó túlsúlya mellett³⁹ fejti ki a represszív szankcióról vallott nézeteit.⁴⁰ Eörsi szerint a jogi norma nemcsak a már bekövetkezett negatív joghatása által, hanem önmagában a hipotézis és a diszpozíció révén is nevelő hatást fejt ki, jóllehet ez utóbbi – egyelőre – még kevésbé meghatározó. Azaz Eörsi figyelmen kívül hagyja, hogy a polgári jogi felelősség területén előforduló károkozások meghatározó része „vértlen” (gondatlan) és deliktualis (pl. veszélyes üzem), ti. ahol az utóbb jogilag releváns oknak minősítendő jogellenes magatartás tanúsításakor az elkövetőtől távol áll a társadalomra veszélyesség ‘szándéka’, szemben a büntetőjoggal, tehát a jogi norma egyes részeinek prevenciós hatásáról lényegében csak az ismételt károkozás tekintetében beszélhetünk. A jogi szankció büntetőjog irányába való hangsúlyeltolódását jelzik továbbá Eörsinél az optimális szankció – ti. „optimális szankció az, amelynek minősége és intenzitása a legkedvezőbb hatást váltja ki”⁴¹ – „jogi receptjéről” írtak is. Eszerint:

³⁷ EÖRSI (1961) i. m. 160.

³⁸ EÖRSI (1961) i. m. 167.

³⁹ A vonatkozó fejezetben Eörsi Gyula kizárólag büntetőjogi forrásokra hivatkozik és kizárólag büntetőjogi példákat említ.

⁴⁰ Vö.: „A restitutív szankciókat úgy határozhatjuk meg, mint amelyek „csak abban állnak, hogy a dolgok eredeti állapotát helyreállítják [...], akár úgy, hogy a kifogásolt magatartást ugyanolyan formában viszonzozzuk, mint amilyenben a hibát elkövették, akár hogy azt kiegyenlítjük” (Durkheim). [...] Ilyen restitutív szankcióval ugyan a jognak minden ágában találkozhatunk, de mégis a polgári jog területén tipikusak. [...] Ezzel szemben a represszív szankciók lényegi elemét abban látják, hogy általában a cselekvőre nézve fájdalmas következményben állnak (büntetés). [...] Napjainkban ez a büntetés az esetek túlnyomó részében közbüntetés (büntetőjogi, fegyelmi) és csak nagyon ritkán érinti a polgári jog területét.” In: MARTON (1993) i. m. 17. pont.

⁴¹ EÖRSI (1961) i. m. 179.

„a szankció mértékére nagy befolyással van a jogsértés súlya, de a szankció mértékét elsősorban mégsem ez határozza meg. A szankció elsősorban nem visszanéz a jogsértésre, de előre, saját jövőbeli hatására tekint. Igaz, hogy a jogsértés váltja ki, de a döntő a szankcióban nem az, hogy okozat, hanem az, hogy ok. [...] A represszió ugyan a társadalomra veszélyes magatartásra reagál, de nem azzal a primitív öncéllal, hogy »azt« okozza a jogsértőnek, amit a jogsértő okozott, és ezzel eleget tegyen valamiféle »istenik« igazságszolgáltatásnak, hanem a megjavítás céljával.”⁴²

Ugyanakkor a felróhatóságnál azt olvashatjuk, hogy: „a polgári jogban alapján az a helyzet, hogy a felróhatóság csupán a felelősség tényét dönti el, a felelősség mértéke azonban általában már az okozott kártól függ. Ezzel szemben a büntetőjogi és a fegyelmi felelősség területén a felróhatóságnak a felelősség mértéke szempontjából is nagy jelentősége van.”⁴³ Eörsi tehát csak a polgári jog területén különbözteti meg a szankcióval fenyegetettségtől a felelősséget, de a büntetőjog területén nem.⁴⁴

3. Magatartás-mérték ‘jogon túl’ – szintézis

Ez az egységes jogi felelősség – többé-kevésbé egységessé absztrahált – kerete tehát Eörsinél, amelyen belül az egyes különböző jogágazati felelősségi alakzatok elhelyezked(het)nek. Az egyes jogi felelősségi alakzatok kialakulása három szakaszban ment végbe: kezdetben csak az alkalmazott szankciófajták száma növekedett, majd a kialakulófélben lévő jogágazatok egyre inkább sajátos, rájuk jellemző szankciófajtákat kezdtek visszatérően alkalmazni, végül az egyes keresetekhez fűződő jogosultság- és kötelezettségfajták általánosodása nyomán kialakultak a jogágazati felelősségi alakzatok. Ezeket Eörsi a – fennálló felelősség jellege alapján – következőképp csoportosítja: 1) büntetőjogi felelősség, ahol a felelősség közvetlenül az egész társadalommal szemben áll fenn; 2) államigazgatási jogi felelősség, ahol a felelősség közvetlenül valamely

⁴² Uo. 177–178.

⁴³ Uo. 118.

⁴⁴ Vö. „Emiatt Eörsinél a szankcióval fenyegetettség és a felelősség nem azonos értelmű, míg Martonnál igen.” SZUDOCZKY Rita: Összehasonlítások a magánjogi felelősségi elméletek körében. In: *Jogi tanulmányok*. Budapest, ELTE ÁJK, 2001. 203.

állami szervvel szemben áll fenn; 3) munkajogi – és termelősövetkezeti jogi – felelősség, ahol a felelősség egy szűkebb kollektívával szemben áll fenn; 4) a polgári jogi felelősség, ahol a felelősség egy vagy több meghatározott, törvényes érdekeiben megsértett személlyel szemben áll fenn.⁴⁵

A jogi felelősségnek a jog nem jogivá válása útján stációról stációra elhalványulnak klasszikus jellemzői, és egyre szűkebb területre szorul vissza, miközben a jogellenesség köre mindinkább kiterjed, és újabb, szűk kollektívák nevelő erején fennálló „felelősségi alakzatok” jönnek létre. Az állam nem államivá válásával pedig különféle nem állami társadalmi szervezetek, társadalmi bíróságok veszik át az ítélkezést, ami által „a ‘hagyományos’ jogi eszközökkel meg nem ragadható társadalomellenes magatartások is jogilag üldözhetőkké válnak.”⁴⁶ Az utolsó stáción teljesedik ki a kollektívával szembeni felelősség, „ahol végül is a kommunista társadalom felépítésével a jogi felelősség át fog alakulni nem-jogi felelősséggé, miközben a büntetőjogi, államigazgatási jogi és polgári jogi felelősség tárgytalanná válik.”⁴⁷

4. Magatartás-mérték „megszüntette megőrizve”⁴⁸

A polgári jogi felelősség mint jogágazati felelősség egységes rendszerének kiépítésénél a szocialista jogtudománynak számos kihívással kellett szembenéznie. A felmerülő nehézségeket Eörsi részben történeti, részben dogmatikai jellegűeknek tekinti, de mindkettő közös alapja a polgári jogi felelősség – objektív és szubjektív felelősség közötti – megosztottsága.

A burzsoá jogtudomány megfeledezett az egyes jogi felelősségi alakzatok közös eredetéről, jogi természetéről, és – vagyoni érdekek által is motiváltan – szem elől tévesztette a polgári jogi felelősség jogintézményének rendeltetését (funkcióját). Az élet-, de különösen a termelési viszonyok rohamos fejlődése, „az emberek közötti érintkezés sűrűbbé és bonyolultabbá válása megnövelte a károkozásokat és következményeiket; a vállalatok növekvő méretei meg-

⁴⁵ EÖRSI (1961) i. m. 206.

⁴⁶ Uo. 235.

⁴⁷ Uo. 246. „A különös csak az volt, hogy bár Goldsteint mindenki gyűlölte és megvetette, s bár elméleteit mindennap s napjában ezerszer is megcáfolták, szétzúzták, nevetségessé tették dobogókon, a teleképen, újságokban és könyvekben, s kimutatták róluk, hogy származásuk zagyvaságok – aminthogy azok is voltak –, mindennek ellenére úgy tetszett, befolyása nem csökken.” GEORGE ORWELL: 1984. Budapest, Európa, 2001. 19.

⁴⁸ SÓLYOM i. m. 18.

nehezítették a vétkesség bizonyítását,⁴⁹ ami odavezetett, hogy a polgári jogi felelősség kettőszakadt egy erkölcsi és egy gazdasági alapon álló rendszerre. A kapitalista árutermelő társadalom idővel – érthetően – ez utóbbit tette meg a polgári jog felelősségi rendszere alapmotívumává, a kárelosztásra korlátozva és abban ‘feloldva’ a polgári jogi felelősség problémáját:⁵⁰ „A büntetőjog büntet, a polgári jog reparál.”⁵¹

A polgári jogi felelősség reparációs kötelemmel való azonosításának további hátrányos következménye, hogy a reparáció mint elsődleges funkció háttérbe szorítja a jogellenesség és a vétkesség közötti különbségtételt, aminek nyomán a polgári jogi felelősség megszűnik felelősség lenni: egyfelől a vétkes és vétlen károkozások ellentétpárjából a vétlen „olyan gyűjtőmedencévé vált, ahol jogellenességen és jogos magatartáson alapuló kártérítési kötelek egyaránt helyet kaptak,”⁵² másfelől a szankcióval fenyegetettségnek a felelősséggel való azonosítása⁵³ „a felelősség fogalmának olyan kiszélesítését jelenti, hogy az többé nem egyéb, mint egy formális dogmatikai kategória, a jogellenesség logikai ellensúlya.”⁵⁴

Eörsi szerint az így felépülő objektív felelősségi elmélet alapkiindulása téves, mert „a jogi felelősség középpontjába minden vonatkozásban az embert – az okfolyamatnak a kártérítéssel befolyásolható mozzanatát – lehet helyezni,”⁵⁵ azaz a károkozás nem anonimizálódott és automatizálódott,⁵⁶ mert minden gépi károkozás mögött ott van valakinek a gondatlan magatartása. A szocialista jogtudomány azonban nemcsak a ‘gépek büvköréből’ kerül ki, hanem felismeri, hogy „a vétkesség nem az egyedüli kártérítéssel céltudatosan befolyásolható emberi

⁴⁹ EÖRSI (1961) i. m. 388.

⁵⁰ Vö. „schließlich hat jenes Bedürfnis nach sozialer Sicherheit dazu beigetragen, daß der Schadenausgleich [...] vom Deliktsrecht ganz unabhängig gemacht und durch eine »versicherungsrechtliche Lösung« ersetzt worden ist: So erhalten Arbeitnehmer, wenn sie [...] einen »Arbeitsunfall« erleiden, schon seit langem einen Schadenausgleich ganz ohne Rücksicht darauf, ob ihnen das Deliktsrecht einen Ersatzanspruch gegen irgendeinen Schädiger gewährt; stattdessen werden sie aus einem Versicherungsfonds entschädigt, der durch Beiträge der Arbeitgeber aufgebracht worden ist.” Hein KÖTZ – Gerhard WAGNER: *Deliktsrecht*. Hamburg–Bonn, Vahlen, 2001. 17.

⁵¹ EÖRSI (1961) i. m. 396.

⁵² Uo. 253.

⁵³ Vö: „a felelősség (*Haftung*) pedig természetes összetevőjévé vált a kötelemnek (*Schuld*). Céltalan és lehetetlen dolog volna őket egymástól elválasztani. Ha az egyikkel találkozunk, megtaláljuk a másikat is, hiszen a kettő tulajdonképpen egy egészet jelent.” MARTON i. m. 13. pont.

⁵⁴ EÖRSI (1961) i. m. 255.

⁵⁵ Uo. 403.

⁵⁶ Karl OFTINGER: *Schweizerisches Haftpflichtrecht*; Zürich, Polygraphischer, 1958. 29–30.

magatartás,” azaz megszüntethető a polgári jogi felelősség szubjektív és objektív felelősségre való kettéosztottsága. Eörsi ezért a vétkesség túlon túl szűk kategóriáját a felróhatóságra cseréli, amelybe beilleszthetők az ‘objektívnek’ minősített esetek is, pl. a veszélyes üzem, a jogalap nélküli gazdagodás, a cselekvőképtelenekért való felelősség stb. Eörsi ‘megszűnve-megőrizve’ elméletének lényege:

„az az elem válik alapvetővé, amelyik a szocialista etikai felfogásnak megfelelően a vétkességet a középpontba helyezte, vagyis a felróhatóság, tehát a társadalom kedvezőtlen, de optimista (a javíthatóságot feltételező) ítélete. Ezzel a polgári jogi felelősség és egyáltalán a jogi felelősség egysége helyreáll, és ennek az egységnek a talaján megindulhat a szakadás idején csak közvetlenül és burkoltan tapasztalható differenciálódás a kár-okok típusai szerint.”⁵⁷

A polgári jogi felelősség létrejöttének és differenciálódásának útja: 1) a társadalomra veszélyes és társadalomra nem veszélyes magatartások elhatárolása; 2) a jogellenes és nem jogellenes (jogilag közömbös) társadalomra veszélyes magatartások elhatárolása; 3) a szankciót kiváltó és szankciót ki nem váltó (pl. fel nem róható szerződésen kívüli károkozás) jogellenes magatartások elhatárolása; 4) a felelősségi szankciót kiváltó (felróható kötelezettségszegés) és nem felelősségi szankciót kiváltó (pl. a szerződés érvénytelenségének alapesetei) jogellenes magatartások elhatárolása; 5) a polgári jogi felelősség által szabályozott társadalmi viszonyok jogsértések szerinti elhatárolása; 6) a szerződésen kívüli és szerződéses károkozásért fennálló polgári jogi felelősség elhatárolása; 7) a polgári jogi felelősség *par excellence*, ti. a szerződésen kívüli károkozásért fennálló polgári jogi felelősség területének kimentő okok szerinti felosztása. Ez utóbbi kategória tekintetében azonban némiképp sérül a polgári jogi felelősség egysége, mert itt a felróhatóság különböző irányai szerint alakul a felelősség tagozódása, szemben a polgári jogi felelősség más területeivel, ahol a felosztás alapja egységesen a jogellenesség (különböző irányai).⁵⁸ Így:

„ez az egyetlen olyan tényálláscsoport, amelyben felróhatóság hiányában egyáltalán nem kerül sor semmilyen szankció alkalmazására, hanem a *casus nocet domino* elve érvényesül. Minden

⁵⁷ EÖRSI (1961) i. m. 404.

⁵⁸ Uo. 414.

más esetcsoportban felróhatóság hiányában is vannak [...] a felelősség körébe nem tartozó szankciók is. A többi területen tehát a felelősség más, önmagukban egységes jogintézmények részeként jelentkezik.”⁵⁹

5. A jogellenesség mint emberi magatartás-mérték „formalista lebegésének”⁶⁰ megszűnése

A polgári jogi (kártérítési) felelősség Eörsinél: felelősség a kötelezettségszegéssel és felróhatóan okozott károkért. A polgári jogi (kártérítési) felelősség megállapításának négy feltétele⁶¹ és egyben tényálláseleme tehát: 1) a kár (károsult); 2) a kötelezettségszegés (jogellenesség); 3) a felróhatóság; 4) az okozati összefüggés a felróható kötelezettségszegés és a kár között.⁶² Ehhez képest nem tárgyalja külön tényezőként a kár fogalmát, csak amennyiben azt a jogellenesség körében a nem vagyoni kár jogintézménye, illetve a szankciók kapcsán feltétlen szükségesnek ítéli, jöllehet ez utóbbiról – a jogi felelősségről írtak szerkezetéhez hasonlóan, és annak az egységes felelősségi rendszerben betöltött jelentőségére is tekintettel – külön fejezetben, részletesen szól. A polgári jogi felelősség mint ágazati jogi felelősség részben tényállási, részben jogpolitikai fogalmi elemei tehát: 1) a jogellenesség; 2) a felróhatóság; 3) a (reparációs) szankció; 4) az okozati összefüggés.

5.1. Jogági jogellenesség

A polgári jogi jogellenesség eseteit Eörsi azok funkciója és szankciója szerint két csoportba sorolja. Az egyikbe azok a magatartások tartoznak, amelyek „kizárólag a vagyoni forgalom rendjére, biztonságára, egyensúlyára” jelentenek veszélyt, ezzel szemben a másikba sorolt magatartásokra – a fentiekben túlmenően – a „kedvezőtlen társadalmi megítélés” mint negatív többletkövetelmény is jellemző. A funkcionalitás alapján az előbbi esetben „a vagyoni forgalom, fogalmi biztonság, egyenérték védelme, életképtelen viszonyok felszámolása

⁵⁹ Uo. 280.

⁶⁰ Uo. i. m. 57.

⁶¹ Vö. a tényálláselemek és azok sorrendje Martonnál: 1) a kár; 2) az okozatos magatartás; 3) a jogellenesség; 4.) a beszámítás különös jogpolitikai alapjai.

⁶² EÖRSI (1966) i. m. 74.

[...] a jogellenesség minősítés jogpolitikai célja,” míg az utóbbi esetben „a polgári jogi repressziós eszközökkel való védekezés” – az előbbi a jogrend,⁶³ az utóbbi mások törvényes érdekeinek sérelme. A polgári jogi felelősség által védett érdekek alapján – a fenti definícióra is tekintettel – a jogellenességnek két jól elkülöníthető területe a személyhez fűződő, illetve a vagyoni érdek. A személyhez fűződő érdekek – burzsoá jogban kialakult – polgári jogi védelme azonban nem fért bele a szocialista polgári jogi felelősség egységes rendszerébe, mivel az az erkölcsi értékek „áruvá válásának szélsőséges megnyilvánulását” tükrözte.⁶⁴ A Legfelsőbb Bíróság 1953-ban ezért száműzte a nem vagyoni kártérítés jogintézményét a polgári jogi kártérítési felelősség rendszeréből ahelyett, hogy a kár fogalmát s annak nyomán az egységes felelősségi elméletet módosította volna, megállapítva, hogy a személyhez fűződő jogok sérelméért fennálló felelősség elsősorban büntetőjogi, szemben a vagyoni érdekek sérelmével, ami a polgári jogi felelősség sajátos területe.

Eörsi a polgári jogi felelősség alatt – a polgári jogra jellemző vagyoni természetű viszonyok és szankciók túlsúlyára figyelemmel – jogellenes károkozását való felelősséget ért, ami a vagyoni jogok sérelme területén a jogellenesség és az okozati összefüggés összevegyítését eredményezi. Eszerint ugyanis a magatartás önmagában nem, csak következményében jogellenes. „A magatartást okozata: a kár avatja jogellenessé”, de a „magatartás csak olyan körben és mértékben jogellenes, amilyen körre az adott esetben az okozati összefüggés megállapítható,” vagyis amely kár (okozat) tekintetében a jogellenes magatartás okozatos is volt egyben.⁶⁵ Ez alapján csoportosítja a károsító magatartásokat: 1) önmagában, károsítás nélkül is jogellenes – polgári jogon kívüli ágazati jogi szankciókkal sújtott – magatartás (polgári jogi felelősség szempontjából csak károsítással nyer relevanciát); 2) önállóan irreleváns, de károsító hatással együtt jogellenes magatartás; 3) önmagában megengedett, de természetéből fakadóan „veszélyekkel teli” magatartás (pl. gép üzemeltetése), ami a beállt károsodással

⁶³ Vö. „A jogellenesség jelenti egyszerűen azt, hogy egy szóban forgó emberi magatartás ellentétben áll a jogrenddel, annak valamely objektív szabályával vagy szellemével.” MARTON i. m. 128. pont.

⁶⁴ Eörsi (1961) i. m. 284. Vö. „Hogyan lehetne képviselni azt az álláspontot, hogy a baleset folytán meghalt házastárs feletti fájdalmat enyhíti a külföldi utazás, és ezért ennek költségeit meg kell ítélni?” (Uo., 286.) versus „Zwar kann man die seelischen Entbehrungen, [...] nicht durch eine Geldzahlung ungeschehen machen; wohl aber kann sich der Verletzte mit Hilfe des Geldes Annehmlichkeiten oder Erleichterungen verschaffen, die – wie z.B. eine Urlaubreise, [...] der Besuch von Theatervorstellungen [...] – einen gewissen Ausgleich für die immateriellen Einbuben bieten oder auch jene Neuorientierung des Lebensinteressen erleichtern können.” (KÖTZ–WAGNER i. m. 203).

⁶⁵ Uo. 288–295.

nyer relevanciát, ti. jogellenességet.⁶⁶ A „károsodás” és a „károsítás” ilyenképpen való eggyé válásának pedig egyenes következménye a „károsodás” és a „károsítás” elleni védekezés összefonódása, vagyis a tágan értelmezett vétkesség, a felróhatóság beemelése a polgári jogi felelősség fogalmába.

5.2. Jogági felróhatóság

A felróhatóság a polgári jogi felelősség megállapításához önmagában elégtelen, ‘semmitmondó’ jogellenesség és okozatosság jogpolitikai támasza, amely „felszabadítja” mind az objektív, mind annak „muszáj Herkules” ellentétpárját, a szubjektív felelősséget a vétkesség „jogfogalmi kötöttsége” alól. „A felróhatóság a vétkességnél tágabb értelmet kapva elfoglalja a vétkességnek szánt, de a vétkességnek a veszélyes üzem felelőssége miatt oda nem adható központi helyet a polgári jogi felelősség rendszerében”, s nyomában létrejön „az egységes, a magatartás értékelésén alapuló polgári jogi felelősségi rendszer, amely feloldja a szubjektív és objektív felelősség ellentétét, és létrehozza a polgári jogi felelősség sokat keresett eszmei, jogpolitikai és dogmatikai egységét.”⁶⁷

A ‘*bonus pater familias*’ és a „jó gazda gondossága” után tehát a szocialista polgári jog is felállítja a polgári jogi vétkesség megállapításának zsinórmértékét: vétkes az, aki „az adott helyzetben általában elvárható magatartást” nem tanúsítja. Ez egyfelől kikerüli a belső-pszichikai tényezők bizonyítási abszurditását (*Beweisnotstand*), másfelől a – polgári jogra jellemző – vagyoni forgalom biztonságát szolgáló „objektivizált” mércét állít fel a „tőle elvárható” formula kiváltásával.⁶⁸ A standardizált vétkesség határát pedig – úgy, mint a jogellenességnél – az okozati összefüggés vonja meg, mert végső soron „az okozati összefüggés relevanciájának a problematikája van a legközvetlenebb kapcsolatban a polgári jogi felelősség intézményének legfőbb rendeltetésével, a neveléssel”, azaz a vétkesség határa ott húzódik, ahol a polgári jogi szankció (kártérítés) már nem képes abban az irányban befolyásolni az elkövetőt, hogy az a jövőben ‘többet’ lásson előre.⁶⁹

⁶⁶ Uo. 295.

⁶⁷ Uo. 324.

⁶⁸ Vö. „a felelősség közvetlen tárgyát képező áruviszonyok az egyénnek csak olyan megjelenítését teszik lehetővé, ahogy az a csereviszonyokban fellép: ti. mint a forgalom szabványosított figurája.”, SÓLYOM i. m. 32.

⁶⁹ EÖRSI (1961) i. m. 340–343. Vö. „A Ptk. azért választhatta a felelősség mérséklésének kivételes, »vészkijárárszerű«, bírói méltányossági mérlegelésen alapuló útját, mert a kimentésre

Ebből ugyanakkor implicite az is következik, hogy a felróhatóság megállapításának természetszerű előfeltétele a vétőképeség⁷⁰ – csak ennek fennállta esetén szólhatunk a felróhatóság megjelenési formáiról: a rosszhiszeműségről, a vétkességről és a védekezés elmulasztásáról védekezést igénylő helyzetben.⁷¹ Ez utóbbi kategóriába tartoznak a korábban objektív felelősség alatt tárgyalt felelősségi esetek, így különösen a fokozott veszéllyel járó tevékenységért fennálló felelősség is, ami tekintetében a vétkességi elv elégtelennek bizonyult. A gépi üzemek polgári jogi felelősségi kérdéseinek megválaszolása útján a burzsoá jog a *casus nocet domino* elvéből a *Handeln auf eigene Gefahr* tételén keresztül – a méltányosság és a prevenció közrehatásával – a társadalmi kárelosztás gondolatához jutott el, ahol „merőben kalkulációs és könyvelési kérdés lesz a felelősség kérdéséből.”⁷²

Ezzel szemben a szocialista jog az érdekelv helyett azt a tényezőt állítja a veszélyes üzemi felelősség középpontjába, amire a polgári jogi felelősség egyetlen szankciójával, a kártérítés eszközével hatni lehet, nevezetesen az emberi magatartást. Ebben a körben tehát az a polgári jogi felelősség funkciója, hogy „az embert a gépek feletti – ahol lehet, gépesített, automatizált – feltétlen uralomra nevelje”, vagyis a polgári jogi felelősség eszközeivel való védekezés a veszélyesség kiküszöbölésére irányul, aminek a vétkesség határain túl is van relevanciája.⁷³ A vétkességre tekintet nélkül is reálisan befolyásolható magatartás pedig a veszélyes üzemek körében az üzemben tartás, ami egyben a kvázivétkesség határát is kijelöli.⁷⁴

viszonylag tág és főleg rugalmas kaput nyitott »az adott helyzetben általában elvárható magatartás« károkozó általi bizonyítása esetében.” VÉKÁS Lajos: Előreláthatósági klauzula szerződésszegésből eredő kártérítési igényeknél. In: SÁRKÖZY–VÉKÁS i. m. 209.

⁷⁰ EÖRSI (1966) i. m. 126.

⁷¹ Uo. 324.

⁷² Uo. 360.

⁷³ Ld. pl. az újabb közlekedési veszélyes üzemi törvények közül az egyik legújabb és legmodernebb 1985. július 5-i francia törvényt, ami – a gépjármű-közlekedés körében – lényegileg szintén egy (vétkességen túli) „pseudo no-fault” felelősségi megoldást dolgoz ki. LÁBADY i. m. 107.

⁷⁴ EÖRSI (1961) i. m. 363–365. Vö. „Bei der Verwirklichung von Sachgefahren bietet sich die Haftung des Halters (oder Eigentümers) eines Kraftfahrzeuges als ein naheliegendes Beispiel an: Er muß für einen Unfall, in den sein Fahrzeug verwickelt war, praktisch überall in Europa auch dann aufkommen, wenn er den Wagen erlaubterweise einem zuverlässigen Fahrer überlassen hat; die Haftung endet typischerweise erst dann, wenn das Fahrzeug gestohlen wurde.” Christian v. BAR: *Gemeineuropäisches Deliktsrecht*. München, C. H. Beck, 1996. I. kötet, 110.

5.3. Jogági szankció

A felelősség mértéke Eörsinél az okozott kár függvénye, tehát az nem a jogellenes magatartáshoz, vagy annak felróhatósághoz kötődik, hanem az okozott kár összegéhez. A reparációs (károsult-szempontú) és a felelősségi (károkozó-szempontú) szemlélet végletekig menő szembe állítása mégsem állja meg teljesen a helyét. Eörsi szocialista polgári jogi felelősségelmélete ugyanis se nem adós (*Schuldner*), se nem hitelező (*Gläubiger*), hanem leginkább – e kettő között/fölött (?) elhelyezhető – ‘társadalom (kollektíva) párti’: „a jogi felelősség lényegében közös meggondolásai és főleg objektív társadalmi lehetőségei szabják meg ezen a téren is a kárelosztást, és a reparációs igény akkor elégül ki, ha a károkozás felróható kötelezettségszegés eredménye volt.”⁷⁵ Azaz egyfelől a vagyoni felelősségből fakadó reparáció-igény is befolyással van a polgári jogi felelősség megállapítására (pl. együttes károkozók egyetemleges felelőssége), másfelől a felróhatóság – és annak releváns okozatossága – is kihat az okozott kár mértékére és megtérítése módjára (pl. egymástól független, több közreható magatartással okozott kárért való felelősség).⁷⁶

A felróhatóan és jogellenesen okozott kárért járó teljes reparáció mint polgári jogi szankció mértéke minden esetben az *in integrum restitutio*,⁷⁷ ami egyben jelzi a felelősségi rendszer kárfajtáinak és azok mértékének meghatározása iránti alapvető szükségletet. A kár fogalmán belül Eörsi megkülönbözteti a vagyoni és a nem vagyoni kárt, továbbá az előbbi vonatkozásában különbséget tesz a felmerült kár (*damnum emergens*), az elmaradt haszon (*lucrum cessans*) és a felmerült költségek/kiadások között. A kár mértékének meghatározása

⁷⁵ EÖRSI (1961) i. m. 416.

⁷⁶ Eörsi álláspontja szerint pl. a prekapitalista szemléletet tükröző törvénykönyvek (ALR, ABGB) nemcsak a kár nagyságától, hanem a vétkesség fokától is függővé tették a kártérítés összegét; aztán a klasszikus kapitalizmus idején a vétkesség irrelevánssá vált, s az okozott kárt kellett megtéríteni, míg a monopolkapitalizmus idején fölerősödő szociális szemlélet a kártérítési összeg méréséklésére is lehetőséget adott az „összes körülményeinek” mérlegelése alapján (vö. ZGB). Vö. EÖRSI Gyula: *Összehasonlító polgári jog*. Budapest, Akadémiai, 1975. 280.

⁷⁷ Ld. ennek kritikáját: „A deliktualis felelősség történeti fejlődése során a »büntetés« csak a károsult szempontjából válik teljesen kártérítéssé. (A károkozó oldal polgári jogiasodása nem fejeződik be, amíg itt a »felelősség« eredeti értelemben szerepel. A vétkesség minden standardizálása ellenére is a szándékosság »megbüntetésének« nyomai mind a liberálkapitalista konstrukcióban, mind a mai kodifikációkban fennmaradtak.) Így tehát természetes, hogy a polgári jog alapelvei elsősorban a kártérítés (károsult pozíció) szabályozásában mutatkoznak meg. [...] A teljes kártérítés ennek megfelelő elvében a tulajdon [...] sérthetlensége, valamint az egyenlőség [...] elve jelenik meg, mégpedig úgy, hogy csak a károsultra vonatkozik.” SÓLYOM i. m. 79.

körében külön kitér az általános kártérítés és ahhoz kapcsolódva a nem vagyoni kártérítés kérdésére:

„Az a körülmény, hogy az általános kártérítés mintegy a nem-vagyoni károkért járó kártérítés »helyébe lépett«, gátolta annak a felismerését, hogy itt nem a személyhez fűződő károk esetére korlátozódó jogintézményről van szó, sőt nem is új intézményről. Amit általános kártérítésnek nevezünk, az [...] mindig is megvolt, anélkül, hogy az anyagi jogban külön nevesítették volna,”

ti. a kár összecszerűsítésének bírói mérlegelésen alapuló kiváltása révén.⁷⁸

5.4. Jogági okozatosság

Mádl Ferenc azt írja, hogy „Az okozatosságról mint a felelősség kategóriájának egyik eleméről a jogellenesség keretében már elmondottakon túlmenően itt nem szükséges külön sokat szólni. Nélkülözhetetlen feltétele a felelősségnek, de nem olyan, amelyre nézve a kapitalista joghoz képest a szocialista jog újat hozott volna.”⁷⁹ Mindez – kevés megszorítással – igaz Eörsi Gyulánál is, ahol az okozati összefüggés, mint azt az előzőek is tanúsítják, a polgári jogi kártérítési felelősség minden mozzanatában jelen van, jóllehet sosem önállóan: vagy a felróhatóság, vagy a jogellenesség problematikájának részeként jelentkezik. Tulajdonképpen az okozati összefüggés kérdése Eörsinél ‘okkiválasztó elmélet-té’ szelődül, amennyiben „a tényezők tengeréből ki kell ragadni azokat, amelyek kedvezően befolyásolhatók a polgári jogi represszív szankciókkal.”⁸⁰ Ez pedig a jogellenességhez és a felróhatósághoz vezet vissza, mert a polgári jogi szankció természete és prognózisa szerint „a kötelezettségszegéssel szemben kell, és a felróhatósággal szemben lehet”⁸¹ védekezni.

Eörsi ugyanitt a ‘többtényezős okozással’ kapcsolatos, és a polgári jogi felelősség határterületét – éppen az okozatosság relevanciájának szétfeszítése által – képező magatartások kötelezettségszegésbe és felelősségbe fordulásának

⁷⁸ EÖRSI (1961) i. m. 437.

⁷⁹ MÁDL Ferenc: *A deliktualis felelősség*. Budapest, Akadémiai, 1964. 465.

⁸⁰ EÖRSI (1961) i. m. 472.

⁸¹ SZUDOCZKY i. m. 216.

esetköreit vizsgálja azt kutatva, hogy (még) „milyen távoli magatartás minősülhet kötelezettségszegésnek, felróhatónak, illetőleg milyen távoli következmény kárnak.” A válasz következetes és önigazoló: a határesetekben – a jogellenesség és az okozatosság után – a jogellenesség és a felróhatóság közötti határok (is) elmosódnak, azok megkülönböztetése tovább fenn nem tartható.⁸² Ez pedig megerősíti, hogy a magatartás, a kár és a kártérítés között olyan szerves, szoros kapcsolat áll fenn, amit csak a jog választ szét – mesterkéltten –, annak érdekében, hogy a kártérítési szankció minél optimálisabb társadalmi hatását feltárja; minél távolabb kerülünk e cél megvalósíthatóságának, ti. a felróhatóság/nevelés realitásától, annál kevésbé tartható fenn ez a funkció-orientált jogi tagoltság.

6. A magatartás-mértéket „eltemettük ugyan, de azok a sírjukból is kormányoznak bennünket”⁸³

Szladits Károly megfogalmazása szerint a jogellenes magatartás nem egyéb, mint valamely jogi kötelezettség megszegése cselekvéssel vagy mulasztással.⁸⁴ Az emberi magatartások másik nagy csoportjától, a jogügyletektől abban különbözik, hogy nem irányul egy előre kitűzött jogi hatás elérésére, hanem közvetlenül a törvény rendelkezésére von maga után joghatásokat.⁸⁵ Az így értelmezendő magánjogi jogellenesség a jogi beszámítás tárgyi alapja is, ami tehát akkor forog fenn, ha valamely személy magatartása (cselekvése/mulasztása) a jogrend parancsa/tilalma vagy a jó erkölcs ellenében hat. Azaz itt elsődlegesen nem a magatartással érintett személy jogilag védett érdekeinek a sérelmén van a hangsúly, hanem magának a jogrendnek a sérelmén. A jogellenesség egyszerűen azt jelenti, hogy az adott magatartás ellentétben áll a jogrenddel, „annak valamely objektív szabályával vagy szellemével.”⁸⁶ Ugyanakkor Eörsi Gyula ‘megszűnve-megőrizve’⁸⁷ felelősségi elmélete nem tud és nem is akar leszámolni a magánjogi jogellenesség korábbi (burzsoá) fogalmával, sőt azt saját egységes felelősség elméletébe is beemeli.

⁸² EÖRSI (1961) i. m. 467.

⁸³ Vö. „A keresetformulákat eltemettük ugyan, de azok a sírjukból is kormányoznak bennünket.” Frederick Pollock – William MAITLAND: *The History of English Law Before the Tome of Edward I.* Cambridge, Cambridge University Press, 2. kiadás, 1968. 42.

⁸⁴ SZLADITS Károly: *A magyar magánjog. Általános rész.* Budapest, Grill Károly, 1941. 266.

⁸⁵ KOLOSVÁRY Bálint: *Magánjog.* Budapest, Studium, 1930. 171. pont.

⁸⁶ MARTON i. m. 128. pont.

⁸⁷ SÓLYOM i. m. 18.

A jogellenesség és a felróhatóság szétválaszthatóságának és összetartozóságának mind elméleti, mind gyakorlati nehézsége visszatérő problémája a magánjogi felelősségi elméleteknek. Ennek a magyarázata Törő Károly szerint abban kerekesendő, hogy „a jogellenesség és a felróhatóság ugyanannak a magatartásnak a két oldala.”⁸⁸ De míg a jogellenességnél azt kell vizsgálni, hogy az adott magatartás sérti-e a tárgyi jogból fakadó alanyi jogok érvényesülését (a jogrendet), addig „a felróhatóság megállapítása a jogsértő cselekvés, illetve mulasztás jellegétől és körülményeitől függ.” Ezt az elméleti összekuszálást Marton is megerősíti: „Teljesen elhibázott dolog, ami pedig (nálunk is) az elméletben gyakran történik, a jogellenességet a vétkességgel hozni kapcsolatba, s az elsőt az utóbbitól tételezni fel, ami csak fogalomzavarra visz. A jogellenesség, mint ezt egyes német írók szemléltetően kifejezik, a tett minősítése (*Unwerturteil über die Tat*), szemben a vétkességgel, mint a tettes minősítésével (*Unwerturteil über den Täter*).”⁸⁹

Valószínűleg erre az elméleti tételre válaszol Eörsi, amikor hangsúlyozza, hogy

„ez a szétválasztás némileg mesterkélt, mert hiszen a valóságban a tett és a tettes, objektív hatás és társadalmi értékelés szétválaszthatatlan, [...] a fontos csupán az, hogy [...] a szétválasztással ne tűnjék el az összefüggés és összetartozóság tudata, ne kezdjenek az így mesterségesen szétválasztott mozzanatok a tudományban önálló életet élni.”⁹⁰

A jogellenességnek (társadalomra veszélyességnek) Eörsi Gyula által alkalmazott másik csoportosítási szempontja, ti. a joghatás (szankció) alapján szintén két fajtája van: az egyik nem vált ki felelősségi szankciót, míg a másik – bizonyos többletfeltételek (ti. a felróhatóság) megléte esetén – igen; ez utóbbit nevezi Eörsi Gyula kötelezettségszegésnek: „a kötelezettség megszegése tehát mindig jogellenes, de a jogellenes magatartás nem mindig kötelezettségszegés. Kötelezettségszegésről csak mások törvényesen védett személyi vagy vagyoni érdekeinek jogellenes megsértése, veszélyeztetése esetén lehet szó.”⁹¹

Ez utóbbi csoportosítás azért is érdekes, mert feltehetően erre a gondolatmenetre épít Lábady Tamás, amikor úgy fogalmaz a jogi tények körében, hogy „A jogellenes magatartásoknak nincs mindig és feltétlenül a magánjogi

⁸⁸ Törő Károly: *Az orvosi jogviszony*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1986. 367.

⁸⁹ MARTON i. m. 128. pont.

⁹⁰ EÖRSI (1961) i. m. 55.

⁹¹ EÖRSI (1961) i. m. 266.

jogviszonyok körébe eső következménye; ilyen magánjogi következmény csak akkor áll be, ha az más személynek valamely, a jog által védett érdekállását sérti.”⁹² Mindez pedig sajátos kísérlet a jogellenesség előzőekben vázolt fogalmi elemeinek vegyítésére, hiszen Lábady kiindulópontja a jogellenes magatartások körében Marton ‘szubjektív-normatív’ jogellenesség-felfogása: „A magatartás jogellenes minősége, értékelése objektív, tehát a magatartás tanúsítójának akaratától és tudatától függetlenül minősül a jogi norma alapján a magatartás jogellenesnek.”⁹³

Láthatjuk tehát, hogy Eörsinél – vagy akár Lábady, Marton, Kolosváry Bálint és Szladits fogalmi megközelítésében –, az önmagában vett, ti. a felelősségi elméletek befolyásától lecsupaszított magánjogi jogellenesség-fogalom alapvetően objektív kategória, amely minden esetben a magatartást minősíti. Ez a magatartás pedig, függetlenül attól, hogy tanúsítójának szándéka átfogja-e a kívánt vagy esetlegesen bekövetkező joghatást, pusztán a tárgyi jogba ütközése következtében nyeri el a „jogellenesség” minősítést. Ezt nevezzük az általános magánjogi deliktum elvének, amely tehát mindkét – objektív(istá)nak és szubjektív(istá)nak nevezett – felelősségi modell közös előfeltétele.

7. Eörsi polgári jogi felelősségi rendszerének jelentőségéről

„Szegény, muszáj Herkules, állom
Győzöm a harcot bús haraggal
S késik az álmom s a halálom.”

Ady Endre: *A muszáj Herkules*

Hiszem, hogy az élet több, mint amit a fejfára írnak: Eörsi Gyula (1922–1992); előbb kezdődik és utóbb végződik. Ugyanez igaz Eörsi grandiózus felelősségi elméletére is. Jóval előbb kezdődött és – legalább is egyelőre – ma is él. Eörsi felelősségi rendszere az ‘objektív’ és ‘szubjektív’ felelősség közös elvét úgy ragadja meg, hogy közben az objektív polgári jogi vétkességet az általános szubjektív jogi felelősséggel egységesíti.⁹⁴ A vétkesség hagyományos fogalma helyett a felróhatóság felelősségi alapját vezeti be, amely a vétkesség és a rossz-

⁹² LÁBADY (1997) i. m. 300.

⁹³ Uo. 301.

⁹⁴ SÓLYOM i. m. 184.

hiszemőség mellett a védekezést igénylő helyzetben – a törvény által – előírt védekezés elmulasztását is felöleli.⁹⁵

A felróhatóság alakzatainak közös elemévé a magatartás társadalmi elítélését és szankcióval való befolyásolhatóságának kedvező kilátásait állítja felelősségi rendszerében. Eörsi tehát funkcionális közös alapot ad a kárfelelősség szubjektív és objektív formáinak. A felróhatóságért való felelősség nála ugyanúgy a *vis maior* határáig terjed,⁹⁶ mint Martonnál.⁹⁷ A felelősség tehát nem két ellentétes elvű, szubjektív és objektív alapú részből épül fel, hanem a rugalmasan megfogalmazott vétkességi főszabálynak az „adott helyzetben általában elvárható” magatartásért (okért) fennálló felelősség merev határeseté.⁹⁸

Felelősségi rendszere megkerülhetetlenné vált az újabb – polgári jogi felelősségi – megoldási kísérletek előtt, az 1959. évi Ptk.-ba bekerülve a joggyakorlat és jogtudomány teljes spektrumát átjárta. Majd eltelt 20 év, és a világban lejátszódó változások a 80-as évektől kezdődően Magyarországon is felszínre hozták a bíróságokat próbára tevő felelősségjogi, kártérítési, kárelosztási problémákat., az 1989–90-es fordulattal pedig egyfelől lelepleződtek a látens módon már meglévő további problémák, másfelől megszokasodtak a nehézségek. Így többek között az utóbbi 20 évben szinte nem volt található (!) bírósági határozat, amely a károkozó sikeres kimentésével zárult volna.⁹⁹

A 1061/1999. (V. 28.) Korm. határozattal módosított 1050/1998. (IV. 24.) Korm. határozat következményeként egy múlt pillanatra merült fel a szándék,¹⁰⁰ amely kiszorította volna Eörsi elméletét a Marton által tudományos alapossággal – vertikális és horizontális összehasonlító jogi alapon – felvázolt másik egységes polgári jogi felelősségrendszerrel, annak kimunkálását követő

⁹⁵ EÖRSI (1961) i. m. 324.

⁹⁶ A polgári jogi felelősség szempontjából az okozati összefüggés relevanciáját – kivételesen – megszakítja egy „olyan rendkívüli körülmény, amely teljesen váratlanul közbeiktatódva az események tipikus lefolyásának a képét nagyon élesen megváltoztatja, és ennek folytán előre nem látható eredményre vezet.” EÖRSI (1966) i. m. 148.

⁹⁷ „Vagyis ekként a prevenciólavnak abszolút fogalmi véghatára a *vis maior*, az emberileg egyáltalában, mindenkre nézve leküzdhetetlen (többnyire elemi) erők uralma lesz. Oly következményekért, melyeket senki a világon nem tudott volna elhárítani, senkit sem lehet ésszerűen felelőssé tenni. Viszont eddig felelőssé kell tenni a *Beweisnotstand* miatt, mely az okozás (vagy a benne való részvétel) tényénél fogva az okozóra nehezedik, s amely csak a *vis maior*nál oszlik el teljesen.” MARTON i. m. 103.

⁹⁸ Ptk. Konceptió II. kötet, 152.

⁹⁹ Uo. 153.

¹⁰⁰ Ld. Lábady Tamás első felelősségjogi tervezetét a Ptk. kodifikációban.

majd' egy évszázados jogalkotói hallgatás után.¹⁰¹ A Ptk. kodifikációjának kezdetén ugyanis még valóban tetten érhető volt a szándék, hogy 'beismerve' a „vétkesség” eredetileg erkölcsi kategóriájának Gustav Radbruch által találóan *verschämte Zufallshaftung*gá nevezett (meg)hasonulását, a polgári jogi kártérítési felelősséget „őszintébb alapokra” helyezik majd.¹⁰²

Az első, Lábady-féle tervezet nyomán azonban nagyon is indokolt volt az önkritikus kérdésfeltevés: vajon elővehetjük-e 70 év elmúltával Marton monista tárgyi felelősségelméletét anélkül, hogy megvizsgálánánk az annak 'érvényesülési közegében' bekövetkezett változásokat? Milyen hatással lehetett az elmúlt 70 év, döntően a vétkesség individualista felfogásán alapuló szubjektív (vétkes) felelősség főszabálya által uralt szabályozása a jogi felelősség tudatra? Vajon ugyanúgy építhetünk-e Marton saját kísérletén alapuló, 80 évvel ezelőtti tanulmányában kimutatott, és a tárgyi felelősség imponáló fölényét eredményező 'romlatlan' jogérzetre?¹⁰³ A Ptk.-kodifikáció – az eredeti szakmai koncepciót alig hét évvel később követő – Szakértői javaslatában már visszakozott e tekintetben.¹⁰⁴ Mert bizony Eörsi felelősségi elmélete utóbb végződik...

¹⁰¹ Marton Géza saját bevallása szerint első német nyelvű publikációjának, a *Verschuldensprinzip – Verursachungsprinzip* 1911-es megjelenése óta kutatta a magánjog tudományának e tárgykörében felmerülő kérdéseit; ld. MARTON i. m. 11.

¹⁰² Ptk. Koncepció II. kötet, 151; ZLINSZKY János: Indokolt javaslat a Ptk. felelősségi fejezetéhez. *Magyar Jog*, 2001/8.

¹⁰³ MARTON Géza: Kísérletek a laikus jogérzet kipuhatolására a tárgyi felelősség kérdéseiben. *Miskolci Jogászélet*, 1932/7–8.

¹⁰⁴ VÉKÁS Lajos (szerk.): *Szakértői javaslat az új Polgári törvénykönyv tervezetéhez*. Budapest, CompLex, 2009. 1116.

A SEMMISSÉG A NAGY IMRE-ÜGYBEN

„Igazság az, ami mellé oda tudsz állni”

MÁRKI Zoltán*

Személyes sorok/1.

1989 nyár elején megjelent – Az Igazság a Nagy Imre ügyben – kötetet én is megvettem. Apám akkor már – alig múlt 53 éves – nagybeteg volt. A Temetést otthon, televízión nézte. A Pesten megvett kötetet elvittem neki, akkor épp a deszki szanatóriumban volt. Beszélgettünk, bírósági fogalmazó voltam, félidős. A könyvet nála hagytam, el akarta olvasni, talán ezt utoljára. 1989. december 2-án elment. Utána visszakaptam a könyvet. Látszik rajta az olvasás, vettem másikat, ezt pedig eltettem emlékebe. Természetesen nem gondoltam, hogy ennél több közöm lesz az ügyhöz. 1990. december 1-jén kineveztek bírónak.

Személyes sorok/2.

2000-ben az Igazságügyi Minisztériumban dolgoztam, a büntető-jogalkotásért is felelős helyettes államtitkári feladatkörben. A kormány 2000. II. félévi jogalkotási programjában szerepelt a semmisségi törvények módosítása. A kormány 2000. október 12-én benyújtotta a parlamentnek az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni lezámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról szóló törvényjavaslatot (T/3257.). Az Alkotmányügyi bizottság 2000. október 31-i ülésén határozott a törvényjavaslat általános vitára ajánlásáról, az ülésen az előterjesztő képviselőjében szólaltam fel. Az Országgyűlés 2000. november 8-i ülésnapján lezajlott az általános vita, december 5-én a részletes vita, a zárószavazás pedig december 12-én volt. A szavazás adatai szerint az

* Tanácselnök (Kúria).

Országgyűlés a törvényjavaslatot a jelenlévő 308 képviselő közül 295 fő igen szavazatával – 3 nem és 10 tartózkodó szavazat mellett – elfogadta.

Az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról szóló 2000. évi CXXX. törvény kihirdetése a 2000. december 20-i dátummal megjelent 126. számú Magyar Közlönyben történt; és a törvény 4. §-a alapján a kihirdetés követő 15. napon – azaz 2001. január 4-én – lépett hatályba.

Személyes sorok/3.

A Kúria – a legfőbb ügyész semmisség megállapításának igazolása iránti indítványa alapján eljárva – a 2016. év október hó 13. napján tartott nyilvános ülésen meghozta és kihirdette Bs.III.1344/2016/10. számú végzését, amivel a 2000. évi CXXX. törvény 1. §-a alapján igazolja, hogy Nagy Imre, Dr. Donáth Ferenc, Gimes Miklós, Tildy Zoltán, Maléter Pál, Kopácsi Sándor, Dr. Jánosi Ferenc és Vásárhelyi Miklós tekintetében a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Népbírói Tanácsának TB.NB.003/1958-18. számú ítélete, továbbá Dr. Szilágyi József tekintetében a Tb.Nb.003/1958/12. számú ítélete semmis. A tanács elnöke Dr. Kónya István, a tanács tagja Dr. Varga Zoltán és én voltam.

1. A semmisség és a semmisségi törvények

A semmisség – bár mint (minden) jogintézmény, formalizált – tartalmát tekintve nem csupán hatálytalanítás, érvénytelenítés. Többletjelentéssel bír. Különben egyszerűen besorolható lenne a jogalkalmazás hibajavító (perjogi) intézményei közé. Az eljárási törvény nem – a korabeli és a hatályos sem – használja a „semmisség” kifejezést, helyette hatályon kívül helyezésről rendelkezik, ha súlyos eljárási, vagy anyagi törvénytörés történt. Különbség van azonban aközött, hogy egy ítélet mégoly súlyos fogyatékoságai ellenére jogi értelemben ítéletnek tartható, s ehhez képest adekvát perjogi válasz a hatályon kívül helyezése, és aközött amikor az ítélet olyan súlyos fogyatékoságban szenved, hogy jogi értelemben nem volt ítélet (*iudicium non existens*).

„E kategóriába az olyan látszatítéletek sorolhatók, amelyek az ítélet minimális alaki jegyeit sem viselték, amelyeket bírói eljáráshoz hasonló eljárás nem előzött meg, ha ugyanakkor az

egyébként a büntetőítéletben előírható következménnyel jártak (deportálás, száműzetés, kivégzés). Ezek igazán már a nyers erő és nem a jog kategóriájába tartoznak, tartoztak.”¹

A kettő közötti különbség abban fogható meg, hogy nyilvánvalóan nem lehet jogi értelemben ítéletnek tartani azt a döntést, aminek meghozatala, amihez vezető eljárás kimenetele eleve esélytelenné teszi a perbefogottat. A semmisségi törvény rendelkezése (rendeltetése), illetve a semmisséget megállapító (igazoló) bírósági határozat azt jelenti, hogy az adott elítélést (bírósági ténykedést) olyannak kell tekinteni, mintha nem is lett volna.

A semmisség szükségszerű eszköz a korábbi jog, nem csupán az utókor számára elfogadhatatlan, hanem valójában minden időben tarthatatlan érvényesülésével, alkalmazásával szemben. A hatályon kívül helyezett ítélet rossz ítélet, a semmis ítélet viszont nem ítélet. Épp ez a semmisség gyakorlati lényege: a semmis döntés ítélet néven nem maradhat meg az ítéletek sorában.

„A semmisségi törvény természetéből adódik, hogy elszakad az elkövetés és elbírálás idején hatályban volt pozitív jogtól. Utóbbi fölé egy más, új jogi értékrendet helyez. A semmisségi törvénnyel az ítélet a jogalkotó értékrendje szerint mérettetik meg és ezen alapulóan tekintendő nem létezőnek. Nem szorosan vett tételes jogon nyugvó, jogértelmezési, jogdogmatikai meg-alapozású kritika vezet tehát semmisségi törvény megalkotásához, hanem csakis külső szempont: a jogalkotó értékrendje.”²

Számos semmisségi törvény ismert a közelmúltból. Ilyennek tekinthető:

- az Ideiglenes Nemzeti Kormány 285/1945. M.E. számú rendelete, ami „a volt tanácsköztársaság alatti magatartás és az azóta baloldali (kommunista, szociáldemokrata, antifasiszta) politikai meggyőződés és tevékenység miatt elítéltek, illetve hátránnyal sújtottak rehabilitálásáról” szól (kelte 1945. február 15., kihirdetésének és hatálybalépésének napja 1945. február 27., *Magyar Közlöny*, 1945/7.); ezt váltotta fel;
- az Ideiglenes Nemzeti Kormány 9590/1945.M.E. számú rendelete, ami „a szocialista, antifasiszta vagy demokratikus magatartás miatt egyes

¹ KIRÁLY Tibor: *Büntetőeljárás jog tankönyv*. Budapest, Osiris, 2003. 200.

² 2000. évi CXXX. törvényhez fűzött általános indokolás; KIRÁLY Tibor: A három semmisségi törvény jogi természete – és a negyediké. In: MEZEY Barna (szerk.): *Szemelvények ötven év büntetőjogi és más tárgyú tanulmányaiból*. Budapest, ELTE ÁJK, 2005. 223–230.

személyeket ért hátrányok megszüntetése tárgyában” született (kelte 1945. október 15., kihirdetésének és hatálybalépésének napja 1945. október 18., *Magyar Közlöny*, 1945/154.).

A hatályos semmisségi törvények:

- az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról szóló 1989. évi XXXVI. törvény (kihirdetésének és hatálybalépésének napja 1989. november 1.);
- az 1945. és 1963. közötti törvénysértő elítélések semmissé nyilvánításáról szóló 1990. évi XXVI. törvény (kihirdetésének és hatálybalépésének napja 1990. március 31.);
- az 1963. és 1989. között elkövetett egyes állam és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról szóló 1992. évi XI. törvény (kihirdetésének és hatálybalépésének napja 1992. március 9.);
- az 1956. évi forradalom és szabadságharca utáni leszámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról szóló 2000. évi CXXX. törvény (kihirdetésének napja 2000. december 20., hatálybalépésének napja 2001. január 4.); és az ezt módosító
- az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról szóló 2000. évi CXXX. törvénynek a semmisség igazolása iránti eljárás hatékonyabb működése érdekében szükséges módosításáról szóló 2016. évi LVI. törvény (kihirdetésének napja 2016. június 8., hatálybalépésének napja 2016. június 16.).

A semmisségi törvények nem egymás konkurensei, nem állnak versengő viszonyban. Amint azt a 2000. évi CXXX. törvény 3. §-hoz fűzött indokolás is tartalmazza az újabb semmisségi törvény „nem az eddigi semmisségi jogalkotás mögött meghúzódó szándék megváltozását, hanem kiegészítését célozza. Másról van szó, mint a korábbiakban, ám az előfordulhat, hogy egy elítélés több semmisségi törvény alapján is minősülhet. Ez esetben nyilván azt kell figyelembe venni, ami a semmisség szempontjából a legtagabb körben érvényesíthető.” Nyilvánvalóan a semmisségi igény legtagabb terjedelmű érvényre jutását jelenti, ha annak feltétele – a felrótt cselekmény mibenlététől függetlenül – önmagában a cselekmény perbevitelének eljárási módja és a cselekménynek a forradalommal összefüggésbe vonása. Ebben jelent mást,

többet a 2000. évi CXXX. törvény szerinti semmisség az 1989. évi XXXVI. törvénynél.

A 2000. évi CXXX. törvény szabályozási szándéka annak a felismerésnek eredménye, miszerint „A pusztán anyagi jogi rendelkezések minősítéséből kiinduló semmisségi szabályozás révén ugyanis soha nem lehet eljutni oda, hogy az eljárásjogi környezet által determinált jogtalanságot is orvosolni lehessen.”

„Az 1956. évi forradalmat és szabadságharcot követő megtorlás politikai szándéka megtervezett szempontok alapján használta fel az ítélkezést. Ezt világosan kifejezi a forradalom leverését követően alkotott »különleges« eljárési szabályok sora. Ezek közé tartozik: a rögtönbíráskodásról szóló 1956. évi 28. törvényerejű rendelet, illetve az ezt kiegészítő 1956. évi 32. számú törvényerejű rendelet, amelyek 1956. december 11., illetve 1956. december 13. napjától 1957. november 3. napjáig voltak hatályban; a gyorsított büntetőeljárás szabályozásáról szóló 1957. évi 4. törvényerejű rendelet, amely 1957. január 15. napjától 1957. július 3. napjáig volt hatályban; a Legfelsőbb Bíróság Népbírószági Tanácsának felállításáról és eljárásának szabályozásáról szóló 1957. évi 25. törvényerejű rendelete, amely 1957. április 6. napjától 1957. július 3. napjáig volt hatályban; a népbírószági tanácsokról és a bírósági szervezet, valamint a büntető eljárás egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló 1957. évi 34. törvényerejű rendelet, amely 1957. június 15. napjától, illetve egy részében 1957. július 3. napjától 1961. április 16. napjáig volt hatályban.

A hivatkozott jogszabályok preambulumaiban az akkori jogalkotó folyamatosan számot adott a politikai leszámolási igény meglétéről és alakulásáról, ami világosan mutatja a jogi normák keletkezésének célját. A »különleges« eljárési szabályok olyan környezetet alkottak, amelyben nem voltak adottak a pártatlan, illetve elfogulatlan jogalkalmazás feltételei. A »különleges« eljárési szabályok alkalmazása esetén eleve reménytelen volt annak helyzete, akinek cselekményét a forradalommal összefüggésbe hozva bírálták el. Ebben a jogi környezetben az elítélés szükségképpen elfogult volt. Ezért nincs annak jelentősége, hogy konkrétan mely törvényi tényállás miatt történt az elítélés. Annak van jelentősége, hogy az elítélés a felrótt cselekményt a

forradalommal összefüggésben elkövetettnek tekintette-e. A törvény nem tesz mást, mint ez utóbbi – egyébként az egyes ítéletekből kiolvasható – értékelést kiindulópontnak veszi. A törvény tehát nem utólagos körülményt állít a középpontba, hanem olyan tartalmat, amely az elítéléskor az akkori értékrend szerint meghatározó volt. Ehhez, az ítélezésbe kívülről bevitt tartalomhoz szolgált eszközül a »különleges« szabályokkal megadott eljárási forma.” (2000. évi CXXX. törvényhez fűzött általános indokolás)

2. A semmisség és a törvényességi óvás alapján hozott határozat viszonya

A semmisség – amint az anyagi jogerő beálltát követő (rendkívüli) perjogi jogorvoslat – vegyes, perjogi és közjogi természetű jogintézmény. Alapvetően abból fakadóan, hogy a jogerővel (jogerőhatással) lezárt ügyben hozott döntést támadja. Ilyenkor ugyanis a bíróságtól – épp az anyagi jogerő alapján – a másik hatalmi ág alá tartozó végrehajtáshoz átkerült ügy, döntés támadásáról van szó. A bíróság – mint más hatóság – határozatának főszabályként kötőereje van, ami azt jelenti, hogy a saját határozatát nem változtathatja meg (egyszerű kötőerő). Az alaki jogerő azt jelenti, hogy az egyébként kötőerővel rendelkező határozat ellen rendes jogorvoslatnak nincs helye, tehát más által sem változtatható. Az anyagi jogerő pedig azt jelenti, hogy a bíróság az ügyben véglegesen döntött, tehát az ügy eldöntése iránt újból nem indítható eljárás; a döntés bizonyítottságot jelent, végrehajtható.

Büntetőügyben az anyagi jogerő szempontjából – értelemszerűen – az jelent ügyet eldöntő rendelkezést, ami a vádról, illetőleg a vád alapján folyó eljárás lezárásáról (megszüntetéséről) érdemben és végérvényesen dönt. Ezáltal jut ugyanis kifejezésre a büntetőjog alkalmazásának véglegessége, és érvényesül a *ne bis in idem* elve, valamint a *res iudicata* joghatása. Az anyagi jogerő hatása tehát kettős: pozitívan alapja a büntetőjogi főkérdésben hozott ítéleti döntés véglegességének, bizonyosságának, valamint – végrehajtandó rendelkezés esetében (tehát a felfüggesztő és felmentő rendelkezések kivételével) – a végrehajthatóságnak. Negatívan pedig kizáró hatása van, ami a többszöri eljárás tilalmában (*ne bis in idem*) ölt testet.

A törvény főszabályként tiltja a már jogerősen elbírált bűncselekmény miatt ugyanazon személy ellen – a perújítást, felülvizsgálatot és a törvényesség ér-

dekében bejelentett jogorvoslati eljárás lefolytatását, továbbá a Be. 349. § (2) bekezdése szerinti, összefüggő ok alapján való újbóli döntés esetét kivéve – az újabb büntetőeljárást. Mindez egyaránt vonatkozik a felmentő és a bűnösséget megállapító ítéletre. A tilalom indoka a személyi szabadságjogok alkotmányos védelme, ami jelentős mértékben a büntetőeljárás által biztosított. Senkit nem szabad újból felelősségre vonni, ha a (korábbi) jogerős ítélet tárgya ugyanaz, mint ami miatt az újabb büntetőeljárás indulna. Nyilvánvaló tehát a perjog keretében az alapügy szerinti döntés – jogerő előtti és az utáni – javíthatóságának lehetősége.

Kétségtelen azonban az is, hogy a perjog (minden időben) csupán keretét, szabályozottságát adja a döntéshozatalnak, alapvetően annak érdekében (és azért), hogy a bíróság szabad meggyőződése szerint járjon (járhasson) el, és az anyagi jog alkalmazása valósághű tényálláson nyugodjék. E két elvárás – a valósághű tényállás (mint külső) és a bíróság szabad meggyőződése (mint belső) – teljesítése biztosítja az ítélet igazságérvényének igazolását, és e két elvárás teljesítésének biztosítását szolgálja a perjog valamennyi szabálya, viszont e két elvárás nem teljesítése jelent kétséget az ítélet perjogi érvényességét illetően.

„Az ítélet, amelyben a nem-elkövetőt elkövetőnek nyilvánítják és megbüntetik, 1) sérti a büntetőjogot, amiért is törvénysértő. A büntetőjog szerint ui. csak az elkövetőt, aki a büntett alanya, lehet büntetőjogilag felelősségre vonni. 2) sérti az eljárási jogot, amiért is másodszor törvénysértő. Az eljárási jog több szabályából következik, hogy bűnösséget megállapító ítélet csak bűnös felett hozható. Ezt fejezi ki a 8. §: »a már megindított büntetőeljárást pedig az ügy bármely szakaszában meg kell szüntetni, illetve felmentő ítélettel kell befejezni: 1. ha a terhelt nem követett el büntettet.« 3) Az, hogy különben törvényes eljárásban hozták a büntetőjogot leg súlyosabban sértő ítéletet, nem teszi törvényesség az ítéletet, és nem orvosolja elemi semmisségét. Az eljárási szabályok törvényes alkalmazása nem teszi a nem elkövetőt elkövetővé, vagyis nem ad alapot vele szemben a büntetőjog alkalmazására. 4) Az, hogy az eljárás a törvényes formák között folyt, és hogy az ítélet jogerőssé lett, nem teszi a hamis ítéletet igazzá, mint ahogyan állami-jogi tekintéllyel semmilyen más hamis ítélet sem tehető igazzá. Hamis kijelentések a tényállásról az egész büntetőítéletet semmissé és érvénytelenné teszik, minthogy ezekből mint hamis

premisszákból nem következhet igaz vagy érvényes következmény. 5) A büntetőjogban és a büntetőeljárási jogban kifejezett törvényhozói szándékkal – amely nevezhető a jog intenciójának is – ellentét, hogy olyan ítélet szülessék és legyen jogerős, amely ártatlant bűnösnek nyilvánít. Ehhez képest minden más semmisségi ok (pl. hogy a bíróság nem volt törvényesen megalakítva, nem járt el védő stb.) másodlagos; végső fokon azért idéz elő semmisséget, mert vélelmezzük, hogy az elvek, garanciák megsértése veszélyezteti az igazságot.”³

„A törvényhozó abból a feltételezésből indul ki, hogy az általa megfogalmazott eljárási elvek, garanciák, szabályok nagyfokú valószínűséggel biztosítják az igazság megállapítását.”⁴ Ugyanakkor a törvényhozó ebben való bizonytalanságát mutatja, hogy minden korban megteremti a jogerő utáni jogorvoslat lehetőségét, tradicionálisan ilyen a perújítás, ám mindig van mellette másik is. Az elítéléskori perjog a perújítást és a törvényességi óvást tartalmazta.

Az Alkotmánybíróság 9/1992. (I. 30.) AB számú határozatában „jogtörténeti és jogösszehasonlító vizsgálatot végzett a törvényességi óvás hatályos szabályozásának megalapozott értékelése érdekében.” Ennek eredményeként a következőket állapította meg.

„A jogintézmény döntő módosítására – a szovjet eljárásjog másolásával – 1949-ben került sor. » A népnek a büntető igazságszolgáltatásban való részvételéről és a fellebbvitel egyszerűsítéséről« szóló 1949. évi XI. törvényben a jogintézmény új neve: perorvoslat a törvényesség érdekében. Ez kifejezte, hogy e perorvoslat fő célja nem a jogegység, hanem a törvényesség biztosítása, míg a jogegység megóvására a döntvény hívatott. E törvény tette először lehetővé a jogerős ítélet utólagos súlyosbítását is. 1950-ben a 210/1950. (VIII. 20.) MT rendelet polgári ügyekben is bevezette a törvényesség érdekében használható perorvoslatot a felekre is kiterjedő hatállyal. A Bp. (1951. évi III. tv.) és a Pp. (1952. évi III. tv.) által egyaránt intézményesített rendkívüli perorvoslat neve a bírósági szervezet reformja,

³ KIRÁLY Tibor: *Büntetőítélet a jog határán*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972. 219.

⁴ Uo. 220.

a Bp. és a Pp. novellája révén 1954-ben a törvényességi óvás nevet kapta, és annak emelésére a Legfelsőbb Bíróság elnöke is jogot kapott. Ezzel lényegében kialakult a jogintézmény ma is hatályos szabályozása.”⁵

Az Alkotmánybíróság kifejtette továbbá, hogy „A törvényességi óvás gyakorlati alkalmazása során ez az elvileg csak rendkívüli esetben alkalmazható jogintézmény szinte harmadfokká vált az elvileg egyfokú perorvoslati rendszer »biztonsági szelepeként«, vagy egy másodszori fellebbvitel be nem vallott pótlékaként.”⁶ „Az eljárásjogi rendszer megbontása mindig nagy kockázattal jár; a törvényességi óvás azonban nem alapeleme ennek a rendszernek, legfeljebb a rendszerben rejlő hibák vezettek oda, hogy a törvényességi óvást rendszeresen alkalmazták a hibák és hiányosságok kiküszöbölésére vagy csökkentésére.”⁷

Nem csupán annak van azonban jelentősége, hogy a törvényességi óvás miért tarthatatlan perjogi eszköz (amit az Alkotmánybíróság a jogintézmény megsemmisítésével kimondott), hanem kifejezetten annak, hogy ez a jogintézmény a maga idejében szerves része, javító eszköze volt egy olyan perjogi rendszernek, ami szabályozott keretet biztosított a semmisség alá tartozó elítéléseknek. Rendeltetése az adott perjogi rendszer törvényességének igazolása volt, ekként – pusztán létevel – igazolta, hogy a semmis elítélések jogilag szabályozott (jogszerű) elítélések voltak, legfeljebb jogilag hibás döntéshez vezettek. Ezáltal egyfelől biztosította a rendszeren belüli ‘szelepet’, másfelől nyilvánvalóan elfedte az ilyen elítélések valódi hibáját. Szerepét önmagában jellemzi az a körülmény, hogy mindkét elítéléssel egyidejűleg megvolt a törvényességi óvás jogi lehetősége, mégis csupán 1989-ben éltek vele.

A legfőbb ügyész által a Legfelsőbb Bíróság előtt 1989. június 9-én emelt Bfl.21.206/1989. számú törvényességi óvás és annak eredményeként a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának Elnökségi Tanácsa által meghozott Eln.Tan.B.törv.660/1989/6. számú határozat alapján pedig nyilvánvaló (különösebb magyarázatot sem igényel), hogy az elítélések hibái nem rejtett hibák voltak. Ehhez képest a hibák felismerésének csupán szándéka, nem pedig szakmai indoka volt (lehetett) kétséges. Ez másfelől felveti azt is, hogy perjogi hibák elkövetéséről van-e szó, vagy pedig perjogi keretbe nem vonható ítélkező tevékenységről. Mindez egyértelműen mutatja, hogy a törvényességi óvás

⁵ 9/1992. (I. 30.) AB határozat, indokolás, III. pont, 4. bek.

⁶ Uo. IV. pont, 1. bek.

⁷ Uo. IV/9. pont, 2. bek.

valóban ‘szelep’ volt, aminek működése az egész eljárási rendszer érdekében állt. Annak az eljárási rendszernek, amely egyébiránt keretét adta a semmis elítéléseknek is.

A törvényességi óvás funkciója általában és adott ügyben is az (volt), hogy egyszerre tegyen eleget a hatalmi és jogi elvárásoknak. Ennek tudható be, hogy 1989-ben történt az óvás, ami azt is jelenti, hogy valójában a jogi elvárás a hatalmi elvárásnak alárendelődött, de legalábbis a hatalmi elvárás szerinti időszerszerűséghez igazodott. Amint 1958-ban is. A népbíróági tanács eljárása, illetve az elítélés és annak törvényességi óvással hatályon kívül helyezése valójában tehát ugyanannak az eljárási rendszernek két – egyaránt kivételes – eleme. A népbíróági elítélés jogi formát adott a perbefogásnak. Ezt a törvényességi óvás, illetve annak folytán a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa a hatályon kívül helyező és felmentő határozatával valójában nem vonta kétségbe, hanem csupán jogilag hibásnak mondta ki.

A törvényességi óvás a legfőbb ügyész és a Legfelsőbb Bíróság elnökének rendelkezésére álló eszköz volt, amely a bírósági eljárásban felmerült tények, bizonyítékok alapulvételével adott lehetőséget a jogerős bírósági döntés törvényességének és megalapozottságának felülvizsgálatára. Ehhez képest az 1989-es jogi felülvizsgálat is arra szorítkozott, hogy a bűnösség alapjául szolgáló tényállás megalapozott-e, a tényállás jogi minősítése törvényes-e. A konkrét anyagi és eljárási jogsértések részletezése végén pedig a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa a következő sommás megállapítást tette:

„Mindenek előtt azt kell kiemelni: az Alkotmány és a bírósági törvény akkor hatályos rendelkezései kimondták, hogy a bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alárendelve, a gyakorlatban azonban ezek a törvények erősen korlátozottan érvényesültek. Különösen a politikai ügyekben – mint ez az eljárás is igazolja – hiányoztak az alkotmányos elvek érvényesülésének működési biztosítékai. Ennek oka nem a korabeli téves tudományos nézetekben keresendő, inkább az elmélet próbálta időnként »igazolni« a gyakorlat torzulásait.”⁸

Ez az álláspont kétségtelenül számot vetett a jogi követelményekkel, azonban az alkotmányos elvek „korlátozott gyakorlati érvényesülésére” és az „érvényesülés működési biztosítékainak hiányára”, valamint a „gyakorlat torzulásaira”

⁸ Eln.Tan.B.törv.660/1989/6. sz. hat. 25, 3. bek.

való hivatkozással egyben egyfajta magyarázatot is adott. A valódi magyarázattal viszont adós maradt.

A törvényességi óvás mint – az ügyben korábban alkalmazott – jogintézmény szerepének tisztázása nélkül a közte és a semmisség, illetve a semmisség igazolása iránti törvényi szándék közötti különbség nem vehető észre, félreérthető lenne. Ehhez képest pedig az is leszögezhető, hogy a semmisség igazolásának nem akadály a korabeli törvényességi óvás folytán hozott határozat. Egy hatása a törvényességi óvás folytán hozott határozatnak kétségtelenül van; attól kezdve megszűnt perjogi alapja a terheltkénti megnevezés használatának.

3. A semmisség valódi okai

A semmisség a peres eljárásban hozott jogerős elítélés érvényét kívülről felülírja, és az egész eljárás perbevitt alapját, ezzel az egész elítélést teszi jogon kívülivé. „A semmisségi törvények elszakadnak az elkövetés és elbírálás idején hatályban volt pozitív jogtól. E főlé helyeznek egy másfajta, újfajta jogi értékrendet, amint azt megengedi – más összefüggésben az Európai Emberi Jogi Egyezmény is (Róma, 1950). Ez a pozitív joggal szemben »a civilizált nemzetek által elismert általános jogelveknek« ad elsőbbséget (7. cikk 2. pont).”⁹ A korabeli és az azóta – így jelenleg is – hatályos Be. alapján biztosított rendkívüli jogorvoslattal ilyen terjedelmű és tartalmú fogyatékoságot nem lehet, nem lehetett volna megállapítani.

Ha az elítélés semmis, akkor az nem csupán azt jelenti, hogy az ügyet rosszul (hibásan) fejezték be, hanem azt hogy el se kellett volna kezdeni, pontosabban nem lett volna szabad elkezdeni. Ehhez képest a semmis elítélés esetében mindig felmerül, hogy az nem más mint hatalommal visszaélés. A semmis elítélés olyannyira fogyatékos eljárási cselekmény, hogy már nem is eljárási cselekmény, az ilyen ítélet jogilag nem volt ítélet (*judicium non existens*).

A semmisség akkor válik szükségessé, amikor valamely politikai szándék direkt, egyenes, mérlegelés nélküli következménye lesz a büntetőjog és alkalmazása. Ha csak a jog lenne hibás, elég lenne a hatályvesztés kimondása, ha pedig csupán a jogalkalmazás lenne hibás, akkor elég lenne a hatályon kívül helyezés – mint javítás. De ha a kettő összező, akkor elégtelen e két eszköz külön-külön. Ilyenkor egyedül a semmisség ad választ, ad a valóságnak meg-

⁹ KIRÁLY i. m. (2005) 227.

felelő választ. A semmisség joghatásának perjogi megfelelője a felmentés és a törvényes vád hiánya együttesen. Ezért nem egy új ítéletről van ilyenkor szó.

A semmisség annak kifejezését jelenti, hogy nem rosszul fejezték be, hanem el se kellett volna kezdeni, nem volt helye a jognak. Ez épp olyan körülmény a jog világában, mint amikor a törvény nemcsak ‘helytelen jog’, hanem hiányzik belőle a jogi jelleg is – mert eleve nem az igazság szolgálatára rendeltetett.¹⁰ A IV. semmisségi törvény valójában ennek a radbruchi tételnek a perjogi megfelelése. Azt mondja ki, hogy az adott eljárások lefolytatása mint perjogi cselekvés nem perjogi cselekvés, mert eleve nem az igazság kikutatásának szolgálatára rendeltetett.

Ezért közömbös – bár jellemző – mindazon válasz, amit a törvényességi óvás, illetve hatályon kívül helyezés és felmentés ad, illetve adott. Azok ugyanis mind olyan kérdésre válaszoltak (ténybeli megalapozatlanság, tényállásszerűség hiánya, eljárási szabálysértések), amelyeket fel se kellett volna tenni. Ezek a kérdések a korábbi, korabeli ítélkezés részéről nem elvétel, javítandó hiba, nem következmény, hanem az ítélkező tevékenység szándékolt lényege volt; nem jogi, jogalkalmazási kérdések, hanem eleve eldöntött válaszok voltak, az eljárás, ítélkezés elméleti alapját jelentették. (Olyan ez, mintha egy színdarab rosszaságát azzal kísérelnék bizonyítani, hogy a benne lévő szerep, a történet nem is valós.)

A semmisség indoka nem csupán elvont, általános elvárások, követelmények megsértésével megvalósult perjogi fogyatékoság, hanem konkrét leszámolási igény perjogi keretbe foglalása. A jog csak a saját keretén belül képes érvényes öngyógyításra, de önmagában nem képes meggátolni, hogy jogi formát kapjon olyan igény, ami a jog rendeltetésének – valóságigényű igazságérvényre törekvésének – ellentmondó. Ilyen igényt megfogalmazni – értelemszerűen – hatalmi, jogalkotó helyzetben lehet. Ennek módja nem bonyolult, kiismerhető: első a hatalmi helyzetbe kerülés, második az olyan anyagi jog megalkotása, ami a hatalmi helyzet védelmét szolgálja, harmadik az olyan eljárási jog megalkotása, ami a hatalmi helyzet védelmét szolgáló anyagi jog érvényre jutását maradéktalanul garantálja, negyedik az olyan jogalkalmazó megléte, aki mindezek ismeretében alkalmazva a jogot döntést hoz, végül az ötödik, az olyan végrehajtási jog, amely a döntés végrehajtását biztosítja.

Mindezek konkrét megnyilvánulása – a forradalmi magatartás miatt felrótt cselekmények ügyében – nyomon követhető az 1956. november 4-ét követő

¹⁰ Gustav RADBRUCH: Gesetzliches Unrecht und übergesetzliche Recht (Törvényes jogtalanság és törvényfeletti jog). *Süddeutsche Juristenzeitung*, 1, 1946.; Gustav RADBRUCH: *Rechtsphilosophie*. Stuttgart, Koehler, 4. kiadás, 1950. 347–357.

ítélkező tevékenység kapcsán. A törvényességi óvás és az annak folytán hozott határozat egyaránt rögzíti, miszerint a Népköztársaság Elnöki Tanácsától és a Minisztertanácstól beszerzett, az 1956. október 23 és november 4. közötti időben hozott személyi döntésekre vonatkozó iratokból:

„megállapítható, hogy a kormányban végbement személyi változásokról a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, az egyéb kormánysszerveket érintő egyes személyi változások tekintetében pedig a Minisztertanács döntött. Az Elnöki Tanács választotta meg miniszterelnökké Nagy Imrét, akit később ebben a tisztségében megerősített. Ugyancsak az Elnöki Tanács választotta a kormányba Tildy Zoltánt, Maléter Pált és Losonczy Gézát. Ennek a kormánynak az alkotmányosságát erősíti meg az a tény is, hogy ezt a kormányt a Népköztársaság Elnöki Tanácsa az 1956. november 4-ére keltezett 33/1956. számú, és a *Magyar Közlöny* 1956. november 12-i számában közzétett határozatával fel is mentette.”

Ezzel szemben a népbíróági ítélet alapvető álláspontja az volt, hogy Nagy Imre kormánya 1956. október 28-át követően nem legitim módon működött és változott.¹¹ A népbíróági tanács álláspontjának büntetőjogi jelentősége kettős. Egyrészt közjogi törvényességi, mivel nyilvánvalóan legitimációs alapját képezte a népbíróági törvénykezés legalitásának. Másrészt büntetőjogi törvényességi, azaz dogmatikai, mivel alanyilag és tárgyilag egyaránt kiindulópontját képezte a népbíróági tanács számára a BHÖ 1. alkalmazásának, mondván „a koalíciós kormányzás fogalmilag kizárja a proletárdiktatúra létét.”¹²

Minderre pedig azért volt szükség, mert (ép ésszel) egyrészt eleve (fogalmilag) kizárt, hogy legitim miniszterelnök (és valamennyi társa) a saját maga által gyakorolt hatalom megdöntésére alkalmas magatartást kifejtсен; másrészt eleve (fogalmilag) kizárt, hogy legitim, és a külföldi csapatok kivonását sürgető, bevetése, majd pedig behatolása ellen tiltakozó – tehát a szuverenitás mellett kiálló – miniszterelnök hazaárulás miatt feleljen. Ehhez képest a joggyakorlatban uralkodóvá vált – hatalmi igényt kiszolgáló – értelmezés a következőkből állt össze.

¹¹ TB.Nb.003/1958-18. ítélet, 24–25.

¹² TB.Nb.003/1958-18. ítélet, 33.

Egyrészt az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. december 5-i határozata, miszerint:

„Az októberi események keletkezésében és azok tragikus fordulatában súlyos szerepet játszott a korábbi években kialakult és állandóan növekvő pártellenzéknek az a szárnya is, amely Nagy Imrét és Losonczy Gézát választotta zászlajául. A pártellenzéknek ez a csoportja a hibák kijavításához pozitív programot nem adott, egyoldalúan csak a pártot támadta, s egyidejűleg a reakciótól nem határolta el magát. Felbátorította a reakció erőt és jelentős mértékben hozzájárult az ellenforradalom kirobbantásához.” (a határozat I/2. pontja)¹³

„Az októberi eseményekről szólva, rá kell mutatni arra az elítélendő szerepre is, amelyet a Nagy Imre kormány játszott ezekben a napokban. Az ellenforradalmi erők előretörését megkönnyítette a kormány tehetetlensége és állandó jobbratlódása. Ezt mutatja olyan követelések elfogadása, mint például a garancia nélküli semlegesség önkényes kimondása, a varsói egyezmény azonnali hatályú, törvénytelen felmondása, az ENSZ-beavatkozás kérése, az ellenforradalom leverésére segítségül hívott szovjet csapatokkal szembeni ellenállásra való felhívás, ellenforradalmi pártok tevékenységének és garázdálkodásának eltűrése, valamint a többpártrendszer olyan értelmű deklarálása, amely a szocializmus alapjainak feladásával volt egyenlő” (a határozat II. pontja).¹⁴

Másrészt Vida Ferenc 1957. februári tanulmánya szerint:

„Az állam belső biztonsága elleni bűntettek (BHÖ 1–34. pontja) tárgya: A Magyar Népköztársaság, az Alkotmányunk alapvető elvei szerinti államrend, a proletárdiktatúra – eredményeivel és hibáival, úgy, ahogy az hazánkban történelmileg kialakult – védelme. [...] A BHÖ 1. pontja szerinti bűntett cselekvőségének a Népköztársaság, a proletárdiktatúra megdöntésére kell ír-

¹³ Az MSZMP ideiglenes testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. Budapest, Intera, 1993. 239.

¹⁴ Uo. 241.

nyulnia. [...] A politikai cselekmények feletti ítélkezés alapvető vonása, hogy az anyagi büntető jogszabályok alkalmazásánál politikailag is állást kell foglalni. [...] Jogos igénynek kell tehát elismernünk magunkkal szemben, hogy bírói munkánkat az elvi tisztaság jellemezze. Ennek pedig mindenekelőtt abban kell megnyilvánulnia, hogy az ellenforradalmi bűncselekményekkel kapcsolatban a minősítésnél a cselekmény politikai lényegét a köntőrfalazás nélkül néven nevezzük. Ez lehet csak az alapja areális, szigorú ítélkezésnek, annak, hogy az ellenforradalommal való leszámolásban mi is megtegyük a magunk kötelességét.”¹⁵

Végül a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának 1957. júniusban közzétett 216. számú állásfoglalása, miszerint:

„A BHÖ. 1. pontjában meghatározott büntetteknek nem törvényi tényállási eleme, hogy az elkövető azzal a célzattal hajtsa végre a cselekményt, hogy ezáltal a népi demokratikus államrendet megdöntse. [...] Ehhez képest e büntett elkövethető különleges politikai célzat nélkül is, mégis megvalósul. Az a körülmény, hogy alanyilag az elkövetőt az államrend megdöntésére irányuló célzat vezette-e vagy sem, legfeljebb a büntetés kiszabásánál értékelhető.”¹⁶

A politikai központ által adott ellenségkép, annak nyomán a proletárdiktatúrának az állam elleni büntettel való védettség alá helyezése és e büntett megvalósulásának célzat nélkülsége együtt alkotta azt az államvédelmi értelmezési keretet, ami a felrótt magatartások ellenében lehetővé, és a hatalmi igény számára kiszámítható módon megfelelővé tette a büntetőjog alkalmazását. Az ilyen értelmezés kétségtelen ideológiai, önkényes és kiterjesztő, s mint jogértelmezés tarthatatlan. Idetartozik, hogy az 1946. évi VII. törvény népi demokratikus államrenden nem „proletárdiktatúrát” ért, hanem képviselői demokráciát többpártrendszer alapján. Az 1946-os törvényben szereplő „népi demokratikus államrend” proletárdiktatúráként, pártállam diktatúrájaként az –

¹⁵ VIDA Ferenc: Szempontok az anyagi büntető jogszabályoknak ellenforradalmi cselekményekre alkalmazásához. *Magyar Jog*, 1957/1–2. 11–14.

¹⁶ *Bírósági Határozatok*, 1957/5. 149.

1958-ban is érvényes – 1949-es alkotmány alapján sem lehetséges értelmezés. Az 1949-es alkotmány ugyanis csak 1976-os módosítása folytán tartalmazott olyan normatív rendelkezést, miszerint a „társadalom vezető ereje” a munkáosztály pártja.¹⁷

Ez az értelmezési keret nyilvánvalóan közömbös aziránt, amit a Legfelsőbb Bíróság két határozatában leszögezett. Eszerint Magyarországon 1956. október 23. napjával kezdődően nem nemzetközi jellegű fegyveres összeütközés zajlott mindaddig, amíg a diktatúra fegyveres ereje a lakossággal szemben tevékenykedett, továbbá addig, amíg a Szovjetunió hadserege az országot november 4-én megszállta, miáltal az összeütközés nemzetközi jellegűvé vált (EBH 1999/82.); 1956. november 4-én a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió között – a szovjet támadás folytán hadüzenet nélkül – a IV. Genfi Egyezmény 2. cikkében írt nemzetközi fegyveres összeütközés alakult ki (EBH 1999/83.). Mindkettő olyan – egyébiránt ténybeli – körülmény, ami eleve megkérdőjelezi a népbíróági tanács szerinti értelmezés törvényességét és egyben legitimációs alapját.

Az állam elleni bűncselekmény esetében értelemszerűen alapvető szempont, hogy az állam nevében fellépő legitim-e, mind azon az oldalon, akit vádolnak, mind azon az oldalon, aki vádol. Ez rendszerint nem kérdés. Ha azonban kétséges, akkor mindig vizsgálni kell. Különben e bűncselekmény esetében az a joghelyzet áll elő, hogy vádolhatóvá válik a legitim joggyakorló, ami valójában nem más, mint a vádlói legitimáció záloga, ekként érdeke. Nagy Imre miniszterelnök esetében és ügyében ez történt. Ügyében az állam nevében fellépett vádló hatalom a saját helyzetbe kerülését, állami mivoltát legitimálta utólag a vádolással és az elítéléssel. Ez azonban nem volt más mint jogtalan hatalomgyakorlás, tehát hatalommal való visszaélés, az ítélet pedig nem igazságszolgáltatás, hanem csupán ítélkezés útján megvalósított leszámolás a politikai ellenféllel. Mindez pedig szemben áll a büntetőjog alkotmányos kötöttségének időtlen követelményével, aminek lényege, hogy a jog, így a büntetőjog is, az igazság végett gyakorolható. „Az igazság a joggal szemben kiperelhető.”¹⁸

A politikai szándék érvényesítését szolgáló anyagi jogi értelmezéshez társult az ennek betartását, betartatását kiszolgáló eljárási jog egészen a végrehajtással bezárólag. A 2000. évi CXXX. törvény felsorolta azokat az eljárásokat, melyek szerinti szabályozás zárt körbe vonta a forradalomban kifejtett magatartás megítélését. Ezek sorában tartozik a népbíróági tanácsok felállítása. A Legfelsőbb

¹⁷ SZABÓ András – TÓTH Pál Péter: Rehabilitálni csak a bűnösöket szokás. *Magyar Nemzet*, 1989. május 13.

¹⁸ SZABÓ András: Alkotmány és büntetőjog. *Jogtudományi Közlöny*, 1999/4. 165–170.

Bíróság Népbírószági Tanácsának felállításáról és eljárásának szabályozásáról szóló 1957. évi 25. tvr., aminek preambuluma szerint a jogszabály célja „Az ellenforradalmi bűntettek, valamint az állam rendje és a közbiztonság ellen elkövetett bűntettek miatt indított bűnügyekben a dolgozó nép érdekeinek megfelelő, egységes ítélkezés biztosítása.”

A népbírószági tanácsokról és a bírósági szervezet, valamint a büntető eljárás egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló (a 25. tvr.-t felváltó) 1957. évi 34. tvr. preambuluma szerint:

„A gyorsított eljárás, valamint a Legfelsőbb Bíróság népbírószági tanácsának ítélkezése hatékonyan bizonyult a politikai indító okokból elkövetett, illetőleg politikai célzatú bűncselekmények elbírálása során. Ezért az ellenforradalmárok elleni további következetes küzdelem, az ellenforradalmi elemek végleges felszámolása, valamint általában a közrend és a közbiztonság fenntartása, a szocialista törvényesség további megszilárdítása érdekében – a dolgozók kívánságára – a fővárosi bíróságon és a megyei bíróságokon is indokolt a gyorsított eljárás szabályai szerint ítélkező népbírószági tanács felállítása.”

A szabályozás politikai szándéka nyilvánvaló, amit a következő perjogi rendelkezések biztosítottak:

- a Legfelsőbb Bíróság népbírószági tanácsának bármely bűnügyben elsőfokú bíróságként való eljárása, a Legfelsőbb Bíróság elnökének rendelkezése, vagy a legfőbb ügyész vádemelése alapján [1957. évi 34. tvr. 5. § (1) bek.];
- a súlyosítási tilalom feladása [1957. évi 34. tvr. 16. § (2) bek.];
- a kegyelmi felterjesztés kizárása és rögtöni végrehajtás iránti intézkedés, ha a Legfelsőbb Bíróság népbírószági tanácsa a halálbüntetésre ítéltet – egyhangúan, vagy szótöbbséggel – nem ajánlja kegyelemre [1957. évi 34. tvr. 21. § (3) bek.].

A hivatkozott rendelkezések különösebb magyarázatot nem igényelnek. E rendelkezések közül a súlyosítási tilalom feladása és a kegyelmezés jog elvonása külön-külön is, de különösen az elsőfokon eljárás és a kegyelmezési jog elvonása együtt (ami valójában a bárminemű jogorvoslat nélküliséget jelenti) eleve megalapozta az ilyen szabályozás kereteiben elítélés semmisségét.

A korabeli alkotmány szerint a Népköztársaság Elnöki Tanácsának hatáskörébe tartozott a kegyelmezési jog gyakorlása [1949. évi XX. törvény 20. § (1) bek. k) pont]. A *Magyar Államjog* című, 1956 végén megjelent egyetemi jegyzetnek e rendelkezéshez fűzött szövege szerint „Halálbüntetés kiszabása esetén az ügy iratait a Legfelsőbb Bíróságon és az igazságügy-miniszteren keresztül a legfőbb ügyész meghallgatása után – az elnöki tanácshoz minden esetben fel kell terjeszteni. Az elnöki tanácsnak a kegyelem tárgyában hozott döntéséig a halálos ítéletet nem lehet végrehajtani.”¹⁹

Mindemellett a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött egyezményekhez a magyar állam csatlakozott, azokat ratifikálta, s a hivatkozott egyezmények kihirdetése is megtörtént 1954. november 26-án az 1954. évi 32. számú tvr.-rel olyként, hogy az egyezmények 1955. február 3-án léptek hatályba. A polgári lakosság háború idején való védelméről szóló IV. egyezmény 2. cikke értelmében az egyezmény alkalmazást nyer a két vagy több szerződő fél között bekövetkező megüzent háború, vagy minden más fegyveres összeütközés esetén, még ha hadiállapot fennforgását közülük valamelyik nem is ismeri el. Az egyezmény alkalmazandó valamely szerződő fél területe egészének, vagy egy részének bármely megszállása esetén is még akkor is, ha ez a megszállás nem ütközik semmiféle katonai ellenállásba.

A 4. cikk rögzíti: „az egyezmény védelmében részesülnek azok a személyek, akik összeütközés vagy megszállás esetén bármely időpontban és bármely módon valamelyik szerződő fél vagy megszálló hatalom hatalmában vannak, amelynek nem állampolgárai.” A 6. cikk szerint: „a jelen egyezményt a 2. cikkben említett minden összeütközés vagy megszállás esetében annak kezdetétől fogva alkalmazni kell. Az összeütköző felek területén az egyezmény alkalmazása a katonai műveletek általános befejezésével ér véget. A megszállott területen a jelen egyezmény alkalmazása a katonai műveletek általános befejezésétől számított 1 év eltelte után ér véget.”

A Hágában 1907. október 18-án létrejött – az 1913. évi XLIII. törvénycikk 1. § 4. pontjával kihirdetett – a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló egyezmény mellékletét képező szabályzat III. részének 42. cikke akként rendelkezik, hogy: „megszállottnak kell tekinteni azt a területet, amely tényleg az ellenség hadseregének hatalmába került. A megszállás csupán azokra a területekre terjed ki, ahol ez a hatalom fennáll és gyakorolható.”

¹⁹ BEÉR János – KOVÁCS István – SZAMEL Lajos: *Magyar államjog*. Budapest, ELTE ÁJK – Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, 1956.

„Megállapítható, hogy 1956. november 4-én hajnalban a Szovjetunió hadseregének páncélos hadosztályai általános támadást indítottak mind Budapesten, mind vidéken, hogy érvényt szerezzenek a szovjet kormány és pártvezetés ama politikai döntésének, amely a – Nagy Imre miniszterelnök által vezetett – törvényes magyar kormány hatalomból történő elmozdítására és a magyar forradalom leverésére irányult. E támadás egyes magyar katonai egységek és – főként – a nemzetőrséggé szervezett felkelők részéről fegyveres ellenállásba ütközött. A szovjet csapatok katonai győzelmének eredményeként a harci cselekmények 1956. november 15-ig országszerte megszűntek, ezen időpontot követően tehát a katonai hadműveletek befejeződtek.” (EBH 1999. 83).

Az ellenállás letörése után azonban a szovjet csapatok a városokból nem távoztak el, így 1956. november 14-től Budapestről sem, hanem megszálló erőként ott állomásoztak, rendészeti és közigazgatási funkciókat is ellátva. Következésképpen „1956. november 4-én a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió között – a szovjet támadás folytán, hadüzenet nélkül – a IV. Genfi Egyezmény 2. cikkében írt nemzetközi fegyveres összeütközés alakult ki. Erre pedig a 6. cikk értelmében az Egyezményt az összeütközés kezdetétől fogva alkalmazni kell.” Minthogy a katonai műveletek általános befejezését (1956. november hó 15. napját) követően Budapest megszállt terület maradt, az egyezmény alkalmazásának hatálya – a 6. cikkben említett 1 évi időtartamra figyelemmel – változatlanul fennállt. Ez a helyzet azt is jelenti, hogy Budapest polgári lakossága a szovjet hadsereg mint megszálló hatalom hatalmában volt, következésképpen az egyezmény védelme alá került. E védettség természetesen – mindaddig amíg a megszállás ténylegesen fennállt – a szovjet erőkkal együttműködő, azokkal közös akciókat végrehajtó, karhatalmistákkal szemben is érvényesült (EBH 1999. 83).

Ehhez képest pedig jelentősége van annak, hogy a IV. Genfi Egyezmény 75. cikke szerint:

„A halálra ítélt személyektől sohasem lehet elvonni a kegyelemért folyamosítás jogát. A halálbüntetés sohasem hajtható végre attól az időponttól számított hat hónap eltelte előtt, amely időpontban a halálos ítéletet helybenhagyó jogerős ítélet vagy a kegyelem megtagadását tartalmazó határozatot a

Védőhatalommal közölték. Ez a hat hónapos határidő tüzetesen meghatározott esetekben, amikor is súlyos és válságos körülmények arra mutatnak, hogy a megszálló Hatalomnak vagy fegyveres erőinek biztonságát szervezett veszély fenyegeti, megrövidíthető; a Védőhatalmat azonban a határidő megrövidítéséről mindenkor tájékoztatni kell, s mindenkor joga van arra, hogy a halálos ítéletekkel kapcsolatban a megfelelő időben az illetékes megszálló hatóságokhoz forduljon.”

Kétségtelen, hogy Szilágyi József 1958. április 22-én kiszabott halálbüntetését 1958. április hó 24. napján, Nagy Imre, Gimes Miklós és Maléter Pál 1958. június 15-én kiszabott halálbüntetését 1958. június hó 16. napján végrehajtották. Kétségtelen, hogy:

- a halálbüntetések esetében a kegyelmezési jog lehetősége nem volt biztosítva;
- halálbüntetések kiszabásakor nem állt fenn az országban olyan helyzet, ami a 75. cikk hathónapos moratóriumának lerövidítését eredményezhette volna, amellet, hogy a hathónapos moratórium kezdete a kegyelmezési jog gyakorlásához is igazodó;
- az ENSZ Közgyűlés 13. ülészakán, a 787. teljes ülésen elfogadott 1312. (XI) számú, A magyarországi helyzetről szóló határozatának 5. pontja szerint a Közgyűlés „Elítéli Nagy Imre úr, Maléter Pál tábornok és más magyar hazafiak kivégzését.”

Következésképpen az elítélések végett olyan jogi környezet lett kialakítva, ami semmilyen részében és elemében nem tekinthető jogi értelemben vett eljárásnak és a meghozott döntés jogi értelemben vett ítéletnek.

Mindez hiányzik az 1989-es törvényességi határozatból, ami kimondja, hogy az elítélésnek milyen anyagi és perjogi hibája van, de azt nem mondja ki, hogy mindez a korabeli jogalkalmazás által egyértelműen és tudottan vállalt volt. Ennek nyilvánvaló következménye pedig annak kimondása, hogy az ilyen ítélet meghozatala hatalommal visszaélés volt, a kiszabott büntetések végrehajtása önbíráskodás, a halálbüntetés végrehajtása pedig gyilkosság (a gyilkosság az akkori szóhasználat szerint az előre megfontolt szándékból ölést jelentette, BHÖ. 349. pont; aminek szintén van Genfi Jegyzőkönyv szerinti vonzata). Ezért ilyen döntés nem maradhat az ítéletek sorában, még akként sem, mint hibás elítélés. Az ilyen ítélet *iudicium non existens*, nem ítélet.

A 2000. évi CXXX. törvény az elítélést, vagyis az egész ítéletet mindenestül, beleértve a tényállás-megállapítást is semmisnek mondta ki. Tehát a törvényi feltételek teljesülése esetén az elítélés, vagyis a bűnösség megállapítása és a büntetés kiszabása a törvény erejénél fogva semmis. A bíróság deklaratív határozata pedig igazolja a törvény alapján bekövetkezett semmisséget. A semmisség értelemszerűen *ex tunc* (visszamenőleges) hatállyal, a semmis elítélés megtörténtével mint semmisséget kiváltó tény bekövetkeztével egyidejűleg állt be. Így válik egyértelművé, hogy a semmis ítélet olyan, mintha nem is hozták volna meg. Ezt jelenti a IV. semmisségi törvény szerinti semmisség.

AZ ÉLETKÖZÖSSÉG FOGALMA A KÜLÖNBÖZŐ TÁRSKAPCSOLATOKBAN

MOLNÁR Sarolta*

1. Az életközösség mint kötelezettség és joghatásai

Az életközösség kapcsán pontosításokra került sor a Polgári törvénykönyvben (Ptk.), azonban némi eltolódás tapasztalható a magyar törvényben a bírói joggyakorlat hatására az életközösség fontosságát illetően. Ugyanis a joghatások egy része már nem a házasság tényéhez kötődik, hanem az életközösség fennállásához, vagy épp megszűnéséhez. A magyar házassági törvényhez¹ és a Ptk.-hoz hasonlóan a Bürgerliches Gesetzbuch tartalmazza a házasfelek életközösségben való együttélésének kötelezettségét az 1353. cikkben. Azonban tartalmának meghatározása ma már a felekre hárul, amint azt a német Alkotmánybíróság is kifejtette, minthogy az együttélési szabályok nagy része a férjet emelte családfővé, és ehhez rendelt viselkedési mintát, jogokat és kötelezettségeket, azonban ezek a szabályok ma már nem részei a törvénynek.²

Az 1353. § (1) bekezdés második mondata alapján bíróságnál kérelmezhető – ha ez nem valósít meg joggal való visszaélést – a házasság helyreállításának kimondása. Bár nem kikényszeríthető kötelezettség az együttélés, a német bíróság egy 1979-es döntésében helyt adott a felperes feleség azon kérésének, hogy a házassági otthonból távozzon a férj szeretője.³ Az ilyen ítéletek nem végrehajthatók, azonban az erre alapított vagyoni igények foganatosíthatók lesznek.⁴ Az életközösség fogalma és kötelezettsége a francia Code civil 215. cikkében

* Tudományos segédmunkatárs (PPKE JÁK).

¹ 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról.

² Mary Ann GLENDON: *The Transformation of Family Law: State, law and family in the United States and Western Europe*. Chicago, University of Chicago Press, 1989. 93.

³ Uo. 94.

⁴ SCHLÜTER Wilfried – SZABÓ Helga: A német családi jog áttekintése. *Acta Universitatis Szegediensis Forum Acta Juridica et Politica*, 2013/2. 229.

1970-ben vált rendező elvvé, bár annak tartalmát tágan alkalmazta a joggyakorlat. A felek az együttélés működését saját maguk alakítják ki, az egyéni körülmények, személyiségbeli és anyagi különbségeiknek megfelelően.⁵

A szakirodalomban néhány terület megkülönböztetésére került sor, ami az életközösség elemeit adhatja. Ilyen az ágy, asztal és fedél kánonjogi hármásának továbbvitele az életközösség fogalmára.⁶ Vagyis a legtöbb szerző ide sorolja a felek intim, nemi közösségét. Bár ideiglenesen betegség vagy egyéb megegyezés miatt előfordulhat, hogy nincs ilyen kapcsolat a felek között, és abban is egyetértés van, hogy az nem kikényszeríthető. Azért is lényeges a jogi megítélés szempontjából e bensőséges kapcsolat ténye, mert a joggyakorlatnak el kellett fogadnia, hogy házasságok között minősíthető erőszaknak, ha a másik fél nem akarja a nemi aktust, másfelől a házasság bontására szolgáltat alapot, ha véglegesen elutasítja a nemi kapcsolatot valamelyik házastárs.⁷ Az asztal közössége a közös gazdálkodást szimbolizálja, ennek az elemnek leginkább gazdasági a jellege, tulajdonképpen ezen alapszik a felek közötti öröklési kapcsolat is. A közös otthon pedig a családi otthont jelenti, de nem zárható ki, hogy valamelyik félnek más lakcíme is legyen, például, ha a munkavégzés helye nem esik egybe a családi otthon szerinti hellyel. Érdekes, hogy többen az életközösség fennálltához kötik az egyéb kötelezettségeknek – mint a hűség, a segítségnyújtás – való megfelelést, vagy annak felfüggesztését.⁸

A vétkességi bontójog esetében bizonyos kötelezettségszegések szolgáltatnak alapot a bontáshoz, így bár a felek életközösségére vonatkozó jogok nem voltak kikényszeríthetők, következmény nélküliek sem voltak. A feldúltsági bontójog ilyen értelemben nem tudósít a felek viszonyairól, a házasság működéséről. További lépés az objektív bontójog (*divorce on demand*), ha a törvényhozó a házasságot a magánfelek egyszerű szerződésének tekinti, amelyet egyoldalúan felmondhatnak. Amennyiben kiüresedik a házasság tartalma, egyre nehezebb lesz elválasztani az egyéb jogilag értékelt társkapcsolati formáktól,⁹ ami a házasság stabil karakterét célzó, alkotmányos védelemmel, értéke megőrzésének evidens érdekével nehezen összeegyeztethető. A magyar házassági jog nem tekinthető ilyen végletesnek, bár nem is vétkességi a bontójog, a bíróság a házasságot akkor bontja fel, ha teljesen és helyrehozhatatlanul megromlott [4:21.

⁵ GLENDON i. m. 90.

⁶ María Aranzazu NOVALES ALQUEZÁR: *Las obligaciones personales del matrimonio en el derecho comparado*. Madrid, Fundación Registral, 2009. 410.

⁷ Uo. 411.

⁸ NOVALES ALQUEZÁR i. m. 412.

⁹ GLENDON i. m. 95.

§ (1) bek.]. Azonban erre az életközösségre jellemző jogok és kötelezettségek be nem tartásából következett a bíróság. Jellemző azonban, hogy a joggyakorlat használja az „érzelmi elhidegülés” fordulatot mint bizonyítékot a házasság végleges megromlására, bár semmilyen kötelezettség nem szól a felek egymáshoz való érzelmi viszonyulásáról.

Megfigyelhető ez a francia bontási gyakorlatban, ahol párhuzamosan működik a feldúltsági és a vétkességi elv, ami nem korlátozódik a hűtlenségre vagy az erőszakra. A bíróság vétkességi oknak tekinti, ha valamelyik felet betegsége esetén a másik nem látogatja meg, ha nyilvánosan becsmérli, ha jelenetet rendez, ha túlságosan kötődik a saját szüleihez, vagy túlságosan ellenséges a házastárs szüleiével, ha a férj tekintélyelvű, a feleség zsémbes, túl sokat foglalkozik a hobbi-jával, nem mutatja ki az érzelmeit, közömbös. Vagyis a modern házasság ideálja, amit a felek szerelemből kötnek, jogilag értékeltté válik, ami igen magas elvárásokat támaszt a felekkel szemben, mintha a felek igényeinek való megfelelés lenne az elsőrangú kötelezettség, a jogok és kötelezettségek rendszere helyett.¹⁰ Mindez ambivalens helyzetet teremt, hiszen egyrészt az állam távolságtartását követeli meg a személyes, intim kapcsolatoktól, a magánélet védelmére hivatkozva, másrészt a felek ilyen intim személyközi, érzelmi kapcsolata bírói értékelésre számíthat.

Az érzelmek jogi tényekként való értékelése bizonytalan talajra vezet, ahogy az állam nem képes, és nem is lenne szerencsés, ha szabályozni akarná pl. a barátságot, hiszen az jogilag nem megragadható. Így nem szerencsés, ha a jogilag megfogható tartalmak helyett az érzelmi tartalmak kerülnek jogi megítélés alá. A magyar bírói gyakorlat által használt „érzelmi közösség” kifejezés jogi értékelhetősége is kérdéseket vet fel, és problematikus, hogy az élettársak fogalmában normatív rangon szerepel.¹¹ Mindenesetre ez némi bepillantást enged abba, mit tekintünk ma életközösségnek, hogyan kell a feleknek viselkedniük, mi várható el. Azonban az a kérdés is felmerül, hogy ezek valóban a közös élet-ről szólnak-e, vagy az egyének igényeiről, amelyek, ha nem találnak kielégítést, a házasság fenntartása válik kétségessé. Vannak-e közös célok, illetve csak a közös célok tartják össze a házassági életközösséget?

Továbbá azért fontos meghatározni az életközösség fogalmát, mert igen sok jogkövetkezmény fűződik annak fennálltához vagy hiányához a személyes viszonyok terén. Érdemes meghatározni, hogy az életközösség alatt ugyanazt értjük-e a házasság és az élettársi kapcsolat esetében. Van-e esetleg különbég

¹⁰ Uo. 97.

¹¹ 1959. évi IV. törvény 685/A. § és Ptk. 6:514. § (1) bek.

az ismérvek tekintetében is, vagy csak a jogkövetkezmények, illetve a kapcsolat szempontjából relevánsak az eltérések? Nyilvánvaló, hogy az életközösség a kapcsolat *de facto* ténybeli oldalát ragadja meg, ami élettársi kapcsolat esetén nem egészül ki köteléki résszel. A ténybeliségnek nagy jelentősége van – az Alaptörvény L. cikk (1) bekezdése a házasság intézményét mint férfi és nő közötti életközösséget védi, amelyet házastársak éppúgy, mint élettársak, önkéntes elhatározással létesítenek, a házasság intézményként való védelme választja el az élettársi kapcsolattól a védelem tárgyát. Azonban a házasságban nemcsak az életközösséget vállalják a felek önkéntes elhatározás alapján, hanem az intézménnyel együtt járó többletet is, mind a kötelezettségek, mind a jogok terén, ez azonban kihat magára az életközösségre is. Vajon, ha a jogkövetkezmények ehhez a jogi tényhez, és nem a kötelékhez kapcsolódnak, ez nem sodorja-e közelebb a házasságot az élettársi kapcsolathoz? Mi a két kapcsolati forma életközösség fogalmának *differentia specificája*?

1.1. A házassági életközösség

A Családjogi könyvben már kifejezetten szerepel az a bírói gyakorlat által régóta követett feltétel, miszerint a házassági közös vagyont az életközösség hozza létre, megszűnése a vagyonközösség végét is jelenti. Ehhez képest a német törvények alapján a vagyonközösség a házasság megszűnésével ér véget.¹² Megdönthető vélelmet állít fel a törvény: amellet, hogy az életközösség létrejött a házasság megkötésével, az ellenkezőjét az erre hivatkozónak kell bizonyítania.¹³ Fontos körülmény, hogy amennyiben a házastársi életközösség ideiglenesen megszakadna, de később mégis helyreállítanák azt a felek, a házassági közös vagyont úgy kell tekinteni, mintha az életközösség folyamatos lett volna. Azonban a korábbi bírói gyakorlattal ellentétben, a 4:35. § (2) bekezdése szerint kivételt képez az az eset, ha az életközösség megszakadása alatt a vagyonközösséget megszüntették: ebben az esetben a közbeeső időben szerzett vagyon nem tekinthető közösnek.¹⁴

A bírói gyakorlatból azt lehet leszűrni, hogy az életközösség fennállására utaló tények részben inkább családi tények, részben inkább gazdaságiak. A

¹² HERGER Csabáné: A BGB házassági vagyonzsoga az új magyar Ptk. házassági vagyonzsoga tükrében. *Jura*, 2015/2. 34.

¹³ BH+ 2003. 8.323.

¹⁴ Ellenpélda BH1992. 398.

családi tények körébe tartozik a bensőséges személyes viszony, a rendszeres nemi élet, a közös gyermekek gondozása, nevelése, más hozzátartozók ellátása, gondozása. Gazdasági ténynek tekinthető a közös lakásban való együttélés, a közös háztartás vezetése, a közös gazdálkodás. Garanciális elv, hogy egyszerre csak egy életközösség állhat fenn.¹⁵

1.2. A házasság létrejötte előtti életközösség

A törvény kiterjeszti a törvényes vagyoni jogi rendszert arra az időszakra, amikor még nem házastársként, hanem élettársként éltek együtt a felek. Ennek oka, hogy társadalmi jelenségnek tekinthető, hogy a házasságkötést megelőző élettársi kapcsolatot „próbaházasságként” értelmezik a felek, ami azt is bizonyítja, hogy a magyar társadalom alapvetően házasságban képzei el hosszú távon a társ kapcsolati életét.¹⁶ Megkérdőjelezhető e kiterjesztés helyessége és jogpolitikai célja, hiszen így vagyoni jogilag azonosítja a jogalkotó az élettársi kapcsolatot és a házasságot, ha az előbbi az utóbbiban folytatódik.¹⁷ Azonban felmerül a kérdés, hogy a házassági életközösség és az élettársi életközösség tartalmilag azonos-e?

Gyakorlati szempontból a bíróság közel sincs könnyű helyzetben, ha meg kell határozni, mikor kezdődött az életközösség. A szociológiai kutatások szerint sokféle együttélés létezik, amit azonban a jog még nem ruház fel az élettársi kapcsolat kategóriájával. Mivel nem olyan egyértelmű a határvonal, mint a házasságkötés aktusa, alaposan körbe kell járni a fogalmi elemeket. Hiszen az élettársi kapcsolatnál maga a szerződéses viszony nem áll fenn az életközösség fennállása nélkül, ehhez képest egy-egy elem hiánya nem vezet az életközösség hiányához.¹⁸ Azonban az is fontos, hogy egy-egy elem megléte nem vonja a kapcsolatot a jogilag értékelt élettársi kapcsolat fogalma alá.¹⁹

Az életközösség fogalmának túlhangsúlyozása figyelhető meg abban is, hogy az Alaptörvény az L. cikkben a házasságot mint „önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget” védi. Tekintettel arra, hogy az élettársi kapcsolatban is önkéntes elhatározás alapján jön létre az életközösség, ez az alaptörvényi meg-

¹⁵ BH2004. 504.

¹⁶ PONGRÁCZ Tiborné – SPÉDER Zsolt: Élettársi kapcsolat és házasság hasonlóságok és különbségek az ezredfordulón. *Szociológiai Szemle*, 2003/4. 55.

¹⁷ HERGER i. m. 35.

¹⁸ BH2001. 596, BH2016. 5.117.

¹⁹ BH1994. 79.

fogalmazás semmiképp sem értelmezhető a házasság definíciójaként, azonban kérdés, hogy miért így került megfogalmazásra a védelem tárgyának megjelölésénél – alkotmányos szinten megfogalmazható lett volna annak teljességében is,²⁰ ha magánjogilag csak az életközösség értékelhető.

2. A házastársi és élettársi életközösség összehasonlítása

A Ptk. 6:514. § (1) bekezdésben határozza meg az élettársi kapcsolat fogalmát, amelyben az életközösségnek kulcsfontosságú szerepet tulajdonít. Ezt az érzelmi és gazdasági közösséget életközösségnek nevezi. Azonban ez az életközösség lehet-e azonos a házassági életközösséggel, mivel pl. vagyonközösség nem jön létre. A házasságban ugyanis az életközösség olyan széleskörű vagyonközösséget jelent, amely pl. magában foglalja a harmadik személyekkel szembeni tartozásért való helytállást is, illetve személyi kötelezettségeket is tartalmaz. A két fogalom azonosítása a jogalkotó vagy a joggyakorlat részéről nehézséget jelent azért is, mert a házasság intézményét elutasító párok egy része az államnak az intim szférájukba való beavatkozását utasítja el. Így, ha a házasság szabályozását használnánk az együtt élők kapcsolatának rendezésére, egyrészt elmosódnának a két fogalom közti határok, másrészt aligha elégítené ki a fenti ok miatt az ezt az intézményt választókat a jogokkal és kötelezettségekkel túlterhelt élettársi kapcsolat létrehozása.²¹

Egyértelmű, hogy a jogalkotónak szándékában áll különbséget tenni, elválasztani a két párkapcsolati formát, azonban továbbra is igaz az a megállapítás, hogy „a különböző együttélési formák következményei is eltérően kell, hogy jelentkezzenek.”²² Az a szabályozás, amelyik az életközösséghez köti a jogkövetkezményeket, dogmatikailag azért is problematikus, mert, mint láttuk, nehéz elhatárolni az életközösség fogalmát, mivel mindkét esetben *de facto*, tényeken alapszik azok fennállása, ily módon a házasságot közelebb sodorta az élettársi kapcsolathoz a joggyakorlat és annak nyomán a jogalkotó.

²⁰ Pl. „Magyarország védi a házasság intézményét mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján akaratnyilatkozattal létrejött jogi köteléken alapuló közös életet.”

²¹ Ángel CARRASCO PERERA (szerk.): *Derecho de la Familia casos, reglas, argumentos*. DILEX, 2006. 473–476.

²² SÁRI Péterné VASS Margit (szerk.): *A családjogi törvény magyarázata*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2002. 693.

A TOVÁBBTANULÓ NAGYKORÚ GYERMEK TARTÁSA

*Különös tekintettel a tanulmányokat biztosító intézmény
tájékoztatási kötelezettségére*

NAVRATYIL Zoltán *

1. Bevezetés

A 2013. évi V. törvény (Ptk.) megalkotásával a munkaképes, de tanulmányokat folytató nagykorú gyermek tartásáról szóló XXIX. sz. Polgári elvi döntés szabályai beépültek a Kódex normaszövegébe.¹ A korábbi bírói gyakorlat s jelen esetben a jogalkotói szándék mögött is az húzódik meg, hogy ugyan nagykorú és munkaképes gyermekről van szó, kellő súllyal esnek latba egyéni és társadalmi érdekek amellett, hogy a gyermek mégse vállaljon munkát, amelyből származó jövedelmét saját eltartására fordíthatná, hanem az életpályájához szükséges képzettséget továbbtanulás során szerezzze meg, s ezen időszak alatt a szülő legyen köteles a nagykorú gyermeket eltartani. A továbbtanulás, az ismeretszerzés nem csupán az egyén érdekeit szolgálja, hanem a gazdasági élet elősegítője is, azaz annak haszna általános társadalmi szinten is kifejeződik.² Fontos ugyanakkor hangsúlyozni a Ptk. szövegében szereplő, a tanulmányokat biztosító intézmény tájékoztatási kötelezettségét a „tartásdíjat fizetésére kötelezett szülő” számára, itt ugyanis nem várt értelmezési nehézségekkel szembesülünk.

* Egyetemi docens (PPKE JÁK).

¹ Az 1/2014. PJE V.1. b) pontjában foglaltak szerint a Kúria a XXIX. PED-t az új Ptk. alapján elbírálandó ügyek tekintetében nem tartotta irányadónak.

² SÁRI Péterné VASS Margit (szerk.): *A családjogi törvény magyarázata*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2002. 877.

2. A tartás feltételei

Nagykorú gyermek esetében speciális tartásról van szó, s ennek megfelelően a Ptk. részletes iránymutatást ad arra, hogy milyen feltételek esetén áll fenn a tartásra való jogosultsága.

2.1. Az életpályára felkészítő, szükséges tanulmányok

Fontos, hogy a gyermek a tartásra a *szükséges tanulmányai* miatt szoruljon rá, amelyet a törvény részletez is, ilyennek minősül az életpályára előkészítő szakképzettség megszerzéséhez szükséges képzés, tanfolyam, a felsőfokú végzettségi szintet biztosító alap- és mesterképzésben, valamint a felsőfokú szakképzésben folytatott tanulmányok folyamatos végzése. Hangsúlyozottan az életpályára felkészítő tanulmányokról van szó, tehát pl. az első diploma megszerzése ebbe a körbe tartozik, de a másoddiploma már nem.³ Ahogy a szakirányú továbbképzés, a doktori képzés már nem tekinthető olyan tanulmánynak, ahol elvárható lenne a szülő részéről a tartás.⁴ A törvény értelmezéséből adódóan önmagában egy nyelvtanfolyam elvégzése csupán hasznos, de szakképesítést nem biztosít, tehát erre az időre tartás nem követelhető. Ugyanakkor egy újabb szakma megszerzése szükséges képzésnek minősülhet, ha például egészségügyi okból a gyermek az első szakmájában nem tud elhelyezkedni.⁵

Rögzítendő továbbá, hogy önkéntes vállalás hiányában a szülő a korábban megszerzett vagy a gyermektől elvárható módon megszerezhető szakképesítéssel azonos vagy annál alacsonyabb szintű végzettséget nyújtó tanulmányok anyagi fedezetének a biztosítására nem kötelezhető, mert e tanulmányok nem tekinthetők olyan szükséges tanulmánynak, amely a gyermek tartási igényét megalapozza.⁶ További lényeges elem, hogy a gyermeknek a szülőt a továbbtanulási szándékáról késedelem nélkül *tájékoztatnia* kell. Ennek oka, hogy a szülő anyagiilag is tudjon számolni azzal a lehetőséggel, hogy gyermekét nagy-

³ BH2011. 338.

⁴ VÉKÁS Lajos (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, CompLex, 2013. 353.

⁵ BH1992. 766; EBH1999. 108; BH2005. 285.

⁶ BH2001. 20.

korúsága után is tartania kell. A tájékoztatás elmaradásához a Ptk. ugyan nem fűz jogkövetkezményt, de egy esetleges jogvita során azt értékelni kell.⁷

Az eset körülményeire tekintettel kell értékelni azt is, hogy elvárható-e a gyermektől, hogy a tanulás mellett munkát vállaljon, vagy hogy alapvetően ne nappali, hanem munkavégzés mellett levelező képzésen szerezzék meg a képesítést.⁸ A tanulmányokat *folyamatosan* kell végezni, azokat *indokolatlanul megszakítani* a tartásra való jogosultság tekintetében nem lehet. Ha mégis a tanulmányok megszakítására kerül sor, akkor vizsgálni kell, hogy mi indokolta azt, pl. egy betegség, külföldi ösztöndíj általában nem érinti a folyamatosságot; de vizsgálni kell a megszakítás időtartamát is, mert pl. az érettségi megszerzését követően a tanulmányok több éves – indokolatlan – megszakítása miatt a gyermek nem formálhat igényt a tartásra.⁹

2.2. A tartásra való érdemtelenység lehetséges esetei

A tartásra való jogosultság megállapítása szempontjából a jogszabály rögzíti, hogy a gyermek nem lehet a tartásra érdemtelen. Egy nagykorú és belátási képességgel rendelkező személy a tartásra köteles szülőjével szemben ne tanúsítson olyan jogilag vagy erkölcsileg felróható, elítélendő magatartást, amely miatt a szülőktől a tartás az általános társadalmi felfogás alapján nem várható el.

Itt értékelhető a rokontartás általános szabályai között rögzített törvényi definíció is,¹⁰ miszerint minden nagykorú érdemtelen a tartásra, aki a tartásra kötelezettel vagy vele együtt élő hozzátartozójával szemben olyan súlyosan kifogásolható magatartást tanúsít vagy olyan életvitelt folytat, amely miatt tartása a kötelezettől – figyelemmel a jogosult és a kötelezett kapcsolatának jellegére és a kötelezett magatartására is – nem várható el. Ilyen magatartás lehet pl. az, ha a gyermek szülője sérelmére – nagykorúsága idején – bűncselekményt követ el, személyiségi jogában megsérti, bűnöző életmódot folytat, de a törvény

⁷ Kúria Pfv. II. 22.016/2015. szám. KÖRÖS András: Az új Ptk. a Kúria gyakorlatában – gyermek-tartás. *Családi Jog*, 2016/3., 51.

⁸ A XXIX. számú PED is a nappali tagozaton folytatott tanulmányokkal foglalkozott kiemelten, ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy a továbbtanulásnak valamilyen más formája a tartásra való jogosultságot kizárná. BH1990. 104; BH1999. 24.

⁹ BH1998. 25.

¹⁰ Ptk. 4:194. § (2).

kifejezetten ide sorolja azt az esetet is, amikor a gyermek az őt eltartó szülőjével alapos ok nélkül nem tart kapcsolatot.¹¹

A szülő és gyermeke között – amennyiben a szülő a gyermekével szemben súlyosan felróható magatartást nem tanúsított – nem lehet a tartásdíj az egyetlen összekötő elem.¹² Ez utóbbinak oka abban az erkölcsi elvárásban keresendő, hogy a gyermek ne csak a tartásdíjat követelje, hanem a családi kapcsolatot is ápolja, tisztelje. Az ‘alapos ok’ értékelésénél ugyanakkor figyelembe kell venni a szülő magatartását is, azaz lehetséges, hogy a gyermek azért nem tart kapcsolatot szülőjével, mert annak van társadalmilag elfogadható oka, és a szülő is felróhatóan közrehatott a kapcsolat felszámolásában. Ennek megfelelően, ha a szülő-gyermek viszonyban a szülő az, aki sivár, a gyermek érdekeit elhanyagoló, vagy azokkal szemben álló magatartást tanúsít, maga járul hozzá ahhoz, hogy a felnövekvő gyermekben a megromlott viszonynak megfelelő ridegség, ellenérzés, sőt ellenséges beállítottság épül ki, s ennek megfelelő tiszteletlen magatartásban fejeződik ki. A szülővel szemben az ilyen magatartás a társadalmi megítélés szerint kifogásolható, de az a szülő, aki részes annak kialakulásában, előnyök szerzése végett arra nem hivatkozhat.¹³

2.3. A továbbtanulásra való alkalmasság

A gyermeknek a *továbbtanulásra alkalmasnak* kell lennie, azaz nem jogosult a tartásra, ha tanulmányi és vizsgakötelezettségének rendszeresen, önhibájából nem tesz eleget. Ez a feltétel szintén a gyermekkel szemben támaszt észszerű elvárást, ellenkező esetben értelmetlen volna a szülőt tartásra kötelezni. A szülői kötelezettség teljesítése nem lehet tehát céltalan, és annak időben is igazodnia kell a továbbtanuláshoz fűződő egyéni és közösségi érdekhez. Ebből következik az is, hogy a tartási kötelezettség határozott időre is megállapítható, ami azt a célt juttatja kifejezésre, hogy a gyermek részére mindaddig biztosított az ellátás, amíg az indokolt és célszerű, de a szülő méltányos szempontját is figyelembe veszi akként, hogy a kötelezettséget csak a gyermek együttműködése folytán szükséges időre korlátozza.¹⁴

¹¹ A nagykorú gyermek passzív, elzárkózó magatartása esetében is értékelni kell azonban, hogy e mögött megállapítható-e a kapcsolat rendezésének igénye, illetve az erre irányuló hajlandóság. Kúria Pfv. II. 22.016/2015. szám. Ld. Kőrös i. m. 51.

¹² EBH2007. 1609.

¹³ Azaz a kapcsolat megromlásának egész folyamata mérlegelendő. BH1975. 73; BH1995. 647.

¹⁴ EBH2000. 317; BH2001. 228.

2.4. Egyéb feltételek

Végül a tartásra való jogosultságnak feltétele az is, hogy azzal a szülő a saját és kiskorú gyermeke tartását nem veszélyeztetheti. A kiskorú gyermek tartása mindenkit megelőz, s sorrendben a továbbtanuló nagykorú gyermek tartását még megelőzi a szülő saját szükséges megélhetésének a biztosítása is.¹⁵ Hangsúlyozni kell e helyen azt is, hogy a továbbtanuló nagykorú gyermek házasságkötése esetén a szülőnek a tartási kötelezettsége megszűnik, hiszen a házastárs tartási kötelezettsége a szülőét minden esetben megelőzi.¹⁶

A fentiekén kívül a törvény egy *felső korhatárt* is szab a továbbtanuló nagykorú gyermek tartására, amely a 25. életévet jelenti. Ennek betöltése után csak rendkívül indokolt esetben kötelezhető a szülő a tartásra. (Ilyen lehet pl. egy hosszan tartó betegség, vagy a tanulmányok befejezéséig hátralévő rövid idő.)

2.5. A tartásdíj mértékének meghatározása

A továbbtanuló nagykorú gyermek esetén a tartásdíj mértékénél hasonló szempontokat kell figyelembe venni, mint a tartás egyéb formáinál (a gyermek szükséges megélhetése, saját jövedelme stb.), a különbség csupán annyi, hogy itt figyelembe veendők a tanulmányok folytatásához jogszabály által biztosított kedvezmények és támogatások is,¹⁷ hiszen elképzelhető, hogy a gyermek pl. külföldön tanul, s az ott kapott tanulmányi ösztöndíja az itthon élő szülő jövedelmét is megközelítheti. Itt szükséges megemlíteni, hogy a bírói gyakorlat szerint a diákhitel felvétele önmagában nem zárja ki a szülő tartási kötelezettségét, de a tartás mértékét csökkentő tényező lehet.

3. Az intézménynek a szülő felé fennálló tájékoztatási kötelezettsége

A törvény a tanulmányokat biztosító intézmény feljogosítja arra, hogy a nagykorú gyermek *adatait* a szülő felé továbbítsa, s tájékoztatást adjon a szülőnek a

¹⁵ BH1997. 398; BH2006. 112.

¹⁶ SÁRI i. m. 884.

¹⁷ Például ösztöndíj, szociális juttatás, „ruhapénz”. BH1979. 115; BH1979. 369; BH1979. 370.

tanulmányok végzésének fennállásáról vagy megszűnéséről. E helyen azonban felmerülhetnek értelmezési nehézségek.

3.1. A tájékoztatás terjedelme a tartásdíj fizetésére kötelezett szülő esetén

A törvény 4:222. §-a szerint: „A továbbtanuló gyermek képzését, tanulmányait biztosító intézmény a tartásdíj fizetésére kötelezett szülőt – kérelmére – köteles tájékoztatni a tanulmányok végzésének fennállásáról vagy megszűnéséről.” Azaz, ha a nyelvtani értelmezést vesszük alapul, akkor a tanulmányok végzésének *fennállásáról* vagy *megszűnéséről* szóló tájékoztatás azt jelenti, hogy az intézmény tájékoztatja a szülőt arról, hogy a gyermeknek fennáll-e az intézménnyel a jogviszonya, vagy sem. Ez a tájékoztatás azonban a fent ismertetett feltételek tükrében nem feltétlenül elégséges, hiszen pl. a felsőoktatási rendszer lehetőséget ad arra is a gyermeknek, hogy tanulmányait szüneteltesse. Ekkor pedig a tanulmányok indokolt vagy indokolatlan megszakításáról van szó, amely külön vizsgálatot igényel a szülő joggyakorlása szempontjából.

Igaz ugyan, hogy a tartásdíj fizetésére köteles szülő akár félévente is kérhet tájékoztatást az intézménytől, s ebben az esetben a fent említett probléma nem merül fel, de egy másik kérdés igen, mégpedig, hogy a gyermek a rá irányadó mintatanterv szerint végzi-e tanulmányait. Egy egyetemi képzés esetében a gyermek nem feltétlenül van kötve az irányadó mintatantervhez, több és adott esetben kevesebb tárgyat is felvehet, illetve a tárgyak nem teljesítése esetén lehetősége van többször is felvenni az adott tárgyat. Ez viszont már érinti a tartásdíj fizetésére köteles szülő joggyakorlását, hiszen nem lenne köteles a tartást biztosítani, ha a gyermek a továbbtanulásra alkalmatlan, azaz ha tanulmányi és vizsgakötelezettségének önhibájából rendszeresen nem tesz eleget. Az alkalmatlanság pedig szükségképpen a képzés során derülhet ki.

Ebből kiindulva – s figyelembe véve azt, hogy a tájékoztatás akár minden tanévben kérhető –, érdemes a törvény *cél szerinti*, a szülő joggyakorlását biztosító értelmezést alapul venni. Például egy egyetemi képzés esetében az intézménynek kötelessége tájékoztatni a tartásdíjat biztosító szülőt, hogy a gyermek aktív félévre bejelentkezett-e, vagy sem (fennáll-e jogviszonya), s a tájékoztatás nyújtását megelőző félévben a rá irányadó mintatanterv szerint mennyi tárgyat teljesített és mennyit nem. Ez a tartásdíj fizetésére kötelezett szülő számára már elégséges tájékoztatásnak minősül a tartás feltételei tekintetében, tehát annak

mérlegelése során, hogy tanulmányi és vizsgakötelezettségének a gyermek miként tesz eleget.

3.2. Az együtt élő és a tartást természetben biztosító szülő jogai

Felmerülhet egy további érdekes jogértelmezési kérdés is. Vajon a törvény szerint csak a *különélő* és tartásdíjat fizető szülő kérhet tájékoztatást, vagy a gyermeket a *saját háztartásában* eltartó szülő(k) is? A törvény szövege szerint úgy tűnik, hogy csak a különélő szülő jogosult a tájékoztatásra, hiszen a törvény kifejezetten a *tartásdíj fizetésére* kötelezett szülőt említi a 4:222. §-ban. A probléma azonban ezzel nem feltétlenül oldódik meg.

A nagykorú gyermek tartására a rokontartás közös szabályait és a kiskorú gyermek tartására vonatkozó rendelkezéseket kell a megfelelő eltérésekkel alkalmazni. A rokontartás közös szabályai nem tesznek különbséget a különélő és az együtt élő rokon tartási kötelezettsége között, a különbségtétel a kiskorú gyermek tartásánál jelenik csak meg. A kiskorú gyermeket gondozó szülő a tartást természetben, a különélő szülő elsősorban pénzben teljesíti azt, ez utóbbi a gyermektartásdíj.

Nagykorú és továbbtanuló gyermek esetében a törvény szintén nem tesz különbséget az együtt élő és a különélő szülő tartási kötelezettsége között, ami a törvény szövege szerint is érthető: a 4:220. § (1) bekezdése kimondja, hogy továbbtanuló nagykorú gyermek jogosult a tartásra, ha szükséges tanulmányai folytatása érdekében arra rászorul. Azaz a gyermek ekkor jogosult a tartásra, függetlenül attól, hogy együtt élő, vagy különélő szülőről van-e szó. A 4:220. § (3) bekezdése pedig azt rögzíti, hogy a gyermek mikor nem jogosult a tartásra, szintén függetlenül attól, hogy együtt élő vagy különélő szülőről van-e szó.

Ebből kiindulva viszont elvileg el kell gondolkodni azon, hogy a gyermeket a saját háztartásában természetben tartó, együtt élő szülő(k) is jogosultak az intézménytől tájékoztatást kérni a tanulmányok végzésének mikéntjéről, noha a törvény a 4:222. §-ban csupán a tartásdíjat fizető szülőt jogosítja fel erre. Hiszen, ha pl. egyetemi képzésről van szó, a felsőoktatási rendszer sajátosságai adódóan könnyen előfordulhat, hogy a gyermek folytatja ugyan a tanulmányait, minden félévre aktívként bejelentkezik, folyamatosan fennáll a jogviszonya az intézménnyel, de tanulmányi és vizsgakötelezettségének rendszeresen, önhibájából nem tesz eleget, amelyről nem számol be a vele együtt élő és a tartást természetben biztosító szülő(k)nek. Ilyen esetben a 4:220. § (3) bekezdése alapján nem lenne jogosult a tartásra.

4. Záró gondolatok

Látható, hogy a továbbtanuló nagykorú gyermek tartása esetében a tanulmányokat biztosító intézmény tájékoztatási kötelezettsége tekintetében értelmezési nehézségek merülhetnek fel, amelyeket a jogalkotó és a bírói gyakorlat sem oldott még fel. Egyfelől a tájékoztatás terjedelme, másfelől az együtt élő és a tartást természetben biztosító szülő esetleges tájékoztatási igénye az, ahol, ha a törvény nyelvtani szövegéhez ragaszkodunk, nem kapunk megfelelő, és a szülőnek a törvény által biztosított joggyakorlását lehetővé tevő eredményt.

A KÖZKINCÉS ÉS A SZERZŐI SZEMÉLYHEZ FÜZŐDŐ JOGOK

POGÁCSÁS Anett*

„Az anya nem csak az életet adta tovább: megtanított egy nyelvet is fiainak, rájuk bízta a századok folyamán lassan fölhalmozott kincset, a szellemi örökséget, melyet ő is csak letétbe kapott, hagyományoknak, fogalmaknak, mítoszoknak ezt a hagyatékát, amelyben benne él mindaz a különbség, amely Newton vagy Shakespeare és a barlangok barmai között van.”

Antoine de Saint-Exupéry¹

A közkincs és a szerzői jog viszonyának vizsgálata nemcsak a jogterület kialakulása és későbbi fejlődése kapcsán jár tanulságos eredménnyel, de a mai kiélezett társadalmi és tudományos vita során is érdemes kiemelt figyelmet szentelni neki. Ezen vizsgálatok sorába illeszkedő jelen tanulmányom talán azért is számot tarthat az Ünnepezt érdeklődésére, mert Solt Pál 1987 és 1989 között a Legfelsőbb Bíróság iparjogvédelmi és szerzői jogi tanácsának elnökeként látta el hivatalát. Az alábbi gondolatokkal nemcsak életének ezt az időszakát szeretném megidézni, de kívánok neki további derűs és eredményes munkát, jó egészséget és alkotókedvet.

*

Az emberiség szellemi örökségének csak egy töredéke áll szerzői jogi védelem alatt. Bár sokszor éri az a vád a szerzői jogot, hogy a közkincs körének szűkítését eredményezi, valójában az egyik rövidtávú célja az információs közkincs körének bővítése az alkotók ösztönzésével, hosszú távon pedig a tág

* Egyetemi adjunktus (PPKE JÁK).

¹ Antoine de SAINT-EXUPÉRY: *Az ember földje*. Fordította: Rónay György. Budapest, Szépirodalmi, 1988. 165.

értelemben vett közkincs részévé válást is biztosítja. A – részben látszólagos – ellentmondás egyrészt abból fakad, hogy mára a közkincsnek is különböző rétegei és jelentéstartalmai alakultak ki,² másrészt az egyes rétegeken belül is eltérők az igények a digitális korban, olyannyira, hogy sokszor a szerzőt megillető személyhez fűződő jogok is felesleges korlátként kerülnek értékelésre. A közkincs és a szerzőket megillető személyhez fűződő jogok viszonyát vizsgálva az egyik fő kérdés az, hogy valóban ellentétes-e a közkincs körének szélesítését szorgalmazó törekvésekkel a személyhez fűződő jogok védelme.

1. ‘Szabad művek’

Ugyan a szerzői jogi védelem automatikusan keletkezik az irodalom, a tudomány és a művészet területére eső egyéni, eredeti jellegű alkotásokra nézve, az alapkövetelménynek megfelelő bizonyos művek esetében a szerzői jogi védelem³ – ideértve a személyhez fűződő jogokat is – indokolatlan lenne. Ezért nemcsak az tartozik az ‘*abszolút kizáró okok*’ közé, ha a védelem tárgyára nézve megfogalmazott követelménynek nem tesz eleget az adott szellemi teljesítmény (pl. ötletről van szó⁴ vagy a folklór körébe tartozó kifejeződésről⁵), de az általános szerzői jogi ‘küszöböt’ megugró alkotások is minősülhetnek ‘*szabad műnek*’ közérdekű vagy belső célú rendeltetésüknél fogva és mindaddig, amíg e rendeltetésüknek megfelelően kerülnek felhasználásra (pl. egy AB határozat).⁶ Ebben az esetkörben alapvető jelentőségű az adott mű *felhasználási célja* (pl.

² BOBROVSZKY Jenő: Az enyém, a tied és a miénk a szellemi tulajdonban. Áttekintés a közkincs és a szellemi magántulajdon egyes összefüggéseiről az Internet tükrében. In: FALUDI Gábor (szerk.): *Liber Amicorum. Studia P. Gyertyánfy dedicata. Ünnepi dolgozatok Gyertyánfy Péter tiszteletére*. Budapest, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, 2008. 10.

³ A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (a továbbiakban: Szjt.) 2–3. §.

⁴ Szjt. 1. § (6) bekezdés. Megjegyezzük ugyanakkor, hogy e kivétel nem jelenti akadályát annak, hogy pl. egy reklám- vagy filmötlet hasznosítására a felek szerződést kössenek, ez a jogviszony azonban nem a szerzői jog talaján áll.

⁵ Szjt. 1. § (7) bekezdése alapján a folklór kifejeződései ugyan szerzői jogi védelemben nem részesülnek, gondozásukra azonban szükség van, amelyre pl. kulturális igazgatás keretében kerül sor. Ezzel kapcsolatosan ld. még: KESERŰ Barna Arnold: *Szellemi tulajdonjogok a fenntartható fejlődés szolgálatában*. Doktori disszertáció, Győr, 2016. 254.

⁶ Az irodalmi és a művészeti művek védelméről szóló 1886. szeptember 9-i Berni Uniói Egyezmény (a továbbiakban: BUE) 2. Cikk (2) bekezdés és a 2bis. Cikk részben opcionális rendelkezéseit a hazai jogalkotó az Szjt. 1. § (4)–(5) bekezdésben foglaltak szerint határozta meg. GYERTYÁNFY Péter (szerk.): *Nagykommentár a szerzői jogi törvényhez*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 87–88.

hogy jogforrás, vagy ügyiratként funkcionál),⁷ azaz a megismeréshez, terjesztéshez fűződő közérdek alapján indokolt a szerzői jog köréből való kivonásuk.

A szerzői jogi védelem köréből *eleve* kizárt szellemi teljesítmények tehát a tág értelemben vett *közkinccs* részei, csakúgy, mint az általános, valamennyi műfaj és felhasználás kapcsán érvényes korlát, a *védelmi idő lejárt*a alapján a közkinccs körébe kerülő alkotások.⁸ Egy idő után ugyanis a – Berni Uniós Egyezmény (BUE) megfogalmazása szerint „szabaddá váló”⁹ művekre nézve – a jogalkotó nem tartja indokoltnak a kizárólagos jog fenntartását. A védelmi idő lejártá azonban mégsem „szabadítja fel” a műveket valamennyi szerzői jogi korlátuk alól, hiszen bár a vagyoni és (a szerző halála után tartalmában erősen átalakuló) személyhez fűződő jogok szétporladnak a meghatározott idő leteltével,¹⁰ a kulturális azonosság, hitelesség érdekében ez után is a szerző személyhez fűződő jogából fakadó, sajátos kegyeleti jog érvényesíthető, bár ez már igen szűk körben érvényesül.¹¹

Ezzel együtt az, hogy egy mű egyre távolabb kerül megalkotásának pillanatától, olyan jogi tény, amely a szerzői vagyoni jog teljes megszűnését, és a személyhez fűződő jog átalakult, speciális továbbélést hozza magával. A jogalkotó tehát különbséget tesz az egyéni, eredeti jellegű alkotások között aszerint is, hogy a közel- vagy régmúltban hozták őket létre: az alkotó és örökösei művel való személyes kapcsolatának megszűnését, lazulását követően a művek „alapvetően a közösséget szolgáló”¹² jellegüknél fogva új életszakaszukba lépnek. Ez az életszakasz bizonyos körülményektől (territorialitás,¹³ mű-, illetve teljesítménytípus, alkotók száma, élettartama, anonimitás stb.)¹⁴ függően a mű/teljesítmény létrehozásához, azaz a védelem kezdetéhez képest igen eltérő hosszúságú időszakok után érkezhets el (az egyes művekre/teljesítményekre vonatkozó konkrét védelmi idő hossza tehát rendkívüli differenciáltságot mutat).

⁷ Vö. pl. SZJSZT 27/2001. – Szakvélemények szerzői jogi védelme, a szerzői jogok gyakorlása.

⁸ LONTAI Endre – FALUDI Gábor – GYERTYÁNFY Péter – VÉKÁS Gusztáv: *Szerzői jog és iparjogvédelem*. Budapest, Eötvös, 2012. 95.

⁹ BUE 18. Cikk (1) bekezdés.

¹⁰ A szerzői jogról szóló 1969. évi III. törvény 12. § (1) bekezdése szerint még úgy rendelkezett, hogy „a személyhez fűződő jogok időben korlátlanok.”

¹¹ Szjt. 14. § (2) bek.

¹² GYERTYÁNFY i. m. 235.

¹³ Akkor is releváns, ha a zavartalan kulturális forgalom érdekében igyekszünk összhangba hozni a vonatkozó rendelkezéseket. Vö. az Európai Parlament és a Tanács 2006/116/EK irányelve (2006. december 12.) a szerzői jog és egyes szomszédos jogok védelmi idejéről (Védelmi idő irányelv) (3) preambulumbekkezdés.

¹⁴ Szjt. 31. §, 84. §.

Az erkölcsi és gazdasági okokra egyaránt visszavezethető védelem alapvetően az alkotó művével való személyes kapcsolatára épül, aminek vagyoni és személyhez fűződő relevanciája az idő múlásával együtt halványul – hogy melyik az a pont, amely után már „szabad műről” kell beszélnünk, vita tárgyát képezi elméleti szinten,¹⁵ és a gyakorlatban is számos bizonytalan helyzetet hoz felszínre.¹⁶ A cél ugyanakkor világos: a jogalkotó biztosítani kívánja a rendelkezésre álló idő alatt, hogy a (tág értelemben vett) közkincs körébe kerülést megelőzően az alkotó eszmei és vagyoni érdekei – generális hatással¹⁷ – elismerésre kerüljenek.

A ‘szabadság’ pillanatának elérézését követően is marad nyoma az egykor fennállt szerzői jogi védelemnek, így ezt követően sem lehet a szerző emlékét megsérteni sem úgy, hogy nevének feltüntetését mellőzik a műről, sem úgy, hogy más saját alkotásaként tünteti fel, kisajátítva a közkincs körébe tartozó alkotást.¹⁸ Sőt, bizonyos – a szerzői joghoz hasonló – jogok a védelmi idő leteltét követően is fennállnak/kelekezhetnek a hátrahagyott művek¹⁹ és bizonyos értelemben a fizető köztulajdon²⁰ esetében (bár ez utóbbi adójellegű kötelezettség). Az előbbi, azaz az *editio princeps* jogintézménye újfent felhívja a figyelmet arra, hogy bár a művek a fiók mélyén is szerzői jogi védelemben részesülnek, alapvetően mégis a közönség számára készülnek: így a nyilvánosságra hozatalnak²¹ (azon kutatási, anyagi, szervezési teljesítmény mellett, amellyel a művet a

¹⁵ Vö. GYENGE Anikó: „Érted haragszom, nem ellened” – néhány gondolat a védelmi idő meghosszabításához. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2009/1.

¹⁶ Pl. C-360/00. sz. Land Hessen kontra G. Ricordi & Co. Bühnen- und Musikverlag GmbH ügy, C-92/92. sz. Phil Collins kontra Imtrat Handelsgesellschaft mbH és társai ügy, *Eldred v. Ashcroft* 537 U.S. 186 (2003) ügy, *Warner v. X One X Production* No. 10-1743 (2011) ügy.

¹⁷ Az alkotó halálát követően értelemszerűen a társadalom tagjai, illetve az alkotásba befektetők ösztönzéséről van szó.

¹⁸ Szjt. 14. § (2) bek.

¹⁹ Szjt. 32. §.

²⁰ Szjt. 100. §.

²¹ Legalábbis az Szjt. értelmében a nyilvánosságra hozatalnak van jelentősége ebben a körben. Ezzel szemben a Védelmi idő irányelv a „*previously unpublished works*” kifejezést használja, a „*published*”, azaz „megjelent művek” alatt viszont a BUE 3. cikk (3) bekezdése értelmében „a szerző hozzájárulásával kiadott művek értendők, bármi legyen is a műpéldányok előállítási módja, feltéve, hogy ezeket – a mű jellegének figyelembevételével – oly módon bocsátották a közönség rendelkezésére, hogy kielégítsék annak észszerű szükségleteit. Nem tekintendő megjelenésnek valamely színmű, zenés színmű, film vagy zenemű bemutatása, irodalmi mű nyilvános előadása, az irodalmi vagy művészeti művek közvetítése vagy sugárzása, valamely művészeti mű kiállítása és építészeti mű megépítése.”

közönség számára hozzáférhetővé teszik) jogi relevanciája van.²² A *fizető köztulajdon* esetében az adott alkotás műpéldányának értékesítése során kimutatható értéknövekedést veszi figyelembe a jogalkotó, sajátos módon nem az alkotó, illetve annak örökösei, hanem az alkotóművészek közössége érdekében.

A védelmi idő lejártát megelőzően a jogosult közkincsbe bocsátó jognyilatkozata (egyes jogrendszerekben a közkincsbe bocsátó joghatást kiváltó joglemondás) folytán ‘szabaddá váló’ művek egy újabb csoportot képeznek a közkincs körén belül. Ezzel kapcsolatban jogrendszerenként eltérők a lehetőségek,²³ és bár maga a közkincs körébe utalás korántsem új keletű fogalom, az utóbbi évtizedben új dimenziói és árnyalatai jelentek meg. A szabályozás e körben is erősen differenciált, hiszen műfaj-, felhasználás- és jogrendszer-specifikus, hogy sor kerülhet-e (teljes) joglemondásra,²⁴ illetve hogy a közkincs körébe utalás milyen módja jogszerű, azokra milyen megoldások kerültek kidolgozásra.²⁵ Lévén, hogy a magyar jogrendszerben a vagyoni és személyhez fűződő jogokról lemondani nem lehet, a közkincs körébe utalás más módszerei kerültek kidolgozásra (ld. 2. pont).

A művek számára tehát *minden út a közkincsbe vezet*. A szerzői jog által körvonalazott kizárólagos jogokat bizonyos művek felett egyáltalán nem lehet szerezni, amely alkotásokra nézve pedig igen, ez a védelem is csak bizonyos, meghatározott időre állhat fenn. Ezen idő leteltét követően csupán néhány jog marad fenn a művel kapcsolatban, amelynek automatikus közkincsbe kerülését maga a szerzői jogi szabályozás írja elő. A közkincs tehát nem a ‘maradék’ a szerzői jog által védett alkotásokhoz képest,²⁶ hanem a szerzői jogi szabályozás létrehozásához is nélkülözhetetlen,²⁷ *egységes ‘végső cél’, valamennyi alkotásra nézve*. Különbségeket a védelmi idő pontos *hosszában*, a védelmi idő lejártát követően

²² GYENGE Anikó: A szerzői jog metamorfózisai és az *editio princeps* jogintézménye. *Magyar Jog*, 2003/11.

²³ Lydia P. LOREN: Building a Reliable Semicommons of Creative Works: Enforcement of Creative Commons Licenses and Limited Abandonment of Copyright. *George Mason Law Review*, 2007/14.

²⁴ Vö. az Egyesült Államok *abandonment* intézményével: *National Comics Publications, Inc. v. Fawcett Publications, Inc. et al*, 191 F.2d 594 (2d Cir. 1951).

²⁵ P. Bernt HUGENHOLTZ – Lucie GUIBAULT (szerk.): *The future of the public domain. Identifying the Commons in Information Law*. Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International, 2006.

²⁶ WIPO/GRTKF/IC/17/INF/8: Note on the Meanings of the Term “Public Domain” in the Intellectual Property System with Special Reference to the Protection of Traditional Knowledge and Traditional Cultural Expressions/Expressions of Folklore. Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. 2010. november 24., 2–4. pont.

²⁷ Jessica LITMAN: The Public Domain. *Emory Law Journal*, 1990/39.

fennmaradó jogok tartalmában, az *eleve* közkincs körébe tartozó alkotások meghatározásában, illetve a műveknek a védelmi idő lejártát *megelőzően* a közkincs körébe kerülésének módjában láthatunk. Ezek nemcsak műtípusonként, felhasználási módonként tapasztalható eltérések, hanem országonként is jelentős különbségeket figyelhetünk meg (a harmonizációs törekvések ellenére is).

A ‘szabad mű’ fogalma meghatározásának nehézségét, és a közkincs különböző ‘bugyrainak’²⁸ létét jól mutatja a következő példa. A BUE 2. cikk (4) bekezdése értelmében az Unióhoz tartozó országok törvényhozó szervei jogosultak annak meghatározására, hogy milyen védelemben részesülnek a törvényhozási, az államigazgatási és az igazságszolgáltatási jellegű hivatalos iratok, valamint ezeknek hivatalos fordításai. Míg a magyar jogalkotó azt a megoldást választotta, hogy eleve kizárja a jogszabályok, az állami irányítás egyéb jogi eszközei, a bírósági vagy hatósági határozatok, a hatósági vagy más hivatalos közlemények és az ügyiratok, valamint a jogszabállyal kötelezővé tett szabványok és más hasonló rendelkezések szerzői jogi védelmét,²⁹ addig az Egyesült Királyságban e művek is a Korona javára szerzői jogi védelemben részesülnek, igaz többnyire szabadon felhasználhatók lesznek.³⁰

A jogtechnikai megoldás tehát alapvetően eltérő, ám mivel a gyakorlati eredmény nagyban hasonló, egyes értelmezések a ‘szabadon felhasználható’ műveket is a közkincs körébe sorolják. Eszerint a közkincset nemcsak az eleve szerzői jogi védelem alatt nem álló művek, más alkotóelemek, és a védelem alól – az időmúlás következtében kógens módon – ‘felszabaduló’ alkotások tartoznak, de a szellemi teljesítmények olyan köre is, amelyek ugyan szerzői jogi védelem alatt állnak, felhasználásuk bárki számára engedély és díjfizetés nélkül lehetséges. A klasszikus közkincs fogalom tehát, amely szerint „azok a szellemi javak tartoznak oda, amelyek nem állnak nevesített szellemi tulajdonjogok oltalma alatt”,³¹ a *tág értelemben vett közkincs* körének csak egy részét rajzolja körül.

Egyrészt tehát a szabad művek sem feltétlenül szabadok minden szerzői jogi korláttól (az egyéb – versenyjogi, büntetőjogi, emberi jogi, személyiségvédelmi – korlátokról nem is beszélve):³² ahogyan említettük, az adott műtípushoz és

²⁸ BOBROVSZKY i. m. 10.

²⁹ Szjt. I. § (4) bek.

³⁰ Crown Copyright. 163. szakasz. Copyright, Designs and Patents Act 1988. Vö. David VAYER: Copyright in Legal Documents. *Osgoode Hall Law Journal*, 1993/4.

³¹ BOBROVSZKY Jenő: Rejtélyek és fortélyok. Hozzászólás az üzleti titok és a *know-how* kérdésköréhez a Ptk. javaslat kapcsán. *Magyar Tudomány*, 2006/11.

³² Vö. a BUE 17. cikkével és a szerzői jog külső korlátainak folyamatosan formálódó gyakorlatával.

felhasználáshoz igazodva *bizonyos szerzői személyhez fűződő jogok fennmaradhatnak, illetve sajátos kegyeleti jog formájában tovább élhetnek*. Másrészt a – mai szélesen értelmezett – közkincs körébe nem csak a ‘szerzői jogtól’ (eredeti vagy származékos módon)³³ szabad művek tartoznak. A felhasználó oldaláról nézve ugyan nem feltétlenül észlelhető különbség, hogy egy mű eleve nem felel meg a szerzői jogi védelem alapkritériumainak, vagy a szerzői jogi védelem fennáll, ám ‘szabad műként’ viselkedik a törvény alapján vagy a jogosult akaratából, azonban a közkincs körébe tartozó művek *jogi helyzete* és a ‘szabadság’ *pontos tartalma* igen differenciált képet mutat.

A *közkincs* tehát erősen heterogén, különféle jellemzőkkel bíró elemekből áll: a kereskedelmi célra is felhasználható tartalmak (nagyraért a közkincs „köztulajdon” értelmében) mellett a szabadon elérhető, ám hasznosításra – engedély nélkül – nem használható művek és teljesítmények is igen nagy hányadát alkotják (a „közös használatban lévő javak”, azaz „közlegelők” részeként).³⁴ A személyhez fűződő jogok helyzete is másképpen alakul az egyes kategóriákban, és különösen a – szintén rendkívül heterogén – *információs közkincs* (azaz az általánosan, de nem feltétlenül engedély vagy díjfizetés nélkül hozzáférhető tartalmak) körében hoz felszínre sajátos kérdéseket felvető érdekütközéseket.

2. ‘Személyes kincsek’ a közkincsben?

A közkincs számos olyan emberi alkotást foglal magába, amely soha nem kötődött meghatározott személy(ek)hez. Van olyan vélekedés, amely szerint abból fakadóan, hogy az alkotások a közös emberi szellemi örökségből építkeznek azokat továbbképezve, valójában egy alkotás sem kötődhet egy (vagy több) meghatározott személyhez. Eszerint a mű létrehozója nem is képes egyéni, eredeti jellegű alkotásra, a szerzőt tehetsége, alkotóereje nem emeli ki a társadalom többi tagja közül. Maga az alkotás fogalma is felesleges illúziót kelt, azaz nem egyfajta ‘feltalálás’ történik: a „felfedezés” a helyesebb kifejezés.³⁵ A szerzői jog ehhez képest azt az igényt ismeri el, hogy az egyéni, eredeti jellegű, a személy által önmagán átszűrte, és így személyiségjegyeit viselő alkotás kapcsán születő

³³ BOBROVSZKY (2008) i. m. 31.

³⁴ A közkincs, közlegelő, közbirtokosság fogalmára és értelmezésére ld. BODÓ Balázs: *Open-source kultúra. A szabadon hozzáférhető tudásra és a társas termelésre épülő társadalmi, gazdasági modellek múltja, jelene, jövője*. Budapest, Typotex, 2013.

³⁵ Paul K. SAINT-AMOUR: *Copyrights. Intellectual Property and the Literary Imagination*. Ithaca–London, Cornell University Press, 2003. 205.

erkölcsi elismerést a jog eszközével is támogassa.³⁶ Ez a kényszerű megoldás korunk *egyszerre individualizált és közösségi* társadalmában is számos kérdést vet fel,³⁷ amelyek közül az alábbiakban két, a témánk szempontjából leginkább releváns témakört vizsgálunk.

2.1. A kötődés árnyalatai és az integritás joga

Bizonyos műtípusok esetében valóban különösen nehéz az alkotó személyiségjegyeinek megcsillantása, a széles kulturális, szellemi közkinccs az egyéni, eredeti jellegű mű létrehozásához szükséges mozgásteret bizonyos értelemben beszűkíti. Lévéen a szerzői jogi védelem automatikusan keletkezik, a gyakorlatban különös odafigyelést érdemel annak biztosítása, hogy a közkinccs körébe tartozó művek, teljesítmények ne kerüljenek kisajátításra a közösség valamely tagja által. A Szerzői Jogi Szakértő Testület (SZJSZT) több szakvéleményében is felhívja a figyelmet arra, hogy a (széles értelemben vett) közkinccsbe tartozó művek bárki által szabadon használhatók, azokon nem állnak fenn személyhez fűződő jogok sem.³⁸

Amennyiben kötődik is a mű valamely személyhez, ez a kötődés az idő múlásával egyre gyengébb lesz. Egy idő után ugyanis „a – jó esetben – fennmaradó mű kulturális értékének megőrzésére más, egyszerűbb jogi eszköz is elegendő.”³⁹ Ez az eszköz a védelmi idő eltelte után a szerző *emlékének* megsértése címén való fellépés olyan magatartás miatt, amely a védelmi időn belül sértené a szerző jogát arra, hogy a művén vagy a művére vonatkozó közleményen szerzőként feltüntessék.⁴⁰ Azaz igen szűk körű, ám nemcsak a szerző emléke, de a társadalom tagjai számára is jelentős hitelesség okán is fontos kötelezettségről van szó. A közkinccs részévé váló „személyes kincsek” tehát alapvetően csupán

³⁶ A szerzői jogi védelem alatt álló művek az alkotó személyiségét tükrözik: „amint a 93/98/EK irányelv (17) preambulumbekzdéséből következik, egy szellemi alkotás akkor tekinthető a szerző sajátjának, ha tükrözi az ő személyiségét.” C-145/10. sz. Eva-Maria Painer kontra Standard VerlagsGmbH és társai ügyben hozott végzés [ECLI:EU:C:2011:798].

³⁷ „[Í]gy lehet »személyiségi jog« a szerzői és védjegyjogon kívül egyre több új és új gazdasági pozíció, amely – az önvédelem, illetve az önszabályozás nem kielégítő működése miatt – »külső«, jogi védelmet igényel.” Sólyom László: *A személyiségi jogok elmélete*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983. 269.

³⁸ Ebbe a körbe tartoznak például a síremlékek készítése során használt jellegzetes, az évszázadok alatt közkinccsbe került motívumok, elemek, megoldások. SZJSZT 14/09/1. – Síremlék szerzői jogi védelme.

³⁹ GYERTYÁNFY i. m. 118.

⁴⁰ Szjt. 14. § (2) bek.

ebben a körben térnek el a védelmi idő leteltét követően azoktól az emberi produktumoktól, amelyek soha nem is álltak szerzői jogi védelem alatt. Az egyéni, eredeti jellegű alkotások „személyhez tartozása” a legkevésbé sem jelentik a közönséghez való eljutás akadályát,⁴¹ hanem az eszmei kötődés minimális elismerését hordozzák, illetve teszik lehetővé.

Különösen igaz ez annak fényében, hogy hatályos szerzői jogi törvényünk (Szt.) a szerző emlékének megsértése címén – mint sajátos kulturális, kegyeleti jog alapján – kizárólag a névjog gyakorlása kapcsán lehet fellépni. „Ez a megoldás számot vet a már nem védett művek átdolgozásának, feldolgozásának főleg a színházi életben elterjedt gyakorlatával. Kérdés, hogy az elméleti tilalom megszűnte nem hat-e majd a művek autentikus formában való megőrzése ellen (esetleg a digitális formában való felhasználásokkal összhatásban).”⁴² Korábbi szerzői jogi törvényünkhöz⁴³ hasonlóan a francia szerzői jogi törvény ma is tartalmazza azt a kitételt, amely szerint a szerzői személyhez fűződő jogok időben korlátlanok, és a szerző nevének védelme mellett szerzői minősége és művei védelmére is kiterjed. Ez azt jelenti, hogy a közkincs részét képező művek is csak a – relatíve széles tartalmú – személyhez fűződő jogok tiszteletben tartása mellett használhatóak fel. Erre alapozva a francia bíróság 2016 októberében úgy ítélte meg, hogy „M. Guy X...” az általa hamisított, eredetinek állított Rodin-szobrok létrehozásával a szerző személyhez fűződő jogait is megsértette, mert a hamisított szobrok az eredeti művek változtatása, módosítása eredményeként jöttek létre.⁴⁴ Azaz a közönség tagjai Rodin alkotásaihoz képest silányabb minőségű művekről hihették azt, hogy a híres szobrász művei, amivel sérülhetett az integritáshoz fűződő – örökérvényű – joga.⁴⁵ A tág értelemben vett közkincs

⁴¹ BOYTHA György: A szellemi alkotások joga és az új Ptk. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2000/3., 20.

⁴² GYERTYÁNFY i. m. 118.

⁴³ A szerzői jogról szóló 1969. évi III. törvény 12. §: „(1) A személyhez fűződő jogok időben korlátlanok. A szerző ezeket a jogait másra nem ruházhatja át és róluk nem mondhat le. (2) A szerző halála után az e törvényben szabályozott személyhez fűződő jogokat a védelmi időn (15. §) belül az gyakorolhatja, akit a szerző irodalmi, tudományos vagy művészi hagyatékának gondozásával megbízott – ilyennek hiányában pedig, vagy ha a megbízott nem intézkedik, az, aki a szerzői jogot öröklési jogcímen megszerezte. (3) A védelmi idő eltelté után a szerző személyhez fűződő jogainak védelmében a szerzők érdekeinek képviselőitére hivatott szervek, vagy a művelődésügyi miniszter által kijelölt más szervek léphetnek fel, ha a mű felhasználása a művet eltorzíja, vagy a szerző jó hírére sérelmes.”

⁴⁴ Cour de cassation chambre criminelle, Audience publique du mardi 25 octobre 2016 N° de pourvoi: 15-84620.

⁴⁵ Code de la propriété intellectuelle Article 121-1: „L’auteur jouit du droit au respect de son nom, de sa qualité et de son oeuvre. Ce droit est attaché à sa personne. Il est perpétuel, inaliénable et imprescriptible. Il est transmissible à cause de mort aux héritiers de l’auteur. L’exercice peut être conféré à un tiers en vertu de dispositions testamentaires.”

körébe tartozó művek esetében is van tehát szerepe a szerző személyhez fűződő jogainak, bár hazánkban ez igen *szűk körben* – gyakorlatilag a névfeltüntetés jogának továbbélésével – jelent korlátot.

Az idő mellett a kötődés erősségére az adott műtípus és felhasználási cél is erősen hatással van. Így különösen funkcionális művek esetében a bírói gyakorlat is tekintettel van a személyhez fűződő jogok kisebb jelentőségére. Ez bizonyos esetekben *‘relatív kizáró ok’* keletkezéséhez vezet: ilyenkor a védelem nem kizárt, ám feltételes abban az értelemben, hogy csak bizonyos szituációkban viselkedik az adott alkotás *‘szabad műként’*. Jó példa erre az építészeti művek köre, ahol is a tulajdonos használati jogának rendeltetésszerű gyakorlásához kapcsolódó átépítés – feltéve, hogy az érdekösszemerésre alapított mérlegelés után erre a következtetésre lehet jutni – nem jelentheti a tervező szerzői jogainak sérelmét. Ilyen értelemben az építészeti mű bizonyos esetekben szabad műként viselkedik ebben a viszonylatban, a műélvezet és a felhasználás speciális céljából, jellegéből eredően, a szerzőt egyébként megillető integritáshoz való jog háttérbe szorulását is eredményezve.⁴⁶

A közkincs egyes rétegeiben éppen az *integritáshoz való jog* vet fel új típusú problémákat, a transzformatív felhasználásokra való bővülő igények okán. Az *információs közkincs* mint részhalmaz, azaz a (közönség oldaláról nézve) engedélykérés nélkül megismerhető, ám bizonyos szerzői jogi korlátokkal rendelkező művek és teljesítmények halmaza. E korlátok közé tartozó személyhez fűződő jogok közül a névfeltüntetés joga a közösségi alkotás megjelenése mellett is alapvető jog, amelynek érvényesülése az elismerés számos egyéb formájának előfeltétele – ám az is vitán felül áll, hogy nem minden mű és teljesítmény esetében nyer jelentőséget.⁴⁷ Az integritáshoz való jog is egyre szűkülő korlátja lehet a művészi szabadságnak, még ha egyébként az Szjt. szövege nem is erre enged következtetni a rendkívül nehezen megfogható „visszaélés” tényállási elem bevezetésével – a bírói gyakorlat azonban világosan mutatja ezt a tendenciát.⁴⁸

⁴⁶ Vö. különösen: BDT2010. 2329. Az építmény tulajdonosát megilleti az a jog, hogy a tulajdonában álló épületet átépítse, ennek során külső megjelenését, építészeti kialakítását, rendeltetését módosítsa vagy azt elbontsa. A tulajdonos használati jogának rendeltetésszerű gyakorlásához kapcsolódó átépítés nem eredményezheti a tervező szerzői jogainak sérelmét. A tervező szerzői joga szempontjából a felhasználó hasznosítási jogosultságait érdekösszemeréssel kell mérlegelni.

⁴⁷ Morten ROSENMEIER: Introduction: *Droit moral* in the Past and in the Future. Some Short Reflections. In: Fabienne BRISON – Séverine DUSOLLIER – Marie-Christine JANSSENS – Hendrick VANHESS (szerk.): *Moral Rights in the 21st Century. The Changing Role of the Moral Rights in an Era of Information Overload*. Brussels, Larcier, 2015.

⁴⁸ Az Szjt. 13. §-ának 2013. április 1-jétől hatályos módosítása értelmében. Vö. pl. Fővárosi Ítéltábla 8.Pf.20.034/2010/7., Fővárosi Ítéltábla 8.Pf.21.114/2011/5., Fővárosi Ítéltábla

Mind az integritáshoz való jognak, mind a névfeltüntetés jogának tartalma, terjedelme megállapíthatóságához tehát egyrészt műfaji igazodásra van szükség,⁴⁹ másrészt az adott felhasználási mód és cél is hatással van rá.⁵⁰ A fent említett szempontokon túl a jogalkotó az *engedély és díjfizetés nélkül* megvalósított felhasználások széles körét emeli ki a jogsértő magatartások köréből, „a művek társadalmi feltételezettsége, a meglévő szellemi közkincs és annak gyarapításához fűződő érdekek”⁵¹ alapján (ld. pl. az idézés és az átvétel egyes eseteit).⁵² Ezek az esetkörök nem jelentik a személyhez fűződő jogok korlátját (így a szerzőt a mű részletének átvétele, idézése vagy ismertetése esetén is meg kell jelölni, igaz, a szerző a neve feltüntetéséhez való jogot a felhasználás jellegétől függően, ahhoz igazodó módon gyakorolhatja).⁵³

A szellemi közkincs gyarapításához fűződő érdekre, illetve a progresszív alkotómunka igényeire alapozva, a paródia vagy a felhasználók által előállított tartalmak kapcsán a transzformatív felhasználások az átdolgozás, és ezzel együtt az integritás jogának szűkítését vetették fel.⁵⁴ Alapvető kérdés, hogy valóban szükség van-e a kreatív továbbgondoláshoz, a felgyorsult vérkeringésű alkotófolyamatokhoz az integritás jogának lazítására. Egyes szerzők szerint ez – a kanadai elképzeléshez hasonlóan – szabad felhasználás formájában va-

8.Pf.20.614/2015/6.

⁴⁹ FALUDI Gábor: A szerzői mű egysége védelmének egyes kérdései. *Infokommunikáció és Jog*, 2011/10.; BARTA Judit: Építészeti alkotások szerzői jogi védelme és a gazdasági reklámozás némely összefüggései megtörtént esetek kapcsán. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2011/6. 109–110; SZJSZT 10/2004. – Fotók szerzői jogi védelme; BOBÓ Gergely: A mű integritásának sérelme építészeti aspektusban. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2004/4.

⁵⁰ Ahogyan azt az SZJSZT is több döntésében is hangsúlyozta, „figyelembe kell venni a mű jellegét és célját is, s azt, hogy másként merülhet fel az említett jog sérelme egy gazdagabb művészeti üzenetet hordozó mű (mint például egy regény vagy egy zenemű) esetében, s másként az ilyen gyakorlati célokat – a termékek azonosítását – szolgáló egyszerűbb struktúrájú műveknél, mint amilyen a perbeli embléma és logó.” Ugyanakkor ez az elv a joggyakorlatban nem egyfajta ‘kényszerengedély’ alapjaként van jelen, ld. BDT2008. 1756. Nem minősül visszaélésszerű joggyakorlásnak, ha a szerző az építészeti alkotás mint szerzői jogi védelem alatt álló mű jogosulatlan megváltoztatása esetén az utólag kért hozzájárulását megtagadja. Ezért a szerző jognyilatkozata bírósági ítélettel nem pótolható. BH2010. 328. Ha a filmgyár a szerző hozzájárulása nélkül engedélyezi harmadik személynek a rajzfilmfigura másodlagos hasznosítási jogát, és a hasznosító a szerző tiltakozása miatt kénytelen e gazdasági tevékenységet abbahagyni, az ebből eredő elmaradt vagyoni előnyét kárként nem érvényesítheti, mert a jogosulatlan gazdasági tevékenységből elért vagyoni előny jogszerűtlen.

⁵¹ GYERTYÁNFY i. m. 243.

⁵² Szjt. 34. § (1)–(2) bek.

⁵³ Szjt. 12. § (1) bek.

⁵⁴ Vö. MEZEI Péter: Elképzeltem: nem lenne jó. Kritikai észrevételek egy szerzői jogi abolicionista tanulmány kapcsán. In: POGÁCSÁS Anett (szerk.): *Quaerendo et Creando: Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2014. 413.

lósulhat meg (*fair transformative use*),⁵⁵ míg mások díjigény mellett látják csak elképzelhetőnek kivétel engedését.⁵⁶ E kivételek személyhez fűződő jogokra gyakorolt hatása, azzal való összeegyeztethetősége azonban egyelőre nem tisztázott,⁵⁷ és az uniós szerzői jogi reform sem vállalkozott egy esetleges UGC/ UUC (*user generated content/user uploaded content*) kivétel bevezetésére.

A közkincs ezen szélesedő, ám sok szempontból zavaros ‘bugyrában’ tehát az integritáshoz való jog sok esetben összeütközésben áll a felhasználók digitális kori igényeivel. A magyar és az uniós jogalkotó ezen összeütközés kezelése során (egyelőre) a szerzői jog jogosultjának érdekei irányába billenti a mérleg karját, azzal, hogy az összeütközés látszólagos voltát is hangsúlyozza. Álláspontja szerint az integritás jogának védelme *mellett* is biztosítható a hozzáférés és a zavartalan felhasználás a meglévő szerzői jogi eszközrendszer használatával.⁵⁸ A védelmi idő lejártát követően azonban a mérleg karja nagyot fordul, az integritás jogának továbbélése ugyanis gyakorlatilag teljesen eltűnik a közkincs ezen rétegéből, szemben a szerző névjogával. Görög Márta szerint okkal merülhet fel az a kérdés, hogy az egyes személyhez fűződő jogokat ebben a vonatkozásban miért kezeljük különbözőképpen. Álláspontja szerint a szerző emlékének megsértése címén nemcsak a névjog megsértése, de valamennyi olyan magatartás miatt indokolt lehet a fellépés lehetőségének biztosítása, amely a védelmi időn belül sértené a szerző személyhez fűződő jogát.⁵⁹

⁵⁵ Graham J. REYNOLDS: Towards a Right to Engage in the Fair Transformative Use of Copyright Protected Expression. In: Michael GEIST (szerk.): *From “Radical Extremism” to “Balanced Copyright”: Canadian Copyright and the Digital Agenda*. Toronto, Irwin Books, 2010. 395.

⁵⁶ ID. FICSOR Mihály (referens) – SÁR Csaba – SZINGER András – TOMORI Pál – BÉKÉS Gergely – DETREKŐI Zsuzsa – FÁBRI Péter – GRAD-GYENGE Anikó – HUMPFNER Viktória – PATAKI-KVASNYIK Boglárka – FAY Margit: A Szerzői Jogi Szakértő Testület tanulmányai a szerzői jog digitális világhoz való alkalmazkodásáról. A Szerzői Jogi Szakértő Testület UGC-munkacsoportjának beszámolója a felhasználók által generált tartalom szerzői jogi kérdéseivel kapcsolatban. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2014/4., 139.

⁵⁷ „Further research and analysis must be done to determine whether modifications should be made to Canada’s moral rights laws in order to ensure that they do not chill the creation and dissemination of transformative works.” REYNOLDS i. m. 398.

⁵⁸ FALUDI Gábor: A paródia a szerzői jogban. In: KESERŰ Barna Arnold – KÓHIDI Ákos (szerk.): *Tanulmányok a 65 éves Lenkovich Barnabás tiszteletére*. Budapest–Győr, Eötvös, 2015.

⁵⁹ GÖRÖG Márta: Az elhunyt szerzőhöz kapcsolódó (személyhez fűződő) szerzői jogról. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2005/4–5., 40.

2.2. A „közkincsbe bocsátás” hatása a személyhez fűződő jogokra

Naponta megszámlálhatatlan terabájtnyi alkotás/teljesítmény születik,⁶⁰ amely egyre nagyobb részére igaz, hogy alkotójuk/előállítójuk rendkívül lazán kötődik hozzájuk, és különösen egyes műfajták esetében nemcsak az alkotás folyamata, de a mű(élvezet) élettartama is drasztikusan lerövidült. A közönség tagja számára gyakran nehezen eldönthető egy adott ‘szabadon elérhető’ (szándékosan ezt a szerzői jogi szempontból nem sokat eláruló kifejezést használva) mű/teljesítmény kapcsán, hogy azt annak jogosultja a személyhez fűződő jogairól történő lemondás szándékával tette-e elérhetővé, vagy úgy döntött, hogy nem kívánja neve feltüntetését, vagy jogsértés eredményeképpen vált a mű szabadon hozzáférhetővé. Ez utóbbi esetben sem tudható, hogy abba a jogosult mintegy belenyugodott, és jogait nem is kívánja már érvényesíteni, vagy épp ellenkezőleg. (E helyzetek jogi megítélése ugyan egyértelmű, azonban a közönség tagjai számára a gyakorlatban mégis bizonytalanságot eredményeznek.) Nemcsak e hatalmas *szürke zóna* helyzetének tisztázását, de számos modern kori szerzői jogi probléma megoldását segíthetné elő a jogosult által *szándékolt* (részleges) közkincsbe bocsátás jogszerű, érvényes *megvalósítása*.

Egy szerzői mű *nyilvánosságra hozatala* önmagában is jelentős lépésnek számít mind a jogosult, mind a közönség szempontjából nézve: ezzel válik a mű az információs közkincs részévé, ezzel kerül be a kulturális tartalmak áramlásába. A nyilvánosságra hozatal a mű egyfajta „elengedését” jelenti, hiszen ekkor nyílik meg jó néhány szabad felhasználás lehetősége, a felhasználásukra törvényi engedélyek, díjigényre szorítások mellett is lehetőség adódhat, és a jogszerűtlen felhasználások esélye is nagyban növekszik (különösen, hogy a szerzőt megillető „jogok – éppen anyagtalan jellegük, sérülékenységük miatt – egyre nehezebben védhetők”).⁶¹ A jövő szerzői jogának azonban fontos feladata, hogy a közkincsbe utaláshoz is megfelelő, könnyen alkalmazható eszközöket biztosítson a jogosult számára, illetve annak útjából elhárítsa az akadályokat.⁶² Egyes szerzők ehhez egyenesen egy, a szerző által több ponton „személyre

⁶⁰ „A YouTube-ra percenként 72 órányi videofelvétel kerül fel.” Zöld Könyv Az egységes audiovizuális világ felé: növekedés, alkotómunka, értékek. Európai Bizottság Brüsszel, 2013.4.24. COM (2013) 231 final. 2. pont.

⁶¹ F. TÓTH Tibor: Új feladatok, új védelmi technikák a szerzői jogban. Beszélgetés Gyertyánfy Péterrel, a Szerzői Jogvédő Hivatal főigazgatójával. *Magyar Tudomány*, 1993/10., 1276.

⁶² Paul GOLDSTEIN: Moral rights on the Internet. In: BRISON–DUSOLLIÉ–JANSSENS–VANHESS i. m. 299.

szabható” védelmet tartanának hatékonynak.⁶³ De a jelenlegi szerzői jogi keretrendszerben is lehetőség nyílik a közkinsbe bocsátásra, amelynek a személyhez fűződő jogokra is hatása van.

Az irodalmi ‘graffitik’ szerzői jogi helyzetét elemző SZJSZT szakvélemény világos példáját adja annak, hogy a közkinsbe bocsátás szándéka fennálltának kifejezése mekkora jelentőséggel bír, és annak elmaradása – a személyhez fűződő jogok szempontjából is – milyen hátrányokkal jár.⁶⁴ Amennyiben közösségi alkotásról van szó (ami egy irodalmi graffiti esetében azt jelenti, hogy az „szájról szájra (pontosabban »graffitiról graffitira«) terjed, akkor a szerzői jog által védett, konkrétan körülhatárolható szerzői művek közé nem sorolható. Ebben az esetben semmiféle kötelezettséggel nem jár az ilyen irodalmi graffiti felhasználása”⁶⁵ – így személyhez fűződő jogokat sem keletkeztetnek.

Más olyan esetekben azonban, amikor a szerzői jogi védelem fennáll, azonban a szerző, vagy a szerző fellelhetősége nem ismert, az irodalmi graffiti (is) árva műnek fog minősülni, és az árva művek engedélyezésére meghatározott eljárás alapján kapható engedély (szerzői jogdíj letétele és igazgatási szolgáltatási díj megfizetése ellenében) a mű felhasználására. Az így megkezdett felhasználás sem sértheti azonban a szerző személyhez fűződő jogait, legfőképpen az integritás jogát, és – részben ebből fakadóan – az engedély a műnek az integritás jogával szorosan összefüggő átdolgozására sem terjed ki. Ez pedig *szükségszerű*, ám mégis különösen *erős korlát* arra tekintettel, hogy sok esetben a jogosult az integritáshoz fűződő jogát egyébként nem kívánja érvényesíteni, azonban gyakorlásáról nem rendelkezett.

Az eredeti jogosulttól származó, széleskörű felhasználási engedélyek elterjedése hatékonyabban szolgálná a közkins körének tágítását. Ennek egyik útja a szoftverek kapcsán kialakult, majd a *creative commons* (CC) licencek révén is alkalmazott jogosítási módszer,⁶⁶ amely a művek egyszerű részleges közkinsbe adását teszi lehetővé.⁶⁷ A jogosult által alkalmazott speciális „nem címzett engedélyezési jognyilatkozatok” révén egyszerűvé válhat a jogosult – műve könnyebb

⁶³ ABRAHAM BELL – GIDEON PARCHOMOVSKY: Reinventing Copyright and Patent. *Michigan Law Review*, 2014/113.

⁶⁴ SZJSZT 08/11. – Cím szerzői jogi védelme.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ DUDÁS Ágnes: Creative Commons – közjó vagy közellenség? *Infokommunikáció és Jog*, 2006/1.

⁶⁷ FALUDI Gábor: A szerzői művek részleges közkinsbe adása. In: KISFALUDI András (szerk.): *Liber Amicorum. Ünnepi előadások és tanulmányok Harmathy Attila tiszteletére*. Budapest, ELTE ÁJK, 2007. 186–190.

hozzáférhetőségét és gyorsabb terjedését is elősegítő⁶⁸ – akaratának érvényesülése.⁶⁹ Az egyelőre bizonyos műtípusok (tudományos művek, szoftverek, közösségi alkotások) és jellemzően atipikus szerzők⁷⁰ vagy sajátos felhasználási célok esetében alkalmazott licencek a személyhez fűződő jogokról/azok gyakorlásáról való rendelkezést is megkívánják, és kifejezetten tekintettel vannak a személyhez fűződő jogokat érintő társadalmi/technikai változásokra is.

A jogosult személye a közkincsbe bocsátás során nélkülözhetetlen viszonyítási pont (sokszor már csak azért is, hogy a közkincsbe bocsátott mű valóban közkincs maradjon). A CC licenc-család ‘közkincs’ (CC0) elnevezésű tagja esetében fordul az elő, hogy a jogosult személyhez fűződő jogaival (illetve azok egyikével) *sem* kíván élni, azaz magáról az – azokat is tartalmazó – *szerzői jogáról* kíván lemondani. Ez a magyar jogrendszerben akként lehetne értelmezhető, hogy azokat nem kívánja gyakorolni (bár hozzátesszük, hogy a licenc visszavonhatatlansága is gondot okoz a hazai rendelkezésekkel való összeegyeztetés során). A közkincs és a személyhez fűződő jogok viszonyának felfogásában azonban ezen problémán túl látható néhány következtetés is.

A CC0 licenccel a licenc leírása szerint a jogosult *közkincssé* nyilváníthatja a művét, azt a közkincs ‘*közkincs-saját*’ elnevezésű rétegébe utalva.⁷¹ A közkincs többi rétegéhez képest abban határozza meg a hasonlóságot, hogy ilyenkor sem áll fenn a művön *szerzői jogi korlátozás*, ideértve a személyhez fűződő jogokat is. A meghatározás szerint ugyanis „a közkincs egy szellemi alkotásokra vonatkozó fogalom, amely olyan művet, alkotást jelent, amelynek felhasználására a szerző nem ír elő korlátozást.”⁷² Miközben tehát a CC0 licencek közül azok, amelyek használatával a szerző a névfeltüntetési jogával élni kíván, ám a felhasználás emellett szabadon megtörténhet, már kizsorzulnak a közkincs – fenti

⁶⁸ Caterina SGANGA: Right to Culture and Copyright: Participation and Access. In: Christophe GEIGER (szerk.): *Research Handbook on Human Rights and Intellectual Property*. Cheltenham–Northampton, Edward Elgar, 2015. 560.

⁶⁹ GRAD-GYENGE Anikó: Vázlat a nyílt hozzáférés és a szerzői jog kapcsolatáról Magyarországon. In: BARZÓ Tímea – JUHÁSZ Ágnes – LESZKOVEN László – PUSZTAHELYI Réka (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Bíró György professzor 60. születésnapjára*. Miskolc, Novotni Alapítvány, 2015. 203.

⁷⁰ Mihály FICSOR: Moral Rights in a Globalised World. In: BRISON–DUSOLIER–JANSSENS–VANHESS i. m. 194.

⁷¹ „Közkincs lehet egy alkotás, amennyiben a szerzője azt közkincsnek minősíti, vagy a szerző halálát követő január elseje óta eltelt 70 év, vagy a szerzője ismeretlen, és a kép első nyilvánosságra hozatalát követő január elseje óta eltelt 70 év, vagy más okból nem jogosult szerzői jogi védelemre. A fentiekre való könnyebb hivatkozás érdekében gyakran használjuk a *közkincs-saját*, *közkincs-régi*, *közkincs-ismeretlen*, *közkincs-nemjogosult* kifejezéseket.” „CC Public Domain (PD)” szócikk, <https://hu.wikipedia.org/wiki/Wikip%C3%A9dia:K%C3%B6zkincs>.

⁷² Wikipédia, „Közkincs” szócikk: <https://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6zkincs>.

értelemben vett – köréből. Ezekkel a szabad licencekkel (CC-BY-4.0 vagy CC-BY-SA-4.0) ellátott művek ugyan szabad kulturális műveknek minősülnek, már nem értelmezik a közkincs körébe tartozónak.

Ugyanakkor a közkincs négy rétegéből a '*közkincs-régi*' elnevezéssel illetett művek esetében is érvényesül olyan sajátos jog (így a névfeltüntetés jogának sajátos továbbélése), amelyek e két szabad licenccel ellátott művek esetében is fennáll (névfeltüntetés). Míg tehát a közkincs (*public domain*, PD) fogalmának a licenc magyarázata szerint Leonardo da Vinci Mona Lisa című festménye megfelel arra tekintettel, hogy a szerző halálát követő január 1-je óta már eltelt 70 év,⁷³ addig a három szabad licenc közül csak a CC0 jelű ilyen. Holott a Mona Lisa esetében továbbél a névfeltüntetéshez való jog sajátos kegyeleti jog formájában, sőt, ahogyan korábban említettük, a védelmi idő lejártá után a személyhez fűződő jogok továbbélésére a közkincs köréből való kivonás megakadályozása érdekében is szükség van.⁷⁴ Nem értünk tehát egyet azzal a megközelítéssel, amely szerint személyhez fűződő jog gyakorlása (léte) nem férhet össze a közkincs fogalmával. Tehát még akkor is, ha tudjuk, hogy „a közkincs nem egyetlen, autonóm, uniformizált fogalom, hanem csak az egyes jogintézmények kontextusában határozható meg,”⁷⁵ retorikájában nem szerencsés az a megközelítés, amely a személyhez fűződő jogok – leginkább a névfeltüntetéshez való jog – gyakorlását már önmagában a közkinccsel ellentétes tevékenységként állítja be.

Összefoglalva: a *személyhez fűződő jogok léte* nem a közkincs körének szűkítését szolgálja. Amennyiben így tekintenénk rá, az a közkincs olyan szélsőséges értelmezésének minősülne, amelyben már „a közkincs kultúrája az ön-abszorpció kultúrája, amely hátrányosan befolyásolja a morális értékeket, továbbá a mások iránti érzékenység hiányát segíti elő, egészen az áldozatok demonizálásáig.”⁷⁶ Az alkotó ember 'személyes kincsei' *együttal* a közkincs részei is lehetnek – a kettő nem egymást kizáró fogalompár. Ennek biztosítására épp a szerzői jog kínál eszközöket, hiszen lehet, hogy „a közkinccset a szerzői jog fenyegeti, de egyben a gyógyírt is hordozza.”⁷⁷

⁷³ Uo.

⁷⁴ A magyar szerzői jogban ez az Szjt. 14. § (2) bekezdéséből vezethető le.

⁷⁵ BOBROVSZKY (2008) i. m. 10.

⁷⁶ Hugh LADDIE: Culture of the Public Domain: A Good Thing? A 2013. június 25-én elhangzott előadás szövege elérhető: <https://goo.gl/9R7aQo>.

⁷⁷ Michael D. BIRNHACK: More or Better? Shaping the Public Domain. In: HUGENHOLTZ–GUIBAULT i. m. 73.

A BÍRÓI NORMAKONTROLL BEVEZETÉSÉNEK HAZAI SAJÁTOSSÁGAI (1869)

A szokásjog és a neoabszolutizmus jogának hatásai

SZABÓ István*

1. Prológus

Kontinensünkön az alkotmánybíráskodás elterjedésével a bírói normakontroll megszűnt, s maga a jogintézmény is jórészt feledésbe merült. Pedig a 19. század folyamán, a végrehajtás (közigazgatás) és az igazságszolgáltatás konzekvens szétválasztása nyomán, számos európai államban bevezették, ami alól hazánk sem volt kivétel. A végrehajtó hatalom által kibocsátott normatív szabályok (rendeletek) és a bíróságok viszonyát valamilyen módon rendezni kellett. Ha a rendeleteket a bíróságok mindenféle fenntartás nélkül kötelesek alkalmazni, akkor sérülhet a két hatalmi ág szétválasztása. A törvény köti a bírót, a rendelet azonban nem feltétlenül.

Ha egy államban teljes a kodifikáció, akkor minden alapvető életviszonyt törvény szabályoz, vagyis világosan szétválasztható, hogy mely normatív szabályok kötik feltétel nélkül a bírót, s melyeket vonhat vizsgálat alá. Ha azonban a kodifikáció nem volt teljes, akkor a szokásjognak is fontos szerepe maradt a jogéletben, amelynek az alkotott jog hierarchiájában történő elhelyezése nem egyszerű feladat. Köztudott, hogy Magyarországon eredményes kodifikációs tevékenység csak a kiegyezés után indult el, a magánjogi kodifikáció pedig a 20. század közepén fejeződött be, vagyis a bírói hatalomról szóló törvény 1869-es elfogadásakor a szokásjognak még komoly szerepe volt.

Mindezt tovább fűszerezte a neoabszolutizmus idején bevezetett osztrák jog zavaros jogforrási helyzete. A kiegyezés óta mindössze két, az Erdéllyel kötött unió óta pedig csak egy év telt el. Az oktrojált osztrák jog legalitását kétségbe

* Dékán, egyetemi tanár (PPKE JÁK).

vontuk, de teljes kiiktatása a jogéletben komoly zavarokat okozott volna, így a kiegyezés után részben mégis alkalmaztuk. A problémát pedig csak fokozta, hogy az évszázadokig elkülönülő Erdély jogrendszerében az osztrák jog még erősebben jelen volt. Szintén köztudomásúnak mondható, hogy a kiegyezést követően Budapest mellett azért működött Marosvásárhelyen is egy királyi ítélőtábla, mert az Erdélyben alkalmazott jog annyira eltért az ország többi részétől, hogy egy különálló táblabíróság fenntartását tette indokolttá. A bírói hatalomról szóló törvény hatálya viszont Erdélyre is kiterjedt.

A probléma tehát a következő: miként lehetett a szokásjogot és az alkotmányos gyökerekkel nem rendelkező, de bizonyos részeiben *mégis alkalmazott* osztrák jogot az alkotott jog (törvény – rendelet) hierarchikus rendszerébe beilleszteni? Felvezetéseként áttekintjük a bírói normakontroll lényegét, amely a törvény és a rendelet hierarchikus viszonyához fog kapcsolódni. Látni fogjuk, hogy a hazai szabályozás ebben a részében jól illeszkedett az európai államokban megszokottakhoz: a törvénnyel ütköző rendelet alkalmazásától a bíró eltekinthetett. Mi volt a helyzet azonban akkor, ha egy rendelet a szokásjoggal vagy az alkotmányos gyökerekkel nem rendelkező osztrák joggal ütközött? Ezek a jogforrási hierarchiában felette álltak a rendeletnek, vagy nem? A bírói normakontroll megfogalmazásakor ennek a jogforrástani problémának az eldöntése megkerülhetetlenné vált.

2. A bírói normakontroll eredete

A közigazgatás és az igazságszolgáltatás szétválasztása a polgári átalakulás egyik mellőzhetetlen feltétele volt, tényleges megvalósítása azonban nem volt egyszerű. A teljesen éles elkülönítés nem volt megvalósítható, a két hatalmi ág között maradtak érintkezési pontok, s az ezekből eredő problémákat valamilyen módon fel kellett oldani. Ebből a legismertebb talán a közöttük kialakuló hatásköri viták eldöntése volt. A bírói hatalomról szóló 1869. évi IV. törvénycikk ezt ideiglenesen a minisztertanácsra bízta,¹ de ez csak egy hirtelen szükségmegoldás volt. A megnyugtatóbb szabályozást jelentő Hatásköri Bírótság felállítására azonban csak közel négy évtized múlva került sor.²

Legalább ilyen fajsúlyos kérdés volt a közigazgatás jogalkotó tevékenységéből eredő probléma. Az államműködés szabályait a törvényhozó hatalom

¹ 1869. évi IV. törvénycikk 25. § (1) bekezdés.

² 1907. évi LXI. törvénycikk.

állapítja meg, ennek keretei között azonban az egymástól szintén elválasztott közigazgatás és igazságszolgáltatás működteti azt. Mindkettő a törvényeknek van alárendelve, s döntéseiket a törvények alapján hozzák. Az egyedi ügyekben hozott döntések (közigazgatási, illetőleg bírói határozatok) mellett viszont a közigazgatás a saját szervezetén kívül is érvényes általános normaalkotási joggal bír. Ezen utóbbiak lennének a rendeletek, amelyek a törvények mellett a jogforrási rendszer fontos elemét képezték és képezik ma is. A bíróság jogalkalmazó szerv, a közigazgatás viszont szervezeten kívül is érvényes jogalkotást végez – vajon ezzel befolyásolhatja a tőle elválasztott igazságszolgáltatást?

A kérdés megválaszolás nem egyszerű. Konzekvens gondolkodás esetén rögtön adódna a nemleges válasz. A közigazgatás, ha az igazságszolgáltatástól el van választva, annak működésébe ne avatkozzon bele. Igen ám, de a rendeletek a törvények végrehajtását segítik. A kifejezetten ezt szolgáló rendeleteket pedig célszerű, ha a bíróságok is alkalmazzák, hiszen ez pontosabbá és átláthatóbbá teszi a törvények végrehajtását. Ennek megvalósítása pedig a bíróságoknak is feladata. Vajon van-e garancia arra, hogy a közigazgatás teljes egészében önkéntes törvénykövető magatartást folytat? Erre a kérdésre sem tudunk megnyugtató igennel válaszolni, hiszen a közigazgatási bíráskodás kiépítésének éppen ez lesz az indoka. A közigazgatás alapvetően törvénykövető magatartást folytat, de előfordulhatnak törvényt sértő intézkedések, amellyel szemben egy elhárító mechanizmust kell kiépíteni.

A közigazgatási bíróságok hatásköre azonban kezdetben csak a közigazgatási hatóságok egyedi határozatainak felülvizsgálatára terjedt ki, a normatívák (rendeletek) törvényességét nem vizsgálhatták. Ennek elvi akadályja nem lett volna, hiszen a rendelettel a közigazgatás ugyanúgy törvényt sértést valósíthat meg, mint egyedi határozatával. Hazánkban a garanciális panasz intézményének bevezetésével 1907-től a Közigazgatási Bíróság kapott is rendelet megsemmisítési jogot,³ de még ez sem volt általános hatáskör. A törvényhatóságok a rájuk vonatkozókkal szemben élhettek panasszal, más rendeleteket azonban nem lehetett a Közigazgatási Bíróság elé vinni.

A közigazgatási bíráskodás azonban feltételezi az önálló bírói hatalom létét, annak hiányában hogyan tudná független szervként vizsgálni a közigazgatás működését. Így a bírói hatalom függetlenedése szükségszerűen megelőzi a közigazgatási bíráskodás létrejöttét, vagyis még ennek hiányában kell a rendeletek kötő erejéből eredő problémákra valamiféle megoldást találni.

³ 1907. évi LX. törvényeikk 16. §.

Ez a megoldás szinte minden európai államban a bírói normakontroll bevezetése volt. Ez tartalmilag annyit jelentett a bíró számára, hogy a törvényeket minden körülmények között köteles volt betartani, a rendeletek törvényességét azonban vizsgálhatta. *Ha azt valamely törvénnyel ellentétesnek találta, alkalmazását mellőzhette.*

A jogszabályok alkotmányossági vizsgálatának megjelenésével ez az intézmény okafogyottá vált. Az alkotmánybíráskodás ugyanis, az alkotmányértő törvények mellett, a törvénysértő rendeleteket is kiszűri a jogrendszerből. A törvényekkel összhangban álló rendeletek alkalmazása alól pedig a bíróságok sem mentesülhetnek. Ha a bíró valamely általa tárgyalt ügyben alkalmazott rendeletet törvénysértőnek véli, akkor felfüggesztheti az eljárást, s a rendelet megsemmisítésére jogosult közjogi bírósághoz fordulhat. Ha az megsemmisíti a rendeletet, akkor már nincs törvénysértő jogszabály, ha viszont elutasítja a megsemmisítést, akkor a rendelet törvényes, vagyis a bírónak alkalmazni kell.

Csak érdekességként röviden arra is kitérnék, hogy később a rendeletek törvényességének vizsgálatára mely közjogi bíróság kapott felhatalmazást. Nemrégem említettük, hogy ezt a funkciót a közigazgatási bíróságok is elláthatnák, hiszen a törvénysértő rendeletek megsemmisítése a közigazgatás működésének törvényességét biztosítja. Láthattuk, hogy 1907-ben hazánkban a Közigazgatási Bíróság korlátozottan kapott is ilyen felhatalmazást. Az alkotmánybírók kialakulásával azonban ez a hatáskör hozzájuk is kerülhetett, amelyre az első példa Ausztria volt. A bírói hatalomról szóló 1867. december 21-i törvény itt is tartalmazta a bírói normakontroll intézményét.⁴ Az 1920-as alkotmány azonban már úgy rendelkezett, hogy ha a rendes bíróság egy rendeletet törvénysértőnek vél, akkor az Alkotmánybírósnál kezdeményezheti annak megsemmisítését, majd a nevezett bíróságot fel is hatalmazta annak megsemmisítésére.⁵ Érdekes, hogy 1920-ban, Ausztriával szinte párhuzamosan, Csehszlovákiában is szerveztek Alkotmánybírószágot. Ennek a testületnek viszont az egyetlen kompetenciája az alkotmányértő törvények megsemmisítése volt,⁶ így a tör-

⁴ Staatsgrundgesetz vom 21. Dezember 1867, über die richterliche Gewalt. (Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich 1867/144.) 7. cikkely 2. mondat; EÖTTEVÉNYI NAGY Olivér: *Oszták közjog*. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1913. 204.

⁵ Ausztria 1920. évi Alkotmánya 89. cikkely (2) bekezdés, 139. cikkely (1) bekezdés; Ludwig ADAMOVICH: *Grundriss des österreichischen Staatsrechts (Verfassungs- und Verwaltungsrechtes)*. Bécs, Österreichische Staatsdruckerei, 1927. 343.

⁶ Gesetz vom 9. März 1920 über das Verfassungsgericht 7.§ (ld. deutsche Ausgabe der Sammlung der Gesetze und Verordnungen der Tschechoslowakischen Republik Jahrgang 1920 Nr. 162).

vénysértő rendeletek miatt nem lehetett előtte panaszt tenni. Ebben a körben az alkotmány meghagyta a régi bírói normakontrollt.⁷

3. Az eredeti rendeletalkotási hatáskör

Az előző pontban felvázolt rendszer logikája azonban azt feltételezi, hogy a rendelet csak ún. végrehajtási rendelt lehet. Ebben az ideális esetben a rendeletek kizárólag a törvények végrehajtására szolgálnak, vagyis mindig van törvény, amivel a bíró a rendelet összhangját vizsgálni tudja. Ez egy olyan jogalkotási rendszert feltételez, ahol bármilyen jogterület szabályozásánál először mindig törvényt kell kibocsátani, s amíg ez nincs, abban a tárgykörben rendelet sem születhet. Ha azonban ez a megkötés nem létezik, akkor kibocsáthatók olyan rendeletek is, amelynek tárgykörében törvény nincs, vagyis a rendelet a szabályozás alapforrása (eredeti rendeletalkotási hatáskör). Ebben az esetben a rendelet törvénsértő voltának megállapítása elnehezedik, adott esetben fogalmilag is kizárt lehet.

A rendeleteknek ez a szigorúan törvényhez kötöttsége azonban csak a 20. századra, annak is inkább a második felére vált jellemzővé. Ausztriában például az 1920-as alkotmány kimondta, hogy rendeletet csak kifejezett törvényi felhatalmazás alapján lehet kibocsátani,⁸ s az 1949-es Grundgesetz Németországban is hasonlóan járt el.⁹ Ezek a rendelkezések a végrehajtó hatalom rendeletalkotási jogát jelentősen behatárolták. Ebben a rendszerben nincs is szükség külön törvényhozási tárgyak felsorolására, hiszen önálló jogalkotási kompetenciája csak a parlamentnek van, s a törvény általában pontosan megmondja, hogy a végrehajtási rendeletnek mit kell szabályoznia. A törvény-rendelet viszony mindössze a statikus-dinamikus szabályok szétbontását jelenti. Ami kevésbé változó szabály, az a törvénybe kerül, amit gyakrabban kell módosítani, azt tartalmazzák a végrehajtási rendeletek. Ez a szisztéma azonban napjainkig sem vált általánosan jellemzővé, elég csak a magyar Alaptörvényt említeni. Hazánkban a Kormány az Alaptörvényben ráruházott hatáskörökben külön törvényi felhatalmazás nélkül is alkothat rendeleteket.¹⁰

⁷ Csehszlovákia 1920. évi Alkotmánya 102. §.

⁸ Ausztria 1920. évi Alkotmánya 18.§ (1)–(2) bek.; ADAMOVICH i. m. 285–286.

⁹ A Németországi Szövetségi Köztársaság 1949. évi Alaptörvénye GG. 80. cikkely (1) bekezdés; Bruno SCHMIDT-BLEIBTRAU – Franz KLEIN: *Kommentar zum Grundgesetz*. Neuwied–Kriftel, Luchterhand, 9. kiadás, 1999. 1217–1218.

¹⁰ Magyarország Alaptörvénye 15. cikk (1) bek.

A kontinensen a 18. század végétől kialakuló alkotmányos monarchiákban azonban még ennél is megengedőbb szabályok voltak jellemzők: nem voltak előre meghatározott törvényhozási tárgyak. A parlament bármilyen tárgykörben szabadon hozhatott törvényeket, amellyel az a jogterület törvényhozási tárggyá vált, s ezeken a területeken már csak végrehajtási rendeletek születhettek. Ahol viszont nem volt törvény, ott teljesen szabad, eredeti rendeletalkotási hatáskört engedtek. Magyarországon még a két világháború között is ez a felfogás érvényesült,¹¹ így az 1869. évi IV. törvénycikknek a bírói normakontrollra vonatkozó szabályait is ennek alapulvételével kell vizsgálnunk.

Azonban ez nem csak Magyarország kapcsán volt így. A széles eredeti rendeletalkotási hatáskör Európa legtöbb államára jellemző volt, az alkotmányos monarchiákban szinte minden uralkodót megilletett.¹² A polgári átalakulással a bírói normakontrollt is mindenhol bevezették, vagyis a hazai környezet ebben a kérdésben különösebb specialitást nem mutatott, az a többi európai államhoz hasonló volt. Ami azonban mégis rendhagyóvá tette hazánk helyzetét, mint azt már a bevezetőben is említettem, az a szokásjog kiterjedt szerepe, valamint a zavaros alkotmányos gyökerekkel bíró osztrák jog jelenléte volt. A törvényi szabályok szűkebb területe ugyanis az eredeti rendeletalkotási hatáskört igen kiterjedté tette.

4. A szokásjog jogforrási ereje

Az első speciális helyzetet a kodifikáció hiánya, s ebből eredően a szokásjog kiterjedt szerepe szülte. A bírói normakontroll elméleti háttérét a törvény és a rendelet viszonya képezte, abból indult ki, hogy az életviszonyokat alapvetően törvények szabályozzák. Ha a közigazgatás ezt megpróbálja rendelettel felülírni, a bírót mentesítik az alól, hogy ennek betartására kényszerüljön. Amennyiben kodifikáció még nem fedett le minden jogágot, akkor az életviszonyok jelentősebb részére nincs törvényi szabály. Ha pedig a törvényi szabályozás által lefedett jogterületek szűkösebbek, az eredeti rendeletalkotási hatáskör kiterjedtebbé válik (ld. 3. pont). Kevesebb a törvény, így több a szabadon maradt szabályozási terület, ahol az alapnormákat is rendelet állapíthatja meg.

¹¹ BÖLÖNY József: *Magyarország közjoga*. II. kötet. Budapest, 1943. 265–266.

¹² MAX VON SEYDEL: *Kommentar zur Verfassungs-Urkunde für das Deutsche Reich*. Freiburg–Lipce, 2. kiadás, 1888. 852.

A kódex hiánya azonban nem hagy maga után tényleges joghézagokat. A szokásjog ugyanis ezeket a fehér foltokat kitölti, hiszen a Werbőczy által meghatározott ún. törvénytöltő szokásnak kifejezetten ez a funkciója. S itt adódik a következő kérdés: milyen lesz a rendeletnek és ennek a törvénytöltő szokásnak a viszonya? Mivel törvényt pótol, sokan a törvénnyel azonos erőt tulajdonítottak neki. Ennek az álláspontnak markáns képviselője volt Tisza Kálmán későbbi miniszterelnök, aki a törvényjavaslat képviselőházi vitájában világosan kijelentette: „a törvényes gyakorlat más szóval: törvény,”¹³ és a képviselőházban nem volt egyedül ezzel a véleményével. Ezt természetesen csak úgy értelmezhetjük, hogy amíg nincs törvény, annak feladatát a szokásjog látja el. Ezen utóbbit azonban a törvény felválthatja, s bár Werbőczy a törvényrontó szokásról is értekezik,¹⁴ az nem merülhet fel bennünk, hogy a szokásjog a törvényi kodifikációt is blokkolhatná. A kérdés az, hogy amíg nincs törvény, az eredeti rendeletalkotási hatáskörre támaszkodva rendelettel felülírható-e a szokásjog.

A szokásjog természeténél fogva annyira átszötte a törvény által hagyott hézagokat, hogy olyan jogterületet, amit se törvény, se szokásjog nem szabályozott volna, csak elvétve találunk. Ha a szokás a törvénnyel egyenértékű, s így rendelet nem ütközhet vele, az eredeti rendeletalkotási hatáskör jelentősen korlátozódik. Alig lesz ugyanis olyan szabályozási terület, ami fehér foltot jelentene, s önállóan, csak rendelettel szabályozható lenne.

A kompromisszumos megoldásra azonban voltak lehetőségek. A szokásjogot legerősebben az védi, ha kifejezetten csak törvénnyel lehet felváltani. Ha a törvényhozás kifejezett felhatalmazásával rendelet is a szokásjog helyére léphet, az már csökkenti a szokásjog védeltségét, de még nem ad lehetőséget a teljes rendeleti áttörésre. Itt nem végrehajtási rendeletről van szó, a törvény kifejezetten csak felhatalmazást tartalmaz, anélkül hogy a szabályozott kérdésben bármilyen tételes instrukciót adna, amit a rendelet végrehajtana. Tehát a szabályozott területen az alapnormákat is a rendelet állapítja meg. Ugyanakkor nincs szabad rendeletalkotási jog, ahhoz kifejezett törvényi felhatalmazás kell. További engedmény, ha a rendeletalkotáshoz távolabbi törvényi felhatalmazás is elegendő. Itt nincs kifejezett felhatalmazás, de valamely törvényből levezethető a rendelet kibocsátásának joga. S van a teljesen szabad rendeletalkotás, amikor a szokásjog lerontásához valamiféle távolabbi törvényi felhatalmazást sem kell felmutatni.

¹³ KN-1869-II. 489.

¹⁴ WERBŐCZY István: *Hármaskönyv*. Prológus 12. cím 2. §.

A probléma lényege tehát az, hogy milyen mértékben léphet a rendelet a szokásjog helyére. Ha az utolsó verziót vesszük alapul, ahol lényegében semmilyen korlát nincs, az sem elképzelhetetlen, hogy egy szinte teljes magánjogi kódexet bevezetnek rendeleti úton. Korlát csak az lehet, ha elvértve valamilyen törvényben találunk magánjogi rendelkezéseket. Amennyiben az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok törvényi erejét elvitatjuk, akkor 1869-ben még nem jelentenek túl nagy területet a törvények által lefedett életviszonyok. Teljes kódexeknek rendelet általi kibocsátását azonban nehéz elfogadni. Látni fogjuk, hogy a kormány előterjesztése és az ahhoz fűzött módosító indítványok is a kompromisszumos változatok között mozogtak.

5. A neoabszolutizmus joganyagából, illetőleg az Erdélyben hatályos joganyagból eredő problémák

Mint a bevezetőben is érintettük, a helyzetet tovább bonyolította a kiegyezés előtti alkotmányon kívüli állapot, illetőleg Erdély korábbi különállásának a kezelése is. A neoabszolutizmus idején nyílt parancsokkal bevezetett joganyag az 1867-ben helyreállított alkotmányos szabályok szerint érvénytelen volt. A neoabszolutizmus joganyagának semmisségét tehát könnyű lett volna kimondani, de a kiegyensúlyozott jogélet fenntartásához elég jelentős része nélkülözhetetlen volt. Mint már említettük, az alapvető gond a hatályban tartott joganyag jogforrási elhelyezésével volt, a pátensek hovatartozását az alkotmányosság helyreállítása után nehéz volt elhelyezni. Rendelet volt, de sokszor érintett olyan tárgyakat, ahol az országgyűlés fontosnak tartotta a törvényi szabályozást, elég csak a telekkönyvi pátensre gondolni. Azt azért túl erős felhatalmazásnak érezték volna, ha pl. a bírák ennek előírásait bármikor félretehették volna.

De még nehezebb volt a helyzet Erdélyben, ahol kiterjedt módon alkalmazták az osztrák jogot, amelynek jogforrási gyökerei azonban azonosíthatatlanok voltak. Horváth Boldizsár igazságügyi miniszter a képviselőházi vitában is kiemelte, hogy ezt a joganyagot sem törvény, sem miniszteri rendelet nem erősítette meg.¹⁵ Míg elvileg maradna a szokásjog, az osztrák jogot régi jó szokásnak tekinteni elég rosszmájú hozzáállás lett volna. Ezt a verziót az igazságügyi miniszter nyilvánvalóan fel sem vetette. Csak az a lehetőség maradt nyitva, hogy az alkalmazásban maradt osztrák jogot rendeleti joganyagnak tekintik, ami viszont jelentősen bonyolította a normakontroll szabályozását. Ebben

¹⁵ KN-1869-II. 487.

a konstrukcióban ugyanis, ha a szokásjogot a rendelet felé helyezik, akkor a bírónak a normakontroll nyomán az osztrák jog mellőzésére is lehetősége nyílt volna. Erdélyben pedig jóformán csak ez volt. A szokásjogot a bírói gyakorlat keletkeztette, így Erdélyben az addig hatályos joganyag szinte bármely elemét mellőzhették volna a bíróságok, arra hivatkozva, hogy az általuk kialakított gyakorlattal ütközik.

6. A kormány által benyújtott törvényjavaslat szövegváltozata

Az előbbi okfejtéseket összefoglalva, a bírói normakontroll lényege, hogy a bíró a törvényt sértő rendeletek alkalmazását mellőzheti. A bírói hatalom szabályozása kapcsán tehát a magyar országgyűlésnek is ezt kellett volna törvénybe foglalni. Az előző két pontban felvázolt problémák miatt azonban ez nem volt ilyen egyszerű. Ha a kezünkbe vesszük a vonatkozó, s már korábban is érintett 1867-es osztrák törvényt, abban a következő rendelkezést találjuk: „A megfelelő módon kihirdetett törvények érvényességét a bíróságok nem vizsgálhatják. De ezzel ellentétben a rendeletek érvényességéről – a törvényes fellebbviteli utat betartva – a bíróságok döntenek.”¹⁶ Ezen rendelkezés szerint a bíróságok bármely rendelet érvényességét vizsgálhatták, nem voltak kivételek megszabva.

Magyarországon azonban egy ilyen szabály beiktatása a bírák számára túl széles szabadságot jelentett volna. Egyrésztől nem adott iránymutatást a szokásjog helyzetére, így a bírák a szokásjoggal ütköző rendeleteket is szabadon mellőzhették volna. Ez pedig jelentős hatalom a bíró kezében, hiszen a szokásjogot nagyrészt ő formálja. Emellett a neoabszolutizmusból megmaradt joganyag alkalmazása is saját belátásán múltott, Erdélyben pedig szinte semmilyen szabály nem kötötte volna őket. Hazánkban tehát a bírói normakontrollra vonatkozó szabályokat úgy kellett megfogalmazni, hogy bizonyos mértékben a rendeletek is kössék a bírót. Ennek mértéke azonban különböző lehetett.

A kormány által megfogalmazott és az országgyűlés elé terjesztett normaszöveg igyekezett mindkét speciális problémát feloldani – ezek tehát: a szokásjog és a rendelet viszonya, valamint az 1867. előtti joganyag leválasztása.

¹⁶ „Die Prüfung der Giltigkeit gehörig kundgemachter Gesetze steht den Gerichten nicht zu. Dagegen haben die Gerichte über die Giltigkeit von Verordnungen in gesetzlichem Instanzenzug zu entscheiden.” Staatsgrundgesetz vom 21. Dezember 1867, über die richterliche Gewalt. [Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich 1867/144.] 7. cikkely.

A törvénytervezet első változatának 18.§-a az alábbi szöveget tartalmazta:¹⁷ „A bíró a törvények, a törvény alapján keletkezett s kihirdetett rendeletek s a törvényerejű szokás szerint tartozik eljárni és ítélni”¹⁸

A normaszöveg elemzése kapcsán három lényeges pontra kell figyelemmel lennünk. Az első, hogy a törvény és a szokás egyaránt említést nyer benne. Ez azt jelenti, hogy a két jogforrás nem olvad össze, azok nem képeznek magától értetődően azonos jogi kötőerőt. Bár a normaszöveg „törvényerejű” szokásról beszél, ez azonban nem azt jelenti, hogy a szokás törvényerővel bírna. Ez inkább csak a szokásjog funkciói közül a törvényt pótló szokásra történő utalás. Törvény alatt tehát csak az országgyűlés által elfogadott, s a király által szentesített, majd kihirdetett jogforrásokat érti. Ezt az érvelést támasztják alá a képviselőház plenáris ülésén a szokásjog védelmében fellépő képviselők javaslatai is. Ők ugyanis a szokásjognak a normaszövegből történő elhagyását javasolták, mert ekkor vált volna a szokásjog a törvénnyel azonos erejűvé.

Tisza a már korábban említett kijelentésével éppen ezt javasolta (ld. 4. pont). A szokásjogot ki kell hagyni a szövegből, hiszen az is törvény. Ha csak ezen utóbbi szerepel a normaszövegben, akkor az alatt az országgyűlés által elfogadott, majd a király által szentesített és kihirdetett jogforrások mellett a szokásjogot is érteni kellett. Közvetlenül Tisza után Deáky Lajos képviselő hasonló álláspontra helyezkedett: „a »törvény« kifejezés alatt mind az írott, mind szokásból merített törvények értetnek.”¹⁹ Az ő álláspontja szerint is a szokásjogra való utalás elhagyása azt jelentette volna, hogy az írott törvény és a szokás teljesen azonos jogforrási erővel bír.

Egy ilyen normaszöveg világosan tisztázta volna a rendelet és a szokásjog viszonyát, az előbbi az utóbbit nem ronthatta le. Az egyik probléma tisztázása azonban egy másik ponton zavaros helyzetet teremtett volna. Ha a szokásjogot a törvénnyel azonosná nyilvánítjuk, annak megállapítása, hogy pontosan mi minősül törvénynek, nehezebbé válik. Emellett a rendeletek alkalmazását nemcsak az országgyűlés által hozott törvényekkel összevetve utasíthatta volna el, erre a saját maga által keletkeztetett szokás is jogalapot nyújtott volna. Ezek a javaslatok azonban a képviselői hozzászólás szintjén maradtak, azok szövegtervezetekbe sem kerültek bele. Abból a szempontból azonban lényegesek, hogy bizonyítják: a tervezet a szokásjogot nem ruházta fel törvényerővel.

¹⁷ A végleges szövegben a bírói normakontroll végül a 19. §-ba került.

¹⁸ KI-1869-I. 59.

¹⁹ KN-1869-II. 489.

A kormány által benyújtott törvényjavaslat szövegének elemzéséből levezethető három lényeges pont közül tehát ez volt az első. A második lényeges pont a három jogforrástípusnak a javaslat szövegében lefektetett sorrendje. Az első világosan és vitathatatlanul a törvény, a második azonban a rendelet, s a szokásjog csak a harmadik. Ez egy hierarchikus viszonyt is kifejez a három jogforrás között, amellyel a rendeletet a szokásjog elé helyezi.

A kormányjavaslat szövegbeli elemzésének harmadik lényeges pontja a rendeletek mögött álló törvényi felhatalmazás szorossága, vagy távolabbi volta. Azt már elemeztük, hogy a magyar jogrendszer sajátosságai és különösen a kodifikáció hiánya miatt, a rendeleteket részben ki kellett vonni a bírói normakontroll alól. Ha korlátlan a felhatalmazás, akkor a szokásjog megsértése esetén is mellőzhették volna a bírák a rendeletek alkalmazását. Viszont a másik véglet sem volt elfogadható, mármint hogy a rendeletek abszolút kötőerőt jelentsenek a számukra. A szokásjog jogforrási erejének elemzése kapcsán már érintettük (ld. 4. pont), hogy valamiféle törvényi felhatalmazást meg kell hozzá kívánnunk.

Ez a felhatalmazás azonban lehetett közvetlen, vagy távolabbi felhatalmazás. Az első erősebben megkötötte a rendeletalkotó szerv kezét, a második megoldás nagyobb mozgásteret adott számára. Mindez pedig a bírói normakontrollra fordítottan arányos hatással volt: a szélesebb rendeletalkotási hatáskör szűkítette a rendeletek bíró általi mellőzésének lehetőségét. A „törvény alapján keletkezett s kihirdetett rendeletek” kifejezés inkább a távolabbi felhatalmazás felé hajlott, az nem tartalmazta a „közvetlen felhatalmazás” kifejezést, vagyis egy szűkített normakontrollt tett volna lehetővé. A távolabbi felhatalmazás konstrukciója a neoabszolutizmus joganyagát, s az Erdélyben hatályos joganyagot sem tette abszolút semmissé. A közvetlen felhatalmazás már sokkal nehezebb helyzetet szült volna, amire a következő pontban hamarosan ki is térünk.

7. A képviselőház központi bizottságának módosító javaslata

A bizottsági tárgyalás folyamán azonban a képviselőház központi bizottsága a bírói normakontrollra vonatkozó rendelkezéseket az alábbiak szerint fogalmazta át: „A bíró a törvények, a törvényerejű szokás, és a törvényhozás külön meghatalmazása alapján keletkezett és kihirdetett rendeletek szerint tartozik eljárni és ítélni”²⁰

²⁰ KI-1869-I. 125.

A két szövegváltozat a szokásjog jogforrási helyzetének megítélésében anynyiban hasonlít, hogy azt nem tekinti a törvénnyel azonosnak. Itt sem hagyják el a szokásjogra történő utalást, vagyis az nem olvad össze a törvénnyel. A hierarchikus rendet közvetítő sorrend azonban változik, a felsorolásban a szokásjog a rendelet elé kerül. Emellett a „törvény alapján keletkezett s kihirdetett rendeletek” megfogalmazás helyére a „a törvényhozás külön meghatalmazása alapján keletkezett és kihirdetett rendeletek” szövegváltozat kerül. A „külön meghatalmazás” pedig azt jelenti, hogy a rendelet csak akkor köti a bírót, vagyis csak akkor írhatja felül a szokásjogot, ha kibocsátására egyedi, konkrét felhatalmazása van a kormánynak. A két változtatás mindenképpen azt közvetíti, hogy a képviselőház központi bizottsága a szokásjogot jelentősen védeni akarta a rendelettel szemben. Az egyedi felhatalmazás előírásával a minisztérium lényegesen kevesebb esetben tudta volna a szokásjogot rendelettel felülírni.

A kormány és a központi bizottság szövegtervezete közötti különbség azonban – mint az előző pont lezárásaként is említettük – a másik hazai specialitással, az 1867 előtti és utáni joganyag helyzetével is kapcsolatos. Az 1867 előtti (osztrák) joganyagnál „a törvény alapján keletkezett” kifejezéssel távolabbi, akár hallgatólagos elismerés is elegendő volt annak hatályban tartásához. A „törvényhozás külön meghatalmazása alapján keletkezett” kifejezésnél azonban a hatályban tartásról tételes törvényi említés kellett volna. Erdély tekintetében így az addig alkalmazott teljes joganyag a bírói normakontroll hatálya alá került volna. Arról se feledkezzünk meg, hogy a központi bizottság a szokásjog és a rendelet hierarchikus viszonyát is meg akarta fordítani. Összegezve: törvények hiányában a jogrendszer a szokásjogon nyugszik, a rendelet pedig a szokásjoggal nem ütközhet.

Ezzel Erdélyben a bírói normakontroll parttalanná vált volna, hiszen itt a Magyarország más részein hatályos törvények szabályozási területeitől eltérően nagyrészt az osztrák jog érvényesült. Ennek a szokásjoggal való összhangját a bírák vizsgálhatták volna, a szokásjogot pedig a saját maguk által kialakított gyakorlat keletkeztette. Persze a központi bizottság álláspontja is érthető, hiszen a kormány javaslatában ez a távolabbi felhatalmazás nemesak a múltra vonatkozott, hanem a jövőre is. A közeli felhatalmazást megkívánó szabály a törvény hatályba lépése előtti joganyagra semmiképpen sem vonatkozhatott, mindez az igazságszolgáltatás lebénulásához vezethetett volna. A jövőre vonatkozóan éppen elképzelhető lett volna, de a szokásjog túlzott szerepe talán itt sem töltött volna be pozitív szerepet.

8. Az 1869. évi IV. törvénycikkbe bekerült végleges szövegváltozat

A központi bizottság javaslatát a kormány nem tudta elfogadni, így új, kompromisszumos javaslatot tett. Ebben az eredetileg előterjesztett szövegváltozatának (1) bekezdését a következőképp egészítették ki: A teljes szöveg tehát így hangzott: „(1) A bíró a törvények, a törvény alapján keletkezett s kihirdetett rendeletek s a törvényerejű szokás szerint tartozik eljárni és ítélni. (2) A rendesen kihirdetett törvények érvényét kétségbe nem veheti, de a rendeletek törvényessége felett egyes esetekben a bíró ítélt”²¹ Az új (2) bekezdés azonban alapvetően nem változtatta meg az (1) bekezdésben megtartott eredeti szöveg tartalmát. Bár úgy tűnne, hogy a (2) bekezdés korlátlan kontrolljogot ad a bírónak a rendeletek felett, ez azonban csak akkor lett volna igaz, ha van törvény, amellyel a rendelet összhangját vizsgálni tudja. Ha a rendelet törvénnyel ütközik, annak alkalmazását az (1) bekezdés alapján is mellőzheti, hiszen az nem „törvény alapján keletkezett” rendelet.

Az alapvető kérdés azonban most is a szokásjog és a rendelet viszonya. Ebben a kérdésben viszont az új (2) bekezdés nem hoz változást. Először is, a törvény és a szokás nem olvad össze (ld. 4. pont), így a (2) bekezdés „törvény” kifejezése egyértelműen csak a valódi, az országgyűlés által elfogadott, s a király által szentesített és kihirdetett törvényekre vonatkozott. Emellett az (1) bekezdés a három jogforrási típus (törvény, rendelet, szokásjog) hierarchikus viszonyát is kifejező felsorolásában a rendeletet a szokásjog előtt említi (ld. 4. és 7. pont), vagyis annak a szokásjoggal szemben primátust biztosít. Így a bíró a szokásjoggal ütköző rendeletek alkalmazását a (2) bekezdés betoldása után sem mellőzhette, vagyis a rendeletekhez való viszonyán az új bekezdés valójában nem változtatott.

9. Epilógus

A magyar törvényhozás tehát a bírói normakontroll szabályainak kialakításakor, az általános európai modellt követve, annak alkalmazását csak a szoros értelemben vett, ‘valódi’ törvényekkel szembenálló rendeletekkel kapcsolatban tette lehetővé. A szokásjogot nem emelte a törvénnyel egyenértékű szintre, így azt a rendelet felülírhatta. Mindez pedig az eredeti rendeletalkotási hatáskörrel

²¹ KI-1869-I. 241.

együtt lehetővé tette (ld. 3. pont), hogy a szokásjog helyére az átfogó kódexek megjelenése előtt is alkotott jog kerüljön. S azt is meg kell jegyezni, hogy a rendeleteknek a szokásjog felé történő helyezése az 1867. előtti időszak fontosabb joganyagainak hatályban tartását sem veszélyeztette. Erre talán a legjobb példa az 1855-ös telekkönyvi rendtartás lehet.

Az eredeti rendeletalkotási jogkörön nyugvó törvénytörvénypótló rendeletek pedig elszaporodtak a magyar jogrendszerben, s hosszú évtizedekig meg is maradtak. Ha a két világháború közötti időszakból elővesszük a Térffy-féle igazságügyi zsebtörvénytárat,²² az ott fellelhető joganyagban több tucat olyan rendeletet találhatunk, amelyek nem konkrét törvényi felhatalmazáson alapultak. Vagyis ezekben az esetekben valójában törvénytörvénypótló rendeletekről van szó, amelyeket az eredeti rendeletalkotási hatáskör alapján bocsátottak ki. Fontos azonban az is, hogy ezek a rendeletek magánjog területét érintették. A büntetőjog területén kódex is hamarabb született, de a *nullum crimen sine lege* elve az itt elmondottakat természetesen felülírta, ami az eredeti rendeletalkotási hatáskört is kizárta. A közjog területén azonban, bár a magánjognál korlátozottabb számban, szintén találhatunk törvénytörvénypótló rendeleteket.²³

²² TÉRFFY Gyula – TÉRFFY Béla: *Igazságügyi zsebtörvénytár*. Budapest. Grill, 3. kiadás, 1936.

²³ Ld. pl. a gyülekezési jog kapcsán a 7430/1913. BM rendeletet, illetőleg az 5159/1945. BM rendeletet.

AZ APOSTOLI SZIGNATÚRA, MINT A KATOLIKUS EGYHÁZ LEGFELSŐBB BÍRÓSÁGA

SZUROMI Szabolcs Anzelm O.Praem.*

„Antiqua ordinatione tribunalium *Signaturae papalis gratiae et iustitiae* suppressa, ante centum annos Supremum Signaturae Apostolicae Tribunal restituit, vel melius instituit [...]”¹ Ez a mondat vezeti be a Katolikus Egyház legfelsőbb bírósága, az Apostoli Szignatúra működésének részleteit szabályozó, 2008. június 21-én kiadott motu propriót. A mondat kifejezetten utal az 1908. június 29-én kiadott korábbi – *Sapientia consilio* kezdetű – apostoli konstitúcióra² és az ahhoz kapcsolt ‘Lex propria’-ra³, valamint a legfelsőbb bíróság eljárási rendjére vonatkozó 1912. március 6-i belső szabályzatra.⁴ Azonban az Apostoli Szignatúra által végzett intézményes tevékenység jóval korábbra nyúlik vissza.⁵ Ismert, hogy a római pápa már a 13. században egy bíborosokból, és a kihallgatást végző káplánokból álló komisszióra bízta a döntési jogot, az igazságot, illetve kegyeket érintő kérdésekben.⁶

* Rektor, intézetvezető egyetemi tanár (PPKE JÁK).
Készült a *St. Michael's Abbey*-ben (Orange County, CA, USA) a KAP 16-73021-3.6-JÁK projekt keretében

¹ BENEDICTUS XVI: M.P. Antiqua ordinatione (21 iun. 2008). *Acta Apostolicae Sedis* (továbbiakban: *AAS*), 100. (2008) 513–538.

² PIUS X: Const. Ap. Sapientia consilio (29 iun. 1908). *AAS*, 1. (1909) 7–19.

³ Lex propria Sacrae Romanae Rotae et Signaturae Apostolicae (29 iun. 1908). *AAS*, 1. (1909) 20–35.

⁴ Regulae servandae in iudiciis apud Supremum Signaturae Apostolicae tribunal (6 mart. 1912). *AAS*, 4. (1912) 187–206.

⁵ Raoul NAZ (szerk.): *Dictionnaire de droit canonique*. 7. kötet. Paris 1965. 1012–1013.

⁶ Niccolò DEL RE: *La Curia Romana. Lineamenti storico-giuridici*. Città del Vaticano, 1998. 4. kiad. 212–213.; SZUROMI Szabolcs Anzelm: *Az egyházi intézményrendszer története. Kánonjogtörténeti bevezetés*. [Szent István Kézikönyvek 15] Budapest, 2017. 190.

Annak ellenére, hogy tovább erősödött a Római Kúrián belül az említett jogkörrel rendelkező testület státusa, mind a Konstanzi Zsinatnak (1414–1418),⁷ mind V. Márton pápának köszönhetően (1417–1431),⁸ stabilan működő Szignatúráról IV. Jenő pápa idejétől (1431–1447) beszélhetünk.⁹ VIII. Ince pápa (1484–1492),¹⁰ VI. Sándor pápa (1492–1503),¹¹ majd pedig II. Gyula pápa (1503–1513)¹² átszervezésének köszönhetően a Szignatúra tevékenysége két területre bomlott (*gratiae et commissionum: Signatura gratiae és Signatura iustitiae*). Már a 15. század végére mindkét terület élén bíboros prefektus állt. A *Signatura iustitiae* volt hivatva az egyházi bíróságok jogtalan ítéleteinek a megváltoztatására. IV. Piusz pápa (1559–1565) az addig felhalmozódott joganyagot mérlegelve adta ki *Cum nuper Nos*¹³ és *In eligendis*¹⁴ kezdetű konstitúcióját, valamint *Cum nuper nostris litteris*¹⁵ kezdetű motu proprioját a *Signatura iustitiae* kompetenciájának, továbbá eljárási rendjének pontosítása érdekében.¹⁶

A Szignatúra felépítése és privilégiumai tekintetében V. Sixtus pápa (1585–1590) 1586. évi konstitúciója a következő lépés,¹⁷ amelyet számos további pápai rendelkezés követett, beleértve XIV. Benedek pápa (1740–1758) 1742. évi és 1744. évi intézkedését, valamint VII. Piusz pápa (1800–1823) 1817. évi motu proprioját.¹⁸ Így jutunk el Szt. X. Piusz pápa (1903–1914) már említett 1908.

⁷ Conc. Constantiense, Sessio XLIII (21 mart. 1418). In: *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*. Bologna, 1973. 3. kiad. 432–433.

⁸ Bruno KATTERBACH: *Referendarii utriusque Signaturae a Martino V ad Clementem IX et prelati Signaturae supplicationum a Martino V ad Leonem XIII*. Città del Vaticano, 1931. 1–15.

⁹ Az Apostoli Szignatúra kompetenciájába tartozó ügyek és intézkedések fokozatos centralizációjának intézménytörténeti, jogalkotási és joggyakorlati háttéréhez vö. Guido FERRO CANALE: *La tutela dei diritti soggettivi del fedele il ricorso al Supremo Tribunale della Segnatura Apostolica*. [Tibi dabo claves 13] Cermenate, 2017. 65–148.

¹⁰ Francisco GAUDE (szerk.): *Bullarum diplomatum et privilegiorum Sanctorum Romanorum Pontificum collectio*. 1–24. köt.+App., Augustae Taurinorum, 1857–1867. (továbbiakban: *Bullarium Romanum*), 5. kötet. 346–348.

¹¹ Michele LEGA: *Praelectiones in textum iuris canonici de iudiciis ecclesiasticis*. 1/2. kötet. Roma, 1898. 29.

¹² IULIUS II: Const. Romani Pontificis (28 iul. 1505). In: Petrus GASPARRI – Iustinianus SERÉDI (szerk.): *Codicis iuris canonici fontes*. 1. kötet. Romae, 1923. 94–97.

¹³ PIUS IV: Const. Cum nuper Nos (1 iul. 1562). In: *Bullarium Romanum*, 7. kötet. 224–226.

¹⁴ PIUS IV: Const. In eligendis (9 oct. 1562). In: *Bullarium Romanum*, 7. kötet. 233.

¹⁵ PIUS IV: M.P. Cum nuper nostris litteris. In: *Bullarium Romanum*, 7. kötet. 226.

¹⁶ NAZ i. m. 7. kötet. 214.

¹⁷ SIXTUS V: Const. Quemadmodum (22 sept. 1586). *Bullarium Romanum*, 8. kötet. 749–753.

¹⁸ PIUS VII: M.P. Nello stabilire (22 nov. 1817). In: *Bullarii Romani continuatio*, 7. kötet. Prato, 1850. 1576–1683.

évi kúria reformjáig, és XV. Benedek pápa (1914–1922) 1915. évi kirográfjáig¹⁹, amelyek elvei beillesztésre kerültek a *Codex iuris canonici* 1917 (továbbiakban: CIC [1917]) Cann. 1602–1605-be.²⁰ Az Apostoli Szignatúra jelenlegi működését a *Pastor bonus* kezdetű apostoli konstitúció 121–125. artikulusa²¹, továbbá – mint ‘Lex propria’ – az *Antiqua ordinatione* kezdetű motu proprio rendezi.²²

1. Az Apostoli Szignatúra jelenlegi felépítése és kompetenciája

Az Apostoli Szignatúra a hatályos Egyházi Törvénykönyvben rögzítettek alapján (1445. kán.) a Katolikus Egyház legfelsőbb bíróságaként három részlegben és kompetenciakörben működik: bírósággént, közigazgatási bírósággént, valamint az egyházzogi igazságszolgáltatást felügyelő és igazgatási feladatokat is ellátó legfőbb szervként.²³ Így az Apostoli Szignatúra – Frans Daneels megfogalmazását követve²⁴ – a Legfelsőbb Bíróság, a Közigazgatási Bíróság és az Igazságügyi Minisztérium funkcióját látja el együttesen a Katolikus Egyházon belül.²⁵

Az Apostoli Szignatúra első részlege – mint a jogszolgáltatás legmagasabb szintje – főként a Rota Romana döntéseivel kapcsolatos ügyekben illetékes. Előjáróban fontos rögzítenünk, hogy ez nem a Rota Romana előtt folyó perek ítélete elleni rendes fellebbezést jelenti, mivel azokban – sajátos felépítéséből fakadóan – maga a Rota Romana következő turnusa illetékes dönteni (vö. 1444. és 1447. kánonok).²⁶ Az Apostoli Szignatúra jogköre, éppen ezért a Rota Romana ítéleteivel szemben benyújtott semmisségi panaszokra, előbbi állapotba való

¹⁹ BENEDICTUS XV: Chir. Attentis expositis (28 iun. 1915). *AAS*, 7. (1915) 320.

²⁰ Vö. Stanislaus WOYWOD – Callistus SMITH: *A Practical Commentary on the Code of Canon Law*. New York–London, 1957. 2. kiad. 238–241.

²¹ IOANNES PAULUS II: Const. Ap., *Pastor bonus* (28 iun. 1988), Arts. 121–125. *AAS*, 80. (1988) 891–892.

²² BENEDICTUS XVI: M.P. *Antiqua ordinatione* (21 iun. 2008). *AAS*, 100. (2008) 513–538.

²³ ERDŐ Péter: *Egyházjog*. [Szent István Kézikönyvek 7], Budapest, 2014., 5. kiad. 706–707.

²⁴ S.E.R. Frans Daneels O.Praem. 1941. április 2-án született Kapellen-ben (Belgium), 1989-től az Apostoli Szignatúra ügyésze, 2008. április 12 – 2016. július 16-ig az Apostoli Szignatúra titkára. 2008. május 1-től címzetes püspök, 2012-től címzetes érsek. Tevékenysége és precíz szakmai álláspontja alapvetően befolyásolta az Apostoli Szignatúra joggyakorlatát bő huszonöt éven keresztül.

²⁵ Frans DANEELS: The Apostolic Signature and the Tribunals of the Roman Catholic Church. In: Rik TORFS (szerk.): *The Right to Due Process in the Church. A Comparative Ecclesiastical Approach*. Leuven, 2014. 3–16., különösen 5.

²⁶ ERDŐ i. m. 706.

visszahelyezési kérelmekre, valamint olyan, a személyek állapotára vonatkozó ügyekben történő felfolyamodásokra terjed ki, amelyekben a perújrafelvételt a Rota Romana visszautasította.²⁷ Az első részleg jogosult dönteni a Rota Romana bírásaival szembeni, hivataluk gyakorlása tekintetében felmerülő érdekeltségi kifogásokban és egyéb ügyekben,²⁸ valamint a latin egyház eltérő fellebbviteli bíróságok alá tartozó bíróságai közötti illetékességi vitákban.²⁹

Az Apostoli Szignatúra második részlege a Katolikus Egyház közigazgatási bíróságaként tevékenykedik. 1978 és 1982 között úgy tűnt, hogy a rendes egyházi bírósági rendszer mellett kialakításra kerül a Katolikus Egyház részegyházi szintű közigazgatási bírósági rendszere³⁰, azonban a *Codex iuris canonici* (1983) [továbbiakban: CIC] végső szövegébe ez a tervezett változás nem került bele. Így az egyes ordináriusok (azaz a megyéspüspökök és a velük egyenlő elbírálásba eső személyek) közigazgatási intézkedéseivel szembeni felfolyamodás csak az abban illetékes kongregáció döntése után, az ellen benyújtott újabb felfolyamodás útján kerülhet a Szignatúra elé.³¹ Az Apostoli Szignatúra közigazgatási bírósági feladatkörét Boldog VI. Pál pápa (1963–1978) kúria reformjával nyerte el, 1967-ben.³² Ezt a kompetenciakört foglalja össze röviden a CIC 1445. kán. 2. §, illetve a *Pastor Bonus* kezdetű apostoli konstitúció 123. Art. 1–3. §§.

Az utóbb három paragrafussal megegyezik a hatályos ‘Lex propria’ normája.³³ Ennek alapján a Szignatúra jogosult eljárni és ítéletet hozni azokban

²⁷ BENEDICTUS XVI: M.P. Antiqua ordinatione, Art. 33: „n. 1 – querelas nullitatis contra decisiones definitivas vel vim sententiae definitivae habentes Rotae Romanae; n. 2 – petitiones restitutionis in integrum contra decisiones Rotae Romanae; n. 3 – recursus, in causis de statu personarum, adversus denegatum a Rota Romana novum causae examen [...]” Vö. Frans DANEELS: Die Apostolische Signatur und die korrekte Ausübung der Rechtspflege in der Kirche. *Österreichisches Archiv für Recht und Religion*, 57. (2010) 273–285., különösen 274–275.; DANEELS (2014) i. m. 5.; ERDŐ i. m. 706.

²⁸ BENEDICTUS XVI: M.P. Antiqua ordinatione, Art. 33: „n. 4 – exceptiones suspicionis aliasque causas contra iudices Rotae Romanae propter acta in exercitio ipsorum muneris [...]” Vö. DANEELS (2014) i. m. 5.; ERDŐ i. m. 706.

²⁹ BENEDICTUS XVI: M.P. Antiqua ordinatione, Art. 33: „n. 5 – conflictus competentiae inter tribunalia, quae non subiciuntur eidem tribunali appellationis, nisi aliud iure provisum sit.” Vö. DANEELS (2014) i. m. 5.; ERDŐ i. m. 706.

³⁰ *Communicationes*, 10. (1978) 214–215.

³¹ Vö. ERDŐ i. m. 707.

³² PAULUS VI: Const. Ap. Regimini Ecclesiae universae (15 aug. 1967). *AAS*, 59. (1967) 885–928.; vö. Julio MANZAÑARES: La reforma de la Curia Romana por Pablo VI. In: Giuseppe CAMADINI – Achille SILVESTRINI (szerk.): *Paul VI et les réformes institutionnelles dans l'Eglise*. [Journée d'études, Fribourg, 9 novembre 1985], Brescia, 1987. 60.; DEL RE i. m. 56–57., 220.

³³ BENEDICTUS XVI: M.P. Antiqua ordinatione, Art. 34 §§ 1–3.

az esetekben, amelyeket a Római Kúria valamely dikasztériuma által hozott, vagy megerősített egyedi közigazgatási intézkedése ellen, harminc napon belül nyújtanak be. A Szignatúra jogköre ezen ügyek tekintetében csak a döntéshozatal, az eljárási szabályok és az egyházi törvények megtartásának vizsgálatára terjed ki, így döntése a felsoroltak megtartását, illetve – részben vagy teljesen történő – megsértését tudja megállapítani.³⁴ A felsorolt és törvénnyel ellenkező cselekmények tekintetében, a sértett kérését mérlegelve, jogában áll elrendelni azoknak a károknak a helyreállítását, amelyeket a jogtalan cselekmények okoztak. Jogában áll továbbá, mindazon közigazgatási vitában eljárni és ítélezni, amelyet a római pápa, vagy a Római Kúria dikasztériumai rábíztak.³⁵ Ehhez hasonló jog illeti meg a római dikasztériumok közigazgatási illetékességi vitáinak kivizsgálása és a bennük történő ítélethozatal tekintetében.³⁶

Az Apostoli Szignatúra harmadik részlege felügyeli a Katolikus Egyház teljes igazságszolgáltatási rendszerének működését.³⁷ Ez kiterjed az egyes egyházi bíróságokon szolgálatot teljesítő ügyvédek és képviselők szükség esetében történő megfenyítésére, azon Szentszéknek benyújtott kérvények megvizsgálására, amelyek a Rota Romana hatáskörébe vannak utalva, vagy az eljárásjogi jogszabályok alóli felmentés megadására, illetve az igazságszolgáltatással kapcsolatos egyéb kezgyintézkedésekre vonatkoznak, beleértve a keleti sajátjogú egyházakat is; alacsonyabb szintű bíróságok kompetenciakörének kiterjesztésére (pl. egyházmegyei – első fokú – bíróság kijelölése vagy megbízása, meghatározott bíróságok tekintetében, tartósan vagy esetenként, másod, harmad, illetve felsőbb fokú ítélezésre); a Szentszéknek fenntartott ügyekben a bírósági fellebbezés jóváhagyására; az egyházmegyeközi (két vagy több egyházmegye tekintetében illetékes) bíróságok létesítésének előmozdítására és jóváhagyására; valamint a Szentszék és az államok között létesített megállapodások megvizsgálására, olyan országok esetében, ahol az állami jog elismeri a házasság eredeti érvénytelenségét kimondó egyházi bírósági ítéletet (vö. Olaszország, Portugália, Brazília).³⁸ Frans Daneels számos példán keresztül

³⁴ Uo. Art. 34 § 1.

³⁵ Uo. Art. 34 § 2.

³⁶ Uo. Art. 34 § 3.; a közigazgatási bírósági funkció részletes leírásához vö. Frans DANEELS: *Cause polacche nella Segnatura Apostolica – esperienze e suggerimenti*. In: Urszula NOWICKA (szerk.): *Praktyczne aspekty funkcjonowania trybunałów kościelnych*. Warszawa, 2014. 11–28., különösen 12–15.

³⁷ IOANNES PAULUS II: *Const. Ap., Pastor bonus*, Art. 121.; BENEDICTUS XVI: *M.P. Antiqua ordinatione*, Art. 35 §: „Signaturae Apostolicae quoque est recta administratione iustitiae invigilare [...]”

³⁸ BENEDICTUS XVI: *M.P. Antiqua ordinatione*, Art. 35 nn. 1–6.; vö. DANEELS (2014) i. m. 15.

mutatja be az Apostoli Szignatúra kompetenciáját és joggyakorlatát a házassági ügyekben hozott ítéletek helyességének felügyelete terén.³⁹ Felügyeleti jogköre azonban nem terjed ki a Hittani Kongregáció bíróságára, amely egyedüli joghatóságot gyakorol a legsúlyosabb büntetendő cselekmények (vö. *delicta graviora*) elbírálására vonatkozóan.⁴⁰

2. Az Apostoli Szignatúra működése

Az Apostoli Szignatúra élén a prefektus áll, akinek a munkáját titkár (*Secretarius*) segíti. A bírói testület bíborosokból és püspökökből épül fel, akiket a római pápa nevez ki a kuriális (római dikasztériumban tisztséget viselő) és a világegyházban hivatalos viselő bíborosok és püspökök közül. A bírói testület egy évben három vagy négy alkalommal ülésezik. A prefektus jogosult összeállítani a bírói kollégiumot, összehívni a Szignatúra plenáris ülését és elnökölni az egyes bírósági szessziókban. Ehhez hasonlóan ő elnököl a Szignatúra kongresszusán, amelyen határozathozatali joggal is ő rendelkezik. Jogköréhez tartozik továbbá, a kegyintézkedési kérvények elbírálása és a róluk történő határozathozatal, abban az időszakban, amikor a Szignatúra kongresszusa nem ülésezik.⁴¹

A prefektus joghatósága alatt tevékenykedő titkár felel a bíróság mindennapos ügymenetének vezetéséért. Ide sorolandó a folyamodványok átvétele; az egyes ügyek megvizsgálása, az ügyhallgatói feladatkör ellátása; a bíróság ülésén az egyes ügyek ismertetése; a prefektus, vagy saját maga által jegyzett levelek és határozatok aláírása, illetve megfelelő közlése; valamint a Szignatúra javainak kezelése.⁴² Itt szükséges megemlíteni az ügyész kiemelkedően fontos szerepét, akit általában két helyettes segít munkájában, és hetven éves kora betöltésével veszíti el hivatalát.⁴³ A bíróság rendes ügymenetében közreműködik

³⁹ Frans DANEELS: La vigilanza della Segnatura Apostolica sulla giurisprudenza matrimoniale. In: Marc AON – Jeanne-Marie TUFFERY-ANDRIEU (szerk.): *Tendances actuelles de la jurisprudence matrimoniale dans les tribunaux d'Église. Approches comparées*. [Actes de la Journée d'études tenue à Strasbourg le 27 novembre 2009, organisée par l'Institut de droit canonique et le Centre PRISME-Sdre de l'Université de Strasbourg], Frankfurt am Main, 2012. 27–52.

⁴⁰ DANEELS (2010) i. m. 275–276.; DANEELS (2014) i. m. 6.; a Hittani Kongregációnak a legsúlyosabb büntetendő cselekmények tekintetében gyakorolt egyedi kompetenciájáról vö. SZUROMI Szabolcs Anzelm: I diletti più gravi nella prospettiva della storia della Chiesa. *Periodica*, 105. (2016) 369–394., különösen 371–373.

⁴¹ BENEDICTUS XVI: M.P. Antiqua ordinatione, Art. 5 § 2, nn. 1–3.

⁴² Uo. Art. 6 § 2, nn. 1–6.

⁴³ Uo. Art. 7 § 4.

egy kötelékvédő (olyan esetekben, amelyek a szentelés érvénytelenségét, vagy a házassági köteléket érintik), az irodaigazgató, egy jegyző, és öt titkársági beosztott.⁴⁴ A testület – a Római Kúria többi dikasztériumához hasonlóan – kiegészül külső konzultorokkal. A Szignatúrán tevékenykedő képviselők és ügyvédek a Szentszék, a Római Kúria, vagy a Rota Romana ügyvédei közé tartoznak.⁴⁵

Amint arra fentebb utaltunk, az Apostoli Szignatúra egyik legfőbb feladata a Katolikus Egyház teljes igazságszolgáltatási rendszere működésének felügyelete. Ezt elsődlegesen a világegyház minden egyes házassági semmisségre vonatkozó peres ügygel foglalkozó bírósága által kötelezően benyújtandó éves beszámoló útján tudja a Szignatúra gyakorolni.⁴⁶ A beszámolók tartalma magában foglalja az egyes bíróságok aktuális személyi állományát – különös tekintettel arra, hogy kik rendelkeznek kánonjogi licenciával vagy doktorátussal –; a bíróság éves tevékenységének leírását – beleértve a lefolytatott rendes büntető eljárásokat is⁴⁷ –; az egyházi bírók, az ügyészek, és a kötelékvédők kinevezéséhez a hatályos Egyházi Törvénykönyvben előírt kánonjogi tudományos fokozat hiányában történő felmentési kérelmet⁴⁸; a házassági peres ügyek esetében pedig, a percímekre lebontott számszerű összeggést, beleértve, hogy az egyes percímek alatt hányszor bizonyosodott be az eredeti érvénytelenség, és hányszor nem. Amint arra Frans Daneels kifejezetten is rámutat, ezeknek a beszámolóknak a körültekintő vizsgálata képezi a legfontosabb alapját a bíróságok minőségbiztosításának.⁴⁹ Nagyszámú esetben végzi el az Apostoli Szignatúra az egyes bíróságok ítéleteinek a vizsgálatát és jelez vissza az azokat irányító püspök felé.⁵⁰ Mindezen túl a felügyelet eszköze, a Szignatúrához benyújtott panaszok hivatalos kivizsgálása, illetve egyes sürgős és súlyos esetekben, a Szignatúra közvetlen közigazgatási beavatkozása valamely konkrét bíróság, vagy annak eljárása tekintetében.⁵¹

⁴⁴ Uo. Arts. 8–13.; DANEELS (2014) i. m. 4.

⁴⁵ Uo. Arts. 16–20.; DANEELS (2014) i. m. 4.

⁴⁶ Legújabbán: *Supremum Tribunal Signatura Apostolica: Litterae circulares de statu et activitate tribunalium* (30 iul. 2016). II. [Prot. n. 51712/16 VT].

⁴⁷ Azokban az esetekben, amikor egy egyházi bíróság a Hittani Kongregáció által delegált jogkörben legsúlyosabb büntetendő cselekmény tárgyában folytatja le a büntetőeljárást, a felügyeleti jog a Hittani Kongregációt illeti meg.

⁴⁸ CIC Can. 1421 – § 3: „Iudices sint integrae famae et in iure canonico doctores vel saltem licentiatii.”; *Communicationes*, 16. (1984) 55.; vö. ERDŐ i. m. 701–702.

⁴⁹ DANEELS (2010) i. m. 277–279.; DANEELS (2014) i. m. 8–10.

⁵⁰ DANEELS (2010) i. m. 279–280.; DANEELS (2014) i. m. 11.

⁵¹ DANEELS (2010) i. m. 280–281.; DANEELS (2014) i. m. 11–12.

3. Összegzés

Az Apostoli Szignatúra sajátos hármas kompetenciakörének és működésének fentebb bemutatott vázlatából kitűnik a Katolikus Egyház legfelsőbb bíróságának a szerepét betöltő intézmény tevékenységének kiemelkedő jelentősége az igazságosság érvényesítése területén. Ezt megfelelő módon alátámasztja a Szignatúra egyes részlegei által éves szinten tárgyalt ügyek száma és az egyházi igazságszolgáltatás jól érzékelhető körültekintő felügyelete. Az Apostoli Szignatúra egyedülállóan komplex és hatékony tevékenységet folytat a Katolikus Egyház egész világra kiterjedő közigazgatási és bírósági rendszerének működését harmonizáló munkája révén, amely példaértékű más jogrendszerek számára.

Az igazságosság következetes érvényesítéséhez azonban – ahogy arra Ferenc pápa (2013–) 2013. november 8-án, az Apostoli Szignatúra plenáris üléséhez intézett beszédében rámutatott – elengedhetetlen azoknak a személyeknek a megfelelő szintű képzése, akik az egyházi intézményrendszer különböző szintjein a jogalkalmazásban tevékenykednek.⁵² Az Apostoli Szignatúra tehát nem pusztán felügyeli a Katolikus Egyházban folyó jogalkalmazási tevékenységet, hanem egyúttal – az egyes bíróságokat felügyelő püspök irányában tett visszajelzései révén – a kánonjogi tudományos fokozattal és szakmai tapasztalattal rendelkező személyek képzésére és alkalmazására ösztönzi a részegyházak vezetőit. Ezzel a közvetett minőségbiztosítással a Szignatúra előmozdítja mind a kánonjogtudomány egyetemi képzését, mind a világegyház bíróságai szakmai színvonalának emelkedését, amely egyúttal az igazságszolgáltatás pontosabb, gyorsabb és hatékonyabb működését szolgálja.

⁵² FRANCISCUS: Alloc. ad Sessionem Plenariam Supremi Tribunalis Signaturae Apostolicae (8 nov. 2013). *AAS*, 105. (2013) 1152–1153.

A SZELLEMI ALKOTÁSOK TERÜLETÉN BEKÖVETKEZETT JOGFEJLŐDÉS DIMENZIÓI MAGYARORSZÁGON (1990–2016)

TATTAY Levente*

1. Az elmúlt 26 évben bekövetkezett jogfejlődés okai és jellemzői

1.1. Teljes politikai és gazdasági rendszerváltás

Magyarországon a szellemi alkotások terén az elmúlt 26 évben teljes újrászabályozás valósult meg, kis túlzással azt állíthatjuk, hogy ebben az időszakban e téren több pozitív változás következett be, mint az előző száz évben. Nagyon fontos a szellemi alkotásokkal való tevékenység szempontjából, hogy Magyarországon teljes gazdasági és politika rendszerváltás zajlott, amelyet a demokratikus jogállam megvalósítása, a nemzetközi emberi jogi egyezményekhez való csatlakozás, a piacgazdaságra való áttérés, továbbá a jogközelítés az EK jogrendszeréhez jellemez. A teljes paradigmaváltást jól érzékelteti, hogy Magyarország 1990-ben az Európa Tanácshoz,¹ 1997-ben az OECD-hez,² 1999-ben a NATO-hoz,³ 2004-ben pedig az Európai Unióhoz⁴ csatlakozott.

* Professor emeritus (PPKE JÁK).

A tanulmány egy része korábban már megjelent, ld. TATTAY Levente: Az EU jogharmonizáció hatása Magyarországon a szellemi alkotások újrászabályozására (1990–2012). *Európai Jog*, 2012/6. 28–38.

¹ Kihirdette az 1991. évi CXXIII. törvény.

² Kihirdette az 1998. évi XV. törvény.

³ Kihirdette az 1999. évi LVIII. törvény.

⁴ Kihirdette a 2004. évi XXX. törvény.

1.2. Intenzív jogalkotási és nemzetközi tevékenység

A szellemi alkotások szabályozásának minden területén és az azokkal szorosan összefüggő jogok vonatkozásában új törvényeket alkottak. Így teljesen új szabadalmi törvény (Szt.),⁵ védjegytörvény (Vt.),⁶ formatervezési minta törvény (Forma törvény),⁷ és szerzői jogi törvény (Szt.)⁸ meghozatalára került sor. Az e törvények alkalmazásához elengedhetetlenül szükséges végrehajtási szabályokat is meghozták. Kiemelkedő jelentősége van, a szellemi alkotások szabályozása szempontjából a versenytörvénynek, azaz a tisztességtelen piaci magatartás és versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvénynek, továbbá a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvénynek. A kérdéses időszakban hazánk 15 nemzetközi megállapodáshoz, köztük az Európai Szabadalmi Egyezményhez is csatlakozott.

1.3. A bejelentési számok visszaesése

A fejlődés ellentétes tendenciáját az érezteti, hogy az EU-konform modern szabályozás mellett az aktivitás a szellemi alkotások terén soha nem látott mértékben csökkent. A nemzeti bejelentések száma különösen a szabadalmak, használati minták, ipari minták terén látványosan visszaesett. Pl. 2010-ben a nemzeti formatervezési mintaoltalmi bejelentések száma 185 bejelentéssel történelmi mélypontot ért el.⁹ Napjainkban sincs kardinális változás, hiszen 2015-ben 186, 2016-ban pedig 252 mintabejelentésre került sor.¹⁰ A csekély bejelentési számmal azért nehéz megbékélni, mert nem észlelhető fejlődés, sőt 1987-ben még lényegesen több, 901, 1990-ben pedig 946 mintabejelentést nyújtottak be.¹¹

⁵ A találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1995. évi XXXIII. törvény.

⁶ A védjegyek és földrajzi árujelzők oltalmáról szóló 1997. évi XI. törvény

⁷ A formatervezési mintaoltalomról szóló 2001. évi XLVIII. törvény

⁸ A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény.

⁹ A Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala 2010-re vonatkozó jelentése, 50.

¹⁰ *Tények és adatok 2016-ról.* Budapest, SZTNH, 2017. 10.

¹¹ Az Országos Találmányi Hivatal 1990-re vonatkozó jelentése, 12.

1.4. A bekövetkezett jogfejlődés fázisai

A kérdéses időszakot három jól elkülönülő szakaszra lehet bontani, ezek a következők: a rendszerváltástól (1990-től) az Európai Megállapodás hatálybalépéséig tartó szakasz (1994-ig);¹² az Európai Megállapodás hatálybaléptétől az EU-csatlakozásig terjedő szakasz (1994-2004. május 1.);¹³ Magyarország EU-tagságára eső időtartam (2004. május 1-jétől napjainkig).¹⁴

2. A jogfejlődés kiváltó okai, gazdasági, szakmai és nemzetközi háttere

A jogfejlődésre pozitív hatást gyakorolt az euro-atlanti integráció, a rohamos technikai fejlődés, valamint a nemzetközi jogfejlődés; negatív hatást gyakorolt rá egyrészt a piacgazdaságra történő átmenet, másrészt a gazdasági recesszió, harmadrészt az innováció alultámogatottsága.

2.1. Euro-atlanti integráció

A korábban a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában és a Varsói Szerződésben részt vevő Magyarország gazdasági, politikai, külgazdasági és külpolitikai tevékenységének minden vonatkozásban meghatározó tendenciája volt az Európai Unióhoz, a NATO-hoz és más nemzetközi szervezetekhez való csatlakozás. Az EU-hoz való csatlakozásunk 2004. május 1-jével következett be, aminek előkészítése céljából a Magyar Köztársaság már 1991. december 16-án Társulási Megállapodást kötött az Európai Közösséggel.¹⁵

¹² Az Európai Megállapodást 1991. december 16-án írta alá Antall József Magyarország miniszterelnöke, az azonban csak 1994. január 1-jén lépett hatályba (az 1994. évi I. törvény. vel).

¹³ A 2004. évi XXX. törvény értelmében az Európai Unióhoz 2004 május 1-jével csatlakoztunk.

¹⁴ A harmadik időszak 2004. május 1-jével kezdődött és napjainkig tart.

¹⁵ A Társulási Szerződést az 1994. évi I. törvény hirdette ki.

A Társulási Szerződés értelmében már 1993-ban elkezdődött a szellemi alkotások jogi szabályozásának felülvizsgálata,¹⁶ és az ezzel kapcsolatos jogalkotási programok kidolgozása és végrehajtása,¹⁷ amely jelentős fejlődést indított el.

Az Európai Megállapodás a gazdaság kiemelt területein fontos feladatként tűzi ki,¹⁸ hogy hazánk jelenlegi és jövőbeni jogi szabályozását közelítse az Európai Közösség normarendszeréhez.¹⁹ A Szerződés más, gazdaságilag jelentős területekkel együtt a jogközelítés fontos területeként jelöli ki a szellemi tulajdon jog területét és a versenyjogot. Az Európai Megállapodás ipari és kereskedelmi tulajdon-terminológiával jelöli a szellemi alkotásokat. Az ipari és kereskedelmi tulajdon az iparjogvédelem valamennyi területét, továbbá a szerzői jogot, valamint a szerzői jogokkal szomszédos jogokat is felöleli. Az Európai Megállapodás előírta a szellemi alkotások területén funkcionáló fontos nemzetközi egyezményekhez, így az 1961-es Római Szerződéshez és az 1989-es Madridi Protokollhoz való csatlakozást is.²⁰

A szellemi alkotások újraszabályozását kormányprogram írta elő.²¹ A jogharmonizáció terén kiemelt jelentősége volt az Európai Bizottság 1995-ben kiadott Fehér Könyvének,²² amely formálisan nem volt kötelező, de az Európai Közösség jogharmonizációs szempontjait és igényeit közvetítette a közép-európai országok felé.

¹⁶ A Magyar Köztársaság Kormánya 3433/1993. (VI. 10.) sz. határozatával a szellemi tulajdon védelmére vonatkozó szabályozás átfogó felülvizsgálatát rendelte el.

¹⁷ A jogalkotási feladatokat ötéves és éves szinten kormányhatározatok írták elő, ld. pl. a 2282/1996. (X. 25.) Korm. határozat a szerzői jog harmonizálásáról.

¹⁸ Az 1994. évi I. törvény léptette hatályba.

¹⁹ Európai Megállapodás 65–68. cikkei.

²⁰ Az Európai Megállapodás 65. cikke és XIII. melléklete. *Magyar Közlöny*, 1994/1.

²¹ Az Európai Unióhoz való jogközelítés ötéves programját a 2174/1995. (VI. 15.) Kormányhatározat tartalmazza.

²² *Fehér Könyv. Közép- és Kelet Európa társult országainak felkészülése az Európai Unió egységes belső piacába történő integrációra*. COM(95)163 final. Budapest, Európai Közösségek Bizottsága, 1995.

2.2. Rohamos technikai fejlődés

A rohamos technikai fejlődés indokoltta tette olyan új tárgyak szabályozását, mint a szoftver²³ és a számítógéppel működtetett adatbázisok,²⁴ valamint a szerzői jogi felhasználás új módjai²⁵ (digitális többszörözés, szkennelés, *on-demand* nyilvánossághoz közvetítés). Természetesen a gépen olvasható, digitálisan előállított művek meghatározó módon befolyásolják a szerzői jog olyan fontos kérdéseit, mint pl. a többszörözés és a terjesztés. Szintén a műszaki tudományos fejlődés tette elengedhetetlenné az integrált áramkörök²⁶ és biotechnológiai szabadalmak²⁷ jogszabályokba foglalását is. Ezen túlmenően az iparjogvédelemn olyan tárgyai is, mint a használati minták²⁸ és a földrajzi árujelzők²⁹ is oltalomban részesülhetnek, amely vonatkozásban korábban jogi szabályozás egyáltalán nem létezett.

2.3. Nemzetközi jogfejlődés

A nemzetközi jogfejlődés elengedhetetlenné tette az időközben megkötött nemzetközi egyezményekhez való csatlakozást. Elsőként a TRIPS (Agreement on Trade-related Aspects of Intellectual Property Rights), azaz a szellemi tulajdonjogok oltalmának kereskedelmi aspektusairól szóló Egyezmény említendő.³⁰ A TRIPS Egyezmény a szerzői jogra és az iparjogvédelemre egyaránt vonatkozik.

²³ A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény 1. § (2) bek. c) pontja értelmében szerzői jogi oltalomban részesül a számítógépi programalkotás és a hozzá tartozó dokumentáció (a továbbiakban: szoftver) akár forráskódban, akár tárgykódban vagy bármilyen más formában rögzített minden fajtája, ideértve a felhasználói programot és az operációs rendszert is.

²⁴ A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény 1. § (2) bek. p) pontja értelmében az adatbázisok mint gyűjteményes művek szerzői jogi oltalomban részesülnek.

²⁵ A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény 26. § (8) bekezdése értelmében a szerzőnek kizárólagos joga van művének nyilvánossághoz közvetítésére. A szerzőnek ez a joga kiterjed művének kábelén vagy más módon a nagyközönség számára elérhetővé tételére, továbbá az olyan nyilvánossághoz való közvetítésre is, amelynél a közönség tagjai a hozzáférés helyét és idejét maguk határozhatják meg,

²⁶ A mikroelektronikai félvezetők topográfiájáról szóló 1991. évi XXXIX. törvény.

²⁷ Az EU legfontosabb jogforrása e téren a biotechnológiai találmányok oltalmáról szóló 98/44 EK Irányelv, amelynek tervezetét a Tanács 1998. június 1-jén, és a Bizottság június 16-án véglegesítette, az 1998. július 6-ával nyert kihirdetés HL L 1998/07/30. 13–21.

²⁸ A használati minták oltalma elsőként az 1991. évi XXXVIII. törvényben kerülték szabályozásra.

²⁹ A földrajzi árujelzők (eredetmegjelölések és származási jelzések) a védjegyek és földrajzi árujelzők oltalmáról szóló 1997. évi XI. törvényben jelentek meg először.

³⁰ Kihirdette az 1998. évi IX. törvény.; a TRIPS Egyezménynek 2017-ben 164 résztvevője volt.

Az Egyezmény minimum követelményeket állít fel a szellemi alkotások minden területén,³¹ és szabályozza a szellemi alkotások megsértésének különböző eseteit,³² valamint a jogsértések eljárási kérdéseit.³³ Az Egyezmény jelentős figyelmet fordít a szellemi alkotások bitorlásának visszaszorítására és a Szellemi Tulajdon Világszervezete (WIPO) és a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) közti intenzív kapcsolatokra.³⁴ A szerzői jog terén az ún. internet-egyezmények jelentősek: a WIPO WCT Egyezménye³⁵ és a WIPO WPPT Egyezménye,³⁶ amelyek a szerzői jogot alkalmassá tették az internet által támasztott követelményekhez.³⁷ Az iparjogvédelem terén az Európai Szabadalmi Egyezményhez való csatlakozás volt a legfontosabb.³⁸

2.4. A piacgazdaságra történő átmenet

E folyamat jelentős következményekkel járt a szellemi alkotásokkal kapcsolatos tevékenység finanszírozása terén: megszűnt az állami tulajdon dominanciája, és ma már nem néhány tizezer állami vállalat gazdálkodik, hanem a nemzeti jövedelem túlnyomó része a magánszférában realizálódik, a gazdálkodó szervezetek száma pedig meghaladja az egymilliót.

Lényegében megszűnt a szellemi alkotás központi irányítása és támogatása. Ez elmondható pl. a szerzői jogban a filmgyártásról és könyvkiadásról. Az állami támogatások helyébe a privatizációval a magán- és közalapítványi mecénatúra lépett. Az iparjogvédelem vonatkozásában jelentősen csökkentek a központi finanszírozású K+F programok, amelyek korábban igen fontos szerepet játszottak

³¹ A TRIPS Egyezmény 1. § (1) bekezdése értelmében.

³² A TRIPS Egyezmény lehetővé teszi büntetőeljárás indítását a védjegybitorlás és szerzői jogi kalózkodás esetén (5. fejezet a büntetőeljárásról).

³³ A TRIPS Egyezmény 64. § értelmében.

³⁴ Daniel GERVAIS: *The TRIPS Agreement: Drafting History and Analysis*. London, Sweet & Maxwell, 1998. 365–371.

³⁵ WIPO Copyright Treaty – WIPO szerzői jogi egyezmény; kihirdette az 57/1998. (XI. 29.) OGY határozat.

³⁶ WIPO WPPT Egyezmény – a WIPO előadásokról és hangfelvételekről szóló egyezménye; kihirdette az 57/1998. (XI. 29.) OGY határozat. A WCT és WPPT Megállapodások nem lettek hatályosak a magyar csatlakozás után, mert ahhoz 30 államnak kellett csatlakozni, és ez csak 2002-ben valósult meg.

³⁷ FICSOR Mihály: *Guide to the Copyright and Related Rights Treaties Administered by WIPO*. Genf, WIPO, 2003. Annex, Broadcasting, Neighbouring Rights.

³⁸ Az Európai Szabadalmi Egyezményben (1973) az EU-s államok részvétele kötelező, a csatlakozás az Európai Megállapodásban előírt kötelezettség volt.

a műszaki-tudományos vívmányok kifejlesztésében. Leépült a magyar gyáripár, az újítások központi állami szabályozása és támogatása megszűnt.³⁹

2.5. Gazdasági recesszió, az innováció alultámogatottsága

Az elmúlt 26 évet túlnyomórészt a gazdasági recesszió jellemezte, így az 1990-es évek első felében jelentősen csökkent a nemzeti jövedelem:⁴⁰ a GDP 1989. és 1993. között 18%-kal csökkent, és a 70-es évek második felének szintjére esett vissza, és csak 1999-ben érte el újra az 1989. évi szintet.⁴¹ Az ország gazdasági mutatói 2002. és 2010. között ismét romlottak, az államadósság a 2001-es 52%-ról⁴² 2010-re több mint 80%-os mértékűvé nőtt.⁴³

A szellemi alkotások létrehozását és felhasználását lényegesen befolyásolja az a körülmény, hogy éves viszonylatban hazánk innovációs befektetései 1997-ig nem érték el a GDP 0,5%-át sem.⁴⁴ A továbbiakban, egészen 2010-ig is csupán a nemzeti jövedelem 0,6-0,95%-át⁴⁵ költötték kutatásfejlesztésre a kívánatos 3% helyett.⁴⁶

3. A rendszerváltástól az Európai Megállapodás hatályba lépéséig tartó szakasz (1990–1994)

A jogi szabályozás területén jelentős fejlődés következett be, amelynek fő területei: használati minták, topográfia oltalom, termékoltalom bevezetése, szerzői jogvédelem és kétoldalú megállapodás a földrajzi árujelzők terén.

³⁹ Az újításokról szóló 63/1998. (III. 31.) Korm. rendeletet a 2002. évi XXXIX. törvény 38. § (1) bek. d) pontja helyezte hatályon kívül.

⁴⁰ SZABÓ Katalin: Innováció Magyarországon: felülnézetben és földközélszben. *Vezetéstudomány*, 2009/4., 18.

⁴¹ KSH: *Magyarország a változások tükrében 1989–2009*. Budapest, KSH, 2010. 30–32.

⁴² Az államadósság 2005-ben az éves nemzeti jövedelem 62,5%-a, 2006-ban 68,5%-a, 2007-ben 70,1%-a volt az MNB adatai szerint.

⁴³ TATTAY Levente: Gondolatok a kutatóegyetemről. *Iustum Aequum Salutare*, 2010/3. 123.

⁴⁴ KSH i. m. 27.

⁴⁵ Kívánatos a nemzeti jövedelem 3%-ának a K+F tevékenységre fordítása.

⁴⁶ 1999-ben Magyarországon a nemzeti jövedelemnek csupán 0,68%-át, 2001-ben a 0,94%-át költötték kutatás-fejlesztésre. a KSH 1999–2011. évekre vonatkozó adatai szerint.

3.1. Használati minták oltalmának bevezetése

A használati minták szabályozása lényegében a német modell szerint történt.⁴⁷ A használati minta a háromdimenziós, új, feltalálói lépésen alapuló, iparban alkalmazható megoldások oltalmát szolgálja. A háromdimenziós megoldás vonatkozhat a tárgyak kialakítására, részeinek elrendezésére és szerkezetére. A használati minták kizárólag a térbeli kiterjedéssel bíró alkotásokat védik.⁴⁸ Az 1992-ben bevezetett használati mintaoltalom alkalmas arra, hogy kiemelkedő szerepet játsszon a műszaki alkotókészség és innovációs érzék kifejlesztésében, a 'kézműves ezermesterség' hagyományainak megőrzésében, illetve újraélesztésében.⁴⁹ A használati mintákat „kis találmányoknak” is nevezik. Említésre méltó az, hogy az újdonság-követelmény velük szemben alacsonyabb, mint a szabadalmak esetében, így a használati minta újdonságát nem ronthatja a szóbeli közlés vagy a külföldi gyakorlatbavétel.⁵⁰ A használati minták szabályozását az 1991. évi XXXVIII. törvény tartalmazza.

3.2. Topográfia oltalom

A mikroelektronikai félvezető termékek topográfiája oltalmának bevezetése is 1992-ben valósult meg, az erről szóló 1991. évi XXXIX. törvény alapján. Nem a jogi szabályozás szépséghibája, hogy Magyarországon nem gyártják a jogilag szabályozott félvezetőket, a chipecet.⁵¹ A topográfiák *sui generis* oltalmának legfontosabb kérdése az oltalom hatálya, azaz a jog tartalma terjedelme és korlátai, figyelemmel az egyéni és közérdek egyensúlyára.⁵² A félvezetők kiemelkedő szerepet játszanak az elektrotechnikában. A félvezetőkről szóló törvény modern

⁴⁷ Németországban a használati minták 1891 óta részesülnek oltalomban. Háromdimenziós, konkrét térbeli kialakításokra vonatkoznak.

⁴⁸ William CORNISH - David LLEWELYN: *Intellectual Property*. London, Sweet & Maxwell, 5. kiadás, 2003. 204.

⁴⁹ VINCZE Attila (szerk.): *Iparjogvédelmi kézikönyv*. Budapest, KJK, 1994. 183–184.

⁵⁰ TATTAY Levente: *Intellectual Property Law in Hungary*. Alpen aan den Rijn, Kluwer Law International, 2017. 173.

⁵¹ Topográfiai oltalomra 1992. és 2012. között csupán egyetlen bejelentést nyújtottak be a Magyar Szabadalmi Hivatal adatai szerint.

⁵² BOBROVSKY Jenő: *Iparjogvédelem és csúcstechnika*. Budapest, OTH, 1995. 225.

jogalkotásként feldolgozza a Washingtoni Egyezmény és az Európai Közösség félvezető termékek topográfiájáról szóló irányelvének rendelkezéseit.⁵³

3.3. Termékoltalom bevezetése

A termékoltalom bevezetése minden eddiginél jelentősebb lépés volt a magyar szabadalmi jog európaizálásában. Magyarországon a korábbi szabadalmi szabályozás szerint gyógyszerek, vegyi termékek és élelmiszerek közvetlenül nem voltak szabadalmaztathatók.⁵⁴ E termékek csak az azok előállítására irányuló ún. eljárási szabadalmak révén voltak oltalmazhatók, ami azt eredményezte, hogy a nagy világcégek értékes szabadalmi megkerülhetővé váltak. A termékoltalom szabályozásában nagy szerepe volt az Amerikai Egyesült Államokkal 1993-ban a szellemi tulajdonról kötött kétoldalú megállapodás végrehajtásának.⁵⁵ A termékoltalmat, azaz a vegyi termékek, gyógyszerek és élelmiszerek oltalmát az egyes iparjogvédelmi és szerzői jogi szabályok módosításáról szóló 1994. évi VII. törvény vezette be.⁵⁶ E törvény 1994. július 1-jei hatállyal megszüntette a gyógyszerek, vegyi úton előállított termékek és az élelmiszerek kizárását a szabadalmi oltalomból.

3.4. Változások a szerzői jogvédelem terén

Az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország között létrejött, a szellemi tulajdonról kötött, az előzőekben említett 1993-évi megállapodás a szerzői alkotások terén is fontos szerepet játszott:⁵⁷ a szerzői alkotások oltalmi idejét 50 évről 70 évre (a szerző életében és halálától számítva), a szomszédos jogok oltalmi

⁵³ A topográfiák nem szerepelnek a szabadalmi statisztikában és a Hivatal éves jelentéseiben. A törvény megalkotásánál maximálisan figyelembe vették az integrált áramkörök jogi oltalmával kapcsolatos tagállami jogközelítések vonatkozó 87/54. EGK irányelvet.

⁵⁴ A találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1969. évi II. törvény.

⁵⁵ Az Amerikai Egyesült Államokkal a szellemi tulajdon tárgyában 1993. szeptemberben kötöttek megállapodást. *Magyar Közlöny*, 1993/173.

⁵⁶ A kérdéses törvény különlegesen fontos szerzői jogi rendelkezéseket tartalmaz a szomszédos jogok és az oltalmi idő szabályozásáról.

⁵⁷ Az 1994. évi VII. törvény az iparjogvédelem és a szerzői jog egyes rendelkezéseinek megváltozásáról.

idejét 20 évről 50 évre emeltek fel;⁵⁸ a sugárzó szervezetek tevékenysége a törvényi felhatalmazás helyett közös jogkezelés keretében került szabályozásra;⁵⁹ a hangfelvétel-előállítók névjogának a védelmét is elrendelte a törvény,⁶⁰ továbbá a televíziós programok műholdas sugárzását nyilvánossághoz közvetítésnek ismerték el, amennyiben az adás a közönség számára közvetlenül fogható volt.⁶¹

3.5. Kétoldalú megállapodás a földrajzi árujelzők terén a Közösség és Magyarország között

A földrajzi árujelzők szabályozása vonatkozásában kardinális jelentőségű volt az 1993-ban kötött, a Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek között létrejött,⁶² és a borra vonatkozó megnevezések kölcsönös oltalmáról és ellenőrzéséről szóló kétoldalú Megállapodásnak.⁶³ A Megállapodás közvetített Magyarország és Szlovákia között a „Tokaj” eredetmegjelölés kérdésében.⁶⁴ Ma már az Egyezmény nem hatályos.

4. Az Európai Megállapodás hatálybeléptétől az EU-csatlakozásig terjedő szakasz (1994 – 2004. május 1.)

Ezt az időszakot az Unióhoz való csatlakozás egésze alatt intenzív jogalkotás jellemezte. A magyar jogtörténet páratlan fejlődést felmutató időszakáról beszélhetünk, amelyet a szellemi alkotások jogának teljes megújulása jelez. A soha nem látott fejlődést a következők jellemzik: csatlakozás nemzetközi egyezményekhez; a szellemi alkotásokra vonatkozó jogalkotás teljeskörű megújulása, új törvények meghozatala útján; a szellemi alkotások szabályozását kiegészítő, más területen hozott törvények kidolgozása.

⁵⁸ A korábbi szerzői jogi törvény a szerzői jogi oltalom időtartamát 50, a szomszédos jogok oltalmát 20 évben állapította meg.

⁵⁹ Az 1969. évi III. törvény, a korábbi Sztj. 35. § (5) bek.

⁶⁰ Az 1969. évi III. törvény, a korábbi Sztj. 50. Abs. ö) pontja.

⁶¹ Az 1969. évi III. törvény, a korábbi Sztj. 34. § (5) bek.

⁶² Az Egyezményt az 1994. évi XI. törvény hirdette ki.

⁶³ A Megállapodás hatályát veszítette Magyarországnak az EU-hoz 2004. május 1-jével történő csatlakozásával.

⁶⁴ A Megállapodás értelmében „Tokaj” Magyar, és nem szlovák eredetmegjelölés.

4.1. Csatlakozás nemzetközi egyezményekhez

Az érintett időszakban Magyarország tíz jelentős nemzetközi egyezményhez is csatlakozott.

Fontosnak kell tekinteni hazánk csatlakozását az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) keretében kötött TRIPS Megállapodáshoz. A csatlakozást az 1998. évi IX. törvény hirdette ki.⁶⁵

Magyarország csatlakozását a WIPO keretében kidolgozott, a formai előírásokat minimalizáló Védjegyjogi Szerződéshez az 1999. évi LXXXII. törvény hirdette ki.⁶⁶

A Magyar Köztársaság csatlakozott továbbá a Védjegyek Nemzetközi lajstromozásáról szóló Madridi Megállapodáshoz fűzött Jegyzőkönyv (Madridi Protokoll) 1989-ben létrejött rendszeréhez. A csatlakozást az 1999. évi LXXXIII. törvény hirdette ki.⁶⁷

A NATO-csatlakozás megkövetelte a műszaki információk, dokumentumok szolgáltatása terén a tagországokkal való együttműködést. Ezért csatlakoztunk a védelmi célokat szolgáló műszaki információk cseréjéről szóló 1970-ben létrejött Brüsszeli Megállapodáshoz, amelyet az 1999. évi CXI. törvény hirdetett ki.⁶⁸

Nemzetközi téren talán a legfontosabb esemény az európai szabadalmak megadásáról szóló 1973. október 5-i Müncheni Egyezmény (Európai Szabadalmi Egyezmény) kihirdetéséről szóló 2002. évi L. törvény volt.⁶⁹

Az UPOV Egyezmény felülvizsgált szövegének 2002. évi LI. törvényi kihirdetését is jelentős harmonizációs eseménynek tekintjük. Az Egyezmény az új növényfajták oltalmára létesült nemzetközi egyezmény Genfben 1991. március 19-én felülvizsgált szövegének rendelkezéseit tartalmazta.⁷⁰

A szerzői jog terén külön említést érdemel, hogy Magyarország 1998-ban csatlakozott az előadóművészek, hangfelvétel-előállítók és a műsorszóró szer-

⁶⁵ A TRIPS Megállapodásnak 2006-ban 119, 2017-ben 164 tagja volt.

⁶⁶ A Megállapodásnak 2017-ben 54 tagja volt.

⁶⁷ A Madridi Protokollnak 2016-ben 98 résztvevője volt.

⁶⁸ A Brüsszeli Megállapodásnak 2011-ben 14 tagállama volt. *Blatt für für Patent-Muster und Zeichenwesen*, 2012/4.

⁶⁹ European Patent Convention. A Megállapodásnak 2011-ben 38 résztvevője volt; ld. uo.

⁷⁰ Az új növényfajták oltalmára létesült Nemzetközi Egyezmény (UPOV Egyezmény) Genfben 1991. május 19-én felülvizsgált szövegét a 2002. évi LI. törvény hirdette ki; 2017-ben 74 tagja volt.

vezetek védelméről 1961-ben Rómában létrejött Nemzetközi Egyezményhez (Római Egyezmény). A csatlakozást az 1998. évi XLIV. törvény hirdette ki.⁷¹

Az audiovizuális művek nemzetközi nyilvántartásáról szóló, Genfben létrejött szerződéshez Magyarország 1998-ban csatlakozott; ratifikálása a 42/1995. (IV. 13.) OGY határozat alapján történt.⁷²

Az 1966-os WIPO Szerzői Jogi Szerződéshez (WCT Szerződés) Magyarország az 56/1998. (XI. 29.) OGY határozattal csatlakozott.⁷³ Kihirdette a 2004. évi XLIX. törvény.

Az 1966. évi, az előadásokról és hangfelvételekről szóló Szerződéshez (WPPT Szerződés) Magyarország az 56/1998. (XI. 29.) OGY határozattal csatlakozott. Kihirdette a 2004. évi XLIX. törvény.⁷⁴

4.2. A szellemi alkotásokra vonatkozó jogalkotás teljes megújulása, új törvények meghozatala

Jogharmonizációs szempontjából jelentős a szabadalmi ügyvivőkről szóló törvény, amely az iparjogvédelmi ügyekben eljáró, hivatásszerű képviseletet ellátó szabadalmi ügyvivők működésére vonatkozó korszerű szabályozás kialakításával járult hozzá a jogérvényesítéshez elengedhetetlen intézményrendszer fejlesztéséhez.⁷⁵ A szabadalmi ügyvivőkről szóló 1995. évi XXXII. törvény 1996. január 1-jével lépett hatályba. Az iparjogvédelem fejlett infrastruktúrájához hozzátartozik a speciális, jelentős szaktudást igénylő jogi képviseleti tevékenység korszerű szabályozása és a szabadalmi ügyvivői munka színvonalának emelése.⁷⁶

A találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1995. évi XXXIII. törvény (Szabadalmi Törvény, Szt.) 1996. január 1-jével lépett hatályba. Az új Szt. meghozatala az Európai Szabadalmi Egyezményhez való csatlakozás anyagi jogi feltételeinek biztosítására irányul.⁷⁷ A szabadalmi törvény meghatározza

⁷¹ A Római Egyezménynek 2017-ben 92 résztvevője volt.

⁷² Az Egyezménynek 2017-ben 79 tagja. Az Egyezmény önkéntes műnyilvántartást tesz lehetővé.

⁷³ WCT Szerződésnek 2017-ben 95 résztvevője volt.

⁷⁴ WPPT Treaty. Az Egyezménynek 2017-ben 95 tagja volt.

⁷⁵ A szabadalmi ügyvivőkről szóló 1995. évi XXXII. törvényhez kiadott általános indokolás szerint.

⁷⁶ TATTAY Levente: *Intellectual Property Law in Hungary. (Encyclopedia of Laws/Intellectual Property Law)*. Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International, 2. kiadás, 2014. 142.

⁷⁷ Az Európai Szabadalmi Egyezménynek megfelel – többek között – a szabadalom fogalma, a kérelemre folytatott érdemi vizsgálat és a 18 hónapos meghirdetési határidő intézménye.

a szabadalmazhatóság feltételeit, az oltalom terjedelmét, az oltalom megsemmisítését és a bejelentési rendszert. A szabadalmi törvény figyelembe vette 1975. évi, a Közösségi Szabadalmak engedélyezéséről szóló ún. Luxemburgi Megállapodás rendelkezéseit is.⁷⁸ A magyar szabadalmi rendszer megfelel a nemzeti szabadalmak egyetlen, egységes, központosított eljárásban való elintézése követelményének.⁷⁹

A növényfajták szabadalmi oltalma általában külön kategóriát képez a szabadalmi jog rendszerében, mert élő szervezet képezi a tárgyát. A növényfajtáknak megkülönböztethetőnek és újnak, valamint lajstromozható fajtanévvel ellátottnak kell lennie.⁸⁰ A növényfajták oltalmának újraszabályozása a 2002. évi XXXIX. törvénnyel került be az új szabadalmi törvénybe.⁸¹ A növényfajták oltalmára vonatkozó szabályok eltérnek az ipari találmányokra vonatkozó általános előírásoktól. A növényfajták oltalmát eredetileg az UPOV Egyezmény 1961-es szövege alapján vezették be Magyarországon.⁸² A növényfajtákra nem szabadalmi oltalmat, hanem speciális *sui generis* oltalmat, fajtaoltalmat lehet szerezni. A 2002. évi XXXIX. törvény megszüntette az állatfajták speciális szabadalmi jogi szabályozását, amelyekre korábban oltalmat lehetett szerezni.⁸³ A közösségi növényfajta-bejelentések száma Magyarországon jelentős, meghaladja a 2500-at.⁸⁴

A biotechnológiai szabadalmak külön történő szabályozását azok gazdasági jelentősége tette elengedhetetlenné.⁸⁵ Az élő szervezetekben, a génállományba való beavatkozás lehetőségével szükségessé vált a biotechnológia és az etikai alapelvek közötti kapcsolat szabályozása, azaz az oltalomból való kizárások

⁷⁸ A Nemzetközi Megállapodás helyett 2000-től rendelettel kívánták szabályozni a közösségi szabadalmat az EU-ban.

⁷⁹ Függelék az Európai Megállapodásban meghatározott első öt éves szakaszra vonatkozó átfogó jogharmonizációs programról szóló kormány előterjesztéshez.

⁸⁰ TATTAY (2017) i. m. 158.

⁸¹ A növényfajta oltalom újraszabályozásánál az UPOV Egyezmény módosított előírásait (1991) és közösségi növényfajta oltalmát szabályozó 2100/94. EK rendeletet vették figyelembe.

⁸² Nemzetközi Egyezmény a növényfajták oltalmáról; az Egyezményt 1961-ben kötötték. 2006-ban 60 tagja volt. Magyarországon az Egyezményt elsőként az 1981. évi 14. tvr., jelenlegi hatályos szövegét a 2002. évi LI. törvény hirdette ki.

⁸³ Indokolás a találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1995. évi XXXIII. törvényjavaslatához.

⁸⁴ 2004-ben 2655, 2005-ben 2634 közösségi növényfajta oltalmi bejelentés érkezett Magyarországon. A bejelentési számok nőttek, de nem haladják meg a 3500-as nagyságrendet. A Magyar Szabadalmi Hivatal éves jelentése a 2005. évről, 30.

⁸⁵ A biotechnológiai szabadalmak élő anyagra vonatkoznak és szaporíthatók. Csécsy György: *Szellemi alkotások joga*. Miskolc, Novotni Alapítvány, 2007. 96.

körének meghatározása.⁸⁶ Az első biotechnológiai tárgyú szabadalmat az Amerikai Egyesült Államokban engedélyezték genetikailag módosított olajfaló baktériumra 1980-ban.⁸⁷ A világ vezető hatalma e téren jelenleg is az USA, ahol 1984 óta e szabadalmi oltalom kiterjed a génkezelt mikroorganizmusokra, növényekre és állatokra.⁸⁸

A védjegyek és földrajzi árujelzők oltalmáról szóló 1997. évi XI. törvény 1997. július 1-jén lépett hatályba. A nemzeti védjegyhatósági tevékenységben az 1997-es év korszakhatárt jelentett, a nyitott piacgazdaság és a hazai vállalkezési struktúra következtében évi tízezres nagyságrendű védjegybejelentés-tömeg állandósulása új dimenziókat követelt a jogi szabályozásban is.

A védjegy törvény kialakításakor elsősorban a Tanács 89/104. EKG irányelvét vették figyelembe,⁸⁹ továbbá a Tanács 40/94. EK rendeletét a közösségi védjegy-ről.⁹⁰ A védjegy törvény közösségi elképzelések szerint szabályozta a védjegy fogalmát és fajait, az oltalomból való kizárásokat, a védjegyhasználatot.⁹¹ A védjegyjogosult abszolút jellegű és negatív tartalmú jogainak ártértékelése (belenyugvás, jogkimerülés)⁹² is tetten érhető a szabályozásban. Az innováció modern fogalmának megfelelően a védjegy funkciói révén a fogyasztó számára fokozottan előnyös, és a piac bővítését eredményezi.⁹³

⁸⁶ Indokolás a találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1995. évi XXXIII. törvény módosítására irányuló törvényjavaslatához. *Szabadalmi Közlöny és Védjegyértesítő*, 2002/5.

⁸⁷ *Diamond v. Chakrabarty*, 447 US 303. (1980).

⁸⁸ SZARKA Ernő: Növényfajta oltalma az Európai Közösségben, közösségi növényfajta-oltalom, Közösségi Növényfajta Hivatal. *Iparjogvédelmi Szemle*, 1996/3. 1–2. Az Európai Szabadalmi Hivatalnál 1996. és 2000. között több bejelentést nyújtottak be az USA-ból (45%), mint Európából (39%).

⁸⁹ Directive 89/104/EC on the harmonisation of trademark law in the European Community (Community Trademark Directive).

⁹⁰ BENDZSEL Miklós: A hazai tudásipar iparjogvédelmi támogatása. *Iparjogvédelmi Szemle*, 1977/5. 16.

⁹¹ A védjegy törvény 15. § értelmében nem tiltható el attól a védjegyjogosult, hogy a védjeggyel együtt saját nevét használja, az áru szolgáltatására, fajtájára, minőségére, előállítási helyére és más adatára vonatkozó jelzést használjon, nem tiltható el alkatrészek és tartozékok forgalmazása esetén a védjegyhasználat rendeltetése jelzése vonatkozásában. A védjegyhasználat új intézménye e hozzájárulás. Amennyiben a korábbi jogok jogosultja hozzájárul a védjegy bejelentéshez és Vt. 7. § használatához, elmúlik a lajstromozási akadály.

⁹² Belenyugvás. A védjegy törvény 17. § értelmében, ha a védjegyjogosult öt éven át megszakítás nélkül eltúrte egy későbbi védjegynek az országban történő használatát, noha tudomása volt a használatról, a továbbiakban nem léphet fel a későbbi védjegynek az országban történő használatával szemben. A törvény 16. § (1) bek. szerint a védjegyjogosult nem tilthatja meg a védjegy használatát olyan árukkal kapcsolatban, amelyeket ő hozott forgalomba, vagy amelyeket kifejezett hozzájárulásával hoztak forgalomba az Európai Közösségben.

⁹³ Nicola SEARLE – Martin BRASSEL: *Economic Approaches to Intellectual Property*. Oxford, Oxford University Press, 2016. 116.

A védjegy törvényt módosító 2003. évi CII. törvény 30 éves adósságot törlesztett azzal, hogy a nemzetközi védjegybejelentések ügyintézését beemelte a Vt.-be és azt a IV. résszel kiegészítette („A védjegyek nemzetközi lajstromozására vonatkozó rendelkezések”). A védjegy törvény uniós csatlakozáshoz kapcsolódó rendelkezése, hogy Magyarországot bekapcsolja az Európai Unió védjegyrendszerébe. A védjegy törvény ezért kiegészült a III. résszel („A közösségi védjegyrendszer”), ami magában foglalja a közösségi védjegyre és a közösségi védjegybejelentésre vonatkozó előírásokat.⁹⁴

A földrajzi árujelzők jogi szabályozása Magyarországon jelentős űrt hivatott betölteni, hiszen mindezekig nem alakult ki speciális szabályozásuk. A védjegy törvény VI. fejezete szabályozza a földrajzi árujelzőket. A földrajzi árujelzőknek három fő fajtája van, amelyek a földrajzi környezet és az onnan származó termék minősége közötti kapcsolat szorossága szerint különböznek egymástól: eredet-megjelölések, földrajzi jelzések, hagyományos megjelölések. Meg kell jegyezni, hogy a Vt. rendszere nem tartalmazza az 1959. évi IV. törvény (rég. Ptk.) és az ipari tulajdon oltalmáról szóló Párizsi Uniós Egyezmény által elismert származási jelzés kategóriáját.⁹⁵ A védjegyek és a földrajzi megjelölések azért kerültek egy törvénybe – ahogy az Európa más országaiban szokásos –, mert mindkét megjelölt fajta az árujelzők körébe tartozik, és e megjelöléseket az iparjogvédelmi hatóság lajstromozza.⁹⁶

A földrajzi árujelzők vonatkozásában is módosításokat hozott a 2003. évi CII. törvény,⁹⁷ aminek kardinális újdonsága az, hogy Magyarországot beilleszti a közösségi eredetvédelmi rendszerbe:⁹⁸ a Lisszaboni Megállapodás⁹⁹ keretében

⁹⁴ Már korábban is lehetett uniós védjegybejelentést tenni Magyarországról, a nagy változást az jelentette, hogy 2004. május 1-jétől közösségi védjegybejelentést is lehet tenni hazánkban. A védjegy törvény Harmadik Része tartalmazza az új X/A. fejezetet: „A közösségi védjegyrendszerre vonatkozó rendelkezések”. Ez felöleli a közösségi védjegyre és a védjegybejelentésre vonatkozó részt.

⁹⁵ Rég. Ptk. 86. § (1) bek. A Párizsi Uniós Egyezmény 1. § (2) bekezdés előírja a származási jelzések oltalmát is.

⁹⁶ Ilyen védjegy törvénye van pl. Svájcnak és Németországnak.

⁹⁷ A földrajzi árujelzőkre a 2003. évi CII. törvény 47. és 48. §-ai vonatkoznak.

⁹⁸ 2004. május 1-jétől a közösségi földrajzi árujelzők rendszere hazánkra is vonatkozik, így magyarok is tehetnek közösségi bejelentést. A közösségi eredetvédelmi rendszerének legfontosabb előírása a mezőgazdasági termékek és élelmiszerek földrajzi jelzéseinek és eredetmegjelölések oltalmáról szóló 2081/92. EKG tanácsi rendelet. HL L 208 24/07/1992. 10–19. A közösségi eredetvédelem rendszerébe a nyers és feldolgozott agrártermékek tartoznak, külön rendszere van a borok és az égettszeszes italok védelmének.

⁹⁹ Lisszaboni Megállapodás (1958) az eredetmegjelölések oltalmáról és nemzetközi lajstromozásáról. A Megállapodásnak 2017-ben 28 tagja volt. Hazánkban az 1982. évi I.

korábban engedélyezett hazai eredetmegjelöléseket magyar nemzeti eredetmegjelölésként ismerik el.¹⁰⁰

A formatervezési minták oltalmáról szóló 2001. évi XLVIII. törvény (Forma tv.) az Európai Parlament és a Tanács formatervezési minták jogi védelméről szóló 98/71. EK irányelvével harmonizál. Az Európai Közösség jogszabályaihoz való közelítés jegyében született törvény a nemzetgazdaság versenyképességének javítását, a hazai formatervezési kultúra fejlesztését, az alkotók erkölcsi és anyagi megbecsülését helyezte előtérbe.¹⁰¹ A modern piacgazdaságban a termék megjelenése, a 'külcsín' a fogyasztó nézőpontjából gyakran éppen olyan fontos – ha nem fontosabb –, mint a 'belbecs', azaz a termék hasznossága, értéke, műszaki színvonala.¹⁰² Ez utóbbiak tekintetében egyre kiegyenlítettebb a verseny, ezért is jut növekvő jelentőséghez a formatervezés az egyes áruk kelendőségének fokozásában.¹⁰³

A formatervezés a gazdaság szinte valamennyi területén fontos versenyképességi kérdés. Mindazonáltal egyes ágazatokban (pl. gép-, jármű-, textil- és ruházati ipar, bútorgyártás, lakberendezés, háztartási gépek és áruk, szórakoztató elektronika) az átlagnál is nagyobb jelentőséghez jut. A legutóbbi idők fejleménye, hogy a formatervezés a számítástechnikában és az informatikában is tért hódított.¹⁰⁴ A kis- és középvállalkozások számára a formatervezés különösen nagy esélyt kínál – a termék szellemesen, célszerűen és megnyerően kialakított formája számukra megnyithatja az utat a piaci sikerhez.¹⁰⁵ A mintákkal kapcsolatban különleges a formatervezési tevékenység és az egyéni jelleg előírása. „Az egyéni jelleg megítélésekor figyelembe kell venni, hogy a szerző – különösen a termék természetére az ipari, illetve kézműipari ágazat sajátosságaira tekintettel – milyen alkotói szabadságfokkal alakíthatta ki a mintát.”¹⁰⁶

törvény hirdette ki. A VIII. rész két fejezetből áll. XVII/A fejezet: A mezőgazdasági termékek és élelmiszerek földrajzi árujelzőinek közösségi oltalmára vonatkozó rendelkezések; XVII/B fejezet: Az eredetmegjelölések nemzetközi oltalmára vonatkozó szabályok.

¹⁰⁰ A védjegy törvény új, VIII. részének címe: Egyes földrajzi árujelzők közösségi oltalmára és az eredetmegjelölések nemzetközi lajstromozására vonatkozó rendelkezések.

¹⁰¹ A formatervezési minták oltalmáról szóló 2001. évi XLVIII. törvény preambuluma.

¹⁰² PINTZ György: *Találd fel magad!* Budapest, Akadémiai, 2005. 213.

¹⁰³ ORBÁN Andrea: Az Eropai Unió Formatervezési Mintarendszere és a Magyar Formatervezési Mintarendszer. *Külgazdaság*, 2006/6., 76.

¹⁰⁴ LONTAI ENDRE et al.: *A szellemi alkotások joga*. Budapest, Eötvös, 2004. 240., 241.

¹⁰⁵ Indokolás a formatervezési minták oltalmáról szóló törvényjavaslatához. Általános indokolás. *Szabadalmi Közlöny és Védjegyértesítő*, 2001. december.

¹⁰⁶ 2001. évi XLVIII. törvény 3. § (2) bek.

Különleges rendelkezése a Forma tv.-nek az, hogy az oltalom ideje öt év, amely – négy alkalommal is – meghosszabbítható; továbbá az, hogy mintabejelentést – hasonló benyomást keltő – több minta vonatkozásában együttesen is meg lehet tenni.¹⁰⁷ A formatervezési minták oltalmáról szóló 2001. évi XLVIII. törvény jelentős módosításai közül ki kell emelni azt,¹⁰⁸ hogy az ipari minták nemzetközi letétbe helyezéséről szóló 1925. évi Hágai Megállapodással kapcsolatos ügyintézési és nyilvántartási feladatokat, továbbá anyagi és eljárási jogi rendelkezéseket beiktatták a Forma tv-be.¹⁰⁹ A 2003. évi CII. törvény fontos változást hozott azzal, hogy Magyarországot előkészítette az EU formatervezési mintaoltalmi rendszerébe való csatlakozáshoz.¹¹⁰

A szerzői jogban már a 90-es évek első felében jelentős változások következtek be,¹¹¹ amelyek közül a következőkett kell kiemelni: felemelték a szerzői és szomszédos jogok oltalmi idejét az 1994. évi VII. tv. útján;¹¹² rendeleti úton szabályozták a közös jogkezelés intézményét,¹¹³ a kiadói szerződések maximális időtartamát nyolc évben határozták meg.¹¹⁴

A szerzői jogi törvény – a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Szjt.) – alapvető tendenciája az Európai Közösségek jogszabályaihoz való közelítés.¹¹⁵ A szerzői jogi törvény, a korábbi, teljesen differenciált és áttekinthetetlen szabályozásra tekintettel, jelentős előkészítést követelt meg.¹¹⁶ Az új szabályozás koncentrált, valamennyi szerzői jogi műfaj előírásait az Szjt. hatálya alá vonja. Az új törvény alábbi vonásait célszerű kiemelni:

¹⁰⁷ A formatervezési mintaoltalmi bejelentés részletes alaki szabályairól szóló 19/2001. (XI. 29.) IM r. 1. § (3) bek.

¹⁰⁸ A formatervezési mintákra a 2003. évi CII. törvény III. fejezete és a 90–109. §-ai vonatkoznak.

¹⁰⁹ A 2001. évi XLVIII. törvény VIII/B. fejezetévé váltak a nemzetközi ipari mintaoltalmi bejelentésekre vonatkozó rendelkezések. A Hágai Megállapodást az 1984. évi 29. törvényerejű rendelet hirdette ki. Magyarországon. A Hágai Megállapodás 1999-ben jelentősen módosították, a módosított szöveghez Magyarország a 2004. évi XC. törvénnyel csatlakozott.

¹¹⁰ A mintatörvény III. része: A minták közösségi oltalmára és az ipari minták nemzetközi lajstromozására vonatkozó rendelkezések. A VIII/A. fejezet címe: Az ipari minták közösségi oltalmával összefüggő rendelkezések.

¹¹¹ Az Alkotmánybíróság 14/1994. (II. 10.) AB határozata a szerzői alkotásokat törvény formájában rendelte szabályozni.

¹¹² A szerzői jogok oltalmának fő szabálya: a szerzőt életében és halálától számítva 70 évig illeti meg az oltalom. A szomszédos jogok oltalmi ideje 50 év, amit a mű megalkotásától, vagy nyilvánosságra hozatalától számolnak.

¹¹³ A 146/1996. (IX. 19.) Korm. rendelet szabályozta a közös jogkezelést.

¹¹⁴ 19/1996. (XII. 26.) MKM rendelet.

¹¹⁵ A közösségi szerzői jog szabályozása kizárólag direktívák (irányelvek) útján történik. Jelenleg 11 ilyen irányelv van hatályban.

¹¹⁶ A szerzői jogi szabályozás felülvizsgálatáról szóló 1100/1997. (IX. 30.) Korm. határozat.

- a) a szomszédos jogokat egységes átfogó módon szabályozza, fontos rendelkezéseit alkotják a szerzői és szomszédos jogok közös kezelésére vonatkozó előírások;
- b) sor került olyan szakterületek szabályozására, mint az adatbázisok és az internet;¹¹⁷
- c) védi a *merchandising* arculatátviteli ábrázolásait;¹¹⁸
- d) a munkaviszonyban létrehozott szerzői alkotások mellett szabályozza a közalkalmazottak és köztisztviselők műveit is;
- e) a szerzői jog tárgyaként pontosítja a szoftvertvédelmet, továbbá szerzői jog körébe vonja a térképészeti alkotásokat;
- f) a szomszédos jogok körébe vonja a filmelőadók jogait;¹¹⁹
- g) bevezeti a jogkimerülés intézményét a szerzői jogok vonatkozásában is;
- h) megszünteti a korábban létező, kevésbé értékes (bemutató eszközök, művészeti alkotásnak nem tekinthető fényképek és filmek) rokonjogi védelmét.¹²⁰

A közösségi adatbázis irányelv átültetése a 2001. évi LXXVII. törvénnyel valósult meg.¹²¹ Az adatbázisok gyűjteményes műként részesülnek oltalomban az Szjt. 1. § (2) bek. p) pontja alapján. Az adatbázis fogalmi megközelítése a szerzői jogi törvényben nyert megfogalmazást: „önálló művek, adatok vagy egyéb tartalmi elemek valamely rendszer vagy módszer szerint elrendezett gyűjteménye, amelynek tartalmi elemeihez a számítástechnikai eszközökkel vagy bármely más módon, egyedileg hozzá lehet férni.”¹²² Az adatbázisok – amennyiben jelentős ráfordítást, beruházást követelnek, de szerzői jogi ol-

¹¹⁷ A szerzői jogi törvény meghatározóan fontos rendelkezése a 26. § (8) bek., miszerint a mű nyilvánosságra közvetítésének, illetve engedélyezésének a joga kiterjed különösen arra az esetre, amikor a művet vezeték útján vagy bármely más eszközzel és módon úgy teszik a nyilvánosság számára hozzáférhetővé, hogy a nyilvánosság tagjai a hozzáférés helyét és idejét egyénileg választják meg.

¹¹⁸ A *merchandising* a szerzői mű címének és figuráinak más területen való jövedelemszerző felhasználását beemeli a szerző vagyoni jogai közé. Különleges jelentősége van a filmeknél. Ld. pl. a Hófehérke és a hét törpe mesefigurák alkalmazása.

¹¹⁹ LONTAI et al. i. m. 129.

¹²⁰ A rokonjogok oltalma alacsonyabb szintű és rövidebb oltalmat biztosított, mint a szerzői művek védelme.

¹²¹ A szerzői jogi törvény új 84/E. § (1) bekezdése értelmében az adatbázis első nyilvánosságra hozatalát követő év első napjától számított 15 évig, illetve az adatbázis elkészítését követő első év napjától számított részesülnek védelemben, ha ezalatt nem hozták nyilvánosságra az adatbázist.

¹²² Az 1999. évi LXXVI. törvény (Szjt.) a 60/A. §-sal bővült.

talom szintjét nem érik el, szomszédos jogi oltalomban is részesülnek.¹²³ Az adatbázisok szomszédos jogi oltalmának ideje 15 év.¹²⁴

A szerzői jogi törvény 2003. évi módosításának alapvető jelentősége az Európai Parlament és a Tanács 2001/29/EK irányelve (2001. május 22.) az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozása-
inak összehangolásáról (INFOSOC) szóló irányelv¹²⁵ beillesztése a szerzői jog rendszerébe.¹²⁶ Az Irányelvet horizontális szerzői jogi irányelvnek is nevezik,¹²⁷ összevetve az elektronikus kereskedelemről szóló ún. vertikális szerzői jogi irányelvvel.¹²⁸

Az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről szóló 2001. évi CVIII. tv. átültette az Európai Parlament és a Tanács 2000/31/EK (2000. június 8.) a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem, egyes jogi vonatkozásairól szóló irányelvét.

Az iparjogvédelem újraszabályozásával kapcsolatban feltétlenül említést érdemel az, hogy a 90-es évek második felében olyan, a szellemi alkotásokkal kapcsolatos tevékenységet közvetlenül elősegítő törvények és más jogszabályok sorát hozták, amelyeknek a megléte, kiegészítő hatása, sőt közvetlen befolyása is jelentős a szellemi alkotások vonatkozásában. Ilyenek többek között a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény; a Vt., azaz a tisztességtelen piaci magatartás és versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény; a gazdasági reklámtevékenységről szóló, módosított 1997. évi LVIII. törvény (reklámtörvény).

¹²³ A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény XI/A. fejezete, és 84/A., B., C., D. szakaszai.

¹²⁴ Az adatbázis irányelv az adatbázisok jogi védelméről szóló 96/9. EK irányelv új terminológiát alkalmaz az „adattár” szakkifejezés helyett. HL L 77 1996/3/27. 20–29.

¹²⁵ HL L 167 2001/06/22. 10–19.

¹²⁶ Az INFOSOC irányelv a szerzői jog és az azt veszélyeztető információs áradat közötti összhang megteremtésére vállalkozott. Ezt az engedélyezés alá eső felhasználás, közös jogkezelés, a szabad felhasználás és a bitorlások visszaszorítására irányuló rendelkezések alkalmazásával próbálja megoldani.

¹²⁷ Florika FINK-HOOIJER: Schutz des Urheberrechtes und der Verwandten Schutzrechte in der Informationsgesellschaft. In: *Festschrift für Wilhelm Nordemann*. Baden-Baden, Nomos, 1999. 38.

¹²⁸ Az elektronikus kereskedelemről szóló irányelv, az Európai Parlament és a Tanács 2000. június 8-i 2000/31/EK irányelve a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem egyes jogi vonatkozásairól HL L 84 2000/06/8. 16–25.

5. Az európai jogharmonizáció harmadik szakasza, az EU-hoz történő csatlakozás utáni szakasz (2004. május 1-től napjainkig)

Az EU-hoz való csatlakozás közvetlen és jelentős lökést adott a szellemi alkotások kodifikációjához, a nemzetközi tevékenységhez, a szellemi alkotások szabályozását kiegészítő, más területen hozott törvények kidolgozásához, az irányítás tökéletesítéséhez, továbbá az infrastrukturális feltételek javításához.

A fejlődést az alábbi jelentős változások szemléltetik:

- az EU-hoz való csatlakozás által közvetlenül előidézett változások;
- csatlakozás nemzetközi egyezményekhez, nemzetközi szerződések végrehajtására vonatkozó rendeletek kidolgozása;
- a szellemi alkotásokkal kapcsolatos tevékenység elvi és operatív irányításában bekövetkezett változások;
- törvénymódosítások;
- a szellemi alkotások szabályozását kiegészítő, más területen hozott törvények kidolgozása;
- a szellemi alkotásokkal kapcsolatos tevékenység infrastrukturális feltételeinek javítása;
- a szellemi alkotások terén a közeljövőben megvalósítandó feladatok.

5.1. Az EU-hoz való csatlakozás által közvetlenül előidézett változások

Magyarország 2004. május 1-jével csatlakozott az EU-hoz. Ettől a naptól kezdve az EU által hozott rendeletek közvetlenül hatályosak Magyarországon is, és az EU-s irányelveket, mint minden EU államnak, nekünk is át kellett ültetni. Elkészült 2004-ben az egyes törvényeknek az Európai Gazdasági Térségben való részvétellel összefüggő, jogharmonizációs célú módosításáról szóló 2004. évi LXIX. törvénynek a szellemi tulajdonra vonatkozó, szükséges kiegészítéseket tartalmazó fejezete.¹²⁹

A közegészségügyi problémákkal küzdő országokba történő kivitelre szánt gyógyszeripari termékek előállításával kapcsolatos szabadalmak kényszerengedélyezéséről szóló 816/2006/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet a

¹²⁹ A Magyar Szabadalmi Hivatal éves jelentése, 2005. 36.

szabadalmi jog további korlátját írja elő.¹³⁰ Ezt a 2007. évi XXIV. tv. iktatta be a szabadalmi törvénybe.

Ami az elmúlt években hozott másodlagos jogforrásokat illeti, nagyon fontosak a szellemi alkotások csoportmentesítését elrendelő jogszabályok. Ezek közül ki kell emelni a 316/2014/EU rendeletet a technológia átadás csoportmentesítéséről.¹³¹ Ez a rendelet összhangban van az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) rendelkezéseivel, az Európa 2020 Projekt előírásaival¹³² és az Innovatív Unió program célkitűzéseivel.

Az Európai Unió – a Bizottság 651/2014/EU rendelete (2014. június 17.) a Szerződés 107. és 108. cikke alkalmazásában bizonyos támogatási kategóriáknak a belső piaccal összeegyeztethetővé nyilvánításáról – kibocsátásával az állami támogatások nyújtását az Európa 2020 Stratégia prioritásaihoz igazította. A rendelet célkitűzései tükröződnek a beruházási ösztönzési célirányzat felhasználásáról szóló 210/2014. (VIII. 27.) Korm. rendeletben.

Az Európai Parlament és a Tanács 2013. június 12-i 608/2013/EU rendelete a szellemi tulajdonjogok vámhatósági érvényesítéséről és az 1383/2003/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről új fejezetet nyitott a közösségi vámjogban.¹³³ A 608/2013/EU rendelet visszautal a Közösségi Vámkódexre és a Közösségi Vámkódex létrehozásáról szóló 1992. október 12-i 2913/92/EGK tanácsi rendeletre.¹³⁴

A szellemi alkotások terén sorozatban törvények ültették át az időközben hozott EU irányelveket. Ezek rendelkezéseit beillesztették a megfelelő törvényekbe, így a szabadalmi törvénybe, a szerzői jogi törvénybe és más törvényekbe.

¹³⁰ Regulation (EC) No. 816/2006 of the European Parliament and of the Council of 17 May 2006 on compulsory licensing of patents relating to the manufacture of pharmaceutical products for export to countries with public health problems. OJ L 157 9/6/ 2006 1–7.

¹³¹ Commission Regulation 316/2014/EU(21 March 2014)) on the Application of Article 101(3) Treaty on the Functioning of the European Union to categories of technology transfer agreements OJ L 93 28.3.2014. 16–24.

¹³² Európa 2020: Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája. COM(2010)2020.

¹³³ Regulation (EU) No. 608/2013 of the European Parliament and of the Council of 12 June 2013 concerning customs enforcement of intellectual property rights and repealing Council Regulation (EC) No. 1383/2003. OJ L 181 29/6/2013.15–35. Vö. SZENDI Antal: Új szelek az Európai Unió vámjogi szabályozásában. *Gazdaság és Jog*, 2016/6. 19.

¹³⁴ Commission Regulation (EEC) No 2454/93 of 2 July 1993 laying down provisions for the implementation of Council Regulation (EEC) No 2913/92 establishing the Community Customs Code OJ L 181 29/6/1993. 1–16.

A 2005. évi CVIII. tv. az Európai Parlament és a Tanács 2001/84/EK irányelvét¹³⁵ az eredeti műalkotás szerzőjét megillető követő jogról és a fizető köztulajdonról beillesztette az Szjt.-be.¹³⁶

Az iparjogvédelmi és a szerzői jogok érvényesítéséről szóló 2004/48/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv több jogterületet is érintett. A 2005. évi CLXV. törvény illesztette be a szabadalmi, a szerzői jogi és a védjegytörvénybe.¹³⁷

A 2009. évi XC. törvény átültette az EU bérleti jogról szóló irányelvét a szerzői jogi törvénybe.¹³⁸

Az árva művek védelméhez az EU az amerikai modellt vette át, amelynek értelmében a felhasználók az árva mű felhasználását csak akkor kezdhetik meg, ha beszerezték az erre vonatkozó engedélyt. Ide tartozik a kanadai, dél-koreai, a skandináv országokbeli és a magyar szabályozás.¹³⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 2012/28/EU irányelve (2012. október 25.) az árva művek egyes megengedett felhasználási módjairól, annak ellenére,¹⁴⁰ hogy csak meghatározott felhasználókat szabályoz (pl. könyvtárak, archívumok stb.) és korlátozott számú műtípusra (irodalmi művek, hangfelvételek) és csak egyes felhasználási módokra (a többszörözésre és a nyilvánossághoz közvetítésre)¹⁴¹ terjed ki, felbecsülhetetlen kulturális jelentőséggel bír.¹⁴²

Az Irányelv lehetővé tette a nyilvánosan hozzáférhető könyvtárak, oktatási létesítmények, illetve múzeumok, valamint archívumok, mozgókép- vagy hangzóörökségvédelmi intézmények és közszolgálati műsorszolgáltatók

¹³⁵ Directive 2001/84/EC of the European Parliament and Council of 27 September 2001 on the resale right for the benefit of the author of an original work of art OJ L 13/10/2001. 32–36.

¹³⁶ A követő jog révén a szerzők részesednek alkotásaik növekvő volumenű, műkereskedők által történő értékesítésének hasznából.

¹³⁷ Ez a rendelet az első, amely az EU szerzői joga vonatkozásában is kötelező rendelkezéseket ír elő.

¹³⁸ Die Richtlinie 2006/115/EG des Europäischen Parlaments und des Rates vom 12. Dezember 2006 zum Vermietrecht und Verleihrecht sowie zu bestimmten dem Urheberrecht verwandten Schutzrechten im Bereich des geistigen Eigentums OJ L 376 27/12/2006. 28–36.

¹³⁹ HEPP Nóra: Szabad út a rejtett műalkotások feltárására, avagy az árva művek felhasználása a szerző jogban. In: PENYIGE Krisztina – KISS Nóra (szerk.): *Fehér könyv a szellemi tulajdon védelméről 2008–2009*. Budapest, SZTNH, 2009. 226.

¹⁴⁰ Directive 2012/28/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on certain permitted uses of orphan works. OJ L 299 27/10/2012. 5–13.

¹⁴¹ Két felhasználási módon hasznosíthatják az intézmények az árvának minősülő műveket: az Infosoc-irányelv 3. cikke értelmében vett nyilvánossághoz közvetítéssel, illetve az Infosoc-irányelv 2. cikke szerinti többszörözéssel, ez utóbbi esetben csak digitalizáció, hozzáférhetővé tétel, indexálás, katalogizálás, megőrzés vagy felújítás céljára.

¹⁴² Jedlik-terv. Nemzeti stratégia a szellemi tulajdon védelmére (2013–2016). Budapest, SZTNH, 2013. 3.2.2.2. pont: Az árva művek és a kereskedelmi forgalomból kivont művek, 74.

számára, hogy – az Árva Mű Irányelvben megengedett felhasználási módok céljából – kereskedelmi partnerekkel megállapodásokat kössenek e művek digitalizálása és a nyilvánosság számára történő hozzáférhetővé tétele érdekében.¹⁴³ Hazánkban az átültetésre az árva művek egyes felhasználási módjairól szóló 2014. évi CLIX. törvény formájában került sor, amely 2014. október 29-én lépett hatályba. Ez a törvény új, V/A fejezetet iktatott a szerzői jogi törvénybe.

A Közös Jogkezelési Irányelv a szerzői jogi jogfejlődés legjelentősebb alkotása a 2010-es években. Az Európai Parlament és a Tanács 2014/26/EU irányelvét (2014. február 26.) a szerzői és szomszédos jogokra vonatkozó közös jogkezelésről és a zeneművek belső piacon történő online felhasználásának több területre kiterjedő hatályú engedélyezésére¹⁴⁴ Magyarországon a szerzői jogok és a szerzői joghoz kapcsolódó jogok közös kezeléséről szóló 2016. évi XCIII. törvény ültette át.

5.2. Részvétel az Európai Unió nemzetek feletti iparjogvédelmi rendszereiben

Magyarország csatlakozott az EU védjegy-, formatervezési minta- és eredetvédelmi rendszeréhez. Valamennyi közösségi védjegy, közösségi formatervezési minta és közösségi eredetmegjelölés, közösségi növényfajta Magyarországon is oltalomban részesül az EU-hoz való csatlakozás óta. E követelményeket a következő rendeletek határozzák meg: a közösségi védjegyről szóló rendeletet módosító 2015/2424/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet (2015. december 16.) – változtatva a korábbi „közösségi” terminológián – létrehozta az Európai Unió Védjegyrendszerét,¹⁴⁵ a közösségi formatervezési mintáról szóló 6/2002/

¹⁴³ Az irányelv 2. cikk (1) bekezdése meghatározza az árva mű fogalmát, miszerint egy mű vagy egy hangfelvétel akkor minősül árva műnek, ha – a gondos jogosultkutatás lefolytatását és rögzítését követően – a mű vagy hangfelvétel valamennyi jogosultja ismeretlen, vagy ha egy vagy több jogosult ismert ugyan, de mindegyikük ismeretlen helyen tartózkodik.

¹⁴⁴ Directive 2014/26/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on collective management of copyright and related rights and multi-territorial licensing of rights in musical works for online use in the internal market. OJ L 21/3/2014 72-99. 2015/2424/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet OJ L 16/3/2016. 322–329.

¹⁴⁵ Regulation (EU) 2015/2424 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2015 amending Council Regulation (EC) No 207/2009 on the Community trade mark and Commission Regulation (EC) No 2868/95 implementing Council Regulation (EC) No 40/94 on the Community trade mark, and repealing Commission Regulation (EC) No 2869/95 on the fees payable to the Office for Harmonization in the Internal Market (Trade Marks and Designs). OJ L 341 24/12/2015. 18–21.

EK tanácsi rendelet különbséget tesz a lajstromozott és nem lajstromozott minta között (a lajstromozás nélkül védett formatervezési minta – amely megfelel az oltalmazhatóság feltételeinek – regisztráció nélkül részesül oltalomban attól a naptól számított *hároméves időtartamra*, amelyen a Közösségben először jutott nyilvánosságra);¹⁴⁶ az Európai Parlament és a Tanács 1151/2012/EU (2012. november 21.) rendelete a mezőgazdasági termékek és az élelmiszerek minőségrendszereiről;¹⁴⁷ a közösségi növényfajta-oltalmi jogokról szóló, 1994. július 27-i 2100/94/EK tanácsi rendelet.

5.3. Csatlakozás nemzetközi egyezményekhez, nemzetközi szerződések végrehajtására vonatkozó rendeletek kidolgozása

Az ipari minták nemzetközi letétbe helyezéséről szóló Hágai Megállapodás (1925) jelentős módosításokon ment keresztül.¹⁴⁸ Magyarországon hatályos (Genfben revideált) szövegét a 2004. évi XC. törvény hirdette ki.¹⁴⁹

Magyarország az olimpiai jelkép oltalmáról szóló Nairobi Egyezmény tagjává vált, amelyet a 2008. évi LX. törvény hirdetett ki.¹⁵⁰

A különös jelentőséggel bíró 1973. október 5-én aláírt Európai Szabadalmi Egyezményhez (Müncheni Egyezmény), Magyarország 2002-ben csatlakozott. Kihirdette a 2002. évi L. törvény. Az Európai Szabadalmi Egyezmény 2000-ben revideált szövegéhez 2008-ban csatlakoztunk, amit a 2008. évi LXXX. törvény hirdetett ki.¹⁵¹

PCT Megállapodás a Szabadalmi Együtműködési Szerződésről – Magyarországon 1970 óta van hatályban. A Szabadalmi Együtműködési Szerződés aktuális szövegéhez is csatlakoztunk, amit a 2008. évi CXXXI. törvény hirdetett ki.¹⁵²

¹⁴⁶ Johanna SCHMIDT–SZALEWSKY – Jean-Luc PIERR: *Droit de la Propriété Industrielle*. Párizs, Litec, 1997. 366–368.

¹⁴⁷ Regulation (EU) No 1151/2012 of the European Parliament and of the Council of 21 November 2012 on quality schemes for agricultural products and foodstuffs. L 343 14/12/2012. 1–30.

¹⁴⁸ A Hágai Megállapodásnak 2017-ben 66 résztvevője volt.

¹⁴⁹ A genfi szöveg által revideált Hágai Megállapodásnak 2017-ben 54 résztvevője volt.

¹⁵⁰ A Nairobi Szerződésnek 2011-ben 48 tagállama volt. *Blatt für PMZ*, 2012/4.

¹⁵¹ Az Európai Szabadalmi Egyezménynek 2011-ben 38 tagállama volt. Ld. uo.

¹⁵² Szabadalmi Együtműködési Szerződés (Patent Cooperation Treaty, 1970). Magyarországon kihirdette az 1980. évi 14. tvr.; 2016-ben 152 tagja volt.

A Londoni Megállapodás az Európai Szabadalmi Egyezmény 65. cikkének alkalmazásáról szól, amelyet a 2009. évi XXIII. törvény hirdetett ki.¹⁵³ A Megállapodás az Európai Szabadalmi Egyezmény által kiadott szabadalmak kedvezményes fordítását teszi lehetővé.

Kiemelkedő jelentősége van annak, hogy a Magyar Szabadalmi Hivatal 1995-ben több nemzetközi egyezmény végrehajtási utasítását is kidolgozta.¹⁵⁴ Ezek közül feltétlenül említendő: 3/2005. (III. 11.) IM Rendelet a Védjegyjogi Szerződés végrehajtásáról;¹⁵⁵ 4/2005. (III. 11.) IM Rendelet a Madridi Megállapodás végrehajtásáról;¹⁵⁶ 5/2005. (III. 11.) IM Rendelet a Lisszaboni Megállapodás végrehajtásáról;¹⁵⁷ 6/2005. (III. 11.) IM Rendelet a Hágai Megállapodás végrehajtásáról.¹⁵⁸

5.4. A szellemi alkotásokkal kapcsolatos tevékenység elvi és operatív irányításában bekövetkezett változások

A szellemi alkotások vonatkozásában az Alaptörvény,¹⁵⁹ azaz a 2011-es Alkotmány a „Szabadság és felelősség” c. fejezetében fontos rendelkezést tartalmaz. A X. cikk (1) bekezdésének első mondata nem változtat a korábban már garantált jogok biztosítása vonatkozásában, azaz az Alkotmány biztosítja a tudományos kutatás és művészeti alkotás szabadságát. Az Alaptörvény „Szabadság és felelősség” c. fejezet XXVI. cikkének azon kitétele, hogy az állam törekszik az új műszaki megoldásoknak és a tudomány eredményeinek alkalmazására, azt jelenti, hogy az állam a kultúra és művészetek mecénatúrája, fenntartása és a műszaki-tudományos alkotás, továbbá az innováció intézményes kereteinek biztosítása mellett további feladatokkal bír: egyrészt a tudományos kutatások

¹⁵³ A Londoni Megállapodásnak 2011-ben 38 résztvevője volt. *Blatt für PMZ*, 2012/4.

¹⁵⁴ A Magyar Szabadalmi Hivatal 1995-re vonatkozó éves jelentése.

¹⁵⁵ Magyarország csatlakozását a WIPO keretében kidolgozott, a formai előírásokat minimalizáló Védjegyjogi Szerződéshez az 1999. évi LXXXII. törvény hirdette ki. 2011-ben 46 tagja volt; *Blatt für PMZ*, 2012/4.

¹⁵⁶ Madridi Megállapodás (1891) és Madridi Protokoll (1989) a védjegyek nemzetközi lajstromozásáról.

¹⁵⁷ A Lisszaboni Megállapodás (1958) az eredetmegjelölések oltalmáról és nemzetközi lajstromozásáról rendelkezik. A Megállapodásnak 2016-ban 28 tagja volt. Hazánkban az 1982. évi I. törvény hirdette ki.

¹⁵⁸ Az ipari minták nemzetközi letétbe helyezéséről szóló Hágai Megállapodás (1925), Magyarországon hatályos (Genfben revideált) szövegét a 2004. évi XC. törvénnyel hirdették ki.

¹⁵⁹ Az új Alkotmány, az Alaptörvény, 2012. január 1-jével lépett hatályba.

irányának és a kutatási témák megválasztása terén, másrészt éves szinten az államnak növelnie kell az innovációra fordítandó beruházásokat (ezt kívánatos lenne a nemzeti jövedelem 3%-nak megfelelő összegben meghatározni), és minden eszközzel támogatnia kell az innovatív tevékenységet, emellett az információs társadalom és tudástársadalom igényei szerint növelnie kell az ország versenyképességét.

A szellemi alkotások szabályozását 2013-ig a Ptk. szervesen beillesztette a magánjog rendszerébe. Az 2013. év V. törvénybe foglalt új Ptk. mellőzte a szellemi alkotások szabályozását, csupán háttérszabályozást biztosít a szellemi alkotások olyan kérdéseiben, amelyeket a szerzői jog és iparjogvédelem speciális jogszabályai nem rendeznek.

Korszakos változást hozott a szellemi alkotásokkal kapcsolatos tevékenység terén a 2010. évi CXLVIII. törvény, amelynek az értelmében a Magyar Szabadalmi Hivatal (MSZH) 2011. január 1-jétől a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala (SZTNH) elnevezéssel kormányhivatalként, az iparjogvédelem mellett egyúttal a szerzői jog irányító szervezetévé is vált. A törvény 265. § (1) bekezdése értelmében a Magyar Szabadalmi Hivatal elnevezése a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala elnevezésre változik. Ez a változás egyértelművé tette, hogy a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala nemcsak az iparjogvédelem, hanem a szerzői alkotó tevékenység és a szerzői jog hatósága is. A szellemi alkotások területén mindezideig nem létezett egységes hatósági irányítás.

5.5. Törvénymódosítások

Meg kell említeni a 2005. évi CLXVI. törvényt, amely módosította a szabadalmi ügyvivőkről szóló 1995. évi XXXII. törvényt. E törvény a szabadalmi ügyvivők fegyelmi etikai felelősségéről és a fegyelmi eljárásról szól.¹⁶⁰

A védjegy törvénynek a 2004. évi CII. törvénnyel való módosítása terén a következők érdemelnek különleges figyelmet. Módosultak az abszolút és relatív oltalomból való kizárások, a képviselőre, törlésre, megszűnésre és a védjegyhasználati jogokra vonatkozó szabályok, de a leginkább meghatározó jellegű változás az volt, hogy az MSZH hivatalból csak az abszolút kizárási okokat vizsgálja, a relatív kizárási okok meglétét nem ellenőrzi.¹⁶¹ A relatív kizárási

¹⁶⁰ A szabadalmi ügyvivői működés fontos feladatokat foglal magában, egyben jelentős üzleti vonatkozásai vannak, különösen külföldiek képviselője esetén.

¹⁶¹ A 2004. évi CII. törvény 28. §, amely a védjegy törvényben 60/A. § (2) bekezdés lett.

okok vonatkozásában a vizsgálatot mellőzik, azaz a korábbi jogokkal való ütközést csak felszólalás esetén vizsgálják¹⁶² – ez kontradiktórius eljárásban történik, rendjét pedig részletesen szabályozza a módosítás. Szintén eljárási újítást jelent a gyorsított eljárás bevezetése, amelyet a Madridi Megállapodás keretében tett nemzetközi védjegybejelentések időhöz kötött (18 hónap) elbírálása indokol.¹⁶³

5.6. A szellemi alkotások szabályozását kiegészítő, más területen hozott törvények kidolgozása

E törvények körében különös figyelmet érdemelnek a következők: a 2005. évi CLXIV. törvény a kereskedelemről; a 2008. évi XLVII. törvény a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról; a 2008. évi XLVIII. törvény a gazdasági reklámtevékenység alapvető feltételeiről és egyes korlátairól; a tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról szóló a 2014. évi LXXVI. törvény.¹⁶⁴

5.7. A közeljövőben megvalósuló célkitűzések

Hamarosan megvalósul az uniós védjegyrendszer létrehozatala, a *know-how* harmonizáció és különösen az egységes hatályú európai szabadalom rendszerének létrehozatala.

A 2015-ben meghozott jogszabályok módosították a közösségi védjegyrendszert, és létrehozták az uniós védjegy intézményrendszerét. Ennek meghatározó jogi előírásai: az Európai Parlament és Tanács 2015/1436/ EU irányelve (2015. december 16.) a védjegyekre vonatkozó tagállami jogszabályok közelítéséről,¹⁶⁵ a

¹⁶² A 2004. évi CII. törvény 30. §, amely a védjegy törvényben 61/B. §-ként nyert feltüntetést. A Magyar Szabadalmi Hivatal 1997. július 1-ig hivatalból vizsgálta mind az abszolút, mind a relatív kizárási okokat.

¹⁶³ A gyorsított eljárásra a védjegy törvény 64/A. §-a alapján akkor kerül sor a bejelentő kérelmére, ha a bejelentő nemzetközi védjegybejelentést tett, és ezzel kapcsolatban a MSZH-nál tett bejelentése alapján uniós elsőbbséget kíván igényelni. A Madridi Megállapodás a védjegyek nemzetközi lajstromozásáról szól, ehhez Magyarország 1909-ben csatlakozott. Aktuális szövegét az 1973. évi 29. tvr. tartalmazza. A kérelem a bejelentés napjától számított egy hónapon belül terjeszthető elő.

¹⁶⁴ A tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról szóló 2014. évi LXXVI. törvény az EU Innovatív Unió programban (2010) megfogalmazott innovatív célok elérésére irányul.

¹⁶⁵ Directive (EU) 2015/2436 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2015 to approximate the laws of the Member States relating to trade marks OJ L 333

közösségi védjegyről szóló rendeletet módosító és az uniós védjegy intézményét létre hozó¹⁶⁶ 2015/2424/EU (2015. december 16). európai parlamenti és tanácsi rendelet (Uniós Védjegyrendelet).¹⁶⁷ Az Irányelvben foglaltakat 2019. január 14-ig, a további irányelvi rendelkezéseket 2023. január 14-ig kell átültetni, azaz jelentős jogalkotási tevékenységre van szükség.

Kiemelkedő lépés volt az eddig hiányzó egységes, irányelv formájában hozott *know-how* szabályozás. A legfrissebb uniós jogszabályok közé tartozik az Európai Parlamenti és Tanács 2016/943/EU irányelve (2016. június 8.) a nem nyilvános *know-how* és üzletii információ (kereskedelmi titok) jogosulatlan megszerzéséről és nyilvánosságra hozataláról.¹⁶⁸ Az átültetés határideje 2009. június 9.

A politikai akarat az egységes, nemzetek felett álló regionális rendszer létrehozására a 2010-ben indított Európa 2020 Projekt Innovatív Unió programja keretében alakult ki.¹⁶⁹ A Tanács 2009-es határozatában döntött arról is, hogy speciális nyelvi rendszert hozzanak létre, és az erről szóló rendelet az Egységes Európai Szabadalomról szóló rendelettel együtt lépjen hatályba.¹⁷⁰ Háromnyelvű rendszert (német, angol, francia) kívántak alkalmazni az olasz és spanyol nyelvek mellőzésével.

23/12/2015. 1–27.

¹⁶⁶ Regulation (EU) 2015/2424 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2015 amending Council Regulation (EC) No 207/2009 on the Community trade mark and Commission Regulation (EC) No 2868/95 implementing Council Regulation (EC) No 40/94 on the Community trade mark, and repealing Commission Regulation (EC) No 2869/95 on the fees payable to the Office for Harmonization in the Internal Market (Trade Marks and Designs) OJ L 71 16/3/2016.

¹⁶⁷ A közös jogkezelésről szóló Irányelv nem írja elő, hogy a közös jogkezelő szervezetek egy meghatározott jogi formában működjenek. E szervezetek a gyakorlatban különböző jogi személyként jelennek meg, pl. olyan egyesületként, szövetkezetként vagy részvénytársaságként, amelyek felett az ellenőrzést a szerzői és szomszédos jogok jogosultjai, illetve az őket képviselő szervezetek gyakorolják, illetve amelyek az ő tulajdonukban állnak. A közös jogkezelők profitorientált szervezetek is lehetnek. A KJK Irányelv nem írja elő, hogy a közös jogkezelő szervezetek egy meghatározott jogi formában működjenek. E szervezetek a gyakorlatban különböző jogi személyként jelennek meg, pl. olyan egyesületként, szövetkezetként vagy részvénytársaságként, amelyek felett az ellenőrzést a szerzői és szomszédos jogok jogosultjai, illetve az őket képviselő szervezetek gyakorolják, illetve amelyek az ő tulajdonukban állnak. A közös jogkezelők profitorientált szervezetek is lehetnek.

¹⁶⁸ Directive (EU) 2016/943 of the European Parliament and of the Council of 8 June 2016 on the protection of undisclosed know-how and business information (trade secrets) against their unlawful acquisition, use and disclosure OJ L 15/7/6 2016. 1–19, 322–325.

¹⁶⁹ Az Európa 2020 Stratégia kiemelt kezdeményezése: Innovatív Unió COM(2010)546.

¹⁷⁰ Stephan LUGINBÜHL: Das europäische Patent mit einheitlicher Wirkung (Einheitspatent). *GRUR International*, 2113/4., 306.

Az Európai szabadalom létrehozásának koncepciója szerint a résztvevő államokban azonos anyagi és eljárási szabályok szerint, egységesen fogják az európai szabadalmakat engedélyezni.¹⁷¹ Fenntartásuk, megszűnésük és megsemmisítésük is egységes lesz. A szabadalmi bíróságok tervezett felállítása alkalmas lesz az egységes bírósági gyakorlat és jogértelmezés megvalósítására, és az egymással ellentétes ítéletek kiszűrésére.¹⁷²

Minden esély megvan, hogy az egységes hatályú európai szabadalom rendszere már 2017-ben működőképes legyen. Az Európai Szabadalmi Bíróságról szóló Egyezmény ratifikálása a Magyar Köztársaság részéről napirenden van. A megújuló európai szabadalmi jogi környezet a hazai szabályozás felülvizsgálatát és módosítását is szükségessé teszi. Szabadalmi törvényünk, az 1995. évi XXXIII. törvény módosítása a kodifikáció fontos része. Az SZTNH már 2015 januárjában kidolgozta a módosítás első szakértői tervezetét.

Az átfogó jogi szabályozás sajnos nem tudta az aktivitást növelni a szellemi alkotások területén, napjainkig erősen visszaesett a szabadalmi-, használat minta- és formatervezési minta bejelentések száma. Az Országos Találmányi Hivatalban 1990-ben 2506 magyar bejelentőtől származó nemzeti szabadalmi bejelentést fogadtak,¹⁷³ viszont 2010-ben a SZTNH-hoz mindössze 646 nemzeti szabadalmi bejelentés érkezett.¹⁷⁴ A helyzet napjainkra se javult, mert 2015-ben csak 633, 2016-ban pedig 665 bejelentést tettek.¹⁷⁵ Relatív és ingadozásokkal a védjegybejelentések száma nőtt. Erről tanúskodik az a tény, hogy 1996-ban 2194,¹⁷⁶ 2010-ben 3923 hazai védjegybejelentést nyújtottak be.¹⁷⁷ Öröndöset, hogy 2015-ben 3491, 2016-ban 4064 védjegybejelentés érkezett be a SZTNH-hoz.¹⁷⁸

¹⁷¹ Unitary Patent of the European Union.

¹⁷² SEVILLE i. m. 88.

¹⁷³ Az Országos Találmányi Hivatal 1990-re vonatkozó jelentése.

¹⁷⁴ A Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala 2010-re vonatkozó jelentése.

¹⁷⁵ *Tények és adatok* i. m. 8.

¹⁷⁶ A Magyar Szabadalmi Hivatal 1996-ra vonatkozó jelentése, 13.

¹⁷⁷ A Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala 2010-re vonatkozó jelentése, 28.

¹⁷⁸ *Tények és adatok* i. m. 13.

ROSSZ VICC?

A szűkebb értelemben vett paródia megítélése a magyar szerzői jogban

UJHELYI Dávid*

1. Bevezetés

A szerzői jogi paródia hazai megítélésével több szerző is foglalkozott már, hol csak érintőlegesen, hol pedig egy egész tanulmány erejéig. Grad-Gyenge Anikó jelen tanulmányban hivatkozott monográfiájának egyik alfejezete több, igen értékes következtetésre jut a kérdéses felhasználási mód szerzői jogi megítélése kapcsán,¹ Faludi Gábor idézett tanulmánya teljes egészében ezen témakör körül íródott, Mezei Péter pedig a *fair use* tesztet kiveséző, nem kevésbé kiváló tanulmányában ugyancsak foglalkozik a paródiával – bár elsősorban az Egyesült Államok viszonylatában. Emellett a Szerzői Jogi Szakértői Testület (a továbbiakban: SZJSZT) három szakvéleményével gazdag megállapításokat tett a paródiával kapcsolatban, illetve a Gyertyánfy Péter által szerkesztett *Nagykommentár* szintén érinti ezt a problémakört.

Ezen, jelen tanulmányban is feldolgozott források jelentős része – leegyszerűsítve – akként foglal állást a paródiával kapcsolatban – amelynek egyébként elenyésző bírói gyakorlata van csak hazánkban –, hogy a nevesített szabad felhasználási esetként való szerepeltetése a szerzői jogi törvényben felesleges. Ha a hazai szakirodalom jellemzően azonos állásponton van, akkor miért szükséges ezt újból vizsgálódás tárgyává tenni? Álláspontom szerint egy olyan

* Megbízott oktató (PPKE JÁK).

¹ A tanulmány a paródiára a követhetőség kedvéért következetesen felhasználási módként hivatkozik, tekintve, hogy egy speciális átdolgozásról van szó. Ugyanakkor bizonyos kontextusban inkább felhasználási célként értelmezendő.

felhasználási módról beszélünk, amely nem csak több évszázados hagyományokkal rendelkezik, hanem különösen értékes, és a külföldi szerzői jogokban is jellemzően elismerésben részesül, értve ez alatt, hogy nevesített szabad felhasználási eset kapcsolódik hozzá. Ennek alapján viszont felmerült a kérdés: a magyar szerzői jog valóban mindenféle elismerés nélkül hagyja-e ezt az értékes felhasználási módot, illetve ha erre a kérdésre igenlő választ kapunk, akkor mi lehet ennek az oka, esetleg jogdogmatikai háttere.

Mindezek alapján jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy a magyar dogmatikai megközelítés feltárása útján megpróbálja választ adni arra, hogy valóban elismerés nélkül marad-e a paródia a magyar szerzői jogban. Jelen tanulmány ugyanakkor szándékosan nem, vagy csak érintőlegesen tér ki a paródia alapjogi megítélésére és kapcsolataira, vagy a személyhez fűződő jogok jelentőségére. Továbbá jelen tanulmány kizárólag a szerzői jogi értelemben vett paródiára koncentrál, az elsősorban személyiségi jogokat érintő esetek és jogforrások feldolgozása meghaladja a dolgozat kereteit.

2. A paródia megítélése a magyar szerzői jogban

Egy diákoknak szánt értelmező szótár megközelítése szerint a paródia nem más, mint „valamely irodalmi mű, művészeti stílus, műfaj stb. tréfás, torzító utánzata.”² A paródia fogalma a *Magyar néprajzi lexikon* szerint a következőképpen hangzik: „a folklóresztétika kategóriája, egy alkotás, tréfás, satirikus változata, amelynek célja az eredeti nevetséges formában való megismétlése.” Ezzel szemben a szatíra, vagy utánzat nem más, mint „a komikum igen éles fajtája, a folklóresztétika kategóriája.”³ Látható, hogy ezen részben tautologikus megközelítésekkel viszonylag nehéz szerzői jogi szempontból pontos megállapításokat tenni.⁴

A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (a továbbiakban: Sztj.) nem tartalmaz a paródiára, karikatúrára vonatkozó kivételt, sem definíciót vagy más utalást erre a felhasználási módra vonatkozóan. Jelen tanulmány elsődleges

² EÖRY Vilma: *Magyar értelmező szótár diákoknak – Szómagyarázatok példamondatokkal*. Budapest, Tinta Tankönyvkiadó, 2010. 623.

³ ORTUTAY Gyula (szerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. Budapest, Akadémiai, 1977–1982. Elérhető: <https://goo.gl/ndOZX3>.

⁴ Monique Bradley LAMPKE: Why the Fair Use Defense of Free Speech or Parody Under the Cybersquatting Consumer Protection Act Needs Judicial Review by the United States Supreme Court. *Minnesota Journal of Law, Science & Technology*, vol. 11, 2010. 313.

célja annak körüljárása, hogy a magyar jogalkotó milyen érvek alapján nem ültette át az InfoSoc Irányelv opcionális kivételét,⁵ illetve ennek megvizsgálása után annak tisztázása, hogy ezek az érvek helytállóak-e a jelenlegi körülmények között, esetleg felmerül-e – tekintettel a nemzetközi környezetre, tendenciákra, illetve a személyhez fűződő és vagyoni jogok dogmatikai megközelítésére – annak szükségessége, hogy a paródia-kivétel beillesztésre kerüljön a magyar szerzői jog rendszerébe.

Kiindulópontként szükséges leszögezni, hogy bár az InfoSoc Irányelv a többszörözés és nyilvánossághoz közvetítés – illetve bizonyos esetekben a terjesztés – korlátjaként nevesíti saját paródia-kivételét,⁶ a paródia célú felhasználásokról igazából mint átdolgozásról – ezáltal nevesített felhasználási módokról – szükséges beszélnünk,⁷ hiszen a parodizálás során jellemzően, bár nem feltétlenül, az eredeti műből annak megváltoztatása, részeinek felhasználása és eltorzítása útján ugyancsak egyéni-eredeti jelleggel rendelkező alkotás jön létre.

2.1. Paródia az SZJSZT döntéseiben, és a jogirodalomban

Az SZJSZT több szakvéleményében is foglalkozott a paródia szerzői jogi megítélésével. Elsőként a 39/2002. sz. szakvéleményben találunk megállapításokat erre vonatkozóan: egyrészt a paródiának nincs részletesen kimunkált bírói gyakorlata Magyarországon, másrészt – az eset kapcsán egyfajta negatív megközelítésben – több tulajdonságot nevesít, amellyel a paródia célú felhasználások rendszerint rendelkeznek. A paródia az eredeti mű stíluselemeit eltulozva, vagy a szerző alkotásainak jellegzetes vonásait humoros módon mutatja be, jellemzi továbbá egy „összekacsintó rokonszenv”, vagy „lesújtó kritika”, bírálat is.⁸ Ennek fényében tehát az SZJSZT olvasatában a paródia fogalma nem csupán a szorosabb értelemben vett szerzői jogi paródiát fedi le, hanem a szerző stílusának gúnyos megjelenítését (a stílusutánpótlást) is.

A 13/2003. sz. szakvélemény a fentiekhez további szempontokkal járul hozzá: olvasatában a szerzői jogi paródia szükségszerű eleme az eredeti mű

⁵ Az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összehangolásáról szóló az Európai Parlament és a Tanács 2001/29/EK irányelve (a továbbiakban: InfoSoc Irányelv). Elérhető: <https://goo.gl/iF5zJ>

⁶ InfoSoc irányelv 5. cikk (3) és (4) bek.

⁷ Szt. 29. §.

⁸ SZJSZT 39/2002. (Flinstones-figurák felhasználása reklámcélokra). Elérhető: <https://goo.gl/DXh59j>.

felidézése, de fontos, hogy az átdolgozás útján létrejött műben az új, egyéni elemek kerüljenek túlsúlyba. Emellett különösen érdekes, hogy az SZJSZT álláspontja szerint a magyar szerzői jogban az engedélyköteles átdolgozás és az engedélyt nem igénylő paródia elvileg elhatárolható egymástól.⁹

Ezen gondolatokat bontja ki részleteiben a 16/08. sz. szakvélemény. Az SZJSZT itt a paródiát egyrészt a szellemi vita közismert eszközeként, másrészt pedig „a véleményszabadság alkotmányos védelmének sajátos, a szerzői jog által elismert belső korlátjaként” közelíti meg. A paródia megállapításához objektív ismérvként szükség van az eredeti mű felidezésére, illetve a saját alkotói tevékenységgel való önállóság, az eredeti műtől való, egyéni alkotás útján megvalósuló „eltávolodás” megszerzésére is. A szakvélemény kifejti, hogy a paródia célú felhasználás „az átdolgozás fogalma alá, de nevesített szabad felhasználásnak nem tekinthető kivétel”. Az engedély nélkül átvehető elemek között nevesíti a felismerhetőséghez szükséges, illetve a vitát, szembenállást kifejező részeket. Végül az SZJSZT kifejti, hogy a stílusutánzás (utáncat, utánpéztés, *pastiche*) az Szjt. 1. § (6) bekezdése alapján nem engedélyköteles felhasználás¹⁰ – érdekes felvetés, hogy ez ellentétben áll-e a 39/2002. sz. szakvéleményben foglaltakkal, miszerint a szerző stíluselemeinek utánzása is a paródia fogalma alá tartozik.¹¹

Faludi a paródia szerzői jogi megítéléséről írt tanulmányában ugyancsak hivatkozik az SZJSZT 16/08. sz. szakvéleményére. Konklúziójában kifejti, hogy álláspontja szerint nincs szükség a paródia-kivétel törvénybe foglalására, mivel annak „legtisztább változata” olyan csekély mértékben merít csak az eredeti műből, hogy az nem éri el az átdolgozás szintjét, „belefeér az idézés mint a legtipikusabb szabad felhasználás kereteibe”, a paródia megítélése pedig egyébként is az esetről-esetre történő vizsgálat tárgykörébe tartozik.¹² Ennek kapcsán megjegyezhető, hogy a paródia az idézés kivételén keresztül megvalósuló elismerése – ahogy az olasz és cseh jogban is így kezelik – bár nem példátlan, közel sem nevezhető az uralkodó megközelítésnek, továbbá problémát jelent, hogy az idézés mint szabad felhasználás bizonyos műfajok, pl. a képzőművészeti alko-

⁹ SZJSZT 13/2003. (játékfilm lényeges elemeinek jogosulatlan felhasználása reklámfilmben) Elérhető: <https://goo.gl/sQe8eA>.

¹⁰ Szjt. 1. § (6) bek.: (6) „Valamely ötlet, elv, elgondolás, eljárás, működési módszer vagy matematikai művelet nem lehet tárgya a szerzői jogi védelemnek.”

¹¹ SZJSZT 16/08. (reklámozás céljából megrendelt mű felhasználása) Elérhető: <https://goo.gl/n6TxhT>.

¹² FALUDI Gábor: A paródia a szerzői jogban. In: KÖHIDI Ákos – KESERŐ Barna Arnold (szerk.): *Tanulmányok a 65 éves Lenkovich Barnabás tiszteletére*. Budapest–Győr, Eötvös, 2015. 95., 112., 115.

tások esetében eleve kizárt, illetve a paródia jellemzően egyébként is túlnyúlik ezen szabad felhasználási eset keretein.

Grad-Gyenge a szerzői jogi korlátozásokról szóló monográfiájában ugyan csak érinti a paródia kérdését. Álláspontja szerint nincs szükség önálló szabad felhasználási esetkör bevezetésére, mivel a paródia-kivétel InfoSoc Irányelvől történő átültetése csak azt tenné lehetővé, hogy „az érintett műveket változatlan formában használja fel a parodizáló”,¹³ ugyanakkor a fentiekben bemutatott, a monográfia megjelenését követően született *Deckmyn*-döntésből nem feltétlenül erre következtethetünk, bár kétségtelen, hogy az uniós bíróság az átdolgozás jogát nem tudja beemlíteni az ítélkezésébe, mivel nem került harmonizálásra. Emellett kifejti, hogy a paródia bizonyos esetekben – mint pl. a már említett stílusparódia – nem valósít meg engedélyköteles felhasználást, bizonyos esetekben pedig az idézés körében is védelemben részesíthető.¹⁴

Az Szjt. *Nagykommentárja* ugyancsak foglalkozik a paródia kérdésével,¹⁵ kitér a felidézés és a stílusutánzás problémájára, illetve leszögezi, hogy az engedélyköteles felhasználás és a szabad paródia elhatárolása egyedi vizsgálatot kíván meg minden esetben.

A teljesség kedvéért még szükséges szólni az 1969. évi szerzői jogi törvényről is, amely 16. § (3) bekezdésben,¹⁶ szűk körben lehetőséget biztosított a paródia célú felhasználások szerzői jogi elismerésére is, ám ezt a szakaszt a Berni Unióс egyezménybe való ütközése miatt 1994-ben hatályon kívül helyezték,¹⁷ így nem került átvételre a hatályos törvényben.

2.2. A paródia hazai megítéléséről

A paródia megítélése kapcsán eddig kifejtettekkel részben egyetértünk, részben viszont ellentétes álláspontra kívánunk helyezkedni. Vitán felül áll, hogy a

¹³ Azokban az országokban, ahol az uniós csatlakozás után került bevezetésre a szabad felhasználási eset – mint pl. Litvániában –, az elfogadott szövegek ettől rugalmasabb értelmezésre engednek következtetni.

¹⁴ GRAD-GYENGE Anikó: *Szerzői jogi korlátozások és a szerzői jog emberi jogi háttere*. Budapest, HVG-Orac, 2010. 222–225.

¹⁵ GYERTYÁNFY Péter (szerk.): *Nagykommentár a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvényhez*. Online verzió (ld. az átdolgozás jogánál írottakat).

¹⁶ A szerzői jogról szóló 1969. évi III. törvény 16. § (3) bek.: „Új, önálló mű alkotásához idegen mű felhasználható; ez a jog azonban nem terjed ki az idegen mű átdolgozására színpad, film, rádió vagy televízió céljára, valamint az azonos műfajban történő átdolgozásra.”

¹⁷ FALUDI i. m. 100.

paródia célú felhasználáshoz szükség van az eredeti mű felidézésére – ebben uniós szinten a *Deckmyn*-döntés következtetései¹⁸ és az Egyesült Államok joggyakorlata (*conjure up*)¹⁹ is azonos képet mutat. A felidézés mellett – tekintettel arra, hogy az átdolgozás során szerzői műből szerzői mű jön létre²⁰ – a paródiának egyéni-eredeti jelleggel is kell rendelkeznie, méghozzá olyan minőségben, amely megfelelő alapot ad a felhasználás eredményeként létrejött mű önálló, az eredeti műtől független szerzői jogi védelmére. Ugyancsak helyesnek tűnik az a megállapítás, hogy az Szjt. 1. § (6) bekezdése alapján a stílusutánpótlás szerzői jogi szempontból nem minősül releváns felhasználásnak, így engedélykérés és díjfizetés nélkül megvalósítható. Szintén megalapozottnak tartjuk Grad-Gyenge és Faludi azon gondolatát, miszerint bizonyos esetekben a paródia célú felhasználás megférhet az idézés szabad felhasználása által biztosított keretek között, bár a fentiekben kifejtett problémák miatt ez csak töredékében fedi le a paródia célú felhasználásokat.

Ugyanakkor álláspontom szerint további megfontolást igényel a paródia nem nevesített szabad felhasználási esetként történő azonosítása. Az SZJSZT 16/08. sz. szakvéleményében kifejtett értelmezés szerint mivel a paródia a véleménynyilvánítás szabadsága – az Alaptörvény IX. cikkében nevesített alkotmányos jog, tehát a jogforrási hierarchia alapján a szerzői jog külső korlátjának – eszközöként a szerzői jog belső korlátjává válik,²¹ az Szjt.-ben való külön nevesítés nélkül is része – valamilyen terjedelemben – a magyar szerzői jognak, tehát a szabad felhasználási esetek közötti felsorolása szükségtelen. Álláspontom szerint a véleménynyilvánítás szabadságának²² – amely egyes elgondolások szerint a szerzői jog anyajoga, forrása is egyben²³ – külső korlátként való értel-

¹⁸ Jonathan GRIFFITHS: Fair dealing after *Deckmyn*: The United Kingdom's Defence for Caricature, Parody or Pastiche. In: Sam RICKETSON – Megan RICHARDSON (szerk.): *Research Handbook on Intellectual Property in Media and Entertainment*, Cheltenham, Edward Elgar, 2017. 5.

¹⁹ Robyn M. FLEGAL: Diametrically Opposing Viewpoints – Why Polar Opposites Should Not Attract the Parody Label Under the Fair Use Exception to Copyright Infringement. *Journal of Intellectual Property Law*, Vol. 21, 2013. 112.

²⁰ MEZEI Péter: Mitől fair a fair? Szerzői művek felhasználása a *fair use* teszt fényében. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2008/6. 57.

²¹ FALUDI Gábor: A szerzői jog és az iparjogvédelem belső korlátjai. *Jogtudományi Közlöny*, 2006/7–8. 280–292.

²² Ld. még: FALUDI Gábor: A szerzői jog alapjogi szemlélete az Európai Unióban. In: Faludi Gábor (szerk.): *Liber amicorum: studia P. Gyertyánfy dedicata: ünnepi dolgozatok Gyertyánfy Péter tiszteletére*. Budapest, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, 2008. 185–209.

²³ Kim TREIGER-BAR-AM: Kant on Copyright: Rights of Transformative Authorship. *Cardozo Arts & Entertainment Law Journal*, Vol. 25, No. 3, 2008. 1066.

mezéséből még nem feltétlenül, nem egyenesen következik, hogy a szerzői jogi törvényben nem nevesített szabad felhasználási esetkörökről lehessen beszélni.

Ezen okfejtés ellentétben állónak látszik az Szjt. 33. § (3) bekezdésében nevesített kiterjesztő értelmezés tilalmával,²⁴ illetve azzal, hogy az Szjt. a szabad felhasználás eseteit *taxatív felsorolás* útján, *kógens módon* határozza meg, ahogy azt a törvény kommentárja is megerősíti.²⁵ Márpedig ebből az következik, hogy a magyar szerzői jog csak azokat a szabad felhasználási eseteket ismeri, amelyek az Szjt.-ben nevesítésre is kerültek – ide nem értve természetesen a szerzői jogi szempontból felhasználásnak nem minősülő, pl. *de minimis* magatartásokat. Ennek alapján az SZJSZT 16/08. sz. szakvéleményében foglaltak, különösen a nem nevesített szabad felhasználási eset kategória mint olyan, kiterjesztő értelmezésnek, emiatt az Szjt.-vel ellentétesnek tűnik.²⁶

Az érvelés egyébként a *jogbiztonság* szempontjából sem tűnik kielégítőnek. A felhasználók jelentős részétől nem várható el a jogszabály ilyen szintű, komoly dogmatikai alapokon nyugvó ismerete. Magából a jogszabályból viszont arra az egyébként többé-kevésbé helyes következtetésre lehet jutni, hogy a magyar szerzői jog nem rendelkezik nevesített paródia-kivétellel, tehát a paródia célú felhasználással kapcsolatban engedélyt kell kérnie, és díjfizetési kötelezettsége van. Az, hogy a felhasználás esetleg egy szűk körben az idézés kivétele alá vonható, a gyakorlat számára igen kevés kapaszkodót jelent, nem beszélve arról, hogy egy esetleges peres eljárásban az SZJSZT által – egyébként logikusan, ha nem is támadhatatlanul – kifejtett, a nem nevesített szerzői jogi kivételre vonatkozó, tisztán jogtudományi érvelést az eljáró bíróság nem köteles elfogadni és/vagy alkalmazni.

Kiegészítésre szorulónak érezzük továbbá azt a gondolatot, miszerint egy átdolgozás szabad felhasználási esetként történő elismeréséhez a „nevettetési cél” nem méltánylandóbb, mint egy komoly hangvételű átdolgozás.²⁷ Álláspontom

²⁴ Szjt. 33. § (3) bek.: „A szabad felhasználásra vonatkozó rendelkezéseket nem lehet kiterjesztően értelmezni.”

²⁵ Kiss Zoltán: *Kommentár a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvényhez*. Online Jogtár verzió. „A szabad felhasználásra vonatkozó részletes és a felhasználási jogok szabályozására egyébként nem jellemző kógens szabályozást a szabad felhasználás jellege indokolja. [...] Ezért a szerzői jog és a felhasználói (társadalmi) érdek védelmének egyensúlya csak akkor nem bomlik meg, ha a jogszabály a szabad felhasználás terjedelmét szigorú keretek közé szorítja.”

²⁶ A levezetés egyébként abban az esetben elfogadhatónak tűnne, hogy ha a háromlépcsős tesztet nem a szabad felhasználások általános korlátjaként, hanem – a *fair use* teszthez hasonlóan – egy nyitott végű szabad felhasználási esetként értelmeznénk. Ld. még: European Copyright Society: *Opinion on The Judgement of the CJEU in Case C-201/13 Deckmyn*. 2014. 7. Elérhető: <https://goo.gl/BH79v6>.

²⁷ GRAD-GYENGE i. m. 223.

szerint a paródia célú felhasználások olyan kritikái, nem csupán a véleménynyilvánítást, hanem – legalábbis ezek bizonyos körében – a *véleménycserét* katalizáló hozzáadott értéket tartalmaznak,²⁸ amely minden további nélkül megfelelő alátámasztása lehet egy széleskörűen ismert és lényegében több évszázados hagyományokkal rendelkező felhasználás kivételként való nevesítéséhez.

Az Egyesült Államok joggyakorlata kiváló példája annak, hogy a felhasználók és a gyakorlat számára egyértelmű, rugalmas és jól körülhatárolható környezetre van szükségük ahhoz, hogy a szerzői jog céljai, így többek között a kreativitás ösztönzése meg tudjon valósulni.²⁹ Ebből kifolyólag a hazai paródiával kapcsolatos peres eljárások hiányából álláspontom szerint nem a paródia-kivétel törvénybe foglalásával kapcsolatos indokok hiányára,³⁰ hanem éppen ellenkezőleg, a szabad felhasználási esetkör InfoSoc Irányelvből való, de a hazai sajátosságokhoz szabott átültetésének szükségességére, illetve – a jogirodalmi álláspontok eltéréseit is szem előtt tartva – jogbizonytalanságra lehet és kell következtetni.³¹

3. Konklúzió

Jelen tanulmány arra a kérdésre próbált meg választ keresni, hogy a magyar szerzői jog valóban elismerés nélkül hagyja-e a szűkebb értelemben vett paródiát. Bár a kérdés vizsgálata során láthattuk, hogy a jelenlegi uralkodó hazai megközelítés – mivel nincsenek ilyen peres eljárások, és dogmatikai alapon bizonyos körben egyébként is elismert felhasználásnak tekinthető – nem tartja szükségesnek a nevesített szabad felhasználási esetkör alkalmazását, több tényező is abba az irányba mutat, hogy ezen álláspont felülvizsgálatra szorul. A szerzői jogban egyébként is különösen hangsúlyos a véleménynyilvánítás szabadsága,³² a paródia pedig olyan hozzáadott értéket, a véleménycsere katalizálását is hordozhatja, amely elismerés nélkül hagyása indokolatlannak tűnik a magyar jogalkotó részéről.

²⁸ Marlin H. SMITH: The Limits of Copyright: Property, Parody and the Public Domain. *Duke Law Journal*, vol. 42., 1993. 1248.

²⁹ Ld. még: UJHELYI Dávid: A szerzői jog célja és emberképe a szellemi alkotásokat megalapozó elméletek tükrében. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2014/5. 34–52.

³⁰ Vö. FALUDI i. m.

³¹ Álláspontom szerint a paródiával kapcsolatos jogviták a már létező kivételből fognak fakadni, nem pedig annak hiányából.

³² William McGEVERAN: The Imaginary Trademark Parody Crisis (and Real One). *Washington Law Review*, Vol. 90, 2015. 727.

A hazai dogmatikai megközelítés ugyanakkor a fentiekben kifejtettek alapján és azok mentén szintén átgondolásra szorul, mivel az SZJSZT szakvéleményeiben levezetett gondolatmenet logikusnak, de kevésbé megalapozottnak tűnik, ami mellett a jogbiztonság követelményének való megfelelést sem szabad szem elől téveszteni. A paródia nem csupán egy nevesített szabad felhasználási eset nélküli, szűk körben, az egyedi ügyben eljáró bíróság álláspontja alapján védelemben és elismerésben részesíthető speciális átdolgozás. A paródia alapjogi gyökerekkel, nemzetközi elismertséggel és társadalmi értékkel rendelkező, kritikus alkotói műfaj, egy különleges és a kreativitásnak táptalajul szolgáló felhasználási mód, amely elismerése – válaszolva a dolgozat címében feltett kérdésre – jelenleg nincs megfelelően kimunkálva a magyar szerzői jogban.

A RÉSZESEK BÜNTETŐJOGI FELELŐSSÉGE

VARGA Zoltán*

1. A bűncselekmény elkövetői

A büntetőjog-tudomány már régen kidolgozta, hogy egy adott bűncselekményben különbözőképpen lehet részt venni – mára a legismertebb elkövetői alakzatok a tettesség és a részesség. A római jog a büntetőjog területén is maradandót alkotott, ugyanis a korabeli forrásokból egyértelműen kiderül, hogy helyesen vonták meg a határt a tettesség és részesség tényállásai között azáltal, hogy az előbbinél megkívták, az elkövetői magatartás valósítsa meg az adott bűncselekmény törvényi tényállását vagy annak valamely elemét.¹ A római jog már a részesség mindkét alakzatát megkülönböztette, nevezetesen a felbujtást és a bűnsegélyt, s – bár terminológiai pontatlanságokkal – dogmatikai hibátlansággal elhatárolták egymástól azokat. A felbujtó *auctor* megnevezése a mai napig is használatos, meghonosodott a jogirodalomban, míg a bűnsegély esetében eltérő meghatározásokat adott.

Korábban a társtettesség is egyfajta részességnak minősült, azonban a dogmatika fejlődésével rövid időn belül elhatárolási szempont lett, hogy a részes csak befejezetlen bűncselekményhez kapcsolódhat, és nem valósíthat meg tényállási elemeket, sőt be sem léphet a tényállás világába, ezen kívül marad mindvégig, míg a társtettes tényállási elemet valósít meg. A részesség legfontosabb ismérve, hogy tettesi alapcselekményt követel meg, még akkor is, ha adott esetben a tettes valamely oknál fogva utóbb, valamely büntethetőséget megszüntető ok miatt nem büntethető, vagyis feltétel, hogy a bűncselekmény érvényesen létrejöjjön, de nem feltétlenül szükséges befejezett bűncselekmény megvalósulása, ugyanis a részes már kísérlet, sőt előkészület esetén is büntetendő.

* Bíró (Kúria).

¹ BENEDEK Ferenc: *Felbujtó és bűnsegéd a római büntetőjog forrásaiban*. Szeged, SZTE ÁJK, 2004.

A dogmatikában a részesség legfontosabb ismérve a járulékosság, amely egyrészt jelenti a tettesi alapcselekmény létrejöttét, annak be nem fejezését, és az időbeli összefüggést, vagyis a befejezettség előtti tevékenység szándékos kifejtését.

2. A részesség járulékos jellege

A részesség két formája, nevezetesen a felbujtás és a bűnsegély alapvető jellemzője, hogy járulékos jellegű, vagyis tettesi alapcselekményt feltételez, ami azt jelenti, hogy az elkövetéskor büntetőjogi felelősséggel tartozó tettes részéről a Büntető törvénykönyvben (Btk.) meghatározott szándékos bűncselekménynek legalább a kísérletét feltételezi. A részesekre a Btk. 14. § (3) bekezdése szerint a tettesekre megállapított büntetési tételt kell alkalmazni, azonban ez korántsem azt jelenti, hogy a részesekre ugyanazt a büntetést kell kiszabni, mint a tettesre, sőt a büntetéskiszabási gyakorlat szerint a részesség két fajtája eltérő értékelést nyert, a bűnsegélyt enyhébben, a felbujtót súlyosabban bünteti a bíróság általában, mint az alapcselekmény elkövetőjét. Összességében tehát a részesi cselekmény ebben a minőségében csak annyiban büntethető, amennyiben az alapcselekmény is büntethető, a jogi minősítés tekintetében osztja az alapcselekmény sorsát, és a részesi cselekményre a tettesi bűncselekmény büntetési tétele vonatkozik.²

A részesség járulékos jellegével kapcsolatosan meghatározó jelentősége van a 3/2011. (X. 14.) Büntető jogegységi határozatnak, amely elvi éllel és a bíróságokra kötelező jelleggel mondta ki, hogy a részesi cselekmény csak annyiban büntethető, amennyiben az alapcselekmény is büntethető, jogi minősítés tekintetében is osztja a tettesi alapcselekmény sorsát, és erre is a tettesi bűncselekmény büntetési tétele vonatkozik (parifikáció).³ A részesség járulékos jellege tehát tisztán érvényesül (teljes járulékosság).

A részesi cselekmény járulékosságának iménti értelmezését illetően a jogtudomány és joggyakorlat két kivételt ismer: egyrészt a részes büntethetőségét nem érinti a tettesi alapcselekmény elkövetőjének kiléte ismeretlen, vagy vele szemben valamely büntethetőséget megszüntető ok (halál, kegyelem, elévülés) következik be, másrészt nem felel a részes a tettes minőségi túllépéséért,

² BELOVICS Ervin – GELLÉR Balázs – NAGY Ferenc – TÓTH Mihály: *Büntetőjog I. Általános Rész.* Budapest, HVG–Orac, 2014. 312.

³ 33/2011. (X. 14.) Büntető jogegységi határozat III. pont.

azaz azért, hogy a tettes más törvényi tényállásba illeszkedő, vagy más ilyen bűncselekményt is megvalósít, mint amelyre a rábíró tevékenysége vonatkozik, vagy amelyhez a segítségnyújtás történt. A hivatkozott jogegységi határozat leszögezte, hogy a részes felelősségének terjedelmét mindig a tettesi alapcselekmény, annak büntetendősége és minősítése határolja be.

A büntetőjog tudomány ma már egységes álláspontot foglalt el a részesség járulékos jellegével kapcsolatosan, és rendkívül részletesen kidolgozott irodalom áll rendelkezésre a tekintetben, hogy a részes, nevezetesen a felbújtó cselekményének minősítése az alapcselekmény tettesének minősítéséhez igazodik. A bírói gyakorlat ezzel az állásponttal teljes egészében azonosult, és követi ezt a több elvi döntésben közzétett és kifejttet dogmatikai álláspontot.

Ez az álláspont részletes kifejtésre került abban a büntetőügyben, amelyben egy előre kitervelt és három elkövető – felbújtó, tettes, bűnsegéd – által realizált bűncselekmény esetében a felbújtó magatartását aljas indok motiválta, amelyről azonban a bűncselekményt végrehajtó II. rendű terheltnek nem volt tudomása, ugyanis ebbe sem a felbújtó, sem a bűnsegéd nem avatta be. A határozatban a Kúria részletesen kifejtette, hogy a részesség járulékos természetéből következik, hogy a részes cselekménye sem minősülhet súlyosabban a tettesi alapcselekménynél, egyértelműen ahhoz kell igazodnia. E döntés azonban, amelynek magam is részese voltam, arra indította a Kúriát, hogy tovább-, vagy inkább újragondolja a részesek büntetőjogi felelősségének kérdéseit.

3. Az ügy

A Fővárosi Törvényszék a 2015. október 16-án kelt 15.B.1856/2014/82. számú ítéletével P. T. I. rendű terheltet az 1978. évi IV. törvény (korábbi Btk.) 166. § (1) bekezdésébe ütköző, és a (2) bekezdés a) és c) pontja szerint minősülő felbujtóként elkövetett emberölés büntette miatt 10 évi fegyházban végrehajtandó szabadságvesztésre, H. I. II. rendű terheltet a korábbi Btk. 166. § (1) bekezdésébe ütköző, és a (2) bekezdés a) pontja szerint minősülő emberölés büntette miatt 9 évi fegyházban végrehajtandó szabadságvesztésre ítélte, míg F. F. III. rendű vádlottat az ellene a korábbi Btk. 166. § (1) bekezdésébe ütköző, és a (2) bekezdés a) és c) pontja szerint minősülő bűnsegédként elkövetett emberölés büntette miatt emelt vád alól felmentette. Az elsőfokú ítélet ellen az ügyész mindhárom vádlott terhére fellebbezést jelentett be, az I. és a II. rendű vádlott esetében a büntetés súlyosítása, míg a III. rendű vádlott esetében a bűnösség megállapítása és büntetés kiszabása érdekében.

A Fővárosi Ítéltábla a 2016. május 26-án kelt 1.Bf.50/2016/23. számú ítéletével az elsőfokú bíróság ítéletét megváltoztatta, P. T. I. rendű és H.I. II. rendű vádlott büntetését egyaránt 15–15 évre súlyosította, míg F. F. III. rendű vádlottat bűnösnek mondta ki a korábbi Btk. 166. § (1) bekezdésébe ütköző, és a (2) bekezdés a) és c) pontja szerint minősülő bűnsegédként elkövetett emberölés büntetében, és ezért őt 10 évi fegyházbüntetésre és 10 évi közügyektől eltiltásra ítélte. A szabadságvesztésbe a 2012. július 14-től 2014. február 10-ig előzetes letartóztatásban töltött időt beszámította. Egyebekben az elsőfokú ítélet egyéb rendelkezéseit az I., II. és III. rendű vádlottak tekintetében helybenhagyta.

A Fővárosi Ítéltábla az elsőfokú bíróság által megállapított tényállást az alábbiakban foglalta össze:

F. F. III. rendű vádlott az általa üzemeltetett szórakozóhelyekről ismerte P. T. I. rendű vádlottat és P. J. sértettet is, aki rendszeresen járt 1996 nyarától az F. F. III. rendű vádlott által üzemeltetett T-B. Caféba.

A III. rendű vádlott 1996. május 1-jétől bérelte a Budapest III. Kerületi Önkormányzattól a III. kerületi N. utcai ingatlant.

A III. rendű vádlott több alkalommal kért és kapott kölcsönt P. J. sértettől kamatra, 1996 nyarára kb. 3 millió forint tartozása halmozódott fel irányában.

Az adóssága rendezése érdekében a III. rendű vádlott felajánlotta a fenti bérlemény bérleti jogát P. J. sértettnek, a megállapodás szerint 5 millió forintot fizetett a sértett az ingatlanért, amelybe betudták a 3 millió forint tartozást, illetve a sértett további 2 millió forintot kifizetett a III. rendű vádlottnak.

A III. Kerületi Önkormányzat 1996. június 30-án hozzájárult a bérleti jog P. J. sértett nevére történő átírásához, eszerint a bérleti szerződést ezen időponttól számított 90 napon belül, 1996. október 28-ig kellett megkötni, ezt követően ugyanis a bérbeadói hozzájárulás érvényét veszti.

Ezt követően az elsőfokú tényállás – amellet, hogy rögzíti a bűncselekmény további előzményeit, illetve P. T. I. rendű vádlott elhatározását a sértett megölésére – a III. rendű vádlott cselekvőségét az alábbiak szerint tartalmazta:

Az I. rendű vádlott 1996. október 26. és október 30. között felvette a kapcsolatot a III. rendű vádlottal, mivel találkozni akart a sértettel, egyben megadta a telefonszámát is.

A III. rendű vádlott közölte az I. rendű vádlottal, hogy az elkövetkező napokban mindenképpen találkozni fog ingatlanügyintézés végett a sértettel, és az I. rendű vádlott kérésére meg is mutatta a találkozó két lehetséges helyszínét.

A III. rendű vádlott 1996. október 30. napján 11 óra 15 perckor felhívta a III. Kerületi Önkormányzatot, ahol érdeklődött az ingatlan kapcsán az ügyintézés helyéről és lehetséges idejéről.

Ugyanezen a napon 17 óra 20 perckor felhívta a III. rendű vádlott az I. rendű vádlottat a mobiltelefonjáról, azonban az I. rendű vádlott ekkor utasította, hogy az azonosíthatóság elkerülése végett nyilvános fülkéből hívja, így a III. rendű vádlott 17 óra 27 perckor a T-B. Café előtti nyilvános fülkéből ismét hívta az I. rendű vádlottat, és egyeztetett vele, hogy a lakás átírása ügyében találkozni fog a sértettel.

A III. rendű vádlott 1996. október 31-én 11 óra 41 perckor felhívta a III. Kerületi Önkormányzat Vagyongazdálkodóját, ekkor tájékoztatták, hogy az ügyintézés helye költözés miatt nem a Gy. utca, hanem az L. utca.

Ezt követően 11 óra 45 perckor a III. rendű vádlott felhívta a sértettet, hogy november 1-jén, a kettejük közötti megállapodás értelmében (bérleti jog átírása a tartozás fejében) az ügy intézése végett a Ladik utcába mennek.

11 óra 49 perckor a III. rendű vádlott – ahogyan az I. rendű vádlott korábban utasította – a nyilvános fülkéből felhívta az I. rendű vádlottat, és beszámolt arról, hogy a sértettel mikor és hova fognak együtt elmenni.

A III. rendű vádlott 1996. november 1-jén 10 óra 37 perckor felhívta a sértettet, aki ekkor közölte vele, hogy éppen hol jár.

Ezt követően 10 óra 50 perckor a III. rendű vádlott az előbbi információ birtokában felhívta az I. rendű vádlottat a mobiljáról, aki a korábbiak szerint újfent utasította, hogy nyilvános fülkéből hívja – ami ezután rögtön meg is történt –, és megerősítette az I. rendű vádlottnak, hogy 11 órára mennek sértettel az L. utcába.

Ezt követően 10 óra 52 perckor a III. rendű vádlott találkozott a sértettel, majd együtt az L. utcába mentek, ahova 11 óra körüli időpontban érkeztek meg, és bementek a vagyonkezelő telephelyére.

Miután a III. rendű vádlott és a sértett 11 óra után néhány perccel a telephelyről kijöttek, a sértett gépkocsijába történő beszállás közben a sértettet a II. rendű vádlott lelőtte.

A bűncselekmény elkövetése után történetekkel kapcsolatban a tényállás – szintén egyebek mellett – az alábbiakat tartalmazta a III. rendű vádlott vonatkozásában:

Az I. rendű vádlott és a II. rendű vádlott a M. étteremben röviddel a bűncselekményt követően találkoztak, ahol az I. rendű vádlott megnyugtatta a II. rendű vádlottat, hogy ne aggódjon a III. rendű vádlott vallomása miatt, azt ő intézi.

A III. rendű vádlott a bűncselekmény elkövetését követően 11 óra 12 perckor a 9. számú tanút hívta fel, aki a sértett üzlettársa és barátja, majd annak érdekében, hogy az I. rendű vádlottal való kapcsolattartása ne legyen azonosítható, eltörte mobilkészülékének SIM kártyáját, és azt eldobta, továbbá a rendőrségen az aznapi kihallgatása során nem pontos személyleírást adott az elkövetőről.

A III. rendű vádlott nem fizette vissza a sértett örököseinek a bérleti jog ellenértékeként a sértett által kifizetett vételárat, valamint az ingatlan bérleti jogát is megtartotta, és utóbb, 1998. november 3-án az ingatlant az önkormányzattól végleg megvásárolta.

Az ítéletábra a tényállást a Be. 352. § (1) bekezdés a) pontjára hivatkozással az iratok alapján akként egészítette ki, hogy az I. rendű vádlott a bűncselekmény megszervezése érdekében vette fel a kapcsolatot F. F. III. rendű vádlottal. E helyről mellőzte a találkozásra utaló kitélt, helyette azt rögzítette, hogy az I. rendű vádlott felkérte a III. rendű vádlottat, hogy működjön közre a sértett megfelelő helyszínre csalásában. Kiegészítette a tényállást továbbá azzal, hogy a III. rendű vádlott nem tájékoztatta a sértettet arról, hogy az I. rendű vádlottal kapcsolatba lépett, és tudta, hogy a bérbeadói hozzájárulás már érvényét vesz-

tette, ezért a sértett által tervezett jogügylet nem jöhet létre, és azt is, hogy ez az időpont az ügyfélfogadási idő vége.

A tényállás utolsó mondatát azzal egészítette ki, hogy a III. rendű vádlott az önkormányzattól 464.310 forint vételárért szerezte meg a N. utcai lakás tulajdonjogát, amelyet 1998. november 16-án 7 millió forintért értékesített (iratok tartalma alapján). A III. rendű vádlott a bűncselekményhez nyújtott segítségért, a hallgatásért és a rendőrség félreinformálásáért havi 500 ezer forintot kapott több éven át az I. rendű vádlottól. Az ítéletábra megállapítása szerint az ekként pontosított tényállás már valamennyi vádlottal szemben és minden vonatkozásban megalapozottá vált, és miután az elsőfokú bíróság alapvetően eleget tett a törvényben írt indokolási kötelezettségének, az irányadó volt a fellebbezési eljárásban.

A másodfokú határozattal szemben kizárólag a III. rendű vádlott és védője jelentett be fellebbezést. A harmadfokú bírósággént eljáró Kúria a Fővárosi Ítéletábra ítéletét F. F. III. rendű vádlott tekintetében akként változtatta meg, hogy e vádlott cselekményét bűnsegédként, előre kitervelten elkövetett emberölés büntettségének [1978. évi IV. tv. 166. § (1) bekezdés, (2) bekezdés a) pont] minősítette. Határozatában a következőket fejtette ki:

„Tévedett a másodfokú bíróság, amikor a III. rendű vádlott cselekményét a korábbi Btk. 166. § (1) bekezdés és a (2) bekezdés a) és c) pontjai szerint minősítette, ugyanis a felbújtó és a bűnsegédek jogi felelősségét a tettesek cselekménye határolja be (3/2011. BJE).

A másodfokú bíróság határozatában kifejtette, hogy „mindkettő minősítő körülményt az elsőfokú bíróság által az I. rendű vádlott vonatkozásában kifejtett érvek szerint állapította meg a III. rendű vádlott terhére is az ítéletábra. Nem vitás, hogy a III. rendű vádlott az előzetes, tervszerű végrehajtás kulcsszereplője volt. A sértett megöléséből származó hasznót pedig, hasonlóan az I. rendű vádlotthoz, nem közvetlenül szerezte meg, ezért a III. rendű vádlott esetében sem nyereségvágyból elkövetett a bűncselekmény minősítése, hanem aljas indokból.”

Ezzel szemben minden részesség, így a bűnsegély is járulékos elkövetés, amely tettesi alapcselekményt feltételez. A járulékoság azt is jelenti, hogy a részes felelőssége a tettesi alapcselekményhez igazodik: a részes általában

azonos bűncselekményért, ritkábban (*excessus mandati* esetén) enyhébb bűncselekményért felel, mint a tettes. Ebből kiindulva kellett a történeti tényállást értékelni. Jelen esetben az emberölés felbujtójának, az I. rendű vádlottnak az volt a célja, hogy a sértett magatartását, nevezetesen azt, hogy a vele szemben támasztott vagyoni igényét kinevette, megbosszulja, ezért cselekményét az elsőfokú bíróság aljas indokból elkövetettnek is minősítette.

Ezzel szemben a másodfokú bíróság a 166. § (2) bekezdés c) pontja szerinti minősítő körülményt arra alapozta, hogy a III. rendű terhelt bár nem közvetlenül, de az emberölés következményeként haszonra akart szert tenni. Ugyanakkor jelen ügyben az ölési cselekmény végrehajtó II. rendű vádlott esetében sem a vagyoni haszon megszerzését, sem a bosszút nem értékelte az elsőfokú bíróság, cselekményét kizárólag a korábbi Btk. 166. § (2) bekezdés a) pontja szerint minősítette. A részesség járulékos természetéből viszont az következik, hogy a III. rendű vádlott részesi tevékenysége sem minősülhet súlyosabban a tettesi alapcselekménynél, ezért a Kúria a Be. 398. § (1) és (2) bekezdésében írtaknak megfelelően a másodfokú bíróság ítéletét megváltoztatta, és a III. rendű vádlott cselekményét a korábbi Btk. 166. § (1) bekezdésébe ütköző, és a (2) bekezdés a) pontja szerint minősülő bűnsegédként, előre kitervelten elkövetett emberölés büntettének minősítette.

4. A másik ügy

A Veszprém Megyei Bíróság a 2011. július 23-án kihirdetett I.B.287/2010/440. számú ítéletével Sz. I. III. rendű terheltet bűnösnek mondta ki társtettesként több emberen elkövetett emberölés büntettének kísérletében [korábbi Btk. 166. § (1) bekezdés, (2) bekezdés f) pont] és bűnsegédként elkövetett életveszélyt okozó testi sértés büntettének kísérletében [korábbi Btk. 170. § (1) bekezdés, (6) bekezdés első fordulat] és ezért halmazati büntetésül 20 évi fegyházbüntetésre és 10 évi közügyektől eltiltásra ítélte.

A másodfokú bíróságként eljáró Győri Ítéltábla az ítéletet megváltoztatta, és a III. rendű terhelt cselekményeit három rendbeli, két esetben társtettesként, egy esetben bűnsegédként elkövetett életveszélyt okozó testi sértés büntette kísérletének [korábbi Btk. 170. § (1) bekezdés, (6) bekezdés első fordulat] minősítette, és a terhelt fegyházbüntetését 8 évre enyhítette.

A Kúria a 2012. október 1-jén kelt Bfv.III.868/2012/14. számú ítéletével, a Legfőbb Ügyészség által benyújtott felülvizsgálati indítványt elbírálva, a Győri Ítéltábla ítéletét megváltoztatta, és a III. rendű terhelt cselekményeit két rend-

beli, egy esetben kísérletként, bűnsegédként elkövetett emberölés büntetettének [korábbi Btk. 166. § (1) bekezdés] és bűnsegédként elkövetett testi sértés büntette kísérletének [korábbi Btk. 170. § (1) bekezdés, (6) bekezdés első fordulat] minősítette, és a III. rendű terheltet halmazati büntetésül 13 évi börtönbüntetésre és 10 évi közügyektől eltiltásra ítélte.

Az irányadó tényállás szerint a III. rendű terhelt három sértett sérelmére valósított meg bűncselekményt, M. C. sértett sérelmére az ölési cselekményhez, I. P. sértett esetében az ölés kísérletéhez, míg Z. S. sértett esetében az életveszélyes sérülés okozásához nyújtott fizikai bűnsegélyt. A Kúria határozatában kifejtette, hogy a több emberen elkövetett emberölés megállapításának akkor van helye, ha az elkövető egynél több személyt öl meg. Befejezett a cselekmény, ha legalább két személy meghal, míg kísérlet, ha a szándék több személy megölésére irányul, de az ölési magatartás csupán egy személy halálát eredményezi, egy másíknak az ölését pedig megkísérli. Ehhez képest nem állapítható meg, ha az elkövető szándéka több ember megölésére irányul, azonban csak egy ölési magatartást kezd meg, amely kísérleti szakban marad. Nem valósul meg akkor sem, ha az elkövető egy embert szándékosan megöl, egy másik sértettel szemben pedig a tettes ölési cselekményéhez járuló részesség kifejtésére korlátozódik.

A 3/2011. (X.14.) BJE számú jogegységi határozat – a törvényi egység másik fajtája a folytatólagos egység kapcsán – kifejtette a részességgel kapcsolatos értelmezés lényegét. A BJE I. pontja szerint:

„Azok a részesi cselekmények, amelyek a folytatólagosság körébe nem vonható több ugyanolyan tettesi alapcselekményhez kapcsolódnak, akkor sem alkotnak folytatólagos törvényi egységet, ha a részesi magatartások kifejtésére rövidebb időszakon belül került sor, a részesi akarat-elhatározás egységes volt, és a tettesek cselekményei is rövid időközökkel ugyanazon sértett sérelmére valósultak meg. A részes bűncselekményeinek rendbelisége és minősítése a tettesi alapcselekményekhez igazodik.”

A BJE II. pontja szerint:

„Amennyiben a felbújtó rendszeres haszonszerzésére törekedve több tettet bír rá ugyanolyan vagy hasonló egy-egy olyan bűncselekmény elkövetésére, amelynek az üzletszerű elkövetés a minősítő körülménye, e minősített esetért felelősséggel csak akkor tartozik, ha az üzletszerűség a tettesi bűncselekmény

tekintetében is megállapítható. Egyébként a felbújtó ilyen magatartása kizárólag a büntetés kiszabása körében értékelendő. Ez az elv értelemszerűen vonatkozik arra az esetre is, ha a többszöri felbújtás olyan alapcselekményeket vált ki, amelyeket társtettesek nem üzletszerűen követnek el, továbbá arra a bűnsegédre is, akinek cselekménye nem üzletszerűen elkövetett tettesi alapcselekményekhez kapcsolódik.”

A kifejtettek elvi alapja jelen ügyben az összefoglalt bűncselekmény mint törvényi egység esete is vonatkozik. Következésképpen a törvényi tényálláson kívüli részesi magatartások törvényi egység alkotására nem alkalmasak. Törvényi egységet törvényi tényálláson belüli magatartás, tettesi cselekmény teremt. A részesség járulékos jellegéből következik, hogy a részes cselekmények minősítése a tetteséhez igazodik. Ez azt jelenti, hogy a tettes és a részesek cselekményeinek ugyanannak a törvényi tényállásnak az alapesete szerint kell minősülnie. Tettesi cselekmény hiányában részesi alakzat szóba sem kerülhet.

A több emberen elkövetett emberölés büntetével kapcsolatban ez azt jelenti, hogy amennyiben nincs olyan tettes, akinek a terhére (egyszerre) legalább egy ember befejezett megölése és további egy személy tettesként vagy társtettesként elkövetett ölésének megkísérlése megállapítható, akkor – az elkülönült terheltek – befejezett öléséhez, illetve kísérletéhez esetenként társítható bűnsegédi bűnrészesség (így a I. rendű és II. rendű terhelt tettesi magatartásához járuló III. rendű terhelt bűnrészessége) nem eredményezheti a több emberen elkövetett emberölés büntette kísérletének megállapítását, akkor sem, ha cselekményeiket egy eljárásban bírálják el.

Ha tehát egy olyan befejezett tettesi ölési cselekmény állapítható meg, amelyhez ugyanezen tettesnek csupán további pszichikai bűnsegédi bűnrészessége társul, a másik, ölési kísérletet megvalósító tettes kísérletéhez pedig szintén egy bűnsegédi bűnrészesség járul, és van egy további elkövető, aki az egyik tettes befejezett öléséhez és a másik tettes kísérletéhez egyaránt bűnsegéd, akkor az ügyben egyetlen olyan elkövető sincs, akinek a terhére a több emberen elkövetett emberölés büntette (kísérlete) bármelyik elkövetői alakzatban megállapítható lenne.

Törvényi egységet [összefoglalt bűncselekményt, Btk. 166. §. (2) bek. f) pont] csak tettesi magatartás hoz létre. Ez az értelmezés a 3/2011. jogegységi határozatban kifejtettekkel azonos elvi alapokon áll.

Ellenkező felfogás azt eredményezné, hogy a bűnrészesi magatartások minősítése meghaladhatná a bűnrészesség alapját képező tettesi magatartások

minősítését. Az adott, összefoglalt bűncselekmény ugyanazon tettes cselekményeit foglalja össze, s ezt szolgálja az ehhez kapcsolódó perújítási gyakorlat is, a Legfőbb Ügyészség bűnrészesség tekintetében kifejtett álláspontja pedig ennek ellentmond. A bűnrészesség – vitán felül – tényálláson kívüli magatartás, tényálláson kívüli magatartásra pedig törvényi egységet alapozni nem lehet.

5. A részes büntetése

A hatályos Btk. 14. § (3) bekezdése azt mondja ki, hogy a részesekre is a tettesekre megállapított büntetési tételt kell alkalmazni, ami értelemszerűen nem azt jelenti, hogy azonos eljárásban valamennyi elkövetőt ugyanazon büntetéssel kellene sújtani. A bűncselekmény elkövetőinek büntetésével kapcsolatosan általánosan elfogadott alapelv a parifikáció, vagyis az elkövetők egyenlő büntetési tétellel történő fenyegetettsége. Ez azonban nem mindig volt így, ugyanis a Csemegi-kódex úgy rendelkezett, hogy kizárólag a tettesek és a felbujtók részesültek azonos büntetésben, míg a bűnsegédekre a kísérletre vonatkozó szabályok voltak irányadók (1878. évi V. törvény, 71–72. §).

Ugyanakkor a Csemegi-kódex a kísérletet enyhébben büntette, mint a véghezvitt befejezett bűncselekményt, ugyanis úgy rendelkezett, hogy „a kísérlet büntetése a véghezvitt büntetire vagy vétségre megállapított büntetés legkisebb mértékén alul is, sőt a megállapítottnál enyhébb büntetési nemben is kiszabható” (1878. évi V. törvény 66. §). Ez a szabály megfelel lényegében a Btk. 82. § (4) bekezdésében írtaknak, amely lehetőséget biztosít bűnsegély esetében a kétszeres leszállásra. Ennek indoka az volt, hogy „a bűnsegédi bűnrészesség enyhébben ítéendő meg mind erkölcsileg, mind jogilag mint a tettes és a felbujtó magatartása,” ezért enyhébb büntetés kiszabását rendelte. Az 1950. évi II. törvény szakított ezzel a megoldással, és vitatható indokok alapján ismét a parifikációt emelte általános szabállyá, amely a hatályos büntetőtörvényben is érvényesül, természetesen lehetőségként megőrizve a bűnsegéd büntetésének lényeges, akár kétszeres enyhítését is.

A gyakorlatban azonban a parifikáció nem érvényesül tisztán, ugyanis a büntetéskiszabási gyakorlat olyan irányba mozdult el, hogy a bűnsegédeket a tettesnél enyhébben, míg a felbujtót a tettesnél súlyosabban bünteti, vagyis az ítélkezési gyakorlat ma is követi a Csemegi-kódexben írt büntetéskiszabási elveket. Erre figyelemmel – *de lege ferenda* – elképzelhetőnek tartanék egy olyan törvényi szabályozást, amely a bűnsegélyhez hasonlóan lehetőséget adna a büntetési tételkeret áttörésére, csak nem lefelé, hanem felfelé, oly módon,

hogy az adott büntetési tétel felső határa a felével megemelhető lenne. Ezáltal főszabályként a tettesek maradnának az adott büntetési tételkereten belül, míg a bűnsegéd büntetése lefelé, a felbujtóé pedig fölfelé lenne eltéríthető, amely a belső arányosság érdekeit is jobban szolgálhatná.

6. A részes cselekményének minősítése

A részesek cselekményének minősítése már nem olyan egyértelmű, mint a részesek büntetése, ugyanis az egyes szerzők a járulékoság eltérő értelmezéséből vezetik le a részes cselekményének a minősítését is. Lényegében két álláspont különböztethető meg e témában, és gyakorlatilag a Kúria a 3/2011. (X. 14.) BJE határozatával az alsófokú bíróságok számára is kötelező erővel eldöntötte a kérdést, amikor kimondta, hogy a járulékoság azt is jelenti, hogy a jogi minősítés tekintetében a részes cselekményének minősítése osztja a tettesi alapcselekmény sorsát. Gyakorlatilag ez olvasható ki az 1961. évi V. törvényhez fűzött magyarázatból is, ami rögzítette, hogy a részesség járulékosága azt jelenti, hogy a részes cselekményét a tettes által egészben vagy részben megvalósított törvényi tényállás szerint kell minősíteni, így vele szemben az e törvényi tényálláshoz fűzött büntetési tételt kell alkalmazni.⁴

Ezzel szemben Tokaji Géza azon véleményének adott hangot, hogy „a részesség járulékos jellegéből az már nem következik, hogy a tettes és a részes cselekményének a minősítése is teljesen azonos legyen. Csakis az eltérő minősítés kihatásaként így az is előfordulhat, hogy más-más büntetési tétel vonatkozik a tettesre és a részesre.”⁵ Lényegében azonos álláspontot foglalt el Földvári József, amikor rögzítette: „a járulékoság nem terjed ki a minősítésre; a részeseket tehát nem feltétlenül azon szakasz alapján vonják felelősségre, mint a tettet. Az alaptétel ugyanis az, hogy minden elkövető a saját bűnösségének megfelelően büntethető. Más bűnösségének a következményei egyetlen elkövető felelősségét sem befolyásolhatják.”⁶ Összességében tehát mindkét álláspontnak ma is vannak képviselői, és a bírói gyakorlat sem teljesen egységes a járulékoság megítélését illetően.

⁴ *A Büntető törvénykönyv kommentárja* 1968. I. kötet 78., 85.

⁵ BÉKÉS Imre – FÖLDVÁRI József – GÁSPÁR Gyula – TOKAJI Géza: *Magyar büntetőjog általános rész*. Budapest, BM, 1980.

⁶ FÖLDVÁRI József: *Magyar büntetőjog általános rész*. Budapest, Osiris, 1998. 202.

A jelenlegi, a Kúria által is megerősített állásfoglalás szerint a bűnrészes felelőssége az egy-egy tettes által elkövetett bűncselekményekre korlátozódik. Ezzel szemben egy másik alaptétel szerint „kiindulási alap, hogy a bűnrészes felelősségét szándéka terjedelme határozza meg. Ez az elv, amelyet következetesen – akár *de lege ferenda* is – alkalmaznunk kellene.”⁷ Mindazonáltal egyértelmű, hogy a tiszta járulékosság elve két esetben is törést szenved, nevezetesen a túllépés és a közvetett tettesesség esetében. A tettesi túllépés azt jelenti, hogy a tettes a részes által szándékolt bűncselekményhez képest súlyosabb bűncselekményt valósít meg. A minőségi túllépés esetén, azaz, ha a tettes eleve más, súlyosabb bűncselekményt követ el, valójában nem létesül részesség, és az elkövető a szándéka szerinti bűncselekményre való előkészület miatt büntethető, ha az adott bűncselekmény előkészülete büntetendő.

Mennyiségi túllépés esetén viszont – ha a tettes a részes által szándékolt bűncselekmény súlyosabb változatát követi el, a részesség fennmarad, azonban a súlyosabb tettesi bűncselekményért a részes nem tartozik felelősséggel (amennyiben a részes szándéka kiterjed e minősítő körülményekre, voltaképpen nincs szó túllépésről!). E körben két esetet kell megkülönböztetni: előfordulhat, hogy a tettes a részes által szándékolt bűncselekmény (eredményt, vagy ún. egyéb objektív ismérvet képező) minősítő körülményét valósítja meg, pl. súlyos testi sértés helyett életveszélyt okozó testi sértést, de előfordulhat az is, hogy a részes által szándékolt bűncselekmény súlyosabb, azt magába foglaló változatát realizálja, így pl. lopás helyett rablást. Mindkét esetben közös az, hogy a részes csak a szándéka szerinti enyhébb bűncselekmény miatt tartozik felelősséggel, és így adott esetben a tettes és a részes cselekménye nemcsak eltérően minősül, hanem eltérő bűncselekményi tényálláshoz is kapcsolódik.”⁸

Az adott ügyben az I. rendű terhelt, a felbújtó tevékenységét a sértettel szembeni bosszú, míg a III. rendű terheltét vagyoni haszonszerzés motiválta, amelyekről azonban a cselekményt végrehajtó II. rendű terheltnek nem volt tudomása. Ehhez képest a Kúria az aljas indokot sem a felbújtó, sem a bűnsegéd terhére nem állapította meg, és cselekményét a Btk. 160. § (1) bekezdése szerinti emberölés alapesetének minősítette. A II. rendű terhelt az I. rendű terhelt aljas indítékából származó felbujtására ölte meg a sértettet, amelyről azonban neki nem volt tudomása, ezért a Btk. 20. § (1) bekezdése szerint tévedés miatt őt nem lehet felelősségre vonni, ugyanis az elkövető nem büntethető olyan tény miatt,

⁷ NAGY Zoltán András: A felbújtó felelőssége, a zsarolás törvényi szubszidiaritása, a 300/C. § részekre osztása. *Rendészeti Szemle*, 2007/10.

⁸ MÉSZÁROS Ádám: *Tetteség- részesség tanának elméleti és gyakorlati kérdései*. Doktori értekezés. Budapest, ELTE AJK, 2007.

amelyről az elkövetéskor nem volt tudomása, viszont a felbujtónál indokolt lenne a súlyosabb minősítést alkalmazni.

Mindezek után fel kell tenni azt a kérdést is, hogy ezért vajon miért nem terheli büntetőjogi felelősség a felbujtót, ha kiindulási alapunk az, hogy a bűnrészes felelősségét szándéka terjedelme alapján kell megítélni, ugyanis ez alapozza meg a túllépésért való büntetőjogi felelősséget. Különösen igaz ez a közvetett tettség esetében.

7. A közvetett tettes felelőssége

A Btk. 13. § (2) bekezdése szerint közvetett tettes az, aki a szándékos bűncselekmény törvényi tényállását e cselekményért gyermekkor, kóros elmeállapot, kényszer vagy fenyegetés miatt nem büntethető, illetve tévedésben lévő személy felhasználásával valósítja meg. A közvetett tettes fogalmát – a több évtizedes bírói gyakorlat és jogirodalmi háttér eredményeit is felhasználva – ma már maga a törvény határozza meg: 2009. évi LXXX. törvény 3. §-a egészítette ki a tettesek személyi körét e meghatározással.

Közvetett tettesként felel, aki a Különös Rész által büntetni rendelt cselekményt 14. életévét be nem töltött, vagyis gyermekkorú (16. §) személlyel valósíttatja meg (ide nem értve a 16. §-ban felsorolt azokat az eseteket és feltételt, amikor a 14. életévét be nem töltött személy bűncselekmény alanyává válhat). Közvetett tettség valósul meg akkor is, ha a felhasznált személy olyan elmebetegségben, gyengeelméjűségben, szellemi leépülésben, tudatzavarban vagy személyiségzavarban szenved, amely képtelenné teszi a cselekmény következményeinek felismerésére vagy arra, hogy a felismerésnek megfelelően cselekedjen [17. § (1) bekezdés].

A közvetett tettség esete az is, amikor a felhasznált személy olyan kényszer vagy fenyegetés hatása alatt követi el a cselekményt, amely miatt képtelen az akaratának megfelelő magatartásra [19. § (1) bek.], a kényszert alkalmazó vagy fenyegető pedig maga is közvetett tettesként felel. Közvetett tettségről van szó akkor is, ha a felhasznált személy tévedésben van [20. § (1) bek.]. Követett tettesként felel az előljáró, ha a katona – nem tudva, hogy a parancs teljesítése bűncselekménynek minősül – a parancs alapján bűncselekményt követ el [130. § (2) bek.]. Ebben az esetben a katona – éppúgy, mint a tévedésbe ejtett személy, büntethetőséget kizáró ok miatt – a szándékos bűncselekményért felelősséggel nem tartozik.

A felhasználás felbujtásszerű, a társtettséghez vagy a bűnsegélyhez hasonló magatartásként egyaránt megjelenhet (pl. az elkövető egy gyermekkorúval együtt hatol be lopás elkövetése végett egy lakásba, a másra támadó elmebeteg kezébe kést ad stb.). Közvetett tettes az is, aki más személy tévedésének kihasználásával követi el a bűncselekményt (pl. a szerelőt félrevezeti, és egy idegen gépkocsit nyittat fel vele, amelyet a sajátjának mond). A tévedésbe ejtett személy, ha gondatlanság terheli, és az adott bűncselekménynek van gondatlan alakzata, gondatlanságból elkövetett bűncselekményért felelősségre vonható. Egyébként nem büntethető.

A közvetett tettes esetében a felhasznált személy 'eszköz' szerepét tölti be, és a konstrukció szerint nála – az elkövetési magatartás kivételével – az alanyi és tárgyi oldal teljes, cselekményét is ennek megfelelően kell elbírálni, illetve minősíteni.

8. Összegzés

A kérdés tehát rendkívül összetett és bonyolult, ugyanakkor a törvény elég szűkszavúan, vagy inkább nem foglalkozik a részesek büntetőjogi felelősségével, a részesség járulékos jellegével, a túllépés eseteivel, vagyis ezen kérdések megválaszolása a jogalkotás számára előbb-utóbb megkerülhetetlenek.

A VEZETŐ TISZTSÉGVISELŐK HITELEZŐK IRÁNYÁBAN FENNÁLLÓ FELELŐSSÉGE A CSÖDTÖRVÉNY ALAPJÁN

*A Kúria joggyakorlat-elemző csoportjának összefoglaló
véleménye tükrében*

VEZEKÉNYI Ursula*

Tisztelt Elnök Úr!

Nagy megtiszteltetés számomra az a lehetőség, hogy életének e kerek évfordulója alkalmából készített kiadvány létrejöttéhez egy rövid tanulmánnyal én is hozzájárulhatok.

Személyes hálával tartozom Önnek, aki pályafutásomat szinte végigkísérte. Az 1980-as évek elején ismertem meg Önt a Legfelsőbb Bíróságon, ahol Ön megbecsült, nagy tudású bíróként tevékenykedett, míg én fogalmazói, titkári éveimet töltöttem. 1992-ben az Ön által vezetett Legfelsőbb Bíróság bírāja lettem, és több mint egy évtizedig dolgoztam elnöksége alatt. Mindig nagy jóindulattal, segítőkészen, megértően támogatta munkámat, ahogy bírótársaimét is. Elnöksége megszűnését követően is fennmaradt a szívélyes kapcsolat, én legalábbis így érzem. Mindig nagy örömet jelent számomra, ha találkozunk, és módunkban áll akár szorosán vett szakmai kérdésekről, akár személyes jellegű témákról elbeszélgetni, ahogy azt korábban a ‘kávé klubban’ is tettük.

Témaválasztásomat egyrészt az motiválta, hogy a tanulmány alapjául szolgáló joggyakorlat-elemző csoportnak több olyan kolléga is tagja volt, akik elnöksége ideje alatt már a Legfelsőbb Bíróságon dolgoztak (Török Judit, Bodor Mária, Pethőné Kovács Ágnes), és akikkel a kollegiális kapcsolata a mai napig fennáll. Másrészt meggyőződése, hogy a joggyakorlat-elemzés – ez a 2012 óta létező jogintézmény – rendkívül hasznos lehetőség többek között

* Tanácselnök (Kúria).

arra, hogy elősegítsük az egységes jogértelmezés kialakulását, megkönnyítsük a jogalkalmazók munkáját.¹

1. A vezető tisztségviselők hitelezők irányában fennálló felelőssége

A vezető tisztségviselők felelőssége a jogi személyek joga, ezen belül a társasági jog egyik központi kérdése, amelynek számos aspektusa van. A vezető tisztségviselők ebbeli minőségükben elvégzett felrható tevékenységükért, mulasztásukért egyrészt felelnek:

- a társaság működése során a társaság irányában;
- a társaság végelszámolással történő megszűnése esetén a törléskori tagok irányában;
- harmadik személyek irányában, ha:
 - az előtársaságra vonatkozó szabályok szerint fennáll a felelősségük, illetve
 - a jelenleg hatályos szabályozás mellett – a társasággal egyetemlegesen – az általuk ebbeli minőségükben szándékosan okozott károkért,
- végül, de nem utolsósorban a hitelezők irányában, ha a társaság felszámolási vagy kényszertörzési eljárást követően szűnik meg, és a vonatkozó jogszabályokban meghatározott egyéb feltételek megvalósulnak.

A hitelezők irányában fennálló felelősségre vonatkozó szabályok jelenleg három jogszabályban jelennek meg: a 2006. július 1-jétől a csődeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvényben (Cstv.); a 2012. március 1-jétől a cégnyilvánosságról, a cégeljárásról és a végelszámolásról szóló 2006. évi V. törvényben (a továbbiakban: Ctv.), valamint 2014. március 15-től a Polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényben (a továbbiakban: Ptk.).

A fenti jogszabályok részben eltérő jogalanyi körre vonatkoznak, nem könynyítve meg a jogalkalmazók munkáját. A Cstv. szabályai a 3. § (1) bekezdés a) pontja szerinti adós gazdálkodó szervezet vezetőinek (a továbbiakban: vezető tisztségviselők), míg a Ctv. szabályai a cégek vezető tisztségviselőinek felelősségét szabályozza. A Cstv. hatálya alá tartozó adósi körben találhatók olyan

¹ A Kúria elnöke 2016 januárjában állította fel a vezető tisztségviselők hitelezők irányában fennálló felelőssége tárgyában azt a joggyakorlat-elemző csoportot, amely által elkészített, a Kúria Polgári Kollégiuma által elfogadott összefoglaló vélemény a Kúria honlapján olvasható.

jogalanys, amelyek nem cégek, és fordítva, vannak olyan cégek, amelyek a Cstv. hatálya alá nem tartoznak. A Ptk.-nak a felszámolási, illetve kényszerszertörési eljárás lefolytatását követően jogutód nélkül megszűnt jogalanys vezető tisztségviselőinek hitelezők irányában fennálló felelősségi szabályai ugyanakkor csak négy jogalanyi körre, a gazdasági társaságok, utaló szabály folytán az egyesületek, a szövetkezetek (cégek) és az egyesületek (nem cégek) szervezeti, törvényes képviselőire vonatkoznak.

2. Néhány statisztikai megállapítás

A joggyakorlat-elemző csoport – a felterjesztett jogerős ítéletek számára figyelemmel – értékelhető bírói gyakorlatot a vezető tisztségviselők Cstv. szerinti felelőssége tárgykörében talált. E témakörben közel 250 jogerős ítélet került látókörünkbe – ezek áttanulmányozását követően néhány meglepő, illetve általunk is feltételezett statisztikai megállapítás volt tehető. Érdekes volt, hogy az ország területén e pertípus gyakoriságát illetően jelentős eltérések vannak: a perek aránytalanul nagy számban Kelet-Magyarországon folytak. Várakozásainkat erősítette meg ugyanakkor az a tény, hogy szinte kivétel nélkül gazdasági társaságok vezető tisztségviselői felelőssége volt a perek tárgya, azon belül is túlnyomórészt korlátolt felelősségű társaságok ügyvezetői. A perek közel 60%-ában több mint 10 millió Ft erejéig kérték a vezető tisztségviselők felelősségének megállapítását, illetve marasztalását.

3. A Cstv. szerinti kétlépcsős perlési struktúra

Annak részletekbe menő feltárására nem volt kapacitásunk, talán nem is volt feladatunk, hogy az Európai Unió egyes tagállamaiban, akár csak a legjelentősebb tagállamokban milyen szabályok rendezik a vezető tisztségviselők hitelezők irányában fennálló felelősségét, de az még felületes vizsgálat mellett is egyértelművé vált, hogy a 2006 óta a Cstv.-ben töretlenül érvényesülő ún. kétlépcsős perlési struktúra egyedülállóan tűnő megoldás, de a feltárt gyakorlati tapasztalatok nem meggyőzők a tekintetben, hogy hatékony lenne. A kétlépcsős perlés azt jelenti, hogy – a vizsgált időszakban hatályos szabályok szerint főszabályként – két külön pert kell lefolytatni ahhoz, hogy a végső cél, a vezető tisztségviselő marasztalására sor kerülhessen.

Az első per az adós vezető tisztségviselője felelősségének megállapítását célozza. Erre irányuló keresetet az adós hitelezője, illetve az adós nevében a felszámoló az adós elleni felszámolás megindulása és a felszámolási eljárás jogerős befejezése (az erre vonatkozó végzések *Cégközlöny*ben történt közzététele) közötti időszakban terjesztheti elő. A vezető tisztségviselő felelősségének megállapítására irányuló perben nemcsak arról kell döntenie a bíróságnak, hogy a vezető tisztségviselőt a Cstv. szerint felelősség terheli-e, hanem annak mértékét is meg kell határoznia alapos kereset esetén.

A második per a vezető tisztségviselő marasztalását célozza. Az erre irányuló pert az adós hitelezője az adós vagyonából kielégítetlenül maradt hitelezői igénye figyelembe vételével, a megállapítási perben meghatározott összeg erejéig kezdeményezheti a felszámolási eljárás jogerős befejezését, illetve a vezető tisztségviselő felelősségét jogerősen megállapító jogerős ítélet meghozatalát követő jogvesztő, anyagi jogi határidőn belül.

A kétlépcsős perlési struktúra célja az, hogy a vezető tisztségviselő felelősségét megállapító jogerős ítéletet, illetve a felszámolási eljárás jogerős befejezését követően a marasztalási perben valamennyi, az adós vagyonából ki nem elégített igényvel rendelkező hitelező felléphessen a vezető tisztségviselővel szemben. A vonatkozó szabályozás szerint a pert indító hitelezők kielégítésére hitelezői igényük arányában kerül sor a Cstv. 57. §-ában meghatározott kielégítési sorrend figyelmen kívül hagyásával. A joggyakorlat-elemző csoport által feltárt sokkoló valóság azonban az volt, hogy az összes, látókörünkbe került marasztalási perben kizárólag az a hitelező nyújtott be keresetet a vezető tisztségviselő marasztalása iránt, aki egyben a megállapítási per felperese volt. Nem nehéz belátni, hogy ilyen helyzetben nem tűnik hatékony megoldásnak a kétlépcsős perlési struktúra.

4. Egyszerre több jogi szabályozás hatályban léte, alkalmazhatósága

A Cstv. vonatkozó szabályozása a joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleményének elkészültéig négyszer változott. Ugyanakkor ez nem azt jelentette, hogy a módosító szabályozás felváltotta volna a korábban hatályos szabályokat, hanem azt, hogy attól függött, mely időállapot szerinti szabályokat kell alkalmazni, hogy az adós elleni, annak felszámolására vezető felszámolási eljárás megindulásának időpontjában mely szabályozás volt hatályban. E főszabály mellett voltak azonban olyan részletszabályok is, amelyek a fenti szabályozási

mód alól kivételt képeztek. Nyilvánvaló, hogy az ilyen jellegű szabályozás önmagában megnehezíti a jogalkalmazók munkáját.

5. A vezető tisztségviselő felelőssége megállapításának feltételei

5.1. Fizetéseképtelenséggel fenyegető helyzet

A vezető tisztségviselők hitelezők irányában fennálló felelősségének elengedhetetlen feltétele, hogy az adós gazdálkodó szervezet fizetéseképtelenséggel fenyegető helyzetbe kerüljön. Csak az ezt követően tanúsított, a hitelezők érdekeit sértő magatartásokért állhat fenn a hitelezők irányában felelősségük, ha a Cstv.-ben meghatározott feltételek maradéktalanul megvalósulnak. Fontos hangsúlyozni, hogy a felelősségük nem azért áll fenn, mert az adós fizetéseképtelenséggel fenyegető helyzetbe került, hanem az azt követően történtekért.

Kezdeti bizonytalanság után a joggyakorlat egységesen azt az álláspontot foglalta el, hogy a fizetéseképtelenséggel fenyegető helyzet akkor következik be, amikor az adós tartozásait likvid vagyon hiányában nem képes megfizetni (objektív feltétel), és erről a vezető tisztségviselő tudomást szerzett, vagy gondos eljárás esetén tudomást kellett volna szereznie (szubjektív feltétel).

Az objektív feltétel megvalósulása a gyakorlati tapasztalatok szerint egyes esetekben bizonyítható olyan tényekkel, mint pl. az adós tartozásai törlesztésére nem volt képes, a munkavállalói, megbízottai bérét, megbízási díját nem tudta kifizetni. Más esetekben a számviteli törvény szerinti beszámoló adatai alapján lehet a fizetéseképtelenséggel fenyegető helyzet bekövetkezésének tényét megállapítani. Bonyolultabb tényállások esetén szakértői vélemény beszerzése szükséges. Nem elégséges a fizetéseképtelenséggel fenyegető helyzet fennállásának bizonyítottsága, hanem annak kezdő időpontját is meg kell határozni, tényállásfüggő pontossággal.

5.2. A vezető tisztségviselők felelősségét megalapozó magatartások

A vezető tisztségviselők felelőssége megállapításának alapvető feltétele, hogy a vezető tisztségviselő a fizetéseképtelenséggel fenyegető helyzet bekövetkezését követően ügyvezetési feladatait 2014. március 14-ig ne a hitelezők érdekeinek

elsődlegessége, azt követően ne a hitelezők érdekeinek figyelembe vételével lássa el, és ezen időszak alatt olyan magatartást tanúsítson, amely az adós vagyonának csökkenését eredményezte. Bár a magatartások meghatározása a többször módosult szabályok szerint bővült, a részben átfogalmazódott lényeg megmaradt: a Cstv. a vezető tisztségviselő olyan felróható, a hitelezői érdekeket sértő magatartását szankcionálja, amely az adós vagyonában csökkenést eredményezett, vagyis a hitelezői követelések fedezetét csökkentette.

A perekből szerzett tapasztalatok szerint a fent írt feltételeket megvalósító tipikus magatartások, ha a vezető tisztségviselő:

- az adós vagyonát értéken alul ruházta át, vagy olyan módon, hogy az ellenérték nem folyt be, mert pl. nem körültekintően járt el a szerződő partner kiválasztása során,
- kölcsönt nyújtott, holott gondos eljárás esetén számolnia kellett volna azzal, hogy a kölcsönvevő azt nem képes visszafizetni, az nem hajtható be (önmagában a kölcsön nyújtása az adós vagyonát nem csökkenti),
- kirívóan észszerőtlen, kockázatos ügyletet kötött, amely az adós vagyonát csökkentette,
- ügyvezetői tevékenységének gyakorlása során a saját, illetve családja, az érdekeltségi körébe tartozó másik vállalkozás érdekeit tartotta szem előtt.

Ugyanakkor a felelősség megállapítására nemcsak aktív magatartás, hanem mulasztás is vezethet.

A Cstv. szabályai speciális törvényi vélelemre vonatkozó szabályokat is tartalmaznak, amelyek azt a helyzetet igyekeznek kezelni, amikor az adós hitelezői a vezető tisztségviselő magatartása folytán információs hátrányba kerültek. Ilyen esetkör volt a 2009. augusztus 31-ig fennálló szabályozás szerint az, ha a vezető tisztségviselő nem tett eleget a számviteli törvény szerinti beszámoló letétbe helyezési, közzétételi kötelezettségének, majd az ezt követően hatályba lépett szabályozás ezt a feltételt kiegészítette azzal a további feltétellel, ha a vezető tisztségviselő nem teljesítette a Cstv.-ben rögzített beszámolókészítési, irat- és vagyonátadási, továbbá tájékoztatási kötelezettségét. A vélelmet megalapozó magatartások esetén vélelmezni kellett a vezető tisztségviselők hitelezők érdekeit sértő magatartását. E körben a bizonyítási teher alakulásával összefüggésben merültek fel nehezen megválaszolható jogértelmezési kérdések, amelyek később kerülnek ismertetésre.

5.3. Mentesülés a felelősség alól

Mentesül a vezető tisztségviselő a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a fizetésképtelenséggel fenyegető helyzet bekövetkezését követően az adott helyzetben elvárható valamennyi intézkedést megtette a hitelezői veszteségek csökkentése érdekében, illetve a 2009. szeptember 1-jétől hatályos szabályozás szerint további feltétel, hogy bizonyítsa: mindent megtett az adós gazdálkodó szervezet legfőbb szerve intézkedéseinek kezdeményezése érdekében.

A bírói gyakorlat tükrében alapos kimentési oknak tekinthető, ha a vezető tisztségviselő arra hivatkozik, hogy nem vett részt abban az ügyvezető testületi döntésben, amely a vagyronvesztést okozta, vagy hogy más szerv (pl. a legfőbb szerv) döntése eredményezte a vagyronvesztést, és nem volt ráhatása ezen döntésre. A bírói gyakorlat nem fogadja el alapos kimentési oknak, ha a vezető tisztségviselő arra hivatkozik, hogy ténylegesen nem is látta el, nem is kívánta ellátni ezt a funkciót; nem rendelkezett a tisztség ellátásához szükséges képességekkel, ismeretekkel; az adós könyvvizsgálója vagy más, a vezető tisztségviselő közvetlen ellenőrzése alá tartozó munkavállalója, megbízottja nem látta el feladatát a jogszabályban meghatározott módon.

A perekben igen gyakran kimentési okként szerepel, hogy a gazdálkodó szervezettel tagsági viszonyban is álló vezető tisztségviselő az adósnak tagi kölcsönt nyújtott. A tagi kölcsön nyújtása ellenben csak akkor lehet alapos kimentési ok, ha azt a vezető tisztségviselő valójában nem kölcsönként nyújtotta, vagy később a kölcsön visszakövetelésének jogáról véglegesen és visszavonhatatlanul lemondott. A tagi kölcsönnel ugyanis az adós vagyona nem nő.

6. Néhány perjogi jellegű jogértelmezési probléma

Talán a legnagyobb jogértelmezési nehézséget az okozta a joggyakorlat-elemző csoport számára, hogy a Cstv. 2009. szeptember 1. és 2012. február 29. között, illetve 2014. március 15-től az összefoglaló vélemény elkészültéig hatályos szabályai lehetőséget adtak arra, hogy a megállapítási perben a felperes a felelősség megállapítása mellett marasztalásra irányuló keresetet is előterjesszen. A 2014. március 15-ével hatályba lépett szabályozás ráadásul akként rendelkezett, hogy szabályai egységesen, bármely időállapot szerint folyó perben irányadók. A vonatkozó szabályozás szerint megállapítási perben marasztalási kereset akkor is előterjeszthető volt, ha a bíróság által jóváhagyott közbenső mérleg és va-

gyonfelosztási javaslat szerint a hitelezők igényeinek kielégítéséhez nem volt elegendő az adós felszámolás körébe tartozó vagyona.

A probléma lényege abban összegezhető, hogy a fenti jogszabály által szabályozott lehetőség indokolatlanul megtörte a kétlépcsős perlés koncepcióját, logikáját, továbbá nem egyértelműen rendezte a marasztalási összeg jogi sorsát, vagyis azt, hogy ha a megállapítási per felperese az adós hitelezője, akkor az ő javára kell-e a vezető tisztségviselőt marasztalni, vagy az adós javára. Ha az előbbi a helyes álláspont, ez esetben a többi hitelező érdeke sérül, ha az utóbbi, annak az a következménye, hogy a Cstv. 57. §-a szerinti sorrendben kerül az adós vagyonába jutott marasztalási összeg felosztásra, ami a felperes hitelező érdekét tipikus esetben sérti vagy sértheti. Mindkét megoldás szerint az esetek döntő többségében marasztalási perre nem kerülhet sor. Hosszas mérlegelés után végül is a joggyakorlat-elemző csoport többségi véleménnyel arra jutott, hogy a megállapítási perben előterjesztett marasztalási kereset esetén az adós vagyonába kerül a megítélt marasztalási összeg.

A bizonyítási teher alakulásával összefüggésben is merültek fel jogértelmezési kérdések. A joggyakorlat-elemző csoport egységes álláspontja szerint a vezető tisztségviselők felelősségének megállapítására irányuló perekben a felpereseket terheli annak bizonyítása, hogy:

- az alperes vezető tisztségviselőként tevékenykedett a perben releváns időszakban;
- az adós fizetéseképtelenséggel fenyegető helyzete bekövetkezett, és annak mi volt az időpontja;
- az adós vagyonában mekkora összegű vagyonsökkenés következett be amiatt, hogy a vezető tisztségviselő 2014. március 14-ig nem a hitelezői érdekek elsődlegessége, ezt követően a hitelezői érdekek figyelembe vételével járt el.

Az adós pedig bizonyíthatja, hogy a Cstv.-ben szabályozott kimentési feltételek megvalósultak.

A törvényi vélelem fennállása esetén a bizonyítási teher a fent vázoltaktól részben eltérően alakult. A csoport tagjai többségének az volt az álláspontja, hogy a Cstv. helyes, cél alapú értelmezése szerint a vélelem fennállása esetén a felperesnek kell bizonyítania többek között azt, hogy a fizetéseképtelenséggel fenyegető helyzet bekövetkezését követően az adós vagyonában vagyonsökkenés következett be, bizonyítania kell annak mértékét is. Ugyanakkor vélelmezni szükséges, hogy a jogszabályban tételesen rögzített mulasztást követően bekövetkezett vagyonsökkenés a vezető tisztségviselő hitelezői

érdekeket sértő magatartásának következménye, vagyis vélelmezni kell a vezető tisztségviselők hitelezők érdekeivel ellentétes magatartását és az annak következtében bekövetkezett vagyonsökkenést. Vélelem esetén is lehetősége van a vezető tisztségviselőnek arra, hogy a felelősség alól kimentse magát.

7. A vezető tisztségviselők marasztalására irányuló perekben felmerült legfontosabb jogértelmezési kérdések

A marasztalási perek jellemzően gyors lefolyású, bizonyítást alig igénylő perek, hiszen előterjesztésüknek egyik feltétele a vezető tisztségviselő felelősségét már megállapító, a felelősség mértékét is rögzítő jogerős ítélet, másik feltétele a felszámolási eljárás jogerős befejezésének *Cégközlöny*ben történt közzététele. A keresetet kizárólag az adós olyan hitelezője terjesztheti elő, akinek hitelezői igénye részben vagy egészben kielégítetlenül maradt. Jogszerű igénye nem haladhatja meg a vezető tisztségviselő jogerős ítéletben megállapított felelősségének mértékét.

A leglényegesebb jogértelmezést igénylő kérdés e körben talán az volt, hogy a vezető tisztségviselő felelősségének megállapítására és marasztalására irányuló perekre eltérő időállapot szerinti Cstv. szabályok irányadók-e akkor, ha a marasztalásra irányuló kereset benyújtásakor már módosultak a megállapítási perben alkalmazott Cstv.-szabályok. A joggyakorlat-elemző csoport álláspontja szerint bár két lépcsőben zajlik az igény érvényesítése, a megállapítási, illetve a marasztalási per megindulása között akár hosszabb idő is eltelhet, de a két per egységet képez. Egyébként is, már a kétlépcsős per megindulásakor a feleknek tisztában kell lenniük, hogy milyen szabályok irányadók a perre, ezért az időközben bekövetkező jogszabályi változások – a jogszabály tételes eltérő rendelkezésének hiányában – nem hathatnak ki az alkalmazandó jogszabályi rendelkezésekre.

8. A vagyoni biztosítékokkal összefüggő jogkérdések

A Cstv. 2009. szeptember 1-jétől hatályos szabályai lehetővé teszik, hogy a vezető tisztségviselők felelősségének megállapítására irányuló perekben a felperesek vagyoni biztosíték nyújtására kérjék kötelezni a vezető tisztségviselőt. Vagyoni biztosítékként a Cstv.-ben hosszasan felsorolt pénzbeli, illetve vagyoni biztosíték szolgálhatott. Az ügyekből szerzett tapasztalatok szerint a bíróságok

kizárólag forint összeg bírósági letéti számlán történő elhelyezéséről rendelkeztek. A vagyoni biztosíték nyújtásra kötelezésről a bíróság csak erre irányuló kérelem esetén a kérelem keretei között rendelkezhet. A joggyakorlat-elemző csoport álláspontja szerint a kérelem akár a keresetben, akár az elsőfokú eljárás folyamatban léte alatt bármikor előterjeszthető.

A joggyakorlat-elemző csoport egyértelműen akként foglalt állást, hogy az elsőfokú bíróságnak az eljárás lehető legkorábbi szakaszában kell a kérelemről döntenie, amint a vezető tisztségviselő felelősségének megállapításához szükséges tényállási elemek fennállását valószínűsítettnek találja. A jogintézmény céljával, a 2012. március 1-jétől hatályos szabályozással ellentétesen találta azt a viszonylag elterjedt gyakorlatot, hogy az elsőfokú bíróság a felelősséget megállapító ítéletében döntött a vagyoni biztosíték nyújtása iránti kérelemről.

Az összefoglaló vélemény a tételes jogi szabályozás hiányosságát pótolva rögzítette, hogy a vagyoni biztosíték visszafizetéséről, részbeni visszafizetéséről a vezető tisztségviselő felelősségét megállapító perben meghozott jogerős ítélet tükrében hivatalból kell intézkedni, ha a jogerős ítélet a keresetet elutasítja, vagy a vezető tisztségviselő felelősségét kisebb összeg erejéig állapítja meg, mint amekkora vagyoni biztosíték nyújtására a vezető tisztségviselőt a bíróság kötelezte. Ha a marasztalási perben hozott jogerős ítélet szerint a marasztalási összeg (kamataival együtt) alacsonyabb, mint a vagyoni biztosíték értéke, akkor a marasztalási összeget meghaladó vagyoni biztosíték visszafizetéséről ugyancsak hivatalból kell intézkednie a perben eljáró elsőfokú bíróságnak. Ugyanakkor nem hivatalból, hanem kérelemre kell intézkedni a megállapítási perben eljáró elsőfokú bíróságnak, ha a marasztalási kereset előterjesztésére a jogvesztő határidőn belül nem kerül sor.

9. A vonatkozó jogi szabályozás módosítása

A vezető tisztségviselők hitelezők irányában fennálló felelőssége témakörét feldolgozó joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleményében hosszasan részletezte, hogy milyen körben tartaná szükségesnek a Cstv. vonatkozó szabályozásának módosítását. Leszögezte, hogy a kétlépcsős perlési struktúra fenntartásának indokoltsága vitatható – a gyakorlati tapasztalatok tükrében mindenképpen – úgy ítélte meg azonban, hogy kompetenciáját meghaladná az eddigi szabályoktól alapvetően eltérő új rendszer kidolgozása. A jogszabályi rendelkezésekből adódó jogértelmezési nehézségekre ugyanakkor felhívta a jogalkotó figyelmét.

A joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye külön részben foglalta össze, hogy milyen körben tartaná indokoltnak a vonatkozó szabályozás módosítását, így többek között rámutatott:

- egységes szabályozás bevezetése lenne indokolt annak érdekében, hogy ne attól függjön az alkalmazandó szabályozás, hogy az adós felszámolásának elrendelésére vezető kérelmet mikor nyújtották be;
- egyértelműen jogszabályi szinten kellene rendezni, hogy a Ptk.-nak a gazdasági társaságok (egyesülések), szövetkezetek és egyesületek vezető tisztségviselőinek felelősségére vonatkozó szabályai önálló perlési jogcímet keletkeztetnek-e, vagy a Ptk. szabályai a Cstv. (Ctv.) vonatkozó szabályai betartásával érvényesülnek;
- indokoltnak tartaná a kétlépcsős perlés logikájával nem összeegyeztethető azon lehetőség megszüntetését, hogy a megállapítási per ideje alatt meghatározott feltétel bekövetkezése esetén a vezető tisztségviselő marasztalására irányuló kereset is előterjeszthető;
- szükséges lenne olyan szabályok megalkotása, amelyek lehetővé tennék, hogy azok a hitelezők is, akik a megállapítási perben hitelezőként nem vettek részt, a jogvesztő határidőn belül ténylegesen értesülhessenek a marasztalási kereset előterjesztésének lehetőségéről,
- a vagyoni biztosítékra vonatkozó szabályozás több tekintetben is módosításra, kiegészítésre szorul.

A joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleményében szereplő módosító javaslatokat a jogalkotó több vonatkozásban is figyelembe vette. A Cstv. vonatkozó szabályait a 2017. július 1-jén hatályba lépő, a csődeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvény, valamint az azzal összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2017. évi XLIX. törvénybenben (a továbbiakban: Módtv.) módosította. A teljesség igénye nélkül üdvözölhetők az alábbi lényeges változások. A Módtv.:

- a hatályba lépését követően benyújtott keresetekre egységesen a Módtv. szabályainak alkalmazását írja elő;
- rendezi a Ptk. és a Cstv. (Ctv.) vonatkozó szabályainak egymáshoz való viszonyát, kimondva, hogy a Ptk. szabályai a Cstv. (Ctv.) szerinti eljárásrendben érvényesülnek;
- hatályon kívül helyezi azokat a rendelkezéseket, amelyek lehetővé tették a megállapítási perben meghatározott feltétel fennállása esetén marasztalási kereset előterjesztését;

- a vagyon biztosítékra vonatkozó szabályokat egyszerűsíti, pontosítja, így vagyoni biztosíték csak a bíróság gazdasági hivatalában letéti számára forintban befizetendő összeg lehet, a kérelemről – amelyben a biztosítéknyújtás indokoltságát alátámasztó körülményeket valószínűsíteni kell – soron kívül kell dönteni.

Nem tartjuk ugyanakkor többek között kielégítőnek azokat a módosításokat, amelyek azt célozzák, hogy a megállapítási perben részt nem vett hitelezők is értesüljenek a marasztalási kereset előterjesztésének lehetőségéről. A mentesülés és a vélelem módosított szabályai nagy valószínűséggel újabb jogértelmezési kérdéseket generálnak.

10. Összegzés

Mindent egybevetve, sikeresnek tartjuk a vezető tisztségviselők hitelezők irányában fennálló felelőssége tárgykörében felállított joggyakorlat-elemző csoport munkáját. Az összefoglaló véleményben írtak figyelembe vételével is módosított szabályozás talán több és nehezebben megoldható jogértelmezési kérdést válaszol, old meg, mint ahány újat teremt.

A JOGALKALMAZÁS EGYSÉGÉNEK BIZTOSÍTÁSA A KÚRIA POLGÁRI KOLLÉGIUMÁNAK GYAKORLATÁBAN

WELLMANN György*

Solt Pál gazdag jogászi pályafutásának csúcspontja volt a Legfelsőbb Bíróság elnökeként eltöltött 12 év. Ezen időszak alatt mindvégig igazgatási és szakmai vezetőm volt, ezért számomra Ő a mai napig ‘Elnök Úr’, akire nagy tisztelettel tekintek. Mivel közelről láthattam, hogy milyen sokat tett a jogalkalmazás egységének biztosításáért, úgy gondolom, hogy leginkább azzal tiszteleghetek munkássága előtt, ha – mint a Kúria Polgári Kollégiumának jelenlegi kollégiumvezetője – összefoglalom civilisztikai területen a jogegységi tevékenység jelenlegi helyzetét.

1. A jogegység fogalma, fórum és eszközrendszere

1.1. A jogegység fogalma

Magyarország Alaptörvénye deklarálja, hogy Magyarország jogállam [B cikk (1) bek.]. A jogállamiság egyik alapvető eleme a jogbiztonság követelménye, ennek pedig nélkülözhetetlen sarokköve a jogegység, vagyis a bíróságok jogalkalmazásának, az ítélkezésnek az egysége. Minél teljesebb a jogegység, annál erősebb a jogbiztonság, és ezáltal a jogállamiság. A jogalkalmazás egysége alatt azt értjük, hogy a bíróságok a jogszabályokat ugyanolyan esetekben ugyanúgy alkalmazzák, vagyis azonos jogi kérdéseket azonos módon döntenek el. Az ítélkezés egységéről tehát akkor beszélhetünk, ha ugyanannak a jogi normának az egyes bírósági határozatok ugyanazt a jelentést tulajdonítják. Ez azt jelenti, hogy az egyes bírósági határozatok különbözősége csak az ügyek egyediségé-

* Kollégiumvezető (Kúria).

ből származhat, nem pedig az egyes bírósági fórumok szintbeli vagy földrajzi különbözőségéből.

Más aspektusból a jogegységet úgyis lehet definiálni, hogy a jogegység egy olyan cél, amelynek elérésére törekedni kell (természetesen nem minden eszközzel és bármi áron), de amelyet teljes mértékben elérni, megvalósítani nem lehetséges és nem is biztos, hogy feltétlenül szükséges. Mindenesetre a jogegység biztosítására való törekvés során meg kell tartani egy kényes egyensúlyt két szempontból is. Az egyik, hogy a jogegység biztosítása ne sértse a bírói függetlenséget, az önálló bírói jogértelmezést, a másik pedig, hogy ne valósítson meg jogalkotást. A jogegységet egyébként csak akkor kell 'biztosítani', ha az nem alakul ki magától. Márpedig a legtöbb jogi kérdésben a bíróságok 'maguktól' létrehozzák és fenntartják a bírói gyakorlat egységét.

A jogegység megóvásának a követelménye először egy 1881. évi törvényben jelenik meg, amely „az igazságszolgáltatás egyöntetűségének megóvását” tette a Magyar Királyi Kúria feladatává. A szocialista jog időszakában „az ítékezés elvi irányítása” kifejezést használták a jogszabályok, így elsősorban az 1949. évi Alkotmány. Ez a szóhasználat azt juttatta kifejezésre, hogy a szocialista jogfelfogás szerint a Legfelsőbb Bíróság feladata az, hogy – a jogalkalmazás irányelveiben megfogalmazott – jogpolitikai elvárásokat közvetítsen a bíróságok felé. Jogállamban ez természetesen elfogadhatatlan, így a mai Kúria nem elvi irányítást gyakorol, hanem jogegységesítő tevékenységet végez, ami mindig konkrét bírói döntésekre reagál, azokhoz kapcsolódik.

1.2. A jogegység biztosításának fórumrendszere

Az Alaptörvény szerint a Kúria mint a bírósági szervezetrendszer, a bírói hatalmi ág legfőbb szerve – a hatáskörébe tartozó ítélezési tevékenység mellett – „biztosítja a bíróságok jogalkalmazásának egységét, a bíróságokra kötelező jogegységi határozatot hoz” [25. cikk (3) bekezdés]. Az Alaptörvény tehát a Kúria alkotmányos feladatává teszi a jogegység biztosítását, és ennek eszközeként egyedül a jogegységi határozatról tesz említést. Ebből azonban nem lehet arra a következtetésre jutni, hogy a jogegység biztosítása kizárólag a Kúria monopóliuma lenne (és annak egyedüli eszköze a jogegységi határozat volna). A bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény (Bszi.) ugyanis már részletesebben szabályozza a jogegység biztosításának fórum- és eszközrendszerét. Ennek alapján megállapítható, hogy a jogegység biztosítása egy valamennyi bírósági szintre kiterjedő komplex, piramisszerűen felépülő

rendszer, amelynek csúcán a Kúria áll, de minden bírósági szintnek megvan a maga feladatköre benne.

A helyi bírósági szint szerepe értelemszerűen csak az, hogy információforrásként szolgáljon a felsőbb bíróságok számára [ld. a Bszi. 26. § (3) bekezdés szerinti tájékoztatási kötelezettséget]. A törvényszékeknek és az ítélőtábláknak – amellet, hogy őket is terheli a 26. § (3) bekezdés szerinti tájékoztatási kötelezettség a magasabb szintű bíróság felé – viszont már önálló szerepük van a jogegység saját illetékességi területükön való biztosításában, amelynek alapvető eszköze e bíróságok kollégiumainak véleménynyilvánításai [27. § (1) bekezdés]. E bírósági szintek szerepe azért nagyon fontos a jogegység biztosításában, mert a törvényszékek, majd pedig az ítélőtáblák szükségképpen hamarabb találkoznak az ügyekben felmerülő jogi problémákkal, mint a Kúria, így gyorsabban tudnak reagálni (bizonyos ügyek és az azokban felmerülő problémák pedig közvetlenül el sem jutnak a Kúriára). Az alsóbb fokú bíróságoknak további eszközei is vannak a jogegység biztosításában:

- jogegységi eljárás indítványozását javasolhatják [27. § (2.) bekezdés], az ítélőtáblák elnökeinek pedig indítványozási joguk is van [33. § (1) bekezdés a) pont];
- bíráik részt vehetnek a joggyakorlat-elemző csoportok munkájában;
- javaslatot tehetnek arra alkalmas eseti döntéseik elvi bírósági döntésként való közzétételére [31. § (3) bekezdés].

Országos szinten természetesen a Kúria feladata és felelőssége a jogegység biztosítása. A törvényszékek és még inkább az ítélőtáblák saját illetékességi területükre vonatkozó jogegységesítő tevékenysége nem konkurálhat, nem állhat ellentétben a Kúria jogegységesítő tevékenységével.

1.3. A jogegység biztosításának eszközrendszere

A jogegység biztosítása során a Kúria legerősebb eszköze – éppen a kötelező ereje folytán – a jogegységi határozat, amelyet maga az Alaptörvény is nevesít, valamint a Bszi. 24. § (1) bek. c) pont is deklarál. A Kúriának azonban további – a Bszi.-ben szabályozott – jogegységi eszközei is vannak, amelyek a következők: kollégiumi vélemény [27. § (1) bek.]; joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye [24. § (1) bek. d) pont]; elvi bírósági határozat és elvi bírósági döntés közzététele [24. § (1) bek. e) pont]. A jogegység biztosításának a Bszi.-ben nem szabályozott informális eszköze a különböző bírói tanácskozásokról készült

emlékeztetők. Nem jogegységi eszköz, mégis van jogegységi szerepe a fejrész-szel ellátva közzétett kúriai eseti döntéseknek.

Röviden említést kell tenni az ítélezés ‘elvi irányításának’ 1997 előtti eszközeiről is. Ilyen eszközök voltak a Legfelsőbb Bíróság Teljes Ülése által hozott és a bíróságokra kötelező irányelv és elvi döntés, továbbá a kollégiumi állásfoglalás, amely eszközöket az 1997. évi bírósági reform szüntetett meg (irányelvet és elvi döntést a rendszerváltás után a Legfelsőbb Bíróság már nem hozott, a kollégiumi állásfoglalás intézménye viszont még tovább él a jelenlegi kollégiumi vélemény formájában). A Bszi. 195. § (3) bekezdése értelmében kollégium által hozott jogegységi határozattal lehet a korábbi irányítási eszközök „fenntartását megszüntetni”. Az 1/2014.PJE és a 3/2015.PJE-vel történ felülvizsgálatot követően még mindig 159 polgári jogi tárgyú régi iránymutatás van hatályban (1 irányelv, 6 elvi döntés, 144 PK, illetve GK állásfoglalás, továbbá 8 GKT állásfoglalás). A hatályos jogegységi eszközök (ideértve az 1977 előtti eszközöket is) gyűjtőelnevezéseként az ‘elvi iránymutatás’ kifejezést célszerű használni.

2. A jogegységi eljárás és a jogegységi határozat

2.1. A jogegységi határozat jogi természete

A jogegységi határozat jogintézményét az 1949. évi Alkotmány 1997. évi módosítása (1997. évi LIX. törvény), valamint a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló, már nem hatályos 1997. évi LXVI. törvénnyel megvalósított bírósági szervezeti reform vezette be. Ezáltal egy régi, a II. világháború előtti magyar jog által ismert és az akkori Kúria által alkalmazott jogintézmény került visszahozatalra. A szocialista jog ugyanis nem tartotta fenn a jogegységi határozat jogintézményét, hanem helyette az előbbieken már említett irányítási eszközöket vezette be. A rendszerváltást követően a jogalkotó az elvi irányítás korábbi eszközeit – éppen azok jogpolitikai vonásai miatt – nem tartotta a jogállami követelményekkel összhangban állónak, ezért iktatta törvénybe a jogegységi eljárás, a jogegységi határozat jogintézményeit. Az első jogegységi határozat 1998 januárjában történt meghozatala óta közel 200 jogegységi határozat született a Legfelsőbb Bíróságon (2012. január 1-től Kúria), így jelentős tapasztalat halmozódott fel. E tapasztalatok hatására az 1997. évi LXVI. törvénybeli szabályozáshoz képest az új Bszi.-ben a jogegységi eljárás lefolytatására és a jogegységi határozat meghozatalára vonatkozó szabályok

is jelentősen módosultak. (A továbbiakban értelemszerűen a jelenleg hatályos szabályok kerülnek ismertetésre.)

A Kúria jogegységi határozatai a bírói hatalmi ág önálló jogszabály-értelmező tevékenységének legmagasabb rendű megnyilvánulásai. A jogegységi határozat nem jogforrás, nem hordoz önálló normatartalmat, hanem csak egy meglévő norma értelmezését, a normatartalom kibontását, a norma egy lehetséges értelmének a kötelezővé tételét jelenti. Bár a jogegységi határozatok közvetlenül csak a bíróságokra kötelezők, közvetve azonban mindazokra a jogalanyokra, akiket a bírósági eljárások érintenek. Ebből következően a jogegységi határozat – joggyakorlat alakító természete és a bíróságokra kötelező volta miatt – maga is kvázinormának minősül, mintegy ‘az egységes bírói gyakorlat normává szilárdult változata’. Jogegységi határozat alapjául mindig csak olyan elvi jogértelmezési kérdés szolgálhat, amely konkrét jogerős bírósági határozatokban felmerült. A jogegységi határozat tehát – ahogy az az 1997. évi bírósági szervezeti törvényhez fűzött miniszteri indokolásból is megállapítható – konkrét esetekhez kötött jogegységi eszköz. A gyakorlati tapasztalat is az, hogy a jogegységi határozat a konkrét ügyek által felvetett viszonylag nem túl átfogó problémák megoldására alkalmas jogegységi eszköz.

2.2. A jogegységi eljárás lefolytatásának esetkörei [Bszi 32. § (1) bek. 195. § (3) bek.]

Jogegységi eljárásnak a következő esetekben van helye:

- a) ha az egységes ítélkezési gyakorlat biztosítása érdekében elvi kérdésben jogegységi határozat meghozatala szükséges [32. § (1) bek. a) pont];
- b) ha a joggyakorlat továbbfejlesztése érdekében jogegységi határozat meghozatala szükséges [32. § (1) bek. a) pont];
- c) ha a Kúria valamely ítélkező tanácsa jogkérdésben el kíván térni a Kúria másik ítélkező tanácsának elvi bírósági határozatként közzétett határozatától, vagy közzétett elvi bírósági döntéstől [32. § (1) bek. b) pont];
- d) ha jogegységi határozat megváltoztatása vagy hatályon kívül helyezése [32. § (1) bek. a) pont], illetve az ítélkezés elvi irányítása korábbi eszközeinek a megszüntetése szükséges [195. § (3) bek.],

Tapasztalataink szerint a jogegységi határozatok túlnyomó többsége – kb. egyenlő arányban – az a) és c) pontok esetkörében születik. A b) és d) pontok esetkörei viszont azért jelentősek, mert ezekben az esetekben maga a kollégium jár el jogegységi tanácsként.

Ad a) Az egységes ítélkezési gyakorlat biztosításának szükségessége akkor merül fel, ha valamely elvi kérdésben a törvényszékek vagy ítélőtáblák között eltérő gyakorlat alakul ki, vagy akár a Kúria egyes tanácsai hoztak jogkérdésben ellentétes határozatokat. Jogegységi eljárás lefolytatására lehet szükség akkor is, ha pl. valamely ítélőtábla vagy törvényszék és a Kúria gyakorlata között mutatkozik ellentét. Az alsóbb bíróságokat ugyanis még a Kúra elvi határozataiban kifejtettek sem kötik, elvileg tehát előfordulhat, hogy nem követik azokat. A törvény az indítványozó mérlegelésére bízta, hogy milyen súlyú jogkérdés, illetve milyen mérvű joggyakorlatbeli eltérés esetén tartja indokoltnak jogegységi eljárás lefolytatását. A hangsúly azonban az eltérő ‘gyakorlaton’ van.

Az uralkodó bírói gyakorlattól eltérő egy-egy téves döntés még nyilvánvalóan nem jelent két egymástól eltérő gyakorlatot. Nem indokolt jogegységi eljárás elrendelése akkor sem, ha a jogegység más módon, pl. az ellentétes döntések egyikének elvi határozatként való közzététele útján biztosítható. Nem kerülhető meg viszont a jogegységi határozat hozatala akkor, ha ítélőtáblák (illetve ennek következtében az illetékességi területükhöz tartozó törvényszékek) ítélkezési gyakorlatai között alakulna ki valamely elvi kérdésben – esetleg ellentétes kollégiumi véleménynyilvánításokkal is alátámasztott – ellentét, vagy ha amiatt alakulna ki ellentétes gyakorlat, mert az alsóbb bíróságok mégsem követnék a Legfelsőbb Bíróság közzétett elvi határozataiban foglaltakat.

Ad b) Még tágabb az indítványozó mérlegelési lehetősége, ha a ‘joggyakorlat továbbfejlesztésének’ igényével kívánja indokolni a jogegységi eljárás szükségességét. Ez lehet az indoka a jogegységi eljárás lefolytatásának akkor, ha egy korábban kialakult – és a maga idejében helyes – bírói gyakorlat megváltoztatása látszik szükségesnek jogszabályváltozás vagy más lényeges körülményváltozás folytán. A joggyakorlat továbbfejlesztése eleve már meglévő gyakorlatot tételez fel: ún. preventív módon a joggyakorlatok egységesítésére nincs lehetőség, a jogegységi határozat nem szolgálhat a jövőben esetlegesen felmerülő jogalkalmazási problémák megelőzésére [ld. a 40/2007. (VI. 20.) AB határozat indokolásának III/1.1. pontját].

Nincs lehetőség tehát jogegységi határozat meghozatalára pl. egy új törvény rendelkezéseinek az értelmezésére, megelőzve ezzel az ellentétes joggyakorla-

tok kialakulását, ez ugyanis megakadályozná a független bírótól elvitathatatlan önálló bírói jogértelmezés lehetőségét. Ilyen esetben az elvi iránymutatás informális eszközökkel oldható meg. Jó példa erre a 2014-ben hatályba lépett új Polgári törvénykönyv (2013. évi V. törvény) számos rendelkezésével kapcsolatos jogértelmezési kérdések felmerülése. Ezek megválaszolására a Kúria elnöke egy professzorokból, a jogi hivatásrendek képviselőiből, valamint bírákból álló tanácsadó testületet állított fel. További példaként említhetők a Civilisztikai Kollégiumvezetők évente kétszer megtartott országos tanácskozásain kialakított álláspontokról készített emlékeztetők, valamint a Kúria Polgári Kollégiumának vezetője által a devizahitelezéssel kapcsolatos törvények egyes rendelkezéseinek értelmezése tárgyában megtartott megbeszélésekről készült emlékeztetők (ld. részletebben a 6. pont alatt).

A joggyakorlat továbbfejlesztésére való hivatkozással eddig nagyon kevés jogegységi eljárás indult. Az utóbbi években azonban a devizahiteles problematikával kapcsolatos három nagyon fontos jogegységi határozatnál (6/2013. PJE, 2/2014. PJE, 1/2016. PJE) is ez volt a jogegységi indítvány alapja. A devizahitelezéssel kapcsolatban ugyanis több ezer per volt folyamatban szerződés érvénytelenségének megállapítása iránt, így egyrészt multhatatlanul szükséges volt a bíróságok számára kötelező erejű iránymutatás kiadása, másrészt ezek a jogegységi határozatok biztosították a jogi alapot a későbbi törvényi rendezés számára is. Ez jól mutatja, hogy átfogó, nagy kiterjedésű elvi kérdések tárgyában is lehetséges jogegységi határozat meghozatala. Jogegységi határozat alapjául azonban mindig csak olyan elvi jogértelmezési kérdés szolgálhat, amely a bírósági joggyakorlattal kapcsolatos, tehát konkrét jogerős bírósági határozatokban felmerült, illetve felmerülhet.

Ad c) A Kúrián belül eltérő gyakorlat kialakulásának megelőzését szolgálja az, hogy ha a Kúria valamely ítélkező tanácsa jogkérdésben el kíván térni egy másik ítélkező tanács már elvi bírósági határozatként közzétett határozatától, akkor a tanács elnökének – az előtte levő felülvizsgálati eljárás egyidejű felfüggesztése mellett – jogegységi eljárást kell indítványoznia. Az indítványban meg kell jelölni, hogy milyen tartalommal kíván eltérni az elvi határozattól, vagyis javaslatot kell tennie a jogkérdés mikénti eldöntésére. Ugyanígy kell eljárnia, ha alsóbb fokú bíróság elvi döntésként közzétett határozatától kíván eltérni. Ez utóbbi álláspontom szerint túlzott és logikátlan törvényi elvárás, hiszen az ilyen határozat még az azt meghozó bíróságot sem köti, hanem egyedül csak a Kúria ítélkező tanácsait. Ez a szabály az elvi döntések közzététele ellen hat, hiszen ezzel a Kúria az alsóbb szintű bíróság határozatát a saját elvi

határozatával egyenrangúnak ismeri el. Az ítélező tanács által indítványozott jogegységi eljárásban meghozott jogegységi határozatban kifejtettek lesznek aztán irányadók a felfüggesztést követően folytatódó felülvizsgálati eljárásban. Előfordulhat azonban az is, hogy a jogegységi tanács nem engedi meg az elvi határozattól (vagy elvi döntéstől) való eltérést. Ilyenkor nem érdemi jogegységi határozattal, hanem végzéssel dönt.

Ad d) Korábban meghozott jogegységi határozat megváltoztatása vagy hatályon kívül helyezése újabb jogegységi határozattal olyan esetekben válhat szükségessé, ha utóbb megváltozik a jogegységi határozat alapjául szolgáló jogszabály, vagy ha esetleg a későbbi tapasztalatok alapján bebizonyosodik, hogy a kifejtett jogi álláspont eredetileg sem volt helyes, és azon a Kúria változtatni kíván (erre példa a 2/2016.PJE, ami hatályon kívül helyezte a 3/2012. PJE-t). Érdekességgé kell megemlíteni, hogy a Kúria mindhárom kollégiumának tagjaiból álló jogegységi tanács az 1/2015. BKMPJE határozatával azért kellett, hogy hatályon kívül helyezze a korábbi 1/2012. BKMPJE számú határozatát, mert időközben az Alkotmánybíróság alkotmányjogi panasz kapcsán hozott 28/2014. (IX. 29.) AB számú határozatában a jogegységi határozatban kifejtettekkel tartalmilag ellentétes álláspontot foglalt el. Gyakorlatibb igény merül fel az elvi irányítás 1997 előtti eszközeinek (irányelvek, elvi döntések, kollégiumi állásfoglalások, tanácselnöki értekezleti állásfoglalások) jogegységi határozattal való megszüntetésére, hiszen ezek több évtizeddel ezelőtt hozott, többnyire már elavult iránymutatások. Az ún. elvi iránymutatások felülvizsgálatát a 7. pontban részletesebben tárgyalom.

2.3. Az indítvány tételre jogosultak köre és információs bázisuk (Bsz. 33. §)

Jogegységi eljárás lefolytatását a következő személyek indítványozhatják:

- a Kúria elnöke, elnökhelyettese;
- a Kúria kollégiumvezetője és helyettese;
- az ítéletátlak elnökei;
- a legfőbb ügyész;
- a Kúria azon ítélező tanácsának tanácselnöke, amely el kíván térni elvi határozatként, illetve elvi döntésként közzétett határozattól.

E személyektől származó indítvány esetén a jogegységi eljárás lefolytatása kötelező (az eljárás azonban nem feltétlenül zárul jogegységi határozattal, mert a jogegységi tanács úgy is dönthet, hogy az indítványt nem találja alaposnak, és mellőzheti a jogegységi határozat meghozatalát). A gyakorlatban a legtöbbször a jogegységi indítványt a kollégiumvezető (vagy helyettese), illetve az ítélkező tanács tanácselnöke teszi. A legfőbb ügyész általi indítvány főként a büntető szakágban gyakori. Civilisztikai ügyszakban az ügyész perbeli részvételéről szóló 2/2012. KMPJE jogegységi határozat került meghozatalra legfőbb ügyészi indítvány alapján.

A jogegységi indítvány előterjesztője nem lehet a jogegységi tanács elnöke, kivéve azt az esetet, amikor a kollégium jár el jogegységi tanácsként, mert ilyenkor az elnök (elnökhelyettes) lehet egyben indítványozó és a jogegységi tanács elnöke is [Bszi. 34. § (3) bek.]. Az indítvány tartalmára nézve a Bszi. 33. § (2) bek. tartalmaz előírást, amely szerint csak az ítélkező tanács elnökének kell javaslatot tenni a jogkérdés mikénti eldöntésére, a többi indítványozó esetében elégséges annak megjelölése, hogy milyen kérdésekben és mely okokból kéri a jogegységi határozat meghozatalát.

A jogegységi eljárás elrendelésének alapjául szolgáló jogi helyzetről a jogegységi eljárás indítványozására jogosultak különböző módokon szerezhetnek tudomást. A legfőbb ügyész információs bázisa értelemszerűen a saját hivatali apparátusa, az ítélkező tanács tanácselnökéé az előtte levő ügy. Az ítélőtábla elnöke számára az ítélőtábla és a törvényszék kollégiumvezetője tehet javaslatot jogegységi eljárás lefolytatására. A Kúria elnökének az Országos Bírószági Hivatal (OBH) elnöke jelezheti, ha álláspontja szerint a jogalkalmazás egysége érdekében jogegységi eljárás lefolytatása szükséges. A törvény azonban külön kiemeli, hogy a bíróságok igazgatásának központi feladatait ellátó OBH elnököt a jogegységi eljárás indítványozásának joga nem illeti meg.

A Kúria kollégiumvezetőjének (helyettesének) az indítvány alapjául szolgáló jogegységi helyzetről való hivatalos tudomásának számos forrása lehet. Ezek közül maga a törvény csak a törvényszékek és az ítélőtáblák kollégiumvezetőitől származó javaslatot, valamint a joggyakorlat-elemző csoportok összefoglaló véleményeit nevesíti [27. § (1) bek. és 30. § (2) bek.], de lényegében bárki kérheti jogegységi eljárás lefolytatását. Ilyen kérelmek elsősorban ügyvédek, valamint szakmai szervezetek részéről szép számban érkeznek is, azok alapján azonban viszonylag ritkán kerül sor jogegységi eljárás indítványozására.

2.4. A jogegységi tanács (Bszi. 34. §)

A Kúrián büntető, összevont polgári-gazdasági, továbbá összevont közigazgatási-munkaügyi szakágú jogegységi tanács működik. A jogegységi tanács főszabályként öt tagból, ha azonban a jogegységi eljárásában hozandó döntés több szakág ügykörét is érinti, akkor – az érintett szakágban eljáró bírók közül arányosan kijelölt – hét tagból áll. A szakágú jogegységi tanácsok tagjait mindig a tanács elnöke jelöli ki [figyelemmel a Bszi. 34. § (3) bekezdésében írt megkötésre]. A jogegységi tanácsok összetétele tehát eljárásonként változó, így jól biztosítható, hogy az adott jogkérdéshez leginkább értő bírók vegyenek részt a döntés kimunkálásában. A jogegységi tanács elnöke héttagú jogegységi tanács esetén mindig a Legfelsőbb Bíróság elnöke, vagy elnökhelyettese, míg az öttagú jogegységi tanácsot rajtuk kívül a kollégiumvezető (kollégiumvezető-helyettes is) vezetheti. A Polgári Kollégium gyakorlatában az öttagú jogegységi tanácsot a kollégiumvezető vezeti, kivéve azt az esetet, amikor ő tette a jogegységi indítványt, mert ilyenkor a 34. § (3) bek. összeférhetetlenségi szabálya folytán a kollégiumvezető-helyettes.

A jogegységi tanács a Kúria kollégiuma, ha a jogegységi eljárás célja a joggyakorlat továbbfejlesztése, valamint ha jogegységi határozat megváltoztatása, hatályon kívül helyezése, illetve az ítékezés elvi irányítása korábbi eszközeinek a megszüntetése szükséges. Ha mindez több szakág ügykörét is érinti, akkor előfordulhat – mint ahogy erre már volt is példa (ld. a már hivatkozott 1/2015. BKMPJE, valamint a 2/2015. BKMPJE határozatot) –, hogy a jogegységi tanács a Kúria mindhárom kollégiumának tagjaiból áll. A kollégium mint jogegységi tanács elnöke mindig a Kúria elnöke vagy elnökhelyettese. Az öt, illetve hét tagból álló jogegységi tanács valamennyi tag jelenléte mellett, a kollégium mint jogegységi tanács pedig akkor határozatképes, ha az ülésen a tagok több mint 2/3-a jelen van.

2.5. A jogegységi eljárás lefolytatásának eljárási szabályai (Bszi. 36–38. §-ok)

A jogegységi eljárást a jogegységi tanács elnöke készíti elő. Ennek során:

- összeállítja a jogegységi tanácsot és kijelöli az ügy előadó bíróját (héttagú, illetve a kollégium tagjaiból álló jogegységi tanács esetén két előadó bíró is kijelölhető);

- kitűzi az ülés határnapját és a kitűző végzést, valamint az indítványt megküldi a jogegységi tanács tagjainak és a legfőbb ügyésznek oly módon, hogy utóbbinak 15 nap rendelkezésre álljon írásbeli nyilatkozata megtételére;
- az indítvánnyal kapcsolatban szükség esetén véleményeket szerezhet be, és dönthet a jogegységi tanács ülésén eseti meghívottként résztvevők személyéről (a gyakorlatban a jogtudomány képviselőitől kér a jogegységi tanács elnöke jogi véleményt vagy nemzetközi összehasonlító elemzést, de pl. a devizahitelezéssel kapcsolatos első jogegységi eljárásban a Magyar Nemzeti Bank elnökétől is kértünk véleményt).

A jogegységi tanács nem nyilvános ülésén a jogegységi tanács tagjain kívül az indítványozó, a legfőbb ügyész (vagy a képviselője) és az eseti meghívottak vehetnek részt. Az ülést a jogegységi tanács elnöke vezeti, az ülésen valamennyi résztvevő felszólalhat. Az ülés szükség esetén elnapolható. Az indítványozó a jogegységi határozat meghozataláig módosíthatja vagy visszavonhatja az indítványát. A jogegységi határozat szavazással történő meghozatalakor már csak a jogegységi tanács elnöke és tagjai lehetnek jelen.

2.6. A jogegységi határozat valamint a jogegységi eljárásban hozható ún. nem érdemi határozatok (Bszi. 39–42. §-ok)

A jogegységi eljárás vagy érdemi jogegységi határozattal, vagy nem érdemi határozattal (végzéssel) zárul. Ez utóbbi lehet a jogegységi eljárást megszüntető végzés (az indítvány visszavonása esetén) és lehet a jogegységi határozat meghozatalát mellőző végzés, ha a jogegységi tanács úgy találja, hogy a jogegységi határozat meghozatalának a Bszi. 32. § (1) bekezdésében meghatározott feltételei nem állnak fenn (pl. nincs szó ellentétes bírói gyakorlatról, vagy a jogegységi tanács nem ad engedélyt az ítélkező tanácsnak a közzétett elvi határozatban, elvi döntésben foglalt jogi állásponttól való eltérésre). A nem érdemi határozatok közzététele – tekintettel arra, hogy ezek nem jogegységi határozatok – nem kötelező, kivételesen azonban lehetséges (ld. pl. a BH2016. évi 5. számban megjelent mellőző végzést).

A jogegységi határozat meghozatalára egyszerű szótöbbséggel (kollégium mint jogegységi tanács esetén a jelenlévő tagok 2/3-ának a szavazatával) kerül sor. Az Alkotmánybíróság gyakorlatától eltérően a határozat ellen szavazók részéről különvélemények, párhuzamos vélemények megfogalmazására és köz-

zétételére nem kerül sor. A jogegységi határozatot a tanács valamennyi tagja aláírja. A jogegységi határozat rendelkező része tartalmazza az elvi kérdésben adott iránymutatást, indokolása pedig ismerteti az indítványt, az elvi kérdésben kialakult eltérő álláspontokat, a legfőbb ügyész álláspontját, végül pedig részletesen kifejti a rendelkező részben adott iránymutatás jogi indokait.

A jogegységi határozatnak – ha törvény kivételt nem tesz – a felekre (és a terheltekre) kiterjedő közvetlen hatálya nincs (41. §). [Ilyen törvényi kivétel a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény 439. §-ának (3) bekezdése, amely szerint a jogegységi tanács a törvénysértő rendelkezést hatályon kívül helyezi, és a terheltek felmenti, illetve az eljárást megszünteti. Ha pedig a terhelt fogva van, a fogva tartást is megszünteti.] A jogegységi határozatoknak természetesen közvetve mindig van a konkrét ügy elbírálására kiható hatálya, hiszen kötelező erejük folytán a folyamatban lévő eljárásokban azonnal alkalmazásra kerülnek. Ha pedig a jogegységi eljárást a Kúria ítélkező tanácsa indítványozta, az előtte folyó eljárás egyidejű felfüggesztése mellett, akkor a jogegységi eljárás befejezése után már csak a jogkérdést elvi jelleggel eldöntő jogegységi határozatnak megfelelő határozatot hozhat. A jogegységi határozat közzétételre kerül a Magyar Közlönyben, mint hivatalos lapban, továbbá a bíróságok központi honlapján, a Kúria honlapján és a Kúriai döntések, bírósági határozatok című lapban is.

Ahogy ezt a Kúria több határozatában (Gf.VII.30.101/2014.; Pfv. VI.20.970/2015.) is kifejtette, a jogegységi határozat nem jogszabály, ebből következően nincs hatálybalépése, és így az időbeli hatály kérdése voltaképpen fel sem merülhet. A jogegységi határozat tulajdonképpen egy iránymutatás arra, hogy az adott jogszabályt miként kell, illetve miként kellett volna már korábban is értelmeznie a bíróságoknak. Ugyanakkor, ha abból indulunk ki, hogy a jogegységi határozatokat a folyamatban levő ügyekben is alkalmazni kell, akkor ez azt jelenti, hogy alkalmazandók olyan esetekre is, amelyek időben előbb történtek, mint a jogegységi határozat meghozatala, de elbírálásuk már a jogegységi határozat meghozatala után történik. Ilyen értelemben a jogegységi határozatoknak szükségszerűen visszaható hatályuk van.

2.7. A jogegységi határozatok Alkotmánybíróság általi felülvizsgálhatósága

Egyrészt a jogirodalomban, másrészt az Alkotmánybíróságra vonatkozó törvény felülvizsgálata kapcsán a jogalkotás menetében 2000–2005 között kiterjedt vita folyt Magyarországon a jogegységi határozatok jogi jellegével

és Alkotmánybíróság általi felülvizsgálhatóságával kapcsolatban. A vita végül azáltal dőlt el, hogy az Alkotmánybíróság a 42/2005. (XI. 14.) AB határozatával megsemmisítette a Legfelsőbb Bíróság egy büntető jogegységi határozatát, kiterjesztve ezzel utólagos normakontroll hatáskörét a jogegységi határozatok alkotmányossági vizsgálatára. Az Alkotmánybíróság az akkori Alkotmány azon rendelkezéséből vezette le a jogegységi határozat felülvizsgálatára vonatkozó hatáskörét, amely a jogszabályok alkotmányossági felülvizsgálatára jogosította fel az Alkotmánybíróságot, vagyis a jogegységi határozatot a kötelező ereje folytán mint sajátos jogi normát vonta hatáskörébe. Az Alkotmánybíróság ugyanakkor kihangsúlyozta, hogy „e hatáskörét a bírói hatalmi ág függetlenségének sérelme nélkül gyakorolja”. Az Alkotmánybíróság azt is leszögezte, hogy védelemben részesíti a Legfelsőbb Bíróság önálló jogszabály értelmezési tevékenységét és „tényként kezeli, hogy a jogszabály tartalma az, amit a jogegységi határozat annak tulajdonít”.

Amennyiben a jogegységi határozat nem lépi túl a jogértelmezés kereteit, tartalmilag nem alkot új normát, hanem megmarad a jogértelmezés keretei között, és csak a jogszabály tartalmának a feltárását célozza, az alkotmányellenesség kérdése nem merül fel. Csak az önálló jogszabályi tartalommal bíró (az értelmezett jogszabálytól ‘eloldódott’) jogegységi határozat esetében kerülhet szóba az alkotmányellenesség megállapítása. Az Alkotmánybíróság szerint „az esetről esetre történő alkotmányossági vizsgálat eredményeként dönthető el, hogy a jogegységi határozat önálló jogszabályi tartalommal eloldódott-e az értelmezett jogszabálytól vagy sem”. Az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény 37. §-ának (2) bekezdése már kifejezetten tartalmazza, hogy az Alkotmánybíróság utólagos normakontroll-eljárásban, bírói kezdeményezés alapján folytatott egyedi normakontroll-eljárásban, alkotmányjogi panasz alapján, vagy nemzetközi szerződésbe ütközés vizsgálata során felülvizsgálhatja a jogegységi határozatoknak az Alaptörvénnyel, illetve nemzetközi szerződéssel való összhangját.¹

2.8. A jogegységi határozat kötelező jellege

A jogegységi határozatok jogi jellegével kapcsolatos másik vitás kérdés korábban az volt, hogy nem kellene-e megszüntetni azok bíróságokra kötelező jellegét.

¹ A jogegységi határozat alkotmánybírósági kontrolljának alakulását részletesen elemzi DARÁK Péter: Az Alkotmánybíróság és a rendes bíróságok együttműködésének 25 éve. *Alkotmánybírósági Szemle*, 2014/1.

Ez egyrészt az Alkotmánybírósági felülvizsgálattal összefüggésben merült fel, hiszen kötelező erő híján a jogegységi határozatoknak már nem lenne normatív tartalma. Másrészt a bírói függetlenséggel összefüggésben vetődött fel, hogy a kötelező jellegnek nincs-e bénító hatása az egyes bírák függetlenségére, nem jelenti-e a bírák jogértelmezési jogkörének elvonását. Az Európa Tanács ún. Velencei Bizottsága a bírói függetlenségről készített jelentésében egyértelműen kimondja, hogy nem lehet az ítékezés irányításának eszköze kötelező erejű döntés. A jelentés szerint: „A Legfelsőbb Bíróság vagy más fellebbviteli bíróság által elfogadott iránymutatások és azok alsóbb fokú bíróságokra kötelező mivoltának gyakorlata, amely fennáll még bizonyos poszt-szovjet államokban, problematikusnak mondható ebben az összefüggésben”. Az „ebben az összefüggésben” kitétel a bírói függetlenségre utal, ugyanis a Velencei Bizottság szerint: „az igazságszolgáltatás belső függetlenségének az elve azt jelenti, hogy a bíró függetlensége összeegyeztethetetlen a bírók alárendelésével döntéshozatali tevékenységük során.”

A magam részéről a *Magyar Jog* 2011. évi 5. számában megjelent – Kőrös András kúriai tanácselnökkel közösen jegyzett – „Javaslatok a jogegység biztosítása fórum- és eszközrendszerének az átalakítására” című tanulmányban amellett foglaltam állást, hogy egyértelműen indokolt lenne a jogegységi határozat kötelező jellegének megszüntetése főként azért, mert nincs összhangban a bírói függetlenséggel, de azért is, mert szükségtelen, hiszen a tapasztalatok szerint a bíróságok a kötelező jelleggel nem bíró iránymutatásokat is követik.

A jogegységi határozat kötelező jellege megszüntetésének kérdése reálisan csak az új Alaptörvény előkészítése során volt felvethető, ma már azonban nincs realitása, hiszen a 2011. április 25-én elfogadott Alaptörvény maga rögzíti, hogy a jogegységi határozatok a bíróságokra kötelezők [25. cikk (3) bek.]. A jogegység határozat, a jogegységi eljárás eddigiekben ismertett szabályai tehát – éppen Alaptörvénybeli, illetve kétharmados törvényekbeli beágyazottságuk folytán – megítélésem szerint a közeljövőben érdemben nem fognak változni.

3. A kollégiumi vélemény

A Bszi. 27. § (1) bekezdésében szabályozott kollégiumi vélemény formájában lényegében a korábbi kollégiumi állásfoglalás él tovább, csak más elnevezéssel. Ezzel az eszközzel nemcsak a Kúria élhet, hanem a törvényszékek és az ítélőtáblák kollégiumai, valamint a közigazgatási és munkaügyi regionális kollégiumai.

mok is, a jogegység biztosítása szempontjából azonban értelemszerűen a Kúria kollégiumai által megalkotott véleményeknek van kiemelkedő jelentőségük.

A régi Bszi. (1997. évi LXVI. törvény) indokolása a kollégiumi állásfoglalást sem tartotta jogállami eszköznek egyrészt jogpolitikai vonásai miatt, másrészt pedig absztrakt (nem konkrét ügyszöveghez kapcsolódó) jellege miatt. A régi Bszi. indoklására hivatkozással a jogirodalomban a kollégiumi véleménnyel kapcsolatban is megfogalmazódtak elutasító nézetek. Vékás Lajos szerint a kollégiumi vélemények alkalmazása elvileg is súlyos kétségeket támaszt:² a kollégiumi vélemények „nem mások, mint felmerült vagy – többnyire inkább – felvetett jogi kérdésekre adott rendkívül kazuisztikus válaszok”, „jobbára spekulatív alapon alkotott álláspontokat fejtenek ki”, és ezért megmerevíthetik a bírói jogalkalmazást. A korábbi kollégiumi véleményekre szerinte „legfeljebb csak úgy volna szabad hivatkozni, mint egy jogirodalmi álláspontra.”

Vékás idézett álláspontjával a Kúria Polgári Kollégiumának vezetőjeként nem tudok egyetérteni³ A Kúria kollégiumi véleményei kétségtelenül absztrakt jellegűek, konkrét ügyekhez kapcsolódó tényállási elemeket nem tartalmaznak, hanem inkább egy-egy jogterület vagy jogintézmény alkalmazása során a bírói gyakorlatban felmerült problémákra igyekeznek szakmailag megalapozott, alaposan kidolgozott, átfogó jellegű választ adni a rendelkező részben megfogalmazott elvi tételek, illetve gyakorlati iránymutatások, valamint a hozzájuk kapcsolódó indoklások révén. Tapasztalatból állíthatom, hogy a Kúria Polgári Kollégiumának véleményei nem spekulatív alapon, konkrét ügyektől elvonatkoztatva kerülnek meghozatalra, hanem éppen ellenkezőleg, konkrét bírósági határozatok sokaságában felmerült elvi kérdésekben adnak nagyon alapos előkészítő munka után iránymutatást.

A kollégiumi véleménynek nincs kötelező ereje, így a tapasztalatok szerint az nem merevíti le a bírói gyakorlatot, nem ellentétes a bírói függetlenséggel, hanem éppen ellenkezőleg, az alsóbb szintű bíróságok kifejezetten igénylik az ilyen jellegű iránymutatásokat, és ítéleteikben gyakran hivatkozzák meg azokat. A kollégiumi vélemény előnye a tartalmi rugalmasság, hiszen a tárgyalandó kérdések körét nem határolja be semmiféle indítvány vagy egy konkrét ügyszöveghez kapcsolódó tényállási elem. A kollégiumi vélemény tartalmát illetően a Bszi. 27. § (1) bekezdés csak annyit tartalmaz, hogy az „vitás jogalkalmazási kérdésekben” hozható. A kollégiumi vélemény testületi döntés, amely az adott

² VÉKÁS Lajos: *A Polgári törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, CompLex, 2013.; VÉKÁS Lajos: *Az új polgári törvénykönyvről. Jogtudományi Közlöny*, 2013/5.

³ Ld. WELLMANN György: *A szerződés érvénytelenségének szabályozása az új Polgári Törvénykönyvben. Jogtudományi Közlöny*, 2014/2. 4. lábjegyzet.

szakterületen dolgozó bírák többségi (vagy kétharmados) álláspontját tükrözi, így a legszélesebb körű szakmai konszenzust testesíti meg.

Mivel a kollégiumi véleménynek mint jogegységi eszköznek számos előnye van a jogegységi határozathoz képest (kötelező jelleg hiánya, az átfogó kérdések rendezésére való alkalmasság, tartalmi rugalmasság, nagyfokú szakmai legitimáció), ezért álláspontom szerint ez tekinthető a jogalkalmazás egysége biztosításának a leginkább jogállami jellegű, demokratikus eszközének, amelynek a jogegységi eszközrendszer hierarchiájának az élén lenne a helye.⁴

A Polgári Kollégium véleményalkotási tevékenysége 2002 évtől vált igazán intenzívvé. Az ezt követő évek alatt 31 kollégiumi vélemény került megalkotásra, amelyből 25 ma is hatályos.⁵ A vélemények kisebb részt eljárásjogi, nagyobb részt anyagi jogi tárgyúak voltak. A véleményalkotást sok esetben több száz ügyre kiterjedő országos vizsgálat előzte meg. Ilyenek voltak pl. a Polgári perrendtartás tájékoztatási kötelezettségre vonatkozó szabályainak alkalmazásával kapcsolatos egyes kérdésekről szóló 1/2009. PK vélemény, az érvénytelenséggel kapcsolatos 2010. évi három kollégiumi vélemény, vagy az 1/2012. PK vélemény a hibás teljesítéssel kapcsolatos egyes jogalkalmazási kérdésekről.

Több olyan kollégiumi vélemény került meghozatalra, amely egy-egy jogintézményt az azokban felmerült elvi kérdéseket átfogóan tekintett át. Az érvénytelenség, illetve a hibás teljesítés jogintézményein kívül így kerültek feldolgozásra az elővásárlási jog, a fedezetelvonás, illetve a közös tulajdon megszüntetésének jogintézményei is. Az utóbbi években pedig a joggyakorlat-elemző csoportok összefoglaló véleményei szolgáltattak municiót a kollégiumi vélemények megalkotásához. Erre példa az ítélet hatályon kívül helyezésével kapcsolatos egyes kérdésekről szóló 1/2014. PK vélemény, valamint a felülvizsgálati kérelem hivatalbóli elutasításának egyes kérdéseiről szóló 1/2016. PK vélemény. A Kúria Polgári Kollégiuma vélemény alkotási tevékenységének egyedül az igen nagy munkateherrel (évi 2500-3000 ügy) küzdő és mindössze 34 bíróból álló kollégium szűkös szakmai kapacitása szab határt.

⁴ Vö. KŐRÖS András – WELLMANN György: Javaslatok a jogegység biztosítása fórum- és eszközrendszerének az átalakítására. *Magyar Jog*, 2011/5. III/2. pont. A kollégiumi vélemény jogintézményével kapcsolatban figyelemre méltó ZÓDI Zsolt: Búcsú a kollégiumi véleménytől? *Magyar Jog*, 2014/11.

⁵ Ld. OROSZ Árpád – POMEISL András – WELLMANN György (szerk.): *Polgári jogi iránymutatások magyarázatokkal*. Budapest, HVG-Orac, 2015.

4. A bírósági joggyakorlat-elemző csoportok összefoglaló véleményei

A Bszi. a jogegység biztosítása új eszközeként szabályozza a joggyakorlat-elemző csoportok működését és az általuk készített összefoglaló véleményt (29–30. §-ok). Az ítélkezési gyakorlat vizsgálatának ez a 2012-től működő új módszere a korábban alkalmazott országos vizsgálatok rendszerét váltotta fel. A vizsgálati tárgykörök meghatározásáról és a joggyakorlat-elemző csoportok felállításáról, vezetőik és tagjaik kijelöléséről évenként a Kúria elnöke dönt. A csoportok vezetője mindig kúriai bíró, a tagok között azonban a Kúria bírái mellett jelentős számban vesznek részt a különböző szintű bíróságok bírái, valamint szükség szerint más elméleti és gyakorlati szakemberek (professzorok, ügyvédek, minisztériumi szakemberek, igazságügyi szakértők stb.). A csoportok így viszonylag nagy létszámúak (15–20 fősek, de volt már 36 tagból álló is).

A vizsgálati tárgykörök meghatározása előtt a Kúria elnöke témajavaslatokat kér be a Kúria, az ítélőtáblák és a törvényszékek kollégiumvezetőitől, az OBH elnökétől, a legfőbb ügyésztől, az igazságügyi minisztertől, a jogászi hivatásrendek és a jogi egyetemek vezetőitől. Javaslatok nagy számban érkeznek (2016-ban pl. több mint 60 polgári jogi tárgyú javaslat érkezett). A Kúria kollégiumainak kapacitása azonban korlátot szab az évente lefolytatható vizsgálatoknak. A Polgári Kollégium kapacitása évente átlag három témakör vizsgálatát teszi lehetővé, más módokon azonban a többi témajavaslat egy része is hasznosul (Civilisztikai Kollégiumvezetői Országos Értekezleten kerülnek megvitatásra, Mailáth-pályázat témájául szolgálhatnak stb.).

Nem ritkán kerül sor több kollégium ügykörét is érintő joggyakorlat-elemző csoport felállítására (ilyen volt pl. a határozatszerkesztéssel, az előzetes döntéshozatali eljárással vagy a szakértői bizonyítással, valamint az ítéleti bizonyossággal kapcsolatos kérdéseket vizsgáló joggyakorlat-elemző csoport). A Polgári Kollégium ügykörébe tartozóan az elmúlt öt évben 14 joggyakorlat-elemző csoport vizsgálata zárult le. Csak példaként említek évente egyet: a fogyasztói kölcsönszerződésekben a pénzügyi intézmények által alkalmazott általános szerződési feltételekben szereplő egyoldalú szerződésmódosítási jog tisztességtelenségének vizsgálata (2012); a hatályon kívül helyezési gyakorlat vizsgálata (2013); az érvénytelenség jogkövetkezményeinek alkalmazhatósága kölcsönszerződéseknél (2014); a közös tulajdon megszüntetésével kapcsolatos kérdések vizsgálata (2015); a vezető tisztségviselők hitelezőkkel szembeni felelősségének vizsgálata (2016). Idén, 2017-ben három joggyakorlat-elemző csoport munkája van folyamatban.

A csoportok munkamódszere a vizsgált témáktól függően különböző lehet, de általánosnak mondható a határozatok, illetve más információk bekérése a törvényszékektől és ítéltábláktól, a csoport tagjai részéről résztanulmányok elkészítése és persze a felmerült vitás kérdéseknek a csoport rendszeres ülésein való megvitatása. Volt már példa adatlapok, illetve kérdőívek alkalmazására is. A csoport a vizsgálat eredményéről összefoglaló véleményt készít, ami esetenként igen terjedelmes (akár több száz oldalas). Az összefoglaló véleményt a Kúria illetékes kollégiuma megvitatja. Egyetértés esetén az összefoglaló vélemény közzétételre kerül a Kúria honlapján és a bíróságok központi intranetes honlapján. Az összefoglaló vélemény tehát önmagában a jogegység biztosításának önálló és igen fontos eszköze, de – amint arra már utaltam – esetenként szükséges lehet annak alapján a következtetéseket tömörebben összefoglaló kollégiumi vélemény megalkotása is. Az összefoglaló vélemény alapul szolgálhat jogegységi eljárás indítványozásának vagy jogalkotási kezdeményezésnek is. A joggyakorlat-elemző csoportok tevékenységét a Kúria ügyviteli szabályzata részletesen szabályozza (14/2015. számú elnöki utasítás 34–53. §-ai).

5. Az elvi bírósági határozatok és az elvi döntések

A jogegység biztosításának további eszközei az elvi bírósági határozatok és az elvi döntések (Bsz. 31. §), amelyek az eseti jogvitákban meghozott konkrét döntések közül kerülnek kiválasztásra. Eredetileg tehát e döntések nem az elvi iránymutatás céljából kerülnek meghozatalra, hanem csak utóbb, a Kúrián 2012. január 1-jétől működő szakágú elvi közzétételi tanácsok általi kiválasztásuk és közzétételük révén válnak jogegységi eszközzé. Az elvi bírósági határozat a 31. § (2) bek. megfogalmazása szerint a Kúria ítélező tanácsa által valamely „a társadalom széles körét érintő vagy a közérdek szempontjából kiemelkedő jelentőségű ügyben” hozott „elvi kérdésekre is kiterjedő” határozat. Egyszerűbben fogalmazva: a jogegység biztosítása szempontjából fontos elvi jogkérdést eldöntő határozatról van szó. A szakáganként működő elvi közzétételi tanácsok feladata tehát az, hogy az eléjük kerülő kúriai határozatok közül ezeket válasszák ki. (Elvi határozatok korábban is voltak, csak kiválasztásuk más rendszerben történt évente két alkalommal, közzétételre pedig a *Legfelsőbb Bíróság Határozatainak Hivatalos Gyűjteménye* című ún. sárga kiadványban került sor.)

A közzétételre szánt határozatokat a szaktanácsok elnökei a kollégiumvezetőn keresztül juttatják el az öt tagból álló elvi közzétételi tanácshoz, amelynek összetétele évente változik és az ügyelosztási rendben feltüntetésre kerül. Ez a

tanács dönt a határozatoknak a Kúria honlapján, a központi honlapon, valamint a BH-ban elvi határozatként való közzétételéről. Ennek az a jogi relevanciája, hogy az ilyen határozatok kötik a Kúria ítélező tanácsait, mert az azokban foglaltaktól jogkérdésben csak úgy térhetnek el, ha a Bszi. 32. § (1) bekezdés b) pont szerint jogegységi eljárás lefolytatását indítványozzák. A szaktanácsok elnökei által kiválasztásra javasolt határozatok, ritka kivételtől eltekintve, általában kiválasztásra is kerülnek. A gyakorlatban kiválasztási szempont lehet még az, ha egy adott jogkérdésben ellentétes határozatok születtek (akár a Kúrián belül, akár a Kúria és alsóbb szintű bíróságok között).

Elvileg tehát jogegységi helyzet van, azt azonban nem jogegységi határozat hozatalával oldja fel a Kúria, hanem először elegendőnek tartja valamelyik álláspont elvi határozat rangjára emelését. Néhány évvel ezelőtt pl. előfordult, hogy a Kúria eseti döntésekben kifejtett gyakorlatát egy adott jogkérdésben a bírói gyakorlat ugyan túlnyomó többségében követte, az egyik ítéletábrán azonban volt ezzel ellentétes kisebbségi álláspont is, amelyre figyelemmel a Kúriához jogegységi kezdeményezés is érkezett. A Kúria azonban egyelőre elegendőnek találta a kúriai álláspontot elvi határozatban megjeleníteni. A Kúria Polgári Kollégiumának ügykörébe tartozóan a 2012 és 2015 közötti négy év alatt 39 elvi határozat került közzétételre.

Az elvi bírósági döntés előzmény nélküli új eszköze a jogegység biztosításának. Míg az elvi bírósági határozat a Kúria döntése, addig az elvi bírósági döntés valamely alsóbb szintű bíróság (tipikusan azonban valamely ítéletábrán) elvi jelentőségű jogerős döntése, amely szintén az elvi közzétételi tanács általi kiválasztás és közzététel révén nyeri el ezt a minőségét. Az eseti döntésként való kiválasztással a Kúria – ahogy arra 2.2. Ad d) pont alatt már utaltam – az alsóbb szintű bíróság határozatát a saját elvi határozatával egyenrangúnak ismeri el, hiszen az ilyen határozattól – miközben a határozat az azt meghozó bíróságot nem köti – a Kúria ítélező tanácsa a Bszi. 32. § (1) bekezdés b) pont értelmében csak jogegységi eljárás indítványozása útján tud eltérni.

Mindez az elvi döntések nagyon körültekintő kiválasztását teszi szükségessé. Másik oldalról a gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy az alsóbb szintű bíróságok nem kívánnak élni az elvi tartalmú határozataik elvi bírósági döntésként való közzétételének a lehetőségével, legalábbis a 27. § (2) bekezdés szerinti javaslatot eddig ‘önként’ még nem tettek. Az évenkénti kétszeri felhívásra is csak nagyon kevés határozat kerül felterjesztésre, és azok közül még kevesebb a közzétételre alkalmas. Ez a magyarázata annak, hogy a Polgári Kollégium ügykörébe tartozóan a 2012–2016 közötti öt év alatt mindössze 22 elvi döntés került közzétételre.

Itt kell utalni arra, hogy az elvi bírósági határozatnak és elvi döntésnek nem minősülő többi publikált (BH-ban, ÍH-ban, BDT-ben közzétett) eseti határozat már nem tekinthető a jogegység biztosítása eszközének. Ugyanakkor az empirikus kutatások azt bizonyítják, hogy az ilyen szerkesztett, összefoglalással ('fejrésszel') ellátott döntések kiemelt döntési rációját (*ratio decidendi*), az alsóbíróságok sok esetben precedensként követik, vagyis az ilyen összefoglalók jogszociológiai értelemben kvázinormaként kezdenek viselkedni. Különösen igaz ez a Kúria BH-ban publikált eseti döntéseire, amelyeknek így ténylegesen szintén van jogegységesítő szerepük.⁶

6. A különböző bírói tanácskozásokról készült 'emlékeztetők'

A jogegység biztosításának a Bszi.-ben nem szabályozott, ugyanakkor nagyon fontos, rugalmas eszközei a különböző bírói tanácskozásokról készült emlékeztetők. Ezek közül a legnagyobb múltra a Civilisztikai Kollégiumvezetők Országos Tanácskozásai és az ezekről készült emlékeztetők tekinthetnek vissza. E rendszeres tanácskozások korábban háromnaposak voltak évente egy alkalommal, újabban viszont évente kétszer (tavasszal és ősszel) kétnapos megbeszélésekre kerül sor, amelyeknek helyszíne már évek óta a Magyar Igazságügyi Akadémia. Ezeken a jól előkészített évi rendes kollégiumvezetői értekezleteken alkalmanként számos aktuális téma, jogi probléma kerül megvitatásra előzetesen elkészített írásbeli vitaanyagok alapján. A tanácskozások tematikáját a Kúria kollégiumvezetése állítja össze a törvényszékek és ítélőtáblák kollégiumvezetőinek javaslatai alapján. E tanácskozások az információcsere meghatározó fórumai, amelyek minden alkalommal nagyon hasznosnak bizonyulnak. Az értekezleteken az egyes kérdésekben kialakult többségi álláspontokról a BH Fórum rovatában részletes emlékeztető kerül közzétételre. A kialakított álláspontok természetesen nem bírnak kötelező erővel, mégis a kollégiumvezetői grémium szakmai tekintélye folytán fontos igazodási pontot jelentenek az ország bírái számára.

⁶ Ld. ezzel kapcsolatban Zöldi Zsolt: „A korábbi esetekre történő hivatkozások mintázatai a magyar bíróságok ítéleteiben”. *MTA Law Working Papers*, 2014/01.; Zöldi Zsolt: Precedenskövetés és jogszabály-értelmezés. *Állam és Jogtudomány*, 2014/3.; Orosz Árpád: Az egyedi ügyekhez igazodás magyar gyakorlata a polgári ügyszakban. *Jogesetek Magyarázata*, 2012/3.; BENCZE Máttyás: A magyar legfőbb ítélkezési fórum jogegységesítő szerepének jogszociológiai dilemmái. *Jogesetek Magyarázata*, 2012/4.

Az évi rendes kollégiumvezetői értekezleteken kívül többször volt már szükség rendkívüli kollégiumvezetői értekezlet összehívására, vagy más összetételű bírói tanácskozások megtartására annak érdekében, hogy valamely témában az ország bíróságai számára egységesen követhető többségi álláspont kerüljön kialakításra. Az elmúlt években a deviza alapú fogyasztói kölcsönszerződések érvénytelenségével kapcsolatos több ezer perben (nemperes eljárásban) felmerült kérdések, illetve az ún. devizahiteles törvények rendelkezéseinek értelmezésével kapcsolatos kérdések megvitatására kellett több alkalommal rendkívüli kollégiumvezetői értekezleteket, illetve más összetételű szakmai megbeszéléseket tartani, amelyekről eddig összesen nyolc terjedelmes emlékeztető került kiadásra. A Kúria elnöke 2016-ban egy külön konzultációs testületet is felállított az érvénytelenségi perekben felmerülő problémák megvitatására, amelynek havi rendszerességgű üléseiről szintén készül emlékeztető. Fontos megemlíteni az új Ptk. gyakorlati alkalmazásában felmerülő jogértelmezési kérdések vizsgálatára a Kúria elnöke által 2015-ben felállított, professzorokból, bírákból és a jogászai hivatásrendek képviselőiből álló Tanácsadó Testület jogegységesítő munkáját is, amelynek eredményeként e testület is több konkrét értelmezési kérdésben tett közzé ún. véleményt, amelyeknek ugyancsak a testület magas szakmai presztízse ad nyomatékot.

Az előbbieken említett testületi vélemények azért nagyon fontosak a jogegység biztosítása szempontjából, mert olyan időben adnak lehetőséget a felmerülő jogkérdések megoldására, új jogszabályhelyek értelmezésére, amikor az adott kérdésben még nem alakult ki jogerős döntésekben megnyilvánuló divergáló joggyakorlat. Amíg tehát a Bszi.-ben szabályozott hagyományos jogegységi eszközök nem adnak lehetőséget a jogegység preventív biztosítására, addig ezek olyan rugalmas eszközök, amelyek révén megelőzhető eltérő joggyakorlatok kialakulása.

7. Az ún. elvi iránymutatások felülvizsgálata

Az elvi iránymutatás gyűjtőfogalom alatt – amely kifejezést először az 1/2015. PJE számú határozat használt – a jogegységi határozatot, kollégiumi véleményt, valamint az elvi irányítás korábbi eszközeit (az irányelvet, elvi döntést, kollégiumi állásfoglalást és tanácselnöki értekezleti állásfoglalást) értjük. Az elvi iránymutatások felülvizsgálatáról a Bszi. két vonatkozásban rendelkezik. Korábban meghozott jogegységi határozat megváltoztatása vagy hatályon kívül helyezése kollégium által meghozott jogegységi határozattal történik [32. § (1)

bekezdés a) pont utolsó fordulat és 34. § (4) bekezdés a) pont]. E rendelkezés alkalmazására példa az 1/2015. BKMPE számú határozat, amely az 1/2012. BKMPE számú határozat, vagy a 2/2016. PE számú határozat, amely a 3/2012. PE számú határozat hatályon kívül helyezéséről rendelkezett. Ugyancsak kollégium által meghozott jogegységi határozattal történik az elvi irányítás korábbi eszközei ilyenként való „fenntartásának megszüntetése” [195. § (3) bekezdés]. E rendelkezés alkalmazására példa a kollégium mint jogegységi tanács által meghozott 2/2012. PE számú határozat, amely a I. PGED II. pontjának és a GK 11. számú állásfoglalásnak a fenn nem tartásáról rendelkezett.

A Bszi. nem rendelkezik a kollégiumi vélemény felülvizsgálatáról, de logikus, hogy az csak a kollégium által történhet meg, vagy kollégiumi véleménnyel (ld. az 1/2013. PK véleményt, amely nem tartotta fenn a 3/2006. PK véleményt és a 2/2010. PK vélemény 3/d. pontját), vagy kollégium által hozott jogegységi határozattal (lásd a továbbiakban az átfogó felülvizsgálat eseteit). (Megjegyzendő, hogy a régi 1997. évi, Bszi. még nem ismerte a kollégium által hozandó jogegységi határozatot, így annak hatálya alatt öt-, illetve héttagú tanácsban meghozott határozattal történt valamely korábbi elvi iránymutatás felülvizsgálata,⁷ ugyanakkor a PK. 10. számú állásfoglalás meghaladottá nyilvánításáról az 1/2008. PK véleménnyel a kollégium döntött.)

Az eddig említett példák a korábbi elvi iránymutatások egyedi felülvizsgálatára vonatkoztak. Az egyre gyakoribb jogszabályi változások azonban időszakonként elkerülhetetlenné teszik az elvi iránymutatások átfogó felülvizsgálatát. Ilyen átfogó felülvizsgálatra került sor 2006-ban, tehát még az 1997. Bszi. hatálya alatt, a 2/2006. PK véleménnyel, amikor az elvi irányítás 54 korábbi eszközéről állapította meg a Legfelsőbb Bíróság, hogy az azokban értelmezett jogszabályok megváltozása folytán okafogyottá váltak, ezért a jövőben már nem alkalmazhatók. A következő átfogó felülvizsgálat az új Ptk. (2013. évi V. törvény) elfogadása, illetve 2014. március 15-i hatálybalépése miatt vált szükségessé. A Kúria Polgári Kollégiuma mint jogegységi tanács által meghozott 1/2014. PE határozattal elvégzett felülvizsgálat az új Ptk. szabályozási területeihez kapcsolódó 178 db elvi iránymutatásra terjedt ki.

A felülvizsgálat során az elvi kiindulópont az volt, hogy az elvi iránymutatások mindig csak a meghozatalukkor hatályos jogszabályokkal kapcsolatos jogértelmezést tartalmaznak, így automatikusan nem irányadók egy új jogszabályi környezetben. Ezért az új Ptk. kapcsán egyenként meg kellett vizsgálni a

⁷ Ld. az 1/2009. KPE-t a 2/2005. KPE nem alkalmazhatóságáról, illetve a 2/2009. PE-t a PK 172. számú állásfoglalás nem alkalmazhatóságáról.

korábbi anyagi jogi tárgyú iránymutatásokat abból a szempontból, hogy melyek azok, amelyek az új kódex alkalmazása körében is megfelelően irányadók. A ‘megfelelő’ alkalmazásra utalás azt jelenti, hogy az új Ptk. alkalmazása körében is irányadónak tekintett iránymutatásokban foglalt jogszabályokra történt hivatkozások alatt természetesen az új Ptk. tartalmilag azonos rendelkezéseket tartalmazó jogszabályhelyeit kell érteni. A korábbi elvi iránymutatások átszövegezésére ugyanis nem volt mód, és ez nem is volt cél, hiszen egy iránymutatás nem lehet hatályban kétféle szöveggel. A jogegységi határozat összesen 62 db iránymutatást talált olyannak, amelyeket mind az új Ptk., mind pedig a régi alapján elbírálandó ügyeknél alkalmazni kell.

A többi hatályos anyagi jogi iránymutatás (összesen 82 db, amelyeket a jogegységi határozat indokolása sorolt fel) tehát csak a régi Ptk., illetve a hatályon kívül helyezett jogszabályok (pl. Gt., Csjt.) alapján elbírálandó ügyekben alkalmazhatók. Annak, hogy egy adott iránymutatás a Ptk. alkalmazása körében nem irányadó, alapvetően kétféle oka van: vagy az, hogy az új Ptk. rendelkezése eltér az elvi iránymutatásban alapul vett korábbi rendelkezéstől, vagy pedig az, hogy az iránymutatás szövegszerűen vagy tartalmilag beépült az új Ptk.-ba. A Ptk.-ba beépültek tekintett iránymutatásokkal kapcsolatban a jogegységi határozat indokolása hangsúlyozta, hogy az ezen iránymutatások indokolásában foglalt – az új Ptk. szabályai szellemével nem ellentétes jogi okfejtések, érvek, elvi megállapítások a továbbiakban is figyelembe vehetők, idézhetők, hiszen azok sok esetben a normaszöveget magyarázzák, kiegészítik, a rendelkezés tartalmát részletesen kibontják. Az új Ptk. normaszövegének értelmezésében, a jogi érvelés alátámasztásában tehát ezek felhasználhatók. Végül az 1/2014. PJE számú határozat hatályon kívül helyezett, illetve meghaladottnak nyilvánított 34 olyan iránymutatást, amely már a régi Ptk., illetve más hatályon kívül helyezett anyagi jogi jogszabályok alapján elbírálandó ügyekben sem alkalmazhatók.

Mivel az 1/2014. PJE számú határozattal elvégzett felülvizsgálat csak az anyagi jogi tárgyú iránymutatásokat érintette, és nem terjedt ki a többi kollégiummal közösen meghozott elvi iránymutatásokra sem, további átfogó felülvizsgálat vált szükségessé. Erre 2014. július 6-án került sor, amikor a Kúria 2/2015. BKMPJE határozatával – amely a Kúria mindhárom kollégiumának bíráiból álló jogegységi tanács által került meghozatalra – felülvizsgálta a több kollégium által együttesen meghozott elvi iránymutatásokat, hatályon kívül helyezve (illetve „fenn nem tartva”) azok közül 26-ot. Ugyanezen a napon a Kúria Polgári Kollégiuma a 3/2015. PJE határozattal felülvizsgálta az 1/2014. PJE számú határozattal nem érintett elvi iránymutatásait, hatályon kívül he-

lyezve (illetve „fenn nem tartva”) 35 korábbi elvi iránymutatást, ugyanakkor hatályban tartva 77 elvi iránymutatást.

E két jogegységi határozattal vált teljes körűvé a Kúria polgári jogi tárgyú elvi iránymutatásainak a felülvizsgálata. Jelenleg 233 db ilyen tárgyú elvi iránymutatás van hatályban, amelyek közül 49 a bíróságokra kötelező jogegységi határozat, 25 kollégiumi vélemény, míg 159 az elvi irányítás még hatályos eszköze. (A Kúria hatályos polgári jogi elvi iránymutatásait magyarázatokkal ellátva adta ki a HVG-Orac 2015 szeptemberében az új magánjog sorozat 12. köteteként.) A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény 2018. január 1. napján történő hatályba lépése szükségessé teszi az eljárásjogi tárgyú iránymutatások újabb felülvizsgálatát. Ezt a munkát a Kúria Polgári Kollégiumának még a 2017. évben el kell végeznie.